

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

L'edició espanyola a l'exili de Mèxic: 1936-1956. Inventari i propostes de significat

Lluís Agustí Ruiz

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- NoComercial – SenseObraDerivada 4.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - NoComercial – SinObraDerivada 4.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0. Spain License.**

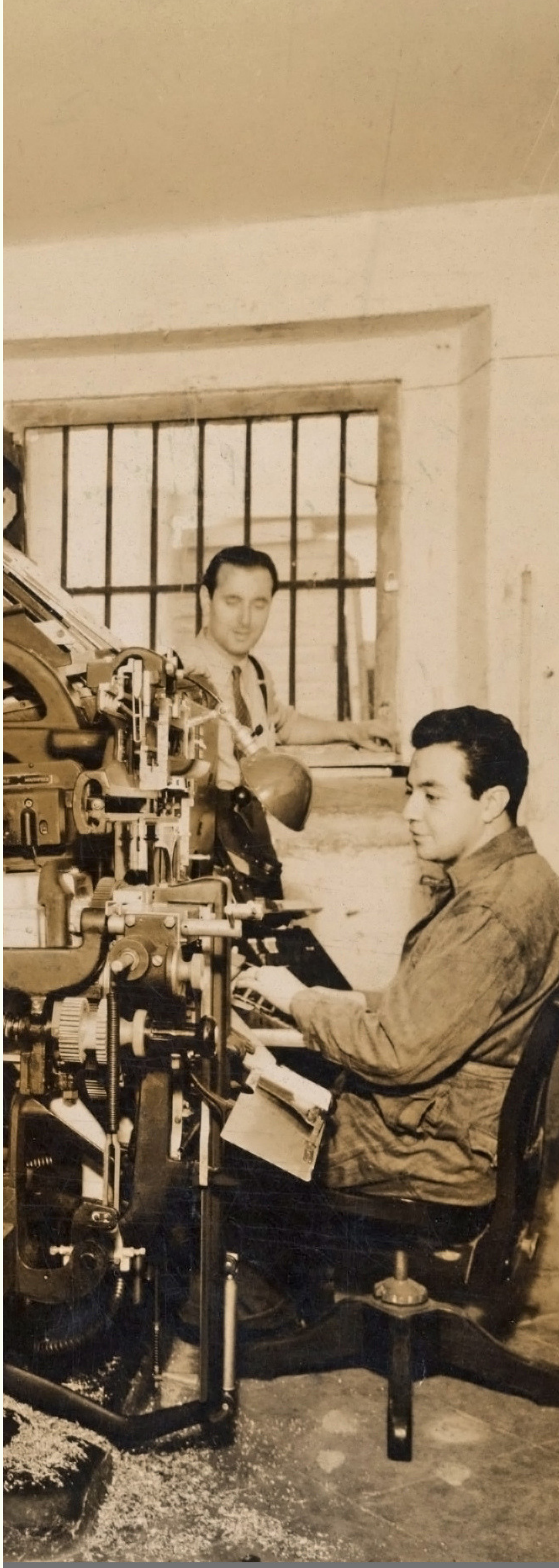
UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Facultat de Biblioteconomia
i Documentació

L'EDICIÓ ESPANYOLA A L'EXILI DE MÈXIC

1936-1956

LLUÍS AGUSTÍ RUIZ

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Facultat de Biblioteconomia
i Documentació

***L'edició espanyola a l'exili de Mèxic: 1936-1956.
Inventari i propostes de significat***

Lluís Agustí Ruiz

Directores de tesi:

Dra. Mònica Baró Llambias

Dra. Teresa Ferriz Roure

Programa de doctorat en Informació
i Documentació en la Societat del Coneixement
Facultat de Biblioteconomia i Documentació
Universitat de Barcelona

2018

A l'*abuelo* Paco, que va passar pels camps de França i mai no ens ho va explicar

A l'*abuela* Antonia, a qui la Guerra va ferir per sempre

A l'avi Agustí, entre dos focs

Als meus pares, Lluís i Pilar, per tot el que m'han donat sense dir res

Als meus germans, Mercè, Blanca, Pep, Cesc i Nina, la gent més ferma

Al meu fill, Francesc, per tot el que m'ha donat sense adonar-se

I a la meva dona, Agnès, la millor companya de vida

Barcelona – Ciutat de Mèxic – Girona – Nova York, 2007-2017

Sumari

Agraïments	5
1 Introducció	7
2 Objectius i hipòtesis de treball	15
2.1 La labor editorial dels exiliats republicans	16
2.2 Les editorials dels exiliats a Mèxic: un cens contrastat.....	17
2.3 Hipòtesis i significats: qui edita, per què s'edita i què s'edita	18
2.4 Un estudi de cas: l'Editorial Atlante	19
2.5 L'evolució dels exiliats a partir de les activitats editorials	20
3 Estat de la qüestió	21
3.1 Obres bàsiques sobre l'edició republicana a Mèxic	21
3.2 Primeres enumeracions.....	22
3.3 Estudis generals i de referència sobre l'exili cultural	23
3.4 Anàlisis sociològiques dels <i>transterrats</i>	23
3.5 Estudis monogràfics d'editorials.....	24
3.6 Revistes de l'exili.....	25
3.7 Les altres cultures espanyoles en el món editorial de l'exili	25
3.8 Bibliografies corrents mexicanes i estadístiques d'edició	26
4 Metodologia	29
4.1 Què entenem per editorial de l'exili.....	29
4.2 Anàlisi del marc geogràfic, social i històric.....	31
4.3 Revisió bibliogràfica	31
4.4 Registres mercantils.....	34
4.5 Llei d'impremta i dipòsit legal.....	35
4.6 El cens d'editorials	35
4.7 Elaboració del registre per editorial	43
4.8 Explotació de dades.....	46

4.9	Recuperació de referències i localització d'exemplars.....	46
4.9.1	<i>Arxius i biblioteques</i>	47
4.9.2	<i>Catàlegs col·lectius de biblioteques</i>	53
4.9.3	<i>Plataformes de venda de llibres de segona mà i antiquària</i>	54
4.9.4	<i>Projectes digitals cooperatius</i>	55
4.10	Normalització de citacions.....	56
4.11	Entrevistes complementàries.....	57
4.12	Indicadors quantitativs i qualitativs.....	64
5	El context històric, social i editorial a Mèxic	65
5.1	El context històric i polític.....	65
5.2	El context social	74
5.3	El món de l'edició i el llibre a Mèxic	78
6	L'obra editorial dels exiliats republicans a Mèxic	89
6.1	El col·lectiu dels refugiats	89
6.2	El reconeixement de l'obra editorial dels exiliats	91
6.3	Editorials creades pels refugiats a Mèxic	94
6.4	Tipologies de les iniciatives editorials	96
7	Empreses comercials	99
7.1	Estructures empresarials: grans segells i francitadors.....	100
7.2	Creació d'empreses editorials	101
7.3	Impremtes que són editorials, editorials que són impremtes	102
7.4	Anàlisi de resultats.....	105
7.5	Editorials: A. Artís Impressor – Verdad de España	111
8	Edicions institucionals, associatives i de partits	767
8.1	Una anàlisi recurrent: la vella emigració i els refugiats.....	767
8.2	Una anàlisi tipològica: associacions, institucions públiques, institucions privades i partits	768
8.3	Anàlisi de resultats.....	769
8.4	Editorials: Acció Socialista Democràtica – Unión Democrática Española.....	773

9 Diaris i revistes	963
9.1 Capçaleres que publiquen llibres	963
9.2 Anàlisi de resultats.....	964
9.3 Editorials: El Correo de Euclides – Tierra Nueva	967
10 L'autoedició	1017
10.1 Una llista difícil de completar	1017
10.2 Memòries, poemaris i llibres tècnics.....	1017
10.3 Anàlisi de resultats.....	1019
11 Falsos peus d'impremta	1033
12 La producció editorial d'algunes de les empreses més significatives de l'exili	1041
12.1 Les primeres hipòtesis	1041
12.2 Una proposta metodològica	1043
12.3 Tria d'editorials analitzades.....	1044
12.4 Autors i temàtiques: evolucions i tendències	1044
12.5 Anàlisi de resultats.....	1065
13 Estudi de cas: Editorial Atlante, S.A.	1075
13.1 Antecedents, orígens	1075
13.1.1 Any de fundació	1078
13.1.2 Inici de l'activitat.....	1078
13.1.3 Final de l'activitat	1078
13.2 Variacions al nom	1079
13.3 Continuacions	1079
13.4 Directius, editors i personal.....	1080
13.5 Adreces de les seus socials	1080
13.6 Logotip	1080
13.7 Tallers tipogràfics.....	1081
13.8 Capital social	1082
13.9 Producció	1082
13.9.1 Aspectes formals.....	1082

13.9.2 Tirades	1083
13.10 Preus	1083
13.11 Distribució i venda	1084
13.12 Col·laboradors.....	1084
13.13 Col·leccions	1085
13.14 Obres publicades per anys.....	1086
13.15 Continguts de publicació	1097
13.16 Cobertes.....	1099
14 Resultats i conclusions.....	1107
14.1 Complexitat metodològiques del cas	1108
14.2 Recuperació de l'obra	1112
14.3 Un cens contrastat i (quasi) definitiu	1113
14.4 Qui edita	1118
14.5 On s'edita.....	1123
14.6 Què s'edita: els productes	1124
14.7 Què s'edita: temàtiques	1126
14.8 Qüestió de noms.....	1130
14.9 Quan s'edita.....	1133
14.10 L'obra publicada	1136
14.11 Evolució de l'exili a través de les activitats editorials.....	1139
14.12 Línies de treball futures	1141
14.13 Final.....	1144
15 Bibliografia.....	1147
16 Índex d'editorials.....	1185
17 Índex de figures	1201

Agraïments

«Al recuperar del olvido el exilio, España recupera una parte de sí misma.»
Adolfo Sánchez Vázquez (Rodríguez Oliva, 2010)

Als últims representants d'aquella Espanya (i Catalunya) lleial i peregrina que he tractat al llarg d'aquests anys, la conversa dels quals m'ha donat una raó justa i de pes en la recuperació d'una memòria: Laura Alfonseca Giner de los Ríos, Federico Almiñana (†), Carlos Anaya Rosique, Jesús Anaya Rosique, Arcadi Artís Espriu (†), Marité Ausiró, Juan Luis Bonilla Rius, María Luisa Capella, Bartomeu Costa-Amic Leonardo, Nuria Costa-Amic Leonardo, Aurora Díez-Canedo, José María Espinasa, Alejandro Finisterre (†), Víctor Hurtado, Antònia Llorens, Manuel Ortuño, Dolores Pla Brugat (†), Enrique de Rivas, Carmen Romero de Rayo, Julio Sanz Crespo, Tomás Segovia (†), Martí Soler Vinyes, Carmen Tagüeña Parga i Carmen de Zulueta (†).

Als autors i autores d'algunes de les obres clau en l'estudi de l'exili editorial espanyol, sense la feina prèvia dels quals aquesta recerca no hagués estat possible: Alicia Alted, Julián Amo (†), Manuel Aznar, Francisco Caudet, Víctor Díaz Arciniega, Teresa Ferriz Roure, Mauricio Fresco (†), José García-Velasco, Fernando Larraz, Clara E. Lida, José Ramón López García, Albert Manent (†), Carlos Martínez (†), Josep Mengual, Fernando Piedrafita Salgado, Vicenç Riera Llorca (†), Gonzalo Santonja, Fernando Serrano Migallón, Martí Soler Vinyes, Luis Suárez (†), Robert Surroca i Tallaferro i James Valender.

Als bibliotecaris i arxivers que m'han ajudat, autèntics herois silenciosos, la meitat de la feina és seva: Juventina Herrera, de la Biblioteca de l'Ateneo Español de México; Micaela Chávez, Victor Cid i Carmen Yasmina López, de la Biblioteca Daniel Cosío Villegas del Colegio de México; Lourdes Prades, Olga Giralt i Susana Mir, de la Biblioteca-CRAI del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona; Jordi Armengol, Marga Losantos i Marta Riera, de la Biblioteca de Catalunya; Joan Badia, Lourdes González, Irene Jaular, Roser Novella i Mariona Pujol, de la Biblioteca-CRAI de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona; Imma Marín, de la Biblioteca de Lletres del CRAI de la Universitat de Barcelona; Javier Campillo, de la Biblioteca de l'Instituto Cervantes de Tolosa de Llenguadoc; Richard Heyer, de la Biblioteca de l'Instituto Cervantes de Nova York; Marcela Zárate, Biblioteca de l'Orfeó Català de Mèxic; als bibliotecaris de la Biblioteca Central de la Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM) i de les biblioteques municipals de la Ciutat de Mèxic.

A l'amic Amadeu Pons, els professionals del portal de consultes lingüístiques Optimot i la Júlia Baena, sense els quals aquest document tindria molts més errors d'estil i ortotipogràfics; els que hi queden són tots ben meus.

A la Sabina Batlle, pionera en les humanitats digitals, que m'ha ajudat en tota la representació gràfica de relacions i connexions.

A les professores del DEA Carina Rey i Nora Vela, que de tan lluny em van facilitar tota la tasca dels cursos de doctorat.

Als companys i amics de la feina que m'han fet costat en aquests quefers, els professors i professores Ernest Abadal, Jordi Ardanuy, Mònica Baró, Maite Comalat, Núria Jornet, Teresa Mañà, Amadeu Pons, Concepción Rodríguez Parada i Aurora Vall. I també als qui m'han ajudat a resoldre tota la paperassa administrativa, que mai no és un aspecte menor: Alberto Martínez, Mario Pérez-Montoro i Tere Utrera.

Als bons amics de Mèxic que m'han ajudat en tot moment: en primer lloc i de manera especial, Juventina Herrera, Gaspar Orozco, Antònia Llorens, Arcadi Artís Espriu (†), Jorge de Hoyos, Julen Ladrón de Guevara, Rocío Cerón, Raúl Vega, María de Nuria Galí Flores, Lizbeth Zavala Mondragón i als amics de l'Orfeó Català de Mèxic. També al bust del president Lázaro Cárdenas de la Biblioteca de l'Ateneo Español de México, pels mesos passats plegats en companyia silenciosa.

Als editors anònims de Wikipedia que es dediquen a recuperar autors oblidats, en alguna ocasió les fonts que citaven van ser les úniques.

Al Colegio de México, al Chalet del Carmen de Coyoacán i a Adriana Balvanera per acollir-me en les meves diverses estades a la Ciutat de Mèxic. A la comunitat benedictina de Sant Daniel de Girona, en especial a la seva priora Maria Assumpció Pifarré OSB i a Núria Tura, que sempre m'han acollit amb simpatia en la seva hostatgeria i biblioteca, on hi he passat hores de treball i recolliment felices.

A les meves directores de tesi, Dres. Mònica Baró i Teresa Fèrriz Roure, per la seva ajuda incondicional, per la seva disponibilitat, paciència, perseverança i, molt important, simpatia. Sense la seva disposició sempre positiva i el seu ànim, aquesta tesi no hagués arribat a bon port.

I, finalment, a la meva família i als bons amics que han patit, més que gaudit, aquesta feina massa temps: Agnès Bickart, Francesc Agustí Bickart, Lluís Agustí Roig, Ma Pilar Ruiz de Mingo, Mercè Agustí Ruiz i Joan Mayol, Blanca Agustí Ruiz, Josep Agustí Ruiz i Montse Bonastre, Francesc Agustí Ruiz i Montse Aguilar, Nina Agustí Ruiz, Pierre-Jean Bickart, Elizabeth Seckel, Olivier Bickart, Andreu Aguilar, Pere Comellas i Alfons Luna. A totes i a tots, gràcies de tot cor, espero no tornar a abusar de la vostra paciència.

1 Introducció

«Cuando dos refugiados se encontraban fundaban una editorial.»
Carmen Romero de Rayo (2013)

La idea primera d'aquest treball va sorgir arran d'una exposició que vaig organitzar a l'Institut Cervantes de Nova York titulada *La biblioteca peregrina. Libros del exilio español* (Pozzi, 2004). Aquesta mostra, inaugurada per l'aleshores president del Govern espanyol, José Luis Rodríguez Zapatero, i el director de l'Institut de Nova York, Antonio Muñoz Molina, reunia més de 120 documents, impresos majoritàriament però també manuscrits: llibres, revistes, fulls volants, fotografies i correspondència. L'exposició volia ser un relat d'una generació errant, a la deriva, que s'enyorava i descobria, que aprenia i creava, la dels escriptors i intel·lectuals de l'exili de 1939.

Per raons professionals vaig haver de viure i treballar en diversos països on l'exili havia estat present: França, Bèlgica, Estats Units i allà, «a tocar», la Ciutat de Mèxic. En llibreries de vell i en biblioteques, vaig descobrir-hi autors espanyols i catalans que no eren massa familiars a algú com jo que havia estat format a l'Espanya de finals de la dictadura i principis de la democràcia. Vaig llegir alguns d'aquests llibres i vaig poder saber de vides, experiències i històries apassionants, sovint enyoradisses, en ocasions doloroses i, per a mi, sempre interessants.

Vaig adonar-me aleshores que no ens ho havien contat tot, que em faltava part de la història; vaig començar a llegir, a descobrir aquesta part del relat que se'n havia amagat. L'exposició *La biblioteca peregrina...* en va ser el prefaci, el primer resultat, aquesta investigació de doctorat que avui defensem en seria una recuperació més completa.

En aquests meus anys d'exili professional privilegiat, parlo d'una època que comença a principi dels noranta, també em vaig trobar amb alguns d'aquests refugiats i amb els fills i nets d'aquesta diàspora. Amb algun d'aquells republicans exiliats encara hi vaig poder teixir una amistat sincera a pesar de la diferència d'edat. Amistat amb persones que podien haver estat mon avi per edat; perquè havien fet la Guerra i l'havien perduda, com l'avi; perquè van prendre el camí de la frontera el gener de 1939 i van acabar en els camps d'internament del Roselló, com l'avi. Però l'*abuelo* va tornar aquell mateix 1939, la dona i les filles havien quedat a Barcelona, els exiliats no van poder o no hi van voler tornar.

Quan escric aquestes ratlles penso especialment en Federico Almiñana, exiliat a França i a Veneçuela, i em sap greu no haver pogut compartir més anys de con-

versa amb ell, aquell joveníssim carrabiner de la República que tant bé descrivia el batec d'aquells temps, amb objectivitat però sempre amb benevolència.

Un homenatge editorial

Un dels records més entranyables de quan era un infant es relaciona amb la consulta de les enciclopèdies, o diccionaris enciclopèdics com s'anomenaven els que hi havia a casa. N'hi havia quatre: un d'editat per Durvan a Bilbao en més de vint toms, el Salvat català que aleshores em semblava gasiu de quatre volums, una de temàtica editada per CIESA, i, finalment, l'estrella: la U.T.E.H.A. El *Diccionario enciclopédico U.T.E.H.A.*, una obra en deu volums compactes i dos d'apèndixs, massissos però manejables, curiosament relligats amb mitja pell, amb daurats de disseny barroc al llom que recordaven les reixes d'un cor catedralici, a l'interior de tipografia espessa però clara, amb il·lustracions de línia fina fetes a llapis i fotogravats.

El nom d'*U.T.E.H.A.* ens era estrany a l'oïda, un so cacofònic, però s'havia convertit per mèrits propis en una veu familiar lexicalitzada com *l'Uteha* [sic], l'enciclopèdia U.T.E.H.A. Darrere d'aquestes sigles hi havia una obscura Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana, una empresa mexicana que va resultar estar plena de catedràtics d'universitat i d'intel·lectuals espanyols exiliats a Mèxic, de ministres de la República, de generals d'Estat major. Jo no ho sabia aleshores, tot i que havia arribat a memoritzar les lletres que contenien cada volum: *A-Azz, B-Cd... Ter-Zyw.*

L'aspecte més rellevant però, el que aleshores més importava era sense cap mena de dubte el contingut: allí hi era tot, la *Uteha* responia a totes les qüestions. L'aspecte de la *Uteha*, petita, rabassuda, amb una data de publicació clarament anterior a les altres, competia davant la major extensió i la modernitat de la Durvan; tampoc no quedava endarrere de les informacions catalanes del Salvat, tot i ser feta a Mèxic; i era molt més precisa i pertinent que l'enciclopèdia temàtica —que als germans ens semblava sospitosament amant del circumloqui i la divagació.

Puc confessar ara que l'encert o el desgavell de la nostra educació escolar de finals del Franquisme i inicis de la Transició es va reforçar d'obres com l'enciclopèdia *Uteha*, el polsim de cultura de l'*Astèrix* i les *Joyas literarias juveniles*. Anys més tard, hauria de comprovar que en aquella enciclopèdia que tant m'havia distret (i ajudat) apareixien noms que sorprenentment identificaria i lligaria amb el que vaig arribar a conèixer d'una Espanya que no corresponia a aquella en la qual vivia: Agustín Millares Carlo, Joan Comas, Juan José Domenchina, Lluís Ferran de Pol, Vicenç Guarner, Benjamín Jarnés, Josep M. Miquel i Vergés, Estanis-

Iau Ruiz Ponsetí, Joan Sales, i un nom amable i sorneguer entre els il·lustradors: *Pedro Calders*.

Aquest estudi podria ser una petita mostra d'agraïment i homenatge als espanyols que participaren en la *Uteha* i a tants d'altres petits i grans projectes editorials que floriren en terra mexicana.

Un aniversari

L'any 2019 tindrà lloc el 80è aniversari del primer gran desembarcament d'exiliats espanyols al port de Veracruz, que a bord del *Sinaia*¹ arribaren a Mèxic gràcies a la invitació del president, el general Lázaro Cárdenas. Per a aquests exiliats que la sort, l'atzar, o les bones relacions i influències polítiques van permetre d'arribar a Mèxic, els esperava un país amic políticament, una mateixa llengua i, en general, la possibilitat de començar una nova vida —o de reprendre-la de manera raonable.

El filòsof i universitari espanyol José Gaos, exiliat ell mateix a Mèxic, descrivia: «Desde el primer momento, tuve la impresión de no haber dejado la tierra patria por una tierra extranjera, sino más bien de haberme trasladado de una tierra de la patria a otra... y queriendo expresar cómo yo no me sentía desterrado... se me vino a las mentes y a la voz la palabra transterrado...» (Gaos, 1966). El filòsof creava en aquest sentit un terme nou que va fer fortuna, el de *transterrado*, per precís, i per l'important matís que hi aportava a la seva condició de refugiat.

Alguns exiliats espanyols van acabar compartint la visió idealitzada de José Gaos formulada a principis dels anys quaranta. Arribar però a l'acceptació d'aquest fet personal i col·lectiu els va prendre molt més temps, en ocasions tota la vida. Hi van arribar després de comprovar la realitat d'una política internacional tossudament contrària als seus desitjos, el pas del temps i, sobretot, gràcies a l'empelt familiar i sentimental amb el país d'acollida.² Al principi però, l'exili es viu sovint com una situació immensament dolorosa però esperançadament transitòria; el desterrat contemporitza, no valora el que troba, no aprecia el que l'envolta, només enyora allò que ha perdut, i en aquest estat d'esperit d'interinatge, espera el retorn.

¹ El vaixell *Sinaia* de bandera francesa va salpar de Seta amb 1.599 persones a bord el 25 de maig de 1939 i va atracar el 13 de juny al port de Veracruz, o Veracru com li digueren els exiliats catalans. Aquest vaixell és considerat el primer gran transport de refugiats. N'hi havia hagut d'altres abans, en menor nombre, en seguiran d'altres.

² Tots els exiliats sobre els que hem pogut llegir o entrevistar tenen un record agraït de l'acollida mexicana. Només tenim el testimoni negatiu del diplomàtic espanyol José Lión Depetre, *La tragedia de Méjico*. Madrid: [s.n.], 1954, un recull ple de retrets, en tornarem a parlar més endavant.

Convé reportar l'anàlisi que fa de tot aquest estat anímic personal i col·lectiu, el poeta i catedràtic de filosofia Adolfo Sánchez Vázquez, exiliat també. Sánchez Vázquez participa des de primera hora en tota l'activitat cultural i literària que la comunitat desterrada prepara, aquesta societat intel·lectual i literària que invoca en tot moment el nom d'*España*, com una mena de Sefarad enyorada i mítica. Hi ha en aquesta enyorança un orgull patriòtic més que nacionalista, o d'un nacionalisme diferent del que es practicava a l'Espanya franquista; els exiliats se sentien especialment sensibles a la imatge de l'Espanya que entenien que només ells representaven, la republicana. Una Espanya cultural i moral, la dels valors humanistes, igualitaris i universals que van defensar i pels quals van perdre una guerra i el dret de viure en la pròpia terra (Sánchez Vázquez, 1997).

Una necessitat: la recuperació de l'obra editorial de l'exili republicà

L'exili republicà poques vegades ha estat en l'agenda mediàtica espanyola. No ho va estar quan es va produir, això és durant els anys més foscos del Franquisme i per raons òbvies d'interessos polítics i propagandístics: el règim espanyol no volia acceptar públicament que bona part de la intel·lectualitat havia marxat del país, que molts rectors, catedràtics, professors universitaris, mestres, científics, escriptors, artistes, periodistes... havien pres el camí de l'exili; en definitiva, que Espanya havia quedat amputada de bona part de la generació intel·lectual de l'anomenada Edat de Plata de la cultura espanyola.³

Tampoc se'n va voler parlar quan alguns dels exiliats van tornar. Per raons ben comprensibles, el seu mal no volia soroll. Els que tornaven, amb reserves o por del que els esperava, no sempre en volien parlar i si n'haguessin volgut no ho haurien pogut fer amb altaveu públic;⁴ i si en parlaven als que s'havien quedat el 1939 aquests no sempre volien escoltar-los per no significar-se, la por, aleshores sempre la por; però també, i potser més simple, la falta d'interès.⁵

Aquest degoteig del retorn incomplet, el podem segmentar de manera molt esquemàtica de la manera següent: un primer grup humà nombrós torna dels

³ Entre el règim de Franco i l'exili es produeix una lluita propagandística internacional, per exemple, i més enllà del cas de l'edició que veurem a bastament, arran de la creació pel gener de 1944 de l'Instituto Español de Londres, això és, el centre cultural republicà a la capital britànica, el govern franquista obre el 1946 un homòleg amb el nom d'Instituto de España, per tal de contraposar el seu relat (Montiel Rayo, 2001).

⁴ Pensem en els exemples de Joan Sales, Rafael Tasis, Pere Calders, Tísner... entre tants d'altres, un cop retornats van reprendre les seves activitats culturals i de creació però van haver de fer-ho amb moltes precaucions i sovint en conflicte amb la censura.

⁵ En les seves memòries Tísner parlava d'aquest desinterès (Artís-Gener, 1989-1996); també Víctor Hurtado, fill d'Odó Hurtado, ens parlava de la sorpresa de son pare en el seu retorn a Catalunya, els catalans poc volien saber de Mèxic i només s'interessaven pel futbol. Un altre assumpte seria la crítica, en ocasions ferotge, dels propis exiliats que restaven en els països davant dels primers retorns, això és, encara en la dècada dels quaranta.

campes d'internament del Rosselló durant la primavera de 1939, aquest grup és sobretot format per excombatents republicans.⁶ Malgrat la seva estada en condicions terribles però transitòria, de setmanes o mesos, no els considerem aquí com a exiliats.

Un segon grup, molt menys nombrós, que torna de manera individual o per famílies a partir de 1946,⁷ quan es va fer evident entre els refugiats que acabada la Guerra Mundial les democràcies occidentals preferien respectar el règim franquista i no l'enderrocarien a pesar d'haver estat aliat de l'Eix;⁸ de la mateixa manera, d'altres individus o famílies ho fan a partir del reconeixement internacional del règim en la segona meitat dels anys 1950; un tercer grup, a partir de la dècada de 1960, va arribar quan semblava que el règim aparentava relaxar la repressió i traspasar el govern del país de les mans dels militars i falangistes als tecnòcrates, tot coincidint amb el boom turístic i una certa recuperació econòmica.

L'últim moment d'aquest retorn caldrà fixar-lo coincidint amb la mort del dictador i la transició política a Espanya. Els exiliats que li havien sobreviscut i van tornar aleshores no sempre van ser escoltats i compresos per unes generacions que potser buscaven més una reconciliació possible i per a les quals la memòria de l'exiliat, i en general de la Guerra, podia ser considerada com a nosa, com a impediment.⁹ També podríem dir que havien passat molts anys, massa anys, que els espanyols no acabaven d'entendre l'exili, el fet d'haver conservat una altra

⁶ Els camps d'internament francesos més importants i coneguts per la seva capacitat d'acollida, sovint en la sorra de les platges, van ser els d'Argelers, Sant Cebrià i Barcarès al Rosselló; també el de Gurs, al Departament dels Pirineus Atlàntics. N'hi hagué d'altres: Agde, a l'Erau; Sètfons, al Tarn i Garona, i Le Vernet, a l'Arieja.

⁷ En el cas particular català, les Festes de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat de 1947 també van suposar un punt d'inflexió. Per exemple, el grup que editaven *Quaderns de l'exili* a Mèxic, format per Joan Sales, Lluís Ferran de Pol i Raimon Galí tornen el 1948, arran d'aquests fets, i quan veuen que la seva participació en la represa a l'interior pot ser més profitosa.

⁸ «La posición internacional del gobierno de Franco se agravaba por momentos; sólo la Argentina del general Perón estaba decididamente a su lado. El punto culminante de la crisis llegó cuando antes de terminar el año, la Asamblea de las Naciones Unidas acordó retirar de España a los embajadores de los países miembros, lo que equivalía a una ruptura de relaciones. Los refugiados estábamos llenos de ilusiones, considerando inminente el cambio político. Sin embargo, los acontecimientos iban a favorecer a Franco: se aproximaba la guerra fría.» (Tagüeña Lacorte, 2005).

⁹ «La fractura social había sido demasiado honda y esa misma fractura fue la base de la fractura política: cuando fue posible empezar a leer o admirar a los exiliados, no hubo público para ellos, y el que hubo no bastó para restituirles el tiempo pasado ni transmitió el vértigo del éxito o del triunfo reconquistado. El exilio no sintonizó ni era fácil que pudiese sintonizar con una democracia que quiso y necesitó caras nuevas, ideas nuevas, voces nuevas, partidos nuevos, aunque llevasen las siglas de los viejos, y aunque entre sus tótems estuviesen los líderes históricos del exilio o grandes creadores. Habían sido víctimas del franquismo e iban a serlo ahora también de los legítimos intereses de una democracia en marcha.» (Gràcia, 2010).

Espanya, i que l'exiliat no acaba de reconèixer l'Espanya que trobava en el seu retorn. Alguns dels *transterrats* que a finals dels setanta o principis dels vuitanta van venir-hi, van tornar a marxar a un exili que ja no era refugi transitori, sinó definitivament casa seva.¹⁰

Ja en democràcia, l'exili ha estat vist sovint a Espanya com una anècdota històrica, com un relat borrós i novel·lesc que s'empelta de manera simplista amb l'*indiano*. Algunes de les obres literàries que hem recuperat en aquest treball, i personalment ens han semblat d'interès, no han estat reeditades a Espanya o són sovint de difícil accés.

És cert que en els primers anys de democràcia hi va haver un interès pel passat, per saber què havia succeït realment durant la Guerra Civil més enllà del relat franquista consuetudinari de l'«alzamiento nacional» i la croada; un temps d'informar-se i documentar-se d'història i de política, de llegir historiadors solvents, de recuperar les memòries dels seus actors; per exemple, els casos editorials de les col·leccions com *Horas de España* de l'editorial Ariel, *Espejo de España*, de Planeta, on el responsable editorial era Rafael Borràs (Vila-Sanjuán, 2003; Escobar Laplana, 2012).

Tanmateix, si fem un repàs dels autors i títols d'aquesta recuperació històrica i memorialística, el focus d'atenció està posat en els fets esdevinguts a la Península i tot quant toca l'exili queda desdibuixat, és abordat de manera tangencial, no és en tot cas un tema central ni s'hi dedica una atenció especial. Això llevat del cas excepcional de l'obra *El exilio español de 1939*, coordinada per José Luis Abellán (1976-1978), publicada per Taurus en sis volums i la recuperació a través de l'edició i la reedició de l'obra de noms tan importants com per exemple Rafael Alberti, Max Aub, Rosa Chacel, Juan David García Bacca, Juan Gil-Albert, María Teresa León, Concha Méndez, Jorge Semprún, Ramón J. Sender o María Zambrano per editorials com ara Aguilar, Anthropos, Alianza, Alfaguara, Argos Vergara, Bruguera, Destino, La Gaya Ciencia, Planeta, Seix Barral o Taurus.¹¹

Aquesta recuperació editorial és però lenta, sense una col·lecció que es destaquï la labor cultural de l'exili en el seu conjunt;¹² es fa a cop d'efemèrides, de grates sorpreses fruits del treball acadèmic, de dignificacions locals a través dels noms d'escoles, de biblioteques o de carrers i places, de la consideració de fills predi-

¹⁰ És el cas de Martí Soler i Vinyes, a qui vam entrevistar en un parell d'ocasions (2014, 2015).

¹¹ Per a la revisió, l'obra de Jordi Gràcia, *A la intemperie: exilio y cultura en España* (2010, pp. 189 i següents), és una excel·lent, erudita i amena aproximació.

¹² Hi ha alguns casos matiners però passen, creiem, desapercebuts; aquests són les antologies de les narratives espanyoles exiliades de José Ramón Marra-López (1963) i de Rafael Conte (1970).

lectes, o molt sovint de premis honorífics de final de carrera.¹³ Podríem fer un paral·lelisme en el cas català amb les obres d'Artur Bladé Desumvila, Pere Calders, Vicenç Riera Llorca, Tísner o Francesc Trabal.

D'altres autors considerats potser «menors» encara no han estat plenament recuperats, pensem en figures de ben segur desiguals com ara José Ramón Arana, Virgilio Botella, Agustí Cabruja, Luisa Carnés, Francisco Giner de los Ríos, Cecilia G. de Guilarte, José Herrera Petere, Odó Hurtado, Benjamín Jarnés, Paulino Massip, César Muñoz Arconada, Isabel de Palencia (Oyarzábal), Juan Rejano, Roberto Ruiz, Adolfo Sánchez Vázquez, Lorenzo Varela o els Xirau (Joaquim i Ramon, pare i fill, respectivament). En aquest punt, i des de no fa massa, cal destacar la feina de l'Editorial Renacimiento de Sevilla i de les Edicions do Castro de la Corunya¹⁴ com a labors interessants i valuoses de recuperació, encara que poc conegudes (o reconegudes) pel gran públic.

Les commemoracions del cinquè aniversari de la descoberta d'Amèrica, l'any 1992, es van realitzar en un clima eminentment celebratiu, lligat amb l'esperit d'optimisme dels Jocs Olímpics de Barcelona i l'Exposició Universal de Sevilla, i allunyat de qualsevol tipus de revisió. Els estudis sobre el fet humà, social i cultural espanyol i català que s'hi van fer relacionats amb Amèrica, que cal reconèixer van ser abundosos i d'interès,¹⁵ van ser fets també d'una manera general, incloent l'exili com un apèndix i no com un fet amb entitat pròpia. Fent un repàs a les publicacions que les grans editorials proposen per a les commemoracions del Vè Centenari: Alianza, Anaya, Turner... cap proposa una obra sobre l'exili, el tema és sorprenentment obviat.

També sorprèn el desinterès de l'acadèmia. Com a contrapunt però d'aquesta falta d'atenció generalitzada, a la Universitat Autònoma de Barcelona es creà pel gener de l'any 1993 el Grupo de Estudios del Exilio Literario (GEXEL) un grup d'investigació adscrit al Departament de Filologia Espanyola. Aquesta iniciativa d'un nombre reduït d'estudiosos dirigits històricament pel Dr. Manuel Aznar ha estat probablement l'element més actiu de tota l'acadèmia espanyola en la

¹³ En l'homenatge a Pere Calders en el seu 80è aniversari a la Universitat de Barcelona, Calders s'hi va referir irònicament tot inventant una escena prèvia, la conversa en un claustre de la Universitat en el qual un professor hauria dit: «se'ns morirà en Calders i no li haurem fet un homenatge».

¹⁴ Totes dues editorials van formar el 2008, la Biblioteca del exilio, encara en funcionament. Aquesta col·lecció està dirigida per Manuel Aznar i edita obres de crítica sobre l'exili republicà espanyol de 1939 i reedita obres d'autors exiliats de l'anomenada Edat de Plata de la cultura espanyola.

¹⁵ Col·leccions com la Biblioteca iberoamericana d'Anaya, o obres com les publicades per la Comissió Amèrica Catalunya, entre les que destaca per al nostre estudi el *Diccionari dels catalans d'Amèrica* (1992-1993). Una altra qüestió seria la legitimitat moral d'aquestes celebracions i que alguns grups van combatre.

recerca i recuperació sistemàtica de la memòria de la cultura creada a l'exili de 1939. Posteriorment, el 2010, s'ha creat el Centro de Estudios de Migraciones y Exilios (CEME) de la UNED amb una voluntat més àmplia que el GEXEL, ja que es tracta en aquest cas d'investigar i difondre el fenomen migratori històric i contemporani.

Mentre això passava, a Mèxic i d'altres països, professors, investigadors, doctorns, fills i nets dels refugiats van anar fent estudis de l'exili parcials, sectorials, des d'un i mil aspectes: la ciència, l'art, la poesia, el teatre, la medicina, l'esport, fins i tot dels toreros o el flamenc a l'exili. Molta gent va participar en aquest mosaic, en aquest cant coral que en part permet reconstruir de la suma una imatge impressionista, però prou clara del conjunt.

En el pla polític, en la primera dècada del mil·lenni i coincidint amb els dos governs del president José Luis Rodríguez Zapatero (2004-2011), hi va haver una certa recuperació del fet humà i de l'obra intel·lectual de l'exili; semblava tímida i breu i potser arribava tard.

2 Objectius i hipòtesis de treball

«No intentaré lo casi imposible, o sea enumerar todas las obras lanzadas por editoriales fundadas e impulsadas por refugiados.»
Carlos Martínez (1959)

De la percepció i revisió de l'obra dels exiliats des de l'interior que hem presentat fins ara es desprèn el **primer objectiu** del treball: **documentar i analitzar la labor editorial dels republicans refugiats a Mèxic durant els vint primers anys d'exili**, això és, des del primers arribats en l'inici del conflicte el 1936 fins l'any 1956.

El **segon objectiu**: **construir un cens contrastat, definitiu i fiable de les empreses editorials creades per refugiats republicans a Mèxic** durant el període indicat. Aquest cens exhaustiu i comprovat era, de manera incomprensible, inexistent fins a data d'avui.

Aquest dos objectius principals s'articulen en **set objectius secundaris** però necessaris: saber **qui editava**; localitzar **on s'editava**; descriure **les tipologies de productes editorials**; identificar **les temàtiques principals que van ser publicades**; categoritzar **els noms de les empreses editorials** constituïdes; establir **una cronologia de l'edició** analitzada i, finalment, de totes aquestes editorials endegades pels refugiats aportar **una avaluació quantitativa de l'obra publicada**.

Com a **tercer objectiu**, es proposa un **estudi de cas ampliat i exhaustiu de l'Editorial Atlante**, una de les editorials més representatives de l'exili republicà a Mèxic. Aquest objectiu permet d'**experimentar una metodologia adequada a la història editorial**, això és, un assaig de pauta d'anàlisi per a les editorials i edicions de l'exili en general, i no només mexicà.

El **quart i últim objectiu**: **analitzar l'evolució del grup humà exiliat**, en relació amb la seva situació com a refugiats, de transitorietat o definitiva, això és, en relació amb el país d'acollida, **a partir de les evidències de la producció editorial per autors i temàtiques**. Sense deixar mai d'interessar-se pel país d'on ha sortit i per la cultura espanyola peninsular, l'exiliat acaba per interessar-se per la realitat social, cultural i creativa del país d'acollida, Mèxic, i pel continent americà en general?

2.1 La labor editorial dels exiliats republicans

Aquest objectiu parteix de la voluntat de fer un retrat de l'actuació dels refugiats en l'edició, més ampli i complet tot dividint l'àmbit en les tres àrees geogràfiques de presència més significativa: aquesta primera de Mèxic que ara ens ocupa; en segon lloc, l'àrea francesa que havia començat a documentar el bibliotecari i escriptor Javier Campillo des de Tolosa de Llenguadoc estant,¹⁶ i, finalment, l'argentina, que ha tingut la sort de comptar amb el professor Fernando Larraz, un dels investigadors més capaços i sòlids de la història contemporània del llibre i l'edició hispanoamericana.¹⁷

L'anàlisi de l'aventura editorial espanyola republicana a Mèxic té com a finalitat primera proporcionar als investigadors una eina de treball mínimament fiable per a l'estudi de la història cultural de l'exili, això és, d'un cens contrastat de les editorials creades pels refugiats. En segon terme, i de manera certament molt més ambiciosa i subsidiària, la de contribuir a la història de la impremta i l'edició a Mèxic en el segon terç del segle XX.

Certament, la recerca de les traces d'una labor editorial segons l'origen dels qui la duen a terme pot semblar una tasca nacionalista eixorca i sense importància, fora d'un sentiment cofoi de pertinença. Ens interessa però per dues raons: un primer motiu era quantificar d'alguna manera l'aportació a la indústria editorial – i cultural– mexicana per part dels espanyols desterrats en aquell país, i amb això comprovar sense apriorismes eurocentristes fins a quin punt l'afirmació històrica de la importància de la participació espanyola en el desenvolupament editorial mexicà resultava quantificable en termes absoluts i relatius.

En segon lloc, i més important, volem dibuixar a través de la producció editorial quin va ser el projecte social, polític, cultural i econòmic d'aquest grup humà en el seu exili; l'evolució d'aquest projecte a través dels autors, els temes tractats i els continguts més o menys espanyols o mexicans, fins i tot de les característiques físiques de les publicacions editades, tot plegat confrontat en el temps a un desterrament que es va allargar més enllà de les hipòtesis més pessimistes fins esdevenir-ne, en la major part dels casos, un exili definitiu.

¹⁶ Tolosa de Llenguadoc va ser, més que París, l'epicentre de l'emigració política de la Guerra Civil a França. Javier Campillo, director de la Biblioteca de l'Institut Cervantes de Tolosa, tenia recollida una part significativa d'aquesta producció editorial espanyola, en especial la de tendència anarquista produïda a la ciutat (Alfageme, 2017; Campillo Galmés, 2011). Aquest estudi francès paral·lel al mexicà, i que tenia també la forma d'una tesi de doctorat, es va truncar malauradament per qüestions de salut.

¹⁷ Professor de la Universitat d'Alcalà d'Henares, entre d'altres estudis importants sobre la censura franquista i l'exili, Larraz es refereix especialment a l'edició a l'Argentina a: *Una historia transatlántica del libro: relaciones editoriales entre España y América Latina (1936-1950)* (2010).

2.2 Les editorials dels exiliats a Mèxic: un cens contrastat

La investigació que ara presentem té, també com a objectiu, realitzar la recollida i anàlisi sistemàtica d'informacions relatives a la labor editorial que dugueren a terme els *transterrats*, aquests exiliats espanyols instal·lats a Mèxic després de la Guerra Civil de 1936-1939 i fins l'any 1956, vint anys més tard. No és una data triada a l'atzar, l'hem escollida concretament per ser l'endemà de l'ingrés d'Espanya en el si de les Nacions Unides (1955) i per tant, del reconeixement internacional del règim sortit de la Guerra.

Convé recordar que aquest ingrés té lloc dos anys després –i és en part conseqüència– del restabliment de relacions diplomàtiques amb els Estats Units d'Amèrica, els Pactes de Madrid de 23 de setembre de 1953. És el corol·lari d'un seguit de readmissions en fòrums internacionals: a l'Organització de l'Agricultura i l'Alimentació (FAO), a l'Organització Mundial de la Salut (OMS) i a l'Organització Mundial per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO), per citar-ne les més importants (García Arias, 1955).¹⁸

Això significà l'any 1955: el règim franquista va ser homologat i acceptat en el si de les nacions, el tancament definitiu de qualsevol esperança per als republicans, la certificació de punt i final com a projecte polític col·lectiu amb futur. Alguns ho havien entès durant la Guerra Civil; força ho van reconèixer en trobar-se derrotats en les arenes de les platges d'Argelers o de Sant Cebrià;¹⁹ els més esperançats, per polititzats i activistes, els anys 1945, 1946 i 1947, quan el general Franco se salva ell i salva el règim de violència que havia creat, i això serà així i en aquells anys, gràcies a l'inici de la guerra freda.²⁰

¹⁸ Jordi Gràcia (2010) apunta una altra teoria, la de l'autor Agustín de Foxá, aristòcrata madrileny, home culte i falangista, diplomàtic al servei del Ministeri d'Afers Exteriors espanyol que «... lo dijo muy jovialmente en su papel de diplomático cínico (con la carrera en vía muerta): al régimen franquista lo salvó definitivamente la guerra de Corea de 1950. El efecto que produjo aquella guerra fue poner definitivamente en marcha la lógica fría de las relaciones internacionales que hicieron de Franco un aliado anticomunista irreductible. Y ahí se acabó todo y, simultáneamente, allí empezó también una forma distinta de entender el futuro: por mucho tiempo el futuro iba a ser el que dictasen los intereses norteamericanos y europeos al tolerar (y aprovechar) en España y Portugal los restos ya inofensivos del fascismo totalitario de los años treinta.»

¹⁹ Sant Cebrià de Rosselló, més conegut per la seva forma francesa: Saint-Cyprien.

²⁰ «Otra resolución [de Potsdam] fue negar a España el derecho a ingresar en las Naciones Unidas mientras siguiera en el poder el general Franco. Esto fue recibido por todos los españoles vencidos en la guerra civil como un anuncio de que las potencias victoriosas sobre el fascismo, se aprestaban a acabar con un régimen impuesto a España con el beneplácito y la ayuda directa de Hitler y Mussolini. Los españoles republicanos habíamos considerado la segunda guerra mundial como la continuación de la guerra civil y la causa contra el fascismo seguía siendo nuestra causa.»

La vida cultural, política, la producció literària i fins i tot científica dels exiliats espanyols ha estat a bastament investigada.²¹ No ho ha estat però la labor d'aquest col·lectiu en el camp editorial, feta de manera general i sistemàtica; n'exceptuem els estudis parcials i els casos d'algunes editorials com ara La Casa de España, Editorial Séneca, Era...²² i un cas excepcional, el de l'edició catalana (Fèrriz Roure, 1998).

Així doncs, aquest és el segon objectiu principal: crear un cens contrastat i definitiu de les empreses editorials creades pels espanyols refugiats a Mèxic en la dècada dels quaranta i cinquanta.

2.3 Hipòtesis i significats: qui edita, què, quan i quant s'edita

Una primera hipòtesi seria la diferència clara entre la tipologia dels projectes editorials: algunes entitats consignaven un sol llibre editat mentre que d'altres empreses tenien una vida més llarga en el temps i prolífica quant al nombre d'obres editades. Aquestes iniciatives tenien una voluntat ferma de continuïtat, eren un projecte editorial, empresarial; amb un pla d'edició i unes col·leccions que pretenien articular-ho.

En el primer cas, les institucions i empreses que editaren de manera efímera consisteixen en si mateixes una dada d'estudi a tenir en compte, significativa i per explotar: quins motius duïen al fet que l'aventura editorial esdevingués tan breu? A quina tipologia responien? Eren institucions, entitats, partits polítics, o empreses editorials? Eren realment projectes editorials amb voluntat de continuïtat que no van tenir acollida, ni una viabilitat econòmica, o es tractava d'una necessitat mecànica d'expressió fruit d'una situació considerada excepcional? En el cas de les revistes que en un moment editen monografies, l'anàlisi pot resultar

[...] No iban a pasar muchos años sin que el general Franco tuviera la satisfacción de verse admitido en las Naciones Unidas, con el voto unánime, incluida la URSS, de las mismas potencias que en Potsdam se pronunciaron contra él.» (Tagüeña Lacorte, 2005).

²¹ En la bibliografia dels annexos s'inclou una relació prou extensa, però n'hi ha prou a consultar els sumaris d'algunes obres, com ara les actes del I Congrés Internacional *L'exili cultural de 1939: seixanta anys després* (2001), per adonar-se de la quantitat de vies d'exploració.

²² Algunes de les editorials estudiades són La Casa de España i el Colegio de México (Soler Vinyes, 1999; Colegio de México, 2000), l'Editorial Séneca (Eisenberg, 1986; Santonja, 1997; Díaz Arciniega, 1999), ERA (Benítez, 1995), o les obres editorials i d'impressors de Bartomeu Costa-Amic (Viladevall i Guasch, 1993), Manuel Altolaguirre (Hernández de Trelles, 1974; Mesa Toré, 1991; Valender, 1989; 2005; Neira, 2008; 1999), Agustín Mateos Muñoz (Rodríguez Oliva, 2010) i Rafael Giménez Siles (Giménez Siles, 1978; 1980).

de vegades més fàcil gràcies a la informació que sobre la pròpia vida apareix consignada en la revista; en l'edició de llibre, no succeeix així.

En segon cas, el de les editorials que tingueren una vida més duradora, un catàleg complex i suficient ens ha aportat més dades contrastables en si mateixes i en relació amb les altres empreses. Aquestes editorials han estat doncs objecte d'una atenció major per part nostra i proveeixen el nucli del nostre treball pel que fa a les hipòtesis que plantejem: qui i com les van crear? Eren persones individuals, societats, institucions, partits polítics o simplement empreses formades per exiliats? En formaven part mexicans? Com es finançaven? Quines línies editorials menaven? Quin projecte cultural, polític, social hi havia al darrere? Això és, quines eren les línies editorials, les temàtiques, quins autors els proposats, a quines cultures i èpoques remetien? De quina manera hi era representada la cultura mexicana i a partir de quin moment? Com es presentaven físicament les obres quant als tipus usats, el disseny de pàgina, les il·lustracions, les enquadernacions? I en definitiva, quines novetats culturals i tècniques van aportar a l'edició mexicana? Amb les dades de les editorials i les obres, hem pretès donar resposta raonada a algunes d'aquestes qüestions; no sempre ha estat possible o aquestes respostes no les considerem definitives, ho veurem més endavant.

2.4 Un estudi de cas: l'Editorial Atlante

L'objectiu anteriorment esmentat d'establir un cens a partir de la identificació de cada editorial ens ha obligat a una certa moderació en l'aprofundiment del treball d'identificació en cadascuna d'elles. En aquest sentit, de les més de dues-centes empreses editorials analitzades no es podia fer una anàlisi completa; una investigació absoluta sobre la història, la producció i el significat de cadascuna hagués convertit la recerca en impracticable i inabastable a l'hora que n'impediria una imatge del conjunt suficientment assumible per a l'explotació de les dades.

Dit això, darrere de cada empresa editorial es podria fer una anàlisi més completa i rigorosa, amb dades econòmiques, d'organització, d'història editorial, amb la recuperació de tota la producció, estudiant-ne el significat i l'abast de l'empresa. Com a treball acadèmic i metodològic, volíem determinar una possible anàlisi exhaustiva circumscrita a una editorial i en aquest sentit vam prendre l'exemple de l'Editorial Atlante com a estudi de cas ampliat com a model de possibles futures explotacions documentals; en definitiva, la intenció d'establir una metodològica en la recerca de la història de l'exili editorial.

2.5 L'evolució dels exiliats a partir de les activitats editorials

El nostre propòsit és establir la relació entre la creació i producció dels diversos projectes editorials d'aquests espanyols arribats a partir de la presidència del general Cárdenas i l'evolució individual i de grup, d'exiliats fins a convertir-se en *transterrats*. Ho fem a partir de l'anàlisi de la informació recollida exhaustivament i sistemàticament. Aquesta ens ha servit per esbossar una imatge del grup humà, de les relacions professionals i culturals lligades específicament a l'activitat editora.

Els historiadors i més concretament els especialistes en l'exili republicà solen assenyalar —ho hem vist en els exemples de Gaos i Sánchez Vázquez— dues etapes en la vida social, política i cultural del grup humà que conformà aquest exili: una primera de continuació de la tradició cultural i educativa republicana, d'espera, de «tenir la maleta preparada» per a un suposat retorn immediat al país; una segona etapa —marcada per l'itinerari personal de l'exiliat però sobretot pel perllongament de la situació i dels fets polítics internacionals ja esmentats— on aquesta mateixa voluntat de continuïtat es difuminaria i restaria definida per la inserció definitiva del grup en el país de rebuda, en aquest cas en el món social i cultural mexicà.

3 Estat de la qüestió

«Para nosotros, ahora sí, es más importante publicar un libro que abrir un surco o fabricar motores. Por dos razones: la primera porque es el vehículo de la cultura el único que enlaza [...] el alma hispana con el alma americana y lo ha convertido en vasos comunicantes de comunicación perfecta, y la segunda porque tenemos el deber de conservar lo que los facciosos destruyen. Los facciosos no derriban fábricas, ni deshacen telares [...] Incluso aumentarán la producción si pueden a costa, claro está, de los españoles trabajadores. En cambio quemarán máquinas, libros e instrumentos de cultura. Son grandes enemigos de un régimen montado sobre la cerrilidad cuartelera y la ignorancia señoril.»
Diez libros (1940)

A continuació descrivim l'estat de la qüestió, això és, els inventaris i estudis, i les eines bibliogràfiques a partir de les quals vam començar a bastir el nostre estudi i que, donats els buits que presenten, justifiquen plenament la nostra recerca.

3.1 Obres bàsiques sobre l'edició republicana a Mèxic

La primera llista d'editorials creades pels refugiats republicans de que es disposa es resumeix, *grosso modo*, a la l'inventari de les editorials dels exiliats recollides per Carlos Martínez a *Crónica de una emigración (la de los republicanos españoles en 1939)* de finals dels cinquanta (Martínez, 1959). Encara que hi havia hagut algunes propostes prèvies, *Catálogo de obras que exhibe el pabellón de la República...*, 1944; Amo; Shelby, 1950; Fresco; 1950), la de Carlos Martínez és la primera sistematització de conjunt des del punt de vista de les editorials i amb certa perspectiva. Aquesta llista es reduïa a 23 editorials.²³

En molts estudis posteriors a l'obra de Martínez aquestes dades són simplement repetides o resumides. Prenguem com a exemple l'exposició de l'obra impresa de l'exili a Mèxic (Ateneo Español de México, 1979), o el recull que va fer l'exiliat Luis Suárez en el capítol dedicat a la premsa, llibres, periodistes i editors (*Exilio español en México*, 1982). El catàleg de l'exposició de l'Ateneo Español és selectiu i Suárez utilitza el mateix discurs narratiu de Martínez per enumerar les editorials, no totes, i destacar-ne alguns noms i títols.

²³ Aquestes eren, segons l'ordre d'aparició en l'obra: Editorial Séneca; E.D.I.A.P.S.A.; Ediciones Pedagógicas y Escolares; Estrella Editorial para la Juventud; Editorial Nuestro Pueblo; Ediciones la Verónica; Atlante; Centauro; Grijalbo; Catalònia; Ediciones Alianza; Ediciones Libro Mex; Bajel; Queromont; Quetzal; Publicaciones Americanas; Costa-Amic; Cima; Rex; Prometeo; Minerva; Carnea, y La Casa de España en México.

La primera recerca feta consultant fonts mexicanes i espanyoles va corroborar aquesta constatació inicial: no hi havia un inventari complet raonat de la producció bibliogràfica duta a terme per les editorials endegades per exiliats espanyols. Però repassem primer els estudis i les fonts d'informació prèvies per oferir un estat de la qüestió més exacte.

3.2 Primeres enumeracions

Hi ha fonts d'informació cronològicament molt pròximes als fets —però insistim, no estudis de les editorials— com la recollida per Julián Amo²⁴ i Charmion Clair Shelby a la Stanford University amb pròleg d'Alfonso Reyes, que inclou l'activitat dels intel·lectuals republicans espanyols fins el 1945 (Amo; Shelby, 1950), molt útil per la proximitat temporal però insuficient per a la producció i la creació d'editorials més enllà d'aquesta data.

També una obra matinerà és el catàleg dels materials exhibits al Pavelló de la República espanyola en la IV Feria del Libro y Exposición de Periodismo, a Mèxic D.F., tot just acabada la II Guerra Mundial (*Catálogo de obras*, 1946). Aquesta inclou obres escrites per republicans espanyols, com també una relació de les obres traduïdes, anotades, prologades i seleccionades; més interessant encara pel tema que ens ocupa són les «editoriales fundadas por republicanos españoles», amb només deu editorials, però amb la relació de les col·leccions i els títols. En una nota breu introductòria ens avisa d'aquesta falta d'exhaustivitat: «En el presente folleto figura una parte de las obras escritas, traducidas y prologadas y editadas por los republicanos españoles desde el año 1939. Dificultades de tiempo han impedido incluir la labor de muchos prestigiosos intelectuales. En el catálogo definitivo que se prepara, quedarán subsanadas estas ausencias que señalamos»; malauradament però aquest catàleg definitiu mai es va fer.

Un primer inventari d'editorials —com hem avançat anteriorment— el proposa a finals dels anys cinquanta Carlos Martínez en la seva miscel·lània sobre l'emigració republicana, «una reconstrucción positiva» com es proposava en el mateix llibre (Martínez, 1959). El volum, editat a Mèxic, serveix de referent directe de les activitats realitzades al país, així com de la resta d'activitats en els altres països d'acollida, en especial a l'Argentina.

Entre aquests primers inventaris, també cal tenir en compte el ja citat de Luis Suárez inclòs en el capítol dedicat a la «Prensa y libros, periodistas y editores» en el volum de *Exilio español en México* (*Exilio español en México*, 1982). Malgrat

²⁴ Julián del Amo Morales (València, 1908 -?) va ser un arxiver i bibliògraf exiliat; membre de la UGT, durant la guerra va arribar a ser tinent d'Infanteria.

que part dels elements provenen textualment del llibre de Carlos Martínez (1959), l'obra en el seu conjunt serveix per situar tota la dinàmica de l'exili en aquell país, així com per obtenir dades puntuals d'interès com la proposada en el diccionari biogràfic que clou l'obra, fonamental per a qui vulgui endinsar-se en l'estudi de l'exili.

3.3 *Estudis generals i de referència sobre l'exili cultural*

Els estudis de Francisco Caudet van ser d'ajuda per a la definició del marc històric, del procés com a suggeridor de nous camins de recerca (Caudet, 1997); també les relacions entre les empreses editorials i les capçaleres editades a Mèxic pels espanyols (Caudet, 2007).

De la mateixa manera van resultar d'utilitat el volum preparat per Aurora de Albornoz, Santos Sanz de Villanueva, Ricardo Doménech i Germán Gullón, dedicat a la «Cultura y literatura», quart volum de l'obra magna i *incontournable* sobre l'exili espanyol coordinada per José Luis Abellán; i també d'aquesta obra el volum tercer, «Revistas, pensamiento, educación», (Abellán, 1976-1978). Han estat de gran ajuda l'«Índice biobibliográfico del exilio español en México», amb prop de 640 ressenyes biobibliogràfiques d'aquest exili, elaborat per Matilde Mantecón de Souto i inclòs en l'obra abans citada *Exilio español en México* (1982). Més recent i més específica a les relacions entre l'exili i la cultura de l'interior és l'obra *A la intemperie: exilio y cultura en España* de Jordi Gracia (2010).

Finament, quan aquesta recerca arribava ja al seu final aparegué el *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939* (2016), coordinat per Manuel Aznar Soler i José-Ramón López García. La voluntat dels coordinadors d'incloure editorials era selectiva i no exhaustiva, per la qual cosa, el nostre treball inclou més entrades que les del, per altra banda, extraordinari *Diccionario biobibliográfico...*

3.4 *Anàlisis sociològiques dels transterrats*

Per a les qüestions relatives als aspectes sociològics del grup en la seva arribada a Mèxic, tenim els estudis de Patricia W. Fagen i de Dolores Pla Brugat realitzats a partir de les dades oficials mexicanes de la Dirección General de Estadística (Fagen, 1973; Pla Brugat, 1993; 1999); les dades aportades pel SERE, el Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles, de tendència comunista, creat el març

de 1939 pel cap del Govern Juan Negrín (SERE, 1939), i especialment pel comitè representant del SERE a Mèxic, el CTARE, Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles (Ordóñez, 1997); i les dades de la JARE, l'anomenada Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles, creada el mes de juliol d'aquell mateix any per la Diputació Permanent de les Corts espanyoles reunida a París; el socialista Indalecio Prieto en seria el responsable. D'importància són els arxius de Carlos Esplá (Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles JARE, 1939-1943). També han estat útils per la seva presentació, pertinència i utilitat les dades recopilades en les obres d'Antonio Soriano (1989) i Francisco Caudet (1997).

En aquest ordre de coses cal anotar la legislació mexicana sobre immigració de l'època, i en especial les normatives a partir de la presidència del general Lázaro Cárdenas destinades al cas dels espanyols en qualitat de refugiats polítics (*El inmigrante español*, 1942; Mèxic. Lleis. *Cómo adquirir la nacionalidad mexicana...*, 1950; Enríquez Perea, 1990; Matesanz, 1999; México. Instituto Nacional de Migración, 2002).

3.5 Estudis monogràfics d'editorials

Pocs, però de molt d'interès, són els estudis dedicats a alguns dels projectes editorials, o dels editors exiliats. Els casos més coneguts són el que Gonzalo Santonja dedica a Bergamín i l'Editorial Séneca (Santonja, 1997), l'obra de James Valender sobre el poeta i editor Manuel Altolaguirre i les Ediciones La Verónica (Valender, 2003; Valender; López Cobo, 2005).

El cas més estudiat, quant a la profusió i quantitat de dades investigades i aportades, és l'editorial Ediciones Vértice. Aquestes dades es troben en la tesi que dedicà Ignacio Clemente Soriano Jiménez a l'impressor anarquista empordanès Hermoso Plaja Saló i la seva companya Carmen Paredes Sans (Soriano Jiménez, 2002).

També ho és la història de l'Editorial Atlante, íntimament lligada al PSUC, i estudiada per Teresa Ferriz Roure en el seu estudi sobre l'edició catalana a Mèxic (Ferriz Roure, 1998) i, més recentment, per Leoncio López-Ocón (2014) en «Atlante en el exilio: actores y etapas de una editorial republicana hispano-americana».

Les informacions aportades en les autobiografies no venals en el final de la carrera professional de l'exiliat Rafael Giménez Siles, editor fundador d'E.D.I.A.P.S.A. (Editora y Distribuidora Iberoamericana de Publicaciones, S.A.) i de les famoses Librerías Cristal, són interessants tant per a la pròpia història de l'editorial com per la de la distribució de llibres i la relació amb autors i lectors (Giménez Siles,

1978; 1980; 1984). Sobre la labor d'editor emprenedor de Giménez Siles, l'obra de Gonzalo Santonja sobre l'edició espanyola durant la Guerra Civil i les primeres passes en el transplantament en terra mexicana (Santonja, 2003).

Cal fer menció especial, quant a continguts i durada, del catàleg històric d'una de les institucions emblemàtiques de l'empelt cultural espanyol a Mèxic: El Colegio de México, institució creada per les autoritats mexicanes per acollir i permetre el treball dels intel·lectuals exiliats, primerament coneguda com La Casa de España en México. Aquesta obra recull i estudia tota la seva producció editorial de 1938 a 2000 (Colegio de México, 2000).

També té un interès especial en el nostre estudi el cas del Fondo de Cultura Económica (Díaz Arciniega, 1996), una editorial fundada per mexicans però amb participació decisiva d'espanyols: José Alaminos, Joaquín Díez-Canedo, Sindulfo de la Fuente, José Gaos, Eugenio Imaz, Javier Márquez, Florentino Martínez Torner, Wenceslao Roces, Martí Soler i Vinyes. El Fondo de Cultura Económica, com a paradigma i model del procés editorial mexicà, aporta dades i tendències sobre la història de l'edició mexicana de la segona meitat del segle passat. En aquest sentit, cal destacar la figura de Díez-Canedo, primer al Fondo de Cultura Económica i després amb el seu propi projecte editorial encara viu: Joaquín Mortiz (Llanos Delgado, 2005).

3.6 *Revistes de l'exili*

Encara que com ja ha estat dit, les revistes a l'exili mexicà no siguin pròpiament l'objectiu del nostre estudi, aquestes aporten noms i dades, i són inextricables per a una activitat tant íntimament lligada com ho pugui ser l'edició de llibres de la publicació de revistes. Parlem de les panoràmiques que ofereixen Manuel Aznar (1997) i Francisco Caudet (2004; 2007), l'estudi de *Romance* (Fèrriz Roure, 1994), *Las Españas* (Valender; Rojo Leiva, 1999), i l'inventari de les revistes catalanes de l'emigració i l'exili de Robert Surroca i Tallaferro (1994), així com dels estudis introductoris de les diverses edicions facsímils de les revistes de l'exili publicades pel Fondo de Cultura Económica entre els anys 1979 i 1985 en la col·lecció *Revistas literarias mexicanas modernas*.

3.7 *Les altres cultures espanyoles en el món editorial de l'exili*

Quant a les diferents cultures peninsulars incloses en el gran torrent de l'exili republicà cal fer un esment especial a la cultura catalana. Per qüestions que van

més enllà de la política i que també s'enllacen a la Guerra Civil, i el seu desenllaç militar, l'emigració catalana significava percentualment un volum molt superior al que representava en el conjunt de l'Estat en els anys trenta: proporcionalment, es calcula que un de cada quatre exiliats a Mèxic era català; aquesta proporció no correspon a la població espanyola i catalana de finals dels anys 1930.

Comencem per la conferència dictada per Manuel Andújar l'any 1949 a l'Ateneo Español de México, amb el títol «La literatura catalana en el destierro», que imprimí Bartomeu Costa-Amic; es tracta del primer recull d'anàlisi crítica sobre el tema (Andújar, 1949).

Les aportacions de Dolores Pla Brugat i Vicenç Riera Llorca sobre els aspectes socials, de formació i culturals d'aquest grup humà (Pla Brugat, 1997; 2000; Riera Llorca, 1994); l'obra de Marià Manent sobre la literatura catalana a l'exili (Manent, 1989); el prolífic capítol dedicat a Mèxic de l'inventari de les revistes catalanes citat (Surroca i Tallaferro, 2004) i, finalment, l'estudi complet i sistemàtic de l'edició en català a Mèxic elaborat per Teresa Ferriz Roure (1998), donen, per una banda, un capítol perfectament ordenat i un estudi pràcticament conclòs de la cultura catalana en l'exili mexicà, i, per l'altra, una via de treball i un sistema metodològic modèlic. Sobre la presència catalana s'han pogut aportar, doncs, alguns elements de detall esparsos que han pogut aparèixer, però cap informació de base.

Convé citar una obra de ficció per a la qual reclamem —a la manera de les novel·les de Balzac— un paper com a font històrica, *L'ombra de l'atzavara* de Pere Calders. Aquesta obra narra les aventures d'un exiliat català fent d'impressor, novel·la de costums carregada de fina ironia, plena de petites referències a un món real, la vida quotidiana dels editors i impressors catalans exiliats a Mèxic (Calders, 1964). L'obra, lluny de l'anècdota, dona bones informacions sobre les dificultats que podria trobar un exiliat convertit en amo d'una impremta local.

Menor en quantitat, també ha estat estudiada la tasca duta a terme per andalusos (Aznar Zubigaray, 2005), asturians (Fernández Tomás, 1987), bascos (Abellán, 1976-1978; Apaolaza; Ascunce Arrieta; Momoitio, 2000), càntabres (Soldevila Oria, 1998), gallecs (Abellán, 1976-1978; Rodríguez Galdo, 2004; *Exilio galego*, 2007) i valencians (Cortés, 1991; García, 1995; Girona; Mancebo, 1995).

3.8 Bibliografies corrents mexicanes i estadístiques d'edició

No existeix una bibliografia nacional mexicana completa de l'època que pretem estudiar (Zaid, 1998), però sí que disposem d'eines que tot i no ser exhaustives aporten informació aproximada de la producció editorial del període a

l'obra de Fernando Peñalosa (1957) *The Mexican book industry*. En primer lloc, i entre 1938 i 1940, la *Bibliografía mexicana*, publicada per l'Asociación de Libreros de México (Asociación de Libreros de México, 1938-1940); en segon terme, la segona sèrie d'*El librero y el pueblo*, publicada entre 1950 i 1951 pel Departamento de Bibliotecas del Ministerio de Educación Pública.

Tanmateix, la més útil de totes les publicacions és el *Boletín bibliográfico mexicano*. Aquest va començar de manera semioficial com una publicació de l'Instituto Panamericano de Bibliografía y Documentación, i que després va passar a dependre de Porrúa Hermanos y Compañía. Del 1940 fins el 1951, el butlletí informà quasi exhaustivament de totes les publicacions aparegudes a Mèxic; però a partir d'aquella data aquesta exhaustivitat va anar minvant. Des de 1954, i més selectiu que el *Boletín bibliográfico mexicano*, el Centro de Escritores Mexicanos publicà *Recent books in Mexico*.

4 Metodologia

«El lector inocente que, bien por ser aprendiz de bibliógrafo o por mero afán de aventura, revuelva los libros viejos en espera del gran hallazgo, está perdido. Llegará a dejarse consumir por esa fiebre de buscador de oro, cada día con más furia e inutilidad repasará títulos y removerá polvo dormido sin que el puro placer sugerente que tienen los viejos volúmenes le sea dado.»
Eduardo de Ontañón (1942)

Tal com ha estat referit, per aconseguir l'objectiu de la recerca calia una eina de referència clau sobre l'activitat editorial del grup dels exiliats republicans a Mèxic mitjançant la recollida sistemàtica i la revisió directa de les obres i, en segon cas, completar aquesta informació amb d'altres fonts com ara els testimonis personals, sobretot de les segones generacions, els paratextos, els catàlegs comercials o, en casos molt més escassos, dels arxius d'editorials, d'institucions i partits polítics.

La idea d'exhaustivitat en l'examen de les obres aviat es va constatar físicament inviable per la distància física als fons bibliotecaris, la dispersió de les col·leccions, la inexistència d'arxius de les editorials, la falta de recollida sistemàtica del dipòsit legal i la desaparició del material efímer. Metodològicament, va semblar innecessari un primer estadi de la investigació de la labor editorial dels exiliats.

Evidentment que, més enllà de la intenció primera i instrumental, s'han cercat i trobat conclusions sobre la dinàmica del grup d'exiliats a Mèxic i els elements que el conformaven i sobre els seus projectes culturals, polítics i econòmics.

4.1 Què entenem per editorial de l'exili

La primera qüestió metodològica per resoldre va ser de tipus conceptual: què enteníem per «editorial d'exiliats republicans espanyols a Mèxic», quins serien els criteris dels quals ens serviríem per tal de determinar com a projecte editorial espanyol republicà en terra mexicana. Luis Suárez comentava (*Exilio español en México*, 1982) que resultava difícil «comptabilitzar» què és i què no és un projecte espanyol, on podem marcar la diferència del grau, del caràcter d'exiliat, de l'espanyolitat d'una editorial.²⁵

²⁵ «Difícil resulta “contabilizar” lo que nace y se desarrolla como una ley de la vida, es primero una ilusión individual y colectiva, y luego una simbiosis hispano-mexicana de letras y papeles, de periódicos y libros, de cosas que no pueden ya transportarse de México; porque (a l'original

Convinguem, fins i tot, que algú es podria plantejar de manera legítima si aquesta era una classificació oportuna, una separació necessària. Si, en definitiva, el punt de partida de la recerca podia titllar-se de nacionalista (espanyola, catalana o europea), de voler demostrar de passada una certa superioritat cultural.

¿Els espanyols refugiats, formats, capaços i ben preparats, van ajudar a fer avançar l'edició mexicana, una indústria endarrerida i entotsolada després d'una Revolució de caràcter autàrquic? És legítim qüestionar-nos si la pregunta mateixa no evidencia una certa superioritat intel·lectual i/o moral.

Aquí s'hi podia afegir una coincidència: l'inici de la impremta a Mèxic es produeix l'any 1539, durant la dominació espanyola de la mà d'un italià, Juan Pablos, amb ajuda de capital alemany (Griffin, 1991); l'arribada dels refugiats republicans, que segons diversos testimonis va significar una renovació en l'edició mexicana, es produeix precisament l'any 1939, en la celebració del IV centenari de la impremta mexicana. El titular cofoi o nacionalista resultaria aquí ben fàcil. I Borges podria dir que «...a la realidad le gustan las simetrías y los leves anacronismos».²⁶

Així doncs, el criteri que ens vam marcar i hem seguit, no sense dubtes i entrebancs, va ser el següent, vam considerar «editorial d'exiliats republicans espanyols a Mèxic»:

a) qualsevol projecte encapçalat i endegat per exiliats espanyols ha entrat en el nostre àmbit d'estudi. Per exemple, casos com els de l'Editorial Atlante S.A. o les Ediciones Orbe;

b) qualsevol projecte endegat per exiliats malgrat que la força del treball intel·lectual i/o mecànic fos en gran part mexicana. Incloem en aquesta tipologia empreses com ara E.D.I.A.P.S.A. i tot l'estol d'editorials iniciades per Rafael Giménez Siles (o per utilitzar un exemple de ficció literària, la que podria representar la impremta de Joan Deltell, el protagonista de la novel·la *L'ombra de l'atzavara* de Pere Calders, un impressor que posseeix algunes màquines i que compta només amb treballadors del país);

c) també hem considerat dins dels límits d'estudi aquelles empreses especialment relacionades amb la cultura i l'exili espanyols malgrat haver estat endegades per mexicans (per exemple i pensem especialment en El Colegio de México).

apareix així, amb accent?) aquí se hicieron y en realidad México las hizo. Suyas son, a partir de un ensanchamiento del ramaje que tiene una misma planta: tinta y sudor mexicano en un imprimir y transpirar sin regreso.» Això, i ens avancem a les conclusions, ho hem entès encara millor després d'haver acabat la investigació.

²⁶ Extret del conte «El sur», Jorge Luis Borges, *Ficciones*. Madrid: Alianza Editorial, 1988.

De seguida vam entendre que aquesta classificació tipològica no sempre seria fàcil d'aplicar, o millor dit de verificar i confirmar, sobretot quan es pot determinar si els fundadors o propietaris eren refugiats, encara que les dades o les lectures prèvies així ho suggerien.

4.2 Anàlisi del marc geogràfic, social i històric

Tot estudi requereix, per començar, emmarcar prèviament l'espai geogràfic, sociològic i històric, i analitzar-ne, ni que sigui breument, els antecedents polítics del país d'acollida. Era imprescindible descobrir i definir el país abans de 1939, any de la primera arribada massiva de refugiats a Mèxic: la població, la història revolucionària i política recents, l'ensenyament i l'alfabetització, i contrastar aquestes dades amb les del grup dels desterrats.

També era necessari caracteritzar el grup social espanyol, dividint-lo en dos grans grups, en el primer, l'emigrant econòmic anterior al 1936, els anomenats «antiguos residentes», per contrastar-lo amb el de l'emigració política posterior, el «desterrado», el «rojo».

L'antic resident simpatitzava majoritàriament amb el general Franco, amb l'Espanya dels *nacionals*, mentre que els desterrats arribaven a Mèxic precisament expulsats per aquesta Espanya franquista. Al llarg del treball d'identificació de projectes editorials vam poder observar de manera prou indicativa com van interactuar els dos col·lectius en l'àmbit editorial. Per exemple, hem establert com autors i editorials de la vella emigració i ideologia conservadora o franquista acudien a impressors refugiats espanyols per la qualitat del seu treball, tot superant els primers enfrontaments i desconfiances ideològics.

4.3 Revisió bibliogràfica

Un dels primers passos imprescindibles de la investigació va ser la lectura de les obres de referència generals sobre el final de la Guerra Civil, l'exili republicà i més en particular de l'exili republicà a Mèxic, així com dels treballs que parlaven de la labor intel·lectual i editorial, i de les obres memorialístiques.

De l'anàlisi de les publicacions prèvies vam obtenir els noms de les editorials, les institucions i organitzacions polítiques que publicaren a Mèxic. Aquest procediment el vam basar en la lectura sistemàtica de fonts secundàries, de citacions obtingudes d'estudis generals i parcials sobre l'exili republicà i sobre aquest exili a Mèxic, catàlegs de biblioteques, bibliografies, exposicions, biografies, memòri-

es i entrevistes, sobretot a la Ciutat de Mèxic. Va ser una tasca llarga i força laboriosa on sovint fonts bibliogràfiques i orals van complementar i contrastar les primeres dades.

Citem només aquí algunes de les més significatives i que encara avui proporcionen material com són el *Catálogo de obras que exhibe el pabellón de la República...* (1944); Mauricio Fresco, *La emigración republicana española: una victoria de México* (1950); Carlos Martínez, *Crónica de una emigración (la de los republicanos españoles en 1939)* (1959); l'exposició organitzada a la Universitat Autònoma de Barcelona amb motiu de la celebració del II Congreso Internacional «Les literatures de l'exili republicà de 1939»; *Editores del exilio republicano de 1939* (1999); Teresa Ferriz Roure, *La edición catalana en México* (1998); finalment, l'obra de Josefina Berroa, *México bibliográfico, 1957-1960: catálogo general de libros impresos en México* (1961), al límit de l'època que estem estudiant, ens dona una informació important de la vida i la continuïtat d'alguns projectes.

Les dades obtingudes es van contrastar i van ampliar l'obra extraordinària del Grupo de Estudios del Exilio Literario (GEXEL) de la UAB, coordinada per Manuel Aznar Soler i José-Ramón López García, *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939* (2016), part d'aquesta obra era accessible en línia prèviament a la seva publicació en paper.

A partir d'aquesta revisió bibliogràfica vam arribar a articular un primer inventari de descoberta d'editorials republicanes espanyoles a Mèxic amb el que vam iniciar la identificació d'un centenar d'obres.

En una segona fase, va caldre l'estudi de més bibliografia que s'havia publicat posteriorment, de recórrer diverses biblioteques mexicanes i espanyoles, de passejar per llibreries de vell de la Ciutat de Mèxic, de furgar en plataformes de llibreries de segona mà i subhastes en línia. Aquesta primera llista es va més que doblar, fins arribar als 235 noms de projectes que reclamaven la revisió en cada cas de l'obra publicada. Com veurem, no totes aquestes editorials i institucions van acabar passant el filtre i formant el nucli dur de la nostra investigació; tanmateix, les consignem per ajudar futures investigacions o, eventualment, per acceptar la revisió en la seva condició de projecte editorial de l'exili republicà espanyol.

Vam proposar inicialment que la presentació de la llista principal dels projectes editorials fos alfabètica o cronològica, això és, per any d'inici de les activitats. Per raons de comprensió i d'articulació de l'anàlisi i del significat d'aquesta obra vam preferir finalment que la llista dels projectes es presentés en una organització classificatòria pels tipus d'organització que hi havia darrere de cada projecte, així presentem: editorials, autors-editors i impremtes; associacions, institucions,

partits polítics i centrals sindicals i, finalment, les revistes i diaris que van editar monografies.

La presentació d'aquestes empreses i institucions d'edició l'hem acompanyada d'una fitxa amb les dades més rellevants per, a continuació, proposar una aproximació enciclopèdica amb la recuperació de la figura del o dels fundadors, la seva història personal, i de l'anàlisi de l'obra de manera general i succinta; tanca la presentació la llista de producció de cadascuna de les obres publicades (poques o moltes), sempre circumscrita a l'edició de llibres durant el període determinat, això és, fins 1956.

Calia obtenir també una imatge de la situació legal i d'altres qüestions administratives lligades a l'exili; determinar la data de l'inici de les activitats; els motius que duïen alguns d'aquests desterrats al món editorial, si formaven part d'aquest àmbit professional o va ser una porta que s'obrí a Mèxic (per exemple, Rafael Giménez Siles o Manuel Altolaguirre eren editors i impressors a Espanya,²⁷ abans d'arribar a Mèxic; d'altres no menys importants com Bartomeu Costa-Amic i Joaquim Ausiró,²⁸ sense contacte previ amb el món de l'edició, s'hi van iniciar professionalment a l'exili mexicà).

D'altra banda, no es podia abordar aquest estudi sense conèixer les lleis d'impremta mexicanes, i aproximar-nos a com eren els llibres i lectors en el tombant d'aquells anys quaranta, com s'articulava el mercat del llibre, quines característiques tenien les editorials mexicanes de l'època: els aspectes de l'organització empresarial, les impremtes i l'estat tecnològic, la qüestió sempre problemàtica de la distribució en un país amb unes distàncies colossals. Temes sobre els quals ens vam trobar —en ocasions ens hi trobem encara a hores d'ara— davant de dubtes i certs buits bibliogràfics.

Aquesta delimitació que ens havíem imposat metodològicament podria ser en ocasions arbitrària, per exemple en els casos de les editorials que iniciaven el seu funcionament a meitat dels anys cinquanta o que acabaven la seva producció precisament al final d'aquella dècada; tanmateix vam voler ser rigorosos en la definició dels criteris i els límits de la mostra i, finalment, aquesta demostraria que funcionava raonablement en una intenció d'anàlisi lògica i fins i tot estadística de tota aquesta obra editorial.

²⁷ En el cas de Manuel Altolaguirre, com es veurà, amb experiència fins i tot a la Gran Bretanya i a Cuba.

²⁸ La família Ausiró ens va permetre accedir a la correspondència privada molt interessant i de gran valor testimonial entre l'exiliat Joaquim Ausiró, propietari de l'Editorial Olimpo, i la família que havia quedat a Catalunya.

4.4 Registres mercantils

A falta de l'accés als arxius de les editorials vam intentar també la recuperació de la informació de creació de les empreses personant-nos en el Registro Público de la Propiedad y de Comercio de la Ciutat de Mèxic. A Mèxic, en el procés d'institució d'una empresa era necessari, en principi, i entre d'altres processos oficials administratius, de donar compte de la seva creació a la Secretaría de Hacienda.

Vam realitzar (2013) diverses «solicitudes de entrada y trámite» en la secció de Mercantiles per investigar si era possible la recuperació dels expedients de la creació de les empreses que creiem hauria d'haver estat prescriptiu.

Vam fer una sèrie de proves amb un nombre reduït d'editorials mitjanes per testar-ne les possibilitats de recuperació sobretot dels noms de les persones que formalitzaven l'acte de constitució i, si fos possible, l'aportació de capitals. Les limitacions de consulta i el cost feien inviable el projecte;²⁹ a més, totes les consultes que vam fer van resultar estranyament negatives, no es conservava cap document per exemple d'editorials com ara Stylo o Colección Aquelarre. Vam desestimar per poc rendible i car aquest procediment, no en sabíem el motiu però aquesta via fallava: la constitució de les empreses s'havien fet només davant de notari?, els expedients en el Registro Público de la Propiedad y de Comercio corresponents precisament a les editorials que cercaven s'havien extraviat?, no sabríem respondre a la pregunta de manera definitiva, encara que potser tinguem algunes conjectures. En qualsevol cas però, en vam desestimar la via.³⁰

Aquesta documentació de primera mà no va ser, lamentablement, de gran ajuda per a aclarir la naturalesa de l'empresa per saber si es tractava veritablement d'una empresa vinculada al món de l'exili a través de les persones i empreses relacionades en la seva creació; aquesta dada ens hauria donat una informació privilegiada de les xarxes de relacions i de treball d'aquest grup, i ens hagués proveït d'una imatge exacta de la capacitat econòmica de l'empresa creada.

Com ja s'ha comentat, llevat dels casos d'editorials muntades amb esperit empresarial, no han sobreviscut gaires arxius d'editores creades per exiliats i en la

²⁹ Al Registro Público de la Propiedad y de Comercio no es podien fer més de dues demandes cada vegada, després d'una llarga cua, i cada demanda costava al canvi més de 21 €, el mes de juliol de 2013, 437 \$, el canvi aquells dies era a 20,53 \$ per 1 €, per la qual cosa cada demanda significava 21,28 €.

³⁰ Un càlcul ràpid mostrava que per demanar totes les fundacions de les companyies superaria ràpidament els 3.000 € que creiem no eren justificables pel retorn negatiu o com a mínim incert de la informació.

majoria de casos la consulta mai ha resultat tan fàcil com prevèiem (Llanos Delgado, 2005). Aquesta informació, doncs, pot ser única.

4.5 Lleis d'impremta i dipòsit legal

Per a una completa comprensió dels processos d'edició a Mèxic ens va caldre conèixer els mecanismes financers, legals i administratius que servien de bastida sobre la qual es muntaven empreses i projectes (*Ley sobre derechos de autor y editor*, 1948). Als refugiats no els bastava traslladar el coneixement tècnic d'imprimir, les capacitats lingüístiques per a traduir, una formació tècnica i humanística per a l'edició o, finalment, dots de gestió i comercials. Els refugiats, a més, havien de saber navegar per un món proper però del qual desconeixien les lleis i els *declics* administratius per tal de no fracassar.

Aquest procediment de constitució empresarial però, i tal com ja hem descrit en l'apartat anterior, no l'hem pogut recuperar de manera satisfactòria. En la secció de Mercantiles del Registro Público de la Propiedad y de Comercio de la Ciutat de Mèxic no vam poder recuperar alguns dels expedients de la creació de les empreses que creiem haurien d'haver estat conservats.

També ens va caldre conèixer els mecanismes del dipòsit legal mexicà de l'època. Com sovint passa, les lleis eren molt clares quant a l'objectiu i el mecanisme de recollida de la producció editorial mexicana, el 1936, el president Cárdenas promulgua un decret el 24 de desembre amb un article únic: «*Todos los autores, editores e impresores en el Distrito y Territorios Federales, tienen la obligación de enviar a la Biblioteca del H. Congreso de la Unión, dos ejemplares de los libros de toda clase, periódicos y revistas que publiquen*». ³¹ La realitat però era una altra, aquest decret, com el precedent de 1869 no es complien, no hi havia reglament que dugués a terme els mecanismes que fessin executar el decret presidencial.

4.6 El cens d'editorials

Per a l'elaboració dels estudis de cada editorial, en un primer estadi del treball, teníem la intenció d'utilitzar de manera preferent les informacions obtingudes a partir dels arxius de les editorials. Aquesta metodologia desitjable va xocar en la

³¹ Hi ha un recull exhaustiu de la legislació mexicana del dipòsit legal a: México. Cámara de Diputados. Secretaría General. Secretaría General de Servicios Parlamentarios. Dirección General del Centro de Documentación, Información y Análisis. *El depósito legal en México: órdenes y decretos expedidos de 1812 a 1991*.

<<http://www.diputados.gob.mx/bibliot/apotec/decretos.htm>>.

immensa majoria del casos, però, amb la realitat: fins on hem pogut investigar no tots els projectes editorials mantingueren un arxiu; d'aquells que sí ho van fer se n'han conservat pocs, podríem dir que quasi excepcionalment i, fins i tot, d'aquests, n'hi ha alguns que no són accessibles (Fèrriz Roure, 1998; Llanos Delgado, 2005). Per tot plegat, l'estudi de cas que proposem com a referent de model d'anàlisi és la tasca que es va fer amb l'Editorial Atlante, l'arxiu de la qual es conserva en molt bones condicions a la Biblioteca-CRAI del Pavelló de la República on ens va ser possible la consulta i l'anàlisi posterior.

Així doncs, vam partir de les obres de referència sobre l'exili, dels estudis en monografies o articles de revistes, de les referències als catàlegs col·lectius, de biblioteques i comercials, de les bibliografies i, finalment i com a complement, de les fonts orals dels descendents o persones pròximes que ens han pogut informar, aportar més dades, matisar idees, descobrir fonts ocultes per a nosaltres i, en definitiva, contrastar les nostres dades bibliogràfiques i les nostres hipòtesis.

Pel que fa a l'inventari de les obres, la intenció primera havia estat que totes les obres passessin per les nostres mans i que, sempre que ens hagués estat possible, les referències es fessin a partir de l'obra i no de referències secundàries. Teresa Fèrriz Roure havia procedit així amb l'estudi de l'obra editorial de l'exili català a Mèxic (1998), tot i ser una feina que implicava molta dedicació era fins a cert punt possible, però les dimensions de l'obra en espanyol feien inviable el mètode.

En qualsevol cas, la quantitat d'obres publicades, que en els nostres recomptes superaven els 3.000 llibres i segons les nostres previsions en podrien ser alguns centenars més,³² i la conservació del material dispers i allunyat, però, haurien fet inviable acomplir aquesta volguda exhaustivitat. Sempre hem consultat en cada editorial el que hem considerat un nombre suficient d'obres per tal de comprovar la descripció bibliogràfica i veure'n les característiques físiques d'edició (paper, maquetació, tipografia, enquadernació). Quan la consulta directa no ha estat possible, hem recorregut i hem usat fonts secundàries com ara bibliografies i catàlegs.

³² En algunes editorials, un cop fet l'inventari de les obres que hem pogut recuperar i inventariar, ens apareixen col·leccions incompletes, això és, numeracions de sèries incompletes. També en alguns tipus de materials de poca qualitat editorial o de caràcter infantil o fins i tot efímer, ens fa ser conscients que la recuperació de la producció és forçosament incompleta. També ens apareixen en noves lectures i cerques bibliogràfiques nous noms de possibles editorials que poden engrossir la llista. Quan estàvem tancant aquesta recerca, ens van aparèixer dues probables editorials de Rafael Giménez Siles que ens havien passat per malla. Aquestes editorials: Central de Publicaciones Mexicanas i Giménez Siles Editores són les dues darreres entrades i van ser localitzades a: Mejía, Eduardo (2000). "La industria editorial en México, obra de personas más que de instituciones". En: *Historia de las empresas editoriales de América Latina: siglo XX*. Juan Gustavo Cobo Borda (ed.). Santafé de Bogotá: Centro Regional para el Fomento del Libro en América Latina y el Caribe (CERLALC), p.: 207-238.

La consulta d'altres produccions del sistema cultural, en especial les revistes produïdes pels exiliats, o aquelles mexicanes en les quals hi participaven d'una manera important, quedaven fora de l'objectiu del treball, tot i així en algun cas ens han ajudat a completar la documentació. En les revistes coetànies de l'exili es donava notícia de l'activitat editorial, això és, de les novetats de les editorials afins que completaven i complementaven, amb les institucions socials, culturals i polítiques, els elements que conformaven el món de comunicació de l'exili.

A continuació, per ordre alfabètic, transcrivim els noms de les editorials que finalment vam poder aplegar a través de les fonts mencionades. El recull de noms va ser generós, per dir-ho en termes de criteris selectius, donat que s'inclouen algunes de les empreses que depassaven els límits cronològics del nostre estudi però que vam preferir haver d'eliminar en el futur després de comprovar el material amb detall.

En aquest mateix sentit d'interinatge, hem preferit respectar el nom de l'empresa tal com l'hem trobat en les fonts, i no eliminar de moment cap element com ara *Ediciones, Editorial, Publicaciones*, etc., ni les abreviatures referents a les societats comercials: *S.A., S.R.L.*; un cop recuperada tota la informació sobre les empreses (a través de la consulta dels llibres, catàlegs d'editorials, distribuïdors i llibreters) vam procurar normalitzar els noms.

1. A. Artís Impressor
2. Acció Socialista Democràtica
3. Acción Republicana Democrática Española (ARDE)
4. Aconcagua Ediciones y Publicaciones
5. Agrupación de Universitarios Españoles (ADUE)
6. Agrupación Leonesa de México
7. Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio
8. Agrupación Reyes Católicos
9. Agrupación Socialista Española en México
10. Altres Costa-Amic Editores
11. Andrés Zaplana Editor
12. Ariadna
13. Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española
14. Asociación Montañesa de México
15. Ateneo Español de México
16. Ateneo Libertad de México
17. Ateneo Ramón y Cajal: Sección Hispano Mexicana de Ciencias
18. Ateneo Republicano Español
19. Ateneo Salmerón

20. Autors-Editors
21. B. Costa-Amic
22. Bajel de México, S.A.
23. Barcino (Guadalajara, Jalisco)
24. Biblioteca Social Reconstruir
25. Casa de Andalucía
26. La Casa de España en México
27. Casa de España Republicana de México
28. La Casa del Libro México
29. Casa Regional Valenciana de México
30. Casal Català
31. Casino Español de México
32. Central de Publicaciones Mexicanas
33. Centre Català de Guadalajara
34. Centro Asturiano de México
35. Centro Cultural de Combatientes Republicanos de España
36. Centro de Estudios y Documentación Sociales
37. Centro Español de México
38. Centro Gallego de México
39. Centro Republicano Español de México
40. Círculo Jaime Vera
41. Círculo Cultural Pablo Iglesias
42. Club del Llibre català
43. Club España
44. Colección Aquelarre
45. Colección Luz sobre España
46. Colección Málaga
47. Colección Teatro de Bolsillo
48. Colección Teatro Contemporáneo
49. Colección Teatro Español
50. Colección Teatro Mexicano
51. Colección Teatro Mexicano en el Extranjero
52. Colección Teatro Universal
53. Colección Temas Teatrales
54. Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE)
55. Comisión de Estudio de los Problemas Españoles
56. Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México
57. Compañía Editora y Librera Ars
58. Compañía Editorial Continental, S.A. (CECSA)
59. Compañía General de Ediciones, S.A.
60. Compañía General Editora

61. Consejo Español de la Paz
62. Convención de Solidaridad con el Pueblo Español
63. El Correo de Euclides
64. Diario Español
65. E. Muñoz Galache
66. Ecuador 0° 0' 0"
67. E.D.I.A.P.S.A. (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones)
68. Edición Tezontle
69. Ediciones Adelante
70. Ediciones Alianza
71. Ediciones Arcos
72. Ediciones Atlántida
73. Ediciones Barcino
74. Ediciones Centauro
75. Ediciones Cervantes
76. Ediciones CNT
77. Ediciones Corzo
78. Ediciones De Andrea
79. Ediciones de la Sociedad de Amigos de España
80. Ediciones de las Juventudes Socialistas de España
81. Ediciones del Caribe
82. Ediciones Dertusa
83. Ediciones Educación: Editorial del Magisterio Mexicano
84. Ediciones El Gusano de Luz
85. Ediciones Era
86. Ediciones «España Nueva»
87. Ediciones España Popular
88. Ediciones «España y la Paz»
89. Ediciones Fronda
90. Ediciones Gaita y Menhir
91. Ediciones Iberia
92. Ediciones Ibero Americanas
93. Ediciones Jurídicas Hispano Americanas
94. Ediciones Juventud de España
95. Ediciones Juventud Republicana Española
96. Ediciones La Verónica
97. Ediciones Lex
98. Ediciones Libertad
99. Ediciones Libres
100. Ediciones Magister
101. Ediciones Medea

102. Ediciones Mediterrani
103. Ediciones Mexicanas, S. en P.
104. Ediciones Minerva
105. Ediciones Montjuich
106. Ediciones Multiarte
107. Ediciones «Mundo»
108. Ediciones Oasis
109. Ediciones Orbe
110. Ediciones Pedagógicas y Escolares
111. Ediciones POUM de Mèxic
112. Ediciones Quetzal
113. Ediciones Rex
114. Ediciones Roca México
115. Ediciones Rueda
116. Ediciones Tenochtitlan
117. Ediciones Tierra y Libertad
118. Ediciones Vértice
119. Ediciones Xóchitl
120. Edicions de la Biblioteca Catalana
121. Edicions Catalanes de Mèxic
122. Edicions Catalònia (Col·lecció Catalònia)
123. Edicions Catalunya
124. Edicions Costa Brava
125. Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra
126. Edicions del Consell Nacional de Catalunya
127. Edicions del Partit Socialista Català de Mèxic
128. Edicions Horitzons
129. Edicions Lletres
130. Edicions Treball
131. Editora Continental
132. Editora del Continente
133. Editora y Distribuidora Divulgación
134. Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX)
135. Editorial Acrópolis
136. Editorial Ardévol
137. Editorial Argos
138. Editorial Atlante
139. Editorial Azor
140. Editorial Cima
141. Editorial Clavileño
142. Editorial Colón
143. Editorial Cultura

144. Editorial Diógenes
145. Editorial Esculapio
146. Editorial Esfinge
147. Editorial «España en América»
148. Editorial España Errante
149. Editorial Fournier
150. Editorial Galache
151. Editorial Galatea
152. Editorial González Porto
153. Editorial Grijalbo, Juan Grijalbo Editor (Biografías Gadesa)
154. Editorial Hermes
155. Editorial Humanidad
156. Editorial Iztaccihuatl
157. Editorial Labor Mexicana, S. de R.L.
158. Editorial Lemuria
159. Editorial Leyenda
160. Editorial Matheu Mexicana
161. Editorial Moderna
162. Editorial Moncayo
163. Editorial Muñoz
164. Editorial Norte
165. Editorial Nueva Xóchitl
166. Editorial Olimpo
167. Editorial Orión
168. Editorial Proa
169. Editorial Prometeo
170. Editorial Renacimiento
171. Editorial Reverté Mexicana
172. Editorial Séneca
173. Editorial Signo
174. Editorial Stylo
175. Editorial Tláloc
176. Editorial Vasca Ekin
177. Editorial Xaloc
178. Embajada de España en México
179. Empresas Editoriales, S.A.
180. España con Honra
181. La España Contemporánea
182. Las Españas
183. Estrella, Editorial para la Juventud
184. Exportadora de Publicaciones Mexicanas (Biografías Gadesa)
185. Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. de Méjico

186. F.O.A.R.E. (Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México)
187. Fondo de Cultura Económica
188. GarVi
189. Giménez Siles Editor
190. Historia Nueva
191. Imprenta Vizcaya
192. Institució de Cultura Catalana de Mèxic
193. Isla
194. Izquierda Republicana
195. Joaquín Mortiz Editores
196. J.S.U. de Catalunya
197. Juan Boldó y Climent, Editores
198. Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE)
199. Juan Grijalbo Editor, Editorial Grijalbo (Biografías Gadesa)
200. Librería Madero
201. Libreros Mexicanos Unidos, S.A. (LIMUSA)
202. El Libro Español
203. Libro Mex Editores S. de R.L.
204. Litoral (México)
205. Manuel Altolaguirre Impresor
206. Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.
207. Publicacions Catalunya
208. Méxicolee
209. Norgis Editores, S.A.
210. Orfeó Català de Mèxic
211. Partit Socialista Català a Mèxic
212. Patronat dels Jocs Florals de la Llengua Catalana
213. Pizkunde, Euskal-argitaratzallea
214. Publicaciones Atlántida
215. Publicaciones Culturales
216. Publicaciones de España Combatiente. Sección México
217. Publicaciones de la Junta de Cultura Española
218. Publicaciones de la Revista Hoja
219. Publicaciones Panamericanas
220. Publicacions Atlàntida
221. Publicacions Catalunya
222. Publicacions de la Comunitat Catalana de Mèxic
223. Quaderns de l'Exili
224. Queromon Editores
225. Ramon Solans Lavall
226. Revista Norte

- 227. Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L.
- 228. Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus Dependencias
- 229. Tierra Nueva
- 230. Unió dels Independentistes Catalans de Mèxic
- 231. Unión de Mujeres Españolas en México
- 232. Unión Democrática Española
- 233. Unión Distribuidora de Ediciones S. de R.L.
- 234. Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana (UTEHA)
- 235. Verdad de España

4.7 *Elaboració del registre per editorial*

Com ja ens hi hem referit, l'organització alfabètica o diacrònica de les editorials podria haver semblat la manera més natural de presentació, o com a mínim convencional; vam preferir però donar prioritat a una organització que ens doni una idea tipològica, més aproximada del procés que ens proposem estudiar —assistida sí per una llista alfabètica i cronològica de les editorials i dels noms de persones.

De cadascuna de les editorials hem procurat localitzar, sempre que ens ha estat factible, una sèrie d'elements que hem considerat essencials per oferir-ne una imatge el més completa possible. Per a la definició dels elements que vam considerar claus ens vam guiar i vam prendre com a model d'altres treballs metodològics anteriors, els de Celso Almuíña sobre publicacions periòdiques; Mònica Baró, sobre llibre infantil, i Teresa Ferriz Roure d'edició catalana a l'exili de Mèxic (Almuíña Fernández, 1977; Baró Llambias, 2005; Ferriz Roure, 1998).

Nom de l'editorial

Dades de l'empresa

- Antecedents, orígens
- Any de fundació
- Inici de l'activitat
- Final de l'activitat
- Variacions al nom
- Continuacions
- Organització empresarial i financera
- Directius, editors i personal
- Adreces de les seues socials
- Logotip
- Tallers tipogràfics
- Capital social

Producció

- Aspectes tècnics
- Aspectes artístics
- Tirades
- Preus
- Distribució i venda

Col·laboradors

- Autors
- Traductors
- Il·lustradors

Col·leccions

- Noms de les sèries
- Tipologies
- Cronologia

Títols publicats

- Citacions normalitzades
- Característiques de continguts

Aquesta descripció exhaustiva s'ha aplicat, a tall de verificació en l'estudi de cas l'Editorial Atlante, S.A., no obstant, en la resta de l'inventari d'editorials ha calgut una simplificació dels elements aportats per a la seva viabilitat i per donar coherència.

Nom de l'editorial

Logotip

[Any d'inici – Final d'activitat]

Nom de l'editorial
Fundadors, directius i editors
Adreces conegudes
Impremtes
Nombre de publicacions aproximades fins 1956
Matèries editades
Llengües de publicació
Empreses anteriors, continuades o associades

Descripció de la història i recorregut de l'editorial

Citacions normalitzades ordenades cronològicament

Selecció d'imatges de cobertes i portades

Per exemple:

Colección luz sobre España

[1942-1946]

Colección luz sobre España	
Fundadors, directius i editors	Manuel Domínguez Benavides
Adreces conegudes	Apdo. 8643. México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Tenochtitlan

Ens trobem novament davant d'un nom que ha portat confusió i que ens ha estat necessari una sèrie de confirmacions per donar-lo d'alta en aquest llistat com una casa editorial en sentit estricte. En l'*Anuario Bibliográfico Mexicano de 1941 y 1942* compilat per Julián Amo (1945) es donava notícia de la creació en 1942 de l'editorial Colección luz sobre España. Una editorial tanmateix que tindrà una vida breu.

Obres editades

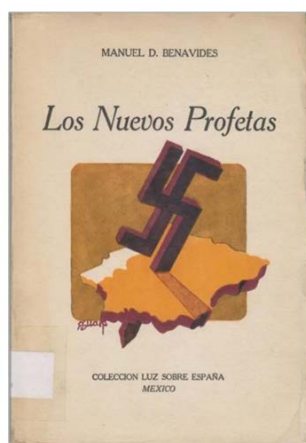
1942

Benavides, Manuel D. (1942). * *Los nuevos profetas*. México: Colección Luz sobre España. 345 p. Colección Luz sobre España, Apdo. 8643. México, D.F. Artes Gráficas Comerciales, Lecumberri, 36. México.

1944

Benavides, Manuel D. (1944). *La escuadra la mandan los cabos*. México: Colección Luz sobre España.

Cobertes

Benavides, Manuel D. (1942). * *Los nuevos profetas*. México: Colección Luz sobre España. 345 p.

4.8 Explotació de dades

Per a l'estudi hem utilitzat el programa de gestió de recursos bibliogràfics RefWorks (<https://www.refworks.com/>), de l'empresa ProQuest LLC. Gràcies al Consorci de Biblioteques Universitàries de Catalunya (CBUC)³³ aquest programa era a disposició de tots els membres de la comunitat acadèmica catalana gratuïtament en la seva versió completa de subscripció; una subscripció que el CSUC va suspendre el gener de 2014.

El CBUC va proposar com a alternativa el programa d'accés lliure Mendeley (<https://www.mendeley.com/>). En aquest sentit vam fer la formació del nou gestor i vam migrar tota la base de dades bibliogràfica de RefWorks a Mendeley, l'experiència en l'ús d'aquest nou programa i les prestacions proposades i possibles van resultar —en aquell moment i en la nostra opinió— decebedores en el context d'aquesta investigació: problemes o insuficiències en els registres, falta d'uniformització i índexs, eines d'explotació de sortida pobres...

Després d'un temps d'ús prudencial vam decidir obrir una subscripció personal de pagament a RefWorks que encara mantenim i vam procedir novament a la migració aquest cop en sentit invers, de Mendeley a RefWorks, això va significar esmerçar-hi temps, algunes pèrdues d'informacions en els registres i una certa inseguretat en el control de les dades.

A RefWorks, les referències s'agrupen dins del programa en el seu directori principal de carpetes per editorials en arxius propis sota el nom de cadascuna de les carpetes. D'aquesta manera, sota el nom Editorial Atlante S.A. per exemple, s'inclouran totes les obres publicades per aquesta editorial. Aquest sistema permet un control individual, per editorials i complet de les obres.

A continuació, la informació continguda en les referències s'ha explotat a través de l'exportació de les dades des de RefWorks primer a Excel, i després a Tableau³⁴ que ha permès l'explotació estadística de les carpetes i de les entrades.

4.9 Recuperació de referències i localització d'exemplars

Un cop elaborada la llista de les editorials susceptibles de ser incloses i analitzades, vam procedir al seu estudi cas per cas. De cadascuna d'elles vam buscar els

³³ El desembre de 2013, el CBUC passa a dependre orgànicament del Consorci de Serveis Universitaris de Catalunya (CSUC), de nova creació.

³⁴ <https://www.tableau.com/>

catàlegs comercials, de llibreters i distribuïdors i tota mena de material que ens pogué donar una informació directa del moment de la seva existència.³⁵

A continuació elaborarem un primer inventari de treball a partir de la recuperació de referències de les obres publicades. Per a la localització d'aquestes referències i el seu control, vam consultar una sèrie de catàlegs de biblioteques especialitzades i de catàlegs col·lectius mexicans, espanyols, nord-americans i internacionals que descrivim a continuació.

A l'Estat espanyol es trobaven algunes col·leccions especialment riques en aquests tipus de fons; aquestes biblioteques van ser de les primeres a ser consultades. El gruix però de la recuperació —i per raons òbvies—³⁶ les vam fer en col·leccions bibliogràfiques de la Ciutat de Mèxic, en especial a la Biblioteca de l'Ateneo Español de México, la Biblioteca Daniel Cosío Villegas del Colegio de México i la Biblioteca Central de la UNAM.

4.9.1 Arxius i biblioteques

Els fons dels arxius i biblioteques que segueixen no han estat usats i consultats en la mateixa quantitat i freqüència, ni de la mateixa manera; algunes col·leccions ho han estat de forma exhaustiva i sistemàtica, presencialment; també n'hi ha que ho han estat només digitalment.

Archivo General de la Guerra Civil Española i l'Archivo Carlos Esplá (Salamanca)

<<http://www.mcu.es/archivos/MC/AGC/index.html>>

<<http://www.cervantesvirtual.com/portal/ACE/introduccion.shtml>>

L'Archivo General de la Guerra Civil Española de Salamanca, i en especial l'Archivo Carlos Esplá sobre les actuacions del JARE a Mèxic. Part d'aquest material ha estat consultable en format digital a partir del portal de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.

³⁵ Localitzar els arxius de les editorials —si mai van existir organitzats, i si es van conservar o si eren accessibles— va deixar de ser una possibilitat teòrica per esdevenir sovint una quimera, llevat dels casos ja citats de l'Editorial Atlante, al CRAI-UB del Pavelló de la República o de l'Editorial Séneca a l'Archivo y Biblioteca del Ateneo Español de México.

³⁶ Les importacions de llibres mexicans des de l'Espanya de la immediata postguerra van ser escasses per raons de censura, de relacions comercials i polítiques entre els països, i també econòmiques.

Archivo General de la Nación de México (Ciutat de Mèxic)

<<http://www.archivogeneral.gov.co/>>

L'arxiu nacional mexicà conté informacions rellevants per a la nostra recerca, en especial el Registro Nacional de Extranjeros en México; aquest registre on hem trobat les fitxes d'entrada i acollida de centenars d'exiliats és en part disponible en línia, de manera gratuïta a través del Portal Movimientos Migratorios Iberoamericanos: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/>>.

Archivo Histórico del Instituto Nacional de Antropología e Historia (Ciutat de Mèxic) <<http://www.inah.gob.mx/>>

Conserva l'Arxiu del CTARE, el Comité Técnico de Ayuda a los Republicanos Españoles. Els expedients personals dels refugiats són d'interès per a la recuperació de dades sobre professions i exiliats que després van participar en la labor editorial a Mèxic (Soler, 1999).

Archivo y Biblioteca del Ateneo Español de México (Ciutat de Mèxic)

<<http://www.ateneoesmex.com/>>

Creat el gener de 1949, l'arxiu i la biblioteca de l'Ateneo han anat rebent una quantitat important de llegats documentals i d'institucions de l'exili, així com una de les col·leccions més importants de publicacions (fulletons, llibres i revistes). Pel que fa a la part documental, l'arxiu de l'Ateneo conserva materials com ara els arxius d'algunes de les associacions d'ajuda als refugiats i en especial la documentació relativa a la fundació de l'Editorial Séneca, com es veurà, una de les empreses més importants de l'edició de l'exili (Ateneo Español de México, 2006).

Per la riquesa i especialització del fons bibliogràfic, la facilitat d'accés i d'ús, els fons de la biblioteca d'aquesta institució han estat un dels més usats en aquesta recerca.

Archivo y Biblioteca de la Residencia de Estudiantes (Madrid)

<<http://www.residencia.csic.es/>>

La Residencia de Estudiantes conserva bona part de la memòria documental i bibliogràfica de l'anomenada Edat de Plata de la cultura espanyola, és a dir la que va de 1868 fins a 1936. Alguns dels artistes i intel·lectuals que sortiren cap a l'exili de Mèxic van donar els seus arxius a la Residencia de Estudiantes, són els

casos d'Emilio Prados, en la biblioteca del qual hi havia els llibres editats per Manuel Altolaguirre; la biblioteca de l'aragonès Benjamín Jarnés; i la biblioteca —menor en nombre— de Moreno Villa.

Arxiu i Biblioteca-CRAI Pavelló de la República: Fons del CEHI i la Biblioteca Josep M. Figueras (Barcelona) <<http://www.ub.es/cehi/>>

El fons documental del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona alberga les col·leccions del CEHI (Centre d'Estudis Històrics Internacionals) i de la Biblioteca Josep M. Figueras. Estan especialitzats en la història bibliogràfica i documental sobre la Segona República, la Guerra Civil, el Franquisme i la Transició; també la col·lecció de l'antiga Casa d'Amèrica de Barcelona de tema llatino-america.

A més dels fons bibliogràfics relacionats, en el Pavelló de la República hi ha una sèrie de documents històrics formats per fons personals i sobre l'exili de gran interès. En aquest sentit, destaquem el llegat personal d'Estanislau Ruiz Ponsetí en el qual hem trobat l'arxiu i la documentació essencial sobre la fundació de l'Editorial Atlante que ens ha servit per treballar l'estudi de cas. També en el seu fons hem trobat obres publicades a Mèxic provinents de llegats d'exiliats que ens han estat molt útils.

Biblioteca de Catalunya (Barcelona) <<http://www.bnc.es/>>

La Biblioteca de Catalunya conserva el fons de l'antiga Biblioteca Bergnes de las Casas, avui Fons Bergnes de las Casas. Aquesta biblioteca especialitzada dedicada al món del llibre va ser creada per la Cambra del Llibre i de la Propietat Intel·lectual l'any 1917. La Biblioteca Bergnes de las Casas creà i alimentà un interessant catàleg d'editors i llibreters. Actualment aquesta col·lecció conserva i inventaria 208.185 catàlegs d'editors i llibreters catalans, espanyols, hispanoamericans i d'altres països del món.

De Mèxic, hi ha 134 dossiers, alguns dels quals en una primera revisió són catàlegs d'editorials creades per exiliats: Editorial Atlante (en l'estudi de cas hem trobat 16 catàlegs de l'editorial), Costa-Amic, Era, Grijalbo, Joaquín Mortiz, Premià, Séneca i Xochitl.

Per altra banda, l'escriptor exiliat a Mèxic Avel·lí Artís-Gener (Tísner) va fer donació de la seva biblioteca personal a la Biblioteca de Catalunya. Concretament, 4.700 obres, de les quals la meitat són llibres editats a l'exili de Mèxic.

Biblioteca Central de la UNAM (Ciutat de Mèxic)

<<http://www.dgbiblio.unam.mx/>>

Els fons bibliogràfics de la Universidad Nacional Autónoma de México es poden consultar a través de LIBRUNAM, catàleg de monografies de les Biblioteques de la UNAM, disponible en línia. Les obres publicades a Mèxic pels exiliats espanyols republicans formen part dels fons històrics de la UNAM.³⁷

Biblioteca Daniel Cosío Villegas del Colegio de México (Ciutat de Mèxic)

<<http://biblio.colmex.mx/>>

La Casa de España fou creada el 1938 pel president mexicà general Lázaro Cárdenas, per tal d'acollir i donar treball als intel·lectuals espanyols que fugien del país i de la Guerra Civil. El 1940, la Casa de España es va convertir en el Colegio de México sota la presidència de l'intel·lectual mexicà Alfonso Reyes, gran coneixedor de la cultura espanyola, Reyes va ser exiliat a Espanya de l'any 1914 fins a 1924.

La Biblioteca Daniel Cosío Villegas del Colegio de México és, juntament amb l'Ateneo Español de México, la col·lecció de materials d'estudi sobre l'exili republicà a Mèxic més completa i especialitzada que existeix actualment. Pren el seu nom del segon president de la institució, Daniel Cosío Villegas, fundador del Fondo de Cultura Económica. La qualitat del fons bibliogràfic i del catàleg en línia de la Biblioteca Cosío Villegas n'han fet, juntament amb l'Ateneo Español de México, una peça clau i fonamental en la nostra investigació.

Biblioteca Hispánica de la AECID (Madrid)

<<http://www.aecid.es/04bibliotecas/bibliotecas/bhispa.htm>>

La Biblioteca Hispánica de l'Agencia Española para la Cooperación y el Desarrollo reuneix una col·lecció rica en materials de literatura, història i humanitats de tots els països iberoamericans. Compten amb eines bibliogràfiques de biblioteques nacionals i instituts bibliogràfics de caràcter estatal de tota Iberoamèrica. El fons de llibres editats a Mèxic pels exiliats és notable.

³⁷ Val a dir que per un procés històric complex, la Biblioteca Nacional de México ?? forma part i és subsidiària de la UNAM, per això és que tant la gestió com la col·lecció de la biblioteca nacional asteca depenen de la universitat. Per aquesta raó la Biblioteca Nacional de México no apareix en aquesta llista de manera destacada.

Biblioteca del Instituto Cervantes de Nueva York (Nova York)

<http://nyork.cervantes.es/es/biblioteca_espanol/biblioteca_espanol.htm>

La biblioteca de l'Institut Cervantes va recuperar part dels fons que el llibreter gallec exiliat Eliseo Torres tenia en un edifici de cinc plantes al Bronx (Verdú, 2010). En aquesta llibreria s'acumulaven més d'un milió de llibres en espanyol, entre tots aquests volums, bona part de tot el que havia publicat l'exili republicà a Amèrica. Una selecció d'aquests llibres van anar als fons de la biblioteca de l'Institut, la resta va anar en vaixell a Sevilla; és el fons del llibreter i editor Abelardo Linares. Algunes d'aquestes obres avui introbables han estat editades de nou en la *Biblioteca del exilio* de l'editorial Renacimiento; aquesta és la casa editorial d'Abelardo Linares.

Biblioteca México. Fondo México (Ciutat de Mèxic)

<<http://www.bibliotecademexico.gob.mx/>>

Aquesta secció de la Biblioteca México, va ser creada el 1995 per tal de proveir d'informació sobre la cultura mexicana: literatura, història, art, etc. Conserva fons d'interès per a la història cultural de la ciutat.

Biblioteca Nacional de España (Madrid) <<http://www.bne.es/>>

La Biblioteca Nacional conserva la col·lecció bibliogràfica nacional a través del dipòsit legal, això és exhaustivament tota la producció bibliogràfica espanyola des de 1959. A pesar del seu caràcter patrimonial bibliogràfic espanyol i per diverses raons històriques, la Biblioteca Nacional conserva alguns exemplars d'obres editades pels exiliats a Mèxic i un conjunt d'eines bibliogràfiques imprescindibles.

Biblioteca Pompeu Fabra de l'Orfeó Català de Mèxic (Ciutat de Mèxic)

<<http://www.ocm.cat/1nc/catbiblioteca.htm>>

La biblioteca de l'Orfeó Català de Mèxic manté una col·lecció de temàtica catalana amb una alta especialització en exili català a Mèxic. Aquesta biblioteca és en la base de la recerca metòdica i exhaustiva de Teresa Ferriz Roure (1998) amb el llibre català editat a Mèxic. En el moment de la nostra cerca, la biblioteca passava per uns moments de dificultats de personal a l'hora d'assegurar el servei d'atenció al públic i d'informació, per la qual cosa l'accés al fons no va ser possible d'una manera regular.

Biblioteca Pública Arús (Barcelona) <<http://www.bpa.es/>>

La Biblioteca Pública Arús és un centre de documentació centenari especialitzat en moviments socials contemporanis i producció bibliogràfica del segle XIX i inicis del XX.

Acull l'arxiu de l'editorial mexicana Vértice, propietat —si la paraula escaigués en aquest cas— de l'impressor anarquista Hermoso Plaja Saló i la seva companya Carmen Paredes Sans. La seva consulta no ha estat del tot imprescindible donat que les dades contingudes en la tesi d'erudició que li dedicà Ignacio Clemente Soriano Jiménez sovint han bastat per a la seva documentació (Soriano Jiménez, 2002).

Biblioteca y Archivo de la Fundación Universitaria Española (Madrid)

<<http://www.fuesp.com/web/biblioteca/index.htm>>

A Madrid, la Fundación Universitaria Española manté una biblioteca d'humanitats amb fons bibliogràfics i documentals de força interès. La col·lecció compta des de 1978 amb l'Archivo del Gobierno de la II República Española en el Exilio i l'Archivo de Félix Gordón Ordás, que va ser president de la República a l'exili entre 1951 i 1960. També es troben a la biblioteca i arxiu de la Fundación gran quantitat d'expedients personals de refugiats i publicacions, revistes i propaganda relativa a l'exili. Una petita part de la biblioteca personal de Gordón va acabar integrant el fons de l'Instituto Cervantes de Nova York.

La Fundación va publicar la *Bibliografía del exilio republicano español (1936-1975)* (Piedrafita Delgado, 1995), sota aquest títol es troben recollides totes les obres que sobre l'exili i d'autors exiliats es conserven en els fons de la seva biblioteca i ens ha estat d'utilitat en algunes identifications.

Fundación Pablo Iglesias (Madrid)

<<http://www.fpabloiglesias.es/fundacionpabloiglesias/fpi/index.jsp>>

L'Archivo y Biblioteca de la Fundación Pablo Iglesias, institució lligada al Partido Socialista Obrero Español (PSOE), conserven els fons Exilio español (1939-1977) relacionats amb la història del socialisme i el moviment obrer, i en la part que ens interessa de la història d'aquest partit i moviment a l'exili.

Library of Congress (Washington) <<http://www.loc.gov>>

Les biblioteques dels Estats Units d'Amèrica compten amb una llarga tradició de selecció i adquisició de fons bibliogràfics estrangers. La Library of Congress és, sense cap mena de dubtes, la biblioteca amb el fons més gran del planeta, i hi trobem una col·lecció importantíssima de tema iberoamericà.

4.9.2 Catàlegs col·lectius de biblioteques

Com es pot raonablement argumentar des d'un punt de vista bibliogràfic, alguns dels catàlegs col·lectius proposats (CCUC, Rebiun o WorldCat) inclouen d'altres catàlegs prèviament citats (Biblioteca de Catalunya, Biblioteca Daniel Cosío Villegas, Library of Congress, Biblioteca-CRAI de la Universitat Autònoma de Barcelona, Biblioteca-CRAI de la Universitat de Barcelona...). Ha estat però important recórrer primer als catàlegs individuals per la subtileza de la cerca i per una pertinència major a l'hora de realitzar les consultes; també cal assenyalar que les dades contingudes en els registres bibliogràfics aportades pels catàlegs individuals de les institucions proposen una major homogeneïtat davant dels registres dels catàlegs col·lectius. Aquests tenen criteris de descripcions catalogràfics més dispersos fruit de la seva mateixa naturalesa acumulativa del treball d'institucions sovint amb pràctiques catalogràfiques i de classificació diverses.

Amigos: Red de Instituciones Mexicanas para la Cooperación Bibliotecaria (Mèxic) <<http://biblio.udlap.mx/amigos/>>

Amigos és una xarxa de treball coordinat entre institucions bibliotecàries mexicanes per a la cooperació bibliogràfica i de documentació; aquesta xarxa proposava com una de les seves eines l'accés a un cercador multibase, la consulta a diverses de les biblioteques acadèmiques i patrimonials de Mèxic. Aquesta eina, que tants bons resultats ens va donar en l'inici de la nostra recerca, ha deixat d'estar operativa en llargs períodes.

CCUC (Catàleg Col·lectiu de les Universitats de Catalunya) (Catalunya)
<<http://ccuc.csuc.cat/>>

Catàleg Col·lectiu de les Universitats de Catalunya, disponible en línia, aplega més de deu milions de documents de les dotze biblioteques universitàries catalanes, la Biblioteca de Catalunya i més de 60 biblioteques especialitzades i patrimonials de les més importants de Catalunya, i alguna de fora de la Comunitat. Ha

estat recurrentment utilitzat en aquesta recerca per tal de localitzar exemplars disponibles a Catalunya.

REBIUN (Espanya) <<http://rebiun.crue.org/>>

A la Red de Bibliotecas Universitarias de España, a través del catàleg disponible en línia, es poden consultar totes les referències dels fons de les 75 biblioteques acadèmiques a l'Estat espanyol. La gran quantitat de documents accessibles per aquest mitjà, compensa els inconvenients derivats de la falta de precoordiació i, per tant, del nivell d'harmonització entre els catàlegs.

WorldCat d'OCLC (Estats Units i altres) <<http://www.worldcat.org>>

WorldCat és el catàleg col·lectiu internacional disponible en línia més important del món, a partir d'una xarxa de prop de 72.000 biblioteques acadèmiques, de recerca i patrimonials d'arreu del món, però especialment dels Estats Units, proposa més de 2.500 milions de documents (2016). Per a la recuperació exhaustiva de les produccions editorials ha estat clau; això a pesar dels problemes d'identitats dubtoses que provoca una varietat tan gran de normatives de tants centres catalogadors tan diversos.

4.9.3 Plataformes de venda de llibres de segona mà i antiquària

Podria sorprendre que en una investigació de caràcter acadèmic s'hagués recorregut a plataformes de comerç de segona mà. Val la pena argumentar aquí que l'oferta de llibre d'ocasió ha estat una eina complementària de qualitat per a la identificació d'obres que no havien estat recollides en biblioteques. Llibres, per exemple, de caràcter tècnic i contingut obsolet o infantil o de poca qualitat formal que no van ser considerats ni incorporats en cap moment per les col·leccions bibliotecàries;³⁸ moltes d'aquestes obres les hem pogudes localitzar en aquestes plataformes. A més, en força ocasions, les informacions bibliogràfiques estaven acompanyades d'imatges de les cobertes, portades i d'altres elements informatius que els catàlegs bibliotecaris no proporcionen i que ens han estat d'utilitat en la feina d'identificació.

³⁸ Per exemple, les Ediciones Cervantes de contes infantils, creada per Bartomeu Costa-Amic el 1944, només es podien recuperar a través d'aquesta via. Evidentment, hi ha més exemples com aquests al llarg del treball.

Iberlibro <<https://www.iberlibro.com/>>

Metacercador de llibreries d'ocasió d'arreu del món. Aquesta empresa espanyola va ser comprada per la multinacional AbeBooks que la va incorporar el mercat espanyol de llibre de segona mà en la seva plataforma; d'aquesta manera, a les més de 425 llibreries (2016) de segona mà de l'Estat s'hi afegeix l'oferta de les de la resta del planeta presents a AbeBooks, per exemple, més de 4.500 llibreries només als Estats Units.

MercadoLibre <<https://www.mercadolibre.com/>>

Plataforma de comerç electrònic d'origen argentí però present a tota l'Amèrica Llatina. És de comerç generalista i no està especialitzada en llibre, tanmateix, la seva presència és molt important i, en ocasions, hi ha obres que no hem trobat en cap lloc més que en aquesta plataforma; sobretot obres del període investigat i de poca qualitat bibliogràfica i, per tant, de poc interès econòmic en el mercat del llibre vell i d'ocasió.

Uniliber: libros y coleccionismo <<https://www.uniliber.com/>>

Uniliber és el metacercador de les llibreries de segona mà a Espanya, aplega els fons en venda d'un total de 333 llibreries de l'Estat Espanyol (2017). El fet que només ofereixin obres de llibreries locals fa que la seva oferta sigui força menor que Iberlibro.

4.9.4 Projectes digitals cooperatius

Com es podrà comprovar, alguns dels projectes relacionats a continuació són el resultat de la digitalització dels fons d'algunes de les biblioteques descrites amb anterioritat, en el punt 4.6.1.

Biblioteca del Exilio <<http://www.cervantesvirtual.com/portal/Exilio/>>

Fons digitalitzats, en aquest cas, relatius a l'exili republicà espanyol. Han estat especialment d'interès per a la nostra recerca algunes de les publicacions periò-

diques que resultaven de difícil accés en col·leccions bibliotecàries per la seva raresa, col·leccions incompletes i per la fragilitat del material original.

Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI) - EDI-RED

<http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/>

Aquest projecte col·lectiu promogut pel Grupo de Investigación Cultura, Edición y Literatura en el Ámbito Hispánico (siglos XIX-XXI) (GICELAH) del Centro de Ciencias Humanas y Sociales del CSIC, amb la col·laboració de diversos equips de treball de professors i professionals d'arreu del planeta, estudia la tasca d'editors, editorials, col·leccions i assessors literaris de l'àmbit hispànic (espanyol, català, gallec i basc). En definitiva, aquest projecte vol reconstruir a partir d'estudis puntuals, la història cultural de l'edició iberoamericana.

Movimientos Migratorios Iberoamericanos

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/>>

Coordinat per la Subdirección General de los Archivos Estatales del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte espanyol, el Portal Movimientos Migratorios Iberoamericanos és un projecte amb l'objectiu de facilitar l'accés als fons documentals d'arxiu relatiu a l'emigració espanyola a Iberoamèrica en l'època contemporània. Un dels recursos més interessants per a la nostra recerca era l'accés lliure i gratuït al Registro Nacional de Extranjeros en México de l'Archivo General de la Nación de México.

4.10 Normalització de citacions

Prèviament a l'inici de la recollida de referències bibliogràfiques de les obres publicades en aquest període vam procurar de normalitzar un sistema de citacions bibliogràfiques, basat en les normes internacionals ISO 690 i ISO 690-2 i, més concretament, en l'adaptació d'Assumpció Estivill i Cristóbal Urbano (Estivill i Urbano; 1994, 1997).

L'esquema de la citació proposat és el següent:

Responsabilitat principal o autoria (any de publicació). **Títol: subtítol.* Altres mencions de responsabilitat. Edició. Lloc de publicació: Editorial. Elements físics descriptius. (Títol de la col·lecció; numeració). Notes.

Localització [aquesta informació es disposa en la base de dades RefWorks però per raons d'espai s'ha tret de les bibliografies que complementen l'obra de les editorials].

* (l'asterisc indica obres de les quals s'ha tingut l'exemplar a les mans)

En altres mencions de responsabilitat donem notícia de traductors, il·lustradors, etc., i procurem transcriure totes les informacions sense reduir-ne el contingut. Malauradament, i per problemes de tipus informàtic lligats a la migració de RefWorks a Mendeley i d'aquest novament a RefWorks, bona part dels registres van perdre alguns dels elements físics descriptius i no sempre apareixen.³⁹

Els dubtes per a l'elaboració de les referències que van anar sorgint al llarg de la recerca i l'elaboració d'aquest document han pogut ser resolts gràcies a l'ajuda erudita i generosa del professor Amadeu Pons i Serra.

Sempre que ens ha estat possible, de cada projecte editorial hem aportat la imatge de la sobrecoberta, coberta o portada d'una mostra de les obres publicades i que són recollides en l'annex. Són moltes més les que conservem, però per raons d'espai en la presentació d'aquest treball hem considerat més convenient només proposar-ne unes quantes (una, dues, tres o quatre), segons la quantitat d'obres publicades per l'empresa i la seva importància.

En els nostres arxius de treball conservem de cadascuna de les imatges de les cobertes, les portades o els paratextos, una còpia en format de molt alta qualitat (.tiff) i una altra en format de pes menor per al document de treball (.jpg).

4.11 Entrevistes complementàries

La desaparició física per raó de l'edat de les persones que dugueren a terme aquests projectes culturals, la pèrdua —o en ocasions la inexistència— dels arxius de les editorials, la dificultat de l'accés com s'ha vist a les actes mexicanes

³⁹ Explicarem amb detalls els problemes tècnics que vam patir en relació amb totes aquestes migracions entre els gestors bibliogràfics en el capítol 4.9 *Explotació de dades*.

de fundació de les empreses editores, tot plegat ha complicat força l'aportació de dades i en certs casos la seva verificació.

Una investigació que tindria com a font principal d'informació els arxius i les obres mateixes havia de ser completada pels agents, o en aquest cas, per aquells que hi estaven connectats professionalment, familiarment o des de la investigació. Les entrevistes previstes van ser un total de vint i intentaven recuperar el màxim de dades quantitatives del qui, el què, el com i on es va produir l'obra editorial de l'exili; amb les informacions qualitatives i subjectives de més difícil aprehensió.

Les entrevistes previstes no sempre van ser possibles i algunes que no havien estat preparades i van realitzar-se fruit de la casualitat o l'atzar en els nostres sojorns a Mèxic van resultar ser també molt profitoses i productives. En alguns casos, es va tractar d'una o més entrevistes formals amb un especialista amb converses informals, sobretot amb familiars, al voltant de l'exili i l'edició.

Totes les entrevistes es van fer entre els anys 2004 i 2014, a les ciutats de Nova York, Mèxic, Cuernavaca, Barcelona i París; la primera va ser amb Alejandro Finisterre a l'Institut Cervantes de Nova York, i l'última el 2014, a la Universitat de Barcelona, amb Marité Ausiró. Les relacionem a continuació ordenada alfabèticament pels cognoms dels entrevistats:

Carlos Anaya Rosique

Editor mexicà, vicepresident del Grupo Noriega del qual en forma part una les editorials de l'exili: Limusa, S.A. President de la Cámara Nacional de la Industria Editorial Mexicana (CANIEM). Professor del diploma en Edición de Libros de la Cámara. Fill de l'exiliada catalana Isabel Rosique, net de l'impressor Bartomeu Rosique, també exiliat; germà del també editor Jesús Anaya Rosique. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Jesús Anaya Rosique

Editor, traductor, investigador i professor d'editors i llibreters en diversos països hispanoamericans. Va ser director del Grupo Planeta a Mèxic. Fill de l'exiliada catalana Isabel Rosique i net de l'impressor Bartomeu Rosique, també exiliat; germà de l'anterior, l'editor Carlos Anaya Rosique. (Converses mantingudes a la Ciutat de Mèxic).

Arcadi Artís-Espriu (†)

Nascut a Mèxic, arquitecte, president de l'Orfeó Català de Mèxic. Fill de l'arquitecte de l'exili Arcadi Artís Gener, net de l'autor teatral, impressor i editor exiliat Avel·lí Artís i Balaguer i nebot de l'escriptor, pintor i dibuixant Tísner (pseudònim d'Avel·lí Artís-Gener). (Converses mantingudes a la Ciutat de Mèxic i Barcelona).

Marité Ausiró

Nascuda a Mèxic, filla de Joaquim Ausiró Llach, fundador i propietari de l'Editora y Distribuidora Divulgación i de l'Editorial Olimpo. (Converses mantingudes a Barcelona).

Juan Luis Bonilla Rius

Llibreter mexicà, director general de la Librería Bonilla de Mèxic. Net del valencià Manuel Bonilla Baggetto, exiliat que fundà la Librería Manuel Bonilla, de la qual hi haurà fins a cinc sucursals a la Ciutat de Mèxic. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Micaela Chávez

Bibliotecària mexicana, directora de la biblioteca Daniel Cosío Villegas d'El Colegio de México, una de les biblioteques més importants pel que fa a fons relacionats amb l'exili. El Colegio de México és la continuació immediata i natural de la Casa de España en México, institució d'empara dels primers intel·lectuals espanyols acollits a Mèxic i, com es veurà, també editorial important dels refugiats. (Converses mantingudes a la Ciutat de Mèxic).

Bartomeu Costa-Amic Leonardo

Editor mexicà, fundador i propietari d'Altres Costa-Amic Editores. Fill de Bartomeu Costa-Amic, impressor i editor exiliat, fundador sol o en col·laboració d'Ediciones Libres, Ediciones Quetzal, B. Costa-Amic, Ediciones Cervantes, Publicaciones Panamericanas i Biblioteca Catalana. (Converses mantingudes a la Ciutat de Mèxic).

Nuria Costa-Amic Leonardo

Antropòloga mexicana, filla de Bartomeu Costa-Amic; germana de l'anterior editor Bartomeu Costa-Amic Leonardo, d'Altres Costa-Amic Editores.(Conversa mantinguda a Cuernavaca, Mèxic).

Aurora Díez-Canedo Flores

Professora universitària mexicana, filla de l'editor exiliat Joaquín Díez-Canedo, vinculat professionalment a les editorials Stylo i Fondo de Cultura Económica, de la qual va arribar a ser-ne el gerent general. El 1962, aquest funda Joaquín Moritz. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Manuel Duran Gili

Poeta català exiliat de jove a Mèxic, després als Estats Units. (Conversa mantinguda telefònicament als Estats Units).

José Antonio Espinasa

Fill de l'escriptor i mestre exiliat a Mèxic, Joan Espinasa i Closas. Escriptor, professor i editor mexicà, coordinador editorial del Colegio de México. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Alejandro Finisterre (†)

Pseudònim d'Alejandro Campos Ramírez, poeta i editor exiliat a Mèxic, fundador i propietari de la revista i editorial Ecuador 0° 0' 0" (iniciada a Quito i posteriorment trasllada a Mèxic) i l'editorial mexicana Gaita y Menhir. (Conversa mantinguda a Nova York).

Javier Garciadiego Dantán

Historiador especialista en la Revolució Mexicana i la primera meitat del segle XX, va ser president d'El Colegio de México. Com ja ha estat explicat, el Colegio de México va ser la continuació de la Casa de España en México, institució d'emparedats dels primers intel·lectuals espanyols refugiats a Mèxic, encara durant la Guerra Civil. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Marina Garone Gravier

Historiadora de l'art argentina resident a Mèxic, especialista en tipografia mexicana de l'època colonial i de la república, investigadora a l'Instituto de Investigaciones Bibliográficas de la UNAM. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Juventina Herrera

Periodista i bibliotecària mexicana, directora de l'Arxhivo y Biblioteca del Ateneo Español de México, com ja s'ha comentat, una de les biblioteques més importants pel que fa a fons relacionats amb l'exili i que ha estat més exhaustivament consultada. (Converses mantingudes a la Ciutat de Mèxic).

Jorge de Hoyos Puente

Historiador espanyol resident a Mèxic, especialitzat en els moviments polítics de l'exili republicà a Mèxic. (Converses mantingudes a la Ciutat de Mèxic).

Víctor Hurtado

Historiador i llibreter, fill de l'advocat, polític, empresari i narrador exiliat a Mèxic Odó Hurtado, col·laborador de la revista *Pont blau*. (Conversa mantinguda a Barcelona).

Clara E. Lida

Historiadora especialitzada en els moviments socials a l'Amèrica Llatina i en especial de l'exili espanyol a Mèxic. (Aquesta entrevista prevista per al mes de juliol de 2015, iniciada per correu electrònic, va quedar ajornada per motius de salut de la Dra. Lida i no es va poder incloure en la tesi).

Daniel de Lira

Bibliògraf mexicà, professor de Bibliografía mexicana de los siglos XVI-XX en el Colegio de Bibliotecología de la Facultad de Filosofía y Letras de la UNAM. Especialitzat en cultura impresa i bibliografia mexicana. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Antonia Llorens Cruset

Nascuda a Mèxic, geògrafa i bibliotecària de la UNAM especialitzada en bases de dades. (Converses mantingudes a la Ciutat de Mèxic i Barcelona).

Dolores Pla Brugat (†)

Antropòloga de l'Institut Nacional de Antropología e Historia de Mèxic, especialitzada en exili i emigració catalana i espanyola. (Conversa telefònica mantinguda a Mèxic).

Enrique de Rivas

Professor espanyol nacionalitzat mexicà, exiliat jove a Mèxic, i després a Roma. Fill de l'escriptor Cipriano de Rivas Cherif i nebot del president Manuel Azaña. Fundador amb Tomás Segovia i altres joves exiliats espanyols de la revista i editora Hoja. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Carmen Romero de Rayo

Filla del coronel de la República Carlos Romero Giménez, exiliat a Mèxic i fundador i propietari de l'editorial Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Julio Sanz Crespo

Enginyer químic i editor mexicà, fill de Julio Sanz Sainz, editor català d'origen gallec exiliat a Mèxic. Sanz Crespo va ser editor a CEAC i fundador i propietari d'Aconcagua Ediciones y Publicaciones. Ha tingut diversos càrrecs de responsabilitat en la Cámara Nacional de la Industria Editorial Mexicana (CANIEM). Professor de la Maestría de Edición de la Universidad de Guadalajara i de la Universidad Metropolitana de México. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Tomás Segovia (†)

Poeta mexicà d'origen espanyol, professor universitari i editor. Fundador amb Enrique de Rivas i altres joves exiliats espanyols de la revista i editora Hoja. (Con-

versa mantinguda a París; aquesta és l'única que és anterior a 2004, prèvia a l'inici d'aquest estudi).

Rafael Servín Arroyo

Editor mexicà, primer gerent de la Cámara Nacional de la Industria Editorial Mexicana (CANIEM) en la seva fundació. (Conversa telefònica mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Martí Soler Vinyes

Editor a Mèxic, fill de l'historiador exiliat Josep Soler Vidal. Director editorial del Fondo de Cultura Económica i especialista en la història de l'edició mexicana i en particular de la participació dels exiliats en aquest món. (Manent; Soler; Murià, 2001; Soler, 1999a; 1999b). (Converses mantingudes a la Ciutat de Mèxic i Barcelona).

Carmen Tagüeña Parga

Presidenta de l'Ateneo Español de México. Filla del comandant de la República Manuel Tagüeña Lacorte i de Carmen Parga, exiliats a la Unió Soviètica, Txecoslovàquia, Romania i, finalment, a Mèxic. Autors de dues obres importants de memòria de la Guerra i de l'exili: Manuel Tagüeña Lacorte, (1973), *Testimonio de dos guerras* i Carmen Parga, (1996), *Antes que sea tarde*. (Conversa mantinguda a la Ciutat de Mèxic).

Les entrevistes dels informadors residents als Estats Units, Mèxic i Barcelona es van fer personalment en cases particulars, cafès, restaurants, llibreries com la Bonilla de la Colonia Campestre de Churubusco i Laie de Barcelona o biblioteques com la de l'Ateneo Español de México, del Colegio de México i la Nacional de la UNAM. Les converses amb Manuel Duran Gili, Dolores Pla Brugat i Rafael Servín Arroyo, per qüestions d'edat i salut, es van fer telefònicament. Algunes es van allargar per correu electrònic, com les de Bartomeu Costa-Amic Leonardo, Jesús Anaya Rosique.

4.12 Indicadors quantitius i qualitius

Finalment, com a tancament dels aspectes metodològics presentem els indicadors quantitius i qualitius proposats en l'anàlisi:

Què van editar els exiliats a Mèxic (anàlisi quantitativa i diacrònica)

Nombre total d'editorials

Nombre d'editorials per tipologies: comercials, institucionals, partits, etc.

Nombre total d'obres publicades

Nombre total d'obres publicades per editorials

Percentatges d'obres d'autors per l'origen: espanyols, mexicans, etc.

Percentatge d'obres per matèries

Percentatge d'obres de tema «espanyol»

Percentatge d'obres de tema «mexicà»

Comparació amb l'edició mexicana, total, percentual i per anys

Quina va ser l'aportació cultural (anàlisi quantitativa i qualitativa)

Autors i obres

Autors espanyols i autors mexicans

Llengües

5 *El context històric, social i editorial a Mèxic*

«Entonces, ¿qué negocio poner en México? Ninguno vestía tanto la finalidad civilizadora y educativa de la República y los republicanos, que el de las editoriales y librerías, por contraposición a la tienda y a la cantina del antiguo residente, por más que para una gran parte del pueblo mexicano por inercia de la historia todos serán gachupines. Al mismo tiempo había un campo abonado en la vieja emigración, pues algunos de sus miembros ya eran editores o tenían imprentas.»

Luis Suárez (1982)

5.1 *El context històric i polític*

Per entendre l'estat del país d'acollida dels refugiats caldrà que ens remuntem ni que sigui de manera molt breu al Govern del president Porfirio Díaz, un domini que es va allargar durant 34 anys, un període clau en la història del país conegut pel nom del *porfiriato*, porfirisme, i a la Revolució conseqüent que enderrocà el règim d'aquest estat oligàrquic i neocolonial de finals del segle XIX, el porfirisme i, finalment, la Constitució de 1917 sobre la qual es basteix encara el Mèxic actual (Garciadiego, 2010).

El porfirisme (1876-1911)

Porfirio Díaz havia sigut un heroi militar contra la segona intervenció francesa a Mèxic i havia lluitat contra els governs de Benito Juárez i Sebastián Lerdo de Tejada, en part contra la seva perpetuació en el càrrec. Amb el Govern que va des de 1876 fins a 1911, Porfirio Díaz aconsegueix per primer cop des dels temps del final de la colònia un període de pau duradora i una certa estabilitat. Aquesta situació excepcional és el resultat d'una estratègia política basada en l'ús de la negociació i la conciliació, per un costat, i de la força i la repressió, per l'altre. Això, i un cert desenvolupament econòmic, social i cultural fruit de les arrels del pensament positivista d'Auguste Comte en el qual s'assentava la direcció de la República (Speckman Guerra, 2010).

La frase de Comte: «ordre i progrés», que encara llueix la bandera brasilera, seria també un dels lemes del Govern de Porfirio Díaz. A partir de l'ordre i per al progrés, calia estudiar la societat de prop per aplicar-hi les mesures polítiques més adients. Això, Díaz ho intentarà assolir amb l'ajuda de gabinets polítics d'experts anomenats els «científics» però també amb la creació i l'enfortiment d'una classe dirigent afí al règim que volia imitar els models europeus, sobretot el francès, formada per oligarques, terratinents, industrials i una classe mitjana formada per

comerciants i personal depenent del Govern. Tot això a costa, o damunt, d'una immensa població camperola i proletària, econòmicament sotmesa, eminentment rural, indígena i analfabeta.

Porfirio Díaz és el responsable de l'inici de la creació de les primeres infraestructures necessàries en l'intent de modernització del país: desenvolupa la xarxa de ferrocarrils i dels ports que ajuden a l'exportació dels productes mexicans, l'explotació del subsol miner amb ajuda estrangera, principalment nord-americana, britànica i francesa; en definitiva, impulsà l'economia, i amb això volem dir la macroeconomia.

El porfirisme és en aquest sentit ple de clarobscur. Per un costat, es resolen positivament i amb la política de la conciliació amb els poders i les faccions rivals problemes antics com ara la pacificació en les relacions amb l'Església. Hi ha un enaltiment de la cultura i de les arts, el Govern treballa pel progrés tècnic i científic; existeix una certa preocupació per a l'educació de les elits i les classes mitjanes.

Al costat d'això, es produeixen però fets molt greus com ara l'expropiació de terres per part de les classes dirigents. Terres que històricament pertanyien a particulars, o eren comunals però que els propietaris de les quals no ho podien demostrar documentalment, són expropiades. Això es fa amb el suport del Govern en una voluntat de desenvolupament, d'explotació agrícola eficient: l'indígena és incapaç d'assolir-ho, de progressar, en aquest context i en opinió de la classe dirigent.

Els camperols poden a més, i a partir d'aquells moments, honorar els deutes tot lligant-se laboralment a un terrinent, un deute que hereten els fills. En les explotacions agrícoles aquests peons sense terra esdevenen així pràcticament serfs. En les explotacions mineres, posades en mans d'empreses estrangeres, els treballadors mexicans reben també un tracte discriminatori laboral i econòmic davant els treballadors estrangers (Speckman Guerra, 2010).

Per a la pacificació d'aquests problemes i l'aparició d'opositors al règim, a més de l'exèrcit, es crea una policia, els *cuerpos rurales*, una força de xoc del règim contra opositors que actua amb violència i amb impunitat. Aquestes forces són usades per tal de resoldre sense contemplacions vagues obreres com la de Río Blanco, o mineres com la de la Cananea.

El porfirisme té una voluntat de creació d'estat i de nació, i si el Districte Federal vol imitar París, els sentiments d'autonomia o independència dels pobles originals, en part atíats pels nous mals usos de la terra, pateixen la repressió dels *rurales* i de l'exèrcit. Es produeixen una sèrie de conflictes territorials com ara la

lluita contra els independentistes del Yucatán, en la Guerra de les Castes i les rebel·lions dels *yaquis*, per citar-ne els més importants, però no els únics.

El final de l'època del porfirisme es l'acumulació d'un seguit de crisis: econòmiques, socials i culturals, i aquestes es desencadenen en una tempesta perfecta, quan es congria una crisi internacional financera, una sequera important, l'augment dels preus dels productes bàsics i l'empitjorament de les condicions laborals en les explotacions agrícoles i de les empreses estrangeres, i en especial la mineria.

Després d'haver estat reelegit fins a quatre vegades en el càrrec, Porfirio Díaz es presenta una cinquena vegada creient-se aportar la solució quan en definitiva era part del problema. El 1910 esclata la Revolució Mexicana.

La Revolució Mexicana (1910-1920)

Davant de la decisió de Porfirio Díaz de presentar-se a la reelecció per cinquena vegada, Francisco I. Madero es presenta com a candidat opositor en les eleccions. Madero hauria d'haver format part natural del porfirisme, era un *hacendado*, un empresari cotoner fill de terratinents i propietaris de mines de Coahuila, que va estudiar als Estats Units agricultura i comerç a París. Ben aviat però es va sentir afectat pels patiments del poble mexicà i per la deriva neocolonial del règim. Influït per l'ideari de la justícia social de tall burgès, Madero competeix en la cursa presidencial i centra la seva oposició a Díaz sota l'eslògan *sufragio efectivo, no reelección*.⁴⁰

Sota l'acusació d'incitació a la rebel·lió i en període electoral, Díaz mana detenir Madero. Abans de caure pres, es refugia a Texas, on farà públic l'anomenat *plan de San Luis*,⁴¹ fonament teòric de la Revolució i, com veurem, condensació del pensament polític opositor al porfirisme (Garcíadiego, 2010). L'esperit de la Revolució ens interessa aquí perquè les seves influències encara són vigents a finals dels anys trenta i tindrà força a veure amb l'acollida dels refugiats espanyols.

En el *plan de San Luis*, Madero denuncia com a nul·les les eleccions de 1910 que havien permès la reelecció de Díaz, Madero és nomenat nou president provisio-

⁴⁰ En alguns dels documents oficials consultats al llarg d'aquest treball ens hem trobat força vegades amb aquest lema, *sufragio efectivo, no reelección*, un lema revolucionari que va esdevenir governamental i que tancava així els documents oficials.

⁴¹ Redactat encara a la presó de San Luis Potosí, on havia estat confinat.

nal dels Estats Units de Mèxic i convoca un alçament militar, del nord s'aixequen i avancen Pascual Orozco i Pancho Villa, des del sud ho farà Emiliano Zapata.⁴²

El *plan de San Luis* i la Revolució en l'àmbit social i polític pretenien bàsicament el retorn de la terra que havia estat confiscada als indígenes i pagesos pobres; la recuperació per al país de totes les riqueses nacionals, en especial les mineres i petrolieres, en mans d'empreses estrangeres; la millora de les condicions dels treballadors mexicans, del camp, les fàbriques i les mines, i, finalment i molt important com a símbol, la no reelecció del president tal com havia fet Díaz, guspira inicial del moviment revolucionari.⁴³

El desenvolupament de la Revolució però és força més complex i confús. Primer, la fugida de Porfirio Díaz a França, després l'assassinat de Francisco I. Madero i el seu vicepresident a mans del general Victoriano Huerta, en un cop d'estat que anomenaríem de contrarevolucionari i en el qual hi estan implicats els Estats Units, molestos per les noves polítiques socials i econòmiques que perjudicaven els interessos de les seves empreses; això no impediria tampoc que Huerta s'enfrontés ben aviat als Estats Units i que aquests ocupessin Veracruz. Com a conseqüència del cop de Huerta, o paral·lelament a aquest, la Revolució pateix de la diversitat dels orígens socials i geogràfics dels líders, i per tant de les motivacions, tots ells cabdills militars sense una ideologia o un programa clar, definit i comú, però sovint enfrontats entre ells, i alhora tots enfrontats a Huerta (García-diego, 2010).

El final del conflicte vindria propiciat per l'aposta del governador Venustiano Carranza de col·ligar tota la força revolucionària al voltant d'una unitat legalista i progressista que redactà i aprovà la Constitució de 1917. Aquesta unió constitucionalista ajudaria a acabar amb els enfrontaments entre les diverses forces revolucionàries. Abans però, Carranza moriria a trets el 1920 i un nou general, Álvaro Obregón, prendria el poder, sent el president que finalment pacificaria el país entre 1920 i 1924 pel que fa a les campanyes militars de la Revolució; i diem militars perquè el país seguiria patint en certa manera la violència fins a finals de la dècada dels anys 20.⁴⁴

⁴² Un retrat magnífic i molt fi d'aquest moviment revolucionari en el Nord el relata en primera persona Luis Martín Guzmán en el llibre *El águila y la serpiente*. Com veure'm més endavant, un Martín Guzmán ja gran i més conservador és un dels socis més fermes de l'editor refugiat Rafael Giménez Siles.

⁴³ Com s'ha comentat, el lema revolucionari: *sufragio efectivo, no reelección*.

⁴⁴ Álvaro Obregón cauria també a trets l'any 1928.

La guerra Cristera (1926-1929)

Un altre dels generals de la Revolució, Plutarco Elías Calles serà el president de Mèxic entre 1924 i 1928 i durant la seva presidència encara es viurà un conflicte armat, la guerra Cristera, no vinculat pròpiament amb la Revolució.

Si com s'ha vist, el porfirisme havia estat conciliador amb l'Església Catòlica, la Constitució de 1917 contenia en un dels seus articles, el 130,⁴⁵ la submissió de l'Església a la República Federal i a la capacitat d'aquesta amb la imposició, si així s'estimaven oportunes, d'unes condicions a l'Església de difícil compliment. Si bé aquest article era vigent de feia quasi una dècada, una certa contemporanització de la Presidència de la República amb l'Església havia evitat l'aplicació restrictiva d'aquest article.

El president Calles, de marcat caràcter revolucionari i anticlerical, decideix aplicar una modificació legislativa recolzant-se precisament en aquest article i anant un pas més enllà en aquesta proposta legal. La reacció de l'Església, conjuntament amb les classes populars en alguns dels estats, passa per una vaga de consum i més endavant, el 1927, en un aixecament en armes: la Guerra Cristera. El final de la guerra passa novament per la conciliació, per una certa relaxació de l'anticlericalisme governamental que no es deixa però de reforçar, per exemple, en la laïcitat de l'ensenyament.

Mèxic postrevolucionari: dels cabdills a les institucions (1917-1926)

Després dels anys del porfirisme i de les lluites revolucionàries, i encara que la Constitució de 1917, acordada i vinculant, fos plenament vigent, el país no tenia una cultura cívica i democràtica: les qüestions polítiques tendien a resoldre's encara, i de manera preeminent, per la força. Havien de caure més líders sota el foc de les bales.

Les bases teòriques del nou país estaven plantades, eren els principis revolucionaris recollits en la Constitució de l'any 17: justícia social; reforma agrària; explotació nacional de les riqueses del subsol miner i petroler; millora de les condicions laborals en les explotacions agrícoles, les fàbriques i les mines; laïcitat, separació Església-Estat; educació social i higiene; i un nacionalisme de tipus jacobí construït sobre una realitat cultural absolutament diversa. Tanmateix, la situació del país en general, devastat i amb greus problemes estructurals, i la dels estats en particular, no havien permès que aquests principis es desenvolupessin de

⁴⁵ L'article 130 comença així: «Corresponde a los Poderes Federales ejercer en materia de culto religioso y disciplina externa la intervención que designen las leyes. Las demás autoridades obrarán como auxiliares de la Federación...»

manera orgànica, fora de la decisió i la voluntat puntual dels cabdills revolucionaris o dels cacics locals (Aboites Aguilar, 2010).

Calia que els principis per als quals primer les classes més populars i més endavant les classes mitjanes s'havien afegit al moviment revolucionari comencessin a ser una realitat. Per tal que la reforma agrària es produís de manera permanent, que els béns nacionals fossin recuperats de forma ordenada i positiva per al país, que les propietats comunals i les explotacions privades petites i mitjanes fossin viables, calia un desenvolupament institucional, una dotació instrumental de mecanismes regulats i una xarxa d'organismes competents que ho afavorís tot plegat.

Aquest procés institucional, legal i reglamentari calia que fos fet des del Govern i no per la força dels cabdills o dels governadors. Calia que tingués un principi legal i democràtic i un nivell federal. A més, aquells que havien de desenvolupar aquests processos eren els mateixos cabdills i generals revolucionaris esdevinguts presidents electes democràticament: són els casos per exemple d'Obregón, de Calles o de Cárdenas.

Un dels primers passos va ser la convergència i concentració del poder d'aquests cabdills en una força única que permetés el desenvolupament i la construcció de l'estat postrevolucionari. Aquesta concentració es formalitza en la fundació el 1929 del Partido Nacional Revolucionario (PNR), llavor de l'actual Partido Revolucionario Institucional (PRI), paral·lel al Govern federal. En aquest partit, propiciat i controlat per l'expresident Plutarco Elías Calles, s'hi apleguen els cabdills i militars revolucionaris i les forces polítiques regionals. Calles esdevindrà el «*jefe máximo* de la Revolución».

Aquesta nova formació, el PNR i el seu *jefe máximo* en última instància seran els qui controlaran el país des d'aleshores i a partir de la seva ascendència i infiltració en les institucions. Haurà acabat el període dels cabdills i haurà començat el de les institucions, el de la reglamentació i la planificació. Unes institucions que es dedicaran a la creació d'un estat a mig camí entre la justícia social i el caciquisme institucional, i que tindran davant seu moltes esperances, moltes urgències i un país per construir enormement vast i divers.

La presidència del general Lázaro Cárdenas (1934-1940)

Les presidències que segueixen a Plutarco Elías Calles són les d'Emilio Portes Gil (1928-1930), Pascual Ortiz Rubio (1930-1932) i Abelardo Luján Rodríguez (1932-1934). Aquestes es caracteritzen, ultra per la seva brevetat, per l'afany legislatiu orientat a substituir els vells codis del segle XIX per les noves reglamentacions de les disposicions de la Constitució de 1917: el Codi Agrari, la Llei federal del Tre-

ball, la Llei de les Aigües, el Codi Civil i el Codi Penal del Districte Federal. També coincideixen totes elles per estar de manera evident sota la tutela d'Elías Calles i dels ministres i funcionaris de la seva obediència, els anomenats *callistes*. A través del PNR i dels *callistes* lleials, l'expresident, el *jefe máximo de la Revolución* feia i desfeia en el Govern federal (Aboites Aguilar, 2010).

Aquest estat de coses semblava que havia de tenir la seva continuïtat en el seixenni del president Lázaro Cárdenas del Río.⁴⁶ A finals de 1934 i amb el suport necessari de Calles, Cárdenas havia estat escollit president.⁴⁷ Cárdenas havia participat activament en la Revolució, en el govern *callista* d'Ortiz Rubio i havia estat, també, president del PRN. Arribat però a la presidència de la República, ben aviat es distancia de Calles, el 1935, fins al punt que el 1936 obliga el *jefe máximo* a exiliar-se als Estats Units.

El president Cárdenas s'allunya així del *callisme* i basa la seva força, sobretot, en una àmplia base social obrera, de pagesos i peons agrícoles, en els sectors radicals i més d'esquerra, com ara els comunistes. La força i l'ascendent del *jefe máximo* en el país, d'alguna manera un caciquisme a nivell federal, passava a integrar-se en la figura del president de la República, i hauria de seguir inextricablement lligada així fins avui dia.

Basant-se en els principis revolucionaris i en les disposicions de la Constitució de 1917, Cárdenas va desplegar al llarg del seu mandat i des del presidencialisme una forta empremta que encara és avui recordada. A Cárdenas es deu l'acceleració en el desplegament de la reforma agrària iniciada a la Revolució, amb el repartiment de terres més important en termes d'extensió territorial, qualitat i productivitat. Es retornen les terres comunals expropiades abans de la Revolució, però també s'entreguen terres, *ejidos*, a poblacions que no n'havien tingut mai, i aquestes són amb aigua, boscos i pastures que permeten la viabilitat de les comunitats i els particulars.⁴⁸ Les terres es poden heretar però no vendre ni hipotecar. L'entrega de terra es fa amb el suport financer del Govern que crea el Banco Nacional de Crédito Ejidal.

⁴⁶ Nascut a Jiquilpán, estat de Michoacán, el 1895, en va ser governador i va dur a terme una intensa tasca en la reforma agrària, la creació d'una xarxa d'ensenyament públic, i en les obres públiques d'abastiment d'aigua potables i sanejament.

⁴⁷ Calles deia de Cárdenas que era de «irreprochable conducta civil y militar», citat per Carmen Nava a *México ilustrado: libros, revistas y carteles, 1920-1950* (2010).

⁴⁸ Recordem que en la novel·la de la Revolució (Mariano Azuela, Martín Luis Guzmán, José Rubén Romero, Rafael F. Muñoz, Francisco L. Urquizo...) i en novel·les posteriors de caire social, la compensació als qui havien fet costat a la Revolució no ha d'arribar mai o si arriba, com en el conte «Nos han dado la tierra», de Juan Rulfo, la compensació o la terra que s'entrega als revolucionaris no sempre té aquestes característiques de fertilitat i viabilitat productiva. Tal com ho defineix Carlos Monsiváis (2010): «el horror de la guerra sin las recompensas positivas de la paz.»

S'inicia també una campanya d'educació socialista, amb un reforçament ideològic nacionalista, que havia d'arribar a tots els extrems del país i arraconar l'educació religiosa; els mestres es converteixen d'alguna manera en portants de la política social del *cardenisme* davant de l'oposició d'alguns cacics i de l'Església que veuen com una intromissió civil inoportuna aquest desvetllament de les poblacions.

Bona part de la força del treball, dels obrers i els camperols, s'ha posat al costat de la política presidencial, amb la creació de la Confederación de Trabajadores de México (CTM) amb el seu líder sindicalista Vicente Lombardo Toledano. I en el pla polític, el PRN es converteix en el Partido de la Revolución Mexicana (PRM) que basarà la seva nova estructura en els quatre anomenats *sectors*: l'obrer, el pagès, el popular i el militar. El partit es converteix en el lloc i l'espai on resoldre les lluites ideològiques i de poders mexicanes.⁴⁹

De les accions polítiques del sexenni de Cárdenas la més celebrada però serà quan el Govern mantingui un pols amb les companyies petrolieres. Com recordarem, un dels fets més greus dels quals havia estat acusat el porfirisme era la connivència amb les companyies estrangeres mineres i industrials. L'explotació laboral que patien els treballadors mexicans en aquestes empreses, en unes condicions molt pitjors que els treballadors nord-americans, i amb casos històrics de revoltes com la vaga minera de la Cananea de 1906.

Les companyies estrangeres petrolieres es resisteixen a acceptar aquesta reclamació revolucionària recollida en la Constitució de 1917, i davant d'aquests fets, pel març de 1938, Cárdenas va ordenar l'expropiació de les explotacions petrolieres en mans estrangeres, la seva nacionalització i la creació dels Petróleos Mexicanos (Pemex). Un cop d'audàcia perillós que sortirà bé, la mesura serà acollida de manera positiva per molts sectors socials, fins i tot els contraris al president, i els rendiments del petroli nacionalitzat durant un període com el de la Segona Guerra Mundial seran molt positius per a les finances públiques que des de feia un temps començaven a estar en ordre i sanejades.

En el pla internacional, el president Lázaro Cárdenas serà partidari de la no-intervenció i l'autodeterminació dels pobles i, en aquest sentit i per clares afinitats socials i polítiques, es posà del costat de la República Espanyola després del cop d'estat militar del general Franco amb el suport d'Alemanya i Itàlia. Durant el conflicte és un dels pocs països que proveeix d'armament la República, acull el 1937 un grup de prop de mig miler de nois i noies refugiats, els anomenats *niños de Morelia* (Pla Brugat, 1999; *Guerra Civil Española y los niños de Morelia*, 2013) i

⁴⁹ El 1946 es convertirà, finalment, en el Partido Revolucionario Institucional, un partit amb un nom contradictori en els termes, un oxímoron, que romandrà en el poder de manera quasi ininterrompuda fins avui.

sota el consell i estímul d'Alfonso Reyes i Daniel Cosío Villegas⁵⁰ crea, el 1938, la Casa de España en México, on dona aixopluc a intel·lectuals i artistes espanyols (Lida, 1988; Soler, 1999; Colegio de México, 2000).

La més important però de les accions d'ajuda a l'Espanya lleial serà, en finalitzar el conflicte, obrir les portes del país als refugiats que en condicions penosíssimes s'amuntegaven en els camps francesos del sud de l'Hexàgon i el nord d'Àfrica. La xarxa diplomàtica i consular mexicana, articulada per l'ambaixador Narciso Bassols a partir de febrer de 1939, conjuntament amb els cònsols i el personal diplomàtic, Fernando Torres Vivanco, Isidro Fabela, Gilberto Bosques, el general Francisco Aguilar, Mauricio Fresco, Luis I. Rodríguez i d'altres, va ser essencial en aquesta tasca (Matesanz, 1999; Lida, 2002).⁵¹

Molts dels diplomàtics suggereixen la necessitat i la urgència d'auxiliar els republicans en situacions d'abandonament, desprotecció i perill extrems, alhora que es posa de manifest la qualitat humana i de preparació del grup com a força per al projecte social, econòmic i polític mexicà. Evidentment, els diplomàtics mexicans, amb Bassols al capdavant, no poden resoldre el problema dels prop de mig milió de refugiats espanyols del sud de França, i proposen una migració selectiva, política, que els permetria ser acollits sense que se'ls apliquessin els límits de la Llei de població,⁵² una estada que seria en principi il·limitada i que permetria els refugiats treballar en activitats que corresponguessin als seus coneixements tècnics.

Mèxic aconseguia «salvar de la muerte a los amenazados; ayudarles moral y económicamente» i tot acceptant-los en el seu territori, aconseguia una força de qualitat, no només d'acadèmics, tècnics i intel·lectuals, també de treballadors agrícoles, tal com pretén el president Cárdenas. No és només una caritat, solida-

⁵⁰ Alfonso Reyes va viure exiliat a Espanya des de 1914 fins 1924, on hi tenia molts bons amics. Daniel Cosío Villegas era encarregat de negocis de Mèxic en el Portugal salazarista quan esclata la Guerra Civil, allà coincideix i col·labora amb l'ambaixador espanyol republicà Claudio Sánchez-Albornoz (Martín, 1995; *Daniel Cosío Villegas y su misión en Portugal, 1936-1937*, 1998).

⁵¹ Fernando Torres Vivanco era el cònsol mexicà a París; Isidro Fabela, el representant del govern mexicà davant la Societat de les Nacions a Ginebra, va recórrer els camps d'internats francesos fent-ne una descripció esborronadora; Gilberto Bosques, també actiu diplomàtic, després de la ruptura de relacions diplomàtiques de Mèxic amb el govern de Vichy, caurà presoner dels alemanys fins l'any 1944; el general Francisco Javier Aguilar González, diplomàtic mexicà també a França, ha estat conegut recentment per haver guardat durant quasi 70 anys tres caixes amb milers de fotografies de Robert Capa de la Guerra Civil espanyola; Mauricio Fresco, també destinat a França, és conegut per ser l'autor de *La emigración republicana española: una victoria de México* (1950), obra fonamental en el nostre estudi; finalment, Luis I. Rodríguez serà l'ambaixador que substituirà a Bassols al front del servei diplomàtic mexicà a França.

⁵² La Ley General de Población de 24 d'agost de 1936 determinava el nombre anual màxim d'estrangers «assimilables» que podia acollir la república mexicana.

ritat, la que pretén obrar Mèxic (que també), és una decisió política de suport al proletariat espanyol i als principis socials de justícia de la República. Si Cárdenas obra més per solidaritat i humanitat, i per veure treballades terres incultes com la regió de la Huasteca o l'estat de Michoacán;⁵³ Bassols, molt proper als comunistes mexicans també hi veu un reforçament de les seves idees polítiques en el país (Matesanz, 1999).

L'opinió pública, la colònia espanyola partidària de Franco i els partits contraris al *cardenisme* no veuen amb bons ulls aquesta arribada massiva de refugiats entre els quals s'hi podrien trobar individus preparats intel·lectualment o professionals que podien ajudar el país, però entre els quals també havien d'arribar polítics i milicians fanàtics, i «maleantes» que podrien «agravar nuestros problemas domésticos».

Finalment, s'organitza una vasta campanya de trasllat de col·lectius de refugiats des de França cap a Mèxic a partir del mes de maig de 1939. Aquest operatiu només és possible amb l'ajuda infatigable dels diplomàtics mexicans i les seves oficines consulars a França, les aportacions econòmiques de les organitzacions d'ajuda als refugiats republicans, en especial el Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE) proper a Negrín i la seva delegació a Mèxic, el Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles (CTARE).⁵⁴

El primer vaixell, el *Sinaia*, salpa de Seta el 23 de maig de 1939 rumb cap a Mèxic amb prop de 1.600 refugiats a bord, el seguiran d'altres, l'*Ipanema*, el *Mexique*, el *Flandre*, el *Nyassa*, el *Serpa Pinto*... Entre 20.000 i 25.000 espanyols refugiats, segons els diferent càlculs, podrien haver arribat a Mèxic en aquell període (Lida, 1997; Pla Brugat, 1999; Guillamon, 2008).

5.2 El context social

Per parlar de quina població troben aquests primers refugiats a la seva arribada al país podríem fer aquí una revisió entranyable, èpica, esperançadora o trista a

⁵³ El general Lázaro Cárdenas era nadiu de l'estat de Michoacán i havia servit durant la Revolució en la regió de la Huasteca que s'estén pels territoris dels antics huastèques, en els estats de Veracruz, Tamaulipas, San Luis Potosí i Hidalgo, principalment.

⁵⁴ Tal com veurem més endavant, el Govern del Dr. Juan Negrín va decidir crear un servei que actués de manera ràpida, immediata i eficaç en l'ajuda de la diàspora republicana. Així, el febrer de 1939, a París, es crea el Servicio de Evacuación de los Republicanos Españoles (SERE). Ben aviat, el SERE és acusat d'afavorir només els comunistes i socialistes negrinistes: ajut econòmic, embarcaments cap a Mèxic amb els vaixells *Sinaia*, *Ipanema* i *Mexique*, en perjudici de la resta de l'emigració. Així les coses, la Diputació Permanent de les Corts de la República crearà a la fi de juliol de 1939, i també a París, la Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE).

partir dels testimonis de l'exili a Mèxic que hem pogut llegir: *Veure i viure*, d'Artís-Gener (1989-1996); *Cornucopia de México* i *Vida en claro*, de José Moreno Villa (1940, 1944); *Antes que sea tarde*, de Carmen Parga (2007); *Testimonio de dos guerras*, de Miguel Tagüena Lacorte (1973); *Al Puerto de la Esperanza*, d'Alfonso Vera Canales (2005); o les de Maria Tarragona, Carmen Romero, Maria Magda Sans i d'altres testimonis de dones en l'obra col·lectiva: *Nuevas raíces: testimonios de mujeres españolas en el exilio* (2011), per citar algunes de les que tenim un millor record.

En la majoria dels casos s'hi troben testimonis de sorpresa, de curiositat, d'estranyesa davant de la natura, del clima, de la gent, de la llengua, dels costums, de la cuina... però que acaben indefectiblement amb una mostra de gratitud⁵⁵ i una lleialtat completes per l'acollida franca⁵⁶ i per la segona oportunitat que Mèxic els va donar.

La població

Intentarem, però, fer l'aproximació de la població del país a partir de dades i proposar una imatge que pugui ser prou fidel i exacte. A principis del porfirisme, Mèxic era un país eminentment rural, mal comunicat i despoblat, amb només 9 milions d'habitants per a una extensió de territori quatre vegades l'Estat espanyol. A principis de la Revolució comptava amb 15 milions el 90 % dels quals vivien en poblacions de menys de 15.000 habitants (Speckman Guerra, 2010).

Vint anys més tard, el 1929, Mèxic no arribava als 16 milions, en vint anys només havia tingut un creixement que no arribava al milió. És un país que surt d'un procés revolucionari, que ha patit una destrucció de béns, de riqueses i de vides força important, i que ha quedat molt minvat en la seva força humana i laboral. No només hi ha els morts i els tolits són força presents i també cal descomptar-ne els exiliats. Un país on, com hem vist, tot està per fer, i que malda per sobreviure, reconstruir i donar-se els instruments necessaris per assolir els principis revolucionaris per als quals s'havia lluitat tants anys (Aboites Aguilar, 2010).

⁵⁵ «México, que desde el comienzo fue una patria cordial, permitió que el exilio desplegara la riqueza de la inteligencia y del pensamiento críticos, de una conducta y de una ética inquebrantables; por su parte, los exiliados, con memoria lúcida, han mantenido una gratitud ilimitada por ese regalo de concordia que recibieron de este lejano país, su nueva patria.» Clara E. Lida, «México y la Guerra Civil española: una solidaridad y un encuentro» (*El exilio español y el mundo de los libros*, 2002).

⁵⁶ Com a excepció, tenim el cas de José Li6n Depetre en la seva obra *La tragedia de Méjico* (1954), que avui no es pot llegir sense que hom s'esborroni d'algunes de les afirmacions racistes que l'autor hi fa i de la imatge terriblement negativa, violenta, bàrbara que aquest exiliat, antic membre del servei diplomàtic espanyol, va tenir de la societat mexicana.

La població, o en aquest cas la falta de poblament, és un afer que tots els governs mexicans, des dels «científicos» fins als revolucionaris, consideren un problema de primer ordre: les crisis no es poden resoldre, en part, per la falta d'una demanda interna suficient que afavoreixi la creació d'una indústria i un comerç beneficiosos i positius. A aquest problema de manca de poblament s'hi afegeix el fet, segons alguns polítics i dirigents, que una part important de la població és indígena i «a quienes consideraban como flojos, bárbaros y supersticiosos». És necessari poblar per poder governar i és necessari, a més, «blanquear» (Speckman Guerra, 2010).

A més de les morts violentes esdevingudes durant els períodes revolucionaris, els motius que venien impeding un augment natural de la població eren les malalties i epidèmies. Aquesta mortaldat elevada era provocada per una absència de mesures higièniques, més que de la falta d'aliments. L'absència de sanejament públic farà, sobretot, que la mortalitat infantil sigui molt alta, entre 26,7 y 28,4 per mil habitants, en el decenni 1920-1930, i l'esperança de vida sigui molt baixa, de només 36 anys l'any 1930 (Aboites Aguilar, 2010).

Els governs revolucionaris i postrevolucionaris posaran èmfasi en aquests punts, i en les seves polítiques immediates hi haurà les millores en les infraestructures públiques d'aigua potable i clavegueram, l'intent d'una millor assistència sanitària, la cobertura social... Aquestes mesures faran que els índexs de mortalitat infantil a partir dels anys quaranta baixin espectacularment —de fet mai han deixat de baixar cada any des d'aleshores— i que l'esperança de vida hagi seguit també una tendència positiva d'augment inversament proporcional.

Però hauran de passar força anys i encara no es resoldrà tota l'acumulació de problemes i urgències, un dels quals és causa i conseqüència de tot plegat: l'educació i l'alfabetització de la població.

És en aquests anys de finals dels trenta i principis dels anys quaranta que arriben els primers refugiats i es troben amb un país en construcció del voltant de 22 milions d'habitants i que comença a desplaçar el seu centre del camp a la ciutat, especialment cap a la Ciutat de Mèxic, on hi vivien 1.758.000 habitants i que encara no era ni de bon tros la megalòpolis actual,⁵⁷ i en menor mesura Guadalajara, Puebla, San Luis Potosí i Monterrey.

La societat mexicana, i en especial la del Districte Federal, on acabarà anant la major part dels refugiats, està formada majoritàriament per mestissos, amb una presència menor d'indígenes i on els blancs són una minoria que retenen el

⁵⁷ El procés havia començat amb el canvi de segle, el 1900, a la ciutat hi vivien 325.000 habitants; el 1910, 720.000; el 1920, 900.000, i el 1930, 1.230.000 habitants.

poder econòmic i social. Una població jove, la piràmide d'edat de la població és molt marcada, i amb uns índexs molt alts de naixements.

L'alfabetització i l'ensenyament

L'intent de finals del porfirisme de crear un sistema nacional d'educació gratuïta i obligatòria no va tenir èxit; es va concentrar en les zones urbanes i va tenir un resultat insuficient. Així, en la vigília de la Revolució, l'alfabetització només havia arribat al 20 % de la població segons els especialistes.⁵⁸ Segons Engracia Loyo: «Una gran mayoría, cerca del 80 % de la población era analfabeta y una buena parte de ella permanecía aislada física y culturalmente pues desconocía el idioma nacional o vivía en comunidades inaccesibles» (*Historia de la lectura en México*, 1999).

L'antropòleg Manuel Gamio descriu durant la Revolució, el 1916, la situació de la següent manera: «En México hay lectores aptos para la más amplia y selecta producción literaria, ya sea europea, norteamericana o nacional, y en cambio existe una desoladora mayoría ignorante del alfabeto.»⁵⁹ És precisament durant la Revolució i gràcies als diaris que imprimeixen les diverses forces en conflicte, el moment en el qual alguns revolucionaris en armes i analfabets esdevenen nous lectors, combatents que aprenen a llegir a través dels periòdics per estar al corrent del rumb de la guerra.

I més, en el seu article 3r, la Constitució de 1917 afirma que l'educació primària ha de ser obligatòria, gratuïta i laica, aliena a qualsevol doctrina religiosa. Així doncs, els intents d'alfabetització revolucionaris i postrevolucionaris ben aviat es posen en marxa. Una de les primeres propostes es realitzarà sota la presidència d'Álvaro Obregón i tindrà com a protagonista José Vasconcelos, secretari d'Educación Pública.⁶⁰ Carlos Monsiváis (2010) ho descriurà de la manera següent «El empeño inmediato es disolver el peso muerto del analfabetismo que le impide a México civilizarse. Se está al tanto: sin preparación mínima de las mayorías, no

⁵⁸ Segons l'Instituto Nacional para la Evaluación de la Educación (INEE), seria del 27,3 %, una dada més generosa.

⁵⁹ Citat per Engracia Loyo a *Historia de la lectura en México* (1999).

⁶⁰ En la cultura mexicana del segle XX, José Vasconcelos (Oaxaca, 1882 – Ciutat de Mèxic, 1959) és un dels representants més importants. Pertany a l'anomenada generació de l'Ateneo de la Juventud i serà un dels primers a revoltar-se contra Porfirio Díaz al costat de Francesco I. Madero i lluitar al costat de Pancho Villa. Acabada la guerra, entre 1921 i 1924, serà el secretari d'Educación Pública; en aquest curt període la seva labor serà enorme en la creació de biblioteques públiques, l'edició de tota mena de materials i, també, en la posada en marxa de les Casas del Pueblo, les escoles rurals que van realitzar una tasca important en l'alfabetització de les comunitats rurals. Més tard, el 1940 dirigirà la Biblioteca Nacional.

habrá desarrollo civilizatorio y, además, y este argumento sí les aflige, el retraso de las aptitudes de la mano de obra volverá exiguo el crecimiento industrial. Algo no se toma en cuenta: el analfabetismo de los muchos deshumaniza también a los alfabetizados.»

La prioritat bàsica dels governs serà en aquest punt clara, disminuir en el menor temps possible l'analfabetisme. Segons l'Instituto Nacional para la Evaluación de la Educación (INEE) (2013), el 1921, el 66,1 % de la població mexicana era analfabeta, i en el moment de l'arribada dels refugiats, el 1940, l'analfabetisme seria del 53,1 %. Aquestes estadístiques oficials semblen en alguns casos optimistes, hi ha d'altres estudis que les rebaixen lleugerament.

El nombre de mestres d'educació primària passa de 9.560 el 1919, als 25.312, el 1921. L'educació, sempre basada en l'article 3r de la Constitució, pública, gratuïta i secular, anirà imposant-se de manera desigual, de vegades amb lentitud però a partir d'aleshores de manera irreversible. El 1934, aquest article es reforma, a més de pública, gratuïta i secular, l'educació serà *socialista*.

S'havia fet molt a Mèxic i en pocs anys, des del porfirisme, però quedava molt per fer, com es desprèn de les estadístiques; l'any 1940 poc més de la meitat de la població encara era analfabeta, i aquestes dades contrastaven amb el grau d'alfabetització dels refugiats espanyols que arribaven en els vaixells acollits per Mèxic, només un 1 % afirmen no saber llegir ni escriure.

5.3 El món de l'edició i el llibre a Mèxic

Cinc elements defineixen i condicionen de manera important la situació de la producció i la circulació del llibre a Mèxic a principis de segle XX:

- 1) un analfabetisme alt, nombre de lectors baix i per tant una demanda escassa;
- 2) la dependència de la indústria editorial estrangera que es veurà en part dificultada pel procés revolucionari;
- 3) la concentració d'aquesta circulació d'obres en mans d'unes poques llibreries localitzades en les grans ciutats, i qui diu grans ciutats diu el Districte Federal;
- 4) el paper principal que prenen aquestes llibreries com a editorials;
- 5) la iniciativa pública i governamental en l'edició.

La situació del món del llibre a Mèxic és en part el reflex del que hem vist fins ara, amb una població majoritàriament analfabeta, i en un país quatre vegades Espanya, amb unes distàncies extraordinàries entre els extrems sud i nord, provocava que la indústria tingués dificultats a desenvolupar-se i que es depengués del que es publicava a Barcelona, Madrid o París.

A principi de segle XX, l'edició de llibres a Mèxic era una empresa difícil i costosa: la demanda escassa significava un tiratge baix i un tiratge baix sempre ha implicat un preu alt per exemplar; a això se l'hi sumava el cost del paper, un producte manufacturat sovint d'importació i, per tant, gravat pels aranzels; tampoc no existia un planter d'impremtes modernes i tecnològicament es depenia de la indústria tipogràfica americana, francesa i alemanya. Tot feia que les publicacions que circulaven fossin d'importació, en aquest cas sota el monopoli d'empreses estrangeres, i només en alguns casos el llibre de text o lligat a l'ensenyament s'escapava a aquesta norma i era un producte nacional (Rico Moreno, 2002).

A la Ciutat de Mèxic un nombre reduït de llibreters d'origen europeu, això és, espanyols o francesos, concentraven el negoci en el centre històric de la ciutat. En aquest espai reduït es troba la primera llavor de la indústria editorial mexicana del primer terç del segle XX. Unes llibreries amb un sistema de treball i funcionament vuitcentista, comencen a publicar títols escadussers populars i de venda probable i de les quals en sorgiran algunes de les principals editorials del país. En destacarem algunes de les més conegudes a partir dels estudis de la història de les llibreries de la Ciutat de Mèxic de Juana Zahar Vergara (1995; 2006).

La **Librería Bouret** d'origen francès i que sota diversos noms⁶¹ va allargar la seva activitat comercial des de principis de segle XIX fins ben entrat el XX; durant molts anys la casa mare de Bouret es trobava al carrer Visconti en el barri sisè de la capital francesa on s'editaven llibres en castellà amb destinació al mercat mexicà.

L'**Antigua Librería de Murguía**, un dels llinatges més longeus en el negoci del llibre, fou fundada per Manuel Murguía Romero, d'ascendència basca, l'any 1846. Des d'aleshores fins avui, a més de venda de llibres al detall han editat algunes de les obres clàssiques del XIX mexicà, sil·labaris, obres per a l'aprenentatge de la lectura, obres de devoció com el famós catecisme del pare Ripalda, almanacs com el *Calendario del más antiguo Galván*, que encara publica Murguía des de l'any 1852.⁶²

⁶¹ Librería de Rosa, Librería de Rosa y Bouret, Librería Bouret, Librería Viuda de Ch. Bouret.

⁶² El nom el pren del primer editor Mariano Galván Rivera, del *Calendario Galván* iniciat el 1827, probablement un dels primers llibreters després de la independència de la República.

La **Librería Ballezá**, Santiago o Jaume Ballezá Farró, d'origen català va obrir una llibreria a la Ciutat de Mèxic durant el porfirisme. A cavall dels dos segles editava sota el nom de J. Ballezá Cia.

La **Librería de Porrúa Hermanos**, José, Indalecio i Francisco Porrúa Estrada, tres germans d'origen asturià arribats a Mèxic fundaven l'any 1900 una llibreria primer i, més tard, una de les editorials més importants de Mèxic i de Llatinoamèrica. Amb el nom de Porrúa no serà l'únic negoci, a més de l'editorial, també hi haurà la Librería Manuel Porrúa i la Librería Grañén Porrúa. La labor de l'Editorial Porrúa i de Porrúa Hermanos encara és vigent, també l'edició del *Boletín bibliográfico mexicano*, iniciat l'any 1940.

La **Librería Botas**, fundada l'any 1907 per Andrés Botas,⁶³ un espanyol emigrat primer a Cuba i després al Districte Federal. En pocs anys, Botas esdevingué un dels grans (i únics editors) a Mèxic. En el seu catàleg es va publicar en els anys vint i trenta bona part de la literatura mexicana de l'època: el Dr. Atl, Mariano Azuela, Jorge Ferretis, Federico Gamboa, Julio Jiménez Rueda, Mauricio Magdaleno, Artemio de Valle Arizpe i José Vasconcelos.⁶⁴

La **Librería y Papelería Cvltvra** va ser l'única de les editorials sorgida de llibreries que era una empresa creada per mexicans. L'activista cultural Agustín Loera y Chávez i l'escriptor Julio Torri (de lectura imprescindible) funden l'Editorial Cvltvra el 1916.

D'altres llibreries havien seguit els passos de les anteriors, constituint aquest model de negoci de llibreria-editorial, com els casos de **Herrerros Hermanos**, de la qual es coneixen algunes edicions de llibres de text, i la de **Robredo**, dedicada als llibres de bibliofília mexicana. El propietari, Pedro Robredo Galguera va ser un asturià que aprengué l'ofici a la llibreria dels germans Porrúa.

Al costat d'aquesta iniciativa editorial privada, que parteix generalment de les llibreries, ens trobem amb una proposta per part de les institucions públiques, una iniciativa governamental o semipública en l'edició que encara avui és notòria al país.

Si la primera, l'edició feta a partir de les llibreries, responia a una oportunitat de negoci, això és, la resposta que donen els llibreters a una demanda dels lectors i que no poden resoldre per diverses raons (producte massa local, falta d'oferta de

⁶³ Probablement, l'Editorial Botas era la més activa en el moment de l'arribada dels refugiats, segons Eduardo Mejía (2000): «Hubo un tiempo que tenía a la mayoría de los autores que escribían en México entre los años treinta y cuarenta.» i els seus llibres d'aquells anys són encara omnipresents en les llibreries de vell de Mèxic.

⁶⁴ Vegeu també Garone Gravier, Marina (2017).

la producció internacional, talls en l'abastiment per mor del moviment revolucionari, falta d'existències...), o bé simplement que resulta més econòmica l'edició local encara que sigui de menor qualitat; la segona, la proposta pública d'edicions, responia a un projecte polític i de govern.

Ja hem vist com una de les missions més clares i definides de l'estat post-revolucionari mexicà va ser l'educació i que en aquesta voluntat de millora cultural del país, el Govern federal va ser del tipus intervencionista, estatista. Tres són en aquells anys 1930 les institucions importants en aquest sentit: dues secretaries⁶⁵ i uns tallers gràfics nacionals.

La **Secretaría de Educación Pública** (SEP) va ser creada el mes d'octubre de 1921 i va tenir en la figura de José Vasconcelos el seu primer secretari, intel·lectual brillant, de prestigi i força actiu. No seria l'únic responsable d'aquestes característiques que va tenir al capdavant la SEP, Narciso Bassols, Ezequiel Padilla o Jaime Torres Bodet també en van ser responsables.

Des de la seva creació i en la seva funció de responsable de l'ensenyament públic i l'alfabetització, la Secretaría de Educación Pública tindrà un paper molt destacat en l'edició i publicació de tota mena de materials impresos: manuals escolars, lectures clàssiques per a infants, «històries pàtries», estudis culturals i de divulgació de la cultura mexicana⁶⁶ lligats al folklore, a la història, a l'arquitectura, al món indígena, a l'agricultura i a la tècnica, també eines auxiliars, d'orientació i reflexió en la labor pedagògica de la Secretaría.⁶⁷

La Secretaría de Relaciones Exteriores mexicana també va desenvolupar una tasca editorial remarcable en el període. Es publiquen tota mena de llibres sobre la història i les relacions internacionals mexicanes, però també du a terme una labor de recuperació bibliogràfica extraordinària. S'elaboren i editen un gran nombre d'inventaris d'arxius i de bibliografies tant en l'àmbit de la República com per estats, sobre temes històrics, literaris, d'autors mexicans en particular; un dels exemples d'aquesta labor és el conegut *Anuario bibliográfico mexicano*

⁶⁵ És important assenyalar aquí que una *secretaría* a Mèxic equivaldria a un *ministerio* en l'estructura espanyola de govern estatal.

⁶⁶ Cal recordar que des de la Revolució, els governs mexicans fan èmfasi en la creació i articulació de la nació. Aquesta voluntat de consolidació nacional es planteja, en part, a través d'un nacionalisme cultural integrador. Sense anar més lluny, el propi José Vasconcelos desenvolupa tota una teoria *mestisofílica* i llatinoamericanista (Tenorio Trillo, 2010).

⁶⁷ L'activitat editora de la SEP continua en part, a partir de 1988, amb el Consejo Nacional para la Cultura y las Artes (CONACULTA).

(1931-) que publica la Secretaría de Relaciones Exteriores compilat pel vilanoví nacionalitzat mexicà Felip Teixidor.⁶⁸

A partir de 1919, una de les eines en aquesta labor d'edició del Govern federal van ser els **Talleres Gráficos de la Nación**. De fet, l'estructura no era nova, en l'època del porfirisme, el 1883, s'havien fundat els Talleres de Imprenta y Fototipia per a les tasques d'impressió estatals necessàries. La novetat dels Talleres Gráficos de la Nación, segons Marina Garone (*México ilustrado: 1920-1950*, 2010),⁶⁹ va ser la seva vinculació amb els projectes culturals de l'Estat, per exemple els que hem vist del SEP i el SRE, i amb les avantguardes artístiques mexicanes. En aquest sentit, no només s'imprimeixen textos per a les escoles, també s'hi produeixen obres literàries, sobre arts populars, pintura, arquitectura, fotografia. En l'estudi que fa Garone del seu repertori tipogràfic i el que hem pogut veure en les obres que hem consultat, el Talleres estaven prou actualitzats tecnològicament i artística. Amb l'arribada de la política socialitzant del president Cárdenas, els treballadors esdevindran socis cooperativistes dels mateixos Talleres.⁷⁰

Una altra impremta important seria el **Taller de Gráfica Popular**, fundada el 1937 per la LEAR (Liga de Escritores y Artistas Revolucionarios), segons Helga Prignitz-Poda (*México ilustrado: 1920-1950*, 2010) amb una voluntat de propaganda entre les classes treballadores i populars.

Finalment, no podem deixar de referir-nos a una empresa semipública clau en l'enteixinat editorial de Mèxic des dels anys 1930 fins ara, el **Fondo de Cultura Económica**. Hi dediquem una entrada en el nostre inventari sobretot per desmentir-ne una possible fundació espanyola. La seva creació és absolutament mexicana i anterior, de 1934. Se'n pot fer un seguiment exacte a *Historia de la casa: Fondo de Cultura Económica, 1934-1996* (Díaz Arciniega, 1996). Com s'ha de veure, va comptar, sí, amb una aportació important i rellevant dels refugiats espanyols estudiada en part en *Autores y traductores del exilio español en México: catálogo bibliográfico* (Guzmán de Malo; Martínez Dalmau; Xirau, 1999).

⁶⁸ Felip Teixidor i Benach (Vilanova i la Geltrú, 1895 – Cuernavaca, 1980) va ser un editor format a Barcelona i nacionalitzat mexicà des de 1928. Va ser una personalitat important en el món editorial mexicà, des de càrrecs institucionals i des de l'empresa privada, sobretot a l'Editorial Porrúa. Teixidor va ser el creador de la col·lecció també de Porrúa *Sepan cuántos*, important en la història editorial mexicana, amb més de 700 títols publicats.

⁶⁹ L'obra de Marina Garone s'inclou en un volum major i de consulta obligada a l'hora de reconstruir aquesta història editorial capitanejada pel professor de la Universitat de València, Salvador Albiñana (2007). *México ilustrado: libros, revistas y carteles: 1920-1950*.

⁷⁰ Al llarg de la nostra recerca ens hem trobat amb força material publicat pels Talleres Gráficos de la Nación.

La distribució del llibre

La Ciutat de Mèxic és a 1.310 kilòmetres de Mérida, la capital de l'estat de Yucatán, i a 2.815 kilòmetres de Tijuana, a la Baixa Califòrnia; aproximadament com les distàncies que separen Barcelona de Frankfurt i Barcelona de Minsk, a Bielorússia, respectivament. Per completar el símil, Mérida es troba a més de 4.100 kilòmetres de Tijuana; una distància major de la que hi ha entre Madrid i Moscou. Amb aquestes distàncies hom pot entendre que la distribució s'encareix de manera molt important, quasi insuportable, i fa que qualsevol estructura distributiva que en el nostre país pot arribar a ser rendible a Mèxic és sovint inviable. Afegim que aquestes distàncies s'havien de superar fa setanta anys amb uns sistemes de comunicació per carretera o ferroviaris que no són els actuals.⁷¹

Ja hem vist que les llibreries mexicanes sovint consumien productes d'importació, això fins ben acabada la Revolució, d'origen espanyol o francès, i amb una producció local de temàtica escolar o d'autors locals que corrien amb els càrrecs de la impressió.⁷² Els llibreters depenen de la importació i a finals dels trenta, particularment d'Espanya: «España era casi el único proveedor de libros, y el 1939, se inicia la Segunda Guerra Mundial, quedando cortadas completamente las comunicaciones con Europa.» (Zahar Vergara, 2006).

Les llibreries

El panorama general de les llibreries a Mèxic en la dècada de 1940, en el moment de l'arribada dels refugiats era el d'una escassetat de llibreries i aquests escassos punts de venda eren concentrats en les grans ciutats, en especial a la Ciutat de Mèxic.

Aquest és un problema històric en el país: la manca d'una xarxa regular de llibreries tal i com l'entendem a Espanya, amb una llibreria o llibreria-papereria en qualsevol municipi petit mitjà. L'any 2003 hi havia 1.146 llibreries en tot el país i el 95 % dels municipis del país no tenien cap llibreria.⁷³ Les dades, uns anys més

⁷¹ Un ciutat del Nord, com ara Tijuana o Chihuahua, són en termes de distribució molt més a prop dels Estats Units que de Mèxic.

⁷² «Pero, así como las ideas liberales, los libros venían de París. O de España. Y allí comenzaron a publicar. Antes lo hacían los propios libreros, o los autores, por suscripción de lectores interesados en seguir la trama del folletín [...]. Las famosas imprentas tenían su librería correspondiente, y éstas fueron las que ayudaron a que pervivieran esos escritos que, pasado su momento histórico, han quedado como una literatura en ciernes, pero con enormes momentos.» (Mejía, 2000).

⁷³ Fernando Escalante Gonzalbo (2007) s'hi refereix *A la sombra de los libros: lectura, mercado y vida pública* amb dades de l'*Atlas de infraestructura cultural de México* (2003): «...en el 95 % de municipios del país no hay ninguna librería y en el 60 % de ellos hay sólo una biblioteca.»

tard són encara objectivament millorables, el 2010 hi havia comptabilitzades 1.559 llibreries. (*Atlas de infraestructura y patrimonio cultural de México*, 2010).⁷⁴

Però si ens retrotraïem als anys que ens ocupen, això és, a les dècades de 1940 i 1950 les llibreries no arriben al centenar (vegeu Fig. 1).

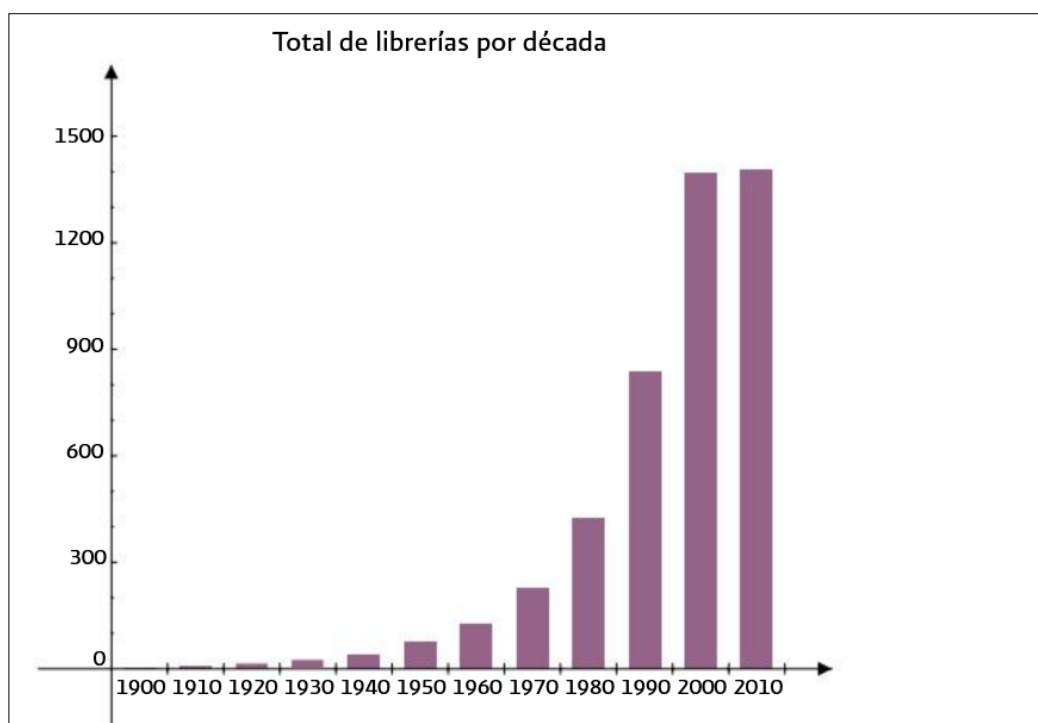

Fig. 1: Distribució de llibreries per dècades durant el segle XX a Mèxic
Font: *Atlas de infraestructura y patrimonio cultural de México* (2010)

Aquest no és un problema menor, l'absència de punts de venda implica l'absència de llocs d'exposició i oportunitats per a les novetats editorials i tot plegat és un peix que es mossega la cua. En conversa amb diversos editors mexicans (Consuelo Sáizar, Julio Sanz, Carlos Anaya, Jesús Anaya) tots insistien en el fet que la falta d'una xarxa de llibreries capil·lar en tot el país impedia una millora global de les vendes i en definitiva una millora dels nivells de lectura mexicans.

També en aquest sentit, la iniciativa del president Adolfo López Mateos de la creació el 1959 de la Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos (Conaliteg), lloable en la seva finalitat primera i última,⁷⁵ va tenir conseqüències en la viabili-

⁷⁴ Per poder fer un comparatiu i assumir aquestes dades, segons el *Mapa de librerías en España 2016* de l'Observatorio de la Librería (2017), el 2016 hi havia a tot l'Estat espanyol 3.967 punts de venda; només a Catalunya hi havia 603 llibreries. Això són 603 llibreries per a aproximadament set milions d'habitants, a Catalunya, mentre que a Mèxic en serien 1.559 per a uns 125 milions d'habitants.

⁷⁵ «La Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos, Conaliteg (1959-) es una de las más ambiciosas empresas editoriales del gobierno mexicano: nació en febrero de 1959 por iniciativa

tat d'aquesta xarxa estesa pel territori: les llibreries depenien en part de les vendes del llibre de text per quadrar els comptes anuals, tal com també passava en part a casa nostra; Carlos Anaya (2015) plantejava la hipòtesi que sense aquest oxigen una quarta part de les llibreries van desaparèixer a partir de la implantació de la reforma de la Conaliteg, i una altra conseqüència, molts nens i nenes mexicans trobaven els llibres als pupitres a principi de curs i van deixar de tenir potser l'oportunitat de descobrir les llibreries.

La vetlla de l'arribada dels refugiats i, com hem vist, el món de les llibreries a Mèxic, i en especial a la Ciutat de Mèxic, és un comerç no molt desenvolupat que viu de les importacions i en menor grau de les edicions. El nombre de les llibreries és reduït i, una dècada després, ha pràcticament doblat. En aquest augment hi participen els exiliats espanyols però també, és clar, els èxits de les reglamentacions postrevolucionàries, això és, el creixement de la població i, sobretot, l'alfabetització.

Si fem una revisió de les llibreries obertes a la Ciutat de Mèxic des de l'any 1939 fins els cinquanta (Zahar Vergara, 2006), moltes de les llibreries seran fundades pels refugiats. En fem aquí un recompte probablement incomplet: la Librería Zaplana, d'Andrés Zaplana; la Librería Góngora, de Roberto Castrovido Gil; la Librería Juárez de Rafael Giménez Siles; la Librería Madero de Tomàs Espresate i Enrique Naval; la Librería y Ediciones Quetzal de Julián Gorkin i Bartomeu Costa-Amic; la Librería Bellas Artes, de Félix Moreno i Ricardo de Irezábal; la Librería del Prado, també de Félix Moreno; la Librería CIDE d'Avel·lí Artís i Balaguer; la Librería Manuel Bonilla, de Manuel Bonilla Baggetto; la Librería de Arana, de José Ramón Arana; la Librería Unión Distribuidora de Ediciones (U.D.E.), de Ricard Mestre i Miquel Àngel Marín i la Librería México Lee de Fidel Miró.

Si ens hi fixem, són noms d'espanyols acabats d'arribar que tornarem a veure sovint quan analitzem les seves propostes editorials. Edició i venda aniran de la mà.

del presidente Adolfo López Mateos, quien había encargado al escritor Jaime Torres Bodet la cartera de Educación Pública para remediar una situación atroz: de cada mil niños que ingresaban a la primaria, sólo cerca de 60 cubrían toda la ruta —y sólo uno se graduaba de licenciatura. [...] Entre otras falencias, el sistema educativo dependía de volúmenes, «muchas veces de baja calidad y mediocres» como los calificó el Secretario de Educación Pública, publicados por una treintena de editores privados, a precios que para amplios sectores de la población resultaban prohibitivos; se calcula que, a fines de los años cincuenta, toda la producción de libros de texto habría alcanzado apenas para poco más de la cuarta parte de los alumnos. Ya en su primera estancia al frente de la Secretaría de Educación Pública, en los años cuarenta, Torres Bodet había planteado la necesidad de que el Estado publicara y entregara sin costo los libros que permitieran cumplir con la obligación constitucional de impartir educación básica gratuita.» Tomás Granados Salinas (2017).

L'arribada dels refugiats a Mèxic va aportar en el món de la llibreria i una visió empresarial renovada; posem com a exemple les Librerías Cristal⁷⁶ de l'editor Rafael Giménez Siles, la primera de les quals la instal·la el 1940 davant del Palacio de Bellas Artes, en l'Alameda Central, al bell mig de la Ciutat de Mèxic. Rafael Giménez Siles no és només un editor, com veurem, és una personalitat amb una visió global i àmplia de tota la cadena de valor del llibre: no només es tracta de produir llibres, cal distribuir-los i que arribin als compradors. Giménez Siles crea editorials, una distribuïdora (EDIAPSA) i una xarxa de llibreries on fer arribar els llibres als seus lectors. Espais amplis, clars, nous, moderns, on el material és exposat directament al públic, sense intermediaris, a través de lleixes obertes i góndoles, lluny de la llibreria fosca i de mostrador. Segons ens van informar en diverses ocasions (Martí Soler Vinyes, Carlos Anaya Rosique i Julio Sanz Crespo) aquestes góndoles, aquestes taules centrals amb prestatgeries als costats on els materials són presentats i exposats per tal d'afavorir l'autoservei, serien introduïdes a la Ciutat de Mèxic pels exiliats.⁷⁷

Les Librerías Cristal, i d'altres que en vindrien de similars com ara les Bonilla, haurien de revolucionar el vell despatx de llibres per convertir les llibreries en autèntics punts culturals i de trobada: «En la planta alta del tramo sur se instaló una pequeña sala de exposiciones de pintura, y en la misma sala se daban conferencias (la primera fue de Alfonso Reyes). En los altos de los dos tramos centrales, sobre la librería, se instaló un café literario, el Café de Cristal, con el fin de aclimatar tertulias literarias al estilo de los célebres cafés de París y Madrid, y donde se llegaron a reunir muchos intelectuales de la época: José Vasconcelos, Ermilo Abreu Gómez, Alfonso Reyes, Salvador Novo, Artemio de Valle-Arizpe y Martín Luis Guzmán, entre otros. La librería llegó a ser considerada por el *New York Times* como la más extraordinaria del mundo. Abría los siete días de la semana, desde las ocho de la mañana hasta las primeras horas de la madrugada.» (Pereira, et al., 2000).

Evidentment, també veurem d'altres projectes menors entre els exiliats, des dels refugiats fent de llibreters ambulants (el cas de José Ramón Arana en les seves primeres èpoques i abans d'obrir botiga o la que recorda Tísner en les memòries del català que feia venda a domicili de la comunitat)⁷⁸ o bé d'altres llibreries que

⁷⁶ Sembla que el terme recordaria al Palacio de Cristal del Parc del Retiro de Madrid on Rafael Giménez Siles havia organitzat la primera fira del llibre (Pereira, et al., 2000).

⁷⁷ «Suprimió el mostrador y con ello se estableció un contacto directo entre el libro y el comprador. Se elimina al vendedor, al dependiente, y ahora la gente escoge el libro y va a la caja a pagarlo.» (Pereira, et al., 2000).

⁷⁸ Artís-Gener, Avel·lí (1989-1996). *Viure i veure*.

no reeixien com la primera Librería Juárez del propi Giménez Siles⁷⁹ o la Librería CIDE del vell Artís, que havia començat de la mateixa manera que EDIAPSA, com una editorial i distribuïdora, la Compañía Impresora y Distribuidora (CIDE) que va crear una llibreria amb el mateix nom, CIDE (Agustí; Corominas, en preparació).

Podem dir que, si abans de l'arribada dels exiliats els llibreters mexicans feien d'editors, els editors espanyols exiliats van decidir en alguns casos, a més, fer de llibreters en un programa empresarial complex.

⁷⁹ «En 1939, Ediapsa ya había creado su primera librería: la Librería Juárez, ubicada en las calles de Humboldt y Avenida Juárez. De corta duración, cierra sus puertas en 1940.» (Pereira, et al., 2000).

6 *L'obra editorial dels exiliats republicans a Mèxic*

«Obreros españoles, obreros mexicanos, en una simbiosis maravillosa que se repetía en muchos talleres y editoriales a lo largo y ancho de nuestro México.»
Martí Soler Vinyes (1999)

6.1 *El col·lectiu dels refugiats*

El nombre total d'exiliats republicans varia des dels 15.000 fins als 50.000 segons els càlculs duts a terme per diversos especialistes.

Vicente Llorens a *El exilio español de 1939* (1976-1978) situa l'exili entre els 15.000 i els 20.000 individus i David Wingate Pike (1969) els situa prop dels 50.000. Clara E. Lida (1997) i Dolores Pla Brugat (1999; 2002) documenten i proposen, com a més probable, de 20.000-20.500 refugiats adults, 24.000-25.000 si comptem infants. Clara E. Lida usa com a font el Registro Nacional de Extranjeros entre 1936 i 1950. Dolores Pla ho fa a partir dels anuaris estadístics mexicans de 1936 a 1950 de la Dirección General de Estadística, amb un resultat de 20.428 immigrants espanyols adults.⁸⁰

Ens quedem amb aquesta idea de la forquilla dels 20.000 als 25.000 si comptabilitzem els refugiats adults o si ho fem amb la família. Si fem els càlculs en termes quantitius, 20.000 refugiats espanyols sobre una població de 20.000.000 de mexicans en resulta un percentatge insignificant.

El grup que arriba a Mèxic està format principalment per homes lligats al bàndol dels vençuts i que han tingut una participació activa en la defensa de la República, ja sigui amb les armes o en una rereguarda més o menys honorable; alguns viatgen amb les famílies mentre que d'altres ho fan sols.

Segons Dolores Pla Brugat (2002), el 70 % d'aquests 20.000 refugiats eren treballadors qualificats i, fins a un 28 %, persones amb una formació educativa alta: professionals, catedràtics, professors, mestres, artistes... Per sectors, Pla Brugat (1999) proposa 22,16 % del sector primari, principalment l'agricultura, també alguns pocs miners i ramaders; 29,07 % al sector secundari, principalment gent de la mecànica, la metal·lúrgia, la construcció, fusteria, electricistes, obrers espe-

⁸⁰ Dolores Pla Brugat (1999) també analitza el passatge dels anomenats vaixells de l'exili entre 1939 i 1942, amb un total de 9.182 passatgers (*Siboney, Mexique, Iseri, Orizaba, Flandre, Orinoco, Leerdan, Monterrey, Iberia, Sinaia, Ipanema, De Grasse, Champlain, Sto Domingo, Quanza, Serpa Pinto, Nyassa, São Thomé i Guinea*).

cialitzats del tèxtil, la confecció... D'aquests especialistes val la pena destacar un 2,5 % del total d'arts gràfiques, fotografia i cinematografia; finalment, un 48,77 % del sector terciari, dels quals hi destaquen principalment de professions liberals (metges, advocats, etc.), molts mestres, professors i catedràtics, el mateix percentatge d'artistes, comerciants, militars, etc.⁸¹

Com a dades complementàries, el 98,6 % dels refugiats saben llegir i escriure⁸² i prop d'una tercera part sabien més d'un idioma estranger, i en aquest cas no hi comptem el català.

El grup dels refugiats és heterogeni quant a l'origen però, com ja ha estat comentat, la cartografia de la mateixa Guerra Civil fa que abundin més els catalans, valencians i aragonesos, amb un 34 % (Lida, 1997), seguida per madrilenys, i andalusos i castellans del centre i de l'est i bascos.⁸³ Aquestes proporcions les hem vistes també en els editors, abunden els catalans, valencians, madrilenys, aragonesos, andalusos i castellans, mentre que són menys habituals els gallecs, asturians i castellanolleonesos. Les proporcions per orígens es corresponen de manera força aproximada a les nostres recerques d'editors.

Pel que fa a les edats, l'emigració espanyola econòmica tradicional a Mèxic la dels homes solters i joves, en l'exili republicà hi sovintegen els homes madurs i les famílies. Tal i com diu Clara E. Lida (1997): «...resulta evidente que, en contraste con los emigrantes que les precedieron, el perfil regional, social, ocupacional y cultural de los exiliados españoles es el de un grupo que, por sus intereses antes de la guerra civil, no estaba destinado a emigrar y que no lo habría hecho motu proprio, de no mediar las circunstancias violentas que lo obligaron a desterrarse forzosamente.» Tot plegat és una afirmació potser òbvia, però no està de més repetir-la.

Una part de l'estudi d'aquesta immigració s'ha pogut fer a través de les fitxes conservades a l'Archivo General de la Administración del Registro de Extranjeros que el 1938 passaria a dependre del Departamento de Demografía de la Dirección General de Población, i poc més tard, el 1942 al Registro Nacional de Extranjeros. Aquestes fitxes estan incloses en el portal de Moviments Migratoris Iberoamericans, aquest és un projecte coordinat per la Subdirección General de los Archivos Estatales del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte espanyol, i

⁸¹ Aquestes dades contrastaven amb la població mexicana de 1939, el 71 % de la qual es dedicava al sector primari, l'11,5 % a la indústria i el 17,50 % als serveis.

⁸² En aquell any, el 45,57 % dels mexicans eren analfabets. Ens hi tornarem a referir.

⁸³ Segons Dolores Pla Brugat (1994) les distribucions serien aquestes: catalans (especialment de Barcelona): 22,4 %; Castella la Nova (especialment de Madrid): 20,6 %; Andalusia: 11,4 %; País Basc: 6,7 %; Castella la Vella: 6,2 %; Aragó: 6 %; València: 5,7 %; Astúries: 5,6 %; Galícia: 4,2 %; Múrcia: 3,3 %; Lleó: 3 %, i la resta: 4,9 %

ofereix un accés lliure per accedir als documents digitalitzats a partir de la seva inclusió en el portal *PARES* del mateix ministeri.⁸⁴

6.2 El reconeixement de l'obra editorial dels exiliats

Com s'ha vist, l'obra editorial dels exiliats republicans havia estat esbossada i elogiada en diverses ocasions en el mateix moment en què aquesta es produïa. Són d'aquesta primera època, i destacable un catàleg de llibres i tres treballs d'estudi i divulgació: el *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República Española en la IV Feria Mexicana del Libro y exposición del periodismo* (1946), *La obra impresa de los intelectuales españoles en América, 1936-1945* (Amo; Shelby, 1950), *La emigración republicana española: una victoria de México* (Fresco, 1950) i *Crónica de una emigración: la de los republicanos españoles en 1939* (Martínez, 1959).

La primera, el *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República Española*, és un document senzill, un petit fulletó on s'hi recullen inventariats 574 llibres d'autors i traductors refugiats i s'hi exposen les publicacions de 10 editorials de les aquí estudiades.⁸⁵

La obra impresa de los intelectuales españoles en América, la va iniciar el bibliògraf exiliat Julián Amo (València, 1908 - s.d.)⁸⁶ i, havent hagut de tornar a Mèxic per malaltia, va ser revisada i completada per la bibliotecària nord-americana Dra. Charmion Clair Shelby de The Hispanic Foundation de la Biblioteca del Congrés de Washington. L'obra no s'ocupa exactament de fer una inventari de les editorials creades pels refugiats i sí de les seves publicacions.

84

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/staticContent.form?viewName=presentacion>>.

⁸⁵ En els preliminars s'indica: «En el presente folleto figura una parte de las obras escritas, traducidas, prologadas y editadas por los republicanos españoles desde el año 1939. Dificultades de tiempo han impedido incluir la labor de muchos otros prestigiosos intelectuales. En el catálogo definitivo que se prepara, quedarán subsanadas estas ausencias que señalamos.»

⁸⁶ «Finalizada la guerra salió de España el 15 de marzo de 1939 desde el puerto de Gandía. Marchó hacia Francia pasando por Sète, Agde, París y Bordeaux donde embarcó en el Ipanema rumbo a México donde llegó en julio de 1939. Fue profesor del Colegio Franco-Español, bibliógrafo del Departamento de Información para Extranjeros de la Secretaría de Relaciones Exteriores y profesor de la Universidad Motolinía en 1943 y 1944. Colaboró en el periódico *Excelsior* y revistas literarias como *Revista de Revistas* y *Letras* de México, así como en el *Boletín bibliográfico* de la Biblioteca del Congreso de la Nación y las revistas del exilio republicano como *Romance*, *Las Españas*, *Quaderns de l'exili* y *La Nostra revista*.» (*Diccionario biográfico del socialismo español*, 2017)».

En relació amb l'obra del diplomàtic mexicà Mauricio Fresco,⁸⁷ *La emigración republicana española...*, conté una llista que té la importància i originalitat de ser una de les primeres enumeracions a deu anys de l'inici de les grans emigracions col·lectives de final de la Guerra Civil i proposa el nom de 26 empreses que descriu per les llengües de publicació i en alguns casos els temes. No és una explicació aprofundida, només una primera proposta d'inventari però molt útil.

La tercera, l'obra del doctor i escriptor Carlos Martínez (Ambás, Astúries, 1899 - Gijón, 1995),⁸⁸ a la qual també ens hem referit, és la primera que aporta una llista d'editorials creades per exiliats. La llista de Martínez conté 32 empreses i no és completa, de fet el mateix autor confessa que no té aquesta voluntat.⁸⁹ Malgrat la seva importància, l'inventari té alguns problemes de representativitat; per exemple, l'obra oficial de Séneca i la de les diverses editorials de Rafael Giménez Siles són analitzades amb tota precisió però no se citen algunes empreses que a dia d'avui considerariem essencials, com ara U.T.E.H.A., i en canvi se'n compten algunes de petites o, pel nostre recompte d'obra publicada, d'insignificants.⁹⁰ En el plànol polític, l'edició anarquista està ben inventariada, no ho és però la dels altres moviments, per exemple d'edició comunista. La llista de Carlos Martínez també conté, creiem, algunes inexactituds i errors.⁹¹

A principis de 1970, i amb una perspectiva històrica més àmplia, això és, la que cobria el cicle complet de vida de l'exili, la historiadora Patricia Weiss Fagen hi dedica un apartat en *Exiles and citizens: Spanish Republicans in México* (1973).⁹² A «Editoriales», Fagen dona notícia de fins a 24 editorials, un nombre menor que la llista de Martínez, però, més equilibrat; hi apareixen algunes de les citades a l'anterior, també s'inclouen però algunes de les empreses més importats de la

⁸⁷ Mauricio Fresco era un diplomàtic mexicà que en les hores complexes de finals de la Guerra Civil i des del Consolat de Bordeus va col·laborar estretament en les evacuacions col·lectives de refugiats republicans cap a Mèxic (Matesanz, 1990). Entre molts exiliats, va ocupar-se de la sortida de l'editor i autor de llibre infantil Antoniorrobes i la seva dona; en parlarem més endavant (*La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano*, 2013).

⁸⁸ «Al proclamarse la República se hace cargo de la alcaldía de Gijón; diputado a Cortes Constituyentes por Asturias; gobernador interino de la provincia; compromisario por Asturias para la elección de presidente de la República en 1936; al término de la Guerra Civil española pasa al exilio viviendo sucesivamente en Francia, Cuba y México; por los años sesenta vuelve a México.» (*El exilio español en México: 1939-1982*, 1982).

⁸⁹ «Porque esta lista no tiene, naturalmente, la pretensión de ser completa. Creo, sin embargo, que es exponente del impulso dado a la industria editorial en México, por los refugiados.»

⁹⁰ Pensem per exemple en Bajel de México, Ediciones Alianza i Queromón Editores.

⁹¹ Les Publicaciones Panamericanas apareixen citades com a Publicaciones Americanas; es comptabilitza l'Editorial Novaro com a creada per refugiats i és mexicana.

⁹² Traduït i publicat en espanyol sota el títol: *Transterrados y ciudadanos: los republicanos españoles en México* (1975).

segona generació, per exemple les Ediciones Era i Joaquín Mortiz Editores. La perspectiva històrica i el rigor acadèmic hi ajuden.

Pocs anys després, el 1982, el periodista exiliat Luis Suárez López (Albaide de Aljare, Sevilla, 1918 - Ciutat de Mèxic, 2003) signava el capítol «Prensa y libros, periodistas y editores» en l'obra col·lectiva *El exilio español en México: 1939-1982*. Suárez recupera els noms de 35 editorials, la seva llista és un recorregut millor comentat i documentat que els anteriors, més enllà de Séneca i Giménez Siles se citen d'altres noms importants en l'edició hispanomexicana: Bartomeu Costa-Amic, Agustín Mateos Muñoz, Fidel Miró, també inclou algunes institucions dels refugiats republicans que havien creat editorials i que en els anteriors recomptes no hi figuraven.

Moltes són les obres que des d'aleshores s'han referit en algun moment a la participació dels exiliats en l'edició a Mèxic. Sovint, la llista de les editorials que hi són citades és una còpia o síntesi de les anteriors.⁹³

També s'hi refereixen, recentment, en algunes obres generals de la història de l'edició espanyola com les de Jesús Martínez Martín (2015) i Xavier Moret (2002) en sengles capítols: el primer de Juan Carlos Sánchez Illán, «Los editores españoles en el exterior: el exilio» en l'obra editada per Martínez Martín, i en el segon, «Libros que llegaban de América» del propi Moret.⁹⁴

Havíem d'esperar a finalitzar aquesta recerca per agrair i aplaudir l'aparició de l'obra extraordinària *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*, publicada en quatre volums per l'Editorial Renacimiento de Sevilla a finals de l'any 2016. Coordinada i dirigida pels professors Manuel Aznar Soler i José-Ramón López García, va comptar amb la col·laboració de prop d'un centenar dels millors experts en l'exili republicà d'arreu.⁹⁵

⁹³ En citem algunes de les més interessants, no les úniques: *El exilio republicano español en México y Argentina* (2011); *La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano* (2013); *El exilio español en la Ciudad de México: legado cultural* (2011); *México ilustrado* (2010); *La cultura exiliada* (2010); *Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939* (2006); *El exilio español y el mundo de los libros* (2002), *L'exili cultural de 1939* (2001); *Editores del exilio republicano de 1939* (1999); *Letras del exilio* (1999); *Los refugiados españoles y la cultura mexicana* (1996); i les obres de Fernando Larraz (2010), Julià Guillaumon (2008) i Fernando Serrano Migallón (2006).

⁹⁴ Xavier Moret va esmerçar més de dos anys en la preparació d'aquest llibre i va comentar que «la mayor dificultad al elaborar *Tiempo de editores* fue superar el vacío documental existente entra la década de 1940 y 1950, ya que tanto las empresas que desaparecieron como las que cambiaron de propietario acabaron abandonando y destruyendo sus archivos.» Ramos Martín (2002).

⁹⁵ Val a dir que, mentre no va ser publicada aquesta versió en paper, hi havia un en línia a: *Diccionario bio-bibliográfico de los escritores del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler

Tal i com indica el títol, aquesta magna obra de referència de consulta obligada també compta amb una sèrie d'entrades expressament dedicades a la labor editorial dels refugiats en els països d'acollida, principalment Mèxic, França i l'Argentina. Les entrades de les editorials han estat coordinades pel professor Fernando Larraz, del qual ja n'hem glossat la seva expertesa en la matèria.

En aquest *Diccionario biobibliográfico...* es comptabilitzen fins a un total de 46 entrades dedicades a empreses i institucions editores a Mèxic creades per refugiats republicans, totes amb una quantitat d'informació important i de qualitat contrastada, amb una estructura similar a la que vam proposar com a metodologia d'anàlisi.⁹⁶

6.3 Editorials creades pels refugiats a Mèxic

En el nostre estudi hem arribat a investigar fins a un total de 236 iniciatives editorials mexicanes que per haver estat incloses en les bibliografies, haver estat comentades o per haver passat les seves obres entre les nostres mans a biblioteques o llibreries, ens havien cridat l'atenció com a possiblement creades per espanyols refugiats;⁹⁷ totes aquestes editorials les descrivim i documentem més endavant.

Del resultat de la recerca i l'anàlisi de dades i evidències, hem arribat a la conclusió que 196 d'aquestes editorials van ser, efectivament, iniciatives editorials creades per refugiats (de les quals 33 quedaven fora de la nostra cronologia),⁹⁸ sis eren fundacions mexicanes,⁹⁹ una desena pertanyien a la vella emigració i, dues eren delegacions d'editorials estrangeres, un parell de casos de falsos peus

(dir.), José Ramón López García (coord.). Grupo de Estudios del Exilio Literario (GEXEL). Disponible a: <<http://recursostic.educacion.es/lenguas/escritoresexilio39/index.php>>.

⁹⁶ «1. Fecha y lugar de creación de la editorial; 2. Fundador o identidad del capital (empresa o particular, mecenas o industrial). Sociedad anónima o limitada; 4. Domicilio de la redacción; 5. Director (literario); 6. Número y nombre de sus colecciones; 7. Tema de la colección; 8. Director de cada colección; 9. Tiradas; 10. Fecha y causas de su desaparición; 11. Bibliografía de la editorial, si existe.»

⁹⁷ Empresas comercials, imprentes-editores, associacions, institucions públiques i privades, partits polítics, centrals sindicals, diaris i revistes que publiquen monografies.

⁹⁸ Casos com els de les Ediciones Era o Joaquín Mortiz Editores, que a pesar del seu interès no vam incloure.

⁹⁹ Per exemple els casos ja comentats del Fondo de Cultura Económica i l'Editorial Novaro.

d'impremta,¹⁰⁰ aquestes són obres editades a l'Espanya franquista, i en tres ocasions no hem estat capaços de deixar tancada la seva adscripció.¹⁰¹

Com es pot apreciar, el nombre de 196 iniciatives editorials recuperades i contrastades supera els recomptes anteriors: Carlos Martínez, 32; Mauricio Fresco, 26; Patricia W. Fagen, 24; Luis Suárez, 35, i la més completa, documentada i recent del *Diccionario biobibliográfico del exilio*, amb 46.

Amb la descripció de totes i cadascuna d'aquestes iniciatives hem volgut donar una idea més matisada, per exhaustiva i exacta, de la magnitud de la tasca dels refugiats en l'àmbit editorial. Malgrat el nombre important del nostre recompte pensem que no el podem però donar per tancat, sempre podrà sorgir alguna petita editorial que no haguem identificat. Diversos motius condueixen a pensar en aquesta direcció.

Per començar, tal com vam sentir en boca d'una de les nostres informants, l'exiliada Carmen Romero: «Cuando dos refugiados se encontraban fundaban una editorial». La possibilitat de començar un projecte editorial sovintejava, la mateixa naturalesa del grup exiliat ho propiciava, i creiem que el nombre d'editorials recuperades ens ho permet projectar així.

En els primers anys d'exili hi ha casos d'editorials que publiquen un primer llibre o uns pocs títols més i que no són projectes econòmicament viables, d'aquests però no ens queda notícia ni rastre. A tall d'exemple, en l'últim dia del nostre cinquè i darrer viatge de documentació a Mèxic per realitzar aquesta investigació vam localitzar per atzar en una llibreria de vell de la Ciutat de Mèxic un llibre que portava per títol *Paisaje y figura de México y de España* (194?). Ens va cridar primer l'atenció la coberta i, sobretot, el nom de l'editorial: Ediciones Dertusa; de seguida vam pensar que es tractava d'algú amb lligams amb les terres de l'Ebre, com així va ser i més endavant veurem. Aquesta editorial no apareixia en cap de les obres ni llistes consultades però pel nom vam poder recuperar el fil. Quants d'aquests petits projectes editorials amb noms menys connotats, fins i tot mexicans se'ns poden haver escapat...?

En segon lloc, la nostra recuperació de noms d'editorials ha estat doble, per les obres citades i per les col·leccions bibliogràfiques conservades en biblioteques. També ens hem trobat amb llacunes i dificultats que creiem difícils de resoldre com ara un tipus de material de poca qualitat de contingut o amb una edició econòmica, fins i tot efímera en l'interès com ara les publicacions polítiques o

¹⁰⁰ Ariadna i Ediciones Montjuich.

¹⁰¹ Ediciones Atlántida, Editorial De Andrea i Editorial Stylo.

que no cau en els plans de desenvolupament de les col·leccions, com per exemple la literatura infantil i juvenil, que no sempre s'han conservat.¹⁰²

6.4 Tipologies de les iniciatives editorials

D'aquestes 235 iniciatives editorials creades pels refugiats, 111 eren editorials comercials, 3 impremtes que proposaven serveis editorials, 34 eren associacions i institucions, 12 partits polítics i 11 capçaleres de diaris o revistes que van també editar llibres.

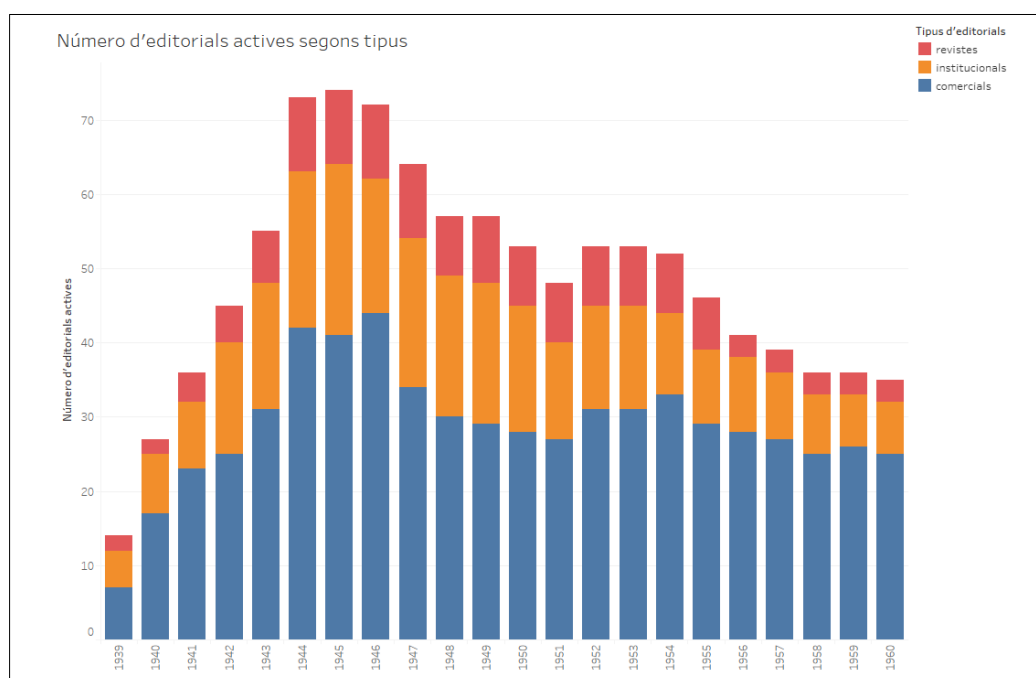

Fig. 2: Distribució d'editorials actives segons tipologies i cronologia

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

Cadascuna d'aquestes tipologies les veurem amb deteniment quan descriurem cadascun dels projectes editorials. Per avançar, però, algunes dades, les obres de les **editorials comercials** tenen uns formats, presentacions, tipografia i enquadernacions clarament millor presentats i acabats que aquelles que encarreguen i produeixen associacions i moviments polítics; entre les empreses comercials hi ha una necessitat d'adequar el continent al contingut i aquest al lector. Sovintegen els textos ben maquetats i llegidors, les sobrecobertes a colors, amb voluntat

¹⁰² Els casos de les editorials Cervantes i Carnea com podem veure més endavant ens ho mostren. Hem hagut de recuperar exemplars i informació a partir de plataformes de llibre de segona mà. En el cas de les Ediciones Carnea, la dada de Carlos Martínez (1959) va ser imprescindible, altrament se'ns hagués passat per malla, com sembla els va passar en *La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano* (2013) i la *Pequeña memoria recobrada: libros infantiles del exilio del 39* (2008).

de bellesa formal i atracció de lectors, adequant els preus i els formats als compradors potencials.

En alguna ocasió aquesta bellesa formal passa per una estètica i un preu elevats que no s'adequaven al conjunt dels lectors i que, com veurem, ens consta que no van assolir la viabilitat comercial esperada, com per exemple les Ediciones Quetzal, Editora del Continente, Editorial Atlante, Editorial Colón, Editorial Proa, Editorial Séneca, Isla o La Verónica; en canvi aquest nivell de factura elevada rep en d'altres ocasions una acollida i un èxit comercials; pensem en les Ediciones Ibero Americanas, Ediciones Minerva, Editorial Centauro o la Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana (UTEHA).

Les **edicions científiques, tècniques i legislatives** proposen formats robustos, de gran qualitat formal, amb una edició molt acurada, força lliures de faltes, amb tipografies netes i enriquides, amb il·lustracions i enquadernacions de qualitat i resistents a l'ús: les Ediciones Lex, l'Editorial Atlante o encara UTEHA. El producte editorial d'aquests segells són sovint equiparables als estàndards europeus i nord-americans més alts, dels quals algunes obres són amb freqüència traduccions.

Les **publicacions de divulgació**, i en especial de **divulgació de temes mexicans**, tenen unes característiques ben definides també: edicions acurades a preus populars, atractives i assequibles (Ediciones Xóchitl). Aquest gènere autòcton també té un model d'importació espanyol, la famosa Biblioteca popular de cultura y técnica de l'Editorial Nuestro Pueblo de Rafael Giménez Siles.

Una tipologia específica en el llibre de divulgació més popular i d'autoajuda serien aquells produïts per exemple per Divulgación i més tard Olimpo, una proposta popular de comercialització pionera, aquest diguem-ne *proto-cercle de lectors* mexicà, sistema copiat més tard per l'Editorial Azor.¹⁰³

Les **publicacions d'associacions i partits polítics** són majoritàriament de tipus funcional, utilitària i de circumstàncies, amb una presentació humil en el treball tipogràfic i encara més pel que fa a l'enquadernació. Sovint són simplement textos de discursos o doctrinaris portats a les impremtes d'espanyols o mexicans que d'una manera sumària compaginen i maqueten el text, proposen una coberta de paper de major gramatge i amb decoració tipogràfica en negre, o en vermell i negre, encolada o fins i tot grapada.

¹⁰³ Creiem que en aquest sentit Joaquim Ausiró va ser un visionari, va entendre millor que molts d'altres quin era el problema de la distribució al país i va proposar les obres que interessaven una majoria de lectors, probablement va sacrificar qualitat a quantitat, però empresarialment la va encertar.

7 Empreses comercials

Quan vam començar a documentar-nos sobre les possibles editorials de l'exili a Mèxic ens costava força fer-nos una idea de quantes en podien ser realment, quina obra van fer, quina quantitat i de quins tipus. Un cop revisada bona part de l'abundant bibliografia que existia sobre l'exili cultural (que no sobre l'exili editorial), després de recuperar noms d'editorials i de persones –tot analitzant-ne el recorregut–, i de passar anys en la tasca d'identificació dels llibres publicats per aquestes editorials, la imatge es va anar fent poc a poc més clara. Per tal de fer entenedor el material recollit, les històries que hi havia darrere i provar d'explicar-ne el significats, calia articular la millor manera d'exposar-ho o, com a mínim, de fer-ho el més entenedor possible. Al final eren més de 236 projectes identificats i ens calia una organització que, ni que fos a mode d'una pura convenció, fos comprensible.

La primera idea d'ordenació que vam usar va ser alfabètica, amb una sola llista de totes les editorials i la seva producció, i fins i tot vam fer una provatura d'ordenació cronològica per la data de creació o inici d'activitats; més tard vam entendre que hi havia un sistema classificatori bàsic que tenia a veure amb una certa anàlisi del models empresarials, en els models de funcionament, les trajectòries i comportaments —encara que tots fossin diferents— que ens permetien de plantejar una classificació bàsica.

A partir d'aquesta idea, vam proposar l'organització següent: a) les empreses editorials comercials, b) les editorials institucionals, c) les revistes i diaris que editen llibres, d) les autoedicions, i, finalment, e) els falsos peus d'impresma, que també en van sortir. I dins de cada grup, l'ordre alfabètic, que és sempre l'ordre més aleatori i injust, però és generalment acceptat per tothom.

La primera d'aquestes classificacions, i la més gran en nombre de projectes identificats, seria finalment la de les empreses editorials. Aquestes podien ser petites o grans, formades per una sola persona o articulades en grans i complexes estructures industrials, de producció, propaganda, distribució i venda.

La segona serien les institucions, això és, les associacions nacionals o regionals, els ateneus, les organitzacions d'auxili als refugiats, els centres culturals o els partits polítics que van editar, poc o molt, llibres per a la comunicació de les seves activitats, per a la divulgació, la memòria o el proselitisme.

El tercer grup el formarien els diaris i revistes que, eventualment, usaren el nom de les seves capçaleres per editar puntualment alguna monografia.

En quart lloc, les innúmeres autoedicions, els llibres impresos per persones individuals que sentien la necessitat d'expressar per escrit els seus coneixements, els records, els sentiments o les idees.

Finalment, i per tancar, el cas dels peus d'impremta mexicans falsos, editats a Espanya.

No n'estem del tot satisfets, d'aquest sistema classificatori, la primera de les categoritzacions, la de les empreses comercials, és en termes quantitius i com es veurà, massa voluminosa. Una subclassificació en aquest cas però, de tipus editorials petites, mitjanes i grans resultava inviable a efectes pràctics; les informacions econòmiques de les quals disposàvem eren vímets insuficients per a aquest cistell.

Acceptarem doncs i de manera conscient les limitacions d'aquesta organització imperfecta per descriure una realitat complexa. A continuació, veurem en detall cadascuna d'aquestes empreses, qui hi havia al capdavant (sobretot els refugiats que hi participen), quins anys van estar actives, quins temes van tocar, quina línia editorial tenien, quins autors i quines obres van publicar, i, finalment, una petita valoració de la feina feta. Abans però de mostrar l'obra feta comentarem de manera general cada tipologia, en aquest cas, i per començar, les empreses comercials.

7.1 Estructures empresarials: grans segells i francitadors

Aquest conjunt d'empreses editorials també podia respondre a més subclassificacions, a banda de les de petites, mitjanes i grans. La primera que de seguida es feia evident era de si es tractava d'empreses amb una vocació seriosa comercial i industrial, amb fundació societària i dotades de capital o bé d'iniciatives més aviat personals, amb una estructura empresarial darrere molt petita o de vegades sens tenir-ne cap.

Així les coses, vàrem entendre que l'organització d'algunes d'aquestes empreses eren iniciatives d'alta volada, serioses, molt ben estructurades. Com veurem i per posar alguns exemples van ser els casos de la Compañía General de Ediciones, S.A., EDIAPSA, les Ediciones Centauro, les Ediciones Minerva, l'Editorial Atlante, l'Editorial Hermes, l'Editorial Leyenda, l'Editorial Orión, l'Editorial Séneca, el Grupo Grijalbo, Libro-Mex, LIMUSA o la Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana, UTEHA.

Dins d'aquesta mateixa classificació d'empreses comercials importants, es podria fer encara un cas específic d'aquelles que van ser empreses creades en la seva totalitat amb l'ajuda de fons institucionals o públics, mexicans o espanyols. Serien els casos de la Casa de España finançada pel Govern cardenista, de l'Editorial Séneca pel Servicio de Emigración para Refugiados Españoles (SERE) i, més concretament, pel Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles (CTARE) republicans, o fins i tot de l'Editorial Clavileño d'una sola obra però paradigmàtica, finançada pel govern de la República a l'exili; per no citar el cas del Fondo de Cultura Económica, que en parlarem en el seu moment per aclarir-ne la participació dels exiliats.

També es podrien comentar les empreses que eren la delegació mexicana d'una editorial estrangera, normalment i primera argentines, com ara Bajel de México, l'Editorial

Labor Mexicana, S. de R. L., l'Editorial Matheu Mexicana, i més endavant de matriu espanyola, com el cas de l'Editorial Reverté Mexicana. D'aquesta última nacionalitat en serien moltes més fora del nostre període d'estudi.

Davant d'aquestes grans estructures, econòmicament potents, internacionalitzades, molt més sovint vam trobar petites aventures editorials que un refugiat, individualment, es va llançar a crear un segell d'edicions amb nom comercial, logotip, temàtiques, col·leccions i imatge editorial de maquetació. En algunes ocasions, l'adreça de la llar del refugiat serà alhora la del despatx, magatzem i distribuïdora de l'editorial. Aquí veurem, per avançar alguns exemples, la Colección Luz sobre España, de Manuel D. Benavides, les Ediciones Dertusa de Josep Villalba Pinyana, les Ediciones Jurídicas Hispano Americanas de Rafael Pina, les Ediciones Orbe d'Àngel Samblancat, l'Editorial Ardévol de Paulino Masip, l'Editorial Norte d'Alfonso Camín, l'Editorial «España en América» de Pablo Lorenzo Laguarda, l'Editorial Humanidad de Lluís Umbert Santos o la Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L. del coronel Carlos Romero Giménez.

7.2 Creació d'empreses editorials

A Mèxic, la història de les companyies americanes, britàniques i franceses és sovint, i malauradament, una llarga llista d'abusos i greuges comesos. Per tal d'evitar aquesta tendència, la Constitució de 1917 i les conseqüents lleis revolucionàries curaven que en totes les empreses del país hi hagués una participació majoritària mexicana i que els estrangers no posseïssin mai la totalitat dels béns de producció, ni decidissin pels nacionals. Les editorials havien de comptar en la seva creació amb mexicans o amb republicans refugiats nacionalitzats mexicans, en veurem una colla i dels més importants, per exemple, Rafael Giménez Siles d'EDIAPSA, Joan Grijalbo o José María González Porto, d'UTEHA.

Pocs anys abans de l'arribada del exiliats espanyols, el president de la República Abelardo L. Rodríguez va promulgar l'agost de 1934 la Llei de Societats Mercantils. Aquesta llei regulava la constitució de les societats mercantils mexicanes, les estructures que havien de tenir o les obligacions que per als socis es derivaven dels contractes. La Llei de Societats Mercantils distingia sis tipus de societat: la societat en nom col·lectiu, la societat en comandita simple, la societat de responsabilitat limitada, la societat anònima, la societat en comandita per accions i la societat cooperativa (Mèxic. Secretaría de Industria y Comercio, 1934).

En el cas del nostre estudi els models més habituals amb els quals ens hem trobat han estat les societats anònimes, les societats de responsabilitat limitada, la societat cooperativa i un quart model, les societats en participació que no contempla la Llei de Societats Mercantils i sí el Codi de Comerç.

Les societats anònimes són un model prou habitual internacionalment i no en diferia el funcionament en el cas mexicà. Alguns exemples estudiats han estat Bajel de México, S.A., Compañía Editorial Continental, S.A. CECSA, Compañía General de Ediciones, S.A. Empresas Editoriales, S.A. i Libreros Mexicanos Unidos, S. A. (LIMUSA),

La *Sociedad de responsabilidad limitada*, abreujat S. de R. L. és una societat mercantil la divisió de la qual es basa en el percentatge del capital aportat per cadascun dels socis (sempre reduït, menys de 50) i no a través d'accions, com en la societat anònima; la garantia dels socis no pot depassar el capital inicial aportat. Alguns exemples estudiats han estat les Ediciones Magister, S. de R. L., Editorial Labor Mexicana, S. de R.L., Sociedad Mexicana de Publicaciones de R. L., Unión Distribuidora de Ediciones S. de R. L.¹⁰⁴

La Llei de Societats Mercantils va determinar que la Societat en Participació (S. en P.) es traslladés al Codi de Comerç, on avui es denomina associació en participació. Malgrat això, nombroses empreses, entre elles una que analitzem, Edicions Mexicanes, S. en P., van continuar operant sota tal esquema perquè el deutor —l'autor d'un llibre— obtenia béns o serveis del creditor (l'editorial) per realitzar alguna activitat comercial, en aquest cas publicar un llibre.¹⁰⁵

De societats cooperatives hem analitzat la Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, SCL.

Una de les condicions de la Llei de Societats Mercantils que ens pot sorprendre avui era que ja preveia la falta d'inscripció en el Registre Públic de Comerç i que aquest fet no afectava l'existència de la societat: només pel fet d'haver tingut relacions amb tercers la Llei atorgava a la societat personalitat jurídica pròpia i es protocolaritzava, esdevenia una societat amb els drets i sobretot deures i de responsabilitats. En la introducció ja hem comentat que en el procés d'institució d'una empresa era necessari, en principi, donar compte de la seva creació a la Secretaría de Hacienda. Aquí, els arxius privats de les empreses i públics, emparats per la Llei mateixa, de la Ciutat de Mèxic no han estat de molta ajuda i la documentació aportada ha estat força escassa.

7.3 *Impremtes que són editorials, editorials que són impremtes*

Vam poder entendre a partir de les dades d'edicions i impressions que trobàvem a contraportades, colofons i altres paratextos dels mateixos llibres que la flexibilitat em-

¹⁰⁴ Agraïm les indicacions del diplomàtic mexicà Gaspar Orozco en l'aclariment del model de la Societat de Responsabilitat Limitada, S. de R. L.

¹⁰⁵ Agraïm les indicacions de la bibliotecària Juventina Herrera en l'aclariment del model de la Societat en Participació, S. de P.

presarial era molta. Aquest era un món editorial que estava en part per definir i amb unes necessitats bàsiques i imperioses d'uns refugiats que personalment maldaven per sortir-se'n. Les divisions entre els oficis i les activitats professionals esdevenien fronteres borroses o inexistentes. L'impressor feia d'impressor i, si calia, d'editor; això és, acceptava de fer treballs de composició, maqueta, enquadernació, etc., per a d'altres: particulars, associacions, institucions o editorials.

Podrem veure com algunes empreses d'arts gràfiques i impressió acaben sent, per la força de les coses i la necessitat o l'oportunitat, autèntiques editorials o, com a mínim, empreses de serveis editorials tal i com les coneixem actualment. Així passa en part, per exemple, en els casos d'Avel·lí Artís i Balaguer, Bartomeu Costa-Amic, Elicio Muñoz Galache o en el cas excepcional de Manuel Altolaquirre i Concha Méndez, a través de la Colección Málaga, les Ediciones La Verónica o Isla.

Els editors que no posseïen premses pròpies acudien a impressors o fins i tot a d'altres editorials amb prou estructura productiva per tal que els fessin els llibres. Haurem de veure manta vegades en l'anàlisi de les editorials com sota el segell d'una editorial apareix l'impremta d'una altra editorial, intentem il·lustrar-ho amb alguns quadres de relacions. Excel·leixen per innúmers serveis d'impressió en aquest cas Bartomeu Costa-Amic i l'Editorial Stylo, editorial mexicana en la que hi treballen exiliats republicans. Incloem aquí una imatge (Fig. 7) que intenta reflectir aquesta relació: editorials i impremtes relacionades. Només es mostren les editorials de les quals es coneix la impremta.

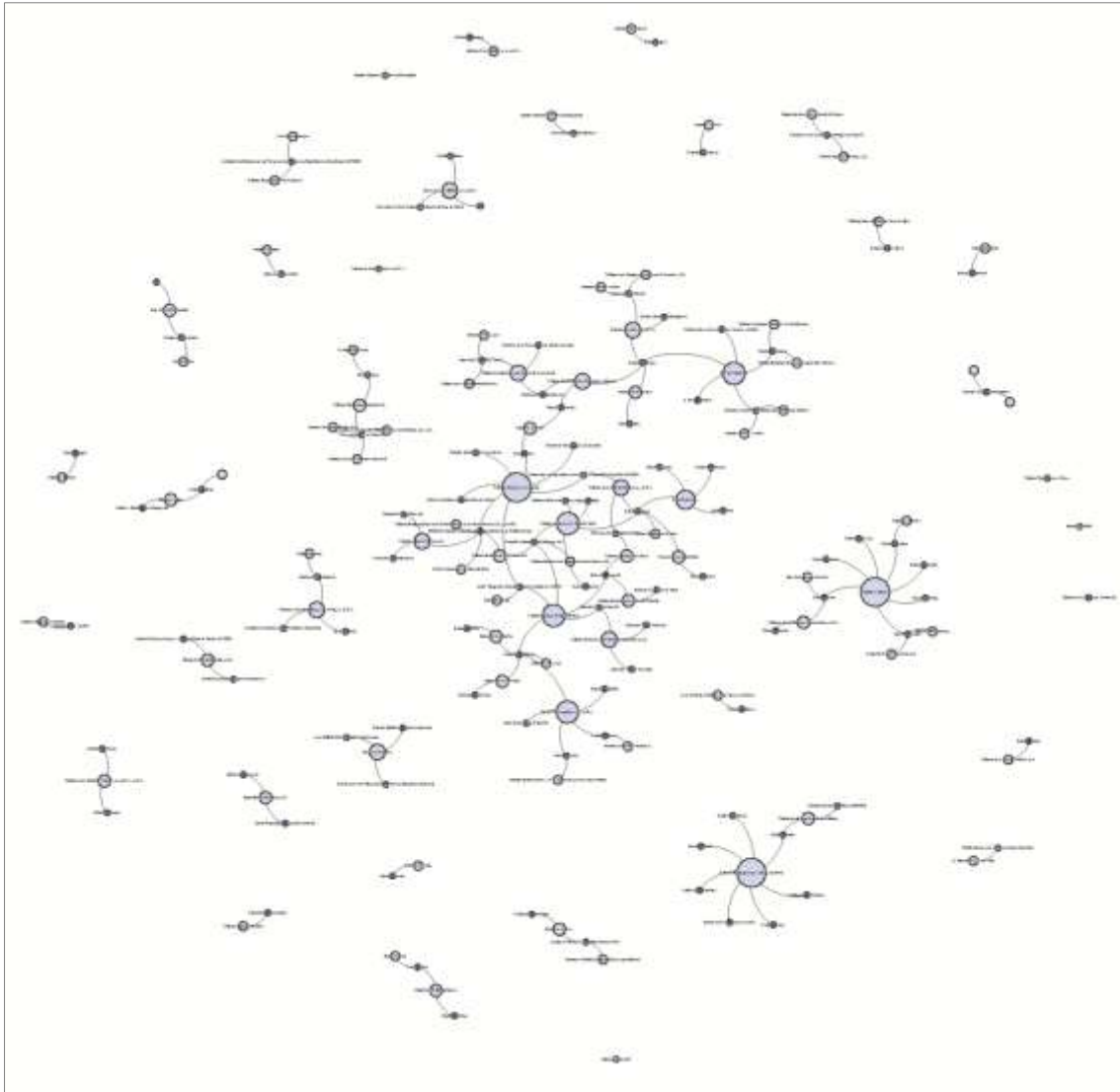

Fig. 3: Editorials i impremtes relacionades

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

[Accés a document complet de grans dimensions: <http://dom.cat/1j13>]

En aquest món de l'edició inextricable, fins i tot haurem de veure llibreters que acaben editant com ara Andrés Zaplana, José Ramón Arana Alcrudo (pseud. de José Luis Borrau) o la famosa Librería Madero de Tomàs Espresate i Enrique Naval, de la qual sortirà en segona generació les Ediciones Era. Ja hem vist que aquesta pràctica era força corrent en la història de la cadena de valor del llibre mexicana (Zahar Vega, 2006). En un comerç del llibre depenent quasi exclusivament de les importacions, el llibreter era la primera baula en la cadena de valor del llibre que detectava la necessitat específica de materials i podia reaccionar donant al mercat allò que demanava sense esperar una reacció dels centres d'edició proveïdors de Barcelona, Madrid o París.

7.4 Anàlisi de resultats

De les 236 entitats editorials inventariades, 152 podríem considerar-les com empreses comercials, d'aquestes podem considerar-ne 111 com a editorials de l'exili, i dins d'aquest primer recompte 3 són empreses creades per institucions públiques i 4 són impremtes-editorials.

Aquestes 111 entitats van publicar 2.302 llibres, això és, que haguem pogut identificar i durant el període analitzat. En algunes d'aquestes empreses és just a partir de finals dels cinquanta quan la producció es dispara de manera exponencial (veurem per exemple els casos de B. Costa-Amic, el Grup Grijalbo, les editorials lligades al grup EDI-APSA de Rafael Giménez Siles, la Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana, etc.).

L'estudi, com ja ha estat dit, abastava del 1936 al 1956. En aquest cas hem identificat 22 editorials que van ser creades amb posterioritat a aquesta data per la qual cosa no les hem incloses (en alguns casos a pesar del seu interès més que evident com ara les Ediciones Era o Joaquín Mortiz).

En 9 casos dubtem encara ara de la seva inclusió o no, en 5 casos les hem descartades definitivament per entendre que es tractava d'iniciatives clarament mexicanes i, per últim, 2 editorials tampoc no les hem incloses per ser iniciatives de la vella emigració.

Si comptabilitzem les entitats de les quals n'estem segurs de la seva inclusió (111) i les dubtoses (9), tenim 120 entitats editorials. Si ens referim a les llengües: 92 editen en castellà, 7 en català, 4 en català i castellà, 1 en basc i 1 en basc i castellà.

Per ajudar a una millor comprensió, incloem la taula següent:

Nom	Condició	Inici	Final	Tipologia	ESP	CAT	EUS
A. Artís Impressor	Acceptada	1941	1943	Impremta-Editorial	1	1	
Andrés Zaplana Editor	Acceptada	1943	1943	Editorial	1		
B. Costa-Amic	Acceptada	1942		Editorial	1	1	
Bajel de México, S.A.	Acceptada	1942		Editorial	1		
Club del Llibre Català	Acceptada	1944	1963	Editorial		1	
Colección Aquelarre	Acceptada	1950	1954	Editorial	1		
Colección Luz sobre España	Acceptada	1942	1946	Editorial	1		
Colección Málaga	Acceptada	1944	1977	Editorial	1		
Colección Teatro Contemporáneo	Acceptada			Editorial	1		
Colección Teatro de Bolsillo	Acceptada			Editorial	1		
Colección Teatro Español	Acceptada	1953	1957	Editorial	1		
Colección Teatro Mexicano	Acceptada	1953	1960	Editorial	1		
Colección Teatro Mexicano en el Extranjero	Acceptada			Editorial	1		
Colección Teatro Universal	Acceptada			Editorial	1		
Colección Temas Teatrales	Acceptada	1953	1965	Editorial	1		
Compañía General de Ediciones, S.A.	Acceptada	1945	1990	Editorial	1		
Compañía General Editora	Acceptada	1940	1946	Editorial	1		
E. Muñoz Galache	Acceptada	1952	1954	Impremta-Editorial	1		
EDIAPSA (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones)	Acceptada	1939	197-?	Editorial	1		
Edición Tezontle	Acceptada	1940	1941	Editorial	1		
Ediciones «Mundo»	Acceptada	1946	1946	Editorial	1		
Ediciones Atlántida	Acceptada	1942	1954	Editorial	1		
Ediciones Barcino	Acceptada	1941	1941	Editorial	1		
Ediciones Carnea	Acceptada	1954	1955	Editorial	1		
Ediciones Centauro	Acceptada	1944	1947	Editorial	1		
Ediciones Cervantes	Acceptada	1944	1944	Editorial	1		
Ediciones Corzo	Acceptada	1950	1950	Editorial	1		
Ediciones del Caribe	Acceptada	1947	1968	Editorial	1		
Ediciones Dertusa	Acceptada	194?		Editorial	1		
Ediciones Educación: Editorial del Magisterio Mexicano	Acceptada	1943	1944	Editorial	1		

Ediciones Fronda	Acceptada	1943	1947	Editorial	1		
Ediciones Gaita y Menhir	Acceptada	1956	1959	Editorial	1		
Ediciones Iberia	Acceptada	1944	1944	Editorial	1		
Ediciones Ibero Americanas	Acceptada	1942	1949	Editorial	1		
Ediciones Jurídicas Hispano Americanas	Acceptada	1940	1941	Editorial	1		
Ediciones La Verónica	Acceptada	1943	1944	Editorial	1		
Ediciones Lex	Acceptada	1940	1952	Editorial	1		
Ediciones Libertad	Acceptada	1953	1960	Editorial	1		
Ediciones Libres	Acceptada	1940	1941	Editorial	1		
Ediciones Magister	Acceptada	1941	1941	Editorial	1		
Ediciones Medea	Acceptada	1942	1942	Editorial	1		
Ediciones Mexicanas, S. en P.	Acceptada	1944	1950	Editorial	1		
Ediciones Minerva	Acceptada	1939	1946	Editorial	1	1	
Ediciones Oasis	Acceptada	1955	198?	Editorial	1		
Ediciones Orbe	Acceptada	1944	1953	Editorial	1		
Ediciones Pedagógicas y Escolares	Acceptada	1940	1940	Editorial	1		
Ediciones Quetzal	Acceptada	1939	1945	Editorial	1		
Ediciones Rex	Acceptada	1944	1947	Editorial	1		
Ediciones Tenochtitlan	Acceptada	1943	1946	Editorial	1		
Ediciones Tierra y Libertad	Acceptada	1940?	1973?	Editorial	1		
Ediciones Vértice	Acceptada	1946	1977	Editorial	1	1	
Ediciones Xóchitl	Acceptada	1941	1948	Editorial	1		
Edicions Catalanes de Mèxic	Acceptada	1952	1956	Editorial			1
Edicions Catalònia (Col·lecció Catalònia)	Acceptada	1944	1953	Editorial			1
Edicions Costa Brava	Acceptada	1954	1954	Editorial			1
Edicions de la Biblioteca Catalana	Acceptada	1942	1962	Editorial			1
Editora Continental	Acceptada	1942	1942	Editorial	1		
Editora y Distribuidora Divulgación	Acceptada	1945	1948	Editorial	1		
Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX)	Acceptada	1954	actiu	Editorial	1		
Editorial «España en América»	Acceptada	1955	1963	Editorial	1		
Editorial Acrópolis	Acceptada	1946?	1952?	Editorial	1		
Editorial Ardévol	Acceptada	1954	1954	Editorial	1		
Editorial Argos	Acceptada	1944	1944	Editorial	1		
Editorial Atlante	Acceptada	1939	1959	Editorial	1		

Editorial Cima	Acceptada	1939	1945?	Editorial	1		
Editorial Clavileño	Acceptada	1946	1946	Editorial	1		
Editorial Colón	Acceptada	1946	1947	Editorial	1		
Editorial Esculapio	Acceptada	1944	1944	Editorial	1		
Editorial Galatea	Acceptada	1943	1953	Editorial	1		
Editorial Grijalbo, Juan Grijalbo Editor (Biografías Gandesa)	Acceptada	1954	1989	Editorial	1		
Editorial Hermes	Acceptada	1940	1998?	Editorial	1		
Editorial Humanidad	Acceptada	1946	1955?	Editorial	1		
Editorial Lemuria	Acceptada	1941	1942	Editorial	1		
Editorial Leyenda	Acceptada	1944	1949	Editorial	1		
Editorial Moderna	Acceptada	1941	1941	Editorial	1		
Editorial Moncayo	Acceptada	1944	1944	Editorial	1		
Editorial Muñoz	Acceptada	1955	1971	Editorial	1		
Editorial Norte	Acceptada	1938	1943	Editorial	1		
Editorial Nuestro Pueblo	Acceptada	1939	1940	Editorial	1		
Editorial Nueva España	Acceptada	1942	1947	Editorial	1		
Editorial Olimpo	Acceptada	1948	1994	Editorial	1		
Editorial Orión	Acceptada	1944	2008?	Editorial	1		
Editorial Proa	Acceptada	1942	1954	Editorial	1		
Editorial Prometeo	Acceptada	1943	1946	Editorial	1		
Editorial Séneca	Acceptada	1939	1949	Editorial	1		
Editorial Signo	Acceptada	1945	1946	Editorial	1		
Editorial Vasca Ekin	Acceptada	1941	1975	Editorial	1		1
Editorial Xaloc	Acceptada	1955	1968	Editorial		1	
Empresas Editoriales, S.A.	Acceptada	1943	1969	Editorial	1		
Estrella, editorial para la Juventud	Acceptada	1939	19??	Editorial	1		
Exportadora de Publicaciones Mexicanas (Biografías Gandesa)	Acceptada	1949	1954	Editorial	1		
GarVi	Acceptada	1946	1946	Editorial		1	
Historia Nueva	Acceptada	1947	1961	Editorial	1		
Imprenta Vizcaya	Acceptada	1940	1945?	Impremta-Editorial	1		
Isla	Acceptada	1945	1946	Editorial	1		
Juan Grijalbo Editor, Editorial Grijalbo (Biografías Gandesa)	Acceptada	1954	1989	Editorial	1		
La España Contemporánea	Acceptada	1946	1946	Editorial	1		
Librería Madero	Acceptada	1948	1957	Editorial	1		
Libreros Mexicanos Unidos, S. A. (LIMUSA)	Acceptada	1954	actiu	Editorial	1		

Libro Mex Editores S. de R.L.	Acceptada	1955	1966	Editorial	1		
Manuel Altolaquirre Impresor	Acceptada	1945	1946	Editorial	1		
Méxicolee	Acceptada	1944	1944	Editorial	1		
Pizkunde, Euskal-argitaratzallea	Acceptada	1945	1946	Editorial			1
Publicaciones Atlántida	Acceptada	1945	1954	Editorial	1		
Publicaciones Panamericanas	Acceptada	1940	1941	Editorial	1		
Publicacions Atlàntida	Acceptada	1947	1947	Editorial		1	
Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, S.C.L.	Acceptada	1939	1943	Impremta-Editorial	1		
Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L.	Acceptada	1943	1943	Editorial	1		
Unión Distribuidora de Ediciones S. de R. L.	Acceptada	1942	1945	Editorial	1		
Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA	Acceptada	1938	197?	Editorial	1		
Verdad de España	Acceptada	1938	1938	Editorial	1		
Compañía Editorial Continental, S.A. CEC-SA	Dubtosa	1944	1965	Editorial	1		
Ediciones Arcos	Dubtosa	1951	1952	Editorial	1		
Ediciones De Andrea	Dubtosa	1955	1973	Editorial	1		
Editora del Continente	Dubtosa	1941	1945	Editorial	1		
Editorial Cultura	Dubtosa	1941	1941	Editorial		1	
Editorial González Porto	Dubtosa	194?	194?	Editorial	1		
Editorial Nueva Xóchitl	Dubtosa	1952	1968	Editorial	1		
Editorial Stylo	Dubtosa	1941		Editorial	1		
Norgis Editores, S.A.	Dubtosa	1952	19?	Editorial	1		
Editorial Labor Mexicana, S. de R.L.	Argentina	1942	1996?	Editorial	1		
Editorial Matheu Mexicana	Argentina	1952	1952	Editorial	1		
Editorial Fournier	Emigració	1956		Editorial	1		
Editorial Nueva España (Higinio Gutiérrez Peláez)	Emigració	1938	1938	Editorial	1		
Editorial Reverté Mexicana	Espanyola	1955?		Editorial	1		
Aconcagua Ediciones y Publicaciones	Fora cron.			Editorial	1		
Altres Costa-Amic Edi-	Fora cron.			Editorial	1		

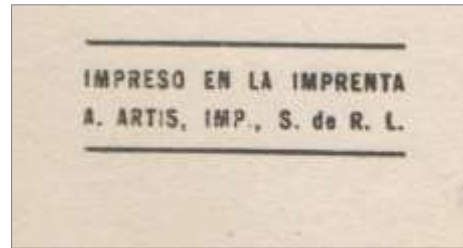
tores							
Barcino (Guadalajara, Jalisco)	Fora cron.			Editorial	1		
Biblioteca Social Reconstruir	Fora cron.			Editorial	1		
Ecuador 0° 0' 0"	Fora cron.			Editorial	1		
Ediciones El Gusano de Luz	Fora cron.			Editorial	1		
Ediciones Era	Fora cron.			Editorial	1		
Ediciones Multiarte	Fora cron.			Editorial	1		
Ediciones Roca México	Fora cron.	1972		Editorial	1		
Editorial Azor	Fora cron.	1964	199?	Editorial	1		
Editorial Diógenes	Fora cron.	1967	1990	Editorial	1		
Editorial Esfinge	Fora cron.	1957	?	Editorial	1		
Editorial Galache	Fora cron.	1974	1976	Editorial	1		
Editorial Renacimiento	Fora cron.	1959	1969	Editorial	1		
Editorial Tláloc	Fora cron.	1967	1975	Editorial	1		
Joaquín Mortiz Editores	Fora cron.	1962	20?	Editorial	1		
Juan Boldó y Climent, Editores	Fora cron.	1984		Editorial	1		
La Casa del Libro México	Fora cron.			Editorial	1		
Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.	Fora cron.	199-?		Editorial	1		
Publicaciones Culturales	Fora cron.	1964?		Editorial	1		
Queromon Editores	Fora cron.	195?	19?	Editorial	1		
Ramon Solans Lavall	Fora cron.	1965	1969	Editorial	1		
Compañía Editora y Librería Ars	Mexicana			Editorial	1		
Editorial Iztaccihuatl	Mexicana	1946		Editorial	1		
Editorial Novaro	Mexicana	1950	1985	Editorial	1		
El libro español	Mexicana			Editorial	1		
Fondo de Cultura Económica	Mexicana	1934	20?	Editorial	1		
					124	10	2

Taula 1: Empreses comercials

Font: Elaboració pròpia

Passem a continuació a presentar en detall cadascuna d'aquestes empreses.

A. Artís Impressor

[1941-1943]

A. Artís, Impressor	
Fundadors, directius i editors	Avel·lí Artís i Balaguer
Adreces conegudes	Durango, 290, México, D.F.
Impremtes	A. Artís Impressor
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	9
Matèries editades	Conferències, memòries i novel·les, principalment autoedició
Llengües de publicació	Espanyol i català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Fronda <i>La Nostra revista</i> Compañía Impresora y Distribuidora (CIDE)

Avel·lí Artís i Balaguer (Vilafranca del Penedès, 1881 - Ciutat de Mèxic, 1954)¹⁰⁶ va ser un autor de teatre, periodista, impressor, editor i activista cultural català que al final de la Guerra Civil espanyola va passar amb la família primer a França, i ben aviat a Mèxic on hi va morir.

La seva fama d'autor dramàtic d'abans de la Guerra aviat va quedar eclipsada i avui se'l coneix, sobretot, per ser el pare de Tísner (Avel·lí Artís-Gener).

Artís i Balaguer havia estat format com a impressor a *L'Avenç*, va ser editor en la col·lecció *Les Ales Esteses* i a la revista infantil *La Mainada*, on va publicar i establir amistat amb Rafael Tasis, entre d'altres; també tenia experiència com a periodista en *La Publicitat* (*Diccionari dels catalans de Mèxic*, 1992-1993; Ferriz Roure, 1998).

A Mèxic comença a guanyar-se la vida en primera instància com a caixista, ben aviat però va comprar i dirigir una impremta, A. Artís Imp., més endavant una empresa d'edició i distribució, Compañía Impresora y Distribuidora (CIDE) i, finalment, una llibreria

¹⁰⁶ No hem pogut recuperar la fitxa del Registro Nacional de Extranjeros en México, però sí consta la del seu fill Avel·lí Artís-Gener, Tísner:

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=6672&accion=4&pila=true>>

amb el mateix nom, CIDE, així com de diverses revistes: *El Poble català*, *La Família* i *La Nostra revista*.

Les obres que apareixen sota el nom A. Artís Imp., Impresor, Impressor o també sota A. Artís Imp., S. de R. L.,¹⁰⁷ i que hem pogut localitzar són sovint encàrrecs de particulars o institucions: novel·les, conferències públiques o memòries. El que avui anomenariem serveis editorials o obres d'autoedició, Artís i Balaguer s'encarrega de l'edició, la correcció, la compaginació i la impressió.

Segons Fèrriz Roure (1998) aquesta activitat sota el signe de A. Artís Imp. acabarà per les desavinences amb la seva sòcia i segona esposa. Artís i Balaguer i part del personal de la impremta passaran a partir d'aleshores a treballar en los Talleres Gráficos de Ediciones Minerva.

La seva figura com a editor ha estat ben estudiada per Teresa Fèrriz Roure (1998) i ben aviat apareixerà publicada la seva correspondència amb el llibreter barceloní Rafael Tasis i d'altres personalitats de l'exili i a Catalunya (Agustí; Corominas, en preparació) que completarà la informació sobre la seva activitat d'editor de *La Nova revista* i de llibreter a la CIDE.

Obres editades

1941

Pi i Sunyer, Carles (1941). *La voluntat dels catalans i el redreçament d'Europa: parla-ment [...] a Londres [...] 1941*. Mèxic: A. Artís.

1942

Andreu i Abelló, Josep (1942). *Present i futur de Catalunya: conferència donada el 6 de juny de 1942 al local de l'Orfeó Català de Mèxic*. Mèxic, D.F.: Artís Imp.

Bojórquez, Juan d. D. (1942). *Monzón: semblanza de un revolucionario*. Mèxic: [A. Artís].

Cárdenas Rodríguez, Antonio (1942). *Alas sobre América*. Mèxic, D.F.: A. Artís. Impresor. S. de R.L.

¹⁰⁷ *Sociedad de responsabilidad limitada*, figura jurídica i administrativa mexicana en la qual una societat mercantil la divisió de la qual es basa en el percentatge del capital aportat per cadascun dels socis (sempre reduït, menys de 50) i no a través d'accions, com en la societat anònima; la garantia dels socis no pot depassar el capital inicial aportat.

Musset, Alfred de (1942). *Los caprichos de Mariana [y] Fantasio comedias*. México: A. Artís.

Poblet, Josep M. (1942). * *De Barcelona a l'Havana... passant per Darnius*. Mèxic: A. Artís, Impressor, S. de R. L. 160 p.

Poblet, Josep M. (1942). *Retorn: novel·la*. México: A. Artís.

1943

Carner, José (1943). * *Misterio de Quanaxhuata*. México: A. Artís, impresor, S. de R. L. [edición patrocinada por el Instituto Panamericano de Bibliografía y Documentación].

Sotelo Regil, Jorge (1943). *La gerencia de las sociedades anónimas...* México: A. Artís. Imp.

Carner, José (1943). *Misterio de Quanaxhuata*. México: A. Artís, Impresor, S. de R. L. [edición patrocinada por el Instituto Panamericano de Bibliografía y Documentación].

[1968?-2005]

Aconcagua Ediciones y Publicaciones	
Fundadors, directius i editors	Julio Sanz Sáinz Julio Sanz Crespo
Adreces conegudes	Xochicalco, 352, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Novel·les, obres generals
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Labor Mexicana Casa del Libro de México CEAC Planeta

Al final de la Guerra Civil, l'editor d'origen català¹⁰⁸ gallec i membre del Partit Comunista Julio Sanz Sáinz (Pontevedra, 1913 - Ciutat de Mèxic, 1996)¹⁰⁹ va passar a França i el 1940 s'embarcà cap a Amèrica amb la seva dona; desembarcaran a la República Dominicana per tal que l'esposa doni a llum a Julio Sanz Crespo, que amb el temps serà també un important editor a Mèxic. Després de dos anys a la Dominicana, en 1942, Sanz amb la família es dirigiran a Mèxic on abandona el partit i comença a col·laborar amb la revista *Tiempo*, el director de la qual era Martín Luis Guzmán. Ja ens hem referit a Guzmán anteriorment, escriptor i periodista, personatge interessant i complex de la història mexicana del segle XX, molt lligat a la indústria de les publicacions mexicanes, fundador d'EDIAPSA conjuntament amb Rafael Giménez Siles, de la ja esmentada revista *Tiempo* i de la Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos (Conaliteg) (Sanz Crespo, 2015).

Julio Sanz Sáinz va tenir un paper important en el món del llibre a Mèxic, participa en la creació d'editorials tant importants com ara UTEHA o Labor Mexicana, sucursal de la

¹⁰⁸ El seu fill (Sanz Crespo, 2015) ens explicava que son pare havia anat a viure a Barcelona amb dos anys, que parlava en català de manera habitual i que quan va començar a retornar de l'exili, primer amb petites estades i després més llargues, sempre ho va fer a Catalunya.

¹⁰⁹ Es conserva la seva fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros de México:
<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=34491&accion=4&pila=true>>.

casa mare de la família Roca, Manuel i Lluís, a Barcelona. A finals dels seixanta,¹¹⁰ funda Aconcagua Ediciones; com és sabut, si el Teide és la muntanya més alta d'Espanya, l'Aconcagua ho és de tota Amèrica (*El exilio español en México 1939-1982*. 1982; Sanz Crespo, 2015; Serrano Migallón, 2010).

Aconcagua és el resultat de l'associació de CEAC, grup editorial català de les famílies Martí i Menal, i de Julio Sanz Sáinz. En aquest mateix grup de CEAC hi havia Timun Mas.

El 1975, al capdavant d'Aconcagua el substituirà el seu fill, Julio Sanz Crespo, fins a la venda al Grup Planeta a principis del 2000 dels tres segells: Aconcagua, CEAC i Timun Mas. El primer dels segells es liquidarà i continuaran els dos darrers.

Per les dates de funcionament, aquesta editorial queda fora de l'abast del nostre treball.

¹¹⁰ La fundació té lloc el 1968, segons entrevista amb Julio Sanz Crespo (2015); el 1972 segons dades oficials.

[199? - ---]

Altres Costa-Amic Editores	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic Leonardo
Adreces conegudes	Calle 3 Sur, n º 905, Altos, Centro Histórico, Puebla
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Literatura, desenvolupament rural, sociologia, història, educació i administració d'empreses
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.

Els fills de Bartomeu Costa-Amic,¹¹¹ Bartomeu i Jordi Costa-Amic Leonardo, van continuar en les empreses editorials de son pare, el mític fundador de B. Costa-Amic, probablement el més prolífic dels editors refugiats a Mèxic. El germà gran, Bartomeu Costa-Amic Leonardo, deixà la ciutat de Mèxic a principis dels anys noranta i continuà la tasca editorial des de Puebla amb la creació del segell Altres Costa-Amic Editores; mentre que el germà menor, Jordi, endegà Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.¹¹² Per les dates de publicació, aquesta institució queda fora de l'abast del nostre treball.

¹¹¹ Bartomeu Costa-Amic (Centelles, 1911 - Ciutat de Mèxic, 2002).

¹¹² «Por razones de salud, Bartomeu tuvo que ausentarse de la ciudad de México y Jordi tomó la dirección editorial en la Ciudad de México a partir de mediados de los 1990. Hoy, ambos, vierten al sello editorial CA el fruto de su labor. Jordi, en la Ciudad de México, mediante la empresa Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V., produce libros con sello CA. Bartomeu, en la ciudad de Puebla, mediante Altres Costa-Amic, vierte obras con el sello CA. Ambas vertientes acuden así a preservar una faena, iniciada aquel lejano 1940, "por la cultura y el libro hacia un México mejor"». (Altres Costa-Amic, 2017?).

Andrés Zaplana Editor

[1943]

Andrés Zaplana Editor	
Fundadors, directius i editors	Andrés Zaplana
Adreces conegudes	Avenida Hidalgo, 96, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Andrés Zaplana Fernández (Cartagena, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1971)¹¹³ va ser un llibreter espanyol, juntament amb Rafael Giménez Siles, important en el desenvolupament i modernització de les llibreries de la ciutat de Mèxic durant les dècades dels quaranta i els cinquanta del segle passat. Abans de dedicar-se a la llibreria, Zaplana hauria estat responsable de la distribuïdora Bajel de México (Zahar Vergara, 2006). Després d'aquesta experiència, i segons Gabriel Careaga (1986), Zaplana compra el 1940 la Librería Selecta a Leopoldo Duarte i, poc més tard, el 1945 obre la primera llibreria amb el nom de Zaplana a San Juan de Letrán, amb l'ajut econòmic de la revista *El Cuento* que dirigia Edmundo Valadés.

Aquesta primera Librería Zaplana va oferir, com les Librerías de Cristal de Giménez Siles, la novetat en aquella ciutat de permetre els clients d'accedir als llibres directament, tot eliminant el taulell o mostrador, d'aquesta manera els lectors podien consultar més fàcilment les obres, els continguts i els preus sense mitjançar els dependents (Zahar Vergara, 2006). Si aquest sistema de presentació en mobiliari del tipus «gòndola» era a Europa una novetat de finals del segle XIX, a Mèxic caldria esperar a l'arribada dels refugiats com Giménez Siles o Zaplana per popularitzar-ne el model.

L'èxit de la primera llibreria va portar Andrés Zaplana a obrir cinc sucursals en deu anys, entre 1950 i l'any 1960, que van ser: avenida Juárez, 102; calle General Pedro Antonio de los Santos, 128; avenida Hidalgo cantonada Valerio Trujano, davant de l'Alameda; avenida de los Insurgentes cantonada calle Hamburgo (no lluny de l'Ateneo Español actual); avenida Insurgentes Sur, 428; calle Palma, 22.

¹¹³ Es conserven fins a quatre fitxes seves en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=33263>>.

Andrés Zaplana sembla que va arribar a Mèxic en la dècada dels anys trenta, hi ha diverses versions que són però contradictòries i que reunirem aquí: la primera de Juana Zahar Vergara (2006) en la qual proposa que Zaplana arriba a Mèxic l'any 1933. Zahar afirma que són informacions proporcionades per Abelardo Ruiz Espinosa, encarregat i posteriorment propietari de la llibreria Zaplana de Tacubaya (calle General Pedro Antonio de los Santos), i també per la Carmen Poulat, vídua d'Andrés Zaplana; la segona informació la tenim a partir del Registro Nacional de Extranjeros en México de la Secretaría de Gobernación de México, en la qual s'hi refereixen una sèrie d'entrades des de 1926, fins la definitiva de febrer de 1940. En una d'elles se'l menciona com a cònsol honorari de Mèxic a la ciutat d'Alacant en una data indeterminada de finals dels trenta, però malauradament la qualitat defectuosa de les digitalitzacions impedeixen l'aclariment;¹¹⁴ una tercera informació, la prenem a partir de la carta que envia Andrés Zaplana a Miguel de Unamuno el 1932 en nom de l'Acción Republicana Española de México (això però des d'una adreça de la capital espanyola, calle del Barco, 5, Madrid);¹¹⁵ tanca aquest cercle de dubtes la «Ficha de encausado de Andrés Zaplana Fernández» del Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunismo espanyol, amb dates de 1940 a 1963.¹¹⁶

Sense poder-ho afirmar de manera taxativa, ens imaginem Andrés Zaplana com una persona compromesa políticament amb la República, instal·lat a Mèxic però amb tracte freqüent per qüestions comercials i polítiques amb Espanya i que fixarà definitivament la seva residència al país asteca després de l'ensulsiada republicana. Per la qual cosa l'incluem en aquest treball com a exiliat.

¹¹⁴ Registro Nacional de Extranjeros en México:
<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=33263>>.

¹¹⁵ Archivo de la Universidad de Salamanca:
<http://gredos.usal.es/jspui/bitstream/10366/21379/1/cmu_Zaplana_A1.pdf>.

¹¹⁶ Centro Documental de la Memoria Histórica. Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunismo:
<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas/servlets/Control_servlet?accion=3&&txt_tipo_busqueda=dl&txt_busqueda=&txt_correo=S&txt_id_desc_ud=7384911>.

1943

Fernández Suárez, Álvaro (1943). * *Hermano perro: (la novela de los tiempos)*. México, D.F.: Andrés Zaplana Editor. 275 p.

Fernández Suárez, Álvaro (1943). *Hermano perro: (la novela de los tiempos)*. México, D.F.: Andrés Zaplana Editor. 275 p.

B. Costa-Amic

Primer logotip

Logotip definitiu

Logotip artístic

[1942-19...]

B. Costa-Amic	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic
Adreces conegudes	Calle El Salvador, México, D.F. Calle López, México, D.F. Calle Mesones, México, D.F.
Impremtes	B. Costa-Amic, pròpia
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	226 en aquest segell i en el període que ens ocupa (fins 1956) 1.500 sota el segell Costa-Amic (Sánchez Illán, 2015) Prop de 2.000, encara en vida (Fèrriz Roure, 1998) Es calcula que més de 2.000 títols (Costa-Amic Leonardo, 2016)
Matèries editades	Literatura, <i>best-sellers</i> , autoajuda, llibre tècnic, política, història...
Llengües de publicació	Espanyol, català, francès, anglès
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones del Caribe Ediciones Cervantes Ediciones Ibero Americanas Ediciones Libres Ediciones Mexicanas, S. en P. Edicions de la Biblioteca Catalana Publicaciones Panamericanas Ediciones Quetzal Altres Costa-Amic Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.

La figura de Bartomeu Costa-Amic (Centelles, 1911 - Ciutat de Mèxic, 2002)¹²⁵ probablement sigui de les més estudiades dels exiliats que es van dedicar a l'edició a Mèxic, juntament amb la de Manuel Altolaguirre, Rafael Giménez Siles, Joan Grijalbo i les edicions Séneca de José Bergamín. Teresa Fèrriz Roure el va entrevistar diverses vegades en aquest sentit quan era professora i investigadora a Mèxic, de les seves recerques n'han sortit algunes publicacions que recullen la personalitat i l'obra de Costa-Amic, de les quals en destaquem una: *La edición catalana en México* (1998). Per aquest treball hem entrevistat dos dels seus fills, Núria Costa-Amic Leonardo, prop de Cuernavaca, i de Bartomeu Costa-Amic Leonardo, resident a Puebla (2015). Les informacions que segueixen en són el resum i resultat.¹²⁶

Militant del POUM, Bartomeu Costa-Amic va tenir la primera relació amb Mèxic durant la Guerra Civil, quan s'hi desplaça el novembre de 1936 sota la disfressa d'un equip de *baseball* de Barcelona de gira per Mèxic. Aquest equip amagava però dos interessos ocults: repatriar un parell de germans cubans fugint de la Guerra Civil (el pare dels nois pagava l'expedició) i entrevistar-se amb el president Lázaro Cárdenas per tal de demanar asil per a Lev Trotski, estalonat pels serveis secrets soviètics.

Probablement gràcies a Andreu Nin, el POUM va ser el primer partit comunista a Occident que es va adonar de la veritable essència de l'estalinisme. Els objectius es van assolir gràcies a una carambola: Costa-Amic s'entrevista amb Cárdenas i aquest assegura protecció a Trotski en tots els consolats mexicans fins arribar al país; el que mai va fer Costa-Amic però es jugar a aquest esport, el seu fill recorda que son pare mai va saber ni pronunciar correctament aquesta pràctica esportiva que ell anomenava «baseball» (Bradú, 1997; Costa-Amic Leonardo, 2005 i 2016).

D'aquest primer viatge, Fèrriz Roure (2011) diu del futur editor: «...conegué nombrosos membres de la intel·lectualitat mexicana i, sobretot, observà el país i la seva gent. Un aspecte que li va quedar molt gravat aleshores fou el creixement progressiu d'un públic lector que no era satisfet per la indústria editorial nacional encara en gestació, la qual depenia gairebé totalment de les exportacions europees.»

Acabada la Guerra Civil, Costa-Amic arriba a Mèxic el 1940, a bord del vaixell Cuba. La seva experiència en el món de l'edició era poca o cap, però aviat va començar a treba-

¹²⁵ Es conserva còpia de la fitxa de refugiat en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=9684&accion=4&pila=true>

¹²⁶ També s'han tingut en compte i es poden consultar els treballs de: Costa-Amic Leonardo, Bartomeu (2005). *Un nombre en las letras: semblanza de la casa editorial Costa-Amic y de su fundador Bartolomé Costa-Amic*. San Pedro Cholula, Puebla: Altres Costa-Amic Editores. Sánchez Illán, Juan Carlos (2015). «Los editores españoles en el exterior. El exilio» En: *Historia de la edición en España: 1939-1975*. Martínez Martín, José Antonio (dir.). Madrid: Marcial Pons. Olmedo, Iliana (2016). «Costa-Amic, Bartomeu (1911-2002)». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler; López García, José Ramón (eds.). Sevilla: Renacimiento. Agustí, Lluís (2018). «La obra editorial de Bartomeu Costa-Amic: posibles estrategias comerciales». En: *Edición y propaganda del libro: las estrategias publicitarias en España (S.XVII-XX)*. Lluís Agustí, Mònica Baró i Pedro Rueda Ramírez (eds.). Barcelona: Calambur.

llar en una sèrie de projectes editorials que veurem aquí breument i en conjunt, i que descriurem una mica més en cadascuna de les entrades corresponents.

El primer projecte en el que col·labora Costa-Amic a Mèxic és Ediciones Libres, amb el seu company també *poumista*, el valencià Julián Gorkin (pseud. de Julián Gómez, Benifairó de les Valls, 1902 - París, 1987),¹²⁷ els mexicans Ermilo Abreu Gómez, David Castañeda,¹²⁸ José Muñoz Cota, el líder polític francès Marceau Pivert exiliat a Mèxic i Víctor Serge, (Brussel·les, 1890 - Mèxic, 1947) belga de pares russos, nascut Víktor Lvóvitx Kibàltxitx. Aquest primer projecte publica un parell d'obres i no passa endavant.¹²⁹

El segon projecte editorial en el qual s'involucra Costa-Amic és Publicaciones Panamericanas, l'any 1941. Aquesta editorial serà possible gràcies a l'ajut econòmic de dos germans jueus d'origen polonès, els Kluger.¹³⁰ Tampoc en aquesta ocasió funciona l'empresa, no per això Costa-Amic cedeix ni abandona el camp de l'edició.

Les Ediciones Quetzal serà la tercera temptativa. Aquesta editorial, ho veurem més endavant, havia estat un projecte empresarial i cultural de Ramón J. Sender (Xalamera, Osca, 1901 - San Diego, EUA, 1982). Sender havia fundat aquesta editorial a la seva arribada a Mèxic però ben aviat, en 1941, Sender marxa cap a Nova York on hi tenia els fills i deixa l'editorial en mans de Bartomeu Costa-Amic, Julián Gorkin i Michel Berveiller, francès instal·lat a Mèxic.¹³¹

La Segona Guerra Mundial havia tallat les relacions comercials entre França i el Quebec, les exportacions de llibres francesos al Canadà eren aturades i Quetzal va aprofitar per produir alguns títols clàssics d'aquesta llengua per tal de vendre'ls en aquell país. També es demanen llibres francesos al Canadà per vendre'ls a la llibreria que amb el

¹²⁷ No hem localitzat la seva fitxa d'asilat.

¹²⁸ No confondre amb el musicòleg Daniel Castañeda, autor d'un dels llibres publicats per Costa-Amic a Ediciones Libres: Castañeda, Daniel (1941). *Balance de Agustín Lara*.

¹²⁹ Teresa Fèrriz Roure (1998) comenta que Costa-Amic es refereix a tres obres editades per Ediciones Libres, però que ella només recupera la de Víctor Serge; nosaltres hem localitzat una segona, la de Daniel Castañeda comentada en la nota anterior (1941), però no la tercera.

¹³⁰ Segons Mengual (2014): «gracias a la contribución de dos hermanos judíos de origen polaco, los Kluger. Según cuenta Víctor Alba en el segundo volumen de sus memorias (*Sísif y el seu temps*), la principal ocupación de Sidney Kluger, además de director ejecutivo de la Congregación Shearith Israel de México, era organizar campañas para recaudar fondos para las más diversas iniciativas (entre las que se contaban, por ejemplo, la lucha de grupos terroristas que en Palestina estaban combatiendo a los ingleses), pero más adelante, en 1966, Kluger se haría célebre como fundador de la Book Bank USA, organización destinada a proveer de libros técnicos y escolares a los necesitados.»

¹³¹ Semblaria que Michel Berveiller va ser una persona lligada a la divulgació de la francofonia, amb càrrecs en el Liceu francès de Mèxic i, posteriorment, com a lector de francès a Grècia i agregat dels serveis culturals de l'Ambaixada francesa al Perú. Aquestes dates caldria però corroborar-les en els arxius del Ministeri d'Afers Estrangers francès a La Courneuve.

mateix nom que l'editorial obren al pasaje Itúrbide: Librería y Ediciones Quetzal (Zahar Vergara, 2006).¹³²

Finalment, Quetzal tancarà per problemes econòmics, els dos socis, Julián Gorkin i Michel Bervellier deixen Mèxic i Costa-Amic decideix establir-se aquest cop pel seu compte i amb el seu nom, de fet, aquest nom ja l'havia usat per editar alguns títols propis i per imprimir alguns llibres d'altri: Bartomeu Costa-Amic, editor-impresor.

La història de l'editorial B. Costa-Amic comença aquí i resulta tant popular entre els mexicans d'una certa edat com el que podria ser l'Editorial Bruguera per als espanyols, una editorial que publica molt i de tot, i a preus assequibles. Costa-Amic no és l'editor primmirat que tria un catàleg amb molta cura, la seva formació política i el seu desig d'arribar a totes les classes socials en fan un editor que coneix la història, la literatura però alhora molt popular, que intueix que la lectura ha d'ensinistrar-se i que cal partir de productes no sempre complexos per tal d'aconseguir formar lectors.

A partir de 1942 comença una aventura que no acabarà sinó amb la seva mort. Costa-Amic surt de màquines amb l'ajuda d'un excel·lent linotipista espanyol, Jesús Sánchez, per dedicar-se pròpiament a la feina d'editor. Publica llibres propis, sota el seu segell, obres populars i comercials, amb tirades amples,¹³³ espanyoles, mexicanes i traduccions d'obres estrangeres que no són presents al país asteca; imprimeix llibres per a d'altres empreses mexicanes, com ara UTEHA, (els dos primers volums de l'*Enciclopedia* són fets seus), però també per a empreses estrangeres de països com ara Cuba, Guatemala o Veneçuela; així mateix, i tal com ja ha estat comentat, assegura l'autoedició de mexicans i espanyols i connacionals.

L'obra editorial de Costa-Amic comença per obres comercials com ara el *Libro del té* de l'autor japonès Okakura Kakuzō, que produeix unes bones vendes, en traducció de l'escriptor aragonès format a Barcelona Àngel Samblancat (Graus, Ossa, 1885 - Mèxic, 1963), també exiliat; d'autors espanyols com García Lorca o molts refugiats a Mèxic: Pere Foix, Jordi Vallès, José Lión Depetre, Álvaro Arauz, Manuel Andújar, Joan Cid i Mulet..., també de vells residents, com ara Florisel; traduccions dels autors francesos clàssics contemporanis (complement a la feina d'edició de clàssics d'altres temps feta a Quetzal): Jean Giraudoux, Pierre Louÿs, Guy de Maupassant, Gérard de Nerval, Raymond Radiguet, Saint-John Perse; i ben aviat comença a apreciar, estimar i divulgar la literatura mexicana: Ermilo Abreu, Mariano Azuela, Alfonso Reyes, Francisco Rojas González, José Vasconcelos... i la hispanoamericana en general: Rubén Darío, o els cubans Lino Novás Calvo y Félix Pita Rodríguez.

¹³² Ferriz Roure en descriu la seva història: «L'empresa, d'edicions bilingües, funcionà durant uns quants anys, en gran part gràcies a les seves exportacions a la regió francòfona del Canadà, on la Segona Guerra Mundial havia interromput les exportacions europees. Quetzal va editar, especialment per a aquest mercat, una col·lecció de més de quinze clàssics francesos i va mantenir, alhora, diverses col·leccions econòmiques paral·leles, com ara *Un Hombre y una época*, *Nuestro tiempo* i *Cuentos y novelas*, on es van continuar incloent les obres de Sender i d'altres noves, algunes dedicades a la Guerra Civil Espanyola.»

¹³³ S'indica sovint en els colofons tirades importants per l'època, de 2.000 exemplars.

Evidentment, al costat d'aquestes obres, o d'altres clàssics catalans de primera qualitat, com de seguida veurem, Costa-Amic proposa la literatura més popular —de l'autoajuda al gènere «picant»— que faria arrufar el nas a més d'un editor amb títols com ara: *Amantes trágicas de la historia*, *El burdel de Filiberto*, *Cómo conseguir y conservar un marido* (un èxit de vendes absolut), *Intimidades de Music-Hall*, *Memorias de un sátiro*, *Las mil y una noches matrimoniales* o *La señorita que a todo dice sí*; títols de preus assequibles, entre els 3 i els 4 \$, mai per sobre dels 5 \$, que es compensaven amb tirades llargues i reedicions.¹³⁴ Només cal comparar aquests preus, per exemple, amb els d'altres editorials que publiquen durant els mateixos anys com ara Atlante, de llibre tècnic.

D'aquesta mateixa primera època, 1942, és l'inici de les Edicions de la Biblioteca Catalana, una empresa lligada amb les fortes conviccions nacionals de Costa-Amic. Sembla que davant de l'arribada de notícies sobre la barbàrie de la repressió franquista sobre la cultura catalana a l'interior Costa decideix començar a editar clàssics i moderns en aquesta llengua més enllà de les col·laboracions amb la comunitat i les seves institucions i les autoedicions produïdes fins aleshores.¹³⁵ Bartomeu Costa-Amic ostentava el mèrit d'haver creat la col·lecció de llibres catalans més àmplia en nombre publicada fora dels Països Catalans.¹³⁶ En aquesta col·lecció Costa-Amic fa evidentment una inversió altruista, sense retorn comercial positiu, de la mateixa manera que participa en la vida activa de la comunitat, per exemple, sent president de l'Orfeó Català una bona colla d'anys.

La fama de Bartomeu Costa-Amic i les amistats amb d'altres exiliats com Alejandro Finesterre (pseud. d'Alejandro Campos Ramírez, Finesterre, 1919 - Zamora, 2007), més conegut per ser l'inventor i propietari de la patent del futbolí durant la Guerra Civil,

¹³⁴ Encara que quedi fora de l'època del nostre estudi, val a dir que Costa-Amic va tenir la gosadia de publicar l'any 1963 un dels primers textos declaradament homosexuals de tota la història de l'edició mexicana: *41 o el muchacho que soñaba con fantasmas*, obra escrita sota el pseudònim de Paolo Po. Aquest fet s'ha de veure més en clau de defensa dels drets de l'individu davant la societat que en un interès econòmic o publicitari de l'editor. La publicació de *41* va reportar-li molt més problemes que beneficis. (Costa-Amic Leonardo, 2017). A Mèxic, *41* significa homosexual, o per donar-li una traducció més exacta per la càrrega despectiva: «maricón». L'origen d'aquest significat cal cercar-lo en una batuda de la policia de l'any 1901 feta en una festa privada; s'hi van detenir 41 homes, l'escàndol es va conèixer per «El baile de los cuarenta y uno» o «de los cuarenta y un maricones». Els detinguts formaven part de la classe alta del *porfiriato* i pel que es va saber en aquell moment se'n va escapar un, el que feia el 42, sembla que es tractaria del gendre del president Porfirio Díaz.

¹³⁵ Segons Fèrriz Roure (2011): «L'espero que impulsà la col·lecció fou —segons explica el mateix Costa— la notícia d'una crema de 18.000 llibres, tots ells obres clàssiques de la literatura catalana, que els governants franquistes havien celebrat a Barcelona. Immediatament, Costa decidí mobilitzar-se contra aquest renaixement de la Inquisició i demanà a la Biblioteca del Congrés de Washington cinc microfilms dels primers monuments de les lletres catalanes. D'aquesta manera aconseguia lluitar contra el poder franquista, recordar als compatriotes les seves arrels i, encara, difondre la literatura catalana —i, amb ella, Catalunya— arreu.

¹³⁶ Joan Sales va afirmar en la revista *Quaderns de l'exili* que: «De pocs emigrats es podrà dir, quan tornem a casa, que hagin fet tant per mantenir, en terres exòtiques, una mica de caliu de pàtria, com de l'editor Costa-Amic.» (1943).

duen Costa-Amic a acceptar l'encàrrec d'organitzar l'editorial de la Secretaria de Educació del Govern de Guatemala. La República de Guatemala tenia, des de 1944, un govern progressista electe presidit per Juan José Arévalo. El Govern d'Arévalo inicia una sèrie de reformes entre les quals hi ha la modernització del país, la justícia social, la salut i l'educació; no per atzar el mateix Arévalo era mestre i pedagog. Costa-Amic i la seva família arriben a Guatemala per començar una nova vida i una nova empresa editorial; l'anterior, això és, l'editorial mexicana, havia estat deixada en mans del germà menor de Costa-Amic, Josep Costa (Centelles?, ? - ?) i d'un parell més d'exiliats catalans: Antoni Raluy i Poudevida (Barcelona, 1902 - ?) i Joaquim Bohigas i Serramalera (Manresa, 1909 - Mèxic, 2005).¹³⁷

Durant pràcticament set anys, primer amb el president Juan José Arévalo i més tard amb el Govern del president Jacobo Árbenz, Bartomeu Costa-Amic treballa en les premses de la Secretaria de Cultura guatemalenc; aquesta part de la seva història editorial no ha estat mai estudiada, fins allà on nosaltres hem arribat a saber. Mentrestant, Costa-Amic de Mèxic segueix funcionant però només en treballs d'impremta per d'altri, d'aquí es veu la caiguda impressionant en el nombre de títols publicats.

Dèiem que el projecte de Guatemala té un termini i aquest no serà per decisió pròpia i, a més, es farà de manera abrupta i violenta. La República de Guatemala, tal com havia succeït amb l'espanyola, pateix un cop d'estat militar. Carlos Alberto Castillo Armas va liderar el cop d'estat de 1954 organitzat per la CIA, sota el nom en clau PBSUCCESS, en defensa dels interessos de la companyia nord-americana United Fruit Company.

Alejandro Finisterre (2005) i Bartomeu Costa-Amic Leonardo (2015) ens van explicar les vicissituds i el perill de la vida que va patir Costa-Amic, pare, per sortir primer de casa seva, encerclada per forces armades, i després del país, talment com havia passat el 1939. Bartomeu Costa-Amic torna a Mèxic el 1954 i comença de nou, un cop més.

Com a resum de l'obra feta per B. Costa-Amic, les obres que van des dels primers anys, els quaranta, i que acaben amb els límits del nostre treball, 1956, superen els 200. La totalitat de l'obra impresa de Bartomeu Costa-Amic probablement ratlli els dos milers de llibres. En conversa amb Costa-Amic encara en vida amb Teresa Fèrriz Roure (1998), l'editor la situa en prop de 2.000; Juan Carlos Sánchez Illán (2015) proposa 1.500 només sota el segell Costa-Amic, als quals caldria afegir totes les obres publicades per compte d'altri i a Guatemala; el seu fill Bartomeu Costa-Amic Leonardo (2015) calcula que són més de 2.000 títols.

El tipus de producció de B. Costa-Amic és sobri, llibre econòmic, de qualitat tipogràfica i d'enquadernació senzilla; sovintegen les rústiques però les portades sempre que poden aporten un toc de color o fins i tot una vinyeta d'un il·lustrador. El preu assequible no està renyit amb la qualitat i la diferència entre una factura d'una impremta tipogràfica qualsevol d'autor-editor i un treball de Costa-Amic, segons ens han referit diversos

¹³⁷ Per a la «petita història»: Joaquim Bohigas i Serramalera (Manresa, 1909 - Mèxic, 1995) havia estat professor de literatura a l'Escola de Bibliotecàries de Barcelona (*Enciclopèdia Catalana*, 2013).

informants, era favorable al client (Martí Soler, 2015; Anaya Rosique, 2015; Costa-Amic Leonardo, 2015).

Les col·leccions reproduïen els interessos i els objectius comercials: *Araceli, Autores modernos, El ciervo y la rama, Grandes novelas, Los lunes, Los Pardaillan* o la *Biblioteca catalana*, que més endavant passarà a ser un segell en ella mateixa: Edicions de la Biblioteca Catalana.

Sense que sigui objecte del nostre estudi, cal assenyalar que Bartomeu Costa-Amic també va publicar algunes revistes, d'editades en el seus tallers coneixem: *Cuadernos de poesía* (1945). México, D.F.: B. Costa-Amic. *Terres latines: revue de culture et d'amitié franco-hispano-américaine = Tierras latinas* (1946). México, D.F.: Costa-Amic. *La Nova revista* (1955). México: Bartomeu Costa-Amic. *Panoramas* (1956). México: B. Costa-Amic.

L'editorial B. Costa-Amic supera els límits d'aquest treball però no voldríem deixar el lector encuriós sobre quina va ser la continuació de l'empresa: en els anys setanta els fills de Costa-Amic, Bartomeu i Jordi Costa-Amic Leonardo entren en l'empresa ajudant el pare que fins ben a prop de la mort treballa; amb 88 anys estava preparant el llibre sobre Trotski i Nin, dos assassinats per l'estalinisme. Es tanca el cercle que el va dur a Mèxic, sense deixar mai de treballar pel país d'on venia ni pel país que el va acollir, en el moment de la seva mort estava preparant el llibre *Los catalanes en México*.

Com a conclusió sobre l'obra Costa-Amic podríem manllevar els termes que dedica Juan Carlos Sánchez Illán (2015) per referir-se a l'editor: «Un cierto idealismo, ácrata, sentido comercial y catalanismo son las señas de identidad del infatigable emprendedor Bartomeu Costa-Amic». En qualsevol cas ens trobem davant d'una de les obres més prolífiques de les realitzades pels exiliats a Mèxic, tant en castellà com en català, i la seva figura encara ara és sempre citada com a exemple de l'obra impresa feta pels refugiats.

1942

Foix, P. (1942). *Catalunya, símbol de llibertat*. México: B. Costa i Amic.

Sagarra, J. M. de (1942). *El Comte Arnau: poema*. México: [B. Costa-Amic].

1943

Nerval, Gérard de (1943). *Aurelia: le rêve et la vie*. México: Costa-Amic.

Okakura, Kakuzō (1943). *El libro del té*. Traducción de Ángel Samblancat. México: Ediciones ibero americanas.

Péret, Benjamin (1943). * *Recull de fotografies d'escultures i monuments azteques, amb text de B. Péret a quatre llengües*. México: B. Costa-Amic.

1944

Abreu Gómez, Ermilo (1944). * *Tres nuevos cuentos de Juan Pirulero. Versión de Alberto Beltrán*. Alberto Beltrán il. México, D.F.: [Impr. de B. Costa-Amic]; Imprenta de Bartolomé Costa-Amic. 31 p. (Lunes; 3). En el colofó: En la imprenta de Bartolomé Costa-Amic, se acabó de imprimir el 10 de diciembre de 1944, el tercer número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Aké, Pablo Dolores (1944). *Nuevo cuento de cuentos: con teatrito*. Oscar Frías. México, D.F.: B. Costa-Amic. (Lunes; 1).

Dufourt, Jean; Florisel (pseud. de Ricardo de Alcázar) (1944). * *Calixto o la introducción en la vida lyonesa: novela. Versión castellana de Florisel*. Florisel (pseud. de Ricardo de Alcázar). 1ª ed. en lengua castellana ed. México, D.F.: Costa-Amic, editor. 177 p. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 29 de febrero de 1944 en los talleres de B. Costa-Amic en la c. de México. Edició francesa de 1925.

Florisel (pseud. de Ricardo de Alcázar) (1944). * *Cómo hablamos en México: sintaxis sin tasa, oral y escrita cogida al viento: a los radiolocutores, a los maestros de escuela, a los reporteros, y ¡hasta a los académicos! Alertas vigilantes todos del honor de la lengua viva*. México, D.F.: Costa-Amic. editor impresor. Talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor, en la ciudad de México Apartado 2901. 65 p. En els preliminars: Esta edición consta de 1.000 ejemplares numerados. [exemplar sense numerar]. En el colofó: Se terminó de imprimir el día 17 de diciembre de 1944, en los talleres de Bartolomé Costa-Amic, de la ciudad de México.

García Lorca, Federico, et al. (1944). * *Antología poética: libro de poemas; Canciones; Poema del Cante Jondo; Romancero gitano; Poeta en Nueva York; Llanto por Ignacio Sánchez Mejías. El crimen fue en Granada, por Antonio Machado. Oda a Federico García Lorca, por Pablo Neruda*. Prólogo por Ismael Edwards Matte. México, D.F.: Costa-

Amic. editor impresor. En el colofó: Talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor, en la ciudad de México. 209 p. (El Ciervo y la rama). En la cubierta: Ilustraciones de Bartolí y Domingo.

Giraudoux, Jean (1944). * *Judith: tragedia en tres actos. Traducción de Xavier Villaurrutia y Agustín Lazo.* Xavier Villaurrutia; Agustín Lazo. México, D.F.: B. Costa-Amic. editor; Talleres de B. Costa-Amic. 170 p. En els preliminars: De esta edición se han hecho 100 ejemplares de lujo en papel Malinche, numerados del 1 al 100.

Gómez Maganda, Alejandro (1944). * *Tinieblas en el mar: (novela mexicana).* Prefacio Ángel Samblancat. México, D.F.: Costa-Amic. En el colofó: editor impresor; Talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor, en la ciudad de México. 119 p. En la portada: Costa-Amic, Editor Impresor Apartado postal 2901.

Lión Depetre, José (1944). * *Diplomacia y diplomáticos.* México, D.F.: Talleres de B. Costa-Amic de la ciudad de México. 165 p. Se terminó de imprimir el día 15 de agosto de 1944, en los talleres de B. Costa-Amic de la ciudad de México.

Louÿs, Pierre (1944). * *El hombre de púrpura. Ilustraciones de F. Schmidt;* [versión castellana de Agustí Bartra]. México, D.F.: Costa Amic. editor impresor; Talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor. 83 p. (El Ciervo y la rama). En la cubierta: Costa Amic, editor impresor. Apartado 2901.; Librairie L. Borel, París.

Maupassant, Guy de (1944). * *Confesiones de una casada.* México, D.F.: Costa-Amic. editor impresor. 118 p. (Romance y amor; 4). En la cubierta, segueix al títol: y otros cuentos.

Odell, Mary Clemens (1944). * *Un niño ante la vida.* [Versión castellana de Eglantina F. de Ramos; viñeta de Mariano Paredes]. México, D.F.: Buenos Aires: Casa Unida de Publicaciones; Librería La Aurora; Talleres de B. Costa-Amic. 112 p.

Radiguet, Raymond (1944). * *El diablo en el cuerpo: (Le diable au corps): Novela.* Versión castellana de Ángel Samblancat. 1ª ed. en castellano. México: B. Costa-Amic, editor; Talleres gráficos de B. Costa-Amic, Editor. 220 p. En la cubierta: Terminóse la impresión de este libro el día 28 de febrero de 1944, en los talleres gráficos de B. Costa-Amic, Editor, en la ciudad de México.

Rebell, Hugues (1944). * *El veraneo en Bayas.* Ilustraciones de A. Calbet; versión castellana de Ángel Samblancat. México, D.F.: Costa-Amic. editor impresor. 126 p. (El Ciervo y la rama). En els preliminars: Versión castellana de Ángel Samblancat, hecha de la edición francesa de la Librairie L. Borel-Paris.

Rojas González, Francisco (1944). * *Chirrín y la celda 18.* Viñetas de Óscar Frías. México, D.F.: Imprenta de Bartolomé Costa-Amic. 31 p. (Lunes; 2). En el colofó: En la imprenta de Bartolomé Costa-Amic, se acabó de imprimir el 10 de diciembre de 1944, el segundo número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González-Casanova.

- Serra Crespo, José (1944). *Senderos espirituales de Albéniz y Debussy*. México: Costa Amic.
- Sieberer, Anton; Arquer, Jordi (1944). *España frente a Cataluña*. México, D.F.: B. Costa-Amic.
- Souza, Claudio de; P.E.N. Club do Brasil (1944). *Los últimos días de Stefan Zweig*. México, D.F.: [Tall. de B. Costa-Amic].
- Tichenor, Henry M. (1944). *Vida de Madame du Barry*. México: Costa-Amic.
- Vallés, Jorge (Jordi Vallès i Ventura) (1944). * *Sinfonía: (primer movimiento): novela*. 1ª ed. México, D.F.: B. Costa-Amic. editor; Talleres de B. Costa-Amic, en la c. de México. 310 p. En la cubierta: EIA [i.e. Ediciones Ibero Americanas].
- Vallés, Jorge (Jordi Vallès i Ventura) (1944). * *Las vacaciones del profesor Müller. Ilustraciones de Benjamín Molina*. México, D.F.: Costa-Amic. editor impresor; Talleres de B. Costa-Amic, Editor Impresor, en la ciudad de México. 114 p. (El Ciervo y la rama). En el colofó: Se terminó de imprimir el día 20 de noviembre de 1944, en los talleres de B. Costa-Amic, Editor Impresor, en la ciudad de México.
- Van Deventer, Betty (1944). * *Confesiones de una mujer del día: ¿qué dice, qué piensa, qué siente, qué hace?* Edición mexicana ed. México, D.F.: B. Costa-Amic; Talleres de B. Costa-Amic. 117 p. (Romance y amor; 1). En la cubierta: Edición mexicana. \$2.50 MEX.
- Viñuales, Mariano (1944). * *Titín y los perros*. Pórtico, de Ramón Arana; prólogo, de A. [sic.] Almarza y Herranz; portada, de F. Oliva; ilustraciones, de Bartolí, Marín, López-Rey, Ferrás, Somolinos, F. Oliva G. Horacio, Porta, Viejo y Colina; viñetas, de Soler y Farinas, y epílogo, de A. Suárez-Guillén. México: Costa-Amic. editor. 182 p.
- Vyasa (1944). * *Sakuntala*. Ilustraciones de Marold y Mittis; versión castellana de Agustí Bartra; traducción de Ángel Samblancat; [prefacio, P.E. Foucaux]. México, D.F.: Costa-Amic. editor impresor. 117 p. (El Ciervo y la rama). En els preliminars: esta edición consta de 2.000 ejemplares numerados. En el colofó: Se terminó de imprimir el día 10 de noviembre de 1944, en los talleres de B. Costa-Amic, Editor Impresor, en la ciudad de México.
- Zévaco, Michel (1944?). *La cámara del tormento*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).
- Zévaco, Michel (1944?). *El círculo de la muerte*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).
- Zévaco, Michel (1944?). *El cofre envenenado*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).
- Zévaco, Michel (1944?). *La crucificada*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *En las garras del monstruo*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *El espía de los Médicis*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *La hija del rey hugonote*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *Horrible revelación*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *Juan el bravo*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *La sala de las ejecuciones*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *Sudor de sangre*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *Una tragedia en la Bastilla*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *El vengador de su madre*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *La venganza de Fausta*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1944?). *Vida por vida*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

1945

Abreu Gómez, Ermilo (1945). *Rubén Darío*. México, D.F.: [Costa-Amic].

Alcázar, Ricardo de (1945). *Don Adolfo Prieto y Álvarez de las Vallinas o el Caballero Español, 1867-1945*. México: [B. Costa-Amic].

Arauz, Álvaro (1945). *Castilla vuelve a Castilla: obra en un acto*. México: B. Costa-Amic.

Azuela, Mariano (1945). * *El jurado*. Viñetas de L. García Robledo; [noticia biográfica introductoria, H. González Casanova]. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 31 p. (Lunes; 11). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic se terminó de imprimir el 25 de mayo de 1945, el décimo primer número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Barreda, Octavio G. (1945). * *El Doctor Fu Chang Li*. Viñetas de Rigol. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 28 p. (Lunes; 9). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 25 de marzo de 1945, el noveno número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Cardona Peña, Alfredo (1945). *El secreto de la reina Amaranta*. Viñetas de Rigol. México: [Bartolomé Costa-Amic].

Cardoso, Onelio Jorge (1945). * *Taita diga usted cómo*. Viñetas de Rigol; [nota biográfica introductoria, José Antonio Portuondo]. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 30 p. (Lunes; 6). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 23 de febrero de 1945, el sexto número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Comisión de Estudio de los Problemas Españoles (1945). *Educación*. México, D.F.: B. Costa i Amic.

Darío, Rubén (1945). *Cuadernos de poesía*. México, D.F.: Costa-Amic.

Délano, Luis Enrique (1945). * *Un niño de Valparaíso*. Viñetas de Rigol; [nota biográfica introductoria, José Antonio Portuondo]. México, D.F.: [B. Costa-Amic]. 32 p. (Lunes; 8). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 25 de marzo de 1945, el octavo número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Domínguez D., Berta (1945). * *Ansina María*. Viñetas de Leopoldo Méndez. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 31 p. (Lunes; 16). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 9 de septiembre de 1945, el décimo sexto número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Espanya. Cortes. Congreso de los Diputados (1945). *Constitución de la República Española*. México, D.F.: [Talleres linotipográficos de B. Costa i Amic].

González y Contreras, Gilberto (1945). * *Amantes trágicas de la historia: biografías de mujeres trágicas: (con 40 grabados fuera de texto)*. México, D.F.: Editorial Costa-Amic. S.A. 431 p. En la portada: Editorial Costa-Amic, S.A. Apartado postal 2901. Els gravats són d'autors, orígens i tècniques diverses.

Jiménez Montellano, Bernardo (1945). * *Los títeres y la quiromancia*. Viñetas de Alfredo Zalce. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 28 p. (Lunes; 4). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el veinte de enero de 1945, el cuarto número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Kabir (1945). * *Poemas de Kabir*. Versión castellana de B. Cano Ruiz; ilustraciones de V. Foulquier. [Traducción francesa de H. Mirabaud-Thorens de la versión inglesa que va fer Rabrindranath Tagore en col·laboració amb Evelyn Underhill, aquesta versió de Tagore i Underhill va utilitzar una traducció manuscrita anglesa feta per Ajit Kumar...]. México, D.F.: Editorial Costa-Amic. S.A. Talleres de la Editorial Costa-Amic, S.A., Editor-Impresor, en la ciudad de México. 153 p. (El Ciervo y la rama).

Lista de los señores diputados: Congreso de los Diputados, Cortes de 1936: octubre de 1945 (1945). México, DF.: B. Costa i Amic].

Luquín, Eduardo (1945). * *Agua de sombra: (relato); y Dos esposas*. 2ª ed. México, D.F.: Costa-Amic. editor impresor. 146 p. En la portada: Costa-Amic, Editor Impresor Apartado postal 2901.

Luquín, Eduardo (1945). * *Los hermanos Gabriel: (novela)*. México, D.F.: B. Costa-Amic. editor impresor; Talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor, en la ciudad de México. 132 p. En la portada: Costa-Amic, Editor Impresor Apartado postal 2901.

Markun, Leo (1945). * *Amantes de hoy día*. México, D.F.: Costa-Amic. editor impresor; Talleres B. Costa-Amic, Editor-Impresor, en la ciudad de México Apartado 2901. 122 p. (Romance y amor; 3). En la cubierta: Edición mexicana.

Nerval, Gérard de (1945). *Silvia*. México: B. Costa-Amic.

Novás Calvo, Lino (1945). *No sé quién soy*. México. D.F.: [Pablo y Enrique González Casanova]. (Lunes; 12).

Núñez y Domínguez, José de J. (1945). *Las Grandes instituciones francesas, el Musée de l'homme de Paris*. México: tip. de B. Costa-Amic.

Ortiz, Adalberto (1945). *Los contrabandistas*. México, D.F.: B. Costa-Amic. (Lunes; 18).

Othón, Manuel José; Zavala, Jesús (1945). *Manuel José Othón*. México, D.F.: Costa-Amic].

Pita Rodríguez, Félix (1945). *San Abul de Montecallado*. Viñetas de Rigol. México, D.F.: B. Costa-Amic [Pablo y Enrique González Casanova]. (Lunes; 14).

Pivert, Marceau (1945). *Aspects économiques et sociaux de la Révolution française*. México: B. Costa Amic.

Reyes, Alfonso (1945). * *La casa del grillo*. Viñetas de Alberto Beltrán. México, D.F.: 46 p. (Lunes; 5). En el colofón: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 20 de enero de 1945, el quinto número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova. Se imprimieron 50 ejemplares numerados, con grabados especiales.

Rivera y Villalón, Pedro de; Porras Muñoz, Guillermo (1945). *Diario y derrotero de lo caminado, visto y observado [sic] en el discurso de la visita general de precidios, [sic] situados en las Provincias Ynternas de Nueva España, que de orden de su magestad executó D. Pedro de Rivera, brigadier de los reales exercitos: habiendo transitado por los reinos del Nuevo de Toledo, el de la Nueva Galicia, el de la Nueva Vizcaya, el de la Nueva México, el de la Nueva Extremadura, el de las Nuevas Philipinas, el del Nuevo de León, las provincias de Sonora, Ostimuri, Sinaloa y Guasteca, 1724-1728*. México: B. Costa-Amic.

Rodríguez, Juan Francisco H.; Aragón Leyva, Agustín (1945). *Enciclopedia sobre investigación popular sobre los inventos y descubrimientos más notables del mundo a través*

de la historia: desde 3000 años antes de Jesucristo hasta nuestros días. México: B. Costa Amic.

Serra Crespo, José (1945). *Un ensayo sobre la intimidación española; causas de la dispersión ibérica.* México: Costa-Amic.

Solana, Rafael (1945). *El crimen de tres bandas. Ángel Bracho.* México, D.F.: B. Costa-Amic. (Lunes; 13).

Soto, Fausto (1945). *Preludio nuestro, 1937-1942.* México, D.F.: [Talleres tipográficos de B. Costa-Amic].

Stendhal (1945). * *Máximas de amor.* México, D.F.: Editorial Costa-Amic. S.A.; Talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor Apartado 2901. 97 p. (Romance y amor; 4 [sic] [sembra que es tracta del núm. 4 de la col·lecció]). En la cubierta: Edición mexicana.

Valle-Arizpe, Artemio de (1945). * *Amor que cayó en castigo.* Viñetas de Alberto Beltrán. México, D.F.: Imprenta de Bartolomé Costa-Amic. 43 p. (Lunes; 17). En el colofó: En la imprenta de Bartolomé Costa-Amic se acabó de imprimir el 15 de diciembre de 1945, el décimo séptimo número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Vasconcelos, José (1945). * *La cita.* Viñetas de Alberto Beltrán. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 31 p. (Lunes; 15). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 9 de septiembre de 1945, el décimo quinto número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Vázquez Amaral, José (1945). * *México: datos para su biografía: (Ensayo sociológico).* México, D.F.: Costa-Amic. editor; Talleres de B. Costa-Amic, editor-impresor, en la ciudad de México. 224 p. En el colofó: Se terminó de imprimir el día 6 de enero de 1945, en los talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor, en la ciudad de México.

Yáñez, Agustín (1945). * *Esta es mala suerte.* Viñetas de Alberto Beltrán. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 30 p. (Lunes; 10). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 25 de marzo de 1945, el décimo número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Zévaco, Michel (1945). * *La abandonada.* México, D.F.: Talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor. 158 p. (Los Pardaillan). En el colofó: Se terminó de imprimir el día 30 de junio de 1945, en los talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor, en la ciudad de México.

Zévaco, Michel (1945). *Pardaillan y Fausta.* México: B. Costa Amic.

Zévaco, Michel (1945). * *La prisionera.* México, D.F.: Costa-Amic. 164 p. (Los Pardaillan). En el colofó: Impreso en los talleres de B. Costa-Amic, México, D.F.

Zévaco, Michel (1945). * *Tallo de Lirio.* México, D.F.: Talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor. 155 p. (Los Pardaillan). En el colofó: Se terminó de imprimir el día 22 de junio de 1945, en los talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor, en la ciudad de México.

Zévaco, Michel (1945). *El tesoro de Fausta*. México, D.F.: B. Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1945?). *Ante el César*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1945?). *La casa misteriosa*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1945?). *La dama blanca*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1945?). *El día de la justicia*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1945?). *Fausta la diabólica*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1945?). *El fin de los Pardaillan*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

Zévaco, Michel (1945?). *El Santo Oficio*. México, D.F.: Costa-Amic. (Los Pardaillan).

1946

Arreola, Juan José; Ocampo, Isidoro (1946). *Gunther Stapenhorst*. Viñetas de Isidoro Ocampo. México, D.F.: [Talls. de la Edit. Costa-Amic].

Asturias, Miguel Ángel (1946). *El señor presidente: novela*. México, D.F.: Editorial Costa-Amic.

Burtey, William (1946?). *La señorita que a todo dice sí* [sembla que hi ha dues edicions]. México, D.F.: Costa-Amic. (Grandes novelas). En la llista de preus de la Colección de Grandes novelas, inclosa en l'obra Colette. Intimidades de Music-Hall, 1946, apareix el preu següent: *La señorita que a todo dice sí* (segunda edición) \$ 3.00.

Carrera, Julieta (1946). * *Don Juan y Casanova*. [Prefacio, Julián Gorkin]. México, D.F.: Imprenta de B. Costa-Amic. 141 p. (Araceli). En la contraportada: Imprenta de B. Costa-Amic. México, D.F. Rep. Salvador 56-1. Inclou dos retrats de l'autora, un dibuix al carbonet i una fotografia signada EMO.

Castillo, Crescencio (1946). * *Abordando el enigma*. México, D.F.: Talleres de la Editorial Costa-Amic. 437 p. En la coberta segueix al títol: Ensayo histórico-sociológico. Libro primero.

Cerezo Dardon, Hugo (pseud. de Daniel Fernando Rubin de la Borbolla) (1946). * *Tito Lucrecio Caro y su obra De la naturaleza*. México, D.F.: [Talleres de B. Costa i Amic]; Talleres de Bartolomé Costa i Amic. 142 p. En el colofó: Se terminó de imprimir el día 15 de mayo de 1946, en los talleres de Bartolomé Costa i Amic de la ciudad de México.

Cheng-tcheng (1946?). *Mi madre*. México, D.F.: Costa-Amic. (Grandes novelas). En la llista de preus de la Colección de Grandes novelas, inclosa en l'obra Colette. Intimidades de Music-Hall, 1946, apareix el preu següent: *Mi madre* \$ 3.00.

Chevallier, Gabriel (1946?). *Mi amiguita Poma*. México, D.F.: Costa-Amic. (Grandes novelas). En la llista de preus de la Colección de Grandes novelas, inclosa en l'obra Co-

lette. Intimidades de Music-Hall, 1946, apareix el preu següent: *Mi amiguita Poma* \$ 4.00.

Colette (1946). * *Intimidades de music-hall: (l'envers du music-hall)*. Versión castellana de Ángel Samblancat. 1ª ed. México, D.F.: Costa-Amic; Talleres linotipográficos de B. Costa-Amic. 184 p. (Grandes novelas). En els preliminars llista de les obres i preus de la col·lecció: colección de grandes novelas. Títulos publicados: [...] B. Costa-Amic, Editor. México, D.F. Apartado postal 2901.

Colette (1946?). *Cuarto de hotel* [sembla hi ha dues edicions]. México, D.F.: Costa-Amic. (Grandes novelas). En la llista de preus de la Colección de Grandes novelas, inclosa en l'obra Colette. Intimidades de Music-Hall, 1946, apareix el preu següent: *Cuarto de hotel* (segunda edición) \$ 4.00.

García Lorca, Federico (1946). *Antología: poética, prosa, teatro*. México: Costa-Amic.

Garibay, Ricardo (1946). * *La nueva amante*. Viñetas de C. Alvarado Lang. México, D.F.: Talleres de la Editorial Costa-Amic. 37 p. (Lunes; 26). En el colofó: En los talleres de la Editorial Costa-Amic, se terminó de imprimir el 6 de noviembre de 1946, el vigésimo sexto número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrike González Casanova.

Girón Lemus, Roberto (1946). *Orígenes [plaqueta de poesía]*. Editorial Costa-Amic.

González y Contreras, Gilberto (1946). * *Ausencia pura*. México, D.F.: B. Costa-Amic. editor; Talleres de Bartolomé Costa-Amic, México, D.F. 123 p. En la coberta: *Ausencia pura: poemas*.

González y Contreras, Gilberto (1946). * *Canciones*. México, D.F.: [Costa-Amic]; Talleres de B. Costa-Amic, de la Ciudad de México. 33 p. (Poesía mínima). En els preliminars: *Canciones del amor matutino*.

González y Contreras, Gilberto (1946). *Gacelas [plaqueta de poesía]*. Costa-Amic. 13 p. [Informació extreta de Suma bibliográfica, agost 1946, p. 138].

González y Contreras, Gilberto (1946). *Hombres entre lava y pinos*. México: B. Costa Amic.

González y Contreras, Gilberto (1946). *Poesía mínima*. México, D.F.: [Talleres de B. Costa-Amic].

González y Contreras, Gilberto (1946). *Sonetos [plaqueta de poesía]*. Costa-Amic. 29 p. [Informació extreta de Suma bibliográfica, agost 1946, p. 138].

González y Contreras, Gilberto (1946). *El último caudillo (ensayo biográfico)*. México: B. Costa-Amic.

Guzmán, Martín Luis (1946). * *Kinchil*. Viñetas de Alfredo Zalce; [nota biográfica introductoria, H. González Casanova]. México, D.F.: Talleres de la Editorial Costa-Amic. 34 p.

(Lunes; 25). En el colofó: En los talleres de la Editorial Costa-Amic, se terminó de imprimir el 6 de novbre. de 1946, el vigésimo quinto número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Heller, Jacques (1946?). *Norte: la vida en los hielos árticos* [sembla hi ha dues edicions]. México, D.F.: Costa-Amic. (Grandes novelas). En la llista de preus de la Colección de Grandes novelas, inclosa en l'obra Colette. Intimidades de Music-Hall, 1946, apareix el preu següent: \$ 4.00.

Jiménez, Juan Ramón (1946). * *El zaratán*. 19 grabados de Alberto Beltrán. México, D.F.: [Bartolomé Costa-Amic]; Imprenta de Bartolomé Costa-Amic. 28 p. (Lunes; 20). En els preliminars: Es propiedad de Juan Ramón Jiménez. Prohibida la reproducción.

Loredo Aparicio, José; Sánchez de Ocaña, Ramón (1946). *La piedad de Franco*. México: Costa-Amic.

Lorrain, Jean (1946?). *El burdel de Filiberto*. México, D.F.: Costa-Amic. (Grandes novelas). En la llista de preus de la Colección de Grandes novelas, inclosa en l'obra Colette. Intimidades de Music-Hall, 1946, apareix el preu següent: \$ 4.50.

Monterde, Francisco; Monterde Fernández, Francisco (1946). *El mayor Fidel García* [por] Francisco Monterde. Viñetas de F. Monterde Fernández. México: [Editorial Costa-Amic].

Ortiz de Montellano, Bernardo (1946). * *El caso de mi amigo Alfazeta*. Viñetas de Luis García Robledo; [nota biográfica introductoria, Henrique González-Casanova]. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 32 p. (Lunes; 21). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic se terminó de imprimir el 22 de agosto de 1945, el vigésimo primer número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Posada, Julio (1946). * *El machete*. Viñetas de Rodrigo Arenas Betancourt; [prefacio, Germán Arciniegas]. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 35 p. (Lunes; 22). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 22 de agosto de 1946, el vigésimo segundo número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Raluy, Antonio (1946). * *L'etimologia de la paraula Catalunya*. México, D.F.: B. Costa-Amic. [Potser és Edicions de la Biblioteca Catalana].

Romero, José Rubén (1946). *Algunas cosillas de Pito Pérez que se me quedaron en el tintero*. Óscar Frías. México, D.F.: B. Costa-Amic. (Lunes; 7).

Saint-John Perse (1946). * *Elogios y otros poemas*. Versión castellana de Jorge Zala-mea. 1ª ed. México, D.F.: B. Costa-Amic. editor-impresor; Costa-Amic. 102 p. En la coberta i en la portada: St.-John Perse.

Tario, Francisco (1946). * *La puerta en el muro*. Viñetas de F. Castro Pacheco; [prefacio, José Luis Martínez]. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 59 p. (Lunes; 24).

En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 22 de agosto de 1946, el vigésimo cuarto número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

Trinker, Frederick William (1946). *The anatomy of world order; or, A glimpse at a multi-fold world organization*. México, D.F.: [Talleres linotipográficos de B. Costa-Amic].

Urueta, Eduardo (1946). *La palabra de amor, y otros poemas*. México: D.F.: B. Costa-Amic.

Vera, Pedro Jorge (1946). * *La Guamoteña*. Viñetas de Galecio; [nota biográfica introductoria, Adalberto Ortiz]. México, D.F.: Talleres de Bartolomé Costa-Amic. 29 p. (Lunes; 23). En el colofó: En los talleres de Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 22 de agosto de 1946, el vigésimo tercero número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González Casanova.

1947

Amighetti, Francisco (1947). *Francisco en Harlem*. México: Costa Amic.

Barrera Vázquez, Alfredo (1947). *Cuentos mayas*. México: Costa-Amic.

Corra, Bruno (1947). * *La mujer caída del cielo: novela*. Versión española de Emilio Gómez de Miguel. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic; Talleres Gráficos de la Editorial B. Costa-Amic. 210 p. Editorial B. Costa-Amic, Rep. Salvador, 56.

Espino, Miguel Ángel (1947). *Hombres contra la muerte, novela*. México: Editorial Costa-Amic.

Frías Beltrán, Gonzalo (1947). * *Hombre perpetuo: poemas*. México, D.F.: Editorial Costa-Amic; Talleres de la Editorial Costa-Amic. 102 p. En els preliminars: Esta edición consta de 1000 ejemplares, numerados. Ejemplar nº 729.

Gallegos Lara, Joaquín (1947). * *La última erranza*. Viñetas de Galo Galecio; prefacio, Demetrio Aguilera Malta. México, D.F.: Talleres de la Editorial Bartolomé Costa-Amic. 30 p. (Lunes; 31). En el colofó: En los talleres de la Editorial Bartolomé Costa-Amic, se terminó de imprimir el 30 de junio de 1947, el número trigésimo primero de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González-Casanova.

Garizurieta, César (1947). * *Nueva teoría de los colores*. [Prólogo, Octavio G. Barreda]. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic; Talleres gráficos de B. Costa-Amic, Rep. del Salvador 56, en la ciudad de México. 45 p.

Gourmont, Rémy de (1947). * *Memorias de un sátiro: novela epistolar*. Traducción de Julio Gómez de la Serna. México, D.F.: Editorial Costa-Amic. 161 p. (Autores modernos). En el colofó: Terminóse la impresión de este libro el día 18 de Enero de 1947, en los talleres de la Editorial Costa-Amic, República del Salvador, 56, en México.

Huerta, Delfina (1947). * *Relicario: poemas*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic. 173 p. En els preliminars: Esta edición consta de 1000 ejemplares numerados.

Johnson, Charles (1947). * *Historia de los piratas ingleses: desde su establecimiento en la Isla de la Providencia hasta el presente: conteniendo todas sus aventuras, piraterías, muertes, crueldades, excesos, etc. con La vida y las aventuras de dos mujeres piratas María Read y Ana Bonny por el Capitán Charles Johnson (según la edición inglesa de 1774); prefacio de Pierre Mac Orlan; versión castellana, de Ángel Samblancat*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic. 238 p. En el colofó: Terminóse la impresión de Historia de los piratas ingleses, el día 20 de octubre de 1947, en los talleres de la Editorial B. Costa-Amic, Rep. Salvador, 56, en la Ciudad de México.

Luquín, Eduardo (1947). *Confidencias: ensayos*. México: Costa-Amic.

Raluy, Antonio (1947). *Ortografía castellana*. México: Editorial Costa-Amic.

Riera, Mario (1947). * *Rumbo a Coiba*. México, D.F.: B. Costa-Amic. editor; Talleres de la Editorial Costa-Amic. 122 p. En els preliminars, dedicatòria: A mi madre. A la juventud de combate: esperanza de la Patria.

Romero Sologuren, Salvador (1947). * *Nociones etimológicas del español: primer curso: libro de texto aceptado por la Secretaría de Educación Pública para uso de las escuelas normales*. México, D.F.: Editorial Costa-Amic. 336 p. En la portada: Editorial Costa-Amic, Rep. Salvador, 56.

Rugeles, Manuel Felipe (1947). *Luz de tu presencia: sonetos*. México: Editorial B. Costa-Amic.

Saadi (1947). * *El jardín de las rosas*. Traducido del persa [por] Franz Toussaint; versión castellana de la edición francesa por P. Matalonga; prefacio de la condesa de Noailles. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic; Talleres linotipográficos de B. Costa-Amic. 162 p. En els preliminars: Esta edición de «El Jardín de las rosas» consta de mil ejemplares numerados del 1 al 1000.

Sotomayor, Arturo (1947). *Vértigo azul 3 poemas, ilustrados con 2 oleos y 1 madera*. México: [Costa-Amic].

Uslar Pietri, Arturo (1947). * *La misa del gallo*. Viñetas de Galo Galecio; [nota biográfica introductoria, Eduardo Arcila Farías]. México, D.F.: Talleres de la Editorial Costa-Amic. 32 p. (Lunes; 30). En el colofó: En los talleres de la Editorial Costa-Amic, se terminó de imprimir el 15 de mayo de 1947, el trigésimo número de la colección «Lunes», que editan Pablo y Henrique González-Casanova.

Viñuales, Mariano (1947). *Frente a la cruz del sur*. México: Costa-Amic.

1948

Besançon, Jean Julien (1948?). *Los días del hombre*. México, D.F.: En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o*

las voluptuosidades tropicales, 1948, apareix el preu següent: *Los días del hombre* \$ 3.00.

Castellanos, Rosario (1948). *Trayectoria del polvo*. México: Costa-Amic.

Cheiner, Sophie (1948). *L. van Beethoven a través de sus 32 sonatas*. Traducción castellana y frontispicio por Julián Gorkin. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic; [Costa-Amic]. 151 p. Inclou fotografia de Sophie Cheiner i reproducció de quadre de Beethoven. Inclou notació musical.

Chevallier, Gabriel (1948?). *Clochemerle*. 3ª ed. México, D.F.: En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o las voluptuosidades tropicales*, 1948, apareix el preu següent: *Clochemerle* (3ª edición) \$ 6.00.

Dix, Dorothy (1948?). *Cómo conseguir y conservar un marido*. 3ª ed. México, D.F.: En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o las voluptuosidades tropicales*, 1948, apareix el preu següent: *Cómo conseguir y conservar un marido* (3ª edición) \$ 4.00.

García Lorca, Federico (1948?). *Poemas póstumos*. México, D.F.: En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o las voluptuosidades tropicales*, 1948, apareix el preu següent: *Poemas póstumos* \$ 4.00.

Girón Lemus, Roberto (1948). *Las alas en el Libro de buen amor*. México, D.F.: B. Costa-Amic.

Girón Lemus, Roberto (1948). *Escritos en prosa*. México: B. Costa-Amic.

Jagot, Paul-Clément (1948?). *Psicología analítica y sintética del amor*. México, D.F.: En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o las voluptuosidades tropicales*, 1948, apareix el preu següent: *Psicología analítica y sintética del amor* \$ 3.00.

Luquín, Eduardo (1948). *Espigas*. México: Editorial B. Costa-Amic.

Macau, Miguel A. (1948). *Lírica saturnal*. México: Editorial B. Costa-Amic.

Marden, S. (1948?). *Sendero de la felicidad*. México, D.F.: En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o las voluptuosidades tropicales*, 1948, apareix el preu següent: *Sendero de la felicidad* \$ 3.00.

Martínez Zelada, Eliseo (1948). * *Colombia en el llanto: crónica auténtica del movimiento popular de abril de 1948*. México, D.F.: Editorial Costa-Amic. 136 p., [16] p. de làm. En la coberta: *Colombia en el llanto: crónica de Bogotá abril de 1948*.

Martínez Zelada, Eliseo (1948). *Kaleidónia: poemas*. México: B. Costa Amic.

Maurois, André (1948?). *Un arte de vivir*. México, D.F.: B. Costa-Amic. En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o las voluptuosidades tropicales*, 1948, apareix el preu següent: *Un arte de vivir* \$ 3.00.

Pinto, Mercedes (1948). «Él»: *novela*. México: Editorial B. Costa-Amic.

Quatrelles (pseud. d'Ernest L'Épine) (1948?). *Las mil y una noche matrimoniales*. México, D.F.: Costa-Amic. En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o las voluptuosidades tropicales*, 1948, apareix el preu següent: *Las mil y una noche matrimoniales* \$ 4.50.

Ramírez Plancarte, Francisco (1948). * *La Revolución Mexicana: interpretación independiente*. [Palabras del editor, B. Costa-Amic]. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic; Talleres de la Editorial Costa-Amic, Rep. Salvador 56, en la ciudad de México. 686 p.: il. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 13 de octubre de 1947, en los talleres de la Editorial Costa-Amic, Rep. Salvador 56, en la ciudad de México.

Reboux, Paul (1948). * *Colín o las voluptuosidades tropicales: (Santo Domingo, 1767)*. Traducción de Antonio Suárez Guillén. México, D.F.: Costa-Amic; [Costa-Amic]. 192 p. En els preliminars s'inclou llista de títols i preus: «Obras de gran interés que le recomendamos»: [...] Pídalos al distribuidor: Editorial B. Costa-Amic. México, D.F. Apartado Postal, 2901.

Rico, Dina (1948). * *Senderos de pasión: novela; [La revancha: novela]*. Prólogo de José Rubén Romero. México, D.F.: Editorial «B. Costa-Amic». S. de R. L.; Talleres de Editorial B. Costa-Amic S. de R. L. 216 p. En el colofó: Terminóse la impresión de este libro el día 20 de julio de 1948, en los talleres de Editorial B. Costa-Amic, S. de R. L., Avenida República de El Salvador 56, en la Ciudad de México.

Romero Sologuren, Salvador (1948). *Primer curso de Español*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic.

Rousseau, André (1948?). *Tres poetas iluminados*. México, D.F.: Costa-Amic. En la llista de preus d'«Obras de gran interés que le recomendamos», inclosa en l'obra Paul Reboux. *Colín o las voluptuosidades tropicales*, 1948, apareix el preu següent: \$ 3.00.

Torre Villar, Ernesto de la (1948). * *Las leyes de descubrimiento en los siglos XVI y XVII*. México: Junta Mexicana de Investigaciones Históricas; Editorial B. Costa-Amic [sic], de S. de R. L. 85 p. (Serie de la Junta Mexicana de Investigaciones Históricas; 3). En el colofó: La presente edición consta de 200 ejemplares numerados, y es la tercera obra de la Serie de la Junta Mexicana de Investigaciones Históricas. Se terminó en la Editorial B. Costa-Amic [sic], de S. de R. L., el día 4 de octubre de 1948.

Vargas, Fulgencio (1948). * *Proceso histórico de la metrópoli guanajuatense*. Dibujos originales y especiales de Alfonso Vargas Procel. 2ª ed. México: Imprenta de la Editorial B. Costa-Amic de la ciudad de México. 138 p. En el pròleg: Agotada desde hace tiempo la primera edición de este Proceso histórico, don Alfonso Cué de la Fuente, librero [...]

solicitó mi permiso para reeditar la obra ya que con frecuencia la piden personas de la localidad, de otros varios puntos del país y aun del extranjero. [...] En su formato, el libro mantiene las características de la primera edición, idénticas sus ilustraciones y sólo una que otra modificación indispensable al medio ambiente contemporáneo. El autor. Guanajuato, Gto., mayo de 1948. Inclou bibliografia.

1949

Almazán, María Helena (1949). * *3 horas... [cuentos]*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic. S. de R. L.; Editorial B. Costa-Amic, S. de R. L. 208 p.: il. En la coberta, acompaña al títol: *cuentos*.

Andújar, Manuel (1949). * *La literatura catalana en el destierro: conferencia leída en el Ateneo Español de México, el 4 de noviembre de 1949*. México: Talleres de la Editorial B. Costa-Amic, S. de R. L. 45 p. Inclou bibliografia.

Arauz, Álvaro (1949). * *Hitler y Mussolini: su correspondencia secreta de guerra*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic. S. de R.L.; Talleres gráficos de la Editorial B. Costa-Amic, S. de R.L. 95 p. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en los Talleres gráficos de la Editorial B. Costa-Amic, S. de R.L., el 1º de septiembre de 1949.

Chamier, Carlos Alfredo (1949). *Indiolandia (postales para enviar al extranjero)*. México: Editorial Costa Amic.

Chinchilla Aguilar, Ernesto (1949). *Sor Juana de Maldonado y Paz, pruebas documentales de su existencia*. [México: Costa-Amic].

Lumen, Enrique (1949). *Entre lagos y volcanes: realidad centro-americana y venezolana*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic.

Luzarraga, Valentín (1949?). * *Huellas sobre la arena: (novela taurina)*. México, D.F.: Costa-Amic. 489 p. L'autor i el títol han estat extrets de la coberta. La data de publicació no apareix en el document i s'indica la proposada pel catàleg de la Biblioteca Nacional de México.

Macau, Miguel A. (1949). *Ritmos del ideal: paz perdida*. México: B. Costa-Amic.

Marchand, René (1949). *Parallèles littéraires franco-russes*. Ouvrage précédé d'une lettre d'Alfonso Reyes. Préface de Robert G. Escarpit. México: Escuela Normal Superior (impr. de B. Costa-Amic).

Monsanto, Adolfo M. (1949). *Alfabética o alfabetología, ensayo para la ciencia de la escritura*. México: [Editorial B. Costa-Amic. S.de R.L.].

Peraza E., Gaudencio (1949). *Por la educación al servicio del pueblo*. Comp. Alfredo Guadarrama. México: B. Costa-Amic.

Ramírez Vázquez, Miguel; México. Suprema Corte de Justicia; México. Secretaría del Trabajo y Previsión Social (1949). *Formulario de juicios obrero patronales*. México: B. Costa-Amic.

Regil, Fernando de (1949). * *El misterio del Valle de Gizeh*. Ilustraciones de Flavio Cabral; [prólogo, Krisna Fermauval; Pensamiento de Jesús Tobón, Jesús Tobón]. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic. S. de R. L.; Costa-Amic. 395 p. En el colofón: Este libro se terminó de imprimir el día 20 de abril de 1949, en los talleres de la Editorial B. Costa-Amic, S. de R. L., Rep. del Salvador 56, México, D.F.

Thiery, René R. (1949). *El régimen de la tierra en Cuba y Argentina: arrendamientos y aparcerías rurales*. México: Edit. Costa-Amic.

Trinker, Martha (1949). *An English primer... un curso completo de inglés elemental en dos libros*. México: B. Costa-Amic.

1950

Armas, Daniel (1950). *Conozca la ciudad de Guatemala: guía, para la capital, con un plan general de turismo en el país*. México, D. F: Ed. Costa-Amic.

Luquín, Eduardo (1950). * *Águila de oro: (espejo del pistolero)*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic. S. de R. L.; Talleres de la Editorial B. Costa-Amic, S. de R. L. 149 p. En la portada: Editorial B. Costa-Amic, S. de R. L. Rep. del Salvador, 56. México, D.F.

Mistral, Gabriela (1950). *Croquis mexicanos: Gabriela Mistral en México*. México: B. Costa-Amic.

Salazar Córdoba, Manuel (1950). *Enciclopedia chiapaneca*. México: [Costa-Amic].

Sender, Ramón J. (1950). *La quinta Julieta: novela*. México, D.F.: B. Costa-Amic.

Torri, Julio (1950). *Antología: selección del autor*. México: B. Costa-Amic.

Zendejas, Francisco (1950). *¡Jerónimo! Drama en un acto, con un intermedio*. México: B. Costa-Amic.

1951

Vargas, Fulgencio (1951). *Proceso histórico de la metrópoli guanajuatense*. México, D.F.: Costa-Amic.

1952

Brook, Paulita (pseud. de Lucila Baillet Pallán-León) (1952). *Los jóvenes: pieza en tres actos*. México: B. Costa-Amic.

1954

Cid i Mulet, Joan (1954). *México en un himno: génesis e historia del himno nacional mexicano*. México: Costa-Amic.

1955

Cardona Peña, Alfredo (1955). *Semblanzas mexicanas artistas y escritores del México actual*. [México: B. Costa-Amic].

Castañeda, Gabriel Ángel (1955). *Esquipulas: descripción geográfica, histórica, legendaria y etimológica del municipio y de la villa de Esquipulas...* México: B. Costa-Amic.

Chavero, Alfredo (1955). *Los azteca o mexica: fundación de México Tenochtitlan*. México: Libro-Mex.: B. Costa-Amic.

Díaz Covarrubias, J. (1955). *El diablo en México: novela de costumbres. Impresiones y sentimientos: escenas y costumbres mexicanas*. México: B. Costa-Amic.

Dix, Dorothy (1955). *Cómo conseguir y conservar un marido*. México: B. Costa-Amic.

Fernández de Lizardi, José Joaquín (1955). *Vida y hechos de Periquillo Sarmiento: capítulos 1 a 5 del Libro primero: seguido de Artículos y testamento*. México, D. F: Libro-Mex. Ed.

García, Soledad (1955). *Homenaje a Federico García Lorca en el XXX aniversario de su muerte*. México: Costa-Amic.

Harcourt, Raoul d' (1955). *América antes de Colón: las civilizaciones desaparecidas*. México: Costa-Amic.

Nervo, Amado (1955). *El donador de almas: novela corta*. México, D. F: Libro-Mex. Ed.

Osegueda, Raúl (1955). *Motivaciones escolares: coleccionismo, juego, pugnacidad, gregarismo y curiosidad*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic.

Vallès i Ventura, Jordi (1955). *La madre y el niño: nociones de puericultura*. México: Costa-Amic.

1956

Abreu Gómez, Ermilo (1956). *Cosas de mi pueblo: estampas de Yucatán*. México: B. Costa-Amic.

Alba, Víctor; Tamayo, Rufino (1956). *Coloquios de Coyoacán con Rufino Tamayo*. México: B. Costa-Amic.

Basurto, Luis G. (1956). *Miércoles de Ceniza: pieza en tres actos*. México: B. Costa-Amic.

Bercovici, Konrad (1956). *Alejandro Magno: el joven rey de Macedonia, conquistador de medio mundo*. México: Costa-Amic.

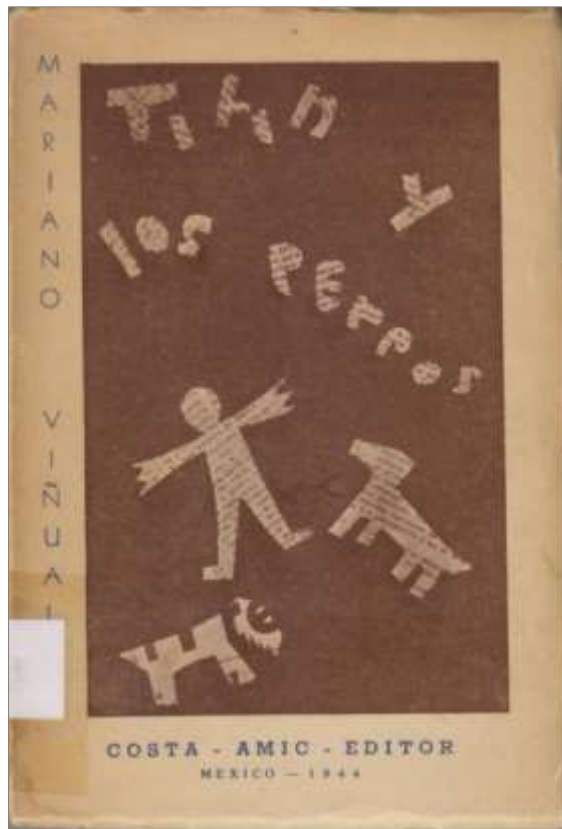
Echeverría, Amílcar (1956). *Adolescencia y luz: y otros poemas posteriores*. México: B. Costa Amic.

Gorostiza, Celestino (1956). *Columna social: comedia en tres actos*. México: B. Costa-Amic.

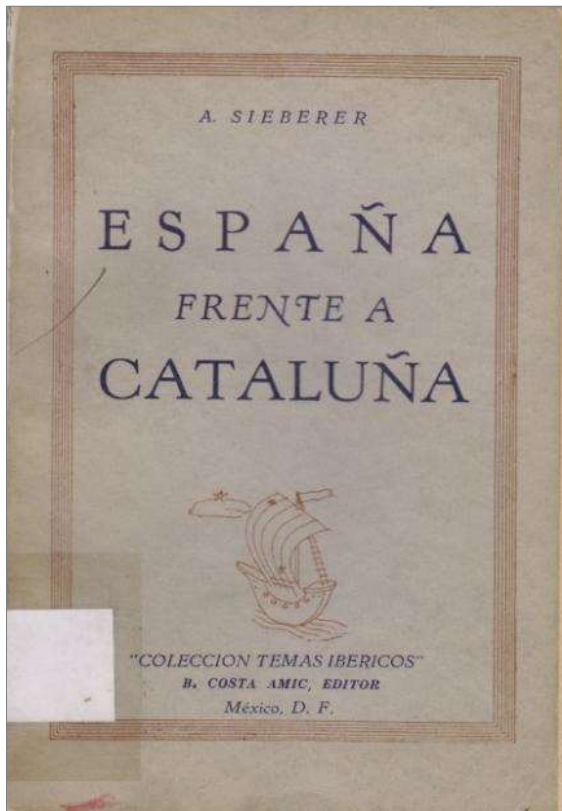
Granguillhome, Alfredo (1956). *El libro de los cuentos indígenas*. Prólogo de José Attolini (J. Attolini Trans.). México, D.F.: B. Costa-Amic Editor.

Jones, Willis Knapp (1956). *Breve historia del teatro latinoamericano*. México: [B. Costa-Amic].

León de Garay, Alfonso (1956). *Una aproximación a la psicología del mexicano*. México: B. Costa-Amic.

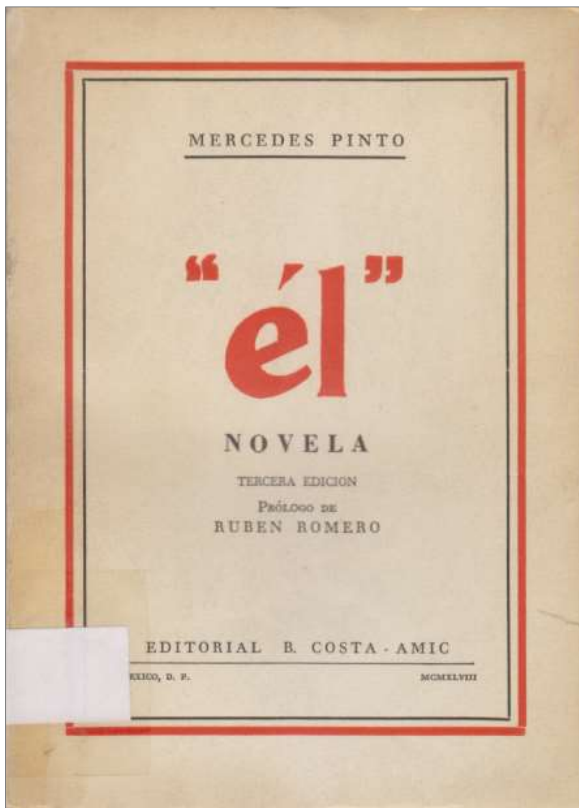
Viñuales, M. (1944). *Titín y los perros*. Pórtico, de Ramón Arana; prólogo, de A. [sic.] Almarza y Herranz; portada, de F. Oliva; ilustraciones, de Bartolí, Marín, López-Rey, Ferrás, Somolinos, F. Oliva G. Horacio, Porta, Viejo y Colina; viñetas, de Soler y Farinas, y epílogo, de A. Suárez-Guillén. México: Costa-Amic. editor.

Sieberer, A.; Arquer, J. (1944). *España frente a Cataluña*. México, D.F.: B. Costa-Amic.

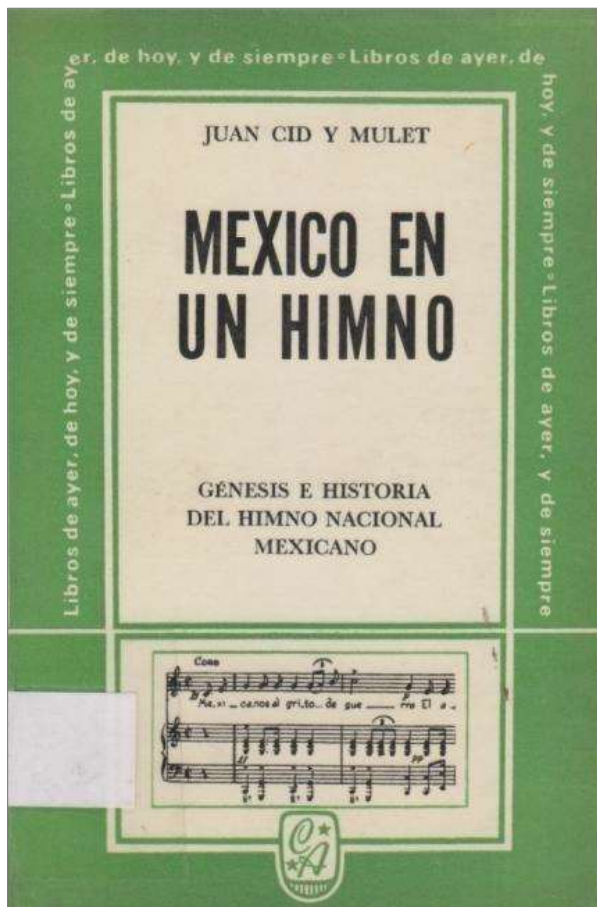
Serra Crespo, J. (1945). *Un ensayo sobre la intimidad española: causas de la dispersión ibérica*. México: Costa-Amic.

Pinto, M. (1948). «Él»: *novela*. México: Editorial B. Costa-Amic.

Arauz, Álvaro (1949). *Hitler y Mussolini: su correspondencia secreta de guerra*. México, D.F.: Editorial B. Costa-Amic. S. de R.L.

Cid i Mulet, Joan (1954). *México en un himno: génesis e historia del himno nacional mexicano*. México: Costa-Amic.

Bajel de México, S.A.

[1942-19?]

Bajel de México, S.A.	
Fundadors, directius i editors	Epifanio Madrid Enrique Naval
Adreces conegudes	República de Cuba, 86 A
Impremtes	Impresiones Modernas, S.A. Tabasco, 275
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Librería Madero

Vam tenir força dificultats a fixar les dades d'aquesta editorial, segons Juana Zahar Vergara la distribuïdora Bajel de México estaria en funcionament el 1933 (2006) quan ens afirma —pensem que erròniament— que Andrés Zaplana la dirigeix; per la seva part, Alicia Alted (2005) proposa que Bajel va ser fundada a l'Argentina el 1939 per Epifanio Madrid Díez (no hem sabut trobar les dades) i Enrique Naval (Saragossa, 1901 - Mèxic, 1958);¹³⁸ d'altres autors com ara Germán Loedel Rois (2012) o Eduardo Mateo Gambarte (2015) situen la seva fundació el 1942.

Prenem com a més probables les dades que aporta Loedel Rois en la seva tesi *Los traductores del exilio republicano español en Argentina* (2012): Bajel seria una editorial fundada per refugiats espanyols el 1942 a Buenos Aires que se centraria més en la distribució que en l'edició i que acabaria fundant diverses sucursals en d'altres països hispanoamericans, com ara Mèxic; en la qual pren el nom de Bajel de México. Enrique

¹³⁸ No hem pogut recuperar informacions seves en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

Naval es trasllada a Mèxic l'any 1945 i es naturalitza mexicà el 1949 (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982).¹³⁹

Per la seva part, Josep Mengual proposa que són Epifanio Madrid i Enrique Naval els promotors i que l'empresa durarà molt poc, al final de Bajel, Naval i Espresate crearan Crédito Editorial que durarà poc menys de dos anys.

La distribuïdora també publicaria ocasionalment alguna obra com ara la d'alguns autors exiliats: l'escriptor i professor Roberto Ruiz (Madrid, 1925) o l'oftalmòleg i també escriptor Antonio Ros Sáez (La Unión, Múrcia, 1899-?).

Desconeixem la continuïtat de Bajel com a distribuïdora, però ha de ser posterior a 1957, a finals de 1956 apareix encara un anunci a l'obra *Catálogo general de bibliotecas para la escuela, el maestro, el profesionista, y el estudiante de México* (Menéndez, 1956), on segueix a la mateixa adreça de la República de Cuba. En aquest anunci comenta llibres de: pedagogia, art, medicina, química, tècnica industrial...

¹³⁹ «Otra de las empresas editoriales con importante participación española fue Bajel, fundada por los exiliados republicanos Epifanio Madrid y Enrique Naval en 1942. Aunque se centró más en la distribución que en la producción propia, llegó a editar algunos volúmenes sobre la historia de América y, de especial interés para la traducción, destaca la colección llamada *Diarios Íntimos y Correspondencias*, donde se publicaron las versiones en español de los diarios íntimos de Baudelaire (1943) y de Pierre Loti (1944) realizadas por Rafael Alberti y Eusebio de Gorbea, respectivamente. También publicaron la primera edición de *Vida bilingüe de un refugiado español en Francia (1939-1940)* (1942) de Alberti, quien también colaboró en la editorial prologando otros títulos. Poco tiempo después de la fundación de la empresa, el mismo Epifanio Madrid (1991: 178) recuerda: «sentimos que era preciso superar la estrecha limitación de los mercados locales y abordar los más amplios que ofrecía toda la América de lengua española para lograr una colocación más rápida de las ediciones y facilitar así la ampliación de los planes editoriales». Así, ya en 1944 establecieron una sucursal mexicana, y poco después la empresa había logrado expandirse a Perú, Venezuela, Cuba, Brasil y Uruguay, recabando, en lo posible, la colaboración de otros exiliados españoles en esos países. «Durante la década de los cincuenta –continúa Madrid–, Bajel ayudó a que las editoriales argentinas con ella relacionadas ya hubieran triplicado su clientela inicial y ello contribuyó positivamente a que dichas editoriales llegaran a exportar el setenta por ciento de su producción. Por eso mismo, al final la actividad de Bajel se focalizó exclusivamente en la distribución.»

1945

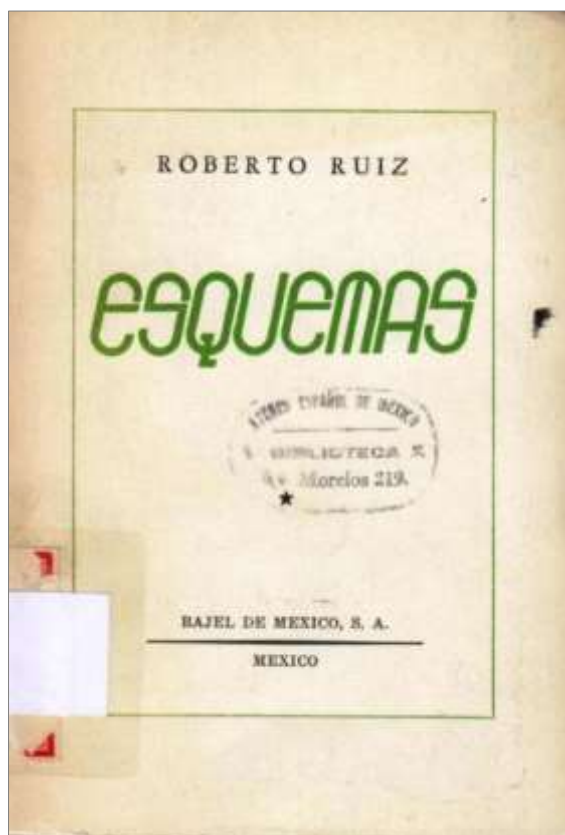
Ros, Antonio (1945). *La penicilina y sus aplicaciones en oftalmología*. México: Bajel.

1953

Masip, Paulino (1953). *La aventura de Marta Abril: novela*. México: Editorial Stylo; distribuidores Bajel de México.

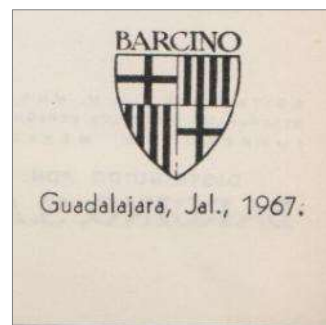
1954

Ruiz, Roberto (1954). * *Esquemas*. Grabados de Virgilio Ruiz. México: Bajel de México. Impresiones Modernas, S.A. Tabasco, 275.

Ruiz, Roberto (1954). *Esquemas*. Grabados de Virgilio Ruiz. México: Bajel de México.

Barcino
(Guadalajara, Jalisco)

[1967?-197...?]

Barcino (Guadalajara, Jalisco)	
Fundadors, directius i editors	Josep Maria Murià?
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	--- (2 fora de cronologia)
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol

Cal no confondre Barcino de Guadalajara amb les Ediciones Barcino de Mèxic D.F. de 1941.

Josep Maria Murià i Romaní (Barcelona, 1907 - Guadalajara, Jalisco, 1999)¹⁴⁰ va participar a la Guerra Civil en el front d'Aragó i en la Batalla de l'Ebre. Caiguda Catalunya va passar a França el 1939 i s'exilià a Mèxic el 1942. El 1949 s'instal·la a Guadalajara (Jalisco) des d'on durà a terme una activitat cultural intensa.

Els dos llibres que hem pogut recuperar de Barcino de Guadalajara són obra de Murià, i tot sembla indicar que l'editorial també ho era. Els incloem i citem per la raresa de ser obra fora de la Ciutat de Mèxic. En qualsevol cas, les edicions Barcino de Guadalajara queden fora de la nostra cronologia.

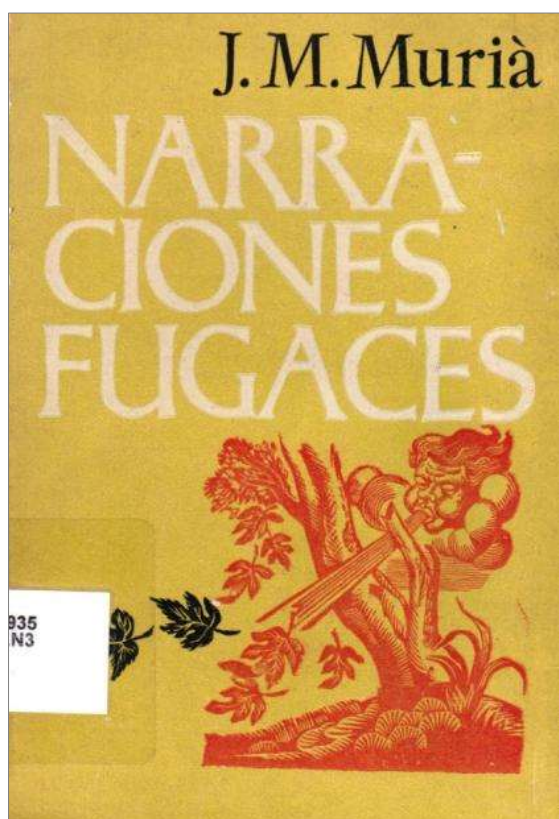
¹⁴⁰ No hem trobat informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México. Sí que ho hem fet de la seva germana, Anna Murià i del seu cunyat, Agustí Bartra.

1967

Murià, Josep M. (1967). * *Narraciones fugaces*. Traducció de José Narro. Guadalajara, Jal.: Barcino.

1969

Murià, Josep M. (1969). *Juegos florales y hechos históricos y literarios que los enmarcan*. Guadalajara, Jal.: Barcino.

Murià, Josep M. (1967). *Narraciones fugaces*. Traducció de José Narro. Guadalajara, Jal.: Barcino.

Biblioteca Social Reconstruir

[1978- ---]

Biblioteca Social Reconstruir	
Fundadors, directius i editors	Ricard Mestre i Ventura
Adreces conegudes	Calle Dolores 16 despacho 401 México, D.F. Godard, 20, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	--
Matèries editades	Anarquisme
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Minerva Imprenta Minerva Unión Distribuidora de Ediciones

Ricard Mestre i Ventura (Vilanova i la Geltrú, 1906 - Ciutat de Mèxic, 1997) era un llibertari autodidacta que amb el pas del temps va adquirir una certa experiència en l'edició de revistes i diaris, abans de la Guerra Civil.

Durant el conflicte participa en el Consell Municipal de Vilanova fins el 1938 que és allistat; en caure Catalunya s'exilia, primer a França on és internat durant uns mesos al camp d'Argelers.

Pel juliol de 1939 arriba a Mèxic a bord de l'*Ipanema*. Ricard Mestre amb d'altres socis fundarà les Ediciones Minerva, important empresa editorial que funcionarà fins 1946 i d'on derivaran d'altres projectes editorials com ara la Unión Distribuidora de Ediciones i una llibreria. Mes endavant parlarem més amplament de Ricard Mestre i d'aquestes dues editorials.

Mestre funda la Biblioteca Social Reconstruir (llibreria i editorial) per a la difusió de les idees llibertàries a partir de 1978, aquesta però queda fora de la nostra cronologia.

[197?- ---]

La Casa del Libro México	
Fundadors, directius i editors	Julio Sanz Sáinz Luis Santana
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Labor Mexicana Aconcagua Ediciones y Publicaciones CEAC

Ja ens havíem referit a l'editor català d'origen gallec Julio Sanz Sáinz (Pontevedra, 1913 - Ciutat de Mèxic, 1996)¹⁴¹ al parlar de les editorials Aconcagua Ediciones y Publicaciones i ho tornarem a fer amb Labor Mexicana. En aquest cas ens trobem amb una altra empresa, una xarxa de fins a 10 llibreries, encara en funcionament que funda en els anys setanta, associat a Luis Santana del Grupo Gigante, una xarxa de supermercats creada per tres espanyols l'any 1962 (Serrano Migallón, 2010; Sanz Crespo, 2015).

La Casa del Libro, malgrat la coincidència de noms, no té res a veure amb La Casa del Libro espanyola. Algunes obres, molt poques, editades però en els anys setanta i que per tant queden fora del nostre objecte d'estudi.

¹⁴¹ Fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros en México:

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=34491&accion=4&pila=true>>.

[1944-1963]

Club del Llibre Català	
Fundadors, directius i editors	Josep Carner, president Miquel Ferrer, secretari Josep M. Jufresa, tresorer Avel·lí Artís-Gener, vocal Agustí Bartra, vocal Joan Rossinyol, vocal Joan Roura-Parella, vocal Joan Roure-Torent, vocal Jaume Terradas, vocal
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres Gráficos de Cvltura Talleres Gráficos Intercontinental Talleres Gráficos de la Editorial Four- nier
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	5 (fins a 12 més fora de cronologia)
Matèries editades	Literatura, economia, política, filosofia i sociologia
Llengües de publicació	Català i espanyol
Empreses anteriors, continuadores o asso- ciades	Orfeó Català de Mèxic Institució de la Cultura Catalana Llibreria Italiana de Barcelona (Miquel Ferrer) Compañía General Editora

Teresa Fèrriz Roure (1998) fa una descripció ben extensa i detallada de l'aventura editorial del Club del Llibre Català i, en especial, del que considera el seu autèntic director i ànima, Miquel Ferrer i Sanxis (Castelldefels, 1899 - Barcelona, 1990).¹⁴² Amb els materials aportats per Fèrriz Roure n'hi hauria prou en aquest sentit. Aquí recollim l'essencial que completem però amb alguna correcció i descoberta.

¹⁴² Miquel Ferrer i Sanxis, segons la fitxa conservada en Registro Nacional de Extranjeros de México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=25065&accion=4&pila=true>.

El recorregut de Miquel Ferrer té dos eixos ben clars que sovint s'entrecreuen: la política i el món del llibre i l'edició. A principis dels anys trenta s'incorpora al Bloc Obrer i Camperol (BOC). Col·labora en diverses revistes de caràcter polític *La Batalla*, *L'Hora*, *Front* i *Treball* sota el pseudònim de Ramon Fuster i a Barcelona dirigeix al mateix temps la Llibreria Italiana, activitat que com veurem marcarà la seva vida professional futura a l'exili.

Iniciada la Guerra Civil, Ferrer participa en la creació del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), també serà secretari general de la Unió General de Treballadors (UGT). El 1939 passa a França i aquell mateix any és acollit com a refugiat a Mèxic. Arribat a la Ciutat de Mèxic treballarà a les llibreries Misrachi i Porrúa y Hermanos i s'incorporarà de seguida en l'activitat cultural i política de l'exili, promovent o participant de manera activa en diversos moviments com ara el Consell Nacional Català, el Partit Socialista Català i la Confederació d'Organitzacions Catalanes d'Amèrica. Ferrer també promou i participa en la creació de la *Revista dels catalans d'Amèrica* (*Diccionari dels catalans...*, 1992; Biblioteca del Pavelló de la República; 2015).

El 1940, funda la Compañía General Editora amb la col·laboració d'un impressor asturià (Fèrriz Roure, 1998). Més endavant en parlarem d'aquesta empresa editorial en castellà.

El 1965, torna definitivament de l'exili i s'instal·la a Catalunya. Recentment, el seu arxiu ha estat dipositat al CRAI-Biblioteca del Pavelló de la República (2015).

Sempre segons Fèrriz Roure, el Club del Llibre Català de Mèxic sorgeix el 1944 gràcies a l'impuls d'una colla d'exiliats catalans i arran de diverses edicions de la Feria del Libro. Segons les primeres notícies recollides, era voluntat de la nova editorial publicar obres assenyalades de la literatura clàssica catalana com la d'aquella literatura produïda en la diàspora.¹⁴³

En el seu inici, el seu consell directiu va estar format per Josep Carner, president; Miquel Ferrer, secretari; Josep M. Jufresa (sense dades), tresorer; Avel·lí Artís-Gener (Barcelona, 1912-2000), Agustí Bartra i Leonart (Barcelona, 1908 - Terrassa, 1982), Joan Rossinyol i Soler (Rubí, 1904-1983), Joan Roura-Parella (Tortellà, 1897 - Middletown, Connecticut, 1983), Josep Roure i Torent (Barcelona, 1902 - Mèxic, 1955) i Jaume Terrades (sense dades), vocals.

Alguns d'aquests directius també hi participen com a autors, com Roure i Torent i Terrades, o tot preparant aspectes tècnics i de disseny com ara Calders i Tísner.

L'ajut essencial per tirar endavant el Club del Llibre Català l'obtingué de Joan Linares Delhom (Palafrugell, 1881- Ciutat de Mèxic, 1947) que va ser alcalde de Palafrugell de

¹⁴³ Com podem comprovar, un model similar al de les Edicions de la Biblioteca Catalana de Bartomeu Costa-Amic.

1914 a 1916 i, segons Teresa Ferriz Roure, a principis dels quaranta era un vell resident.

Les temàtiques del catàleg de les 17 obres que publica el Club van des del record en poesia o narracions breus del país, al principi, fins al redreçament nacional en els anys seixanta; també i molt excepcionalment al reconeixement del que podríem anomenar la sorpresa mexicana.¹⁴⁴

Els llibres publicats pel Club són de bona factura, amb una qualitat ortotipogràfica remarcable, amb cura pels detalls: bona tipografia, enquadernacions ben resoltes, il·lustrats per Tísner o Calders, tirades numerades i, a més, un preu raonable per la qualitat. De les qüestions tipogràfiques (llevat dels dos primers volums), se'n fa càrrec Joan Boldó i Climent (Morella, 1902 - Mèxic, D.F.), de l'Editorial Fournier. Boldó havia treballat abans a Barcelona a les impremtes La Catalana, de Francesc Millà, i La Neotípia, cooperativa d'ensenyament d'arts gràfiques.

Tanmateix, la producció del Club del Llibre Català és força irregular en el temps, com podem veure en la bibliografia entre 1948 i 1956 on no hi apareix cap llibre. I encara que quedi fora de la nostra cronologia, comentarem que només serà a principi dels seixanta, entre 1960 i 1963, que se'n publiquen alguns més i aquests, pel que sembla, ja amb una clara idea de ser distribuïts en el mercat interior del Principat.

Quant a l'edició en català, és evident que sense la feina feta amb anterioritat per Teresa Ferriz Roure, la informació sobre aquestes editorials seria del tot incompleta, per això mateix no podem deixar d'indicar dues puntualitzacions que en res en volen desmerèixer la feina: Ferriz Roure no inclou l'obra del bibliògraf argentí José Torre Revello sobre *La imprenta y el libro en Cataluña: siglo XV* (1944), l'única publicada en castellà en el Club del Llibre Català; també, el llibre de Jaume Terrades no és *Músiques d'oboè* sinó *Musiques d'oboè*, sense accent i per tant paraula plana; no és d'estranyar que aquesta forma popular plana recollida en el diccionari normatiu però avui en desús, també apareix incorrectament en molts catàlegs de biblioteques (Pla Brugat; Ordóñez; Ferriz Roure, 1997, Ferriz Roure, 1998, Ferriz Roure, 1997, Camacho; Ferriz Roure; Guzmán, 1998).

¹⁴⁴ Interessant el comentari que en fa Teresa Ferriz Roure (1998): «la oferta del Club del Llibre Català combinó las narraciones populares, recuerdo de la tierra perdida, de *Contes d'Eivissa* (1948), con otros textos basados en leyendas mexicanas, como *L'alè de la sirena i altres contes* (1956). Ambos libros, de Josep Roure-Torent, muestran una evolución interesante: la que va del recuerdo constante de la patria añorada a la sorpresa, la seducción y, finalmente, la *comprensión* de México.»

1944

Terrades, Jaume (1944). * *Musiques d'oboè: poemes*. Amb unes notes autobiogràfiques de l'autor i una carta-prefaci de Josep Carner. Boixos de l'artista belga Suzanne Genachte. Mèxic, D.F.: Club del Llibre Català.

Torre Revello, José (1944). * *La imprenta y el libro en Cataluña: siglo XV*. México: Club del Llibre Català. «Fragmentos de la obra del prof. José Torre Revello "Orígenes de la imprenta en España y su desarrollo en América Española..." Editado por la Institución Cultural Española con motivo del quinto centenario de la imprenta. Buenos Aires, 1940.»

1945

Serra Hunter, Jaume; Carner, Josep (1945). *El pensament i la vida: estímuls per a filosofar*. Pròleg de Josep Carner; dibuix-retrat d'A. Artís-Gener. Mèxic, D.F.: Club del Llibre Català.

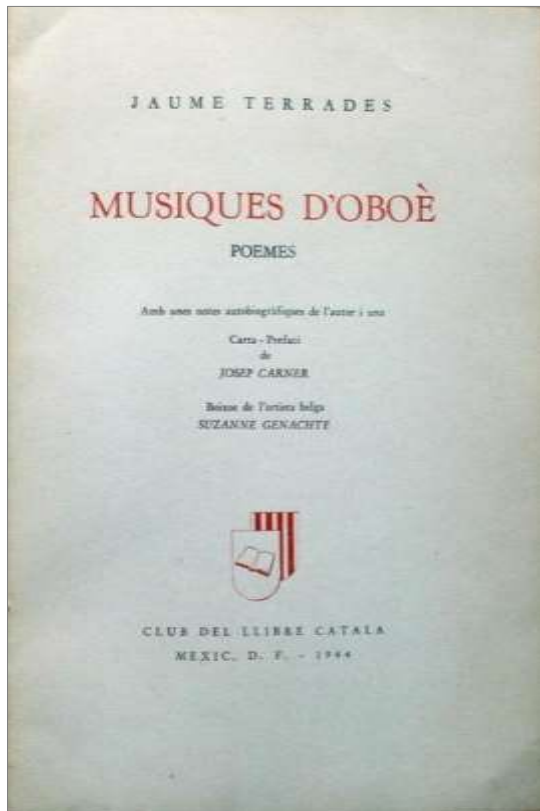
1948

Roure i Torent, Josep (1948). *Contes d'Eivissa*. Pròleg de Josep Carner; il·lustracions de Joan Sunyer. Mèxic, D.F.: Club del Llibre Català.

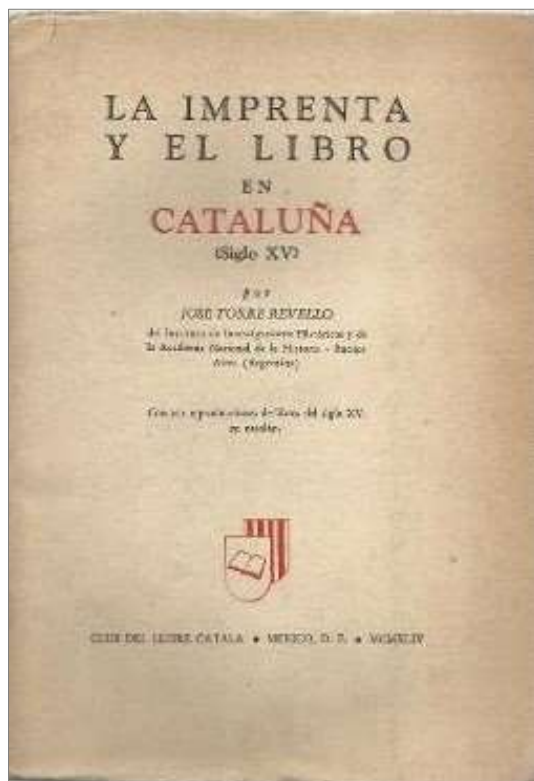
1956

Roure i Torent, Josep (1956). *L'alè de la sirena i altres contes*. Prefaci d'A. Artís-Gener. Mèxic, D.F.: Club del Llibre Català.

I continua fins 1963.

Terrades, Jaume (1944). *Musiques d'oboe: poemes*. Amb unes notes autobiogràfiques de l'autor i una carta-prefaci de Josep Carner. Boixos de l'artista belga Suzanne Genachte. Mèxic, D.F.: Club del Llibre Català.

Torre Revello, José (1944). *La imprenta y el libro en Cataluña: siglo XV*. México: Club del Llibre Català.

Colección Aquelarre

Logotip de les portades

Logotip de les cobertes

[1950-1954]

Colección Aquelarre	
Fundadors, directius i editors	José Ramón Arana Alcrudo (pseud. de José Luis Borau) Simón Otaola
Adreces conegudes	Sullivan, Núm. 39, Dep. 16. México 4, D.F. Bucareli nº 12-201, México, D.F. (Sender 1954)
Impremtes	Talleres Latina, S.A., República de El Salvador, 56, México, D.F. Talleres de la Impresora Comercial, Soto 117, México, D.F. Talleres Gráficos Editorial Intercontinental, Poniente, 262, México, D.F. (6) Gráfica Panamericana, S. de R.L., Pánuco, 63, México, D.F. Imprenta Juan Pablos, Donato Guerra, 5, México, D.F. (3)
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	19 (en van quedar 8 en projecte)
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Corzo Ediciones de la Colección Aquelarre Ediciones Medea

Es tracta d'una editorial i no d'una col·lecció. El nom prové d'una reunió d'amics espanyols refugiats a Mèxic que s'autoanomenaven Grupo Aquelarre.

La primera obra d'aquesta col·lecció va aparèixer sota el nom d'Ediciones Corzo i dins d'aquesta en la Colección Aquelarre; es tracta de l'obra de Simón Otaola, *Unos hombres: retratos* (1950). A partir d'aquesta obra, les següents prendrien com a nom d'editorial el de la col·lecció. En parlarem, d'Ediciones Corzo, editorial d'un sol llibre, més endavant.

El novel·lista Simón Otaola (Sant Sebastià, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1980) i el també escriptor José Ramón Arana (pseud. de José Luis Borau, Garrapinillos, Saragossa, 1905 - Saragossa, 1973)¹⁴⁵ són les dues peces clau i principals en aquesta editorial; potser el cartellista valencià Josep Renau (València, 1907 - Berlín Oriental, 1982) membre del cercle també hi participi?, de moment no ho podem afirmar. Una descripció evocadora però insuficient la tenim en els comentaris que fa José de la Colina sobre l'editorial en una solapa de l'obra d'Otaola *La librería de Arana* (1952).

Simón Otaola durant la Guerra Civil participa en la defensa de Madrid i més tard serà comissari polític en el front d'Aragó i del Segre; al final del conflicte passa a França o és internat al camp de Septfonds i poc després marxa cap a Mèxic. A Mèxic es dedica a retratar la vida quotidiana de l'exili espanyol, amb una obra breu però força interessant, participa en la vida cultural, funda la revista *Tertulia* i la Colección Aquelarre.

José Ramón Arana és també escriptor i polític, durant la seva joventut treballa a Barcelona en diverses indústries, entre elles la foneria de Can Girona; durant la guerra participa en el Consejo Regional de Defensa de Aragón, també anomenat Consejo de Aragón. En acabar la Guerra passa per França, Cuba i la República Dominicana (on s'assabenta de la mort d'una de les filles que havia deixat a Espanya) abans d'arribar a Mèxic. A Mèxic es dedica a la venda ambulant de llibres, participa en la creació de la revista *Las Españas* i en la d'aquesta *Colección Aquelarre*.

A partir de 1952 apareix citada com Ediciones de la Colección Aquelarre, suposem com a pura necessitat comercial de concreció.

Les obres publicades sota la Colección Aquelarre són de tirada curta, entre els 300 i els 500 exemplars (sobretot en l'inici), molt cuidats des del punt de vista tipogràfic, amb paper de bona qualitat i amb unes enquadernacions en rústica molt ben acabades. Pels autors, els títols i els continguts ens imaginem que estaven destinats al consum cultural de la comunitat mateixa de refugiats.

En la informació del que pensem penúltim llibre publicat per l'editorial *Hipogrifo violento* (Sender, 1954) podem aventurar que es van publicar 19 obres, si comptem la

¹⁴⁵ No hem pogut recuperar les fitxes d'Otaola ni Arana (Borau) amb la informació d'arribada en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

primera editada en el segell Ediciones Corzo. En la informació de les solapes s'anunciaven els 8 llibres següents que van quedar en preparació:¹⁴⁶

Anselmo Carretero. *El espíritu democrático de la epopeya española.*

Manuel Bonilla Bagetto. *La muerte en la lírica castellana y otros ensayos.*

Juan Ramón Arana. *Seis romances de ciego.*

Juan Ramón Arana. *Cartas al aquelarre.*

Juan Ramón Arana. *Hora de España.*

José de la Colina. *Libro para la tarde del domingo.*

Francisco Rivero Gil. *Tajamar (Un hombre y su nariz).*

Francisco Rivero Gil. *A la sombra de los ataúdes en flor.*

¹⁴⁶ Cap d'aquests llibres van ser editats en cap altra editorial.

1950

Arana, José Ramón (pseud. de José Ruiz Borau) (1950). * *El cura de Almuniaced*. México: Colección Aquelarre. 185 p. En el colofó: Terminóse de imprimir esta obra en los Talleres Latina, S.A., República de El Salvador, 56, México, D.F., el 1º de agosto de 1950. La edición consta de 500 ejemplares impresos en papel Novela.

Otaola, Simón de (1950). * *Unos hombres: retratos*. [Nota en la solapa de Efraín Huerta]. México: Ediciones Corzo. 206 p. Terminóse de imprimir esta obra en los Talleres de la Impresora Comercial, Soto 117, México D.F., el día 2 de Septiembre de 1950. La edición consta de 500 ejemplares impresos en papel Biblios.

1951

Albornoz y Salas, Álvaro de (1951). *Los niños, las niñas y mi perra*. México: Colección Aquelarre.

Alcázar, Carmen (1951). * *Mi soledad y yo: poemas*. [Prólogo de Isidoro López Calleja]. México: Colección Aquelarre. 79 p. Impreso Talleres Gráficos Editorial Intercontinental, Poniente, 262, Colonia Sta. María Insurgentes, México, D.F.

Arana, José Ramón (pseud. de José Ruiz Borau) (1951). * *Veturian: drama en un acto*. [Nota en la solapa de Otaola]. México: Colección Aquelarre. 78 p. Este libro se terminó de imprimir el día 29 de mayo de 1951 en los Talleres Gráficos de la Editorial Intercontinental, S.A., calle 13 de poniente, 262 (Col. Sta. María-Insurgentes) de la Ciudad de México.

Belausteguigoitia, Ramón de (1951). *La sombra del mezquite: novela*. México: Colección

Brook, Paulita (1951). *La espiga y el racimo*. México: Colección Aquelarre. Impreso en Talleres Gráf. de la Ed. Intercontinental.

Souza, Antonio (1951). * *Pequeño viaje: enero-marzo, 1950*. [Nota en la solapa de Ramón Xirau]. México: Colección Aquelarre. 154 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir en los talleres de Gráfica Panamericana, S. de R.L., Pánuco, 63, ciudad de México, el día 1º de Marzo de 1951. En su composición se utilizaron tipos Bodoni de 14, 12 y 8 puntos. Se imprimieron 300 ejemplares en papel Biblios.

1952

Balbontín, José Antonio (1952). *La España de mi experiencia: (reminiscencias y esperanzas de un español en el exilio)*. México: Ediciones de la Colección Aquelarre.

Carretero y Nieva, Luis; Carretero y Jiménez, Anselmo (1952). * *Las nacionalidades españolas*. Edición ampliada y anotada por A. Carretero y Jiménez. Prólogo de Pedro

Bosch-Gimpera. [Nota en la solapa de Luis Areitioaurtena y Arizpe]. México: Colección Aquelarre. 293 p. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 30 de agosto de 1952 en los talleres de la Editorial Intercontinental, S.A., 13 Poniente, 262, Colonia Sta. María Insurgentes, México, D.F. Consta la edición de mil ejemplares sin numerar en papel Biblios y 20 ejemplares numerados en papel Camois.

Granados, Mariano (1952). *Nuevo retablo*. México: Colección Aquelarre.

Otaola, Simón de (1952). * *La librería de Arana: historia y fantasía*. Ilustraciones de Juan Renau, José de la Colina, López Cortés, Ras, Esplandín y del autor. [Nota de la solapa: Francisco Pina]. México: 466 p.: il. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 15 de febrero de 1953, en los talleres de Imprenta Juan Pablos, Donato Guerra N° 5.

Pina, Francisco (1952). *Charles Chaplin: genio de la desventura y la ironía*. México: Colección Aquelarre. [Impr. Juan Pablos].

1953

Enríquez Calleja, Isidoro (1953). *Las tres celdas de sor Juana*. Ilustraciones de Elvira Gascón. México, D.F.: Colección Aquelarre. 154 p.

Otaola, Simón de (1953). * *Los tordos en el pirul*. [Nota en la solapa Isidoro Enríquez Calleja]. México: Ediciones de la Colección Aquelarre. 350 p.

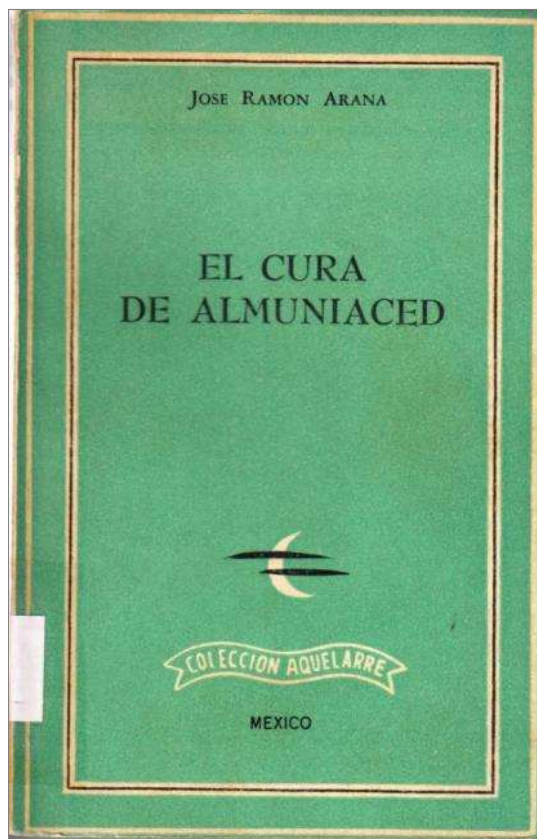
Renau, Juan (1953). * *Pasos y sombras: autopsia*. Ilustraciones del autor. [Nota en la solapa: Francisco Pina]. México: Colección Aquelarre. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 27 de mayo de 1953, en los talleres de Impresora Juan Pablos, Donato Guerra, 5, México, D.F.

Sender, Ramón J. (1953). * *Mosén Millán: novela*. México: Colección Aquelarre. 87 p. Este libro se terminó de imprimir el día 6 de febrero de 1953, en los Talleres Gráficos de la Editorial Intercontinental, S.A., calle 13 Poniente N° 262. Col. Sta. María Insurgentes, México, D.F.

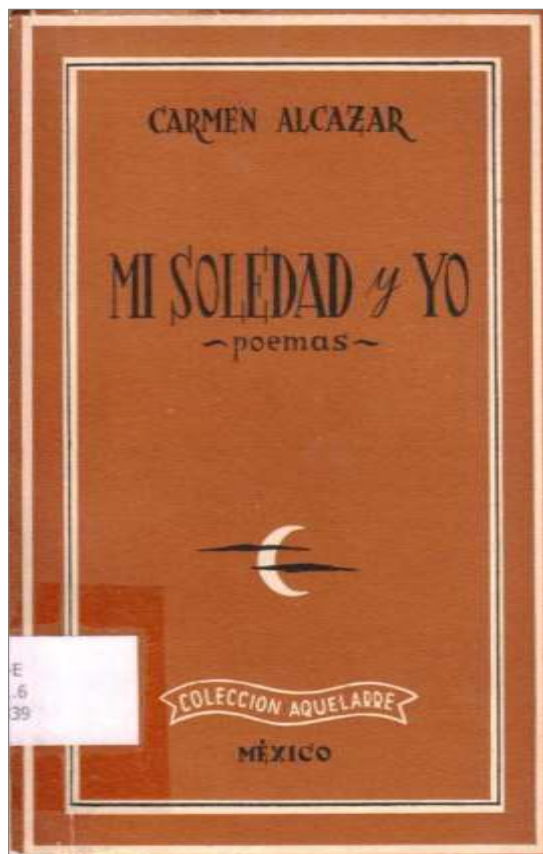
1954

Sender, Ramón J. (1954). * *Hipogrifo violento: novela*. México: Colección Aquelarre. Talleres gráficos Editorial Intercontinental, S.A. 13 Poniente, 262, Col. Sta. María Insurgentes. México, D.F.

Sender, Ramón J. (1955 [i.e. 1954]). *Ariadna: novela*. México: Colección Aquelarre. En el colofó: 1954.

Arana, José Ramón (pseud. de José Ruiz Borau) (1950). *El cura de Almuniaced*. México: Colección Aquelarre. 185 p.

Alcázar, Carmen (1951). *Mi soledad y yo: poemas*. [Prólogo de Isidoro López Calleja]. México: Colección Aquelarre. 79 p.

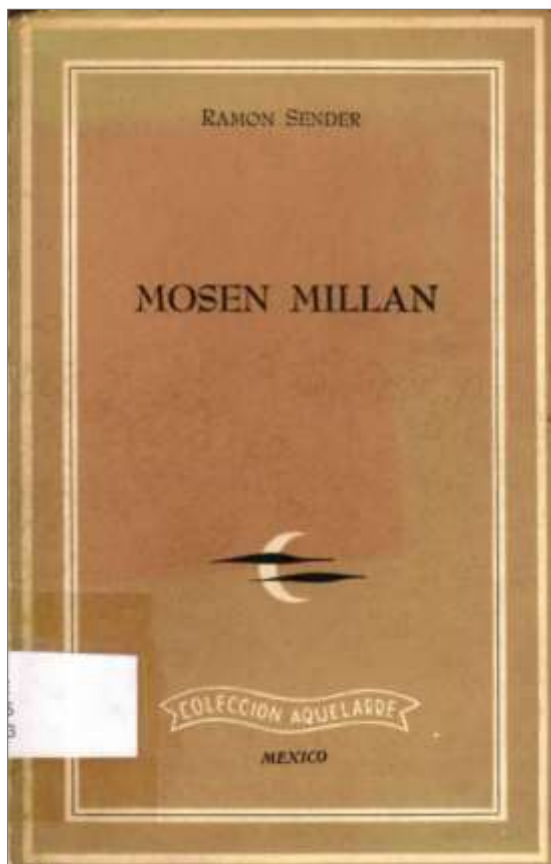
Otaola, Simón de (1952). *La librería de Arana: historia y fantasía*. Ilustraciones de Juan Renau, José de la Colina, López Cortés, Ras, Esplandín y del autor. [Nota de la solapa: Francisco Pina]. México: Colección Aquelarre. 466 p.

Carretero y Nieva, Luis; Carretero y Jiménez, Anselmo (1952). *Las nacionalidades españolas*. Edición ampliada y anotada por A. Carretero y Jiménez. Prólogo de Pedro Bosch-Gimpera. [Nota en la solapa de Luis Areitioaurtena y Arizpe]. México: Colección Aquelarre. 293 p.

Renau, Juan (1953). *Pasos y sombras: autopsia*. Ilustraciones del autor. [Nota en la solapa: Francisco Pina]. México: Colección Aquelarre.

Sender, Ramón J. (1953). *Mosén Millán: novela*. México: Colección Aquelarre. 87 p.

Colección Luz sobre España

[1942-1946]

Colección Luz sobre España	
Fundadors, directius i editors	Manuel Domínguez Benavides?
Adreces conegudes	Apdo. 8643. México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Tenochtitlan

Ens trobem novament davant d'un nom que ha portat confusió i que ens ha estat necessària una sèrie de confirmacions per donar-lo d'alta en aquest llistat com una casa editorial en sentit estricte. En l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* compilat per Julián Amo (1945) es donava notícia de la creació el 1942 de l'editorial Colección Luz sobre España. Una editorial tanmateix que tindrà una vida breu.

Tota la producció d'aquesta editorial es limita a la trilogia del dramaturg i periodista gallec Manuel Domínguez Benavides, conegut més sovint com Manuel D. Benavides (Ponteareas, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1947).¹⁴⁷ De fet, encara que anunciat el tercer volum, en aquesta editorial només apareixeran els dos primers.

Les dues primeres obres surten com a editorial pròpia, sota el segell Colección Luz sobre España, el tercer volum —que incloem igualment en aquesta informació— apareix editat sota el segell Tenochtitlán: *Guerra y revolución en Cataluña: reportaje*. México: Ediciones Tenochtitlán. 456, [20] p. En la solapa: Este es el tercer volumen de la «Colección Luz sobre España».

¹⁴⁷ Es conserva fitxa d'entrada com asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México amb una clàusula d'obligació de radicar fora de la Ciutat de Mèxic:

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=18447&accion=4&pila=true>>.

Manuel D. Benavides arriba exiliat a Mèxic l'any 1939 i, allà, participarà en el Círculo Jaime Vera, escriurà i publicarà novel·les de records sobre la Guerra Civil, d'entre les quals hi destaca *La escuadra la mandan los cabos*. També exercirà breument el càrrec de secretari de redacció de *Reconquista de España*, setmanari de la Unión Nacional Española en México.

Sense poder-ho afirmar, creiem que la mort de Benavides, el 1947, va suposar el final de l'editorial i la seva continuació, ara sí com a col·lecció, en les Ediciones Tenochtitlan.

Obres editades

1942

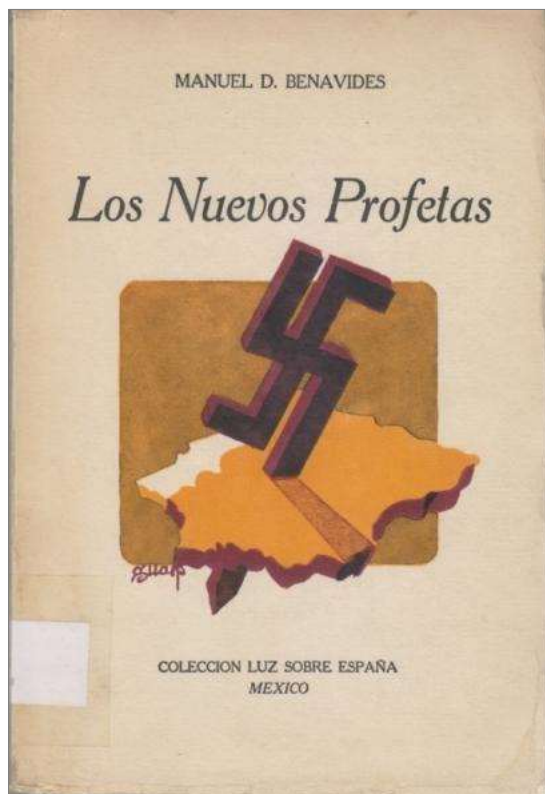
Benavides, Manuel D. (1942). * *Los nuevos profetas*. México: Colección Luz sobre España. 345 p. Colección Luz sobre España, Apdo. 8643. México, D.F. Artes Gráficas Comerciales, Lecumberri, 36. México.

1944

Benavides, Manuel D. (1944). *La escuadra la mandan los cabos*. México: Colección Luz sobre España.

1946

Benavides, Manuel D. (1946). * *Guerra y revolución en Cataluña: reportaje*. México: Ediciones Tenochtitlan. 456, [20] p. En la solapa: Este es el tercer volumen de la «Colección Luz sobre España», s'anuncien la 4a i 5a parts de l'obra: *Soy del 5º Regimiento*, i *La historia se hace en Madrid*.

Benavides, Manuel D. (1942). *Los nuevos profetas*. México: Colección Luz sobre España. 345 p.

Colección Málaga

[1944-1977]

Colección Málaga	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles
Adreces conegudes	
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	16 (fora del període 57)
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Cenit (Espanya) Editorial Nuestro Pueblo (Espanya) Estrella, Editorial para la Juventud EDIAPSA Librería Juárez Librerías de Cristal

Com passava amb les anteriors col·leccions ens calia comprovar que es tractava d'una veritable editorial i no d'una col·lecció dins d'una editorial, a tal efecte hem pogut confirmar-ho gràcies als estudis previs de Luis Suárez (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982) i de Gonzalo Santonja (2003); en canvi, Carlos Martínez (1959) la defineix, entre d'altres, com un col·lecció d'EDIAPSA.¹⁴⁸

La Colección Málaga, S.A., és una de les empreses editorials que aquest autèntic fenomen del llibre Rafael Giménez Siles (Màlaga, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1991)¹⁴⁹ organitzarà a Mèxic, en aquest cas i segons Suárez: «asociado con doña Francisca Navarro de

¹⁴⁸ «Otra importante editora en la que intervinieron decisivamente los exiliados es la E.D.I.A.P.S.A. (Editora y Distribuidora Ibero-Americana de Publicaciones, S.A.), que como la *Séneca* diversificó su producción en varias colecciones y editoriales filiales. Entre ellas figuran: *Ediciones pedagógicas y escolares*, dirigida por Antonio Ballesteros y Juan Comas; [...] Colección Málaga, en la que se publicaron...».

¹⁴⁹ No hem pogut aconseguir la informació de l'entrada en el Registro Nacional de Extranjeros en México ni seva ni de la seva esposa, Francisca Navarro.

Giménez.»¹⁵⁰ Santonja afegeix que el nom és «En homenaje a Málaga, su ciudad natal, Giménez Siles dedicó una serie, 'Gibralfaro', a tauromaquias, con títulos como *El arte de birlibirloque* de José Bergamín, *El torero Caracho* de Ramón Gómez de la Serna y *Teoría de Pepe-Hillo* de Daniel Tapia Bolívar (1945). Uno de sus mayores éxitos fue la novela clave de Martín Luis Guzmán, *El águila y la serpiente*.»

Succeeix, però, que en els llibres que hem pogut recuperar al llarg de les nostres cerques no acaben de lligar del tot, o per al nostre gust no donen un quadre clar, cronològicament homogeni; són sets i nous i cartes que no lliguen.

Fins i tot en les referències tenim dubtes: Carlos Martínez, en la *Crónica de una emigración* (1959) parla de la curiosa traducció de Tolstoi, *La guerra y la paz*, dins de la Colección Málaga i nosaltres no l'hem sabuda trobar (sí, editada el 1960 per la Compañía General de Ediciones de Giménez Siles).

La consulta en mà de tots els més de cinquanta llibres probablement ens donaria la clau, els que hem pogut consultar han estat els de la col·lecció *Gibralfaro*, que com hem vist, tenien un nexa comú (Santonja, 2003).

¹⁵⁰ La seva esposa.

1945

Gómez de la Serna, Ramón (1945). *El torero caracho: novela*. México: Colección Málaga. (Serie Gibralfaro).

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *1: Su alteza serenísima.- 2: Memorias de un polizonte*. México: Colección Málaga. S. A.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *3: El golpe de Estado.- 4: Los mártires de Tacubaya*. México: Colección Málaga. S. A.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *7: Las ranas pidiendo rey.- 8: Puebla*. México: Colección Málaga. S. A.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *9: La Corte de Maximiliano.- 10: Orizaba*. México: Colección Málaga. S. A.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *11: Porfirio Díaz.- 12: Ramón Corona*. México: Colección Málaga. S. A.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *13: La emigración.- 14: Queretano*. México: Colección Málaga. S. A.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *La corte de Maximiliano*. México: Colección Málaga.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *Episodios nacionales: Santa Anna. La reforma. La intervención. El imperio*. México: Colección Málaga. S. A.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *El golpe de estado*. México: Colección Málaga.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *El plan de pacificación*. México: Colección Málaga.

Salado Álvarez, Victoriano (1945). *La reforma...* México: Colección Málaga.

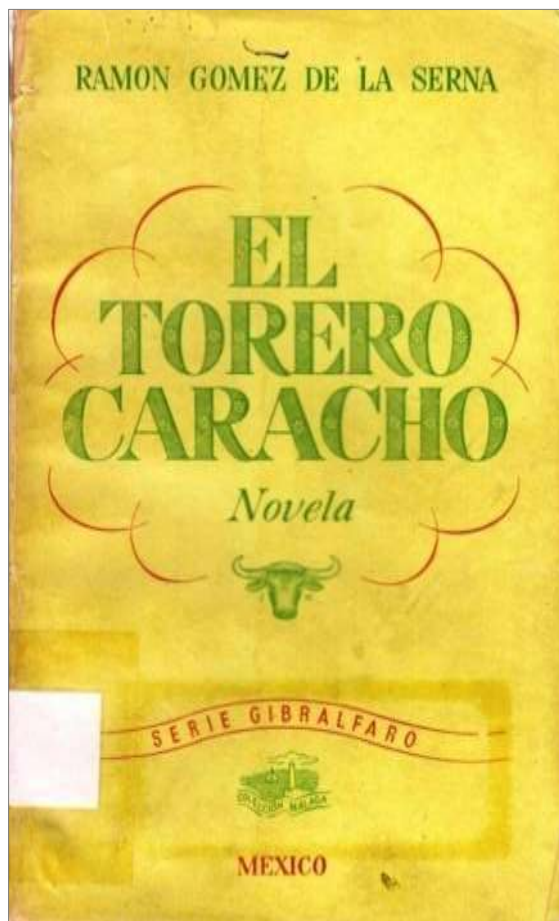
Tapia, Daniel; Pepe-Hillo (1945). *Teoría de Pepe-Hillo: biografía y tauromaquia*. México: Colección Málaga.

1951

Zola, Émile (1951). *El vientre de París: los Rougon-Macquart, historia natural y social de una familia bajo el Segundo Imperio*. México: Colección Málaga.

1953

Zola, Émile (1953). *La caída del abate Mouret: los Rougon-Macquart, historia natural y social de una familia bajo el Segundo Imperio, volumen V*. Aurelio Garzón del Camino México: Colección Málaga.

Gómez de la Serna, Ramón (1945). *El torero caracho: novela*. México: Colección Málaga. (Serie Gibralfaro).

[1953-1957]

Colección Teatro Español	
Fundadors, directius i editors	Álvaro Arauz
Adreces conegudes	
Impremtes	Talleres Gráficos de la Editorial Intercontinental, S. A., 13 Poniente. Col. Santa María Insurgentes, México, D.F. Talleres Gráficos de la Editorial Helio-México, S.A., Geranio, 262, Col. Sta. María Insurgentes, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	4 (més una fora de període)
Matèries editades	Teatre espanyol clàssic i contemporani
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Teatro Mexicano Colección Temas Teatrales Colección Teatro de Bolsillo Colección Teatro Contemporáneo Colección Teatro Universal Colección Teatro Mexicano en el Extranjero

L'exiliat Álvaro Arauz Pallardó (Madrid, 1911 - Ciutat de Mèxic, 1970)¹⁵¹ és el responsable des del principi a la fi de la Colección Teatro Español (que considerem com a editorial) i les seves edicions paral·leles, fins arribar a un total de set, i que veurem a continuació: Colección Teatro Mexicano, Colección Temas Teatrales, Colección Teatro de Bolsillo, Colección Teatro Contemporáneo, Colección Teatro Universal i Colección Teatro Mexicano en el Extranjero (Paulino Ayuso, 2008; González Martín; Hidalgo, 2016).

Álvaro Arauz estudia Magisteri i Medicina a Madrid que no acaba per l'inici de la Guerra Civil. Arauz és però un home de teatre: dramaturg, autor de diverses obres i, sobretot, crític de teatre.

¹⁵¹ No hem pogut localitzar la fitxa d'Álvaro Arauz en el Registro Nacional de Extranjeros en México, sí del seu germà Eugenio Arauz Pallardó, que va ser ministre d'Economia de la II República en l'exili: http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?accion=4&nid=5798&txt_id_imagen=1&txt_rotar=0&txt_contraste=0&appOrigen=>. (Prósper; Mateos, 2012).

Acabada la Guerra Civil, primer passa a França i, el 1943, s'exilia a Mèxic on arriba a bord del *Nyassa* i serà nomenat cap de premsa de l'Ambaixada francesa a Mèxic.

La seva activitat és intensa: escriu crítica teatral (en llibres, diaris i revistes, però també en programes de ràdio) assaig, tradueix al castellà obres de la literatura contemporània francesa: Samuel Beckett, Simone de Beauvoir, André Gide, Eugène Ionesco, Jean-Paul Sartre... i també clàssics; adaptacions teatrals, serà empresari i director de la *Maison de France*, més tard anomenada Sala Molière. La seva trajectòria de divulgador del teatre i les arts franceses li mereixen la condecoració de la Legió d'Honor, les Palmes Acadèmiques i l'Ordre de les Lletres i les Arts (*Diccionario de escritores mexicanos, siglo XX*, 1988; *Exilio...*, 1982).

Álvaro Arauz és, a més, responsable primer i últim, com ja hem apuntat, d'una sèrie de col·leccions especialitzades en l'edició de textos dramàtics espanyols (Colección Teatro Español), mexicans (Colección Teatro Mexicano) i sobre altres tradicions teatrals nacionals (Colección Teatro Contemporáneo, Colección Teatro Universal).

No hem sabut trobar, o quedaven fora del nostre límit temporal, d'altres projectes editorials: Colección Teatro de Bolsillo, Colección Teatro Contemporáneo, Colección Teatro Universal, Colección Teatro Mexicano en el Extranjero (*Diccionario de escritores mexicanos, siglo XX*, 1988; González Martín; Hidalgo, 2016).

Hi va haver encara una última obra, ja fora del nostre període: Arauz, Álvaro (1957). *Proceso a Don Juan y Una tarde del 1588: [dos obras en un acto]*. México: Colección Teatro Español.

La labor d'Arauz és completa, ell dirigeix l'editorial, selecciona els textos a editar i elabora tot l'aparell crític, seves són totes les «Notas» (pròleg i edició) de totes les obres consultades.

L'edició és molt curosa tant pel que fa al contingut com al material o continent, són obres ben impreses, ben maquetades, amb una composició de caixa neta i elegant, enquadernats en rústica de bona factura; les edicions són, a més, numerades.

La Colección Teatro Español es divideix en un parell de sèries o col·leccions: Serie Los Románticos (en són pràcticament tots) i la Serie Los Contemporáneos (només un llibre, amb dues peces seves).

Per la informació continguda i anunciada en aquestes obres, tot fa sospitar que alguns no van arribar a sortir: *Los amantes de Teruel*, de Juan Eugenio Hartzenbusch; *El puñal del godo*, de José Zorrilla.

1953

Rivas, Ángel de Saavedra, Duque de (1953). * *Don Álvaro; o, La fuerza del sino*. México: Colección Teatro Español. 160 p. (Serie Los Románticos. Dirigida por Álvaro Arauz). En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 1º de julio de 1953, en los Talleres Gráficos de la Editorial Intercontinental, S. A., 13 Poniente. Col. Santa María Insurgentes, México, D.F.

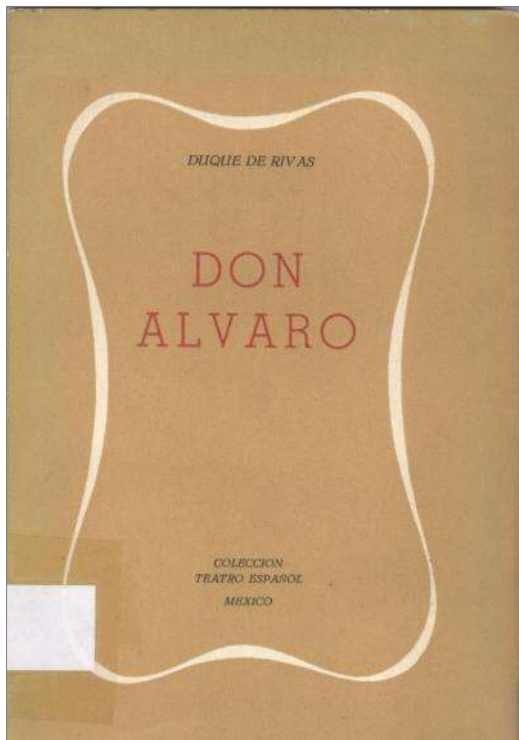
1955

Larra, Mariano José de (1955). * *Macías*. Notas de Álvaro Arauz. México: Colección Teatro Español. 112 p. (Serie Los Románticos. Dirigida por Álvaro Arauz). En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 18 de febrero de 1955, en los Talleres Gráficos de la Editorial Helio-México, S.A. Geranio, 262, Col. Sta. María Insurgentes, México, D.F.

Martínez de la Rosa, Francisco (1955). * *La conjuración de Venecia*. Nota de Álvaro Arauz. México: Colección Teatro Español. 109 p. (Serie Los Románticos. Dirigida por Álvaro Arauz). En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 1º de julio de 1955, en los Talleres Gráficos de la Editorial Intercontinental, S. A., Geranio, Nº 262 (Col. Santa María Insurgentes), México, D.F.

1956

García Gutiérrez, Antonio (1956). * *Venganza catalana*. Nota de Álvaro Arauz. México: Colección Teatro Español. 184 p. (Serie Los Románticos. Dirigida por Álvaro Arauz). En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 2 de enero de 1956, en los Talleres Gráficos de la Editorial Helio-México, S.A., Geranio, 262, Col. Sta. María Insurgentes, México, D.F.

Rivas, Ángel de Saavedra, Duque de (1953). *Don Álvaro; o, La fuerza del sino*. México: Colección Teatro Español. 160 p.

Larra, Mariano José de (1955). *Macías*. Notas de Álvaro Arauz. México: Colección Teatro Español. 112 p.

Colección Teatro Mexicano

[1953-1960?]

Colección Teatro Mexicano	
Fundadors, directius i editors	Álvaro Arauz
Adreces conegudes	----
Impremtes	Talleres Gráficos de la Editorial Helio-México, S.A., Geranio, 262, Col. Sta. María Insurgentes, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	9
Matèries editades	Teatre mexicà clàssic i contemporani
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Teatro Español Colección Temas Teatrales Colección Teatro de Bolsillo Colección Teatro Contemporáneo Colección Teatro Universal Colección Teatro Mexicano en el Extranjero

Hem pogut parlar de la vida i l'obra d'Álvaro Arauz quan presentàvem la Colección Teatro Español; aquesta editorial de nom Colección Teatro Mexicano és similar a l'anterior quant a la selecció i qualitat de les obres; la col·lecció s'allarga uns pocs anys més en el temps.

1953

Inclán, Federico Schroeder (1953). *Hidalgo*. México: Colección Teatro Mexicano.

Magana, Serio (1953). *Los signos del zodiaco*. México: Colección Teatro Mexicano.

Solana, Rafael (1953). *Estrella que se apaga*. México: Colección Teatro Mexicano.

1954

Cervantes, Dagoberto de (1954). *Lorenzo: corrido del vengador [Drama en tres actos]*. México: Colección Teatro Mexicano.

Solana, Rafael (1954). *Las islas de oro [Comedia en tres actos]*. México: Colección Teatro Mexicano.

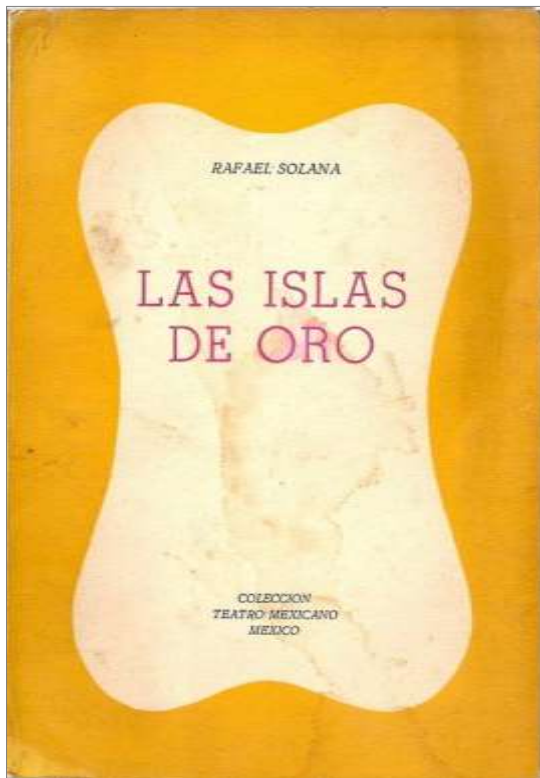
Solórzano, Carlos (1954). *Doña Beatriz: La sin ventura*. México: Colección Teatro Mexicano.

Villaurrutia, Xavier (1954). *El solterón [Obra en un acto]*. México: Colección Teatro Mexicano.

1955

Mora, Juan Miguel de (1955). * *Primero es la luz*. México: Colección Teatro Mexicano. 45 p. (Colección Teatro Mexicano. Dirigida por Álvaro Arauz). En el colofón: Este libro se terminó de imprimir el día 15 de julio de 1955, en los talleres gráficos de la Editorial Helio-México, S.A., calle Geranio, 262 (antes 13 Poniente), Col. Sta. María Insurgentes, D.F.

Usigli, Rodolfo (1956). *Otra primavera*. México: Colección Teatro Mexicano.

Solana, Rafael (1954). *Las islas de oro* [Comedia en tres actos]. México: Colección Teatro Mexicano.

Mora, Juan Miguel de (1955). *Primero es la luz*. México: Colección Teatro Mexicano. 45 p.

[1953-1966?]

Colección Temas Teatrales	
Fundadors, directius i editors	Álvaro Arauz
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres Gráficos de la Editorial Helio-México, S.A., Geranio, 262, Col. Sta. María Insurgentes, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	4
Matèries editades	Història i crítica de teatre
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Teatro Español Colección Teatro Mexicano Colección Teatro de Bolsillo Colección Teatro Contemporáneo Colección Teatro Universal Colección Teatro Mexicano en el Extranjero

En aquesta editorial, similar a les dues anteriors, Álvaro Arauz recull obres pròpies, de reconeguts crítics mexicans (el prolífic Armando de María y Campos) o traduïdes del francès (Maurice Rostand i Dénis Diderot) sobre aspectes del teatre universal.

Segueix els mateixos principis editorials que les dues altres editorials, la Colección Teatro Español i la Colección Teatro Mexicano.

1953

Rostand, Maurice (1953). *Sarah Bernhardt*. México: Colección Temas Teatrales.

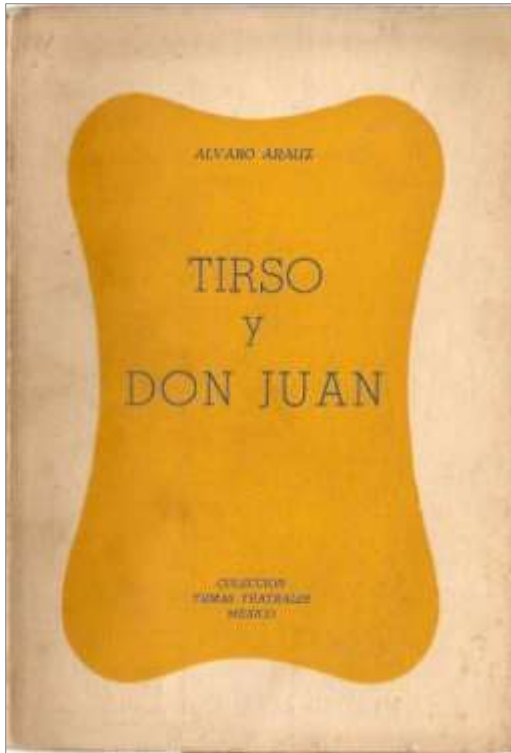
1954

Arauz, Álvaro (1954). * *Tirso y Don Juan*. México: Colección Temas Teatrales.

Diderot, Denis (1954). *La paradoja del comediante*. México: Colección Temas Teatrales.

1956

María y Campos, Armando de (1956). *El emperador y el poeta*. México: Colección Temas Teatrales.

Arauz, Álvaro (1954). *Tirso y Don Juan*. México: Colección Temas Teatrales.

Compañía Editora y Librería Ars

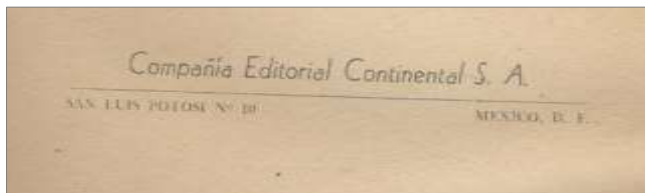
[1940?-1953?]

Compañía Editora y Librería Ars	
Fundadors, directius i editors	Ramón Lamonedá, director tipogràfic
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	53
Matèries editades	Literatura, història i política mexicanes
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Ramón Lamonedá (Begíjar, Jaén - Ciutat de Mèxic, 1971), de professió tipògraf, va ser un destacat polític del PSOE, va arribar a ser el secretari general del partit durant la Guerra, el 1938. De jove va estudiar tipografia a l'Escuela de Aprendices de la Asociación General del Arte de Imprimir de la UGT i va ingressar en aquest sindicat on tindria càrrecs importants, com ara el de secretari general de la Federació Gràfica Espanyola el 1918.

Abans de la República va ser corrector d'*El Sol* de Madrid, diputat del PSOE durant la República, durant la Guerra va exercir diversos càrrecs de Govern com ara el de subsecretari d'Indústria i Comerç i subsecretari de Treball i Previsió (Fundación Pablo Iglesias, 2016).

Exiliat a Mèxic en acabar la Guerra Civil espanyola, excepte un curt període al final de la Guerra Mundial que torna a Europa per participar infructuosament en el derrocamment del règim franquista. A Mèxic va ser el director tipogràfic de diverses editorials, com ara la Compañía Editora y Librería Ars, no incloem però aquesta editorial perquè entenem que es tracta d'una editorial de matriu mexicana.

[1944?-1965?]

Compañía Editorial Continental, S.A. CECSA	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Calzada de Tlalpan, 4620, México 22, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	32
Matèries editades	Llibre tècnic, llibre pràctic, literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Grupo Patria Cultural

Hem tingut força dificultats per ajustar les informacions que teníem sobre la Compañía Editorial Continental, S.A. (CECSA) i encara dubtem de la seva inclusió. En algun moment de la cerca inicial se'ns va informar que havia estat una editorial fundada per refugiats però no coneixem els seus responsables i els autors que publiquen són sovint autors d'èxit en l'Espanya de Franco.

Tampoc les dates de les edicions no acaben d'encaixar, no són exactes, segons el *Diccionario de literatura mexicana del siglo XX* (Pereira et al., 2000) és fundada el 1954 i acaba incorporant-se al Grupo Patria. Per la nostra part, però, hem pogut comprovar que hi ha obres anteriors a aquesta data, no moltes, però suficients per haver de revisar llibres en mà. Hi ha informació del catàleg de 1964-1965 amb adreça i temàtiques, però sense dades que ens puguin ajudar a resoldre aquests dubtes.

En tot cas cal evitar confondre-la amb l'Editora Continental, anterior i obra de Luis Araquistáin (Santander, 1886 - Ginebra, 1959), sobre la qual en parlarem més endavant.

vant.¹⁵² Potser l'error de referir-se vingui d'aquesta proximitat en els noms?, ho desconeixem.

«La Compañía Editorial Continental (CECSA) fue fundada en 1954 y se ha dedicado a la edición de libros de texto universitarios. En su catálogo se encuentran temas económicos, administrativos, de ciencias básicas, de ingeniería, libros de referencia profesional para todas las carreras, textos de bachillerato y secundaria, así como libros de interés general y diccionarios. Además, maneja libros actuales sobre negocios y temas administrativos.»

A més del llibre tècnic, del llibre d'interès general, del llibre que avui anomenariem d'autoajuda, hi trobem molts èxits literaris i d'assaig de l'època, traduccions de l'anglès, l'alemany i l'italià: G. K. Chesterton, Giovanni Papini, Frank G. Slaughter... i autors que han quedat a l'Espanya de Franco: Álvaro de Laiglesia, director de *La Codorniz*; l'arquitecte Eduardo de Figueroa y Alonso Martínez; l'autora de novel·les romàntiques i d'aventures, Luisa-María Linares; o el conegut autor d'èxit, José María Gironella.

Però també personatges de l'exili, com ara el psiquiatre Emili Mira i López (Santiago de Cuba, 1896 - Petrópolis, Brasil, 1964), director dels frenopàtics Pere Mata de Reus i de Sant Boi, durant la Guerra va ser el cap del Servei Psiquiàtric de l'Exèrcit de la República; l'escriptor gallec Eduardo Blanco Amor en aquest cas com a traductor (Ourense, 1897 - Vigo, 1979) que va quedar a l'exili fins el 1965.

Una curiosa barreja d'autors que ens fa sospitar un solapament d'empreses, caldrà investigar més amplament sobre aquesta editorial, potser els arxius del Grupo Patria Cultural a la Ciutat de Mèxic podrien donar més informacions.

Obres editades

1944

Romo de Escamilla, Adela (1944). *La cocina de Doña Adela: recetario de la cocinera práctica ...* México: Compañía Editorial Continental.

1945

Legorreta, Juan de Dios (1945). *Fundamentos del éxito en la vida: curso completo en 28 lecciones de energía, optimismo, voluntad, y arte de vender.* México: Compañía Editorial Continental.

1946

¹⁵² Hem consultat el primer llibre d'aquesta editorial del 1942, i en traiem la informació del text «Nuestro saludo», signat per Editora Continental en el llibre de Luis Araquistáin, *La guerra desde Londres* (México, D.F.: Editora Continental, 1942).

Gámiz, Natalia (1946). *Mujeres de América: antología; bosquejo antológico del paisaje espiritual femenino*. México: Al amparo de la Editorial Continental.

1949

Diccionario para ingenieros: español-inglés inglés-español = Engineer's dictionary: English-Spanish Spanish-English (1949). México: Compañía Editorial Continental.

1953

Carroll, Herbert A. (1953). *Higiene mental: dinámica del ajuste psíquico*. México: Compañía Editorial Continental.

Euwe, Max (1953). *Criterio y táctica en el ajedrez*. México: Compañía Editorial Continental.

1954

Ceram, C. W. (1954). *Dioses, tumbas y sabios la novela de la arqueología*. México, D. F.: Compañía Editorial Continental.

Croft, Terrell Williams (1954). *Tratado de electricidad práctica*. México: Compañía Editorial Continental.

Figueroa y Alonso Martínez, Eduardo, Conde de Yebes (1954). *Veinte años de caza mayor*. México: Compañía Editorial Continental.

Fowler, Kenneth (1954). *Televisión principios y práctica*, México, D.F.: Compañía Editorial Continental.

Gironella, José María (1954). *Los cipreses creen en Dios: novela*. México, D.F.: Compañía Editorial Continental.

Görlitz, Walter (1954). *El Estado Mayor alemán*. México, D.F.: Compañía Editorial Continental.

Harris, Frank (1954). *Vida y confesiones de Oscar Wilde*. México: Compañía Editorial Continental S.A.

Maximov, Nicolai A. (1954). *Fisiología vegetal*. México: Compañía Editorial Continental.

Papini, Giovanni (1954). *El libro negro*. México: Compañía Editorial Continental.

Rand, Ayn (1954). *Vivir*. México: Compañía Editorial Continental.

Sekelj, Tibor (1954). *Por tierras de indios*. México, D.F.: Ed. Continental.

Slaughter, Frank G. (1954). *En un jardín oscuro: novela romántica*. México: Compañía Editorial Continental.

1955

Chesterton, G. K. (1955). *Hombrevida: novela*. San Luis Potosí, México: Compañía Editorial Continental S.A.

Constantino de Baviera, Príncipe (1955). *El Papa: un retrato de su vida*. México, D.F.: Compañía Editorial Continental.

Díaz del Castillo, Bernal; Ciges Aparicio, Manuel (1955). *La conquista de Nueva España*. México, D.F.: Compañía Editorial Continental.

Faulkner, William (1955). *La paga de los soldados*. México: D.F. Compañía Editorial Continental.

Fernández-Flórez, Wenceslao (1955). *Fuegos artificiales: novela*. México, D.F.: Editorial Continental.

Jenny, Ernst G.; Niedermeyer, Georg (1955). *Los fraudes en contabilidad: cómo se practican, cómo se descubren*. México, D.F.: Compañía Editorial Continental.

Laiglesia, Álvaro de (1955). *El baúl de los cadáveres: novela*. México: Compañía Editorial Continental S.A.

Lasker, Emanuel (1955). *Curso de ajedrez*. México: Compañía Editorial Continental.

Linares, Luisa María (1955). *Soy la otra mujer: novela*. México, D.F.: Compañía Editorial Continental.

Lombroso, Gina (1955). *El alma de la mujer*. Eduardo Blanco Amor. México: Compañía Editorial Continental.

Meynell, Esther (1955). *La pequeña crónica de Ana Magdalena Bach*. Carlos Guereidáin. México: Compañía Editorial Continental.

Mira y López, Emilio (1955). *Problemas psicológicos actuales*. México: Compañía Editorial Continental.

Robb, Louis A. (1955). *Diccionario para ingenieros: español-inglés e inglés español = Engineers' dictionary: Spanish-English and English-Spanish*. México: Compañía Editorial Continental.

Euwe, Max (1953). *Criterio y táctica en el ajedrez*. México: Compañía Editorial Continental.

[Coberta, 1965]

Kiver, Milton. *Frecuencia modulada simplificada* (1958). México, D.F. Compañía Editorial Continental, S.A. 492 p.

Catálogo general C.E.C.S.A.: libros técnicos y científicos, 1964-1965. (1965?). México, D.F. Compañía Editorial Continental, S.A.

Compañía General de Ediciones, S.A.

[1945?-1990?]

Compañía General de Ediciones, S.A.	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles Luis Martín Guzmán Carlos Noriega Miquel Ferrer
Adreces conegudes	Calle de Schiller 227-B, México, D.F.
Impremtes	Talleres Gráficos de La Carpeta S.A. Bolívar 151, México, D.F.. (2) Talleres gráficos de la Editorial Intercontinental, S. A. 13 Poniente, 262. (Col. Sta. María Insurgentes) México, D. F. Talleres gráficos de la Editorial Stylo, Durango 290, México D.F. Talleres Gráficos de la Imprenta Nuevo Mundo, S.A., calle de Alemania 8 al 14, Churubusco, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	70
Matèries editades	Literatura, història, filosofia, llibre infantil
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Málaga EDIAPSA Librerías de Cristal

La Compañía General de Ediciones, S.A. va ser una empresa més, resultat de la fructífera col·laboració entre el refugiat malagueny Rafael Giménez Siles (Màlaga, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1991) i el mexicà Martín Luis Guzmán (Chihuahua, 1887 - Ciutat de Mèxic, 1977), periodista, novel·lista i polític. Ja n'hem parlat de les seves qualitats quan

parlàvem de la Colección Málaga; encara ens hi haurem de referir més vegades al llarg de la recerca.

Segons el *Diccionario de literatura mexicana. Siglo XX* (2000): «Surgida en 1949, la Compañía General de Ediciones S. A. figuró entre las editoriales más importantes de Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones (Ediapsa), ubicada en la calle de Schiller 227-B, en la ciudad de México, y promovida desde 1956 por la Agrupación de Editores Mexicanos. La Compañía fue fundada por el español Rafael Giménez Siles, asociado con Martín Luis Guzmán; publicó obras de autores como Mariano Azuela, Mauricio Magdaleno, Juan Bustillo Oro, el mismo Guzmán, escritores hispanoamericanos, así como traducciones de obras alemanas, soviéticas, francesas e italianas, entre otras.

Muchas de estas traducciones ya las había editado Giménez en sus editoriales españolas, sobre todo en Cenit. En los años cincuenta, la editorial tuvo un pleno apogeo. Pausadamente, las apariciones del libro se fueron espaciando. En los años sesenta, la Compañía es vendida a diversas editoras del país.»

Aquesta és una editorial coneguda i popular en els anys cinquanta a Mèxic, encara se'n troben força exemplars a les llibreries de vell de la Ciutat de Mèxic. Les tirades eren llargues com podem observar en les dades dels colofons: d'entre 3.000 i 4.000 exemplars. Una dada important que ens fa suposar també en una voluntat exportadora, més enllà del mercat interior mexicà.

La primera obra és d'un conegut traductor espanyol, Manuel Pumarega (Madrid, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1958), funcionari del Govern de la República, va arribar el 1944 a Mèxic exiliat. Va treballar en diverses editorials com a traductor. Estranyament, hi ha un desacord d'informacions, el *Diccionario de literatura mexicana. Siglo XX* (2000) i Fernando Larraz (2016b),¹⁵³ situen l'inici de les activitats de la Compañía General de Ediciones el 1949, nosaltres hem trobat però edicions anteriors. Caldria tenir els exemplars a les mans per revisar les dates.

La traducció d'obres franceses, angleses, alemanyes i italianes conforma una part important del catàleg. Entre els autors apareixen autèntiques apostes d'èxit com ara la de l'enigmàtic escriptor d'origen alemany: B. Traven.

Entre els autors no apareixen però gaire refugiats, sí entre les feines d'adaptació de les obres: per exemple d'il·lustradors i editors, però sobretot traductors, com el ja citat Pumarega o José Gomis Soler (Constantina, Algèria, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1971) advocat, especialitzat en dret musulmà, i especialista també en llengua àrab, amb alts càrrecs de responsabilitat d'intèrpret en el Govern espanyol de la República, advocat en el Tribunal Superior de Justícia, col·laborador de diversos diaris i revistes de Madrid; va arribar exiliat a Mèxic el 1940.

¹⁵³ Fernando Larraz (2016) és categòric en la seva afirmació, i ens el creiem, quan diu: «Editorial fundada por el exiliado Rafael Giménez Siles en México D.F. Se constituyó como Sociedad Anónima en 1949, siendo sus socios, además de Giménez Siles, Martín Luis Guzmán, Carlos Noriega y Miquel Ferrer.»

La producció és clarament industrial però de qualitat, les cobertes són avançades, acolorides, les enquadernacions ben acabades; la imatge sòbria que combina tons verds oliva i festuc, amb ondulacions és l'enquadernació en rústica que ens arriba, sobre aquesta hi havia sobrecobertes més comercials i cridaneres (Gomis Soler, 1952). El treball tipogràfic és del tot correcte per a l'època. Si comparem el producte de la Compañía General de Ediciones amb les obres de les Ediciones Botas o Editorial Patria, en l'àmbit del llibre infantil, és una mostra del possible *aggiornamento* editorial que aporta l'exili espanyol, un exili format tipogràficament i en les arts del llibre prèviament, no tant el que es forma a Mèxic.

L'editorial s'estructura en diverses sèries o col·leccions, però la que recull més títols i per la qual és més coneguda l'editorial, amb les seves cobertes verdes característiques abans mencionades és la *Colección ideas, letras, vida*.

Encara que quedi fora del nostre abast cronològic, no volem deixar de comentar la publicació en 1960 del llibre: *Cuentos del Ateneo*. Aquest llibre aplega els contes premiats en el concurs convocat per l'Ateneo Español de México en 1959, per celebrar el desè aniversari de la seva fundació. Totes les obres dels autors premiats van aparèixer editats en aquest sol volum: Daniel Tapia (Madrid, 1908 - Ciutat de Mèxic, 1985), Sol Arguedas (sense dades), Fernando Medrano Teba (sense dades), Antoniorrobles (pseud. d'Antonio Joaquín Robles Soler, Robledo de Chavela, Madrid, 1895 - Sant Llorenç de El Escorial, Madrid, 1983), Gustavo de la Llave (sense dades), Humberto Valdés Pérez (sense dades), l'argentí Héctor Tizón (Yala, Jujuy, 1929 - San Salvador de Jujuy, 2012), Gabriel Trillas Blázquez (sense dades) (Cerrillo; Miaja, 2013).

1945?

Pumarega, Manuel (1945). *El inglés sin maestro en veinte lecciones*. México: Compañía General de Ediciones.

1947?

Pumarega, Manuel (1947?). *Frases célebres de hombres célebres: recopilación de las frases más interesantes ...* [México, D. F.]: Compañía General de Ediciones.

1949

Rousse, Edmundo (1949). *Mirabeau: genio político de la revolución francesa*. México: Compañía general de ediciones.

Traven, B. (1949). *La carreta*. México: Compañía General de Ediciones.

1950

Caro, E. M. (1950). *Jorge Sand: una gloria formada en la tempestad*. Manuel Pumarega. México: Compañía General de Ediciones.

Chuquet, Arthur (1950). *J.J. Rousseau: genio del sentimiento desordenado*. México: Compañía General de Ediciones.

Gilbert, Paul (1950). * *Bertrán y el avestruz*. Ilustraciones de Salvador Bartolozzi. México: Compañía General de Ediciones. 40 p.

Gilbert, Paul (1950). *Bertrán y el camello*. Ilustraciones de Salvador Bartolozzi. México: Compañía General de Ediciones. 39 p.

Lanson, Gustave (1950). *Voltaire, genio de la razón y de la luz*. México: Compañía General de Ediciones.

Shipp, Horace (1950). *Libros que han movido al mundo: relatos y estudios acerca de la palabra dinámica*. Florentino M. Torner. México: Compañía General de Ediciones.

Shipp, Horace (1950). *Vidas que han movido al mundo: breves biografías de hombres y mujeres famosos*. México: Compañía General de Ediciones.

Swift, Jonathan (1950). *Gulliver en el país de los Brobdinaguenses*. Mario Albar. México: Compañía General de Ediciones.

Swift, Jonathan (1950). *Gulliver en el país de los Houyhnhnms*. Mario Albar. México: Compañía General de Ediciones.

Traven, B. (1950). *El barco de la muerte*. Esperanza López Mateos, trad. México: Compañía General de Ediciones.

Traven, B. (1950). *La rebelión de los colgados*. Esperanza López Mateos, trad. México: Compañía General de Ediciones.

Traven, B. (1950). * *El tesoro de la Sierra Madre*. México, D.F.: Compañía General de Ediciones. 381 p. (Colección ideas, letras y vida). En el colofó: Esta edición, que consta de 3.150 ejemplares se acabó de imprimir el día 30 de septiembre de 1950 en los Talleres Gráficos de La Carpeta S.A. Bolívar 151, México, D.F.

Trejo, Blanca Lydia (1950). *La literatura infantil en México: (desde los aztecas hasta nuestros días): información, crítica, orientación*. México: Compañía General de Ediciones.

1951

Doderet, André (1951). *Dante: genio de la rebeldía espiritual*. Aurelio Garzón del Camino. México: Compañía General de Ediciones.

Erro, Luis Enrique (1951). *Los pies descalzos: novela*. México: Compañía General de Ediciones.

Farrington, Benjamín (1951). * *Filosofía del futuro: exploración en el campo del materialismo moderno*. Traducido del inglés por Manuel Pumarega. México: Compañía General de Ediciones. «Colección Ideas, Letras y Vida». En el colofó: «Esta edición, que consta de 3.000 ejemplares, se acabó de imprimir el 6 de agosto de 1951 en los talleres gráficos de la Editorial Intercontinental, S. A. 13 Poniente, 262. (Col. Sta. María Insurgentes) México, D. F.»

Guzmán, Martín Luis (1951). *La sombra del caudillo: novela*. México: Compañía General de Ediciones.

Guzmán, Martín Luis (1951). *Memorias de Pancho Villa*. México: Compañía General de Ediciones.

Hesse, Hermann (1951). *El lobo estepario (solo para locos)*. Manuel Manzanares. México: Compañía General de Ediciones.

Klabund (1951). *Los Borgia: biografía de una familia*. México, D.F.: Compañía General de Ediciones.

Renan, Ernest (1951). *Recuerdos de infancia y de juventud*. México: Compañía General de Ediciones.

Riva Palacio, Vicente (1951). *Resumen integral de México a través de los siglos: historia general y completa del desenvolvimiento social, político, religioso, militar, artístico, científico y literario de México desde la antigüedad más remota hasta el establecimien-*

to del gobierno de Juárez en la ciudad de México. Florentino M. Torner. México: Compañía General de Ediciones.

Ruiz de Alarcón y Mendoza, Juan (1951). *Teatro completo*. México: Compañía General de Ediciones.

Traven, B. (1951). *Gobierno*. Esperanza López Mateos, trad. México: Compañía General de Ediciones.

Traven, B. (1951). *La rosa blanca*. México: Compañía General de Ediciones.

1952

Cory, Donald Webster (1952). *El homosexual en Norteamérica: estudio subjetivo*. México: Compañía General de Ediciones.

Duncan, Isadora (1952). *Mi vida*. México: Compañía General de Ediciones. S.A.

Glaeser, Ernesto; Soto, Fermín (1952). *Los que teníamos doce años*. México: Compañía General de Ediciones.

Gomis Soler, José (1952). * *Cruces sin Cristo, novela*. México: Compañía General de Ediciones. 422 p. En el colofón: Esta edición consta de 3.000 ejemplares, se acabó de imprimir el día 18 de noviembre de 1952, en los talleres gráficos de la Editorial Stylo, Durango 290, México D.F.

Hesse, Hermann (1952). *Demian*. México: Compañía General de Ediciones.

Prescott, William Hickling (1952). *Historia de la conquista de México. Resumen integral realizado*. México: Compañía General de Ediciones. S.A.

Prescott, William Hickling (1952). *Historia de los Reyes Católicos don Fernando y doña Isabel*. Florentino M. Torner. México: Compañía General de Ediciones.

Ramos Oliveira, Antonio (1952). * *Historia de España*. México: Compañía General de Ediciones. 3 v.

Remarque, Erich Maria (1952). *Sin novedad en el frente*. México: Compañía General de Ediciones.

Salgari, Emilio (1952). *El Capitán Tormenta*. Fernando Vázquez Ocaña. México: Compañía General de Ediciones.

Salgari, Emilio (1952). *La Galera del Baja*. Fernando Vázquez Ocaña. México: Compañía General de Ediciones.

Spaeth, Sigmund Gottfried; Gomis Soler, José (1952). *Las grandes sinfonías: cómo conocerlas y cómo recordarlas*. México: Compañía General de Ediciones.

Traven, B. (1952). *La carreta*. Esperanza López Mateos, trad. México: Compañía General de Ediciones.

Traven, B. (1952). *Puente en la selva*. Esperanza López Mateos, trad. México: Compañía General de Ediciones.

Traven, B. (1952). *La rebelión de los colgados*. Esperanza López Mateos, trad. México: Compañía General de Ediciones.

1953

Cami, Pierre Henri (1953). *Los falarios*. Blanca Chacel. México: Compañía General de ediciones.

Humboldt, Alexander von (1953). * *Ensayo político sobre el reino de la Nueva España*. México: Compañía General de Ediciones. 285 p. (Colección ideas, letras y vida). Florentino M. Torner. En el colofó: Esta edición que consta de 4.000 ejemplares se acabó de imprimir el día 20 de julio de 1953 en los Talleres Gráficos de la Imprenta Nuevo Mundo, S.A., calle de Alemania 8 al 14 de México DF.

Valle-Arizpe, Artemio de; Leal, Fernando (1953). *La güera Rodríguez*. México: Compañía General de Ediciones.

Weil, Bruno (1953). *El proceso Dreyfus; edicion de homenaje, en el primer cincuentenario de su muerte, a Emilio Zola, autor del «Yo Acusó!», una de las obras mas generosas del espiritu humano y de las mas señaladas - se incluye en este volumen - entre la produccion literaria del grande escritor frances*. México: Compañía General de Ediciones.

1954

Renan, Ernest (1954). *Vida de Jesús*. México: Compañía General de Ediciones.

Valle-Arizpe, Artemio de (1954). *Por la vieja calzada de Tlacopan*. México: Compañía General de Ediciones.

Vega González, Roberto (1954). * *Cadetes mexicanos en la guerra de España*. México: Compañía General de Ediciones. 217 p. En el colofó: Esta edición, que consta de 4.000 ejemplares, se acabó de imprimir el día 9 de octubre de 1954 en los Talleres Gráficos de la Imprenta Nuevo Mundo, S.A., calle de Alemania 8 al 14, Churubusco, México, D.F.

Zévaco, Michel (1954). *Los Pardaillan ante el César*. México: Compañía General de Ediciones.

1955

Còccioli, Carlo (1955). *La ciudad y la sangre*. México: Compañía General de Ediciones.

Guzmán, Martín Luis (1955). *Javier Mina: héroe de España y de México*. México, D.F.: Compañía General de Ediciones.

Homer (1955). *La Iliada*. Luis Santullano. México: Compañía General de Ediciones.

Navarro, Joaquina (1955). *La novela realista mexicana*. México: [Compañía General de Ediciones].

Rojas González, Francisco (1955). *La negra Angustias: novela*. México: Compañía General de Ediciones, S.A.

Valenzuela, José (1955). *El paraíso de Leda Percining, novela*. México: Compañía General de Ediciones.

1956

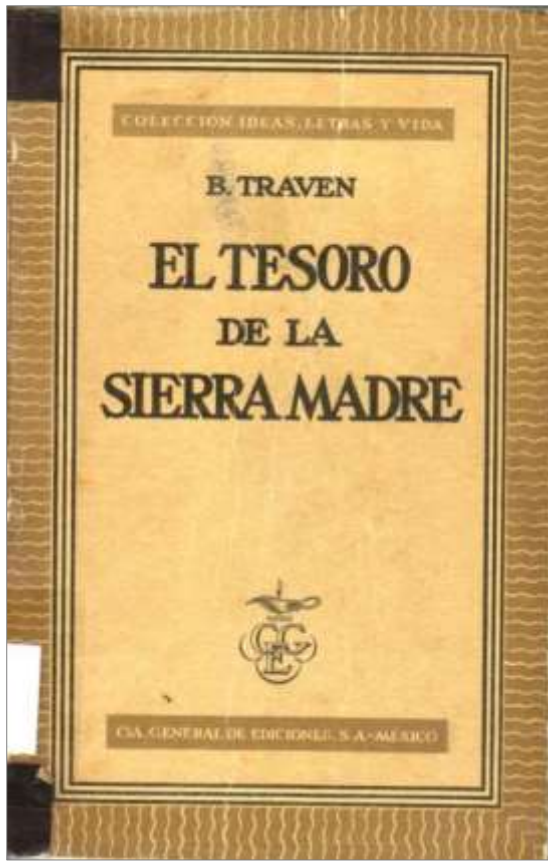
Barbusse, Henri (1956). *El infierno*. México: Compañía General de Ediciones.

Còccioli, Carlo (1956). *La difícil esperanza: novela*. México: Compañía General de Ediciones.

Còccioli, Carlo (1956). *El valle de Dios*. México: Compañía General de Ediciones.

Guzmán, Martín Luis (1956). *El águila y la serpiente*. México: Compañía General de Ediciones.

Nevins, Allan; Commager, Henry Steele (1956). *Breve historia de los Estados Unidos: biografía de un pueblo libre*. México: Compañía General de Ediciones.

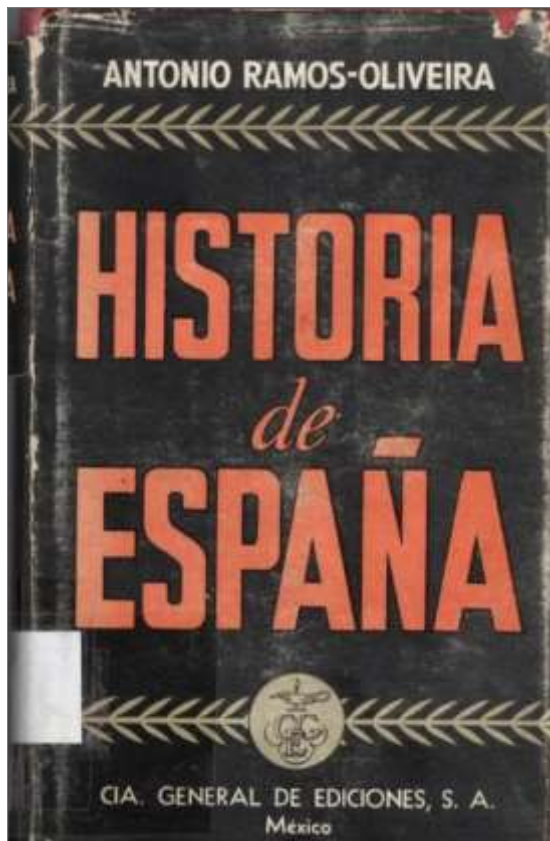
Traven, B. (1950). *El tesoro de la Sierra Madre*. México, D.F.: Compañía General de Ediciones. 381 p. (Colección ideas, letras y vida).

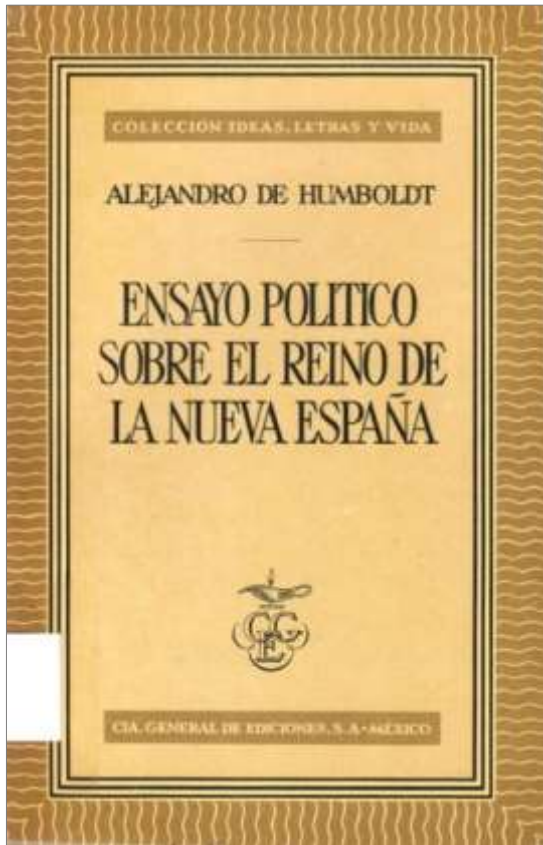
Gilbert, Paul (1950). *Bertrán y el avestruz*. Ilustraciones de Salvador Bartolozzi. México: Compañía General de Ediciones. 40 p.

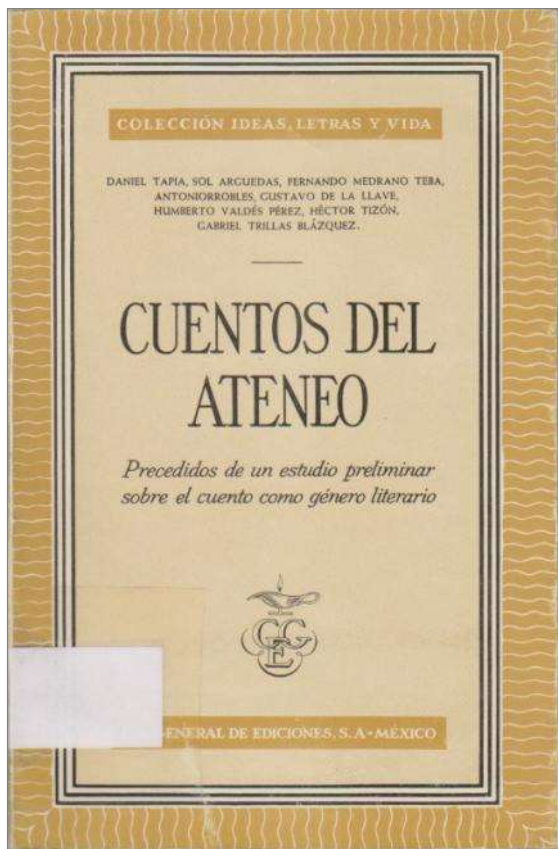
Gomis Soler, José (1952). *Cruces sin Cristo, novela*. México: Compañía General de Ediciones. 422 p.

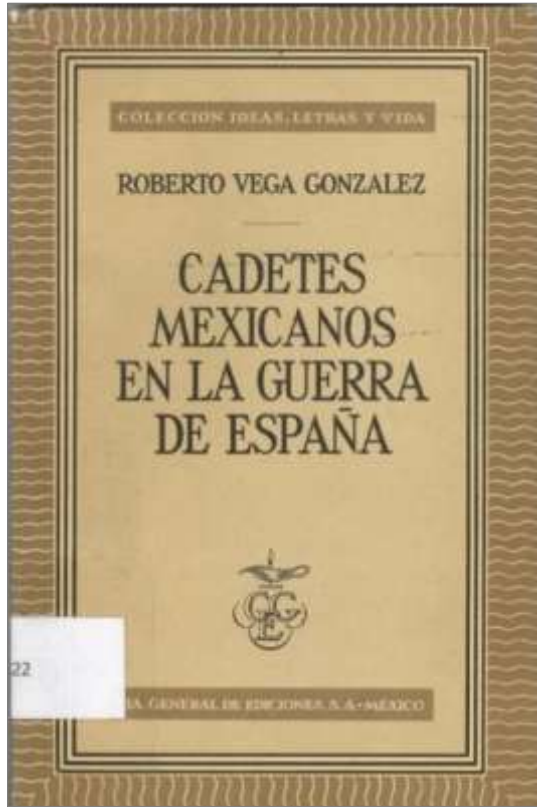
Ramos Oliveira, Antonio (1952). *Historia de España*. México: Compañía General de Ediciones. 3 v.

Humboldt, Alexander von (1953). *Ensayo político sobre el reino de la Nueva España*. México: Compañía General de Ediciones. 285 p. (Colección ideas, letras y vida).

Cuentos del Ateneo: precedidos de un estudio preliminar sobre el cuento como género literario (1953). México: Compañía General de Ediciones. 179 p. (Colección ideas, letras y vida).

Vega González, Roberto (1954). *Cadetes mexicanos en la guerra de España*. México: Compañía General de Ediciones. 217 p.

Compañía General Editora

[1940-1946]

Compañía General Editora	
Fundadors, directius i editors	Miquel Ferrer
Adreces conegudes	Palma Norte, 335. Desps. 401-402, Apartado 8626. México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	59
Matèries editades	Medicina, esports, literatura, literatura infantil i juvenil i dret
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Llibreria Italiana (Barcelona) Club del Llibre Català Instituto Panamericano de Bibliografía y Documentación

Convé no confondre la Compañía General Editora, obra de Miquel Ferrer i Sanchis (Castelldefels, 1899 - Barcelona, 1990),¹⁵⁴ amb la Compañía General de Ediciones, de Rafael Giménez Siles i en la qual, segons Fernando Larraz (2016c), Ferrer també hi participa.

La Compañía General Editora és una de les editorials que hem pogut comprovar que passa força «desapercebuda» en la bibliografia sobre l'exili, i en canvi per l'obra publicada en aquest període és raonablement activa, amb autors de primera línia com veurem, amb textos importants, ben editats, amb una relació sòlida amb la investigació mexicana i amb una trajectòria editorial similar a la d'obres com Atlante. En canvi, com diem, la història cultural de l'exili, llevat d'algun cas excepcional (Fèrriz Roure, 1998) pràcticament ni se n'ocupa o directament ni la mencionen.

¹⁵⁴ Miquel Ferrer i Sanxis, segons la fitxa conservada en Registro Nacional de Extranjeros de México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=25065&accion=4&pila=true>>.

Recuperem i ampliem aquí la biografia de Miquel Ferrer que havíem avançat quan parlàvem del Club del Llibre Català, projecte posterior (1944) al que ara ens ocupa. Ferrer té dos eixos vitals que sovint s'entrecreuen: la política i l'edició. Ferrer estudià comerç a Barcelona i s'afilià al Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), fundà les Joventuts d'Acció Catalana i s'incorpora a Estat Català; durant la dictadura de Primo de Rivera va ser empresonat a Alacant arran de la seva implicació en l'atemptat contra Alfons XIII al Garraf. A principis dels anys trenta s'incorpora al Bloc Obrer i Camperol (BOC). Col·labora en diverses revistes de caràcter polític *La Batalla*, *L'Hora*, *Front* i *Treball* sota el pseudònim de Ramon Fuster i a Barcelona dirigeix al mateix temps la Llibreria Italiana, activitat que com veurem marcarà la seva vida professional futura a l'exili.

Iniciada la Guerra, quan el BOC s'uneix al Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), Ferrer se'n separa i participa en la creació del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), també serà secretari general de la Unió General de Treballadors (UGT). El 1939 passa a França i aquell mateix any s'exilia a Mèxic.

A la seva arribada a la ciutat treballarà a la Librería Misrachi (propietat del mexicà d'origen grec Alberto Misrachi), especialitzada en art, i a la Librería de Porrúa y Hermanos, on també s'encarrega del *Boletín bibliográfico mexicano* (1939- ?).¹⁵⁵

A Mèxic s'incorporarà de seguida a l'activitat cultural i política de l'exili, promovent o participant de manera activa en diversos moviments com ara el Consell Nacional Català, el Partit Socialista Català i la Confederació d'Organitzacions Catalanes d'Amèrica. (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992; Biblioteca del Pavelló de la República; 2015). Ferrer també promou i participa en la creació de la *Revista dels catalans d'Amèrica*.

El 1940, funda la Compañía General Editora amb la col·laboració d'un impressor asturià (Fèrriz Roure, 1998) el nom del qual no hem pogut recuperar encara.

El 1965, torna definitivament a Catalunya. El seu arxiu ha estat dipositat recentment al CRAI-Biblioteca del Pavelló de la República però no hi ha cap document d'aquesta època en els lligalls (2015).

El projecte de la Compañía General Editora s'inicia amb força el 1940 (15 títols en un sol any). Les obres són sòlides quant a contingut i continent, amb una presentació i una engegada —ens imaginem— necessitada forçosament d'un capital inicial important; amb lligams amb la societat mexicana (en especial mèdica i jurídica).

La Compañía crea fins a cinc col·leccions clarament determinades que n'orienten el contingut: les *Monografías médicas «Balmis»*,¹⁵⁶ la *Colección Mirasol*, la *Pequeña co-*

¹⁵⁵ En alguna obra se cita que també funda l'Instituto Panamericano de Documentación (*Diccionari dels...* 1992; *Biblioteca del Pavelló de la República*; 2015), creiem que es tracta d'un error successivament transcrit, potser caldria dir l'Instituto Panamericano de Bibliografía y Documentación que crea el *Boletín bibliográfico mexicano*, que serà continuat a partir de 1940 per la Librería de Porrúa y Hermanos.

¹⁵⁶ En honor a Francisco Javier de Balmis (Alacant, 1753 - 1819), metge i militar conegut per organitzar conjuntament amb el doctor Josep Salvany (Cervera, 1777? - Cochabamba, 1811) una expedició per tal

lección *Mirasol*, les *Monografías jurídicas*, les *Monografías filosóficas*¹⁵⁷ i, finalment, la *Biblioteca deportiva*.

Hem dubtat d'incloure la *Biblioteca Hoy* que trobem a l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945) com essent distribuïda per la Compañía General Editora.

La Compañía publica investigadors importants de l'exili català com ara el cardiòleg Cristià Cortés Lladó (Barcelona, 1904-1974); el també doctor Juan Cuatrecasas, metge refugiat a l'Argentina (Camprodon, 1899 - Buenos Aires, 1990); el filòsof Joaquim Xirau (Figueres, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1946); Josep Espinasa i Massaguer (Montcada i Reixac, 1894 - Ciutat de Mèxic, 1961), pediatra i polític; o el filòsof, polític i rector de la Universitat de Barcelona, Jaume Serra i Hünter (Manresa, 1878 - Cuernavaca, 1943), amb una obra traducció del català al castellà.

Molts catalans apareixen també entre els prologuistes i editors: Josep Carner; Pere Matalonga (Calella, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1947), poeta i periodista, company de Tísner i Pere Calders a *La Rambla* i després, amb aquest últim, també a UTEHA; Josep Maria Miquel i Vergés (Arenys de Mar, Maresme, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1964), i també d'espanyols com el jurista Joaquín Rodríguez y Rodríguez (Alhama de Almería, 1910 - Ciutat de Mèxic, 1949) o el diplomàtic mexicà Juan José Bremer.

La Compañía General Editora proposa entre els seus títols una colla de traduccions de qualitat de l'anglès, francès, rus, llatí i portuguès, com per exemple de Josep Carner, citat més amunt; però també el professor Antonio Sánchez Barbudo (Madrid, 1910 - Palm Beach Gardens, EUA, 1995); l'escriptor arenyenc Lluís Ferran de Pol (Arenys de Mar, 1911 - L'Hospitalet de Llobregat, 1995); o el bioquímic César Pi-Sunyer Bayo (Rosès, 1905 - Ciutat de Mèxic, 1997).

Miquel Ferrer inclou també figures de la investigació i la recerca en les seves col·leccions i, de fet, les inicia sovint amb aquests autors: el doctor Maximiliano Ruiz Castañeda arranca les *Monografías médicas «Balmis»*, amb el jurista Eduardo García Máynez ho fan les *Monografías jurídicas*; els escriptors Ermilo Abreu i Margarita Urueña també apareixen en els seus catàlegs, així com ho fan d'altres autors hispanoamericans com Alfredo Pareja Díez Canseco i Ricardo Palma.

Com a conclusió, ens atrevim a afirmar que la Compañía General Editora va ser una editorial amb un projecte editorial sòlid, similar al d'Atlante, amb la mateixa intenció de publicar llibre tècnic de qualitat i en castellà que vingués a omplir un buit d'oferta

de vacunar de la verola els habitants de les colònies espanyoles d'Amèrica i Filipines, la *Real Expedición Filantrópica de la Vacuna*, realitzada entre 1803 i 1806.

¹⁵⁷ Més que una col·lecció pròpia de la Compañía General Editora, aquestes obres són una edició del Centro de Estudios Filosóficos de la Facultad de Filosofía y Letras de la UNAM, que la Compañía publica (o millor dit les distribueix segons l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945)); això excepte un parell de títols que publica l'Editorial Minerva: Alfred Stern. *La filosofía de los valores: panorama de las tendencias actuales en Alemania*. México, D.F.: Editorial Minerva, 1944, i Joan Roura-Parella. *Spranger y las ciencias del espíritu*. México, D.F.: Editorial Minerva, 1944.

de llibres que a causa de la Guerra Civil primer i després de la Segona Guerra Mundial va deixar Mèxic i d'altres països americans sense accés als catàlegs de llibre tècnic produïts tradicionalment a l'Estat espanyol.

Obres editades

1940

Cortés Lladó, Cristià (1940). *La insuficiencia cardíaca*. México, D.F.: Compañía General Editora. 190 p. (Monografías médicas «Balmis»; 2).

Cosío Villegas, Ismael (1940). *Los abscesos del pulmón*. México, D.F.: Compañía General Editora. 147 p. (Monografías médicas «Balmis»; 3).

Cuatrecasas, Juan (1940). *Psicobiología del lenguaje*. México, D.F.: Compañía General Editora. 171 p. (Monografías médicas «Balmis»; 4).

Green, Anna Katharine (1940). *El Doctor, su esposa y el reloj*. Versión y prólogo de Acadio Flórez. México, D.F.: Compañía General Editora. 69 p. (Pequeña colección Mirasol; 5).

Heine, Heinrich (1940). *El rabino de Bacharach*. Traducción de Ángela Selke y Antonio Sánchez Barbudo. México, D.F.: Compañía General Editora. 79 p. (Pequeña colección Mirasol; 4).

Hoffmann E.T.A. (1940). *La olla de oro*. Traducción María Teresa Pujol, L. Ferran de Pol. México, D.F.: Compañía General Editora. 162 p. (Colección Mirasol; 3).

Longus (1940). *Dafnis y Cloe*. Traducción de Juan Valera. México, D.F.: Compañía General Editora. 154 p. (Colección Mirasol; 1).

Molina, Tirso de (1940). *Los tres maridos burlados*. Prólogo de José Carner. México, D.F.: Compañía General Editora. 58 p. (Pequeña colección Mirasol; 1).

Palma, Ricardo (1940). *La monja de la llave*. Prólogo de P. Matalonga. México, D.F.: Compañía General Editora. 191 p. (Colección Mirasol; 4).

Roa Bárcena, José María (1940). *Noche al raso*. Prólogo de Melendo G. Modrón. México, D.F.: Compañía General Editora. 151 p. (Colección Mirasol; 6).

Ruiz Castañeda, Maximiliano (1940). *Profilaxis específica del tifo exantemático*. México, D.F.: Compañía General Editora. 154 p. (Monografías médicas «Balmis»; 1).

Schlumberger, Jean (1940). *La paternidad inquieta*. Prólogo de E. Noulet; traducción de José Carner. México, D.F.: Compañía General Editora. 126 p. (Colección Mirasol; 2).

Tolstoi, Aleksei Nikolaevich (1940). *Sergio: el anacoreta*. Traducción directa del ruso por Fedor Kochanowski, prólogo de L. Ferran del Pol. México, D.F.: Compañía General Editora. 73 p. (Pequeña colección Mirasol; 6).

Twain, Mark (pseud. de Samuel Langhorne Clemens) (1940). *La celebrada rana saltarina*. Traducción de José Carner. México, D.F.: Compañía General Editora. 63 p. (Pequeña Colección Mirasol; 2).

Urueta, Margarita (1940). *El mar la distraía...* México, D.F.: Compañía General Editora. 62 p. (Pequeña colección Mirasol; 8).

Vigny, Alfred de (1940). *Laura*. Prólogo de J.M. Miquel y Vergés, traducción de Adelaida Muster. México, D.F.: Compañía General Editora. 157 p. (Colección Mirasol; 5).

1941

Anda, José Guadalupe de (1941). *Los cristeros, la guerra santa en los altos*. 2ª ed. México, D.F.: Compañía General Editora. 267 p. (Colección Mirasol; 8).

Conrad, Joseph (1941). *El conde*. Prólogo y traducción de José Carner. México, D.F.: Compañía General Editora. 160 p. (Colección Mirasol; 7).

García Máynez, Eduardo (1941). *Libertad como derecho y como poder: definición positiva y ensayo de justificación filosófica del derecho de libertad*. México, D.F.: Compañía General Editora. 87 p. (Monografías jurídicas; 1).

Lord, Frederick T.; Robinson, Elliott S.; Heffron, Roderick (1941). *Quimioterapia y seroterapia de la neumonía*. Traducción del Dr. César Pi-Suñer Bayo. México, D.F.: Compañía General Editora. 271 p. (Monografías médicas «Balmis»; 7).

Paz-Soldán, Carlos Enrique (1941). *La introducción de la quina en terapéutica*. México, D.F.: Compañía General Editora. 156 p. (Monografías médicas «Balmis»; 5).

Pi i Suñer, August (1941). *La sensibilidad trófica*. México, D.F.: Compañía General Editora. 165 p. (Monografías médicas «Balmis»; 6).

Sojiyama, Naojiro; Gutteridge, H. C.; Weyr, Frantisek (1941). *Concepto y métodos del derecho comparado*. Estudio preliminar y versión española por Joaquín Rodríguez y Rodríguez. México, D.F.: Compañía General Editora. 133 p. (Monografías jurídicas; 3).

Stammler, Rudolf (1941). *Doctrinas modernas sobre el derecho y el estado*. Estudio preliminar y traducción de Juan José Bremer. México, D.F.: Compañía General Editora. 220 p. (Monografías jurídicas; 2).

1942

Abreu Gómez, Ermilo (1942). *Héroes mayas: Zamná. Cocom. Canek*. Advertencias de José Attolini y Andrés Henestrosa. México, D.F.: Compañía General Editora. 233 p. (Colección Mirasol; 10).

Anda, José Guadalupe de (1942). *Juan del Riel: novela*. México, D.F.: Compañía General Editora. 260 p. (Colección Mirasol; 11).

León y Blanco, Francisco (1942). *El mal del pinto, pinta o carate: su historia, su etiología, su patología*, México, D.F.: Compañía General Editora. 227 p. (Monografías médicas «Balmis»; 8).

Rojina Villegas, Rafael (1942). *Derechos reales y personales*. México, D.F.: Compañía General Editora. 79 p. (Monografías jurídicas; 4).

Xirau, Joaquín (1942). *Lo fugaz y lo eterno*. México, D.F.: Compañía General Editora. 123 p. (Colección de monografías filosóficas; 2. Centro de Estudios Filosóficos de la Facultad de Filosofía y Letras).

1943

Coronado, Mariano L. (1943). *Introducción a la higiene mental: problemas psicológicos de la vida cotidiana*. México, D.F.: Compañía General Editora. 334 p. (Monografías médicas «Balmis»; 12).

Del Vecchio, Giorgio (1943). *Dos ensayos: 1. El «homo juridicus» y la insuficiencia del derecho como norma de vida. 2. Justicia y derecho*. Traducción del prof. José Carner...; prólogo del lic. Eduardo García Máynez. México, D.F.: Compañía General Editora. 80 p. (Monografías jurídicas; 5).

Peyrí, Jaime (1943). *Dermatología*. México, D.F.: Compañía General Editora. 333 p. (Monografías médicas «Balmis»; 9).

Vasconcelos, José (1943). *El realismo científico*. México, D.F.: [Compañía General Editora]; Centro de Estudios Filosóficos de la Facultad de Filosofía y Letras. 170 p. Conferencias dictadas en la Facultad de filosofía y letras de la Universidad Nacional Autónoma de México.

1944

Butler, Nicholas Murray (1944). *Los constructores de los Estados Unidos*. Traducción de Jorge Roa. 4ª ed. México, D.F.: Compañía General Editora. 326 p.

Caballero Fernández, Justo (1944). *Diagnóstico y tratamiento de la úlcera gastroduodenal*. México, D.F.: Compañía General Editora. 190 p. (Monografías médicas «Balmis»; 10).

Carrasquilla, Sebastián (1944). *Terapéutica odontológica*. México, D.F.: Compañía General Editora. 221 p. (Monografías médicas «Balmis»; 11).

Espinasa Masagué, José (1944). *Dietética infantil*. México, D.F.: Compañía General Editora. 2 v. (Monografías médicas «Balmis»; 13). [T.] 1. Alimentación del niño sano. -- [T.] 2. Alimentación del niño enfermo.

Pareja y Díez Canseco, Alfredo (1944). *La hoguera bárbara (vida de Eloy Alfaro)*. México, D.F.: Compañía General Editora. 310 p.

Pi i Sunyer, August (1944). *La unidad funcional*. México, D.F.: Compañía General Editora. 230; 179 p. (Monografías médicas «Balmis»; 12-13). [T.] 1. La fisiología interorgánica; [T.] 2. La fisiología de la unidad.

Reis, José Alberto dos (1944). *Teoría de la acción*. Traducción del portugués por el lic. Guillermo García Máñez; prólogo del prof. Virgilio Domínguez. México, D.F.: Compañía General Editora. 155 p. (Monografías jurídicas; 6).

1945

Basquetbol femenino (1946). México, D.F.: Compañía General Editora. 84 p. (Biblioteca deportiva; 7).

Basquetbol masculino (1945). México, D.F.: Compañía General Editora. (Biblioteca deportiva; 3).

Boliche (1945). México, D.F.: Compañía General Editora. 86 p. (Biblioteca deportiva; 4).

Boxeo (1945). México, D.F.: Compañía general editora. 126 p. (Biblioteca deportiva; 5).

Brightman, Edgar Sheffield (1945). *Una filosofía de los ideales*. Traducción de Edmundo O'Gorman. México, D.F.: [Compañía General Editora]. 296 p. (Monografías filosóficas; 5. Centro de Estudios Filosóficos de la Facultad de Filosofía y Letras).

Congreso Nacional de Tuberculosis y Silicosis (1º. México) (1945). *Estudios sobre tuberculosis y silicosis: Primer Congreso Nacional de Tuberculosis y Silicosis de México*. . Co-sío Villegas, Ismael, et al. eds., . México, D.F.: Compañía General Editora. XXI, 639 p.

Fútbol (1945). México, D.F.: Compañía General Editora. 94 p. (Biblioteca deportiva; 1).

Natación (1945). México, D.F.: Compañía General Editora. 87 p. (Biblioteca deportiva; 6).

Pittaluga, Gustavo (1945). *El tratamiento del paludismo*. México, D.F.: Compañía General Editora. 230 p. (Monografías médicas «Balmis», 16).

Serra Hünter, Jaume (1945). *El pensamiento y la vida: estímulos para filosofar*. Traducción del catalán por Pere Matalonga; prólogo del Dr. Juan David García Bacca. México, D.F.: [Compañía General Editora]. 164 p. (Colección de monografías filosóficas. Centro de Estudios Filosóficos de la Facultad de Filosofía y Letras).

1946

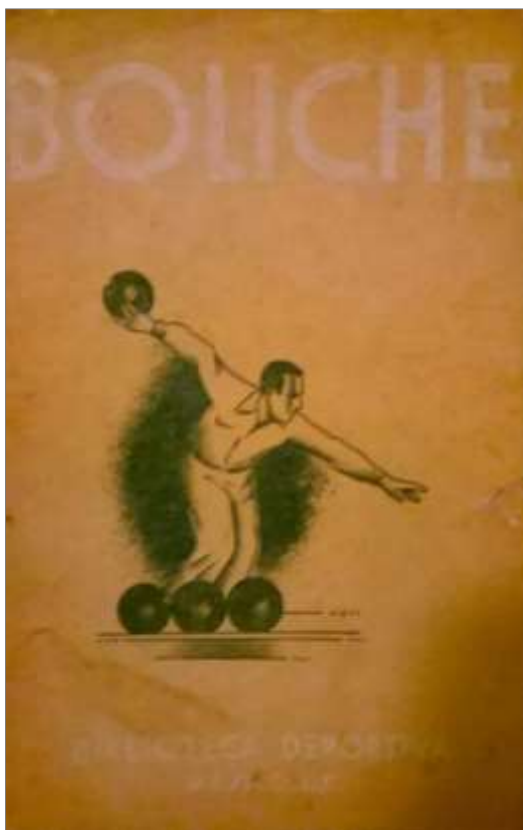
Estudios sobre asistencia familiar e infantil. Prólogo de Katharine F. Lenroot. Introd. por Robert E. Lucey. (1946). México, D.F.: Compañía General Editora. 474 [1] p.

Ping - Pong (1946). México, D.F.: Compañía General Editora. 92 p. (Biblioteca deportiva; 9).

Tenis (1946). México, D.F.: Compañía General Editora. 118 p. (Biblioteca deportiva; 8).

Abreu Gómez, Ermilo (1942). *Héroes mayas: Zamná. Cocom. Canek*. Advertencias de José Attolini y Andrés Henestrosa. México, D.F.: Compañía General Editora. 233 p. (Colección Mirasol; 10).

Boliche (1945). México, D.F.: Compañía General Editora. 86 p. (Biblioteca deportiva; 4).

[1952-1954]

E. Muñoz Galache	
Fundadors, directius i editors	Elicio Muñoz Galache
Adreces conegudes	---
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	7
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Galache Editorial Muñoz

De la vida i obra d'Elicio Muñoz Galache (Fuentelapeña, Zamora, 1908 - s.d.) hem recuperat algunes dades (incompletes i provisionals) a partir del diccionari d'escriptors mexicans (Ocampo, 1988), el *Diccionario biobibliográfico del exilio republicano del 1939* (2016) i d'una referència breu en una de les converses amb Martí Soler Vinyes (2014).¹⁵⁸

Muñoz Galache emigra a Barcelona en una data indeterminada i ingressa en el Partit Comunista. Acabada la guerra és internat en el camp de Sant Cebrià (Sant Cyprien) i poc més tard s'exilia a bord del *Sinaia* a Mèxic.

Muñoz Galache és a Mèxic fonamentalment un impressor i editor, encara que se li coneguin dues obres d'inspiració autobiogràfica *Fuente Abeja: estampas castellanas y Muros y sombras* (Muñoz Galache, 1956; 1961). La seva activitat editorial la podem presentar de manera sempre provisional i en espera d'un estudi més aprofundit en tres empreses: E. Muñoz Galache, 1952-1954; Editorial Muñoz, 1955-1971 i Editorial Galache, 1974-1976.

Segons Soler Vinyes cal veure la transició de l'impressor en editor en les obres en les que apareix com a E. Muñoz Galache, en aquests casos seria un impressor que faria serveis editorials per a autors-editors i quan les obres apareixen sota el signe d'Editorial Muñoz, també.

¹⁵⁸ No hem pogut localitzar la seva entrada com a refugiat en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

Per exemple, l'obra *Tesoro de la música polifónica en México: 1. El códice del Convento del Carmen* (1953) apareix com sent de l'impressor E. Muñoz Galache, però tot sembla indicar que és un encàrrec editorial.

De tota manera, insistim en la provisionalitat d'aquestes informacions fins que no puguem fer-ne un estudi més aprofundit amb elements d'arxiu que per ara no sabem localitzar. En aquest sentit, de les obres editades relacionades a continuació caldria veure si alguna no seria necessari passar-les al capítol d'autor-editor.

Obres editades

1952

KSKSKS (1952). *Ballet mexicano*. México: E. Muñoz Galache.

México. Instituto Nacional de Bellas Artes. Departamento de Música; Bal y Gay, Jesús (1952). *Tesoro de la música polifónica en México*. México: [E. Muñoz Galache].

1953

Rejano, Juan; Chávez Morado, José (1953). *Poemas de la nueva Polonia*. México: [E. Muñoz Galache].

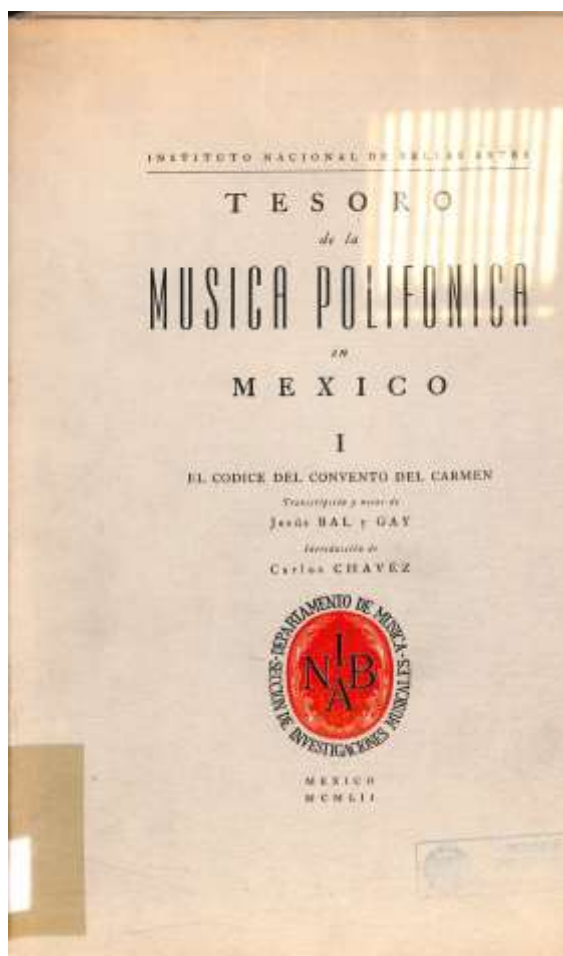
Silva, Domingo (1953). *Seeing a bullfight*. México, D.F.: E. Muñoz Galache.

* *Tesoro de la música polifónica en México: 1. El códice del Convento del Carmen*. Transcripción y notas de Jesús Bal y Gay. (1953). México: [E. Muñoz Galache]. Partituras (XXIII, 234, p.): facsímil.

1954

Instituto Nacional de Bellas Artes (México) (1954). *Arquitectura popular de México*. México: E. Muñoz Galache.

Urquiza, Francisco L. (1954). *Carranza: el hombre, el político, el caudillo, el patriota*. México: [E. Muñoz Galache].

Tesoro de la música polifónica en México: 1. El código del Convento del Carmen. Transcripción y notas de Jesús Bal y Gay. (1953). México: [E. Muñoz Galache]. Partitures (XXIII, 234, p.): facsímil.

EL TESORO DE LA MÚSICA POLIFÓNICA EN MÉXICO se acabó de imprimir el día 5 de octubre de 1953 en la imprenta *E. Muñoz Galache* de la ciudad de México; siendo Director General del INBA el Dr. Andrés Iduarte, y Jefe del Departamento de Literatura y Editorial Andrés Henestrosa. La impresión estuvo al cuidado de Miguel Prieto.

Tesoro de la música polifónica en México: 1. El código del Convento del Carmen. Transcripción y notas de Jesús Bal y Gay. (1953). México: [E. Muñoz Galache]. Partitures (XXIII, 234, p.): facsímil. [Colofó].

Ecuador 0° 0' 0"

[1954-?]

Ecuador 0° 0' 0"	
Fundadors, directius i editors	Alejandro Finisterre
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Gaita y Menhir Ecuador 0° 0' 0" (República de l'Ecuador)

Ja hem parlat d'Alejandro Finisterre (pseud. d'Alejandro Campos Ramírez, Finisterre, 1919 - Zamora, 2007) en l'aventura guatemalenca de Bartomeu Costa-Amic. Alejandro Finisterre és potser més conegut per ser l'inventor i propietari de la patent del futbolí durant la Guerra Civil però sobretot es tracta d'un poeta, d'un editor i, en definitiva, d'un agitador cultural de l'exili.

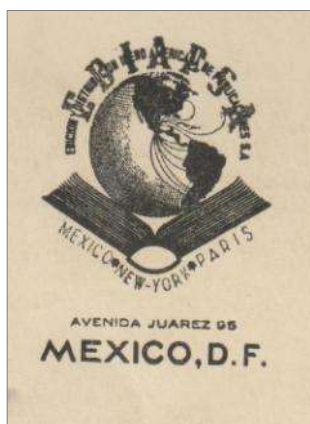
Finisterre havia fundat la revista *Paso a la juventud: periódico iconoclasta de valores humanos* a Madrid, l'any 1936; durant la Guerra queda sepultat en un bombardeig en el setge de la capital i és evacuat, després de diversos llocs, a l'Hospital de Montserrat. De la visió dels nois tolits que no podien jugar a futbol li vingué allà la idea del futbolí (Finisterre, 2006).

Un cop acabada la Guerra passa a França però torna enrere, novament exiliat a França l'any 1947, d'allà marxarà el 1948 cap a Quito on funda la revista de poesia *Ecuador 0° 0' 0"*, dedicada cada número a un poeta d'una nacionalitat diferent; el 1951 passa a Guatemala i el 1954 a Mèxic.

Quan arriba a Mèxic, segueix amb aquesta editorial (que publicarà *Litoral* en la seva 3a època), això però comença el 1959, i queda ja per tant fora del nostre estudi.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Es poden ampliar dades sobre l'obra editorial d'Alejandro Finisterre a l'entrada que li dedica José Ramón López García (2016).

EDIAPSA (*Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones*)

[1939-197?]

EDIAPSA (*Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones*)

Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles Martín Luis Guzmán
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta Nuevo Mundo, S.A., Comonfort, 29-B, México, D.F. Talleres gráficos de La Carpeta, S.A., Bolívar, 151-157, México, D.F. Talleres Gráficos de la Nación, México, D.F. (3) Talleres Gráficos de la Nación, Tolsa y Enrico Martínez. México, D.F. (2) Talleres linotipográficos de la Editorial Stylo. Caso Bustamante y Cia, S. de R.L. Unión Cooperativa de Artes Gráficas, Guerrero, 274, México D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	67
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Málaga Compañía General de Ediciones Editorial Cenit (Espanya) Editorial Colón Editorial Diógenes Libreros Mexicanos Unidos, S.A. (LI-

	MUSA) Editorial México Editorial Nueva España Empresas Editoriales, S. A. Estrella, Editorial para la Juventud Librería Juárez Librerías de Cristal Norgis Editores Nuestro Pueblo (Espanya) Nuestro Pueblo (México) Siglo XXI Editores
--	---

Ja hem avançat alguns detalls de la figura de Rafael Giménez Siles¹⁶⁰ (Màlaga, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1991) quan hem introduït la Colección Málaga, S. A. Giménez Siles és probablement un dels editors més rellevants de tots els refugiats republicans a Mèxic. La seva obra ultrapassa la labor purament editorial per abastar totes les baules de la cadena de valor del llibre mexicà: va participar en projectes empresarials d'impremta, d'edició (tot creant un estol de segells) però també en la distribució, les llibreries (les famoses llibreries Cristal) i fins i tot en el món de l'associacionisme professional i en l'organització d'activitats lligades al llibre.¹⁶¹

La bibliografia sobre Rafael Giménez Siles és abundant¹⁶² i quan es parla del paper dels refugiats espanyols en la indústria editorial mexicana, la seva obra és de les més destacades, sense cap mena de dubte. S'hi troba molta informació a: Martínez, 1959; Giménez Siles, 1978; Giménez Siles, 1980a; Giménez Siles, 1980b; *El exilio español en México 1939-1982*, 1982; Giménez Siles, 1984; Pereira, et al., 2000, Serrano Migallón, 2010; Larraz, 2016b; Somolinos Molina, 2016.¹⁶³

Amb estudis de Farmàcia, la seva experiència en el món de l'edició va començar durant el servei militar, al departament de publicacions del Ministeri de la Guerra.¹⁶⁴ A partir d'aquest moment, el seu activisme polític correrà paral·lel a les seves activitats editorials: el 1925 dirigirà la revista *El Estudiante*, després sota el títol de *Post-Guerra*,¹⁶⁵ en la seva segona època, càrrec que el durà a presó durant la dictadura del general Primo de Rivera per unes injúries fetes des de la revista al rei Alfons XIII. Després de l'estada de

¹⁶⁰ No hem pogut, o sabut, recuperar la seva fitxa d'exiliat en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

¹⁶¹ Rafael Giménez Siles, encara a Espanya i amb d'altres professionals del llibre, idearà i donarà forma a les primeres festes del dia del llibre i fires del llibre, tal com les coneixem en l'actualitat.

¹⁶² El nom de Rafael Giménez apareix sovint al costat dels altres grans editors refugiats: Joaquín Díez-Canedo, Bartomeu Costa-Amic, Miquel Ferrer, Joan Grijalbo o Fidel Miró.

¹⁶³ El seu nom no apareix però en l'obra de Mauricio Fresco, *La emigración republicana: una victoria de México* (1950).

¹⁶⁴ Concretament a la Brigada Obrera y Tipográfica de l'Estat Major del Ministeri de Guerra de Madrid (Somolinos Molina, 2016).

¹⁶⁵ D'aquesta revista sorgirà el segell editorial Oriente, en el qual també hi participa.

sis mesos empresonat a la Modelo de Madrid crea el seu primer segell editorial, Cénit, el 1928, de marcada tendència política pròxima al PCE (Giménez Siles n'era militant en aquella època). El 1930 inicia la publicació de la revista *Nueva España*.

Durant la República, Giménez Siles va continuar la seva labor d'editor, activista i agitador amb Cénit, acompanyat per Juan Andrade i Graco Marsá, alhora que comença una intensa labor d'organitzador del teixit editorial. És professor de tècnica comercial a l'Escola de Llibreria de la Cambra del Llibre de Madrid, de la qual en serà vicepresident i més endavant, ja durant la Guerra, president. En aquests anys de 1933 i 1935, fet clau, Giménez Siles impulsarà les fires del llibre de Madrid i la festa del llibre.¹⁶⁶

Durant la Guerra Civil i com a membre destacat del PCE posa tots els esforços en la labor editorial al servei del bàndol governamental. En aquest sentit i durant el conflicte bèl·lic crea dos segells que han esdevingut històrics: *Nuestro Pueblo* i *Estrella*: editorial para la juventud. El primer, *Nuestro Pueblo*, tenia una vocació clarament de divulgació cultural, amb un compromís polític i social absoluts; s'hi publicaren els grans autors de la literatura espanyola alhora que també van editar una gran quantitat de materials útils per a la formació tècnica, la lluita política i a l'esforç de guerra.¹⁶⁷ El segon, *Estrella*, dirigit al públic infantil i juvenil, on l'obra d'Antoniorrobes és essencial (*La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano*, 2013; Larraz, 2016).

Acabada la Guerra, és internat breument en el camp d'Argelers de la Marenda (Argelès-sur-Mer), d'on ben aviat sortirà cap a Mèxic. Rafael Giménez Siles va arribar a Mèxic refugiat pel mes de maig de 1939 sent ja un editor format i amb experiència, i en el país d'acollida i nacionalitzat mexicà el 1949 va poder desenvolupar tot el seu potencial com a professional del llibre i com a organitzador.

Una de les primeres empreses, sinó la principal, serà aquesta EDIAPSA o E.D.I.A.P.S.A. (Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones, S. A.),¹⁶⁸ aquesta distribuïdora i editorial (i ben aviat xarxa de llibreries) la crea amb capital mexicà i associat amb l'escriptor, editor i antic revolucionari, Martín Luis Guzmán.¹⁶⁹

¹⁶⁶ «Entretanto, es nombrado profesor de la asignatura «Técnica Comercial del Libro» en la Escuela de Librería de la Cámara Oficial del Libro de Madrid, lo que conlleva su entrada en este organismo, donde fue elegido vicepresidente primero. Debido a su compromiso con la difusión del libro y de la lectura, impulsa las Ferias del Libro de Madrid, que se celebraron en 1933, 1934 y 1935, y la Agrupación de Editores Españoles (1934), cuyo propósito principal fue la celebración de Ferias del Libro en el resto de España, así como el llevar el libro a todos los rincones del país mediante la creación de una biblioteca ambulante que utilizaba camiones-stand.» (Somolinos Molina, 2016).

¹⁶⁷ Com veurem més endavant, *Nuestro Pueblo* té continuïtat i una segona vida a Mèxic, amb la recuperació de la *Biblioteca Popular de Cultura y Técnica*.

¹⁶⁸ També ens ha aparegut, en menor nombre d'ocasions, com EDIPSA, per exemple al *Diccionario de literatura mexicana: siglo XX* d'Armando Pereira, et al. (2000).

¹⁶⁹ «Gracias al apoyo del presidente Lázaro Cárdenas, comienza a trabajar en ese proyecto cultural y, para el 7 de julio, junto con Martín Luis Guzmán y otras personalidades del medio político e intelectual mexicano, funda la sociedad anónima Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones (Edipsa),

Des d'EDIAPSA, Giménez Siles participa en la creació d'un important nombre d'editorials: Colección Málaga, Compañía General de Ediciones, Editorial Colón, Editorial Diógenes, Editorial México, Editorial Nueva España, Empresas Editoriales, S. A., Estrella: Editorial para la Juventud, Libreros Mexicanos Unidos (LIMUSA), Norgis Editores, Nuestro Pueblo (México) i Siglo XXI Editores, que haguem arribat a identificar.

En la seva tasca de distribuïdora, EDIAPSA, s'encarrega de les revistes *Romance*, de literatura, *Amiga*, per a un públic femení i, finalment, *Rompetacones*, per als infants.

També Giménez Siles a través d'EDIAPSA esdevé fonamental en la creació de la xarxa de llibreries Cristal, de les quals hem parlat com a renovadores del negoci de llibreria a la ciutat de Mèxic primer i després a la resta dels estats mexicans.

Finalment, Rafael Giménez Siles és fonamental en la seva figura d'organitzador en la creació, en 1944, de l'Asociación de Libreros y Editores Mexicanos, de la qual en seria el president. Una de les primeres iniciatives de l'Asociación va ser el 1947 la celebració de la Feria del Libro Mexicana. Giménez Siles tornava a encapçalar la convergència dels editors en la celebració de certàmens i mostres que havien d'ajudar en la feina editorial, tal com havia fet en temps de la República a Espanya. Més endavant, l'Asociación s'uniria a la Cámara del Libro, de la qual era Daniel Cosío Villegas el president, per convertir-se en l'Instituto Mexicano del Libro (Pereira, et al., 2000).

Com és de suposar, hem tingut força dificultats en la recuperació i identificació de tota l'obra d'EDIAPSA; en aquesta cerca hem buscat per totes les possibilitats, això és, per les inicials, amb punts, sense, per extens... i no ha estat fàcil. S'hi afegeix el problema que la feina d'editorial i distribuïdora es barreja i solapa i, en ocasions, en algunes eines de cerca es recuperava material en el que EDIAPSA era la distribuïdora i no l'editora. A pesar dels nostres esforços, seguim veient-hi problemes, hi ha alguns anys que no hi ha cap llibre identificat i això és evidentment estrany. Seria de molt d'interès localitzar catàlegs editorials d'EDIAPSA de l'època analitzada per tal d'omplir les llacunes evidents.

La producció dels llibres d'EDIAPSA, segons hem pogut veure en les obres consultades en mà, es realitza en diverses impremtes: Nuevo Mundo, S.A., La Carpeta (d'Eladio Ferrer), els coneguts i reputats Talleres Gráficos de la Nación, i en els tallers d'altres editorials com ara l'Editorial Stylo. La qualitat en la impressió i l'edició és notable, malgrat l'aparent canvi d'impremtes constant, el resultat és sempre de qualitat, amb bones tipografies, correcció ortotipogràfica, inclusió de gravats i encartaments.

Les temàtiques abordades segueixen la proposta teòrica de la recerca, un inici molt lligat a la cultura i els problemes polítics de l'emigració espanyola, i també als temes

de la que es nombrado director gerente. Entre los primeros accionistas cabe mencionar a Pascual Gutiérrez Roldán, Martín Luis Guzmán, Luis Henríquez Guzmán, Adolfo López Mateos, Luis Legorreta, Carlos Trouyet, y las instituciones Banco Capitalizador de Ahorros, S. A., Financiera Algodonera de Fomento Industrial, S. A., Banco Metropolitano, S. A. y la Productora e importadora de Papel, S. A. (PIPSA). También contribuyeron con su talento y capacidad, entre otros, José Mancisidor, Antonio Castro Leal y Jorge Cuesta.» (Pereira, et al., 2000).

tècnics,¹⁷⁰ per passar més endavant a tractar molts temes mexicans. L'evidència d'aquest canvi és fenomenal a partir de l'any 1947.

Obres editades

1939

Sandi, Luis; Argote, Guillermo; Prieto, Julio. México. Departamento de Bellas Artes (1939). *Cantos para niños: método de solfeo y canto coral: primer grado del segundo ciclo de la Escuela Primaria*. México: E.D.I.A.P.S.A. Talleres Gráf. de la Nación.

1940

Bargalló, Modesto (1940). * *La física en la escuela primaria*. México: E.D.I.A.P.S.A. 154 p. (Técnicas de la enseñanza). En el colofó: Este libro se acabo de imprimir el día 12 de julio del año 1940 en los Talleres Gráficos de la Nación, Tolsa y Enrico Martínez. México, D.F.

Campobello, Nellie (1940). *Apuntes sobre la vida militar de Francisco Villa*. México: E.D.I.A.P.S.A. Edición y distribución Iberoamericana de Publicaciones. S.A.

Comas, Juan (1940). * *Como se comprueba el trabajo escolar*. México: E.D.I.A.P.S.A. 152 p. (Ediciones pedagógicas y escolares). Ateneo Español de México: Ex-E 370 C6. Impreso en Talleres Gráficos de la Nación.

Goldschmidt, Alfons (1940). *Tierra y libertad el desarrollo campesino en México*. México: Edición y Distribución Ibero-Americana de Publicaciones.

Jarnés, Benjamín (1940). * *La taberna por vecina: recolección y prólogo de Benjamín Jarnés*. México, D.F.: Edición y Distribución Ibero-Americana de Publicaciones. 170, [3] p. (Libros de buen humor). Unión Cooperativa de Artes Gráficas, Guerrero, 274, México D.F.

Mendoza, Vicente T. (1940). *Cincuenta romances escogidos y armonizados del Instituto de Investigaciones estéticas*. México: Ed. E.D.I.A.P.

Renn, Ludwig (1940). * *El arte de hacer la guerra; la guerra a través de los tiempos, guerra y sociedad, la guerra moderna*. Traducción del alemán de Ángela Selke y Antonio S. Barbudo. México: Edición y Distribución Ibero-Americana de Publicaciones. A la

¹⁷⁰ Ja hem vist en més d'una ocasió que la falta de relacions comercials i marítimes derivades primer per la Guerra Civil espanyola, en segon lloc per la Segona Guerra Mundial i, finalment, pel no reconeixement per part de Mèxic de l'Espanya franquista, obren un nínxol per a l'edició de llibre tècnic a Mèxic que deixa d'importar aquestes obres de l'Estat. Són els casos de l'Editorial Atlante, la Compañía Editorial Continental (CECSA) o Nuestro Pueblo de Giménez Siles amb la recuperació de la *Biblioteca Popular de Cultura y Técnica*.

contraportada: Impreso y hecho en México por E.D.I.A.P.S.A., en canvi, en el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 4 de julio del año 1940 en los Talleres Gráficos de la Nación, Tolsa y Enrico Martínez. México, D.F.: EDIAPSA.

Rioja y Lo Bianco, Enrique (1940). *Las ciencias naturales en la escuela primaria*. México: EDIAPSA.

Torner, Florentino M. (1940). * *La literatura en la escuela primaria*. México: EDIAPSA. 156, [2] p. (Técnica de la enseñanza). En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 18 de junio del año 1940 en los Talleres Gráficos de la Nación. México, D.F.

1944

Valle-Arizpe, Artemio de (1944). * *Ejemplo, lo escribió el licenciado don Artemio de Valle-Arizpe en la muy noble, muy leal y muy siempre fiel capital de la nueva Extremadura*. México: Edición y distribución Ibero Americana de publicaciones. S.A. 212, [3] p. En el colofó: Esta segunda edición de *Ejemplo* se terminó de imprimir en México, D.F., el día 25 de enero de 1944. en los talleres linotipográficos de la Editorial Stylo. Caso Bustamante y Cia, S. de R.L.

1945

Millares Carlo, Agustín (1945). * *Manual antológico de literatura latina*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones. 422, [3]. p. A la contracoberta: Librería de Cristal. Tramo Sur, pérgola del Palacio de Bellas Artes. Apartado Postal 8092 México, D.F.

Ruiz Vilaplana, Antonio (1945). *Destierro en Manhattan: refugiados españoles en Norteamérica*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Valle-Arizpe, Artemio de (1945). *La movible inquietud*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones. S.A.

1947

Dávila, José María (1947). *El médico y el santero*. México, D.F.: E.D.I.A.P.S.A.

Enciso, María (1947). *Raíz al viento: ensayos*. México: EDIAPSA.

González Hurtado, Rodolfo (1947). *Nimbe leyenda del Anáhuac*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Lira, Miguel N. (1947). *Donde crecen los tepozanes; novela*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Plenn, Abel (1947). * *Viento en los olivares: la España de Franco vista por dentro*. Traducción del inglés por Manuel Pumarega. México: EDIAPSA. 266, [4] p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 23 de abril de 1947 en la Imprenta Nuevo Mun-

do, S.A., Comonfort, 29-B, México, D.F. A la contracuberta: Librería Cristal, Pérgola del Palacio de Bellas Artes. Apartado postal 8092. México, D.F. L'autor era l'Agregado de Prensa a la Embajada de los Estados Unidos en Madrid.

Rojas González, Francisco (1947). *Lola Casanova, novela*. México, D.F.: E.D.I.A.P.S.A.. Edición y distribución Ibero Americana de Publicaciones. S.A.

Salado Álvarez, Victoriano (1946). *Memorias de Victoriano Salado Álvarez*. México: EDIAPSA.

Urueta, Margarita (1947). *Mediocre; novela*. México: Distribuidores: E[diición y] D[istribución] I[bero] Americana de] P[ublicaciones].

1948

Batista, Fulgencio (1948). *Sombras de América: problemas económicos y sociales*. México, D.F.: E.D.I.A.P.S.A.

Lavín, José Domingo (1948). *En la brecha mexicana: temas económicos para México y Latinoamérica*. México, D.F.: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Lira, Miguel N. (1948). *La escondida, novela*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Mancisidor, José (1948). *En la rosa de los vientos*. México, D.F.: E.D.I.A.P.S.A.

Northrop, F. S. C. (1948). *El encuentro de Oriente y Occidente*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones. S.A.

Reyes Heróles, Jesús (1948). *La carta de la Habana (comentarios y digresiones)*. México, D.F.: Edición y Distribución Ibero Americana de publicaciones.

Rojas González, Francisco (1948). *La negra Angustias*. México, D.F.: E.D.I.A.P.S.A.

Valle-Arizpe, Artemio de (1948). *El canillitas*. México, D.F.: E.D.I.A.P.S.A.

1949

Benavides, Rodolfo (1949). *El doble nueve: la vida en las minas de plata mexicanas: novela*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Carpentier, Alejo (1949). *El reino de este mundo: relato*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Fouque, Agustín (1949). *El Tratado de comercio México-americano: (guión para una revisión equitativa)*. México, D.F.: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Puig Arosemena, Alberto (1949). *La carta de Quito: un análisis*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

1950

Alegría, Fernando (1950). *Camaleón, novela*. México: Edición y Distribución Ibero Americana Publicaciones.

Benavides, Rodolfo (1950). *Las cuentas de mi rosario: memorias de un maldito; novela*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Benavides, Rodolfo (1950). *Evasión: la vida en un presidio*. México: EDIAPSA.

Benavides, Rodolfo (1950). *La vertiente: novela*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Lavín, José Domingo (1950). *Petróleo: pasado, presente y futuro de una industria mexicana*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Polo Encinas, Manuel (1950). *Bioelectrodinámica: el fenómeno vital ante la física moderna*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

1951

Heyser, Jorge; Peña, Joaquín de la; Schmidt, Laszlo (1951). *La industria siderúrgica en México: notas para una planeación de las materias primas*. México: Ed. y Distrib. Ibero Americana de Publicaciones.

Peña, Joaquín de la, et al. (1951). * *Problemas industriales de México: notas para una planeación industrial*. México, D.F.: EDIAPSA. 192 p. En el colofón: Esta edición que consta de 2.000 ejemplares se acabó de imprimir el día 12 de marzo de 1951, en los talleres gráficos de La Carpeta, S.A., Bolívar, 151-157, México, D.F.

1953

Cardoso, Alfonso (1953). *Experiencias en economía (estudios sobre México, la India, Bolivia y la República Dominicana)*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Carpentier, Alejo (1953). *Los pasos perdidos: novela*. México, D.F.: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Carrillo Flores, Antonio; Colegio de Ingenieros Mecánicos y Electricistas (México) (1953). *Notas sobre industria básica: 2º ciclo de Conferencias del Colegio de Ingenieros Mecánicos y Electricistas*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Cassaigne, Héctor (1953). *Energéticos notas y estudios para su planeación en México*. México: EDIAPSA.

Congreso Nacional de la Industria de Transformación (2º) (1953). *Carta de los industriales mexicanos de transformación y antecedentes. Memoria y documentos*. México: Ed. y Distr. Ibero Americana de Publicaciones.

Crowley, José; Cami, Eli; Soberanes, Manuel (1953). *Azufre: notas sobre su importancia en el desarrollo económico de México*. México: EDIAPSA.

Elizondo Alcaraz, Carlos (1953). *Universidad: novela*. México: EDIAPSA.

1954

Ancira, Erasmo (1954). *Chóquim Com-a-Mújuc (el tumbador de estrellas) novela*. México: Ed. y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Carrera Stampa, Manuel (1954). *Los gremios mexicanos: la organización gremial en Nueva España, 1521-1861*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Frías, Luis (1954). *Tierra del tiempo, poemas*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Lavín, José Domingo (1954). *Inversiones extranjeras: análisis, experiencias y orientaciones para la conducta mexicana*. México: EDIAPSA.

Madrazo, Carlos A. (1954). *Anécdotas de personajes famosos*. México: Ed. y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Pulido Méndez, Manuel Antonio (1954). *Régulo Olivares y su época*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Villarreal, Arnulfo (1954). *El carbón mineral en México. (Notas para la planeación de la industria básica)*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

1955

Peña, Joaquín de la (1955). *Notas sobre la industria azucarera de México: (exploración de la industria azucarera)*. México: E.D.I.A.P.S.A.. Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones. S.A.

Peña, Joaquín de la (1955). *Querétaro (estudio de carácter económico y social)*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

Peña, Joaquín de la; Cámara Nacional de la Industria de Transformación (México). Comisión Permanente de Planeación Industrial (1955). *El maíz en México: datos y apreciaciones*. México: E.D.I.A.P.S.A., Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones. S.A.

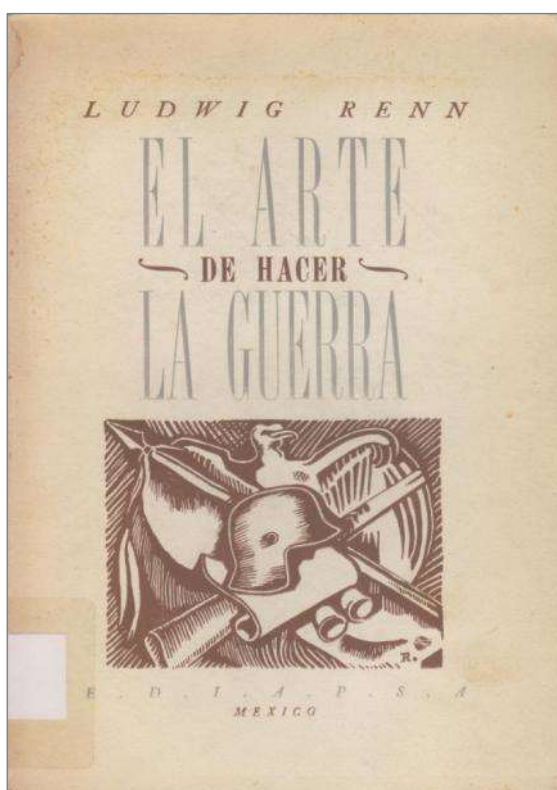
Peña, Joaquín de la; Cámara Nacional de la Industria de Transformación (México); Comisión Permanente de Planeación Industrial (1955). *Trigo: estudio agrícola e industrial*. México, D.F.: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones.

1956

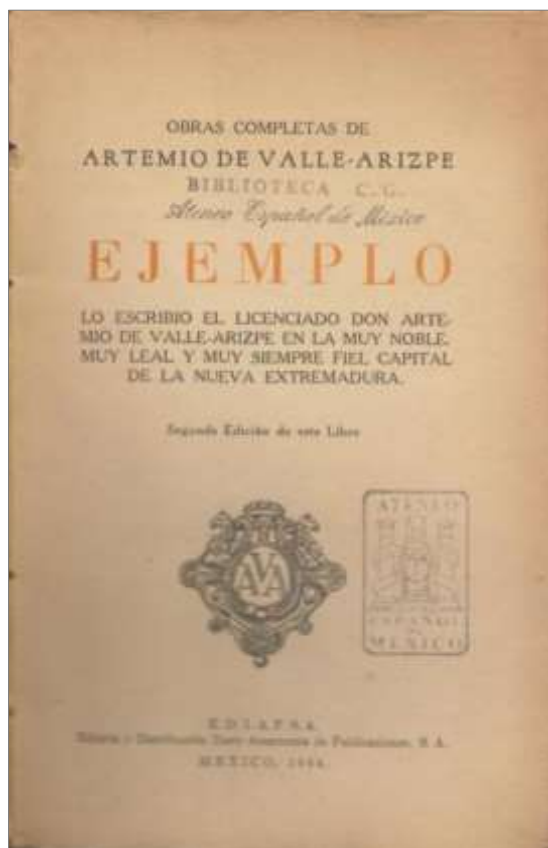
Liévano Aguirre, Indalecio (1956). *Bolívar*. México: EDIAPSA.

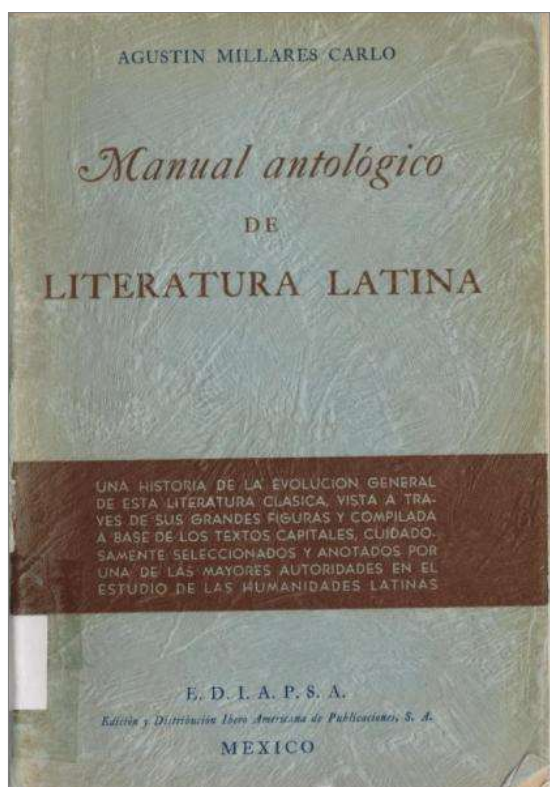
Jarnés, Benjamín (1940). *La taberna por vecina: recolección y prólogo de Benjamín Jarnés*. México, D.F.: Edición y Distribución Ibero-Americana de Publicaciones. 170, [3] p. (Libros de buen humor).

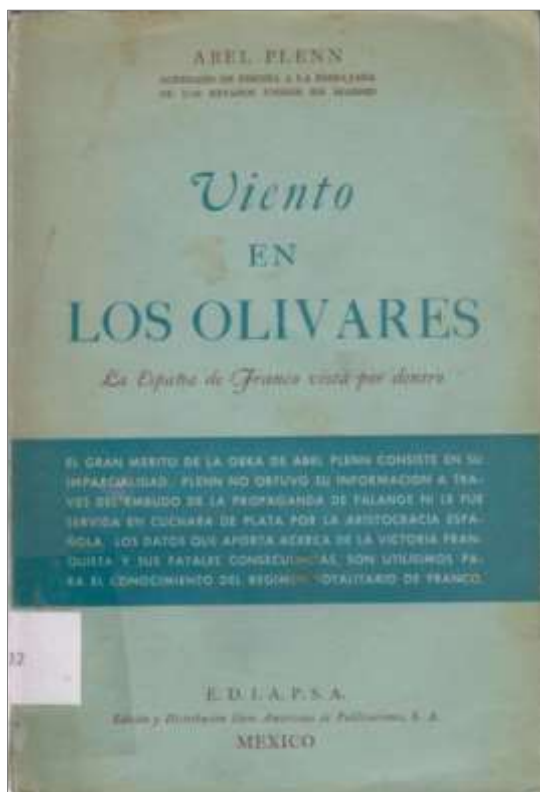
Renn, Ludwig (1940). *El arte de hacer la guerra: la guerra a través de los tiempos, guerra y sociedad, la guerra moderna*. Traducción del alemán de Ángela Selke y Antonio S. Barbudo. México: Edición y Distribución Ibero-Americana de Publicaciones.

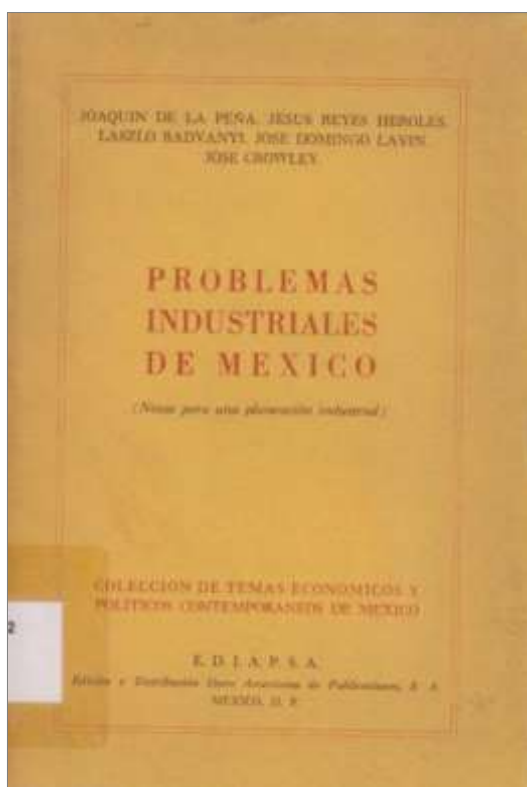
Valle-Arizpe, Artemio de (1944). *Ejemplo, lo escribió el licenciado don Artemio de Valle-Arizpe en la muy noble, muy leal y muy siempre fiel capital de la Nueva Extremadura*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de publicaciones. S.A. 212, [3] p.

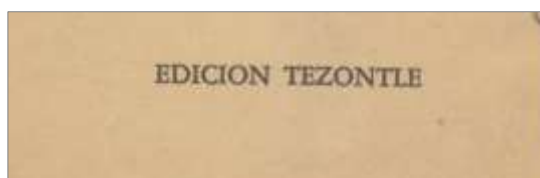
Millares Carlo, Agustín (1945). *Manual antológico de literatura latina*. México: Edición y Distribución Ibero Americana de Publicaciones. 422, [3] p.

Plenn, Abel (1947). *Viento en los olivares: la España de Franco vista por dentro*. Traducción del inglés por Manuel Pumarega. México: EDIAPSA. 266, [4] p.

Peña, Joaquín de la; et al. (1951). *Problemas industriales de México: notas para una planeación industrial*. México, D.F.: EDIAPSA. 192 p.

[1940-1941]

Edición Tezontle	
Fundadors, directius i editors	Francisco Giner de los Ríos José Moreno Villa
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres «Artes Gráficas Comerciales», S.C.L. Lecumberri, 36, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	7 (fora de període continua, actualment continua amb més de 230 obres en el seu catàleg)
Matèries editades	Literatura, poesia
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Casa de España en México Colegio de México Fondo de Cultura Económica

L'origen d'Edición Tezontle (i no Ediciones Tezontle) es remunta a maig de 1940 i a la voluntat d'una colla d'amics, al voltant de la Casa de España, d'oferir al poeta exiliat Francisco Giner de los Ríos un llibret amb alguns dels seus poemes editats. Aquest primer volum, a cura de José Moreno Villa i del mateix Giner de los Ríos, donarà origen a una de les col·leccions més importants de la cultura i de les edicions mexicanes del segle XX, la colección Tezontle dins del Fondo de Cultura Económica (*La Casa de España y El Colegio de México*, 2000; Díaz Arciniega; Fondo de Cultura Económica (México), 1996).

Parlarem de José Moreno Villa (Málaga, 1887 - Mèxic, D. F., 1955)¹⁷¹ pintor, poeta, arxiver i bibliotecari, quan descriurem el projecte editorial de la Casa de España; de Francisco Giner de los Ríos (Madrid, 1917 - Nerja, 1995), escriptor i fill de l'arquitecte Bernardo Giner de los Ríos (Màlaga, 1888 - Ciutat de Mèxic, 1970) i nebot de Fernando

¹⁷¹ No hem recuperat la seva fitxa d'exiliat en el Registro Nacional de Extranjeros en México, en qualsevol cas i a través de la seva autobiografia: *Vida en claro: autobiografía* (1944), en podem seguir tot el recorregut.

de los Ríos (Ronda, 1879 - Nova York, 1979),¹⁷² ambdós ministres durant la República.¹⁷³

Un error en el nom de la nova editorial en nàhuatl mentre es dictava per telèfon va passar d'anomenar-se *centzontle*, un ocell americà conegut per les seves dots en el cant, a *tezontle*, una roca vermella d'origen volcànic. El canvi de nom fortuït no va desagradar els seus creadors ja que aquesta roca magmàtica, fruit de l'explosió volcànica entenien que també representava molt bé els propis creadors.¹⁷⁴

El que caracteritza en l'inici aquesta editorial o col·lecció autònoma (segons com s'anali-tzi) és la varietat de textos poètics d'alguns poetes espanyols refugiats i sobretot la cura tipogràfica amb la qual es fan.

En un principi les obres de l'Edición Tezontle de Francisco Giner de los Ríos, José Mo-reno Villa i el també poeta Pedro Garfias (Salamanca, 1901 - Monterrey, 1967) són d'una voluntat classicista i acurada, en el panorama de l'edició mexicana i, en especial, dins del Fondo de Cultura Económica; tanmateix, aquestes obres signifiquen en si ma-teixes una revolució, una renovació i fins i tot una dignificació de l'art editorial. Avui, a Mèxic, les primeres edicions de Tezontle, aquestes de les quals s'encarreguen els refu-giats espanyols i les que seguiran, ja sota la responsabilitat del Fondo i El Colegio de México, són cercades i es consideren canòniques, d'una cura exquisida.

Però aquesta idea canònica es farà, paradoxalment, des de la diversitat, cadascuna de les obres opta per unes solucions estètiques i tipogràfiques diferents.

Aquesta diversitat serà no només en les formes de disseny i les solucions tipogràfiques i de colors proposades, també en els continguts. De fet, Edición Tezontle es converteix en Colección Tezontle, un espai comú, un terreny de tots, entre el Colegio de México i el Fondo de Cultura de México; però això ja queda fora d'aquest estudi.

¹⁷² No hem pogut recuperar les informacions en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

¹⁷³ Cal no confondre l'escriptor Francisco Giner de los Ríos (Madrid, 1917 - Nerja, 1995) amb el filòsof i pedagog del mateix nom, fundador de la Institución Libre de Enseñanza (Ronda, 1839 - Madrid, 1915).

¹⁷⁴ «Creo que la equivocación fue afortunada en todos sentidos y que el nombre resultó un acierto. Lo que tenía alas en origen y hubiera sido quizá volandero y transitorio, encontró entonces, en un solo nombre, sillar en que fundarse.» Francisco Giner de los Ríos a *Catálogo general*, 1955 (Fondo de Cultura Económica, 1955).

1940

Garfias, Pedro (1939 [i.e.: 1941, colofó]). * *Primavera en Eaton Hastings, poema bucólico con intermedios de llanto*. México: Edición Tezontle. 61 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 30 de abril de 1941 en los talleres «Artes Gráficas Comerciales», S.C.L. Lecumberri, 36, México, D.F., al cuidado de F. Giner de los Ríos y el autor.

Giner de los Ríos, Francisco (1940). * *La rama viva*. México: Edición Tezontle. 81 p. Este libro se acabó de imprimir el 23 de mayo de 1940, en los talleres «Artes Gráficas Comerciales», S.C.L. en tipos Kleunkens de 12 puntos y papel Eggshell Blanco «Book» de 70 lbs., y al cuidado del autor.

León Felipe (1940). * *El gran responsable: grito y salmo*. México: Ed. Tezontle. En el colofó: Se terminó la impresión de este libro el día 2 de Septiembre de 1940, en papel Eggshell Book Blanco de 70 lbs. y con tipos Kleunkens y Garamond, bajo la dirección de Francisco Giner de los Ríos, en los talleres de «Artes Gráficas Comerciales», S.C.L.

Prados, Emilio (1940). *Mínima muerte: poesías*. México: Tezontle. 147 p.

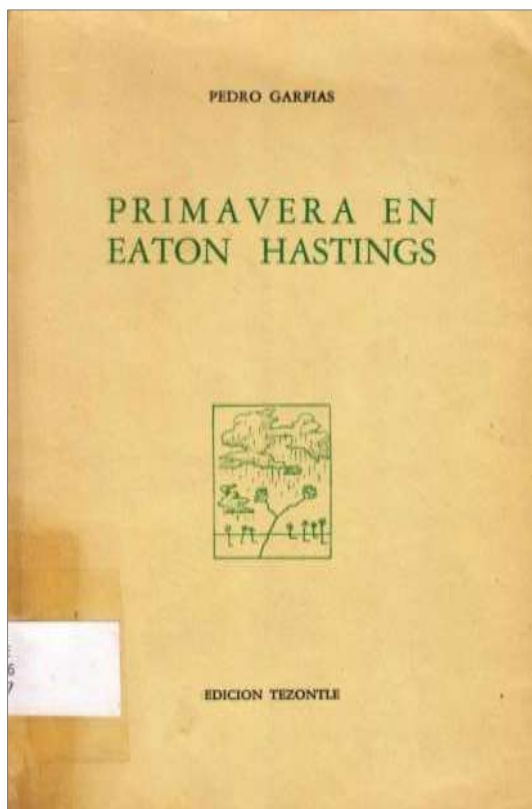
Reyes, Alfonso (1940). *Los siete sobre Deva: sueño de una tarde de agosto*. México: Ediciones Tezontle. 82 p.

1941

Pellicer, Carlos (1941). *Recinto, y otras imágenes*. México: Edición Tezontle.

Giner de los Ríos, Francisco (1940). *La rama viva*. México: Edición Tezontle. 81 p.

Garfias, Pedro (1939 [i.e.: 1941, colofó]). *Primavera en Eaton Hastings, poema bucólico con intermedios de llanto*. México: Edición Tezontle. 61 p.

Ediciones Arcos

[1951-1952]

Ediciones Arcos	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	10
Matèries editades	Literatura espanyola i internacional, <i>best-sellers</i>
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Apareix citada en les obres Mauricio Fresco, *La emigración republicana española: una victoria de México* (1950), de Patricia W. Fagen, *Transterrados y ciudadanos* (1973; 1975) i en la de Pedro C. Cerrillo i María Teresa Miaja (*La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano*; 2013) com sent les Ediciones Arcos una de les editorials fundades pels refugiats durant el període que investiguem; això és, però, sense més dades.

No tenim informació de qui podia ser en l'origen d'aquest projecte editorial que pel que hem pogut comprovar no depassa els dos anys, a pesar d'haver fet una aposta sobre traduccions de títols comercials, amb un èxit que podria semblar aparentment probable.

Ens resulta una mica estranya aquesta dada que aporten Fresco (i que suposem Fagen, Cerrillo i Miaja prenen d'aquesta primera), potser no hem sabut recuperar tota la producció de les Ediciones Arcos per tal de fer-nos una imatge més exacte; per ara, els títols que hem trobat són contemporanis o posteriors a l'obra de Fresco i, sobretot, es tracta de *best-sellers*, alguns d'ells polèmics, per exemple els de Darío Fernández Flórez (Valladolid, 1909 - Madrid, 1977), *Lola, espejo oscuro*. Fernández Flórez, representant de la literatura del tremendisme espanyola, havia estat en l'Espanya de Franco censor i vicesecretari d'Educació Popular de FET y de las JONS; o el de José Landowsky (pseud. de Mauricio Carlavilla).¹⁷⁵ *Sinfonía en rojo mayor*, pel que sembla un autor antisemita i

¹⁷⁵ En el *Diccionario de seudónimos literarios españoles*, de P. Rogers y F. A. Lapuente (1977): "«Carlavilla del Barrio, Mauricio; usa los seud. de "Mauricio Karl" y "José Landowsky"».

anticomunista furibund i, a més, publicat en l'Espanya franquista on fins i tot Carlavilla funda una editorial que es dedica a aquestes matèries.

També els autors d'algunes de les obres són escriptors coneguts per no haver combregat amb els principis comunistes: l'hongarès László Passuth, la jueva nord-americana d'origen rus Ayn Rand (pseud. d'Alissa Zinovievna Rosenbaum) o l'alemany Jan Valtin, exespia soviètic (pseud. de Richard Julius Hermann Krebs).

En canvi, i per altra banda, la figura liberal, rica i complexa a favor de la llibertat com és el doctor Gregorio Marañón (Madrid, 1887-1960) matisen aquestes afirmacions prèvies.

Per tot plegat, i amb tot el respecte que ens mereix la informació de Mauricio Fresco, fins que no localitzem altres dades que afirmin o desmenteixin la nostra proposta, deixem aquesta editorial amb prou dubtes com a pendent de ser inclosa en el llistat.

Obres editades

1951

Fernández Flórez, Darío (1951). *Lola, espejo oscuro: novela*. México: Editorial Arcos.

Marañón, Gregorio (1951). *La evolución de la sexualidad y los estados intersexuales*. México: Ediciones Arcos.

Moravia, Alberto (1951). *La romana*. México: Arcos.

Passuth, László (1951). *El dios de la lluvia llora sobre Méjico*. México: Ediciones Arcos.

Rand, Ayn (1951). *El manantial*. México: Arcos.

Valtin, Jan (1951). *Tiempo de invierno: novela*. México: Arcos.

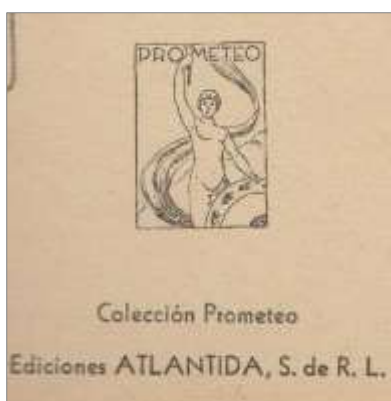
1952

Cronin, A. J. (1952). *El jardinero español*. México: Ediciones Arcos.

Landowsky, José (pseud. de Mauricio Carlavilla) (1952). *Sinfonía en rojo mayor*. México: Ediciones Arcos.

Temprano Azcona, Reinaldo (1952). *Cuidado con los bancos*. México: Ediciones Arcos.

Ediciones Atlántida

Logotip de la Colección Prometeo

Logotip de la Colección Carabela

[1942-1954]

Ediciones Atlántida	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Isabel la Católica, 28, México DF.
Impremtes	Imprenta Cosmos, San Jerónimo, 22, México, D.F. Talleres Gráficos Costa Propaganda impresa, calle López 76., México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	7
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Prometeo?

Ens trobem, novament, davant d'una editorial sobre la qual són més els dubtes que tenim que les certeses. A continuació enumerarem els elements dels quals disposem: el catàleg d'obres és breu, amb només set obres, d'autors i temàtiques espanyoles o de l'exili, com per exemple les obres de Vicente Blasco Ibáñez, la del refugiat aragonès Benjamín Jarnés o traduccions de clàssics francesos de mans d'exiliats: Paulino Massip

tradueix Gustave Flaubert, i Enrique Díez-Canedo, Prosper Mérimée.¹⁷⁶ El valencià Josep Renau, també refugiat, il·lustra algunes de les cobertes.

Després de força recerques, no vam aconseguir esbrinar del tot qui podria haver darre-re aquesta editorial, en els preliminars de les primeres obres en l'editorial, aquesta es proposa publicar l'obra completa de Vicente Blasco Ibáñez: «Obras completas de Vicente Blasco Ibáñez que publicará Edición Atlántida S. De R. L. con el ex-libris Prometeo-México» (Blasco Ibáñez, 1943). De fet, passa que la col·lecció Prometeo esdevindrà una editorial, les Ediciones Atlántida va ser finalment l'Editorial Prometeo?, no ho podem assegurar. El logotip de la col·lecció Prometeo de les Ediciones Atlántida recorda força el de l'Editorial Prometeo, fins i tot el nom que corona la imatge, però no podem afirmar que sigui el mateix. L'adreça l'any 1942, apareix sent el carrer d'Isabel la Católica, 28 (Jarnés, 1942a) i no coincideix amb la de l'Editorial Prometeo de la plaça de Santos Degollado, 16, a partir de 1943. I, finalment, Josep Renau participa tant en les Ediciones Atlántida com en l'Editorial Prometeo.

Un parell de les obres són impreses per Bartomeu Costa-Amic, però no ens consta que Costa-Amic hi tingués res a veure com a projecte editorial.

També vam voler saber si podria ser una delegació mexicana d'una editorial argentina o espanyola com ens n'hem trobat en d'altres ocasions. Amb un nom molt similar, Editorial Atlántida, és coneguda una editorial argentina fundada el 1918 i analitzada per Fernando Larraz (2016a) en el *Diccionario bibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano*. Els títols i les línies editorials no són però coincidents.

També coneixem l'existència de l'Editorial Atlántida de Madrid, un dels molt projectes editorials de novel·la popular i fulletonesca del conegut editor Artemio Precioso (Hellín, Albacete, 1891 - 1945). L'Editorial Atlántida publica des de l'any 1922 i força durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera, no sense molts problemes, continua durant la República i fins arribar a la Guerra Civil; aquesta editorial de Madrid, però, no sobreviu a l'empresonament d'Artemio Precioso al final de la Guerra, i el seu fill Artemio Precioso Ugarte marxa cap a l'URSS.

A Barcelona coneixem la revista *Atlántida*, i la impremta i l'editorial del mateix nom, que neix el 1896 i mor amb el segle XX, i també una impremta del mateix nom que treballa, també a Barcelona, entre 1934 i el 1937. Cap de les dues pot tenir-hi cap relació. A Mèxic, també hi ha unes Publicacions Atlántida però editen en català, són posteriors, de 1947, i només publiquen una obra del tortosí Joan Cid i Mulet.

A les Ediciones Atlántida de Mèxic hem pogut identificar fins a tres col·leccions, com a mínim: Prometeo, Carabela, Obras maestras de la literatura amorosa. De la Colección

¹⁷⁶ Saúl Armendáriz Sánchez i María Magdalena Ordóñez Alonso en l'obra *La aportación de los refugiados españoles a la Bibliotecología Mexicana: notas para su estudio* (1999) afirmen que era una editorial dedicada a les enciclopèdies, nosaltres no ho hem sabut veure enlloc.

Prometeo ja n'hem parlat, proposa obres de Vicente Blasco Ibáñez, la colecció Carabela s'inaugura amb l'obra *Vasco de Quiroga, obispo de Utopía* (Jarnés, 1942b) una sèrie sobre Espanyols en Amèrica, dirigida per José de Bolea de la qual no en va sortir cap més.¹⁷⁷

Ediciones Atlántida esllangueix durant una dotzena d'anys, encara que pensem que de fet es va convertir en Editorial Prometeo. La col·lecció Prometeo, un logotip semblant, un mateix contingut, una tipografia semblant (es caracteritza per usar lletres vermelles en les primeres lletres capitulars dels títols de les cobertes i les portades), la col·laboració artística de Josep Renau... tot plegat són indicis però repetim, no són en cap cas conclusions fermes. Tal com dèiem al principi: són més els dubtes que tenim que les certeses.

¹⁷⁷ Aquests són els autors i títols previstos: Mariano Cuevas, *Monje y marino: la vida y los tiempos del célebre navegante fray Andrés de Urdaneta*; Juan José Domenchina, *Fray Toribio de Benavente «Motolinia»*; Antonio Vargas Mac Donald, *Fray Juan de San Miguel: constructor de ciudades*; José Bolea. *Fray Bartolomé de Las Casas: español contra viento y marea*; Benjamín Jarnés. *Antonio María de Bucareli: gran ciudadano*; Ermilo Abreu Gómez. *Gutierre de Cetina: el del madrigal*.

1942

Jarnés, Benjamín (1942). * *Don Vasco de Quiroga, obispo de Utopía*. México: Ediciones Atlántida. S. de R. L. 326 p. (Colección Carabela). Este libro se terminó de imprimir en la Imprenta Cosmos, San Jerónimo, 22, El día 10 de Noviembre de 1942.

1943

Blasco Ibáñez, Vicente (1943). * *Flor de mayo: (novela)*. México: Ediciones Atlántida. s. de r.l. 190 p. Se imprimió este libro en la ciudad de México, en los Talleres Gráficos Costa Propaganda impresa, calle López 76.

Mérimée, Prosper, et al. (1943). *Carmen*. Trad. de Enrique Díez-Canedo. Oleos y acuarelas de Ruano Llopis. Viñetas de Alma Tapia. México, D. F: Atlántida. 179 p.

Flaubert, Gustave (1943). *Salambó*. México: Atlantida.

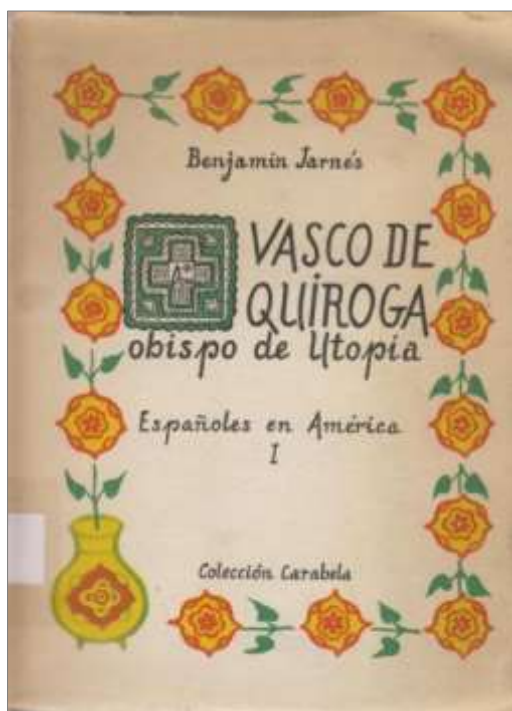
1952

Elvira González Peña de Aragón. (1952). México: Atlántida.

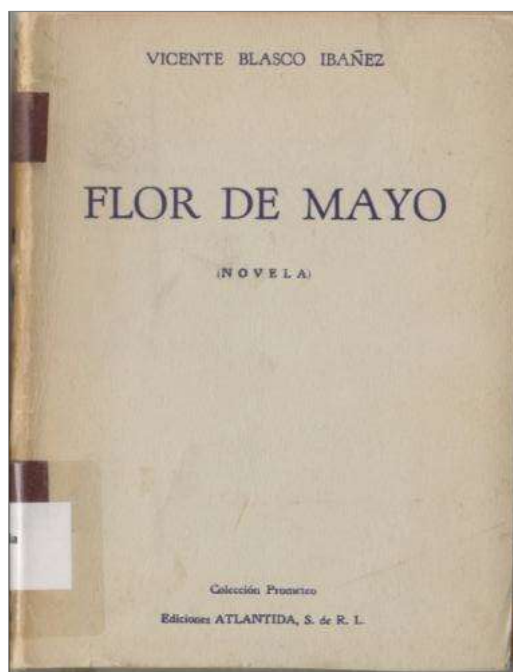
1954

Govela González, Fernando (1954). *La huelga en los servicios públicos...* México: [«Atlántida»].

Jaramillo Morales, Leonardo (1954). *Doctrina homeopática, o, La reforma de la medicina*. México: [Atlántida].

Jarnés, Benjamín (1942). *Don Vasco de Quiroga, obispo de Utopía*. México: Ediciones Atlántida. S. de R. L. 326 p. (Colección Carabela).

Blasco Ibáñez, Vicente (1943). *Flor de mayo: (novela)*. [México: Ediciones Atlántida. s. de r.l. 190 p.

[1941]

Ediciones Barcino	
Fundadors, directius i editors	Jordi Vallès i Ventura?
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta Grafos
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Puericultura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Les Ediciones Barcino de Mèxic res tenen a veure amb l'Editorial Barcino fundada el 1924 a Barcelona per a l'edició dels clàssics catalans. I aquesta és l'única obra que hem pogut localitzar fins ara de les Barcino de Mèxic (i creiem que l'única): *Escuintles*, un llibre del pediatra Jordi Vallès i Ventura (Barcelona, 1906 - Houston, 1984).¹⁷⁸ Conegut per Dr. Jorge Vallés publica aquesta obra de puericultura la qual, per la seva pobra qualitat tipogràfica i de disseny, sense que ho puguem afirmar, ens sembla una obra d'autoedició o bé encarregada a una impremta sense massa traça o bé a molt baix preu, tant la maquetació, com el paper i la tipografia.

Segons l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945) el llibre havia estat editat el 1942, i no el 1941, i costava \$ 3.00, també la Nota de Ceferino Palencia a la solapa de coberta és una informació de l'*Anuario*, l'exemplar que vam poder consultar havia perdut aquesta coberta i n'apareixia amb una de cartoné de molt poca qualitat.

Escuintles, segons el *Diccionario* de la Real Academia Española prové del nàhuatl *itzcuintli*, «perro sin pelo», i és usat en masculí i femení despectivament en el llenguatge col·loquial de Mèxic per referir-se a: *niño* (*persona que está en la niñez*).

Jordi Vallès i Ventura va ser oficial de Sanitat durant la Guerra Civil i en acabar el conflicte s'exilia a Mèxic, allà publicà aquesta obra i *Un médico en una guerra* en les Ediciones Quetzal (1942).

¹⁷⁸ No hem trobat cap informació seva en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

Ceferino Palencia Oyarzábal (Madrid, 1910 - Mèxic, 1990)¹⁷⁹ va ser un metge format a l'Acadèmia Militar de Sanitat de Madrid, d'on surt amb el grau de tinent el 1935. Durant la guerra pren el costat de la República de la mateixa manera que el Dr. Vallès, en la Sanitat Militar, arribant al grau de tinent coronel.

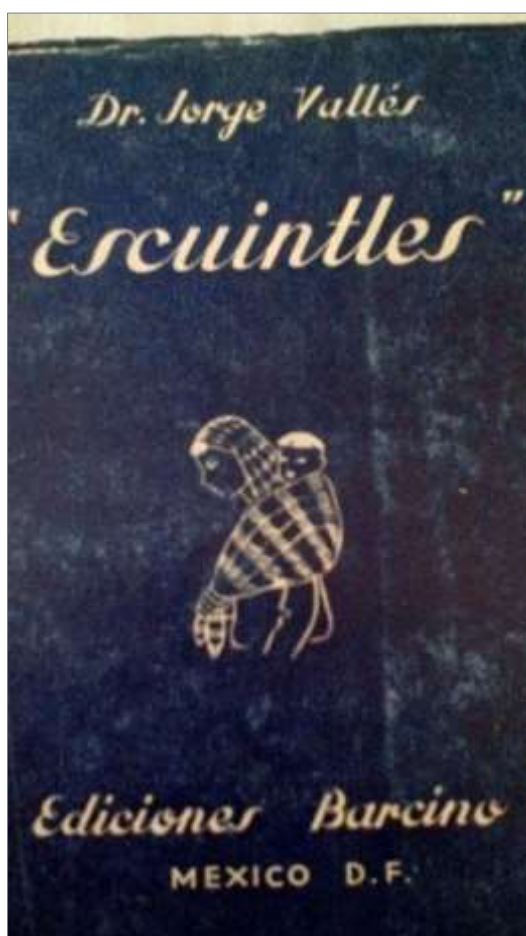
Acabada la Guerra arriba a Mèxic el 1940 on es nacionalitza mexicà i inicia una llarga carrera d'investigació, pràctica i ensenyament de la medicina.

Obres editades

1941

Vallès i Ventura, Jordi (1941). * *Escuintles*. Nota de Ceferino Palencia a la solapa de coberta. México, D.F.: Ediciones Barcino. 240 p. Imprenta Grafos.

¹⁷⁹ Cal no confondre amb Ceferino Palencia y Álvarez ni amb Ceferino Palencia Tubau, avi i pare del primer, és també fill de l'escriptora i diplomàtica Isabel Oyarzábal de Palencia (Màlaga, 1878 - Ciutat de Mèxic, 1970), de soltera Isabel Oyarzábal Smith.

Vallès i Ventura, Jordi (1941). *Escuintles*. Nota de Ceferino Palencia a la solapa de coberta. México, D.F.: Ediciones Barcino. 240 p.

[1954-1955]

Ediciones Carnea	
Fundadors, directius i editors	Vicente Polo Díez? Romualdo Sancho Granados?
Adreces conegudes	---
Impremtes	Gráfica Panamericana, S. de R.L. Parroquia 911 esq. San Nicolás. México, 12, D.F. Tel 32-17-71
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	6
Matèries editades	Història mexicana, literatura juvenil
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Aquesta editorial apareix citada en l'obra de Carlos Martínez (1959) només amb la única indicació que estava «dedicada especialmente a biografías de héroes nacionales mexicanos.»

Poques coses sabem d'aquesta efímera editorial,¹⁸⁰ només mitja dotzena de llibrets il·lustrats d'herois nacionals sota el títol de sèrie *Edición juvenil*, alguns d'ells escrits creiem pels exiliats Vicente Polo Díez (Corcubión, A Coruña, 1910 – Espanya, s.d.)¹⁸¹ i Romualdo Sancho Granados (s.d.)¹⁸² i dibuixats per Francisco Carmona (s.d).

¹⁸⁰ No apareix en les dues obres claus de recuperació de la literatura infantil en l'exili: *La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano* (2013) ni en l'obra d'Ana María Pelegrín, María Victoria Sotomayor Sáez i Alberto Urdiales, *Pequeña memoria recobrada: libros infantiles del exilio del 39* (2008).

¹⁸¹ Advocat i economista espanyol, arriba exiliat a Mèxic pel mes de maig de 1939. Al Districte Federal treballarà per al Fondo de Cultura Económica i més tard adquireix la Imprenta Gráfica Panamericana. Torna a Espanya l'any 1967. (PARES, 2017). Es conserva fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros en México:

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=51313&accion=4&pila=true>>.

¹⁸² Catedràtic arribat exiliat a Mèxic pel mes de juny de 1939. Es conserva fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=64528>>. Va ser durant un temps el secretari de l'Instituto Hispano-Mexicano Ruiz de Alarcón, creat per l'exili.

Desconeixem l'origen del nom de l'editorial, podria tenir a veure amb les festivitats espartanes de la Carneia, en honor a Apol·lo Carni, en la qual hi participaven joves fadrins?, no ho podem assegurar.

Es tracta en qualsevol cas d'unes edicions senzilles destinades a un públic juvenil mexicà. Com acostuma a passar en aquests casos —ho hem vist en les Ediciones Cervantes— els materials no són conservats en gaire centres bibliogràfics patrimonials, els tres exemplars que vam poder consultar els vam poder trobar a partir de llibreries de llibre vell.

1954

Allende (1954?). México: Ediciones Carnea. (Edición juvenil). [Informació extreta de les contracobertes de *Los niños héroes, Morelos i Juárez*].

La Corregidora (1954?). México: Ediciones Carnea. (Edición juvenil). [Informació extreta de les contracobertes de *Los niños héroes, Morelos i Juárez*].

Cuauhtémoc (1954). México: Ediciones Carnea. 15 p. il. p. (Edición juvenil).

Hidalgo (1954). México: Ediciones Carnea. 15 p. il. p. (Edición juvenil).

Iturbide (1954?). México: Ediciones Carnea. (Edición juvenil). [Informació extreta de les contracobertes de *Los niños héroes, Morelos i Juárez*].

Juan Ruiz de Alarcón (1954?). México: Ediciones Carnea. (Edición juvenil). [Informació extreta de les contracobertes de *Los niños héroes, Morelos i Juárez*].

Leona Vicario (1954?). México: Ediciones Carnea. (Edición juvenil). [Informació extreta de les contracobertes de *Los niños héroes, Morelos i Juárez*].

* *Morelos* (1954). [Dibujos de Francisco Carmona]. México: Ediciones Carnea. 16 p. il. p. (Edición juvenil). En la contraportada: Impreso y hecho en México por Gráfica Panamericana, S. de R.L. Parroquia 911 esq. San Nicolás. México, 12, D.F. Tel 32-17-71.

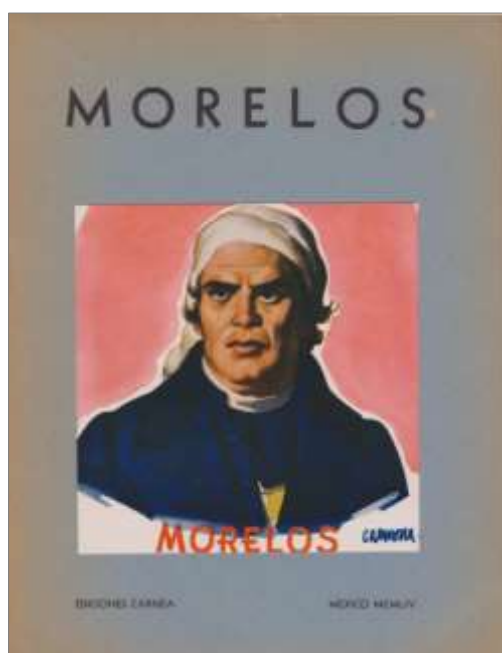
1955

* *Juárez* (1955) [Dibujos de Francisco Carmona]. México: Ediciones Carnea. 15 p. il. (Edición juvenil). En la contraportada: Impreso y hecho en México por Gráfica Panamericana, S. de R.L. Parroquia 911 esq. San Nicolás. México, 12, D.F. Tel 32-17-71.

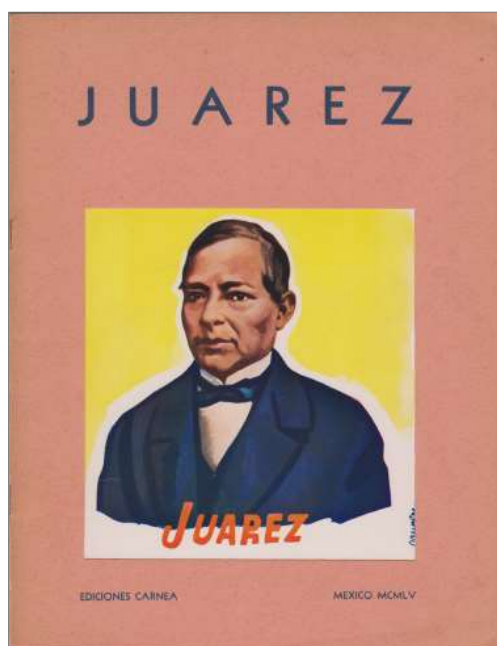
* *Los niños héroes* (1955?). [Dibujos de Francisco Carmona]. México: Ediciones Carnea. 16 p. il. p. (Edición juvenil). En la contraportada: Impreso y hecho en México por Gráfica Panamericana, S. de R.L. Parroquia 911 esq. San Nicolás. México, 12, D.F. Tel 32-17-71

Sancho, R.; Polo, Vicente (1955). *El petróleo en México*. Dibujos de Francisco Carmona, diagramas y mapas de R. Sancho Granados. México: Ediciones Carnea. 19 p. il.

Sor Juana Inés de la Cruz (1955). [Dibujos de Francisco Carmona]. México: Carnea. 15 p. il. (Edición juvenil).

Morelos (1954). [Dibujos de Francisco Carmona]. México: Ediciones Carnea. 16 p. il. p. (Edición juvenil).

Juárez (1955) [Dibujos de Francisco Carmona]. México: Ediciones Carnea. 15 p. il. (Edición juvenil).

Los niños héroes (1955?). [Dibujos de Francisco Carmona]. México: Ediciones Carnea. 16 p. il. (Edición juvenil).

[Contracubierta]

Ediciones Centauro

Logotip cobertes

Logotip interiors

[1944-1947]

Ediciones Centauro	
Fundadors, directius i editors	José Bolea Gorgonio
Adreces conegudes	Isabel la Católica, 24, México, D.F.
Impremtes	Editorial Galatea, Higinio Arias Urzay, M. Gutiérrez Nájera, 179. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	62
Matèries editades	Literatura, contes tradicionals, poesia, art, arquitectura mexicana, tècniques artístiques
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Atlántida Ediciones Oasis Editorial Leyenda <i>Novela semanal cinematogràfica</i> (revista)

José Bolea Gorgonio (Alzira, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1988)¹⁸³ és a l'origen de la creació de les Ediciones Centauro, i també de les Ediciones Oasis i de l'Editorial Leyenda, com veurem més endavant.

¹⁸³ Es conserva fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros en México com asilat polític:

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=14212&accion=4&pila=true>>.

El valencià Bolea va ser periodista i dramaturg abans de l'esclat de la Guerra Civil, en iniciar el conflicte entra a treballar al Servicio de Información del Govern de la República, concretament a la Subsecretaria de Propaganda.

Amb la caiguda de Catalunya passa a França i al camp de concentració d'Argelers, d'on s'escapa fins a tres vegades fins que aconsegueix establir-se primer a París i ben aviat, i definitivament, a Mèxic.

A Mèxic s'introduirà en el món de les publicacions, primer fundant i dirigint la *Novela semanal cinematográfica*, després l'Editorial Leyenda de la mà de Vicente González Palacín (Santander, 1894 - Ciutat de Mèxic, 1973), un republicà que ja era a la ciutat de Mèxic abans de l'arribada dels exiliats, i una mica més endavant aquesta que ens ocupa, les Ediciones Centauro (*El exilio valenciano en América: obra y memoria*, 1995).

Les Ediciones Centauro és un projecte empresarial seriós i amb empena i (aparentment) amb un bon suport econòmic inicial: 60 títols en només quatre anys. Compta amb unes línies editorials clares, de gran bellesa formal, alta qualitat del paper usat, de bones il·lustracions (ja siguin gravats o bé il·lustracions fotogràfiques) de la mà d'artistes exiliats, tipografies clares, enquadernacions ben treballades, amb cobertes de qualitat i amb solapes. En definitiva, un treball realment curós, tant pel que fa al contingut com al continent.

Les col·leccions són: *Amor y poesía en Oriente*, amb traduccions d'obres de clàssics xinesos, àrabs i indis versionades per la poetessa refugiada Ernestina Champourcín (Vitòria, 1905 - Madrid, 1999) i pel seu marit, el també poeta Juan José Domenchina (Madrid, 1898 - Mèxic, 1959), qui havia estat secretari personal del president Manuel Azaña. L'artista i il·lustradora de llibre infantil, Alma Tapia (San Lorenzo del Escorial, 1910 - sense dades),¹⁸⁴ s'encarregarà de les imatges que acompanyen el text, d'una bellesa clara i exquisida.

La *Biblioteca Sol*, amb literatura traduïda de diverses llengües com ara el rus i el francès.

En la *Colección Poesía mejor* es reuneix l'obra més destacada d'alguns dels poetes considerats més destacats, clàssics o moderns, com ara Fra Luis de León o Rainer Maria Rilke, antologats per Juan José Domenchina que, per les obres recuperades on hi apareix, sembla que va treballar intensament per a les Ediciones Centauro.

México, su arte y sus bellezas publica tres llibres en castellà i anglès, amb moltes imatges de monuments i obres artístiques del país. Els refugiats començaven a adonar-se

¹⁸⁴ Es conserva fitxa d'immigració d'ingrés com a exiliada a la República:

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=13477>>. Alma Tapia col·laborarà amb més iniciatives editorials: Atlántida, Editora Continental, revista *Las Españas*.

que el lloc on havien anat a viure era molt més que una taula de salvament, era un país ric de cultura i contrastos i que hi havia propis i estrangers interessats.

Finalment, la *Colección La técnica en el arte*, de preus més elevats, segons es veu en un anunci interior (*Cuentos de la vieja Rusia*, 1944). Molts són de 7, 9 i 10 pesos.

La col·lecció, innovadora pel que té de recollir tècniques artístiques, inclou alguna obra ben original en el context mexicà, com ara les del cartellista, fotomuntador i polític valencià Josep Renau (València, 1907 - Berlín Oriental, 1982) o la d'Avel·lí Artís-Gener, *La escenografía en el teatro y el cine* (1947). Una obra que segons el mateix Tísner conta en les seves memòries (1989-1996) va gaudir de força èxit en el país.

D'altres col·leccions amb menor nombre de llibres recuperats són *Colección Novelas y cuentos* i *Historia y aventura*.

En conclusió, Ediciones Centauro va ser una aposta important de mitjans econòmics, tècnics i humans, amb una presència d'escriptors i professors refugiats: Manuel Andújar (La Carolina, 1913 - Madrid, 1994), Enrique Díez-Canedo (Badajoz, 1879 - Ciutat de Mèxic, 1944), Ernestina de Champourcín (Vitòria, 1905 - Madrid, 1999), Juan José Domenchina (Madrid, 1898 - Mèxic, 1959), Juan de la Encina (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal, Bilbao, 1890 - Ciutat de Mèxic, 1963), Antonio Sánchez Barbudo (Madrid, 1910 - Palm Beach Gardens, EUA, 1995), Adolfo Sánchez Vázquez (Algesires - Ciutat de Mèxic, 2011) i Luis Santullano (Oviedo, 1879 - Ciutat de Mèxic, 1952), molts dels quals ja hem vist i seguirem veient col·laborant en d'altres projectes editorials mexicans.

El final d'Ediciones Centauro no l'hem pogut esbrinar, no hem sabut trobar cap arxiu o pista d'algun familiar viu que ens en pogués donar raó. Potser el projecte no va ser viable econòmicament?, esperem poder resoldre aquesta qüestió en un futur.

Obres editades

1944

Andreev, Leonid Nikolaevich (1944). *Los siete ahorcados: Lázaro*. Traducción de León Krasnov y A. Sánchez Barbudo. México: Centauro. 159 p. (Biblioteca Sol).

Cantos de los oasis del Hoggar. (1944). [Traducción de Ernestina Champourcín]. [México]: Centauro. 173 p. (Amor y poesía en Oriente).

Cellini, Benvenuto (1944). *Vida de Benvenuto Cellini, florentino: escrita por el mismo*. Versión española por E.J. Díez-Canedo. México: Editorial Centauro. S.A. 452 p.

* *Cuentos de la vieja Rusia*. Prólogo de Benjamín Jarnés. (1944). México: Centauro. 416 p. En el colofón: Se terminó la impresión de este libro en Editorial Galatea, Higinio Arias Urzay, M. Gutiérrez Nájera No. 179. el 1º de Diciembre de 1944, México, D.F.

Dostoievski, Fiodor (1944). *Corazón débil*. [México]: Centauro. 165 p. (Biblioteca Sol).

Dumas, Alexandre (1944). *Tres genios: Miguel Ángel, Tiziano, Rafael*. Traducción de Enrique Díez-Canedo (hijo). [México]: Centauro. 218 p.

La flauta de jade (1944). Traducción de Ernestina de Champourcín; prefacio de Juan José Domenchina; ilustraciones de Alma Tapia. México: Centauro.

La guirnalda de Afrodita (194?). Traducción de Ernestina de Champourcín; prefacio de Juan José Domenchina; ilustraciones de Alma Tapia. México: Centauro.

Hāfiz (1944). *Las gacelas de Hafiz*. Traducción de Ernestina Champourcín; prefacio de Juan José Domenchina. México: Centauro. 195 p. (Amor y poesía en Oriente).

Huysmans, J.-K. (1944). *Al revés: à rebours*. México: Centauro. 190 p. (Biblioteca Sol).

Irving, Washington (1944). *Vida de Mahoma*. México: Centauro. 271 p.

Kālidāsa (1944). * *La ronda de las estaciones = Ritusamhara*. Traducción y prefacio de Juan José Domenchina; ilustraciones de Alma Tapia. México: Centauro. 159 p.

Masson, Frédéric (1944). *Napoleón y las mujeres*. México: Editorial Centauro. 278 p.

Mirabeau, Honoré-Gabriel de Riqueti, comte de (1944). *Cartas de amor*. Traducción y prólogo de Adolfo Sánchez Vázquez. México: Centauro. 289 p.

Paléologue, George Maurice (1944). *Arte chino*. Traducción de José Ferrel. México, D.F.: Centauro. 274 p.

Ruskin, John (1944). *Elementos de dibujo: colorido y composición*. Juan de la Encina (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal). México, D.F.: Centauro. 291 p.

Schack, Adolf Friedrich von (1944). *Poesía y arte de los árabes en España y Sicilia*. Traducción de Juan Valera. [México]: Editorial Centauro. S.A. 474 p.

Valmiki (1944). *El destierro de Rama*. Traducción de Ernestina de Champourcín. Prólogo de Juan José Domenchina; ilustraciones de Alma Tapia. México: Centauro. 131 p.

1945

Abz-ul-Agrib (1945). *El diván*. Traslado al español, prefacio y notas de Juan José Domenchina; ilustraciones de Alma Tapia. México: Centauro. 215 p. (Amor y poesía en Oriente).

El arte y la Biblia. (1945). Prefacio del historiador mexicano P. Mariano Cuevas. México: Editorial Centauro. XII, 319 p.

Boutmy, Émile Gaston (1945). *El Partenón: filosofía del arte griego*. Traducción de L. G. de Zubiaurre; revisada por Juan de la Encina (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal). México, D.F.: Editorial Centauro. 247 p.

Brantôme, Pierre de Bourdeille (1945). *Vidas de las damas galantes*. México: Centauro. 309 p.

Ehrenburg, Ilia (1945). *Indomables: relatos originales*. De Ilia Ehrenburg... et al.; selección y prefacio de Federico Melchor. México: Eds. Centauro. 294 p.

Goldenberger, L. (1945). *Piorrea alveolar e inmunoterapia gingival*. México: Centauro. 232 p.

León, Luis de (1945). *Obra escogida*. Selección, prólogo y notas por Juan José Domenchina. México: Editorial Centauro. 165 p. (Colección Poesía mejor).

Liszt, Franz (1945). *Chopin*. Traducción de Blanca Chacel. [México]: Centauro. 211 p.

Loma, José Luis de la (1945). *Sexo, genio y figura: el cómo y el por qué de la herencia*. México: Centauro. 288 p.

Navarrete, Rodolfo; Médez Bolio, Antonio (1945). *Once cuentos cortos*. México: Editorial Centauro. 103 p.

Rilke, Rainer Maria (1945). *Las elegías de Duino*. Versión, prólogo, notas y apunte biográfico de Juan José Domenchina. México: Editorial Centauro. 110 p. (Colección Poesía mejor).

Sánchez Barbudo, Antonio (1945). *Una pregunta sobre España*. México: Editorial Centauro. S.A. 239 p.

Shoskes, Henry (1945). *Viaje sin retorno*. Palabras iniciales de Octavio Reyes Spindola; [versión española de Ángela Selke y Antonio Sánchez Barbudo]. México: Editorial Centauro. 329 p.

Unamuno, Miguel de (1945). *Obra escogida*. Selección, prólogo y apunte biográfico de Juan José Domenchina. México: Centauro. 151 p. (Colección Poesía mejor).

Viollet-le-Duc, Eugène-Emmanuel (1945). *Historia de la vivienda humana*. Traducción de A. Sánchez Vázquez. México: Ed. Centauro. 376 p.

1946

Blunt, Anthony (1946). *Taxco*. México: Editorial Centauro. 21 p., 26 f. de lám. (México, su arte y sus bellezas; 3).

Bourget, Paul (1946). *Culpas ajenas: la rechute*. Traducción de Juan José Cremades. [México]: Centauro. 168 p.

Bourget, Paul (1946). *Volver a empezar*. Traducción de E. Foucher. México: Centauro.

Delacroix, Eugène (1946). *Diario de Eugenio Delacroix: 1822-1863*. Selección y prólogo Juan de la Encina (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal); traducción Leopoldo Gutiérrez de Zubiaurre. México: Centauro. 316 p. (Colección La técnica en el arte).

Dickinson, Emily (1946). *Obra escogida*. Traducción de Ernestina de Champourcín y J.J.D.; prólogo, apunte biográfico y nota bibliográfica de Juan José Domenchina. México: Centauro. 131 p. (Colección Poesía mejor).

Domenchina, Juan José (1946). * *Crónicas de Gerardo Rivera [pseud.]*. México: Editorial Centauro. 246 p.

Domenchina, Juan José (1946). *Cuentos de la vieja España*. Selección, prólogo y notas biográficas de Juan José Domenchina. [México]: Centauro. 475 p.

Domenchina, Juan José (1946). *Tres elegías jubilares*. México: Centauro. 114 p. (Poetas contemporáneos).

Gosse, Philip (1946). *Historia de la piratería*. Traducción de Rodolfo Selke. México: Editorial Centauro. 336 p.

Leroy-Vicomte, Jean (1946). *Técnica de la pintura: encáustica, temple, fresco, óleo, pastel, acuarela, gouache, nitrocelulosa: materiales, procedimientos e instrumentos*. Versión española y adaptación de Juan Renau. México, D.F.: Editorial Centauro. 277 p. (Colección La técnica en el arte).

Palacios coloniales de México, D.F. = Colonial palaces of México, D.F. (1946). México: Editorial Centauro. 79 p. (México, su arte y sus bellezas; 2).

Perelman (1946). *Mecánica para todos*. Traducción directa del ruso por Ruth Kann. México: Centauro. 237 p. (Colección La técnica en el arte).

Renau, Josep (1946). *Técnica aerográfica: la brocha de aire*. México, D.F.: Centauro S.A. 215 p. (Colección La técnica en el arte).

Renau, Josep; Renau, Elisa (1946). *Dibujo técnico: geometría plana, geometría descriptiva, perspectiva caballera, axonometría, perspectiva lineal, perspectiva aérea*. México: Centauro. 366 p. (Colección La técnica en el arte).

Ruskin, John (1946). *Elementos de dibujo: colorido y composición*. Juan de la Encina (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal). 2ª ed. México, D.F.: Centauro. 291 p.

Santullano, Luis (1946). *Tres novelas asturianas: Paxaron o la fatalidad; Teva, o el puro amor; Don Felipe, o la candidez*. México, D.F.: Centauro. 249 p.

Templos coloniales de México, D.F. = Colonial churches of México, D.F. (1946). [México]: Editorial Centauro. 77 p. (México, su arte y sus bellezas; 1).

1947

Andújar, Manuel (1947). *Llanura*. México: Editorial Centauro. S.A. 207 p. (Colección Novelas y cuentos).

Artís-Gener, Avel·lí (1947). * *La escenografía en el teatro y el cine*. México, D.F.: Editorial Centauro. 151 p. (Colección La técnica en el arte). Isabel la Católica, 24, México, D.F.

Courtily de Sandras, Gatien (1947). *Memorias de Carlos de Batz-Castelmore Conde de Artagnan*. Notas de Gérard-Gailly; versión española de J. Díez-Canedo. México: Centauro. 241 p. (Historia y aventura).

Fraipont, Gustave (1947). *Arte de pintar a la acuarela: marinas, paisajes, flores, naturaleza muerta, animales, figuras*. México: Ed. Centauro. 303 p. (Colección La técnica en el arte).

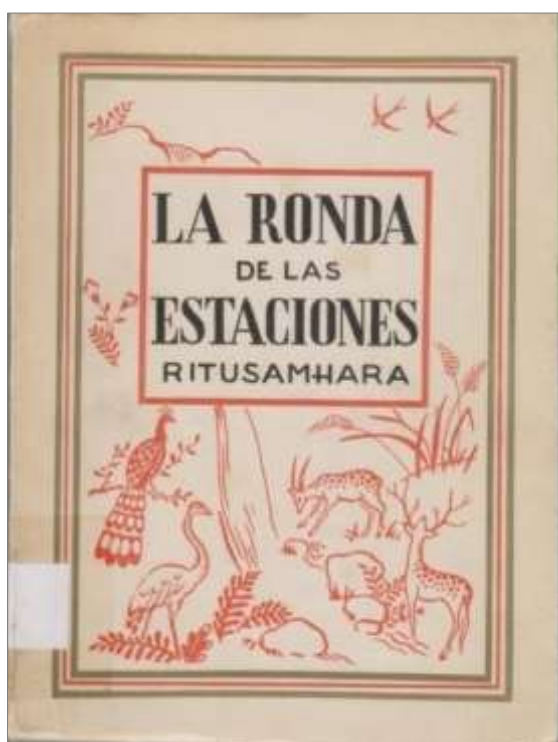
Hull, Arthur Eaglefield (1947). *Teoría y práctica de la armonía moderna. Traducción de Adolfo Salazar*. México: Centauro. 274 p. (Colección La técnica en el arte).

Martín de Lucenay, A. (1947). *Natalidad controlada*. México: Centauro. 308 p.

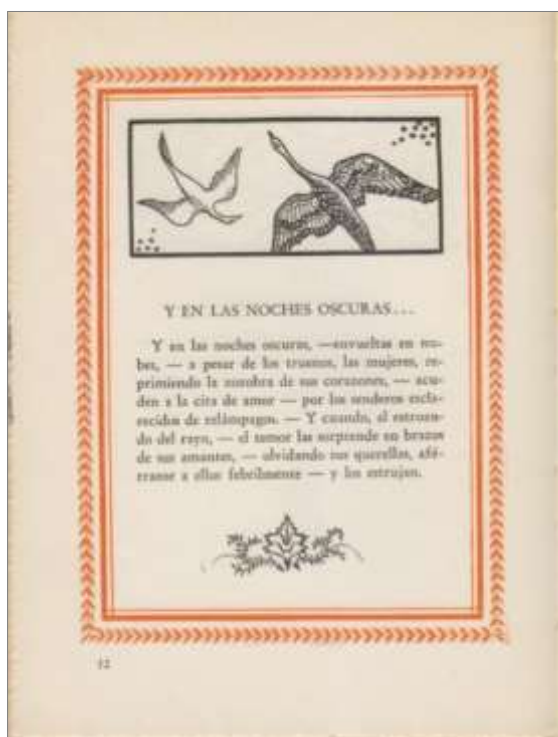
Ménard, Louis; Ménard, René Joseph (1947). *La escultura antigua y moderna*. Traducción de L.G. de Zubiaurre; revisión, advertencia y apéndices de Juan de la Encina (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal). México: Centauro. 421 p.

Radványi, Netty (Reiling), et al. (1947). *El fin y otros cuentos*. Traducción de Elena Ballvé Müller, A. Sake y A. Sánchez Barbudo. México: Centauro. 207 p.

Töpffer, Rodolphe (1947). *La belleza en el arte*. Traducción del francés por Leopoldo Gutiérrez de Zubiaurre; revisada por Juan de la Encina (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal). México: Centauro. 295 p.

Kālidāsa (1944). *La ronda de las estaciones = Ritusamhara*. Traducción y prefacio de Juan José Domenchina; ilustraciones de Alma Tapia. México: Centauro. 159 p.

Kālidāsa (1944). *La ronda de las estaciones = Ritusamhara*. Traducción y prefacio de Juan José Domenchina; ilustraciones de Alma Tapia. México: Centauro. 159 p.

[pàgines interiors]

Artís-Gener, Avel·lí (1947). *La escenografía en el teatro y el cine*. México, D.F.: Editorial Centauro. 151 p. (Colección La técnica en el arte).

[1944]

Ediciones Cervantes	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	8
Matèries editades	Literatura infantil
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic Ediciones del Caribe Ediciones Ibero Americanas Ediciones Libres Ediciones Mexicanas, S. en P. Edicions de la Biblioteca Catalana Publicaciones Panamericanas Ediciones Quetzal Altres Costa-Amic Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.

En la nostra recerca hem trobat sovint hesitacions en els noms de les editorial, com ara és el cas de les Ediciones Cervantes a catàlegs de biblioteques, les bibliografies i els estudis específics; segons Pedro C. Cerrillo i María Teresa Tejada (*La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano*, 2013), el nom hauria de ser Editorial Cervantes; i que, sense desmerèixer en res la seva excel·lent investigació, ens atrevim a corregir aquí per Ediciones Cervantes.

Segons Cerrillo i Tejada: «La editorial Cervantes, de Costa-Amic, tenía una colección dedicada en exclusiva a los niños: la Biblioteca infantil «Cervantes», donde se publicaron los *Casos y pláticas de animales*, de Josep Carner (1944), así como numerosas adaptaciones de cuentos y clásicos infantiles, como *El pájaro azul*, narraciones de Andersen y Oscar Wilde, cuentos de hadas, un episodio de *Las mil y una noches* (*La historia mágica del caballo volador*) y otras obras que no sabemos si en efecto aparecieron pero que se anunciaban en las entregas publicadas, como *La isla del tesoro*. En esta colección participaron de manera activa exiliados como Roure-Torrent, con adaptaciones, y Artís Gener, en la parte gráfica.»

Algunes de les obres apareixen inventariades i repertoriades a l'obra d'Ana María Pelegrín, María Victoria Sotomayor Sáez i Alberto Urdiales, *Pequeña memoria recobrada: libros infantiles del exilio del 39* (2008).

Les edicions eren senzilles en aparença però ben impreses i amb una tipografia correcta, enquadernades en unes cobertes senzilles d'un característic color vermell.

Poca cosa més es pot afegir a la descripció d'aquesta curta aventura editorial de Costa-Amic. En les dues entrevistes mantingudes amb els fills de Costa-Amic (2015), cap d'ells recordava aquestes edicions infantils, val a dir que són anteriors al seu naixement.

Encara hem trobat en el mercat de segona mà un títol de Perrault no inventariat en cap biblioteca, es tracta de *La Bella durmiente del Bosque*, que suposem també de 1944, ja que és el número 5 de la Biblioteca infantil «Cervantes» i des del número 1 fins el 7 d'aquesta col·lecció tots són d'aquesta data.

1944

Andersen, Hans Christian (1944). *El patito feo, y, La sirena*. México, D.F.: Ediciones Cervantes. Traducción de Adolfo Sánchez Vázquez; ilustraciones de A. Artís-Gener. 59 p. (Biblioteca infantil «Cervantes»; 2).

Artís-Gener, Avel-lí (1944). *El pajecito Alberto*. México, D.F.: Ediciones Cervantes. 44 p. (Biblioteca infantil «Cervantes»; 1).

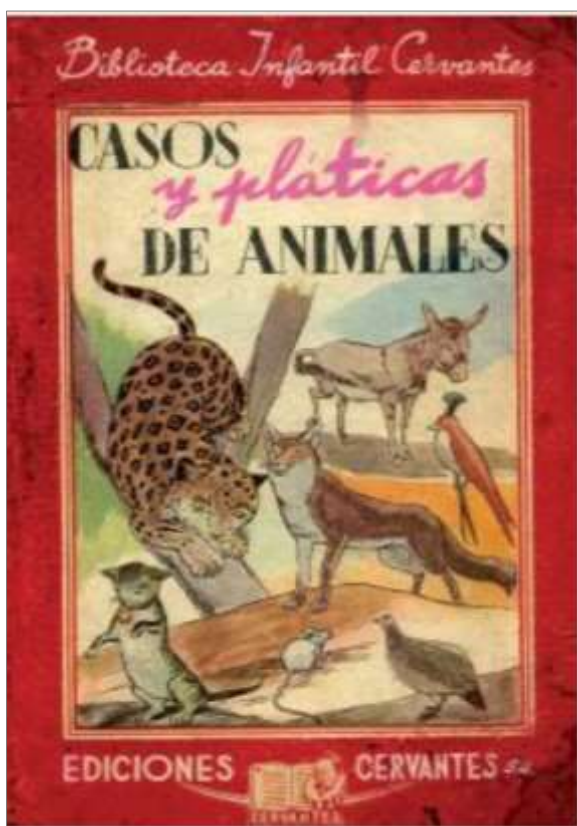
Carner, Josep (1944). *Casos y pláticas de animales*. México, D.F.: Ediciones Cervantes. S.A. 60 p. (Biblioteca infantil «Cervantes»; 4).

La historia mágica del caballo volador (1944). Traducción de J. Roure-Torent; ilustraciones de A. Artís-Gener. México, D.F.: Ediciones Cervantes. (Biblioteca infantil «Cervantes»; 7).

Perrault, Charles (1944). *La Bella durmiente del bosque*. México, D.F.: Ediciones Cervantes. S.A. (Biblioteca infantil «Cervantes»; 5).

Perrault, Charles (1944). *El pájaro azul*. Versión de J. Roure-Torent; ilustraciones de A. Artís-Gener. México, D.F.: Ediciones Cervantes. (Biblioteca infantil «Cervantes»; 6).

Wilde, Oscar (1944). *El príncipe feliz, el gigante egoísta, el amigo fiel*. Traducción del inglés por Adolfo Sánchez Vázquez; ilustraciones de A. Artís-Gener. México, D.F.: Ediciones Cervantes. 47 p. (Biblioteca infantil «Cervantes»; 3).

Carner, Josep (1944). *Casos y pláticas de animales*. México, D.F.: Ediciones Cervantes. S.A. 60 p. (Biblioteca infantil «Cervantes»; 4).

[Font: *Pequeña memoria recobrada libros infantiles del exilio del 39* (2008)]

Ediciones Corzo

[1950]

Ediciones Corzo	
Fundadors, directius i editors	José Ramón Arana (pseud. de José Luis Borau) Jesús Corzo González Simón de Otaola
Adreces conegudes	---
Impremtes	Impresora Comercial, Soto 117, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitats dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Aquelarre Ediciones de la Colección Aquelarre Ediciones Medea

Quan vam descriure l'editorial Colección Aquelarre ja vam comentar que el primer llibre d'aquesta editorial va aparèixer sota el nom d'Ediciones Corzo i, dins d'aquestes edicions, en la Colección Aquelarre; es tracta de l'obra del mateix Simón Otaola, *Unos hombres: retratos* (1950). A partir d'aquesta obra, les següents prendrien com a nom d'editorial el de la col·lecció: *Colección Aquelarre*, i cap al final de la història potser pel problema que causava que una editorial tingués nom de col·lecció, usarien el d'Ediciones de la Colección Aquelarre, per evitar equívocs.

Són en l'inici de les Ediciones Corzo-Colección Aquelarre el novel·lista Simón Otaola (Sant Sebastià, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1980), el també escriptor José Ramón Arana (pseud. de José Luis Borau, Garrapinillos, Saragossa, 1905 - Saragossa, 1973) i l'autoanomenat «Grupo Aquelarre», una colla d'amics refugiats que es reunien per conversar a la llibreria d'Arana.

En aquesta obra, *Unos hombres: retratos*, Otaola fa una descripció de 33 personatges espanyols de l'exili. Un d'aquests personatges és el que dona el nom efímer

d'Ediciones Corzo, Jesús Corzo;¹⁸⁵ pel que sembla del text d'Otaola, Jesús Corzo era un publicista cinematogràfic amb intenció de deixar la ciutat i amb el projecte d'instal·lar una granja de gallines però que, abans d'això, va deixar els diners o va fer manera d'ajudar en l'impuls econòmic inicial de les Ediciones Corzo-Colección Aquelarre; recordarem que les possibilitats econòmiques d'Arana, venent llibres de manera ambulat primer i després en una petita llibreria, haurien de ser per força escasses, i les de Otaola no gaire millors.¹⁸⁶

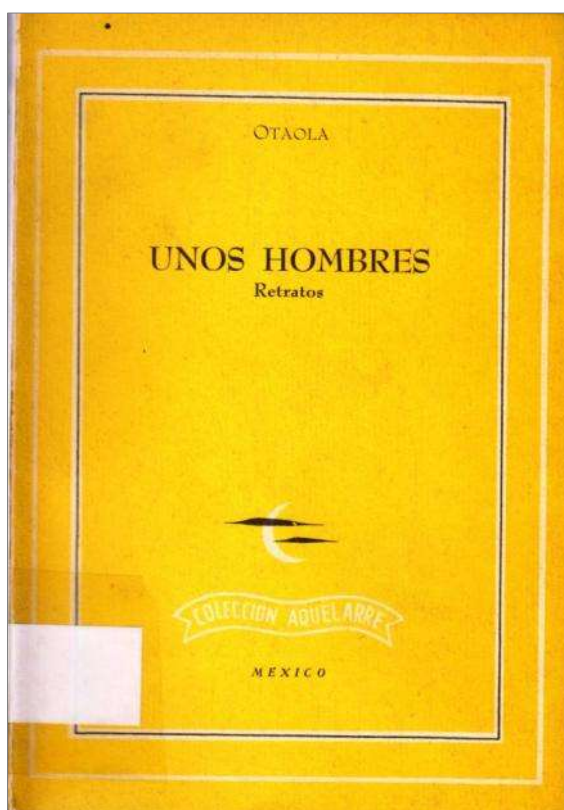
Les característiques físiques de l'edició són en tot iguals que les de la Colección Aquelarre. L'obra es va imprimir en la Impresora Comercial, se'n va fer una tirada de 500 exemplars en paper *biblos*. Aquestes tirades inicials generoses en les Ediciones Corzo i en la Colección Aquelarre es convertiran en menys optimistes en els següents títols, baixant a 300 exemplars.

¹⁸⁵ Hem trobat un José Corzo González tipògraf arribat a Mèxic refugiat pel mes de juliol de l'any 1939 <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=24031&accion=4&pila=true>>. i també d'un Jesús Corzo González arribat el mateix 1939 a bord del *Mexique* el mateix dia mes i any, <<http://victimasguerracivilespaniola.blogspot.mx/2010/03/listado-espanoles-llegados-mexico-bordo.html>>., desconeixem si es tracta d'un germà.

¹⁸⁶ «"Unos hombres" sale a la calle con pretensión de libro, gracias a un hombre generoso lleno de simpatía. Entre "unos hombres" no podía faltar mi improvisado editor: Jesús Corzo. Claro que su calidad de editor no le da derecho a figurar en el vario y destartalado desfile que supone este libro, sino su indiscutible calidad de hombre, su rasgo entrevistado y ya ensartado por el corvo pico de mi pluma en incesante plan de juego y disparate. Él tiene su retrato desde mucho antes de su hermoso gesto inexplicable en esta hora en que todo tiene su precio, su porqué y su zancadilla. Desde aquel día que rompimos el turrón de la amistad y me dió su mano limpia de puñales. Pronto supe de qué buena pasta estaba formado, cuál era el pie por el que cojeaba y con qué graciosa manera trataba de disimular lo que no es necesario disimular. Me conmovió su afán de ascensión, su arrimar el hombro a la pesada rueda del trabajo para empujarla hasta lo más alto de la montaña. Sigo de cerca la marcha de sus sueños y veo cómo se van traduciendo en realidades. Ya ha montado su taller de dibujo y pone en juego su sagacidad, su instinto publicitario, para seguir adelante. Sus displays cinematográficos se imponen por su calidad, por su novedad, y en cada uno de ellos se advierte una superior diferencia.»

1950

Otaola, Simón de (1950). * *Unos hombres*. México: Ediciones Corzo. 206 p. (Colección Aquelarre). En el colofó: Terminóse de imprimir esta obra en los talleres de la Impresora Comercial, Soto 117, México, D.F., el día 2 de Septiembre de 1950. La edición consta de 500 ejemplares en papel Biblios.

Otaola, Simón de (1950). *Unos hombres*. México: Ediciones Corzo. 206 p. (Colección Aquelarre).

[1955-1973]

Ediciones De Andrea	
Fundadors, directius i editors	Peter Frank De Andrea Bartomeu Costa-Amic Fidel Miró
Adreces conegudes	Libreria Studium: Apartado Postal 20979. Administración, 32. México I. D.F.
Impremtes	Impresora Juan Pablos, Donato Guerra Nº 5, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	10
Matèries editades	Literatura, amb especial referència a la literatura mexicana i hispanoamericana
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o asso- ciades	Librería Studium México Lee Libro Mex Editores

En els papers i llibres sobre l'exili cultural espanyol a Mèxic, i en especial en associació amb els editors Bartomeu Costa-Amic i Fidel Miró, apareix regularment el nom de Frank de Andrea, Pedro Frank de Andrea o, el que sembla que seria el seu nom complet, Peter Frank De Andrea (1912? - ?).

A aquest editor se li atribueixen diversos orígens: Juan Carlos Sánchez Illán (2015) afirma que és mexicà-canadenc; José María Naharro-Calderón (2002) el fa mexicà; d'altres autors li atorguen un origen europeu, presumiblement jueu. En qualsevol cas, sembla acceptat per tothom que De Andrea treballa amb Fidel Miró a México Lee, i funda Libro Mex Editores conjuntament amb Bartomeu Costa-Amic i el mateix Miró (Mengual, 2015).

Les Ediciones De Andrea comencen per ser les edicions de la Librería Studium, aquesta llibreria, curiosament, no apareix en l'exhaustiva obra de Juana Zahar Vergara sobre la història de les llibreries de la Ciutat de Mèxic (2006).

En les Ediciones De Andrea hi haurà les col·leccions: *Los Presentes* (que havia fundat Juan José Arreola) i de la qual després en seria el director Frank de Andrea, *Antologías Studium* i *Colección Literaria*. També una *Biblioteca mínima mexicana*, que més endavant veurem que a Libro-Mex també apareix amb el mateix títol.

Dubtem de la inclusió de les Ediciones De Andrea en el nostre estudi, ja que no hem pogut encara determinar el grau de participació de Miró i Costa-Amic en aquest projecte, i pel nom podria semblar més un projecte personal?

Tanmateix, incloem referències i imatge però a tall d'exemple, i ens allarguem per un cop fins 1957 perquè dels dos primers anys no en tenim imatge.

Obres editades

1955

Cardona Peña, Alfredo (1955). *Pablo Neruda y otros ensayos*. México: Ediciones de Andrea.

Méndez Plancarte, Alfonso; Junco, Alfonso (1955). *Cuestiúnculas gongorinas: con un estudio sobre la persona y la obra del autor*. México: Ediciones de Andrea.

Montes de Oca, Marco Antonio (1955). *Contrapunto de la fe*. México: Ed. de Andrea.

Páez López, Jorge (1955). *Los Mástiles*. México: Ed. de Andrea: [J. Pablos].

Puga Imaña, Mario (1955). *Puerto Cholo*. México: Ed. de Andrea.

Sender, Ramón José (1955). *Unamuno, Valle Inclán, Baroja y Santayana; ensayos críticos*. México: Ediciones de Andrea.

Torres-Rioseco, Arturo; Mistral, Gabriela (1955). *Cautiverio: antología poética (1940-1955)*. México: Ediciones de Andrea, Librería Studium.

Valle-Arizpe, Artemio de (1955). *Engañar con la verdad*. México: Ed. de Andrea.

Zorrilla, José (1955). *México y los mexicanos: 1855-1857*. México: Ediciones De Andrea.

1956

Carter, Boyd G. (1956). *Manuel Gutiérrez Nájera, estudio y escritos inéditos [El Arte y el materialismo. Un certamen literario. Crónica teatral.]*, por Boyd G. Carter,... Prólogo de E. K. Mapes. México: Ediciones de Andrea.

Dauster, Frank N. (1956). *Breve historia de la poesía mexicana*. México: Ediciones De Andrea.

- Florit, Eugenio (1956). *Antología poética (1930-1955)*. México: Ediciones de Andrea.
- García Gutiérrez, Antonio; Johnson, Harvey L. (1956). *El diablo nocturno: comedia en 2 actos: obra inédita*. México: Ed. de Andrea.
- Gutiérrez Nájera, Manuel; Carter, Boyd G. (1956). *Manuel Gutiérrez Nájera: estudio y escritos inéditos*. México: Ediciones de Andrea.
- Jones, Willis Knapp (1956). *Breve historia del teatro latinoamericano*. México: Ediciones de Andrea.
- Leal, Luis (1956). *Breve historia del cuento mexicano*. México: Ediciones de Andrea.
- Mead, Robert G. (1956). *Breve historia del ensayo hispano-americano*. México: Ediciones de Andrea.
- Monterde, Francisco (1956). *Díaz Mirón: el hombre, la obra*. México: Ediciones de Andrea.
- Montilla Duarte, Felipe (1956). *Luz interior*. México: Ediciones de Andrea.
- Revueltas, José (1956). *En algún valle de lágrimas*. México: Ed. de Andrea.
- Torres-Rioseco, Arturo (1956). *Breve historia de la literatura chilena*. México: Ediciones de Andrea.

1957

- Albornoz y Salas, Álvaro de (1957). * *Revoleras. Bendición y epístola de Ramón Gómez de la Serna*. México: Ediciones De Andrea. 156 p. (Colección Los presentes, 63). En el colofón: *Revoleras* de Álvaro de Albornoz y Salas, volumen 63 de los presentes, Ediciones de Andrea, se terminó de imprimir el día 22 de noviembre de 1957 en los talleres de «Impresora Juan Pablos», Donato Guerra N° 5, México, D.F., bajo la dirección de Baltasar Hidalgo. Se tiraron 550 ejemplares numerados, y 50 fuera de comercio. El dibujo es de Ras. Ejemplar 463.
- Anderson Imbert, Enrique (1957). *Los grandes libros de Occidente y otros ensayos: La Celestina, Shakespeare, Lope de Vega, Palma, Zorrilla de San Martín, Shaw, Valle-Inclán, Proust, Azorín, Ramón Jiménez, Lynch, Güiraldes, etc.* México: Ediciones De Andrea.
- Banda Farfán, Raquel (1957). *La cita, cuentos*. México: Ediciones de Andrea.
- Banda Farfán, Raquel (1957). *Valle verde*. México: Ediciones de Andrea.
- Chang-Rodríguez, Eugenio (1957). *La literatura política de González Prada, Mariátegui y Haya de la Torre*. México: Ediciones de Andrea.

Dunham, Lowell (1957). *Rómulo Gallegos, vida y obra*. México: Ediciones de Andrea.

García Prada, Carlos (1957). *Leve espuma: selección de miniaturas líricas españolas e hispanoamericanas*. México: Ediciones de Andrea.

International Institute of Ibero-American Literature (1957). *La cultura y la literatura iberoamericanas. Berkeley, 29 al 31 de agosto de 1955 [Memoria del Séptimo Congreso del Instituto Internacional de Literatura Iberoamericana, Berkeley, 1955]*. México: Ediciones de Andrea.

Leal, Luis (1957). *Antología del cuento mexicano: (2a. parte complementaria de la breve historia del cuento mexicano)*. México: Eds. de Andrea.

Olivera, Otto (1957). *Breve historia de la literatura antillana*. México: Ediciones de Andrea.

Parker, Jack Horace (1957). *Breve historia del teatro español*. México: Ediciones de Andrea.

Vigil, José María (1957). *Nezahualcóyotl, el rey poeta*. México: Ediciones de Andrea.

Albornoz y Salas, Álvaro de (1957). *Revoleras. Bendición y epístola de Ramón Gómez de la Serna*. México: Ediciones De Andrea. 156 p. (Colección Los presentes, 63).

Ediciones del Caribe

Logotip de les portades

Logotip de les contracobertes

[1947-1968]

Ediciones del Caribe	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	9
Matèries editades	Literatura, història, política, autoajuda
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic Ediciones Cervantes Ediciones Ibero Americanas Ediciones Libres Ediciones Mexicanas, S. en P. Edicions de la Biblioteca Catalana Publicaciones Panamericanas Ediciones Quetzal Altres Costa-Amic Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.

Ens trobem novament davant d'un projecte liderat per Bartomeu Costa-Amic. Segons ens comentava Bartomeu Costa-Amic Leonardo (2015), son pare posseïa i dirigia diverses editorials al mateix temps i aquesta, sempre segons Costa-Amic Leonardo, en va ser una a mig camí entre Guatemala i Mèxic.

Les obres de les Ediciones del Caribe són espaiades en el temps i al costat d'alguns *best-sellers* ens trobem amb alguna obra de denúncia política com ara el llibre de l'exiliat José Almoína Mateos (Lugo, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1960)¹⁸⁷ que sota el pseudònim de Gregorio R. Bustamante va escriure: *Una satrapía en el Caribe: historia puntual de la mala vida del déspota Rafael Leónidas Trujillo*. La incloem aquí encara que sigui sense datar i amb peu d'impremta guatemalenc.

José Almoína era un escriptor espanyol que havia arribat refugiat a la República Dominicana pel novembre de 1939; el 1940 era professor de l'Escuela Diplomática y Consular de la Secretaría de Estado de Relaciones Exteriores de la República i, un parell d'anys més tard, el 1942, preceptor del fill més gran del dictador, Ramfis Trujillo. Cansat del règim trujillista i coneixedor de les seves interioritats més tenebroses marxa de l'illa sota l'excusa d'una malaltia i s'exilia a Mèxic.

A Mèxic, Almoína publicarà *Una satrapía en el Caribe*, una de les denúncies més detallades del règim dominicà; Bartomeu Costa-Amic la introdueix a la República Dominicana amb cobertes de l'obra d'André Maurois, *Un arte de vivir*, que ell mateix havia editat a B. Costa-Amic el 1948. De la mateixa manera que ho faria amb el basc Jesús de Galíndez, el dictador compleix amb les amenaces de mort: el 1960 dos sicaris cubans a sou de Trujillo maten José Almoína pels carrers de Ciutat de Mèxic.¹⁸⁸

Les obres de les Ediciones del Caribe són correctament editades, amb sobrecobertes de colors (la de la imatge d'Stefan Zweig que incloem en l'apèndix l'ha perduda, aquesta sobrecoberta), i comparteixen els aspectes tipogràfics, de maqueta i presentació i les qualitats de l'editorial B. Costa-Amic.

¹⁸⁷ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=3417&accion=4&pila=true>

¹⁸⁸ Mentre José Almoína denunciava el règim des de les Ediciones del Caribe mexicanes, a Santo Domingo, aleshores Ciudad Trujillo, hi havia una Editora del Caribe que publicava obres hagiogràfiques sobre el dictador Trujillo.

1947

Huxley, Aldous (1947). *Un mundo feliz*. México: Ediciones del Caribe. 250 p.

1948

Bustamante, Gregorio R. (1948?). *Una satrapía en el Caribe: historia puntual de la mala vida del déspota Rafael Leónidas Trujillo*. Guatemala: Ediciones del Caribe. 246 p.

Ossorio y Gallardo, Ángel (1948). *Mujeres: libro que no deben leer las mujeres*. México: Ediciones del Caribe. 169 p.

1949

Kepner, Charles David; Soothill, Jay Henry (1949). * *El imperio del banano: las compañías bananeras contra la soberanía de las naciones del Caribe*. 1ª ed. México, D.F.: Ediciones del Caribe. 382 p. En el colofón: Terminóse la impresión de este libro, el día 28 de Febrero de 1949, para las Ediciones del Caribe, en México, D.F.

1952

Alemán Bolaños, Gustavo (1952). *Sandino el Libertador*. México: Ediciones del Caribe. 427 p.

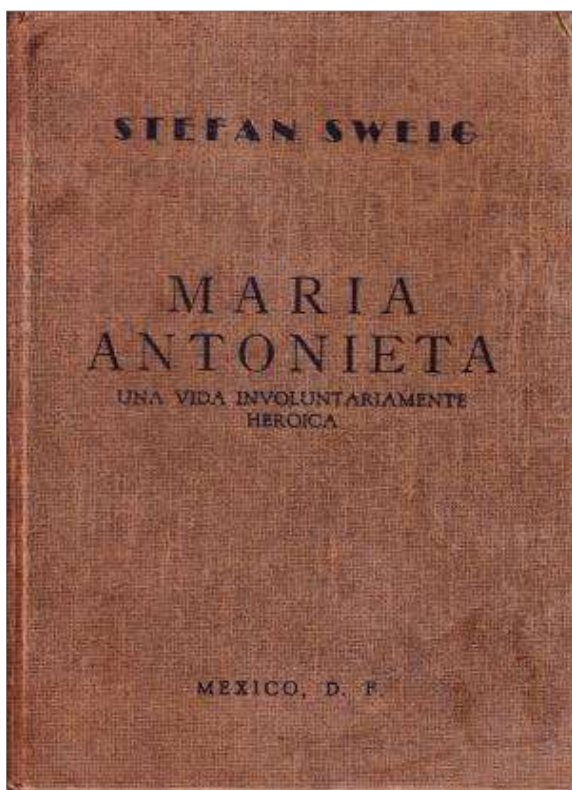
La magia y el ocultismo. (1952). México, D.F.: Ediciones del Caribe. 126 p.

Zweig, Stefan (1952). *María Antonieta: una vida involuntariamente heroica*. Traducción del alemán por Ramón María Teneiro. México: Ediciones del Caribe. 427 p.

1955

Arias-Carbajal, Pío (1955). *Plantas que curan y plantas que matan: tratado teórico práctico de botánica medicinal para la curación de todas las enfermedades*. México, D.F.: Ediciones del Caribe. 292 p.

García Lorca, Federico (1955). *Romancero gitano; Poema del cante jondo; Llanto por Ignacio Sánchez Mejías*. México, D.F.: Ediciones del Caribe. 141 p.

Zweig, Stefan (1952). *María Antonieta: una vida involuntariamente heroica*. México: Ediciones del Caribe.

[Font: Iberlibro. Libreria Querubín (València)]

Arias-Carvajal, Pío (1955). *Plantas que curan y plantas que matan: tratado teórico práctico de botánica medicinal para la curación de todas las enfermedades*. México, D.F.: Ediciones del Caribe.

[Font: Maurice Blog]

[194?]

Ediciones Dertusa	
Fundadors, directius i editors	Josep Villalba Pinyana
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Tradicions populars
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Només un llibre hem trobat d'Ediciones Dertusa, antic nom (*Dertosa* o *Dertusa*) de la ciutat de Tortosa.

L'autor del llibre (i creiem que de la mateixa editorial) és Josep Villalba Pinyana (Tortosa, 1904 - ?), escriptor i advocat català arribat a Mèxic per Ciudad Juárez el mes de març de 1941, amb 37 anys.¹⁸⁹

L'editorial no tindrà continuïtat, en canvi Villalba Pinyana (de vegades escrit Piñana) quedarà lligat al món editorial a través de la traducció al castellà; en la seva fitxa d'entrada al país s'indica que coneix les llengües següents: espanyol, anglès, francès i català.

Hem localitzat més de 50 títols amb la seva signatura com a traductor, de tota mena: literatura, *best-sellers*, novel·les de l'Oest o de detectius, llibres professionals, d'autoajuda o per a infants... alguns de significatius, com ara *Orgullo y prejuicio* de Jane Austen, *Humillados y ofendidos* de Fiodor Dostoievski, *Jane Eyre* de Charlotte Brönte, *Los trabajos de Hércules* d'Agatha Christie, *El profeta* de Kahlil Gibran o *El pequeño principito* d'Antoine de Saint-Exupéry.

¹⁸⁹ Fitxa de Villalba Pinyana d'arribada a Mèxic en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=19941&accion=4&pila=true>>.

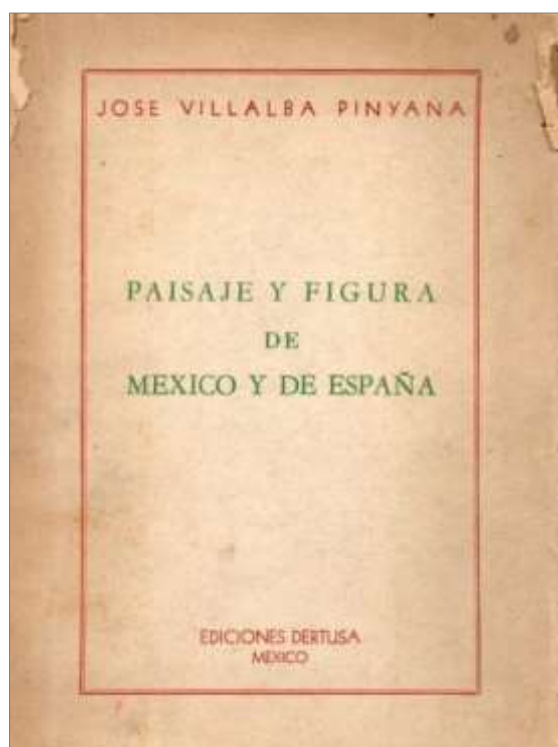
Pensem que per les traduccions publicades a principis dels anys seixanta a Barcelona, Villalba Pinyana potser hauria retornat a Catalunya de l'exili.

Com a anècdota, aquesta obra la vam localitzar per atzar en una llibreria de vell de la Ciutat de Mèxic. Ens va cridar primer l'atenció la coberta i, sobretot, el nom de l'editorial; de seguida vam pensar que es tractava d'algú amb lligams amb les terres de l'Ebre, semblant al cas de les Biografías Gandesa de Joan Grijalbo. I això ens va succeir en l'últim dia del nostre cinquè i darrer viatge de documentació per a aquesta investigació a Mèxic. Pensem que és significativa l'anècdota ja que la recerca d'editorials d'exiliats, que en aquest treball ha arribat a depassar els 235 projectes serà forçosament incompleta. Aquesta editorial no apareixia en cap de les obres i llistes consultades, quants d'aquests petits projectes editorials encara queden sense descobrir, segur que més dels que ens pensem.

Obres editades

194?

Villalba Pinyana, Josep (194?). * *Paisaje y figura de México y de España*. México: Ediciones Dertusa. 194 p.

Villalba Pinyana, Josep (194?). *Paisaje y figura de México y de España*. México: Ediciones Dertusa. 194 p.

Ediciones Educación: Editorial del Magisterio Mexicano

[1943-1944]

Ediciones Educación: Editorial del Magisterio Mexicano

Fundadors, directius i editors	José Martínez Aguilar?
Adreces conegudes	Venezuela, 27, Dep. 4. México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	14
Matèries editades	Educació, Ensenyament
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Patronato Cervantes ? Editorial Proa?

Pedro C. Cerrillo i María Teresa Miaja citen Ediciones Educación com una de les editorials formada per exiliats (*La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano*, 2013), i això malgrat que molts dels autors siguin professors mexicans, com ara Juan A. Pina, Félix Zurita Velásquez o Pedro Barra; també n'hi ha però alguns d'espanyols com el pedagog Domingo Tirado Benedí (Campillo de Aragón, 1898 - Ciutat de Mèxic, 1971),¹⁹⁰ nacionalitzat mexicà el 1941. Tirado serà pedagog en el Servicio de Información Pedagógica de la Secretaría de Educación Pública mexicana; també el mestre valencià José Martínez Aguilar (València, 1899 - Ciutat de Mèxic, 1971),¹⁹¹ sobre el qui parlarem tot seguit.

Martínez Aguilar va ser funcionari de la Secretaría de Educación Pública de México i a més «...efectuó alguna modesta actividad editora» sense més detalls, segons la informació facilitada per Dorita Pascual, la vídua de Martínez Aguilar, i per Amparo Dantón,

¹⁹⁰ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=17847&accion=4&pila=true>.

¹⁹¹ No hem localitzat informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

filla de Dantón Canut, company del primer (*El exilio valenciano en América: obra y memoria*, 1995).

La recuperació de l'obra feta per les Ediciones Educación no va ser fàcil, sense disposar d'un catàleg editorial, el nom portava moltes complicacions, es confonia amb els centenars d'obres publicades per la Secretaría de Educación i no ens en podíem sortir sense consultar aquests centenars de llibres un a un. Com a ajuda vam poder comptar amb la llista que apareixia en una de les obres (Martínez Aguilar, 1944) on apareixien algunes de les editades (no totes) i les previstes per sortir de premsa.

Apareixia també en aquesta informació publicitat de l'Editorial Proa. De fet en un dels llibres de Proa hi és: Martínez Aguilar, editor, Ernestina de Champourcín, *María de Magdala* i aquest és el lligam, pensem, que ens ajuda a pensar que el professor valencià José Martínez Aguilar alguna cosa hi tenia a veure.

Martínez Aguilar és un professor del Patronato Cervantes que és a Mèxic des del 1937, acompanyant els nens de Morèlia i un dels editors i autors de les obres, més tard va tenir un càrrec de responsabilitat a la Secretaría de Educación Pública mexicana.¹⁹²

Sense que aquesta proposta sigui prou fonamentada, la historia breu de les Ediciones Educación, només dos anys, i l'absència d'arxius als quals poguéssim accedir només ens permeten poder aportar les dades que hem pogut trobar a les pròpies obres.

La intenció d'aquesta editorial venia recollida així del pròleg de Martínez Aguilar, (1944), en respectem l'ús emfàtic de les majúscules:

«NUESTROS PROPÓSITOS

Ediciones «EDUCACIÓN» se propone llevar a todos los maestros del país, por medio de LIBROS MANUABLES Y BARATOS, los mejores conocimientos, las experiencias y las opiniones que vayan apareciendo sobre cuestiones EDUCATIVAS, incluyendo las explicaciones y los comentarios más ÚTILES sobre las disposiciones oficiales referentes a la enseñanza.

Sabemos que ver las razones, entre las que se destaca la económica, impiden a muchos profesores tener una gran biblioteca; por eso queremos poner a su alcance nuestras SERIES DE LIBROS, que los tendrán al corriente sobre las TEO-

¹⁹² «El Patronato Cervantes comenzó a operar en diciembre de 1939 y fue inscrito ante la administración mexicana el 24 de enero de 1940. Tuvo su sede en el piso quinto del número 13 de la calle Isabel la Católica, en pleno centro histórico de la ciudad de México. En el mismo número, pero en el piso cuarto estaban los locales de la Financiera Industrial y Agrícola. La junta directiva del Patronato Cervantes estuvo presidida por Juan Roura Parella, que había sido profesor de pedagogía en la Universidad de Barcelona y que en México trabajó en la Universidad Autónoma Nacional y en el Colegio de México. Actuó como secretario el maestro e inspector valenciano José Martínez Aguilar, el cual había llegado a México en 1937 acompañando a los «Niños de Morella (o Morelia???)». Posteriormente fungió como funcionario de la Secretaría de Instrucción [sic, i.e.: Educación] Pública.» (Cruz Orozco, 1995-1996).

RÍAS, los MÉTODOS y los PROCEDIMIENTOS cuya eficacia esté comprobada y que sean APLICABLES a nuestro medio MEXICANO.

Así hasta el maestro más modesto podrá ir formando su PEQUEÑA BIBLIOTECA PROFESIONAL, económica y más útil para él, que muchas obras voluminosas y caras.

Explicar a los maestros en forma concreta y clara lo que deben hacer para resolver los problemas de su trabajo diario; fomentar entre los profesores la integración de su biblioteca personal y contribuir al mejoramiento de la educación nacional.

ESTOS SON NUESTROS PROPÓSITOS

Si los alcanzamos, muy satisfechos nos sentiremos de haber podido aportar nuestra modesta cooperación al engrandecimiento educativo y cultural de la Nación.

LOS EDITORES»

Efectivament, els exemplars eren assequibles i econòmics, no ultrapassaven el centenar de pàgines i costaven cadascun \$ 0,90, si els comparem amb d'altres preus de llibres similars d'aquells anys (al voltant dels \$ 3,00).

La presentació era simple, amb una enquadernació en rústica senzilla i un treball tipogràfic correcte però també senzill, amb un logotip editorial que recorda un cap d'Atenea o Minerva o una al·legoria republicana, amb una corona murada. Suposem s'estructurava en diverses sèries, per exemple la *Serie técnico-pedagógica*.

Al final de les nostres recerques seguíem conservant dubtes sobre si les Ediciones «Educación» va ser un projecte editorial dels refugiats o bé un projecte mexicà en el qual van participar refugiats republicans nacionalitzats mexicans. En qualsevol cas, de moment el conservem en aquest inventari.

Sobre José Martínez Aguilar en tornarem a parlar, també amb dubtes, quan ens referim a l'Editorial Proa.

1943

Bandala Fernández, Eliseo (1943). *Métodos de globalización*. México, D.F.: Ediciones «Educación». 75 p. (Serie técnico-pedagógica; 2).

García Ruiz, Ramón (1943). *La enseñanza de la geografía, la historia y el civismo: breves orientaciones técnicas*. México: Educación.

García Ruiz, Ramón; Bandala Fernández, Eliseo (1943). *Agenda del supervisor escolar*. México: Ediciones Educación.

González Jiménez, Manuel (1943). *Contenido y técnica de la acción social escolar*. México: Educación.

Larrea, Julio C. (194?). *Problemas de organización escolar*. México: Ediciones Educación.

Pina, Juan A. (1943). *La enseñanza de la lengua nacional*. México, D.F.: Ediciones «Educación». (Serie técnico-pedagógica; IV).

Tirado Benedí, Domingo (1943). *La enseñanza de las ciencias de la naturaleza*. México: Ediciones Educación.

Zurita Velásquez, Félix (1943). *La enseñanza de la aritmética y la geometría*. México, D.F.: Ediciones «Educación». 91 p. (Serie técnico-pedagógica; 57).

1944

Barra y Valenzuela, Pedro (1944). *Raíces etimológicas del idioma náhuatl*. México: Ed. «Educación». 93 p. (Serie técnico-pedagógica; 7)

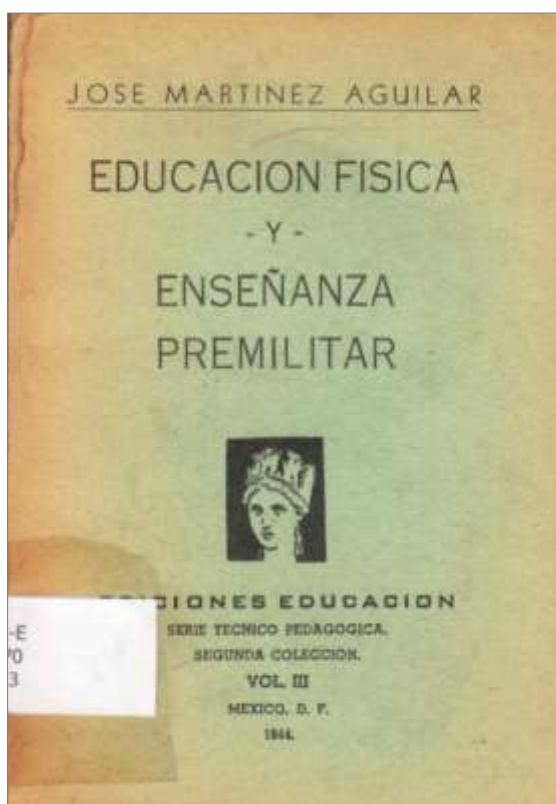
Cárdenas, Hipólito (1944). *La parcela escolar*. México: D.F.: Ediciones «Educación». 84 p. (Serie técnico-pedagógica. Segunda colección; IV).

Cerna, Manuel M. (1944). *La escuela del trabajo*. México: Eds. Educación. 95 p. (Serie técnico-pedagógica; VI).

Martínez Aguilar, José (1944). * *Educación física y enseñanza premilitar*. México: Ediciones Educación. 76 p. (Serie técnico-pedagógica. Segunda colección; III).

Quiroz, Alberto (1944). *Poesía y teatro infantiles*. México: Educación. 2 v. (Serie técnico-pedagógica).

Tirado Benedí, Domingo (1944). *Cómo se enseñan las ciencias físico-químicas*. México: Educación.

Martínez Aguilar, José (1944). *Educación física y enseñanza premilitar*. México: Ediciones Educación. 76 p. (Serie técnico-pedagógica. Segunda colección; III).

[1958-1959]

Ediciones El Gusano de Luz	
Fundadors, directius i editors	Vicente Rojo?
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta Papaloapan, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Història
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Apareixia citada com una editorial de refugiats en l'obra de Claudia Llanos Delgado (2005), es tracta d'una col·lecció d'una editorial de només una obra? Malauradament no en sabem res més. En qualsevol cas, queda fora de la nostra cronologia.

Publica l'obra famosa de José Mancisidor sobre la Revolució que abans i després d'aquesta edició en tindrà moltíssimes, d'edicions, moltes de les quals amb Costa-Amic i Libro Mex, de Fidel Miró. L'exemplar que hem aconseguit consultar és la primera edició de 1958, esporgat de la Ibero-Amerikanische Bibliothek de Berlín, creiem que és un exemplar que ha perdut la sobrecoberta, en un altre portal apareixia amb una coberta amb els colors de la bandera mexicana.

En el colofó s'afirmà que va dissenyar l'edició Vicente Rojo, qui formarà part ben aviat d'una de les editorials més importants de la segona generació de l'exili ERA (Jordi i Neu Espresate, Vicente Rojo i José [Hernández] Azorín).

1958

Mancisidor, José (1958). * *Historia de la Revolución mexicana*. 1a ed. México: Ediciones El Gusano de Luz. 293 p. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 21 de febrero de 1958 en la Imprenta Papaloapan, México, D.F., diseñó la edición Vicente Rojo.

Mancisidor, José (1958). *Historia de la Revolución mexicana*. México: Ediciones El Gusano de Luz. 293 p.

Mancisidor, José (1958). *Historia de la Revolución mexicana*. México: Ediciones El Gusano de Luz. 293 p.

[Font: Mercado Libre, México]

[1962 -20...]

Ediciones Era	
Fundadors, directius i editors	Jordi Espresate Neus Espresate Vicente Rojo José [Hernández] Azorín Tomàs Espresate Pons
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Política, sociologia, etc.
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Librería Madero / Imprenta Madero

Les Ediciones Era és una de les empreses culturals fundada per la segona generació dels refugiats, aquells que van arribar sent nens a l'exili o van néixer en el si d'aquestes famílies d'exiliats. Els germans Jordi i Neus Espresate,¹⁹³ Vicente Rojo¹⁹⁴ i José [Hernández] Azorín¹⁹⁵ són a la base de l'empresa i fins i tot del nom ERA (Fèrriz Roure, 1998; Mengual, 2014; Larraz, 2016d).¹⁹⁶

¹⁹³ Es conserva fitxa de Jordi Espresate però no de Neus en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=19487&accion=4&pila=true>.

¹⁹⁴ Es conserva fitxa de Vicente Rojo en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=8421&accion=4&pila=true>.

¹⁹⁵ No hem sabut localitzar la fitxa concreta de José Hernández en el Registro Nacional de Extranjeros en México entre les diverses que sota aquest nom es conserven.

¹⁹⁶ En l'article: *De la Librería Madero a Ediciones Era*, Josep Mengual (2014) transcriu el testimoni de Vicente Rojo en la creació d'ERA i l'ajut rebut per part de Tomàs Espresate: «En 1959 propuse a José [Hernández] Azorín y los hermanos [Neus, Jordi y Francisco] Espresate, mis amigos y colaboradores en la imprenta Madero (Ciudad de México), la creación de una pequeña editorial cuyos libros se pudiesen imprimir en los tiempos en que las máquinas estaban inactivas. El proyecto contó con el apoyo entusiasta de don Tomás Espresate, quien puso una sola condición: que la editorial estuviera compuesta por jóvenes (ninguno de nosotros contaba aún con treinta años).»

Fundada el 1960, amb l'ajuda i el suport del pare dels Espresate, l'exiliat impressor i llibreter Tomàs Espresate,¹⁹⁷ també editava el *Boletín de información de la Embajada de la URSS*.

Malgrat el seu interès i la seva importància en la història editorial mexicana del segle XX, Ediciones ERA queda fora del període cronològic de l'estudi.

¹⁹⁷ Es conserva fitxa de Tomàs Espresate Pons en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=19468&accion=4&pila=true>>.

[1943-1947]

Ediciones Fronda	
Fundadors, directius i editors	Avel·lí Artís i Balaguer Vicenç Riera Llorca
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	6
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	A. Artís Impresor <i>La Nostra Revista</i> Compañía Impresora y Distribuidora (CIDE)

Poques eren les dades que havíem localitzat per tal d'identificar la paternitat de les Ediciones Fronda, només dues informacions molt breus a partir de dades esparses de la participació de Vicenç Riera Llorca (Barcelona, 1903 - Pineda de Mar, 1991)¹⁹⁸ en l'empresa.

Segons Meritxell Guitart, «El 1943 Artís li va proposar [a Riera Llorca] d'associar-se amb ell per muntar una editorial amb la idea de publicar llibres sobre la guerra, que tenien un gran èxit en aquells moments. L'empresa, anomenada Ediciones Fronda, només va posar a la venda dos llibres; un traduït per ell mateix i l'altre per Joan Sales i Núria Folch. Artís va ser contractat com a gerent de la Imprenta Sícoris i en ella Riera Llorca també va entrar com a corrector de proves.» (Guitart i Andreu, 2004).

Riera Llorca apunta, també, a unes traduccions fetes per catalans per a Fronda, una de les quals pagarà Avel·lí Artís i Balaguer: «Era el 1943. Vam començar amb *Una francesa en la tormenta*, de Madeleine Gex-Le Verrier, que vaig traduir jo, i un altre que va traduir el matrimoni Joan Sales-Núria Folch. L'Artís va pagar la traducció als Sales.» (Riera Llorca, 1994, p. 69).

¹⁹⁸ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=19658&accion=4&pila=true>.

Efectivament, l'obra de Madeleine Gex-Le Verrier (1943) explica com durant la Segona Guerra Mundial els alemanys ocupen París i ella, directora del setmanari *L'Europe nouvelle* roman deu mesos en la zona ocupada. Però cap de les altres obres tracta aquest tema, per la qual cosa pensem que la col·lecció de llibres sobre la guerra seria concretament la *Colección Ahora*, de la qual no n'hem sabut trobar cap més títol. O bé no hem sabut localitzar-ne més o bé va quedar en temptativa.

Finalment, hem pogut localitzar sis títols sota l'enseny de Fronda, la qual cosa indica que van editar més que les dues obres que apuntava Meritxell Guitart i Andreu (2004) i que aquesta probablement es basava en les mateixes declaracions de Riera Llorca.

Això no obstant, dubtem que aquesta sigui la totalitat de les dues col·leccions que proposaven els editors de Fronda: *Colección Ahora* i la *Novela blanca*, aquesta última numerada i de la qual només n'hem localitzat els volums 1, 2, 5 i 6; per tant falten, com a mínim, el 3 i el 4.

Per altra banda, hem estat incapaços de localitzar la traducció del matrimoni Sales-Folch; potser és alguna de les traduccions que s'amaguen sota els noms de: Rodrigo Fernández de la Vega, Florencio González o bé María Luisa del Olmo?, no hem pogut trobar cap notícia ni referència més de cap d'aquests traductors i és conegut l'ús de pseudònims d'alguns refugiats a l'hora de traduir llibres en els primers anys d'exili.

De fet, els llibres que més es recorden d'aquesta editorial són els de Josep Carner que en honor a Mèxic i en castellà va editar: *Misterio de Quanaxhuata*, i que va suscitar una certa polèmica entre la comunitat catalana en l'exili. I l'obra del també refugiat i escriptor Pere Foix (Torà de Riubregós, 1893 - Barcelona 1978), autor d'un llibre homenatge al general Cárdenas.

Les dues obres que hem pogut veure de les Ediciones Fronda són aquestes dues, la de Carner i Pere Foix, ben editades i amb una bona tipografia, paper i factura. Són dues obres fora de col·lecció, i les que conformen la *Colección Ahora* i la *Novela blanca*. No n'hem tingut cap a les mans per tal de comentar-ne el treball editorial més general d'aquestes Ediciones Fronda. En qualsevol cas, i per la numeració de la *Novela blanca*, és evident que no hem pogut identificar totes les obres: ens falten la 1 i la 3, com a mínim.

Els preus són força econòmics de \$1,00 (La Brète, 194?; Theuriet, 194?). Com és d'observar, el logotip de l'editorial sembla referir-se al nom de la fulla de la falguera en castellà: *fronda*.

1943

Carner, Josep (1943). * *Misterio de Quanaxhuata*. México, D.F.: Ediciones Fronda. 126 p.

Gex-Le Verrier, Madeleine (1943). *Una francesa en la tormenta*. Traducción de Vicenç Riera; prefacio de André Philip. México: Fronda. 160 p. (Colección Ahora).

194?

Bordeaux, Henry (194?). *Noviazgo de prueba*. Versión española de Rodrigo Fernández de la Vega. México, D.F.: Ediciones Fronda. 150 p. (Novela blanca; 5).

La Brète, Jean de (194?). * *Amor que todo lo vence*. Versión española de Florencio González. México, D.F.: Ediciones Fronda. 142 p. (Novela blanca; 1).
Únicos distribuidores: Unión Distribuidora de Ediciones. Av. Hidalgo, 11, México D.F. \$ 1.00.

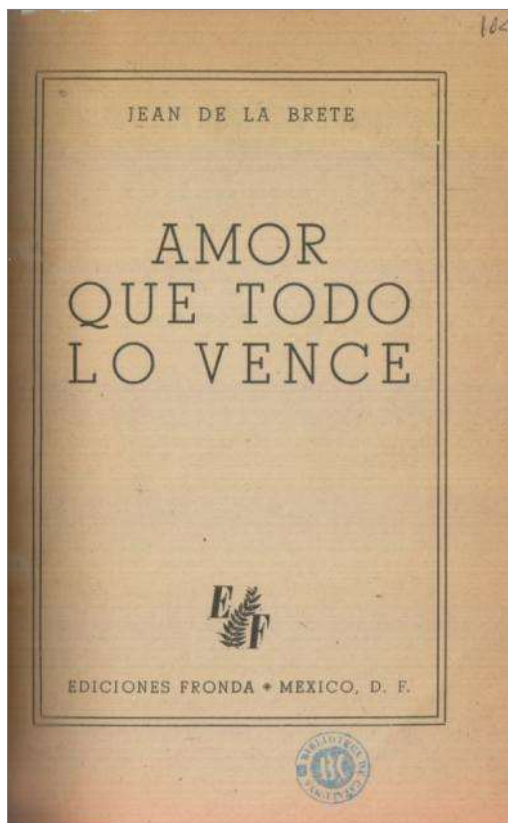
Ruck, Berta (194?). *Diario de Nesta: la muchacha que se declaró*. Versión española de Enrique de Cisneros. México, D.F.: Ediciones Fronda. 142 p. (Novela blanca; 4).

Theuriet, André (194?). * *La boda de Gerardo*. Versión española de Florencio [o Floren-
cia?] González. México, D.F.: Ediciones Fronda. 142 p. (Novela blanca; 2).
Únicos distribuidores: Unión Distribuidora de Ediciones. Av. Hidalgo, 11, México D.F. \$ 1,00.

1947

Foix, Pere (1947). * *Cárdenas, su actuación, su país*. México: Ediciones Fronda. 423 p.

Uchard, Mario (1947). *Mi prima Antonieta*. Versión española de María Luisa del Olmo. México: Fronda. 128 p. (Novela blanca; 6).

La Brète, Jean de (194?). *Amor que todo lo vence*. Versión española de Florencio González. México, D.F.: Ediciones Fronda. 142 p. (Novela blanca; 1).

[Portada]

Theuriat, André (194?). *La boda de Gerardo*. Versión española de Florencio [o Florencia?] González. México, D.F.: Ediciones Fronda. 142 p. (Novela blanca; 2).

[1956-1959]

Ediciones Gaita y Menhir	
Fundadors, directius i editors	Alejandro Finisterre (pseud. d'Alejandro Campos Ramírez)
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ecuador 0° 0' 0"

Ediciones Gaita y Menhir és el nom editorial que usa el poeta, editor i agitador cultural Alejandro Finisterre (pseud. d'Alejandro Campos Ramírez, Finisterre, 1919 - Zamora, 2007)¹⁹⁹ per publicar els suplementes d'*Ecuador 0° 0' 0"*, la revista que ell mateix va fundar a la ciutat de Quito i de la qual n'hem parlat anteriorment quan ens referíem a l'editor gallec.

Ediciones Gaita i Menhir només és present en el colofó, i el logotip que proposem apareix només en una de les obres consultades, per tant, no representa forçosament totes les edicions. Fins i tot quan Finisterre inclou el seu llibre *18 de juliol* en una bibliografia posterior s'hi refereix com a «Ediciones del autor».

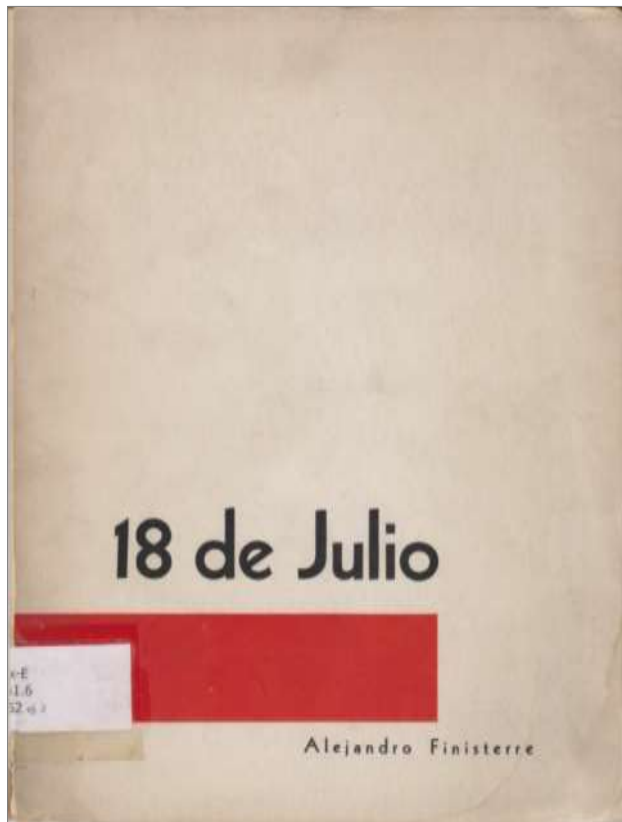
¹⁹⁹ Pel fet de passar l'exili primer per d'altres països: França, Equador, Guatemala, Alejandro Finisterre arriba tard a Mèxic, cap a la segona meitat dels anys 1950 i no apareix la informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

Per tot plegat, resulta difícil classificar aquestes Ediciones Gaita y Menhir, si com a editorial, com a revista o com a un cas més d'autor-editor.

1956

Finisterre, Alejandro (pseud. d'Alejandro Campos Ramírez) (1956). * *18 de julio*. México: Ediciones Gaita y Menhir. [64] p.

Finisterre, Alejandro (pseud. d'Alejandro Campos Ramírez) (1956). *Café, coña y puro: mierda y otros poemas*. México: Gaita y Menhir.

Finisterre, Alejandro (pseud. d'Alejandro Campos Ramírez) (1956). *18 de julio*. México: Ediciones Gaita y Menhir. [64] p.

[1944]

Ediciones Iberia	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic?
Adreces conegudes	Apartado 2901, México, D.F.
Impremtes	Talleres de B. Costa-Amic, Editor- Impresor
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Guerra Civil, dibuix, memòries
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic?

L'únic document que hem pogut trobar de les Ediciones Iberia és el conegut llibre il·lustrat pel pintor, dibuixant i escenògraf català Josep Bartolí (Barcelona, 1911 - Nova York, 1995),²⁰⁰ amb textos del periodista i polític Narcís Molins i Fàbrega (Beuda, 1901 - Cuautla, Mèxic, 1962),²⁰¹ conegut per Molins i Fàbrega, sobre la seva experiència en els camps de concentració francesos de l'hexàgon i del nord d'Àfrica.

De l'edició se n'encarregà Costa-Amic, per la qual cosa pensem que potser es tracta d'una autoedició; no podem però afirmar-ho amb seguretat.²⁰²

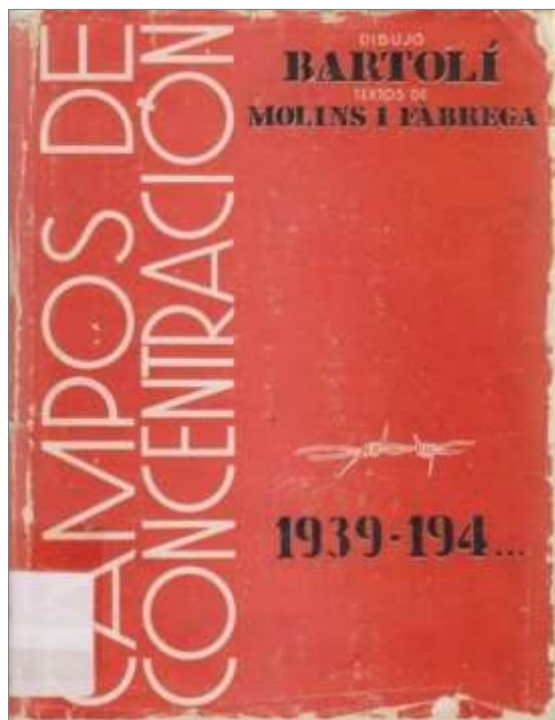
²⁰⁰ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=9587&accion=4&pila=true>

²⁰¹ No hem aconseguit localitzar la informació de la seva arribada en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

²⁰² D'aquesta obra se'n va fer una reedició l'any 2007, Bartolí, Josep, *Campes de concentración: 1939-194...*. Narcís Molins i Fàbrega, texto; Josep Bartolí, ilustración. Madrid: ACVF Editores, 2007. (ACVF ilustración; 2). 84 p., [5] f. de lám. ISBN 9788493526559. En aquesta obra tampoc no vam trobar informació sobre la història editorial de la primera edició mexicana.

1944

Bartolí, Josep (1944). * *Campos de concentración, 1939-194...* Textos de Molins i Fábrega. México, D.F.: Ediciones «Iberia». 164 p. Text en espanyol, anglès i francès. En el colofó: Esta edición consta de 1005 ejemplares de los cuales 5 en papel de hilo, fuera de venta y marcados de A a E, y 1000 ejemplares en papel Ameca Bond, numerados del 1 al 1000. Impreso en México, D.F. en los talleres de B. Costa-Amic, Editor-Impresor.

Bartolí, Josep (1944). *Campos de concentración, 1939-194...* Textos de Molins i Fàbrega. México, D.F.: Ediciones «Iberia». 164 p.

Bartolí, Josep (1944). *Campos de concentración, 1939-194...* Textos de Molins i Fàbrega. México, D.F.: Ediciones «Iberia». 164 p.

[Detall de l'interior]

Ediciones Ibero Americanas

[1942-1949]

Ediciones Ibero Americanas	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic
Adreces conegudes	Pasaje Iturbide, 18. México, D.F.
Impremtes	Talleres de la Editorial B. Costa-Amic, S. de R. L. Rep. del Salvador, Núm. 56, México D.F. Costa-Propaganda Impresa
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	17
Matèries editades	Literatura, Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic Ediciones del Caribe Ediciones Libres Ediciones Mexicanas, S. en P. Edicions de la Biblioteca Catalana Publicaciones Panamericanas Ediciones Quetzal Altres Costa-Amic Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.

Ja ens havíem referit a la capacitat de Bartomeu Costa-Amic d'engegar i solapar projectes editorials,²⁰³ cap a mitjan anys 1940, mentre està en procés de tancar les Ediciones Quetzal, ha començat a treballar com a Bartomeu Costa-Amic, editor-impresor, ben aviat B. Costa-Amic, també ha endegat les Edicions de la Biblioteca Catalana i, si amb tot plegat no fos prou, crea les Ediciones Ibero Americanas (no confondre amb el projecte anterior de Panamericanas, Gorkin i els germans Kluger).

Ediciones Ibero Americanas s'escriurà sempre així en els llibres consultats, separat i sense guió (encara que en algun catàleg de biblioteca ho corregeixen, amb guionet o en una sola paraula). En les obres apareix com a impressor, Costa-Amic (també com

²⁰³ Segons ens va comentar el seu fill Bartomeu Costa-Amic Leonardo (2015), son pare posseïa i dirigia diverses editorials al mateix temps i així mateix ho indiquen les dates de les obres publicades que hem recuperat i identificat.

Costa-Propaganda Impresa). I indica en la contracoberta d'alguns dels llibres consultats Distribuïdores en exclusiva: Ediciones Quetzal, S.A. Pasaje Iturbide, 18. México, D.F., recordem que és l'adreça de la llibreria de les Ediciones Quetzal (Zahar Vergara, 2006).

Les obres d'Ediciones Ibero Americanas no es diferencien formalment gaire de les editades sota el segell B. Costa-Amic, de fet en ocasions es confonen i entre les que en aquestes bibliografies s'han indicat com d'una editorial bé podrien ser considerades com pertanyents al catàleg de l'altre. De fet, la recuperació d'algun catàleg comercial de l'època, i que encara no hem trobat, seria de gran ajuda en aquest sentit.

Les temàtiques segueixen aquesta diversitat constant: obres de literatura, novel·les i *best-sellers*, al costat de temes d'història recent, en especial la Guerra Civil espanyola, la política sempre d'esquerres, sense que hi faltin llibres dels anomenats d'autoajuda i temes mexicans.

Entre els autors en sovintegen de coneguts i lligats a l'exili, com ara Pere Foix (Torà de Riubregós, 1893 – Barcelona, 1978), sindicalista, periodista i escriptor, amb una llarga vida de lluita política abans de la República, sovint exiliat a França. Acabada la Guerra Civil passa a França i ben aviat arriba a Mèxic on hi desenvoluparà una intensa activitat periodística tant en diaris mexicans, com en revistes catalanes de l'exili i també llibres d'assaigs i memòries.

Les obres de les Ediciones Ibero Americanas són correctament editades, amb enquadernacions atractives i comercials, amb sobrecobertes de colors i a preus ajustats pel que fa a la qualitat de l'oferta: \$ 3.00 en 1942, \$ 8.00 en 1949.

La història de les Ediciones Ibero Americanas només s'interromp, pel que semblen indicar les dates, quan Bartomeu Costa-Amic accepta l'encàrrec del Govern guatemalenc del president Juan José Arévalo i deixa la Ciutat de Mèxic.

1942

Foix, Pere (1942). * *España desgarrada*. México: Ediciones Ibero Americanas. 200 p. Distribuidores en exclusiva: Ediciones Quetzal, S.A. Pasaje Iturbide, 18. México, D.F. \$ 3 M.Mex.

Foix, Pere (1942). *Problemas sociales de derecho penal*. México: Ibero Americanas.

1943

Álvarez Bravo, Manuel; Péret, Benjamin; Museo Nacional de Arqueología Historia y Etnografía (México) (1943). *Los tesoros del Museo Nacional de México: escultura azteca: 20 fotos*. México, DF: Ed. Ibero Americanas.

Colette (1943). *Cuarto de hotel: (novela)*. México: Eds. Ibero Americanas.

Foix, Pere (1943). * *Vidas agitadas: biografías: Pierre Laval, Juan Peiró, Juan Prim, Panait Istrati, Pancho Villa, Benito Juárez*. Dibujos de Marcelino Porta. México: Ediciones Ibero Americanas. 245 p. En el colofó: Se terminó la impresión de este libro el día 15, Abril del 1943, en los talleres Costa-Propaganda Impresa de la Ciudad de México.

Gide, André (1943). *Isabel: novela*. México: Ediciones Ibero Americanas.

Luquín, Eduardo (1943). *Los perros fantasmas: (novela)*. México: Ediciones Ibero Americanas.

Mimenza Castillo, Ricardo (1943). *El arte y la cultura mayas: estudios arqueológicos*. México, D.F.: [Ediciones Ibero Americanas].

Sánchez de Ocaña, Rafael (1943). * *Confesiones de un desvelado*. México: Ediciones Ibero Americanas. 233 p. En el colofó: Se terminó de imprimir este libro el 15 de octubre de 1943, en los talleres de Costa-Propaganda impresa, en la ciudad de México. En la contracubierta: Distribuidores en exclusiva: Ediciones Quetzal, S.A. Pasaje Iturbide, 18. México, D.F. Talleres de Costa-Propaganda impresa.

Urbański, Edmund Stefan (1943). *Polonia, los eslavos y Europa*. México, D.F.; Habana: Ediciones Ibero Americanas.

Vallès i Ventura, Jordi (1943). * *La madre y el niño: (naciones de puericultura)*. México, D.F.: Ediciones Ibero Americanas. 259 p. Talleres gráficos «Costa-Propaganda Impresa» de la ciudad de México. En la cubierta: Costa-Amic, Editor.

1944

Gómez Haro, Eduardo (1944). *Tradiciones y leyendas de Puebla, y otros poemas*. México: Ediciones Ibero Americanas.

Lavalle, Manuel (1944). *La liquidación de Alemania asegura la paz*. México: Ediciones Ibero Americanas.

Serge, Victor, et al. (1944). *Los problemas del socialismo en nuestro tiempo*. México: Ibero Americanas.

Vallès i Ventura, Jordi (1944). *La madre y el niño: nociones de puericultura*. México: Ediciones Ibero-Americanas.

1945

Caraballo, Isa (1945). *Batista: una vida sin tregua*. México, D.F.: Ediciones Ibero Americanas.

Caraballo, Isa (1945). *México: preludio poético*. México: Ibero Americanas.

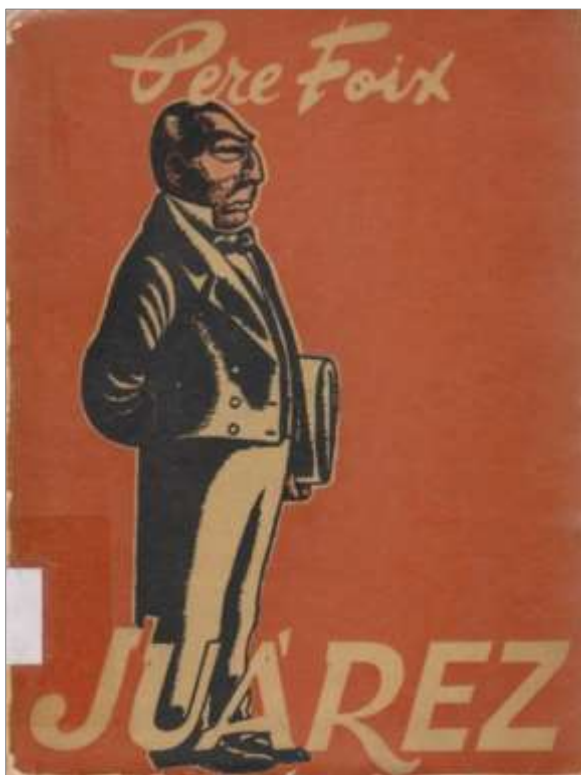
1949

Foix, Pere (1949). * *Juárez*. México: Ediciones Ibero Americanas. 307 p. En el colofón: Juárez se terminó de imprimir el día 25 de enero de 1949, en los talleres de la Editorial B. Costa-Amic, S. de R. L., Rep. del Salvador, Núm. 56, México, D.F. \$ 8.00.

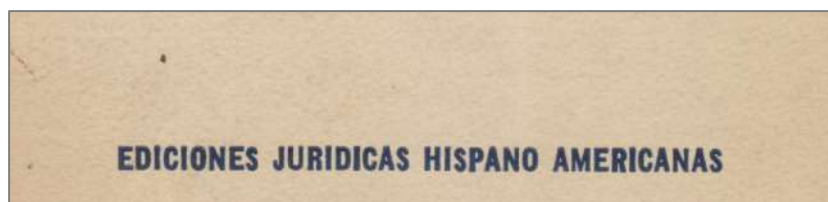
Foix, Pere (1942). *España desgarrada*. México: Ediciones Ibero Americanas. 200 p.

[Font: Mercado Libre, México]

Foix, Pere (1949). *Juárez*. México: Ediciones Ibero Americanas. 307 p.

Ediciones Jurídicas Hispano Americanas

[1940-1941]

Ediciones Jurídicas Hispano Americanas	
Fundadors, directius i editors	Rafael de Pina
Adreces conegudes	---
Impremtes	Tipografía Industrial Gráfica, S.A. c/ Balderas, 130, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Dret
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	---

Tot sembla indicar que darrere les Ediciones Jurídicas Hispano Americanas només s'hi troba el Dr. Rafael de Pina Milán (Iecla, 1888 - Ciutat de Mèxic, 1966), qui va ser catedràtic de Dret Processal de la Universitat de Sevilla, diputat per Sevilla i governador de la província de Santa Cruz de Tenerife, el 1936. Estant Sevilla i les Canàries en mans dels revoltats, Rafael de Pina passa part de la Guerra a Andalusia, exercint de delegat del Govern en la Confederación Hidrogràfica del Guadalquivir, fins 1938; finalment, passa amb la família a França i arriben a Mèxic a bord del *Sinaia* pel mes de juny de 1939.²⁰⁴

Els primers anys a Mèxic imparteix classes a l'Instituto Juan Luis Vives, centre d'ensenyament creat pels serveis d'ajuda republicans. Alterna aquesta activitat amb la publicació d'obres sobre el dret i, finalment, serà nomenat catedràtic de Dret Civil i Dret Processal Civil, el 1945, a l'Escola Nacional de Jurisprudència, actualment Facultat de

²⁰⁴ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México, erròniament transcrit com a José Pina Milán, en la digitalització es veu clarament que el nom és Rafael: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=63625&accion=4&pila=true>.

Dret de la Universidad Nacional Autónoma de México (Martínez Chávez, 2012; Serrano Migallón, 2003).

Encara que l'editorial tingui un nom formal, tot sembla indicar que el professor de Pina va autoeditar-se les obres, concretament amb l'ajuda de la Tipografía Industrial Gráfica, S.A.

Les obres són correctes, de tipografia endreçada, amb la sobrietat formal que sempre i arreu caracteritza el llibre jurídic.

El 1942, Rafael de Pina publica *Tratado de las pruebas civiles* (México, D.F.: Librería de Porrúa Hermanos, 1942. 263 p. \$ 6.00.) i sembla que les Ediciones Jurídicas Hispano-americanas desapareixen definitivament.

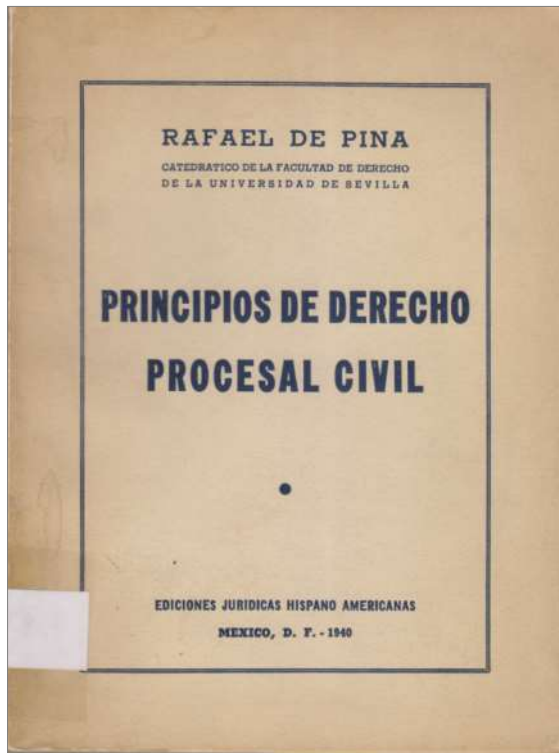
Obres editades

1940

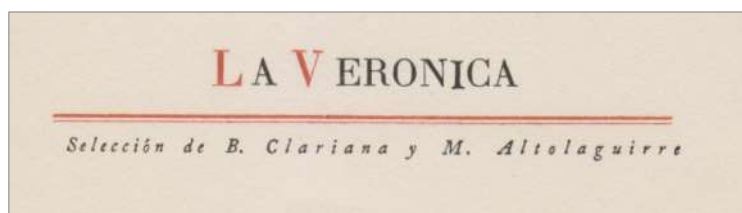
Pina, Rafael de (1940). * *Principios de derecho procesal civil*. México: Ediciones Jurídicas Hispano Americanas. 227 p. Industrial Gráfica S.A. Balderas, 130.

1941

Pina, Rafael de (1941). *Temas de derecho procesal*. México: Ediciones Jurídicas Hispano Americanas. 177 p. \$ 3.00.

Pina, Rafael de (1940). *Principios de derecho procesal civil*. México: Ediciones Jurídicas Hispano Americanas. 227 p.

[1943-1944]

Ediciones La Verónica	
Fundadors, directius i editors	Manuel Altolaguirre Concha Méndez María Luisa Gómez Mena (inversió econòmica)
Adreces conegudes	
Impremtes	Imp. Manuel Altolaguirre Imp. Morales
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	13
Matèries editades	Poesia
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Litoral</i> (Espanya) <i>Litoral</i> (Mèxic) Isla

La història humana, literària i tipogràfica del poeta Manuel Altolaguirre Bolín (Màlaga, 1905 - Burgos, 1959)²⁰⁵ és prou coneguda i ha estat en els últims anys ben estudiada (Hernández de Trelles, 1974; *Historia de la edición en España, 1939-1975*, 2015; Santonja, 1995; 2003; Valender, 2003; 2005); tot el que puguem aportar en aquest cas referit a La Verónica serà, doncs, ja conegut i investigat.

Altolaguirre és un poeta de la Generació del 1927 que compagina la seva obra de creació amb una intensa vida dedicada a l'edició —com a fundador i ànima de revistes literàries i projectes editorials— i a la impressió d'aquesta mateixa obra amb les seves mans i impremtes. Amb només 19 anys, l'any 1925 funda a Màlaga la Imprenta Sur, juntament amb Emilio Prados i Álvaro Disdier.

²⁰⁵ No hem pogut recuperar la fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México, i com podem veure, sí la de la seva dona esposa (dona esposa???) i poeta també Concha Méndez: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=3175&accion=4&pila=true>

Algunes de les primeres obres dels poetes de la seva generació són editades i impreses pel mateix Altolaguirre, sempre amb una cura exquisida. Són conegudes les revistes i col·leccions: *Litoral* (1926); *Héroo* (1932); *1616* (1934, a Londres, amb Concha Méndez); *Caballo verde para la poesía* (1935, dirigida per Pablo Neruda) o, fins i tot ja durant la Guerra Civil, *Hora de España* (1937), i a l'exili cubà i després mexicà: *La Verónica*.

La vida d'Altolaguirre és també una vida agitada, nòmada, condicionada pels viatges i els canvis d'escenaris, de Màlaga a Madrid, amb 19 anys, més tard a París, per tornar a Madrid novament i, el 1934, amb la seva esposa, la poetessa Concha Méndez (Madrid, 1898 - Ciutat de Mèxic, 1986),²⁰⁶ instal·lats a Londres per ampliar estudis de tipografia. De retorn a Espanya, l'estiu de 1935, la Guerra el colpejarà ben aviat i durament, dos germans són afusellats al principi del conflicte. Compromès amb la República, es trasllada a València, es dedicarà a treballar en la impressió de diverses revistes culturals i de combat.

Amb la caiguda de Catalunya travessa la frontera i es refugia a França on serà internat breument en un camp de concentració; ben aviat amb Concha Méndez es traslladen a l'Havana on el matrimoni fundarà amb l'ajuda econòmica de la mecenes cubana María Luisa Gómez Mena (L'Havana, 1907 - Burgos, 1959) primer una impremta amb el nom de La Verónica, i més tard una revista.

L'estada a Cuba es perllonga fins 1943, quan pel mes de març es traslladen a viure Altolaguirre i Méndez a Mèxic, on el poeta treballarà en feines d'impressió per a la Secretaria de Educación Pública i on reprendrà també les Ediciones La Verónica que aquí presentem en la seva etapa mexicana. La sortida de Cuba del matrimoni podria tenir a veure, segons Valender (2005) i basant-se en els epistolaris, en l'inici d'una relació amorosa entre Altolaguirre i Gómez Mena, també casada en segones núpcies.

La Verónica de Mèxic editarà i imprimirà (entre d'altres publicacions) la *Colección Aires de mi España*. En aquesta edició, i seguint el bon gust formal de sempre, sortiran diverses seleccions de poetes del Segle d'Or espanyols realitzades pel mateix Altolaguirre: Góngora, Sant Joan de la Creu, Quevedo, Lope de Vega i també una selecció de poetes medievals i renaixentistes.

Les edicions de La Verónica, avui força buscades, estan treballades des del seu aspecte textual fins al formal de disseny i d'impressió per obra d'Altolaguirre: formats breus, delicats, elegància en la composició, tria de tipografies, sobrecobertes de paper cristall, això és, una camisa de protecció i conservació.

També estan publicades a les Ediciones La Verónica obres d'autors mexicans: Ermilo Abreu, Miguel Alessio Robles, José López Bermúdez, Eduardo Rivera Lenegrke o Lucia-no Kubli, advocat i poeta mexicà, avui pràcticament desconegut i oblidat.

²⁰⁶ Es conserva fitxa de refugiada política en el Registro Nacional de Extranjeros en México:
<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=3175&accion=4&pila=true>>

El 1944 a Mèxic, Manuel Altolaguirre reprèn la relació amb María Luisa Gómez Mena i abandona, no definitivament, la seva esposa Concha Méndez.

La Verónica era un projecte d'Altolaguirre i Méndez, acabat el matrimoni dels poetes les Ediciones La Verónica també arriben a la fi. A partir del mes de gener de 1945, Manuel Altolaguirre amb el finançament econòmic de María Luisa Gómez Mena inicien *Isla*, no és una relació estable ni un projecte viable però; en tornarem a parlar més endavant (Alonso Lorea, 2009).

1943

Alessio Robles, Miguel (1943). *Winston Churchill*. México: Ediciones La Verónica. 104 p.

Góngora y Argote, Luis de (1943). * *Poesía de Góngora*. Selección de Manuel Altola-
guirre. México: Ediciones La Verónica. 120 p. (Aires de mi España.). Tip. Morales.

Joan de la Creu, Sant (1943). *Poesía de San Juan de la Cruz*. Selección de Manuel Alto-
laguirre. México: La Verónica. 124 p. (Aires de mi España).

Kubli, Luciano (1943). *Canto a la libertad: poemas de la victoria*. México: Ediciones La
Verónica. 145 p.

Kubli, Luciano (1943). *La paloma en el hombro: treinta poemas*. México: Ediciones La
Verónica. 132 p.

Kubli, Luciano (1943). *Retablo de una voz: veinte sonetos*. México: Ediciones La Veróni-
ca. 87 p.

* *Poesía popular española I: los primitivos desde Juan Ruiz, Arcipreste de Hita, hasta Gil
Vicente*. Selección de B. Clariana y M. Altola-
guirre. (1943). México, D.F.: Ediciones La
Verónica. 53 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 15 de octubre de
1943, en «La Verónica», imprenta de Concha Méndez y Manuel Altola-
guirre.

Quevedo, Francisco de (1943). *Poesía de Quevedo*. Selección de Manuel Altola-
guirre. México: La Verónica. 122 p. (Aires de mi España).

Vega, Lope de (1943). * *Poesía de Lope de Vega*. Selección de Manuel Altola-
guirre. México: Ediciones La Verónica. 124 p. (Aires de mi España).

1944

Abreu Gómez, Ermilo (1944). *Canek*. México: La Verónica. 107 p.

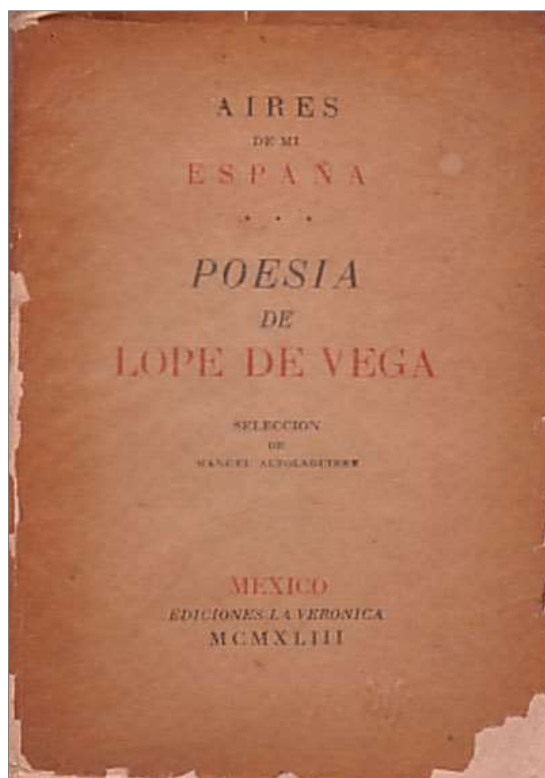
Alessio Robles, Miguel (1944). *Winston Churchill*. 2ª ed. México: La Verónica (Impr.
Morales). 104 p.

López Bermúdez, José (1944). *Flauta de bodas*. México: Ediciones La Verónica. 64 p.

Rivera Lengerke, Eduardo (1944). *Guía de turistas*. Viñetas de Ángel Zamarripa. Méxi-
co: Ediciones «La Verónica». [37] p. de lám.

Poesía popular española I: los primitivos desde Juan Ruiz, Arcipreste de Hita, hasta Gil Vicente. Selección de B. Clariana y M. Altolaguirre. (1941). México, D.F.: Ediciones La Verónica. 53 p.

Vega, Lope de (1943). *Poesía de Lope de Vega.* Selección de Manuel Altolaguirre. México: Ediciones La Verónica. 124 p. (Aires de mi España).

Ediciones Lex

[1940?-1952]

Ediciones Lex	
Fundadors, directius i editors	Luis Muñoz García?
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	19
Matèries editades	Dret mexicà
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Lex (Cuba)?

L'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* situa la creació d'Ediciones Lex l'any 1941 (1945, p. 16), hem trobat però una obra anterior, de 1940. No podem assegurar de manera formal i documentada que Ediciones Lex fos una empresa creada per refugiats però totes les dades ens indueixen a pensar-ho.

Les 17 obres identificades d'Ediciones Lex, totes sobre dret mexicà cal precisar, són obra d'advocats espanyols refugiats:

Luis Muñoz García (Madrid, 1908 - s.d.), advocat fiscal del Tribunal Suprem, després de la Guerra Civil passa primer per Cuba, els Estats Units i finalment a Mèxic.²⁰⁷ Luis Muñoz és l'autor de la major part de les obres de les Ediciones Lex; de les 17 recuperades, n'és l'autor principal en 13, coautor en 2 i només no hi figura en les 2 últimes, les que són de tema militar, l'autor de les quals és Ricardo Calderón Serrano.

José Andrés Pérez Carballo (Madrid? - s.d.), advocat, germà del que va ser el darrer governador civil republicà de La Corunya, Francisco Pérez Carballo (Madrid, 1911 – A Coruña, 1936) aquest va ser professor de Dret Romà a la Universitat de Madrid, lletrat del Congrés dels Diputats i afusellat pels insurrectes en tant que governador civil durant els primers dies de la Guerra Civil.

José Gomis Soler (Constantina, Algèria, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1971), advocat, especialitzat en Dret Musulmà, i especialista també en llengua àrab, amb alts càrrecs de

²⁰⁷ Com ens ha semblat que sol succeir amb els exiliats que arriben des d'altres països d'exili, no es conserva fitxa de la seva entrada en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

responsabilitat d'intèrpret en el Govern espanyol de la República, advocat en el Tribunal Superior de Justícia, col·laborador de diversos diaris i revistes de Madrid; arriba exiliat a Mèxic el 1940, on ja hem vist que col·labora amb la Compañía General de Ediciones, S.A.

I, finalment, Ricardo Calderón Serrano (Marchena, 1897 - Ciutat de Mèxic?) llicenciat en Dret Civil i en Dret Canònic va ingressar en el Cos Jurídic Militar, magistrat del Tribunal Suprem i fidel a la República, on probablement va coincidir amb Luis Muñoz García; en acabar la Guerra Civil va abandonar Espanya per refugiar-se a Mèxic on escriví obres especialitzades en l'àmbit de la justícia militar, va ser professor a la Universidad Autónoma de México i ascendit a general de l'exèrcit mexicà.²⁰⁸

Les obres proposades per les Ediciones Lex són edicions de qualitat, amb uns preus alts per a l'època però amb un contingut i una presentació pensada per ser adquirides per persones o institucions amb cert poder econòmic: \$ 15.00, \$ 20.00, relligades en pell. Fins i tot amb un modern sistema de fulls substituïbles.

Ediciones Lex també va publicar el *Boletín de información jurídica: adiciones y reformas a las leyes de trabajo*.

Com a complement d'aquesta informació, a Cuba i el 1940, el jurista madrileny Mariano Sánchez Roca (Madrid, 1895 - Cercedilla, Madrid, 1967) arriba exiliat a l'illa i hi funda l'Editorial i Librería Lex, juntament amb dos socis de característiques similars a les Ediciones Lex però a l'Havana i fins 1960.

Mariano Sánchez Roca era advocat, va participar com a jurista o director de diversos diaris, sempre de tendència d'esquerres, pròxims als moviments llibertaris. Sánchez Roca va ser nomenat durant la Guerra Civil coronel auditor de la Marina de Guerra i va arribar a ser sotssecretari de Justícia amb Joan Garcia Oliver, ministre de Justícia de la CNT, acabada la Guerra passa a França i de França a Cuba. A Cuba publica obres legals i fins i tot un *Boletín Lex* (Domingo Cuadriello, 2009).

Desconeixem si Luis Muñoz García, en el seu passatge per Cuba i abans d'arribar a Mèxic va conèixer o entrar en contacte amb Sánchez Roca; en tot cas, Mariano Sánchez Roca i José Gomis Soler sí que es coneixien prèviament, van coincidir com president i fiscal del Tribunal del saló de Justícia de l'Arsenal de Múrcia durant la Guerra Civil (González Martínez, 1999).

Obres editades

²⁰⁸ «Ricardo Calderón Serrano fue un jurista andaluz que, tras ingresar en el Cuerpo Jurídico Militar y prestar servicio en diversos destinos, accedió al Tribunal Supremo primero como Secretario de Sala y, posteriormente, como Magistrado, puesto que desempeñó hasta que, en 1939, hubo de exiliarse a Francia, desde donde viajó en 1940 a México, país en el que, nacionalizado, se incorporó a su Ejército, alcanzando el generalato, desarrolló una intensa actividad docente, obteniendo una Cátedra de Derecho Militar en la Universidad Nacional Autónoma de México y, en poco más de una década, elaboró el primer tratado de dicha especialidad en lengua española.» (Millán Garrido, 2014).

1940

Muñoz, Luis (1940). *Prontuario a la Ley federal del trabajo*. México: Ediciones Lex. 305, 100 p. (Biblioteca de bolsillo Lex).

1941

Muñoz, Luis; Pérez Carballo, José Andrés (1941). *Leyes mercantiles y bancarias: con legislación federal conexas, jurisprudencia, acuerdos, circulares, oficios, resoluciones y prontuario reformable*. México: Ediciones Lex. 1.019, CLXXXV p. \$ 15.00.

1942

Muñoz, Luis (1942). *Enciclopedia de la legislación mexicana: prontuario*. México, D.F.: Ediciones Lex.

Muñoz, Luis (1942). *Leyes civiles; contiene: legislación conexas, jurisprudencia de la Suprema corte y del Tribunal superior de justicia de Distrito y territorios federales. Índice cronológico y prontuario*. México, D.F.: Ediciones «Lex». XXVIII, 493, 161, 75, 218 p. [en sistema de fulls substituïbles]. Enquadernat en pell. \$ 20.00.

1943

Gomis Soler, José; Muñoz, Luis. *Elementos de Derecho civil mexicano*. Tomo I. México, D.F.: Ediciones Lex. 426 p. \$ 15.00.

Muñoz, Luis (1943). *Leyes del trabajo: contiene: legislación federal conexas, jurisprudencia de la Suprema corte e índice legal a la misma, índice cronológico y prontuario*. México, D.F.: Ediciones Lex.

1944

Calderón Serrano, Ricardo (1944). *El ejército y sus tribunales*. México, D.F.: Ediciones Lex. 262 p.

Muñoz, Luis (1944). *Código federal de procedimientos civiles...* México: Ediciones Lex.

Muñoz, Luis (1944). *Jurisprudencia del Tribunal fiscal de la federación: prontuario*. México, D.F.: Ediciones Lex.

Muñoz, Luis (1944). *Leyes fiscales de la federación*. México, D.F.: Ediciones Lex.

Muñoz, Luis (1944). *Leyes mercantiles y bancarias con legislación federal conexas, jurisprudencia, disposiciones reglamentarias y prontuario*. México, D.F.: Ediciones Lex.

1946

Muñoz, Luis (1946). *Comentarios al Código civil para el distrito y territorios federales de 30 de agosto de 1928: antecedentes, concordancias, legislación conexas, jurisprudencia, prontuario e índices [por]*. México: Lex.

1947

Muñoz, Luis (1947). * *Comentarios a la Constitución política de los Estados Unidos Mexicanos: antecedentes, concordancias, derecho comparado, legislación conexas, jurisprudencia, prontuario e índice*. México: Ediciones Lex. 295 p.

Muñoz, Luis (1947). *Comentarios a la Ley general de sociedades mercantiles de 28 de julio de 1934*. México, D.F.: Ediciones Lex.

1948

Muñoz, Luis (1948). *Comentarios a la Ley federal del trabajo: antecedentes, concordancias, derecho comparado, legislación conexas, jurisprudencia, índice y prontuario*. México: M. Porrúa.

Muñoz, Luis (1948). *Leyes del trabajo; contiene: legislación federal conexas, jurisprudencia de la Suprema corte e índice legal a la misma, índice cronológico y prontuario*. México, D.F.: Ediciones Lex.

1949

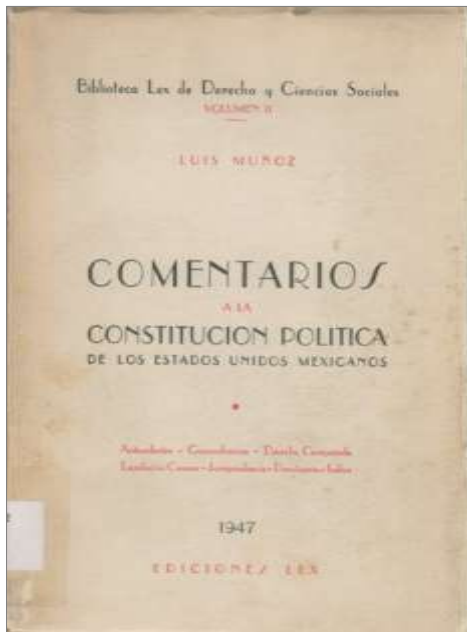
Calderón Serrano, Ricardo (1949). *Crímenes de guerra: las responsabilidades enjuiciadas en Núremberg*. México: Ed. Lex.

1951

Muñoz, Luis (1951). *Comentarios al Código penal para el Distrito y Territorios Federales y al anteproyecto elaborado para reemplazarlo: antecedentes, derecho comparado, concordancias, legislación conexas, jurisprudencia, índice, y prontuario*. México: Ediciones Lex.

1952

Muñoz, Luis (1952). *Comentarios a la Ley de amparo: antecedentes, derecho comparado, concordancias, legislación conexas, jurisprudencia, índice y prontuario*. México: Lex.

Muñoz, Luis (1947). *Comentarios a la Constitución política de los Estados Unidos Mexicanos: antecedentes, concordancias, derecho comparado, legislación conexas, jurisprudencia, prontuario e índice*. México: Ediciones Lex. 295 p.

[1953-1960?]

Ediciones Libertad	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	Gráficas Panamericana, S. de R. L. Calle de Nicolás de San Juan, 911, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1 (1 fora)
Matèries editades	Literatura, novel·la
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Cal no confondre aquestes Ediciones Libertad amb l'Editorial Libertad, també de Mèxic però sense lligams amb l'exili.

Ens vam plantejar si les Ediciones Libertad podria prendre el nom de l'editorial espanyola d'abans de la Guerra Civil.²⁰⁹ Les Ediciones Libertad de Madrid era una editorial caracteritzada per la seva bel·ligerància ferotge contra l'Església, els militars africanistes i totes les forces reaccionàries espanyoles de l'època, en la qual hi té un paper important Augusto Vivero (Santa Clara, Cuba, 1879 - Madrid, 1939) i amb una col·lecció important de nom la *Novela proletaria* (Mengual, 2015a). Ens sembla però que podem afirmar que no és així des del moment en què les Ediciones Libertad de Madrid i les Ediciones Libertad de Mèxic no publiquen exactament en la mateixa línia i, a més, Augusto Vivero és afusellat al final de la Guerra, el 20 de juliol de 1939. Tenim més dades que apunten cap a una altra responsabilitat.

Hem pogut recuperar només dues obres d'Ediciones Libertad de Mèxic, i només una d'elles correspon al període estudiat (1953). Es tracta de l'obra del capità de marina,

²⁰⁹ Evidentment, no ens referim a les Ediciones Libertad (Valladolid), del Servicio de Prensa y Propaganda de la Falange Espanyola de les J.O.N.S., sinó a Libertad (Madrid).

diplomàtic i escriptor valencià a l'exili Virgilio Botella Pastor (Alcoi, 1906 - Gijón, 1996).²¹⁰

Botella Pastor era fill de Juan Botella Asensi (Alcoi, 1884 - Ciutat de Mèxic, 1942) diputat a Corts i durant unes poques setmanes ministre de Justícia de la República del Govern de Martínez Barrios. Virgilio Botella va ingressar al cos d'Intendència de l'Armada. Durant la Guerra Civil és nomenat secretari d'ambaixada i representant d'Espanya davant les Nacions Unides, el 1938 cònsol a Tànger i, finalment, capità d'Intendència naval a Roses. Sembla que va realitzar durant tots aquests períodes tasques de contactes secrets i d'espionatge encarregats pel Govern de la República. A la caiguda de Catalunya, passa la frontera francesa i ben aviat és camí de l'exili a Mèxic. Al país asteca treballarà en diversos àmbits i entrarà a treballar en el Govern de la República en l'exili. A partir d'una llarga malaltia i convalescència comença a escriure una sèrie d'obres sobre la Guerra Civil, la Segona Guerra Mundial i l'exili.

Desconeixem qui era darrere les Ediciones Libertad, si es tractava d'unes autoedicions, pagades pel propi Botella Pastor o responien a una proposta editorial fallida. En aquesta primera novel·la de les Ediciones Libertad s'anuncia la publicació de la novel·la que dona continuació: *Así cayeron los dados*, que no es publicarà ni a Ediciones Libertad ni tant sols a Mèxic; aquesta segona novel·la es publica a l'Imprimerie des Gondoles, a Choisy-le-Roi, al departament de Val-de-Marne, a tocar de París, on les seves responsabilitats polítiques amb el Govern de la República menen els passos de Virgilio Botella Pastor.

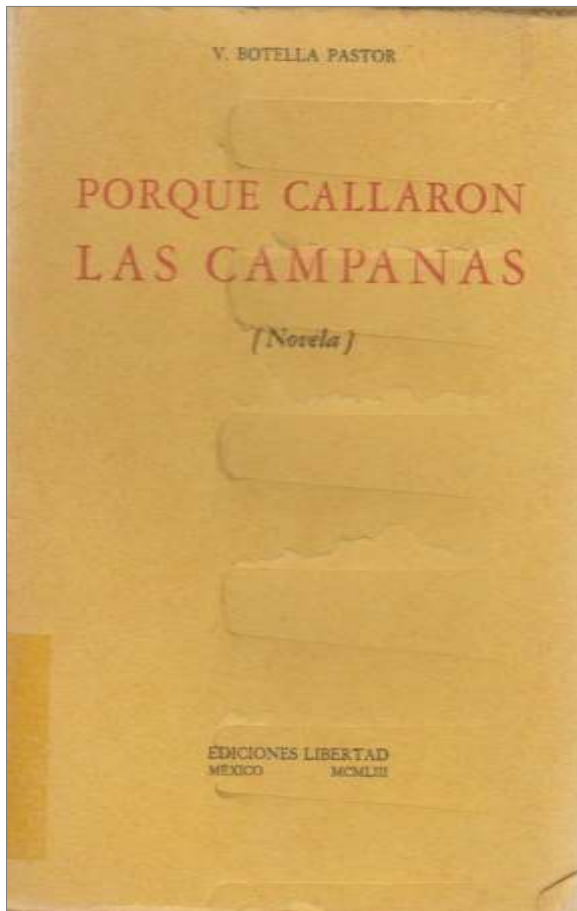
D'aquesta segona edició *chez l'auteur* en podríem suposar la mateixa naturalesa de la primera d'Ediciones Libertad; no ho podem però assegurar ja que per altra banda, hem recuperat una segona obra editada el 1960, amb el mateix logotip, de les Ediciones Libertad de la també exiliada valenciana i escriptora Felisa Gil de Cocho (Felisa Pérez Gil de Cocho, València, 1911 - ?),²¹¹ *España en la cruz: España dolorida y sangrienta no está muerta* (1960).

²¹⁰ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=8399>>.

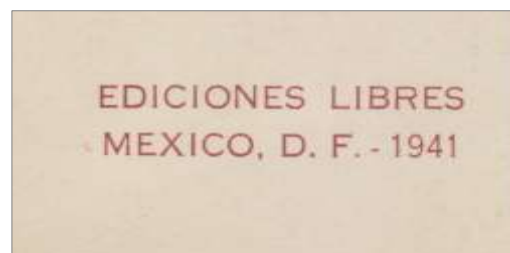
²¹¹ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=21618>>.

1940

Botella Pastor, Virgilio (1953). * *Porque callaron las campanas: novela*. México: Ediciones Libertad. 382 p. En el colofón: Este libro se terminó de imprimir el día 14 de julio de 1953 en los talleres de Gráficas Panamericana, S. de R. L., calle de Nicolás de San Juan, 911, en la ciudad de México.

Botella Pastor, Virgilio (1953). *Porque callaron las campanas: novela*. México: Ediciones Libertad. 382 p.

[1940-1941]

Ediciones Libres	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa Amic Julián Gorkin (pseud. de Julián Gómez) Ermilo Abreu Gómez David Castañeda José Muñoz Cota Marceau Pivert Víctor Serge
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta «El Libro Perfecto.»
Nombre de publicacions aproximades localit-zades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Literatura, Novel·la
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o asso-ciades	B. Costa-Amic Ediciones del Caribe Ediciones Cervantes Ediciones Ibero Americanas Ediciones Libres Ediciones Mexicanas, S. en P. Ediciones de la Biblioteca Catalana Publicaciones Panamericanas Ediciones Quetzal Altres Costa-Amic Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.

Tal com havíem avançat tot parlant de B. Costa-Amic, editores, el primer projecte en el que col·labora Bartomeu Costa Amic (Centelles, 1911 - Ciutat de Mèxic, 2002) a Mèxic és Ediciones Libres, amb el seu company també *poumista*, el valencià Julián Gorkin (pseud. de Julián Gómez, Benifairó de les Valls, 1902 - París, 1987), els mexicans Ermilo Abreu Gómez, David Castañeda²¹² i José Muñoz Cota, el líder polític francès Marceau

²¹² Sembla que cal no confondre David Castañeda amb el musicòleg Daniel Castañeda, llevat que sigui un error que s'hagi perpetuat en tots els estudis consultats sobre Bartomeu Costa-Amic.

Pivert exiliat a Mèxic i Víctor Serge (Brussel·les, 1890 - Mèxic, 1947), belga de pares russos, nascut Víktor Lvóvitx Kibàltxitx.

L'obra més coneguda i tot un clàssic de la denúncia antiestalinista és l'obra de Serge, *Retrato de Stalin* (1940).

És d'assenyalar que la impressió es duu a terme en la Imprenta «El Libro Perfecto», és a dir, encarregat fora de l'editorial. Poc més endavant Bartomeu Costa-Amic haurà adquirit les seves pròpies premses i a partir d'aleshores sempre durà a terme la seva pròpia impressió i la d'altres editorials i particulars (Costa-Amic Leonardo, 2015).

Aquest primer projecte editorial de Costa-Amic i Gorkin publica un parell d'obres i no tindrà continuació; Gorkin i Costa recuperen les Ediciones Quetzal de Ramón J. Sender, en parlarem més endavant.²¹³

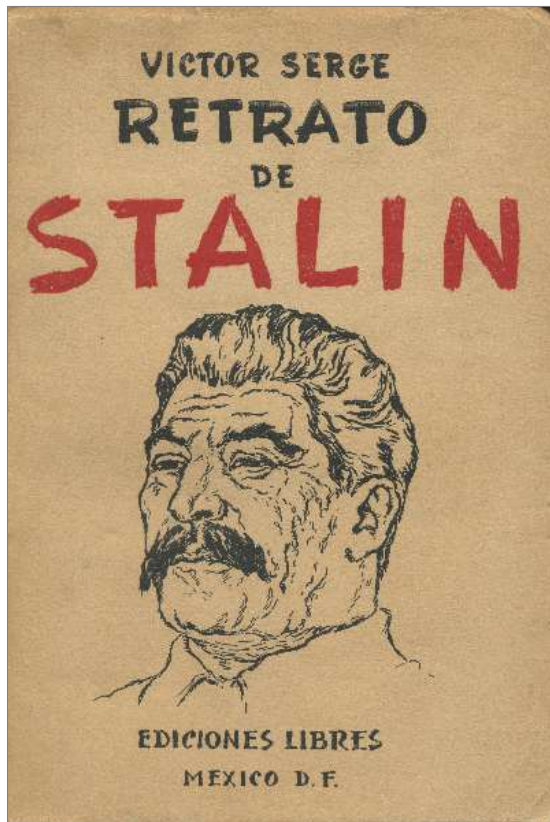
²¹³ Teresa Fèrriz Roure (1998) comenta que Costa-Amic es refereix a tres obres editades per Ediciones Libres, però que ella només recupera la de Víctor Serge; nosaltres hem localitzat la segona, de Daniel Castañeda (1941), però encara no la tercera.

1940

Serge, Victor (1940). *Retrato de Stalin*. Traducción y prefacio de Julián Gorkin. México, D.F.: Ediciones Libres. 163 p.

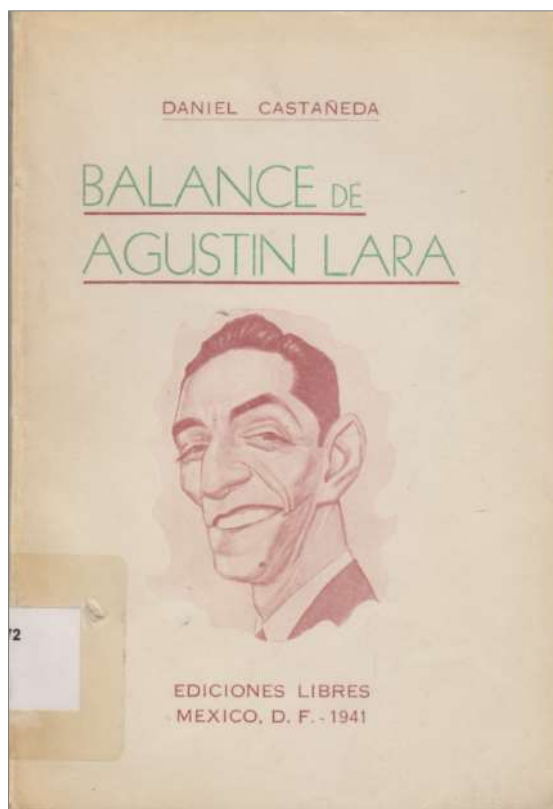
1941

Castañeda, Daniel (1941). * *Balance de Agustín Lara*. México, D.F.: Ediciones Libres. 229 p. En el colofó: Se terminó de imprimir este libro en la ciudad de México, el 30 de diciembre de 1940, en la Imp. «El Libro Perfecto.» Intervinieron en su composición los compañeros Emilio Álvarez Farinas, Rodolfo Morán y Enrique Hernández, Imp. «El libro perfecto.»

Serge, Victor (1940). *Retrato de Stalin*. Traducción y prefacio de Julián Gorkin. México, D.F.: Ediciones Libres. 163 p.

[Font: The Social Movements Collection]

Castañeda, Daniel (1941). *Balance de Agustín Lara*. México, D.F.: Ediciones libres. 229 p.

[1941]

Ediciones Magister, S. de R. L.	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	5
Matèries editades	Educació, Ensenyament
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Tal i com ens succeïa amb les Ediciones Arcos, aquestes Ediciones Magister apareixen citades en les obres Mauricio Fresco, *La emigración republicana española: una victoria de México* (1950) i de Patricia W. Fagen, *Transterrados y ciudadanos* (1973; 1975) com sent les Ediciones Magister una casa editorial fundada pels refugiats durant el període que investiguem; això és, però sense més dades.

No tenim informació de qui podia ser en l'origen d'aquest projecte editorial de només una col·lecció *Pequeña biblioteca de cooperación didáctica*, obra d'un sol autor: el professor Abel Gámiz, tal com apareix indicat en els llibres. Alguns d'aquests llibres els hem hagut de recuperar a partir de les informacions de les dades referents a 1941 de l'*Anuario bibliográfico mexicano...* (1945).

Abel Gámiz és un autor amb obra publicada en les editorials escolars i edicions pedagògiques mexicanes des de principis de la dècada dels anys 1920. Per més que hem intentat saber alguna cosa més sobre el seu origen o nacionalitat (que pels títols i continguts presumiríem mexicana) ara per ara no l'hem pogut documentar.

Sense que no sigui tampoc una dada fefaent, el fet que cap de les obres de les Ediciones Magister es conservi a la Biblioteca de l'Ateneo Español de México ens fa dubtar també de la seva incorporació en aquesta llista d'editorials creades per exiliats; evidentment les hi mantenim: fins que no es demostrï el contrari prenem com a dades certes les informacions de Fresco (1950) millor documentat i molt més proper als fets que nosaltres.

1941

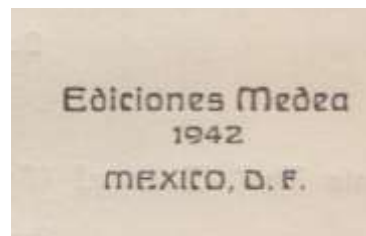
Gámiz, Abel (1941). *Dinámica de la enseñanza en la escuela moderna*. México, D.F.: Ediciones Magister. 80 p. (Pequeña biblioteca de cooperación didáctica; 2).

Gámiz, Abel (1941). *Modelos de clase*. México, D.F.: Ediciones Magister. 80 p. (Pequeña biblioteca de cooperación didáctica; 4).

Gámiz, Abel (1941). *Las nuevas corrientes en el campo de la pedagogía y sus consecuencias en la dinámica de la enseñanza*. México, D.F.: Ediciones Magister. 78 p. (Pequeña biblioteca de cooperación didáctica; 1).

Gámiz, Abel (1941). *Técnica de la aritmética*. México, D.F.: Ediciones Magister. 76 p. (Pequeña biblioteca de cooperación didáctica; 5).

Gámiz, Abel (1941). *Técnica de la enseñanza de la lectura*. México, D.F.: Ediciones Magister. 78 p. (Pequeña biblioteca de cooperación didáctica; 3).

[1942]

Ediciones Medea	
Fundadors, directius i editors	José Ramón Arana (pseud. de José Ruiz Borau)
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura, poesia
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Aquelarre Ediciones Corzo

Les Ediciones Medea només publiquen una obra, el llibre de poemes *A tu sombra* de José Ramón Arana, acabat d'arribar a Mèxic, el 1942; té tot l'aspecte de tractar-se d'una autoedició. Sense poder-ho demostrar documentalment no ens resistim a la temptació però de donar una possible explicació al nom d'aquestes edicions a través de la vida d'Arana.

Tal com havíem avançat en la descripció de l'editorial Colección Aquelarre, la vida del saragossà José Ramón Arana (pseud. de José Luis Borau, Garrapinillos, Saragossa, 1905 - Saragossa, 1973) és complexa i no exempta de drames íntims i personals (Barreiro, 2010).

José Ramón Arana va ser escriptor i polític, durant la seva joventut va emigrar i treballar a Barcelona en diverses indústries, entre elles a la foneria de Can Girona que al final de la seva vida, i ja de retorn de l'exili, recollirà en una novel·la autobiogràfica.²¹⁴ A meitat dels anys 20 torna a l'Aragó casat en primeres núpcies amb Mercedes Gracia, amb qui tindrà sis fills; a Saragossa entra a treballar en un banc on es converteix en un dirigent sindical, concretament de la UGT.

Durant la Guerra Civil participa en el Consejo Regional de Defensa de Aragón, també anomenat Consejo de Aragón. En els anys de la guerra inicia relacions sentimentals amb María Dolores Arana. En acabar el conflicte passa a França i és internat al camp de concentració de Gurs.

²¹⁴ Arana, José Ramón (1973). *Can Girona*. Madrid: Al-Borak. (Por el desván de los recuerdos; 1). 165 p.

Deixa França camí d'Amèrica amb María Dolores Arana i el primer fill que tenen plegats, i a Espanya hi deixa, sembla que abandonats a la seva sort, Mercedes Gracia i els fills del primer matrimoni.

De França passa a Cuba i de Cuba a la República Dominicana on s'assabenta de la mort d'una de les filles que havia deixat a Espanya i a la qual dedica el poema «Elegía (en la muerte de una hija)». Arribat a Mèxic publica immediatament el llibre de poemes *A tu sombra*, segons Javier Barreiro, dedicats a la seva pròpia mare; aquest llibre el publica sota el segell Medea.

Quin sentit té anomenar *Medea* a una editorial en la qual només s'edita un poemari? Recordem una de les versions del mite clàssic: Medea, engelosida per l'abandó que pateix de Jàson i per ocasionar-li el major dolor possible en la seva venjança, mata els dos fills que havien tingut plegats. Alguna relació amb la vida d'Arana?, no ho podem però afirmar de cap manera.

En qualsevol cas, la professora Rinaldi Rivera Rosas ha estudiat aquest sentiment de culpa per l'abandó de la família a Espanya i que va acompanyar el poeta la resta de la seva vida i que podrien ajudar a comprendre els silencis, fins i tot literaris, *José Ramón Arana: el escritor olvidado que no podía olvidar* (Aznar Soler (ed.), 2006).

Obres editades

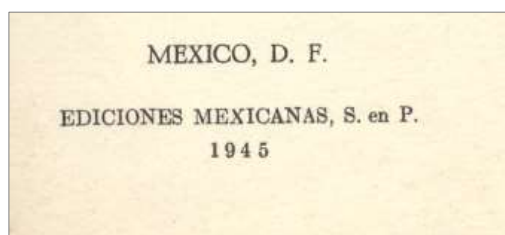
1942

Arana, José Ramón (pseud. de José Ruiz Borau) (1942). *A tu sombra: poemas*. México: Ediciones Medea. 62 p.

Arana, José Ramón (pseud. de José Ruiz Borau) (1942). *A tu sombra lejana: poemas*. México: Ediciones Medea. 62 p.

Ediciones Mexicanas, S. en P.

[1944-1960?]

Ediciones Mexicanas, S. en P.	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	54
Matèries editades	Literatura, novel·la, art mexicà
Llengües de publicació	Espanyol, anglès
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic Ediciones del Caribe Ediciones Cervantes Ediciones Ibero Americanas Ediciones Libres Edicions de la Biblioteca Catalana Publicaciones Panamericanas Ediciones Quetzal Altres Costa-Amic Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.

Bartomeu Costa-Amic Leonardo (2005) afirma que Ediciones Mexicanas, S. en P. era una més de les editorials que promovia son pare, Bartomeu Costa-Amic. Per exemple, malgrat les investigacions i consultes, desconeixem l'adreça de la seu de l'editorial, qui hi podia estar involucrat i, fins i tot, què s'amaga sota les sigles "S. en P." del nom de l'editorial. En la bibliografia consultada no hi hem trobat resposta i nosaltres no hem sabut obtenir més detalls o informacions que els pròpiament derivats de les obres identificades i consultades.

Els títols proposats són una barreja de propostes entre novel·les *best-sellers* traduïdes, obres sobres Mèxic i alguna colzada a l'obra dels espanyols (tant pel que fa a títols com en els traductors: Florisel (pseud. de Ricardo de Alcázar) i Ángel Samblancat, dels quals ja n'he parlat anteriorment). Tot plegat quadra amb les col·leccions editorials de Costa-Amic. La seva presentació tipogràfica, de disseny i enquadrernació, també.

Destaca l'*Enciclopedia mexicana de arte* (1949-1951) amb més de 13 volums.

1944

Besançon, Jean Julien (1944). *Los días del hombre = Les jours de l'homme*. Versión castellana de Florisel. México: Ediciones Mexicanas S. en P. 174 p.

Geraldty, Paul (1944). *Tú y yo = Toi et moi*. México: Ediciones Mexicanas. 157 p.

1945

Cestero Burgos, Tulio A. (1945). *Gilma*. México: Ediciones Mexicanas. 89 p.

Colette (1945). *Cuarto de hotel: novela*. Versión de Ángel Samblancat. México: Ediciones Mexicanas. 191 p.

Fernández-Flórez, Wenceslao (1945). *Ha entrado un ladrón (novela)*. México, D.F.: Ediciones Mexicanas. 276 p.

García Lorca, Federico (1945). * *Poemas póstumos; Canciones musicales; Diván del Tamarit*. México: Ediciones Mexicanas. 104 p. En el colofó: Terminóse de imprimir el día 26 de Junio de 1945, en México, D.F., para las Ediciones Mexicanas, S. en P.

Gómez Maganda, Alejandro (1945). *Costa de fuego (novela)*. [Romance del retorno imposible, por Rubén Mora]. México: Ediciones Mexicanas. 120, 7 p.

Maurois, André (1945). *Chopin*. México: Ediciones Mexicanas.

Wast, Hugo (pseud. de Gustavo Adolfo Martínez Zuviría) (1945). *Flor de durazno (novela)*. México, D.F.: Ediciones Mexicanas. 272 p.

Zweig, Stefan (1945). *La confusión de los sentimientos novela*. México, D.F.: Ediciones Mexicanas. 194 p.

1946

González y Contreras, G. (1946). *Historia de una persecución (epístolas de burlas y picardías)*. México, D.F.: Ediciones Mexicanas. 99 p.

Morales Saviñón, Héctor (1946). *Él: cuentos*. Ilustraciones de Alberto Beltrán. México, D.F.: Ediciones Mexicanas. 146 p.

1947

Degrave, Marcel G. (1947). *Ensayo de metodología y definiciones para el uso de la ciencia de la sociedad*. México: Ediciones Mexicanas. 74 p.

1948

Ruiz Mendoza, Rubén (1948). *Los mercaderes trágicos*. México: [Ediciones Mexicanas]. 232 p.

1949

Crespo de la Serna, Jorge J. (1949). *5 interpreters of Mexico City: Diego Rivera, Feliciano Peña, Gustavo Montoya, Amador Lugo, Raúl Anguiano*. [México]: Ediciones Mexicanas. 31 p. de làm.

Crespo de la Serna, Jorge J. (1949). *5 intérpretes de la Ciudad de México: Diego Rivera, Feliciano Peña, Gustavo Montoya, Amador Lugo, Raúl Anguiano*. [México]: Ediciones Mexicanas. 31 p. de làm.

Tamayo, Rufino (1949). *Dibujos de Tamayo*. Texto de Enrique F. Gual. México: Ediciones Mexicanas. 43 f. de làm.

1950

Arai, Alberto T. (1950). *La raíz humana de la distribución arquitectónica*. México: Ediciones Mexicanas.

Aveleyra Arroyo de Anda, Luis (1950). *Prehistoria de México "revisión de prehistoria mexicana: el hombre de Tepexpan y sus problemas"*. México: Ediciones Mexicanas.

Bernal, Ignacio (1950). *Compendio de arte mesoamericano*. México: Ediciones Mexicanas.

Carrillo y Gariel, Abelardo (1950). *Las Galerías de San Carlos*. México: Ediciones Mexicanas.

Carrillo y Gariel, Abelardo (1950). *Imaginería popular novoespañola*. México: Ediciones Mexicanas.

Caso, Ángel; Tercero, Javier (1950). *Documentación mercantil y aduanal*. [El Salvador]: Ediciones Mexicanas.

Cortés Juárez, Erasto (1950). *Fisonomías de animales: 40 grabados y textos*. México: Ediciones Mexicanas.

Díaz del Castillo, Bernal; Iglesia, Ramón (1950). *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*. Ediciones Mexicanas.

Du Solier, Wilfrido (1950). *Ancient Mexican costume*. México: Ediciones Mexicanas.

Du Solier, Wilfrido (1950). *Indumentaria antigua mexicana*. México: Ediciones Mexicanas.

Du Solier, Wilfrido (1950). *La plástica arcaica*. México: Eds. Mexicanas.

Du Solier, Wilfrido (1950). *La plástica en las cabecitas arcaicas del Valle de México y la Huasteca*. México: Ediciones Mexicanas.

Fernández Ledesma, Enrique (1950). *La gracia de los retratos antiguos*. Ediciones Mexicanas.

Hernández, Francisco Javier (1950). *El juguete popular en México: estudio de interpretación*. México: Ediciones Mexicanas.

Islas García, Luis (1950). *Las pinturas guadalupanas de Fernando Leal en el Tepeyac*. México: Ediciones Mexicanas.

María y Campos, Armando de (1950). *El programa en cien años de teatro en México*. México: Ed. Mexicanas.

Maza, Francisco de la (1950). *Los retablos dorados de Nueva España*. México: Ediciones Mexicanas. 43 p. (Enciclopedia mexicana de arte; 9).

Montenegro, Roberto (1950). *Retablos de México = Mexican votive paintings*. México: Ediciones Mexicanas.

Noguera, Eduardo (1950). *El horizonte tolteca-chichimeca*. México: Ediciones Mexicanas.

Siqueiros, David Alfaro (1950). *El muralismo de México*. México: Ediciones Mexicanas.

Tamayo, Rufino; Gual, Enrique F. (1950). *Drawings by Tamayo*. México, D.F.: Ediciones Mexicanas.

1951

Alfaro Siqueiros, David (1951). *Cómo se pinta un mural*. México: Ediciones Mexicanas.

Fernández Ledesma, Enrique; Romero Javier, María y Campos, Armando de; Cortés Juárez, Erasto; Islas García, Luis. (1951). *Miscelánea del arte mexicano: retratos, mutilaciones, programa, grabado, pintura*. México: Ediciones Mexicanas.

Flores Guerrero, Raúl (1951). *Las capillas posas de México*. México: Ediciones Mexicanas.

Gómez Mayorga, Mauricio; Nicholson, Irene (1951). *Jorge González Camarena*. México, D.F.: Ediciones Mexicanas.

Margain, Carlos R.; Anguiano, Raúl (1951). *Los lacandones de Bonampak*. Prólogo de Enrique F. Gual. México City: Ediciones Mexicanas.

Nelken, Margarita (1951). *Baxte*. [México, D.F.]: Ediciones Mexicanas.

Nelken, Margarita (1951). *Escultura mexicana contemporánea*. México: Ed. Mexicanas.

Nelken, Margarita; Nichalson, Irene (1951). *Carlos Orozco Romero*. México: Ediciones Mexicanas.

Prieto, Julio (1951). *José Chávez Morado*. México, D.F.: Ed. Mexicanas.

Romero, Javier; Fastlicht, Samuel (1951). *El arte de las mutilaciones dentarias*. México: Ediciones Mexicanas.

Yáñez, Enrique (1951). *18 residencias de arquitectos mexicanos = 18 Homes of Mexican architects*. México: Ediciones Mexicanas.

1952

Goya, Francisco (1952). *Francisco de Goya*. México: [Ediciones Mexicanas].

1953

Pratt, Caroline (1953). *Aprendí de los niños: una aventura en el terreno de la educación progresiva*. México: Ediciones Mexicanas.

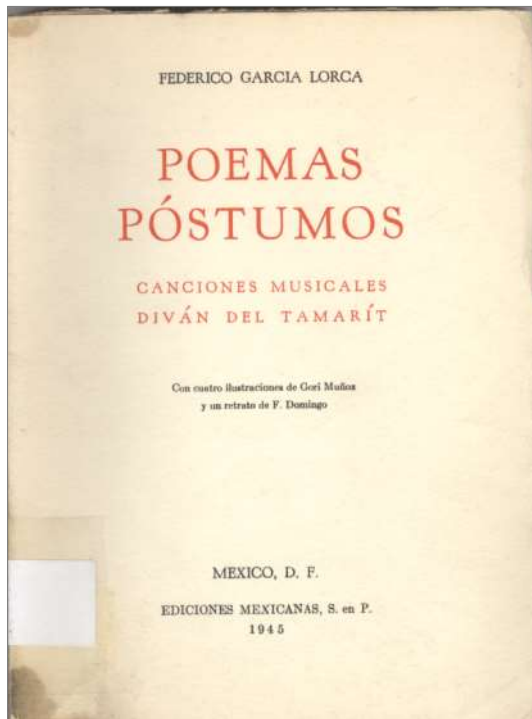
1955

Wulfrath, Arturo; Speck, Juan Joaquín (1955). *Enciclopedia apícola*. [México, D.F.]: Ediciones mexicanas.

1956

Lamb, Harold (1956). *El conquistador de Mongolia: Gengis Kan*. [México, D.F.]: Ediciones Mexicanas.

León, Luis de (1956). *Poesías*. Ciudad de México: Ediciones Mexicanas.

García Lorca, Federico (1945). *Poemas póstumos; Canciones musicales; Diván del Tamarit*. México: Ediciones Mexicanas. 104 p.

[1939-1946]

Ediciones Minerva	
Fundadors, directius i editors	Miquel Àngel Marín i Luna Ricard Mestre i Ventura Ernst Hediger Ramon Pla Armengol
Adreces conegudes	Av. Hidalgo, 11 - Apartado 2915 México, D.F.
Impremtes	A. Artís, Impresor, S. de R. L. Av. Durango, 290 Costa-Propaganda Impresa. López, 76, Desp. 5. México, D.F. Imprenta Arte Gráfico Imprenta Sícoris, S. de R. L., calle de la Escuela Médico Militar, nº 7, de la ciudad de México
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	144
Matèries editades	Història, política, literatura, novel·la, poesia, dret
Llengües de publicació	Espanyol i català (Col·lecció Catalònia)
Empreses anteriors, continuadores o associades	Biblioteca Social Reconstruir Editorial Hermes Imprenta Minerva <i>Mundo Libre</i> Unión Distribuidora de Ediciones

Les Ediciones Minerva són, cronològicament, una de les primeres editorials fundades a l'exili. Ricard Mestre i Ventura (Vilanova i la Geltrú, 1906 - Ciutat de Mèxic, 1997), Miquel Àngel Marín i Luna (Benavarri, 1906 - Barcelona, 2001) i un ciutadà suís de nom Ernst Hediger (sense més dades) funden segons diverses fonts les Ediciones Minerva l'any 1940, nosaltres hem trobat però un títol datat de 1939, a la New York Public Li-

brary al qual no hi hem tingut accés. Al projecte s'hi afegiria més tard Ramon Pla Armengol (Alentorn, 1880 - Barcelona, 1956), arribat a Mèxic el 1942.²¹⁵

De Ricard Mestre i Ventura hem avançat algunes dades quan hem parlat de la Biblioteca Social Reconstruir. Abans de la Guerra Civil, havia estat un llibertari autodidacta que sembla va regentar un quiosc de nom Minerva a la Rambla Principal de Vilanova. Gran lector i aficionat a l'escriptura, també va adquirir una certa experiència en els anys trenta en l'edició de revistes i diaris, així hauria col·laborat en: *La Estela*, a Vilanova; *Terra Lliure*, *Solidaridad Obrera* i *Catalunya*, tots a Barcelona.

Durant l'inici de la guerra participa en el Consell Municipal de Vilanova fins el 1938 que és allistat i esdevindrà milicià de la cultura; en caure Catalunya s'exilia, primer a França on és internat durant uns mesos al camp d'Argelers. Pel juliol de 1939, arriba a Mèxic a bord de l'*Ipanema*. Ven llibres per a l'Editorial América i poc després fundarà aquestes Ediciones Minerva.

Miquel Àngel Marín i Luna va ser cap del Departament de Justícia de la Generalitat, acabada la Guerra passa a França i immediatament a Mèxic, on amb Ricard Mestre i Ventura i el ciutadà suís Ernst Hediger funden les Ediciones Minerva. El 1946 ingressa com a funcionari a les Nacions Unides. Amb l'arribada de la democràcia, el 1976, retorna a Barcelona.

A Barcelona, Ramon Pla Armengol era un metge reputat en l'àmbit del tractament de la tuberculosi, amb clínica pròpia. Compromès políticament, havia estat elegit diputat a Corts pel PSOE el 1936. En acabar la Guerra Civil va haver d'exiliar-se, primer a França, després a Bèlgica; arriba a Mèxic a bord del *Nyassa* el 1942.

Els inicis de les Ediciones Minerva tenen una línia editorial molt clara i marcada que es caracteritza per l'edició quasi en exclusivitat de llibres relacionats amb la Guerra Mundial des del punt de vista dels països aliats i en contra de l'Alemanya nazi. Aquestes obres són en la seva majoria traduccions de l'anglès i el francès realitzades per una colla de refugiats, molts d'ells catalans: Pere Bosch i Gimpera, Enric Daltaubuit, Ot Durán d'Ocón, Miquel Garcia Santesmases, Odó Hurtado, el mateix editor Miquel Àngel Marín, Alfred Pereña o Vicenç Riera Llorca. Especialment abundants, més de la meitat, són les de Miquel Garcia Santesmases. Pel que sembla, algunes d'aquestes traduccions van ser supervisades per Carlos Esplá (Alacant, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1971) com a revisor d'aquelles traduccions que Ediciones Minerva feia expressament per al Comitè de Propaganda Interaliat. També s'inclouen algunes obres dels refugiats i sobre la Guerra Civil espanyola, com ara el llibre de la dona de Ricard Mestre, Sílvia Mistral,

²¹⁵ Algunes fonts indiquen que Ramon Pla Armengol s'hauria exiliat en començar la Guerra Civil (Lugo Márquez, 2008); també n'hi ha que afirmen que hauria fundat les Ediciones Minerva. La seva arribada més tardana a Mèxic, el 1942 i a bord del *Nyassa* no concordarien però amb les dates. Aquesta està documentada en el Registro Nacional de Extranjeros en México:

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=55977&accion=4&pila=true>>.

Éxodo, diario de una refugiada española (1940), amb pròleg de León Felipe, i de Pedro Garfias, *Poesías de la guerra española* (1941).

A mesura que s'acaba la Guerra Mundial i els exèrcits aliats van guanyant terreny en tots els fronts, comencen a aparèixer d'altres temàtiques en el catàleg de les Ediciones Minerva: qüestions de dret mexicà, algunes obres franceses amb destinació a l'ensenyament; fins i tot apareix una col·lecció en català, la *Col·lecció Catalònia*, que no es tracta ben bé d'una sèrie de Minerva. Les obres eren impreses per Artís Balaguer en els Tallers de les Ediciones Minerva i acabarà sent una editorial amb aquest nom, d'això en parlarem més endavant.

L'organització per col·leccions dins de les Ediciones Minerva no és gaire consistent, llevat de les sèries *El Mundo al día*, *Problemas de postguerra* i la *Col·lecció Catalònia* que ja hem dit que acaba sent una editorial, primer com a Col·lecció Catalònia i més endavant com a Edicions Catalònia.

Les primeres edicions de Minerva responen al treball fet en les premses d'Avel·lí Artís i Balaguer, de Bartomeu Costa-Amic i de la Imprenta Sícoris. Així, les presentacions formals no difereixen gaire de les que hem estat veient fins ara d'aquests impressors-editors: bon treball ortotipogràfic, enquadernacions en rústica senzilles però acurades, amb un ús cada cop més atrevit de colors i il·lustracions.

Els propietaris de les Ediciones Minerva creen la Imprenta Minerva el 1950, a partir d'aleshores apareixen obres editades sota el segell de les Ediciones Minerva quan en realitat es tracta d'un servei editorial i no de publicació pròpia a les Ediciones. Amb data anterior a aquest any 1950 també es troben, però, d'altres llibres que semblen edicions alienes. Amb el nom de Minerva apareixeran, doncs, moltes obres d'autor-editor, institucions que encarreguen a la Imprenta Minerva un treball d'edició.

El nom de Minerva, com és sabut, fa referència a la deessa romana de la saviesa i les arts, seria l'Atenea grega en el panteó llatí; segons Teresa Ferriz Roure però, el nom podria recordar la *Col·lecció popular Minerva*, una sèrie de llibres editats per la Mancomunitat de Catalunya entre 1917 i 1923 fonamentals per a la consolidació del Noucentisme. El nom del l'humil quiosc de nom Minerva a la Rambla Principal de Vilanova i la Geltrú de la joventut de Ricard Mestre hi tindria alguna cosa a veure també?, de moment no ho hem pogut elucidar i queda en el terreny amable de les hipòtesis.

1939

Fernández Rojas, José (1939). *El futuro de México*. México: Editorial Minerva. 253 p.

1940

Broad, C. Lewis (1940). *Winston Churchill, hombre de guerra*. Traducción de Enric Daltabuit. México, D.F.: Minerva.

Mistral, Silvia (1940). *Éxodo, diario de una refugiada española*. Prólogo de León Felipe, portada de Carmona. México: Ediciones Minerva. 191 p.

Nicolson, Harold George (1940). *¿Por qué está en guerra Inglaterra?* Versión española de Carlos Castillo. México: Minerva. 264 p.

Strasser, Otto (1940). *Hitler y yo*. Versión española de M.A.M. [Miquel Àngel Marín?]. México: Minerva. 230 p.

1941

Albornoz y Salas, Álvaro de (1941). *Matarile*. Prólogo de Antoniorrobes. México: Ediciones Minerva. 251 p.

Bèlgica. Ministère des affaires étrangères (1941). *Bélgica. Relato oficial de los acontecimientos 1939-1940*. Traducción, Miguel A. Marín. México: Ediciones Minerva. 146 p.

Beneš, Edvard (1941). *Democracia de hoy y de mañana*. Traducción castellana de Pedro Bosch-Gimpera... México, D.F.: Ediciones Minerva. IX-XXIV, 237 p.

Einzig, Paul (1941). *Europa encadenada*. Versión española de Miguel Garcia Santesmases México: Ediciones Minerva. 241 p.

Garfias, Pedro (1941). *Poesías de la guerra española*. México: Ediciones Minerva.

Gran Bretanya (1941). *Línea de combate, 1940-41: crónica oficial de la defensa pasiva de la Gran Bretaña*. Traducción Vicente Rivera [i.e. Vicenç Riera Llorca]. México: D.F.: Ediciones Minerva.

Hambro, Carl Joachim (1941). *Lo que vi en Noruega*. Versión española de Miguel Garcia Santesmases. México: Ediciones Minerva. 258 p.

Kleffens, Eelco Nicolaas van (1941). *El sino de los neutrales: la violación de los Países Bajos*. Versión española de Miguel de Figueras [Miquel Àngel Marín?]. México: Ediciones Minerva. 217 p.

Litten, Irmgard (Wüst) (1941). *Una madre contra Hitler*. Versión española de Miguel Garcia Santesmases. México: Minerva. XXIII, 299 p.

Polònia. Ministerstwo Informacji (1940). *La Quinta Columna en Polonia*. Versión de Miguel Garcia Santesmases. México: Minerva. 231 p.

Strachey, John (1941). ... *Y el mundo marcha (una ciudad bajo las bombas)*. Versión española de Gisela Ephrussi. México: Ediciones Minerva. 163 p. (El libro actual; 1).

Tshcupplik, Walter (1941). *Los caballos de Troya de Hitler*. Versión española de Enrique Daltabuit. México: Ediciones Minerva. 267 p.

Wells, Herbert George (1941). *Revolución mundial o Guerra perpetua*. Versión española de Enrique Daltabuit. México: Ediciones Minerva. 213 p.

Zakrzewski, Juan de (1941). *Polonia en armas*. México: Ediciones Minerva. 137 p.

1942

Un Asclepiade de Barcelona (pseud. de Ramon Pla i Armengol) (1943). * *Nosotros los sabios*. México: Ediciones Minerva S. de R. L. 238 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir en la Imprenta Sícoris, S. de R. L., calle de la Escuela Médico Militar, nº 7, de la ciudad de México, el día 7 de junio de 1943.

Blasco Ibáñez, Vicente (1942). *La vuelta al mundo, de un novelista*. México: Minerva. 724 p.

Dutch, Oswald (1942). *El nuevo orden para Europa: resultados y experiencias del primer año*. México: Minerva. 97 p.

Falls, Cyril (1942). *Naturaleza de la guerra moderna*. Traducción de Miguel G. Santesmases. México: Ediciones Minerva. 130 p. (Colección libro actual; 3).

Harriman, Florence Jaffray Hurst (1942). *Mi misión en Noruega*. Traducido del inglés por Miguel G. Santesmases. México: Minerva. 361 p.

Hlond, August (1942). *La persecución de la iglesia católica en Polonia: informes presentados por el Cardenal Hlond, al Papa Pío XII: emisiones de la Radio Vaticana y otros documentos*. México: Minerva. 202 p.

Jong, Louis de (1942). *Holanda contra los Nazis*. México D.F.: Ediciones Minerva. 244 p.

Jouve, Marguerite (1942). *La paradoja de los derechos históricos*. México: Minerva. 61 p.

Masaryk, Tomas G. (1942). *Tomas G. Masaryk*. Fragmentos seleccionados y ordenados de varias obras del famoso escritor checo, Carlos Capek. Prólogo del Doctor Eduardo Benes... textos y traducciones del Prof. Luis Lladó. México: Ediciones Minerva. 189 p.

Michie, Allan A.; Graebner, Walter. (1942). *Su hora mejor*. Versión española de Miguel G. Santesmases. México: D.F.: Ediciones Minerva. 150 p.

Miravittles, Jaume (1942). *Muerte y resurrección en Francia: causas profundas de la derrota de Francia y condiciones de su resurgir*. México, D.F.: Minerva. 72 p.

Navarro, Francisco (1942). *Alemania por dentro*. México, D.F.: Minerva. 299 p.

Ontañón, Eduardo de (1942). * *Viaje y aventura de los escritores de España*. México, D.F.: Ediciones Minerva. 200 p. Preliminares: Costa-Propaganda Impresa, López, 76, Desp. 5. México, D.F.

Prieto, Indalecio (1942). * *Palabras al viento*. México: Ediciones Minerva. 363 p. A la contraportada: A. Artís, Impresor, S. de R. L. Av. Durango, 290. Tels. P-26-02 y 14-93-18.

River, W. L. (1942). *La epopeya de Malta: basada en el diario y las experiencias del oficial aviador de la R.A.F. Howard M. Coffin*. México: Minerva. 231 p.

Tanaka, Giichi (1942). *Sueños imperialistas del Japón: memorial Tanaka*. Introducción y comentarios de Carl Brow; versión española de Miguel G. Santesmases. México: Ediciones Minerva. 93 p.

Ziemer, Gregor Athalwin (1942). *Educación para la muerte, la formación de un nazi*. Versión castellana de Miguel G. Santesmases. México, D.F.: Ediciones Minerva. 206 p.

1943

Burgoa, Ignacio (1943). *El juicio de amparo*. Prólogo del lic. Alfonso Noriega, Jr. México: Editorial Minerva. 677 p.

David, André; Peris, Vicente (1943). *Mensaje a unas jóvenes inglesas*. Tr. Vicente Peris. México: Minerva. 120 p.

Estrada, Manuel (1943). *Hitler en la luna*. México: Minerva. 136 p.

Fernández Artucio, Hugo (1943). *La organización secreta nazi en Sudamérica*. Versión castellana de O. Durán d'Ocón. México: Ed. Minerva. 315 p.

Gili i Gaya, Samuel (1943). *Curso superior de sintaxis española*. México, D.F.: Ediciones Minerva. 319 p.

Hambro, Carl Joachim (1943). *La paz de mañana*. Versión castellana de M. Garcia Santesmases. México: Minerva. 401 p.

Hediger, Ernest S. (1943). *El nuevo imperialismo económico alemán*. Versión castellana de O. Durán d'Ocón. México: Ediciones Minerva. 89 p.

Herring, Hubert Clinton (1943). *México, la formación de una nación*. Versión castellana de Alfredo Pereña. México, D.F.: Ediciones Minerva. s. de r. l. 106 p.

Holman, Gordon (1943). *Los comandos atacan*. Versión castellana de O. Durán d'Ocón. México: Minerva. 187 p.

Lindsay, George Mackinstosh (1943). *La guerra en los frentes civil y militar*. Versión castellana de O. Durán d'Ocón. México: Ediciones Minerva. 156 p.

Lorwin, Lewis Levitzki (1943). *Consecuencias económicas de la segunda guerra mundial*. Versión castellana de M. Garcia Santesmases. México, D.F.: Ediciones Minerva. 431 p.

Martínez Baena, Carlos (1943). *Sor Luz de la Encarnación: romance cristiano*. Prólogo de Arturo Mori. México: Edit. Minerva. 397 p.

Motz, Roger (1943). *Bélgica invicta*. Versión castellana de M. Garcia Santesmases. México: Ediciones Minerva. 258 p.

Simon, Paul (1943). *París ocupado. Un solo enemigo: el invasor*. Prólogo del General Charles de Gaulle; traducción de A. Duran D'Ocon México, D.F.: «Ediciones Minerva» S. de R.L. 255 p.

Stern, Alfred (1943). *La filosofía de la política y el sentido de la guerra actual, texto ampliado de una conferencia dada en la Facultad de filosofía y letras de la Universidad nacional de México*. [Prefacio de J. Xirau]. Versión española de Alfredo Pereña. México, D.F.: Ediciones Minerva. 132 p.

Usandizaga Soraluze, Manuel (1943). *Manual de la enfermera*. México: Minerva. XXIV, 829 p.

Weiczen-Giuliani, Leo; Carbó, Eusebio C. (1943). *Historia del socialismo europeo en el siglo xx*. Traducción del italiano, por Eusebio C. Carbó. México: D.F.: Ediciones Minerva. s. de r. l. 251 p.

1944

Aldridge, James (1944). *El águila marina*. Traducción de O. Durán d'Ocón. México: Minerva. 277 p.

Antoniorrobes (1944). * *El refugiado Centauro Flores: novela al día*. México: Minerva. 350 p.

Arauz, Álvaro (1944). *Nuevas crónicas de guerra*. México: Ediciones Minerva. 128 p.

Barker, Ernest (1944). *La Gran Bretaña y el pueblo británico*. Versión castellana de Félix Prats Massanet. México: Eds. Minerva. 163 p. (El Mundo al día).

Buen Lozano, Rafael de (1944). *Biología: (la ciencia de la vida)*. México: Minerva. 393 p.

Calderón Serrano, Ricardo (1944). *Derecho penal militar: parte general*. Prólogo del profesor de derecho penal lic. Emilio Pardo Aspe. México: D.F.: Ediciones Minerva. s. de r.l. 435 p.

Distrito Federal (México); Pina, Rafael de (1944). *Código penal para el distrito y territorios federales, concordancias, notas y jurisprudencia*. México: Ediciones Minerva. (Leyes y códigos de México al día). 262 p.

Eisenmenger, G. (1944). *Sciences naturelles: zoologie-botanique: classe de cinquième première année des E.P.S. et des cours complémentaires*. México: Minerva. 257 p.

Falls, Cyril (1944). *El arte de la guerra*. Versión castellana de O. Durán d'Ocón. México, D.F.: Ediciones Minerva. 171 p.

García Robles, Alfonso (1944). *México en la postguerra: el marco mundial y el continental*. México, D.F.: Ediciones Minerva. 77 p. (Problemas de postguerra).

Griffith, Hubert Freeling (1944). *La R.A.F. en la Unión Soviética*. Versión castellana de V. Riera. México: Minerva. 109 p.

Hassin, Evelyne; Rivet, Paul (1944). *Anthologie de la littérature française*. México: Ed. Minerva. 231 p.

Instituto de Investigaciones Económicas (1944). *Las cooperativas de consumo organizadas sindicalmente en México: monografía*. México: Ed. Minerva. 55 p.

Lorraine, Jacques (1944). *La otra batalla de Francia*. Versión castellana de Aurelio Garzón del Camino. México: Minerva. 153 p.

Maillaud, Pierre (1944). *Francia*. Versión castellana de Odón Durán d'Ocón. México: Minerva. 180 p. (El Mundo al día).

Manero, Antonio (1944). *Organización y financiamiento de empresas*. México, D.F.: Minerva. 395 p.

Martin, Hugh, et al. (1944). *La lucha de las iglesias: las iglesias de Europa contra el nazismo*. Tr. de Patricio de Azcárate. México: Minerva. 132 p.

Mistral, Silvia (1944). *Madréporas*. Dibujos y viñetas de Ramón Gaya. México: D.F.: Ediciones Minerva. s.r.l. 71 p.

Muret, Pierre (1944). *La preponderancia inglesa (1715-1763)*. Con la colaboración de Philippe Sagnac; [versión castellana de M. Garcia Santesmases]. México, D.F.: Ediciones Minerva. 514 p.

Nizer, Luis (1944). *El destino de Alemania*. Versión castellana Odón Durán d'Ocón. México: Minerva. 428 p. (Problemas de postguerra).

Pi i Sunyer, August (1944). *La novel·la del besavi*. México: [Minerva]. 437 p. (Col·lecció Catalònia).²¹⁶

²¹⁶ Impresa per Avel·lí Artís i Balaguer en els Tallers de les Ediciones Minerva, acabarà sent una editorial.

Raman, T. A. (1944). *La India*. Traducción de Gerardo R. Arellano. México: Minerva. 224 p. (El Mundo al día).

Rodríguez Acosta, Ofelia (1943). *Sonata interrumpida, novela*. México: D.F.: Ediciones Minerva. s. de r.l. 306 p.

Rolo, Charles James (1944). *Los guerrilleros de Wingate*. Versión castellana de O. Durán d'Ocón. México: D.F.: Ediciones Minerva. s.r.l. 225 p.

Romains, Jules (1944). *Actualité de Victor Hugo: [conférence prononcée le 26 avril 1944 à l'Institut européen-mexicain de relations culturelles à México.]*. México: Librairie française (Impr. «Ediciones Minerva»). 65 p.

Roura i Parella, Joan (1944). * *Spranger y las ciencias del espíritu*. México, D.F.: Ediciones Minerva, S. R. de L. 264 p. A la contracubierta: Únicos distribuidores: Unión Distribuidora de Ediciones, S. de R. L. Av. Hidalgo, 11 - Apartado 2915 México, D.F.

Shiber, Etta (1944). *París: lucha en la sombra: (hazañas novelescas de dos mujeres)*. Con la colaboración de Anne y Paul Dupré; [traducción de Odón Durán d'Ocón]. México: Minerva. 537 p.

Stembridge, Jasper H.; Durán d'Ocón, Odón, trad. (1944). *Atlas del Imperio Británico*. 20 mapas con texto explicativo; [versión española de O. Durán d'Ocón]. México: Ed. Minerva.

Stern, Alfred; Piñera Llera, Humberto; Universidad Nacional Autónoma de México. Centro de Estudios Filosóficos (1944). *La filosofía de los valores: panorama de las tendencias actuales en Alemania*. Trad. del francés por Humberto Piñera Llera. México: Minerva.

Tejera, Humberto (1944). *Maestros indoiberos ...* México, D.F.: Ediciones Minerva. s. de r.l. 280 p.

Tibón, Gutierre; López Méndez, Ricardo (1944). *Viaje a la India por el aire: diálogos radiofónicos*. México: Ediciones Minerva. 207 p.

Universidad Nacional Autónoma de México. Instituto de Investigaciones Económicas (1944). *El movimiento cooperativo escolar en México, monografía*. Prólogo Lic. Hugo Rangel Couto. México, D.F.: Ediciones Minerva. 98 p.

1945

Aiguader i Miró, Jaume (1945). *Miguel Servet*. Prefaci de Jaume Pi-Sunyer. México: [Minerva]. 311 p. (Col·lecció Catalònia; 6).

Artís-Gener, Avel·lí (1945). *556 brigada mixta*. México: [Minerva]. 231 p. (Col·lecció Catalònia; 4).

Churchill, Winston (1945). *Hacia la victoria: discursos de guerra, 1943*. Recopilación hecha por Charles Eade. México: Minerva. 339 p.

De Schweinitz, Karl (1945). *Inglaterra hacia la seguridad social, desde el estatuto de los trabajadores del campo de 1349 hasta el plan Beveridge de 1942*. México, D.F.: Ediciones Minerva. 380 p.

Gran Bretanya. Ministry of Information (1945). *100 hechos referentes al esfuerzo bélico de la Gran Bretaña*. México: Pub. por el Ministerio británico de información e impreso en los Talleres gráficos de Ediciones Minerva. s.r.l. [48] p.

Gran Bretanya. Parlament (1945). *El seguro social en la Gran Bretaña, proposición presentada al Parlamento Británico por el Ministro de Reconstrucción, por orden de S.M. el Rey, en septiembre de 1944*. México: D.F.: Ediciones Minerva. 133 p.

Grigg, Edward William Macleay (1945). *Política exterior británica*. Versión castellana de V. Riera. México: Minerva. 256 p. (El Mundo al día).

Jong, Louis de; Stoppelman, Joseph W. F. (1945). *El león rampante historia de la resistencia de Holanda contra los nazis*. Trad. del inglés Miguel Garcia Santesmases. México, D.F.: Minerva. 515 p.

Knaplund, Paul (1945). *El Imperio Británico: 1815-1939*. Con un prefacio por D.W. Brogan; versión castellana de Carmen I. de Rivas-Cherif. México, D.F.: Minerva. 567 p.

Landaverde, Arnulfo (1945). *El ganado bovino*. México: Minerva. 252 p.

Lattimore, Owen; Lattimore, Eleanor (1945). *China: resumen histórico*. Traducción Félix Prats Madrid. México: Minerva. 209 p. (El Mundo al día).

Moles, Joan (1945). *Mossèn Cinto*. Pròleg de Josep Carner. México: Ediciones Minerva. 155 p. (Col·lecció Catalònia; 4).

Mota, Fernando (1945). *Eva: Caín*. México: Minerva. 135 p.

Nicolau d'Olwer, Lluís (1945). *El pont de la mar blava*. México: Ediciones Minerva. 147 p. (Col·lecció Catalònia; 7).

Novelo, José Inés (1945). *Alma patria y otros cantos*. México, D.F.: [Ediciones Minerva]. 210 p.

Price, John (1945). *Las trade unions británicas*. México, D. F.: Ediciones Minerva S. de R. L.

Thomas, Maurice Walton (1945). *Derecho e instituciones de la Gran Bretaña*. Versión castellana de Miguel Garcia Santesmases. México, D.F.: Minerva. 186 p. (El Mundo al día).

Verdaguer, Jacint (1945). *L'Atlàntida*. Prefaci de J. M. Miquel i Vergés. México: [Ediciones Minerva]. XLVI, 162 p. (Col·lecció Catalònia; 5).

Walker, Eric A. (1945). *Los imperios coloniales y su futuro*. México: Ediciones Minerva. 132 p. (El Mundo al día).

Zuckermann, Conrado (1945). *La vida de los médicos en México: ideas y costumbres en una profesión*. México: Minerva. 334 p.

1946

Acosta, Emilio N. (1946). *Meniscika*. México: Ediciones Minerva. 142 p.

Català, Víctor (1946). *Solitud*. México: [Ediciones Minerva]. 354 p. (Col·lecció Catalònia; 12).

Novelo, José Inés (1946). *Bajo otros cielos*. México: [Minerva]. 177 p.

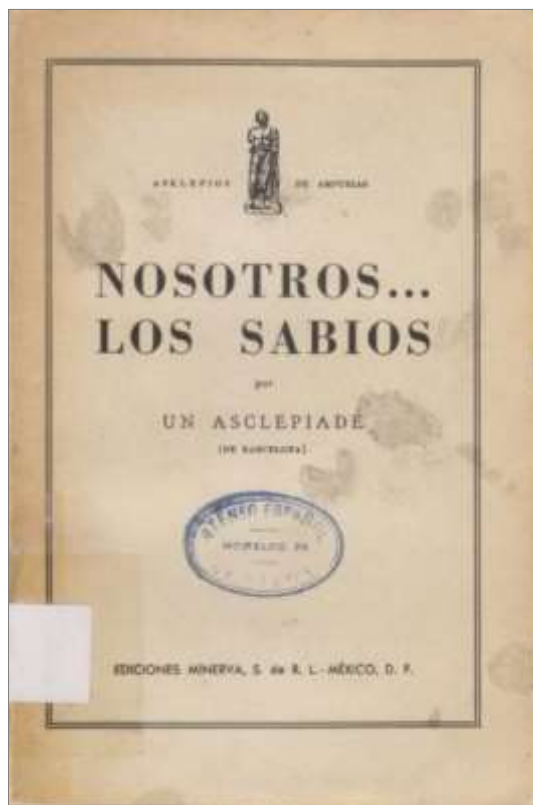
Novelo, José Inés (1946). *Versos*. México: [Minerva]. 302 p.

Riera Llorca, Vicenç (1946). *Tots tres surten per l'Ozama*. México: Ediciones Minerva. 222 p. (Col·lecció Catalònia; 9).

Roig, Jaume (1946). *El darrer dels Tubaus*. México: Ed. Minerva. 312 p. (Col·lecció Catalònia; 8).

Soldevila, Ferran; Bosch Gimpera, P. (1946). *Història de Catalunya*. Publicada sota el patronatge de la Fundació Ramon Llull. México: Minerva. 397 p. (Col·lecció Catalònia; 10).

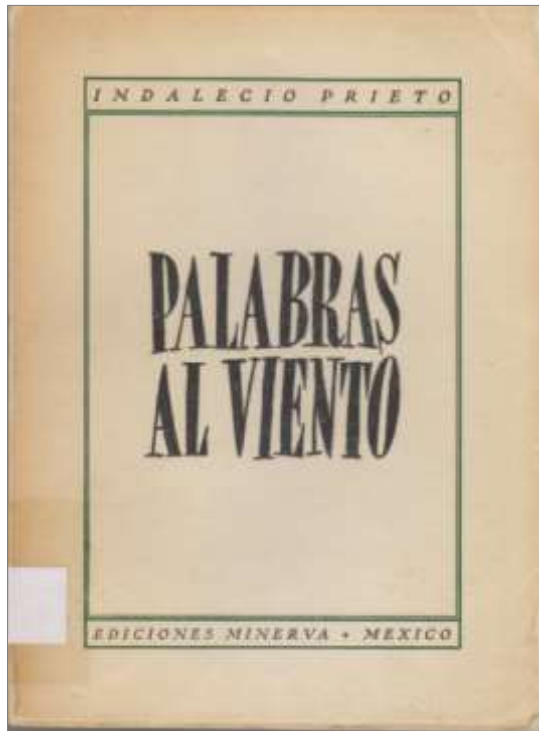
Vinyes, Ramon (1946). *A la boca dels núvols*. México: Ed. Minerva. 247 p. (Col·lecció Catalònia; 11).

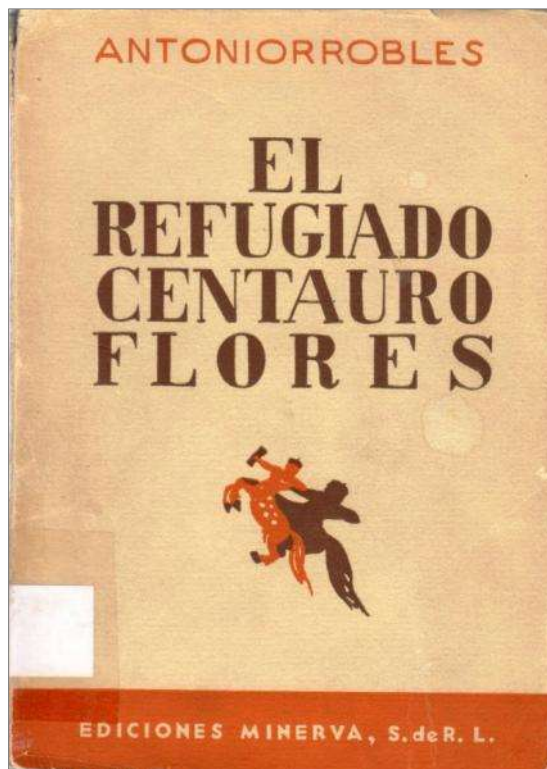
Un asclepiade de Barcelona (pseud. de Plá i Armengol, Ramón) (1943). *Nosotros los sabios*. México: Ediciones Minerva S. de R. L. 238 p.

Ontañón, Eduardo de (1942). *Viaje y aventura de los escritores de España*. México, D.F.: Ediciones Minerva. 200 p.

Prieto, Indalecio (1942). *Palabras al viento*. México: Ediciones Minerva. 363 p.

Antoniorrobes (1944). *El refugiado Centauro Flores: novela al día*. México: Minerva. 350 p.

Roura i Parella, Joan (1944). *Spranger y las ciencias del espíritu*. México, D.F.: Ediciones Minerva, S. R. de L. 264 p..

Ediciones Multiarte

[1978?-1989?]

Ediciones Multiarte	
Fundadors, directius i editors	Tomàs Espresate Pons
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Art
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	ERA Imprenta Madero Librería Madero

L'impressor, editor i llibreter Tomàs Espresate Pons (Portbou, 1904 - Ciutat de Mèxic, 1994)²¹⁷ va ser un agent de duanes incorporat al PSOE i la UGT. Amb l'esclat de la Guerra Civil va esdevenir comissari polític en el front d'Aragó, primer de batalló, i més tard de divisió. Amb la caiguda de Catalunya passa a França, on treballarà en el SERE; amb l'ocupació alemanya marxa amb la seva dona cap a Mèxic, deixant els fills a Europa.

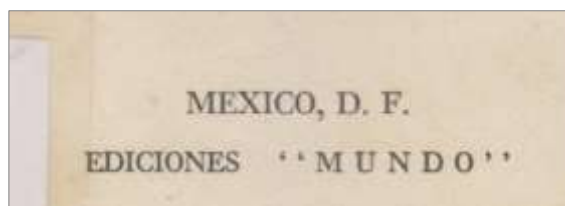
A Mèxic, després d'una sèrie d'altres activitats econòmiques el 1948 funda la Librería Madero i el 1951 la Imprenta Madero, sobre la qual en tornarem a parlar; treballa amb Enrique Naval (Saragossa, 1901 - Mèxic, 1958)²¹⁸ per Crédito Editorial i participa en les Ediciones Multiarte, com també ho havia fet en l'editorial ERA que funden els seus fills Neus, Jordi i Francesc Espresate Xirau.

Aquesta editorial dedicada a l'art, Ediciones Multiarte, queda però fora de la cronologia del nostre estudi.

²¹⁷ *Diccionari dels catalans d'Amèrica: contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic* (1992-1993).

²¹⁸ N'hem parlat quan descrivíem Bajel de México.

Ediciones «Mundo»

[1946]

Ediciones Mundo	
Fundadors, directius i editors	Julián Gorkin (pseud. de Julián Gómez)
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres de B. Costa-Amic, de la Ciudad de México
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Libres Publicaciones Panamericanas Ediciones Quetzal

El valencià Julián Gorkin (pseud. de Julián Gómez, Benifairó de les Valls, 1902 - París, 1987) és l'autor de l'única obra que hem pogut recuperar de les Ediciones «Mundo», que caldria no confondre amb les Ediciones Nuevo Mundo i Ediciones Mundo Nuevo.

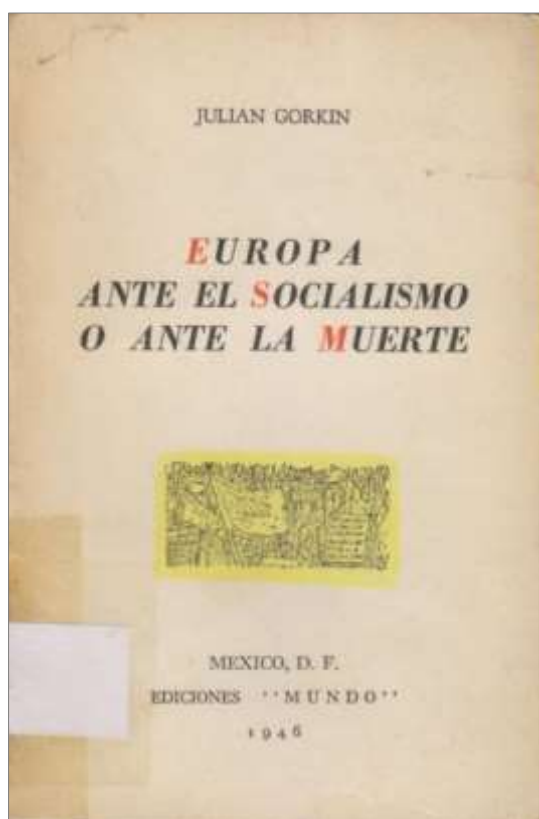
L'obra s'imprimeix a la impremta de Bartomeu Costa-Amic, recordem que Gorkin i Costa-Amic eren companys de militància *poumista* i de projectes editorials: Ediciones Libres, Publicaciones Panamericanas i Ediciones i Librería Quetzal, abans del retorn definitiu de Gorkin a Europa, el 1948.

Les cometes en el nom de les Ediciones «Mundo» ens ha fet creure que es podria tractar d'un diari o de revista i per això vam cercar una capçalera que, malauradament, no hem sabut identificar.

L'obra presenta la forma de les edicions de B. Costa-Amic i el preu de l'exemplar era de \$ 2, 50.

1946

Gorkin, Julián (1946). * *Europa ante el socialismo o ante la muerte*. México, D.F.: Ediciones Mundo. 117 p. Se terminó de imprimir el día 1º de junio de 1946, en los talleres de B. Costa-Amic, de la Ciudad de México.

Gorkin, Julián (1946). *Europa ante el socialismo o ante la muerte*. México, D.F.: Ediciones Mundo. 117 p.

Ediciones Oasis

[1955-198?]

Ediciones Oasis	
Fundadors, directius i editors	José Bolea Gorgonio?
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Centauro Editorial Leyenda Liotarte <i>Novela semanal cinematográfica</i> (revista)

Amb aquest mateix nom, Oasis, existeix prèviament una altra editorial a Guanajuato, cal no confondre-les.

José Bolea Gorgonio (Alzira, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1988) podria estar en l'origen de la creació de les Ediciones Oasis com ho és en les Ediciones Centauro i l'Editorial Leyenda. Aquesta informació ens ha aparegut en la nostra recerca sense poder ser però encara verificada. Segons Patricia W. Fagen (1973; 1975) les Ediciones Oasis les funden exiliats; tanmateix, ni a l'obra de Carlos Martínez (1959) ni, estranyament, a *El exilio valenciano en América: obra y memoria* (1995) no hi apareix citada; les altres editorials de José Bolea, sí que hi apareixen.²¹⁹

Les Ediciones Oasis comencen la seva labor l'any 1955 i desapareixen molt a començament de la dècada de 1980, amb poc menys de 200 obres publicades, que nosaltres haguem pogut localitzar; en la nostra cronologia només n'hi podem incloure un parell, la resta es produeixen més enllà dels límits temporals de la nostra investigació.

²¹⁹ No citem l'obra de referència de Mauricio Fresco (1950) per ser anterior a la data de creació de l'editorial.

1954

Antoniorrobes (1954). *Ocho estrellas y ocho cenizales: novela de sueños infantiles*. Ilustrado por Fernando Barón Zuquini. México: Ediciones Oasis. 121 p.

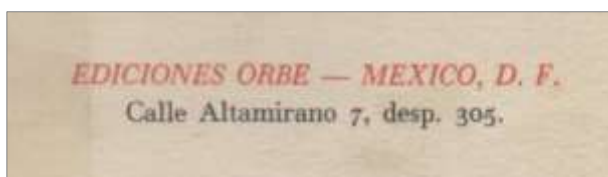
1955

Vautel, Clément (1955). *El Padre Pellegrin y los ricos*. México: Ediciones Oasis.

Antoniorrobes (1954). *Ocho estrellas y ocho cenizales: novela de sueños infantiles*. Ilustrado por Fernando Barón Zuquini. México: Ediciones Oasis. 121 p.

[Font: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes]

[1944-1953]

Ediciones Orbe	
Fundadors, directius i editors	Ángel Samblancat
Adreces conegudes	Calle Altamirano, 7, desp. 305, México, D.F.
Impremtes	Talleres linotipográficos de B. Costa-Amic, en la Ciudad de México Talleres gráficos de la Editorial Olimpo, Imprenta, 205. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	10
Matèries editades	Literatura, novel·la sobre la Guerra Civil, política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Darrere de les Ediciones Orbe es troba el refugiat català d'origen aragonès Ángel Samblancat (Graus, 1885 - Ciutat de Mèxic, 1963).²²⁰ Samblancat arriba de molt jove a Barcelona, estudia Dret i entra en contacte amb cercles llibertaris on comença a col·laborar en una quantitat important de capçaleres. Esdevé un escriptor prolífic i novel·lista compromès, participa en la fundació i dirigeix algun diari i revista políticament significat, tot patint constantment persecucions per part dels governs de la Monarquia. Pels seus escrits serà perseguit, empresonat manta vegades i fins tot desterrat. Diputat durant la República, en esclatar la Guerra Civil pren part en l'ocupació del Palau de Justícia i en el Tribuna Popular Especial, de trista memòria per a l'Espanya Republicana.

Pel gener de 1939, Samblancat travessa la frontera francesa amb la dona i dues filles, a França es reuniran amb una tercera filla i s'instal·laran a Montpeller fins l'any 1942. A

²²⁰ Es conserven fitxes d'asilats polítics d'Àngel Samblancat i de les seves filles Hada (1924) i Adorada (1928) en el Registro Nacional de Extranjeros en México:
<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=8194&accion=4&pila=true>>

bord del *Nyassa*, essent ja un home gran, s'embarca amb la família rumb al port de Veracruz.

Ángel Samblancat és un autèntic políglota, es diu que coneixia fins a nou llengües, a Mèxic es dedicarà principalment a la traducció de llibres per a Costa-Amic i l'Editorial Pax: André Gide, Heinrich Heine, Juvenal, Marcial, Lluçà, Guy de Maupassant, Enric Prat de la Riba, Raymond Radiguet, Stendhal..., a impartir classes de llengües clàssiques a casa seva i, sembla que també, a fer de «negre» per a d'altres autors.

L'adreça de la calle Altamirano, 7, desp. 305, era l'acadèmia on Samblancat impartia classes particulars,²²¹ la seu de les Ediciones Orbe i casa seva, tal com s'informa en la tesi doctoral de Neus Samblancat Miranda: *Ideario y ficción en la obra novelística de Ángel Samblancat* (1990).

A Ediciones Orbe, Ángel Samblancat publica principalment les obres de l'anomenat Dr. Andreu (pseud. de Josep Maria Tomàs Andreu), metge i cirurgià (Barcelona, 1898 - ?)²²² i les seves pròpies. No hem pogut localitzar una obra que apareix en un catàleg editorial com sent de les Ediciones Orbe: *¡Hay novedad en el Frente!* En els anuncis de l'editorial apareguts en una de les últimes obres (Andreu, Doctor (pseud. de José María Tomás Andreu), 1953) s'indica la pròxima aparició de «Chamaca: novela del vórtice de las secreciones internas», que no es va arribar a publicar que sapiguem ni aquí ni en cap altra editorial.

Hi ha una Editorial Orbe (México-Nueva York) que edita una antologia de poetes porto-riquenys (Cabrera, 1950) que no incloem en la bibliografia ja que sens dubte no es tracta de la mateixa editorial: no surt en el recull de 1953.

La presentació formal i tipogràfica de les obres de Samblancat responen a l'encàrrec de serveis editorials en impremtes com les de Bartomeu Costa-Amic, per al qual Samblancat ja hem comentat que treballa de traductor, o les d'altres premses d'una empresa d'exiliats, l'Editorial Olimpo de la família Ausiró, que més endavant tractarem. En *La alegría del vivir* es comenta que tots els llibres de l'editorial es poden demanar a Ediciones Orbe, és a dir que la casa d'Ángel Samblancat del carrer Altamirano seria també el magatzem de l'editorial.²²³

²²¹ A *Hubo una Francia* (Samblancat, 1945), a més de les obres de l'autor s'anuncia una «Academia Clásica. Griego y Latín – Lecciones. Director: Lic. A. Samblancat. Altamirano No. 7, desp. 305. México, D.F. – Tel. L-38-65.»

²²² Es conserva fitxa de Josep Maria Tomàs Andreu del servei d'immigració mexicana: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?accion=41&nid=18765&txt_id_i_ma-gen=2&txt_rotar=0&txt_contraste=0&txt_zoom=10&appOrigen=&cabecera=N&viewName=visorZoom>.

²²³ Llevat dels d'aquest de *Mirajes eternos*, que s'ha de fer a l'autor: «con estas señas: Aziz Kouri, 103 So. Grand, Los Angeles 12, Calif. U.S.A.»

És d'imaginar que les Ediciones Orbe, dedicada quasi en exclusiva als llibres del Dr. Andreu i els del Samblancat, no va ser viable i va acabar plegant a principis dels cinquanta.

Obres editades

1944

Samblancat, Ángel (1944). *Caravana nazarena: éxodo y odisea de España, 1936-1940 y... Crónica novelada*. México: Ediciones Orbe. 229 p. [En la informació de 1953 d'*Alegría de vivir*, diu que està esgotat.]

1945

Andreu, Doctor (pseud. de José María Tomás Andreu) (1945). * *Héroes sangrantes: la gesta americana en Asia, novela de guerra y de posguerra*. México: Ediciones Orbe. 199 p. En el colofó: Terminóse la impresión de este libro el día 10 de enero de 1946, en los talleres linotipográficos de B. Costa-Amic, en la Ciudad de México. En la contracubierta: Precio: \$ 5.00 mexs. Extranjero: \$ 1.25 dols. Talleres linotipográficos de B. Costa-Amic, en la Ciudad de México.

Samblancat, Ángel (1945). * *Hubo una Francia: ocaso de Occidente*. México: Orbe. 192 p. En el colofó: Terminóse de imprimir el día 11 de septiembre de 1945, en los talleres tipográficos de B. Costa-Amic, en la Ciudad de México. S'inclouen totes les obres d'Ángel Samblancat, i també: «Academia Clásica. Griego y Latín - Lecciones. Director: Lic. A. Samblancat. Altamirano No. 7, desp. 305. México, D.F. –Tel. L-38-65.». Talleres tipográficos de B. Costa-Amic.

1947

Samblancat, Ángel (1947). *Plumero salvaje: yambos de indias*. México: Ediciones Orbe. 105 p.

1948

Gramcko, Ida (1948). *La vara mágica*. México: Ediciones Orbe. 165 p.

1949

Andreu, Doctor (pseud. de José María Tomás Andreu) (1949). *El partideño: el Quijote de América: novela*. México: Ediciones Orbe. 160 p. [Segons informació de *Hubo una Francia... Leyenda de Honduras*.]

1951

Andreu, Doctor (pseud. de José María Tomás Andreu) (1951). *La hija de la revolución: la novela de la independencia norteamericana*. México: Ediciones Orbe.

Kouri, Aziz (1951). *Mirajes eternos*. México: Ediciones Orbe. [A *La alegría del vivir* es comenta que tots els llibres de l'editorial es poden demanar a Ediciones Orbe, llevat dels d'aquest de *Mirajes eternos*, que s'ha de fer a l'autor. «Pedidos a Orbe. De *Mirajes eternos*, a su autor, con estas señas: Aziz Kouri, 103 So. Grand, Los Angeles 12, Calif. U.S.A.»].

1953

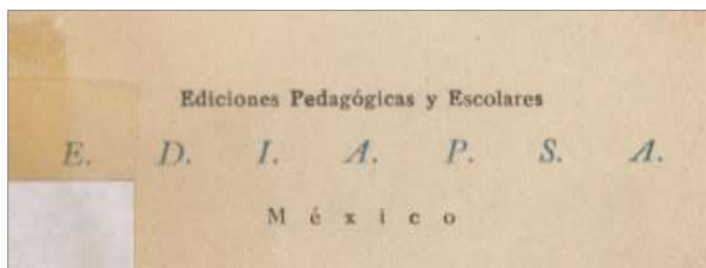
Andreu, Doctor (pseud. de José María Tomás Andreu) (1953). * *La alegría del vivir: novela del 19 de julio español: [el capital financiero en la revolución española]*. México: Ediciones Orbe. 158 p. En la contraportada: Impreso en los talleres gráficos de la Editorial Olimpo, Imprenta, 205. México, D.F. [Inclou en el colofó: Obres publicades i en preparació. Editorial Olimpo, Imprenta, 205. México, D.F.].

Andreu, Doctor (pseud. de José María Tomás Andreu) (1953). *Eisenhower: novela de la liberación de Europa*. México: Ediciones Orbe.

Samblancat, Ángel (1945). *Hubo una Francia: ocaso de Occidente*. México: Orbe. 192 p.

Ediciones Pedagógicas y Escolares

[1940]

Ediciones Pedagógicas y Escolares	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles Antonio Ballesteros Usano Joan Comas i Camps
Adreces conegudes	E.D.I.A.P.S.A. Avenida Juárez, 95, México, D.F.
Impremtes	Talleres Gráficos de la Nación. Tolsa y Enrico Martínez. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitats dintre del període (fins 1956)	9
Matèries editades	Educació, ensenyament, pedagogia, organització escolar
Llengües de publicació	Espanyol, francès
Empreses anteriors, continuadores o associades	E.D.I.A.P.S.A. <i>Educación y cultura</i> (revista)

Les Ediciones Pedagógicas y Escolares van ser dirigides per dos pedagogs refugiats, Antonio Ballesteros Usano (Còrdova, 1896 - Ciutat de Mèxic, 1974)²²⁴ i Joan Comas i Camps (Alaior, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1979).²²⁵ Projecte seriós però de curta durada, les Ediciones Pedagógicas y Escolares van ser una editorial més en l'enteixinat del grup d'EDIAPSA, de Rafael Giménez Siles, de qui ja n'hem parlat a bastament més amunt en referir-nos al grup.

Encara que es podria prendre com una col·lecció de l'editorial de Giménez Siles, les obres es distribuïen o s'encomanaven a EDIAPSA. Les Ediciones Pedagógicas y Escolares apareixen com a editorial en el peu de pàgina i el logotip de les obres.

²²⁴ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México:
<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=7082&accion=4&pila=true>>

²²⁵ No hem aconseguit recuperar la seva informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

Antonio Ballesteros és un mestre i pedagog, inspector general d'educació abans de la Guerra Civil; aquest «professor normalista», tal com se l'anomena a Mèxic, va arribar a Mèxic pel mes de juny de 1939, a bord del *Sinaia*.²²⁶ A Mèxic imparteix docència als futurs mestres a l'Escuela Normal Superior i a d'altres escoles per a infants. Funda la revista *Educación y cultura* i participa a *Romance*.

Joan Comas i Camps (Alaior, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1979) era també mestre i pedagog, inspector d'ensenyament primari i becat per la Junta de Ampliación de Estudios a Ginebra per tal d'obtenir el doctorat en Antropologia, de fet se'l coneix sobretot per ser un antropòleg de prestigi. La Guerra la passa a Ginebra i el 1939 arriba exiliat al país asteca on immediatament es nacionalitzarà mexicà. Entre d'altres ocupacions, Comas imparteix docència a l'Escuela Nacional de Antropología i dirigirà les revistes *América indígena* i el *Boletín indigenista*.

Les obres de les Ediciones Pedagógicas y Escolares eren de qualitat, presentació formal i enquadernació ben resoltes, sembla que una part de les impressions es van fer als Talleres Gráficos de la Nación, sobre les quals ja ens hi hem referit anteriorment.

El projecte editorial s'assembla a les Ediciones Magister que ja hem vist, inclouen pedagogs refugiats acabats d'arribar com ara els mateixos directors de les Ediciones, Antonio Ballesteros i Joan Comas, però també Modest Bargalló (Sabadell, 1894 - Ciutat de Mèxic, 1981), mestre, pedagog i doctor en Ciències Naturals, coincideix en el *Sinaia* amb Ballesteros; Regina Lago (Palència, 1898 - Cuernavaca, 1966) mestra, becada també a Ginebra per la Junta de Ampliación de Estudios, va ser la primera esposa de Joan Comas.

Durant la Guerra, Lago va ser la directora de la Residencia de Señoritas,²²⁷ l'equivalent femení de la Residencia de Estudiantes de Madrid, traslladada a València durant el setge de la capital; en arribar a l'exili mexicà dugué una intensa activitat pedagògica. Enrique Rioja Lo Bianco (Santander, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1963) és un eminent biòleg acollit a Mèxic, a la UNAM, després d'haver-se significat activament en la defensa de la República durant la Guerra Civil. Travessa la frontera amb el grup d'Antonio Machado, Corpus Barga i Tomás Navarro Tomás.

Es van preveure sis col·leccions: I *Clásicos de la educación*; II *Ciencia de la educación*; III *Organización y realizaciones*; IV *Técnica de la enseñanza*; V *Textos escolares de primaria y secundaria*; i VI *Material científico y de la enseñanza*.

²²⁶ Es conserva la fitxa dels serveis d'immigració:

<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=7082>>.

²²⁷ Aquesta residència, de nom antiquat però de continguts moderns, va ser descrita en les interessants obres de Carmen de Zulueta: *Ni convento ni college: la Residencia de Señoritas* (1993) i *La España que pudo ser: memorias de una institucionista republicana* (2000).

Les Ediciones van tenir una vida molt curta, tot just un any, i en aquest lapse de temps només es van editar però obres en les col·leccions d'*Organización y realizaciones* i de *Técnica de la enseñanza*.

1940

Ballesteros, Antonio (1940). *Cómo se organiza la cooperación en la escuela primaria*. México: Ediciones Pedagógicas y Escolares. E.D.I.A.P.S.A. 152 p. (Organización y realizaciones).

Bargalló, Modesto (1940). * *La física en la escuela primaria*. México: Ediciones Pedagógicas y Escolares. E.D.I.A.P.S.A. 154 p. (Técnica de la enseñanza). En el colofón: Este libro se acabó de imprimir el día 12 de julio de 1940 en los Talleres Gráficos de la Nación. Tolsa y Enrico Martínez. México, D.F.

Comas, Juan (1940). * *Como se comprueba el trabajo escolar*. México: Ediciones Pedagógicas y Escolares. E.D.I.A.P.S.A. 152 p. (Organización y realizaciones). En el colofón: Talleres Gráficos de la Nación. Tolsa y Enrico Martínez. México, D.F.

Lago de Comas, Regina (1940). *Cómo se mide la inteligencia infantil*. México: E.D.I.A.P.S.A. [Ediciones Pedagógicas y Escolares]. 155 p. (Organización y realizaciones).

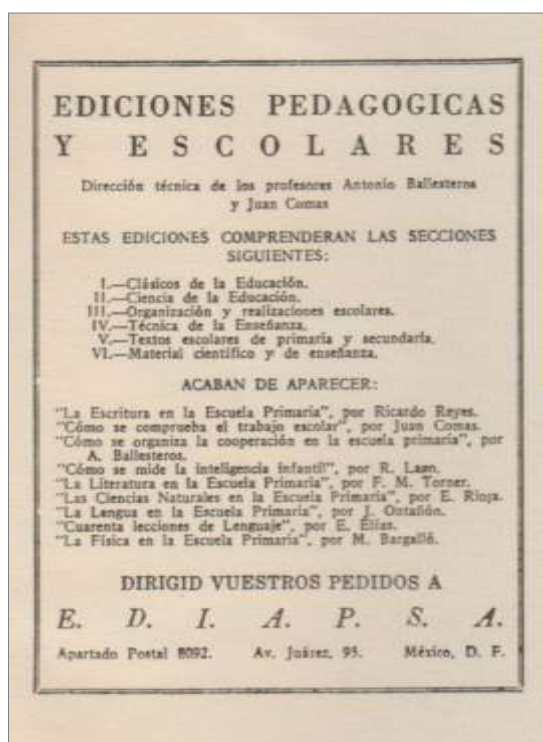
López Vázquez, Juvencio (1940). *Le français au Mexique: texto oficial para las escuelas de segunda enseñanza de la República Mexicana: libro para los tres cursos*. México: E.D.I.A.P.S.A. Ediciones Pedagógicas y Escolares. 368 p.

Ontañón, J. *La lengua en la escuela primaria*, i Elías, E. *Cuarenta lecciones de lenguaje*, [Citada a la llista d'obres que «acaban de aparecer» (1940?), no l'hem localitzada].

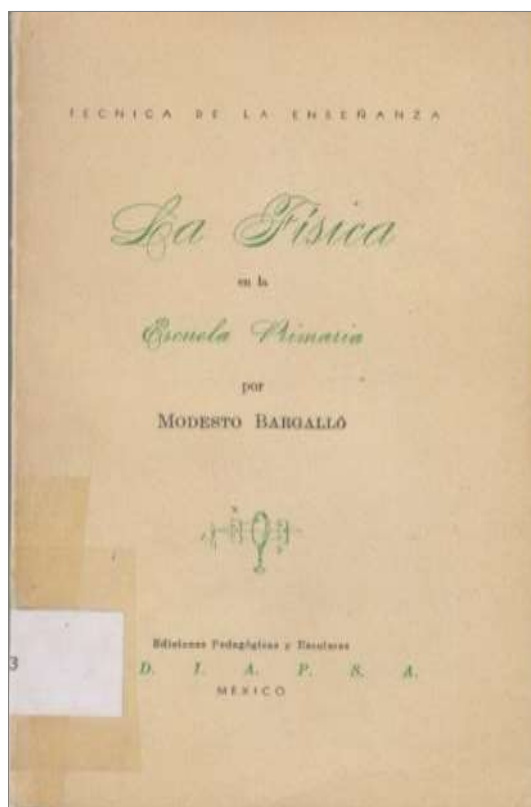
Reyes, Ricardo (1940). *La escritura en la escuela primaria*, México: Ediciones Pedagógicas y Escolares. E.D.I.A.P.S.A. 165 p. (Técnica de la enseñanza).

Rioja y Lo Bianco, Enrique (1940). *Las ciencias naturales en la escuela primaria*. México: Ediciones Pedagógicas y Escolares. E.D.I.A.P.S.A. 169 p. (Técnica de la enseñanza).

Torner, Florentino M. (1940). * *La literatura en la escuela primaria*. México: Ediciones Pedagógicas y Escolares. 156 p. (Técnica de la enseñanza). En el colofón: Este libro se acabó de imprimir el día 18 de junio del año 1940 en los Talleres Gráficos de la Nación. México, D.F.

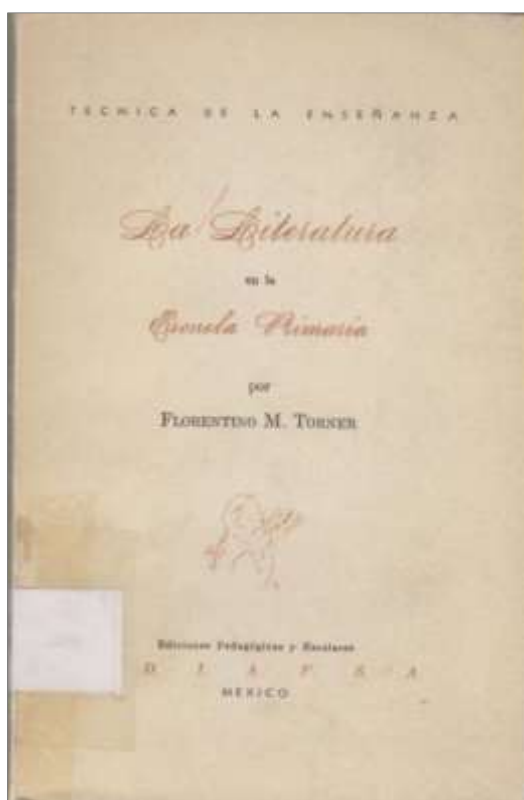
Anunci d'obres publicades «acaban de aparecer» de les Ediciones Pedagógicas y Escolares [1940?].

Bargalló, Modesto (1940). *La física en la escuela primaria*. México: Ediciones Pedagógicas y Escolares. E.D.I.A.P.S.A. 154 p. (Técnica de la enseñanza).

Comas, Juan (1940). *Cómo se comprueba el trabajo escolar*. México: Ediciones Pedagógicas y escolares. E.D.I.A.P.S.A. 152 p. (Organización y realizaciones).

Torner, Florentino M. (1940). *La literatura en la escuela primaria*. México: Ediciones Pedagógicas y Escolares. 156 p. (Técnica de la enseñanza).

Ediciones Quetzal

Primer logotip

Logotip definitiu

[1939-1945]

Ediciones Quetzal / Éditions Quetzal	
Fundadors, directius i editors	Ramón J. Sender Michel Berveiller Bartomeu Costa-Amic Julián Gorkín
Adreces conegudes	Londres, 65-A, México, D.F. (1939) Pasaje Iturbide, 18, México, D.F. (1942 i 1943)
Impremtes	Talleres de Imprenta Escuela «Rafael Dondé» Talleres linotipográficos de «Cooperación Gráfica» Talleres de A. Artís, Impresor, S. de R. L. Av. Durango, 290, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	43
Matèries editades	Literatura, història, Segona Guerra Mundial, llibres de text
Llengües de publicació	Espanyol, francès
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic Biblioteca Catalana Ediciones del Caribe Ediciones Cervantes

	Ediciones Ibero Americanas Ediciones Libres Ediciones Mexicanas, S. en P. Librería de las Ediciones Quetzal Publicaciones Panamericanas Ediciones Quetzal Altres Costa-Amic Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V. <i>Análisis: revista de hechos e ideas</i> (revista)
--	--

Quan tractàvem dels projectes empresarials de Bartomeu Costa-Amic (Centelles, 1911 - Ciutat de Mèxic, 2002) ja vam parlar de les Ediciones Quetzal. El conegut novel·lista aragonès Ramón J. Sender (Xalamera, Osca, 1901 - San Diego, EUA, 1982) havia fundat aquesta editorial a la seva arribada a Mèxic, el 1939.

Sender havia estat aprenent de farmacèutic a l'Aragó, va participar en les campanyes d'Àfrica primer com a soldat de lleva i es va llicenciar amb el grau d'alferes de complement. Fruit d'aquestes experiències va escriure una de les millors novel·les autobiogràfiques sobre la Guerra del Rif,²²⁸ tornat a la Península col·labora en *El Sol* de Madrid, segueix escrivint i publicant novel·les, sense mai deixar de tenir entrebancs amb la justícia per les seves idees anarquistes.

La Guerra Civil el sorprèn estiuejant amb l'esposa, Amparo Barayón, i els dos fills a San Rafael, un poble de la província de Segòvia, territori pres pels sollevats. La dona i els fills marxen cap a casa de familiars a Zamora, Sender travessa el front i s'incorpora a l'exèrcit de la República. Amparo Barayón és detinguda pels franquistes i afusellada, els fills són enviats a França.

Quan temps més tard, Sender sap de la mort de la seva dona marxa a França, recupera els fills i, per indicació del Govern, marxa als Estats Units per dictar una sèrie de conferències.

Acabada la Guerra Civil, Ramón J. Sender parteix cap a Mèxic, deixant els fills al càrrec d'una família nord-americana. El 1939 funda les Ediciones Quetzal. Aquesta editorial havia estat un projecte empresarial i cultural de Ramón J. Sender. A Quetzal, Sender editarà la seva pròpia obra i iniciarà una proposta d'editorial hispanofrancesa. bBn aviat, la Segona Guerra Mundial havia interromput les relacions comercials entre França i el Quebec, les exportacions de llibres francesos al Canadà havien estat aturades per la guerra naval i el bloqueig de la França ocupada, i a les Ediciones Quetzal van pensar d'aprofitar per produir alguns títols clàssics d'aquesta llengua per tal de vendre'ls al Canadà.

²²⁸ Sender, Ramón José (1930). *Imán: novela*. Madrid: Cénit. 272 p. (La Novela de guerra).

També es demanaven llibres francesos al Canadà per vendre'ls a la llibreria que, amb el mateix nom que l'editorial, va obrir al pasaje Itúrbide: Librería y Ediciones Quetzal (Zahar Vergara, 2006).²²⁹

L'editorial proposava tres sèries ben definides: *Colección Un hombre y una época*, *Nuestro tiempo*, *Obras eternas*, amb la seva corresponent francesa, *Les Œuvres éternelles*, *Cuentos y novelas*, *Teatro*, i, finalment, la *Collection Renaissance*.

Les obres tenien tirades llargues quan es tractava de les obres de Sender, un autor ja conegut i probablement amb l'objectiu de l'exportació. Per exemple, la tirada de *Mexicoyotl* (1939) és de 5.000 exemplars, una quantitat notable per a l'època d'un llibre no escolar.

Però pocs anys més tard, en 1942, Sender marxa cap a Nova York on hi tenia els fills i on s'incorpora novament a l'ensenyament superior, i deixa l'editorial en mans de Bartomeu Costa-Amic, Julián Gorkin i Michel Berveiller, director aleshores del Liceu Francès de Mèxic.²³⁰

Serà aleshores Julián Gorkin qui dirigirà l'editorial de 1942 a 1944, amb la col·laboració tècnica d'Avel·lí Artís i Balaguer i de Costa-Amic, i el suport econòmic d'alguns francesos. En el canvi passa a ser una editorial més política i amb interès per la història; també s'aprecia la disminució de la presència de la literatura i la desaparició de la *Colección Un hombre y una época*.

Els llibres impresos per les Ediciones Quetzal tenen una presentació formal molt ben treballada, amb tipografies clares, enquadernacions cosides, amb cobertes en rústica i sobrecobertes correctament dissenyades, presentades i modernes; les edicions franceses són encara de major qualitat, sembla que per a un mercat acostumat als estàndards provinents de l'hexàgon i per tant més exigent, n'hi ha amb enquadernació de vellut amb el logotip daurat. La feina en els primers anys va ser feta als Talleres de Imprenta Escuela «Rafael Dondé» (1939) i en els Talleres linotipográficos de «Cooperación Gráfica» (1940), a partir de l'entrada de Costa-Amic suposem que serien impresos en les seves premses.

²²⁹ Teresa Fèrriz Roure (1999) en descriu la seva història: «L'empresa, d'edicions bilingües, funcionà durant uns quants anys, en gran part gràcies a les seves exportacions a la regió francòfona del Canadà, on la Segona Guerra Mundial havia interromput les exportacions europees. Quetzal va editar, especialment per a aquest mercat, una col·lecció de més de quinze clàssics francesos i va mantenir, alhora, diverses col·leccions econòmiques paral·leles, com ara 'Un hombre y una época', 'Nuestro Tiempo' i 'Cuentos y novelas', on es van continuar incloent les obres de Sender i d'altres noves, algunes dedicades a la Guerra Civil espanyola.»

²³⁰ Segons Mengual (2014): «mediado 1941 tenía la firme intención de establecerse en Estados Unidos, por lo que traspasó por 100 o 150 dólares sus Ediciones Quetzal a la sociedad creada a tal efecto por Costa-Amic, Gorkín y Michel Berveiller, Quetzal, S.A., que contaban con el respaldo financiero de personalidades con las que Berveiller mantenía contactos profesionales y de amistad.»

Finalment, el 1945 les Ediciones Quetzal tancarà per mor de la seva inviabilitat econòmica, els dos socis, Julián Gorkin i Michel Berveiller deixen Mèxic i, com ja havíem vist, Costa-Amic decideix establir-se definitivament com a Bartomeu Costa-Amic, editor, i aquesta és ja una altra història.

Obres editades

1939

Cassou, Jean (1939). *Cervantes, un hombre y una época*. Traducción de Francisco Pina. México: D.F.: Ediciones Quetzal. 123 p. (Colección Un hombre y una época).

Sender, Ramón J. (1939). * *El lugar del hombre: novela*. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 226 p. En la contracubierta: Talleres de Imprenta Escuela «Rafael Dondé».

Sender, Ramón J. (1939). *Proverbio de la muerte: novela*. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 251 p.

1940

Magdaleno, Mauricio (1940). *Fulgor de Martí*. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 282 p. (Colección Un hombre y una época).

Prenant, Marcel (1940). *Darwin: un hombre y una época*. Traducción de Francisco Pina. México: D.F.: Ediciones Quetzal. 147 p. (Colección Un hombre y una época).

Sender, Ramón J. (1940). * *Hernán Cortés: retablo en dos partes y once cuadros*. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 168 p. (Colección Un hombre y una época). En el colofó: Esta obra se terminó de imprimir en los talleres linotipográficos de «Cooperación Gráfica» el día 14 de mayo de 1940.

Sender, Ramón J. (1940). * *Mexicayotl*. Viñetas de Darío Carmona. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 255 p. 5.000 ejemplares.

1941

Albornoz, Álvaro de (1941). * *Páginas del destierro*. México D.F.: Ediciones Quetzal S.A. 339 p.

Cahen, Fritz Max (1941). *Hombres contra Hitler*. Traducción de Concha de Albornoz. México: Ediciones Quetzal. 258 p.

[Dorothy Dix, *Cómo conseguir y conservar un marido*, traducción de Ernestina de Champourcín (Colección Nuestro tiempo), 1941.]²³¹

Gómez Maganda, Alejandro (1941). ... *Torbellino (un hombre de 30 años)*. México: D.F.: Ediciones Quetzal. s.a. 252 p.

Gorkin, Julián (1941). *Caníbales políticos: Hitler y Stalin en España*. México, D.F.: Quetzal. S.A. 351 p.

Serge, Victor (1941). *Hitler contra Stalin, la fase decisiva de la Guerra Mundial*. Traducción de Enrique Adroher. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 351 p.

1942

Chamorro, Ernesto (1942). *En la tormenta y prosas líricas*. México: Quetzal. 198 p.

Chevallier, Gabriel (1942). *Clochemerle*. Traducción del francés por Amparo Villegas. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 367 p.

Diderot, Denis (1942). * *Le neveu de Rameau = El sobrino de Rameau*. Traducción [...] de R. Sánchez Ocaña. México: Ediciones Quetzal. 210 p. (Obras eternas: selección de clásicos franceses dirigida por M. Berveiller).

Diderot, Denis (1942). *Le neveu de Rameau*. Avec avant-propos et notes. México: D.F.: Ediciones Quetzal. 117 p. (Les Œuvres éternelles; 2).

Molière (pseud. de Jean Baptiste Poquelin) (1942). *Le misanthrope*. Avec avantpropos et notes historiques et critiques. México: Ediciones Quetzal. 107 p. (Les Œuvres éternelles; 1).

Molière (pseud. de Jean Baptiste Poquelin) (1942). * *Le misanthrope = El misántropo: comedia en cinco actos*. Traducción española de Florisel. México: Ediciones Quetzal. 195 p. (Obras eternas: selección de clásicos franceses dirigida por M. Berveiller). En el colofó: Acabóse de imprimir el presente volumen primero de la colección «Obras eternas», publicada por ediciones Quetzal, S.A., de México, en los Talleres de A. Artís, Impresor, S. de R. L. (Av. Durango, 290), el 16 de enero de MCMXLII.

Musset, Alfred de (1942). *Les caprices de Marianne & Fantasio: comédies*. Avec avant-propos et notes. México: Ediciones Quetzal. 135 p. (Les Œuvres éternelles; 3).

Musset, Alfred de (1942). *Los caprichos de Mariana & Fantasio: comedias*. Texto francés con traducción española de Felipe G. Ascot. México: Ediciones Quetzal. 242 p. (Colección Las Obras eternas. Sección Clásicos franceses). En el Colofó: A. Artis Imp.

²³¹ Mengual (2014) afirma que és una edició de Quetzal, nosaltres no hem sabut trobar aquesta edició concreta, mentre no identifiquem una còpia ho deixem així, interinament.

Pivert, Marceau (1942). *Curso de física: iniciación a la física moderna: (conforme a los más recientes programas de enseñanza secundaria y de enseñanza técnica superior)*. México: Quetzal. 528 p.

R..., Elli (1942). *Refugiados a través de Europa en fuego, relato personal de dos alemanes –arios– a quienes la brutalidad nazi no logró aplastar*. Tr. española por Julio Luelmo. (pseud. de Mauro Olmeda) México, D.F.: Ediciones Quetzal. S.A. 373 p. (Colección Nuestro tiempo).²³²

Reynaud, Paul (1942). *Advertencia a Francia: le problème militaire français*. Traducción y presentación por el Coronel Alamillo. México: Quetzal. 121 p.

Rintelen, Franz von (1942). *El oscuro invasor*. Traducido del inglés por Porfirio J. Contreras. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 262 p. (Colección Nuestro tiempo).

Romains, Jules (1942). *¿Misión o dimisión de Francia?* México: Quetzal. 112 p. (Colección Nuestro tiempo).

Romains, Jules (1942). *Mission ou démission de la France?* México, D.F.: Ediciones Quetzal. S.A. 76 p. (Collection Renaissance; 1).

Sender, Ramón J. (1942). * *Epitalamio del Prieto Trinidad*. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 315 p. (Cuentos y novelas).

Supervielle, Jules (1942). *Le petit bois et autres contes*. Ilustrés par Ramón Gaya México: Quetzal. 104 p. (Collection Renaissance; 2).

Voltaire (1942). * *Candide: ou L'optimisme*. Avec avant-propos et notes de Michel Berveiller. México: Quetzal. En la contraportada: A. Artís impresor.

Winsor, Kathleen (1942). *Por siempre Ámbar*. México: Quetzal.

1943

Bernal, Rafael (1943). *Improperio a Nueva York, y otros poemas*. México: [Ediciones Quetzal. S.A.]. 87 p.

Berveiller, Michel (1943). *Le faiseur de prestiges: pièce en trois actes et neuf tableaux*. Pasaje Iturbide, México: Ediciones Quetzal. 167 p. (Collection Renaissance).

Caillois, Roger (1943). *La communion des forts: études de sociologie contemporaine...* México, D.F.: Ediciones Quetzal. S.A. 151 p. (Collection Renaissance; 3).

²³² Mengual (2014) afirma que Clara Leiser n'és l'autora, i que Elli R. seria la traductora a l'espanyol juntament amb Julio Luelmo; per diversos catàlegs hem comprovat que Clara Leiser és la traductora de l'alemany a l'anglès, els autors serien dos alemanys anònims sota Elli R.

Garreau-Dombasle, Manha (1943). *Masque...* México, D.F.: Ediciones Quetzal. S.A. 193 p. (Collection Renaissance; 3).

Garretto, Giuseppe (1943). * *Serpa Pinto; pueblos en la tormenta*. Versión castellana de Félix Samper y Cabello. México, D.F.: Distribuidores: Ediciones Quetzal. S.A. 411 p. Sembla fora de les Ediciones Quetzal, per això diu Distribuidores en la portada.

Urueta, Margarita (1943). *San Lunes; Una hora de vida; Mansión para turistas...* México, D.F.: Ediciones Quetzal. 316 p. (Colección Teatro).

1944

Mallarmé, Stéphane (1944). *Poésies*. Édition complète et chronologique. Préface de E. Noulet. México: Quetzal. 173 p.

Maritain, Jacques (1944). *El crepúsculo de la civilización*. Traducción de Agustí Bartra. México: Quetzal. 100 p. (Colección Nuestro tiempo).

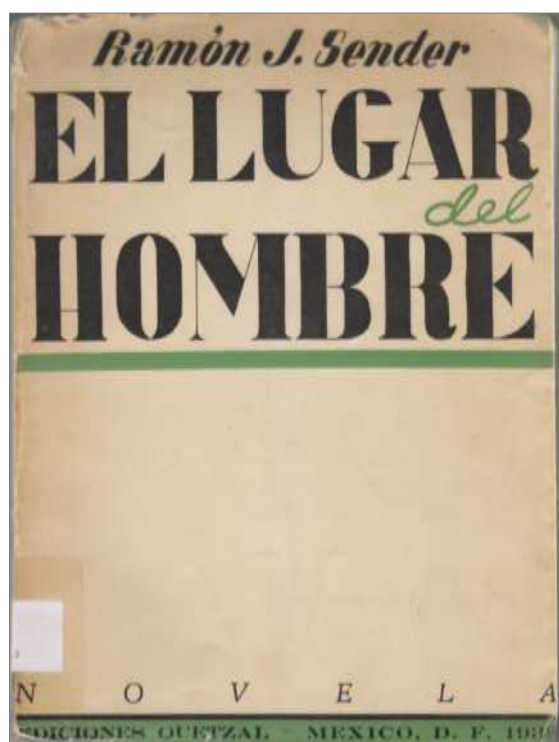
Souza, Cláudio de (1944). *Les derniers jours de Stefan Zweig*. Préface d'André Maurois; traduction du portugais. México: Éditions Quetzal. 103 p.

Souza, Cláudio de (1944). *Los últimos días de Stefan Zweig*. Traducción directa del portugués; prefacio de André Maurois. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 108 p.

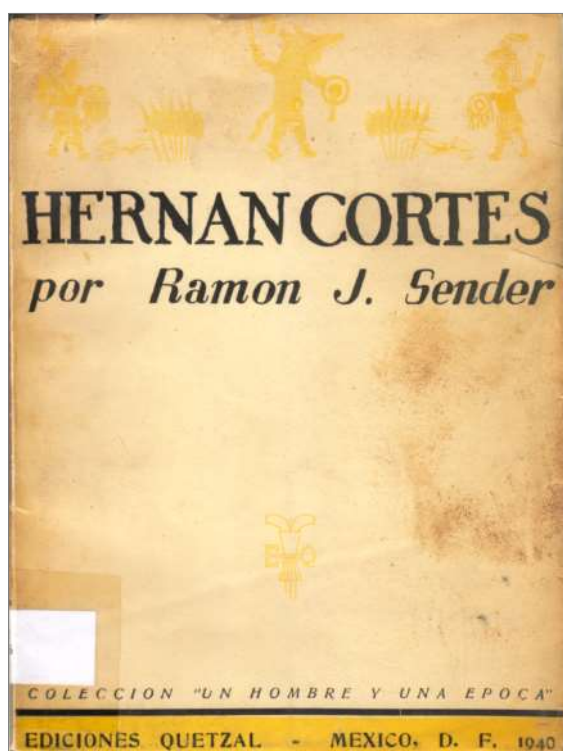
1945

Baudelaire, Charles (1945). *Mon coeur mis a nu; Fusées; Choix de maximes consolantes sur l'amour*. Préface de M. Mespoulet. México: Éditions Quetzal. 155 p.

Mabille, Pierre (1945). *Le merveilleux...* México, D.F.: Éditions Quetzal. S.A. 55 p. (Collection Renaissance).

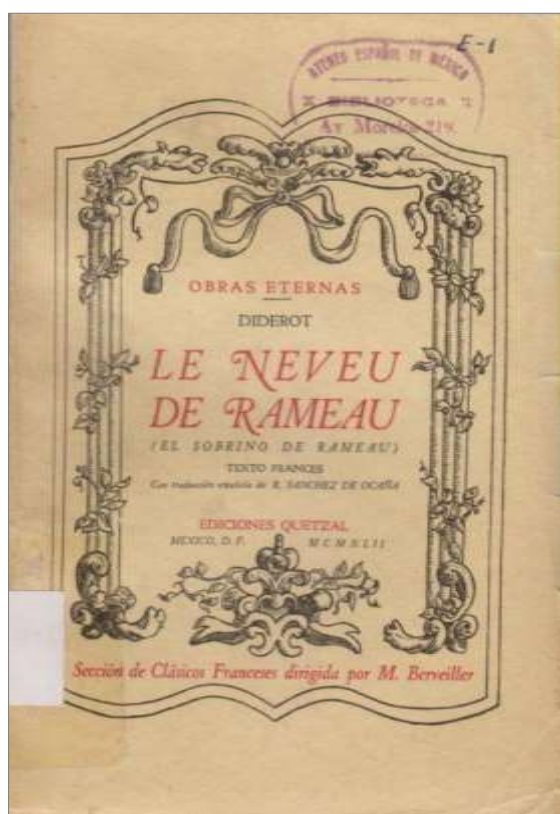
Sender, Ramón J. (1939). *El lugar del hombre: novela*. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 226 p.

Sender, Ramón J. (1940). *Hernán Cortés: retablo en dos partes y once cuadros*. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 168 p. (Colección Un hombre y una época).

Albornoz, Álvaro de (1941). *Páginas del destierro*. México D.F.: Ediciones Quetzal. S.A. 339 p.

Diderot, Denis (1942). *Le neveu de Rameau* = *El sobrino de Rameau*. Traducción [...] de R. Sánchez Ocaña. México: Ediciones Quetzal. 210 p. (Obras eternas: selección de clásicos franceses dirigida por M. Berveiller).

Sender, Ramón J. (1942). *Epitalamio del Prieto Trinidad*. México, D.F.: Ediciones Quetzal. 315 p. (Cuentos y novelas).

[1944-1947]

Ediciones Rex	
Fundadors, directius i editors	Domingo Rex Muñoz
Adreces conegudes	Eliseo, 14-7, México, D.F. (1945) La Quemada, nº 67. (1958) ²³³
Impremtes	Talleres de la Editorial Galatea, Higinio Arias Urzay. M. Gutiérrez Nájera, 179, México
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	24
Matèries editades	Espanya, folklore, història
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Clavileño

Les Ediciones Rex apareixen en el llistat de 10 editorials creades pels refugiats en el *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República en la IV Feria Mexicana del Libro y exposición del periodismo* (1946).

Com veurem més endavant, Domingo Rex Muñoz (Llorca, 1900 - s.d.)²³⁴ seria el responsable de l'Editorial Clavileño, aquella empresa editorial que publicarà un sol llibre, però una de les obres culturalment més interessants sobre Espanya a l'exili de Mèxic: *Retablo hispánico* (1946), amb motiu de la IV Feria Mexicana del Libro y Exposición del Periodismo.

²³³ Adreça obtinguda del *Directorio de la Colonia Española* (1958).

²³⁴ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=17280>>.

Domingo Rex era mestre i, segons explicava en les seves memòries el dubtós César González-Ruano,²³⁵ Rex es guanyava la vida impartint conferències per tota Espanya. Va passar la Guerra Civil al Brasil, sembla que enviat pel Govern republicà.

Les versions que hem pogut recuperar difereixen: segons Matilde Mantecón, en *El exilio español en México, 1939-1982* (1982), ho va fer com a agregat cultural al Consolat espanyol de São Paulo; segons Eliane Venturini de Oliveira, a *Republicanos y rebeldes más allá de las fronteras: Brasil y la Guerra Civil española* (2015), ho va fer com a delegat de la Junta de Relaciones Culturales del Ministerio de Instrucción Pública i impartint conferències sobre qüestions culturals i defensor de la República. En qualsevol cas, les autoritats de l'Estado Novo del general Vargas expulsen Domingo Rex del Brasil el 1938 i arriba a Mèxic el 1939.

A Mèxic esdevé agregat cultural de l'Ambaixada de la República a Mèxic, funda les Edicions Rex en 1944 i duu a bon port l'única obra de l'Editorial Clavileño, com veurem amb més detall. També participa en la difusió cultural en programes de ràdio a Mèxic.

L'obra impresa de les Ediciones Rex que hem pogut identificar són 13 llibres de temàtica hispànica, un punt folklòrica, amb una visió reivindicadora i positiva de la història d'Espanya, amb una col·lecció titulada *Vidas españolas e hispanoamericanas*.

Un dels autor més prolífics és el periodista asturià Pedro González-Blanco (Luanco, 1877 - Ciutat de Mèxic, 1963) que arriba exiliat a Mèxic i que es dedicarà a la traducció.

Les obres són de factura popular, amb coberta acolorida, per exemple Carnés (1945) i Rex (1945), sota la qual hi ha rústica, per exemple la coberta de González-Blanco, *Trujillo o la restauración de un pueblo* (1946). El treball d'impremta entre 1945 i 1946, que sapiguem, es va fer en les premses d'una altra editorial de refugiats, els Talleres de la Editorial Galatea.

Obres editades

1944

Ardenus, Joaquín (1944?). *Juan de Austria*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 6). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

Benito, José de (1944?). *Hernán Cortés*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 4). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

²³⁵ César González-Ruano (1951). *Memorias: mi medio siglo se confiesa a medias*. Barcelona: Noguer.

Brook, Paulita (1944?). *Isabel la Católica*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 5). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

Délano, Luis Enrique (1944?). *Balmaceda*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 9). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

González-Blanco, Pedro (1944?). *Teresa de Jesús*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 3). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

Jarnés, Benjamín (1944?). *Cervantes*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 1). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

María y Campos, Armando de (1944). *Carlota de Bélgica: la infortunada emperatriz de México*. México: Ediciones Rex.

Ontañón, Eduardo de (1944?). *Mío Cid*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 2). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

Peña Pastor, Concha (1944?). *Simón Bolívar*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 8). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

Somosa Silva, Lázaro (1944?). *Lope de Vega*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 7). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

1945

Carnés, Luisa (1945). * *Rosalía de Castro: raíz apasionada de Galicia*. México: Ediciones Rex. 123 p.

González-Blanco, Pedro (1945). *Conquista y colonización de América por la calumniada España*. México: Ediciones Rex.

González-Blanco, Pedro (1945). *Una experiencia política: las «Memorias» del Lic. Portes Gil*. México, D.F.: Ediciones Rex.

González-Blanco, Pedro (1945). *Martín Alonso Pinzón: el verdadero descubridor de América*. México: Rex.

Gutiérrez de la Pola, Honorio (1945). *Ignacio de Loyola: el campeón de la contrarreforma*. México, D.F.: Eds. Rex.

Hernández Ruiz, Santiago (1945). *Miguel Servet: una vida atormentada*. [México: Ediciones Rex.

Menéndez, José (1945). *Memorias de «El Corbatón»*. México: Ediciones Rex.

Peña, Honorato de la (1945?). *Ignacio de Loyola*. México: Ediciones Rex. (Vidas españolas e hispanoamericanas; 12). \$ 2,50 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

Rex, Domingo (1945). * *Galerías de España*. 2ª ed. México, D.F.: Ediciones Rex. 197 p. En el colofó: La impresión de esta obra se terminó en los Talleres de la Editorial Galatea, Higinio Arias Urzay, M. Gutiérrez Nájera, 179, México, D.F., el día 22 de noviembre de 1945.

Rex, Domingo (1945?). *Tierra y sangre de España*. México: Ediciones Rex. \$ 3,00 [Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República* (1946)].

1946

González-Blanco, Pedro (1946). *Adversus Arciniegas: crítica violenta*. México: Ediciones Rex.

González-Blanco, Pedro (1946). *Decadencia y liberación de la economía dominicana*. México: Ediciones Rex.

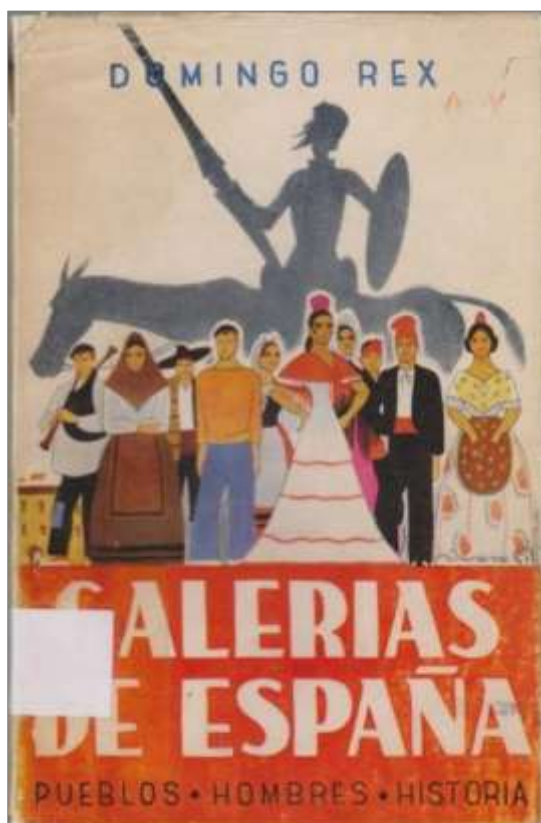
González-Blanco, Pedro (1946). * *Trujillo o la restauración de un pueblo*. México: Ediciones Rex. 125 p. En el colofó: La impresión de esta obra se terminó en los Talleres de la Editorial Galatea, Higinio Arias Urzay, M. Gutiérrez Nájera, 179, México, D.F., el día 11 de marzo de 1946.

1947

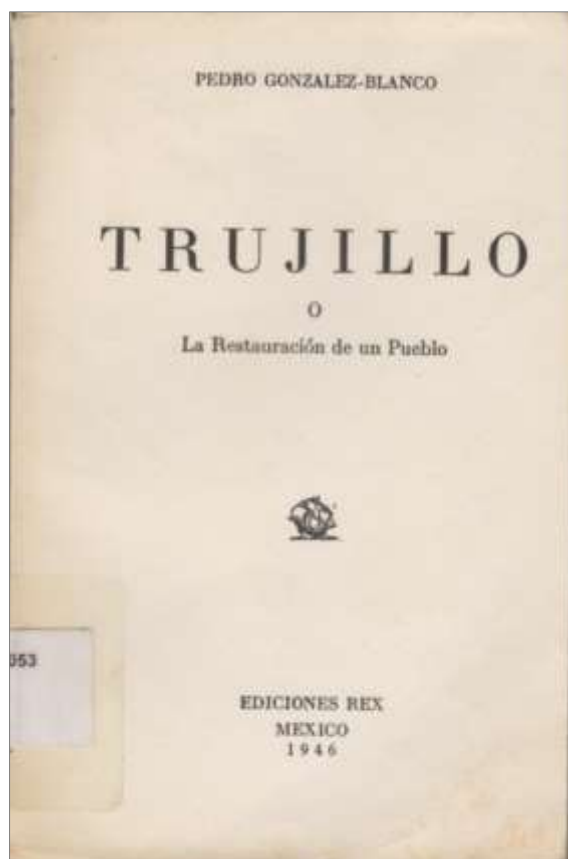
Álvarez Elizondo, Pedro (1947). *El presidente Arévalo y el retorno a Bolívar: un panamericanismo revolucionario*. México: Ediciones Rex.

Carnés, Luisa (1945). *Rosalía de Castro: raíz apasionada de Galicia*. México: Ediciones Rex. 123 p.

Rex, Domingo (1945). *Galerías de España*. 2ª ed. México, D.F.: Ediciones Rex. 197 p.

González-Blanco, Pedro (1946). *Trujillo o la restauración de un pueblo*. México: Ediciones Rex. 125 p.

Ediciones Roca México

[1972- ---]

Ediciones Roca México	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Segons Teresa Ferriz Roure (1999), Manuel Martínez Roca era un antic directiu de l'Editorial Grijalbo que va fundar l'editorial que porta el seu nom el 1972, lligada a l'editorial homònima de Barcelona dirigida pel seu germà Francisco des de 1965 i que avui, amb seu a Madrid des del 2002, forma part del Grup Planeta. Per tant, queda fora de la nostra recerca per dates.

Ediciones Tenochtitlan

[1943-1946]

Ediciones Tenochtitlan	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres Tipográficos «Cima» Imprenta «Cima». Calle de Luis Moya, Núm. 90-A, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	7
Matèries editades	Literatura, història, història d'Espanya, Guerra Civil, Segona Guerra Mundial
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o asso- ciades	Colección Luz sobre España

Tenim constància de l'origen espanyol d'aquesta editorial de nom tan mexicà, Ediciones Tenochtitlan; alguns dels projectes editorials dels refugiats van prendre un nom declaradament mexicà com ara l'Edición Tezontlé i les Ediciones Quetzal que ja hem vist o les Ediciones Xóchitl i l'Editorial Iztaccihuatl que veurem tot seguit.

Tenochtitlan és el nom de la ciutat que funden els asteques en arribar a principis del segle XIV a la Vall de Mèxic, que va esdevenir la capital del seu imperi i que el 1521 els conqueridors espanyols conquistarien, arrasarien i bastirien damunt la Ciutat de Mèxic.

El logotip de l'editorial és una àguila devorant una serp damunt d'una figuera de moro nascuda entre les penyes. Aquest va ser el senyal per als asteques del lloc on havien de construir la ciutat de Tenochtitlan i que segueix sent avui l'escut dels Estats Units Mexicans.

No hem pogut aclarir però fins ara quina figura hi ha darrere de la seva organització i direcció. La presència d'Álvaro Arauz (Madrid, 1911 - Ciutat de Mèxic, 1970), com a autor i traductor, no ens permeten d'afirmar que fos vinculat al projecte com sí hem

vist en el cas de la Colección Teatro español, on Arauz és el responsable des del principi fins a la fi.

Les temàtiques són majoritàriament referides a la cultura i la història espanyola: Felip II, El Greco, Picasso i el Quixot de Cervantes, un dels símbols més estimats entre els republicans, com a figura cultural representativa d'una veritable hispanitat potser quimèrica però sempre noble. També hi ha una obra de l'important poeta mexicà Efraín Huerta dedicat a la Guerra Civil espanyola: *Poemas de guerra y esperanza*.

L'obra *Guerra y revolución en Cataluña* és continuació de l'editorial Colección Luz sobre España, la trilogia de Manuel D. Benavides (Ponteareas, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1947). Aquesta és el tercer volum de la (ara sí) *Colección Luz sobre España*, i s'hi anuncien la 4a i 5a parts de l'obra: *Soy del 5º Regimiento*, i *La historia se hace en Madrid*. Pel que sembla i ja hem comentat en la Colección Luz sobre España, Benavides va morir a Ciutat de Mèxic, l'any 1947, i no va poder acabar les obres anunciades.

La *Colección Luz sobre España* acaba sent una col·lecció de les Ediciones Tenochtitlan. L'altra sèrie d'aquesta editorial és la *Colección de vidas, hechos e ideas*.

L'edició de les obres és correcte, produïda, per on hem sabut identificar, pels tallers tipogràfics d'una altra editorial de refugiats, l'Editorial Cima.

No tenim cap notícia de la fi de les Ediciones Tenochtitlan.

1943

Arauz, Álvaro (1943). * *Sobre El Greco, Goya y Picasso*. México: Ediciones Tenochtitlan. 58 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir en los Talleres Tipográficos «Cima» el 12 de Junio de 1943.

Huerta, Efraín (1943). *Poemas de guerra y esperanza*. México: Ediciones Tenochtitlan. 56 p.

1945

Claudel, Paul (1945). *Juana de Arco en la hoguera: [oratorio dramático en 11 escenas]*. Traducción de Álvaro Arauz. México: Tenochtitlan. 68 p.

Fuerth, Rudolf (1945). *Criminales de guerra*. Traducción de Losdel Carsen; prefacio por el lic. Carlos Franco Sodi. México: [Ediciones Tenochtitlan]. 153 p. (Colección de vidas, hechos e ideas).

Lunacharsky, Anatoly Vasilievich (1945). * *Don Quijote liberado*. Traducción de Ángel Villatoro. Mexico: Ediciones Tenochtitlan. 108 p. En el colofó: Este libro se imprimió en la Imprenta «Cima», calle de Luis Moya, Núm. 90-A, México, D.F.

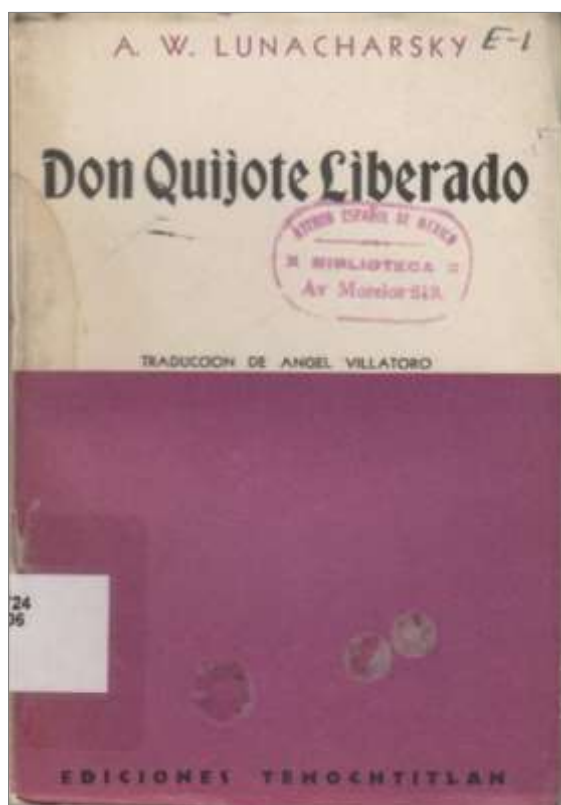
Pfandl, Ludwig (1945). *La psicología de Felipe II*. Traducción de Francisco Fe Álvarez. México: Ediciones Tenochtitlan. 98 p. (Colección de vidas, hechos e ideas).

1946

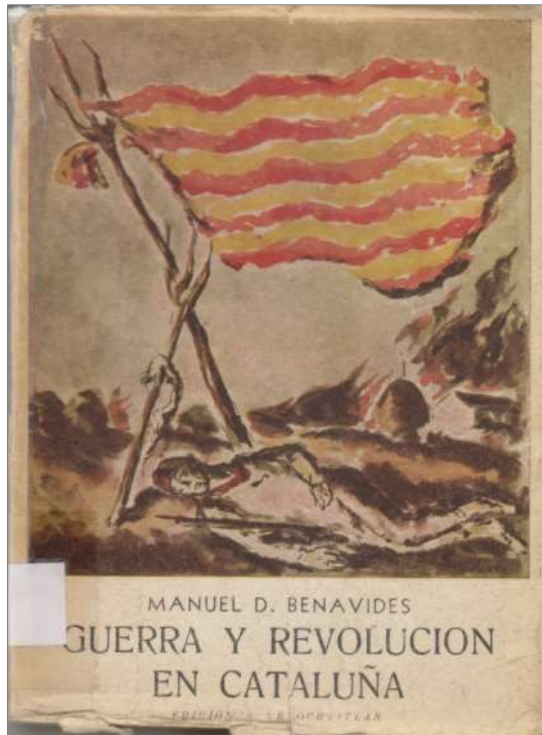
Benavides, Manuel D. (1946). * *Guerra y revolución en Cataluña: reportaje*. México: Ediciones Tenochtitlan. 456, [20] p. En la solapa: Este es el tercer volumen de la «Colección Luz sobre España», s'anuncien la 4a i 5a parts de l'obra: *Soy del 5º Regimiento*, i *La historia se hace en Madrid*.

Arauz, Álvaro (1943). *Sobre El Greco, Goya y Picasso*. México: Ediciones Tenochtitlan. 58 p.

Lunacharsky, Anatoly Vasilievich (1945). *Don Quijote liberado*. Traducción de Ángel Villatoro. Mexico: Ediciones Tenochtitlan. 108 p.

Benavides, Manuel D. (1946). *Guerra y revolución en Cataluña: reportaje*. México: Ediciones Tenochtitlan. 456, [20] p. (Colección Luz sobre España; 3).

Ediciones Tierra y Libertad

[1940?-1973?]

Ediciones Tierra y Libertad	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Netzahualcóyolt, 54-4, México, D.F. Apartado Postal, 10596, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	15
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones del Movimiento Libertario en México Grupo Tierra y Libertad <i>Tierra y libertad</i>

Creiem que són diverses iniciatives sota aquest mateix nom que, en ocasions, també apareix com a Ediciones del Movimiento Libertario en México.

El 1944 s'inicia un diari amb aquest títol, *Tierra y libertad*; i aquest va ser el títol de diverses publicacions periòdiques de signe anarquista que es van editar principalment a Barcelona però també a Madrid, a València i a l'exili mexicà.

En aquest sentit, entenem que el nom de *Tierra y libertad* es converteix en una mena de franquícia per als diaris, les revistes i les editorials de signe llibertari. D'aquí apareixen les Ediciones Tierra y Libertad i, fins i tot, el Grupo Tierra y Libertad.

A Mèxic hem identificat una quantitat significativa d'edicions de monografies que adjuntem. Per la presentació i manera cronològicament esparsa que apareixen i que van des de principis dels quaranta fins finals dels setanta.

1940

Nieto, A. G. (1940). *España, el movimiento libertario y los traidores*. México, D.F.: Tierra y Libertad. 29 p.

Pombo, Rafael (1940). * *La hora de tinieblas*. México: Ediciones Tierra y Libertad. 29 p.²³⁶

1945

Carbó, Eusebio C. (1945). * *La reconstrucción de España: sus problemas económicos, políticos y morales*. México: [Tierra y Libertad]. 308 p.

Nettlau, Max (1945). *La vida de Errico Malatesta (4 de diciembre 1853-22 julio 1932): el hombre, el revolucionario, el anarquista*. México: [Tierra y Libertad].

1946

Giménez Igualada, Miguel (1946). * *Mas allá del dolor*. Prólogo de Adolfo Ballano Bueno. México: Tierra y Libertad. En els fulls preliminars: Edición de 2.000 ejemplares en papel Chebuco y 100, numerados, en papel Malinche, fuera de comercio. México, \$ 6.00 Extranjero, \$ 1.50.

Jensen, Albert; Duzaidés Noda, L. (1946). *El bolchevismo heredero del nazismo; seguido de: Adrian del Valle, Hombre y señal por L. Duzaidés Noda*. México D.F.: Tierra y Libertad. (Cuadernos actuales). 30 cts.

Lorenzo, Anselmo (1946?). *El proletario militante*. México: Tierra y Libertad. \$ 15.00 [Informació obtinguda de Jensen (1946), no l'hem localitzat en cap lloc].

Pi, Joan del (1946). *Interpretació llibertaria del moviment obrer català*. [Mexico]: Tierra y Libertad.

Victor Hugo y la Iglesia Galileo Galilei y la Iglesia; El hombre creó a Dios. (1946?). México: Tierra y Libertad. 16 p.

1947

²³⁶ Es tracta d'un llibret de poemes del diplomàtic colombià Rafael Pombo, creiem que es tracta d'un encàrrec d'un descendent del poeta que demanà la impressió a Tierra y Libertad, però que no forma del seu catàleg.

González Prada, Manuel; Carpio, Campio (1947). *Antología de pensamientos*. Selección y pórtico de Campio Carpio. México: Tierra y Libertad.

Gori, Pietro (1947). *La anarquía entre los tribunales*. México: Tierra y Libertad.

1949

Relgis, Eugen; Armand, Émile (1949). *Encuesta América-Europa*. Mexico, D.F.: Tierra y Libertad.

1954

Planche, Fernand (1954). *La virgen roja: Luisa Michel*. Versión castellana de Isabel del Castillo. Rev. y corr. por Liberto Callejas y B. Cano Ruiz. Pról.: Liberto Callejas. México D.F.: Ed. del Movimiento Libertario en México.

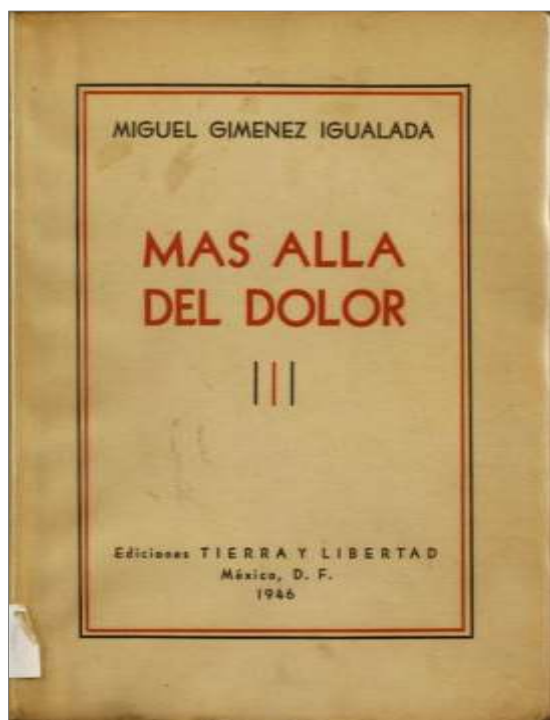
1955

Gómez Casas, Juan; López Sánchez, Juan (1955). *Carta abierta a José Luis Rubio: Sobre unas declaraciones de Juan López*. México: Ediciones Tierra y Libertad.

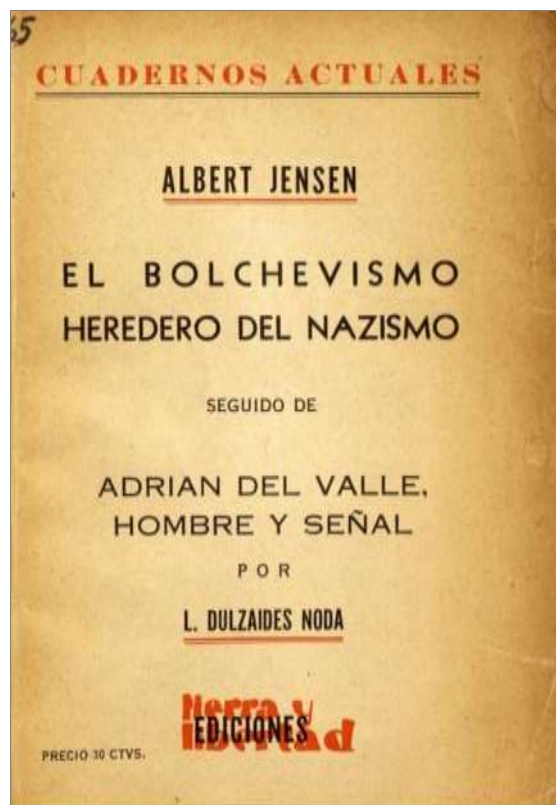
Ocaña Sánchez (1955). *Estado y anarcosindicalismo*. Prólogo de Guilarte. [México, D.F.]: Tierra y Libertad. 45 p.

1956

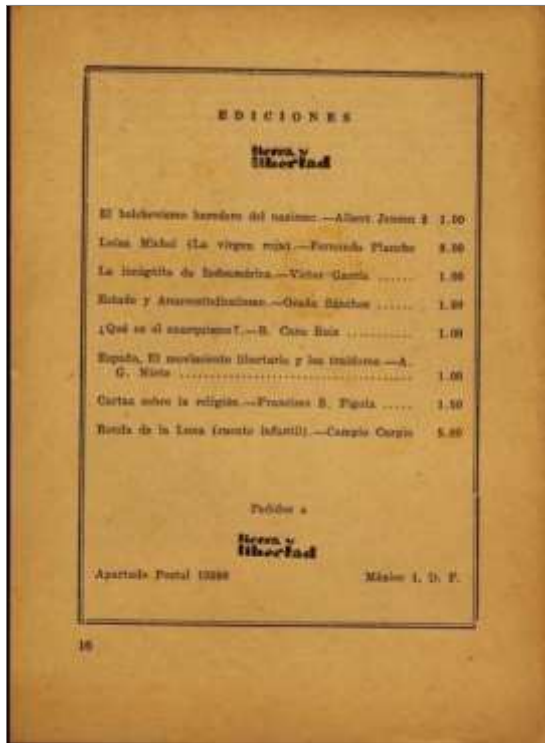
Ocaña Sanchez (1956). *Estado y anarcosindicalismo*. [México]: Ediciones Tierra y Libertad.

Giménez Igualada, Miguel (1946). *Más allá del dolor*. México: Tierra y Libertad.

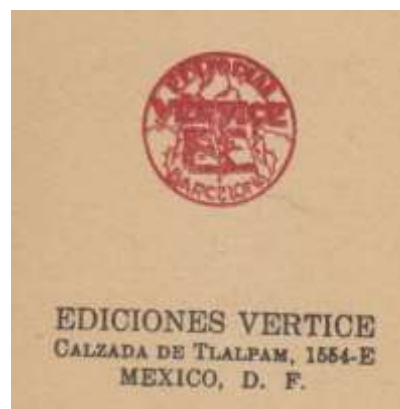

Jensen, Albert; Duzaides Noda, L. (1946). *El bolchevismo heredero del nazismo; seguido de: Adrian del Valle, Hombre y señal* por L. Duzaides Noda. México D.F.: Tierra y Libertad.

Jensen, Albert; Duzaides Noda, L. (1946). *El bolchevismo heredero del nazismo; seguido de: Adrian del Valle, Hombre y señal por L. Duzaides Noda.* México D.F.: Tierra y Libertad.

[Contraportada: Ediciones Tierra y Libertad, preus]

[1946-1977]

Ediciones Vértice	
Fundadors, directius i editors	Hermós Plaja i Saló Carme Sans
Adreces conegudes	Calzada de Tlalpan, 1554-E, México, D.F. (domicili particular de la família Plaja-Sans) Pirineos, 45, México, D.F. (Imprenta Helénica)
Impremtes	Imprenta Grafos Imprenta Helénica (aquest és el nom de la impremta de la família Plaja-Sans, a partir de 1949)
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	16
Matèries editades	Política, anarquisme, literatura
Llengües de publicació	Espanyol i català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Vértice (Barcelona, 1925-1939) Hoy (Barcelona) Crisol (Barcelona) Ediciones C.N.T. (Mèxic) Lux (Barcelona)

Quan descriurem les Ediciones C.N.T. parlarem més a bastament de l'impressor tipògraf anarquista català Hermós Plaja i Saló (Palamós, 1882 - Palafrugell, 1982).²³⁷ La seva activitat política i revolucionària va estar lligada a l'anarcosindicalisme i a la C.N.T., serà successivament director de la *Solidaridad obrera*, creador juntament amb la seva dona de diverses editorials: Hoy, Vértice i Crisol de Barcelona.

Acabada la Guerra Civil el matrimoni Plaja-Sans amb dues filles travessen la frontera, el fill Germinal, combatent en el bàndol republicà, cau presoner i queda en un camp de concentració de Pamplona sense poder escapar d'Espanya. Hermós Plaja és separat de les dones, internat en diversos hospitals a causa d'una ferida a la cama rebuda en estranyes circumstàncies a principi de la Guerra. Després de mesos a França, i a pesar de les dificultats, aconseguen embarcar cap a Mèxic el 1940. Arribats al país són enviats a San Andrés Tuxtla, a l'estat de Veracruz. D'aquí, i per raons mèdiques, es traslladen a la Ciutat de Mèxic, i Hermós Plaja reprèn poc a poc el contacte i l'activitat política i d'edició. Això ho farà des de la casa on van a viure des de la seva arribada a la Ciutat de Mèxic, la coneguda calzada de Tlalpan que en el logotip de l'empresa apareix amb una errada tipogràfica.

El recompte de la feina feta per Ediciones Vértice (l'Editorial Vértice de Barcelona es convertirà en les Ediciones Vértice a l'exili de Mèxic) està estudiat en profunditat per Ignacio Clemente Soriano Jiménez (2002); en fem un resum conjuntament amb les dades que hem pogut obtenir a partir de les mateixes obres.

Les dues primeres obres, d'Anselmo Lorenzo, surten el 1946 a un preu de 15 pesos enquadernades en tela. El préstec de 6.800 \$ que demana per tal d'editar el llibre triga quatre anys a tornar-lo i no tres mesos com havia calculat, i ho fa a partir de la feina feta i no per les vendes de l'obra que van ser molt menors (400 exemplars a tota Amèrica) i més lentes del que Plaja havia imaginat.

Poc a poc va reeditant obres que havia publicat a Barcelona prèviament o d'antics companys de Catalunya i, aleshores, amics a l'exili: Pere Foix i Agustí Cabruja, de qui publica una obra sobre els camps de concentració: *La ciudad de madera*.

Alguna de les obres que editen en català duen el logotip i el nom d'Editorial Vértice de Barcelona.

Els preus depenen del cost de fabricació, la impressió és més cara quan es fa fer a tercers i provoca deutes, de les enquadernacions se n'ocupa la mateixa Carme Paredes Sans. Sovint allò que es guanya s'envia a la gent amb problemes que han quedat atra-

²³⁷ Els arxius del qual es troben a la Biblioteca Pública Arús de Barcelona i a qui Ignacio Clemente Soriano Jiménez va dedicar la seva interessant i hercúlia tesi: *Hermoso Plaja Saló y Carmen Paredes Sans: el anarquismo silencioso, 1889-1982* (2002). També es conserva fitxa d'asilat polític d'ell i de les filles Acràcia (1916) i Camèlia (1917) en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=56414&accion=4&pila=true>>.

pats a Catalunya. Alguns dels preus són així, intencionadament baixos, o com el llibre de Pere Foix (1947) que es ven a la voluntat, amb un preu mínim d'1.00 \$.

A partir del segell editorial, Plaja pot aconseguir llibres a preu més baix i pot fer de distribuïdor de llibres i llibreter i eixugar en part deutes que contrau publicant. El mercat de l'exili francès, que es pensava podia absorbir part de la producció de llibres que no es venen a Amèrica, per causa de la devaluació del franc retorna menys diners del que l'edició en pesos mexicans havia costat.

A partir de 1949, la família Plaja-Sans compra una impremta i poden començar a editar els seus llibres a més de fer treballs per a d'altri i seguir produint propaganda política i sindical.

A l'exili de Mèxic segueix les seves tasques de llibreter, impressor i agitador polític, fins al seu retorn definitiu a Catalunya l'any 1977.

Obres editades

1946

Lorenzo, Anselmo (1946). *1: Primer periodo de la Asociación Internacional de los Trabajadores en España. 2: Continuación de la Asociación Internacional de los Trabajadores en España*. México, D.F.: Ed. Vértice.

Lorenzo, Anselmo; Marbá, Palmiro (1946). * *El proletariado militante: memorias de un internacional: primer periodo de la Asociación de los Trabajadores en España*. México: Ediciones Vértice. 619 p.

1947

Cabruja, Agustí (1947). * *La ciudad de madera*. Ilustraciones de Porta. México: Editorial Vértice. 143 p. A la portada, logotip de l'Editorial Vértice de Barcelona.

Foix, Pere (1947). *Sancho Panza, el idealista*. México: Ediciones Vértice. [Donativo mínimo de 1 \$].

Gener, Pompeu (1947). * *El intelecto helénico: la poesía, el arte dramático, la filosofía*. México, D.F.: Ediciones Vértice. 189 p. (Colección Vértice; 1). Tirada 1.000 exemplars a 4.00 \$. 200 paper i enquadernació especial, a 6.00 \$.

Gori, Pietro (1947). *Ensayos y conferencias*. México: Ediciones Vértice. 175 p. (Colección Vértice; 2). 3.50 \$

Gori, Pietro (1947). *El primero de mayo boceto dramático*. México: Vértice. 31 p. 0.30 \$

Merezhkovsky, Dmitry Sergeevich (1947). *La Atlántida*. Versión de J. Rodolfo Lozada. México: Vértice. XI, 259 p.

Merezhkovsky, Dmitry Sergeevich (1947). *L'Atlantide*. Traducción de Taïna Zapada. México: Editorial Vértice. XI, 269 p.

Rey, Miguel (1947). *¿Dónde está Dios?* México: Vértice. 16 p. 0.30 \$

Salvaneschi, Nino (1947). *Breviario de la felicidad*. Versión de J. Rodolfo Lozada. México: Editorial Vértice. 142 p.

Ugarte, Manuel (1947). *Escritores iberoamericanos de 1900: Delmira Agustini, Francisco Contreras, José Santos Chocano, Rubén Darío, Enrique Gómez Carrillo, José Ingenieros, Leopoldo Lugones, Amado Nervo, Belisario Roldán, Florencio Sánchez, Alfonsina Storni, José M. Vargas Vila*. México: Ed. Vértice.²³⁸

1948

Coen, Arrigo (1948). *El lenguaje que usted habla, filología efímera*. México: Editorial Vértice. 402 p. (Colección Nuestra América).

1951

Cabruja, Agustí (1951). *Raiïm (poemes)*. Il·lustracions de Porta; crítiques de Ll. Nicolau d'Olwer, Joan Corominas, Carles Riba. México: [«Ediciones Vértice»]. 108 p.

1952

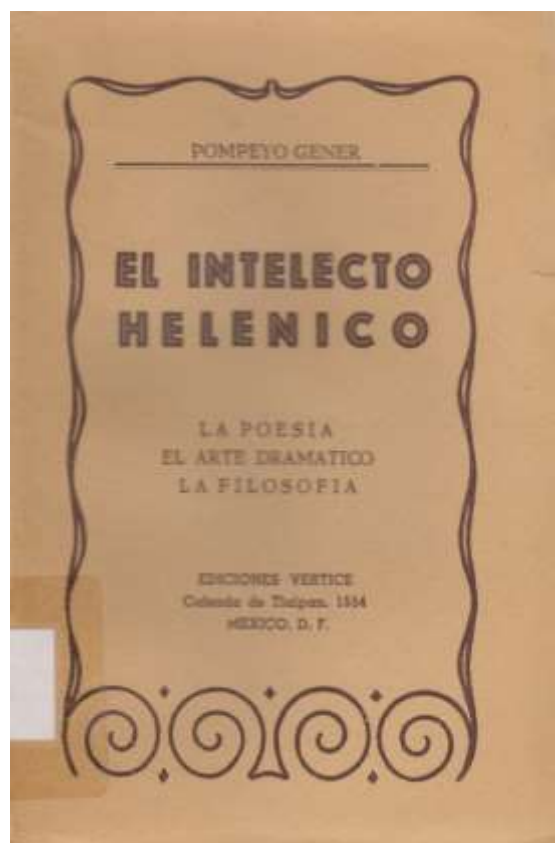
Huguet Ribé, José (1952). * *Racismo, clasismo, nacionalismo*. México, D.F.: Ediciones Vértice. 161 p.

²³⁸ Segons Ignacio Clemente Soriano Jiménez (2002) aquesta no seria una obra de Plaja, ja que no coincideix temàticament ni es conserva a la seva biblioteca. Una biblioteca que ocupava tota la casa però es trobava en perfecte ordre i llesta per al retorn a Catalunya quan caigués Franco. Van ser necessaris tres camions per enquibir tota la biblioteca en aquest viatge.

Lorenzo, Anselmo; Marbá, Palmiro (1946). *El proletariado militante: memorias de un internacional: primer periodo de la Asociación de los Trabajadores en España*. México: Ediciones Vértice. 619 p.

[El logotip és el de l'editorial de Barcelona, el peu d'impremta és mexicà, amb un error en el nom de la calçada (i.e.: Tlalpan)]

Gener, Pompeu (1947). *El intelecto helenico: la poesía, el arte dramático, la filosofía*. México, D.F.: Ediciones Vértice. 189 p. (Colección Vértice; 1).

Cabruja, Agustí (1947). *La ciudad de madera*. Ilustraciones de Porta. México: Editorial Vértice. 143 p.

[1941-1948]

Ediciones Xóchitl	
Fundadors, directius i editors	Eduardo de Ontañón Mada Carreño Joaquín Ramírez Cabañas
Adreces conegudes	
Impremtes	Imprenta Ribadeneyra. Imprenta Grafos. Compañía Editora Nacional, S.A. Donceles 97 México.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	43
Matèries editades	Biografies, història
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Les Ediciones Xóchitl són fundades el 1941 pels refugiats Eduardo de Ontañón (Burgos, 1904 - Madrid, 1949), la seva companya Mada Carreño (Magdalena Martínez Carreño, Madrid, 1914 - Ciutat de Mèxic, 2000)²³⁹ i l'advocat mexicà Joaquín Ramírez Cabañas.

Ja hem vist com algunes de les editorials espanyoles adoptaven noms mexicans, més concretament de la llengua nàhuatl: Ediciones Quetzal, Tenotichtlan o més endavant encara l'Editorial Iztaccihuatl. En aquest cas un nom de dona, Xóchitl, que significaria

²³⁹ No hem aconseguit recuperar la traça de cap dels dos en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

flor o reina de les flors i seria representada en el logotip de l'editorial, el glif asteca de Xóchitl.

Hem pogut acompanyar el recorregut de de Ontañón gràcies a l'estudi d'Ignacio Fernández de la Mata (2003) i de la recuperació i identificació dels llibres publicats per Ediciones Xóchitl.

Eduardo de Ontañón Levantini era fill d'un periodista i editor de revistes a Burgos, des de ben jove coneixia el negoci i va continuar el del seu pare a la mort d'aquest, escrivint, participant en revistes culturals i d'avantguarda, fent de llibreter i, ocasionalment, d'editor.

El 1935, amb la seva primera dona Soledad Peña i els quatre fills del matrimoni van cap a Madrid, on de Ontañón participarà en diversos diaris i revistes de la ciutat. La Guerra Civil sorprèn la família a Madrid, on dirigirà la revista *Estampa*, on ja hi col·laborava, després es desplaça a València on dirigirà el diari *Verdad* i, finalment, a Barcelona, amb una nova companya sentimental Mada Carreño, jove periodista de Madrid.

Amb la caiguda de Catalunya passa a França i és internat en un camp de concentració, d'allà a la Gran Bretanya, amb Pedro Garfias i amb Mada Carreño parteixen cap a l'exili de Mèxic. A Madrid deixa la primera dona, Soledad Peña, i els fills.

Com ja hem comentat, el 1941 de Ontañón i Carreño, amb el concurs d'un soci mexicà (per llei sempre calia un soci del país per engegar un projecte empresarial, això és, una participació nacional superior al 50 %) funden les Ediciones Xóchitl. La nova editorial comença per proposar una col·lecció *Vidas mexicanas*, a imitació de la d'Espasa-Calpe *Vidas españolas e hispanoamericanas del siglo XIX*, on de Ontañón hi havia publicat dues obres.

Aquestes vides són una barreja de personatges molt populars al país: Hernán Cortés, Vicente Guerrero, Miguel Hidalgo, José María Morelos, Francisco Madero, Fra Juníper Serra i amb d'altres de menys coneguts: Gastón de Raousset, Ponciano, Pedro Moya de Contreras. De Ontañón n'escriu un parell i Pere Foix i Josep Ma. Miquel i Vergés títols ben significatius: *Pancho Villa* i *Mina: el español frente a España*.²⁴⁰

Les dues llibreries Porrúa (Manuel Porrúa i Porrúa Hermanos), dels llibreters més importants de l'època, distribuiran la seva obra. El cas és que de Ontañón portava experiència anterior en el negoci i sabia com calia obrar, l'ajuda de Mada Carreño va ser també en aquest sentit essencial.

²⁴⁰ De Francisco Xavier Mina (Otano, Navarra, 1789 - Pénjamo, Guanajuato, 1817) sabem per la història espanyola que va ser un militar i guerriller durant la Guerra del Francès, i associem sovint el seu nom al del seu oncle Francisco Espoz per aquests fets: Espoz i Mina. El que pocs saben és que, acabada la seva activitat de resistència i el seu empresonament a França, Francisco Xavier Mina, liberal, retorna a Espanya i topa amb Ferran VII. Mina passa a França, a la Gran Bretanya, als Estats Units i, finalment, a Mèxic on lluita contra la tirania del rei Ferran al costat dels insurgents mexicans fins que és fet presoner per les tropes colonials espanyoles i afusellat.

A més de *Vidas mexicanas*, s'enceta una col·lecció de viatgers per Mèxic, *Historias apasionadas*, més del gust de la seva dona, Mada Carreño; i, més tard, la col·lecció per a bibliòfils anomenada *Biblioteca mexicana de libros raros y curiosos*, amb una tirada menor.

Fora de catàleg de Ontañón publica una obra interessant sobre el país, *Manual de México*, una evocació de Mèxic de gran valor descriptiu i literari; val a dir que de Ontañón treballa també com a cap de propaganda de l'Asociación Mexicana de Turismo, depenent de la Secretaría de Gobernación. El treball d'impremta va ser fet per la Compañía Editora Nacional, S.A.

El 1948, se separa de Mada Carreño i, a instàncies d'aquesta mateixa, entra en contacte amb la seva primera dona a Madrid, comprova que no hi ha judicis pendents contra ell i torna, malalt, a Madrid a reunir-se amb la família. Legalment davant les instàncies franquistes el divorci mexicà no valia i seguia casat amb Soledad Peña. Un any després del seu retorn sol, molt malalt i abatut, mor.

Com a tancament, Mada Carreño ven les Ediciones Xóchitl i envia els guanys a Madrid, íntegrament, a la primera dona i els fills de de Ontañón.

Estranyament, hi ha un buit des del final del projecte de de Ontañón-Carreño, el 1947, fins a 1950 i 1951. Caldria comprovar novament les obres per veure si són ja dels nous propietaris de les Ediciones Xóchitl. Hi ha una Editorial Nueva Xóchitl, a partir de 1956, però ja no entra en el nostre estudi.

Les obres d'Ediciones Xóchitl són encara ara un referent, i un objecte bibliogràfic present i abundant a les llibreries de vell de la Ciutat de Mèxic. Les seves cobertes característiques resulten molt fàcilment identificables, sempre amb un petit motiu al·legòric relatiu al biografat i la seva signatura; tot plegat, la seva edició senzilla però de qualitat ortotipogràfica són el resultat de l'ofici de de Ontañón, l'empremta de Mada Carreño i el treball de premses com les de Grafos, on hi participen força exiliats.

1941

Ontañón, Eduardo de (1941). * *Desasosiegos de Fray Servando*. México: Ediciones Xóchitl. 186 p. (Vidas mexicanas; 4).

En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el 5 de noviembre de 1941, en la Imprenta Ribadeneyra, de la ciudad de México.

Ramírez Cabañas, Joaquín (1941). *Gastón de Raousset, conquistador de Sonora*. México: Ediciones Xóchitl. 192 p. (Vidas mexicanas; 3).

Vasconcelos, José (1941). *Hernán Cortés: creador de la nacionalidad*. México: Ediciones Xóchitl. 181 p. (Vidas mexicanas; 1).

1942

Gómez de Orozco, Federico (1942). *Doña Marina, la dama de la conquista*. México: Ediciones Xóchitl. 190 p. (Vidas mexicanas; 2).

Jarnés, Benjamín (1942). *Manuel Acuña, poeta de su siglo*. México: Ediciones Xóchitl. 185 p. (Vidas mexicanas; 6).

Yáñez, Agustín (1942). *Fray Bartolomé de las Casas: el conquistador conquistado*. 184 p. (Vidas mexicanas; 5).

1943

Herrera Carrillo, Pablo (1943). *Fr. Junípero Serra, civilizador de las Californias*. México: Ediciones Xóchitl. 233 p. (Vidas mexicanas; 8).

María y Campos, Armando de (1943). *Ponciano: el torero con bigotes*. México: Ediciones Xóchitl. 218 p. (Vidas mexicanas; 7).

Ortiz de Montellano, Bernardo (1943). *Figura, amor y muerte de Amado Nervo*. México: Ediciones Xóchitl. 164 p. (Vidas mexicanas; 10).

Ríos, Eduardo Enrique (1943)... *Felipe de Jesús, el santo criollo*. México: Ediciones Xóchitl. 193 p. (Vidas mexicanas; 11).

Romero de Terreros, Manuel (1943). *El conde de Regla, Cresco de la Nueva España*. México: Ediciones Xóchitl. 175 p. (Vidas mexicanas; 9).

1944

Ibarra de Anda, Fortino (1944). *Carlota, la emperatriz que gobernó*. México: Ediciones Xóchitl. 192 p. (Vidas mexicanas; 18).

Jiménez Rueda, Julio (1944). *Don Pedro Moya de Contreras, primer inquisidor de México*. México: Ediciones Xóchitl. 188 p. (Vidas mexicanas; 16).

Mancisidor, José (1945 i.e. 1944). * *Miguel Hidalgo: constructor de una patria*. México: Ediciones Xóchitl. 202 p. (Vidas mexicanas; 17). Se terminó de imprimir esta obra en los talleres de la Imprenta Grafos, en la ciudad de México, D.F., el día 2 de diciembre de 1944.

María y Campos, Armando de (1944). *Ángela Peralta, el ruiseñor mexicano*. México: Ediciones Xóchitl. 185 p. (Vidas mexicanas; 15).

Ocaranza, Fernando (1944). *Gregorio López, el hombre celestial*. México: Ediciones Xóchitl. 177 p. (Vidas mexicanas; 14).

Valle, Rafael Heliodoro (1944). *Itúrbide, varón de Dios*. México: Ediciones Xóchitl. 185 p. (Vidas mexicanas; 12).

Wallace, Elizabeth (1944). *Sor Juana Inés de la Cruz, poetisa de corte y convento*. México: Ediciones Xóchitl. 181 p. (Vidas mexicanas; 13).

1945

Echánove Trujillo, Carlos A. (1945). *Leona Vicario, la mujer fuerte de la independencia*. México: Ediciones Xóchitl. 190 p. (Vidas mexicanas; 21).

Ibarra de Anda, Fortino (1945). *El padre Kino: misionero y gobernante*. [Eusebio Francisco Chino, S.J.]. México: Ed. Xóchitl. 128 p. (Vidas mexicanas; 22).

Miquel i Vergés, J. M. (1945). * *Mina: el español frente a España*. México: Ediciones Xóchitl. 202 p. (Vidas mexicanas; 20). En el colofó: Se terminó de imprimir esta obra en los talleres de Imprenta Grafos, en México, D.F., el día 14 de mayo de 1945.

Núñez y Domínguez, José de J. (1945). *Don Antonio de Benavides: el incógnito tapado*. México: Ediciones Xóchitl. 190 p. (Vidas mexicanas; 19).

Rojas Garcidueñas, José (1945). *Don Carlos de Sigüenza y Góngora, erudito barroco*. México: Ediciones Xóchitl. 169 p. (Vidas mexicanas; 23).

Sigüenza y Góngora, Carlos de; Universidad de México (1945). *Triunfo parténico: que en glorias de María Santísima, inmaculadamente concebida, celebró la pontificia, imperial y regia Academia Mexicana en el bienio que como su rector la gobernó el doctor don Juan de Narváez*. México: Ediciones Xóchitl. 328 p. (Biblioteca mexicana de libros raros y curiosos; 1).

Urquizo, Francisco L. (1945). *Morelos: genio militar de la independencia*. México: Ediciones Xóchitl. 181 p. (Vidas mexicanas; 24).

1946

Carreño, Alberto María (1946). *Bernal Díaz del Castillo, descubridor, conquistador, y cronista de la Nueva España*. México: Ediciones Xóchitl. 187 p. (Vidas mexicanas; 26).

Castillo Grajeda, José del (1946). *Compendio de la vida y virtudes de la venerable Catarina de San Juan*. México: Ediciones Xóchitl. 205 p. (Biblioteca mexicana de libros raros y curiosos; 2).

Chateaubriand, François Auguste René; M.R.C. (1946). *Lucila y Carlota*. México: Xóchitl. 92 p. (Historias apasionadas).

Dostoievski, Fiodor (1946). *Las noches blancas*. México, D.F.: Xóchitl. 124 p. (Historias apasionadas).

García Iglesias, Sara (1946). *Isabel Moctezuma, la última princesa azteca*. México: Ediciones Xóchitl. 208 p. (Vidas mexicanas; 27).

Gemelli Careri, Giovanni Francesco (1946). *Las cosas más considerables, vistas en la Nueva España*. Traducción de José María de Agreda y Sánchez; prólogo de Alberto María Carreño. México: Ediciones Xóchitl. 204 p. (Biblioteca mexicana de libros raros y curiosos; 3).

Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus (1946). *La puerta tapiada*. México: Xóchitl. 111 p. (Historias apasionadas).

Magaña-Esquivel, Antonio (1946). *Guerrero, el héroe del Sur*. México: Ediciones Xóchitl. 189 p. (Vidas mexicanas; 26).

Ontañón, Eduardo de (1946). * *Manual de México*. México D.F.: Ediciones Xóchitl. 201 p. Se terminó de imprimir este libro el día 4 de junio de 1946 en los talleres tipográficos de la Compañía Editora Nacional, S.A., Donceles 97 México.

Rubio Mañé, J. Ignacio, (1946). *D. Luis de Velasco, el virrey popular*. México: Ediciones Xóchitl. 188 p. (Vidas mexicanas; 28).

Taracena, Alfonso (1946). *Madero, el héroe cívico*. México: Ediciones Xóchitl. 186 p. (Vidas mexicanas; 29).

1947

Ferrer Mendiola, Gabriel (1947). *Justo Sierra, el maestro de América*. México: Ediciones Xóchitl. 191 p. (Vidas mexicanas; 30).

Gage, Thomas (1947). *Nueva relación que contiene los viajes de Tomás Gage a la Nueva España, sus diversas aventuras y su vuelta por la Provincia de Nicaragua hasta la*

Habana, con la descripción de la Ciudad de México. Prólogo Artemio de Valle-Arizpe. México: Ediciones Xóchitl. 496 p. (Biblioteca mexicana de libros raros y curiosos; 4).

1950

Foix, Pere (1950). *Pancho Villa*. México: Ediciones Xóchitl. 278 p. (Vidas mexicanas; 7).

Herrera Carrillo, Pablo (1950). *Fray Junípero Serra, civilizador de las Californias*. México: Ediciones Xóchitl. 233 p. (Vidas mexicanas; 8).

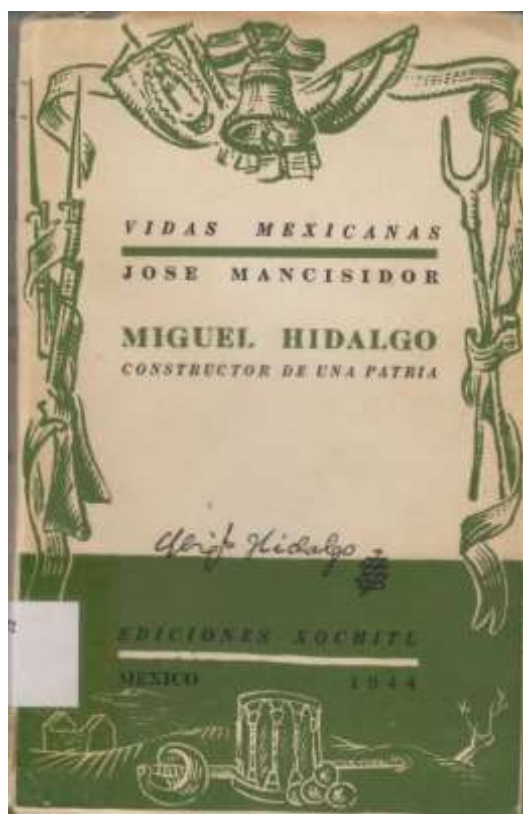
Nervo, Amado (1950?). *Amnesia*. México: Ediciones Xóchitl: Distribuido por Libros y Revistas. 123 p. (Historias apasionadas).

1951

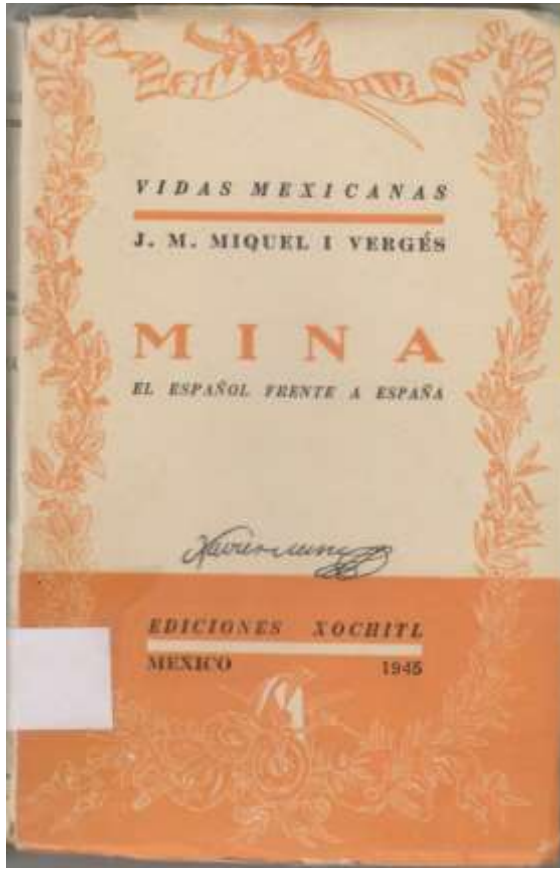
Foix, Pere (1951). *Juárez*. 2ª ed. corregida y aumentada. México, D.F.: Ediciones Xóchitl. 291 p.

Ontañón, Eduardo de (1941). *Desasosiegos de Fray Servando*. México: Ediciones Xóchitl. 186 p. (Vidas mexicanas; 4).

Mancisidor, José (1944). *Miguel Hidalgo: constructor de una patria*. México: Ediciones Xóchitl. 202 p. (Vidas mexicanas; 17).

Miquel i Vergés, J. M. (1945). *Mina: el español frente a España*. México: Ediciones Xóchitl. 202 p. (Vidas mexicanas; 20).

Edicions de la Biblioteca Catalana

[1942-1962]

Edicions de la Biblioteca Catalana	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic
Adreces conegudes	Calle El Salvador, México, D.F. Calle López, México, D.F. Calle Mesones, México, D.F.
Impremtes	B. Costa-Amic, Impressor
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	36 (En total 38)
Matèries editades	Literatura catalana: clàssics i exili
Llengües de publicació	Català, espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic Ediciones Libres Ediciones Quetzal Publicaciones Panamericanas Altres Costa-Amic Los Mil y un Libros, S.A. de C.V.

Quan hem fet la revisió de l'obra de l'editorial de B. Costa-Amic hem introduït la figura de l'editor de Centelles, la seva història, el seu perfil polític i personal; allà també hem avançat en part el projecte de la Biblioteca Catalana, del qual aquí n'ampliem la informació; reprenem per a aquesta finalitat l'obtinguda a partir dels estudis de Teresa Fèrriz Roure (1997; 1998).²⁴¹

La Biblioteca Catalana, més tard Edicions de la Biblioteca Catalana, es crea l'any 1942 com a reacció a les notícies que arriben de Catalunya. Costa-Amic hauria sabut de la crema de 18.000 llibres, obres clàssiques de la literatura catalana que, en una mena d'«acte de fe», les autoritats franquistes haurien cremat a Barcelona.

Aquest motiu vindria a reforçar i, sobretot, a estructurar la idea d'editar una col·lecció amb algunes de les obres més importants de la nostra literatura. Bartomeu Costa-Amic és conscient que aquesta empresa serà deficitària de partida, pel fet que es fa a Mèxic amb una població potencial de compradors insuficients —els mateixos refugiats que no sempre són compradors de llibres—²⁴² i amb el mercat català de l'Estat tancat a qualsevol entrada i al comerç d'aquests materials. Aquest fet però no el desencoratja i, per un sentiment de deure, es llança en el projecte sense fer estalvis en els mitjans: demana tipus mòbils a Nova York per tal de poder imprimir correctament en català, arriba a desplaçar-se a la Library of Congress per tal d'obtenir els textos clàssics a partir dels quals fer les edicions. Comença la Biblioteca Catalana amb l'ajut inicial de 1.000 \$ d'Enric Botey i Puig (El Masnou, 1877 - Mèxic, 1954), un vell resident arribat a Mèxic el 1898, ric comerciant, compromès amb la cultura catalana i aleshores president de l'Orfeó Català.

La voluntat de l'editor és de manteniment i de continuïtat amb el rigor necessari de selecció. Permetre als refugiats no deslligar-se d'una tradició clàssica en la qual beuen les noves generacions, tal com assenyala Teresa Fèrriz Roure (2011): «Només el manteniment i la continuació decidida de la pròpia tradició ajudaria les noves generacions d'exiliats a treballar amb rigor i seguretat, tot impeding que les obres de creació caiguessin en la carrincloneria o el més folklòric memorialisme.»

En el catàleg de la Biblioteca Catalana hi ha la literatura de més de gruix que considera recuperar Costa-Amic, tot començant per un clàssic contemporani, *El comte Arnau* de Josep Ma. de Sagarra, tota una declaració de principis; hi trobem: Ramon Llull, Francesc Eiximenis, Bernat Metge, Ausiàs Marc, Jacint Verdaguer, Teodor Llorente, Joan Alcover, Joan Maragall i Josep Carner, entre els clàssics. Però també és un altaveu per a la literatura contemporània i de les noves veus que per edat i cicle vital s'estan forjant i creant a l'exili: Agustí Bartra, Artur Bladé Desumvila o Anna Murià, per citar els

²⁴¹ Només hem contrastat que ens apareixen alguna referència bibliogràfica més que a Teresa Fèrriz, 38 en lloc de 36 obres. No és una dada però important, ja que a falta d'una investigació amb tots els llibres a la vista no podem donar la nostra documentació com a certa i definitiva.

²⁴² En aquest sentit, Bartomeu Costa-Amic comenta a Marià Manent (1989) que hi ha senyorassos «catalanistes de tota la vida» que no compren mai cap llibre en català.

més interessants literàriament i en la nostra modesta opinió; també hi té lloc la fixació memorialística de la pròpia experiència de l'exili, lamentablement poc coneguda i apreciada a l'interior del Principat: el mateix Bartra, Jordi Arquer, Emili Sabaté o Josep M. Poblet.

La Biblioteca Catalana va tenir diverses col·leccions: *Antologies poètiques mínimes*, *Documents*, *Els infants catalans a Mèxic*, *Monografies d'art*, *La nostra llengua* i *Petites antologies*.

L'edició sembla que es va fer normalment en dues tirades, una de bibliòfil, amb relligat de luxe i amb una tirada de 200 exemplars, i una segona i principal de més popular també però de qualitat, quant al paper, la tipografia i l'enquadernació, de tirades diverses segons els títols. La venda, com ja s'ha comentat en les edicions catalanes a Mèxic, es feia a domicili en el cas dels refugiats catalans a Mèxic, o per correu i subscripció cap a l'estranger.²⁴³

La vida de les Edicions de la Biblioteca Catalana va de la seva fundació, el 1942 fins el 1962, data de l'última edició, el llibre de Rafael Tasis, *Tres*, premiat per la *Nova revista* d'Avel·lí Artís i Balaguer. De fet, però, la vida de les Edicions s'acaba el 1948, data de la partida de Costa-Amic cap a Guatemala per fer-se càrrec de l'editorial de la Secretaria de Educació del govern progressista d'aquella república centreamericana; es pot dir que 1948 és la data de tancament de la Biblioteca, entre 1949 i 1962 es publiquen només tres títols atzarosos i testimonials.

Les Edicions de la Biblioteca Catalana publiquen un total 37 obres i Bartomeu Costa-Amic ostenta el mèrit d'haver creat la col·lecció de llibres catalans més àmplia en nombre publicada a l'exili.²⁴⁴

²⁴³ Alguns dels informants: Martí Soler, Artís, Llorens... ja ens havien comentat que recordaven el refugi- at català que passava regularment pels domicilis de la comunitat catalana de la Ciutat de Mèxic venent llibres editats en aquesta llengua però que, malauradament, cap no en recordaven el nom. Finalment, i gràcies als bons oficis de la bibliotecària i amiga Antònia Llorens de Ciutat de Mèxic i dels contactes que va fer, va ser la professora Tessa Calders Artís, a Barcelona, qui va aconseguir recordar el nom del Sr. Ramoneda.

²⁴⁴ Per aquest motiu Bartomeu Costa-Amic va rebre el 1986 la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya.

1942

Bartra, Agustí (1942). * *L'estel sobre el mur* [portada: Pere Calders]. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. 198 p.: il.; 18 cm. (Biblioteca catalana; 3).

Bartra, Agustí (1942). * *Oda a Catalunya des dels tròpics: poesia*. Imatge: Joan Junyer, [portada: Pere Calders]. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. [14 p.], [1 f. de làm.]: il.; 21 cm.

Foix, Pere (1942). * *Catalunya, símbol de llibertat*. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana. 231 p.

Sagarra, Josep M. de (1942). * *El comte Arnau: poema*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. 330 p. (Biblioteca catalana; 1).

1943

Almenara, Roc d' (pseud. d'Emili Sabaté Casals) (1943). * *Diari d'un refugiat català*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. (Col·lecció Documents).

Arquer, Jordi (1943). * *El futur de Catalunya i els deures polítics de l'emigració Catalana*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. 115 p.

Bartra, Agustí (1943). * *Xabola*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

1944

Bladé i Desumvila, Artur (1944). *Geografia espiritual de Catalunya: segons les teories de Francesc Pujols*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. 110 p. (Documents; 2) Premi Concepció Rabell 1944.

Castelao (1944). *Castilla no es España, es la anti-España*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

Miquel i Vergés, Josep Maria (1944). *Els primers romàntics dels països de llengua catalana*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. [Extret de Teresa Fèrriz Roure].

Vallés, Jorge (Jordi Vallès i Ventura); Porta, Marcel·lí, il. (1944). *Els pollets de colors: (conte per a infants)*. Il·lustracions de M. Porta. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. (Els Infants catalans a Mèxic).

1945

Guasch, Joan M. (1945). *Antologia poètica mínima*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. [Extret de Teresa Fèrriz Roure].

Poblet, Josep M. (1945). *Terres d'Amèrica: impressions de viatge*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. 101 p.

1946

Alcover, Joan (1946). *Antologia poètica mínima*. Mèxic, D.F.: [B. Costa-Amic].

Audvert, Pompeu (1946). *Gravat català, al boix*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. 42, [40] p.: il.; 24 cm. Referències bibliogràfiques.

Carner, Josep (1946). *Antologia poètica mínima*. Mèxic, D.F.: [B. Costa-Amic].

Fabra, Pompeu (1946). *Diccionari ortogràfic abreujat*. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana. (La Nostra llengua; 1).

Fabra, Pompeu (1946). *Les principals faltes de gramàtica*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. (La Nostra llengua; 2).

Jaume I (1946). *La Conquesta de Mallorca*. Reducció de Lluís Nicolau d'Olwer. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana. 109 p, [24] p. de làm.

Maragall, Joan (1946). *Antologia poètica mínima*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

Marc, Ausiàs (1946). *Poesies*. Selecció de J. E.; amb una nota biogràfica per Lluís Nicolau d'Olwer. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana.

Metge, Bernat (1946). *Lo somni*. Edició de Lluís Nicolau d'Olwer. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

Mistral, Frédéric (1946). *Mireia: poema provençal*. Traducció catalana de Maria-Antònia Salvà; pròleg de Jean Camp. 2a ed. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana. 282 p. (Biblioteca catalana; 4).

1947

Audvert, Pompeu (1947). *Gravat català: amb seixanta reproduccions, quatre gravats originals i una auca d'arts i oficis*. Mèxic D.F.: Biblioteca Catalana. [40] p.; 24 cm.

Carner-Ribalta, J.; Portolà, Gaspar de (1947). *Els catalans en la descoberta i colonització de Califòrnia, seguit del «Diari històric» de Gaspar de Portolà*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

Llorente, Teodor (1947). *Antologia poètica mínima*. Mèxic: Edicions de la Biblioteca Catalana.

Llull, Ramon (1947). *Llibre d'amic e amat*. Antoni Maria Sbert. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana.

Murià, Anna. *El nen blanc i el nen negre*. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana.

Prat de la Riba, Enric (1947). *La nacionalitat catalana*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

Salvat-Papasseit, Joan (1947). *Antologia poètica mínima*. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana. [Extret de Teresa Fèrriz Roure].

1948

Bartra, Agustí (1948). *Màrsias i Adila*. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana. [Extret de Teresa Fèrriz Roure].

Verdaguer, Jacint (1948). *Canigó: poema*. Maria Àngels Anglada, Maria Parés. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

1954

Nicolau d'Olwer, Lluís (1954). *Expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*. 2a ed. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. 302 p., XXIV p. de làm., [2] f. de map.: il. (Biblioteca catalana; 8).

1955

Alba, Víctor (1955). *Pau Casals, un hombre solitario contra Franco*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

Espinasa Closa, Joan (1955). *La comarca del Vallès, monografia sentimental*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

1956

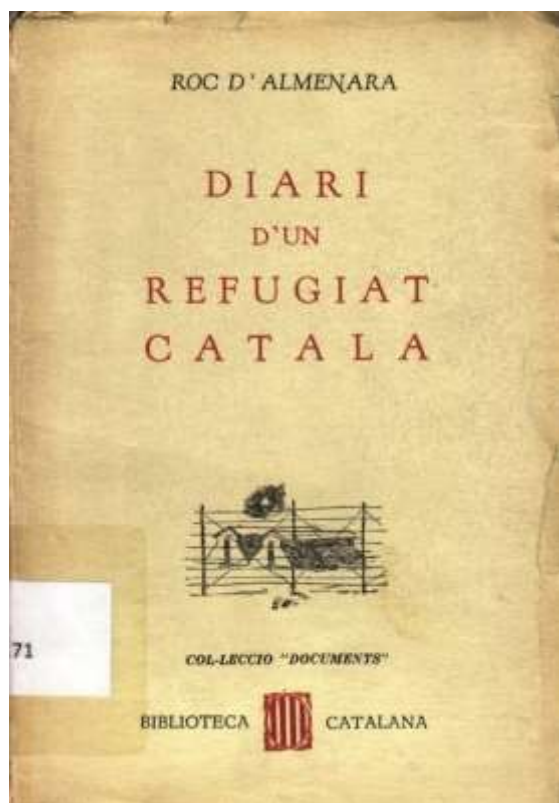
Bartra, Agustí (1956). *L'Evangelí del vent*. Ciutat de Mèxic: Biblioteca Catalana. 152 p.

1957

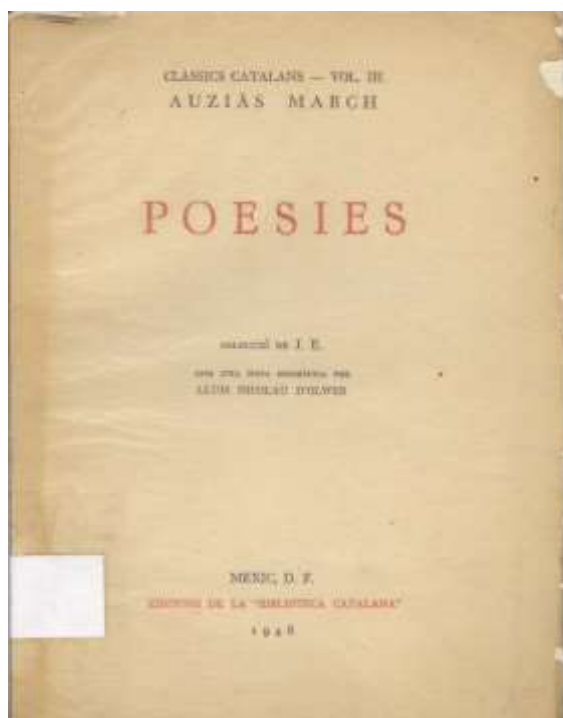
Pineda Fargas, Josep (1957). *Breve historia de Cataluña basada en historias catalanas modernas*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana.

1962

Tasis, Rafael (1962). *Tres*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. [Extret de Teresa Fèrriz Roure].

Almenara, Roc d' (pseud. d'Emili Sabaté Casals) (1943). *Diari d'un refugiat català*. Mèxic, D.F.: Biblioteca Catalana. (Col·lecció Documents).

Marc, Ausiàs (1946). *Poesies*. Selecció de J. E.; amb una nota biogràfica per Lluís Nicolau d'Olwer. Mèxic, D.F.: Edicions de la Biblioteca Catalana. 83 p.

Edicions Catalanes de Mèxic

[1952-1956]

Edicions Catalanes de Mèxic	
Fundadors, directius i editors	Ramon Fabregat
Adreces conegudes	Difusora del Llibre, Apartado 10319 - México, D.F.
Impremtes	Tallers gràfics de l'Editorial Fournier, S.A. Bolívar, N° 238 - A, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	8 (7 títols)
Matèries editades	Literatura, història, política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Pont blau</i> (Revista) Editorial Xaloc

Ramon Fabregat i Arrufat (Les Borges Blanques, 1894 - Ciutat de Mèxic, 1985)²⁴⁵ és el fundador de les Edicions Catalanes de Mèxic, més conegudes per haver estat l'editora de *Pont blau*, amb *Quaderns de l'exili*, potser les revistes de més qualitat i pes de l'emigració catalana.

²⁴⁵ Es conserven diverses fitxes seves com a exiliat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México, aquestes estan erròniament indexada sota el nom Ramón Fábregat Arrifat [i.e.: Arrufat]: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=21047>>.

Ramon Fabregat havia estat un polític i activista ja des del temps de la monarquia alfonsina i la dictadura de Primo de Rivera. Afiliat a Estat Català, participa amb Francesc Macià en la insurrecció de Prats de Molló. Jutjat a França, marxa a Bèlgica i amb la República torna a Barcelona i s'afilia al Bloc Obrer i Camperol (BOC). Durant la Guerra Civil és un alt càrrec de la Generalitat, concretament el director general d'Indústria. En caure Catalunya torna a passar a França i d'allà a Mèxic on participarà en tota mena de projectes relacionats amb el llibre i les revistes: funda i dirigeix una distribuïdora de llibres anomenada la Difusora del Libro (o Difusora del Llibre), les Edicions Catalanes de Mèxic, la revista *Pont blau* i, finalment, l'Editorial Xaloc, que veurem també més endavant, encara que molt poca de la seva obra quedi dins de la nostra cronologia.

El projecte de les Edicions Catalanes de París s'articulava en una sèrie de col·leccions temàtiques i, com ja hem apuntat, en la revista *Pont blau* que seria l'aportació més significativa d'aquestes edicions i el major esforç de treball i econòmic.

Les col·leccions van ser: *Sèrie Documents*, *Sèrie Literatura*, *Sèrie Biografies* (també anomenada *Sèrie Història i biografia*), *Sèrie La Fona* (amb una sola obra, *Odisseu*, d'Agustí Bartra)²⁴⁶ i finalment les *Monografies Bages*, la direcció de la qual requeria en Francesc Farreras Duran (Manresa, 1900 - Cuernavaca, 1985)²⁴⁷ que, com a mecenes, pagava l'edició.

La producció dels llibres de les Edicions Catalanes de Mèxic té un paral·lelisme amb els llibres publicats pel Club del Llibre Català; se'n fan càrrec l'Editorial Fournier, això és, Joan Boldó i Climent (Morella, 1902 - Mèxic, D.F.), propietari de l'Editorial Fournier. Boldó tenia força experiència, havia treballat abans de la Guerra a Barcelona a les impremtes La Catalana, de Francesc Millà, i La Neotípia, cooperativa d'ensenyament d'arts gràfiques. Els llibres tenen una bona qualitat tipogràfica, bones enquadernacions en rústica. Els preus semblen ajustats per a l'època, entre els 5.00 i els 10.00 \$.

Algunes de les obres van quedar en preparació i no es van publicar: *Abelard Tona*, *La llengua catalana*; *Geografia dels països de llengua catalana*; *Població dels països de llengua catalana*; *Gramàtica catalana*; *Macià: el procés de París*; *Macià: la seva estada a l'Argentina*.

²⁴⁶ Aquesta obra va ser prèviament censurada a Espanya, de fet la creació d'aquesta sèrie és la reacció i una conseqüència d'aquesta censura.

²⁴⁷ Francesc Farreras i Duran va ser un polític d'Esquerra Republicana de Catalunya, amb diversos càrrecs durant la Generalitat Republicana. En caure Barcelona es refugia a França i el 1942 arriba a Mèxic. Allà desenvolupa una activitat empresarial i cultural intensa, reorganitza la Biblioteca de l'Orfeó Català. En 1954 és escollit president del Parlament de Catalunya a l'exili. Amb les *Monografies Bages*, Farreras i Duran tenia la intenció de difondre textos que formessin l'esperit patriòtic de les noves generacions de catalans.

1952

Macià, Francesc (1952). *Macià: la seva actuació a l'estranger: 1*. Presentació de J. Carner-Ribalta, notes de Ramon Fabregat. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 221 p. (Sèrie Documents; 1).

Tona, Abelard (1952). *Quatre contes a muntanya*. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 101 p. (Sèrie Literatura; 1). Premi Narcís Oller en els Jocs Florals de Nova York de 1951.

1953

Bartra, Agustí (1953). *Odisseu*. Il·lustracions de J.M. Giménez Botey; portada de Pere Calders. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 284 p. (Sèrie La Fona).

Prat de la Riba, Enric; Muntanyola, Pere (1953). *Compendi de la doctrina catalanista*. Presentació per Francesc Farreras Duran; prefaci i notes d'Abelard Tona i Nadalmal. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 62 p. (Monografies Bages; 1).

Soler Vidal, Josep (1953). *Pere Fages, descobridor, cronista i governador de la Nova Califòrnia*. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 206 p. (Sèrie Història i biografia; 1).

1954

Fuster, Joan (1954). * *La poesia catalana fins a la Renaixença*. Presentació per Francesc Farreras Duran. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 51 p. (Monografies Bages; 2).
En el colofó: Aquest volum de Monografies Bages ha estat imprès als tallers gràfics de l'Editorial Fournier, S.A. Bolívar, N° 238 - A, México, D.F. Fou acabat el dia 24 d'abril de 1954.

1955

Riera Llorca, Vicenç (1955). *Catalunya en la Corona d'Aragó*. Introducció per Francesc Farreras Duran. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 61 p. (Monografies Bages; 3).
Premi Jaume Serra Húnter en els Jocs Florals de San José de Costa Rica.

1956

Macià, Francesc (1956). *Macià: la seva actuació a l'estranger: 2*. Pròleg de Josep Conangla-Fontanilles. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 221 p. (Sèrie Documents; 2).

Fuster, Joan (1954). *La poesia catalana fins a la Renaixença*. Presentació per Francesc Farreras Duran. Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic. 51 p. (Monografies Bages; 2).

Informació de les obres publicades i en preparació de les Edicions Catalanes de Mèxic.

Edicions Catalònia (Col·lecció Catalònia)

[1944-1953]

Edicions Catalònia (Col·lecció Catalònia)	
Fundadors, directius i editors	Avel·lí Artís i Balaguer
Adreces conegudes	Nápoles, 84-E, México, D.F.
Impremtes	Talleres de las Ediciones Minerva A. Artís, Imp. Imprenta de la L. Laredo
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	20
Matèries editades	Literatura, història, política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	A. Artís Imp. Col·lecció Catalònia Ediciones Minerva Librería CIDE La Nostra revista

Quan descrivíem les Ediciones Minerva ja vam avançar que el 1944 apareix sota aquesta editorial una col·lecció en català, la *Col·lecció Catalònia*, que a dreta llei no es tracta ben bé d'una edició de Minerva. En un principi les obres eren impreses per Artís Balaguer en els Talleres de les Ediciones Minerva i aquesta col·lecció apareix en ocasions com d'Ediciones Minerva. Acabarà sent una editorial primer com a Col·lecció Catalònia i més endavant, a partir del número 12 de la col·lecció, *Solitud* de Víctor Català (1946), com a Edicions Catalònia.

Segons explica Teresa Fèrriz Roure en *La edició catalana en México* (1998), Avel·lí Artís i Balaguer a partir de la Compañía Impresora de Ediciones (editorial i ben aviat també Librería CIDE, a l'avinguda dels Insurgentes, 70) va engegar el 1944 una col·lecció amb la intenció de proveir de bibliografia catalana de qualitat, i sense ànim de lucre per part d'Artís.²⁴⁸

La voluntat del vell Artís era fer un servei patriòtic, publicar llibres de qualitat quan enlloc se'n feien, sense guanyar-hi diners. Proposar textos ben editats, lliures de faltes (i això no era fàcil sense els tipus necessaris per a la impressió de textos catalans i amb operaris que desconeixien la llengua o, segons afirma Artís en les seves cartes:²⁴⁹ la voluntat de l'excel·lència). Tal com veiem amb les Edicions Catalanes de Mèxic, en les quals l'edició de la revista *Pont blau* se'n duia esforços i mitjans; en el cas de les Edicions Catalònia, Artís dedica força energies a *La Nostra revista*, de la qual ell n'és l'home orquestra, i amb una edat i una situació econòmica que no sempre acompanyaven.

Es podria dir que allà on guanyava un *peso* en l'edició en espanyol el perdia en l'edició en català, però sense enganys, de manera conscient. Els preus de les obres són molts dispers segons es pot apreciar en el catàleg de preus anunciats. Hi ha exemplars que es venen a 2.00 \$ i d'altres a 12.00 \$ sense que hi hagi una raó aparent, o a nosaltres se'ns escapa.²⁵⁰

Els primers llibres es produeixen en les impremtes de les Ediciones Minerva i ben aviat la producció passa a ser feta per Artís i Balaguer en els seus propis tallers, excepte l'últim de Bladé i Desumvila que s'imprimirà a la Imprenta de la L. Laredo.

El primer volum resulta un èxit; d'August Pi i Sunyer, *La novel·la del besavi*, se'n venen més de 500 exemplars en poc temps, tot un èxit, volem dir, per a la llengua i les circumstàncies en la que estava editada l'obra. Un èxit que anava acompanyat de la intenció d'Artís de publicar mensualment un volum.

Les Edicions Catalònia tenien una col·lecció de la qual n'és origen i que n'era el pal de paller, la *Col·lecció Catalònia*; les altres dues sèries són proposades sense èxit ni continuïtat: la *Col·lecció Verdager* i la *Col·lecció Almirall*. De la primera, de poesia, se n'edita un volum: *La collita tardana*, el segon volum de poesies queda en premsa; la segona, de temàtica històrica, no va arribar a passar d'una proposta.

Les obres sortides de la Col·lecció-Edicions Catalònia eren ben presentades, amb una qualitat ortotipogràfica destacada, mercès a la cura especial que hi dedicava el seu

²⁴⁸ En la correspondència entre Artís i Balaguer i Rafael Tasis també es veu aquest desinterès com a la llarga provoca autèntics maldecaps i situacions preocupants per a Artís (Agustí; Corominas, 2017).

²⁴⁹ Es podrà veure aquesta queixa en: Agustí, Lluís; Corominas, Diana (En preparació Encara???). *Correspondència Avel·lí Artís Balaguer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

²⁵⁰ Les devaluacions del peso mexicà per data, ens sembla que no poden ser aquí el motiu.

editor i impressor i d'aquells que el van acompanyar (Joan Sales és l'editor del volum de Verdaguer de *L'Atlàntida*).

En aquestes Edicions Catalònia es reeditaren obres de gran interès que havien estat publicades al país abans de la Guerra: la mateixa *L'Atlàntida* o *Solitud*, o novetats concebudes i escrites en les hores moroses de l'exili que avui són llibres cercats i preuats: *556 brigada mixta*, de Tísner, *Tots tres surten per l'Ozama*, de Riera i Llorca, *Temperatura* de Francesc Trabal, o el deliciós *Benissanet* d'Artur Bladé i Desumvila que va tancar l'aventura editorial del vell Artís, quan va caure malalt i un any abans de la seva mort.

Malauradament, quan això succeeix, no només l'editorial no sobreviu al traspàs d'Artís i Balaguer sinó que, a més, les obres de la «bodega»²⁵¹ de les Edicions Catalònia són venudes com a paper usat per la seva vídua (i segona esposa), Dolors Peris. La vídua i els Artís i Gener, fills del primer matrimoni, sembla que no tenien bones relacions i aquest fet podria no haver ajudat a una millor solució per a aquest fons.

²⁵¹ «Bodega» és a Mèxic el nom que se li dona a un magatzem, allà on s'hi diposita gènere i mercaderia; en aquest cas un magatzem de llibres.

1944

Artís, Avel·lí (1944). *Adrià Gual i la seva obra*. Mèxic, D.F.: Ediciones Minerva. 92 p. (Col·lecció Catalònia; 2). 2.00 \$

Moles, Joan (1944). *Mossèn Cinto*. Pròleg de Josep Carner. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 155 p. (Col·lecció Catalònia; 3). 4.00 \$

Pi i Sunyer, August (1944). *La novel·la del besavi*. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 437 p. (Col·lecció Catalònia; 1). 10.00 \$

1945

Aiguader i Miró, Jaume; Pi-Sunyer Bayo, Jaume (1945). *Miquel Servet*. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 311 p. (Col·lecció Catalònia; 6). 8.00 \$

Artís-Gener, Avel·lí (1945). *556 brigada mixta*. Pròleg del coronel Vicenç Guarnier. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 231 p. (Col·lecció Catalònia; 4). 6.00 \$

Nicolau d'Olwer, Lluís (1945). *El pont de la mar blava*. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 147 p. (Col·lecció Catalònia; 7). 4.00 \$

Verdaguer, Jacint (1945). *L'Atlàntida*. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. XLVI, 162 p. (Col·lecció Catalònia; 5). 5.00 \$

1946

Artís, Avel·lí (1946). *Adrià Gual i la seva obra*. 2a ed. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 92 p. (Col·lecció Catalònia; 2). 2.00 \$

Català, Víctor (1946). *Solitud*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 354 p. (Col·lecció Catalònia; 12).

Riera Llorca, Vicenç (1946). *Tots tres surten per l'Ozama*. Mèxic, D.F.: Ediciones Minerva. 222 p. (Col·lecció Catalònia; 9). 7.00 \$

Roig, Jaume (1946). *El darrer dels Tubaus*. Mèxic, D.F.: Ediciones Minerva. 312 p. (Col·lecció Catalònia; 8). 8.00 \$

Soldevila, Ferran; Bosch i Gimpera, Pere. *Història de Catalunya*. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 397 p. (Col·lecció Catalònia; 10). 12.00 \$

Vinyes, Ramon. *A la boca dels núvols*. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 247 p. (Col·lecció Catalònia; 11). 7.50 \$

1947

Guansé, Domènec (1947). *Retrats Literaris*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 196 p. (Col·lecció Catalònia; 13). 7.00 \$

Rovira i Virgili, Antoni (1947). *La collita tardana*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 207 p. (Col·lecció Verdaguer; 1). 12.00 \$.

Rovira i Virgili, Antoni (1947). *Teatre de la natura*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 155 p. (Col·lecció Catalònia; 15).

Trabal, Francesc (1947). * *Temperatura*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 362 p. (Col·lecció Catalònia; 14). 12.00 \$.

1948

Pous i Pagès, Josep (1948). *De la pau i del combat*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 437 p. (Col·lecció Catalònia; 16).

1950

Alba, Víctor (1950). *Els supervivents*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 251 p. (Col·lecció Catalònia; 17).

1953

Bladé i Desumvila, A. (1953). *Benissanet*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 205 p. (Col·lecció Catalònia; 18). Imprès en la Imprenta de la L. Laredo. Premi de Cultura Catalana de París, en els Jocs Florals del 1950.

Artís-Gener, Avel·lí (1945). *556 brigada mixta*. Pròleg del coronel Vicenç Guarnier. Mèxic, D.F.: Col·lecció Catalònia. 231 p. (Col·lecció Catalònia; 4).

Trabal, Francesc (1947). *Temperatura*. Mèxic, D.F.: Edicions Catalònia. 362 p. (Col·lecció Catalònia; 14).

[1954]

Edicions Costa Brava	
Fundadors, directius i editors	Martí Rouret Callol
Adreces conegudes	Apartat 12150. Mèxic, D.F.
Impremtes	Tallers gràfics de l'Editorial Sosa e Hijos. Callejón San Ignacio, 59, Mèxic, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura, novel·la
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Les Edicions Costa Brava van ser fundades el 1954 per Martí Rouret Callol (L'Escala, 1902 - Ciutat de Mèxic, 1968).²⁵² Només va editar, que se sàpiga, la novel·la d'Agustí Cabruja, *Les òlibes*.²⁵³

Martí Rouret Callol era mestre i polític d'Esquerra Republicana de Catalunya, diputat al Parlament de Catalunya, va participar en el Sis d'Octubre de 1934 i empresonat. Durant la Guerra Civil va ser conseller de Sanitat els primers mesos de la Guerra i de seguida comissari d'Ordre Públic i sotssecretari de Presidència.

²⁵² Es conserva fitxa com a asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=15083>>.

²⁵³ Poc temps després, l'any 1956, va aparèixer en castellà: *Aves siniestras*. Traducció de José María Francés. México: Libro-Mex.

Amb l'ensulsiada travessa la frontera amb França, on probablement coincideix amb Agustí Cabruja a Montpeller i el 1942 arriba a Mèxic a bord del *Nyassa*.²⁵⁴

Agustí Cabruja (Salt, 1911 - Ciutat de Mèxic, 1983) era un refugiat català que va treballar a UTEHA i va col·laborar en diversos diaris i revistes de l'exili; és autor d'una sèrie d'obres en català i castellà.

De la impressió de *Les òlibes* se n'ocupa un impressor mexicà, tal com apareix en el colofó, i va tenir una tirada de 1.000 exemplars; una tirada llarga si considerem que es tractava d'una edició en català. La qualitat de disseny, tipogràfica i d'enquadració són notables.

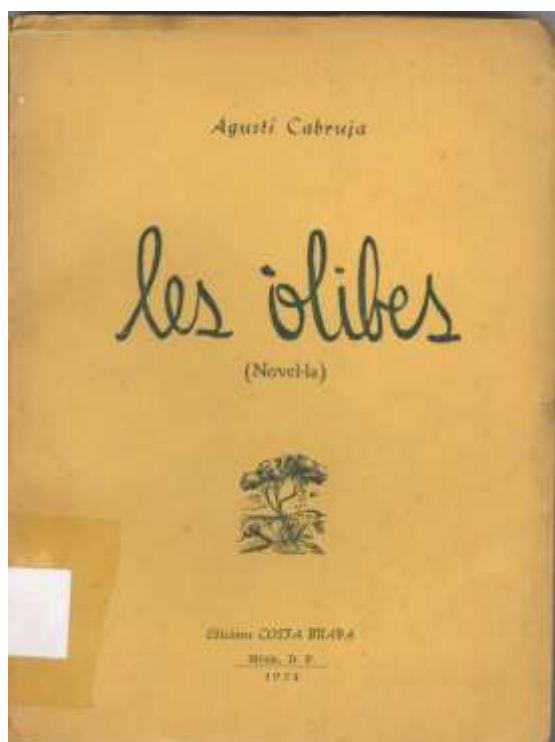
Es preveia una segona obra a Costa Brava i del mateix autor Cabruja, *El trull*. Sembla que no va sortir, malauradament, ni aquí ni enlloc.

Obres editades

1954

Cabruja, Agustí (1954). * *Les òlibes: novel·la*. Mèxic, D.F.: Costa Brava. 216 p. En el colofó: La primera edició d'aquest llibre s'acabà d'imprimir el dia 15 d'Octubre de 1954, als tallers gràfics de l'Editorial Sosa e Hijos. —Cjón. San Ignacio, 59, Mèxic, D.F.—, sota la direcció de l'impressor mexicà Daniel Sosa, gerent, en un tiratge de mil exemplars.

²⁵⁴ Gran amic d'Artur Bladé Desumvila del temps en que Martí Rouret era mestre a Móra d'Ebre, la seva figura durant la Guerra i l'exili apareix en l'obra del de Benissanet: *L'exiliada* (1976), *De l'exili a Mèxic* (1993), *Antoni Terré: la vida d'un català excepcional* (1978).

Cabruja, Agustí (1954). *Les òlibes: novel·la*. Mèxic, D.F.: Costa Brava. 216 p.

Editora Continental

[1942]

Editora Continental	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres: Tipográfica SAG.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	5
Matèries editades	Política, literatura, biografies
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Cal no confondre amb Editora del Continente ni amb la Compañía Editorial Continental, que són també de refugiats però posteriors.

L'Editora Continental va ser un projecte de curta durada, només un any, 1942, i cinc llibres. En dona notícia de la seva creació l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945). Desconeixem fins ara, però, qui o quins responsables eren darrere el projecte de l'Editora Continental.

Hem recuperat de la que sembla la seva primera obra (Araquistáin, 1942) un pròleg editorial titulat «Nuestro saludo», en el qual comenten: «EDITORIA CONTINENTAL inicia con este libro la serie político-literaria que tiene en prensa y en preparación. Al mismo tiempo también sus labores en el campo editorial.»

La intenció de l'editorial era aquesta:

«Nuestro propósito, en esta serie, es recoger de las plumas más autorizadas y serenas, páginas de estudio y meditación que lleven al lector, amante de las buenas letras, las impresiones, opiniones y ecos de la época que vivimos. El es-

tado actual del mundo, su presente y su porvenir –tan crueles e inciertos– han creado en el ciudadano de todos los países una hiperestesia honda y dolorosa. El escritor recoge esa inquietud, analiza hechos y causas, orienta; la fina sensibilidad del lector busca afanosa esas opiniones y orientaciones. Nexo entre ambos, el editor selecciona y forma las obras que pone en manos del público. Esa labor de cooperación y acercamiento es y será nuestro lema de trabajo.

Otros libros irán surgiendo de nuestros talleres a medida de las necesidades del público y de nuestras posibilidades; esperamos que su fallo nos sea favorable, ya que de su acogida depende en gran manera el éxito del futuro. México 1942.»

Sembla que l'èxit que esperaven no va tenir lloc i només tenim notícia de cinc obres, dos autors de l'exili ben destacats com ara són el periodista santanderí i polític del PSOE Luis Araquistáin (Bárcena de Pie de Concha, 1886 - Ginebra, 1959) i l'escriptor aragonès Benjamín Jarnés (Codo, Saragossa, 1888 - Madrid, 1949), i un poemari del poeta cubà Raúl C. Vianello; els altres dos autors de les obres biogràfiques: Máximo Alcon y Gaston D'Alby semblarien amagar dos pseudònims, cosa gens infreqüent entre els refugiats i a principi de l'exili.

Les il·lustracions de dos dels llibres són obra de la il·lustradora de llibre infantil i artista, Alma Tapia (Sant Llorenç de l'Esorial, 1910 – s.d.),²⁵⁵ que ja hem vist col·laborant a Atlántida, les Ediciones Centauro i veurem a la revista *Las Españas*.

L'Editora Continental semblava tenir un pla de negoci com a mínim de dues col·leccions, la primera de llibres de memòries polítiques i de la Guerra (*serie político-literaria*, tal com la defineixen els editors) de volum i preu (\$ 6.00, el primer), la segona amb llibrets d'apunts biogràfics de personalitats científiques, quasi fulletons de només 32 pàgines i amb un títol que semblava intuir desplegar-se en d'altres camps més enllà del científic: *Colección biográfica popular. Vidas ilustres. Serie Científicos*. Un nom molt llarg per una vida més aviat curta.

No sabem res més de l'Editora Continental més enllà d'aquestes cinc obres de 1942, llevat d'una traducció de l'obra de Stefan Zweig, *Fouché: retrato de un político*, sense un lligam aparent amb la resta, això és, ni logotip ni tipogràficament.²⁵⁶

²⁵⁵ Es conserva fitxa d'immigració d'ingrés com a exiliada a la República <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=13477>>. Alma Tapia col·laborarà amb més iniciatives editorials: Atlántida, Editora Continental, revista *Las Españas*.

²⁵⁶ A l'exemplar que hem tingut a les mans no consta la data de publicació, els catalogadors de la Biblioteca de Catalunya proposen ser dels anys 193?.

1942

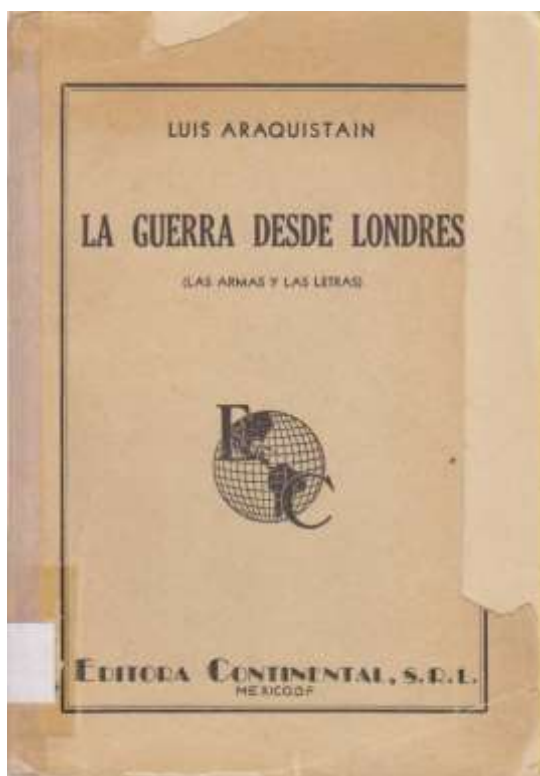
Alcon, Máximo (1942). *Thomas Alva Edison*. Ilustraciones de Alma Tapia. México, D.F.: Editora Continental. S.R.L. 32 p. (Colección biográfica popular. Vidas ilustres. Serie Científicos). \$ 0.30. [Informació extreta de l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945), no hem trobat el llibre a cap biblioteca].

Araquistáin, Luis (1942). * *La guerra desde Londres (las armas y las letras)*. México, D.F.: Editora Continental. S.R.L. XVI, 303 p. \$ 6.00.

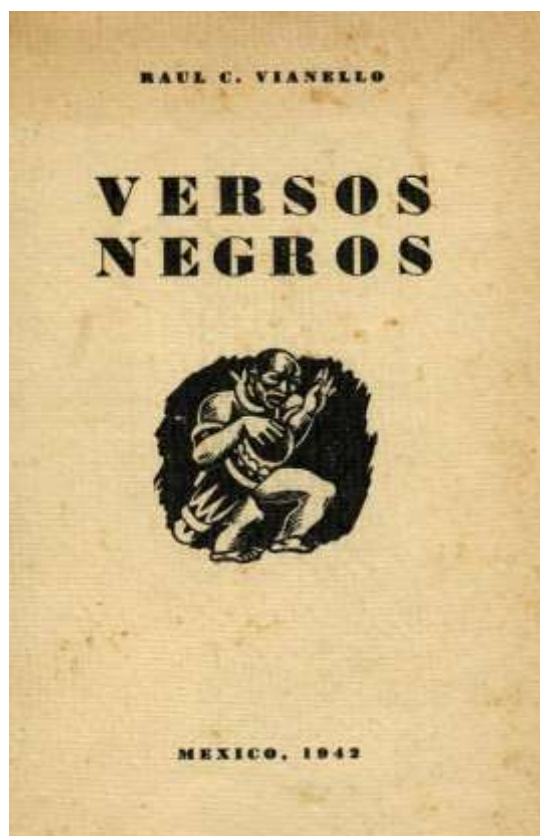
D'Alby, Gaston (1942). *Luis Pasteur*. Ilustraciones de Alma Tapia. México, D.F.: Editora Continental. S.R.L. 32 p. (Colección biográfica popular. Vidas ilustres. Serie Científicos). \$ 0.30. [Informació extreta de l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945), no hem trobat el llibre a cap biblioteca].

Jarnés, Benjamín (1942). *Escuela de libertad: siete maestros: Bolívar, Hidalgo, Lincoln, Martí, San Martín, Sucre, Washington*. México, D.F.: Editora Continental. S.R.L. 303 p. \$ 6.00.

Vianello, Raúl C. (1942). * *Versos negros*. prólogo, José Antonio Fernández de Castro; ilustró, Enrique Caravia. México, D.F.: Editora Continental. S.R.L. 47 p.

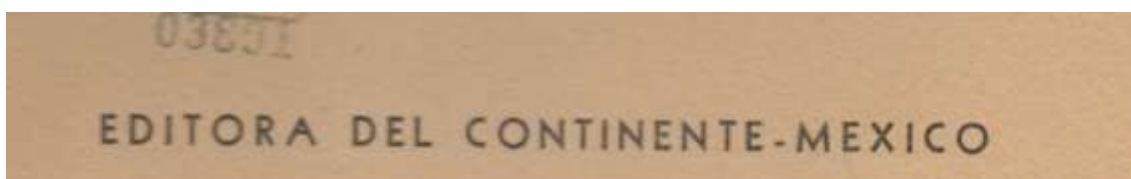

Araquistáin, Luis (1942). *La guerra desde Londres: las armas y las letras*. México, D.F.: Editora Continental. S.R.L. 303 p.

Vianello, Raúl C. (1942). *Versos negros*. Prólogo, José Antonio Fernández de Castro; ilustró, Enrique Caravia. México, D.F.: Editora Continental. S.R.L. 47 p.

Editora del Continente

[1941-1945]

Editora del Continente	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta Sicoris. Calle de la Escuela Militar, no 7, México, D.F. (1943) Talleres de Imprenta de Salvador Camarena y Cia. Plaza Santos Degollado, nº 3. México, D.F. (1944) Imprenta Beatriz de Silva. Itúrbide, 26. México, D.F. (1945)
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	8
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Si bé en algunes de les llistes l'Editora del Continente apareix com a empresa de l'exili nosaltres en dubtem de la pertinença. Creiem que potser és una empresa mexicana que té relacions amb la immigració però per qüestions d'associacions tècniques o comercials. Hem de recórrer, un cop més, a l'obra de Teresa Ferriz Roure (1998) per tal de trobar una possible explicació: «Costa ha sido, además, el impresor de incontables ediciones de exiliados y mexicanos, algunas de ellas realizadas bajo los sellos de la Editorial Hispano-Mexicana, Ediciones de la C. N. T. de España ligadas a Fidel Miró, el Cen-

tro de Estudios y Documentación Social dirigido por Víctor Alba, Ediciones Libertad, Editorial Iberia, Editora del Continente, etcétera.»

La major part dels llibres són obra de l'escriptor d'Oaxaca Mateo Solana y Gutiérrez, d'origen espanyol. Fins on hem pogut saber, Mateo Solana y Gutiérrez era fill de Mateo Solana López (Arredondo, 1877 – s.d.), un emigrant càntabre arribat al port de Veracruz el 1889 i probablement instal·lat al cap d'un temps a Oaxaca on fa fortuna produint teixits i comercialitzant-los.

El fill, Mateo Solana y Gutiérrez, és un escriptor mexicà interessat també pels temes espanyols.

La col·lecció *Las grandes ideas* recull la major part de les obres, són anàlisis de caràcters de personatges famosos. Es presenten amb una sobrecoberta a colors, per sota l'original en rústica.

El treball es fa en impremtes diferents del D.F., Imprenta Sicoris, Imprenta de Salvador e Imprenta Beatriz de Silva, i es caracteritzen per l'ús d'un paper de molta acidesa.

El 1945 s'anuncien dos llibres de Mateo Solana: *Talleyrand: una psicopatología del aristócrata* i *Giorgione o el paltonismo en pintura*, que no van arribar a sortir.

Deixem encara l'Editora del Continente a la nostra llista d'editorials a falta d'una confirmació en un sentit o en un altre.

1941

Solana y Gutiérrez, Mateo (1941). *Mirabeau: sus pasiones terribles*. Prólogo de José Vasconcelos. México: Editora del Continente. 349 p. (Colección Las grandes ideas). \$ 5.00.

1942

Solana y Gutiérrez, Mateo (1942). *Fray Luis de Granada o El clasicismo místico español*. Epílogo de Luis Recaséns Siches. México: Editora del Continente. 161 p. (Colección Las grandes ideas). \$ 3.00.

1943

Chico Goerne, Luis (1943). *Hacia una filosofía social en el siglo XX: ensayo de sociología política sobre la doctrina de la revolución mexicana*. México: [Editora del continente].

Solana y Gutiérrez, Mateo (1943). *El banco de estado (una teoría de derecho público): La evolución bancaria mexicana y el fenómeno de su escándalo permanente*. Cartas-prólogo de don Luis G. Legorreta... y del doctor don Joaquín Rodríguez y Rodríguez... México: Editora del Continente. 90 p.

Solana y Gutiérrez, Mateo (1943). * *Shakespeare: abismo iluminado*. México: Editora del Continente. 476 p. (Colección Las Grandes ideas). Imprenta Sicoris, calle de la Escuela Militar, no 7, México, D.F.

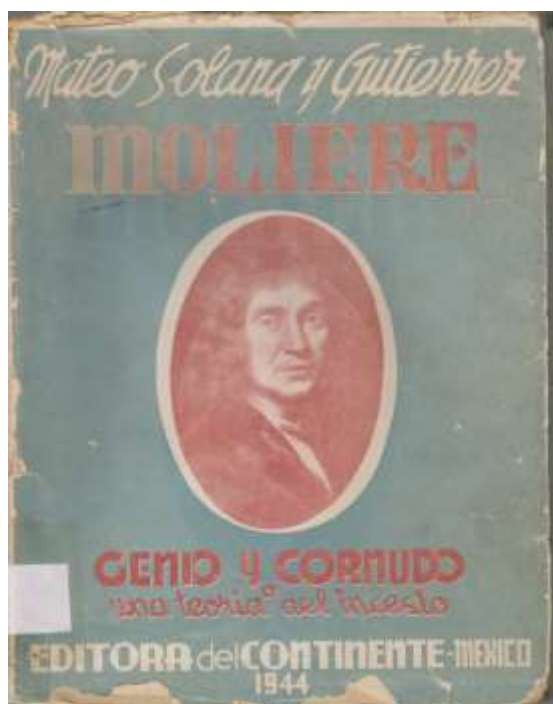
1944

Solana y Gutiérrez, Mateo (1944). * *Molière: genio y cornudo o una teoría del incesto*. México: Editora del Continente. 148 p. Talleres de Imprenta de Salvador Camarena y Cia. Plaza Santos Degollado, nº 3. México, D.F.

1945

D'Annunzio, Gabriele (1945). *La gloria: tragedia en cinco actos*. Traducción Eugenia Sabournine. México: Editora del Continente. 143 p.

Solana y Gutiérrez, Mateo (1945). * *Gregorio Marañón: mago de almas*. México: Editora del Continente. 144 p. Imprenta Beatriz de Silva. Itúrbide, 26. México, D.F.

Solana y Gutiérrez, Mateo (1944). *Molière: genio y cornudo o una teoría del incesto*. México: Editora del Continente. 148 p.

Solana y Gutiérrez, Mateo (1945). *Gregorio Marañón: mago de almas*. México: Editora del Continente. 144 p.

Editora y Distribuidora Divulgación

EDITORAYDISTRIBUIDORA DIVULGACION

[1945-1948?]

Editora y Distribuidora Divulgación	
Fundadors, directius i editors	Joaquim Ausiró Llach Planas/Planes Santiago Ausiró Llach Santiago Ausiró Sumalla
Adreces conegudes	República del Salvador, 56, México, D.F.
Impremtes	Imprenta «Nuri» República del Salvador, 56, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	38
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Olimpo

Les dades de Joaquim Ausiró Llach (Manlleu, 1911 - Barcelona, 1991) les hem pogut obtenir a partir de l'entrevista que vam fer el 2016 a la seva filla Maria Teresa «Marité» Ausiró Sumalla,²⁵⁷ persona amable, generosa i d'una simpatia natural fora del comú. Marité Ausiró ens va fer entrega, a més, d'una còpia de la correspondència que conservava de son pare amb la família, des de la primera carta el 1940 quan es trobava refugiat a França fins a finals de 1949 des de Mèxic on dona detalls que ens han pogut ajudar a situar el procés professional i editorial de Joaquim Ausiró.

²⁵⁷ El seu nom i contacte ens el va donar Nuria (amb accent? Núria) Costa-Amic prop de Cuernavaca el 2015, pocs mesos després coincidíem per atzar en unes classes a la Universitat de Barcelona; va ser realment un cop de sort.

Per tot plegat, ha estat la primera i única ocasió en la que hem hagut de corregir algunes de les dades de Teresa Fèrriz Roure sobre els editors catalans (1998). Pel fet dels Ausiró d'haver tornat a Barcelona, la informació recollida a Mèxic per Fèrriz Roure en boca de tercers no va resultar del tot exacta.²⁵⁸

Joaquim Ausiró és a França, entre 1939 i 1940, amb parents i amics de Manlleu, des de Perpinyà escriu als pares i als dos germans més joves que ell, Ramon i Santiago; en una de les cartes del 5 de març de 1940 els informa que els esforços per marxar cap a Amèrica han fracassat però que de tota manera alguna cosa li havia de sortir i, en to de broma, que si no surt una o altra cosa, sempre li tindran reservada una plaça en el front.

Finalment, pot embarcar i marxar de l'Europa en guerra i arriba al port de Coatzacoalcos a bord del vaixell francès *Santo Domingo*, el 27 de juliol de 1940, amb 29 anys i amb la indicació en la fitxa d'asilat polític concedida pels serveis d'immigració mexicans de ser pintor d'obres de professió.²⁵⁹ D'aquest viatge se'n pot tenir una bona notícia per l'obra d'Alfonso Vera Canales, *Al Puerto de la Esperanza* (2005).

El mes d'octubre d'aquell mateix any escriu als pares ja instal·lat a Tuxtepec, Oaxaca, on fa tota mena de feines de mecànic: repara motors, neveres, bombes d'aigua... i on descriu una naturalesa exuberant, capaç de donar més de dues collites l'any. Joaquim Ausiró intentarà explotar la terra, especialment amb l'estudi d'una plantació de ricí amb l'objectiu d'exportar la producció que en surti cap als Estats Units. A pesar d'haver viatjat al D.F. i haver estat proposat de treballar en feines ben pagades, continua uns anys amb el propòsit de guanyar-se la vida amb les explotacions agrícoles en companyia de Francesc «Panchito» Soler, un noi fill de Ripoll, set anys més jove que ell i exiliat també.

Tanmateix, i després d'uns anys desiguals i de molt d'esforç, unes pluges torrencials acaben per fer desistir Ausiró que el 1945 deixa Oaxaca i marxa a la capital del país. Allà, amb dos-cents pesos es fa amb unes màquines d'impressió, la Imprenta «Nuri», al carrer de la República del Salvador, 56, Mèxic, D.F., a centre històric de la ciutat, als carrers on havien anat arribant i instal·lant-se en primera instància els refugiats: López, República del Uruguay, Artículo 123, Isabel la Católica...

²⁵⁸ «Joaquim Ausiró Llach trabajó de librero y editor, iniciándose en el oficio con su primo Costa-Amic [Ausiró i Costa-Amic eren de la mateixa comarca, Osona, però no cosins], con quien residió varios años en Guatemala [segons la seva família, Ausiró no va viure mai a Guatemala]. Dirigió un taller de encuadernado y fundó la Editorial Olimpo, situada en la calle San Ildefonso, especializada en libros populares y de divulgación. Su hijo Santiago [el fill es deia Joaquim, com el pare; Santiago era el germà i se'n diu el nebot], nacido ya en México, ha continuado como gerente al frente de la editorial, puesto que había desempeñado anteriormente Benjamín Cano, ex jefe del departamento de corrección de estilo de la barcelonesa Aguilar y fundador en México de la Editorial Ideas.»

²⁵⁹ Es conserva fitxa com a asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=6203>>.

En l'aventura comercial l'acompanya un compatriota de nom Planes o Planas, es tracta de Divulgación, una empresa de distribució de llibres que envia per correu postal un butlletí (creiem que trimestralment) amb títols de llibres que en un país sense una xarxa de llibreries (encara ara) serveix per aconseguir per correu les obres; és a dir, una mena de cercle de lectors mexicà *avant la lettre*.²⁶⁰

D'aquest butlletí, el quart per ser més exactes, se'n tiren fins a 30.000 exemplars sempre a la Imprenta «Nuri», segons consta en carta de 9 de març de 1946 a son germà Ramon.

Les màquines serveixen per imprimir els butlletins amb els títols de les obres que a comanda dels clients posteriorment se'ls enviaran per correu i, ben aviat, aquestes mateixes premses serviran també per fer llibres, els primers. En carta de 23 de gener de 1947 a son germà Ramon i la seva cunyada Rosita els diu: «...això de la distribuïdora ens ha costat arrencar-ho, però ara sembla que ja comença a marxar, a part d'això estem editant llibres pel nostre compte, dels quals dos ja han sortit al públic i dels que fa uns dies ja te'n vaig enviar dos exemplars de cada, per la setmana que entra en sortiran dos més dels quals també ja vos aniré enviant.»

D'aquests dos primers llibres de finals de 1946 o principis de 1947 no hem sabut trobar les referències, els primers que hem pogut localitzar han estat els de 1948. En aquest sentit, al principi de la fitxa de l'editora i distribuïdora hem indicat 1945, que seria quan arrencaria el negoci però no serà fins 1948 que tinguem dades dels primers llibres identificats per nosaltres.

En totes les cartes enviades a la família es percep un Joaquim Ausiró lligat als seus, enyorat (malgrat la meravella que li provoca la descoberta d'un nou món i d'una naturalesa hercúlia com la de Mèxic), amb ganes de veure la família, de retrobar-los, preocupat per ells i enviant-los fins i tot menjar (cafè, sucre, cigrons...), demanant que li escriguin amb més assiduïtat del que ho fan, sobretot a son pare que sembla cada cop més allunyat de tot plegat, i més a partir de la mort de la seva dona, la mare de Joaquim Ausiró esdevinguda a finals del mes de juny o principis de juliol de 1941. Així és que, ben aviat, de fet a poc d'arribar a Oaxaca, proposa de fer venir la família cap a Mèxic tan bon punt com pugui rebre'ls amb condicions.

Aquesta voluntat de retrobament es va materialitzant i concretant en la proposta de fer venir el seu germà més jove, Santiago, de qui és padrí de fonts. Més en concret, li proposa de treballar amb ell a la distribuïdora i editorial. Les cartes de l'any 1945,

²⁶⁰ «...con Planas hijo hemos montado una distribución de libros por correspondencia, mejor dicho, haremos un boletín (del cual te mandaré unos ejemplares) para empezar de veinte mil ejemplares, el cual mandamos a veinte mil direcciones para que nos hagan pedidos de libros (esto nos cuesta bastantes pesos de los cuales no hemos pedido por ahora un centavo a nadie) pues bien aquí en los pueblos no tienen librerías ni les es muy fácil conseguir libros y por este motivo yo creo que esto pueda ser negocio» Carta a Ramon Ausiró y Rosita, 15/07/1946.

1946, 1947, 1948 i 1949 en van plenes, de les dificultats administratives de l'anada cap a Mèxic de Santiago Ausiró, qui finalment s'incorporarà.

El catàleg de llibres publicat per Divulgación és fruit de l'anàlisi d'Ausiró de la resposta dels interessos dels compradors per catàleg, dels clients anònims que consultaven els butlletins i, probablement, triaven i consumien majoritàriament *best-sellers* i llibres que avui anomenaríem d'autoajuda. Les obres de Divulgación són atractives per formats i de colors llampants, temes que atrapen i d'interès immediat, autors coneguts i cèlebres; podem donar un cop d'ull a la bibliografia i veurem que, darrere del catàleg, hi ha una clara intenció comercial, ben legítima per altra part. Joaquim Ausiró havia guat molts anys, tenia pressa per reeixir professionalment i, fins i tot, per tenir una família que la Guerra Civil i les dificultats de l'exili li n'havien privat.

Segons la família Ausiró, la tasca d'edició de Divulgación s'acabaria el 1948 quan es crea Olimpo i n'esdevé el segell editorial. En aquest sentit, entenem que algunes de les obres que relacionem a continuació en la bibliografia no siguin pròpiament de Divulgación i sí siguin un encàrrec editorial per compte d'altri, actuant Divulgación com una empresa de serveis editorials; ja hem vist manta vegades aquest encàrrec de fer llibres en les premses d'una altra editorial que, de vegades, en la catalogació passen com a propis de l'impressor. No ens hi detindrem.

La continuació del treball editorial de Divulgación el trobarem a partir de 1948 a l'Editorial Olimpo que serà la continuació d'aquesta primera empresa dels Ausiró fins l'any 1993 o 1994 en què es va dissoldre.

Obres editades

1948

Mauriac, François (1948). *La vida de Jesús*. México: «Divulgación».

Parker, Jean (1948). *Los grandes remedios naturales: el ajo, la banana, la cebolla, el limón, la miel, el tomate y la uva: la alimentación, problemas de la medicina moderna*. México: «Divulgación». 143 p.

1949

Davalillo, M. (1949). *Músicos célebres: 90 biografías cortas*. México: «Divulgación».

Frison-Roche, Roger (1949). *Grieta en el glaciar*. México: Divulgación.

Ossendowsky, Fernando (1949). *Bestias, hombres, dioses*. México: Divulgación.

Whymper, Edward (1949). *La escalada del cervino*. México: Divulgación.

Younghusband, Francis Edward (1949). *La epopeya del Everest*. México, D.F.: «Divulgación».

1950

Carnegie, Dale (1950). *Biografías de cinco minutos: los rasgos más interesantes en las vidas de los hombres más famosos desde Shakespeare hasta nuestros días*. México D.F.: Divulgación.

Chevallier, Gabriel (1950). *Clochemerle: novela*. México, D.F.: «Divulgación».

Corcos, Fernand (1950). *El arte de hablar en público*. Prefacio de André Maurois. México: Editorial Divulgación.

Landy, Lino (1950). *Amar es pecado: (novela)*. México: Divulgación.

Poesías patrióticas mexicanas. (1950). México: Editorial «Divulgación».

Rivail, Hippolyte Leon Denizard (1950). *¿Qué es el espiritismo?* México: Divulgación.

1951

Buck, Pearl S. (1951). *Los hijos de Wang Lung*. México: Ed. Divulgación.

Doyle, Arthur Conan (1951). *El mundo perdido*. México: «Divulgación».

Hart, Wilhelm S. (1951). *Los generales de Hitler*. México: Divulgación.

London, Jack (1951). *El lobo de mar*. México: Divulgación.

Zévaco, Michel (1951). *Amores trágicos*. México: Divulgación.

Zévaco, Michel (1951). *Flor de mayo*. México: Divulgación.

1952

Peña, Julio de la, (1952). *Bebidas y cocteles: relación de bebidas, modo de elaborarlas, manera de servir las*. México: Editorial Divulgación.

Varmachaka, Jintroh (1952). *Diccionario de las ciencias ocultas*. México, D.F.: Edit. Divulgación.

1953

Brion, Marcel; Ortiz Oderigo, Alicia (1953). *Bartolomé de las Casas: padre de los indios*. México, D.F.: Editorial Divulgación.

Canal, Julio de la (1953). *El declamador mexicano; antología de los poetas de México por el escritor y profesor*. México: Editorial Divulgación.

1954

Canal, Julio de la (1954). *Frases célebres de hombres famosos*. México, D.F.: Editorial Divulgación.

Cid y Mulet, Juan; Nunó, Jaime (1954). *México en un himno: génesis e historia del himno nacional*. México: Editorial Divulgación.

Parker, Jean (1954). * *Los grandes remedios naturales: el ajo, la banana, la cebolla, el limón, la miel, el tomate y la uva: la alimentación, problemas de la medicina moderna*. México: «Divulgación». 143 p.

1955

Arteaga Pereira, Alfonso (1955). *Hipnotismo, magnetismo y sugestión: (terapéutica parapsíquica)*. México: Editorial «Divulgación».

Atkinson, William Walker (1955). *La ciencia de la palabra: la elocuencia al servicio de la vida*. México, D.F.: Editorial Divulgación.

Bompard, Pierre (1955). *Los grandes remedios vegetales: estudio comparativo de los vegetales que utiliza la medicina seria y los que aconsejan los tratados populares*. México, D.F.: Editorial Divulgación.

Cocina práctica casera. (1955). México, D.F.: Editorial Divulgación.

Commelin, P. (1955). *Nueva mitología griega y romana*. México: Divulgación.

Wundt, Wilhelm (1955). *Hipnotismo y sugestión: estudio crítico*. México, D.F.: Divulgación.

1956

Anderson, Paul (1956). *Método de mecanografía al tacto*. México: Edit. Divulgación.

Gussinye Alfonso, Miguel (1956). *Constitución política de los Estados Unidos Mexicanos en vigor desde lo de Mayo de 1917 con reformas y adiciones hasta la fecha*. México: Editorial Divulgación.

Harrison, Ernest John; Fernández de Planas, C. (1956). *Defensa personal: técnica japonesa*. México: Divulgación.

Jagot, Paul Clément (1956). *La educación de la de la [sic] palabra en la vida privada, en los negocios, en público: método práctico de influencia personal*. México, D.F.: Editorial Divulgación.

Mera Carrasco, Julio (1956). *Natación: técnica y entrenamiento*. México: Divulgación.

Los titanes de la oratoria: discursos de hombres célebres. (1956). México: Editorial Divulgación. 172 p.

Parker, Jean (1954). *Los grandes remedios naturales: el ajo, la banana, la cebolla, el limón, la miel, el tomate y la uva: la alimentación, problemas de la medicina moderna*. México: Divulgación. 143 p.

Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX)

[1954-20--]

Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX)	
Fundadors, directius i editors	Fidel Miró Sonia Miró, filla Maribel Miró, filla
Adreces conegudes	Calle González Obregón nº 5, Ciudad de México
Impremtes	Imprenta Talleres Gráficos Olimpo
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	21 (fora d'aquesta època i fins l'any 2000, més de 2.000 obres)
Matèries editades	Literatura, esports, turisme, arquitectura, patrimoni artístic
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Unión Distribuidora de Ediciones Méxicolee (distribuïdora) Libro Mex Editores Librerías Libro Mex Editores (cadena)

Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX)²⁶¹ és una de les últimes «editorials de refugiats» que es crea, el 1954 de la mà de Fidel Miró. Tanmateix serà una de les més importants per la seva continuïtat i la seva producció: a finals dels anys noranta comptava amb més de 2.000 títols publicats. La seva inclusió en el nostre estudi és per pocs anys i en un període molt inicial, de poca activitat editorial i que no reflecteix en cap cas ni amb exactitud el que serà EDIMEX amb el passar del temps.

El seu fundador va ser Fidel Miró i Solanes (El Pla de Santa Maria, 1910 - Ciutat de Mèxic, 1998). Sobre l'obra editorial, política i literària de Fidel Miró tenim dues bones fonts: les seves memòries i reflexions polítiques *Vida intensa y revolucionaria* (1989) que arriben cronològicament fins al seu exili mexicà; i sobre la seva vida política i obra

²⁶¹ <<http://editoresmexicanosunidos.com/>>.

editorial hi ha un resum a «Editores Mexicanos Unidos: la obra cultural del exiliado Fidel Miró», de Rafael Maestre Marín i Pilar Molina Beneyto (2001).

Fidel Miró, de família humil, va quedar orfe ben aviat de pare i mare i abandona l'Alt Camp amb 14 anys per anar a treballar amb son germà a l'illa de Cuba. A Santiago compagina els estudis i la feina, i comença a militar activament en grups anarquistes contra la repressió del president Gerardo Machado. La seva situació de compromís polític i activisme revolucionari fa que hagi de fugir de Cuba a Jamaica el 1930. El 1933 torna a Catalunya per treballar en una botiga de Barcelona; allà entra de nou en contacte amb grups llibertaris i sota la influència de Diego Abad de Santillán, s'afilia al Sindicat de Comerç de la CNT i a les Joventuts Llibertàries de Catalunya (JLC), de les quals en serà el secretari general entre 1934 i 1937; també serà secretari general de la Federación Ibérica de Juventudes Libertarias. Va fundar la revista *Ruta* i va ser col·laborador de *Solidaridad obrera*.

Durant la Guerra Civil ocupa la secretaria del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat. Pels seus càrrecs i encàrrecs, passa a França ben abans que caigui Barcelona, concretament a París; d'allà marxarà a la República Dominicana el 1939, on sense poder disposar d'un visat per a un altre país, fa de pagès i de professor de secundària.

El 1944 arriba a Mèxic, on desenvoluparà una feina sempre lligada al llibre, el seu comerç, la distribució i l'edició. Per començar, treballarà de llibreter de vell i, poc després, entrarà a la Unión Distribuidora de Ediciones de Ricard Mestre (de la qual ja ens n'hem referit a Ediciones Minerva). Miró i Mestre havien estat companys a les Joventuts Llibertàries de Catalunya. També participa conjuntament amb Bartomeu Costa-Amic i Pedro Franck de Andrea en la creació de Libro Mex Editores.

Després d'aquestes experiències llibresques de venda, distribució i edició, Fidel Miró funda la que serà la seva empresa definitiva: Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX). Al principi, com veurem en les llistes de les primeres obres, serà una producció menor, basada en els serveis editorials que fa per d'altres institucions, com per exemple la publicació d'una sèrie de guies turístiques i patrimonials de l'Instituto Nacional de Antropología e Historia (INAH).

Alguns autors diuen que la seva activitat en EDIMEX s'inicia quan acaba la seva relació amb Costa-Amic a Libro Mex Editores.²⁶² Sense més dades, no ho podem afirmar, per les obres que tenim publicades, sembla que les activitats podrien haver estat, un breu temps, paral·leles. Les primeres obres es fan a la Imprenta Talleres Gráficos Olimpo.

²⁶² «Fue sin embargo cuando se cumplía una década de su llegada a México, en 1954, cuando, una vez disuelta la asociación con Costa-Amic, creó Editores Mexicanos Unidos, que aún hoy sigue en funcionamiento en manos de sus descendientes.» (Mengual, 2015).

Com ja hem vist en d'altres exemples (EDIAPSA, Ediciones Quetzal, CIDE d'Artís i Balaguer) algunes editorials de refugiats també creen la seva cadena de llibreries, així EDIMEX organitza Librerías Libro Mex Editores.

L'obra de Fidel Miró va més enllà, però, de la seva activitat editorial, ell mateix escriu i publica sobre temes polítics relatius a l'anarquisme, d'Espanya i Catalunya, el franquisme, segueix tenint un compromís amb el pensament llibertari i funda i finança la revista *Comunidad ibérica*, (1962-1971).

Sota EDIMEX i Editores Mexicanos Unidos hem trobat d'altres llibres publicats, abans de 1954 que, per les dades que tenim, no serien de la mateixa editorial, no els hem inclòs en la bibliografia final però caldria veure d'on surten, això és, si es tracta d'una altra editorial o bé són llibres que Miró edita abans de crear l'editorial.

EDIMEX seria més que una editorial una empresa de serveis editorials; obres editades sota Edimex però, per ser més exactes, hauríem de dir pels tallers d'Edimex. Fins l'any 1978, es publiquen uns 600 llibres, a finals dels noranta, més de 2.000 obres. Les temàtiques eren en un principi: literatura, esports, turisme, arquitectura, patrimoni artístic; després, amb el temps: literatura espanyola, hispanoamericana, francesa, política, anarquisme, economia, filosofia, moviment obrer, psicologia, sociologia i pedagogia.

Obres editades

1954

Hernández Aquino, Luis (1954). *Poesía puertorriqueña*. México: Edimex. 129 p. (Cuadernos de cultura y cultivo, Universidad de Puerto Rico).

Ortiz Márquez, Julio, (1954). *Tierra sin dios: novela*. México: Edimex. 215 p.

Ríos, Eduardo Enrique; Franciscans. Província de les Filipines (1954). *Testimonios auténticos acerca de los protomártires del Japón*. [Prólogo por Eduardo Enrique Ríos. Ensayo biobibliográfico por Agustín Millares Carlo y Julián Calvo]. México: Talleres gráficos de Edimex.

1955

Futbol americano: (curso completo). (1955). Apartado: Editores Mexicanos Unidos.

Instituto Nacional de Antropología e Historia (México) (1955). *Chichen Itza: guía oficial*. México: Edimex.

Instituto Nacional de Antropología e Historia (México) (1955). *Chichen-Iza: official guide*. México: Edimex.

Instituto Nacional de Antropología e Historia (México) (1955). *Palenque: guía oficial*. México, D.F.: Edimex.

Instituto Nacional de Antropología e Historia (México); Ruz Lhuillier, Alberto (1955). *Chichén Itzá: official guide*. México: Edimex.

Manzanilla Domínguez, Anastasio; Carrillo Puerto, Felipe (1955). *El comunismo en México y el archivo de Carrillo Puerto*. México: Edimex.

Mera Carrasco, Julio (1955). *Ciclismo: entrenamiento físico y técnico*. México, D.F.: Editores Mexicanos Unidos.

Ruz, Alberto; Instituto Nacional de Antropología e Historia (México) (1955). *Chichen Itza: official guide of the Instituto Nacional de Antropología e Historia*. México: Edimex.

1956

Foix, Pere (1956). *Panait Istrati: novela de su vida*. México D.F.: Editores Mexicanos Unidos.

Foix, Pere (1956). *Problemas sociales de derecho penal*. México, D.F.: Editores Mexicanos Unidos.

Instituto Nacional de Antropología e Historia (México) (1956). *Official guide to the Museum Nacional de Antropología*. México City: Edimex.

Instituto Nacional de Antropología e Historia (México) (1956). *Teotihuacán: guía oficial*. México: Edimex.

Instituto Nacional de Antropología e Historia (México); Piña Chan, Román (1956). *Sala de la Cultura Maya: Museo Nacional de Antropología*. México: Edimex.

Instituto Nacional de Antropología e Historia (México); Ruz Lhuillier, Alberto (1956). *Uxmal: official guide of the Instituto Nacional de Antropología e Historia*. [México?: The Instituto?].

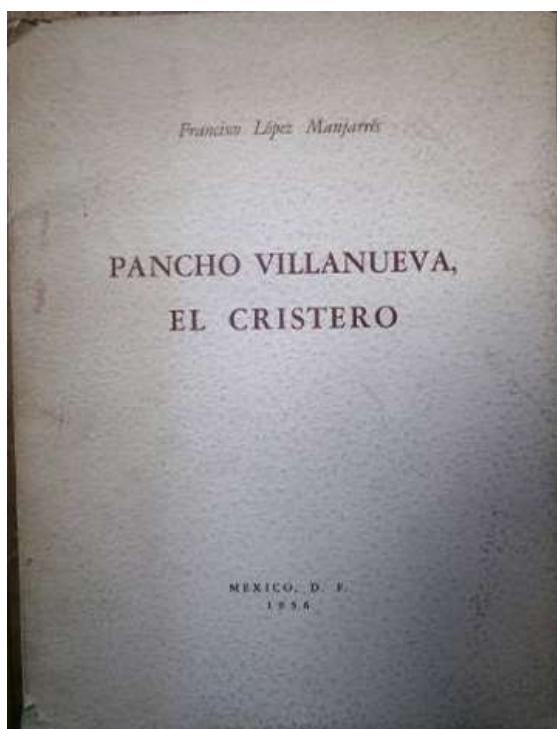
López Manjarres, Francisco (1956). *Pancho Villanueva, el cristero*. México: Talleres de EDIMEX.

Mera Carrasco, Julio (1956). *Fútbol soccer*. México: Editores Mexicanos Unidos.

Mèxic. Instituto de Antropología e Historia; Mac Gregor, Luis (1956). *Huejotzingo: guía oficial*. México: Tall. de Edimex.

Museo Nacional de Antropología (México), (1956). *Guía oficial del Museo Nacional de Antropología*. México: [EDIMEX].

Rodríguez Rosa, Antonio (1956). *La avicultura es un gran negocio*. México, D. F.: Editores Mexicanos Unidos. S. A.

López Manjarres, Francisco (1956). *Pancho Villanueva, el cristero*. México: Talleres de EDIMEX.

Editorial Acrópolis

[1946?-1952?]

Editorial Acrópolis	
Fundadors, directius i editors	José María González Porto
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	22
Matèries editades	Administració d'empreses
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Montaner y Simón (Barcelona) Occidente Renacimiento Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana (UTEHA)

Segons Fernando Rodríguez Díaz (1993) i Fernando Serrano Migallón (2010) l'Editorial Acrópolis seria una de les empreses fundades per José María González Porto (1896-1975), caldria puntualitzar però que l'editorial en qüestió la funda concretament a Caracas i no a Mèxic (Pettenghi Lachambre, 2009).

Les obres que aquí s'inclouen són les obres que, tal com indica el logotip, són fetes a Mèxic però cal admetre que són incloses en un projecte d'internacionalització de l'empresa d'UTEHA. En parlarem més endavant de González Porto i l'imperi editorial que el duu a crear diverses empreses editores en diferents països hispanoamericans. Per al nostre estudi, la més important serà sense cap mena de dubtes UTEHA, per la qualitat i quantitat i pel que significava aquesta «petita Espanya» editorial.

Sota Editorial Acrópolis-UTEHA apareixen el 1948 una sèrie de llibres dins la col·lecció *Biblioteca de negocios modernos*, traducció de l'edició nord-americana de l'Institut Alexander Hamilton i editats a Mèxic (alguns traductors i col·laboradors són refugiats en aquest país, coneguts ja en aquest estudi: Marí Civera, Estanislau Ruiz Ponseti o l'editor Luis González Pastor,²⁶³ arribat a Mèxic per tal de treballar a l'Editorial González Porto). Alguns volums de la col·lecció semblen ser editats només per UTEHA.

La seva activitat a Mèxic sembla circumscriure's a aquesta data, abans hi ha l'edició d'una obra en diversos volums: *El libro de oro de los niños* de la qual González Porto n'havia fet edicions en molts dels països en els quals hi tenia empreses editorials. Segons Fernando Peñalosa (1957), l'Editorial Acrópolis seria una marca d'UTEHA creada ad hoc per al públic infantil i per tal de publicar la traducció al castellà de la Compton's Encyclopaedia.

Hem identificat una revista a Mèxic, *Acrópolis: revista mensual de la Editorial Acrópolis* (1955-1975?); dubtem de si es tracta de la mateixa editorial.

Obres editades

1946

Jarnés, Benjamín; [et al.] (1946). *El libro de oro de los niños: un mundo maravilloso para la infancia*. Dirección literaria Benjamín Jarnés; dirección artística Luis Doporto; prólogos de Juana de Ibarbourou y Gabriela Mistral. México: Acrópolis; UTEHA. 6 v. (Biblioteca infantil).

1948

Agnew, Hugh E.; Hotchkiss, George Burton (1948). *Publicidad comercial*. Traducción al español de la última edición en inglés revisada por Luis Goicuria y Arrigo Coen Anitua. México, D.F.: Acrópolis; U.T.H.E.A. XXIX, 519 p. (Biblioteca de negocios modernos; 14).

Bangs, John R. (1948). *Dirección de fábricas*. Con la colaboración de C.D. Hart; traducción al español de la última edición en inglés, revisada por Santiago Alonso. México, D.F.; Barcelona [etc.]: Acrópolis; U.T.H.E.A. XXIX, 493 p. (Biblioteca de negocios modernos; 10).

Benge, Eugene J. (1948). *Gerencia de oficinas*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por E. Ruiz Ponseti. México: Acrópolis; UTEHA. XXX, 425 p. (Biblioteca de negocios modernos; 19).

²⁶³ Hi ha la fitxa d'arribada a Mèxic en qualitat de treballador de l'Editorial González Porto: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=1675>>.

Bogen, Jules Irwin (1948). *Financiamientos mercantiles: con especial aplicación a las finanzas de sociedades anónimas*. Traducción al español de la última versión en inglés, revisada por J. Latour Padierno. México, D. F.: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXIV, 468 p. (Biblioteca de negocios modernos; 4).

Coes, Harold V. (1948). *Control de la producción: estudios de tiempos y movimientos*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por Santiago Alonso. México, D. F.: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXV, 526 p. (Biblioteca de negocios modernos; 12).

Collins, George Rowland (New York) (1948). *Mercados y distribución*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por José G. de Silva. México, D. F.: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXIX, 441 p. (Biblioteca de negocios modernos; 18).

Cornell, William B. (New York) (1948). *Organización de los negocios*. Traducción al español de la última versión en inglés, revisada por J. Latour Padierno. México, D. F.: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXXI, 499 p. (Biblioteca de negocios modernos; 1).

Davis, Ralph Currier; Jucius, Michael J. (1948). *Compras y almacenamiento*. Traducción al español de la última edición en inglés revisada por Marín Civera. México: Acrópolis; Uteha. XXX, 461 p. (Biblioteca de negocios modernos; 11).

Ferris, Elmer E.; Manning, Fowler (1948). *El arte de vender*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por Luis Álvarez Pastor. México D.F.: Acrópolis; UTEHA. XXVI, 424 p. (Biblioteca de negocios modernos; 16).

Foster, Major B. (1948). *Banca*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por Roberto Casas Alatraste. México [etc.]: Acrópolis; UTEHA. XXIII, 488 p. (Biblioteca de negocios modernos; 5).

Golieb, David E. (1948). *Crédito y cobros*. Traducción al español de la última edición en inglés revisada por Marín Civera. México, D. F.: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXIV, 452 p. (Biblioteca de negocios modernos; 6).

Greendlinger, Leo (New York) (1948). *Estados financieros y mercantiles*. Traducción al español de la última edición en inglés revisada por Manuel de J. Fernández Cepero. México, D. F.: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXVII, 394 p. (Biblioteca de negocios modernos; 8).

Jones, John G. (1948). *Dirección de ventas*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por José González Porto. México, D.F.; Barcelona: Acrópolis. XXIV, 436 p. (Biblioteca de negocios modernos; 17).

Kimball, Dexter Simpson (1948). *Investigación del costo*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por Sealtiel Alatraste. México, D.F.: UTEHA; Acrópolis. XXVI, 412 p. (Biblioteca de negocios modernos; 9).

MacGaheran, Joseph; Martin, Mac (1948). *Campañas de publicidad*. Traducción al español de la última edición en inglés revisada por Luis Goicuría y Arrigo Coen Anitua. México: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXV, 511 p. (Biblioteca de negocios modernos; 15).

Marcoux, Harvey Lee; Bates, Charles Austin (1948). *Correspondencia mercantil*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por Marín Civera. México: Acrópolis; U.T.E.H.A. 391 p. (Biblioteca de negocios modernos; 20).

Mudgett, Bruce D., [et al.] (1948). *Seguros*. Con la colaboración de Edward R. Hardy, Solomon S. Huebner, G.F. Michelbacher; traducción al español de la última edición en inglés, revisada por Rodolfo Hernández H. México, D.F.; Barcelona [etc.]: Editorial Acrópolis. XXIII, 504 p. (Biblioteca de negocios modernos; 13).

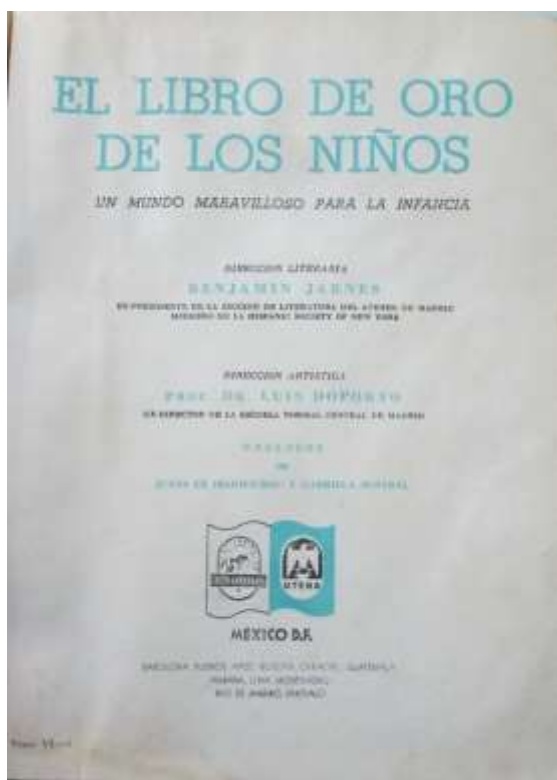
Stevenson, Russell A.; Hurdmana, Frederick H. (1948). *Contabilidad*. Traducción al español de la última edición en inglés revisada por Manuel Tovar y Córdova. México, D.F.: Acrópolis. XXX, 408 p. (Biblioteca de negocios modernos; 7).

Turner, John Roscoe (1948). *Economía*. Traducción al español de la última edición en inglés revisada por Manuel Alvarado. México, D.F.: Acrópolis; Uteha. XXV, 462 p. (Biblioteca de negocios modernos; 2).

Woodruff, George P. (1948). *Inversiones y especulaciones*. Traducción al español de la última edición en inglés revisada por Felipe Zamarripa. México, D.F.: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXVI, 493 p. (Biblioteca de negocios modernos; 3).

1952

Clarasó, Noel (1952). *El placer de la conversación*. México: Acrópolis. (Vivir es saber, saber es vivir; 2)

Jarnés, Benjamín, [et al.] (1946). *El libro de oro de los niños: un mundo maravilloso para la infancia*. Dirección literaria Benjamín Jarnés; dirección artística Luis Doperto; prólogos de Juana de Ibarbourou y Gabriela Mistral. México: Acrópolis; UTEHA. 6 v. (Biblioteca infantil).

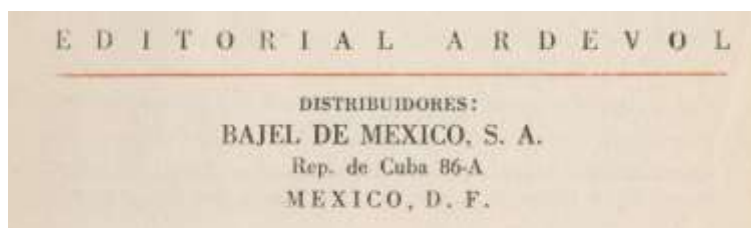
[Font: Mercadolibre, México]

Bogen, Jules Irwin (1948). *Financiamientos mercantiles: con especial aplicación a las finanzas de sociedades anónimas*. Traducción al español de la última versión en inglés, revisada por J. Latour Padierno. México, D. F.: Acrópolis; U.T.E.H.A. XXIV, 468 p. (Biblioteca de negocios modernos; 4).

[Font: Mercadolibre, México]

Editorial Ardévol

[1954]

Editorial Ardévol	
Fundadors, directius i editors	Paulino Masip
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres de la Editorial Stylo
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Segons Manuel Rivas a «Paulino Masip y la novela popular: *Historias de amor*» l'editorial Ardévol hauria estat fundada pel mateix Masip (La Granadella, 1899 - Cholula, Puebla, 1963) com un últim intent d'evitar de passar a l'oblit com a escriptor; de fet, la seva fama a Mèxic es deurà al seu treball de guionista de cinema. Aquest intent de triomfar com a escriptor, tot creant una editorial pròpia per editar-se, malauradament fracassarà i no serà fins el retorn de la democràcia en què es recuperaran algunes de les seves obres i es reeditaran a Espanya.²⁶⁴

²⁶⁴ «Un escritor popular perdido, por causa de la guerra, como tantos otros escritores, populares o no, que no se conformaba con esa pérdida. El último esfuerzo narrativo de Paulino Masip, en el marco de la novela extensa, *La aventura de Marta Abril*, que data de 1953, sigue en la brecha. En la brecha de la novela ligera, sugestiva, sentimental, incluso rosa, con unos fregonazos de *vaudeville* y su poco de suspense. Y tras el volumen de relatos *La trampa*, del año 1954, en que Paulino tuvo que crear su propia editorial para poder lanzarlo al mercado, el silencio y el trabajo de guionista. Esta es la pequeña historia.» (Rivas, 1999)

La hipòtesi és ben probable que sigui certa, no només perquè Manuel Rivas coneixia de primera mà la història (Masip havia col·laborat en teatre amb el pare de Manuel Rivas, Cipriano Rivas Cherif) i tenia una memòria prodigiosa i exacte en els detalls; hem pogut, a més, lligar el nom de l'editorial amb Masip en recuperar el nom de son pare, sabateret de La Granadella: Jaume Masip i Ardèvol (Masip, 2002).

Paulino Masip Roca va ser un escriptor lleidatà que de ben petit va anar a viure a Logronyo amb tota la família. La seva llengua de creació seria sempre el castellà, primer a La Rioja, on escriurà i publicarà poesia però també obra periodística; i ben aviat, el 1928, a Madrid on treballarà de periodista, com a director, el 1933, de *La Voz* i després *El Sol*, 1935-1936. La Guerra Civil el porta primer a València i tot seguit a Barcelona, on el 1937 escriurà per a *La Vanguardia*. El 1938 és enviat a París com agregat de Premsa de l'Ambaixada. Acabada la Guerra, Paulino Masip i la seva família marxen cap a Mèxic, amb un grup d'intel·lectuals i les seves famílies.

A bord del vaixell holandès, *Veendam*, Masip escriu una obra important per a l'exili: *Cartas a un español emigrado*, editades per les Publicaciones de la Junta de Cultura Española a Mèxic el 1940.

A l'arribada de Masip a Mèxic s'ocupa de la redacció del butlletí de la CTARE, es nacionalitza mexicà el 1942 i comença a col·laborar en diversos diaris i revistes de l'exili i mexicanes; poc a poc la seva faceta de periodista i escriptor dona lloc al guionista de cinema. Paulino Masip acabarà enterrant el seu passat de periodista, novel·lista i dramaturg per només produir per al cinema.

L'única obra de l'Editorial Ardèvol, *La trampa*, va ser impresa «en los talleres de la Editorial Stylo, México, enero de 1954», una de les altres editorials dels refugiats on hi col·labora com a editor Joaquín Díez-Canedo; en tornarem a parlar. Que el llibre de l'Editorial Ardèvol és editat a Stylo no hi ha dubte, té totes les característiques formals, el disseny, la tipografia, fins i tot la sobrecoberta és molt semblant.

Si bé el llibre és editat el 1954, com es veu en les informacions interiors, pel que sembla la coberta ja estava preparada quan es va imprimir la tripa del llibre, probablement comptaven que sortís a finals de 1953; no va ser fins gener de 1954.

Obres editades

1954

Masip, Paulino (1954). * *La trampa; Un ladrón; El café o la necesidad de un responsable; El hombre que perdió los bolsillos: novelas*. México: Ardèvol. 321 p. A la coberta 1953.

Masip, Paulino (1954). *La trampa; Un ladrón; El café o la necesidad de un responsable; El hombre que perdió los bolsillos: novelas*. México: Ardévol. 321 p. [A la coberta 1953].

[1944]

Editorial Argos	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Mina, 103-302, México, D.F.
Impremtes	Imprenta Gallarde
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Història antiga
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Sabem que es tracta d'una editorial fundada pels refugiats perquè encapçala la llista de les relacionades en el *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República Española en la IV Feria Mexicana del Libro y exposición del periodismo* (1946). No sembla ser una sucursal de la Llibreria i Editorial Argos de Barcelona que publica durant la mateixa època però amb un logotip diferent.

Desconeixem qui podria estar al front d'aquesta iniciativa editorial; apareix en dues ocasions com a traductor F. Orencio Muñoz (sense dades) qui hauria estat un mestre a Palma del Río, Còrdova, becat per la Junta de Ampliación de Estudios a Itàlia i, més tard, inspector d'Ensenyament. Potser va ser cap de la 3a Secció d'evacuació de la Consejería de Evacuación de la Junta de Defensa de Madrid durant els anys de la Guerra Civil. Arribat a Mèxic, treballarà, que sapiguem, com a autor i traductor a les editorials UTEHA, Herrero i Fernández. També apareix citat a *l'Obra impresa del exilio español en México (1939/1979)* (1979).

També Julio Luelmo, pseudònim de Mauro Olmeda (Villaralbo, 1906 - Madrid 1986), arriba a l'exili mexicà l'any 1941 i serà, sobretot, traductor de llibres per a les diverses editorials mexicanes, la seva producció en aquest sentit és força abundant com podem veure més endavant.

Obres editades

1944

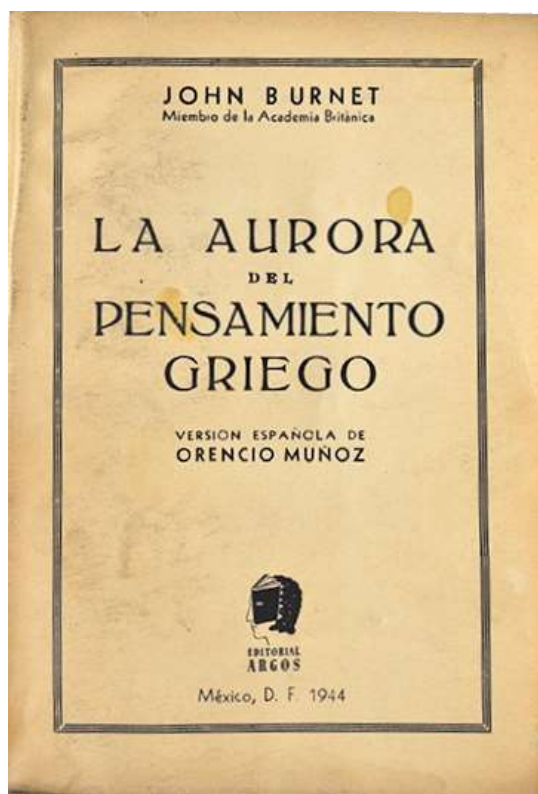
Burnet, John (1944). * *La aurora del pensamiento griego*. Versión española de Orencio Muñoz. México: Argos. XII, 462 p. (Colección de filosofía).

Precio del ejemplar: 14.00 \$ [Informació extreta de Homo (1944)].

Homo, León Pol (1944). * *Evolución social y política de Roma*. Versión española de C. López Nieves. México: Argos. 455 p. (Colección de historia). En el colofón: Este libro se acabó de imprimir en los talleres de la "Imprenta Gallarde", I.A. Franco, Uruguay, 40, México, D.F., el 24 de octubre de 1944. La edición estuvo al cuidado de Edmundo Lorenzo.

Lucas, Henry S. (1946). *Historia de la civilización*. Primera versión española de Julio Luelmo y Orencio Muñoz. México: Argos.

[Segons el Catálogo de obras... és de 1944].

Burnet, John (1944). *La aurora del pensamiento griego*. Versión española de Orencio Muñoz. México: Argos. XII, 462 p.

[Font: Librerías de ocasión México]

[1964/65-19...]

Editorial Azor	
Fundadors, directius i editors	Santiago Ausiró Llach
Adreces conegudes	República de Cuba, 23 A, México 1, D.F.
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Olimpo

Joaquim Ausiró Llach (Manlleu, 1911 - Barcelona, 1991) va crear, com ja hem vist, l'Editora y Distribuidora Divulgación el 1945 i, a partir de 1948, l'Editorial Olimpo, la qual en serà la continuació com a empresa editora; en veurem més detalls quan parlem d'Olimpo.

Per a aquest projecte va comptar amb el seu germà més jove i fillol, Santiago Ausiró Llach. Recordem les dificultats administratives de l'anada cap a Mèxic de Santiago referides en les cartes de Joaquim a la família; finalment, i no sense moltes dificultats administratives i dilacions, Santiago Ausiró s'incorporarà a l'Editorial Olimpo al costat del seu germà gran Joaquim.

Els germans Ausiró treballaran plegats fins que cap a 1964 o 1965 se separen professionalment i Santiago Ausiró Llach crearà aquesta Editorial Azor, un projecte que per dates, i pel fet de Santiago no formar part en sentit estricte de l'exili republicà, no entrarà en la nostra investigació.

Les obres publicades per Azor són una continuació de l'esperit d'Olimpo, obres ben editades, de continguts populars, que pretenen arribar a un gran públic i on són presents el llibre pràctic i l'autoajuda.

[1939-1945?]

Editorial Cima	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta Barrón (Maurois, Estados Unidos 39), México, D.F. (1939) Talleres Arte Gráfico, Amado Nervo, 48 C. D.F. (1941)
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	22
Matèries editades	Literatura, traduccions, política, història
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Segons Mauricio Fresco *La emigración republicana española: una victoria de México* (1950), l'Editorial Cima és una de les cases d'edició creades pels refugiats en la seva arribada a Mèxic. I per les obres que hem pogut recuperar, tres de finals de 1939, és una de les més matineres.²⁶⁵ També Lizbeth Zavala Mondragón (2016) les inclou entre les editorials formades per exiliats.

Malauradament no hem pogut saber encara qui hi ha darrere de l'Editorial Cima, això és, qui en van ser els seus fundadors, tenim però les dades dels traductors que hi van

²⁶⁵ En algun catàleg de biblioteques s'indica l'obra Malaquais, Jean (1940). *La babel de las pasiones: novela*, com sent de 1938, cosa que no sembla gaire possible: aquesta és la traducció d'una obra *Les Javanais* apareguda per primera vegada en francès el 1939. Font: <<http://www.malaquais.org/romans>>. També hi ha informació a l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945).

col·laborar i són exiliats republicans com ara Pedro Moles, amb vuit traduccions (Castañeda Rincón, 2000; Zavala Mondragón, 2016) geògraf que publicarà també amb Séneca (Moles, 1940).

Sembla que va estar activa entre 1939 i 1941 només, apareixen algunes obres escadusseres de 1942 al 1945, com a Imprenta Cima, no pas editorial, i que també incloem en la relació d'obres publicades. Ja hem vist en més d'una ocasió que alguna editorial amb un catàleg propi deixa de funcionar però el segell continua algun temps més, com un simple paraigua del tipus serveis editorials, com a impremta per a l'autor-editor.

1939

Maurois, André (1939). *Un arte de vivir*. México D.F.: Editorial Cima. 206 p.

Maurois, André (1939). * *Estados Unidos 39: (diario de un viaje a Norte América)*. México D.F.: Editorial Cima. 216 p. Imprenta Barrón, en diciembre de 1939.

Spitz, Jacques (1939). *La guerra de las moscas: novela de aventuras fantásticas*. México: Editorial Cima.

1940

Dàuli, Gian (pseud. de Giuseppe Nolato) (1940). ... *La rueda, la más famosa novela italiana contemporánea*. Prólogo de Gregorio López y Fuentes; primera versión española, directa del italiano, por Pedro Moles. México: D.F. Editorial 'Cima'. 469 p.

López y Fuentes, Gregorio (1940). *Cuentos campesinos de México...* México, D.F.: Editorial 'Cima'. 288 p. (Colección de autores mexicanos).

Malaquais, Jean (1940). *La babel de las pasiones: novela*. Traducción directa del francés por el escritor Juan Luis Velázquez. México, D.F.: Editorial 'Cima'.

En algun catàleg de biblioteques s'indica com sent de 1938, és impossible, aquesta és la traducció d'una obra *Les Javanais* apareguda en francès el 1939. Font:

<<http://www.malaquais.org/romans>>. També hi ha informació a l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945). \$ 3.75.

Maurois, André (1940). *Sentimientos y costumbres: complemento de Un arte de vivir*. Traducción directa al español de la última edición francesa por Pedro Moles. México: Editorial Cima. 239 p.

Machen, Arthur; Poe, Edgar Allan (1940). *El gran dios Pan: novela de aventuras extraordinarias*, Arthur Machen; *Ligeia: historia extraordinaria*. Traducciones directas del francés por Pedro Moles. México D.F.: Editorial Cima. 211 p.

Sinclair, Upton; Quesada, J. Jesús (1940). *Cristo ya regresó: novela*. Traducción directa del inglés por el periodista J. Jesús Quesada. México: Editorial Cima. 364 p.

Traven, B. (1940). *La rebelión de los colgados*. Traducción Pedro Geoffroy Rivas. México: Editorial Cima. 319 p.

Traven, B. (1940). *La rosa blanca: novela*. Traducción directa del alemán por Pedro Geoffroy Rivas y Lia Kostakowsky. México: Editorial «Cima». 374 p.

Vargas, Elvira (1940). *Por las rutas del sureste...* México, D.F.: Editorial «Cima». 323 p. (Colección de autores mexicanos).

1941

Ferretis, Jorge (1941). *Hombres en tempestad: cuentos*. México, D.F.: Editorial «Cima». 256 p. (Colección de autores mexicanos).

González Irigoyen, Rómulo (1941). *Chamberlain: ¿El apóstol de la paz o el gestor de la guerra?...* México, D.F.: Editorial 'Cima'. 320 p. (Colección de autores mexicanos).

López y Fuentes, Gregorio (1941). *Cuentos campesinos de México: libro de lectura para el 3er. ciclo (5. y 6. años) de las escuelas primarias, urbanas y rurales*. Adaptación pedagógica por la Profesora Normalista Consuelo Colón R. México, D.F.: Editorial «Cima». 378 p.

Vidarte Franco-Romero, Juan Simeón (1941). * *Tempestad en África: de Gaulle contra Pétain*. México: Editorial Cima. 487 p. En el colofón: Talleres Arte Gráfico, Amado Nervo, 48 C., el día 1 de diciembre de 1941. \$ 5.00.

Zozaya, Antonio (1941). *Antonio Zozaya... Sus mejores cuentos*. Prólogo de Rómulo González Irigoyen. México, D.F.: Editorial 'Cima'. 295 p.

1942

Orozco, José Clemente; Rojas Juanco, Carlos (1942). *Habla J.C. Orozco*. México: Editorial Cima.

1943

Nájera, Indiana E. (1943). *Carne viva*. México: «Imprenta Cima». 224 p.

1944

Martínez Barrio, Diego; Unión Republicana (1944). *Informe político de Don Diego Martínez Barrio en la Asamblea de Unión Republicana en el Exilio celebrada el 18 de junio de 1944*. México, D.F.: Imprenta Cima.

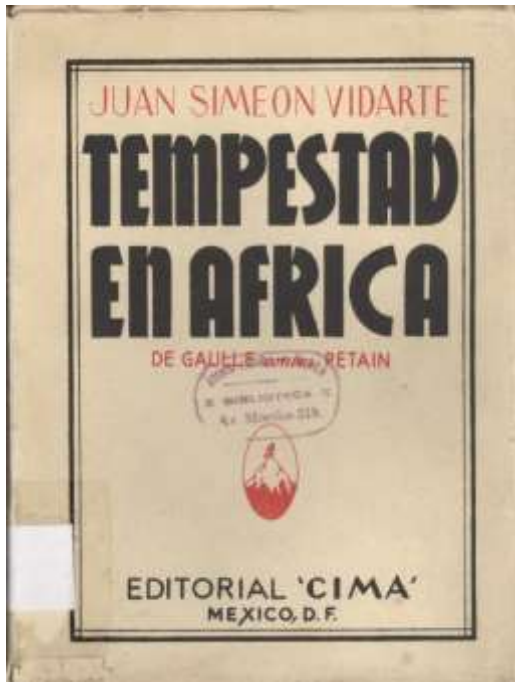
1945

Nájera, Indiana E. (1945). *Tierra seca*. México: Imprenta Cima. 157 p.

Vela, Alberto R. (1945). *Guerra total*. México, D.F.: Editorial «Cima». 172 p.

Maurois, André (1939). *Estados Unidos 39: (diario de un viaje a Norte América)*. México D.F.: Editorial Cima. 216 p.

Vidarte Franco-Romero, Juan Simeón (1941). *Tempestad en África: de Gaulle contra Pétain*. México: Editorial Cima. 487 p.

Editorial Clavileño

[1946]

Editorial Clavileño	
Fundadors, directius i editors	Domingo Rex Muñoz Govern de la República a l'exili
Adreces conegudes	La Quemada, nº 67. ²⁶⁶
Impremtes	Gráfica Panamericana, S. de R.L. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Rex

Segons consta a l'índex biobibliogràfic de Matilde Mantecón d'*El exilio español en México, 1939-1982* (1982), el diplomàtic Domingo Rex (Llorca, 1900 – s.d.)²⁶⁷ seria el fundador de l'Editorial Clavileño. A partir d'aquesta afirmació, i a partir de la correspondència entre Domingo Rex i els 25 autors de les col·laboracions en el *Retablo hispánico*, James Valender reconstrueix la possible història de l'Editorial a *Retablo hispánico: notas sobre una miscelánea del exilio español en México* (1946).

²⁶⁶ Adreça obtinguda del *Directorio de la colonia española* (1958).

²⁶⁷ Es conserven fitxes seves com a asilat polític i també tres del seu fill Domingo (1924) en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=17280&accion=4&pila=true>>.

Ja hem parlat de la figura de Domingo Rex quan parlàvem de la seva editorial, Ediciones Rex. En aquest cas firma la correspondència que adreça demanant les col·laboracions per al *Retablo hispánico* amb la capçalera d'«El Delegado del Gobierno de la República Española en la Cuarta Feria Mexicana del Libro y Exposición del Periodismo.»; en aquesta Fira va ser present un Pavelló de la República Espanyola i, amb aquesta finalitat, s'hi va editar un catàleg (*Catálogo de obras que se exhibieron en el Pabellón de República...*, 1946). Per la qual cosa es podria afirmar que seria el mateix Govern republicà a l'exili qui finançaria i promouria l'Editorial Clavileño i l'edició del *Retablo hispánico*.

A l'obra hi col·laboren algunes de les personalitats científiques i literàries més importants de l'exili: José Moreno Villa, Benjamín Jarnés, Fabián Vidal, Juan Oyarzábal, Juan Gil-Albert, Joaquim Xirau, Álvaro de Albornoz, Juan David García Bacca, Florentino M. Torner, Adolfo Salazar, Juan Rejano, Jesús Bal y Gay, Agustín Millares Carlo, José Herrera Petere, el general Leopoldo Menéndez, Germán María de Iñurrategui, José Mª Gallejos Rocafull, Manuel Altolaguirre, Antoniorrobles, Concha Méndez, Arturo Mori, José Gaos, Pere Bosch i Gimpera, Daniel Tapia i Luisa Carnés; el pròleg sense signar de l'obra seria de Domingo Rex; i les il·lustracions les realitza Enrique Climent (València, 1897 - Ciutat de Mèxic, 1980), pintor i col·laborador habitual a les editorials mexicanes dels refugiats (*Enrique Climent*, 1977).

Només publicarà una obra, *Retablo hispánico*; el professor Domingo Ródenas és de l'opinió que aquesta editorial es va crear només per editar aquesta obra, amb motiu de la IV Feria Mexicana del Libro de 1946 i no en va publicar cap més (*Historia de la edición en España, 1939-1975*, 2015), Valender afirma, a través del prefaci de l'obra (atribuït a Domingo Rex), que la intenció última de Rex era continuar amb el *Retablo hispánico* en forma de publicació periòdica, i que si no s'esdevingué d'aquesta manera probablement va ser conseqüència dels esdeveniments històrics i de la situació en què es trobava el Govern a l'exili de la República i el fet que en aquell mateix any de 1946 comencés la seva publicació la revista *Las Españas*, que no deixava d'acomplir les expectatives de Rex.

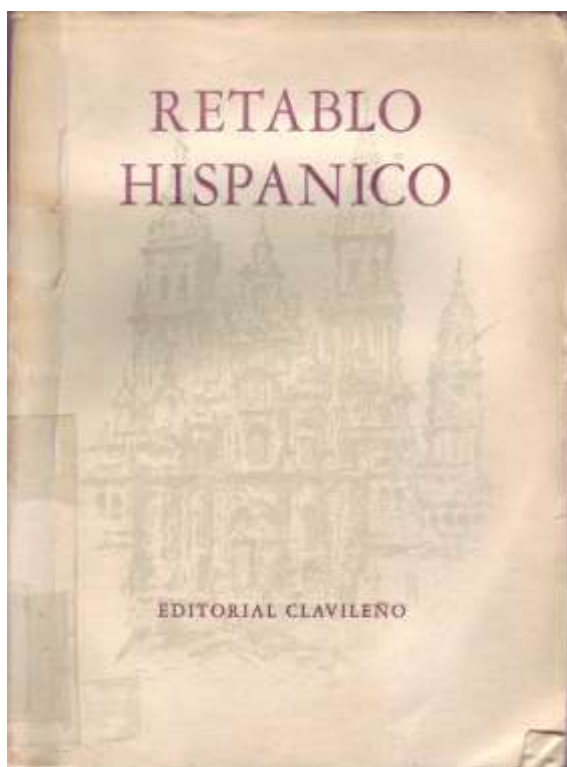
Hem sabut de l'existència d'una revista editada a Mèxic amb el mateix títol i dates molt pròximes que podrien ser de la mateixa editorial però no ho podem afirmar.: *Clavileño*. México, D.F.: Año I, nº 1 (mayo de 1948), 8 p. [sense més dades]. (*Letras del exilio México: 1939-1949...*, 1999).

El nom de Clavileño es refereix al cavall de fusta que apareix a la segona part d'*El Quixot*; com ja s'ha comentat, Miguel de Cervantes i el Quixot són (de la mateixa manera que ho seran en el bàndol franquista) un referent essencial de l'ideari cultural republicà, de les essències més nobles de l'espanyolitat per part dels refugiats.

1946

Retablo hispánico (1946). José Moreno Villa; [et al.]. Cubierta e ilustraciones Enrique Climent. México, D.F.: Editorial Clavileño. 257 p.: il.

En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 20 de junio de 1946, en los talleres de Gráfica Panamericana, S. de R.L. México, D.F.

Retablo hispánico (1946). José Moreno Villa; [et al.]. Cubierta e ilustraciones Enrique Climent. México, D.F.: Editorial Clavileño. 257 p.: il.

Editorial Colón

[1946-1947]

Editorial Colón	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles Antonio Caso
Adreces conegudes	---
Impremtes	Prensas de la Editorial Stylo, Durango 290, Ciudad de México (1946)
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	8
Matèries editades	Novel·les, política,
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Málaga Editorial Cenit (Espanya) Editorial Colón Editorial Nuestro Pueblo (Espanya i Mèxic) Estrella, Editorial para la Juventud EDIAPSA Editorial Diógenes Librería Juárez

Segons Luis Suárez (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982), Rafael Giménez Siles va fundar l'«Editorial Colón, asociado con el impresor don Antonio Caso.»

De Rafael Giménez Siles n'hem parlat sobradament, d'Antonio Caso només tenim les dades de Suárez i cap informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México amb aquest nom.

Moltes obres informen a la contraportada que les obres havien estat editades prèviament a l'Editorial Cenit de Madrid.²⁶⁸ Cal recordar que l'Editorial Cenit la funden el mateix Jiménez Siles, Graco Marsá i Juan Andrade a Madrid l'any 1928 i la vida d'aquesta editorial s'allargarà fins al 1936 (Santonja, 1984). L'editorial madrilenya proposava un interessant catàleg, en especial de traduccions al castellà de la literatura alemanya.

L'Editorial Colón intuïm que seria, en aquest sentit, la proposta de Giménez Siles per recuperar algunes de les obres que ja havia contractat i publicat amb èxit durant l'època de l'Editorial Cenit de Madrid, autèntics *best-sellers* i *long-sellers* de l'època: Isadora Duncan, Hermann Hesse, Heinrich Mann o Lev Trotski, amb tirades amples en les noves edicions mexicanes: 3.000 exemplars en les edicions de 1946, el 1947, *Demi-an*, 4.000 exemplars.

Les obres presenten un aspecte sobri, modern i de qualitat, com acostumen a ser els treballs de Giménez Siles, amb cobertes amb dissenys actuals encara avui.

Desconeixem el com i el perquè del final de l'Editorial Colón, de tan curta durada.

Obres editades

1946

Duncan, Isadora (1946). * *Mi vida*. Traducción del inglés por Luis Calvo. México: Editorial Colón. 458 p. En el colofó: Se terminó la impresión de «Mi vida» en las prensas de la Editorial Stylo, Durango 290, Ciudad de México, el día 31 del mes de julio de 1946, Se tiraron 3,000 ejemplares en papel «Lectura Antiguo». En la contraportada: Esta edición es reproducción exacta de la hecha por la Editorial Cenit, S.A. de Madrid, propietaria de los derechos de esta obra en lengua española.

²⁶⁸ «Esta edición es reproducción exacta de la hecha por la Editorial Cenit, S.A. de Madrid, propietaria de los derechos de esta obra en lengua española.»

Mann, Heinrich (1946). * *El Ángel azul: profesor Basura*. Traducción del alemán, Luis López-Ballesteros y de Torres. México: Editorial Colón. 351 p. En la contraportada: Esta edición es reproducción exacta de la hecha por la Editorial Cenit, S.A. de Madrid, propietaria de los derechos de esta obra en lengua española. Impreso en los talleres de la Editorial Stylo, Durango, 290. México, D.F.

Trotsky, Lev (1946). * *Mi vida: ensayo autobiográfico*. México: Editorial Colón. 2 v. En el colofón: Se terminó la impresión de «Mi vida» en las prensas de la Editorial Stylo, Durango 290, Ciudad de México, el día 4 del mes de julio de 1946, Se tiraron 3,000 ejemplares en papel «Lectura Antiguo». En la contraportada: Esta edición es reproducción exacta de la hecha por la Editorial Cenit, S.A. de Madrid, propietaria de los derechos de esta obra en lengua española.

1947

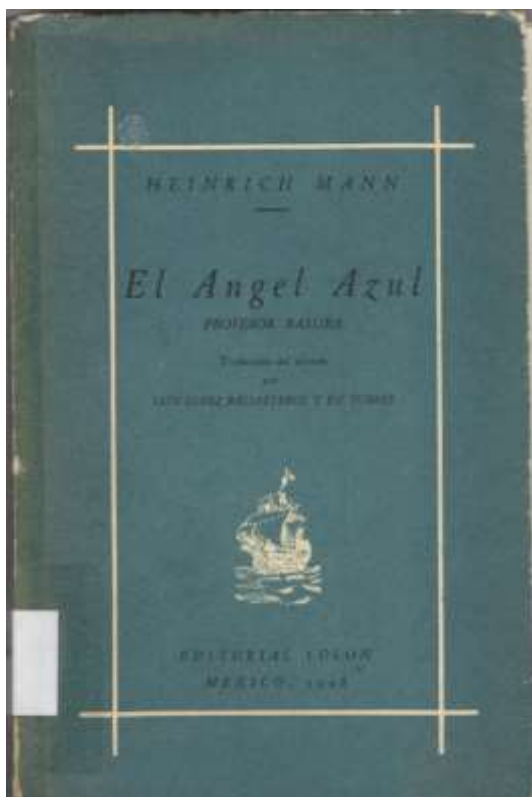
Boccaccio, Giovanni; Tapia, Daniel; Novo, Salvador (1947). *Cuentos: (el Decamerón)*. México, D.F.: Editorial Colón.

Hesse, Hermann (1947). * *Demian: historia de la juventud de Emilio Sinclair*. Traducción del alemán por Luis López Ballesteros y de Torres. México: Editorial Colón. 270 p. En el colofón: Se terminó la impresión de «Demian» en las prensas de la Editorial Stylo, Durango 290, Ciudad de México, el día 6 del mes de enero de 1946, Se tiraron 3,000 ejemplares en papel «Lectura Antiguo». En la contraportada: Esta edición es reproducción exacta de la hecha por la Editorial Cenit, S.A. de Madrid, propietaria de los derechos de esta obra en lengua española.

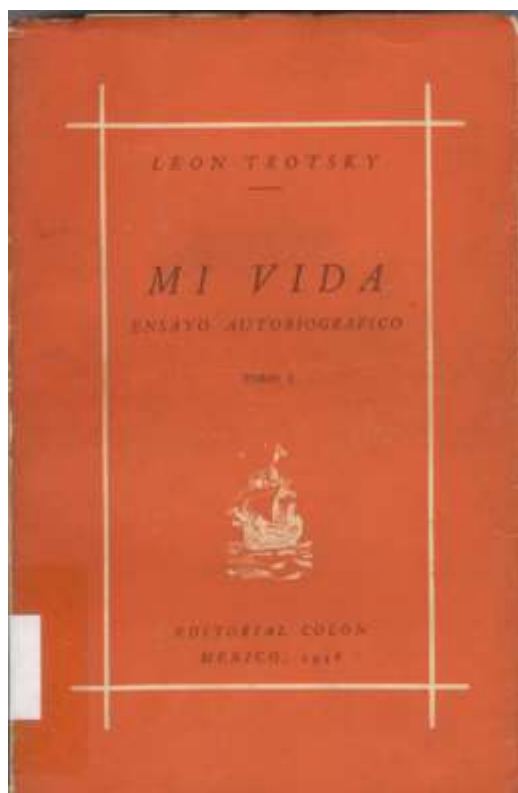
Hesse, Hermann (1947). * *El lobo estepario: (sólo para locos)*. Traducción del alemán por Manuel Manzanares. 2ª ed. México, D.F.: Editorial Colón. 264 p. En el colofón: Se terminó la impresión de «El lobo estepario» en las prensas de la Editorial Stylo, Durango 290, Ciudad de México, el día 19 del mes de mayo de 1947, Se tiraron 4,000 ejemplares en papel «Lectura Antiguo». En la contraportada: Esta edición es reproducción exacta de la hecha por la Editorial Cenit, S.A. de Madrid, propietaria de los derechos de esta obra en lengua española.

Istrati, Panait (1947). *Infancia y mocedades de Adrián Zograffi: (Codine y Mijail)*. México: Editorial Colón.

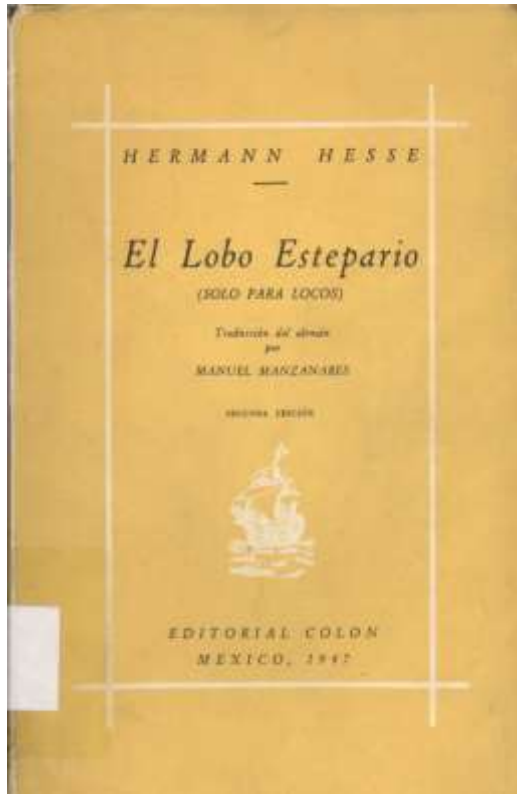
O'Flaherty, Liam (1947). *El delator [análisis minucioso y profundo de una traición]*. México: Editorial Colón.

Mann, Heinrich (1946). *El Ángel azul: profesor Basura*. Traducción del alemán, Luis López-Ballesteros y de Torres. México: Editorial Colón. 351 p.

Trotsky, Lev (1946). *Mi vida: ensayo autobiográfico*. México: Editorial Colón. 2 v.

Hesse, Hermann (1947). *El lobo estepario: (sólo para locos)*. Traducción del alemán por Manuel Manzanares. 2ª ed. ed. México, D.F.: Editorial Colón. 264 p.

Editorial Cultura

[1941?]

Editorial Cultura	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Albert Manent cita en la seva obra *La literatura catalana a l'exili* (1989) amb aquest nom aquesta editorial de Mèxic que hauria publicat un sol llibre, Teresa Fèrriz Roure (1998) no l'inclou, nosaltres hem localitzat a partir del *Boletín bibliográfico mexicano* una obra de Josep M. Poblet impresa en els tallers de l'Editorial Cultura. Succeeix que aquesta editorial amb quasi 30 títols ressenyats ens sembla ser però una editorial mexicana, els autors i continguts també són mexicans, segons l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (Amo, 1945). Tampoc no cal confondre-la amb *Cultvra* (amb grafia llatina) editorial autènticament mexicana fundada, com hem vist, per Rafael Lora y Chávez i Julio Torri com a revista i llibreria.

Per la qual cosa, podríem considerar potser que aquesta és una autoedició que Manent va considerar com a obra del catàleg d'una editorial.

Obres editades

1940

Poblet, Josep Ma. (1941). *Records vells i històries noves*. Mèxic: Imp. Editorial Cultura. 156 p.

Editorial Diógenes

[1967-1990]

Editorial Diógenes	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles, Martín Luis Guzmán, Emmanuel Carballo
Adreces conegudes	---
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	Autors joves, assaigs, llibre polític, literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Málaga Editorial Cenit (Espanya) Editorial Colón Editorial Nuestro Pueblo (Espanya i Mèxic) Estrella, Editorial para la Juventud EDIAPSA Editorial Diógenes Librería Juárez Librerías de Cristal

L'Editorial Diógenes va ser un projecte més de Rafael Giménez Siles, en aquest cas «asociado con don Emmanuel Carballo» segons Luis Suárez (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982); tanmateix, per Armando Pereira (2000) va ser amb Martín Luis Guzmán amb qui Giménez Siles funda l'editorial i Emmanuel Carballo en seria el conseller editorial.

La relació entre Giménez Siles i Carballo no va anar bé, segons Carballo, Giménez Siles ja era gran i no entenia el motiu d'explicitar segons quines pràctiques de sexualitat (homosexualitat i lesbianisme), ni tampoc l'ús d'un llenguatge groller. Després de vuit llibres, Giménez Siles ven la seva part de l'editorial aquell mateix any a Carballo.

Aquesta editorial amb una clara tendència política d'esquerres queda fora dels nostres límits cronològics.

[1944]

Editorial Esculapio	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	
Impremtes	Talleres de la Tipografía SAG, Uruguay 79, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Paramedicina, autoajuda, quiromància
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Segons Mauricio Fresco (1950), l'Editorial Esculapio era una de les editorials creades pels refugiats a Mèxic. Nosaltres només n'hem sabut trobar aquestes dues obres, la primera del grafòleg Maurice Périot i, la segona, del quiromàntic, ocultista i professor de ioga germanoaustralià, Ernst Issberner-Haldane.

Tot el que hem pogut relacionar amb l'exili ha estat que la traducció de l'obra de Périot és feta directament del francès per l'aragonès Benjamín Jarnés (Codo, Saragossa, 1888 - Madrid, 1949). Jarnés havia arribat exiliat a Mèxic a bord del *Sinaia* el 1939. De formació mestre, crític i escriptor, participa en moltes de les revistes de l'exili tal com abans de la Guerra Civil ho havia fet a Espanya. Ens consta que l'any 1944 es va dedicar a la traducció a partir dels estudis de Lizbeth Zavala Mondragón (2017), així i la seva malaltia agreujada en aquesta època (Esteve, 2016) el descarten però, en la nostra opinió i en una primera hipòtesi, com a persona lligada al funcionament de l'Editorial Esculapio.

1944

Issberner-Haldane, Ernst (1944). *Tratado de quirososofía*. México, D.F: Editorial «Esculapio».

Périot, Maurice (1944). * *Temperamento y personalidad*. Traducción directa del francés por Benjamín Jarnés. México, D.F: Editorial «Esculapio». 441 p. Colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 15 de Julio de 1944 en los Talleres de la Tipografía SAG, Uruguay 79, México, D.F.

Périot, Maurice (1944). *Temperamento y personalidad*. Traducción directa del francés por Benjamín Jarnés. México, D.F: Editorial «Esculapio». 441 p.

Editorial Esfinge

[1957-]

Editorial Esfinge	
Fundadors, directius i editors	Agustín Mateos Muñoz
Adreces conegudes	
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Llibres de text
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Editorial de llibres de text, no entra en la nostra investigació ja que va ser fundada el 1957 per Agustín Mateos Muñoz (1908-1997), un exiliat republicà arribat a Mèxic el 13 de juny de 1939, a bord del *Sinaia*. Aquest professor extremeny, nascut a Malpartida de Plasencia, Càceres; era professor abans de la Guerra Civil, evacuat a Barcelona, a les acaballes del conflicte va arribar a ser director de l'Institut Jaume Balmes de la ciutat. Amb la retirada arriba a França, però no ho va poder fer el seu germà Gerardo que va acabar afusellat l'estiu de 1939. Agustín Mateos Muñoz serà professor a Mèxic i autor de diversos llibres de text, a mitjan anys cinquanta va decidir fundar la seva pròpia empresa (Rodríguez Oliva, 2010).

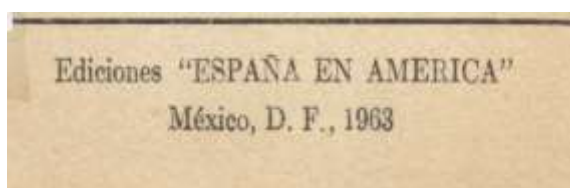
El fet que hi hagi algunes obres que estan datades amb anys anteriors a 1957 ho explica clarament Florentino Rodríguez Oliva en la narració de les peripècies editorials de Mateos en terres mexicanes: «Como anunciaba el hecho de que la 6ª edición de las *Etimologías latinas del español* apareciera con el logotipo de la editorial Esfinge, proyecto en el que se venía trabajando desde hacía tiempo Agustín Mateos ayudado por su esposa. La editorial, al menos formalmente, no se fundó hasta 1957, pero el deseo de verla funcionando lo impulsó a anticipar la fecha del acontecimiento, por lo que algunas publicaciones llevaron el marbete de la Esfinge un par de años antes de que se regulará jurídicamente como empresa editorial.»

En l'actualitat, aquesta empresa segueix en funcionament amb seu a l'Estat de Mèxic, i en un carrer que ben bé defineix l'inici de les activitats de Mateos Muñoz en els inicis

de l'empresa, quan només eren tres socis (Editorial Esfinge, calle del Esfuerzo 18-A. Col. Industrial Atoto, Naucalpan de Juárez, Estado de México C.P. 53519).

L'editorial Esfinge segueix dedicant-se als llibres de text i a les obres relacionades amb l'educació.

Editorial «España en América»

[1955-1963?]

Editorial «España en América»	
Fundadors, directius i editors	Pablo Lorenzo Laguarda
Adreces conegudes	Cuba, 12-301, México, D.F. Víctor Hugo, 39, México 5, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Colònia espanyola, història d'Amèrica
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones «España en América»?

L'advocat exiliat Pablo Lorenzo Laguarda (Madrid, 1905 - s.d.) va ser el responsable primer i últim de l'Editorial «España en América».²⁶⁹

Sabem dels propòsits de l'Editorial «España en América» gràcies a la carta que envia el seu propietari i director, Lorenzo Laguarda, el mes de febrer de 1956 al rector de la Universitat de Salamanca, Antonio Tovar Llorente i que es conserva a l'Archivo Institucional d'aquesta universitat: «La Editorial "España en América" tiene por finalidad esencial poner de relieve la obra de la Península Ibérica en el Continente Americano, cuya grandeza no ha sido igualada por ninguna nación de la tierra; dejando huella permanente y eterna en las Naciones del Nuevo Mundo.»

²⁶⁹ «Abogado e industrial. Trabajó como abogado de las empresas Valdefloral y fue gerente de la Sociedad de Productos Químicos y de la Sociedad Anónima de Juguetes. Miembro del Sindicato de Abogados (UGT) del que fue secretario y afiliado a la AS de Madrid desde enero de 1934. Durante la guerra civil fue comandante, asesor jurídico del Estado Mayor Central y jefe de la Sección Diplomática del Ministerio de Defensa. Llegó a México a bordo del Quanza en noviembre de 1941». (Fundación Pablo Iglesias, 2016). No hem sabut trobar en el Registro Nacional de Extranjeros en México cap informació seva.

En aquesta mateixa carta (Lorenzo Laguarda, 1956) s'indica l'origen de l'anomenada *llegenda negra*:

«Nada más desconocido y calumniado que la Historia de España en América, escrita por autores franceses, ingleses, alemanes y holandeses, que vivieron preferentemente los intereses de sus países respectivos y no la verdad objetiva, que requiere la investigación histórica. Esta campaña, mantenida durante siglos, ha cristalizado en la famosa «Leyenda Negra» contra nuestra Patria. Las causas que la produjeron, rivalidades por el dominio del mundo de carácter religioso, político, económico, etc., han desaparecido; no así los juicios desfavorables que persisten después de quinientos años. Es necesario realizar una revisión de los textos históricos, para que España ocupe en el mundo el lugar que le corresponde de acuerdo con su gran tradición.»

Més endavant, Lorenzo Laguarda es refereix a que hi ha una voluntat de fer disminuir la influència espanyola a Amèrica, darrere hi ha uns objectius obscurs; davant d'aquest fet l'única oposició possible és posar de relleu l'obra d'Espanya a Amèrica, tot destacant-ne els valors històrics, culturals i artístics.

Tanca amb la descripció de l'objectiu editorial i descriu el desplegament en onze volums dels quals en dona un títol i contingut:

«Un escritor de la talla de intelectual de D. José Ortega y Gasset decía recientemente: "Sabemos del descubrimiento y Conquista de América; pero desconocemos todo de lo más interesante, que es la Colonización." A súplica de esta grave omisión, dedica sus actividades la Editorial «España en América», poniendo en estudio y preparación una colección de once tomos escrita por los mejores autores españoles y americanos; comprenderá las materias siguientes: Historia del Descubrimiento, Conquista y Colonización del Nuevo Mundo, Historia del Arte Español en América, Pensamiento Filosófico de la Colonización Española, Navegantes, Capitanes y Colonizadores, Historia de la Beneficencia Española en América, Paralelismo de la Colonización Española y otras Colonizaciones Europeas, Comentarios a la Leyenda Negra y Leyes de Indias, Historia de las Misiones Religiosas en América, La Obra Cultural de España en América, Historia de la Economía Española en la Colonización del Nuevo Mundo, América Independiente.»²⁷⁰

Per bastir aquesta magna obra proposa una sèrie de renoms de l'exili però també de l'interior: Marañón, Laín Entralgo, Marías, Martínez de Trujillo, Madariaga, Sánchez Sarto, de la Encina, Millares Carlo, Sánchez Albornoz, Reyes, etc., fins i tot el seu propi: Lorenzo Laguarda, i hi afegeix, és clar, la invitació a Tovar, el seu interlocutor.

²⁷⁰ Les majúscules són en l'original.

D'aquesta col·lecció, fins on hem sabut trobar, només es va arribar a publicar la *Historia de la beneficencia española en México*, del mateix Lorenzo Laguarda.

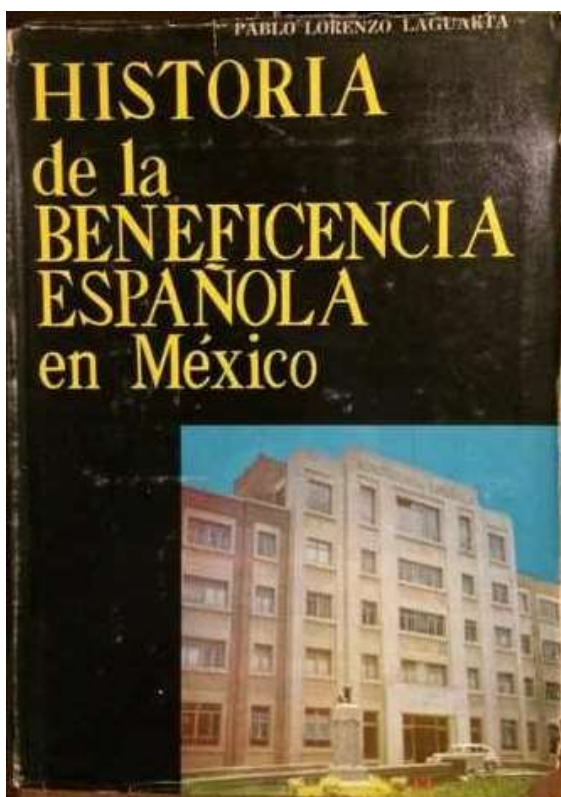
Anys més tard, concretament el 1959, va aparèixer al Fondo de Cultura Económica l'obra de l'exiliat valencià José María Ots y Capdequí, *España en América: el régimen de tierras en la época colonial*. Desconeixem si l'obra va ser fruit de la requesta de Lorenzo Laguarda.

De 1963 hem trobat una sèrie de petites publicacions publicades per les Ediciones «España en América» a Mèxic, dubtem que siguin la continuació de l'Editorial «España en América».

Obres editades

1955

Lorenzo Laguarda, Pablo (1955). * *Historia de la beneficencia española en México: síntesis*. México: Editorial España en América. 527 p. (Colección Españoles en América).

Laguarta, Pablo Lorenzo (1955). *Historia de la beneficencia española en México; síntesis*. México: Editorial España en América. 527 p. (Colección Españoles en América).

Editorial Fournier

[1956-...]

Editorial Fournier	
Fundadors, directius i editors	Joan Boldó i Climent
Adreces conegudes	Bolívar 238-A
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Juan Boldó y Climent, Editores Joan B. Climent

Fundada pel valencià Joan Boldó i Climent (Morella, 1902 - Mèxic, D.F. ?) que en ocasions signa com a impressor amb el nom de Joan B. Climent. Ja hem vist amb anterioritat que Boldó havia treballat abans a Barcelona a les impremtes La Catalana, de Francesc Millà, i La Neotípia, cooperativa d'ensenyament d'arts gràfiques. (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992).

Joan Boldó emigra l'any 1950, per raons econòmiques, i col·laborarà amb l'edició de *Pont Blau*, per la qual cosa la seva obra com a editor queda fora del nostre àmbit per no ser exiliat.

També tenim el dubte que l'Editorial Fournier de la qual Joan Boldó i Climent apareix com director o propietari no sigui l'Editorial Fournier de Carolina Amor de Fournier (Mèxic, 1908-1993), editora, escriptora i traductora mexicana, per la qual cosa quedaria també fora de la nostra investigació.

Val la pena assenyalar però que amb Talleres Gráficos de Editorial Fournier, Obradors de l'Editorial Fournier o sota el nom de Joan B. Climent va imprimir bona part dels llibres catalans a l'exili (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992). La seva filla Núria Boldó i Belda fundarà el 1984 una editorial amb el nom del pare: Juan Boldó y Climent, Editores, que tampoc no tractarem per ultrapassar els nostres límits cronològics.

Editorial Galache

[1974-1976]

Editorial Galache	
Fundadors, directius i editors	Elicio Muñoz Galache
Adreces conegudes	
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	E. Muñoz Galache Editorial Muñoz

De la vida i obra d'Elicio Muñoz Galache (Fuentelapeña, Zamora, 1908- ?) hem recuperat algunes dades (incompletes i provisionals) a partir del diccionari d'escriptors mexicans (Ocampo, 1988), el *Diccionario biobibliográfico del exilio republicano del 1939* (2016) i d'una referència breu en una de les converses amb el *maestro* Martí Soler Vinyes (2014).

Muñoz Galache emigra a Barcelona en una data indeterminada i ingressa en el Partit Comunista. Acabada la guerra és internat en el camp de Sant Cebrià (Sant Cyprien) i poc més tard s'exilia a bord del *Sinaia* a Mèxic.

Muñoz Galache serà a Mèxic fonamentalment un impressor i editor, encara que se li coneguin dues obres d'inspiració autobiogràfica *Fuente Abeja: estampas castellanas y Muros y sombras* (Muñoz Galache, 1956; 1961). La seva activitat editorial la podem presentar de manera sempre provisional i en espera d'un estudi més aprofundit en tres empreses: E. Muñoz Galache, 1952-1954; Editorial Muñoz, 1955-1971 i Editorial Galache, 1974-1976.

Per tot plegat, l'activitat d'aquesta Editorial Galache queda cronològicament fora del nostre estudi.

[1943-1953]

Editorial Galatea	
Fundadors, directius i editors	Vicente González Palacín José Bolea Gorgonio
Adreces conegudes	Higinio Arias Urzay, M. Gutiérrez Nájera 179, Ciudad de México
Impremtes	Talleres Linotipográficos Galatea
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	29
Matèries editades	Literatura, art, biografies, religió, política, legislació, ciències...
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Atlántida Editorial Centauro Editorial Lemuria? Editorial Leyenda <i>Novela semanal cinematográfica</i>

Vicente González Palacín (Santander, 1904 - Ciutat de Mèxic, 1973) no és en sentit estrictament un exiliat, arriba com a emigrant econòmic a Mèxic l'any 1922 per dedicar-se al negoci relacionat amb el tabac, i d'aquest negoci va passar a la indústria paperera. Arribats als anys trenta, la família de Vicente González Palacín té la intenció de tornar a Espanya amb una situació econòmica més acomodada, la Guerra Civil els ho impedeix i restarà definitivament a Mèxic.

A Mèxic però, i a diferència de la major part de l'antiga emigració econòmica, farà costat i se solidaritzarà amb els refugiats arribats després de 1939, entre d'altres iniciati-

ves és soci fundador de l'Ateneo Español de México i funda amb l'exiliat valencià José Bolea Gorgonio (Alzira, 1909 - Ciutat de Mèxic, 1987) el 1939 l'Editorial Atlántida i editen plegats la *Novela semanal cinematográfica*.

El 1943, González Palacín funda l'Editorial Galatea amb el propòsit de donar feina als compatriotes republicans exiliats. Galatea tenia una col·lecció anomenada *Atalaya*, en la qual es publiquen bona part de la producció de l'editorial, i que coincidirà amb el nom amb una altra de les editorials de Bolea, Editorial Leyenda, com veurem més endavant.

Algunes de les obres que apareixen com a part del catàleg de Galatea no són de l'editorial sinó obres d'autors que duïen a imprimir els llibres a les premses de Galatea, per exemple: Armando Oscar. *Derelicta*. México: s.n., 1945, i que no incloem en la nostra bibliografia, diu en el colofó: «Se terminó la impresión de esta obra en los Talleres Linotipográficos Galatea, Higinio Arias Urzay, M. Gutiérrez Nájera 179, el 21 de septiembre de 1945, en México, D.F.» o bé: Ordóñez, Ezequiel (1947). *El volcán de Parícutin*. México, D.F.: [Impreso en los Talleres de la Editorial Galatea].

Hem arribat a dubtar si l'Editorial Galatea no seria en alguna ocasió les premses de l'Editorial Leyenda...

Algunes de les obres recollides en catàlegs de biblioteques d'arreu, apareixen aquestes obres com sent de les editorials en els tallers tipogràfics de les quals es confeccionen, aquestes editorials en realitat només oferien els seus serveis com a impremtes. Probablement la llista de Galatea, tant desigual i heteròclita en els temes i autors, que presentem a continuació, conté més d'una d'aquestes obres.

Obres editades

1943

Alarcón, Pedro Antonio de (1943). *Cuentos amatorios*. [México]: Galatea.

Anquetin, Louis (1943). *Rubens, su técnica: análisis de los cuadros de la galería Medicis en el Louvre*. México: Galatea.

Blasco Ibáñez, Vicente (1943). *Los enemigos de la mujer: novela*. México: Editorial Galatea.

Chesterton, Gilbert Keith; Tapia Bolívar, Daniel (1943). *San Francisco de Asís*. México, D.F.: Ed. Galatea.

Cuevas, Mariano (1943). *Monje y marino; la vida y los tiempos de fray Andrés de Urdaneta*. México: Galatea.

1944

Arriola Ortiz, Alejandro (1944). *Recordando otros tiempos*. México: Galatea.

Clavijero, Francisco Javier; Zelis, Rafael de; Priego, Antonio (1944). *Tesoros documentales de México, siglo XVIII: Clavijero, Priego, Zelis*. México, D.F.: Editorial Galatea.

1945

Fernández Mato, Ramón; González Blanco, Pedro (1945). *Trujillo, o la transfiguración dominicana*. México: [Galatea].

Verne, Julio (1945). *El camino de Francia*. México: Galatea.

1946

Riva Palacio, Vicente; Payno, Manuel (1946). *El libro rojo, 1520-1867*. [México]: [Editorial Galatea].

Sánchez Vázquez, Adolfo (1946). *Kisner: destino: novelización de la película MGM del mismo título*. México: Galatea.

1947

Calvo, Julián (1947). *Legislación soviética moderna*. México: Galatea.

Lombardo Toledano, Vicente; Universidad Obrera de México (1947). *Contenido y trascendencia del pensamiento popular mexicano: mensaje de la Universidad Obrera de México a la U.N.E.S.C.O.* México: [Galatea].

López Hernández, José; Díaz Sautto, José (1947). *Proyecto al C. presidente de la República Mexicana, Sr. Lic. Miguel Alemán*. México: Editorial Galatea.

Mèxic. Lleis (1947). *Código de seguridad social*. México: [Ed. Galatea, H. Arias Urzay].

Pi Suñer, Augusto (1947). *Sistema neurovegetativo*. Buenos Aires; México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana «Galatea».

1948

Solar, Ariana (1948). *Sueños de mujer*. Ilustraciones y viñetas de Francisco Oliva. México: [Galatea].

1949

González-Blanco, Pedro (1949). *La independencia de Puerto Rico y sus posibilidades*. México, D.F.: Editorial Galatea.

Instituto Mexicano del Seguro Social. (1949). *Informe actuarial según el artículo 120 transitorio de la Ley del Seguro Social (reformada)*. [Editorial Galatea].

1950

Caso, Ángel (1950). *Cronocinergología: estudio científico de los tiempos y de los movimientos aplicado al trabajo humano*. México, D.F.: Ed. Galatea.

González-Blanco, Pedro (1950). *El problema de Belice: y sus alivios*. México: [Galatea].

González-Blanco, Pedro (1950). *Tigrocracia staliniana*. México: [Galatea].

Instituto Mexicano del Seguro Social (1950). *Bases para la elaboración de balances actuariales*. México: [Editorial Galatea].

1951

A Enrique González Martínez en sus ochenta años: homenaje, 13 de abril de 1951. (1951). [México]: [Editorial Galatea].

Alcoforado, Mariana (1951). *Cartas de amor de la monja portuguesa*. México: Galatea.

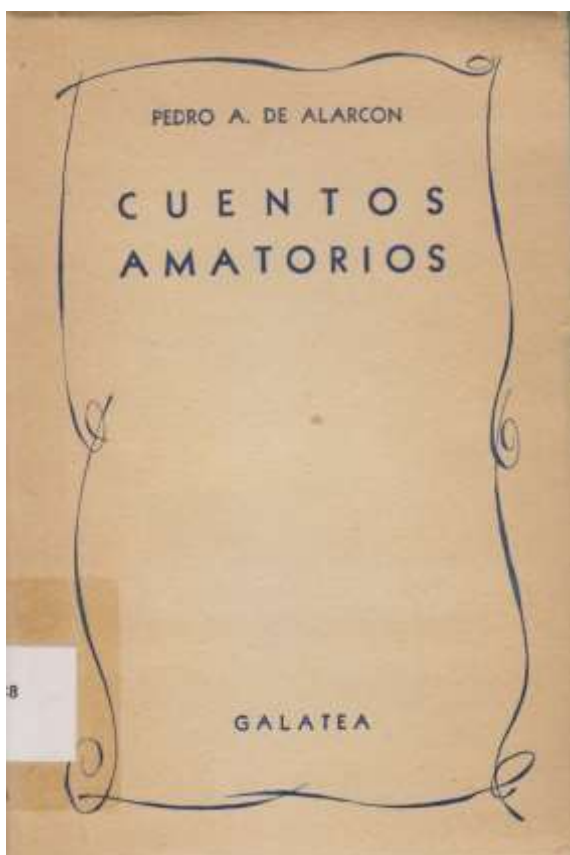
Almela Meliá, Juan (1951). *Guía de personas que cultivan la historia de América*. México: Ed. Galatea.

González-Blanco, Pedro (1951). *Un gobierno popular sin demagogia: (la Argentina del General Perón)*. México: «Editorial Galatea».

Núñez y Domínguez, José de Jesús; Reyes, Alfonso (1951). *José Juan Tablada: discurso leído ante la Academia Mexicana, correspondiente de la Española: el día 28 de enero de 1946, en la recepción [como] académico de número*. México: [Galatea].

1952

Reyes, Alfonso (1952). * *Marginalia: primera serie 1946-1951*. México: Editorial Galatea. 162 p.

Alarcón, Pedro Antonio de (1943). *Cuentos amatorios*. [México]: Galatea.

Editorial González Porto

[194?]

Editorial González Porto	
Fundadors, directius i editors	José María González Porto
Adreces conegudes	
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Acrópolis Montaner y Simón (Barcelona) Occidente Renacimiento ²⁷¹ Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana (UTEHA)

La figura de José María González Porto (Torrebovedra, Pontevedra, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1975) és clau en l'edició espanyola i americana de mitjan segle XX, amb la creació d'U.T.E.H.A. a Mèxic a finals de la dècada de 1930²⁷² on hi col·laboren una gran quantitat d'exiliats; ens hem referit en la introducció i en tornarem a parlar en l'entrada corresponent. I dèiem que també va ser clau en l'edició espanyola ja que va adquirir la Montaner y Simón de Barcelona l'any 1952.

José María González Porto era fill de l'emigració econòmica gallega i arriba a Cuba amb dotze anys, ben aviat entrarà en relació amb la venda i producció de llibres. A Cuba, el 1922 funda l'Editorial González Porto que ens consta funciona a l'illa fins a principis dels quaranta.

²⁷¹ Segons Esther Barrachina en el *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939* (2016).

²⁷² Les dates ballen segons els autors, hi ha qui la situen el 1937, d'altres el 1938.

González Porto, amb molts lligams amb l'edició espanyola, i en especial de les cases editorials de Barcelona, té intenció de deixar Cuba per fer negocis des d'una capital més ben posicionada i s'instal·la a la ciutat comtal l'any 1936, la Guerra el farà marxar definitivament i el 1939 farà cap al país asteca i es nacionalitzarà mexicà.

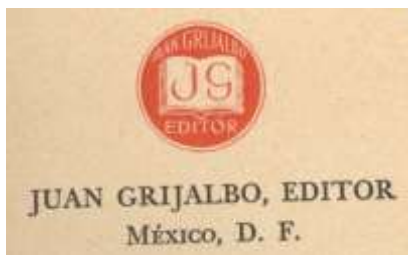
En aquest cas, de l'editorial que presentem dubtem de la veracitat del peu d'impremta (es tracta d'un sol exemplar conservat en una biblioteca a Texas i al qual no hi hem pogut tenir accés). En qualsevol cas, la ressenyem aquí per poder corregir les informacions.

Obres editades

194?

6 [i.e. *Seis*] *temas literarios*. (194?). México: Editorial González Porto.

Editorial Grijalbo, Juan Grijalbo Editor (Biografías Ganesa)

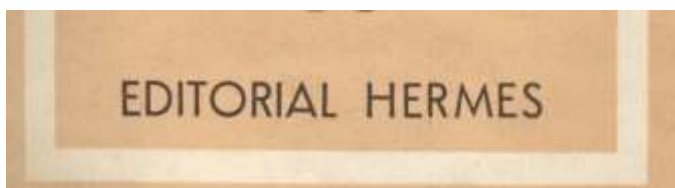

[1954-1989]

Juan Grijalbo Editor, Editorial Grijalbo (Biografías Ganesa)	
Fundadors, directius i editors	Joan Grijalbo i Serres
Adreces conegudes	Altamirano, 127, Mèxic, D.F
Impremtes	Gráfica Cervantina, Pánuco, 218
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Biografies, <i>best-sellers</i> , llibre tècnic i polític
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	Editorial Atlante Juan Grijalbo Editor Exportadora de Publicaciones Mexicanas

L'obra de l'Editorial Grijalbo la comentem a l'entrada de Juan Grijalbo Editor

Editorial Hermes

[1940-1998?]

Editorial Hermes	
Fundadors, directius i editors	Antoni López Llausàs, Miquel Àngel Marín, Antonio López Rivera, Ricard Mestre i Ventura, Ramon Pla i Armen-gol, Ernst Hediger ²⁷³
Adreces conegudes	
Impremtes	Imprenta «Grafos» de la Ciudad de México, D.F. Talleres de la Editorial Stylo, Ciudad de México. Gráfica Panamericana, S. de R. L.
Nombre de publicacions aproximades localit-zades dintre del període (fins 1956)	109
Matèries editades	Literatura, <i>best-sellers</i> , traduccions, política, Guerra Mundial, geopolítica, art
Llengües de publicació	Espanyol, francès
Empreses continuadores o associades	Editorial Catalana (Barcelona) Editorial Sudamericana (Buenos Aires) Edhasa (Barcelona)

²⁷³ Hi ha diferències quant als noms a incloure en la nòmina de socis fundadors, Teresa Fèrriz (1998) els limita a: Antoni López Llausàs, des de Buenos Aires, i Miquel Àngel Marín i Antonio López Rivera a Mè-xic; el *Diccionari dels catalans d'Amèrica* (1992) no menciona López Llausàs i n'amplia la nòmina a: Ri-card Mestres i Ventura, Ramon Pla i Ramengol i el suís Ernst Hediger.

Antoni López Llausàs (Barcelona, 1888 - Buenos Aires, 1979) prové d'una de les famílies més importants del món de l'edició i la llibreria dels segles XIX i XX a Catalunya. El seu avi, Innocent López Bernagossi, havia fundat a Barcelona l'Editorial Catalana el segle XIX; son pare Antoni López i Benturas havia creat amb Manuel Borràs i Josep Ma. Cruzet, la Librería Española; i Antoni López Llausàs, al seu torn, crea la Llibreria Catalònia el 1924 que havia de continuar en funcionament fins el 2013.

Antoni López Llausàs s'exilia l'any 1939, passa per França i Colòmbia fins que s'instal·la definitivament a Buenos Aires on es fa càrrec de l'Editorial Sudamericana, primer com a gerent, posteriorment va ser-ne el primer accionista i, finalment, l'adquireix en la seva totalitat i la dirigeix fins la seva mort.

L'Editorial Sudamericana havia estat creada el mes de juny de 1939 per un petit grup d'editors intel·lectuals argentins de prestigi de mitjan segle XX com ara Victoria Ocampo i Oliveiro Gironde, amb l'ajuda d'un polític i empresari català fill de mare cubana treballant de feia temps al Con Sud, Rafael Vehils (Barcelona, 1886 - Buenos Aires, 1959). Va ser Vehils qui va proposar López Llausàs per a la gerència de Sudamericana.

Segons Teresa Fèrriz Roure (1998), l'Editorial Hermes és una filial de l'Editorial Sudamericana, producte de l'expansió empresarial de López Llausàs: «Con el tiempo, López Llausàs se convirtió en el propietario absoluto [de Sudamericana] e inició su expansión hacia otros países: en Barcelona fundó la editorial Edhasa y, en la ciudad de México, impulsó la creación de la editorial Hermes junto con Miquel Marín, ya con imprenta consolidada, y Antonio López Rivera, este último responsable de la gerencia de la nueva empresa durante muchos años. La editorial inició la publicación de libros de economía, política internacional, ciencias, historia, novela y biografía.»

Les obres de l'Editorial Hermes no tenen un logotip pròpiament dit, apareixen el nom en el peu de la coberta però canviant tipografia, n'hem posat un com a exemple. L'únic logotip que hem pogut trobar ha estat en els fulls de guarda, i que no apareix més que en aquestes guardes.

La producció d'Hermes es realitza —pels llibres que hem tingut a les mans— en els tallers tipogràfics d'altres editorials d'exiliats i mai en tallers propis, si aquests existien era a Buenos Aires i no hem sabut veure que tinguessin impremtes pròpies. En alguna ocasió, encara que a la portada indiqui México, Buenos Aires, o simplement México, els llibres són impresos a Buenos Aires (Buck, 1954; Ruiz Funes, 1944), en aquest últim cas s'indica en un full final, en una tipografia quasi il·legible, per petita; talment semblaria que se n'amaguessin que no era fet a Mèxic.

Els autors són noms d'èxit internacional i en ocasions d'autèntics *best-sellers*, com Viki Baum, Pearl S. Buck, A. J. Cronin, John Dos Passos, Aldous Huxley, Yutang Lin o V. S. Pritchett, exiliats com ara Salvador de Madariaga i, en menor mesura, mexicans però

d'importància com Salvador Novo i Daniel Cosío Villegas, amb la seva *Historia moderna de México*, en deu toms, que va començar a Hermes l'any 1955.

L'obra de l'autora austríaca, Vicki Baum, és probablement de les més presents en el catàleg. Aquesta autora va ser una de les més cèlebres en llengua alemanya abans de la II Guerra Mundial, el seu origen jueu va fer que abandonés el Reich en els anys trenta, on les seves obres van ser prohibides i ella va adoptar la llengua anglesa com a mitjà d'expressió i la nacionalitat nord-americana. Les seves obres, portades al cinema, van ser una de les més llegides a l'època, un autèntic *best i long-seller*.

Pel que hem pogut veure, molts d'aquests autors són també autors de l'Editorial Sudamericana, l'Editorial Hermes, com a filial, aprofita la traducció i la tirada de públic de l'empresa matriu.²⁷⁴

La factura dels llibres és força bona, amb bon treball de tipografia, relligats en tela, amb sobrecobertes modernes i atractives. Tot plegat és un treball editorial d'una casa professional i, encara que sense premses o taller d'enquadernació propis a la Ciutat de Mèxic, amb un coneixement precís de les arts gràfiques i amb la voluntat de proposar obres de qualitat a un lector amb poder adquisitiu.

Segons Fernando Peñalosa (1957), l'Editorial Hermes distribuïa a Mèxic les obres de McMillan, l'Editorial Sudamericana, Librería del Colegio i les publicacions de les Nacions Unides. Per últim, informava que Hermes havia adquirit la totalitat del fons de l'Editorial Nuevo Mundo.

Obres editades

1940

Hindus, Maurice Gerschon (1940). *Madre Rusia*. México: Editorial Hermes.

Mises, Ludwig von; Elgoibar, Pedro (1940). *Omnipotencia gubernamental*. México: Hermes.

1943

Verni, Vicente (1943). * *Veinte frentes: un film de la guerra*. Prólogo de Marcelo Jover. 2ª ed. México: Editorial Hermes. 254 p.

1944

²⁷⁴ Fernando Peñalosa apuntava en l'obra *The Mexican book industry* (1957) que Hermes, juntament amb el Fondo de Cultura Económica, Diana, Iztaccíhuatl, Jus i U.T.E.H.A., eren les editorials que més traduccions proposen a Mèxic.

Ruiz Funes, Mariano (1944). * *Evolución del delito político*. México: Editorial Hermes. 351 p.

Imprès en Argentina, malgrat que a la portada només hi aparegui México. Ho indica en un full final, en una tipografia quasi il·legible, per petita.

1945

Baum, Vicki (1945). *Hotel Berlin, 1943*. Traducción de Miguel Hernani. México: Editorial Hermes.

Bullett, Gerald (1945). *Los hermanos Elderbrook*. México, D.F.: Hermes.

Huxley, Aldous (1945). *El tiempo debe detenerse*. México: Hermes.

Strausz-Hupé, Robert (1945). *Geopolítica: la lucha por el espacio y el poder*. Traducción de Ramón Ulía. México: Editorial Hermes.

1946

Fischer, Louis (1946). *El gran desafío*. México: Hermes.

Novo, Salvador (1946). *Nueva grandeza mexicana: ensayo sobre la ciudad de México y sus alrededores en 1946*. [S.l.]: Hermes.

1947

Aldington, Richard (1947). *El amor de Casanova*. México, D.F.: Hermes.

Asch, Sholem; Gross, A. H. (1947). *East river*. México: Hermes.

Baum, Vicki (1947). *Lago de damas*. México, D.F.: Hermes.

Baum, Vicki (1947). *Uli, el enano*. Traducción de Lia de los Heros. México: Editorial Hermes.

Baum, Vicki (1947). *Vida hipotecada*. México: Editorial Hermes.

Carpenter, Margaret (1947). *Experimento peligroso*. México: Hermes.

Cervantes Saavedra, Miguel de; Gómez de la Serna, Ramón (1947). *Don Quijote de la Mancha: reducción de la inmortal obra*. México: Editorial Hermes.

Maillaud, Pierre (1947). *La manera inglesa*. México: Editorial Hermes.

Peattie, Donald Culross (1947). *Verdes laureles: la vida y la obra de los grandes naturalistas*. México: Hermes.

Pritchett, V. S. (1947). *Curtido en alma y cuerpo*. México: Editorial Hermes.

Pritchett, V. S. (1947). *El muerto manda*. México: Hermes.

Weston, Cristine (1947). *Indigo*. México: Hermes.

Wilder, Robert (1947). *Escrito en el viento*. México: Hermes.

1948

Adès, Albert; Josipovici, Albert; Blanco-Amor, Eduardo (1948). *El Libro de Goha el simple*. México: Hermes.

Aldington, Richard (1948). *La hija del coronel*. México: Editorial Hermes.

Cronin, A. J. (1948). *La ruta del doctor Shannon*. México: Eds. Hermes.

Epstein, Samuel (1948). *La estreptomycin y otras drogas maravillosas*. México: Hermes.

Lindlahr, Victor H. (1948). *Pour maigrir tout en mangeant*. México: Hermès.

1949

Baum, Vicki (1949). *Vida hipotecada. Traducción de Floreal Mazía*. México: Editorial Hermes.

Bromfield, Louis (1949). *Colorado*. México, D.F.: Editorial Hermes.

De Kruif, Paul (1949). *La hormona masculina*. México: Hermes.

Miquel i Vergés, J. M. (1949). * *El general Prim, en España y en México*. México: Editorial Hermes. 459 p. En el colofó: Se acabó de imprimir este libro el día 26 de abril de 1949, en los talleres de la Imprenta «Grafos» de la ciudad de México, D.F. Imprenta «Grafos».

Rukavishnikova-Darlée, Irina (1949). *Aunque es de noche*. México: Hermes.

Tomlinson, H. M. (1949). *El día antes*. México: Hermes.

1950

Asch, Sholem; Urrieta, Joaquín (1950). *María*. México: Hermes.

Baum, Vicki (1950). *Accidente en Lohwinckel*. México: Eds. Hermes.

Baum, Vicki (1950). *El ángel sin cabeza*. Traducción de León Mirlas. México: Editorial Hermes.

Baum, Vicki (1950). * *Lago de las damas*. México: Editorial Hermes. 298 p. En el colofón: Se terminó la impresión de este libro, el 15 de octubre del año de 1947, en los talleres de la Editorial Stylo, Durango, 290, Ciudad de México.

Caldwell, Erskine (1950). *La segura mano de Dios*. México: [D.F.] Hermes.

Cronin, A. J. (1950). *Una extraña muchacha*. México: Editorial Hermes.

Douglas, Lloyd C. (1950). *El gran pescador*. México: Eds. Hermes.

Greco; Immerman, Irene (1950). *El Greco*. México: Hermes.

Lewis, Sinclair; Mirlas, León (1950). *El buscador de Dios*. México: Editorial Hermes.

Pittaluga, Gustavo (1950). *Sangre y sexo*. México: Editorial Hermes.

Russell, William (1950). *Robert Cain*. México: Hermes.

1951

Baum, Vicki (1951). *Vida hipotecada*. México: Hermes.

Cronin, A. J.; Urnieta, Joaquín (1951). *Gran Canaria*. México: Hermes.

Dos Passos, John (1951). *El gran proyecto*. México: Hermes.

Madariaga, Salvador de (1951). * *Bolívar*. México: Editorial Hermes. 2 v. En el colofón del vol II: Se terminó la impresión de este libro el día 28 de abril de 1951, en los talleres de Gráfica Panamericana, S. de R. L., Pánuco, 63, ciudad de México.

Madariaga, Salvador de (1951). *Bosquejo de Europa*. México: Editorial Hermes.

Madariaga, Salvador de (1951). *El corazón de piedra verde*. México: Editorial Hermes.

Madariaga, Salvador de (1951). *Ingleses, franceses, españoles: ensayo de psicología comparada*. México, D.F.: Hermes.

Marquand, John P., [et al.] (1951). *El dulce veneno*. México: Editorial Hermes.

1952

- Bromfield, Louis (1952). *La espesura*. México: Editorial Hermes.
- Bromfield, Louis (1952). *El señor Smith*. México, D.F.: Editorial Hermes.
- De Kruif, Paul (1952). *Vida entre médicos*. México: Hermes.
- Douglas, Lloyd C. (1952). *El gran pescador*. México: Hermes.
- Huxley, Julian (1952). *La genética soviética y la ciencia mundial: Lisenko y el significado de la herencia*. México: Hermes.
- Lin, Yutang; Tur, Aquilino (1952). *De la sabiduría de Norteamérica*. México [etc.]: Hermes.
- Madariaga, Salvador de (1952). *Ramo de errores*. México: Editorial Hermes.
- Madariaga, Salvador de (1952). *Vida del muy magnífico señor don Cristóbal Colón*. México, D.F.: Editorial Hermes.
- Russell, Bertrand (1952). *Ensayos impopulares*. México: Hermes.
- Zacharias, Ellis M.; Farago, Ladislao (1952). *A puertas cerradas*. México: Hermes.

1953

- Asch, Sholem (1953). *Tránsito en la noche*. México: Editorial Hermes.
- Baum, Vicki (1953). *Hotel Berlín, 1943*. Traducción de Miguel Hernani. México; Buenos Aires: Hermes.
- Baum, Vicki (1953). *Uli, el enano*. Traducción de Lía de los Heros. México: Editorial Hermes.
- Cosío Villegas, Daniel (1953). *Porfirio Díaz en la revuelta de la Noria*. México: Editorial Hermes.
- Huxley, Aldous (1953). *Los demonios de Loudun*. México: Editorial Hermes.
- Lin, Yutang (1953). *La viuda, la monja, la cortesana*. México D.F.: Hermes.
- Madariaga, Salvador de (1953). *Guía del lector del «Quijote»: ensayo psicológico sobre el «Quijote»*. México: Editorial Hermes.
- Madariaga, Salvador de (1953). *La jirafa sagrada o El búho de plata: novela, cuasi una fantasía, dedicada en prueba de gratitud a A.J.C....* México: Hermes.

Russell, Bertrand (1953). *Nuevas esperanzas para un mundo en transformación*. México; Buenos Aires: Hermes.

Ulía, Ramón; Von Hagen, Christine; Von Hagen, Victor Wolfgang (1953). *Las cuatro estaciones de Manuela: una biografía: los amores de Manuela Sáenz y Simón Bolívar*. México, D.F.; Buenos Aires: Editorial Hermes.

Veríssimo, Erico (1953). *El tiempo y el viento*. México: Editorial Hermes.

Von Hagen, Victor Wolfgang (1953). *Cuatro estaciones de Manuela*. México: Hermes.

Wilder, Robert (1953). *Y cabalga sobre un tigre*. México: Hermes.

1954

Baum, Vicki (1954). *Accidente en Lohwinckel*. José Rovira Armengol. México; Buenos Aires: Editorial Hermes.

Baum, Vicki (1954). *El grano de mostaza*. México: Hermes.

Buck, Pearl S. (1954). * *Ven, amada mía*. México; Buenos Aires: Editorial Hermes. 377 p. En el colofó: Se terminó de imprimir el día seis de agosto de mil novecientos cincuenta y cuatro en los Talleres Gráficos de la Compañía Impresora Argentina, S.A., calle Alsina, nº 2049, Buenos Aires.

Huxley, Aldous (1954). *Contrapunto*. Buenos Aires: México. D.F.: Hermes.

Huxley, Aldous (1954). *El tiempo debe detenerse*. México [etc.]: Hermes.

Jiménez de Asua, Luis (1954). *La ley y el delito: principios de derecho penal*. México: Hermes.

Lin, Yutang (1954). *Barba rizada y otros famosos relatos chinos*. México: Edit. Hermes.

Lin, Yutang (1954). *El portón rojo*. México: Hermes.

Madariaga, Salvador de (1954). *La camarada Ana*. México: Hermes.

1955

Arciniegas, Germán (1955). *Amerigo y el Nuevo Mundo*. México: Editorial Hermes.

Cosío Villegas, Daniel, [et al.] (1955). *Historia moderna de México*. México: Editorial Hermes.

Dean, Gordon E. (1955). *Informe sobre el átomo*. México: Editorial Hermes.

Huxley, Aldous (1955). *El fin y los medios: una encuesta acerca de la naturaleza de los ideales y de los métodos empleados para su realización*. México: Editorial Hermes.

Lin, Yutang (1955). *La oportunidad de Eurídice*. México: Hermes.

Madariaga, Salvador de (1955). *El auge del imperio Español en América*. México [etc.]: Editorial Hermes.

Madariaga, Salvador de (1955). *De la angustia a la libertad*. México: Editorial Hermes.

Madariaga, Salvador de (1955). *España: ensayo de historia contemporánea*. México: Editorial Hermes.

Madariaga, Salvador de (1955). *Hernán Cortés*. México: Editorial Hermes.

Morris, Lloyd R.; Smith, Kendall (1955). *Techo ilimitado: historia de la aviación de los Estados Unidos de Norteamérica, desde Kitty Hawk hasta avión supersónico*. México, D.F.: Editorial Hermes.

Shakespeare, William (1955). *El Hámlet de Shakespeare*. Ed. bilingüe. Salvador de Madariaga. México: Hermes.

Shaw, George Bernard; Campbell, Beatrice Stella; Dent, Alan (1955). *Cartas entre un autor y una actriz*. Publicadas por Alan Dent. Trad. del inglés. México etc.: Editorial Hermes.

1956

Baum, Vicki (1956). *¡Cuidado con el ciervo!* Traducción de Manuel Gurrea. México; Buenos Aires: Editorial Hermes.

Carroll, Gladys (Hasty) (1956). *Mientras la tierra gira*. Marta Mercader de Sánchez Albornoz. México; Buenos Aires: Edit. Hermes.

Cosío Villegas, Daniel (1956). *Estados Unidos contra Porfirio Díaz*. México: Editorial Hermes.

Cozzens, James Gould; Mazía, Floreal (1956). *Lo justo y lo injusto*. México: Hermes.

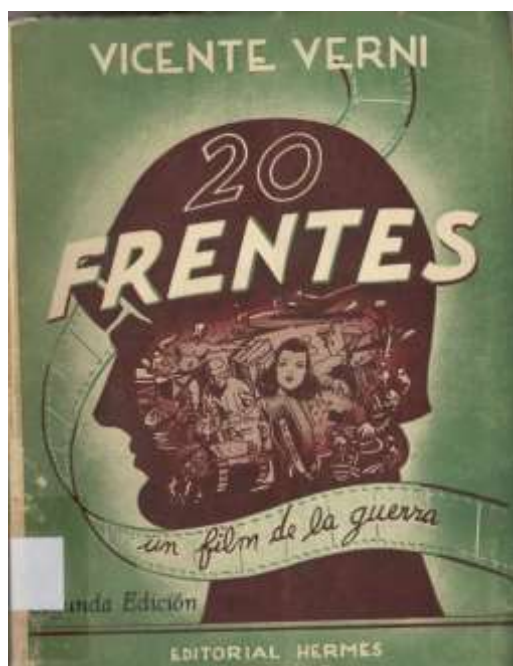
Huxley, Aldous (1956). *El genio y la diosa*. Buenos Aires; México: Hermes.

Sense data

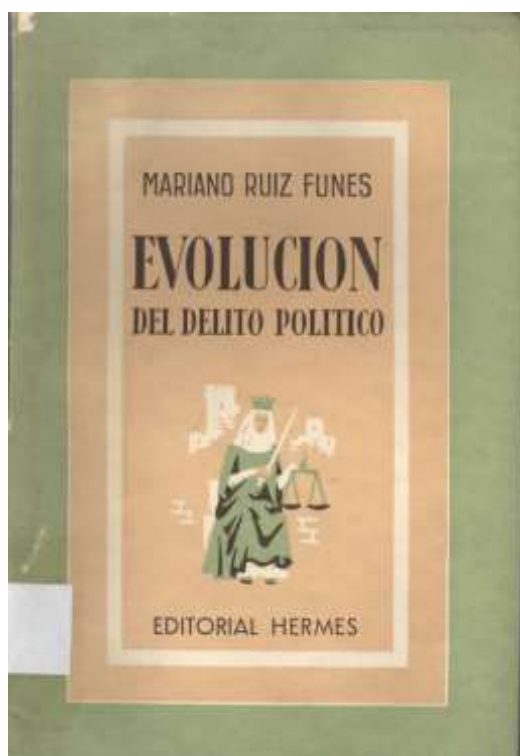
Chase, James Hadley (195?). *El secuestro de la señorita Blandish*. México: Hermes.

Cogniat, Raymond (195?). *Bonnard*. México; Buenos Aires: Hermes.

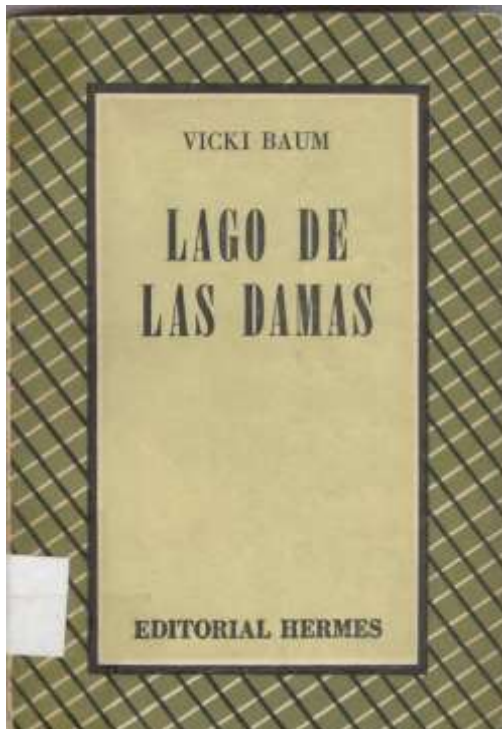
Dumont, Henri (195?). *Manet*. México; Buenos Aires: Hermes.

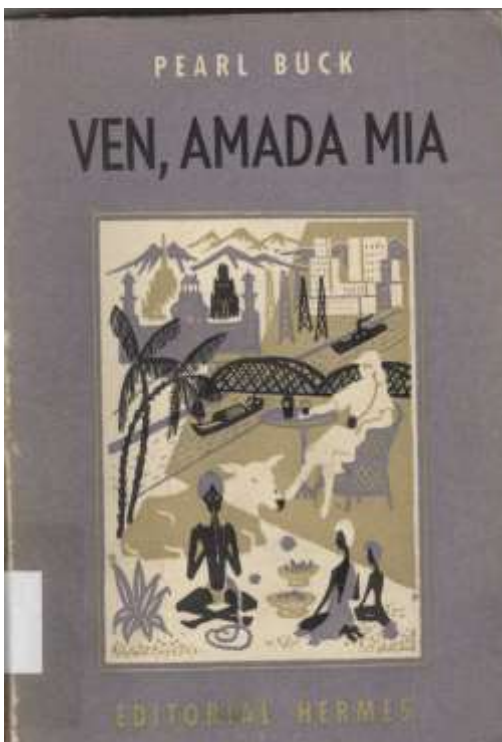
Verni, Vicente (1943). *Veinte frentes: un film de la guerra*. Prólogo de Marcelo Jover. 2ª ed. México: Editorial Hermes. 254 p.

Ruiz Funes, Mariano (1944). *Evolución del delito político*. México: Editorial Hermes. 351 p.

Baum, Vicki (1950). *Lago de las damas*. México: Editorial Hermes. 298 p.

Buck, Pearl S. (1954). *Ven, amada mía*. México; Buenos Aires: Editorial Hermes. 377 p.

[1946?-1955?]

Ediciones Humanidad	
Fundadors, directius i editors	Lluís Umbert Santos
Adreces conegudes	Apartado Postal, 12150, Bolívar, 118-5
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	15
Matèries editades	Françmaçoneria
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Librería Humbert Santos?

Lluís Umbert i Santos (Barcelona, 1882 - Ciutat de Mèxic, 1955)²⁷⁵ periodista i maçó, durant la República va ser interventor general del Consell de Sanitat, al final de la Guerra Civil passa a França i més tard, el 1942, arriba a Veracruz a bord del *Nyassa*. Umbert pren la nacionalitat mexicana 1949 però no deixa de tenir vincles amb l'exili, a Mèxic serà secretari i tresorer d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic durant els anys 1940 (Vall, 2012), també va ostentar el títol de Soberano Gran Inspector General del Supremo Consejo del Grado 33 para España y sus dependencias, i Miembro de Honor de la Gran Logia Española.

A Mèxic, Umbert i Santos va crear i dirigir l'Editorial Humanidad, on publicaria part de la seva obra, tota sobre la maçoneria. Com ja hem vist en d'altres ocasions es podria parlar d'un autor-editor, totes les obres publicades a l'Editorial Humanidad són de la seva autoria.²⁷⁶

²⁷⁵ Se'n conserva fitxa com a asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=33475&accion=4&pila=tru>>, en aquesta apareix com nascut l'any 1883.

²⁷⁶ A Esquerra Mèxic, 1941-1980 (Vall, 2012), se li atribueixen «una dotzena llarga d'obres de temàtica francmaçona com: *Fichero piadoso, Cincuenta lecciones de cultura masónica, Alma masónica, Cartilla del francmasón, El catecismo masón, Filosofía masónica, Guía de oro del Francmasón, Historia de la maso-*

Al finalitzar la Guerra Civil, a l'Espanya franquista la maçoneria va ser especialment perseguida i castigada.²⁷⁷ A Mèxic hi va cercar refugi el Suprem Consell d'Espanya, un refugi que entre els membres tenia el nom d'«asilo sagrado», en aquest sentit, el maçó espanyol exiliat a Mèxic va poder seguir pertanyent al Suprem Consell d'Espanya i no al mexicà.

Les obres de l'Editorial Humanidad, ultra el contingut únic, tenen totes la mateixa presentació i aspecte formal. Ben editades, amb un paper de poca qualitat però amb un treball tipogràfic agradable, amb sobrecoertes en un sol color damunt del qual apareix la lletra G circumscrita pel símbols de l'esquadra i del compàs, sobreposats aquests en una estrella de cinc puntes que, al seu torn, se situa sobre un pentàgon.

Desconeixem el preu i la distribució de les obres de l'Editorial Humanidad.

Segons Juana Zahar Vergara (2006) al carrer Bolívar de la Ciutat de Mèxic hi va haver una llibreria de nom Librería Humbert Santos que «ofrecía un acervo en el que predominaban las obras de ocultismo.» No dubtem de les fonts de Zahar, però ens resulta una mica xocant les obres d'ocultisme amb la maçoneria, potser es tracta d'un record desdibuixat o d'una reducció per associacions d'idees de l'oferta de la llibreria?

Obres editades

1946

Umbert Santos, Lluís (1946). *Cincuenta lecciones de cultura masónica*. México: Humanidad.

Umbert Santos, Lluís (1946). *Guía de oro del francmasón*. México: Humanidad.

1947

Umbert Santos, Lluís (1947). *Filosofía masónica*. México: Humanidad.

Umbert Santos, Lluís (1947). *Manual ortodoxo del aprendiz masón*. México: Humanidad.

Umbert Santos, Lluís (1947). *Manual ortodoxo del maestro masón*. México: Humanidad.

nería, Historia del rito escocés antiguo y aceptado, Manual del francmasón, Manual ortodoxo del aprendiz masón, Manual ortodoxo del compañero masón, Manual ortodoxo del maestro masón, Manual ortodoxo del orador masón, ¿Por qué soy masón?, Prontuario dialogado de la masonería i Vibraciones masónicas.» No totes aquestes obres les hem pogudes identificar, en concret no hem pogut localitzar: Fichero piadoso i Manual ortodoxo del orador masón.

²⁷⁷ Llei per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme d'1 de març de 1940 i amb aquesta, la creació del Tribunal Especial de Repressió de la Maçoneria i del Comunisme.

Umbert Santos, Lluís (1947). *Los poetas de la masonería*. México: Ed. Humanidad.

1948

Umbert Santos, Lluís (1948). *¿Por qué soy masón?* México: Humanidad.

1949

Umbert Santos, Lluís (1949). * *Alma masónica*. México: Humanidad.

Umbert Santos, Lluís (1949). * *Cincuenta lecciones de cultura masónica*. 3ª ed. México: Humanidad.

1950

Umbert Santos, Lluís (1950). *¿Se puede ser francmasón y comunista?* Humanidad.

1951

Umbert Santos, Lluís (1951). *Catecismo masónico*. México: Humanidad.

Umbert Santos, Lluís (1951). *¿Por qué soy masón?* México: Humanidad.

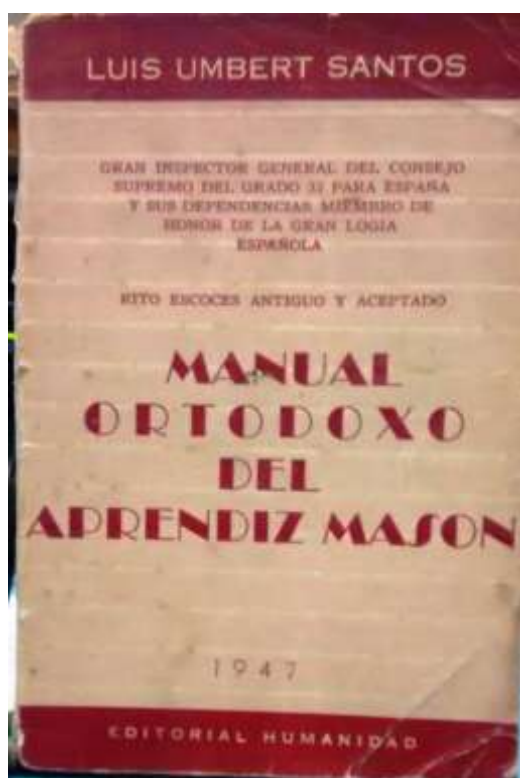
Umbert Santos, Lluís (1951). *Prontuario dialogado de la masonería*. México: Editorial Humanidad.

1953

Umbert Santos, Lluís (1953). *El derecho de saber: enciclopedia de anécdotas, biografías, poesías y pensamientos de los genios de la humanidad*. México: Edit. Humanidad.

1955

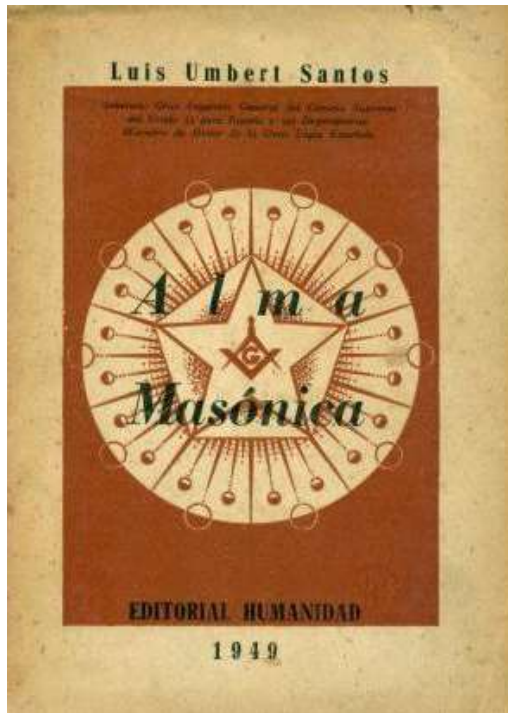
Umbert Santos, Lluís (1955). *Manual ortodoxo del compañero masón*. México: Ed. Humanidad.

Umbert Santos, Lluís (1947). *Manual ortodoxo del aprendiz masón*. México: Humanidad.

Umbert Santos, Lluís (1948). *¿Por qué soy masón?* México: Humanidad.

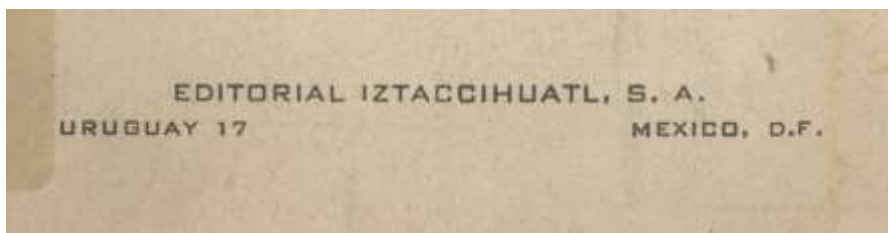

Umbert Santos, Lluís (1949). *Alma masónica*. México: Humanidad.

Umbert Santos, Lluís (1949). *Cincuenta lecciones de cultura masónica*. 3ª ed. México: Humanidad.

Editorial Iztaccihuatl

[1946 - ...]

Editorial Iztaccihuatl	
Fundadors, directius i editors	Orlando Vieyra Legorreta
Adreces conegudes	Mayoreo, Oficines: Miguel Schultz No. 21. Menudeo, Av. Uruguay 17 (Menéndez, 1956)
Impremtes	Imprenta «Laura», Fernando Alva Ixtli-xóchitl, 145, en México, D.F. Talleres tipográficos de la Editorial Olimpo
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	45
Matèries editades	Novel·les d'aventures, novel·les de l'Oest, psicoanàlisi
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	

Poca cosa sabem d'aquesta empresa, l'Editorial Iztaccihuatl va ser fundada el 1946²⁷⁸ per Orlando Vieyra Legorreta, la nacionalitat del qual desconeixem a hores d'ara però

²⁷⁸ Fernando Peñalosa situa la fundació de l'Editorial Iztaccihuatl el 1947, nosaltres hem trobat una obra anterior a la data proposada per Peñalosa, i ens ha semblat al llarg de la documentació que si bé és molt interessant en les conclusions, Peñalosa no sempre és molt exacte en les datacions; però qui som nosaltres per criticar-ho, segurament aquest treball tindrà també força detalls per corregir.

que pressuposem mexicana²⁷⁹ En algun moment de la nostra recerca que malauradament ara no podem precisar, ens va aparèixer Iztaccihuatl com estant relacionada amb l'exili. L'editorial tenia la seu a Mèxic, D.F. i creiem que no té a veure amb l'Editorial Iztaccihuatl de Monterrey encara en funcionament.

Iztaccihuatl és el nom nàhuatl d'un volcà de l'Estat de Mèxic i el d'una princesa mexicana. Segons Martí Soler Vinyes al nom li sobrava una «c», segons Aurora Díez-Canedo i d'altres fonts que hem pogut consultar, seria correcte, amb variació en l'accent sobre la «i».

De l'Editorial Iztaccihuatl que ens ocupa, la de Ciutat de Mèxic, hem pogut recuperar un bon nombre de novel·les d'aventures de James Oliver Curwood i de Percival Christopher Wren, autor de la coneguda *Beau Geste*; també força títols de l'Oest de Zane Grey, i, finalment, les obres completes de Sigmund Freud. Un catàleg que podria semblar aparentment heteròclit però que respon a una clara voluntat comercial.

Una de les àrees principals de treball de l'Editorial Iztaccihuatl era la distribució d'obres d'editorials espanyoles i argentines, a la imatge apareixen: Bruguera, Molino, Ramón Sopena..., de fet semblaria que l'editorial acabaria sent més una distribuïdora. En aquest sentit, sobta que Fernando Peñalosa (1957) l'acusa de pirateig en les seves obres i traduccions; segurament en tenia les dades.

Una de les obres que vam poder consultar (Wren, 1950) consta que havia estat impresa als tallers tipogràfics de l'Editorial Olimpo, això és, de Joaquim Ausiró. Tampoc és aquesta una dada que demostrï cap afirmació, la relació entre tallers espanyols i mexicans és constant, una barreja continua de feines.

A falta de més dades que corroborin o desmenteixin la pertinència d'aquesta editorial en aquest estudi, la considerarem com a empresa mexicana i deixarem sense incloure l'obra publicada.

²⁷⁹ El seu nom no apareix en el fitxer de les migracions mexicanes ni en el *Directori de la colonia española* (1956), encara que aquesta última dada hem vist que no és excessivament representativa ni fiable.

Editorial IZTACIHUATL, S. A.

Mayores:

Oficinas: Miguel Schultz No. 21.
Teléfono: 16-17-95

Menores:

Ap. No. 2348 Desp. Av. Uruguay 17.
México 1, D. F. Tels. 10-12-79 y 10-29-08

Nos es grato ofrecer las ediciones de las siguientes Editoriales: (Exclusivas)

EDITORIAL MOLINO Español y Argentino	BRUGERA GERPLA
EDITORIAL KIER Sucesor de E. Mesegret, Editor	CIES VILCAR

EN DISTRIBUCION:

BOPENA Argentina	RAMON BOPENA ESPAÑOL
POBLET	TOB
SIGMAE	EDICIONES FAX
MAYTE	PÁIDOS
PEUSER	A.E.D.O.S.
HACHETTE	CONSTRUCCIONES SUDAMERICANAS
SIGLO XX	

Incluyendo nuestras obras que brinda este CATALOGO GENERAL ENCICLOPÉDICO, en su especialidad.

Editorial Labor Mexicana, S. de R.L.

[1942?-1996?]

Editorial Labor Mexicana, S. de R.L.

Fundadors, directius i editors	Julio Sanz Sáinz
Adreces conegudes	Orizaba, núm. 115-119, México 7, D.F.
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	Editorial Labor (Barcelona)

Com és sabut, l'Editorial Labor és una empresa nascuda a Barcelona l'any 1915 de la mà de Georg Willy Pflieger i Josep Fornés i Vila (Llanas, 2005). En aquesta editorial, i abans de la Guerra Civil, hi treballaren alguns dels exiliats que formaran l'Editorial Atlante.

Segons Fernando Larraz (*Diccionario bibliográfico del exilio español*, 2016), l'Editorial Labor va obrir una filial en el país asteca el 1942 i va encarregar-ne a Julio Sanz Sáinz la direcció.²⁸⁰

Julio Sanz Sáinz (Pontevedra, 1913 - México, 1996) és un dels noms importants en l'edició mexicana, per a la recuperació de la seva labor editorial, a més de les informa-

²⁸⁰ Curiosament, Fernando Larraz no parla de Julio Sanz Sáinz en el seu magnífic estudi: *Una historia transatlántica del libro: relaciones editoriales entre España y América Latina (1936-1950)* (2010).

cions de Larraz, comptem amb la llarga entrevista que vam fer l'any 2015 a la Ciutat de Mèxic al seu fill, Julio Sanz Crespo (República Dominicana, 1940), editor també.

Encara que nascut a Galícia, el pare, Julio Sanz Sáinz va arribar a Barcelona amb només dos anys i sempre es va considerar català. Va participar en els Fets d'octubre de 1934 i va ser empresonat per aquest motiu durant quatre mesos. La seva dona, Crespo, era la filla del secretari de Josep Tarradellas.

En acabar la Guerra Civil, Julio Sanz Sáinz passa la frontera i és ingressat en el camp de concentració d'Argelers, la seva esposa es trobava a París; un cop reunida la família marxaran cap a l'exili a bord del Cuba. No arribaran però amb aquell vaixell a Mèxic, la família va haver d'aturar-se a la República Dominicana ja que la mare va haver de baixar del vaixell per tal de donar a llum a Julio Sanz Crespo.

Tornarem a parlar de Julio Sanz Sáinz més endavant quan ens referim a la tasca feta a U.T.E.H.A. amb José María González Porto.

La delegació de Labor a Mèxic no tenia una funció editora, es tractava més aviat d'una distribuïdora de les obres publicades per Labor a Barcelona, sobretot de caràcter científic i tècnic i de divulgació, que tanta anomenada i èxit van tenir. També editava literatura però de manera testimonial.

En principi, només apareixen un parell de títols en el catàleg del Colegio de México, de 1950 i 1952, en els peus d'impremta apareix sovint totes les ciutats on és present l'editorial: Barcelona, Madrid, Buenos Aires, Río de Janeiro, México, Montevideo, però són obres editades a Barcelona, llevat d'algunes fetes a la sucursal argentina de Labor a Buenos Aires (Peñalosa, 1957), per la qual cosa no les incloem a la bibliografia.

Editorial Lemuria

[1941-1942]

Editorial Lemuria	
Fundadors, directius i editors	José Bolea Gorgonio?
Adreces conegudes	
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	4
Matèries editades	Literatura, llengües estrangeres
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	Ediciones Atlántida? Editorial Leyenda?

Ens consta que aquesta editorial de vida breu va ser un projecte de l'exili espanyol pel fet que Mauricio Fresco (1950) la cita en la seva obra sobre l'emigració espanyola a Mèxic, i també la consigna Julián Amo (1945) com a nova editorial a l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942*.

A l'*Anuario* també hi són ressenyades les quatre obres que hem estat capaços de recuperar, no sembla que tingués vida més enllà dels anys 1941 i 1942. Dues d'aquestes obres pertanyien a la col·lecció *Biblioteca ensueño*. També a l'*Anuario* es consigna que de la distribució se n'ocupa la Unión Distribuidora de Ediciones (Flament, 1941; Frings, 1942). Aquesta s'encarrega també de la distribució de totes les publicacions d'Ediciones Minerva, l'editorial que ja hem vist de Ricard Mestre i Ventura (Vilanova i la Geltrú, 1906 - Ciutat de Mèxic, 1997), Miquel Àngel Marín i Luna (Benavarri, 1906 - Barcelona, 2001) i el suís Ernst Hediger.

El nom de Lemuria potser es referia al suposat continent anterior a l'Atlàntida i que a l'igual que aquesta va ser destruït pels volcans i terratrèmols i engolit per les aigües de l'oceà?, no ho sabem del cert.

Continuem però amb aquesta especulació, si José Bolea Gorgonio (Alzira, 1909 - Ciutat de Mèxic, 1987) funda el 1939 l'Editorial Atlántida amb Vicente González Palacín (Santander, 1904 - Ciutat de Mèxic, 1973) i a l'Editorial Lemuria apareix el mateix Bolea

com a traductor de dos dels seus quatre títols, tenen res a veure l'Editorial Atlántida i l'Editorial Lemuria? Tot plegat és especular massa i tot podria ser fruit d'una casualitat, ho deixem aquí abans de trobar més dades que desmenteixin o corroborin aquestes cabòries de doctorand enfebrat.

Només hem pogut consultar un parell d'exemplars a la Biblioteca Nacional Mexicana, que no vam poder digitalitzar. A la biblioteca de l'Ateneo Español no en tenien cap exemplar, tampoc no n'hi ha cap a Espanya i no en tenim més dades.

Obres editades

1941

Conrad, Joseph (1941). * *El solitario de Sambutan: Victory*. Traducción libre del inglés por Carmen Gallardo de Mesa y José Bolea. México: Lemuria. 189 p. (Biblioteca en-sueño). 2 pesos.

Flament, Albert (1941). *Lady Hamilton*. México: Lemuria.

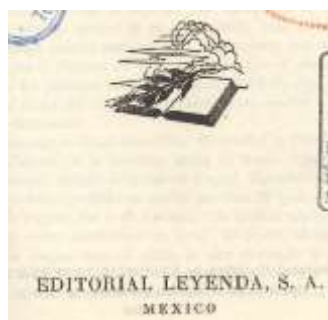
1942

Aguilar, José Raúl (1942). * *Inglés básico en mil palabras*. México: Editorial Lemuria. 215 p. 3 pesos.

Frings, Ketti (1942). *La puerta de oro*. México: Editorial Lemuria. 194 p.

«La novelización de esta película, ha sido hecha por Juan de la Murta [¿pseud. de José Bolea?], basándose en el argumento del film, el cual es propiedad registrada 1941 por Paramount Pictures Inc.» [Extret d'Amo (1945)].

Editorial Leyenda

[1943?-1949]

Editorial Leyenda	
Fundadors, directius i editors	Vicente González Palacín José Bolea Gorgonio
Adreces conegudes	Eliseo, 8, México, D.F.
Impremtes	Talleres de la Editorial Tollocan, S. de R. L. de C.V. Calle Mina, No. 49, México. Talleres linotipográficos Galatea, Higinio Arias Urzay. M. Gutiérrez Nájera, 179, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	48
Matèries editades	Literatura universal, literatura eròtica, història de Mèxic, art
Llengües de publicació	Espanyol

Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Atlántida Ediciones Centauro Editorial Galatea Editorial Lemuria? <i>Novela cinematográfica semanal</i>
--	---

L'Editorial Leyenda seria la continuació de l'Editorial Galatea, el projecte de Vicente González Palacín (Santander, 1904 - Ciutat de Mèxic, 1973) i José Bolea Gorgonio (Alzira, 1909 - Ciutat de Mèxic, 1987) que ja hem comentat, creiem però que en l'Editorial Leyenda la participació de Bolea és més important.

Recordem que González Palacín no era en sentit estricte un exiliat, arriba com a emigrant econòmic a Mèxic l'any 1922, per dedicar-se al negoci relacionat amb el tabac, i d'aquest negoci va passar a la indústria paperera. La família González Palacín té la intenció de tornar a Espanya amb una situació econòmica més acomodada, la Guerra Civil ho impedeix i restaran definitivament a Mèxic. Palacín acull els *transterrats* de manera activa amb diversos projectes editorials, i en especial ho fa amb l'exiliat valencià José Bolea Gorgonio. Plegats funden el 1939 l'Editorial Atlántida i editen la *Novela semanal cinematográfica*. José Bolea crearà també les Ediciones Centauro que encara que cronològicament posteriors ja les hem tractat anteriorment per mor de l'ordre alfabètic (*El exilio valenciano en América: obra y memoria*, 1995).

L'Editorial Leyenda, com ja s'ha dit, té una relació estreta amb l'Editorial Galatea, per entendre que és una continuació i per usar les seves premses a l'hora de publicar-hi els llibres; també coincideix el títol d'una de les seves col·leccions més importants *Atalaya*, ho veiem en el logotip que encapçala aquesta entrada i que apareix a la bibliografia de Galatea i al mateix text d'una de les seves obres: «Colección Atalaya: A partir del 1º de Noviembre de 1943 "Editorial Leyenda, S.A." se hizo cargo de esta colección que con tanto éxito inicio "Editorial Galatea, S. de R. L."»

Aquesta continuació es veu evident en les informacions del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República en la IV Feria Mexicana del Libro y exposición del periodismo* (1946) i que incloem al final en el qual hi apareixen obres com sent de l'Editorial Leyenda però que formen part de l'Editorial Galatea.

La col·lecció Atalaya té, a la manera de la col·lecció Austral de l'editorial Espasa-Calpe, sis subsèries organitzades temàticament per colors: *Bellas artes*, grisa; *Filosofía y ensayos*, blava; *Geografía y viajes*, verda; *Historia, biografías, memorias y epistolarios*, violeta; *Novelas y cuentos*, vermella.

Segons Serrano Migallón (2010), a més d'haver editat autors exiliats i les seves traduccions dels clàssics universals, «se ocupó, por primera vez en México, de la literatura erótico amorosa con éxito y con la delicadeza que la época exigía: en la serie Eros». També va comptar amb les col·leccions *Arte* i *Historia e historiadores de México*.

Si repassem el catàleg de l'Editorial Leyenda observarem una particularitat, la major part de les obres es produeixen en els dos primers anys de vida, 1944 i 1945 (1943 apareix en la informació de la col·lecció Atalaya que passa de Galatea a Leyenda però no hem sabut trobar cap peu d'impremta amb data d'aquell any, d'aquí l'interrogant amb què obrim la fitxa de l'editorial).

Pensem que l'esforç d'inici de l'Editorial Leyenda no és més que la continuació climàtica de l'Editorial Galatea que —aventurem a falta de millor hipòtesi— no va tenir la resposta de públic a la inversió econòmica.

Malgrat tot, això és, a pesar de la brevetat de l'aventura editorial de González i Bolea, el catàleg de l'Editorial Leyenda és una proposta interessant i de qualitat, ofereix algunes de les obres cabdals de la literatura universal (si es vol tintada de sensualitat): el *Càntic dels càntics*, en versió de Fra Lluís de Lleó, *Dafnis i Cloe* de Longus, *Salambó* de Flaubert, *Les flors del mal* de Baudelaire, *La dama de les camèlies* de Dumas, *Les cançons de Bilitis* i *Afrodita* de Pierre Louÿs...; Leyenda publica també obres d'exiliats de força interès —en la nostra modesta opinió— com ara són José Moreno Villa, Isabel de Palencia, Juan Rejano i Joaquim Xirau; i, no menys significant, edita textos importants de l'Amèrica precolombina i de la colònia, per exemple el que tanca provisionalment la nostra bibliografia, la versió en castellà del *Popol Vuh* de l'escriptor del Yucatán Ermilo Abreu Gómez.

També caldria recordar que a l'Editorial Leyenda es publica el *Breve diccionario de la música* del musicòleg català d'origen jueu alemany Otto Mayer-Serra.

Les obres produïdes per Leyenda són de qualitat, ben editades, ben enquadernades, amb gravats quan semblen necessaris. Un treball polit i amb més qualitat que les obres mexicanes de l'època o, fins i tot, de les produïdes pels exiliats en els primers compassos de l'estada al país asteca, quan encara les capacitats d'inversió econòmica no són tan importants. Recordem que Bolea sembla que va comptar amb l'ajuda del capital de González Palacín.

També una de les característiques que ja hem apuntat, i molt en línia amb una tradició valenciana de disseny i artística de qualitat, l'Editorial Leyenda va apostar per incloure il·lustracions originals a colors de pintors de l'exili: José Bardasano Baos (Madrid, 1910 - 1979), Miguel Prieto (Almodóvar del Campo, Ciutat Reial, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1956), Josep Renau (València, 1907 - Berlín Est, República Democràtica Alemanya,

1982), Arturo Souto (Pontevedra, 1902 - Ciutat de Mèxic, 1964), (*El exilio valenciano en América: obra y memoria*, 1995).²⁸¹

En entrevista amb Aurora Díez-Canedo (2014) ens va explicar que el fill de Vicente González, José Luis González, intentava fer renéixer l'editorial, i en tindria part dels arxius fora de la Ciutat de Mèxic, als quals, malauradament no hi vam poder accedir.

Obres editades

1944

Alvarado Tezozomoc, Fernando; Orozco y Berra, Manuel (1944). *Crónica mexicana: escrita hacia el año de 1598*. México: Ed. Leyenda.

Baudelaire, Charles (1944). *Las flores del mal*. Traducción de J. M. Hernández Pagano. México: «Editorial Leyenda».

Berenson, Bernard (1944). *Los pintores Italianos del Renacimiento*. México: Editorial Leyenda.

Códice Ramírez manuscrito del siglo XVI intitulado: Relación del origen de los indios que habitan esta Nueva España según sus historias. (1944). México: Ed. Leyenda S.A.

Constant, Benjamin (1944). *Adolfo*. México: Editorial Leyenda.

Dumas, Alexandre (1944). *La dama de las camelias*. [México City]: Editorial Leyenda.

Encina, Juan de la (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal) (1944). *Domenico Greco*. México: Editorial Leyenda S.A.

Gourmont, Rémy de (1944). *Historias mágicas*. México: Editorial Leyenda.

Gual, Enrique F. (1944). * *Las artes decorativas*. México, D.F.: Editorial Leyenda. 156 p. (Colección Atalaya; 20). Este libro se acabó de imprimir el día 4 de febrero del año 1944, en los Talleres de la Editorial Tollocan, S. de R. L. de C.V., ubicados en la calle Mina, No. 49, de la ciudad de México. Talleres de la Editorial Tollocan, S. de R. L. de C.V. Calle Mina, No. 49, México.

León, Luis de (1944). *Cantar de los cantares*. [México]: Editorial Leyenda.

Louÿs, Pierre (1944). *Afrodita*. México: Editorial Leyenda.

²⁸¹ A més de pintors, alguns grans cartellistes.

Louÿs, Pierre (1944). *Las canciones de Bilitis*. Versión de Juan José Domenchina y Enrique Climent. México, D.F.: Edit. Leyenda.

Mérimée, Prosper (1944). *Las brujas españolas; [El cuarto azul. Federico]*. México: Edit. Leyenda.

Orozco y Berra, Manuel; Ramírez, José Fernando (1944). *Relación del origen de los indios que habitan esta Nueva España, según sus historias, examen de la obra, con un anexo de cronología mexicana*. México: Editorial Leyenda S.A.

Palencia, Isabel de (1944). *Diálogos en el dolor: ensayos dramáticos y un cuento*. México: Edit. Leyenda.

Pérez Martínez, Héctor (1944). *Cuauhtémoc: vida y muerte de una cultura*. México: Editorial Leyenda S.A.

Reyes, Alfonso (1944). *Norte y sur (1925-1942)*. México: Editorial Leyenda S.A.

Sánchez, Luis Alberto (1944). *La Perricholi*. México: [Editorial Leyenda].

Tovar, Juan de; Orozco y Berra, Manuel (1944). *Manuscrito del siglo 16 intitulado: Relación del origen de los indios que habitan esta Nueva España, según sus historias: códice [José Fernando] Ramírez*. México: Ed. Leyenda.

Veytia, Mariano; Ortega, Francisco (1944). *Historia antigua de México*. México: Editorial Leyenda.

Xirau, Joaquim (1944). * *Vida, pensamiento y obra de Bergson*. [Selección de] Joaquín Xirau. [Traducción de Ramón Xirau]. México, D.F.: Editorial Leyenda. 157 p. (Colección Atalaya).

1945

Balzac, Honoré de (1945). *Fisiología del matrimonio, o, Meditaciones de filosofía ecléctica relativas a la felicidad y desgracia de los casados*. México: Editorial Leyenda S.A.

Barbey d'Aurevilly, J. (1945). *Las diabólicas*. México: Editorial Leyenda S.A.

Benítez, Fernando (1945). *Caballo y Dios: relatos sobre la muerte*. México: Editorial Leyenda S.A.

Benito Mampel, José de (1945). *Estampas de España e Indias*. México: Editorial Leyenda S.A.

Cossío del Pomar, Felipe (1945). *La rebelión de los pintores: ensayo para una sociología del arte*. México: Editorial Leyenda S.A.

Encina, Juan de la (pseud. de Ricardo Gutiérrez Abascal) (1945). *Velázquez: pintor del rey nuestro Señor*. [México: Editorial Leyenda].

Kretschmer, Ernst (1945). *Psicología médica*. México, D.F.: Ed. Leyenda S.A.

Longus (1945). *Dafnis y Cloe, o, Las Pastorales*. Juan Valera; Ramón Pontones. México: Editorial Leyenda.

Moreno Villa, José (1945). * *Pobretería y locura*. México: Editorial Leyenda S.A. (Colección Atalaya; 27). 187 p.

Palencia, Isabel de (1945). *Diálogos con el dolor: ensayos dramáticos y un cuento*. [México]: Editorial Leyenda S.A.

Prévost, abbé (1945). *Historia de Manon Lescaut y del caballero des Grieux*. México: Editorial Leyenda.

Rejano, Juan (1945). * *La esfinge mestiza: crónica menor de México*. México: Editorial Leyenda. 292 p. (Colección Carabela). La impresión de esta obra se terminó en los talleres linotipográficos Galatea, Higinio Arias Urzay, M. Gutiérrez Nájera, 179, México, D.F., el día 20 de octubre de 1945.

Salazar, Adolfo (1945). *Delicioso el hereje, y otros papeles: pequeñas digresiones sobre la vida y los libros*. México: Editorial Leyenda S.A.

Schnitzler, Arthur (1945). *La señorita Elisa*. José Moreno Villa. México: Editorial Leyenda.

1946

Abreu Gómez, Ermilo, [et al.] (1946). * *Cuatro siglos de literatura mexicana: poesía, teatro, novela, cuento, relato*. México: Ed. Leyenda. 1067 p. La impresión de esta obra se terminó en los talleres linotipográficos Galatea, Higinio Arias Urzay, M. Gutiérrez Nájera, 179, México, D.F., el día 19 de septiembre de 1946. Talleres linotipográficos Galatea, Higinio Arias Urzay. M. Gutiérrez Nájera, 179, México, D.F.

Abreu Gómez, Ermilo; Zavala, Jesús (1946). *Sala de retratos, intelectuales y artistas de mi época, con notas cronológicas y bibliográficas de Jesús Zavala*. México: Editorial Leyenda.

Flaubert, Gustave (1946). *Salambó*. México: Editorial Leyenda.

Portuondo, José Antonio (1946). *Cuentos cubanos contemporáneos*. México: Ed. Leyenda.

Ranke, Leopold von; Pedroso, Manuel (1946). *La monarquía española de los siglos XVI Y XVII*. México: Editorial Leyenda.

Riva Palacio, Vicente, [et al.] (1946). *El libro rojo*. México: Editorial Leyenda.

Villa, Antonio de la (1946). *Manolete: otra época del toreo*. México: Editorial Leyenda.

Wilde, Oscar (1946). *El retrato de Dorian Gray*. Adolfo Sánchez Vázquez; Elvira Gascón. México, D.F.: Editorial Leyenda.

1947

Portuondo, José Antonio (1947). *Cuentos cubanos contemporáneos: selección, prólogo y notas de José Antonio Portuondo*. México: Editorial Leyenda.

Rojas, Fernando de, [et al.] (1947). *La Celestina, tragicomedia de Calisto y Melibea*. México: Editorial Leyenda.

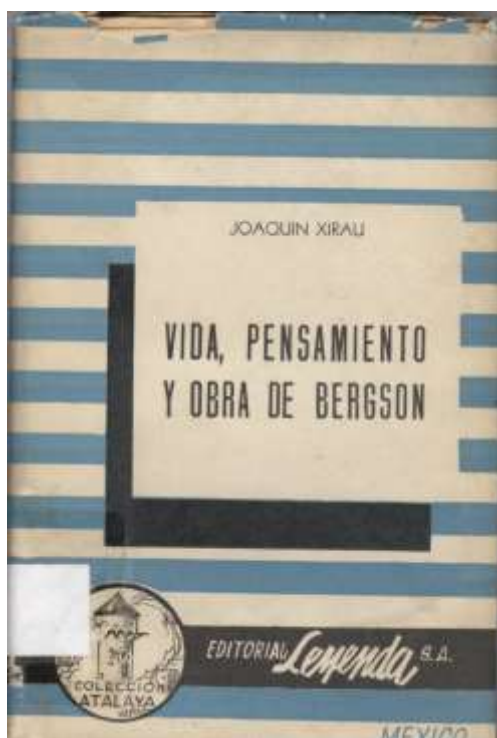
Vale, Eugene; Gómez-Kemp, Ramiro (1947). *Técnica cinematográfica*. México: Editorial Leyenda S.A.

1948

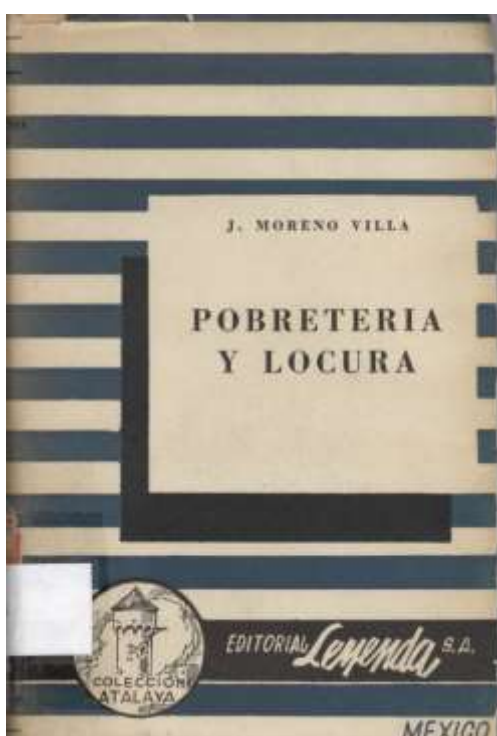
Mayer-Serra, Otto (1948). *Breve diccionario de la música*. México: Editorial Leyenda S.A.

1949

Abreu Gómez, Ermilo (1949). *Popol Vuh*. Interpretación literaria de Ermilo Abreu Gómez, interpretación plástica de José García Narezo. México: Editorial Leyenda.

Xirau, Joaquim (1944). *Vida, pensamiento y obra de Bergson*. [Selección de] Joaquín Xirau. [Traducción de Ramón Xirau]. México, D.F.: Editorial Leyenda. (Colección Atalaya). 157 p.

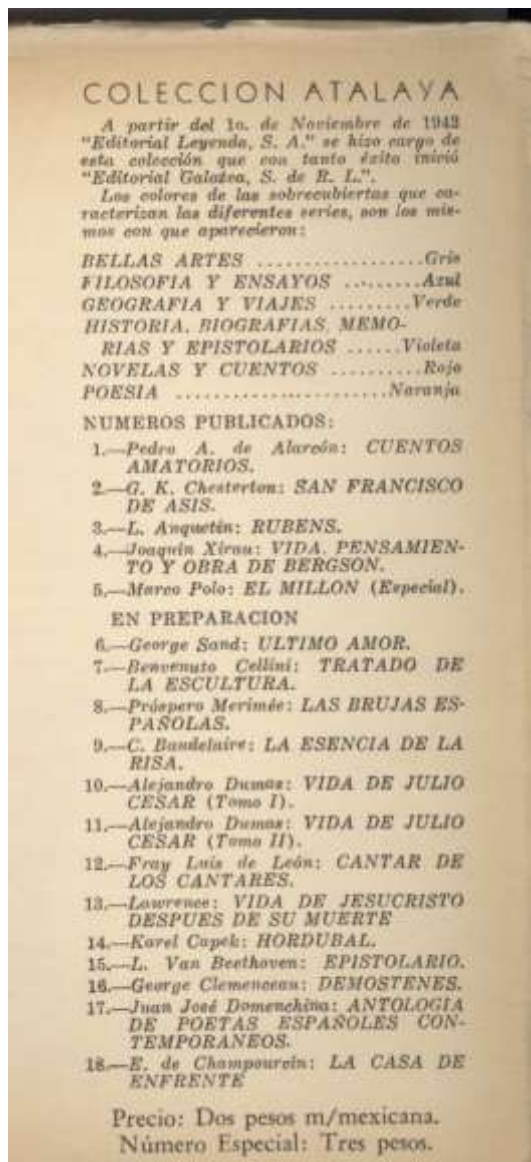
Moreno Villa, José (1945). *Pobretería y locura*. México: Editorial Leyenda S.A. (Colección Atalaya; 27). 187 p.

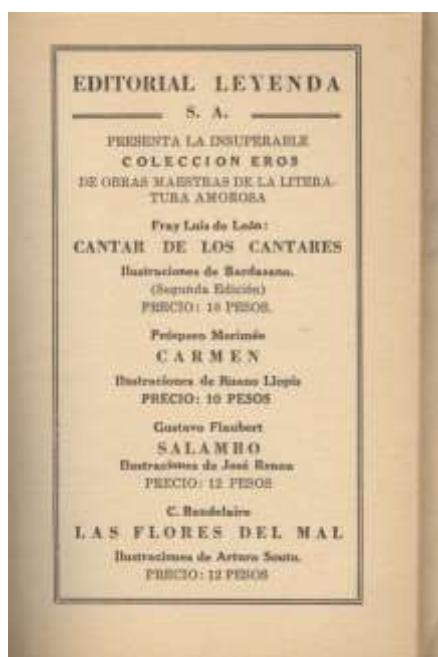
Rejano, Juan (1945). *La esfinge mestiza: crónica menor de México*. México: Editorial Leyenda. (Colección Carabela). 292 p.

Balzac, Honoré de (1945). *Fisiología del matrimonio, o, Meditaciones de filosofía ecléctica relativas a la felicidad y desgracia de los casados*. México: Editorial Leyenda S.A.

Informació sobre la Colección Atalaya

Informació sobre la Colección Eros

EDITORIAL LEYENDA, S. A.

Elisco nº 8 - México, D. F.

Colección EROS

<i>Cantar de los cantares</i> , de Salomón. Traducción y glosas de Fray Luis de León. Prólogo de E. Díez Canejo. Viñetas de Bardesano	510.00
<i>Salambo</i> , por Gustavo Flaubert. Traducción de Paulino Masip. Ilustraciones de Rensu	12.00
<i>Carmen</i> , por Próspero Mérida. Ilustraciones de Runno Llopis	10.00
<i>Adolfo</i> , por Benjamín Constant. Prólogo de Paul Bourget. Ilustraciones de Ramón Pontones	10.00
<i>Afrodisia</i> , por Pierre Louys. Ilustraciones de Bardesano	12.00
<i>Historias mágicas</i> , por Remy de Gourmont. Traducción de Benjamín Jarnés. Ilustraciones de Souto	10.00
<i>La dama de las camelias</i> , por Alejandro Dumas. Ilustraciones de Mausilita Ballester	12.00
<i>Las canciones de Belitís</i> , por Pierre Louys. Traducción de J. J. Domenech. Ilustraciones de Clément	14.00
<i>Las flores del mal</i> , por C. Baudelaire. Ilustraciones de Arturo Souto	12.00
<i>Nana</i> , por Emilio Zola. Ilustraciones de Ramón Gaya	20.00

39

Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República en la IV Feria Mexicana del Libro y exposición del periodismo (1946) [Obres i preus de l'Editorial Leyenda]

<i>La señorita Elisa</i> , por Arturo Schmitzler. Traducido e ilustrado por José Moreno Villa	10.00
<i>El buen mozo</i> , por Guy de Maupassant. Ilustraciones de Ramón Gaya	16.00
<i>La bestia humana</i> , por Emilio Zola. Ilustraciones de Rodríguez Luna	18.00
<i>Las diabólicas</i> , por J. Barbey D'Aurevilly	14.00

Colección HISTORIA E HISTORIADORES DE MEXICO

<i>Crónica mexicana</i> , por Hernando Alvarado Toxozomoc. Notas de D. Manuel Orozco y Berra	15.00
<i>Códice Ramírez</i> . Relación del origen de los indios que habitan esta Nueva España	10.00
<i>Historia antigua de México</i> , por Mariano Veytia	35.00
<i>Cuauhtémoc, vida y muerte de una cultura</i> , por Héctor Pérez Martínez ..	18.00

Colección ARTE

<i>Los pintores italianos del Renacimiento</i> , por Bernardo Berenson. Traducción y prólogo de Juan de la Encina	35.00
<i>Doménico Greco</i> , por Juan de la Encina	20.00
<i>La rebelión de los pintores</i> , por Felipe Cossío del Pomar	32.00
<i>Picasso</i> , por Ceferino Palencia	35.00
<i>Veldáquez</i> , por Juan de la Encina	25.00

Colección ATALAYA

<i>Cuentos amatorios</i> , por Pedro A. de Alarcón	2.00
<i>San Francisco de Asís</i> , por G. K. Chesterton	2.00
<i>Rubens (su técnica)</i> , por L. Anquetin	2.00
<i>Vida, pensamiento y obra de Bergson</i> , por Joaquín Xirau	2.00
<i>El millón</i> , por Marco Polo	3.00
<i>Tratado de orfebrería y de la escultura</i> , por Benvenuto Cellini	2.00
<i>Las brujas españolas</i> , por Próspero Mérida	2.00
<i>Vida de Julio César</i> , por Alejandro Dumas: (2 tomos.) Cada tomo	3.00
<i>El resucitado</i> , por D. H. Lawrence	2.00
<i>El hechizo de Gauguin</i> , por Felipe Cossío de Pomar	2.00
<i>Las artes decorativas y su aplicación</i> , por Enrique F. Gual	2.00
<i>La Petrieholi</i> , por Luis Alberto Sánchez	2.00
<i>Diálogos con el dolor</i> , por Isabel de Palencia	2.00
<i>Norte y sur</i> , por Alfonso Reyes	3.00
<i>Pobretería y locura</i> , por José Moreno Villa	2.00
<i>Ultimo amor</i> , por Jorge Sand	3.00
<i>Delicioso del hereje</i> , por Adolfo Salazar	2.00
<i>Caballo y dios</i> , por Fernando Benítez	5.00

40

OTROS TITULOS

<i>Amor y Occidente</i> , por Denis de Rougemont	12.00
<i>Alrededor del amor</i> . Correspondencia íntima de Goethe	15.00
<i>Estampas de España e Indias</i> , por José de Benito. Reproducciones de grabados de Doré	12.00
<i>La esfinge mestiza</i> , por Juan Rejano. (Crónica menor de México.)	14.00
<i>España, país creador</i> , por Louis Bertrand	12.00
<i>Don Vasco de Quiroga</i> , por Benjamín Jarnés	8.00

[1952]

Editorial Matheu Mexicana	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	Editorial Matheu (Buenos Aires)

Fins on hem pogut saber, sembla que es tracta d'una sola edició de l'Editorial Matheu de Buenos Aires. Tal com succeïa, per exemple, amb l'Editorial Labor Mexicana o, fins i tot, l'Editorial Hermes en relació amb Sudamericana, seria simplement una filial mexicana de la casa mare argentina per la qual cosa no la inclourem en la nostra llista.

1952

Smith, Walter Bedell (1952). *Mis tres años en Moscú*. México, D.F.: Editorial Matheu Mexicana.

Editorial Moderna

[1941]

Editorial Moderna	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	
Impremtes	Imprenta Grafos, Aquiles Serdán, núm. 18. México
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Política espanyola, dret mexicà, teatre hispanoamericà
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	Editorial Matheu (Buenos Aires)

Una altra editorial que Mauricio Fresco (1950) apunta per haver estat creada per l'exili espanyol, i també apareix com a nova editorial l'any 1941 a l'*Anuario* (Amo, 1945) on es ressenyen les tres obres que hem pogut localitzar. No hem estat capaços però d'identificar el o els responsables d'aquesta aventura editorial de tan poca durada.

Hem trobat una Tipografia Moderna que publica una obra del Partit Nacionalista Basc (1941) i que apareix amb aquesta indicació i en aquesta mateixa època, però no podem assegurar cap relació més enllà de la coincidència del nom; un nom per altra banda ben poc original en el món de les arts gràfiques: en aquella mateix any hi ha en funcionament una Tipografía Moderna a Colima i una València. S'hi afegeix, a més, el fet que una de les obres on apareix la impressora n'és una altra: la coneguda i sovint present Imprenta Grafos.

L'editorial Moderna proposà una col·lecció, *Figuras parlamentarias de las Cortes Constituyentes*, de la qual només ens consta que aparegués un sol llibre (Villanueva, 1941).

Els autors són tots tres figures conegudes de l'exili: Juan Botella Asensi, advocat i polític alacantí (Alcoi, 1884 - Ciutat de Mèxic, 1942), i pare de l'escriptor Virgilio Botella Pastor, Joan Mori, periodista català i crític teatral (Barcelona, 1888 - 1953) i, finalment, el periodista nascut a Conca, Francisco Villanueva Oñate (San Clemente, 1875 - Ciutat de Mèxic, 1946).

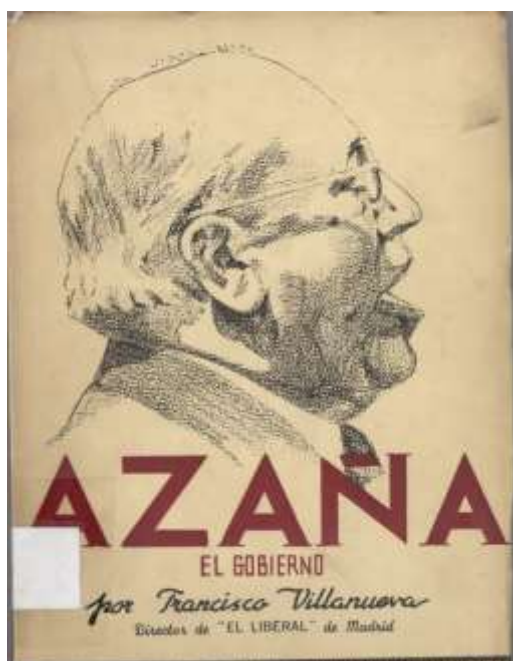
Obres editades

1941

Botella Asensi, Juan (1941). *La expropiación en el derecho mexicano: el caso del petróleo*. México, D.F.: Editorial Moderna. 218 p.

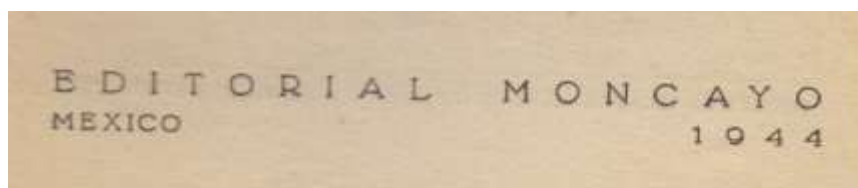
Mori, Arturo (1941). *Treinta años de teatro hispano-americano*. Palabras preliminares de José F. Elizondo. México, D.F.: Editorial Moderna. 243 p. 6 pesos.

Villanueva, Francisco (1941). * *Azaña: el gobierno*. México, D.F.: Editorial Moderna. XII, 354 p. (Figuras parlamentarias de las Cortes Constituyentes). Imprenta Grafos, Aquiles Serdán, núm. 18. México, D.F. 4 pesos.

Villanueva, Francisco (1941). *Azaña: el gobierno*. México, D.F.: Editorial Moderna. XII, 354 p. (Figuras parlamentarias de las Cortes Constituyentes).

Editorial Moncayo

[1944]

Editorial Moncayo	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	
Impremtes	Imprenta Grafos
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Literatura, política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	

Un nom amb clares ressonàncies aragoneses i, com sol passar força en els projectes editorials de principis dels anys quaranta, amb una vida efímera; fugaç en aquest cas, un any i només dos llibres.

No hem sigut capaços de trobar cap referència al fundador o propietari de l'Editorial Moncayo però tot ens faria especular que pogués ser exiliat espanyol, i més concretament aragonès, i en aquest sentit els autors de les dues obres no ho són, tots dos són andalusos: Manuel Andújar (pseud. de Manuel Culebra Muñoz, Jaén, 1913 - El Escorial, 1994) i Luis Suárez López (Albaida de Aljarafe, Sevilla, 1918 - Ciutat de Mèxic, 2003).

És cert que Manuel Andújar coincideix en el Grupo Aquelarre amb l'aragonès José Ramón Arana (pseud. de José Luis Borau, Garrapinillos, Saragossa, 1905 - Saragossa, 1973) amb el qual col·labora en projectes com l'editorial de nom Colección Aquelarre o la revista *Aragón*, però només són dades inconnexes potser fruit de la casualitat i, en qualsevol cas, sense verificació per ara possible.

Les sobrecobertes, per ús dels colors, de la il·lustració, pel traç en el dibuix, recorden força les de la Sociedad Mexicana de Publicaciones del coronel Carlos Romero Giménez i que veurem més endavant.

Obres editades

1944

Andújar, Manuel (1944). * *Partiendo de la angustia: y otras narraciones*. México: Editorial Moncayo. 297 p. En el colofó: Se terminó de imprimir esta obra en los talleres de la Imprenta Grafos, en la ciudad de México, D.F., el día 27 de noviembre de 1944. En la contracubierta: \$ 5.00 M/M.

Suárez, Luis (1944). * *España comienza en los Pirineos*. México: Editorial Moncayo. 208, II p.

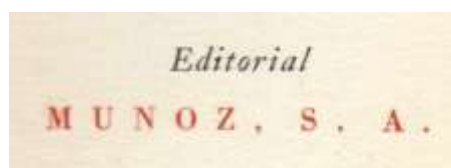

Andújar, Manuel (1944). *Partiendo de la angustia: y otras narraciones*. México: Editorial Moncayo. 297 p.

Suárez, Luis (1944). *España comienza en los Pirineos*. México: Editorial Moncayo. 208, II p.

Editorial Muñoz

[1955-1971]

Editorial Muñoz	
Fundadors, directius i editors	Elicio Muñoz Galache
Adreces conegudes	Privada del Dr. Márquez, 81, México, D.F.
Impremtes	Talleres de la Editorial Muñoz, S.A.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	E. Muñoz Galache Editorial Galache Imprenta Muñoz

De la vida i obra d'Elicio Muñoz Galache (Fuentelapeña, Zamora, 1908 - s.d.) ja n'hem parlat amb anterioritat a les entrades d'E. Muñoz Galache i de l'Editorial Galache. Reprenem algunes dades (incompletes i provisionals) que hem recuperat a partir del diccionari d'escriptors mexicans (Ocampo, 1988), el *Diccionario biobibliográfico del exilio republicano del 1939* (2016) i d'una referència en una de les converses amb Martí Soler Vinyes (2014).

Muñoz Galache emigrà a Barcelona en una data indeterminada i ingressà en el Partit Comunista. Acabada la guerra va ser internat a França en el camp de Sant Cebrià (Sant Cyprien) i poc més tard viatja a Mèxic a bord del *Sinaia*.

Muñoz Galache farà d'impressor i editor a Mèxic, encara que se li coneguin dues obres d'inspiració autobiogràfica *Fuente Abeja: estampas castellanas* y *Muros y sombras* (Muñoz Galache, 1956; 1961).

La seva activitat editorial ja l'hem presentada de manera provisional en aquestes tres empreses: E. Muñoz Galache, 1952-1954; Editorial Muñoz, 1955-1971 i Editorial Galache, 1974-1976.

Segons Martí Soler Vinyes, l'Editorial Muñoz era la continuació de la Imprenta Muñoz o també d'E. Muñoz Galache com a impressor.

Incloem només la primera de les obres no incloses en la cronologia, de 1956 i no ho fem amb l'obra de Luisa Carnés, *Juan Caballero* (1956), que segons Carlos Álvarez en el *Diccionario biobibliográfico del exilio republicano del 1939* (2016) hauria estat editada per Muñoz Galache però que nosaltres vam recuperar com a editada per l'Editorial Atlante.

Obres editades

1955

Helguera, Ignacio (1955). * *El hallazgo engañoso y otros cuentos*. México: Editorial Muñoz, S.A. 221 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 10 de julio de 1955, en los talleres de la Editorial Muñoz, S.A. Privada del Dr. Márquez, 81, México, D.F. Se tiraron 2.000 ejemplares y en la composición se utilizaron tipos Baskerville 10:12 Pts. Cuidó de la edición Enrique González Rojo. Viñeta por Juan Villapando.

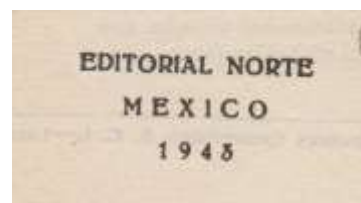
Urquiza, Francisco L. (1955). *Charlas cuarteleras*. México: Editorial Muñoz.

1956

Rubio Candelas, Miguel (1956). *Pequeña oda terrestre*. México: Editorial Muñoz.

Helguera, Ignacio (1955). *El hallazgo engañoso y otros cuentos*. México: Editorial Muñoz, S.A. 221 p.

[1938-1943]

Editorial Norte	
Fundadors, directius i editors	Alfonso Camín
Adreces conegudes	---
Impremtes	M. León Sánchez, S.C.L. Imp. Manuel León Sánchez, S.C.L. Imp. Grafos. Aquiles Serdán, 18. México D.F. Artes Gráficas Comerciales, S.C.L. Lecumberri, Núm. 36. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	8
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Revista Norte</i>

Alfonso Camín (Roces, 1890 - Porceyo, 1982) és considerat el poeta nacional d'Astúries en llengua castellana. Molt jove emigra a Cuba, on passarà per la presó per un delictes de sang. En aquella primera estada carcerària (no serà l'última) descobrirà la seva vocació d'escriptor. Des d'aleshores exercirà com a poeta i com a periodista.

Després de diverses anades i vingudes entre Cuba i Espanya durant els primers anys de la I Guerra Mundial, acaba per instal·lar-se a Mèxic entre 1917 i 1924. En els anys trenta és de retorn a Astúries i és allà on el sorprendrà la Guerra Civil. És fet presoner per les seves idees però alliberat el 1937, passa a Portugal, d'aquí a Cuba i, finalment, el 1938 arriba a Mèxic.

A Mèxic funda la *Revista Norte*, de la qual aquesta Editorial Norte en seria un paral·lel. De fet, com veurem més endavant, les obres de Camín apareixen editades sota el segell d'Editorial Norte des de 1938 fins 1943 i de 1944 en endavant sota *Revista Norte*, ja com a editorial.

I qui diu Norte o *Revista Norte*, diu Alfonso Camín: la pràctica totalitat de les obres que s'hi editen són seves. Es podria dir que Norte és una editorial feta exclusivament per tal d'editar les seves obres, de la mateixa que ho era Gaita y Menhir per a les obres d'Alejandro Finisterre, l'Editorial Humanidad per a Lluís Humbert Santos o les Ediciones Orbe per a les obres d'Ángel Samblancat i el Dr. Andreu (pseud. de Josep Maria Tomàs Andreu).

Obres editades

1938

Camín, Alfonso (1938). * *España a hierro y fuego: diez meses con los sublevados*. México: Editorial Norte. 430 p. Imp. M. León Sánchez, S.C.L.

Camín, Alfonso (1938). *El valle negro Asturias-1934*. México: Editorial «Norte».

Nandino, Elías (1938). *Poemas árboles*. México: Ed. «Norte».

1940

Camín, Alfonso (1940). *Águilas de Covadonga: Pelayo, el guerrillero de Cristo*. México: Editorial Norte.

Cuesta, Teodoro; Camín, Alfonso (1940). *Antología poética: incluyendo la polémica con Don Diego Terrero sobre Andalucía y Asturias*. México: Ed. Norte.

1941

Camín, Alfonso (1941). * *Lienzos de España: en el Museo del Prado y otros poemas*. México: Editorial Norte. 175 p., 16 làm. Imp. Manuel León Sánchez, S.C.L. - México. 3 pesos.

1942

Camín, Alfonso (1942). *Los poemas del destierro y nuevo romancero asturiano*. México: Editorial «Norte». 331 p. Imp. Grafos. Aquiles Serdán, 18. México D.F.

1943

Camín, Alfonso (1943). * *Mar y viento: poemas*. México: Editorial Norte. 259 p. Imprenta: Artes Gráficas Comerciales, S.C.L. Lecumberri, Núm. 36. México, D.F.

Camín, Alfonso (1938). *España a hierro y fuego: diez meses con los sublevados*. México: Editorial Norte. 430 p.

Camín, Alfonso (1942). *Los poemas del destierro y nuevo romancero asturiano*. México: Editorial «Norte». 331 p.

Camín, Alfonso (1943). *Mar y viento: poemas*. México: Editorial Norte. 259 p.

Editorial Novaro

[1950-1985]

Editorial Novaro	
Fundadors, directius i editors	Luis Novaro Novaro Octavio Novaro Fiora
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Còmic
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

En l'obra de Carlos Martínez *Crónica de una emigración* (1959) aquesta Editorial Novaro apareix erròniament citada com sent una editorial creada pels refugiats. Hem pogut confirmar que es tracta d'una editorial creada per empresaris mexicans, per la qual cosa no entrarà en la nostra recerca.

Editorial Nuestro Pueblo

[1939-1940]

Editorial Nuestro Pueblo	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres Gráficos Linomex, México, D.F. Imprenta de la Escuela Rafael Dondé
Nombre de publicacions aproximades localitats dintre del període (fins 1956)	18
Matèries editades	Política, llibre tècnic i de divulgació
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Málaga Editorial Cenit (Espanya) Editorial Nuestro Pueblo (Espanya) Estrella, Editorial para la Juventud EDIAPSA Editorial Diógenes Rompetacones Librería Juárez Librerías de Cristal

Si fins ara hem estat parlant d'autors *transterrats*, amb l'Editorial Nuestro Pueblo podem parlar amb propietat d'una *editorial transterrada*. Nuestro Pueblo va ser una de les iniciatives editorials de Rafael Giménez Siles (Màlaga, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1991) durant la Guerra Civil Espanyola i sobre la qual ja ens hi hem referit quan parlàvem d'E.D.I.A.P.S.A.

Aquesta editorial seria activa a Espanya durant els anys 1937 i 1938 a cavall entre Madrid, Barcelona i València i va estar completament abocada, des de posicions comunistes pròximes al PCE, a la causa de la defensa de la República. Publicava edicions molt populars de poesia, teatre d'agitació i narrativa abrindada (Federico García Lorca, Antonio Machado, Miguel Hernández, Rafael Alberti, María Teresa León, José Herrera Petere, Ramón J. Sender, Ramón M^a del Valle-Inclán, Benito Pérez Galdós) però també, més enllà de la literatura de creació, una colla important de manuals de tota mena sota el títol de col·lecció *Biblioteca popular de cultura y técnica* que van ser de molta ajuda i ús per als milicians de la cultura i els combatents. D'aquestes obretes de preus molt econòmics se'n van fer tirades extraordinàries, de 10.000 exemplars, 25.000 en el cas de *Contraataque* de Ramón J. Sender, davant els 2.500 o 3.000 que s'acostumaven a tirar (Santonja, 2003).

Giménez Siles deixa Barcelona el mateix 26 de gener, amb les tropes entrant a la ciutat, un cop travessada la frontera és internat a Argelers. Del camp en va sortir el mes d'abril gràcies a la intervenció de la britànica Nancy Cunard, l'hereva de la companyia que encara opera els vaixells que travessen l'Atlàntic. Cunard va poder treure també l'escriptor César Muñoz Arconada del camp aquell mateix dia.

El mes de maig, Giménez Siles arriba a Mèxic esgotat, amb cinquanta centaus de dòlar a la butxaca, però l'Editorial Nuestro Pueblo torna a estar operativa novament el mes de juliol de 1939 a Mèxic, i amb ella *Cenit* i *Rompetacones* (Santonja, 2003). La col·lecció *Biblioteca popular de cultura y técnica* tornava a funcionar amb la mateixa filosofia d'accessibilitat. I, en realitat, la mexicana segueix fil per randa el model espanyol de la Guerra Civil: és molt popular, per l'edició, el format, el preu i el contingut (vegeu títols en la digitalització de les obres publicades).

Similar a l'edició espanyola en els aspectes formals i d'acabats: color vermell, dimensions petites. Els materials utilitzats són paper de qualitat molt senzilla, quasi humil, enquadernacions de cobertes rústiques molt simples en paper de més gramatge.

Si els preus en pessetes eren abordables per a qualsevol butxaca, també ho són en pesos, els valors oscil·len entre els 30 centaus (Rioja y Lo Bianco, 1939) i els 40 centaus de pesos mexicans (Santaló Sors, 1939; Giner de los Ríos, 1940). Probablement són els preus més baixos i assequibles que hem pogut consignar en aquesta recerca i per a aquesta època.

La voluntat de Rafael Giménez Siles era, pel que sembla, recuperar el catàleg de l'Editorial Nuestro Pueblo espanyola i en especial la *Biblioteca popular de cultura y técnica*. A la contracoberta d'una de les obres editades a Mèxic, i que reproduïm aquí, hi veiem consignats els volums publicats i previstos per a l'edició, alguns dels que sabem del cert que van ser publicats no els hem pogut però recuperar. En el balanç de Nuestro Pueblo de 30 d'abril de 1940 que figuren com a entrega a E.D.I.A.P.S.A. com a compte de dipòsit i que reproduïx Santonja (2003) en donen fe de la seva existència.

A Mèxic, l'Editorial Nuestro Pueblo inicia la *Colección Independencia*, amb un inflammat pamflet *negrinista* de la mà d'Edmundo Domínguez, *Los vencedores de Negrín* (1940).²⁸² El cop d'estat de març de 1939 del coronel Segismundo Casado és vist com un delictes d'alta traïció entre els fidels a la política de resistència a ultrança del president del Govern Juan Negrín (entre ells el propi Rafael Giménez Siles).

A més de recuperar part del catàleg de Nuestro Pueblo, Giménez Siles havia bastit paral·lelament i ex novo E.D.I.A.P.S.A. (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones) l'empresa més gran de les que va muntar a Mèxic i que li va servir de plataforma per a d'altres projectes. Com ja ha estat explicat anteriorment, E.D.I.A.P.S.A era editora i distribuïdora, i en els primers moments d'existència es va convertir en la distribuïdora en exclusiva de l'Editorial Nuestro Pueblo, el projecte recuperat de l'ensulsiada republicana. Més endavant, i segons Serrano Migallón (2010) «Nuestro Pueblo se convirtió luego en una filial de EDIAPSA; editó libros de geografía, historia, matemáticas.»

Obres editades

1939

Bargalló, Modesto (1939). *La física del hogar*. México: Editorial Nuestro Pueblo.

De Negri, Ceide L. (1937 [i.e. 1939]). * *Tragedias de la retaguardia: estampas vivas del dolor de España*. Madrid: Valencia [i.e.: México, D.F.]: Editorial Nuestro Pueblo. 138 p. Es tracta de la 2a edició de l'obra de l'ambaixador mexicà: Ceide L. de Negri. La 1a es va imprimir a Barcelona als Tallers col·lectivitzats de l'Editorial Ramon Sopena; la segona, aquesta, als Talleres Gráficos Linomex, México, D.F.

Guinea López, Emilio (1939). *La vida de las plantas: el origen de las plantas: estudio de la amapola, la hoja, la raíz, la polinización, el fruto...* México: Editorial Nuestro Pueblo.

Halffter, Rodolfo (1939). *Cancionero musical popular español: canciones amorosas, bucólicas, de ronda, pastoriles, infantiles, humorísticas, de marineros, de trilla, bailables...* México [D.F.]: Editorial Nuestro Pueblo.

Loma, José Luis de la (1939). *La aritmética del agricultor...* México: Editorial Nuestro Pueblo.

Miranda, Faustino (1939). *La vegetación del mundo*. México: Editorial Nuestro Pueblo.

²⁸² Edmundo Domínguez Aragonés (Madrid, 1889 - Guadalajara, Jalisco, 1976) va ser durant la Guerra Civil vicepresident de la UGT i comissari inspector de l'Exèrcit de Centre de la República justament on, des de maig de 1938, el coronel Casado n'era el cap.

Es conserva fitxa com a asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=18192>>.

Portillo, Federico (1939). *La vida de los animales...* México: Editorial Nuestro Pueblo. (Biblioteca Popular de Cultura Técnica).

Rioja y Lo Bianco, Enrique (1939). * *La lucha por la vida y los medios de defensa de los animales*. México; París; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo. 80 p.

Exclusiva de Distribución: E.D.I.A.P.S.A. Precio: 30 cents, peso mexicano, 6 centavos de dolar.

Santaló Sors, Marcelo (1939). * *El enigma lunar*. México; París; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo. 91 p.

Exclusiva de Distribución: E.D.I.A.P.S.A. Precio: \$ 0.40 CTS.

1940

Díaz Canedo, Enrique (1940). * *Las cien mejores poesías españolas: nueva colección formada por Enrique Díez-Canedo*. México; París; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo. 182 p. A la contraportada: Este libro se imprimió en los talleres de la Imprenta de la Escuela Rafael Dondé, en el mes de febrero de 1940.

Domínguez, Edmundo (1940). * *Los vencedores de Negrín*. México: Nuestro Pueblo.

Giner de los Ríos, Francisco (1940). * *Tesoro de romances españoles*. México; París; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo. 80 p. Exclusiva de Distribución: E.D.I.A.P.S.A. 40 cents, peso mexicano.

Mayer-Serra, Otto (1940). *El romanticismo musical: introducción a la historia musical del siglo romántico, con una exposición resumida de sus principales figuras, las grandes corrientes y sus problemas fundamentales...* México; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo.

Perucho, Arturo (1940). *Elementos de derecho internacional americano*. México; París [etc.]: Nuestro Pueblo.

Rioja y Lo Bianco, Enrique (1940). *Fundamentos de la ciencia de la vida o Biología: actividades características de los seres vivos: su constitución microscópica, maravillas reveladas por el microscopio*. México: Nuestro Pueblo.

Rioja y Lo Bianco, Enrique (1940). *El mar y sus riquezas. La pesca...* México; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo.

Ripoll, Agustín (1940). *Terremotos y volcanes...* México: Editorial Nuestro Pueblo.

Santaló Sors, Marcelo (1940). *La constitución de la tierra*. México; París; Buenos Aires: Ed. Nuestro Pueblo.

De Negri, Ceide L. (1937 [i.e. 1938]). *Tragedias de la retaguardia: estampas vivas del dolor de España*. Madrid; Valencia [i.e.: México, D.F.]: Editorial Nuestro Pueblo. 138 p.

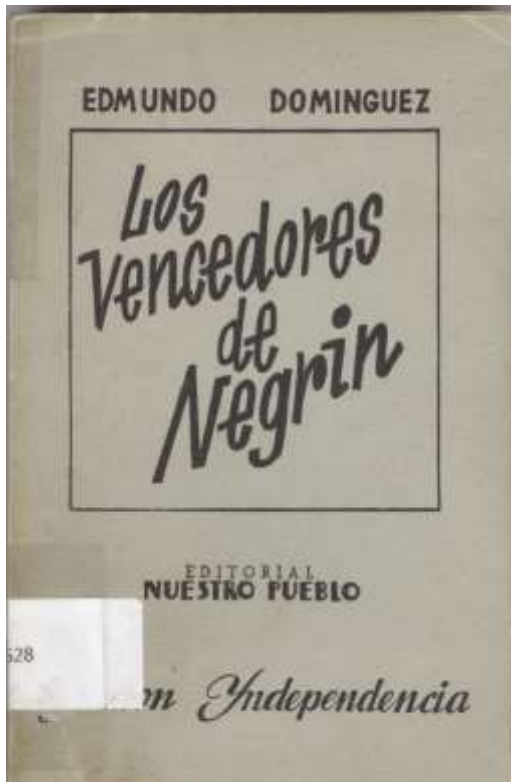
Santaló Sors, Marcelo (1939). *El enigma lunar*. México; París; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo. 91 p.

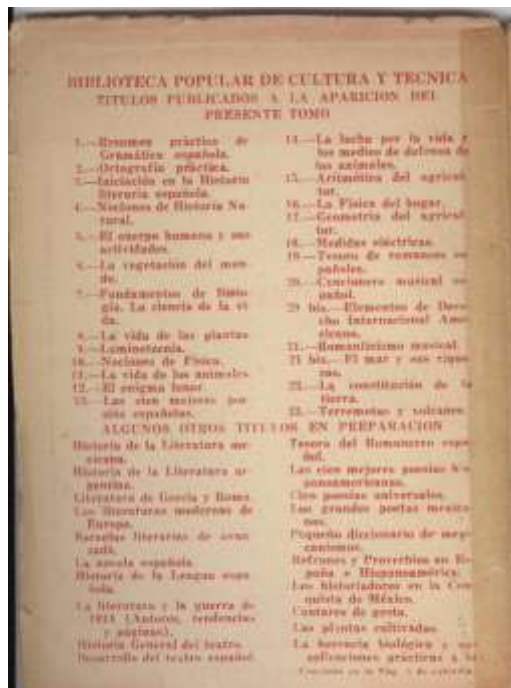
Díez-Canedo, Enrique (1940). *Las cien mejores poesías españolas: nueva colección formada por Enrique Díaz* [sic] *Canedo*. México; París; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo. 182 p.

Giner de los Ríos, Francisco (1940). *Tesoro de romances españoles*. México; París; Nueva York: Editorial Nuestro Pueblo. 80 p.

Domínguez, Edmundo (1940). *Los vencedores de Negrín*. México: Nuestro Pueblo.

Catàleg de les obres publicades de la *Biblioteca popular de cultura y técnica*

[1942-1947]

Editorial Nueva España	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles Martín Luis Guzmán Antonio Ortiz Mena Eduardo Bustamante Eduardo Garduño
Adreces conegudes	---
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localit-zades dintre del període (fins 1956)	28
Matèries editades	Literatura, clàssics universals, literatura mexicana, biografies, llibre tècnic, <i>best-sellers</i> .
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ-ades	Colección Málaga Editorial Cenit (Espanya) Editorial Nuestro Pueblo (Espanya) Estrella, Editorial para la Juventud EDIAPSA Editorial Diógenes Rompetacones Librería Juárez Librerías de Cristal

Una iniciativa més del titànic i torrencial Rafael Giménez Siles, Editorial Nueva España, aquest cop «asociado con don Martín Luis Guzmán, don Antonio Ortiz Mena, don Eduardo Bustamante y don Eduardo Garduño.» (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982). Gonzalo Santonja (2003) la descriu d'igual manera: «Giménez Siles y Martín Luis Guzmán buscaron para Nueva España, empresa de significado evidente, capital mexicano y cardenista, contando con uno de los fundadores de EDIAPSA, el empresario Eduardo Bustamante, más Eduardo Garduño y Antonio Ortiz Mena.»

I si el nom era una picada d'ull, recordem que Nueva España era el nom del virregnat espanyol els amples territoris del qual coincidirien amb els de la república mexicana abans de la invasió nord-americana. El públic objectiu era una classe acomodada, benestant, *cardenista* o no, però que pogués adquirir obres de qualitat, grans volums, bellament editats i enquadernats, i a preu fort. Per fer una comparativa ràpida, una obra publicada pel mateix Giménez Siles a l'Editorial Nuestro Pueblo, podia costar 40 centaus de pesos mexicans (Giner de los Ríos, 1940), una altra editada a Nueva España, com ara *El libro de las mil noches* (1942) en podia costar 24 \$, això és 60 vegades el preu de l'edició popular.

La col·lecció principal sembla que és *Atenea* on els llibres són sovint obres voluminoses, propers a les 1.000 pàgines.

Les matèries editades s'adiuen a aquest públic objectiu: clàssics universals com ara Balzac, Dostoievski, Anatole France, Gorki, biografies, *best-sellers*, adaptacions del cinema... però també autors clàssics mexicans: Ramón López Velarde, Amado Nervo, fra Bernardino de Sahagún, Artemio de Valle Arizpe.

Tampoc no hi poden faltar alguns autors espanyols republicans exiliats, que sovint salpebren els catàlegs de Giménez Siles, en ocasions per interès comercial, en ocasions per solidaritat?: l'obra del militar i anarquista d'origen mallorquí, Restituto Mogrovejo Fernández, que ja hem citat en alguna altra ocasió; un llibre sobre topografia del comandant Celestino Blanco del Barrio (1944), militar espanyol invàlid, creu de l'Ordre Militar de San Hermenegildo, amputat d'una cama, tal com consigna la seva fitxa d'ingrés com a refugiat a Mèxic.²⁸³

Però no tot són llibres greus i de pes, també trobem a l'Editorial Nueva España un parell d'obres, creiem que sota pseudònim, d'un tal Dionisio de la Viña sobre els plaers de la taula i de la beguda amb to desenfadat (1944).²⁸⁴

²⁸³ Es conserva fitxa com a asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=8639&accion=4&pila=true>>

²⁸⁴ És aquesta nota a peu de pàgina un apunt potser sobrer, poc acadèmic i massa personal, però al llarg dels anys d'estudi de l'exili, sempre he apreciat i celebrat quan descobria que en algun moment de les vides sovint tràgiques dels refugiats hi sortia el sol, quan veia que hi havia moments de felicitat, de

Hem localitzat una obra sota la mateixa ensenya editorial Editorial Nueva España datat el 1938: Gutiérrez Peláez, Higinio (1938), *El despertar de España: sinceras opiniones de un viejo luchador*. México: Editorial Nueva España, es tracta d'una altra l'editorial completament diferent, en parlarem a continuació.

compartir entre amics, amb la família; m'he sentit millor de saber que, lluny de l'èpica i el sacrifici, també van ser en algun moment feliços.

1942

El libro de las mil noches y una noche. Texto completo, no expurgado, conforme a la traducción directa y literal del árabe por J.C. Mardrus. (1942). México: Editorial Nueva España. 911 p. Talleres Gráficos de la Nación. \$ 24,00. Edición copiada de la hecha en Valencia por Prometeo, en 23 tomos, bajo la dirección de don Vicente Blasco Ibáñez.

Valle-Arizpe, Artemio de (1942). *El Canillitas: novela de burlas y donaires*. 2ª ed. México: Editorial Nueva España. 441 p. Encuadernación en cartón. \$ 6,00.

1944

Blanco del Barrio, Celestino (1944). *Elementos de topografía: con instrucciones para la apreciación de distancias y escalas, lectura de planos*. México: Editorial Nueva España.

Dostoievski, Fiodor (1944). *Los hermanos Karamazov*. México: Editorial Nueva España.

France, Anatole (1944). *Juana de Arco*. México: Editorial Nueva España.

Fustel de Coulanges, Numa Denis (1944). *La ciudad antigua: estudio sobre el culto, el derecho, las instituciones de Grecia y Roma*. México: Editorial Nueva España.

Gorky, Maksim (1944). *La madre*. México: Editorial Nueva España.

Lewis, Sinclair (1944). * *Calle mayor: historia de Carol Kennicott*. México: Editorial Nueva España. 701 p. (Colección Atenea).

López Velarde, Ramón (1944). *Obras completas...* México: Editorial Nueva España. S.A. 399 p.

Mogrovejo Fernández, Restituto (1944). *El dolor de España, hechos históricos rigurosamente exactos*. México: Ediciones España nueva. 252 p.

Nervo, Amado (1944). *Poesías completas*. México: Editorial Nueva España. s. a.

Reinach, Salomon (1944). *Orfeo: historia general de las religiones*. México: Editorial Nueva España. 573 p. Traducción española de la 12a. versión francesa.

Rolland, Romain (1944). *Vidas ejemplares: Beethoven - Miguel Ángel - Tolstoi*. México: Editorial Nueva España. S.A. 421 p.

Strachey, Lytton (1944). * *La reina Victoria*. México: Nueva España. 370 p. (Colección Atenea).

Taine, Hippolyte Adolphe (1944). *Filosofía del arte naturaleza y producción de la obra de arte: la pintura en el Renacimiento italiano: la pintura de los Países Bajos: la escultura de Grecia: del ideal en el arte*. México: Nueva España. VII, 556 p.

Viña, Dionisio de la (1944). *El arte de beber: estudio de los vinos, licores y otras bebidas ilustres: orientaciones, para los bebedores novicios: consejos prácticos para los veteranos: enseñanzas útiles para todos: el libro del buen beber, con recetas y fórmulas a centenares sobre las diversas bebidas combinadas: cocktails, highballs, juleps, flips, cups, fizzies [sic] cobblers, punches, sours, etc: vade-mecum de los bebedores*. México: Editorial Nueva España. 301 p.

Viña, Dionisio de la (1944). *El libro del buen comer: noticias sobre los alimentos...* México: Editorial Nueva España. 273 p.

Wilde, Oscar (1944). *Novelas completas*. México: Editorial Nueva España.

1945

Balzac, Honoré de (1945). *Los aldeanos: escenas de la vida campestre*. México: Editorial Nueva España.

Le Riverend, Julio (1945). *Cartas de relación de la conquista de América, textos originales de las cartas de Colón: textos originales de las cartas de Colón, Cortés, Alvarado, Godoy, Ulloa, Alvar Núñez y Valdivia*. Rev. y anotados por Julio Le Riverend. México: Editorial Nueva España. 2 v.

Reymont, Władysław Stanisław (1945). *Los campesinos*. México: Editorial Nueva España. 2 v.

Waliszewski, Kazimierz (1945). *Historia de la literatura rusa*. México: Editorial Nueva España. S.A.

1946

Le Riverend, Julio (1946). *Crónicas de la conquista del Perú: textos originales de Francisco de Jerez, Pedro de Cieza de León y Agustín de Zárate*. Revisados y anotados por Julio Le Riverend. México: Editorial Nueva España. 944 p.

Mancisidor, José (1946). *Cuentos mexicanos de autores contemporáneos; selección, prólogo y notas bibliográficas*. México: Editorial Nueva España. 760 p.

Sahagún, Bernardino de; Acosta Saignes, Miguel (1946). *Historia general de las cosas de Nueva España*. Noticia preliminar, bibliografía, notas, revisión y guía para estudiar a Sahagún del etnólogo Miguel Acosta Saignes. México: Editorial Nueva España.

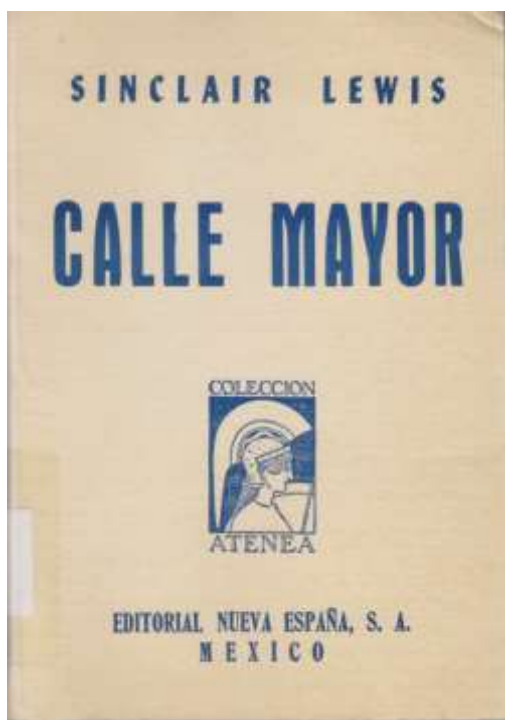
1947

Erzell, Catalina d' (1947). *La inmaculada: novela*. México: Editorial Nueva España.

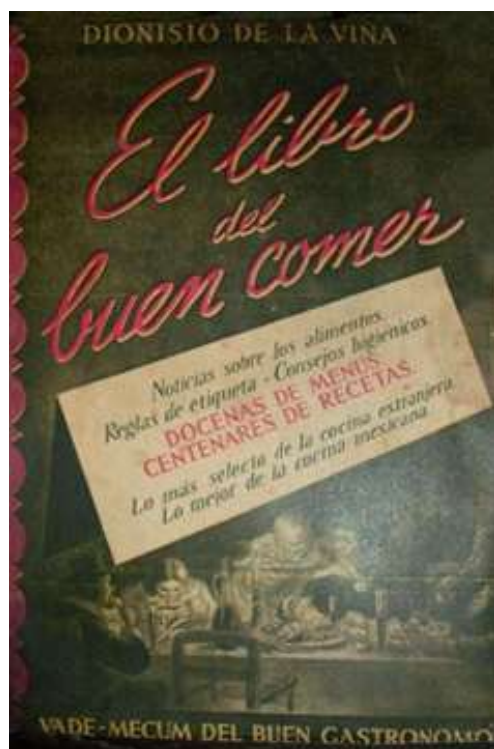
Sampson, George (1947). *Compendio de la historia de la literatura inglesa de la Universidad de Cambridge*. Traducción Francisco A. Delpiane. Churubusco, México: Editorial Nueva España. 3 v.

Sense dates

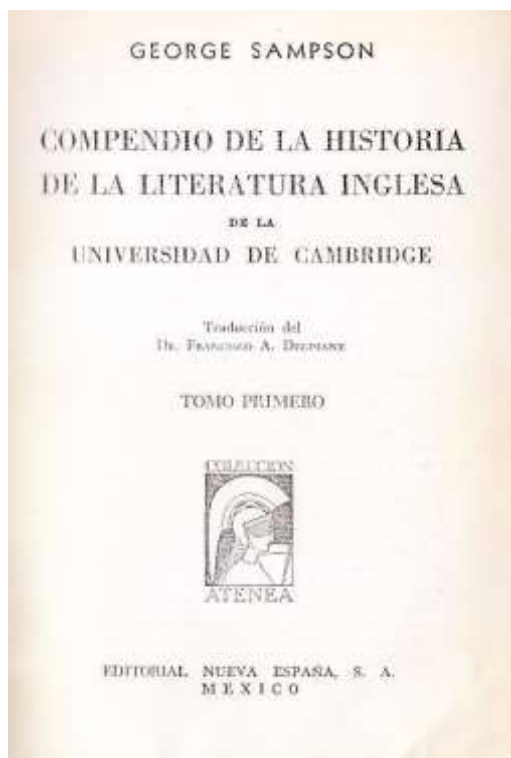
Wilson, Epiphanius (194?). *Libros sagrados de Oriente: textos originales de acuerdo con las versiones de Max Müller, Samuel Bael, Jacques Darmesteter y George Sale*. México, D.F.: Editorial Nueva España. 572 p.

Lewis, Sinclair (1944). *Calle mayor: historia de Carol Kennicott*. México: Editorial Nueva España. 701 p. (Colección Atenea).

Viña, Dionisio de la (1944). *El libro del buen comer: noticias sobre los alimentos...* México: Editorial Nueva España. 273 p.

Sampson, George (1947). *Compendio de la historia de la literatura inglesa de la Universidad de Cambridge*. Traducción Francisco A. Delpiane. Churubusco, México: Editorial Nueva España. 3 v.

[1938]

Editorial Nueva España [Higinio Gutiérrez Peláez]	
Fundadors, directius i editors	Higinio Gutiérrez Peláez
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política espanyola, Guerra Civil
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Aquesta editorial no té res a veure amb el projecte de Rafael Giménez Siles del mateix nom, aquesta Editorial Nueva España d'una sola obra recuperada creiem que podria ser responsabilitat del propi autor: Higinio Gutiérrez Peláez. Pel que hem pogut saber a partir del llibre, i en especial del pròleg, es tracta d'un vell resident,²⁸⁵ nascut a Espanya a la dècada de 1870, i emigrat a Mèxic acompanyant la família quan ell tenia tant sols deu anys. En conseqüència, aquesta editorial no és objecte del nostre estudi.

²⁸⁵ En el pròleg proporciona elements suficients per intuir que és simpatitzant de la causa franquista ja que aquesta reivindica la tradició i l'honor nacional, i es mostren disposats (qui???) a què la pàtria no mori «asfixiada por el opio asiático». Els republicans els descriu com a culs de café desvagats, mentre les seves dones, nens i vells treballen per tal que a aquests «pollos pera (pera???) no les falten unas pesetas en el bolsillo, goma para el pelo y gabardina al brazo» (Gutiérrez Peláez, 1938).

1938

Gutiérrez Peláez, Higinio (1938). * *El despertar de España: sinceras opiniones de un viejo luchador*. México: Editorial Nueva España. \$2.

Gutiérrez Peláez, Higinio (1938). *El despertar de España: sinceras opiniones de un viejo luchador*. México: Editorial Nueva España. (Portada)

Editorial Nueva Xóchitl

[1952-1968]

Editorial Nueva Xóchitl	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres Tipográficos Medina
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Literatura mexicana, folklore, música
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

No hem sigut capaços d'establir encara una correspondència de continuació entre l'Editorial Nueva Xóchitl i les Ediciones Xóchitl (1941-1948) fundada pels refugiats Eduardo de Ontañón (Burgos, 1904 - Madrid, 1949) i Mada Carreño (Magdalena Martínez Carreño, Madrid, 1914 - Ciutat de Mèxic, 2000), la seva companya, amb la col·laboració de l'advocat mexicà Joaquín Ramírez Cabañas.

A la Biblioteca de l'Ateneo Español de México no vam saber trobar cap exemplar, la qual cosa no és en si mateix certificat de res però resulta sovint un indicatiu, les obres publicades pels exiliats sovint hi han arribat gràcies als mateixos autors o editors o bé, més recentment, en desfer-se els hereus de biblioteques creades pels vells refugiats.

Dubtem de la pertinència de la inclusió de l'Editorial Nueva Xóchitl en aquesta recerca, la consignem en qualsevol cas a falta de més dades, a la bibliografia només incloem les obres anteriors a 1956.

1952

Aragón, Fernando de (1952). *Libro de oro de la canción: canciones populares desde 1850 hasta 1953 Bd.1*. México, D.F.: Ed. Nueva Xóchitl.

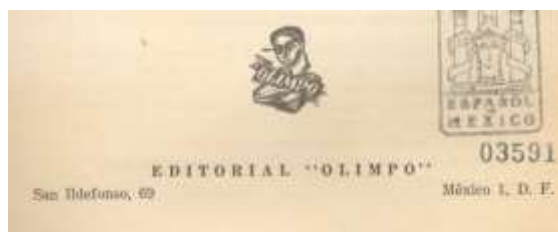
1953

Aragón, Fernando de (1953). *Libro de oro de la canción: canciones populares desde 1850 hasta 1953 Bd.2*. México, D.F.: Ed. Nueva Xóchitl.

1956

La llorona: el espectro de la media noche. (1956). México: Nueva Xóchitl.

Editorial Olimpo

[1948-1994]

Editorial Olimpo	
Fundadors, directius i editors	Joaquim Ausiró Llach Planes o Planas? Santiago Ausiró Llach Joaquim Ausiró Sumalla
Adreces conegudes	San Ildefonso, 69, México 1, D.F. (editorial) Calle de la Imprenta, 205, México, D.F. (impremta)
Impremtes	Imprenta «Nuri» i posteriorment les pròpies de l'editorial, suposem que el nom de «Nuri» cau en desús, desapareix dels papers Talleres Gráficos de la Editorial «Olimpo»
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	27
Matèries editades	Literatura, <i>best-sellers</i> , llibre pràctic, autoajuda
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editora y Distribuidora Divulgación Editorial Azor

Vam presentar a bastament la figura de Joaquim Ausiró Llach (Manlleu, 1911 - Barcelona, 1991) quan vam descriure l'Editora y Distribuidora Divulgación que va en-

gegar l'any 1945. Aquesta era una empresa de distribució de llibres que enviava un butlletí per correu postal amb els títols de llibres a milers de clients potencials en un país sense una xarxa de llibreries. En la mateixa Imprenta «Nuri» on Ausiró i el seu soci Planes²⁸⁶ imprimien les desenes de milers de butlletins van començar a publicar-hi llibres sota aquest mateix nom.

L'Editorial Olimpo és, a partir de 1948, la continuació i la marca pròpia que crearà Joaquim Ausiró més enllà de Divulgación, vista des d'aleshores més com a una distribuïdora a particulars de llibres per correu que com a editora.

Per a aquest projecte va comptar amb el seu germà més jove, Santiago Ausiró Llach, de qui és padrí de fonts. Recordem que les cartes van plenes de les dificultats administratives de l'anada cap a Mèxic de Santiago, qui finalment s'incorporarà a Olimpo.

Els germans Ausiró treballaran junts fins que cap a 1964 o 1965 se separen professionalment i Santiago crearà l'Editorial Azor, un projecte personal que per les dates, i pel fet de Santiago Ausiró Llach no formar part en sentit estricte de l'exili republicà, ja no entra en la nostra investigació.

Les obres d'Olimpo, igual que les de Divulgación, són atractives de presentació, els temes també suggeridors per a un públic molt ampli i no necessàriament preocupat per la qualitat del contingut i sí per l'entreteniment i l'aspecte pràctic de les obres.

La continuació d'Olimpo, més enllà dels límits de la nostra recerca, va seguir plantejant aquesta proposta d'obres que anomenaríem d'autoajuda: *El arte de persuadir*, *Conócete a ti mismo*, *Para hablar en público*, *Cómo convencer para triunfar en la vida*, *Para abrirse en la vida*, etc.

El final de l'Editorial Olimpo esdevé cap a principis dels anys 1990, el fill de Joaquim Ausiró Llach, Joaquim Ausiró Sumalla tanca l'empresa, regalen la impremta als treballadors, i venen la casa i la papereria.

²⁸⁶ No n'hem pogut obtenir el nom ni més dades, tampoc en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

1948

Casanova, Giacomo (1948). *Amores de juventud: autobiografía*. México: [Olimpo].

Contreras, Juan (1948). *Monografía de Parras*. México: [Editorial Olimpo].

1951

Sansores Pren, Rosario (1951). *Polvo de olvido*. México: Editorial Olimpo.

Sansores Pren, Rosario (1951). *Sombra en el agua*. México: Editorial Olimpo.

1952

Ominon, A. (1952). *Amor: novela*. México: Ed. «Olimpo».

1953

F. S. R. (1953). *Poemas patrióticos mexicanos: cuidadosa selección de poesías patrióticas*. México: Editorial «Olimpo».

Marina, Víctor (1953). *111 personajes famosos que toda persona debe conocer*. México: Olimpo.

Palacios, Adela (1953). *Normalista: dos relatos*. S.l.: s.n.

Teja Zabre, Alfonso (1953). *Umbriel: ensayos de ilusión y desilusión*. México, D.F.: [Olimpo].

1954

Dumas, Alexandre (1954). *Crímenes célebres*. México: Olimpo.

Landy, Lino (1954). *La mentira desnuda: obscenidades filosóficas*. México, D.F.: Editorial Olimpo.

Maupassant, Guy de (1954). *Cuentos picarescos franceses*. Traducción de B. Cano Ruiz. México: Olimpo.

Mèxic. Lleis (1954). *Ley federal del trabajo*. México, D.F.: Editorial «Olimpo».

Palacios, Adela (1954). *Muchachos: novela*. México, D.F.: Amigos del Café París: Editorial Olimpo.

Souchy, Agustín (1954). *El nuevo Israel: un viaje a Kibutzia*. México: Editorial Olimpo.

1955

Anandalahari, S. (1955). *Iniciación a la yoga: ciencia de la respiración*. México: Editorial Olimpo.

Ista, Brom (1955). *Chistes de México*. México: Editorial Olimpo.

Marina, Víctor (1955). *Anécdotas de grandes personajes*. México: Olimpo.

Martínez, Máximo (1955). *Botánica*. México: Olimpo.

Rosales, Felipe S. (1955). * *Mujeres célebres: 60 biografías*. México, D.F.: Editorial Olimpo. 138 p. En el colofón: Esta obra consta de 2.000 ejemplares y se terminó de imprimir en el mes de mayo de 1955 en los Talleres Gráficos de la Editorial «Olimpo», México, D.F.

1956

Landy, Lino (1956). *Cuentos de miedo*. México: Olimpo.

Landy, Lino (1956). *Cuentos prohibidos*. México: Editorial Olimpo.

Landy, Lino (1956). *Narraciones de crímenes*. México: Olimpo.

Pérez Segnini, Ildegar (1956). *Voz y letra*. México, D. F: Impr. «Olimpo».

Poesías amorosas. (1956). México: Olimpo.

Val, Lydia de; Verduzco, Carlos (1956). *Tratado de belleza, higiene y cultura física de la mujer*. México: Olimpo.

Rosales, Felipe S. (1955). *Mujeres célebres: 60 biografías*. México, D.F.: Editorial Olimpo. 138 p.

Editorial Orión

[1944-2008?]

Editorial Orión	
Fundadors, directius i editors	Luis Santullano?
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres de la Editorial Stylo, Durango, 290. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	59
Matèries editades	Història, literatura, religió, mitologia, mística, pedagogia, espiritualitat, espiritisme, psicologia, llibre de text per a les escoles porto-riquenyas
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Mauricio Fresco a la seva obra *La emigración republicana española: una victoria de México* (1950) apuntava «Ediciones Orión» com una de les editorials creades per l'exili. Entenem que es referia a l'Editorial Orión, així hem localitzat força obres que semblarien correspondre a aquestes edicions.

Cal no confondre però aquesta amb l'Editorial Orión homònima de la Ciutat de Mèxic que a partir dels cinquanta i amb un logotip diferent publicava essencialment llibres sobre espiritisme.

Malauradament, cap de les obres consultades identifica clarament qui hi ha darrere d'aquest projecte seriós i ben presentat, amb solidesa, que comença cap a meitat de 1940 i es perllongarà fins a finals de la primera dècada del nostre segle.

Ens limitarem doncs a comentar l'obra d'Editorial Orión a partir dels llibres identificats i a fer una hipòtesi de la possible responsabilitat editorial de l'asturià Luis Santullano; una possibilitat sense confirmació fins ara.

Les línies editorials de l'Editorial Orión que ens ocupa quedarien ben compreses a partir de les seves diferents col·leccions: *Colección Ciencia*, *Colección Grandezas humanas*, *Colección Historia*, *Colección Literatura*²⁸⁷ i *Colección Mística y religión*. Hem identificat també una sèrie de llibres sobre temes pedagògics sense col·lecció.

Així mateix, en la producció de llibres d'Orión és de notar una forta relació amb Puerto Rico, hi ha publicades obres per a l'ensenyament d'aquest Estat lliure associat i, fins i tot, l'Editorial Orión sembla tenir seu a San Juan on publiquen una *Biblioteca de autores puertorriqueños*, els llibres de la qual no hem inclòs en aquest estudi.

La nostra hipòtesi sense documentar i confirmar es basaria en la coincidència d'interessos i dates de Luis Santullano (Luis Álvarez Santullano, Oviedo, 1879 - Ciutat de Mèxic, 1952) escriptor i pedagog de la Institución Libre de Enseñanza.²⁸⁸

Abans de la Guerra Civil, Santullano tindrà una llarga activitat de col·laboració amb diaris i revistes sobre temes de crítica literària, ensenyament i educació. Acabada la Guerra Civil s'exilia als Estats Units el 1939 i a Puerto Rico, on serà professor de literatura espanyola. Arriba a Mèxic exiliat el 1944, data de l'inici de les activitats d'Orión.²⁸⁹

Les obres són ben editades i presentades, un treball seriós;²⁹⁰ hem pogut comprovar que algunes d'aquestes han estat impreses a l'Editorial Stylo, on treballa un excel·lent editor també refugiat, Enrique Díez-Canedo.

Algunes de les obres es converteixen en autèntics *long-sellers* fins avui.

²⁸⁷ La *Colección Literatura* sembla canviar de nom a partir de 1945 i esdevenir la *Colección Literaria Cervantes*, les obres de la qual serien totes editades per Luis Santullano.

²⁸⁸ Aquesta hipòtesi no es veu recolzada però per la informació que sobre Santullano publica Manuel Aznar Soler (2016) en l'entrada que li dedica en el *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. «...colaboró en diversas publicaciones como *Cuadernos americanos*, *Letras de México* o *España popular*.»

²⁸⁹ Es conserva la fitxa dels serveis d'immigració mexicans on indica l'arribada de Santullano des de Puerto Rico l'any 1944, en avió: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=4802>>.

²⁹⁰ En un dels llibres s'indica: «Por las dificultades actuales, no ha sido posible localizar a los herederos del autor. Esta Editorial pone a la disposición de ellos, los derechos de autor previa identificación». (Sageret, 1945).

1944

Alarcón, Pedro Antonio de (1944). *El final de Norma*. México: Editorial Orión. 208 p. (Colección Literaria; 2).

Alarcón, Pedro Antonio de (1944). *Novelas cortas y El sombrero de tres picos*. México: Orión. 198 p. (Colección Literatura; 1).

Méndez Ballester, Manuel (1944). *Isla Cerrera: novela basada en la conquista de Puerto Rico*. México: Editorial «Orión». 236 p. (Colección Literatura; 4).

Valera, Juan (1944). *Cuentos y leyendas: con estudio de la vida y la obra del autor por Fernando Valera*. México: Orión. 222 p. (Colección Literatura; 3).

1945

Besant, Annie Wood (1945). *El cristianismo esotérico o Los misterios menores*. México: Orión. 253 p. (Colección Mística y religión; 5).

Besant, Annie Wood (1945). *Las siete grandes religiones; El problema religioso en la India*. Traducción directa del inglés, por un M.S.T. México: Orión. 289 p. (Colección Mística y religión; 1).

Calderón de la Barca, Pedro (1945). *Teatro*. Selección, prólogo y notas por Luis Santullano. México: Orión. 266 p. (Colección Literaria Cervantes; 13).

Enjuto Ferrán, Federico (1945). *400 años de legislación comunal en la América española*. México: Editorial «Orión». 353 p. (Colección Historia).

Jinarājādāsa, Curuppumullagē (1945). *El arte y las emociones*. México: Editorial Orión. 149 p. (Colección Mística y religión).

Jinarājādāsa, Curuppumullagē (1945). *La nueva humanidad de la intuición*. México: Ediciones Orión. 216 p. (Colección Mística y religión; 7).

Leadbeater, Charles Webster (1945). *Los chakras o Los centros magnéticos vitales del ser humano*. México: Eds. Orión. 137 p. (Colección Mística y religión).

Leeuw, J. J. van der (1945). *La dramática historia de la fé cristiana: desde sus comienzos hasta la muerte de San Agustín*. México: Orión. 182 p. (Colección Mística y religión).

Molina, Tirso de (1945). *El vergonzoso en palacio; El burlador de Sevilla; y Convidado de piedra*. Selección, prólogo y notas por Luis Santullano. México: Orión. 218 p. (Colección Literaria Cervantes; 12).

Navarro, Martín (1945). *Para leer y escribir simultáneamente*. México: D.F.: Ediciones Orión. 160 p.

Navarro, Martín (1945). *Vida y obra de don Francisco Giner de los Ríos*. México: Ediciones Orión. 283 p. (Colección Grandezas humanas; 1).

Nicholson, Reynold Alleyne (1945). *Los místicos del Islam*. Versión española de Fernando Valera. México: Ediciones Orión. 201 p. (Colección Mística y religión).

Peinado Altable, José (1945). *Pedagogía de los trastornos del lenguaje*. México: Editorial Orión. 259 p.

Pérez Lugín, Alejandro (1945). *La casa de la Troya*. México: Editorial «Orión». 327 p.

Ruiz de Alarcón y Mendoza, Juan (1945). *Teatro: selección*. Selección, prólogo y notas por Luis Santullano. México: Editorial Orión. 239 p. (Colección Literaria Cervantes; 11).

Sageret, Jules (1945). * *El sistema del mundo desde Pitágoras hasta Eddington*. Traducción y epílogo por Honorato de Castro. México, D.F.: Orión. 364 p. (Colección Ciencia; 1)

Tirado Benedí, Domingo (1945). *Métodos de educación y de enseñanza*. México: Orión. 276 p.

1946

Aguinaldo puertorriqueño de 1843. (1946). [Rio Piedras]; México: Universidad de Puerto Rico: Orión. 106 p.

Maimónides, Moses (1946). *Guía de los descarriados: tratado del conocimiento de Dios*. Selección española y estudio preliminar por Fernando Valera. México: Editorial Orión. 424 p. (Colección Filosofía).

Marrero, Diego O. (1946). *El divino puntero (poemas)*. México, D.F.: Editorial Orión S. de R.L. de c.v. VI, 214 p.

1947

Xirau, Joaquim (1947). *Vida y obra de Ramón Lull: filosofía y mística*. México: Editorial Orión. 282 p. (Colección Grandezas humanas; 2).

1948

Krishnamurti, J. (1948). *Ante un mundo en crisis*. México, D.F.: Orión.

Ortiz, Vicente N. (1948). *Keyserling y la Escuela de la Sabiduría: perfil de un hombre y su mensaje*. México: Editorial Orión. 176 p.

Tagore, Rabindranath (1948). *Verso y prosa para niños: con dos poemas de J. R. J.* Edición exclusiva para las escuelas de Puerto Rico. Segunda edición. México: Editorial Orión. 335 p.

1949

Alarcón, Pedro Antonio de (1949). *El final de norma; El afrancesado; El extranjero; La buenaventura; La corneta de llaves; Las dos glorias; Dos retratos; El libro talonario.* México: Editorial Orión. 308 p. (Colección Literatura).

Calderón de la Barca, Pedro; Santullano, Luis (1949). *La vida es sueño; El alcalde de Zalamea.* Prólogo y notas por Luis Santullano. México: Editorial Orión. 243 p. (Colección Literaria Cervantes).

Gibran, Gibran Jalil; Kaim, Leonardo S. (1949). *Jesús el hijo del hombre: sus palabras y sus acciones relatadas y recordadas por los que le conocieron.* Traducción de Leonardo S. Kaím. México: [Orión]. X, 278 p.

Ruiz de Alarcón y Mendoza, Juan (1949). *Comedias.* México: Orión. 339 p. (Colección Literaria Cervantes).

Valera, Juan; Valera, Fernando (1949). *Cuentos y leyendas: con estudio de la vida y la obra del autor.* México: Editorial «Orión». 222 p. (Colección Literaria Cervantes).

Vega, Lope de (1949). *Peribáñez.* Selección, prólogo y notas por Luis Santullano; dibujos de Fran Cervoni Brenes. México, D.F.: Orión. 238 p. (Colección Literaria Cervantes; 10).

1950

Leeuw, J. J. van der (1950). *La conquista de la ilusión.* Traducción directa del inglés. México: Editorial Orión. 287 p.

1952

Carus, Pablo (1952). *El evangelio del Buddha.* Traducción directa del inglés por Rafael Urbano. México: Orión. 295 p.

Gibran, Gibran Jalil (1952). *El loco: sus parábolas y poemas.* Traducción de Leonardo S. Kaím. México: Orión. 186 p.

Gibran, Gibran Jalil (1952). *El profeta.* Ilustraciones del autor. Traducción de Leonardo S. Kaím. México: Orión. 204 p.

Laguerre, Enrique A. (1952). *La llamada (Novela).* México, D.F.: Editorial Orión. 374 p. (Colección Literaria Cervantes).

Méndez Ballester, Manuel (1952). *El clamor de los surcos; y Tiempo muerto*. México, D.F.: Editorial Orión. 194 p. (Colección Literaria Cervantes).

Monter, Luis G. (1952). *México's National Palace*. Foreword, Julio Jiménez Rueda. México: Editorial Orión. 136 p.

Ríos Tavera, Luis (1952). *Guerrero y sus costas*. México: Orión. 98 p.

Tapia y Rivera, Alejandro (1952). *La palma del cacique; La leyenda de los veinte años; A orillas del Rhin*. Prólogo de Manuel García Díaz. México: Editorial Orión. 236 p. (Colección Literaria Cervantes).

1953

Blanco, Tomás [et al.] (1953). *Antología de ensayo*. Prólogo de Florentino N. [i.e. M.] Torner. México, D.F.: Orión.

Cervantes Saavedra, Miguel de (1953). *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Prólogo y vocabulario de Luis Santullano. México: Editorial Orión. 2 v. (Colección Literaria Cervantes).

Ramírez, Genoveva M. (1953). *Creaciones prácticas con materiales desechados*. México, D.F.: Editorial Orión. 148 p.

1954

Francovich, Guillermo (1954). *Hijos de la roca: el pensamiento de Guillermo Francovich*. Selección de textos originales, Waldo Ross. México: Ediciones Orión. 227 p.

Laguerre, Enrique A. (1954). *Antología de cuentos puertorriqueños*. México: Editorial Orión. 175 p. (Colección Literaria Cervantes).

1955

Coronado, Mariano L. (1955). *Introducción a la higiene mental*. Prólogo Juan Roura-Parella. México: Orión. 334 p.

Cruz Monclova, Lidio; Colorado, Antonio J. (1955). *Noticia acerca del pensamiento político de Puerto Rico 1808-1952: noticia y pulso del movimiento político puertorriqueño de 1898-1952*. México: Ed. Orión. 162 p.

Díaz de Olano, Carmen R. (1955). *Félix Matos Bernier: su vida y su obra*. México: Orión. 196 p.

Mace, Federico; Alfonso, Eduardo (1955). *La sabiduría pitagórica: más de 200 sentencias pitagóricas escogidas*. México: Orión. 125 p.

1956

Alfonso, Eduardo (1956). *Panton crematon: (ensayos filosóficos)*. México, D.F.: Orión. 192 p.

Coronado, Mariano L. (1956). *Psicología y salud mental*. Pról. de Rodrigo Facio Brenes. México, D.F.: Edit. Orión. 314 p.

Gómez Tejera, Carmen (1956). *Poesía puertorriqueña*. Compilación por Carmen Gómez Tejera, Ana María Losada y Jorge Luis Porras. Para la Escuela Secundaria. México: Editorial Orión. XVI, 411 p. (Colección Literaria Cervantes).

Serrano Poncela, Segundo (1956). *Prosistas españoles e hispanoamericanos: antología de la prosa moderna*. México: Editorial Orión. 469 p.

Sierra, Ralph U. (1956). *Chiropractor's handbook of applied neurology*. México: Editorial Orión. XVII, 139 p.

Tió, Aurelio (1956). *Fundación de San Germán y su significado en el desarrollo político, económico, social y cultural de Puerto Rico*. México: Orión. (Biblioteca de autores puertorriqueños). 274 p.

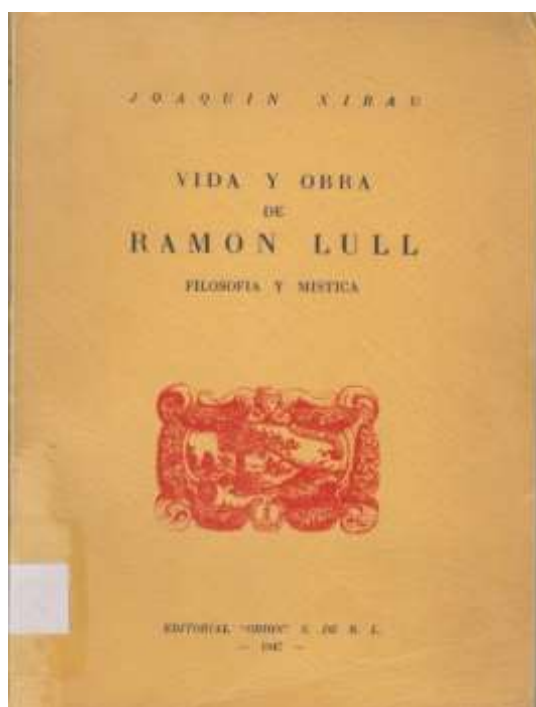
Wood, Ernest E. (1956). *Yoga práctico antiguo y moderno, nueva traducción de los aforismos del yoga de Patanjali, interpretados a la luz del conocimiento antiguo y moderno de la psicología y la experiencia práctica*. Introducción de Paul Brunton. México: Orión. 206 p.

Sageret, Jules (1945). *El sistema del mundo desde Pitágoras hasta Eddington*. Traducción y epílogo por Honorato de Castro. México, D.F.: Orión. 364 p. (Colección Ciencia; 1)

Molina, Tirso de (1945). *El vergonzoso en palacio; El burlador de Sevilla; y Convidado de piedra*. Selección, prólogo y notas por Luis Santullano. México: Orión. 218 p. (Colección Literaria Cervantes; 12).

Xirau, Joaquim (1947). *Vida y obra de Ramón Lull: filosofía y mística*. México: Editorial Orión. 282 p. (Colección Grandezas humanas; 2).

Editorial Proa

[1942-1954]

Editorial Proa	
Fundadors, directius i editors	José Martínez Aguilar?
Adreces conegudes	Venezuela, 27-4
Impremtes	Imprenta «Cosmos». San Jerónimo 22, México, D.F. Talleres Gráfico de la Nación
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	22
Matèries editades	Literatura, poesia, política, història, pedagogia, tauromàquia
Llengües de publicació	Espanyol, francès
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Educación

L'Editorial Proa apareix al *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República Española en la IV Feria Mexicana del Libro y exposición del periodismo* (1946) i a la llista de Mauricio Fresco (1950) com essent una de les editorials creades pels refugiats espanyols a Mèxic en aquells primers anys d'exili.

En una de les obres de Proa apareix indicat *Martínez Aguilar, editor*, (Champourcín, 1943); pensem que darrere l'Editorial Proa s'hi podria trobar el mestre valencià José Martínez Aguilar (València, 1899 - Ciutat de Mèxic, 1971), al qual ja ens n'hem referit a les Ediciones Educación, també amb dubtes i reserves. Aquest també participa amb Porrúa com autor en l'edició de llibres de text, l'anomenada *Enciclopedia escolar Mi-nerva para los alumnos de 3r año, de 4º año*, etc.

José Martínez Aguilar va ser un professor del Patronato Cervantes que era a Mèxic des del 1937, acompanyant els anomenats nens de Morelia, el grup d'infants de l'Espanya republicana que, convidats pel general Cárdenas, es van instal·lar a la capital de l'Estat de Michoacán tot fugint dels bombardejos i les penúries de la Guerra (*Guerra Civil Española y los niños de Morelia*, 2013).

Com ja vam comentar al parlar de les Ediciones Educación, Martínez Aguilar va ser funcionari de la Secretaría de Educación Pública de México i, a més, segons la informació facilitada per Dorita Pascual, la vídua de Martínez Aguilar, i per Amparo Dantón, filla de Dantón Canut, company del primer: «...efectuó alguna modesta actividad editora», aquesta informació, malauradament, sense més detalls (*El exilio valenciano en América: obra y memoria*, 1995).

L'obra de l'Editorial Proa és de molta qualitat en la impressió, la qualitat del paper, les cobertes, les enquadernacions, etc. Es nota una preocupació en els detalls i els aspectes formals de presentació. De preus, tenim una llista de 1944, en la qual les obres oscil·len entre els 3 i 5 pesos, llevat de la *Venus dinámica* (Jarnés, 1943) a 8 pesos, de fet l'edició és més luxosa pel paper, il·lustracions i enquadernació.

En el catàleg hi abunden autors de l'exili: Benjamín Jarnés (Codo, Saragossa, 1888 - Madrid, 1949), Ernestina Champorcín (Vitòria, 1905 - Madrid, 1999), un tal Julio Aznar, potser pseudònim de Benjamín Jarnés? (Jarnés es deia Aznar de segon cognom i el nom de Julio Aznar és el d'un personatge recurrent i principal a les novel·les de l'aragonès en les quals aquest té força aspectes autobiogràfics), el crític taurí valencià d'adopció Enrique Bohórquez y Bohórquez (Ubrique, Cadis, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1963) i Lázaro Somoza Silva (Madrid, 1895 – s.d.).²⁹¹

De la mateixa manera que va proposar l'Editorial Leyenda en la seva col·lecció Eros, els llibres de Proa de vegades semblen de «gènere picant», començant pel logotip, continuant per les cobertes i els temes: *María de Magdala*, *Venus dinámica*,... sempre tractats amb la mateixa pudicícia que l'època i les tradicions del país exigien.

El catàleg també inclou materials lligats amb l'ensenyament i la pedagogia, de la mà d'autors que probablement Martínez Aguilar coneixia de la seva feina de mestre o de la Secretaría de Educación Pública, com és el cas d'Ana Gómez de Mayorga ja citada o del també mestre normalista i inspector Víctor Gallo Martínez (Guadalajara, Jal., 1914,) (*Diccionario de historia de la educación en México*, 2002).

²⁹¹ No són els casos d'Ana Gómez de Mayorga, mestra normalista, inspectora tècnica d'escoles primàries i poeta (México D.F., 1878-1954) (*Diccionario de historia de la educación en México*, 2002); ni de Paulita Brook (pseud. de Lucila Baillet), aquesta és Lucila Baillet Pallán-León (Mèxic D.F., 1904-1958), informació obtinguda de *La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano* (2013) i d'Azucena López Cobo (2008): «Lucila Baillet Pallán-León (México D.F., 1904-1958), maestra mexicana que se inicia en la literatura en los años cuarenta tras entrar en contacto con los exiliados españoles en México. Lucila tomó el seudónimo de Paulita Brook a partir de 1942. Sobre ella se ha conjeturado erróneamente que fuera una exiliada española; también que su relación con Jarnés fuera más allá de la estrictamente literaria.»

L'Editorial Proa proposa en una ocasió l'edició de llibres en castellà i francès alhora —atenció, no són edicions bilingües— sinó que es fan en els dos idiomes al mateix temps, dues edicions diferents, per exemple la del coronel Daumas sobre la figura controvertida de Pétain (1945).

Obres editades

1941

Mata, Pedro (1941). *Un grito en la noche: novela de amor y de dolor*. México, D.F.: Editorial Proa.

1942

Jarnés, Benjamín (1942). * *Stefan Zweig, cumbre apagada: retrato*. México, D.F.: Editorial Proa. 253 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir en la Imprenta «Cosmos». San Jerónimo 22, México, D.F. el día 12 de diciembre de 1942.

1943

Champourcín, Ernestina de (1943). * *María de Magdala*. [Dibujos de Julián Martínez Sotos]. México: Proa. 158 p.

Daudet, Léon (1943). * *La trágica existencia de Víctor Hugo*. Versión española de Antonio Suárez Guillén. México: Proa. 294 p. En el colofó: Se terminó la impresión de este libro el día 15 de mayo de 1943 en la imprenta «Cosmos», San Jerónimo 22, México D.F.

Jarnés, Benjamín (1943). * *Venus dinámica: novela*. [Portada de Ruano Llopis, con 40 dibujos de Julián Martínez]. México: Editorial «Proa». 272 p.

1944

Aznar, Julio (1944). *Constelación de Friné: novela biográfica*. [Dibujos de Julián Martínez Sotos]. México: Proa.

Bohórquez y Bohórquez, Enrique (1944). *No hables mal de los gitanos: comedia en tres actos, en prosa*. México: Proa.

Brook, Paulita (pseud. de Lucila Baillet); Jiménez, Juan Ramón; Tapia, Alma (1944). * *Cartas a Platero*. Prólogo de Juan Ramón Jiménez; capitulares y portada de Alma Tapia.

México: Editorial Proa. 166 p.
Impreso en los Talleres Gráfico de la Nación.

Sinasdana, Maharshi Bakhti (1944?). *La sabiduría oculta*. México, D.F.: Proa.
[Informació extreta del *Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República Española*, no n'hem trobat cap exemplar ni en biblioteques ni en plataformes de venda.]

Somoza Silva, Lázaro (1944). *El General Miaja: biografía de un héroe*. México, D.F.: Proa.

Segons informació de l'editorial és una obra editada per Proa i no per l'editorial Tyriss tal com apareix en totes les catalogacions.

Tejada, Valentín (1944). * *Vodú*. México, D.F.: Editorial Proa. 205 p.

1945

Daumas, Coronel (1945). *Pétain*. México: Editorial Proa.

Daumas, Coronel (1945). *Pétain: histoire d'une trahison*. México: Editorial Proa.

1946

La mesa francesa. (1946). México: Proa.

1949

Gómez Mayorga, Ana de (1949). *Americanismo*. México: Editorial Proa.

Gómez Mayorga, Ana de (1949). *Aprovecha tus días; Breviario; El libro de los animales*. México, D.F.: Editorial Proa.

Gómez Mayorga, Ana de (1949). *El divino mendigo y Rosa de cien pétalos*. México: Editorial Proa.

194?

Sinasdana, Bakhti (194?). *La sabiduría oculta*. Portada de Julián Martínez. México: Proa.

No he trobat cap exemplar enlloc, la informació de l'editorial mateixa a *Vodú*, (Tejada, 1944).

1951

Gallo Martínez, Víctor (1951). *Cartas sobre educación: a un maestro, a un padre de familia*. México, D.F.: Editorial Proa.

Gómez Mayorga, Ana de (1951). *Las corridas de toros ante la moral universal*. México: Editorial Proa.

Gómez Mayorga, Ana de (1951). *El mundo mejor*. México: Proa.

1951

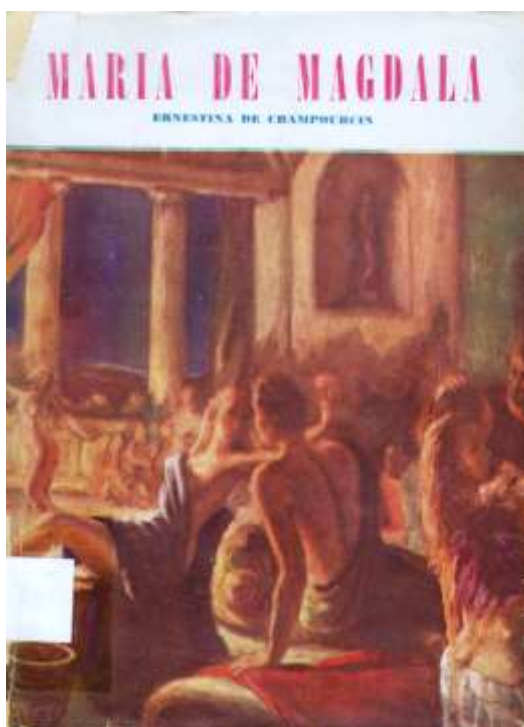
Gómez Mayorga, Ana de (1952). *Primeras y últimas rosas: 1898-1952*. México, D.F.: Editorial Proa.

1954

Gómez Mayorga, Ana de (1954). *Rosas para mis rosas: plegaria de amor universal*. México, D.F.: Editorial Proa.

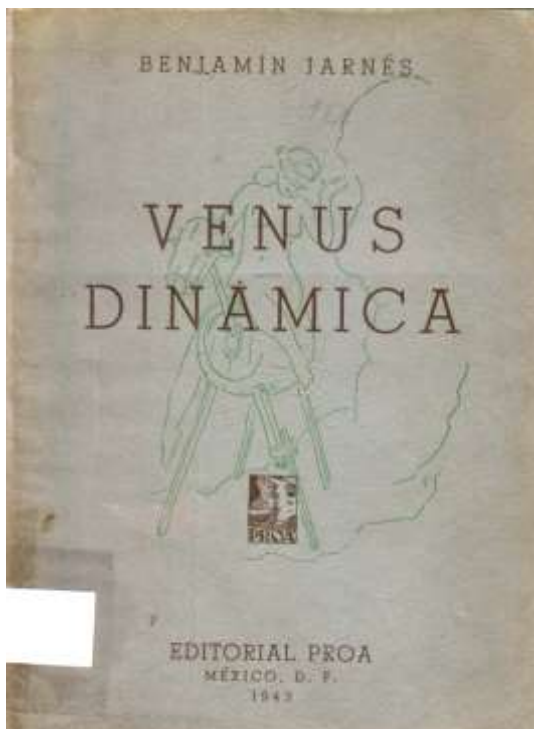
Jarnés, Benjamín (1942). *Stefan Zweig: cumbre apagada: retrato*. México, D.F.: Editorial Proa. 253 p.

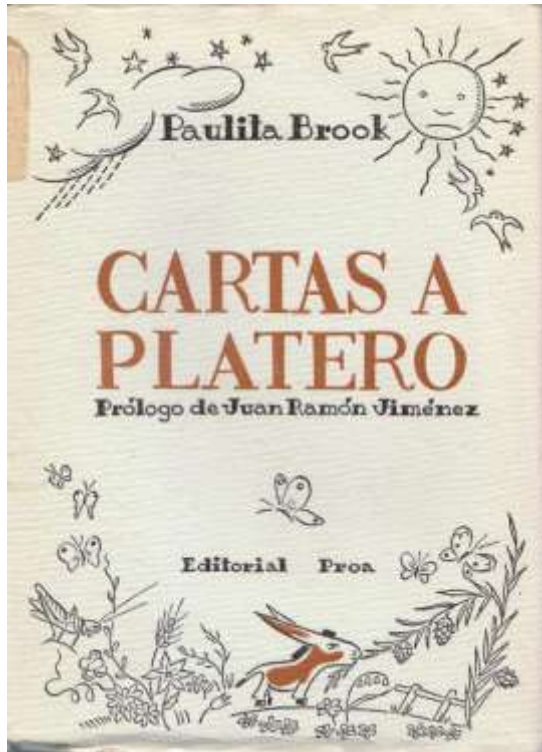
Champourcín, Ernestina de; Martínez Sotos, J. (1943). *María de Magdala*. México: Proa. 158 p.

Daudet, Léon (1943). *La trágica existencia de Víctor Hugo*. Versión española de Antonio Suárez Guillén. Antonio Suárez-Guillén. México: Proa. 294 p.

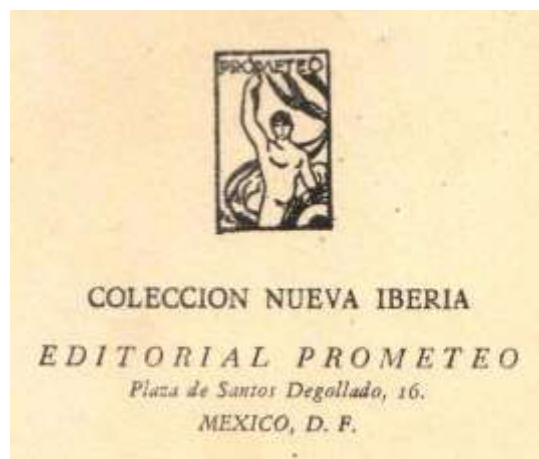

Jarnés, Benjamín (1943). *Venus dinámica: novela*. México: Editorial «Proa». 272 p.

Brook, Paulita; Jiménez, Juan Ramón; Tapia, Alma (1944). *Cartas a Platero*. Prólogo de Juan Ramón Jiménez; capitulares y portada de Alma Tapia. México: Editorial Proa. 166 p.

Editorial Prometeo

[1943-1946]

Editorial Prometeo	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	Plaza de Santos Degollado, 16. México, D.F.
Impremtes	Talleres de la Editorial Tollocan, S. de R. L. de C. V., calle de Mina, número 49, en México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	37
Matèries editades	Literatura, història, política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Atlántida Editorial Prometeo (Valencia, 1914-1939)

L'Editorial Prometeo d'Espanya va ser fundada a València l'any 1914 per Vicente Blasco Ibáñez, Francisco Sempere i Fernando Llorca, i publicava les obres de Blasco Ibáñez i d'altres autors d'èxit (Fullana Montoro, 1983; Lluch-Prats, 2014).

Pel que hem arribat a entendre a través d'una carta al director de l'ABC de Libertad Blasco-Ibáñez (1976), la nota de Javier Lluch-Prats «Sociedad Editorial Prometeo (Valencia, 1914-1939)» (2017) i, finalment, de les obres recuperades editades a Mèxic sota l'enssenya de Prometeo, el seu origen seria a les Ediciones Atlántida de les quals va co-

mençar per ser una col·lecció, la *Colección Prometeo*, destinada a publicar les obres completes de Vicente Blasco Ibáñez i que, ràpidament, esdevindria una editorial, això de la mà de Libertad Blasco-Ibáñez, exiliada a Mèxic. Decomissada l'empresa a Espanya, decomissades també les obres trobades en el magatzem i fetes pasta de paper, Libertad Blasco-Ibáñez reprèn l'edició de l'obra de son pare a Mèxic.²⁹²

En la seva existència breu, de només tres anys, l'Editorial Prometeo de Mèxic publica més d'una trentena de llibres, dels quals, una part important són les obres ja esmentades de Blasco Ibáñez. A més, val la pena considerar la presència important d'autors catalans i valencians: Jaume Miravittles (Figueres, 1906 –Barcelona, 1988), que va ser comissari de Propaganda de la Generalitat de Catalunya durant la Guerra Civil; Eusebi C. Carbó (Sant Joan de Palamós, 1883 - Ciutat de Mèxic, 1958) periodista de la CNT que va dirigir els diaris cenetistes: *Solidaridad obrera* a València i *Catalunya*, al Principat; i de Marcelo Jover Navarro Rosember (Sidi bel Abbès, Algèria - Ciutat de Mèxic, 1945), periodista i escriptor sefardita d'origen algerià, instal·lat a València en els anys 1930.

Les edicions de l'Editorial Prometeo que hem pogut consultar usaven cobertes a tot color, llampants, obra del també valencià Josep Renau. Els llibres tenen coberta i sobrecoberta il·lustrada, i es pot apreciar en l'exemple de l'obra de Jaume Miravittles (1945). De tota manera, segons Javier Lluch Prats (2014), Libertad Blasco-Ibáñez no sempre va aconseguir una imatge homogènia en les obres completes de son pare: «Así, reconstruyó la editorial y publicó las *Obras completas* de Blasco que, tras el final de Prometeo, Llorca había puesto en marcha, mas no llegó a tener, lamentablemente, criterios uniformes ni presentación homogénea.»

A més de les *Obras de Vicente Blasco Ibáñez*, això és, les novel·les de Blasco, pal de paller de l'editorial, trobem la *Colección Nueva Iberia*, obres escrites per autors espanyols o de tema polític clarament espanyol,²⁹³ i *Las grandes pasiones de los hom-*

²⁹² «A raíz de la Guerra Civil española (1936-1939), Llorca y su familia salieron de España en 1939. Él falleció en el campo de concentración francés de Austerlitz-sur-Mer y Libertad Blasco-Ibáñez se exilió en México. Como ella declaró en 1976, dada la incautación de todos los bienes de la editorial en 1940, esta se cerró en Valencia en 1951 definitivamente, aunque el nombre lo retomara en el exilio para publicar la obra paterna y, posteriormente, otros lo aprovecharan en Valencia. No obstante, aquellos fueron otros sellos, pues la actividad de la editorial surgida en 1914 puede darse por clausurada en 1939, tras la finalización del conflicto bélico.» Javier Lluch-Prats (2017).

²⁹³ «La colección NUEVA IBERIA se propone lanzar al mercado una serie de libros que traten de temas generales, escritos por hombres de la Nueva Iberia, o problemas políticos y estructurales de los pueblos pertenecientes a la Civilización Ibérica. Por civilización ibérica entendemos la que forma el patrimonio histórico, espiritual y cultural de todos los pueblos constitutivos de la Península de este nombre y aquellos que forman el llamado mundo Latino Americano que según nuestra clasificación, llamaríamos Ibero-Americano. Desfilarán en nuestra Colección los nombres más ilustres de la Península y América, unidos todos en el afán común de dar a los pueblos que constituyen este vasto mundo, una dirección de vida política, económica y social, que los convierta en instrumentos efectivos de la próxima reorganización mundial.» [de les solapes de la col·lecció (Miravittles, 1945)].

bres,²⁹⁴ novel·les biogràfiques sobre la vida amorosa de personatges cèlebres; sembla però que d'aquesta col·lecció no va arribar a publicar-ne cap o nosaltres no hem estat capaços de localitzar-ne cap.

L'adreça de l'editorial sempre és la plaça de Santos Degollado, 16. México, D.F. i la impremta que apareix sempre són els anomenats Talleres de la Editorial Tollocan, S. de R. L. de C. V., calle de Mina, número 49, en México, D.F. (Blasco Ibáñez, 1944; Carbó, 1945; Daudet, 1944; Jover, 1944).

La vida de l'Editorial Prometeo sembla acabar sobtadament el 1946.

Obres editades

1943

Angell, Norman; Buxton, Dorothy Frances (1943). * *El crimen de nuestro tiempo...* Prólogo de D. Fernando Valera; traducción directa del inglés por el profesor F. Fernández de la Madroñera. México: [Prometeo]. 396 p.

Blasco Ibáñez, Vicente (1943). *El paraíso de las mujeres*. 2ª edición, única edición autorizada en América. México: Editorial Prometeo. 285 p.

Blasco Ibáñez, Vicente (1943). *La reina Calafia: novela*. México: Prometeo.

Borragán, María Teresa (1943). *Leyendas mexicanas*. Viñetas de Francisco Monterde Fernández. México: [Prometeo].

1944

Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *A los pies de Venus: los Borgia: novela*. México: D.F. Prometeo.

Blasco Ibáñez, Vicente (1944). * *El caballero de la Virgen: Alonso de Ojeda: novela*. México: Prometeo. 316 p. Se terminó de imprimir este libro el día 25 de agosto de 1944 en los Talleres de la Editorial Tollocan, S. de R. L. de C. V., calle de Mina, número 49, en México, D.F.

Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *La Catedral: novela*. México, D.F.: Editorial Prometeo.

Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *Los cuatro jinetes del Apocalipsis: novela*. México: Prometeo.

²⁹⁴ «Esta colección contendrá novelas biográficas por las mejores plumas, la vida pasional de Napoleón, Victor Hugo, Nuguét, Dumas, Gambeta [sic], Zola, Colón, Fernando de Córdova, Juan de Austria, Cervantes, Quevedo, Milton, etc.»

- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *En busca del Gran Kan: Cristóbal Colón: novela*. México: Prometeo.
- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *En el país del arte: tres meses en Italia*. México: Prometeo.
- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *Flor de mayo*. México: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *Mare nostrum: novela*. México: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). * *Los muertos mandan: novela*. México: Editorial Prometeo. 258 p.
- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *Oriente: viajes*. México: Prometeo.
- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *El papa del mar: novela*. México: Prometeo.
- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *París: impresiones de un emigrado*. México, D.F.: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, Vicente (1944). * *La vuelta al mundo, de un novelista*. México: Prometeo.
- Borragán, María Teresa (1944). *Jinetes de cumbres: novela*. México: Editorial Prometeo.
- Canton, Gustave; Velilla Sarasola, Abel (1944). *Napoleón antimilitarista*. México: Prometeo.
- Daudet, Alphonse (1944). * *Los reyes en el destierro*. Traducción al castellano de la primera edición francesa por Abel Velilla Sarasola. México: Prometeo. 383 p. Impreso en los Talleres de la Editorial Tollocan, Mina, 49.
- Esperon, Victor (1944). *Morelos: estudio biográfico*. México, D.F.: Editorial Prometeo.
- Jover, Marcelo (1944). * *De Pearl Harbor a Roma: cronómetro de la guerra*. México: Prometeo. 270 p. En el colofón: Este libro se acabó de imprimir el día 7 de febrero del año 1944, en los Talleres de la Editorial Tollocan, S. de R. L. de C. V., ubicados en la Calle de Mina, No. 49, de la Ciudad de México.
- Maupassant, Guy de (1944). *El guapo mozo*. Prólogo y versión castellana de la primera edición francesa Abel Velilla Sarasola. México, D.F.: Editorial Prometeo.
- Miquel Ylario, J. (1944). *Hacia un mundo mejor*. México: Editorial Prometeo.
- Miravittles, Jaume (1945). * *Geografía contra geopolítica*. México, D.F.: Editorial Prometeo. 325 p.
- Spota, Luis (1944). *José Mojica, hombre, artista y fraile*. México, D.F.: Prometeo.

1945

Blasco Ibáñez, Vicente (1945). *La barraca: (novela)*. México: Prometeo.

Blasco Ibáñez, Vicente, (1945). * *Los enemigos de la mujer*. 2ª ed., única edición autorizada en América. México: Editorial Prometeo. 402 p.

Blasco Ibáñez, Vicente (1945). *El fantasma de las alas de oro: novela*. México: Prometeo.

Blasco Ibáñez, Vicente (1945). *La maja desnuda*. México: Prometeo.

Carbó, Eusebio C. (1945). * *Reconstrucción de España: sus problemas económicos, políticos y morales...* México, D.F.: Editorial Prometeo. 311 p. (Colección Nueva Iberia). En el colofó: Impreso en los Talleres de la Editorial Tollocan, calle de Mina, 49, México, D.F.

Vidal, Faustino (1945). *Libro de oro del barman el cock-tail y sus derivados los vinos y el somelier*. México, D.F.: Editorial Prometeo.

1946

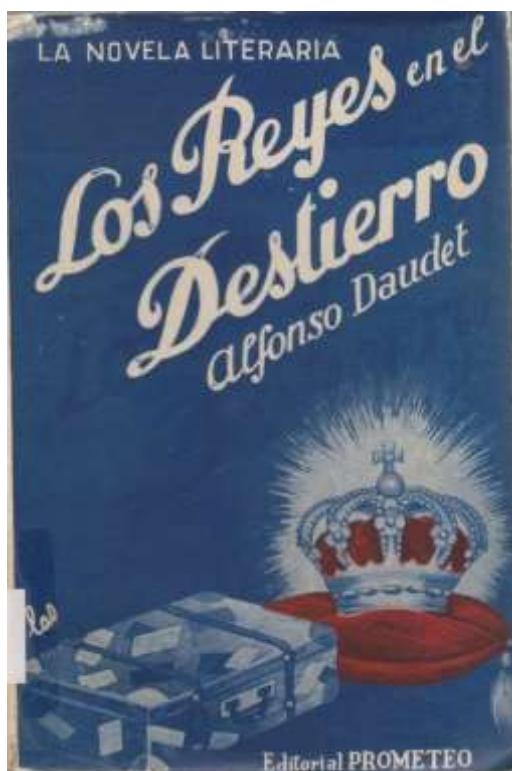
Blasco Ibáñez, Vicente (1946). *La bodega: novela*. México, D.F.: Prometeo.

Blasco Ibáñez, Vicente (1946). *La misa de medianoche*. México, D.F.: Prometeo distribuidores exclusivos para América. Libros y Revistas.

Blasco Ibáñez, Vicente (1946). *El préstamo de la difunta: novela*. México: Editorial Prometeo.

Blasco Ibáñez, Vicente (1946). *Sónnica la cortesana: novela*. México: Prometeo.

Rosny, J. H. (1946). *La muerte de la tierra: novela*. México: Prometeo.

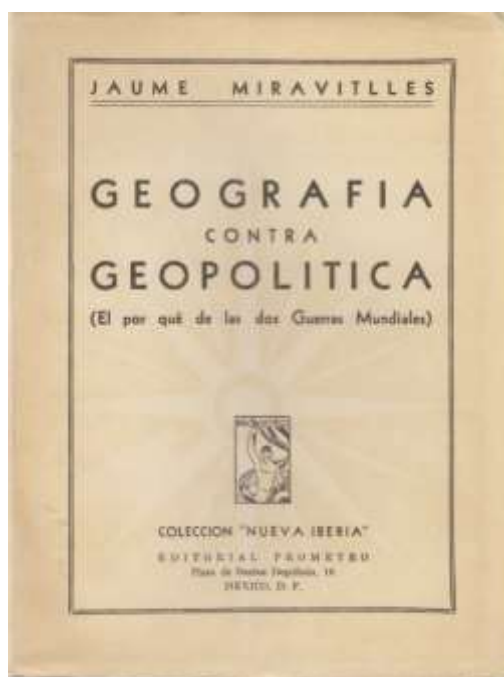
Daudet, Alphonse (1944). *Los reyes en el destierro*. Traducción al castellano de la primera edición francesa por Abel Velilla Sarasola. México: Prometeo. 383 p.

Blasco Ibáñez, Vicente (1944). *La vuelta al mundo, de un novelista*. México: Prometeo.

Miravittles, Jaume (1945). *Geografía contra geopolítica: el porqué de las dos guerras mundiales*. México, D.F.: Editorial Prometeo. 325 p. [Amb sobrecober-ta]

Miravittles, Jaume (1945). *Geografía contra geopolítica: el porqué de las dos guerras mundiales*. México, D.F.: Editorial Prometeo. 325 p.

Jover, Marcelo (1944). *De Pearl Harbor a Roma: cronómetro de la guerra*. México: Prometeo. 270 p.

Carbó, Eusebio C. (1945). *Reconstrucción de España: sus problemas económicos, políticos y morales...* México, D.F.: Editorial Prometeo. 311 p. (Colección Nueva Iberia).

Editorial Renacimiento

[1959-1969]

Editorial Renacimiento	
Fundadors, directius i editors	José María González Porto
Adreces conegudes	
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Acrópolis Montaner y Simón Occidente UTEHA

Recordem novament la figura de José María González Porto (Torreborado, Pontevedra, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1975), fill de l'emigració econòmica gallega que arriba a Cuba amb dotze anys que, amb el temps, —i ja a Mèxic— esdevindrà clau en l'edició espanyola i americana de mitjan segle XX per la creació en el país asteca de la U.T.E.H.A. a finals del anys trenta on hi col·laboren una gran quantitat d'exiliats;²⁹⁵ també va ser clau en l'edició espanyola tot adquirint l'emblemàtica Montaner y Simón de Barcelona l'any 1952 i on treballarà Pere Calders a partir del seu retorn a Catalunya en els anys seixanta.

González Porto també adquirirà d'altres empreses editorials, com ara l'Editorial Renacimiento (*Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*, 2016).²⁹⁶ No en sabem l'origen abans de la compra per part de Porto, en tot cas queda fora del nostre objecte d'estudi per ultrapassar els límits cronològics del present estudi.

²⁹⁵ Les dates ballen segons els autors, hi ha qui la situen el 1937, d'altres el 1938.

²⁹⁶ Aquesta informació apareix a l'entrada d'UTEHA del *Diccionario*, on González Porto apareix per error com a *Rodríguez Porto*, signada de (per???) Fernando Larraz; ens consta que és una petita errada mecànica i que l'autor de l'entrada coneix perfectament l'editor.

Editorial Reverté Mexicana

[1955?]

Editorial Reverté Mexicana	
Fundadors, directius i editors	Pere Reverté Gil Abelard Fàbrega i Esteva (o Esteba) ²⁹⁷
Adreces conegudes	
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Tècnica
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Reverté (Barcelona)

Pere Reverté i Gil va crear a Barcelona el 1947 l'Editorial Reverté.²⁹⁸ Segons el *Diccionari dels catalans d'Amèrica* (1992), l'exiliat català a Mèxic, Abelard Fàbrega i Esteva²⁹⁹ (Cabanès d'Empordà, 1894 - Mèxic, 1991) l'hauria ajudat a crear la filial mexicana, creiem que cap a 1955, on comencem a trobar obres publicades a Mèxic per Reverté.

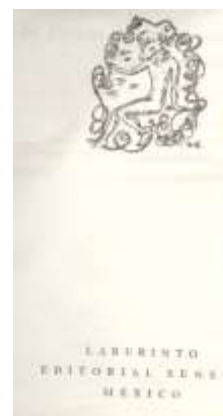
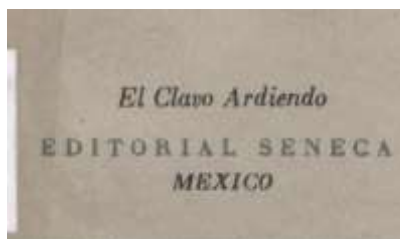
No l'incloem en el nostre estudi pel fet de ser una empresa de matriu catalana i no de l'exili.

²⁹⁷ Jesús Anaya (2014) ens va posar sobre la pista d'aquest editor que ens havia passat per malla i li agraïm un cop més les seves informacions, sempre riques i interessants.

²⁹⁸ Segons informació de l'Editorial Reverté (2017): «La historia de Editorial Reverté se inicia en el Castillo de Montjuich, habilitado durante años como cárcel para presos políticos de la guerra civil española, en la que D. Pedro Reverté Gil, Ingeniero Industrial y Artillero, permaneció encarcelado por un periodo de casi cuatro años. Fue durante su estancia en la prisión donde se fraguó la idea de crear una editorial de libros científicos y técnicos. Editorial Reverté, se fundó en el año 1947. Inicialmente establecida en la calle Rosellón, 224, de Barcelona, con el transcurso del tiempo fue creciendo y tomando la orientación que, definitivamente ha seguido hasta ahora.»

²⁹⁹ Segons el *Diccionari dels catalans d'Amèrica* (1992), el segon cognom s'escriuria amb «b» Abelard Fàbrega i Esteba, també apareix així en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=20823>>. També segons aquest diccionari hi hauria Pere Reverté en la creació de l'Editorial Reverté.

Editorial Séneca

[1939-1949]

Ediciones Séneca

Fundadors, directius i editors	<p>Enrique Rioja (president)</p> <p>Jay Allen (vicepresident)</p> <p>Eduardo Ugarte (secretari)</p> <p>José M. Gallegos Rocafull (secretari)</p> <p>Octavio Barreda (vocal)</p> <p>Juan Manuel Ruiz Esparza (vocal)</p> <p>José Bergamín (vocal, direcció literària i artística)</p> <p>Daniel Cosío Villegas (gerent)</p> <p>José María Dorronsoro y Dorronso (comissari)</p> <p>Emilio Prados (director treballs tipogràfics)</p> <p>Miles Beach Riley</p> <p>José Puche (president)</p> <p>Paulino Masip (secretari)</p>
Adreces conegudes	Calle Valentín Gómez Farías, 7, México,

	D.F. Calle Dinamarca, 80, México, D.F. Varsovia, 35 A, México, D.F.
Impremtes	Artes Gráficas Comerciales de México, bajo la dirección tipográfica de Emilio Prados. Talleres de la Editorial Galatea, de Higinio Arias Urzay, Talleres Tipográficos Cultura, Ave. República de Guatemala, 96. México, D.F. Talleres de la Editorial Bolívar, S. de R. L., Revillagigedo, 37, México, D.F. Editorial Stylo, en la Av. Durango, núm. 290, de la Ciudad de México.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	70 66 (Eisenberg, 1985) 73 (Santonja, 1997)
Matèries editades	Literatura, ciència
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Junta de Cultura Española Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles (CTARE) Servicio de Emigración para Refugiados Españoles (SERE)

L'Editorial Séneca és, sense cap mena de dubte, el projecte editorial de l'exili espanyol millor estudiat. Els articles de Daniel Eisenberg «Las publicaciones de la Editorial Séneca» (1986), Víctor Díaz Arciniega «Séneca, por ejemplo: una casa para la resistencia, 1939-1947» (1999) i «Séneca, una casa para la resistencia» (2014), i el llibre de Gonzalo Santonja *Al otro lado del mar: Bergamín y la Editorial Séneca: México, 1939-1949* (1997) fan potser redundant en aquest cas la nostra recerca. Podríem completar

aquesta informació amb les dades rigoroses aportades també per Aurelio Velázquez Hernández en la seva tesi doctoral: *La otra cara del exilio: los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México (1939-1949)* (2012), publicat en forma de llibre a *Empresas y finanzas del exilio: los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México (1939-1949)* (2014). També a l'arxiu de l'Ateneo Español de México s'hi conserva documentació relativa a la creació de l'Editorial Séneca de força interès (Ateneo Español de México, 2006).

Fins i tot amb la introducció que en fa Luis Monferrer Catalán al *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939* (2016), a partir dels treballs d'Eisenberg i Santonja, o el retrat de Josep Mengual, *José Bergamín y su experiencia editorial en México (Séneca)* (2015c) serien suficients per mostrar el naixement, recorregut i la labor de l'editorial de José Bergamín, Emilio Prados i el canonge Gallegos Rocafull.

Per tot plegat, en aquest cas ens limitarem a fer-ne un breu resum per tal d'evitar als lectors d'aquests fulls rellegir tota la bibliografia disponible: en el mes de febrer de 1939 es crea a l'Ambaixada espanyola de París el Servicio de Emigración para Refugiados Españoles (SERE) creat pel Govern del Dr. Negrín amb vistes a l'ajuda dels republicans fora de les fronteres de la República. També hem vist que a Mèxic, l'acció del SERE es va realitzar a partir del Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles (CTARE), presidit pel Dr. José Puche, antic rector de la Universitat de València.

Un dels projectes del CTARE va ser la creació de l'Editorial Séneca. Amb aquesta iniciativa el Comité volia crear llocs de treball per als refugiats, tal com ho feia amb d'altres iniciatives empresarials i industrials (La Fabril de Grasas, Aceites y Jabones IQFA, Vulcanano o la Industrial Gráfica). També volia oferir una obra cultural que enfortís i garantís la personalitat cultural dels refugiats, tal com havia estat també la intenció de la Junta de Cultura Española, també creada a París l'any 1939 i que és a la base d'una iniciativa paral·lela a l'Editorial Séneca que és la revista *España peregrina*.³⁰⁰

L'Editorial Séneca es funda com a societat anònima amb l'aportació per part del CTARE el 27 d'octubre de 1939,³⁰¹ si bé la tasca editorial pròpiament no comença fins el gener de 1940. El Consell format per Enrique Rioja (president), Jay Allen (vicepresident), Eduardo Ugarte (secretari), Octavio Barreda i José Bergamín (vocals) nomena aquest últim com a director literari i encarregat de desenvolupar el pla de publicacions. Bergamín serà, en

³⁰⁰ «Con la creación de esta editorial el CTARE pretendía no solamente crear una empresa que diera ocupación a un grupo de refugiados de difícil colocación en el exilio, como eran los profesionales del campo editorial, sino también ofrecer una obra cultural perdurable que mantuviera la conciencia identitaria de los españoles del exilio.» (Vázquez Hernández, 2012)

³⁰¹ Sorprenentment, de 65.000 pesos mexicans segons Luis Monferrer Catalán (2016), de \$ 100.000,00 segons apareix en les accions incloses i també segons Díaz Arciniaga (1999) i, finalment, de 300.000,00 segons el *Boletín al servicio de la emigración española*, n.º 1, 15 de agosto de 1939.

aquest sentit, l'ànima i el timoner d'aquesta nau des del principi fins al final de la seva existència.

José Bergamín (Madrid, 1895 - Hondarribia, 1983) s'acompanya en l'empresa del sacerdot, teòleg i filòsof José M. Gallegos Rocafull (Cadis, 1895 - Guadalajara, Jalisco, 1963), com a secretari; el poeta Emilio Prados (Màlaga, 1899 - Ciutat de Mèxic, 1962), com a director dels treballs tipogràfics i, finalment, el pintor Antonio Rodríguez Luna (Montoro, Còrdova, 1910 - Còrdova, 1985), com a director artístic.³⁰²

El nom triat per a l'editorial serà el del filòsof estoic Sèneca, Luci Anneu Sèneca, nascut a la Còrdova de la Hispània romana, perquè segons Díaz Arciniega (1999): «ante la adversidad de los exilios y prisiones utilizaba sus epístolas como punta de lanza, y resistió porque su anhelo era volver a su lugar de origen».

El pla de l'editorial passa per construir quatre col·leccions: *Laberinto*, *Estela*, *Árbol* i *Lucero*. Alguns autors han volgut assenyalar l'acrònim de LEAL sota aquests noms, evidentment lleial a la República espanyola i a la cultura que representa. Cadascuna d'aquestes col·leccions, amb logotip propi, com podem veure més amunt, tenen com a característica comuna la cura en les edicions, tant des del punt de vista de contingut com de qüestions formals, les belles presentacions tipogràfiques, el paper i els relligats de qualitat.

La col·lecció *Laberinto*, bellament impresa en paper bíblia i relligada en pell, proposa les obres completes o les més representatives d'un autor; el logotip inclou una representació del minotaure del laberint de Creta. *Estela* recull tractats científics i textos de divulgació pedagògica destinada a l'ensenyament. La col·lecció *Árbol* publica antologies poètiques, literàries i filosòfiques. La col·lecció *Lucero*, amb l'au fènix com a senyal, proposa obres de més actualitat política, històrica o literària.

Amb el temps però s'inclouen altres sèries com ara *El clavo ardiente* i *Espiga*, i una subsèrie d'*Árbol*, *primavera y flor*.

Els primers tres anys de recorregut del projecte editorial de Bergamín és la demostració del major vigor i d'una qualitat envejable: 28 llibres el 1940, 16 el 1941 i el mateix nombre l'any següent, el 1942. Sembla que la qualitat i el rigor editorial no van anar acompanyats mai, però, d'unes vendes que confirmessin l'encert. Al contrari, els resultats econòmics conservats mostren com els magatzems eren cada cop més plens d'exemplars que no trobaven sortida comercial i que quan la trobaven, com es el cas de la distribució en exclusiu a l'Argentina, no eixugaven deute: segons Monferrer Catalán (2016) el distribuïdor no va poder o no va voler liquidar els saldos a favor de Séneca.

³⁰² Ho hem pogut observar, així, anotat en algunes de les obres, per exemple: «Talleres "Artes Gráficas Comerciales" de México, bajo la dirección tipográfica de Emilio Prados.» Aldana (1941).

En qualsevol cas, el pla de Bergamín sembla que no es va mostrar viable: «La alta calidad de sus producciones pudo ser una de las causas de sus escasas ventas, pues no se adaptaba a las necesidades del mercado latinoamericano centrado en publicaciones menos cuidadas y considerablemente más baratas. En cuanto a los resultados económicos de la editorial, sus balances anuales estuvieron presididos sempiternamente por las pérdidas» (Velázquez Hernández, 2012).

El Dr. Juan Puche des del CTARE havia deixat de creure en la viabilitat del projecte editorial de José Bergamín. Així les coses, a partir de 1943 l'editorial simplement sobreviu, s'esllangueix, amb un degoteig minso d'una o dues obres per any, per acabar per morir exsangüe de recursos de les administracions republicanes, l'any 1949, amb el recull de contes de Paulino Masip *De quince llevo una*.³⁰³

En tant poc temps, pràcticament deu anys, l'obra de Bergamín és encara un catàleg extraordinari on es troba el bo i millor del treball editorial en castellà d'aquells anys. S'hi publiquen obres remarcables de la literatura espanyola de l'exili: *La realidad y el deseo* de Luis Cernuda (1940), d'Emilio Prados, la *Memoria del olvido* (1940), *Nabí* de Josep Carner (1940), *La arboleda perdida* de Rafael Alberti (1942)... autors clàssics o esdevinguts clàssics: *l'Epístola de Francisco de Aldana (el Divino) y epístola moral a Fabio* (1941), el Quixot editat per Agustín Millares Carlo (1941), *El victorial: crónica de Don Pero Niño*, de Gutierre Díaz de Gámez (1940), *Poeta en Nueva York* de Federico García Lorca (1940), les obres de Sant Joan de la Creu (1942), la *Maravilla del mundo* de fra Lluís de Granada (1940), les obres completes d'Antonio Machado (1944), la poesia de Gil Vicente (1940), tres obres de Miguel de Unamuno, *La ciudad de Henoc* (1941), *Cuenca ibérica* (1943) i *La enormidad de España* (1945), totes tres prologades per Bergamín, o *De la concordia y discordia* de Joan Lluís Vives (1940).³⁰⁴

³⁰³ De Paulino Masip (La Granadella, 1899 - Cholula, Puebla, 1963), últim secretari de l'Editorial Séneca, ja n'hem parlat amb anterioritat, quan hem descrit l'Editorial Ardévol.

³⁰⁴ A la qualitat de l'obra que resta de l'Editorial Séneca que resumim, Aurelio Velázquez Hernández (2012) n'hi afegeix una potser de més bàsica però evidentment molt més humana: «Finalmente, podemos concluir en beneficio de la Editorial Séneca que, en cuanto a sus resultados prácticos, al menos sirvió para que un conjunto de intelectuales exiliados pudieran publicar sus obras, que tenían aparcadas por los difíciles momentos de la guerra y el exilio, y dio ocupación a un grupo reducido de intelectuales y escritores durante algunos años.»

1940

Abaunza, Antonio (1940). *Los valores psicológicos de la personalidad y fenómenos psíquicos de adaptación al ambiente*. México: Editorial Séneca.

Álvarez del Vayo, Julio (1940). *La guerra empezó en España: lucha por la libertad*. México: Ed. Séneca.

Bargalló, Modesto (1940). *Primeros conocimientos de física*. México: Séneca.

Bejarano Lozano, Julio (1940). *Enfermedades venéreas: ensayo de divulgación, mecanismos de contagio, importancia social, métodos profiláticos [sic]*. México: Editorial Séneca.

Bejarano Lozano, Julio (1940). *El problema social de la lepra: contagio, profilaxis y tratamiento*. México: Editorial Séneca.

Bergamín, José (1940). *El alma en un hilo*. México: Séneca.

Cabada, Juan de la (1940). *Paseo de mentiras*. México, D.F.: Editorial «Séneca».

Carner, Josep (1940). *Nabí: poema*. México, D.F.: Séneca.

Carrasco Garrorena, Pedro (1940). *El cielo abierto: razón y vida de las estrellas*. México: Editorial Séneca.

Cernuda, Luis (1940). *La realidad y el deseo: poesías completas de Luis Cernuda*. México: Editorial Séneca.

Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México (1940). *Cultural creations of the Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México (The Technical Committee of Help to Spaniards in México)*. México: [Séneca].

Díaz de Gámez, Gutierre; Iglesia, Ramón (1940). *El victorial: crónica de don Pero Niño*. México, D.F.: Editorial Séneca.

Dzélépy, E. N. (1940). *Espejo de alevosías: Inglaterra en España y fragmentos del Diario de El diplomático desconocido*. México, D.F.: Editorial Séneca.

García Lorca, Federico (1940). *Poeta: con 4 dibujos originales*. México: Editorial Séneca.

García Lorca, Federico; Machado, Antonio (1940). *Poeta en Nueva York: con 4 dibujos originales; Poema de Antonio Machado*. Prólogo de José Bergamín. México, D.F.: Editorial Séneca.

Herrera Petere, José (1940). *Niebla de cuernos (entreacto en Europa): novela*. México: Editorial Séneca.

Iglesia, Ramón (1940). *Baraja de crónicas castellana del siglo XIV*. México: Séneca.

Landsberg, Paul-Louis, [et al.] (1940). *Piedras blancas; seguido de Experiencia de la muerte y La libertad y la gracia en San Agustín*. México, D.F.: Editorial Séneca.

Luis de Granada (1940). *Maravilla del mundo*. Selección, prólogo y notas de Pedro Salinas. México, D.F.: Editorial Séneca. (Laberinto; 1).

Machado, Antonio (1940). *Obras*. José Bergamín. México: Editorial Séneca.

Moles, Pedro (1940). *Los primeros conocimientos de geografía*. México, D.F.: Editorial Séneca.

Prados, Emilio (1940). *Memoria del olvido (poesía)*. México: Editorial Séneca.

Santaló Sors, Marcelo (1940). *Los primeros conocimientos de aritmética y geometría*. [México]: Editorial Séneca.

Torre Blanco, José (1940). *La mujer: el amor, y la vida: nociones de biología femenina*. México: Editorial Séneca.

Vallejo, César; Larrea, Juan (1940). *España, aparta de mí este cáliz: 15 poemas*. México, D.F.: Editorial Séneca.

Vicente, Gil (1940). *Poesías de Gil Vicente*. Edición, prólogo y notas de Dámaso Alonso. México, D.F.: Editorial Séneca.

Vives, Joan Lluís; Sánchez Gallego, Laureano (1940). *Concordia y discordia*. México, D.F.: Editorial Séneca.

Zabaleta, Juan de; Santullano, Luis (1940). *El día de fiesta por la mañana y por la tarde en Madrid*. México: Séneca.

1941

Aldana, Francisco de (1941). * *Hombre adentro: epístola de Francisco de Aldana (el Divino) y epístola moral a Fabio*. México: Editorial Séneca. 58 p. (El Clavo ardiendo). Talleres «Artes Gráficas Comerciales» de México, bajo la dirección tipográfica de Emilio Prados.

Bergamín, José (1941). *Detrás de la cruz*. México: Editorial Séneca.

Bergamín, José (1941). *El pozo de la angustia, burla y pasión del hombre invisible*. México: Editorial Séneca.

Cannon, Walter B. (1941). *La sabiduría del cuerpo*. Traducción de J. M. Bellido México: Editorial Séneca.

Caterina de Gènova, Santa; Bergamín, José (1941). *Tratado del purgatorio de Santa Catalina de Génova*. México: Editorial Séneca.

Cervantes Saavedra, Miguel de (1941). *El ingenioso hidalgo don Quijote de La Mancha*. Agustín Millares Carlo. México: Editorial Séneca.

Editorial Séneca (1941). *Editorial Séneca book sale catalogs*. México, D.F.: Editorial Séneca.

García Bacca, Juan David (1941). *Filosofía de las ciencias: teoría de la relatividad*. México: Editorial Séneca.

Heidegger, Martin (1941). *¿Qué es metafísica?* Versión española de X. Zubiri. México: Séneca.

Martínez Allende, Francisco (1941). *Camino leal: drama en tres actos*. México: Editorial Séneca.

Oyarzábal, Juan (1941). *Descubrimientos oceánicos: capítulos de historia de la marina de guerra de España*. México: Séneca.

Prados, Emilio, [et al.] (1941). *Laurel: antología de la poesía moderna en lengua española*. México: Editorial Séneca.

Rioja y Lo Bianco, Enrique (1941). *El mar: acuario del mundo*. México: Editorial Séneca.

Salinas, Pedro (1941). * *Literatura española: siglo XX*. México, D.F.: Editorial Séneca. 352 p. (Lucero). Talleres Tipográficos Cultura, Ave. República de Guatemala, 96. México, D.F.

Unamuno, Miguel de (1941). *La ciudad de Henoc: comentario, 1933*. México: Editorial Séneca.

Vossler, Karl; Montesinos, José F. (1941). *Literatura española: Siglo de Oro*. México, D.F.: Editorial Séneca.

1942

Alberti, Rafael (1942). *La arboleda perdida (libro primero de memorias) y otras prosas*. México: Editorial Séneca.

Bécquer, Gustavo Adolfo (1942). *¿Qué es poesía?: cartas literarias a una mujer*. México D.F.: Séneca.

Blake, William; Villaurrutia, Xavier (1942). *El matrimonio del cielo y del infierno*. México: Editorial Séneca.

Bourcart, Adrián (1942). *Hacia un mañana mejor: una filosofía práctica de la vida*. Juan Vicéns. México, D.F.: Editorial Séneca.

Deutsch, Babette (1942). *Walt Whitman constructor para América*. Trad. del inglés por Rodolfo Usigli. México: Séneca.

Gide, André (1942). *El regreso del hijo pródigo*. Xavier Villaurrutia. México: Editorial Séneca.

Hölderlin, Friedrich (1942). *Poemas*. Versión española de Luis Cernuda y Hans Gebser. México: Editorial Séneca.

Joan de la Creu, Sant (1942). * *Obras*. Introducción, notas y bibliografía José Manuel Gallegos Rocafull. México: Editorial Séneca. (Laberinto).

Kierkegaard, Søren (1942). *Antígona*. Juan Gil-Albert. México: Editorial Séneca.

Novalis (1942). *Gérmenes o fragmentos*. México: Séneca.

Pascal, Blaise (1942). *Discurso sobre las pasiones del amor*. Julio Torri. México: Editorial Séneca.

Plotí (1942). *Presencia y experiencia de Dios: selección de textos*. Juan David García Bacca. México: Editorial Séneca.

Rimbaud, Arthur (1942). *Una temporada en el infierno*. J. Ferrel. México: Editorial Séneca.

Ruiz de Alarcón y Mendoza, Juan (1942). *Las paredes oyen*. Peter A. Ortiz. México: Séneca. (Espiga).

Strong, Anna Louise (1942). *Rusia en la paz y en la guerra: versión española del libro The soviet expected it*. Víctor Manuel Villaseñor. México: Editorial Séneca.

Unamuno, Miguel de (1943). *Cuenca ibérica: lenguaje y paisaje*. México, D.F.: Editorial Séneca.

1943

Bergamín, José (1943-1944). * *El Pasajero: peregrino español en América: por José Bergamín*. México: Editorial Séneca. 3 v.

1944

Halfter, Rodolfo (1944). *Homenaje a Antonio Machado, para piano solo*. México: Editorial Séneca; Distribución exclusiva: Ediciones Mexicanas de Música.

Heidegger, Martin (1944). *Hoelderlin y la esencia de la poesía; seguido de Esencia del fundamento*. México: Editorial Séneca.

1945

Carrera Andrade, Jorge (1945). *Registro del mundo: antología poética, 1922-1939*. México: Séneca.

Gaos, José (1945). * *Antología del pensamiento de lengua española en la edad contemporánea...* México: Editorial Séneca. 1412 p. Este libro fue impreso en los talleres de la Editorial Galatea, de Higinio Arias Urzay, habiéndose terminado el día 23 de julio de 1945.

Unamuno, Miguel de (1945). *La enormidad de España comentarios*. México: Séneca.

1946

Gallegos Rocafull, José Manuel (1946). *Lucio Anneo Seneca: trozos escogidos, introducción, versión y notas*. México: Secretaría de Educación Pública.

1947

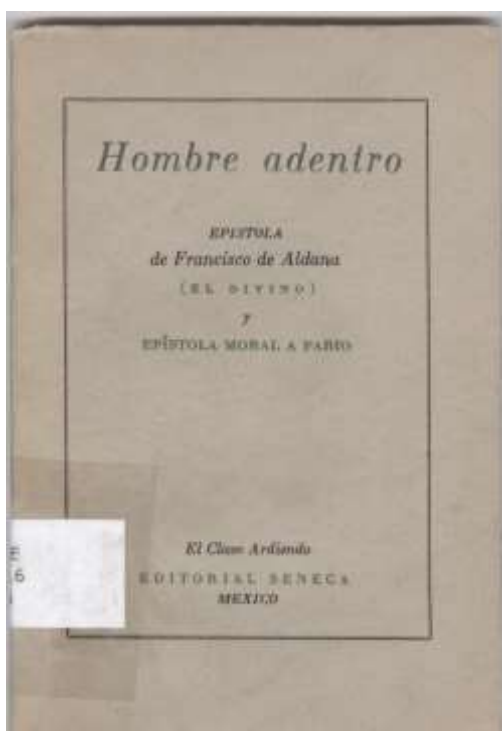
Gallegos Rocafull, José Manuel (1947). * *La agonía de un mundo*. México: Editorial Séneca. 258 p. (Lucero). Se terminó de imprimir este libro el día 24 de marzo de 1947, en los Talleres de la Editorial Bolívar, S. de R. L., Revillagigedo, 37, México, D.F.

1948

Joan de la Creu, Sant (1948). *Obras de San Juan de la Cruz*. José Manuel Gallegos Rocafull. México: Séneca.

1949

Masip, Paulino (1949). * *De quince llevo una: cuentos*. México, D.F.: Editorial Séneca. 232 p. En el colofón: El 3 de junio de 1949 se terminó la impresión de «De quince llevo una» en las prensas de la Editorial Stylo, en la Av. Durango, núm. 290, de la ciudad de México.

Aldana, Francisco de (1941). *Hombre adentro: epístola de Francisco de Aldana (el Divino) y epístola moral a Fabio*. México: Editorial Séneca. 58 p. (El Clavo ardiendo).

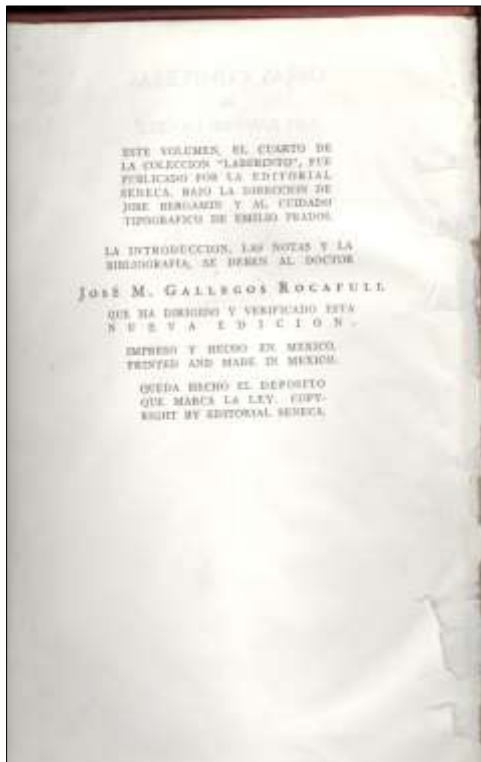

Salinas, Pedro (1941). *Literatura española: siglo XX*. México, D.F.: Editorial Séneca. 352 p. (Lucero).

Joan de la Creu, Sant (1942). *Obras*. Introducción, notas y bibliografía José Manuel Gallegos Rocafull. México: Editorial Séneca. (Laberinto).

(Portada)

Joan de la Creu, Sant (1942). *Obras*. Introducción, notas y bibliografía José Manuel Gallegos Rocafull. México: Editorial Séneca. (Laberinto).

(Preliminars)

Bergamín, José (1943-1944). *El Pasajero: peregrino español en América*. México: Editorial Séneca. 3 v.

Gallegos Rocafull, José Manuel (1947). *La agonía de un mundo*. México: Editorial Séneca. 258 p. (Lucero).

Masip, Paulino (1949). *De quince llevo una: cuentos*. México, D.F.: Editorial Séneca. 232 p.

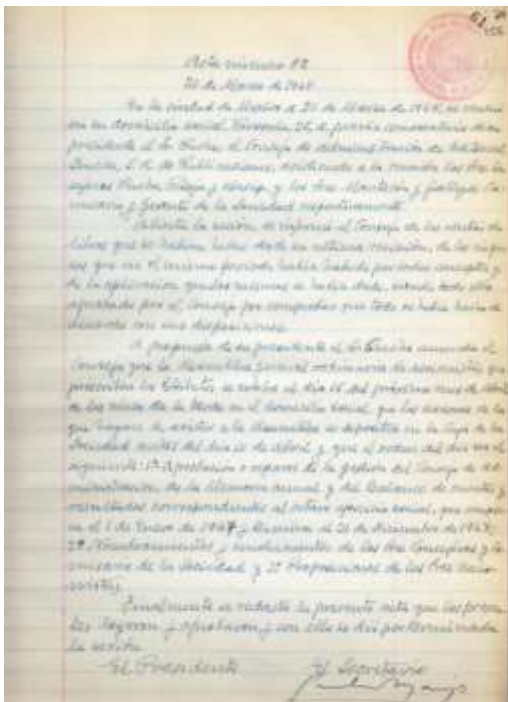

«Realizaciones del Comité Técnico de Ayuda a los Españoles.» *Boletín al servicio de la emigración española*, n.º 1, 15 de agosto de 1939.

Editorial Séneca, *Libro de actas*,
pàgina 1, a la línia final descriu la
seva gestió.

[Font: Ateneo Español de Méxi-
co. Archivo]

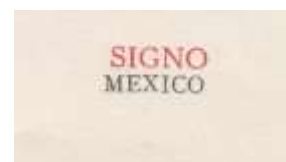
Editorial Séneca, *Libro de actas*,
darrera acta.

[Font: Ateneo Español de Méxi-
co. Archivo]

Editorial Séneca, Acció nominal de 15 de gener de 1940, per valor de \$ 100.

[Font: Ateneo Español de México. Archivo]

[1945-1946]

Editorial Signo	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	Gráficos Guanajuato. Bucareli, 168
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Poesia
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Signo (Madrid)

Manuel Aznar cita les Ediciones Signo a l'obra *República literaria y revolución (1920-1939)* (2014) com sent una de les editorials que se significaran durant la Guerra Civil en la defensa de la República.

Pel que hem pogut arribat a esbrinar, Signo és una editorial de Madrid que comença la seva trajectòria l'any 1929, tot editant traduccions de novel·les, però que sobretot es dedicarà a l'edició de poesia d'autors espanyols contemporanis com Pedro Salinas, Luis Cernuda, Juan Ramón Jiménez, Gerardo Diego, Vicente Aleixandre, Ernestina Champourcín, el seu marit Juan José Domenchina, Rafael Alberti... és a dir, els poetes de l'anomenada Generació del 27.

La història de Signo de Madrid acabaria amb la Guerra Civil, no tenim notícies de més activitat d'aquesta editorial posterior, això llevat d'aquestes tres obres aparegudes a Mèxic a la segona meitat dels anys 1940.

El nom d'Editorial Signo a Mèxic podria ser simplement Signo, però no Ediciones Signo, aclarim la qüestió una mica més endavant.

No podem assegurar que es tracti de la mateixa editorial que va editar a Espanya durant la República, només podem posar de manifest que publica també literatura peninsular i que els autors i editors literaris són persones lligades a l'exili, el mateix Juan José Domenchina (Madrid, 1898 - Ciutat de Mèxic, 1959), poeta i crític literari exiliat al país asteca, que havia estat secretari polític de Manuel Azaña i casat amb Ernestina Champourcín, poeta també de la generació del 27, Enrique González Martínez, Joaquín Díez-Canedo, lligats tots dos també a la revista *Romance*, y Francisco Giner de los Ríos.

En aquestes mateixes dates, un militar de la Revolució mexicana, José Trinidad Cervantes, publica una obra titulada *La patria escondida* (1946) en unes Ediciones Signo de Mèxic que sembla caldria no confondre amb l'Editorial Signo que aquí presentem.

Tot plegat, un enigma més en la història de l'edició mexicana de l'exili republicà espanyol que esperem poder acabar per resoldre més endavant.

Obres editades

1945

González Martínez, Enrique; Díez-Canedo, Joaquín; Giner de los Ríos, Francisco (1945). *Poesía española: del siglo XIII al XX*. Selección y nota preliminar de Joaquín Díez-Canedo. México: Editorial Signo. 3 v.

v. 1. Las cien mejores poesías de la lírica española; v. 2. Las cien mejores poesías españolas contemporáneas; v. 3. Las cien mejores poesías españolas del destierro.

1946

Domenchina, Juan José (1946). *Antología de la poesía española contemporánea (1900-1936): selección, prólogo y notas críticas y bio-bibliográficas*. México: Editorial Signo.

Domenchina, Juan José (1946). * *Perpetuo arraigo: Destierro, Pasión de sombra, Tres elegías jubilaires, Exul umbra, La sombra desterrada (1939-1949)*. México: Editorial Signo. 127 p. Impreso en México. Gráficos Guanajuato. Bucareli, 168. A la contracubierta: Distribuidora exclusiva: Librería I.D.E.E.A. Av. 5 de Mayo, 6. México D.F.

Domenchina, Juan José (1946). *Perpetuo arraigo: Destierro, Pasión de sombra, Tres elegías jubilares, Exul umbra, La sombra desterrada (1939-1949)*. México: Editorial Signo. 127 p.

[1941-19--?]

Editorial Signo	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Les impremtes de l'Editorial Stylo han aparegut manta vegades en aquesta recerca com sent una casa que oferia els seus serveis editorials a d'altres firmes que o bé no disposaven de premses o bé n'externalitzaven puntualment la seva producció.

Fins ara hem vist Stylo com a un taller capaç de produir amb qualitat i solvència les obres d'altres editorials: la Compañía General de Ediciones, S.A., EDIAPSA, Editorial Ardèvol, Editorial Colón, Editorial Hermes, Editorial Séneca...³⁰⁵

Segons Julián Amo (1944) aquesta editorial hauria començat l'any 1941 a Mèxic, però no n'hem pogut certificar la inclusió en aquesta recerca, això és, que sigui una empresa formada pels refugiats. Sabem del cert que hi treballava Enrique Díez-Canedo (Xirau, 2012) però no apareix a la llista de Mauricio Fresco (1950) d'aquí que, de moment, no podem incloure-la. Si tinguéssim més dades, més endavant hi tornariem.

³⁰⁵ Curiosament, moltes lligades a Rafael Giménez Siles, però Giménez Siles és tan ubic en l'edició mexicana que qualsevol hipòtesi o conclusió seria possible però no la podem fer sense documentació que l'avalii.

Editorial Tláloc

[1967-1975]

Editorial Tláloc	
Fundadors, directius i editors	Joaquín Díez-Canedo
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Art, enciclopèdia sobre gènere, cartografia, llibres pràctics, història
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Joaquín Mortiz Editores

Aurora Díez-Canedo, la filla de l'editor Joaquín Díez-Canedo, de Joaquín Mortiz Editores, ens explicava (2014) que l'Editorial Tláloc va ser una petita filial de Joaquín Mortiz que va publicar uns pocs llibres d'art, una enciclopèdia sobre la dona i alguns mapes; no hem pogut localitzar en biblioteques els mapes.

Tláloc és en llengua nàhuatl la divinitat responsables de l'aigua de la pluja, de l'estació plujosa. En qualsevol cas, aquesta editorial queda fora de la cronologia d'aquesta recerca.

Editorial Vasca Ekin

[1941-1975]

Editorial Vasca Ekin	
Fundadors, directius i editors	Isaac López Mendizábal Andrés María Irujo Olo Sebastián de Amorrortu Manuel Irujo Olo
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	4
Matèries editades	Història, política
Llengües de publicació	Espanyol, èuscar
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Vasca Ekin (Buenos Aires)

L'Editorial Vasca Ekin és un projecte editorial de l'exili creat a Buenos Aires a partir del sentiment de necessitat de mantenir la cultura basca entre els seus connacionals i defensar la causa política d'aquest poble un cop acabada la Guerra Civil (*Ekin: una luz en el túnel*, 1994; Chueca, 2001; Mengual, 2017).

A Mèxic hem trobat una sèrie de llibres editats sota aquest segell que entenem, com ja hem vist amb d'altres editorials com ara Hermes (Sur), Labor i Matheu, són fórmules empresarials d'editorials argentines i espanyoles per tal d'introduir-se a Mèxic i potser no tant una editorial creada a Mèxic com semblaria suggerir Patricia W. Fagen en la seva llista d'editorials dels refugiats (1975).

D'edicions de llibres de l'Editorial Vasca Ekin amb peu d'impremta mexicà n'hem trobat quatre dins del marc cronològic que ens ocupa, i un parell més de finals dels cinquanta que ja no els incloem en la bibliografia.

1941

Astíllarra (pseud. de Andoni de Astigarraga) (1941). *Historia documental de la guerra en Euskadi*. México, D.F.: Editorial Vasca.

1945

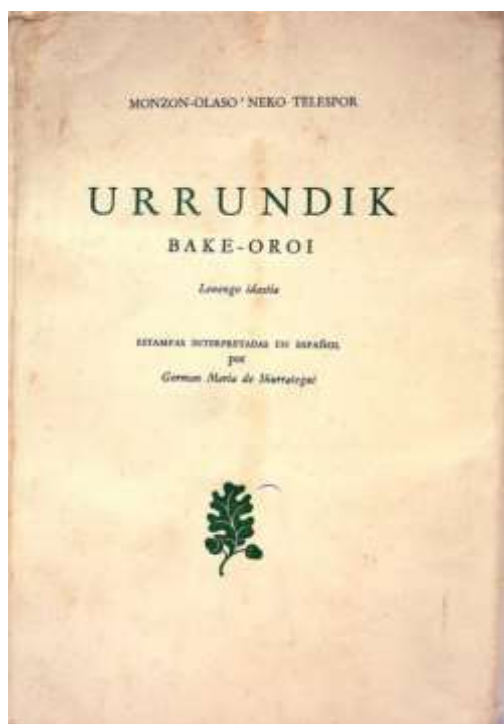
Monzon, Telesforo, (1945). *Urrundik: Bake-oroi: lenengo idaztia*. México: Editorial Vasca Ekin.

1948

IV Centenario de Fray Juan de Zumárraga, 1548-1948. (1948). México: Editorial Vasca.

1953

Irujo, Manuel de (1953). *Arana Goiri ante los tribunales*. México: Editorial Vasca.

Monzon, Telesforo, (1945). *Urrundik: Bake-oroï: Lenengo idaztia*. México: Editorial Vasca Ekin.

Font: Iberlibro

[1955-1968]

Editorial Xaloc	
Fundadors, directius i editors	Ramon Fabregat Josep Maria Giménez Botey Vicenç Riera Llorca Josep Soler Vidal Abelard Tona
Adreces conegudes	---
Impremtes	Tallers B. Costa-Amic
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	4
Matèries editades	Literatura catalana, novel·la, poesia, memòries, història
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Difusora del Libro Edicions Catalanes de Mèxic <i>Pont blau</i> <i>Xaloc</i>

Vam introduir la figura de l'editor a l'exili Ramon Fabregat i Arrufat (Les Borges Blanques, 1894 - Ciutat de Mèxic, 1985) quan presentàvem les Edicions Catalanes de Mèxic, empresa coneguda per haver estat l'editora de *Pont blau*, una revista que, per la seva qualitat de contingut, es pot considerar una rara excepció en l'exili.

Després de la Guerra Civil, Ramon Fabregat s'exilià primer a França i d'allà a Mèxic on participarà en tota mena de projectes relacionats amb el món editorial: funda i dirigeix la distribuïdora Difusora del Libro (o Difusora del Llibre), les Edicions Catalanes de Mèxic, *Pont blau* i, finalment, l'Editorial Xaloc.

Per a l'empresa, Fabregat es va associar amb Josep Maria Giménez Botey, Vicenç Riera Llorca, Josep Soler Vidal i Abelard Tona; cadascun dels quals aportaria capital per a la nova empresa.

L'Editorial Xaloc, segons Teresa Ferriz Roure (1998), va arribar a publicar un total de vuit llibres entre les col·leccions: *Documents, Història i biografia, Literatura i Proteu*.³⁰⁶

De la mateixa manera que les Edicions Catalanes, Xaloc no tindrà una vida llarga però sí unes obres ben editades, algunes en els tallers de Bartomeu Costa-Amic, interessants en les propostes editorials.

Potser no es tractarà d'obres tan perseguides a la Catalunya interior com les de les Edicions Catalanes, però sens dubte interessants i publicades a Mèxic sense pressió de la censura: *Unes quantes dones*, d'Odó Hurtado (1955); *Himnes i salms a Catalunya*, de Josep Pineda Fargas (1955) o els tres volums de memòries d'Amadeu Hurtado, pare d'Odó, *Quaranta anys d'advocat: història del meu temps* (1956-1958), redactades a l'exili rossellonès i sense l'ajuda de tota la documentació que va quedar a Barcelona i va acabar a l'Arxiu de Salamanca; unes memòries, tanmateix, tan riques en informació.

Ja fora del nostre marc cronològic, val la pena assenyalar que com a continuació de *Pont blau* es va publicar la revista *Xaloc* (1964-1981), la més longeva de les revistes dels exiliats. A més, sota aquest segell mexicà de Xaloc es va imprimir a Barcelona, amb fals peu d'impremta, l'obra de Ricard Salvat, *Animals destructors de lleis* (1961).

Obres editades

1955

Hurtado, Odó. (1955). * *Unes quantes dones*. Il·lustracions de J.M. Giménez-Botey, Joan Giménez Giménez i Tísner. México D.F.: Xaloc. Premi Nacís Oller 1954. En el col·fó: Aquest llibre s'acabà d'imprimir el 9 de juny del 1955, al Taller de l'Editorial Fournier, S.A., que dirigeix el mestre Joan B. Climent, a la Ciutat de Mèxic, se n'ha fet una edició de mil exemplars.

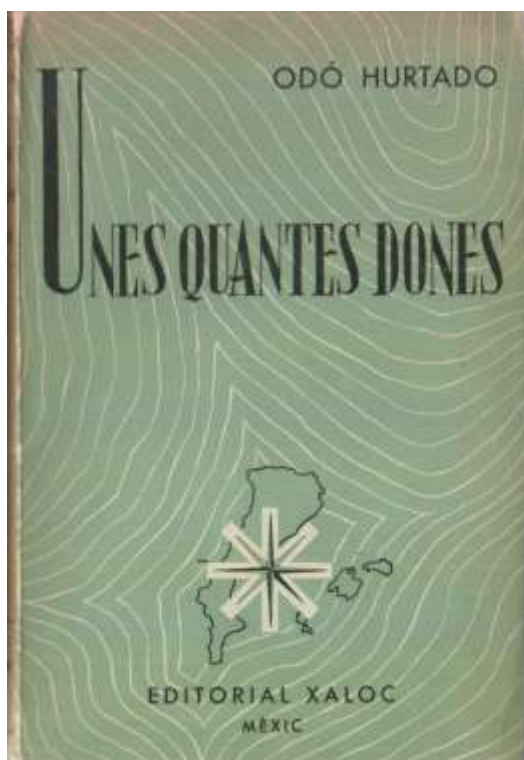
³⁰⁶ Que d'alguna manera enllacen amb les col·leccions (sèries) de les Edicions Catalanes de Mèxic: *Sèrie Documents, Sèrie Literatura, Sèrie Biografies* (també anomenada *Sèrie Història i biografia*), *Sèrie La Fona*.

Pineda Fargas, Josep; Bartra, Agustí, (1955). *Himnes i salms a Catalunya*. Premi Marian Salat als Jocs Florals de São Paulo 1954. Mèxic: Ed. Xaloc.

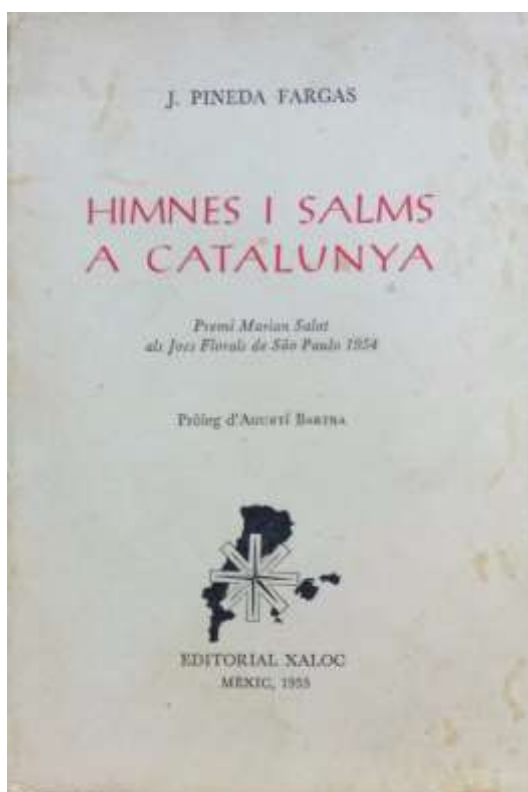
1956

Conangla-Fontanilles, Josep; Nadal i Mallol, H. (1956). *Macià: la seva actuació a l'estranger*. Mèxic: Xaloc.

Hurtado, Amadeu (1956-1958). *Quaranta anys d'advocat: història del meu temps*. Mèxic: Ed. Xaloc. 3 v.

Hurtado, Odó. (1955). *Unes quantes dones*. Il·lustracions de J.M. Giménez-Botey, Joan Fiménez Giménez i Tísner. México D.F.: Xaloc. Premi Nacís Oller 1954.

Pineda Fargas, Josep; Bartra, Agustí, (1955). *Himnes i salms a Catalunya* Premi Marian Salat als Jocs Florals de São Paulo 1954. Mèxic: Ed. Xaloc

Empresas Editoriales, S.A.

[1943-1969]

Empresas Editoriales, S.A.	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles Martín Luis Guzmán
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta Nuevo Mundo, S.A. Comon- fot, 29-B, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	28
Matèries editades	Història de Mèxic, política mexicana, legislació mexicana, novel·les, llibre infantil
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	Colección Málaga Editorial Cenit (Espanya) Editorial Diógenes Editorial Nuestro Pueblo (Espanya i Mèxic) Estrella, Editorial para la Juventud EDIAPSA Librería Juárez Librerías de Cristal

Empresas Editoriales S.A. és una més de les moltes iniciatives de Rafael Giménez Siles, en aquest cas novament amb el mexicà Martín Luis Guzmán (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982) (*Un viaje de ida y vuelta*, 2006).

L'empresa incideix sobretot, i a finals dels anys quaranta, en els temes lligats a la història de Mèxic des de la independència: el *cura* Hidalgo i Morelos, Ignacio López Rayón, la Guerra de Reforma, el Porfiriato, la Revolució... De fet, el logotip d'Empresas Editoriales, S.A. és la mà del *cura* Hidalgo tocant la campana, el famós crit de Dolores del 16 de setembre de 1810, la primera convocatòria dels mexicans contra les autoritats espanyoles del virregnat, i la divisa *Independencia y Libertad* és la que Vicente Guerrero proclama el 1821.

Sota el logotip d'Empresas Editoriales, S.A. hi ha un compromís inequívoc en la voluntat de llibertat del poble mexicà que Rafael Giménez Siles va entendre i per la qual Martín Luis Guzmán havia lluitat en la Revolució. Recordem aquí les seves memòries revolucionàries a *El águila y la serpiente* i les novel·les *La sombra del caballo* i *Memorias de Pancho Villa*.

Martín Luis Guzmán serà l'encarregat d'articular-les a la col·lecció *El liberalismo mexicano en pensamiento y en acción* que ell mateix dirigirà. Prenem la informació de l'obra dels germans Flores Magón (1948).

Obres editades

1943

Laclos, Choderlos de (1943). *Las amistades peligrosas*. México: Empresas Editoriales.

Masip, Paulino (1943). *Historias de amor...* México, D.F.: Empresas Editoriales.

1944

Casanova, Giacomo; Zweig, Stefan (1944). *Memorias de Jacobo Casanova, caballero de Seingalt*. México: Empresas Editoriales.

1945

Dumas, Alexandre (1945). *Novelas*. Daniel Tapia. México: Empresas Editoriales.

Loti, Pierre (1945). *Obras*. México: Empresas Editoriales.

Mardrus, Joseph Charles (1945). *El libro de las mil noches y una noche*. México: Empresas Editoriales.

1947

Altamirano, Ignacio Manuel (1947). *Historia y política de México (1821-1882)*. México: Empresas Editoriales.

Leyes de reforma: gobiernos de Ignacio Comonfort y Benito Juárez (1856-1863). (1947). México: Empresas Editoriales. S.A.

1948

Escuelas laicas, textos y documentos. (1948). México: Empresas Editoriales.

Flores Magón, Ricardo; Flores Magón, Jesús (1948). * *Batalla a la dictadura: textos políticos*. México: Empresas Editoriales. 256 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción). Este libro se acabó de imprimir el día 20 de abril de 1948 en la Imprenta Nuevo Mundo, S.A. Comonfort, 29-B, México, D.F.

García, Pedro (1948). *Con el cura Hidalgo en la Guerra de la Independencia*. México, D.F.: Empresas Editoriales.

Morelos y la Iglesia Católica: documentos. (1948). México: Empresas Editoriales.

Ocampo, Melchor (1948). *La religión, la Iglesia y el clero*. México, D.F.: Empresas Editoriales. 236 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción). Este libro se acabó de imprimir el día 10 de enero de 1948 en la Imprenta Nuevo Mundo, S.A. Comonfort, 29-B, México, D.F.

Parra, Porfirio (1948). *Sociología de la reforma*. México: Empresas Editoriales. 244 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 8).

1949

México en las Cortes de Cádiz: documentos. (1949). México: Empresas Editoriales. 241 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 9).

Mora, José María Luis (1949). *El clero, la educación y la libertad*. México, D.F.: Empresas Editoriales. 216 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 11)

Ramírez, Ignacio (1949). *México en pos de la libertad*. México: Empresas Editoriales. 242 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 10)

Zavala, Lorenzo de (1949). *Albores de la Republica*. México: Empresas Editoriales. 288 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción).

Zavala, Lorenzo de (1949). *Umbral de la independencia*. México: Empresas Editoriales. 262 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 12).

1950

Preciado Castillo, Alfonso (1950). *El algodón: historia, clasificación botánica, especies, variedades, clima*. México: Empresas Editoriales.

Zavala, Lorenzo de (1950). *Venganza de la colonia*. México: Empresas Editoriales. 254 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 14).

1951

Mora, José María Luis (1951). *El clero, la milicia y las revoluciones*. México: Empresas Editoriales.

1953

Bustamante, Carlos María de (1953). *Hidalgo*. México: Empresas Editoriales. 342 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 17).

Bustamante, Carlos María de (1953). *Rayón*. México: Empresas Editoriales. 198 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 18).

1955

Bustamante, Carlos María de (1955). *Morelos*. México: Empresas Editoriales. 281 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción; 19).

Leyes de reforma: gobiernos de Ignacio Comonfort y Benito Juárez (1856-1863) (1955). México: Empresas Editoriales.

1957

Chavarri, Juan N. (1957). *Hidalgo: biografía e iconografía*. México: Libro Mex Editores.

195?

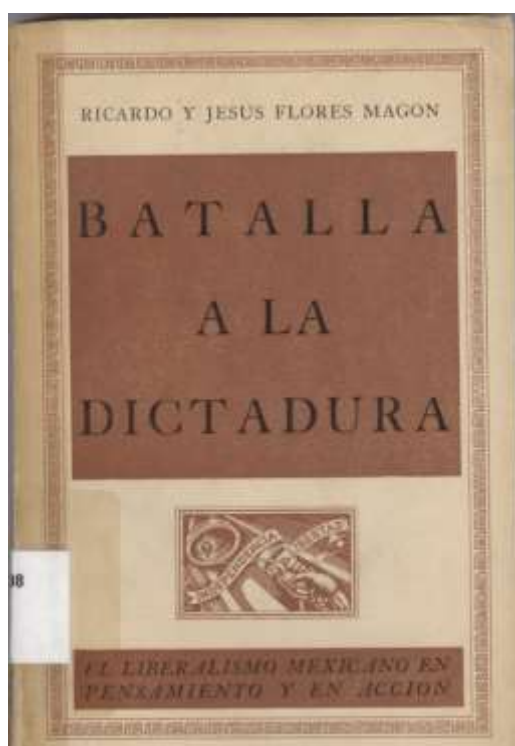
Perrault, Charles (195?). *Barba azul*. México: Empresas Editoriales.

Perrault, Charles (195?). *El gato con botas*. México: Empresas Editoriales.

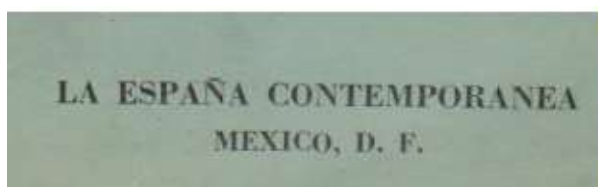
Perrault, Charles (195?). *Las hadas*. México: Empresas Editoriales.

Perrault, Charles (195?). *Piel de asno*. México: Empresas Editoriales.

Perrault, Charles (195?). *Pulgarcito*. México: Empresas Editoriales.

Flores Magón, Ricardo; Flores Magón, Jesús (1948). *Batalla a la dictadura: textos políticos*. México: Empresas Editoriales. 256 p. (El Liberalismo mexicano en pensamiento y en acción)

[1946]

La España Contemporánea	
Fundadors, directius i editors	--
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta Nuevo Mundo, S.A.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	1
Matèries editades	Política, història
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Només publica un llibre, l'autor del qual és Jesús Hernández Tomás (Múrcia, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1971). Sabem de Jesús Hernández, a partir de les notes de Natalia Kharitonova (2014), que provinent del PSOE, va ser un dels fundadors del PCE el 1921, durant la República va ser director a Madrid de *Mundo obrero* i durant la Guerra Civil ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, primer, i d'Instrucció Pública i Sanitat després; més tard encara va ostentar el comissariat general de l'Exèrcit de la zona Centre-Sud, on es produeix el cop d'estat de Casado al qual Hernández s'hi oposa.

Acabada la Guerra passa al Nord d'Àfrica, després a la Unió Soviètica on forma part dels més alts càrrecs del Komintern. Segons alguns autors és enviat a Mèxic el 1943³⁰⁷ per tal de reorganitzar el PCE i allà col·labora amb *España popular*.³⁰⁸ Jesús Hernández serà crític amb el comunisme soviètic i acabarà primer allunyat dels llocs de govern i,

³⁰⁷ Es conserva la seva fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=64059&accion=4&pila=true>>.

³⁰⁸ Manuel Tagüeña, a les seves interessants i detallades memòries, *Testimonio de dos guerras* (1973), dona una altra versió: Jesús Hernández perd el pols que l'enfrontava a Dolores Ibarruri, la Pasionaria, per la lluita per la Secretaria General del PCE.

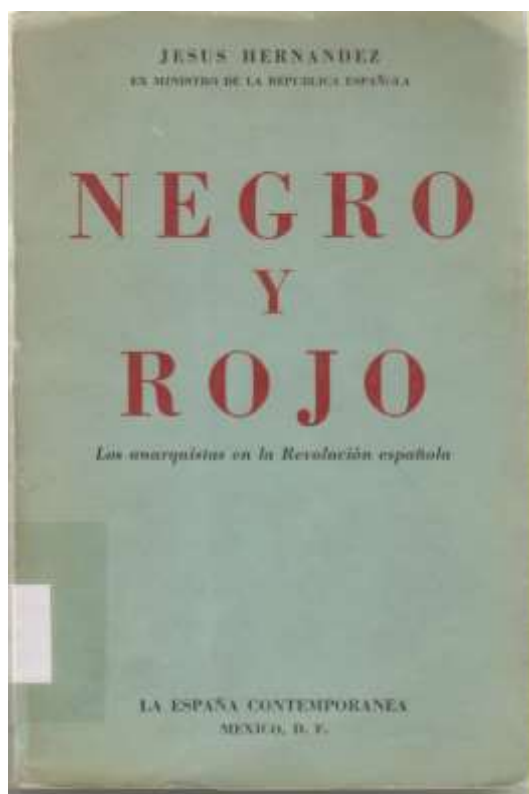
finalment, expulsat del PCE. (Hernández, 1946) (*Diccionario bibliográfico del exilio español*, 2016).

No hem pogut trobar més informació de l'editorial que aquella que ha estat obtinguda a partir dels paratextos de l'obra publicada.

Obres editades

1946

Hernández, Jesús (1946). * *Negro y rojo: los anarquistas en la Revolución española*. México: La España Contemporánea. 551 p. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 3 de mayo de 1946, en los talleres de la Imprenta Nuevo Mundo, S.A.

Hernández, Jesús (1946). *Negro y rojo: los anarquistas en la Revolución española*. México: La España Contemporánea. 551 p.

Estrella, Editorial para la Juventud

[1939-19??]

Estrella, Editorial para la Juventud	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles
Adreces conegudes	EDIAPSA, com a distribuïdor, Benito Juárez, 95, México, D.F.
Impremtes	Talleres Gráficos de la Nación, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	6
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Málaga Editorial Cenit (Espanya) Editorial Nuestro Pueblo (Espanya) Editorial Nuestro Pueblo Estrella, Editorial para la Juventud (Espanya) EDIAPSA Editorial Diógenes Rompetacones Librería JuárezLibrerías de Cristal

Estrella, Editorial para la juventud va ser creada en plena Guerra, l'any 1937, a València, capital que seria de la República Espanyola fins al mes d'octubre d'aquell any.

Estrella és paral·lela a l'Editorial Nuestro Pueblo, de fet, es podria dir que la primera va ser la branca per a la literatura infantil i juvenil de la segona. Totes dues són obres lligades al Partit Comunista, planificades i gestionades per Rafael Giménez Siles que les crea a l'Espanya republicana i les recupera a Mèxic, on se'ls dona una segona vida (*La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano*, 2013). També les primeres obres de 1939, quan Siles just acaba d'arribar a Mèxic, duen el peu d'impremta: Méxic; París; Nueva York, com per exemple la d'Antoniorrobes (1939) (Santonja, 2003).

Pel seu caràcter de literatura infantil i juvenil, ja hem vist fins ara que les biblioteques de referència de l'exili (com ara la Biblioteca de l'Ateneo Español de México o la Biblioteca-CRAI del Pavelló de la República) no sempre s'han ocupat de conservar aquestes obres. Per altra banda, i per la humilitat de la seva edició, impressió sobre paper senzill, enquadernacions de paper, en ocasions es tracta de material quasi efímer.

Ja ha estat comentat el lligam amb el Partit Comunista d'Espanya, de Rafael Giménez i Siles, i en aquest sentit Estrella també publica material propagandístic de les J.S.U., les joventuts comunistes.

Paral·lelament a l'editorial Estrella, Antoniorrobes dirigí una fugaç revista *Rompetacones*, de la qual en queda més memòria que exemplars, només de febrer de 1940, segons Pedro C. Cerrillo, et al. (*La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano*, 2013).

En la recuperació material de les obres d'Estrella ens han aparegut llibres d'una altra editorial en aquest cas sí mexicana que publicava novel·la rosa i sentimental. Dubtem que alguns dels títols més recents que incloem a la bibliografia siguin d'aquest segell.

1939

Antoniorrobes (1939). * *Aleluyas de Rompetacones: cuentos infantiles*. Ilustraciones de Peinador. México; París; Nueva York: «Estrella, Editorial para la juventud». 20 v. (Aleluyas de Rompetacones). Impreso en el mes de noviembre de 1939, en los Talleres Gráficos de la Nación, México, D.F. Distribuidor exclusivo: EDIAPSA, Ave. Juárez, 95, México, D.F. [La coberta que es presenta com a imatge representativa més endavant s'ha catalogat pel títol concret: *El reloj que dio al abuelo felicidad y consuelo*].

Carrillo, Santiago (1939). *El deber de la J.S.U.: organizar la lucha unida de los jóvenes trabajadores*. México, D.F.: Ediciones Estrella.

Ilín, M. (1939). *Las montañas y los hombres: ocho relatos sobre la transformación de la naturaleza*. México: Estrella, Editorial para la Juventud.

1949

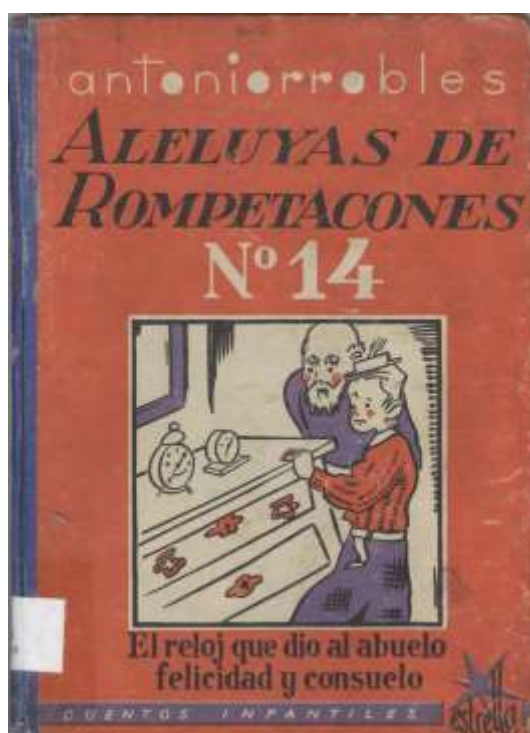
Colette (1949). *Entre camaradas*. México: [Impr. «Estrella»].

Liebman, Joshua Loth (1949). *Paz del espíritu = Peace of mind*. Tr. del inglés por Antonio López Herмосilla. México: Estrella.

Piasecki, Sergiusz; Wankowicz, M. (1949). *El enamorado de la osa mayor: la novela del contrabando en la frontera polaco-soviética*. México, D.F.: Estrella.

1950

Allulli, Ranieri; Solana, J. M. (1950). *Marco Polo*. México: Estrella.

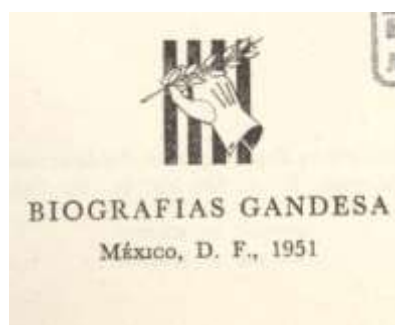
Antoniorrobles (1939). *El reloj que dio al abuelo felicidad y consuelo*. Ilustraciones de Peinador. México; París; Nueva York: «Estrella, Editorial para la Juventud». (Aleluyas de Rompetacones; 14).

Anunci de les obres de les J.S.U. de Espanya, l'Hermandad de los Jóvenes Cubanos y Agrupación Jóvenes del Partido i Juventud Socialista Obrera Argentina publicades per Estrella.

[Font: Ateneo Español de México]

Exportadora de Publicaciones Mexicanas (Biografías Ganesa)

[1949-1954]

Exportadora de Publicaciones Mexicanas (Biografías Ganesa)	
Fundadors, directius i editors	Joan Grijalbo i Serres
Adreces conegudes	Altamirano, 127, Mèxic, D.F
Impremtes	Gráfica Cervantina, Pánuco, 218
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	24
Matèries editades	Biografies, <i>best-sellers</i> , llibre tècnic i polític
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	Editorial Atlante Juan Grijalbo Editor Editorial Grijalbo

Joan Grijalbo i Serres (Ganesa, 1911 - Barcelona, 2002)³⁰⁹ és una de les personalitats més importants de l'edició a l'exili mexicà dels anys cinquanta, de la mateixa manera que ho serà al seu retorn a Espanya a principis dels anys seixanta i fins a la seva mort.

La personalitat de Joan Grijalbo és complexa, difícil de definir i categoritzar. Abans de la Guerra Civil no havia tingut cap relació amb el món de l'edició, comptable en diverses entitats d'estalvi formava part del Sindicat de Banca de Barcelona, durant el conflicte militar s'afilia al PSUC i passa a ser director general de Comerç de la Generalitat

³⁰⁹ No hem sabut trobar informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

amb Joan Comorera. Es conta l'anècdota que la seva primera relació amb el llibre és arran de la intervenció com a delegat de la Conselleria d'Economia davant la temptativa de crema de llibres religiosos d'una editorial de Barcelona (Ronquillo, 1999; citat per Ferriz Roure, 1998). Més endavant serà també delegat de la Conselleria a la Cambra del Llibre.

Acabada la Guerra passa a França i, a París, Joan Grijalbo col·labora com a administrador a la fundació de l'Editorial Atlante sota l'emparrada econòmica del SERE i del PSUC, juntament amb el polític, professor i editor Estanislau Ruiz Ponsetí (Maó, 1889 - Ciutat de Mèxic, 1967) amb el qual havia coincidit a la Conselleria. En parlarem més endavant quan ens dediquem a aquest projecte editorial.

Un cop acabat el projecte editorial d'Atlante, del qual n'assumeix les pèrdues, decideix endegar un projecte propi. Amb aquest fi es nacionalitza mexicà el 1949 i crea l'Exportadora de Publicaciones Mexicanas. Aquesta empresa és poc coneguda, de fet l'empresa resta invisible sota l'ensenyà de la seva col·lecció principal, les *Biografías Gandesa*.

Quan estàvem realitzant el procés de documentació i localització de les obres impreses pels refugiats, aquesta va ser una dificultat de tipus bibliogràfic que se'ns va plantejar. Les obres de l'Exportadora de Publicaciones Mexicanas apareixen sempre sota el logotip de les *Biografías Gandesa*, l'Exportadora només apareix en el copyright de les obres; es podria per tant argumentar sense cap mena de problemes que l'editorial era aquesta: Biografías Gandesa, i no l'Exportadora de Publicaciones Mexicanas; a més, podria resultar significatiu que l'Exportadora no té logotip propi i les Biografías Gandesa sí que en tenen. Ens basem en els estudis previs per tal de defensar aquesta decisió; i hem optat en les referències bibliogràfiques per indicar-ho d'aquesta manera per justificar-ne la decisió: «México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa).»

La imatge comercial de Biografías Gandesa, així com les primeres cobertes, és obra de Pere Calders. El logotip és l'adaptació de l'escut heràldic de la ciutat capital de la Terra Alta, lloc de naixement de Grijalbo: el guant sobre les quatre barres, en el disseny de Calders, però, el guant pren una ploma.

Les Biografías Gandesa són un conjunt de títols traduïts d'altres llengües que havien tingut èxit en els seus respectius països i que responen, segons paraules del mateix Grijalbo, a les inquietuds d'un públic de classe social mitja alta. Llibres que no han estat editats mai abans a Mèxic, ben presentats i enquadrats, amb un preu en correspondència.

L'estratègia en les activitats de Grijalbo a l'Exportadora és la d'un empresari pragmàtic i calculador, per dir-ho de manera col·loquial, que no estira mai més el braç que la màniga, que creix a poc a poc, sòlidament, sense endeutar-se i que, com el nom mateix indica, comença a tenir el mercat exterior de parla espanyola com a objectiu; un pro-

jecte que completarà en la seva època com a Editorial Grijalbo, o millor encara, com a Grupo Grijalbo.

Cap a 1953, Joan Grijalbo, canvia el nom de l'Exportadora de Publicaciones Mexicanas, S.A. pel de Juan Grijalbo Editor i, quasi immediatament, pel d'Editorial Grijalbo. En aquest sentit, les Biografías Gandesa continuen editant-se però ara sí com una col·lecció de Grijalbo. En tornarem a parlar més endavant, per acabar de completar la seva activitat editora a Mèxic abans del seu retorn definitiu a Barcelona.

Obres editades

1950

Kelly, G. Lombard (1950). *Manual de educación sexual, para casados o próximos a contraer matrimonio, dedicado al público en general*. México: Exportadora de Publicaciones Mexicanas.

Spitta, Philipp; Schmieder, Wolfgang (1950). *Johann Sebastian Bach: su vida, su obra, su época*. México: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa).

1951

Bentley, Eric (1951). *Bernard Shaw: el hombre y su obra*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa).

Cannon, Dorothy F. (1951). *Vida de Santiago Ramón y Cajal: explorador del cerebro humano*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa).

Jordán, Fernando (1951). *El otro México: biografía de Baja California*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa).

Littlehales, Lillian (1951). * *Pablo Casals: una vida*. Versión española de Baltasar Semper; con un apéndice sobre el Festival Bach-Casals celebrado en Prades. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa). 305 p.

Windsor, Wallis (Warfield) (1951). *La vida de un rey: memorias del duque de Windsor*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa).

1952

Capés, Renalt (1952). *Horacio Nelson: un estudio personal del almirante*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

Chrysler, Walter Percy; Sparkes, Boyden; Bosch García, Carlos (1952). *Vida de un trabajador americano*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

Godden, Rumer; León Felipe (1952). *El río*. México, D.F.: Exportadora de Publicaciones Mexicanas.

Lamb, Harold (1952). *Solimán el Magnífico, sultán del Este*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

Ponce, Bernardo (1952). *Adolfo Ruiz Cortines: ensayo para una biografía política*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

Stone, Irving; Stone, Irving (1952). *Raquel Jackson: un gran corazón: la vida de Raquel y Andrés Jackson: novela biográfica*. México, D.F.: [Exportadora de Pub. Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

Windsor, Edward (1952). *La vida de un rey*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

Zévaès, Alexandre (1952). *Emilio Zola*. Luis Enrique Délano. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

1953

Bambi (pseud. de Cecilia Ana Treviño) (1953). *París a los dos mil años*. México, D.F.: Exportadora de Publicaciones Mexicanas. 133 p. En el colofó: *París a los dos mil años* editado por Exportadora de Publicaciones Mexicanas, S.A. Altamirano, 127, acabóse de imprimir en México, D.F., el día 8 de enero de 1953, en la Gráfica Cervantina, Pánuco, 218. Encuadernóse en Encuadernaciones Gadesa, S. de R. L., Meyerbeer, 57-E. Ejemplares: 2.000. Cuidó la edición Ramón Lamóneda.

Dard, Émile (1953). *Napoleón y Talleyrand*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

Dubos, René J. (1953). *Louis Pasteur*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

Martínez Sierra, María, (1953). *Gregorio y yo: medio siglo de colaboración*. México: Exportadora de Publicaciones Mexicanas. (Biografías Gadesa).

Pearson, Hesketh (1953). *Benjamin Disraeli*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

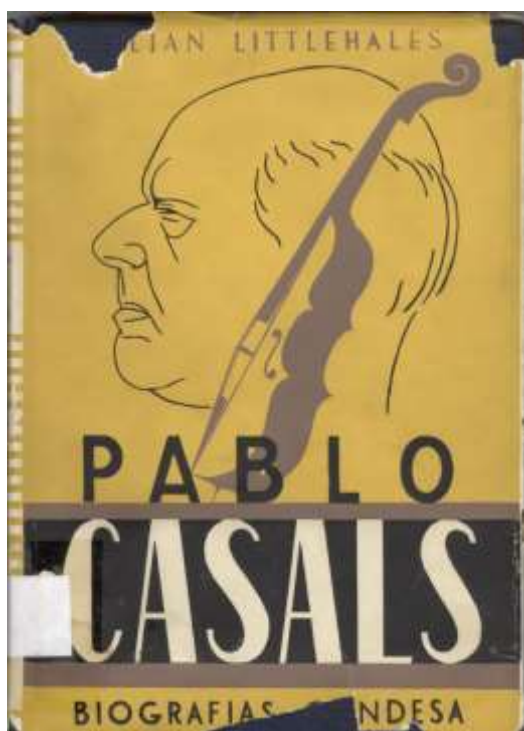
Villari, Pasquale (1953). *Maquiavelo: su vida y su tiempo*. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa).

1954

Arnaud, Georges (1954). *El salario del miedo*. México: Exportadora de Publicaciones mexicanas.

Bérence, Fred (1954). *Leonardo de Vinci: obrero de la inteligencia*. México, D.F.: Exportadora de Publicaciones Mexicanas.

Townsend, William Cameron (1954). * *Lázaro Cárdenas: demócrata mexicano*. Introducción de Frank Tennenbaum; versión castellana y notas de Avelino Ramírez A.; revisión del Lic. Luis García Carrillo. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gadesa). 380 p.

Littlehales, Lillian (1951). *Pablo Casals: una vida*. Versión española de Baltasar Semper; con un apéndice sobre el Festival Bach-Casals celebrado en Prades. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa). 305 p.

Townsend, William Cameron (1954). *Lázaro Cárdenas: demócrata mexicano*. Introducción de Frank Tennenbaum; versión castellana y notas de Avelino Ramírez A.; revisión del Lic. Luis García Carrillo. México, D.F.: [Exportadora de Publicaciones Mexicanas]. (Biografías Gandesa). 380 p.

[1934-20...]

Fondo de Cultura Económica	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	
Llengües de publicació	
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Hem cregut necessari fer una entrada breu sobre el Fondo per desmentir que sigui una empresa creada per espanyols refugiats (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982). La seva fundació és mexicana i anterior, de 1934, i se'n pot fer un seguiment exacte a *Historia de la casa: Fondo de Cultura Económica, 1934-1996* (Díaz Arciniega, 1996).

Evidentment, té l'aportació important, i en ocasions força rellevant, dels refugiats espanyols que ha estat a bastament estudiada en *Autores y traductores del exilio español en México: catálogo bibliográfico* (Guzmán de Malo; Martínez Dalmau; Xirau, 1999), també confirmades per les converses mantingudes amb el *maestro* Martí Soler Vinyes (2014), ell mateix editor al Fondo i autor d'algunes obres sobre la presència d'exiliats en aquest cas al Colegio de México (1999). Però a pesar d'aquesta presència importants dels exiliats és, sense cap mena de reserves, una editorial mexicana.

Es poden seguir les seves produccions a través dels diversos catàlegs que se n'han fet, per exemple el *Catálogo general [del] Fondo de Cultura Económica* (Andújar, 1964), preparat precisament per un exiliat ben conegut com Manuel Andújar que va ser director del Departamento de Promoción y Publicidad del Fondo fins l'any 1967.

[1946]

GarVi	
Fundadors, directius i editors	Gar... Vi...?
Adreces conegudes	
Impremtes	Obradors de la Biblioteca Catalana
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	

L'única obra de GarVi és d'Agustí Cabruja (Salt, 1911 - Ciutat de Mèxic, 1983). Ja hem vist que Cabruja era un refugiat català que va treballar a UTEHA (juntament amb Pere Calders, Estanislau Ruiz-Ponsetí, Marí Civera...) i va col·laborar en diversos diaris i revistes de l'exili; és autor d'una sèrie d'obres en català i castellà algunes de les quals ja hem vist en d'altres editorials de l'exili com ara Costa Brava (1954), Ediciones Vértice (1947; 1951) i Libro-Mex (1956). Les il·lustracions són de Marcel·lí Porta (Barcelona, 1903 - Mèxic, 1979), un pintor exiliat que també il·lustraria una altra de Cabruja, *Ciudad de madera* (1967) (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992-1993). La impressió es va fer en els obradors de la Biblioteca Catalana de Bartomeu Costa-Amic, i la tirada va ser prou llarga per tractar-se d'una obra en català: 1.010 exemplars.

Malauradament, no sabem gaire de l'origen d'aquesta editorial GarVi; a partir de les recerques tot semblaria però indicar que l'ús de la tipografia suggereix un cognom compost començat per Gar... i Vi...³¹⁰ La pista vindria per la tipografia mateixa (en la qual la V sempre apareix en majúscula) i per la identificació d'un altre llibre d'Agustí Cabruja (1950) publicat quatre anys més tard per l'Editorial Latina de Mèxic: *Ona i*

³¹⁰ Vam preguntar a descendents dels refugiats, vam fer intents de sigles amb els cognoms començats per Gar... i Vi... en el *Diccionari dels catalans d'Amèrica: contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic* (1992-1993), sense èxit, no ens en vam sortir.

ocell: poemes,³¹¹ amb pròleg de Josep M. Corredor i il·lustracions de David Anton i d'un altre dibuixant de nom «GarVi». En aquesta edició hem pogut recuperar els dibuixos de GarVi, només dos, i ens permetem afirmar que són esboços, en el nostre humil entendre, d'una factura molt senzilla, de poca qualitat tècnica o artística i que contrasta amb els de David Anton, una mica més professionals.

Era el tribut novament a qui pagava l'edició, el Sr. Gar... Vi...? No ho podem en cap cas afirmar però tot sembla apuntar a un mecenatge de GarVi a l'obra de Cabruja. Hem intentat, com dèiem, identificar-lo en la colònia catalana dels refugiats sense èxit.

³¹¹ Agustí Cabruja (1950). *Ona i ocell: poemes*. Pròleg de Josep M. Corredor; il·lustracions David Anton, GarVi. Mèxic: Editorial Latina, 1950. 93 p. Hem d'agrair aquí la pista que a partir de Twitter ens va proporcionar Imma Marín Queral, de la Biblioteca de Lletres del CRAI de la Universitat de Barcelona.

1946

Cabruja, Agustí (1946). * *Terra nostra...: imatges i anècdotes*. Il·lustracions de Porta Mèxic: GarVi. 124 p. En el colofó: D'aquesta edició se n'ha fet un tiratge de 1.010 exemplars, dels quals 10 fora de venda, enquadernats en pell i numerats del No. 1 al 10. La impressió ha estat feta en els obradors d'impremta de la Biblioteca Catalana. Ciutat de Mèxic, maig del 1946.

Cabruja, Agustí (1946). *Terra nostra...: imatges i anècdotes*. Il·lustracions de Porta. Mèxic: GarVi. 124 p.

[1947-1961?]

Historia Nueva	
Fundadors, directius i editors	César Falcón
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	4
Matèries editades	Literatura, política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Historia Nueva (Madrid) <i>Nosotros</i> (Madrid) <i>Documentos políticos</i> (Madrid)

César Falcón va ser un periodista i activista polític peruà (Lima, 1892 - 1970) que va obtenir també les nacionalitats espanyola i mexicana. Molt jove, i per una sèrie de crítiques al Govern de Lima escrites en els diaris de la capital peruana, el 1919, va haver de partir exiliat a Europa. Hi va viatjar-hi com a corresponsal de diaris espanyols com *La Vanguardia*, *El Liberal* de Bilbao, i residirà a Londres des del 1923 fins el 1929 com a corresponsal d'*El Sol* de Madrid. El 1925 es casa amb Irene Lewy Rodríguez, més coneguda pel nom de casada, Irene Falcón, que amb el temps esdevindria una de les pioneres del periodisme fet per dones a Espanya, secretària de Dolores Ibárruri, la Pasionaria i, amb el retorn de la democràcia, diputada a les Corts de 1977 pel PCE per Astúries i vicepresidenta del Parlament.

El 1927, César Falcón funda a Madrid l'editorial Historia Nueva³¹² i el setmanari *Nosotros*. També publica la coneguda novel·la *El pueblo sin Dios* (1928); arran de l'activitat i

³¹² L'editorial tindrà una vida molt breu, des de 1927 fins a 1931.

la militància política del setmanari, la dictadura ordena a finals de 1930 primer el seu empresonament i posteriorment l'expulsió del territori.

Amb l'arribada de la República torna a Espanya i serà el responsable de diversos diaris i revistes: *Verdad* de Sevilla, *Mundo obrero*, tots dos lligats al Partit Comunista d'Espanya; a més, participa en l'edició de fulletons polítics sota el nom de *Documentos políticos*.

Després del final de la Guerra, el 1940, Falcón retorna al Perú, per tornar-ne a marxar, el 1942, aquest cop cap als Estats Units d'Amèrica com a agregat de premsa al Consolat. El 1946, després d'un viatge a Mèxic, no se li permetrà l'accés als Estats Units per la seva filiació comunista, fixa aleshores la residència al D.F. i esdevindrà a partir de 1950 ciutadà mexicà. Hi viurà més de vint anys. En aquest període és quan César Falcón recupera el nom de l'editorial Historia Nueva que a finals dels anys 20 havia iniciat a Espanya i que havia quedat truncada per la seva activitat periodística, política i d'agitació. A Historia Nueva de Mèxic veiem que el nom de la sèrie *Documentos políticos*, editada a Espanya, passa a ser el títol de la col·lecció en una de les seves obres (1955).

La producció d'Historia Nueva de Mèxic l'hem pogut identificar des de 1947 fins a 1961, amb un total de cinc obres, tres de les quals són de 1947, una de 1955 i una de 1961, aquesta queda fora del nostre estudi: César Falcón (1961). *Por la ruta sin horizonte*. México: Ediciones de Historia Nueva.

Obres editades

1947

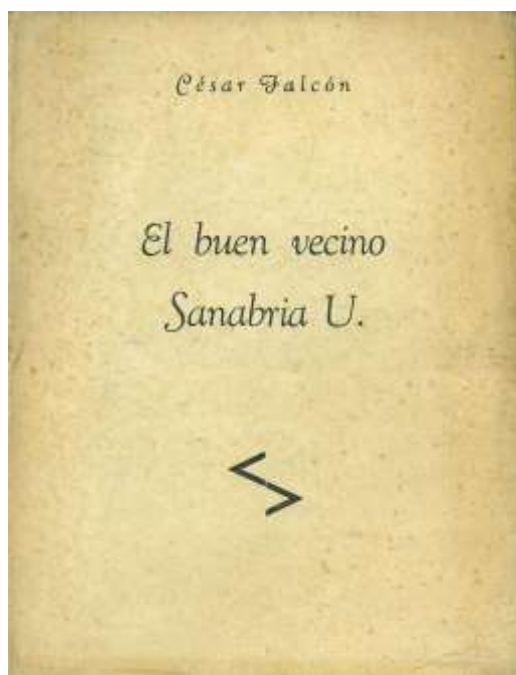
Colette (1947). *Adorado*. [Trad. Blanca Chacel]. México: Historia Nueva.

Falcón, César (1947). *El buen vecino Sanabria U*. México: Ediciones de Historia Nueva. 379 p.

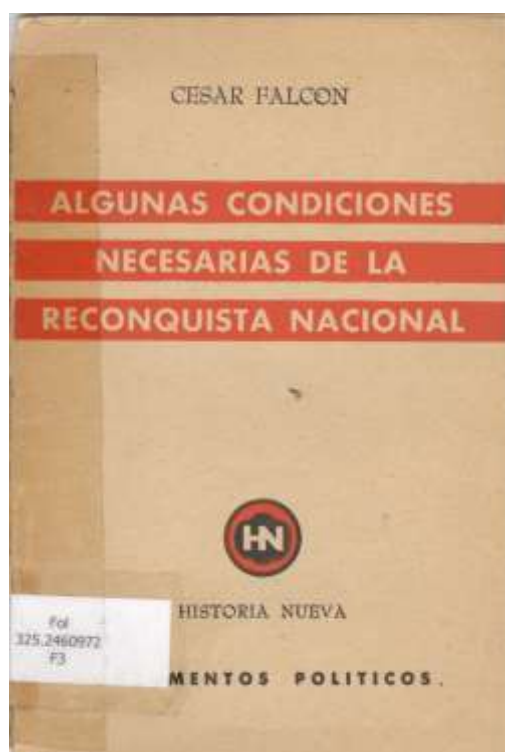
Vergani, Orio (1947). *Entre dos amores*. México: Historia Nueva.

1955

Falcón, César (1955). * *Algunas condiciones necesarias de la reconquista nacional*. México, D.F.: Historia Nueva. 56 p. (Documentos políticos).

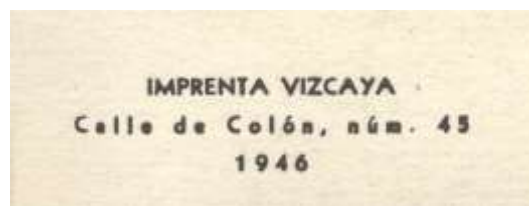

Falcón, César (1947). *El buen vecino Sanabria U.* México: Ediciones de Historia Nueva. 379 p.

Falcón, César (1955). *Algunas condiciones necesarias de la reconquista nacional.* México, D.F.: Historia Nueva. 56 p. (Documentos políticos).

Imprenta Vizcaya

[1940-1945?]

Imprenta Vizcaya	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Calle de Colón, 45, México, D.F.
Impremtes	La impremta
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	4
Matèries editades	Política, literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

En els peus d'impremta mexicans dels anys 1930, 1940 i 1950 trobem en ocasions que en el lloc de l'editorial hi apareix el nom de la impremta. Sabem que la impremta s'ocupa sovint dels serveis editorials als quals hi recorren particulars (autors-editors), institucions amb poc gruix o estructura o, fins i tot, editorials que no disposen de premses o van molt plenes de feina.

En aquest cas la Imprenta Vizcaya apareix com a «editorial» en algunes obres del J.A.R.E. (segons el *Boletín*) i d'altres.

1940

Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (1940). * *Homenaje al general de división Lázaro Cárdenas*. México: Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles. 97 p. Imprenta «Vizcaya».

1942

Casa, Enrique de la (1942). *La novela antioqueña*. México: [Imprenta Vizcaya].

1943

Zarzosa y Alarcón, Rogelio (1943). *Inicial (poemas)*. México, D.F.: [Imprenta Vizcaya].

1945

Prieto, Indalecio (1946). * *Pasado y futuro de Bilbao: charlas en Méjico*. Copiadas por los taquígrafos bilbaínos Progreso Vergara y Víctor Salazar. [México]: Imprenta Vizcaya. 83 p.

Prieto, Indalecio (1946). *Pasado y futuro de Bilbao: charlas en Méjico*. Copiadas por los taquígrafos bilbaínos Progreso Vergara y Víctor Salazar. [México]: Imprenta Vizcaya. 83 p.

[1945-1946]

Isla	
Fundadors, directius i editors	Manuel Altolaguirre
Adreces conegudes	
Impremtes	Imp. Manuel Altolaguirre
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	21
Matèries editades	Poesia, novel·la
Llengües de publicació	Espanyol, anglès
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Litoral</i> (Espanya) <i>Litoral</i> (Mèxic) Ediciones La Verónica

Ja havíem presentat Manuel Altolaguirre Bolín (Màlaga, 1905 - Burgos, 1959)³¹³ quan vam analitzar l'obra de les Ediciones La Verónica en la seva etapa mexicana,³¹⁴ allà vam avançar que la història humana, literària, tipogràfica i amorosa de l'impressor exquisit i poeta del 27 es barrejaven constantment.

³¹³ Com ja ens hi hem referit anteriorment, la història d'Altolaguirre és ben coneguda i força estudiada (Hernández de Trelles, 1974; *Historia de la edición en España, 1939-1975*, 2015; Santonja, 1995; 2003; Valender, 2003; 2005).

³¹⁴ Recordem que les Ediciones La Verónica havien estat fundades a Cuba pel matrimoni Manuel Altolaguirre i Concha Méndez amb l'ajuda de la mecenes cubana María Luisa Gómez Mena.

Després de la caiguda de Catalunya, Altolaguirre travessa la frontera i es refugia a França, on serà internat breument en un camp de concentració; ben aviat amb la seva esposa i també poetessa Concha Méndez es traslladen a l'Havana on el matrimoni fundarà, amb l'ajuda econòmica de la mecenes cubana María Luisa Gómez Mena (L'Havana, 1907 - Burgos, 1959), primer una impremta amb el nom de La Verónica, i més tard una revista.

L'estada a Cuba es perllonga fins 1943, pel mes de març d'aquell any es traslladen a viure a Mèxic. La sortida de Cuba del matrimoni podria tenir a veure, segons James Valender (2005) i basant-se en els epistolaris, en l'inici d'una relació amorosa entre Altolaguirre i María Luisa Gómez Mena, també casada.

La Verónica era un projecte d'Altolaguirre i Méndez, i acabat el matrimoni les Ediciones La Verónica també s'acaben a Mèxic, l'obra de la qual ja l'hem analitzat oportunament.

A partir del mes de gener de 1945, Manuel Altolaguirre amb el finançament econòmic de María Luisa Gómez Mena inicien l'editorial Isla amb els mateixos aspectes formals que honoren tota la feina d'Altolaguirre i Méndez al llarg de la seva carrera: cura en tots els detalls de la impressió, formats elegants, composició tipogràfica impecable, en alguns casos es conserven les sobrecobertes de paper cristall (Enciso, 1946), això és, una camisa de protecció que dona un aspecte de cura per part de l'editor i de distinció a l'obra.

I si les qüestions tècniques i formals són inqüestionables, la gestió econòmica i fins i tot en l'àmbit sentimental no ho semblen ser tant, segons José Ramón Alonso Lorea (2009) i James Valender (2003; 2005) el fracàs en l'administració de l'empresa i en la relació amb María Luisa Gómez Mena fan que per la primavera de 1946 Isla s'acabi.³¹⁵

El catàleg d'Isla, força breu en el temps, tot plegat un any escàs, és prou ample: 21 títols. En la factura tècnica recorda absolutament, tal com s'ha dit, a les Ediciones La Verónica, no tant però en els continguts; a més de poesia, Altolaguirre obre la mà a

³¹⁵ «En enero de 1945 y en México, María Luisa financia la creación de una nueva editorial para Manuel Altolaguirre, la editorial Isla, que tenía, en un taller grande y moderno, su propia imprenta y un equipo de obreros tipográficos. Lo que debió ser una empresa productiva devino en fracaso en manos del poeta. Para decirlo con palabras de Valender, "los recursos que tenía a su disposición Altolaguirre decidió emplearlos para ayudar a los necesitados y no para asegurar la buena marcha de la empresa", quiso Altolaguirre llevar el taller "como si fuera, no una empresa comercial, sino una sociedad de beneficencia cultural". Algo parecido ya había ocurrido en la anterior editorial habanera, La Verónica, que María Luisa le había ayudado a crear.

Ante tal caos financiero, y ante la negativa de Altolaguirre de separarse de su familia anterior (según Valender, "con el pretexto de ver a su hija Paloma, visitaba la casa de Concha Méndez todas las veces que podía; y desde luego, seguía preocupándose por el bienestar y la manutención de ambas. Para Gómez Mena, que había abandonado a su hijo en La Habana para estar con el poeta malagueño en México, esta actitud era inaceptable"), María Luisa decide regresar a La Habana en febrero de 1946. Dos meses después resuelve cerrar la nueva editorial ante los graves problemas económicos que generó su mala gestión.» (Alonso Lorea, 2009).

algunes obres del teatre clàssic espanyol (Carlos Arniches, Miguel de Cervantes, Ruiz de Alarcón, Manuel Tamayo y Baus, Tirso de Molina, Lope de Vega), a la novel·la d'autors refugiats i de clàssics (Manuel Andújar, José Herrera Petere, Juan Valera) i fins i tot al «género chico» amb *La verbena de la Paloma* de Ricardo de la Vega (1945). Algunes obres salpebren aquesta proposta com els reculls de premsa de la cubana Ana María Borrero, un aplec interessant de poesies i cançons de Nadal espanyoles de tots els temps *antologats* i il·lustrats pel pintor i escriptor malagueny José Moreno Villa, i, finalment, els textos més gruixuts del filòsof gadità i teòleg a l'exili José Manuel Gallegos Rocafull o una edició del mateix Altolaguirre de *La perfecta casada*, obra de fra Lluís de Lleó sobre el matrimoni.

Com a curiositat, i a tall d'anècdota, hi ha dos llibres, un de José Manuel Gallegos Rocafull (1945) i l'altre de Manuel Andújar (1945) que van ser acabats el mateix dia: En el colofó: «Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre el día 30 de septiembre de 1945 en la ciudad de México.» Dubtem que Altolaguirre, sempre precís, s'equivoqués en aquest punt i dupliqués per error el colofó.

Obres editades

1945

Andújar, Manuel (1945). * *Cristal herido: novela*. México, D.F.: Editorial Isla. 523 p. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre el día 30 de septiembre de 1945 en la ciudad de México.

Arniches, Carlos; Altolaguirre, Manuel (1945). *Don Verdades*. Ciudad de México: Isla.

Arniches, Carlos; Valverde, Joaquín; Serrano, José (1945). *Las estrellas*. Ciudad de México: [Isla].

Borrero, Ana María (1945). *Por ella*. México: Isla.

Borrero, Ana María (1945). *El quinto poder: pequeño ensayo sobre publicidad moderna Habana, 1944, Revista «Vanidades»*. México: Isla.

Cervantes Saavedra, Miguel de (1945). *Entremeses*. Ciudad de México: [Isla].

Gallegos Rocafull, José Manuel (1945). * *Los designios de Dios: vistos a través de «El condenado por desconfiado» y otras comedias españolas*. México: Isla. 267 p. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre el día 30 de septiembre de 1945 en la ciudad de México.

Herrera Petere, José (1945). *Cumbres de Extremadura: novela de guerrilleros*. México: Isla.

León, Luis de; Altolaguirre, Manuel (1945). *La perfecta casada*. Ciudad de México: Isla.

Molina, Tirso de (1945). *Don Gil de las calzas verdes*. México: Isla.

Moreno Villa, José (1945). *Navidad: villancicos, pastorelas, posadas, piñatas = Christmas: carols, pastoral poems, posada poems, piñata poems*. México: Isla.

Nandino, Elías (1945). *Espejo de mi muerte: poesía*. México: Isla.

Ortiz, Adalberto (1945). *Camino y puerto de la angustia (poemas)*. México: Isla.

Ruiz de Alarcón y Mendoza, Juan (1945). *El tejedor de Segovia*. México: Isla.

Tamayo y Baus, Manuel (1945). *La locura de amor*. México: Isla.

Valera, Juan (1945). *Pepita Jiménez*. Ciudad de México: [Isla].

Vega, Lope de; Altolaguirre, Manuel (1945). *Fuente Ovejuna*. Ciudad de México: Isla.

Vega, Ricardo de la; Altolaguirre, Manuel (1945). *La verbena de la paloma*. Ciudad de México: Isla Manuel.

Zalamea, Jorge (1945). *La vida maravillosa de los libros: viaje por las literaturas de España y Francia*. México: Editorial Isla.

1946

Altolaguirre, Manuel (1946). *Nuevos poemas de Las islas invitadas*. México: Isla.

Enciso, María (1946). * *De mar a mar: poemas*. México: Isla. 110 p. En el colofón: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre el 1º de enero de 1946 en la ciudad de México.

Gallegos Rocafull, José Manuel (1945). *Los designios de Dios: vistos a través de «El condenado por desconfiado» y otras comedias españolas*. México: Isla. 267 p.

Enciso, María (1946). *De mar a mar: poemas*. México: Isla. 110 p.

[1962-20...]

Joaquín Mortiz Editores	
Fundadors, directius i editors	Joaquín Díez-Canedo Bernardo Giner de los Ríos
Adreces conegudes	Guaymas, 33, México, D.F. Tabasco, 106, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Seix Barral Grupo Planeta

Joaquín Mortiz Editores és l'obra del gran editor espanyol Joaquín Díez-Canedo Manteca (Madrid, 1917 - Ciutat de Mèxic, 1999) que havia estat editor a Stylo i al Fondo de Cultura Económica, on va arribar a ser-ne el gerent general.

L'editorial l'inicia el 1962 amb la col·laboració econòmica també de l'editorial barcelonina Seix Barral, en les persones de Joan i Víctor Seix, Carlos Barral, i amb capital mexicana de Vicente Polo, Jorge Flores del Prado i Francisco Suari.

El nom de Joaquín Mortiz prové de la immediata postguerra, al final de la Guerra Civil Enrique Díez-Canedo és a València, aparentment no és més que un soldat de l'Exèrcit de Llevant però el seu nom el delata com a fill d'un diplomàtic afí a la República aleshores ja a l'exili mexicà. Díez-Canedo s'amaga a Madrid, disfressat de «senyoret» i usa el nom de Joaquín M. Ortiz, amb el qual escriurà a la família sense por de ser desco-

bert. A la M. de Joaquín M. Ortiz se li va caure en algun moment el punt i així va nàixer Joaquín Mortiz.³¹⁶

A pesar d'aquesta data de principis dels seixanta que fa que aquesta editorial no entri en la nostra recerca, val la pena recordar, i a tall d'anècdota, que el 1945, Joaquín Díez-Canedo havia usat precisament aquest peu d'impremta per tal de publicar l'obra de son pare, el poeta i diplomàtic Enrique Díez-Canedo (Badajoz, 1879 - Ciutat de Mèxic, 1944), *Epigramas americanos*, i que serà l'única obra que inclourem aquí.

L'obra pòstuma, feta en homenatge al pare acabat de traspassar, és il·lustrada per Ricardo Martínez i és impresa a la Gráfica Panamericana, Pánuco, 63, sota la direcció de José C. Vázquez. Pel fet de ser impresa a la Gráfica Panamericana, que era la del Fondo de Cultura Económica, i pel fet de ser distribuïda pel Fondo, en alguna ocasió és citada l'obra erròniament com sent d'aquesta editorial (Llanos Delgado, 2005).

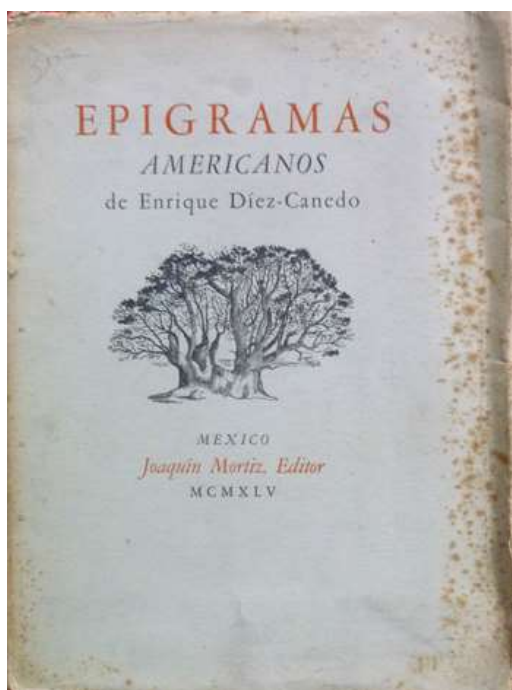
De la importància de l'obra de Díez-Canedo a Joaquín Mortiz, i en general a l'edició mexicana, ens en van parlar en diverses ocasions: Martí Soler i Vinyes (2014), Jesús Anaya Rosique (2014) o la mateixa filla la Dra. Aurora Díez-Canedo Flores (2012); també se'l considera així en l'obra d'Armando Pereira et al., *Diccionario de literatura mexicana: siglo XX* (2000).

Obres editades

1945

Díez-Canedo, Enrique (1945). *Epigramas americanos*. México: Joaquín Mortiz, Editor.

³¹⁶ «Cuando me quedé en España después de la guerra, mi apellido resultaba un tanto peligroso, dada la significación republicana de mi padre. Se lo dije, por carta, a mi madre, de modo que ella, de soltera Teresa Manteca Ortiz, empezó a escribirle a Joaquín M. Ortiz. En algún momento desapareció el punto y quedó Joaquín Mortiz.» Transcrit per Claudia Silvia Llanos Delgado (2005) a partir de l'entrevista feta per Myriam Moscona «Joaquín Díez-Canedo», *México en el arte*, n.º 14, otoño de 1986, p. 113-116.

Díez-Canedo, Enrique (1945). *Epigramas americanos*. México: Joaquín Mortiz, Editor.

[Font: Mercado libre Argentina]

Juan Boldó y Climent, Editores

[1984-...]

Juan Boldó y Climent, Editores	
Fundadors, directius i editors	Núria Boldó i Belda
Adreces conegudes	---
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Núria Boldó i Belda fundarà el 1984 una editorial amb el nom del pare: Juan Boldó y Climent, Editores, l'obra editorial i impressora del qual hem vist en l'editorial Fournier que tampoc no tractarem per sortir dels nostres límits cronològics.

Juan Grijalbo Editor, Editorial Grijalbo (Biografías Gandesas)

[1954-1989]

Juan Grijalbo Editor, Editorial Grijalbo (Biografías Gandesas)	
Fundadors, directius i editors	Joan Grijalbo i Serres
Adreces conegudes	Altamirano, 127, Mèxic, D.F
Impremtes	Gráfica Cervantina, Pánuco, 218
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	34
Matèries editades	Biografies, <i>best-sellers</i> , llibre tècnic i polític
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses continuadores o associades	Biografías Gandesas Editorial Atlante Exportadora de Publicaciones Mexicanas

Quan parlàvem de l'Editorial Atlante i de l'Exportadora de Publicaciones Mexicanas ja vam copsar la figura i la labor editorial de Joan Grijalbo i Serres (Gandesa, 1911 - Barcelona, 2002) durant els anys quaranta i molt al començament dels cinquanta.

Cap a 1953, Joan Grijalbo, canvia el nom de l'empresa que aleshores dirigia, Exportadora de Publicaciones Mexicanas, S.A., pel de Juan Grijalbo Editor i, quasi immediatament, pel definitiu d'Editorial Grijalbo. Sota aquest nou segell continua editant amb èxit les *Biografías Gandesa*. Com recordarem, les *Biografías Gandesa* eren un conjunt de títols traduïts d'altres llengües amb èxit en les seves edicions originals³¹⁷ i que mai abans no havien estat editats a Mèxic; llibres ben presentats, amb un preu corresponent a un poder adquisitiu mig-alt, i amb bones enquadernacions (darrere hi ha l'empresa enquadernadora Gandesa). La col·lecció *Biografías Gandesa* va continuar obtenint la bona acollida de públic amb noves obres d'Editorial Grijalbo i amb reimpressions de títols prèviament editats per l'Exportadora de Publicaciones Mexicanas, ara sota el nom de Grijalbo.

Joan Grijalbo seguirà aquesta línia i n'afegeix d'altres com els llibres tècnics (que ja havia treballat a Atlante), els *best-sellers*, l'autoajuda i, contrastant una mica amb tot plegat, la traducció al castellà, i en exclusiva, de les obres de l'Acadèmia de Ciències de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, la qual cosa sembla que li va impedir poder entrar als Estats Units (*Historia de la edición en España*, 2015).

L'Editorial Grijalbo, en el moment que nosaltres ens aturem, ja que depassen els límits cronològics del nostre estudi, havia començat un període d'expansió lent però assegurat a tota l'Amèrica Llatina, amb la fixació de diverses sucursals a les capitals dels països més importants. També obriria delegació a Espanya, concretament a Barcelona. El 1962, i amb passaport mexicà, torna a Catalunya per instal·lar-s'hi definitivament. Si en els quaranta i cinquanta la intenció de Joan Grijalbo era l'exportació de llibre en espanyol des de Mèxic, durant els seixanta, setanta i vuitanta ho farà des de Barcelona. Amb la/Gràcies a la seva manera de funcionar, sense endeutaments, sense mai cap conflicte laboral, ni judici de cap mena, Joan Grijalbo va superar la crisi de deute els setanta i vuitanta amb els països hispanoamericans que en aquell període històric i econòmic tant de mal va fer a moltes editorials espanyoles.

El 1989, però, el 70 % del Grup Grijalbo passa a formar part de Mondadori; i el 1993, Berlusconi completa la compra del 30 % restant. Amb més de 80 anys, Joan Grijalbo comença una nova aventura editorial, la quarta, amb el nom de Serres (el cognom de la mare) però això ja pertany a una altra història.

³¹⁷ Ell mateix es va definir amb certa honestat: «Y siempre he seguido haciendo traducciones. O sea que yo he sido un editor, podemos decir, copión. No he inventado nada, sino he buscado el libro de éxito para traducirlo al castellano» (Millet, 1996; citat per Ferriz, 1998).

1954

Heimpel, Guillermo (1954). *Barca de Oro: la vuelta al mundo en un velero mexicano*. México, D.F.: J. Grijalbo.

Leferenz-Vavra, Hilde (1954). *El arte de la costura: método práctico para principiantes y asimismo curso práctico para las más adelantadas con 260 fotos y 200 dibujos*. México D.F.: Juan Grijalbo Editor.

Olmeda, Mauro (pseud. de Julio Luelmo) (1954). *Sociedades precapitalistas. Tomo 1. Introducción a las sociedades preclasistas*. México, D.F.: Grijalbo.

Powers, John Robert (1954). *Secretos de belleza y encanto*. México, D.F.: Grijalbo.

Ranke, Leopold von (1954). *Grandes figuras de la historia: una antología*. Wenceslao Roces. México, D.F.: Grijalbo.

Wouk, Herman (1954). *El motín del Caine: la novela de la segunda guerra mundial*. Mauro Olmeda (pseud. de Julio Luelmo). México, D.F.: [Grijalbo].

1955

Amado-Blanco, Luis (1955). *Un pueblo y dos agonías*. 2a ed. México, D.F.: Editorial Grijalbo.

Arango, Rodolfo (1955). *Pasos por el Oriente*. México, D.F.: Editorial Grijalbo.

Bartra, Agustí (1955). *Antología: cuentos policíacos y de misterio*. México, D.F.: Grijalbo.

Bowers, Claude Gernade (1955). *Misión en España: en el umbral de la Segunda Guerra Mundial, 1933-1939*. Versión española de Juan López S.; revisión de Agustí Bartra. México, D.F.: Grijalbo. VIII, 440 p.

Browne, Douglas G.; Tullet, E. V. (1955). *Bernard Spilsbury: el escalpelo de Scotland Yard*. México, D.F.: Grijalbo.

Bullock, Alan (1955). *Hitler: estudio de una tiranía. 1*. Versión española de Emma Ladd de Saro, Julio Luelmo y Amando Lázaro Ríos. México, D.F.: [Editorial Grijalbo]. (Biografías Gandesas).

Bullock, Alan (1955). *Hitler: estudio de una tiranía*. 2. Versión española de Emma Ladd de Saro, Julio Luelmo y Amando Lázaro Ríos. México, D.F.: [Editorial Grijalbo]. (Biografías Gandesas).

Bulnes, Pepe (1955). *La agenda tabasqueña*. México, D.F.: Ed. Grijalbo.

Dekobra, Maurice (1955). *Satanás no quiere más gente*. México, D.F.: Grijalbo.

La cocina clásica y moderna. (1955). México, D.F.: Ed. Grijalbo.

Lamb, Harold (1955). *Carlomagno: la leyenda y el hombre*. Versión española de Carlos Girón Cerna. México, D.F.: [Editorial Grijalbo]. (Biografías Gandesas).

Lenormand, Henri René (1955). *Una cualquiera*. México, D.F.: Grijalbo.

Nabokov, Vladimir Vladimirovich (1955). *Lolita*. México, D.F.: Grijalbo.

Páginas polacas: antología de prosistas y poetas contemporáneos. Versión española de Amaro Rosal. Revisión literaria y adaptaciones poéticas de Juan Rejano. Prólogo de José Mancisidor. México, D.F.: Grijalbo. 364 p.

Wouk, Herman (1955). *El chico de la ciudad*. México, D.F.: Grijalbo.

1956

Angelopoulos, Angelos (1956). *¿Unirá el átomo al mundo?: aspectos económicos, sociales y políticos*. Rafael de Buen Lozano. México, D.F.: Edit. Grijalbo. S.A.

De Terra, Helmut (1956). *Humboldt...* México: Ed. Grijalbo.

Grimm, Herman (1956). *Vida de Goethe*. México: Edit. Grijalbo. S.A.

Houot, Georges; Willm, Pierre Henri (1956). *El batiscafo a 4.050 metros en el fondo del océano*. México, D.F.: Grijalbo.

Institut èkonomiki (Akademiiā nauk SSSR); Ostrovitiānov, Konstantin Vasil'evich; Roces, Wenceslao (1956). *Manual de economía política*. México, D.F.: Editorial Grijalbo.

Peale, Norman Vincent; Díaz Rozzotto, Jaime (1956). *El poder del pensamiento tenaz*. México: D.F. Edit. Grijalbo. S.A.

Pearson, Hesketh (1956). *Walter Scott...* Versión española de A. Bartra. México: Ed. Grijalbo.

Symonds, John Addington (1956). *Vida de Miguel Ángel*. Wenceslao Roces México, D.F.: Grijalbo.

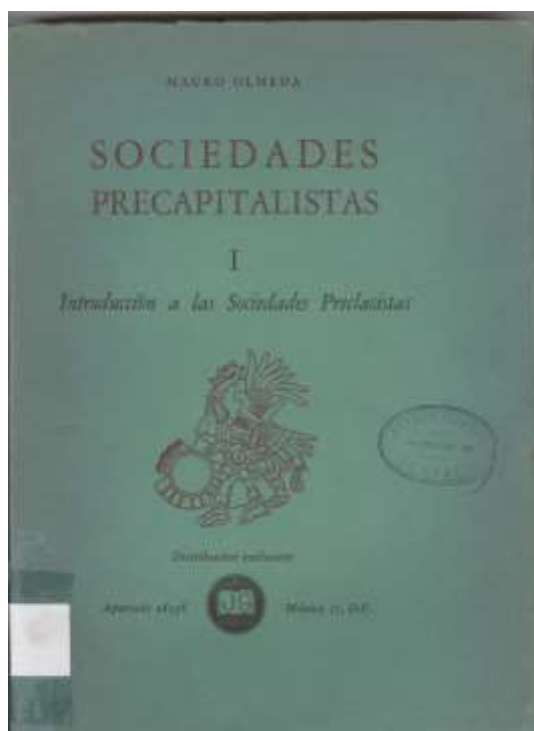
Torres, Edelberto (1956). *La dramática vida de Rubén Darío*. México, D.F.: Grijalbo.

Torres, Edelberto (1956). *La dramática vida de Rubén Darío*. Segunda edición. México: Editorial Grijalbo.

Vázquez Ocaña, Vicente (1956). *Margarita y Townsend: el romance de la renunciación*. México: Grijalbo.

Vida de Santos: con extractos de sus escritores. (1956). México: Grijalbo.

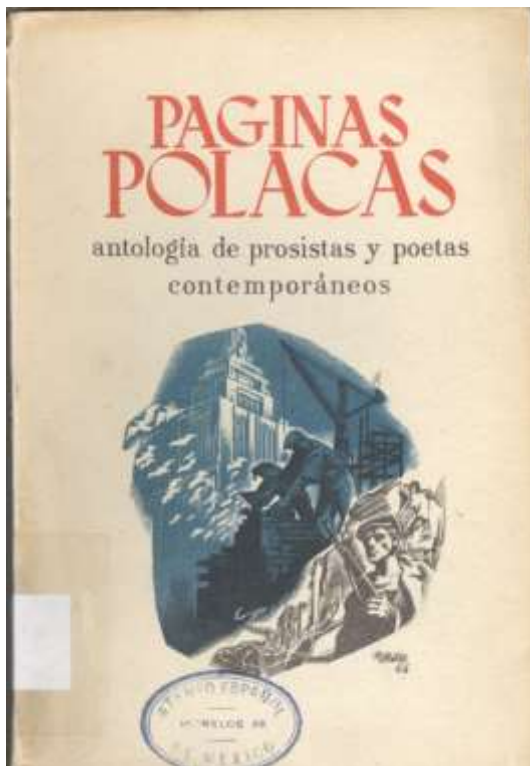
Walter, Gérard; Lamonedá, Ramón (1956). *Lenin*. México, D.F.: Grijalbo.

Olmeda, Mauro (pseud. de Julio Luelmo) (1954). *Sociedades precapitalistas. Tomo 1. Introducción a las sociedades preclásicas*. México, D.F.: Grijalbo.

Bowers, Claude Gernade (1955). *Misión en España: en el umbral de la Segunda Guerra Mundial, 1933-1939*. Versión española de Juan López S.; revisión de Agustí Bartra. México, D.F.: Grijalbo. VIII, 440 p.

Páginas polacas: antología de prosistas y poetas contemporáneos. Versión española de Amaro Rosal. Revisión literaria y adaptaciones poéticas de Juan Rejano. Prólogo de José Mancisidor. México, D.F.: Grijalbo. 364 p.

Bullock, Alan (1959). *Hitler: estudio de una tiranía. 1.* Versión española de Emma Ladd de Saro, Julio Luelmo y Amando Lázaro Ríos. 2ª ed. México, D.F.: [Editorial Grijalbo]. (Biografías Gandesa).

Font: TodoColección

[1948-1957]

Librería Madero	
Fundadors, directius i editors	Tomás Espresate Pons Enrique Naval
Adreces conegudes	Calle Madero, 12, México, D.F.
Impremtes	Imprenta Madero, Aniceto Ortega, 1358, México, D.F. Talleres Gráficos de Librería Madero. S.A.
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període	12
Matèries editades	Propaganda política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	Ediciones Multiarte, S. A. Imprenta Madero ERA

Tomàs Espresate Pons (Portbou, 1904 - Ciutat de Mèxic, 1994)³¹⁸ i Enrique Naval (Sara-
gossa, 1901 - Ciutat de Mèxic, 1958)³¹⁹ van fundar la Librería Madero cap a l'any
1948.³²⁰ Sota aquesta ensenya llibretera apareixen publicats alguns llibres, el primer
dels quals que hem pogut identificar és de 1950. Un any més tard, l'any 1951, funda la

³¹⁸ Es conserva fitxa de Tomàs Espresate Pons en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=19468&accion=4&pila=true>.

³¹⁹ No hem pogut recuperar la informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

³²⁰ Juana Zahar Vergara (2006) endarrereix aquest indici dos anys, el 1950.

Imprenta Madero,³²¹ on hi treballen dos dels fundadors que seran de les Ediciones Era: Jordi Espresate i José [Hernández] Azorín (Fèrriz Roure, 1998).

L'anàlisi detallada de l'obra que hem pogut identificar revela que Tomàs Espresate es dedica fonamentalment a proveir de serveis editorials l'Ambaixada de la URSS a Mèxic, amb la impressió d'obretes de propaganda i divulgació, i també algun particular, autor-editor. De fet, com ja s'ha vist, les Ediciones Era, continuadores de la tasca d'edició de Librería Madero, publicaran el *Boletín de información de la Embajada de la URSS*.

Obres editades

1950

La realidad soviética: en 100 preguntas y respuestas. (1950). México: Librería Madero.

1952

Esplá, Carlos (1952). * *Don Amadeu Hurtado: un liberal europeo: conferencia pronunciada a l'Orfeó Català de Mèxic el dia 8 de febrer de 1952: per Carles Esplà, introducció d'Antoni Ma Sbert.* Mèxic: Impr. Librería Madero. 29 p., [1] f. de làm. p.

1954

Frías y Soto, Hilarión; Henestrosa, Andrés (1954). *Álbum fotográfico.* [México]: Librería Madero.

León Felipe; Shakespeare, William (1954). *Macbeth o El asesino del sueño: paráfrasis de la tragedia de Shakespeare.* México: Librería Madero.

Othón, Manuel José; Zavala, Jesús (1954). *Poesía, teatro, prosa, epistolario.* México: Librería Madero.

1955

Bulganin, Nikolay Aleksandrovich; Khrushchev, Nikita Sergeevich (1955). *Discursos pronunciados durante la estancia en India, Birmania, Afganistán.* México: Librería Madero.

García Narezo, José (1955). *Aurora encadenada: poemas españoles de ira y esperanza.* México: Librería Madero.

1956

³²¹ Potser la necessitat o la voluntat d'editar el du a muntar la impremta?, no ho podem afirmar.

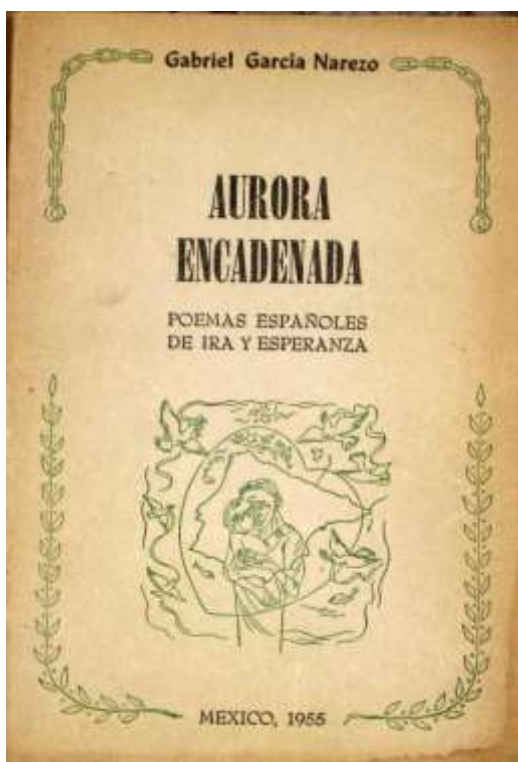
Bulganin, Nikolay Aleksandrovich; Khrushchev, Nikita Sergeevich; Unió Soviètica (1956). *El Viaje a India, Birmania, Afganistán: [en la] cuarta sesión del Sóviet Supremo de la U.R.S.S.* México: Tall. Gráf. de Librería Madero.

Carrillo, Julián (1956). *Dos leyes de física musical.* México: Los Talleres gráficos de Librería Madero.

Gazol Santafé, Antonio (1956). *Realismo y humanismo: serie de artículos sobre algunos aspectos económicos del Informe Presidencial de 10 de septiembre de 1955.* México: Editada por «Los Negocios en México» distribuida por Librería Madero.

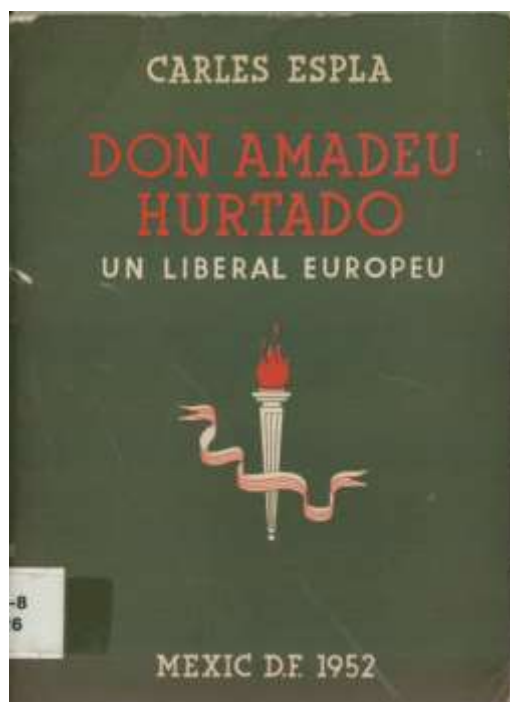
Khrushchev, Nikita Sergeevich (1956). *Informe del Comité Central del Partido Comunista de la Unión Soviética al XX Congreso del partido.* [México: Librería Madero].

Sobre la superación del culto a la personalidad y sus consecuencias. (1956). México: Impreso en los Talleres Gráficos de Librería Madero. S.A.

García Narezo, José (1955). *Aurora encadenada: poemas españoles de ira y esperanza*. México: Librería Madero.

[Font: Josep Mengual. *Negritas y cursivas*.]

Esplà, Carlos (1952). *Don Amadeu Hurtado: un liberal europeu: conferència pronunciada a l'Orfeó Català de Mèxic el dia 8 de febrer de 1952: per Carles Esplà, introducció d'Antoni Ma Sbert*. Mèxic: Impr. Librería Madero. 29 p., [1] f. de làm.

[1954-20...]

Libreros Mexicanos Unidos, S. A. (LIMUSA)	
Fundadors, directius i editors	Rafael Giménez Siles, Martín Luis Guzmán, José Noriega, Carlos Noriega, Francisco Trillas, Luis Elías, Eulogio Ripoll, Luis Fernández, Manuel Caramazana, Rafael Porrúa, Alfredo Cicerón, Jorge Rodríguez, Abelardo Fábrega, Enrique Sáinz, Froilán Trillas, Fernando Rodríguez, Carlos Césarman, Ángel Noriega, Alfonso Noriega, Jorge de la Vega
Adreces conegudes	Nazas, 55-B
Impremtes	Talleres de la Editorial Stylo. Durango, 290. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	5
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Colección Málaga Editorial Cenit (Espanya) Editorial Colón Editorial Nuestro Pueblo (Espanya i Mèxic) Estrella, Editorial para la Juventud EDIAPSA

	Editorial Diógenes Nori Noriega Editores Limusa Wiley Grupo Noriega Editores Librería Juárez (Rafael Giménez Siles) Librerías de Cristal (Rafael Giménez Siles) Librería Bellas Artes (Carlos Noriega Milera)
--	--

Libreros Mexicanos Unidos, S. A. (LIMUSA)³²² és una més de les empreses editorials en les quals trobem Rafael Giménez Siles. Hi és associat en aquesta ocasió amb una bona colla d'empresaris mexicans. De la llarga llista, hi destaquen a més de Siles, Martín Luis Guzmán i el que seria el continuador de l'empresa fins a l'actualitat, Carlos Noriega Milera.³²³

Amb un grup ampli de socis i inversors en un inici, aviat quedarà reduïda a només tres socis, el 1954; l'editorial americana Wiley entra en 1962 i, més endavant la família Noriega en serà l'única propietària. Aquesta serà ja però una història que ultrapassa els límits cronològics del nostre estudi.³²⁴

³²² Entrats en contacte amb aquesta, vam poder entrevistar Carlos Anaya Rosique i a partir d'ell, Julio Sanz Crespo i Jesús Anaya Rosique (2014), que tant ens van ajudar en les nostres recerques.

³²³ Luis Suárez ens ho descriu així: «Editorial "Libreros Mexicanos Unidos", S. A. (LIMUSA), asociado con los libreros don Martín Luis Guzmán, don José Noriega, don Carlos Noriega, don Francisco Trillas, don Luis Elías, don Eulogio Ripoll, don Luis Fernández, don Manuel Caramazana, don Rafael Porrúa, don Alfredo Cicerón, don Jorge Rodríguez, don Abelardo Fábrega, don Enrique Sainz, don Froilán Trillas, don Fernando Rodríguez, don Carlos Césarman, don Ángel Noriega, don Alfonso Noriega y don Jorge de la Vega.» (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982).

³²⁴ «Historia. Hace más de sesenta años el Sr. Carlos Noriega Milera funda Librería Bellas Artes. En poco tiempo esta librería se dio a conocer por su gran surtido de libros técnicos y científicos, tanto en inglés como en español. Una estrecha relación con clientes y futuros autores hizo ver al Sr. Noriega que las necesidades del mercado estaban muy lejos de ser cubiertas. A esto se sumaba el hecho de que el precio del libro importado -casi siempre aquél en el que se describían los avances técnicos y científicos- estaba fuera de las posibilidades económicas de algunos sectores. Algo había que hacer para publicar estos libros en español. Con la visión puesta en cubrir esa necesidad, un grupo de libreros amigos con amplia experiencia en el ramo decidieron asociarse y fundaron Libreros Mexicanos Unidos (LIMUSA), en 1954. Años más tarde la sociedad se redujo quedando sólo tres de los socios iniciales. En julio de 1962 la reconocida casa editorial norteamericana, John Wiley & Sons, se integró a Limusa dándole a la compañía un nuevo impulso con el surgimiento de la coedición Limusa Wiley. Posteriormente, los últimos socios se

Amb aquest nom de *Limusa* trobem algunes obres del 1955 al 1957, només en recollim cinc, i ens dona una imatge insignificant dels primers moments de l'editorial, el gruix és posterior a la nostra cerca; de fet el Grupo Noriega Editores, del qual Limusa és en l'actualitat un dels segells, i segons consta en les seves pròpies informacions, hauria editat des d'aleshores més de 7.000 títols, amb un catàleg amb un nombre de prop de 1.500 títols vius.³²⁵ Segons Fernando Larraz, també Noriega és el propietari majoritari de les Librerías de Cristal, l'última de les empreses de Rafael Giménez Siles i el seu grup EDIAPSA.³²⁶

separaron para dirigir sus propias empresas, dejando a la familia Noriega como única propietaria.» (Libreros Mexicanos Unidos, S.A., 2010).

³²⁵ «Durante todos estos años Grupo Noriega Editores ha publicado más de 7000 títulos, 1500 de los cuales conforman su catálogo activo. A la fecha, publica alrededor de 120 novedades y 700 reimpressiones al año, con gran penetración en todos los mercados de habla hispana.»

³²⁶ «Actualmente, Librerías de Cristal, principal superviviente de aquel primer impulso de Giménez Siles en el mundo del libro mexicano, pertenece a un grupo de accionistas, entre los cuales, Noriega Editores es el mayoritario.» (Larraz, 2016c)

1955

Bíblia (1955). *Sagrada Biblia*. Traducida de la Vulgata latina teniendo a la vista los textos originales por José Miguel Petisco de la Compañía de Jesús; dispuesta y publicada por Félix Torres Amat, con numerosas notas sacadas de los Santos Padres y expositores católicos, e introducción por José M. Gallegos Rocafull, Pbro. México: Libreros Mexicanos Unidos. 1437 p.

1956

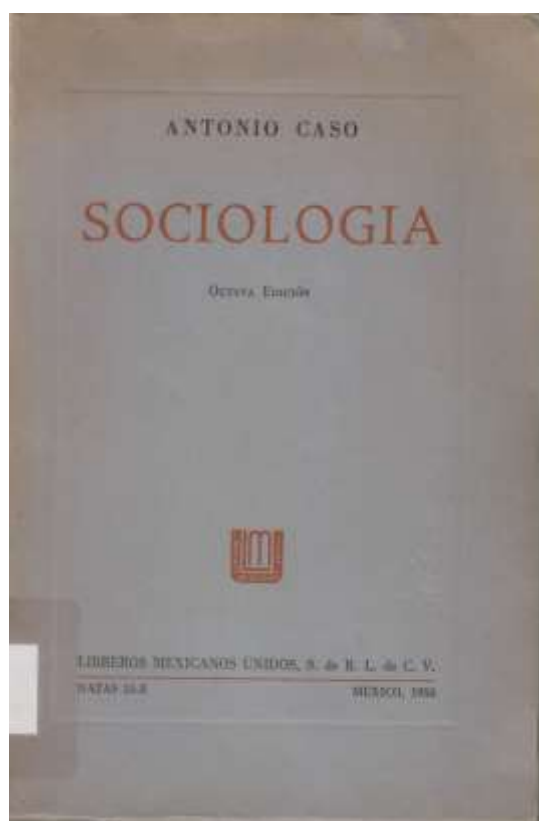
Bécquer, Gustavo Adolfo (1956). *Rimas, otras poesías y leyendas*. México: Libreros Mexicanos Unidos.

Caso, Antonio (1956). * *Sociología*. México: Libreros Mexicanos Unidos. S. de R.L. de C.V. Octava edición. Edición de 3.000 ejemplares. Talleres de la Editorial Stylo. Durango, 290. México, D.F.

Cervantes Saavedra, Miguel de (1956). *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. México: Libreros Mexicanos Unidos.

Cervantes Saavedra, Miguel de (1956). *Novelas ejemplares*. México: Libreros Mexicanos Unidos.

Sociedad de Arquitectos Mexicanos; Colegio Nacional de Arquitectos (México) (1956). *4000 años de arquitectura mexicana = 4000 years of Mexican architecture = 4000 ans d'architecture mexicaine = 4000 Jahren [sic] Architektor [sic] in Mexiko*. México: Libreros Mexicanos Unidos.

Caso, Antonio (1956). *Sociología*. México: Librerías Mexicanas Unidas. S. de R.L. de C.V.

El Libro Español

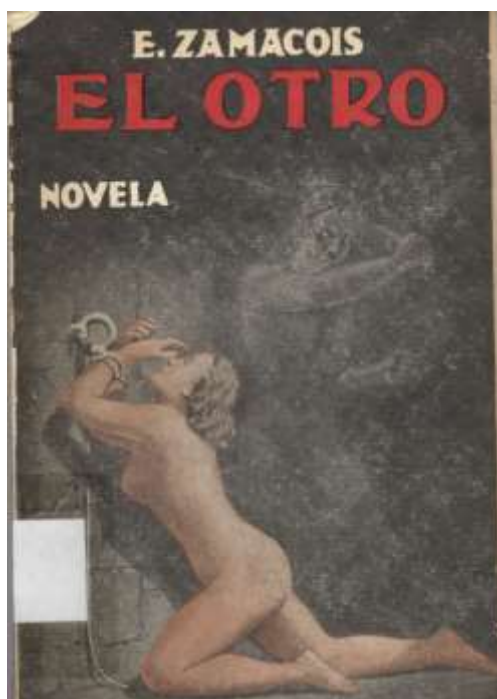
[19-- -19--]

El Libro Español	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Calle Real de Romita, 14, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	El Libro Español (Madrid)?

Per *El Libro español* és coneguda la revista que a Espanya va editar l'INLE, l'Instituto Nacional del Libro Español, entre 1958 i 1986, data en què es dissol l'INLE; en aquest cas, però, tot sembla indicar que es tracta d'una editorial purament mexicana, els autors i les temàtiques ho són, llevat d'alguns clàssics com fra Lluís de Lleó o Gustavo Adolfo Bécquer.

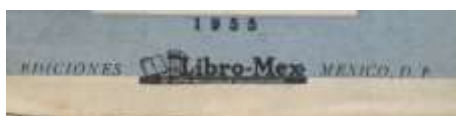
Incloem una coberta amb una reedició d'una obra d'Eduardo Zamacois (Pinar del Río, Cuba, 1873 - Buenos Aires, 1971) a El libro Español de Mèxic, novel·lista espanyol passat per l'exili mexicà i argentí.

En tot cas, no hem trobat cap dada o element que sota aquest nom es trobi una editorial formada pels refugiats, per la qual cosa i fins que no hi hagi elements que facin reconsiderar el cas, deixem fora de la llista El Libro Español.

Zamacois, Eduardo (1943). *El otro: novela*. 3ª ed. México, D.F.: El Libro Español. 244 p.

Libro Mex Editores S. de R.L.

[1955-1966]

Libro Mex Editores S. de R.L.	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa-Amic Fidel Miró Pedro Frank de Andrea
Adreces conegudes	Apartado 12196, México, D.F.
Impremtes	Talleres de la Editora Ibero-Mexicana Talleres de imprenta de la Editora B. Costa-Amic. Mesones, 14, México, D.F. Imprenta Arana, S.A. Chimalpopoca, 34, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	37
Matèries editades	Cultura mexicana, història de Mèxic, política mexicana, literatura, novel·la, poesia, història d'Espanya, política espanyola
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX) Unión Distribuidora de Ediciones Méxicolee (distribuïdora) Librerías Libro Mex Editores (cadena) Librería Studium

	México Lee
	Libro Mex Editores
	Ediciones de Andrea
	B. Costa-Amic
	Ediciones Quetzal, S.A.
	Ediciones del Caribe
	Ediciones Ibero Americanas

Ja hem parlat extensament sobre els editors Bartomeu Costa-Amic (Centelles, 1911 - Ciutat de Mèxic, 2002) i Fidel Miró i Solanes (El Pla de Santa Maria, 1910 - Ciutat de Mèxic, 1998) d'origen català i ambdós *poumistes*, també sobre el canadenc-mexicà Pedro Frank de Andrea, sovint associat als anteriors en diverses iniciatives editorials.

Libro Mex o Libro-Mex o, fins i tot, Libro Mex Editores o Libro-Mex Editores, que de tota manera el trobarem a les obres impreses, compta amb un subtítol que reafirma i és tota una declaració de principis per part dels editors: «El libro mexicano al servicio del pueblo». Aquests confirmen el seu compromís polític amb la cultura i ens donen la confirmació de l'arrelament i el compromís amb Mèxic per part dels editors refugiats en aquesta segona meitat dels anys 1950 i que venen a confirmar la nostra proposta teòrica: els editors espanyols d'autors i temes espanyols esdevenen editors mexicans d'origen espanyol que ofereixen autors i temes mexicans, sense deixar per això de seguir editant els primers.

Els anys que corresponen al nostre estudi només són dos dels onze que ens consta va estar en funcionament, n'aportarem alguns més.³²⁷ El ritme d'edició és força constant i sostingut en els primers cinc anys, editen 25 obres el 1955, 12 el 1956, 29 el 1957, 28 el 1958 i 26 el 1959, amb un pla de publicació basat en tres col·leccions essencials *Biblioteca mínima mexicana*, *Colección Lira* i *Colección Temas ibéricos*, i d'altres menors i subsidiàries a les quals també ens referirem. Les impressions es realitzaven majoritàriament als tallers de Costa-Amic.³²⁸

La primera de les col·leccions serà la *Biblioteca mínima mexicana* que s'anuncia amb la proposta: «Constituyen la Colección de obras inéditas, reimpresión de libros raros,

³²⁷ En aquest cas, i per l'interès sobre el mateix tema de la recerca, fem una excepció i incloem, a la bibliografia final i les imatges, dades de llibres que ultrapassaven l'any 1956 i arriben fins 1959.

³²⁸ «La impresión corría a cargo de los talleres de Costa quien, a cambio, recibía una amplia distribución de sus propios títulos a través de Libro Mex.» (*Fèrriz Roure*, 1999)

selecciones, antologías de literatura, historia, sociología, arte, etc. En suma, un vasto panorama nacional de valor duradero para usted y un legado para sus hijos. Aspiramos a que la BMM sea la biblioteca íntima de todo hogar mexicano.» I, en efecte, els formats i els preus eren populars, els 25 toms (23 títols, dels quals dos eren de dos volums) es podien comprar per un total de \$ 125,00 en rústica, és a dir, a 5 pesos (de 1955) el volum; un preu assequible amb uns formats de butxaca, d'aproximadament 18 cm. També se'n va fer una edició en cartoné, igualment força assequible: \$ 187,50.

La *Biblioteca* s'inaugura amb l'obra fonamental de José Joaquín Fernández de Lizardi, *El Periquillo Sarniento*. Aquesta obra de costums satírica i pintoresca publicada en els últims anys del Virregnat, i perseguida per les seves autoritats, reflecteix aquesta voluntat de mexicanitat popular i crítica. A partir d'aquest volum: història i heroïcitat nacionals, contes, llegendes, poesies, fins i tot filosofia i sociologia mexicana amb rigor, però a l'abast de tothom.

Els 25 volums de la *Biblioteca mínima mexicana* surten tots d'un sol cop durant l'any 1955 i a pesar que els editors anunciaven un nombre igual de toms en una segona sèrie o tongada, només tenim constància durant l'any 1956 de l'aparició dels números 26 al 30 d'aquesta *Biblioteca* que, pel que sembla, vindria a ser substituïda en la intenció per la *Colección Temas mexicanos*.³²⁹

La segona col·lecció rellevant en els primers anys de Libro Mex serà la *Colección Lira*, dedicada a la poesia, que comença el 1957. Aquesta també serà una sèrie eminentment popular, res de poetes d'avantguarda, antologies preparades en ocasions pels mateixos editors, com és el cas de Bartomeu Costa-Amic, on trobem els gèneres més adients per a un públic popular: *Los mejores versos de amor*; *Romancero de la Guerra de Independencia: selección poética*; *Poemas folklóricos y patrióticos: corridos de la revolución: selección para recitar*; *Poesía romántica hispanoamericana*; *Poesía romántica mexicana: antología*; *Antología: cien poetas mexicanos* (1957).

La seva dedicació i el seu compromís amb els temes mexicans no els fa oblidar el tema recurrent i pendent: Espanya, la Guerra Civil i, sobretot, la seva situació actual tràgica i d'injustícia. Libro Mex proposarà a partir de 1958 la *Colección Temas ibéricos*.³³⁰ Aquí s'hi publiquen algunes obres fonamentals, per exemple, la *Historia de la Segunda República Española* de Víctor Alba; la *Crónica de una emigración: la de los republicanos españoles en 1939* de Carlos Martínez (1959); les obres de Fidel Miró, *¿Hasta cuándo Franco?* i *¿Y España cuándo?: el fracaso político de una emigración* (1959); o la novel·la d'Isabel Palencia, *En mi hambre mando yo* (1959).

³²⁹ A les Ediciones De Andrea ja hem vist que també hi va haver una sèrie amb el mateix títol de *Biblioteca mínima mexicana*.

³³⁰ Alguns dels títols anunciats en la publicitat dels paratextos de Libro Mex no apareixen editats sota la *Colección Temas ibéricos* i ho fan sota B. Costa-Amic: la novel·la anònima *La vida inviolable* (1957), o l'obra de Francisco Tarazona, *Sangre en el cielo* (1958).

També hi ha una presència important d'autors i editors catalans, a més dels mateixos Bartomeu Costa-Amic i Fidel Miró, hi apareixen Agustí Cabruja,³³¹ amb una traducció de *Les òlibes* al castellà, *Aves siniestras* (1956), una obra que com hem vist acabava de ser editada a l'exili; Josep Maria Francès, Pere Foix...

D'altres sèries sota Libro Mex d'aquests últims anys dels cinquanta: *Colección Ave Fénix*, *Colección Documentos*, *Biblioteca deportiva*, *El Libro de oro*, *Biblioteca grandes autores* o, la ja citada, *Colección Temas mexicanos*.

Costa-Amic i Miró acaben tancant Libro Mex i cadascú seguirà en els seus projectes editorials: B. Costa-Amic i Editores Mexicanos Unidos.³³²

³³¹ Agustí Cabruja (Salt, 1911 - Ciutat de Mèxic, 1983) era un refugiat català que va treballar com a corrector de proves a UTEHA, amb Pere Calders i d'altres refugiats, va col·laborar en diversos diaris i revistes de l'exili; és autor d'una sèrie d'obres en català i castellà.

³³² «Dada la presencia en el negocio del libro que tanto Costa como Miró fueron adquiriendo cada uno por su lado, concluyeron el proyecto conjunto y Miró fundó Editores Mexicanos Unidos, empresa destinada desde sus inicios en 1954 a vender a precios bajos y editar, entre otros, títulos esotéricos que pide la gente cansada de la sociedad consumista y de la prisa.» (Fèrriz Roure, 1999)

1955

Aguayo Spencer, Rafael (1955). *Flor de moderna poesía mexicana*. México: Libro-Mex. 143 p. (Biblioteca mínima mexicana; 9).

Alba, Víctor (1955). * *Mexicanos para la historia: doce figuras contemporáneas*. México: Libro-Mex. Editores. 142 p. (Biblioteca mínima mexicana; 24). Talleres de la Editora Ibero-Mexicana.

Arellano, Jesús (1955). *Poetas jóvenes de México: antología*. México: Libro-Mex. Editores. 126 p. (Biblioteca mínima mexicana; 23).

Bermúdez, María Elvira (1955). *Los mejores cuentos policíacos mexicanos*. México: Libro Mex. 141 p. (Biblioteca mínima mexicana; 15).

Cardona Peña, Alfredo (1955). *Semblanzas mexicanas: artistas y escritores del México actual*. México: Libro-Mex. 150 p. (Biblioteca mínima mexicana; 10).

Caso, Antonio (1955). *El problema de México y la ideología nacional*. Prólogo de Leopoldo Zea. Nueva edición. México: Libro-Mex. Editores. 99 p. (Biblioteca mínima mexicana; 22).

Chavero, Alfredo (1955). *Los azteca o mexica: fundación de México-Tenochtitlan*. México: Libro-México. 142 p. (Biblioteca mínima mexicana; 3).

Cuéllar, José Tomás de (1955). *Los mariditos: novela de costumbres*. José T. de Cuéllar (Facundo). Con un prólogo de Daniel Moreno. México: Libro-Mex. 146 p. (Biblioteca mínima mexicana; 25).

Díaz Covarrubias, Juan (1955). *El diablo en México: novela de costumbres. Impresiones y sentimientos: escenas y costumbres mexicanas*. Prólogo de Pedro Frank de Andrea. México, D.F.: Libro-Mex. 135 p. (Biblioteca mínima mexicana; 4).

Fernández de Lizardi, José Joaquín (1955). *Vida y hechos de Periquillo Sarniento: capítulos 1 a 5 del libro primero; seguido de Artículos y testamento; El Pensador mexicano*. México, D. F: Libro-Mex. Ed. 136 p. (Biblioteca mínima mexicana; 1).

García Ruiz, Alfonso (1955). *Ideario de Hidalgo*. México: Libro-Mex. 254 p.

Gemelli Careri, Giovanni Francesco (1955). *Viaje a la Nueva España*. Traducido por José María de Agreda y Sánchez. Introducción de Fernando B. Sandoval. México: Ediciones Libro-Mex. 2 v. (Biblioteca mínima mexicana; 13-14).

- González Martínez, Enrique (1955). *Cuentos y otras páginas*. Selección y prólogo de Ana María Sánchez. [Viñetas de Felipe Sergio Ortega]. México: Ediciones Libro-Mex. 128 p. (Biblioteca mínima mexicana; 19).
- González Obregón, Luis (1955). *Cuauhtémoc: rey heroico mexicano*. México: Libro-Mex Editores. 94 p. (Biblioteca mínima mexicana; 6).
- Gutiérrez Nájera, Manuel (1955). *Cuentos frágiles*. Prólogo por Henrique González Casanova. [Viñetas de Felipe Sergio Ortega.]. México: Ediciones Libro-Mex. 135 p. (Biblioteca mínima mexicana; 7).
- Harcourt, Raoul d' (1955). *América antes de Colón: las civilizaciones desaparecidas*. Traducción del francés de Miguel López Atocha. México: Libro-Mex. 134 p. (Biblioteca mínima mexicana; 2).
- Maurois, André (1955). *Un arte de vivir: el arte de pensar, amar, trabajar, mandar, envejecer*. Tr. del francés de Bernabé Cuatrecasas Amorós. México: Libro-Mex. 191 p.
- Nervo, Amado (1955). *El donador de almas*. México: Libro-Mex. Editores. 151 p. (Biblioteca mínima mexicana; 20)
- Prieto, Guillermo (1955). *Prosas y versos*. Selección y prólogo de Luis González Obregón. México: Libro-Mex. 105 p. (Biblioteca mínima mexicana; 16).
- Rabasa, Emilio (1955). *La guerra de tres años; seguida de Poemas inéditos y desconocidos*. Edición y prólogo de Emmanuel Carballo. México: Libro-Mex. Editores. 103 p. (Biblioteca mínima mexicana; 12).
- Rosas Moreno, José (1955). *Libro de fábulas*. México: Libro-Mex. Editores. (Biblioteca mínima mexicana; 11).
- Toscano, Carmen (1955). *Leyendas del México colonial: (telarrelatos)*. [México]: Libro-Mex. (Biblioteca mínima mexicana; 21)
- Villaseñor y Villaseñor, Alejandro (1955). *Héroes y caudillos de la Independencia (antología): Allende, Bravo, Bustamante, Delgado, Galeana, Guerrero, Hidalgo y Costilla, Iturbide, Mina, José Ma. Morelos, Rayón*. México: Libro-Mex. Editores. (Biblioteca mínima mexicana; 5).
- Zárate, Julio (1955). *Fase final de la Guerra por la Independencia, con documentos anejos: Plan de Iguala, tratados de Córdoba, acta de Independencia*. México: Libro-Mex. (Biblioteca mínima mexicana; 7).
- Zea, Leopoldo (1955). * *La filosofía en México*. México: Libro-Mex. (Biblioteca mínima mexicana, 17-18).

1956

Alba, Víctor (1956). *Israel y Egipto: democracia o guerra en el Cercano Oriente*. México, D.F.: Libro-Mex Editores. 213 p.

Besançon, Jean Julien (1956). *Los días del hombre = Les jours de l'homme*. Tr. castellana de Ricardo de Alcázar (Florisel). México: Libro-Mex. 187 p.

Bruno Ruiz, Luis (1956). *Breve historia de la danza en México*. Grabados de pies de página de [Carlos] Mérida, Baca Servín y Balmori, [cubierta e ilustración de Felipe Sergio Ortega]. México: Libro-Mex. 143 p. (Biblioteca mínima mexicana; 28).

Cabruja, Agustí (1956). *Aves siniestras*. Traducción de José María Francés. México: Libro-Mex. 180 p. Traducción de *Les òlibes*.

Carballo, Emmanuel (1956). *Cuentistas mexicanos modernos*. Viñetas de Felipe Sergio Ortega. México: Libro-Mex. 2 v. p. (Biblioteca mínima mexicana; 26-27).

Cottler, Joseph; Jaffee, Haym (1956). *Los grandes inventores y exploradores: héroes de la civilización*. México: Libro Mex Editores. 173 p.

Cottler, Joseph; Jaffee, Haym (1956). *Héroes de la civilización*. [Por Joseph] Cottler y [Haya] Jaffee; [Tr. de Julio Luelmo, autorizada por Edit. Panamericana]. México: Libro Mex Editores. 388 p.

Madero, Francisco I. (1956). *Las memorias y las mejores cartas de Francisco I. Madero*. Selección y líneas prologales de Armando de María y Campos. México: Libro Mex Editores. 205 p.

Molina Enríquez, Andrés (1956). *Juárez y la reforma*. Prólogo del licenciado Agustín Cue Cánovas. México: Libro-Mex. 156 p.

Molins i Fábrega, N. (1956). *El Códice mendocino y la economía de Tenochtitlan: [trabajo presentado en la VI Mesa redonda de la Sociedad Mexicana de Antropología]*. Prólogo de Barbro Dahlgren. México: Libro-Mex. 90 p. (Biblioteca mínima mexicana; 30.).

Moreno, Daniel A. (1956). *Los hombres de la Reforma*. México: Libro-Mex. 137 p. (Biblioteca mínima mexicana; 29).

Velázquez, Juan Luis (1956). *Einstein: héroe contemporáneo*. México, D.F.: Libro-Mex.

...

Incloem aquests exemplars per les cobertes.

1958

Molina, Juan Manuel (1958). * *Noche sobre España: siete años en las prisiones de Franco*. [México]: Libro Mex. 184 p. (Colección Temas ibéricos). \$ 12.00. Talleres de la Editorial B. Costa-Amic. Mesones, 14, México. D.F. A la contracuberta de Isabel de Palencia, *En mi hambre mando yo*, preus de llibres de *Colección Temas ibéricos*.

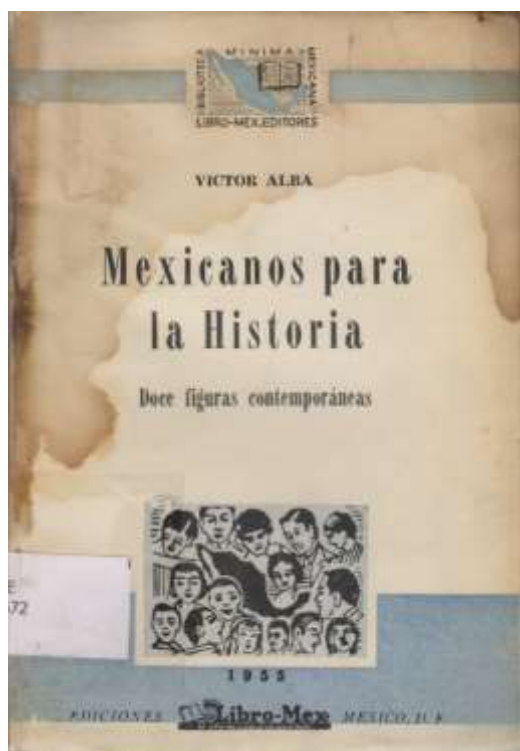
1959

Martínez, Carlos (1959). * *Crónica de una emigración: la de los republicanos españoles en 1939*. Dibujos de A. Souto. México: Libro Mex Editores. 535 p. (Colección Temas ibéricos).

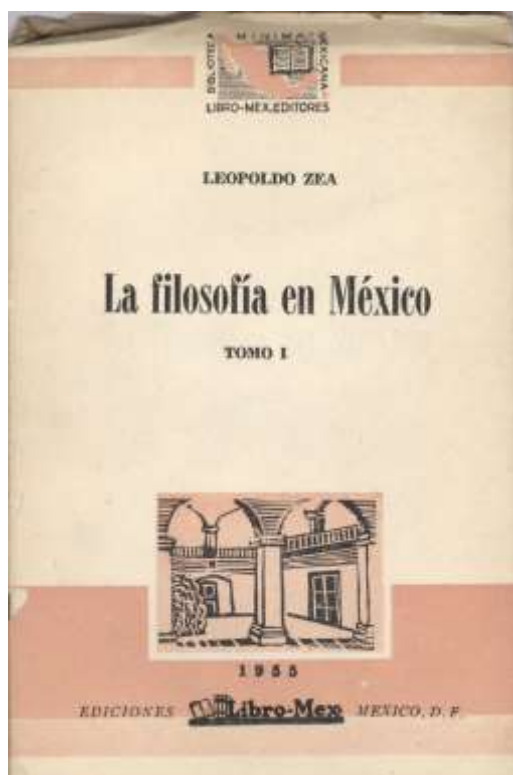
Miró, Fidel (1959). * *¿Y España cuándo?: el fracaso político de una emigración*. México: Libro Mex Editores. 238 p. (Colección Temas ibéricos). \$ 15.00. Talleres de Editorial B. Costa-Amic. Mesones, 14. México, D.F.

A la contracuberta de Isabel de Palencia, *En mi hambre mando yo*, preus de llibres de *Colección Temas ibéricos*

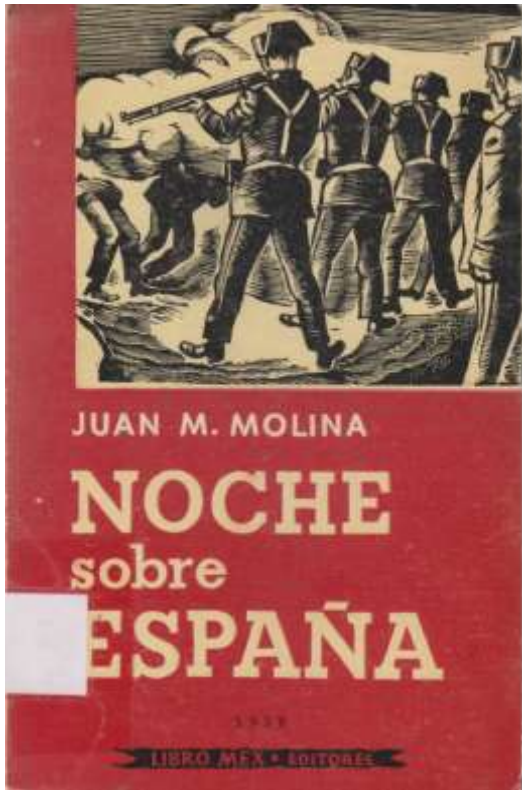
Palencia, Isabel de (1959). * *En mi hambre mando yo: novela*. México: Libro Mex. 325 p. (Colección Temas ibéricos). \$ 20.00. Talleres de imprenta de la Editorial B. Costa-Amic. Mesones, 14, México, D.F. A la contracuberta, preus de llibres de *Colección Temas ibéricos*.

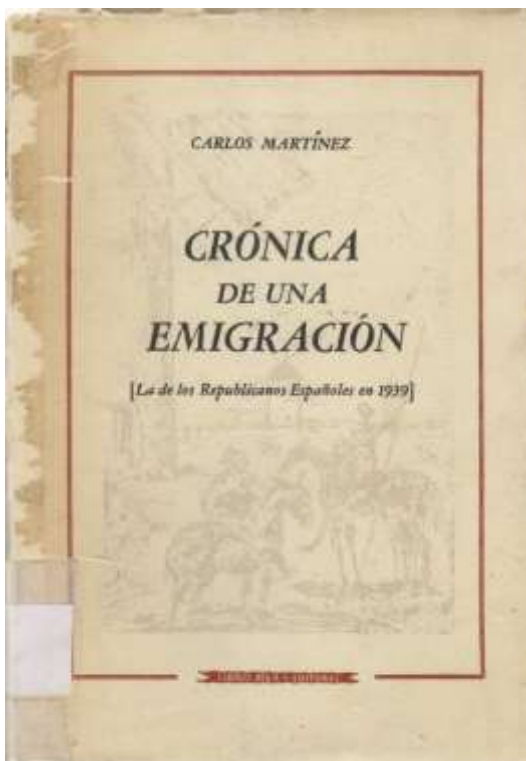
Alba, Víctor (1955). *Mexicanos para la historia: doce figuras contemporáneas*. México: Libro-Mex. Editores. 142 p. (Biblioteca mínima mexicana; 24).

Zea, Leopoldo (1955). *La filosofía en México*. México: Libro-Mex. (Biblioteca mínima mexicana; 17-18)

Molina, Juan Manuel (1958). *Noche sobre España: siete años en las prisiones de Franco*. [México]: Libro Mex. 184 p. (Colección Temas ibéricos).

Martínez, Carlos (1959). *Crónica de una emigración: la de los republicanos españoles en 1939*. Dibujos de A. Souto. México: Libro Mex Editores. 535 p. (Colección Temas ibéricos).

Miró, Fidel (1959). *¿Y España cuándo?: el fracaso político de una emigración*. México: Libro Mex Editores. 238 p. (Colección Temas ibéricos).

Palencia, Isabel de (1959). *En mi hambre mando yo: novela*. México: Libro Mex. 325 p. (Colección Temas ibéricos).

BIBLIOTECA MINIMA MEXICANA

Completar la Colección obra indiana, compuesta de libros sobre cuestiones pedagógicas, literarias, filosóficas, sociológicas, etc. En suma, en todas las ramas del saber humano desde su origen y en su grado más alto. Aprobada en 1912 por la Academia de las Letras de México.

1. FERNÁNDEZ LIZARRA	Pequeño Tratado (Cap. I-VI), de 1900 — Traducción
2. R. S. HANCOCK	Las civilizaciones desaparecidas, América 1900 de Cuba
3. A. CHAVEZ	Los agaves y maguey: Función de Teocuitlan.
4. J. DIEZ CORDERO	El diablo en México (Tratado de los diablos).
5. A. VILLARDO	Otros biográficos de libros y traducción de la Independencia.
6. L. GONZÁLEZ OYERDE	Cuadernos.
7. GUILLERMO NÚÑEZ	Cometas antiguas.
8. J. ZARATE	Por el ideal de la guerra con la Independencia.
9. R. AGUIAR S.	Flores de medicina popular mexicana.
10. A. CÁDIZ DE PENA	Señaladas mexicanas.
11. J. ROSA YBARRA	Libros de México.
12. FRANCIS BARRAS	La guerra de tres años. Poemas.
13-14. GENESIO CÁDIZ	Vicio y la Nueva España.
15. M. F. BREVINTZ	Los vapores contra políticos mexicanos.
16. GUILLERMO PEREZ	Poesía y versos.
17-18. LUIS DE LA ROSA	La filosofía en México.
19. E. GONZÁLEZ MARTÍNEZ	Cometas y otras páginas.
20. AMARILLO NÚÑEZ	El desarrollo de libros.
21. CARLOS TORRES	Legendas del México Colonial.
22. ANTONIO GARCÍA	El problema de México y el día nacional.
23. JUAN ARRIAGA	Poesías literarias de México.
24. VICTOR AGUIAR	Meditaciones para la Humanidad.
25. FERRER	Los maridillos.

En prensa y en preparación 23 títulos más.
 Precio de la Colección de 25 tomos:
 MÉXICO: \$125.00 — CAPITAL: \$185.00

Póndese a su librería preferida o directamente a:
LIBRO MEX EDITORES — Apartado 12196 — MÉXICO, D. F.

Biblioteca mínima mexicana, llista de títols i preus de la col·lecció.

HA PUBLICADO EN SU "COLECCIÓN TEMAS IBÉRICOS"

Amadeo Miayeta	SOBRE LA SITUACIÓN DE ESPAÑA (En: <i>Verne y refutación</i>). (Luzes oficiales, 178 págs.) \$ 15.00
Filip Mora	¿Y ESPAÑA CUANDO? (El futuro político de una emigración) \$ 11.00
Juan N. Molino	NOCHE SOBRE ESPAÑA (Noveles sobre las revoluciones de España). Con ilustraciones de Gudiño \$ 12.00
Dr. E. Rosner	TIRANÍA Y TEOCRACIA EN EL SIGLO XX \$ 15.00
Andrés	LA VIDA DIVULGABLE (Monografía política de un ciudadano a muerte) \$ 8.00
Francisco Yáñez	SANGRE EN EL CIELO (La Avellaneda republicana en la guerra de España). Apéndice.
Isabel de Palencia	EN MI HAMBRE MANDO YO (Novela social y política del campo socialista) \$ 25.00

EN PREENSA:

Dr. Carlo Martini	CRÓNICA DE UNA EMIGRACION
Vicente Alba	HELENA DE LA SEGUNDA REPUBLICA ESPAÑOLA
Ignacio F. Green	EL SENDO TUPINAMBA

LIBRO MEX EDITORES S. DE R. L.
 Apartado 12196 — México, D. F.

Colección Temas ibéricos, llista de preus. [Contracoberta: Isabel de Palencia. En mi hambre mando yo: novela. (1959)]

Manuel Altolaquirre Impresor

[1945-1946]

Manuel Altolaquirre Impresor	
Fundadors, directius i editors	Manuel Altolaquirre
Adreces conegudes	Belisario Domínguez, 67, México, D.F.
Impremtes	Séptima imprenta de Manuel Altolaquirre
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	17
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Séneca Isla

La història del poeta i impressor andalús és prou coneguda a través de les informacions que hem vist en l'Editorial Séneca i Isla, on podem recuperar totes les vicissituds de Manuel Altolaquirre des de la seva arribada a Mèxic des de l'Havana amb la seva dona, la també poeta Concha Méndez.³³³

Aquí només analitzarem les obres editades sota l'ensenyà d'Altolaquirre com a impressor, això és, l'obra que ell proposa amb les seves col·leccions: *El siglo de Oro*, *Los Ro-*

³³³ S'hi pot afegir, a més, força bibliografia complementària (*Los refugiados españoles y la cultura mexicana: actas de las segundas jornadas celebradas en El Colegio de México en noviembre de 1996, 1999*; Aznar Zubigaray, 2006; Valender, 1989)

mánticos i *Los Modernos*. Això és la revisió d'alguns noms de la literatura espanyola a través d'aquestes tres divisions de traç gruixut.

Les obres són de dimensions particularment petites, de 12 cm, amb una edició acurada —com sempre hem vist en Manuel Altolaguirre—, tipografia, paper, tintes i ús de paper cristall.

El gran problema que hem patit en la identificació d'aquestes obres ha estat que en ocasions se les considera com sent d'Isla i en d'altres de Manuel Altolaguirre, per la qual cosa s'observarà que algunes de les obres apareixen citades a les bibliografies dues vegades. Esperem poder aclarir aquesta separació a partir de la investigació de l'obra de l'impressor i editor.

Obres editades

1945

Arniches, Carlos (1945). * *Don verdades*. Ciudad de México: M. Altolaguirre, impresor. 207 p. (Los Modernos).

En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre, el día 18 de agosto de 1945 en la Ciudad de México.

Arniches, Carlos (1945). *Las estrellas*. Ciudad de México: Manuel Altolaguirre.

Bergamín, José (1945). * *La hija de Dios y La niña guerrillera*. Dibujos de Pablo Picasso. Ciudad de México: Manuel Altolaguirre. (Los Modernos). En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre, el día 26 de febrero de 1945 en la Ciudad de México.

Cervantes Saavedra, Miguel de (1945). * *El cerco de Numancia*. México: Manuel Altolaguirre. 140 p. (El siglo de Oro). En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre, el día 27 de enero de 1945 en la Ciudad de México.

Cervantes Saavedra, Miguel de (1945). *Entremeses; El retablo de las maravillas; La cueva de Salamanca; Los habladores; El viejo celoso*. México: Manuel Altolaguirre.

García Lorca, Federico (1945). * *Mariana Pineda*. México: Manuel Altolaguirre. 167 p. (Los Modernos).

En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre, el día 14 de marzo de 1945 en la Ciudad de México.

* *Homenaje a México y adhesión a la República española de los republicanos españoles antiguos residentes*. (1945). Idea y edición, Enrique Lumen. México, D.F.: Manuel Altolaguirre. [42] p., [1] f. de lám p. A la contraportada: cinco pesos. esp. Imprenta de la Editorial de Manuel Altolaguirre. Belisario Domínguez, 67, México, D.F.

León, Luis de (1945). *La perfecta casada*. Ciudad de México: Manuel Altolaguirre.

Molina, Tirso de (1945). * *Don Gil de las calzas verdes*. Ciudad de México: M. Altolaguirre. 235 p. (El siglo de Oro). En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre, el día 19 de febrero de 1945 en la Ciudad de México.

Pérez Galdós, Benito (1945). *La loca de la casa*. Ciudad de México: Manuel Altolaguirre.

Ruiz de Alarcón y Mendoza, Juan (1945). *El tejedor de Segovia*. Ciudad de México: M. Altolaguirre.

Tamayo y Baus, Manuel (1945). *La locura de amor*. México: M. Altolaguirre.

Valera, Juan (1945). * *Pepita Jiménez*. México: Manuel Altolaguirre. 369 p. (Los Modernos). En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre, el día 5 de octubre de 1945 en la Ciudad de México.

Vega, Lope de (1945). * *Fuente Ovejuna*. Ciudad de México: M. Altolaguirre. 173 p.

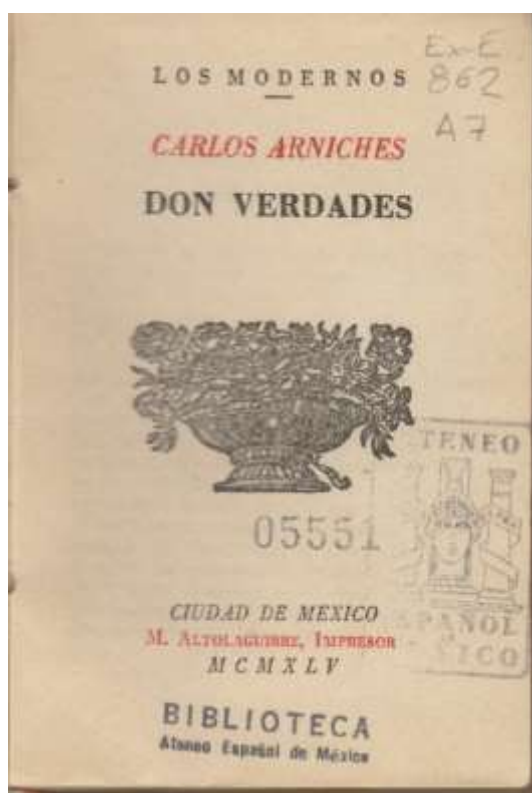
Vega, Ricardo de la (1945). *La verbena de la paloma*. Ciudad de México: Manuel Altolaguirre. Impresor.

Zorrilla, José (1945). * *Don Juan Tenorio*. México, D.F.: Manuel Altolaguirre, Impresor. 309 p. (Los Románticos).

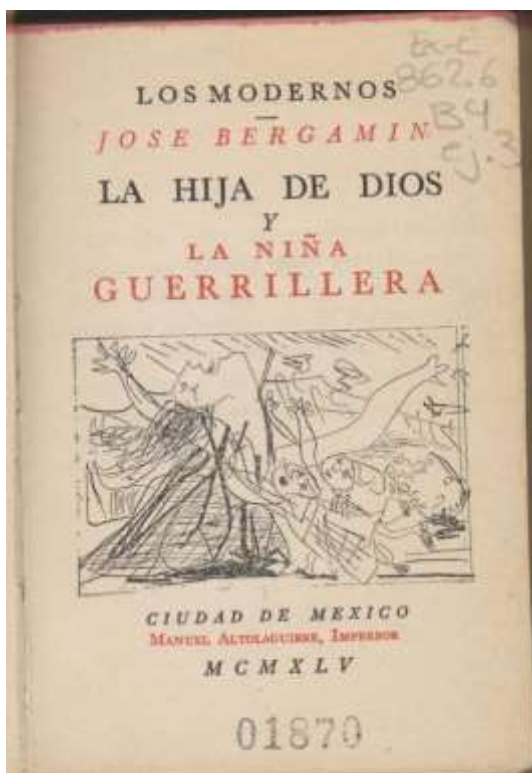
En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en la séptima imprenta de Manuel Altolaguirre, el día 26 de febrero de 1945 en la Ciudad de México.

1946

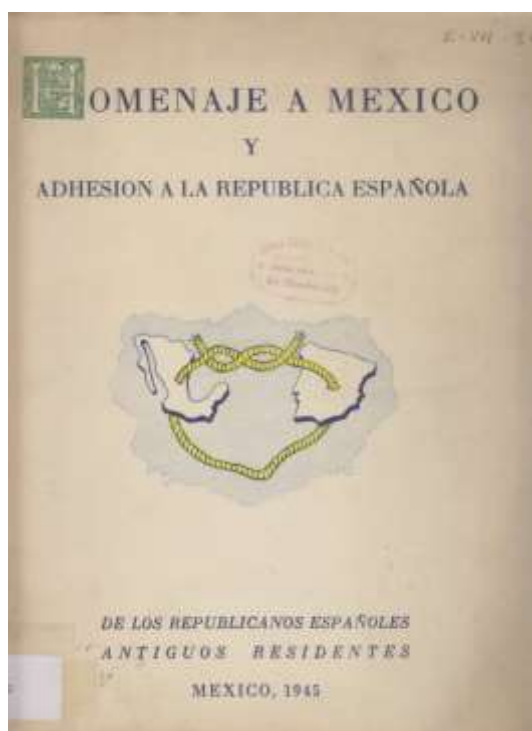
Darío, Rubén (1946). *Cantos de vida y esperanza*. Ciudad de México: Manuel Altolaguirre, Impresor.

Arniches, Carlos (1945). *Don verdades*. Ciudad de México: M. Altolaguirre, Impresor. 207 p. (Los Modernos).

Bergamín, José (1945). *La hija de Dios y La niña guerrillera*. Dibujos de Pablo Picasso. Ciudad de México: Manuel Altolaguirre. (Los Modernos).

Homenaje a México y adhesión a la República española de los republicanos españoles antiguos residentes. (1945). Idea y edición, Enrique Lumen. México, D.F.: Manuel Altolaguirre. [42] p., [1] f. de lám.

Méxicolee

[194?-19...?]

Méxicolee	
Fundadors, directius i editors«	Fidel Miró
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Ciències
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Méxicolee, en ocasions México Lee, és una distribuïdora que crea Fidel Miró i Solanes (El Pla de Santa Maria, 1910 - Ciutat de Mèxic, 1998), ens hi hem referit quan descrivíem EDIMEX.

Incloem en la relació d'editorials aquesta distribuïdora ja que ens consta que amb aquest mateix nom, Mexicolee, una empresa va publicar l'obra *Historia de las ciencias: enciclopedia sistemática para una cultura universal* (1944); tanmateix no creiem que sigui la mateixa de Fidel Miró, ja que aquest arriba en aquestes mateixes dates a Mèxic; ni en qualsevol cas tenim la certesa que sigui un projecte dels refugiats.

Obres editades

1944

Dampier, William Cecil (1944). *Historia de las ciencias: enciclopedia sistemática para una cultura universal*. México: Méxicolee. XL, 528 p.

Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.

[199? - ---]

Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.	
Fundadors, directius i editors	Jordi Costa-Amic Leonardo
Adreces conegudes	Calle de Mesones, 75, Ciudad de México
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	B. Costa-Amic Altres Costa-Amic Editores

Ja vam comentar en l'entrada d'Altres Costa-Amic Editores que els fills de Bartomeu Costa-Amic, Bartomeu i Jordi Costa-Amic Leonardo van continuar en les empreses editorials de son pare, el mític fundador de B. Costa-Amic, un dels editors refugiats a Mèxic sense dubte més prolífic.

El germà gran, Bartomeu Costa-Amic Leonardo, deixà la ciutat de Mèxic a principis dels anys 90 i continuà la tasca editorial des de Puebla amb la creació del segell Altres Costa-Amic Editores; mentre que el germà menor, Jordi, endega Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V. a la Ciutat de Mèxic.³³⁵

Per les dates de publicació, aquestes dues empreses queden fora de l'abast del nostre treball.

³³⁵ «Por razones de salud, Bartomeu tuvo que ausentarse de la ciudad de México y Jordi tomó la dirección editorial en la Ciudad de México a partir de mediados de los 1990. Hoy, ambos, vierten al sello editorial CA el fruto de su labor. Jordi, en la Ciudad de México, mediante la empresa Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V., produce libros con sello CA. Bartomeu, en la ciudad de Puebla, mediante Altres Costa-Amic, vierte obras con el sello CA. Ambas vertientes acuden así a preservar una faena, iniciada aquel lejano 1940, "por la cultura y el libro hacia un México mejor".» (Costa-Amic Leonardo, 2012).

[1952-19...]

Norgis Editores, S.A.	
Fundadors, directius i editors	José Noriega Rafael Giménez Siles
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	4
Matèries editades	Ciència, tècnica, administració i esport
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Nori Noriega Editores Limusa Wiley Grupo Noriega Editores Librería Bellas Artes (Carlos Noriega Milera)

Quan ens referíem a Limusa com una de les empreses iniciades per Rafael Giménez Siles hem abordat la relació d'iniciatives empresarials que duu Siles conjuntament amb José Noriega, un dels fundadors del Grupo Noriega Editores, un important grup editor encara en mans de la família Noriega.

L'incloem en aquesta recerca ja que així ho indica Luis Suárez, en *El exilio español en México 1939-1982* (1982),³³⁶ en qualsevol cas pensem que és una iniciativa de José Noriega a la que s'hi suma Giménez Siles. Plantegem aquesta hipòtesi pel nom de l'editorial Norgis, força similar ens sembla a les altres companyies iniciades pel propi Noriega: Nori i Noriega Editores.

En una de les obres hi participa el jurista madrileny Roberto Castrovido Gil (Madrid, 1905 - ?), arribat exiliat a Mèxic.

L'obra de Norgis que hem pogut recollir és breu en el temps, s'atura l'any 1961, i en el nombre d'obres publicades, no més enllà de set obres; creiem que aquesta proposta empresarial va ser fallida i ràpidament amortitzada.

Obres editades

1952

Quintana A., Carlos (1952). *Elementos de contabilidad industrial y de costos*. México: Norgis.

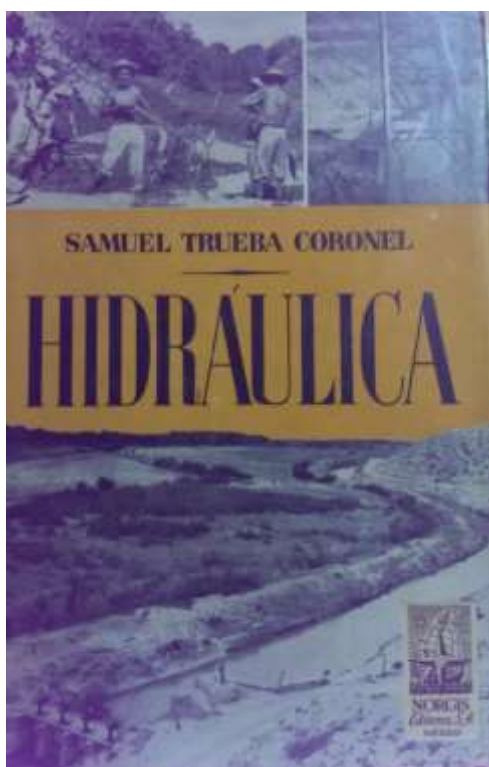
1955

Humana, René (1955). *Natación moderna*. México: Norgis.

Trueba Coronel, Samuel (1955). *Hidráulica*. México: Norgis.

Velázquez, Tomás (1955). *Guía del escalador mexicano: técnica directamente aplicada para escalar más de 40 rocas del país*. México, D.F.: Norgis Editores.

³³⁶ «Norgis Editores, S.A., asociado [Rafael Giménez Siles] con don José Noriega, especializada en libros técnicos de autores mexicanos».

Trueba Coronel, Samuel (1955). *Hidráulica*. México: Norgis.

[Font: Todocolección]

Pizkunde, Euskal-argitaratzallea

[1945-1946]

Pizkunde, Euskal-argitaratzallea	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres Gráficos Cultura Bolibar Irarkolan (Impresora Bolívar)
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Literatura, teatre i poesia
Llengües de publicació	Basc i espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Pizkunde, Euskal-argitaratzallea, que podríem traduir per *Publicacions basques: Renaiement*, va ser un projecte editorial de curta vida a Mèxic.³³⁷

D'aquesta editorial hem pogut identificar tres llibres; són obres de literatura en basc, en part traduccions del religiós Iokin Zaitegui (o Zaitegi). Com també va passar amb el català, alguns escriptors i traductors bascos van proposar empeltar la llengua basca amb les grans tradicions literàries del món a partir de la traducció de clàssics des de l'antiguitat fins a les avantguardes. Aquí trobem traduccions des de les obres de teatre de Sòfocles fins a la poesia d'Horaci, François Coppée, Henry Wadsworth Longfellow, Charles Baudelaire, Théophile Gautier, Alfred de Musset, Sully Prudhomme i Jacint Verdaguer.

Les edicions són belles en la tipografia i sòbries en les enquadernacions.

³³⁷ Quan ja feia un temps que havíem tancat el nostre inventari d'editorials vam saber de l'existència d'aquesta petita i fugissera editorial en basc a Mèxic gràcies a l'erudició i la tenacitat de Josep Mengual (2017).

No hem pogut saber, malauradament, qui hi havia darrere de les edicions Pizkunde; el jesuïta Iokin Zaitegui havia deixat Guatemala el 1944 però no sabem del cert si era a Mèxic per aquelles dates; el conegut líder nacionalista basc, Telesforo Monzón, autor d'una de les obres i aleshores conseller de Cultura del Govern basc a l'exili, sabem que era a Mèxic entre 1944 i 1946, però no podem afirmar del cert cap relació amb la creació d'aquesta editorial.

Obres editades

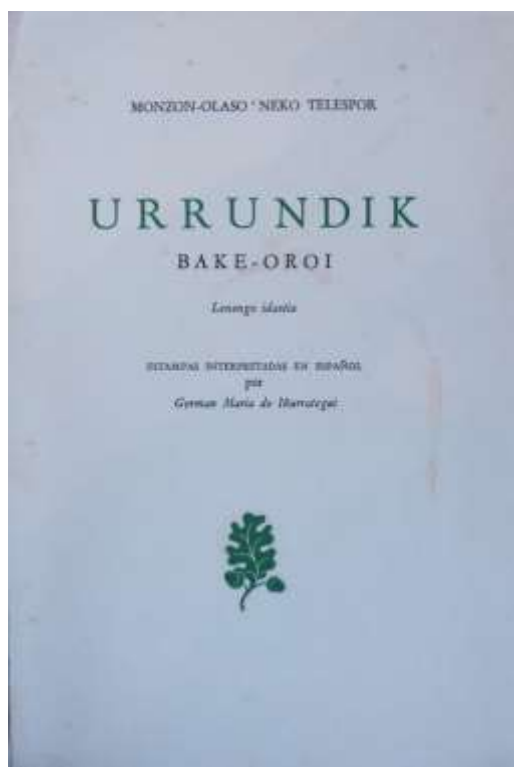
1945

Monzón, Telesforo (1945). *Urrundik: bake-oroi: lenengo idaztia*. Estampas interpretadas en español por Germán María Iñurrategui. México: [s.n.]. Impreso en los Talleres Gráficos Cultura.

1946

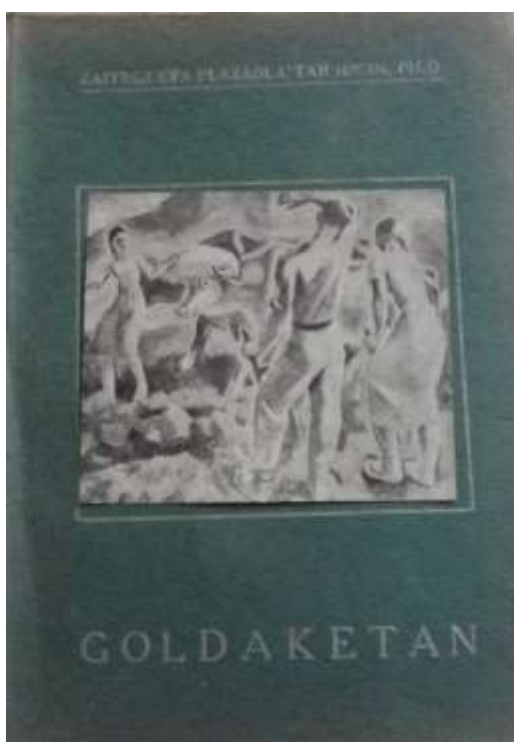
Sòfocles (1946). *Sopokel' en antzerkiak eladeratik euskeratuak*. Joaquín Zaitegui y Plazaola. Mexiko'n, D.F.: «Pizkunde» Euskal-Argitaratzaldea.

Zaitegui eta Plazaola, Iokin (1946). *Goldaketan: atzerri, euskelerri*. Mexiko'n D.F.: «Pizkunde» Euskal-Argitaratzaldea.

Monzón, Telesforo (1945). *Urrundik: bake-oro: lenengo idaztia*. Estampas interpretadas en español por Germán María Iñurrategui. México: [s.n.]. Impreso en los Talleres Gráficos Cultura.

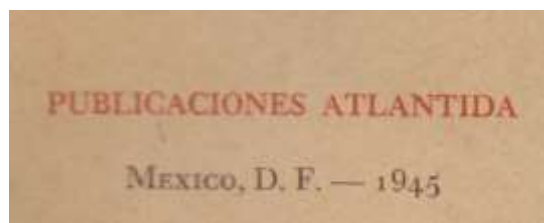
[Font: Librairie Koegui de Bayonne]

Zaitegi eta Plazaola, Iokin (1946). *Goldaketan: atzerri, euskelerri*. Mexiko'n D.F.: «Pizkunde» Euskal-Argitaratzalea.

[Font: Todocolección]

Publicaciones Atlántida

[1945?-1954]

Publicaciones Atlántida	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres linotipográficos de B. Costa-Amic
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	5
Matèries editades	Literatura, urbanisme
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Publicacions Atlàntida?

Tot són incògnites pel que fa a les Publicaciones Atlántida; per començar per la dificultat de destriar fins a quatre empreses homònimes: l'Editorial Atlántida que hem vist anteriorment, *transterrada* de l'espanyola; una segona casa de nom Atlántida però amb seu a Buenos Aires que segons Julián Amo (1945) hauria distribuït un parell de llibres a Mèxic a principis de 1940; una empresa catalana, Publicacions Atlàntida que segons Albert Manent (1989) i Teresa Fèrriz Roure (1998) hauria editat un sol llibre, i aquesta última que ens ocupa, mexicana i en castellà.

S'hi afegeix el fet que, sospitosament, l'obra única de Publicacions Atlàntida que assenyala Teresa Fèrriz Roure i que Albert Manent descriu és de Joan Cid i Mulet (Tortosa, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1982) i que les dues obres de literatura que hem pogut identificar de les Publicaciones Atlántida també són de l'escriptor i periodista tortosí arribat de l'exili de França a Mèxic l'any 1942.

Les temàtiques de Publicaciones Atlántida són dues: les obres de literatura com les de Cid i Mulet mencionades i obres de temàtica urbanística. L'únic aspecte en el qual

coincideixen són que les caplletres dels títols de les cobertes sempre són en roig. Una pura coincidència?, és un argument més que feble, i el podem rebatre a partir de l'afirmació que n'hem vist algun exemple més de llibres de l'època que usen aquest recurs tipogràfic, com per exemple el mateix *Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* compilat per Julián Amo (1945).

Per tot plegat, per resoldre aquests sets i nous i cartes que no lliguen, caldria recuperar totes les obres publicades sota aquesta ensenya, els seus paratextos i més informació que ara se'ns escapa i que de ben segur farà canviar algunes de les informacions aquí aportades, tant pel que fa a la història del projecte com també a la mateixa relació de títols que força a les palpentos i sense massa seguretat hi hem relacionat.

Obres editades

1945

Cid i Mulet, Joan (1945). * *La ruta incògnita: novela*. México, D.F.: Publicaciones Atlántida. 309 p. En el colofó: Terminóse la impresión de este libro, el día 4 de octubre de 1945, en los talleres linotipográficos de B. Costa-Amic, en la ciudad de México, para Publicaciones Atlántida. Precio: \$ 6.00 Mex. Extranjero: \$ 1.40 U.S.

1948

Aragón Echeagaray, Enrique (1948). * *Los siete pecados capitales del urbanismo*. México: Publicaciones Atlántida. 133 p. En el colofó: Los siete pecados del urbanismo, se terminó de imprimir el día 15 de octubre de 1948, en los Talleres de la Editorial B. Costa Amic, S. de R. L., bajo supervisión de su autor.

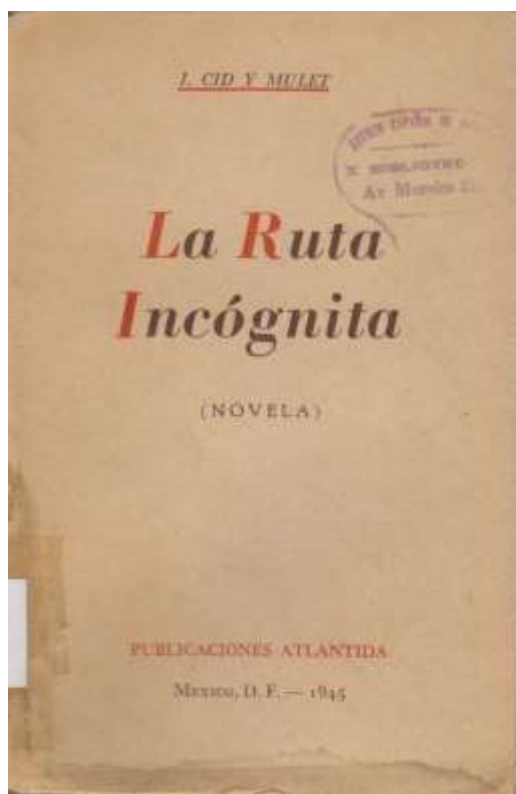
Cid i Mulet, Joan (1948). *Nosotros los locos*. México: Atlántida.

1953

Aragón Echeagaray, Enrique (1953). *México: ciudad multiforme*. México, D.F.: Publicaciones Atlántida.

1954

Govela González, Fernando (1954). *La huelga en los servicios públicos...* México: Atlántida.

Cid i Mulet, Joan (1945). *La ruta incógnita: novela*. México, D.F.: Publicaciones Atlántida. 309 p.

Aragón Echeagaray, Enrique (1948). *Los siete pecados capitales del urbanismo*. México: Publicaciones Atlántida. 133 p.

Publicaciones Culturales

[1964 -?]

Publicaciones Culturales	
Fundadors, directius i editors	Abelard Fàbrega Esteva
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Papelería La Protectora Editorial Reverté Mexicana ³³⁸

Segons Judith Moris Campos, Abelard Fàbrega i Esteva (Cabanes d'Empordà, 1894 - Mèxic, 1991)³³⁹ i ³⁴⁰ va ser un mestre, pedagog i editor que va arribar a Mèxic en acabar la Guerra Civil pel juny de 1939. Després de treballar com agent comercial i de col·laborar amb diverses cases editorials, va fundar la Papelería La Protectora al centre històric de la ciutat. El 1964 va crear l'editorial Publicaciones Culturales (*Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*, 2016).

Aquesta editorial queda per tant cronològicament fora del nostre estudi.

³³⁸ Abelard Fàbrega i Esteva hauria col·laborat en la creació de la filial de l'Editorial Reverté de Barcelona a Mèxic (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992).

³³⁹ En el Registro Nacional de Extranjeros en México es conserva la fitxa amb les dades de la seva arribada a Mèxic: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=20823>>.

³⁴⁰ Segons el *Diccionari dels catalans d'Amèrica* (1992), el segon cognom s'escriuria amb «b» Abelard Fàbrega i Esteva; segons Moris Campos, Abelard Fàbrega i Esteva. En el Registro, amb «b».

[1940-1941]

Publicaciones Panamericanas ³⁴¹	
Fundadors, directius i editors	Bartomeu Costa Amic Julián Gorkin (pseud. de Julián Gómez) Sidney Kluger ³⁴²
Adreces conegudes	Apartado Postal 110, México, D.F.
Impremtes	B. Costa-Amic?
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	8
Matèries editades	Política, història contemporània
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Libres Ediciones Quetzal B. Costa-Amic Biblioteca Catalana

³⁴¹ A la llista de Carlos Martínez a *Crónica de una emigración* (1959) aquesta apareix erròniament citada com «Publicaciones Americanas».

³⁴² Sovint apareix la referència d'uns germans Kluger d'origen polonès, per exemple (Fèrriz Roure, 1998): «Uns mesos després, també amb el seu amic Gorkín, Costa-Amic endegà les Publicaciones Panamericanas, amb l'ajut econòmic de dos germans jueus d'origen polac, els Kluger», aparentment es refereixen a Sidney Kluger (Nova York, 1912-San Francisco, 2006), fundador del Book Bank USA. De son pare sabem que era Adolph Kluger un jueu d'origen hongarès; no sabem l'origen de sa mare, Julia Gottlieb. Els germans es deien Irving i Milton Kluger, quan es parla en plural dels germans Kluger sabem sobretot que es refereix a Sidney Kluger, però no sabem si es tracta d'un d'ells (Irving o Milton) o de tots dos. (*Sidney Kluger: obituary*, 2006).

Com ja ens hi hem referit, el primer projecte en el qual col·labora Bartomeu Costa-Amic a Mèxic és les Ediciones Libres, i ho fa amb el seu company també *poumista*, Julián Gorkin (pseud. de Julián Gómez, Benifairó de les Valls, 1902 - París, 1987). La segona empresa seran aquestes Publicaciones Panamericanas de la mà també de Julián Gorkin i amb uns socis capitalistes, els germans Kluger.

L'editorial proposava traduccions de novel·les fetes per exiliats i llibres molt relacionats amb la situació política mundial, els preus eren ajustats a la qualitat: \$ 2,00, \$ 2,50, \$ 3,00. Compta amb tres col·leccions: *Las Mejores novelas*, amb portades molt acolorides i obres d'autors moderns francesos: Giono, La Farge... (1940) i també de l'exiliat Ramon J. Sender (1941); la sèrie *Los Grandes hombres*, que comença per *Héroes de civilización* (Cottler, 1941); i finalment, la col·lecció *Útil y agradable*, que s'anuncia en la publicitat i que havia d'editar l'èxit *El arte de conseguir y conservar un marido* de Dorothy Dix.³⁴³

Algun dels títols que s'anuncien en la publicitat de les obres de Publicaciones Panamericanas s'acabaran editant a Quetzal, per exemple *Hombres contra Hitler*, *Hernán Cortés*, *Mexicayotl...* (Cahen, 1941; Sender, 1940a; Sender, 1940b).

El projecte que volia ser atractiu, per la modernitat dels continguts i dels formats, acabà també fracassant per les dificultats de la distribució i la falta de beneficis. Els germans Kluger van deixar d'invertir i Publicaciones Panamericanas va haver de tancar.

³⁴³ Aquesta obra l'acabaria publicant el mateix Costa-Amic l'any 1955, amb traducció d'Ernestina de Champourcin, i de la qual es van arribar a vendre 40.000 exemplars (Mengual, 2014). Aquest èxit anunciat, que no es va publicar, probablement podria haver donat vida a Publicaciones Panamericanas?, mai ho sabrem.

1940

Pivert, Marceau (1940). * *¿A dónde va Francia?: de Versalles a Compiègne*. Traducción de Enrique Adroher; prefacio de Julián Gorkin. México, D.F.: Publicaciones Panamericanas. 252 p. Precedeix al títol: De Versalles a Compiègne. Apartado Postal, 110, México, D.F. Precio: \$ 3.00.

1941

Campos, Alberto (1941). *Cristianos y nazis en Sudamérica*. México: Publicaciones panamericanas.

Cottler, Joseph (1941). *Héroes de la civilización*. México, D.F.: Publicaciones Panamericanas.

Giono, Jean (1941). *Retoño: novela*. México, D.F.: Publicaciones Panamericanas.

La Farge, Oliver (1941). * *El indio y su destino: novela*. Prefacio de Ramón J. Sender, traducción de Ceferino Palencia. México: Publicaciones Panamericanas. 331 p. \$ 3.00.

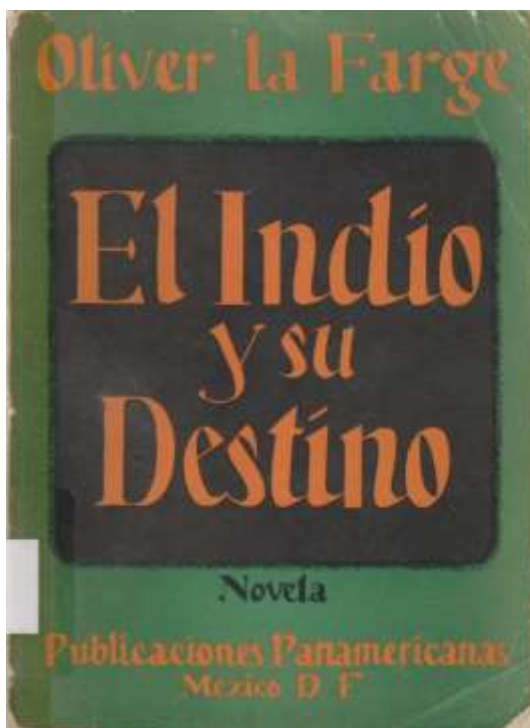
Sender, Ramón J. (1941). * *Orden público: o. p.* México: Publicaciones Panamericanas. 200 p.

Servín, Felipe (1941). *Héroes de América: biografías de los héroes y caudillos de la independencia del continente americano*. México, D.F.: Publicaciones Panamericanas.

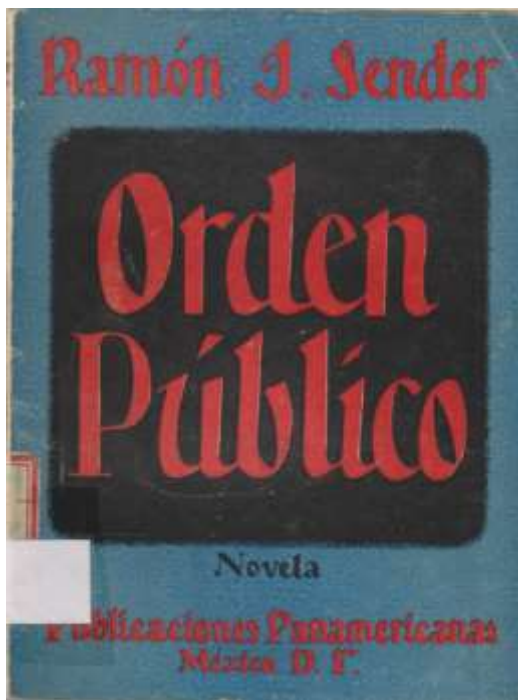
Wallace, Henry A. (1941). *¿Qué hará Norteamérica?* Traducción de Carmen de la Mesa. México, D.F.: Publicaciones Panamericanas.

Pivert, Marceau (1940). *¿A dónde va Francia?: de Versalles a Compiègne*. Traducción de Enrique Adroher; prefacio de Julián Gorkin. México, D.F.: Publicaciones Panamericanas. 252 p.

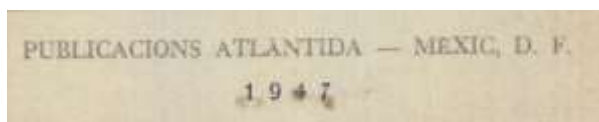
La Farge, Oliver (1941). *El indio y su destino: novela*. Prefacio de Ramón J. Sender; traducción de Ceferino Palencia. México: Publicaciones Panamericanas. 331 p.

Sender, Ramón J. (1941). *Orden público: o. p.* México: Publicaciones Panamericanas. 200 p.

Publicitat de la col·lecció *Las Mejores novelas* [Font: Sender (1941)]

[1947]

Publicacions Atlàntida	
Fundadors, directius i editors	Joan Cid i Mulet?
Adreces conegudes	---
Impremtes	B. Costa i Amic, Ciutat de Mèxic
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Publicaciones Atlántida?

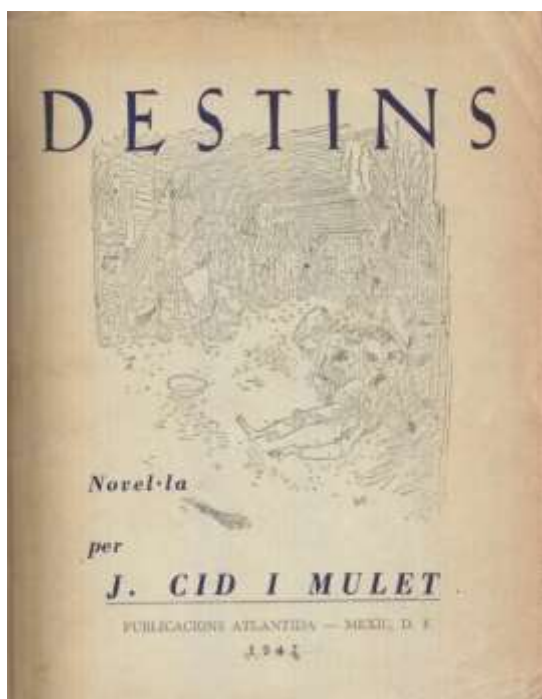
Ja hem parlat de les incògnites que tenim sobre les quatre editorials de nom Atlàntida/Atlàntida quan ens hem referit a les Publicaciones Atlántida i, en especial, el dubte que teníem sobre aquestes Publicacions Atlàntida que segons Albert Manent (1989) i Teresa Ferriz Roure (1998) haurien editat un sol llibre; i que tant a Atlántida com a Atlàntida era present Joan Cid i Mulet (Jesús, Tortosa, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1982).³⁴⁴

Obres editades

1947

Cid i Mulet, Joan (1947). * *Destins: novel·la*. Mèxic: Publicacions Atlàntida. 198 p. En els preliminars: Edició a cura de l'autor. En el colofó: Aquest llibre fou acabat d'imprimir el dia 15 d'abril de 1947, en els obradors d'impremta de B. Costa i Amic, a la Ciutat de Mèxic.

³⁴⁴ No n'hem pogut recuperar informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

Cid i Mulet, Joan (1947). *Destins: novel·la*. Mèxic: Publicacions Atlàntida. 198 p.

Queromón Editores

[195?-19...]

Queromón Editores	
Fundadors, directius i editors	Sr. Quero (sic)
Adreces conegudes	Calle Narváez nº 49, Madrid (sucursal de Madrid)
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	Còmics
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Librería Juárez

El *maestro* Martí Soler i Vinyes³⁴⁵ es va referir a un català de nom Quero en la primera de les entrevistes que ens va acordar, el 2013, com treballant a la Librería Juárez i que, més tard, fundaria Queromón Editores.

Aquesta informació la repeteix i l'amplia a «En los puestos de producción, había más españoles que mexicanos y Fondo se convirtió en una escuela editorial», capítol que s'inclou en el catàleg de l'exposició *Literaturas del exilio: México* (Guillamón, 2007): «[Martí Soler i Vinyes] Trabajó en la Librería Juárez, junto al Caballito. "Era de un catalán establecido en Chile, el señor Quero, que tenía una editorial, Queromon Editores, en Chile y México. Allí trabajó también el poeta Agustí Bartra y sobre todo su hermano, el padre del sociólogo Armando Bartra, que ejercía de administrador. El director, el señor Almendros, también era refugiado"» La transcripció és de Julià Guillamon.

Segons Andrés Álvarez (2017), Queromón era una «Empresa mexicana radicada en México D. F., fundada por un español exiliado tras la guerra civil, con librerías tanto en México como en Chile. La empresa desarrolló una labor de distribución de publicacio-

³⁴⁵ Incloem el títol de *maestro* a l'amic Martí Soler Vinyes perquè s'hi referien així sempre els mexicans amb els quals he parlat al llarg d'aquests anys. Evidentment, no té res a veure amb la tauromàquia.

nes mexicanas de historietas desde los primeros años cincuenta, y también de otros países latinoamericanos pues tenía delegaciones en Buenos Aires y Río de Janeiro, aparte de en Barcelona y en Madrid (en este caso, con domicilio en la c/. Narváez nº 49).»

No n'hem pogut obtenir més dades,³⁴⁶ en tot cas, Queromón Editores sembla que a Mèxic publica a partir de finals dels cinquanta i queda per tant fora de la nostra cronologia.

³⁴⁶ En el Registro Nacional de Extranjeros en México no es conserva cap fitxa d'un Quero que ens pugui donar alguna pista, per la qual cosa tampoc podem donar testimoni fefaent de la seva condició d'exiliat.

Ramon Solans Lavall

[1965-1969]

Ramon Solans Lavall	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	Història de l'agricultura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	---

Pel que hem arribat a recuperar,³⁴⁷ Ramon Solans Lavall era un exiliat català a Mèxic que va publicar un parell d'obres a càrrec seu sobre història agrària: *Evolución de la agricultura y la reforma agraria* (1965) i *El Proceso social, agrario y cooperativo de Cataluña* (1969).³⁴⁸

Ambdues edicions queden cronològicament però fora de l'abast de la nostra recerca.

³⁴⁷ *Història agrària dels Països Catalans* (2006).

³⁴⁸ En el Registro Nacional de Extranjeros en México no es conserva cap fitxa de Ramon Solans Lavall.

Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, SCL.

[1939-1943]

Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, SCL.	
Fundadors, directius i editors	SERE?
Adreces conegudes	---
Impremtes	La mateixa impremta
Nombre de publicacions aproximades localit-zades dintre del període (fins 1956)	8?
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ-ades	---

En una de les converses mantingudes amb Martí Soler Vinyes (2013) ens va parlar de la Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, S.C.L. com una impremta fundada pel SERE; si bé hem recuperat algunes obres publicades en aquests tallers, dubtem de si vam entendre bé o vam anotar incorrectament les dades: en la tesi exhaustiva d'Aurelio Velázquez, *La otra cara del exilio: los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México (1939-1949)*, de ben segur hi apareixeria (Velázquez Hernández, 2012). En aquest sentit, no l'hem trobada però sí trobem, per exemple, la informació sobre la Industrial Gráfica, S.A. creada amb el finançament del CTARE, però no la S.C.L. a la qual es referia Soler Vinyes.

En la identificació de les obres la Sociedad Cooperativa de Artes Gráficas Comerciales ens apareix com a impremta-editora o com a impressora proveïdora de serveis editorials per a institucions com ara La Casa de España, Séneca o el Fondo de Cultura Económica... Per exemple *Música y sociedad en el siglo xx* (Salazar, 1939) o *Cornucopia de México* (Moreno Villa, 1940), editats per La Casa de España en México; també el *Códice mendocino* (1943) que apareix en el catàleg del Colegio de México com editat per Radio Mil. Hem localitzat també dues col·leccions: *Luz sobre España* i *Biblioteca de historia militar mexicana*; cadascuna amb una sola obra.

Com sovint hem vist, una part de la producció editorial d'aquests anys de 1940 a Mèxic, trobem certes hesitacions en els peus d'impremta, en un punt que avui ens semblaria tan clar: la divisió entre editor i impressor, o fins i tot la figura de l'autor-editor. D'aquí ens temem que en la bibliografia que ara reproduïm hi podria haver duplicacions.

També en la llista ens sorprèn un salt en el temps, de 1943 a 1951 no ens apareix cap obra; sense poder-ho confirmar, no descartem que no es tracti d'una altra empresa tipogràfica, el nom d'Artes Gráficas Comerciales és prou comú, o bé que no n'haguem sabut trobar tota la producció.

1941

Olivera Toro, Jorge (1941). *Breve ensayo sobre la naturaleza de la sentencia final dictada en materia civil, sujeta al recurso de apelación: tesis para obtener el título de abogado*. México, D.F.: [Artes Gráficas Comerciales].

1942

Avilés, René (1942). *El profesor Vidriera: precedido de El retablo de maese Pedro*. México: Talleres de la Sociedad cooperativa «Artes Gráficas Comerciales».

Benavides, Manuel D. (1942). *Los nuevos profetas*. México: Artes Gráficas Comerciales.

Chávez Orozco, Luis (1942). *El sitio de Puebla, 1863*. México, D.F.: [Artes Gráficas Comerciales]. (Biblioteca de historia militar mexicana).

Paz Paredes, Margarita de (1942). *Sonaja: poemas*. México: Artes Gráficas Comerciales.

Quintero Álvarez, Alberto (1942). *Nuevos cantares y otros poemas*. México: Artes Gráficas Comerciales.

Revueltas, José (1941). *Los muros de agua*. México: [Talleres de la Sociedad Cooperativa «Artes Gráficas Comerciales»].

1943

Códice Mendocino (1943). [México]: Artes Gráficas Comerciales.

1951

Asociación Cívica Álvaro Obregón (México) (1951). *Álvaro Obregón: Celaya, 15 de abril 1915: en el aniversario de su sacrificio, 17 de julio de 1951*. México: Artes Gráficas Comerciales.

[1943]

Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L.	
Fundadors, directius i editors	Carlos Romero Giménez
Adreces conegudes	Calle Humboldt, México, D.F.
Impremtes	Imprenta Cima, Luis Moya, 90-A. Impresor Talleres Linotipográficos Jorge Briones
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Història militar
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Revista hispano lusitana</i> <i>Defensa nacional: revista española de técnica militar</i>

La Sociedad Mexicana de Publicaciones de R[esponsabilidad] L[imitada] és l'aventura editorial del coronel Carlos Romero Giménez (Madrid, 1890 - Ciutat de Mèxic, 1978) un oficial lleial a la República en la seva arribada a l'exili mexicà,³⁴⁹ amb l'ajuda dels seus fills Carlos Romero Ortega i María del Carmen Romero Ortega (coneguda pel nom de casada, Carmen Romero de Rayo).³⁵⁰

³⁴⁹ Es conserva la seva fitxa al Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=13193&accion=4&pila=true>>.

³⁵⁰ Es conserven les fitxes dels dos germans al Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=13207&accion=4&pila=true>>. <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=13215&accion=4&pila=true>>.

En l'entrevista que vam fer a Carmen Romero de Rayo (2013) vam poder entendre l'origen, el funcionament i el final d'aquesta empresa especialitzada en temàtica i història militar.

Carlos Romero Giménez va ingressar a l'exèrcit el 1908, va ser un militar d'èxit i prestigi, condecorat a la Guerra d'Àfrica amb la Laureada de San Fernando, és empresonat i separat de l'exèrcit amb el grau de tinent d'Infanteria per haver format part de moviments republicans contraris a la dictadura de Primo de Rivera.

Amb l'arribada de la República torna a Madrid per col·laborar amb el nou règim. És enviat com a agregat comercial en l'Ambaixada d'Espanya a Lisboa, el 1931 i 1932, i a partir d'aquest fet té la seva primera experiència amb l'edició quan funda i dirigeix la *Revista hispano lusitana: revista mensual de comercio, industria y agricultura*. Madrid: Editorial Hispano Lusitana, 1932-1933.

Amb l'aixecament militar de juliol de 1936 es reincorpora a l'exèrcit amb el grau de capità. Per la seva defensa heroica, pel novembre del primer any de guerra del Puente de los Franceses de Madrid —aquell fet d'armes va evitar que la capital no caigués en mans dels rebels— va ser ascendit a tinent coronel. Durant la Guerra també editarà i dirigirà *Defensa nacional: revista española de técnica militar*. Madrid: [Talls. Socializados S.U J.G.(C.N.T.)], 1937-1938.

Acabada la Guerra passa a França on col·laborarà amb la Resistència, la Gestapo el farà presoner i serà torturat. Totes aquestes experiències les explicarà a l'obra publicada a Mèxic en la Sociedad Mexicana de Publicaciones: Romero Giménez (1943). *Bajo las garras de la Gestapo: 36 días en capilla*.

Finalment escapat de França, arriba amb part de la família a Mèxic a bord del *Nyassa* pel maig de 1942. Segons les fonts consultades (Bravo, 2011, Romero de Rayo, 2013) a Mèxic reprèn l'edició de *Defensa nacional* amb d'altres militars exiliats i en cooperació amb les forces armades mexicanes; no hem pogut però recuperar ni identificar en aquest sentit cap publicació fins ara.

En qualsevol cas, de l'experiència bèl·lica i editorial decideix el 1943 crear una editorial especialitzada en tècnica militar i en la història militar recent; aquesta serà la Sociedad Mexicana de Publicaciones de R. L. que fundarà amb l'ajuda del fills; Carlos Romero Ortega, havia acabat d'arribar a Mèxic aquell mateix any, amb alguns recursos econòmics que ajudarien a engegar l'empresa.

Segons Carmen Romero de Rayo (2013), l'editorial tindrà les oficines al carrer de Humboldt, ben a prop del parc de l'Alameda i el passeig de la Reforma.

A l'editorial hi participen el cartellista valencià Josep Renau (València, 1907 - Berlín Est, República Democràtica Alemanya, 1982) i el pintor i cartellista publicitari Gerardo Li-

zarraga (s.d, 1905-1983).³⁵¹ Es poden veure les signatures de Renau en el llibre *De Alamein a Túnez* (Flórez, 1943) i de Lizarraga en *Bajo las garras de la Gestapo* (Romero Giménez, 1943).

Carmen Romero de Rayo que va viure aquesta curta experiència comentava que son pare, el coronel Romero Giménez, era un bon estratega militar però no sabia de gestionar una editorial; la distribució era un problema greu, els llibres es venien pel carrer, per bars i cafès «con una petaquita», això és, amb una petita maleta penjada al coll, amb preu fixos sobre els quals el coronel i editor mai en va permetre el regateig.

Un any i tres obres després, l'editorial va haver de tancar per falta de viabilitat.

Obres editades

1943

Arauz, Álvaro (1943). * *La guerra al día*. 1ª ed. México: Sociedad Mexicana de Publicaciones. 305 p. Impreso en México. Imprenta Cima, Luis Moya, 90-A. Precio: 5 pesos

Flórez, Enrique (1943). * *De Alamein a Túnez: la marcha victoriosa del 8.º ejército*. México D.F.: Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L. 126 p. Impresor Talleres Linotipográficos Jorge Briones. Precio: 2,50 pesos

Romero Giménez, Carlos (1943). * *Bajo las garras de la Gestapo: 36 días en capilla*. Prólogo del Prof. [José] Mancisidor. Epílogo de J. P. Williams. México: Sociedad Mexicana de Publicaciones. 267 p. Precio: 4 pesos.

³⁵¹ Gerardo Lizarraga havia estat el primer marit de la coneguda pintora surrealista mexicana d'origen català Remedios Varo (Anglès, 1908 - Ciutat de Mèxic, 1963).

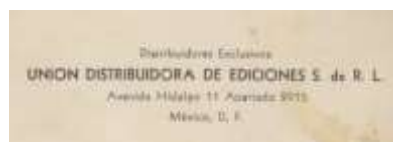

Flórez, Enrique (1943). *De Alamein a Túnez: la marcha victoriosa del 8.º ejército*. México D.F.: Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L. 126 p.

Romero Giménez, Carlos (1943). *Bajo las garras de la Gestapo: 36 días en capilla*. Prólogo del Prof. [José] Mancisidor. Epílogo de J. P. Williams. México: Sociedad Mexicana de Publicaciones. 267 p.

Unión Distribuidora de Ediciones S. de R.

[1942-1945]

Unión Distribuidora de Ediciones S. de R. L.	
Fundadors, directius i editors	Ricard Mestre i Ventura
Adreces conegudes	Avenida Hidalgo, 11, Apartado, 2915, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	24
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Biblioteca Social Reconstruir Ediciones Hermes Editorial Hermes Imprenta Minerva <i>Mundo libre</i>

Vam presentar l'obra editorial de Ricard Mestre i Ventura (Vilanova i la Geltrú, 1906 - Ciutat de Mèxic, 1997) amb les Ediciones Hermes, reproduïm aquí però els aspectes més essencials: Mestre havia estat un llibertari autodidacta; gran lector i aficionat a l'escriptura, també va adquirir una certa experiència els anys trenta en l'edició de revistes i diaris. A finals de 1938 és allistat i esdevindrà milicià de la cultura, al final de la Guerra Civil és internat al camp d'Argelers. Pel juliol de 1939, arriba a Mèxic a bord de l'Ipanema. En els primers moments al país ven llibres per a l'Editorial América però ben aviat fundarà les Ediciones Minerva.

La Unión Distribuidora de Ediciones S[ociedad] de R[esponsabiliad] L[imitada] era, pel que hem pogut arribar a saber, una distribuïdora que en algun moment va publicar alguns llibres utilitzant la marca com a segell editorial. Aquesta edició es va dedicar en

els dos primers anys, creiem, a fer de serveis editorials, això és, a permetre l'edició d'originals i alhora a establir lligams comercials amb Intercontinental. Les obres publicades sota la col·lecció divulgativa i pedagògica *Cuadernos de cultura*, una sèrie que de vegades apareix sota el segell de la mateixa col·lecció, Cuadernos de Cultura, pel nom de la impremta, o per Intercontinental; o pel de la Unión Distribuidora de Ediciones, S. de R. L.

Aquesta col·lecció s'inaugura amb *La vida íntima de los griegos* (1944), com a primer volum de la col·lecció i s'allargarà, que haguem pogut identificar, fins el 23, Verrill (1945), *Antiguas civilizaciones de América*, és a dir, una durada de dos anys. Com es podrà veure, no hem pogut localitzar i identificar-ne tots 23; dos números, el 2 i el 4 no hem estat capaços d'identificar-los.

Els traductors de les obres de *Cuadernos de cultura* que hem pogut identificar són també refugiats: José Bullejos Sánchez (Romilla, Granada, 1899 - Mèxic, 1975), Félix Gil Mariscal (s.d.), Mariano Granados Aguirre (Sòria, 1897 - Mèxic, 1972), o versions fetes a Espanya, com l'obra del comte de Segur traduïda per Alberto Lista.

En aquesta distribuïdora també hi treballarà, com a gerent, Fidel Miró; recordem que Mestre i Miró tenien un passat llibertari comú (Fèrriz Roure, 1998).

Obres editades

1942

Gil-Albert, Juan (1942). *Poetas místicos españoles: Fray Luis de León, Santa Teresa, San Juan de la Cruz*. México, D.F.: Unión Distribuidora de Ediciones.

Médiz Bolio, Antonio; Abreu Gómez, Ermilo; Henestrosa, Andrés (1942). *Literatura indígena moderna: A. Médiz Bolio, E. Abreu Gómez, A. Henestrosa*. México: Unión Distribuidora de Ediciones S. de R. L.

1943

Estrada, Manuel (1943). * *Hitler en la luna*. México: Unión Distribuidora de Ediciones, S. de R. L. 133 p.

Fernández de Lizardi, José Joaquín (1943). *Noches tristes y día alegre*. México: [Unión Distribuidora de Ediciones].

Unamuno, Miguel de; Jarnés, Benjamín (1943). *Páginas líricas*. México: [Unión Distribuidora de Ediciones].

1944

Aub, Max (1944). *Diario de Djelfa*. [México: Unión Distribuidora de Ediciones S. de R. L.]:

Darwin, Charles (1944). *Los más curiosos animales de América*. México: Unión Distribuidora de Ediciones. (Cuadernos de cultura; 3).

Drew, John Grahame (1944). *El mundo de los microbios*. [México: Unión Distribuidora de Ediciones?]. (Cuadernos de cultura; 9).

Lamartine, Alphonse de. *Gloria y desventura de Cristóbal Colón*. [México: Unión Distribuidora de Ediciones]. (Cuadernos de cultura; 10).

Mandagro, S. (1944). *El hombre por dentro*. México: Unión Distribuidora de Ediciones. (Cuadernos de cultura; 6).

Oliveira Martins, Joaquim Pedro (1944). *La civilización ibérica*. México: Unión Distribuidora de Ediciones. (Cuadernos de cultura; 7-8).

Philippe, Henri. (1944). *Socorros de urgencia...* Traducción de José Bullejos. [México: Unión Distribuidora de Ediciones?]. (Cuadernos de cultura; 11-12).

Soagrand, M. (1944). *Rostro y carácter*. México: Unión Distribuidora de Ediciones. (Cuadernos de cultura; 4).

Solís, Antonio de (1944?). *La conquista de Nueva España*. México: [Cuadernos de Cultura]. (Cuadernos de cultura; 5).

Stewart, John Alexander (1944). *La vida íntima de los griegos*. México: Unión Distribuidora de Ediciones. (Cuadernos de cultura; 1).

1945

Bonilla Marín, Gabriel (1945). *Teoría del seguro social*. México: [Unión Distribuidora de Ediciones].

Gueren, Williams (1945). *El mundo de los insectos*. México: [Unión Distribuidora de Ediciones, s. de r.l.]. (Cuadernos de cultura; 15).

Kirkpatrick, F. A. (1945). *La conquista de América del Sur*. México: [Unión Distribuidora de Ediciones]. (Cuadernos de cultura; 19).

Malfatti, Bartolomeo (1945). *Hombres y razas*. México: [Unión Distribuidora de Ediciones]. (Cuadernos de cultura; 13).

Moreux, Théophile (1945). *Para comprender la astronomía*. Traducción de Mariano Granados. [México: Unión Distribuidora de Ediciones?]. (Cuadernos de cultura; 18).

Pieron, Henri, (1945). *Psicología experimental*. Traducción de Félix Gil Mariscal. México: [Unión Distribuidora de Ediciones]. (Cuadernos de cultura; 16).

Segond, E. (1945). *Las antiguas civilizaciones*. México: Unión Distribuidora de Ediciones: Editorial Intercontinental. (Cuadernos de cultura; 17).

Segur, Louis-Philippe, Comte de (1945). *España en la edad moderna*. Traducción de Alberto Lista. México: Unión Distribuidora de Ediciones. (Cuadernos de cultura; 20-22).

Verrill, A. Hyatt, (1945). *Antiguas civilizaciones de América*. México, D.F.: Unión Distribuidora de Ediciones. (Cuadernos de cultura; 23).

Estrada, Manuel (1943). *Hitler en la luna*. México: Unión Distribuidora de Ediciones, S. de R. L. 133 p.

*Unión Tipográfica Editorial Hispano
Americana UTEHA*

[1938-197...]

Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA	
Fundadors, directius i editors	José María González Porto, fundador i propietari Estanislau Ruiz Ponseti, gerent Julio Sanz Sáinz, gerent
Adreces conegudes	Avenida de la Universidad, 767, México 12, D.F.
Impremtes	Talleres Gráficos de la Nación (Paton, 1943); «Editorial Intercontinental». 13 Poniente 262. Colonia Sta. María Insurgentes. México, D.F. (Davies, 1948); Impresora Galve, S.A. Callejón de San Antonio Abad, nº 39. México, D.F. (Hernández Ruiz, 1954)
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	172
Matèries editades	Salut, comptabilitat, llibre tècnic, història, obres de referència (diccionaris i enciclopèdies)
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Acrópolis Editorial González Porto Montaner y Simón Occidente Renacimiento

La Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana³⁵² va ser, probablement, l'editora de llibres tècnics i científics més important en llengua espanyola de la seva època, això és, la de les dècades de 1940 i 1950. El seu fundador i propietari va ser José María González Porto (Torrevedra, Pontevedra, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1975) que ha sortit diverses vegades en aquesta recerca i com ja ha estat dit, va ser clau en l'edició mexicana de mitjan segle XX, amb la creació d'aquesta Unión Tipográfica a Mèxic a finals del anys trenta.³⁵³ UTEHA edita manuals tècnics de medicina i cirurgia, de gestió, administració i comptabilitat, grans obres de referència com el *Diccionario enciclopédico* de deu volums i dos apèndixs que evocàvem en la introducció.

La pregunta clau és en aquest cas, però, prèvia i de tipus classificatori: González Porto era un emigrat o el considerem exiliat?, és evident, i ara ho veurem, que a UTEHA treballaran una gran quantitat d'exiliats.

Reproduïm la informació que hem pogut recuperar: José María González Porto³⁵⁴ és un fill de l'emigració econòmica gallega que arriba a Cuba amb dotze anys, on ben aviat entrarà en relació amb la venda i producció de llibres. A Cuba, el 1922 funda l'Editorial González Porto que ens consta funciona a l'illa fins a principis dels quaranta. González Porto, amb molts lligams amb l'edició espanyola i, en especial, de les cases editorials de Barcelona, té intenció de deixar Cuba per fer negocis des d'una capital més ben posicionada i s'instal·la a la ciutat comtal per molt poc temps. L'any 1936, la Guerra el farà desistir definitivament i el 1939 s'instal·larà al Districte Federal i es nacionalitzarà mexicà.

Aquests mesos a Barcelona el 1936 i la seva sortida d'Espanya, fan de González Porto un exiliat?, creiem que no del tot. Teresa Ferriz Roure tampoc el considera així (1998). De tota manera, incloem aquí alguns apunts.

UTEHA era com una petita illa d'exiliats, hi col·laboren una gran quantitat de refugiats espanyols i catalans en funcions de gestió com ara els gerents: Estanislau Ruiz Ponsetí i després Julio Sanz Sáinz, o de tècnics i intel·lectuals que dirigeixen col·leccions, fan traduccions, revisen edicions, corregeixen proves o, més, creen continguts: Odón de

³⁵² La forma amb la que apareix en els peus d'impremta és sovint la mateixa Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana, les sigles UTEHA mai no es presenten d'aquesta manera, les ciutats iberoamericanes on hi tenien representació: Buenos Aires, Caracas, Guatemala, l'Havana, Lima, Montevideo, Rio de Janeiro, Santiago de Xile, i tancant el peu i en tipografia força més destacada: Mèxic.

³⁵³ Les dates ballen segons els autors, hi ha que la situen el 1937, molts d'altres el 1938. Nosaltres hem pogut identificar una obra de 1937: Dambrin, Louis; Torres Torija, José; Castro Villagrana, José (1937). *Urgencias de cirugía: cuadros clínicos, conducta a seguir*.

³⁵⁴ González Porto era (fou??) una figura ben aviat al país, apareix al *Who's who* de Mèxic (Hilton; Martin, 1946).

Buen y del Cos (Zuera, Saragossa, 1863 - Ciutat de Mèxic, 1945), Agustí Cabruja i Auguet (Salt, 1911 - Ciutat de Mèxic, 1983), Pere Calders (Barcelona, 1912-1994), Pedro Carrasco Garrorena, (Badajoz, 1883 - Ciutat de Mèxic, 1966), Francesc Carreras Roura (s.d.), Ernestina Champourcín (Vitòria, 1905 - Madrid, 1999), Marí Civera (València, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1975), Julio Colón Manrique (Barcelona, 1888 - Ciutat de Mèxic, 1982), Juan José Domenchina (Madrid, 1898 - Ciutat de Mèxic, 1959), Luis Doporto Marchori (s.d.), Albert Folch i Pi (Barcelona, 1905 - Ciutat de Mèxic, 1993), Ángel Gaos y González Pola (Oriola, 1908 - Ciutat de Mèxic, 1990), Gabriel García Narezo (Barcelona, 1916 - s.d.), Josep Maria Giménez Botey (Barcelona 1911-1974), Leoncio Gómez Vinuesa (s.d.), Mariano Granados Aguirre (Sòria, 1897 - Ciutat de Mèxic, 1982), Vicenç Guarnier Vivancos (Maó, 1893 - Ciutat de Mèxic, 1981), Jorge Hernández Millares (Gran Canària, 1911 - Ciutat de Mèxic, 1966), Julio Luelmo (Villalarbo, Zamora, 1906 - Madrid 1986), Pere Matalonga i Montoto (Calella, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1947), Agustín Millares Carlo (Las Palmas de Gran Canaria, 1893-1980), Josep Ma. Miquel i Vergés (Arenys de Mar, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1964), Lluís Nicolau d'Olwer (Barcelona, 1888 - Ciutat de Mèxic, 1961), Ceferino Palencia Álvarez-Tubau (Madrid, 1882- Ciutat de Mèxic, 1962), Antonio Ramos Espinós (s.d.), Luis Recasens Sitges (Ciutat de Guatemala, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1977), Enrique Rioja Lo Bianco (Santander, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1963), Josep Roure-Torent (Barcelona, 1902 - Ciutat de Mèxic, 1955), Marcel Santaló i Sors (Camallera, Girona, 1905 - Girona, 1994), Miguel Santaló i Parvorell (Vilaür, Girona, 1888- Guadalajara, Jalisco, 1962), Juan Sapiña Camaró (Cullera, 1905 - Ciutat de Mèxic, 1974), Manuel Tagüeña Lacorte (Madrid, 1913 - Ciutat de Mèxic, 1971), María Teresa Toral Peñaranda (Madrid, 1911-1994)... i de ben segur ens en deixem més.

El catàleg d'UTEHA ben aviat es va caracteritzar per una proposta de traducció d'obres científiques i tècniques (especialment nord-americanes) que eren capdavanteres en diverses àrees. Aquestes traduccions no són simplement això, sovint hi ha un procés d'adaptació i reescriptura per a un públic castellanoparlant amb un poder adquisitiu i un nivell de coneixements força alts (no són simples manuals educatius o de divulgació).

Les obres estan perfectament editades, començant per la tria dels continguts i per la qualitat i correcció dels seus textos, són molt bones edicions, amb paper de qualitat, formats compactes i enquadernacions sòlides i robustes, del tipus d'obres de referència (enciclopèdies, diccionaris, manuals, etc.) que han de durar en ambients professionals i tècnics. A pesar dels continguts i preus, hi ha per part de l'editora la voluntat de fer arribar els diccionaris i les enciclopèdies a un públic ben ampli, en aquest sentit hi ha propostes de quotes de subscripció de les obres com la que incloem en les imatges dels annexos.

La capacitat d'edició i la qualitat del producte, rar en l'edició en llengua espanyola, farà que aviat UTEHA esdevingui una indústria potent. Aquesta és la descripció que en fa Teresa Fèrriz Roure (1998):

«Por cuestiones de índole económica... [Estanislau Ruiz Ponsetí] se embarcó en un nuevo proyecto, aún más ambicioso: la gerencia de la editorial UTEHA (Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana), iniciada por el emigrado gallego José González Porto; éste, después de una estancia de unos años en Cuba dedicado también al negocio editorial, se instaló definitivamente en México, donde impulsó esta casa especializada en el ámbito técnico y científico. La UTEHA, con el tiempo, se convirtió en una de las pocas editoriales de habla española que llegó a tener empresas propias por toda Latinoamérica, e imprimió además en países europeos como Alemania, o asiáticos, como el Japón.

Como Grijalbo, Ruiz ofreció muchas posibilidades de trabajo a los desterrados. Algunos de ellos colaboraron en UTEHA mientras encontraban una ocupación mejor remunerada y más adecuada a su formación —como ocurrió en el caso, por ejemplo, de Lluís Nicolau d'Olwer, quien de ministro de Economía y gobernador del Banco de España pasó a corrector de pruebas durante sus primeros meses en México—; otros continuaron allí durante muchos años, como el mismo Pere Calders, quien realizó incontables ilustraciones para los libros de UTEHA, sobre todo para el *Diccionario enciclopédico* que, desde sus inicios, tuvo como asesores a los mejores especialistas del exilio: Albert Folch i Pi, en farmacia; Marcel Santaló, en matemáticas y astronomía; Miquel Santaló, en geografía; el valenciano Juan Sapiña, en letras; el menorquín Francesc Carreras Roura, en química; Lluís Ferran de Pol, en letras, etc. Mención aparte merece la colaboración en UTEHA de Julio Sanz Sáinz, "verdadero e incansable motor humano, de capacidad increíble y a quien tanto debe la industria editorial en México, por su siempre desinteresada tarea en favor del libro mexicano."

Aun a riesgo de olvidar a otros muchos, la lista de catalanes colaboradores de UTEHA se completa con los nombres de Agustí Cabruja y Pere Matalonga, que trabajaron como correctores de estilo; Carles Parés, redactor del capítulo «Operatoria urogenital» del tratado Técnica operatoria, editado en 1951 y el maestro Ramon Costa Jou, incorporado a UTEHA a su regreso de Cuba, en 1969. También Josep Roure-Torrent, Vicenç Guarner Vivancos y el ilustrador Josep Maria Giménez Botey colaboraron en la editorial de González Porto durante muchos años.» (Fèrriz Roure, 1998)

La recuperació de les obres editades per UTEHA no ha estat gens fàcil i pensem poder-la completar amb catàlegs de l'editorial coetanis; ara mateix hi ha una desigualtat important de novetats i producció per anys que ens fan sospitar que la nostra identificació d'edicions té força llacunes. En part pot ser per la complicació bibliogràfica que

suposa la transcripció del nom de l'editorial, que si bé apareix en els peus d'impremta sempre com Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana, i les sigles UTEHA no hi apareixen, en la nostra cerca l'hem trobada per no menys de mitja dotzena de formes possibles: la Unión ja dita, UTEHA, Uteha, U.T.E.H.A., Unión Tipográfica, Unión Tipo., Editorial Hispano-Americana, etc.

Obres editades

1937

Dambrin, Louis (1937). *Urgencias de cirugía: cuadros clínicos, conducta a seguir*. Versión por José Torres Torija con la colaboración de José Castro Villagrana. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1938

Coviello, Nicola (1938). *Doctrina general del derecho civil*. Leonardo Coviello (ed.). Traducción por el abogado Felipe de J. Tena; concordancias de derecho mexicano por el abogado Raúl Berrón Muce. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. Traducción de la 4ª ed. italiana rev. por Leonardo Coviello.

Davies, Ernest Coulter (1938). *Auditoría*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Davies, Ernest Coulter (1938). *Curso completo de contabilidad: auditoría*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Himmelblau, David (1938). *Curso completo de contabilidad de la Northwestern University*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Himmelblau, David (1938). *Fundamentos de contabilidad*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Himmelblau, David (1938). *Indicaciones para los que estudian sin el auxilio de un maestro*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Himmelblau, David (1938). *Manual para maestros que sirve de guía para la enseñanza colectiva: ampliado el texto y notas de las lecciones y señalando de la mejor manera de utilizar los juegos de práctica: problemas y soluciones*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Himmelblau, David (1938). *Principios de contabilidad*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Majocchi, Andrea (1938). *Vida de cirujano*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Ponce, Aníbal (1938). *Psicología de la adolescencia*. Prólogo de Raúl Cordero Amador. México [etc.]: Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana.

Pugliese, Angelo (1938). *Fisiología*. México: Ed. Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Spivack, Julio L. (1938). *Técnica quirúrgica en las operaciones abdominales*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Stander, Henricus J. (1938). *Obstetricia: libro de texto para estudiantes y médicos*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Zuckermann, Conrado (1938). *Viaje de un cirujano*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1939

Gillespie, Cecil Merle (1939). *Introducción a la contabilidad*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Ponce, Aníbal (1939). *Psicología de la adolescencia*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Tinen, John Víctor (1939). *Curso completo de contabilidad: contabilidad avanzada*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1940

Bode, B.H. (1940). *Teorías educativas modernas*. Traducido por Manuel Gallardo. Revisado por Brenes y Cordero Amador. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. 274 p.

[Informació extreta del *Boletín bibliográfico mexicano*, mayo 1940]

Carnelutti, Francesco (1940). *Metodología del derecho*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Gillespie, M.B.A. [et al.]. (1940). *Procedimiento contable para los costos estándar*. Traducido al español por Julio Freyssimer Morin. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. 528 p. (Curso completo de contabilidad; 11)

[Informació extreta del *Boletín bibliográfico mexicano*, mayo 1940]

Himmelblau, David (1940). *Investigaciones para usos financieros*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hirschman, Louis Jacob (1940). *Sinopsis de las enfermedades anorrectales*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Zahorsky, John (1940). *Sinopsis de pediatría*. México: Unión Tipo. Hispano-Americana.

Zuckermann, C. (1940). *Viaje de un cirujano*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. 142 p.

[Informació extreta del *Boletín bibliográfico mexicano*, enero 1941]

1941

Adams, John (1941). *Evolución de la teoría educativa*. Versión castellana de Ricardo D. Alduvín. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. 383 p. (Biblioteca Clásicos y modernos de educación UTEHA).

Bray, William G. (1941). *Sinopsis de los métodos bioquímicos de laboratorio*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Crossen, Harry Sturgeon (1941). *Ginecología operatoria*. México, D.F.: Ed. Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hardy, John Andrew (1941). *Sinopsis de diagnóstico quirúrgico de las enfermedades agudas del abdomen*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Litzenberg, Jennings Crawford (1941). *Sinopsis de obstetricia*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Millot, Albert (1941). *Las grandes tendencias de la pedagogía contemporánea*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Samuels, Saul S. (1941). *Enfermedades de las arterias periféricas*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Saucier, Weems Aurelius (1941). *Conceptos modernos sobre educación*. Versión castellana de Ricardo D. Alduvín. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. 498 p. (Biblioteca Clásicos y modernos de educación UTEHA).

1942

Bodansky, Meyer; Bodansky, Oscar (1942). *Bioquímica de la enfermedad*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Herrmann, George R. (1942). *Sinopsis de enfermedades del corazón y las arterias*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Nelson, Andrew (1942). *Introducción a la intervención de cuentas: con respuestas a las preguntas y soluciones a los problemas*. Versión al español por Germán Sergio San Miguel y Pag. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Reed, Homer Blosser (1942). *Psicología de las materias de enseñanza primaria*. Versión castellana de Manuel Gallardo. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. (Colección Biblioteca clásicos y modernos de educación UTEHA).

1943

Finney, H. A.; Fernández Cepero, Manuel de J. (1943). *Curso de contabilidad introducción*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Lawrence, W. B. (1943). *Contabilidad de costos*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Paton, William Andrew (1943). * *Manual del contador*. Director de la traducción Roberto Casas Alatríste. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. Talleres Gráficos de la Nación.

Phillips, H. B. (1943). *Geometría analítica*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1944

Bethea, Oscar W. (1944). *Anuario de terapéutica general*. Versión por Ramón Beltrán Tapias; prólogo de Héctor Roselló. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Cipes, Richard L. (1944). *Arte de recetar y formulario para dentistas*. Traducción al castellano por Julio Colon M.; con la colaboración de F. Calderón Caso. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Dick, Georg F. (1944). *Anuario de patología y clínicas médicas 1943*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Finney, H.A. (1944). *Curso de contabilidad superior*. Traducción al castellano revisada por M. de J. Fernández Cepero. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Pla i Armengol, Ramon (1944). *Estudio sobre tuberculosis: bacteriología, patogenia, clínica*. México: Ed. Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1945

De Lee, Joseph Bolivar (1945). *Principios y práctica de obstetricia*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Goodman, Louis Sanford; Gilman, Alfred (1945). *Bases farmacológicas de la terapéutica*. Versión al castellano bajo la dirección de José Giral Pereira. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Himmelblau, David (1945). *Curso completo de contabilidad*. Con la colaboración del cuerpo docente del Departamento de Contabilidad de la Northwestern University; traducido al castellano por Enrique Martínez [y otros]. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Holmes, Arthur Wellington (1945). *Auditoría: principios y procedimiento*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana, Hispano-Americana.

Moore, Justin H. (1945). *Matemáticas financieras*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Phillips, H. B. (1945). *Ecuaciones diferenciales*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Wheeler, Raymond Holder; Perkins, Francis Theodore (1945). *Fundamentos del desarrollo mental: libro de texto de psicología de la educación*. Traducción al castellano por el prof. Domingo Tirado Benedi. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. 2 v.

1946

Brugi, Biagio (1946). *Instituciones de Derecho Civil: con aplicación especial a todo el derecho privado*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Crossen, Harry Sturgeon (1946). *Enfermedades de la mujer*. México, D.F.: Ed. Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Instrucciones y prácticas para el curso completo de contabilidad de la Northwestern University: modelos para prácticas de fundamentos de contabilidad, principios de contabilidad, introducción a la contabilidad de costos. (1946). México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Jones, Arthur J.; Grizzell, E. D.; Jones Grinstead, Wren (1946). *El sistema de unidades de trabajo escolar*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Key, John Albert; Conwell, H. Earle (1946). *Fracturas, luxaciones y esguinces*. Traducción al castellano por Joaquín d'Harcourt. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Loma, José Luis de la (1946). *Genética general y aplicada*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Moore, Justin H. (1946). *Manual de matemáticas financieras*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Phillips, H. B. (1946). *Análisis vectorial*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Skinner, Charles E. (1946). *Psicología de la educación*. Traducción Domingo Tirado Benedí. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. (Biblioteca UTEHA . Clásicos y modernos de educación).

Thoma, Kurt H. (1946). *Patología bucal: estudio histórico, radiológico y clínico de las enfermedades de los dientes, los maxilares y la boca*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1947

Domenchina, Juan José (ed.) (1947). *Antología de la poesía española contemporánea (1900-1936)*. Epílogo de Enrique Díez-Canedo. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Fernández Clérigo, Luis (1947). *El derecho de familia en la legislación comparada*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Holt, L. Emmett, Howland, John (1947). *Tratado de pediatría*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Jull, Morley A. (1947). *Avicultura*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Lasser, Jacob Kay (1947). *Métodos de contabilidad industrial*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Maynard, Leonard Amby (1947). *Nutrición animal: fundamentos de la alimentación del ganado*. México, D.F.: Ed. Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Paton, William Andrew (1947). *Manual del contador*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. Talleres Gráficos de la Nación.

Peters, Walter Harvest (1947). *Ganadería productiva*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Pi Suñer, August (1947). *Sistemas neurovegetativos*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Rice, Victor Arthur (1947). *Cría y mejora del ganado*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Slade, Samuel; Margolis, Louis (1947). *Matemáticas para escuelas técnicas*. México, D, F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Thompson, J. Eric S. (1947). *Algebra*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Unió Soviètica; [et al.] (1947). *Legislación soviética moderna*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1948

Beltrán, Enrique (1948). *Los protozoarios parásitos del hombre*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Benge, Eugene J. (1948). *Gerencia de oficinas*. México: Acrópolis: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Bogen, Jules I. (1948). *Financiamientos mercantiles*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Cornell, Willian B. (1948). *Organización de los negocios*. México D. F. [etc.]: Acrópolis: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Davies, Ernest Coulter (1948). * *Auditoria*. Con la colaboración del Cuerpo Docente del Departamento de Contabilidad de la Northwestern University, Evanston y Chicago, y de Lester M. Elliot...; traducido al castellano, de la 2ª edición en inglés por Marín Civera. 2ª edición revisada. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. Talleres Gráficos «Editorial Intercontinental». 13 Poniente 262. Col. Sta. María Insurgentes. México, D.F.

Deming, Horace G. (1948). *Prácticas de laboratorio de química general*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Ferris, Elmer E., [et al.] (1948). *El arte de vender*. México D.F.: Acrópolis: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Foster, Major B.; Alexander Hamilton Institute (New York) (1948). *Banca*. Traducción al español de la última edición en inglés, revisada por Roberto Casas Alatríste. México [etc.]: Acrópolis: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. (Biblioteca de negocios modernos, 5).

García Téllez, Salvador (1948). *Semiología y patología cardiovasculares*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Golieb, David Edwin (1948). *Crédito y cobros*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Greendlinger, Leo (1948). *Estados financieros y mercantiles*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hall, Henry Sinclair; Knight, Samuel Ratcliffe (1948). *Álgebra superior*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Kimball, Dexter Simpson (1948). *Investigación del costo*. México; Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana: Acrópolis.

McGehee, William Harper Owen (1948). *Odontología operatoria*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Mead, Sterling (1948). *Cirugía bucal*. México, D.F.: Ed. Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana

Seely, Fred B.; Ensign, Newton E. (1948). *Mecánica analítica para ingenieros*. Traducción por el Ing. Teodoro Ortiz R.; revisión por el Ing. Santiago Alonso. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Spivack, Julius L. (1948). *Cirugía de urgencia*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Swenson, Merrill G. (1948). *Dentaduras completas*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Turner, John Roscoe (1948). *Economía*. México: Acrópolis: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1949

Cervantes Saavedra, Miguel de (1949). *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Gustavo Doré. México, etc.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Coviello, Nicola (1949). *Doctrina general del derecho civil*. Traducción al castellano de la 4a. edición italiana revisada por el Prof. Leonardo Coviello, por Felipe de J. Tena; concordancias con el derecho mexicano, por Raúl Berrón Mucel. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Dante Alighieri (1949). *La divina comedia*. México: Editorial Hispano-Americana.

Hall, H. S.; Knight, Samuel Ratcliffe (1949). *Ejercicios de álgebra superior*. Versión castellana por Rafael García Díaz. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hall, William T. (1949). *Química analítica*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hernández Ruíz, Santiago (1949). *Metodología general de la enseñanza: por quince especialistas*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Jackson, Chevalier; Jackson, Chevalier L. (1949). *Otorrinolaringología y broncoesofacología*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Kantor, John L. (1949). *Sinopsis de las enfermedades del sistema digestivo*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Milton, John (1949). *El paraíso perdido*. Gustavo Doré. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Morales Franco, Salvador (1949). *El seguro de vida: teoría y práctica*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Northrop, Eugene Purdy (1949). *Paradojas matemáticas*. Trad. de Ricardo Ortiz Vázquez. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Reed, Homer B. (1949). *Psicología de las materias de enseñanza primaria*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Thompson, J. Eric S. (1949). *Aritmética*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Tracy, Margaret A. (1949). *Manual de la enfermera moderna*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Tylman, Stanley D. (1949). *Prótesis de coronas y puentes*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Wechsler, Israel S. (1949). *Neurología clínica: con una introducción a la historia de la neurología*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Worthen, Edmund Louis (1949). *Suelos agrícolas: su conservación y fertilización*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1950

Granville, William Anthony; Smith, Percy F.; Mikhes, J. S. (1950). *Trigonometría plana y esférica con tablas trigonométricas*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Henderson, Harry Oram, [et al.] (1950). *La vaca lechera: alimentación y crianza*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hernández Ruiz, Santiago (1950). *Psicopedagogía del interés: estudio histórico, crítico, psicológico y pedagógico del concepto más importante de la pedagogía contemporánea*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-americana.

Morrison, Frank Barron; Henry, William Arnon (1950). *Alimentos y alimentación del ganado*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Thompson, James Edgar (1950). *Cálculo infinitesimal*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Thompson, James Edgar (1950). *Trigonometría*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana (México) (1950). *Diccionario enciclopédico U.T.E.H.A.* México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1951

Craig, Charles Franklin; Faust, Ernest Carroll (1951). *Parasitología clínica*. Traducción al español de la cuarta edición en inglés por Enrique Beltran y Luís Mazzotti. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Electricidad práctica aplicada (1951). [publicado por Coyne Electrical School] ; traducción del inglés por Teodoro Ortiz R. ; revisión de la traducción y adaptación al sistema métrico decimal por Santiago Alonso. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Leão, António Carneiro (1951). *Adolescencia: sus problemas y su educación*. Traducción de Santiago Hernández Ruiz. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Olsen, Edward G. (1951). *La escuela y la comunidad: orientación filosófica, procedimientos y problemas del estudio de la comunidad y del servicio social realizados por las escuelas primarias, secundarias y preparatorias*. Con la colaboración de Julian C. Aldrich...[et al.] ; traducción al castellano por Javier Romero. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Regato, Juan A. del; Ackernan, Lauren Veddler (1951). *Cáncer, diagnóstico, tratamiento y pronóstico*. traducción al castellano por Oscar G. Carrera. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Richepin, Juan (1951). *Mitología clásica*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Robert, Henry M.; Palomar, Carlos (1951). *Reglas de orden (revisadas) de Robert...* México: Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana.

Skinner, Charles E. (1951). *Psicología de la educación*. Traducción al castellano por Domingo Tirado Bení. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Thompson, James Edgar (1951). *Geometría*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Zinsser, Hans; Smith, David T. (1951). *Bacteriología de Zinsser*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1952

Bent, Rudyard K., [et al.] (1952). *Fundamentos de la educación secundaria*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Granville, William Anthony (1952). *Cálculo diferencial e integral*. Edición revisada por Percy F. Smith, William Raymond Longley; traducción castellana por Steven T. Byngton; revisión de la traducción por Antonio Romero Juárez, Marcelo Santaló Sors México D.F. (México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana).

Villa y Acosta, Honorato (1952). *Articuladores y articulación de dientes artificiales en dentaduras completas*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Woods, Frederick Shenstone, [et al.] (1952). *Geometría analítica y cálculo infinitesimal*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1953

Alford, Leon Pratt; Bangs, John Robert; Hagemann, George Edward (dirs.) (1953). *Manual de la producción*. Traducido por el ing. Teodoro Ortiz; revisión de la traducción por el ing. Santiago Alonso México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Costa, Fausto (1953). *El delito y la pena en la historia de la filosofía*. Traducción, prólogo y notas de Mariano Ruiz-Funes. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Dobbs, Edward Clarence; Prinz, Hermann (1953). *Farmacología y terapéutica dental*. Traducción de Oscar G. Carrera. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Lehmann, Charles H. (1953). *Geometría analítica*. Traducción castellana por Rafael García Díaz; revisión de la traducción por Marcelo Santaló Sors. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Remington, Joseph Price; Cook, E. F.; Martin, Eric W. (1953). *Farmacia práctica de Remington: manual para farmacéuticos, médicos y estudiantes*. Traducción de la décima

edición en inglés por Oscar G. Carrera. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Williams, J. Whitridge; Eastman, Nicholson J. (1953). *Obstetricia*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1954

Best, Charles Herbert, [et al.] (1954). *Bases fisiológicas de la práctica médica: tratado de fisiología aplicada*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Granville, William Anthony, [et al.] (1954). *Trigonometría plana y esférica con tablas trigonométricas*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hayes, Louis V. (1954). *Diagnóstico clínico de las enfermedades de la boca*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hernández Ruiz, Santiago (ed.) (1954). * *Organización escolar*. Por veintiocho especialistas bajo la dirección de Santiago Hernández Ruiz. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. 2 v. (Biblioteca Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana: clásicos y modernos de educación). Impresora Galve, S.A. Callejón de San Antonio Abad, nº 39. México, D.F.

López Esnaurrizar, Miguel (1954). *El simpático y la nueva patología funcional*. México [etc.]: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

McKown, Harry Charles; Roberts, Alvin B. (1954). *Educación audiovisual*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Neuner, John Joseph William (1954). *Contabilidad de costos: principios y práctica*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Pi Suñer, August (1954). *Sistema neurovegetativo*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Russell, Henry Norris; Dugan, Raymond Smith; Stewart, John Quincy (1954). *Cosmografía*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Seelly, Fred B. (1954). *Resistencia de materiales*. Traducción al castellano por Rafael García Díaz; revisión de la traducción y adaptación al sistema métrico decimal por Santiago Alonso. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1955

Arenson, Saúl B. (1955). *Problemas de química*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Barnes, Harry Elmer (1955). *Historia de la economía del mundo occidental hasta principios de la Segunda Guerra Mundial*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Bray, W. E. (1955). *Métodos de laboratorio clínico*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Bréhier, Louis (1955). *La civilización bizantina*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Bréhier, Louis (1955). *El mundo bizantino*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Febvre, Lucien Paul Victor (1955). *La tierra y la evolución humana: introducción geográfica a la historia*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

García Téllez, Salvador (1955). *Clínica terapéutica*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Halphen, Louis (1955). *Carlomagno y el imperio carolingio*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Heuser, G. F. (1955). *La alimentación en avicultura*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hubert, Henri (1955). *Los germanos*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Loma, José Luis de la (1955). *Experimentación agrícola*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Perkins, Henry Augustus (1955). *Física general*. Traducción al español de la 3ª ed. en inglés por Eligio de Mateo Sousa. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Perrier, Edmond, [et al.] (1955). *La Tierra antes de la historia: los orígenes de la vida y del hombre*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Robbins, W. W. (1955). *Destrucción de malas hierbas*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

1956

Bréhier, Louis (1956). *Las instituciones del Imperio bizantino*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Bréhier, Louis (1956). *Vida y muerte de Bizancio*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Chase, Stuart (1956). *El estudio de la humanidad*. Traducción Andrés M. Mateo. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Cutler, Elliott Carr; Zollinger, Robert Milton (1956). *Atlas de operaciones quirúrgicas*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Enciclopedia Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana para la juventud. (1956). México: Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana.

Glantz, Gustave; [et al.] (1956). *La civilización egea*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Guyénot, Emile (1956). *Las ciencias de la vida en los siglos XVII y XVIII: el concepto de la evolución*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Guyénot, Emile (1956). *La evolución del pensamiento científico*. Traducción al castellano por el Lic. José López Pérez; revisada e ilustrada por el Dr. Enrique Rioja. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana.

Homo, León (1956). *La Roma imperial y el urbanismo en la antigüedad*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

La Fontaine, Jean de (1956). *Fábulas de La Fontaine*. Teodoro Llorente y Olivares; Gustave Doré. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Lods, Adolphe (1956). *Israel: desde los orígenes hasta mediados del siglo VIII (a. de C.)*. Traducción al castellano por Vicente Clavel ; revisada y anotada por José Almoína. México D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Lot, Ferdinand (1956). *El fin del mundo antiguo y el comienzo de la Edad Media*. México, D.F.: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Michaud, J. F. (1956). *Historia de las Cruzadas*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Moret, Alexandre; Dany, Georges (1956). *De los clanes a los imperios: la organización social entre los primitivos y en el oriente antiguo*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

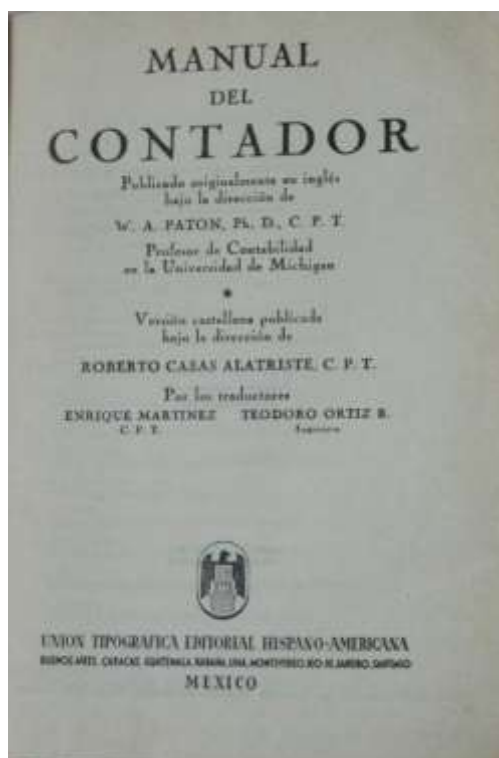
Morrison, Frank Barron (1956). *Compendio de alimentación del ganado*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Phillips, Henry Bayard (1956). *Elementos de cálculo infinitesimal*. Traducción al castellano por Teodoro Ortíz R. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Réau, Louis; Cohen, Gustave (1956). *El arte de la Edad Media: artes plásticas-arte literario y la civilización francesa*. Traducción al castellano por José Almoína. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Robin, León (1956). *El pensamiento griego y los orígenes del espíritu científico*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Tibón, Gutierre (1956). *Diccionario etimológico comparado de nombres propios de persona*. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Paton, William Andrew (1943). *Manual del contador*. Director de la traducción Roberto Casas Alatríste. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. Talleres Gráficos de la Nación.

Davies, Ernest Coulter (1948). *Auditoria*. Con la colaboración del Cuerpo Docente del Departamento de Contabilidad de la Northwestern University, Evanston y Chicago, y de Lester M. Elliot...; traducido al castellano, de la 2ª edición en inglés por Marín Civera. 2ª edición revisada. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.

Hernández Ruiz, Santiago (1954). *Organización escolar*. Por veintiocho especialistas bajo la dirección de Santiago Hernández Ruiz. México: Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana. 2 v. (Biblioteca UTEHA: clásicos y modernos de educación).

Nos es muy útil a todos y nos sirve además de orgullo por ser también un orgullo de México.

Después de haber leído que el **DICCIONARIO ENCICLOPÉDICO UTEHA** es el más útil y significativo que existen en México, ya que además de ser un orgullo de México, es también un orgullo de todos los mexicanos. En primer lugar, porque es útil y significativo en la medida que nos ayuda a conocer, comprender y aprender. En segundo lugar, porque es un orgullo de México, ya que es el primer diccionario de México que ha alcanzado a nosotros, así como los primeros diccionarios de América y el mundo entero, por la gran utilidad que reporta, tanto en el hogar, como en el taller o la oficina, y lo mismo para el adulto que para el estudiante que prepara un examen. Propiedades como obra de consulta y como fuente de conocimientos, palabras, referencias, de rápida adaptación a las necesidades de nuestra gran familia de habla hispana, el **DICCIONARIO ENCICLOPÉDICO UTEHA** es profusamente por millones de personas que aspiran en él el más sincero orgullo, y en nombre de orgullo por México.

DICCIONARIO ENCICLOPÉDICO UTEHA

MAS DE MEDIO MILLON DE PAGOS
UNOS PAGOSIN - TRES OBRAS
480 PAGOS - 1.400 LAMINAS
10 TOMOS

Nuestra gran **DICCIONARIO ENCICLOPÉDICO UTEHA** ha sido elaborado de forma tan clara y sencilla, que es fácil de leer para el lector comprendiendo las explicaciones, sino que además de él todo lo que se necesita es leer las explicaciones. Equipado con 20.000 ilustraciones y referencias de la ciencia y cultura -frecuentemente o todo refer-, su valor documental es incalculable, tanto en el orden técnico y científico, como en los campos de la Historia, de la Biografía o del Arte.

GRATIS:
se entrega gratis a quienes
se suscriben antes de fin de año

EDITORIAL GONZALEZ PORTO
Avenida 1001 - Mexico, S.F.

Distribuidores exclusivos
EDITORIAL GONZALEZ PORTO
El Insurgente 10 - 1001 - 700 00 - Mexico, S.F.

PRECIO: \$750.00
CON UN CUPÓN DE \$50.00

Publicitat del *Diccionario enciclopédico UTEHA* de 1956.

[1938]

Verdad de España	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	Avenida del Ejido, 27, Dep. 8
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Amb aquest nom hem identificat aquesta editorial de Mèxic que consta en funcionament durant la Guerra Civil (1938), un diari xilè afí a la República (1942-1948) i, finalment, una editorial a Madrid també en funcionament durant els primers anys del Franquisme.

No hem pogut obtenir cap mena d'informació sobre la creació ni tampoc els responsables d'aquesta editorial fugaç³⁵⁵ que va publicar dues monografies sota la col·lecció anomenada: *Cuadernos populares*. Això, llevat de les anònimes informacions contingudes en «Aspiración y ruego» on en els paratextos de *Por lo que lucha la República Española*, (1938) s'explica la voluntat de l'editorial i es prega als lectors que facin la màxima difusió de l'obreta i la petició que si algun mitjà se'n fes ressò s'avisí a una adreça postal, un pis de Coyoacán, a la ciutat de Mèxic, una zona on s'hi van instal·lar no pocs refugiats.

³⁵⁵ En el peu d'impremta apareix la informació: «recogida y ofrecida por mexicanos y españoles al servicio de América».

De *Cuadernos populares*, i sempre segons el que hem pogut obtenir de les obres, es tenien previstos vuit números, dels quals només hem pogut identificar-ne els dos primers i creiem que no en van sortir més; potser la Guerra Civil en aquell 1938 anava inexorablement cap a la seva fi? Fins ara no ho hem pogut esbrinar.

L'edició dels llibres és senzilla i econòmica però cuidada, amb aspectes formals, com ara la il·lustració de la coberta que no sempre són presents en aquestes edicions de finals dels 1930 de caràcter polític i propagandístic. El preu era assequible, de 30 cèntims.

Obres editades

1938

México y la guerra de España. (1938). [México]: Verdad de España. 32 p. (Cuadernos populares; 1).

* *Por lo que lucha la República Española*. (1938). México: Verdad de España. 32 p. (Cuadernos populares, 2). Avenida del Ejido, 27, Dep. 8.

Por lo que lucha la República Española.
(1938). México: Verdad de España. 32 p. (Cuadernos populares, 2).

Por lo que lucha la República Española.
(1938). México: Verdad de España. 32 p. (Cuadernos populares, 2).

[Contracubierta]

8 Edicions institucionals, associatives i de partits

Després de les empreses comercials, l'edició més nombrosa va ser feta per les institucions i grups de l'exili, això és, totes les associacions nacionals o regionals, els ateneus, les organitzacions d'auxili als refugiats, els centres culturals o els partits polítics que van editar obres per a la comunicació de les seves activitats, per a la divulgació, la memòria, l'agitació o el proselitisme.

8.1 Una anàlisi recurrent: la vella emigració i els refugiats

La primera divisió necessària, com ja ha estat comentada era la separació de l'edició produïda per l'exili d'aquella feta per les associacions de la vella emigració o econòmica, és a dir, d'aquells que van arribar a Mèxic ben abans de la Guerra Civil amb la voluntat de cercar un futur millor personalment i familiarment.

Aquesta vella emigració a principis dels anys 1940 s'associa sovint per enyorances regionals i està més interessada per la socialització entre plats de la terra, música i esports i normalment allunyada de reflexions polítiques; encara que quan s'ho plantegen són més aviat proclius al govern «d'ordre» del general Franco.

De l'altre costat hi ha tota la immensa efervescència associativa i de retrobament de les més de 20.000 persones que arribaven exiliades en un país nou i que necessitaven nous llaços de relacions i de xarxes socials, i sovint d'espais on poder continuar una lluita que no donaven per perduda. La quantitat d'associacions nacionals, regionals, culturals, per llengües, per professions (militars, periodistes, metges, professors...), per sensibilitats polítiques que es creen a partir d'aquesta gran onada migratòria refugiada és immensa. Tota la constel·lació i diversitat política de les forces que donaven suport a la República es torna a reproduir, a dividir-se, a tornar-se a reunir en una coreografia extraordinària i infinita... Els habitants de la Ciutat de Mèxic s'adonen de la vitalitat dels cafès i tertúlies que viuen i bullen constantment amb aquests nousvinguts.

En la nostra recuperació i identificació de les institucions ens hem ajudat, a més d'aquelles eines bibliogràfiques i catalogràfiques generals ja citades en la metodologia, de diverses fonts documentals primàries i específiques com ara el *Directorio de la colonia española, 1958* (1958),³⁵⁶ l'*Archivo de l'Ateneo Español de México* (2006) o *El exilio español en la Ciudad de México: legado cultural* (2011).

³⁵⁶ No vam tenir accés, malauradament, al *Directorio de la colonia española, 1956-1957* (1956). México: Domingo Rex. 318 p., en qualsevol cas ens va semblar que el *Directorio de la colonia española, 1958* (1958). México: Domingo Rex. 469 p., semblava més extens i prou útil per a la recerca. (falten dades al peu d'impremta?)

Necessàriament vam fer una selecció només d'aquelles institucions que sabéssim tingueren alguna producció impresa, sovint revistes i en menys ocasions monografies. Hi abunden els discursos de les personalitats intel·lectuals i polítiques, la definició negra sobre blanc dels projectes col·lectius que el pas del temps i una perspectiva històrica el converteix en ocasions en pura èpica, en d'altres tragicomèdia, sempre en font documental; també hi ha les memòries d'activitats, el proselitisme abrandat i grandiloqüent.

8.2 Una anàlisi tipològica: associacions, institucions públiques, institucions privades i partits

Per tal de fer una anàlisi per tipologies de les formes d'associacions dels grups dels refugiats podem recuperar la feina feta metodològicament per Carlos Martínez (1959), Patricia Fagen (1972), *El exilio español de 1939* (1976-1978), *El exilio español en México, 1939-1982* (1982), *Barco en tierra: España en México: imágenes, reflexiones y testimonios de vida, en el siglo XX* (2006), *El exilio español en la Ciudad de México: legado cultural* (2011); totes aquestes associacions serien possibles i oportunes, i en podríem fer una llista aquí: els cafès, els restaurants, les tertúlies, els centres culturals, les llibreries, els teatres, els cinemes, les escoles i col·legis, els ateneus, les associacions nacionals i encara més abundants les regionals, les institucions de govern, les representacions internacionals, les organitzacions d'auxili als refugiats, els partits polítics, les centrals sindicals, les associacions juvenils, les associacions professionals, les associacions esportives, les penyes taurines...

No tots aquests grups però produeixen bibliografia: en cafès i penyes s'hi va xerrar molt però res va quedar imprès; d'altres en canvi, sí que són productives editorialment. Són aquelles que cerquen la comunicació de llurs activitats, per a la divulgació, la memòria o el proselitisme. Ho seran en menor mesura, és cert, que les editorials la funció primera de la qual és aquesta: la publicació.

Una de les primeres evidències és, com acabem d'assenyalar, que les institucions són menors en nombre davant les editorials comercials i que aquestes publiquen menys que les anteriors.

La segona evidència és de tipus formal; l'edició de les institucions és sovint no venal, fulletons o llibres que no tenen una destinació primera en el comerç i més en l'exemplar gratuït, en la propaganda. Així les coses, veurem que les qualitats del paper, les qualitats tipogràfiques, de maquetació, d'impressió i d'enquadernació són extremament senzilles, quasi en podríem dir que de batalla. Paper dolent, entintats regulars, enquadernacions grapades, una sensació d'edició de circumstàncies i de pobresa material aclaparadora.

8.3 Anàlisi de resultats

De les 235 entitats editorials inventariades en el conjunt de la recerca, 71 podríem considerar-les com edicions d'institucions públiques i privades, associacions i partits. D'aquestes 71 totals, podem considerar-ne 52 com institucions i associacions, i 19 com a edicions lligades a partits polítics, sobretot d'esquerra i amb una presència molt destacada dels comunistes i molt menor de socialistes i anarquistes (els processos en la selecció dels individus i famílies en els vaixells de l'exili, la força del PCE i l'ombra de la URSS són evidents).

Aquestes 71 entitats van publicar un total de 213 llibres, això és, que haguem pogut identificar i durant el període analitzat.

D'aquestes institucions, associacions i partits, 11 els hem exclosos per ser fora de la cronologia i un nombre igual o superior per ser associacions lligades a la vella emigració (en alguns casos es donen les dues condicions: són de la vella emigració i publiquen fora de la cronologia).

Si ens referim a les llengües: 53 editen en castellà, 18 en català i 2 en català i castellà.

Per ajudar millor a la comprensió incloem la taula següent.

Nom	Condicció	Inici	Final	Tipologia	ESP	CAT
Agrupación de Universitarios Españoles (ADUE)	Acceptada	1940	1946	Institució o Associació	1	
Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio	Acceptada	1945	1945	Institució o Associació	1	
Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española	Acceptada	1940	1943	Institució o Associació	1	
Ateneo Español de México	Acceptada	1949	actiu	Institució o Associació	1	
Ateneo Libertad de México	Acceptada	1949	1958	Institució o Associació	1	
Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias	Acceptada	1942	1949	Institució o Associació	1	
Ateneo Salmerón	Acceptada	1942	1950	Institució o Associació	1	
Casa de España Republicana de México	Acceptada	195?	196?	Institució o Associació	1	
Casa Regional Valenciana de México	Acceptada	1942		Institució o Associació	1	1
Casal Català	Acceptada	1943	1948?	Institució o Associació (cel·la massa gran?)		1

Centre Català de Guadalajara	Acceptada	1953		Institució o Associació (cel·la massa gran?)		1
Centro Español de México	Acceptada	194?		Institució o Associació		1
Centro Republicano Español de México	Acceptada	1939	2001	Institució o Associació		1
Círculo Cultural Pablo Iglesias	Acceptada	1940	1945	Institució o Associació		1
Círculo Jaime Vera	Acceptada	1940		Institució o Associació		1
Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE)	Acceptada	1942	1945	Institució o Associació		1
Comisión de Estudio de los Problemas Españoles	Acceptada	1944	1945	Institució o Associació		1
Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México	Acceptada	1939	1941	Institució o Associació		1
Consejo Español de la Paz	Acceptada	1952	1954	Institució o Associació		1
Convención de Solidaridad con el Pueblo Español	Acceptada	1943	1943	Institució o Associació		1
Ediciones «España Nueva»	Acceptada	1944	1955	Institució o Associació		1
Ediciones de la Sociedad de Amigos de España	Acceptada	1937	1938	Institució o Associació		1
Ediciones de las Juventudes Socialistas de España	Acceptada	1940?	197?	Institució o Associació		1
Ediciones Mediterrani	Acceptada	1944	1949	Institució o Associació		1
España con Honra	Acceptada	1942	1945	Institució o Associació		1
F.O.A.R.E. (Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México)	Acceptada	1938	195?	Institució o Associació		1
Institució de Cultura Catalana de Mèxic	Acceptada	1947	1950	Institució o Associació (cel·la massa gran ?)		1
Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (J.A.R.E.)	Acceptada	1939	194?	Institució o Associació		1
La Casa de España en México	Acceptada	1938	1940	Institució o Associació		1
Orfeo Català de Mèxic	Acceptada	1906	actiu	Institució o Associació (cel·la massa gran?)		1
Publicaciones de España	Acceptada	1947	1953	Institució o		1

Combatiente. Sección Méxi-co				Associació		
Publicaciones de la Junta de Cultura Española	Acceptada	1939	1940	Institució o Associació	1	
Publicacions de la Comunitat Catalana de Mèxic	Acceptada	1941	1953	Institució o Associació (cel·la massa gran?)		1
Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus dependencias	Acceptada	1943	19??	Institució o Associació	1	
Unión de Intelectuales Españoles en México	Acceptada	1947	1961	Institució o Associació	1	
Unión de Mujeres Españolas en México	Acceptada	1939	1976	Institució o Associació	1	
Agrupación Reyes Católicos	No, fora cronologia			Institució o Associació	1	
Ateneo Republicano Español	No, fora cronologia			Institució o Associació	1	
Centre Català de Mèxic	No, fora cronologia			Institució o Associació (cel·la massa gran?)		1
Centro de Estudios y Documentación Sociales	No, fora cronologia			Institució o Associació	1	
Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra	No, fora cronologia			Institució o Associació (cel·la massa gran?)		1
Editorial España Errante	No, fora cronologia	1967	1970	Institució o Associació	1	
Embajada de España en México	No, fora cronologia	1939	1976	Institució o Associació	1	
Patronat dels Jocs Florals de la Llengua Catalana	No, fora cronologia	1941	1976	Institució o Associació (cel·la massa gran?)		1
Centro Cultural de Combatientes Republicanos de España	No, sense publicació			Institució o Associació	1	
Agrupación Leonesa de México	No, vells residents			Institució o Associació	1	
Asociación Montañesa de México	No, vells residents			Institució o Associació	1	
Casa de Andalucía	No, vells residents			Institució o Associació	1	
Casino Español de México	No, vells residents			Institució o Associació	1	
Centro Asturiano de México	No, vells residents			Institució o Associació	1	
Centro Gallego de México	No, vells residents			Institució o Associació	1	

	No, vells residents			Institució o Associació	1	
Club España					1	
Agrupación Socialista Española en México	Acceptada	1940	1977	Partit polític	1	
Ediciones CNT	Acceptada	1944	1962	Partit polític	1	
Ediciones Juventud de España	Acceptada	1939	1949	Partit polític	1	
Ediciones Juventud Republicana Española	Acceptada	1942	1942	Partit polític	1	
Ediciones POUM de Mèxic	Acceptada	1946	1946	Partit polític	1	
Edicions Catalunya	Acceptada	1947?	1956?	Partit polític		1
Edicions del Consell Nacional de Catalunya	Acceptada	1944	1969?	Partit polític		1
Edicions del Partit Socialista Català de Mèxic	Acceptada	1941	1950	Partit polític		1
Izquierda Republicana	Acceptada	1947	1950	Partit polític	1	
J.S.U. de Catalunya	Acceptada	1944	1946	Partit polític		1
Padroado da Cultura Galega de México	Acceptada	1953	---	Institució o Associació	1	
Partit Socialista Català a Mèxic	Acceptada	1941	197?	Partit polític		1
Publicacions Catalunya	Acceptada	1944	1953	Partit polític		1
Unió dels Independentistes Catalans de Mèxic	Acceptada	1945	1946	Partit polític		1
Unión Democrática Española	Acceptada	1942	1943	Partit polític	1	
Acción Republicana Democrática Española (ARDE)	No, fora cronologia			Partit polític	1	
Edicions Horitzons	No, fora cronologia			Partit polític		1
Edicions Treball	No, fora cronologia			Partit polític		1
Acció Socialista Democràtica	No, sense publicació			Partit polític		1
Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. de Méjico	No, vells residents	1937		Partit polític	1	
					54	20

Taula núm. 2: Institucions editorials
Font: Elaboració pròpia

Acció Socialista Democràtica

[1944? i 1957]

Acció Socialista Democràtica	
Fundadors, directius i editors	Claudi Fournier Canela
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1 revista
Matèries editades	Revista de política catalana i internacional
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Izquierda Republicana Unión Republicana <i>Meridià</i>

L'Acció Socialista Democràtica edita la revista *Meridià*, en dues èpoques, la primera el 1944 i la segona el 1957, el contingut de la qual era eminentment polític (*Diccionari dels catalans de Mèxic*, 1992-1993). Cal no confondre aquesta capçalera amb *Meridià: setmanari de literatura, art i política: tribuna del front intel·lectual antifeixista*. Barcelona: [Imp. Clarasó], 1938-1939.

L'impressor i militant polític Claudi Fournier Canela (Barcelona, 1910 - Ciutat de Mèxic, 1980)³⁵⁷ va ser-ne el director. Fournier va ser oficial de l'exèrcit durant la Guerra, en acabar aquesta passà a França, després a Veneçuela, més tard a Guatemala i, finalment, a Mèxic, on va morir (Martínez de Sas; Pagès, 2000).³⁵⁸

³⁵⁷ Hem localitzat la fitxa d'entrada d'un Francisco C. Fournier Canela al Registro Nacional de Extranjeros a México, amb una data aproximada de naixement de 1907 i provinent de França, via Santo Domingo. No sabem si es tracta d'un germà: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=7226>>.

³⁵⁸ A més de l'entrada del *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans* de Martínez de Sas i Pagès, també hi ha dossier i apunt biogràfic sobre Claudi Fournier a la Biblioteca del Pavelló de la Re-

A *Meridià* també hi participen gent del llibre i l'edició com ara Miquel Ferrer i Sanchis (Castelldefels, 1899 - Barcelona, 1990)³⁵⁹, secretari del Club del Llibre Català i fundador de la Compañía General Editora (*Diccionari dels catalans de Mèxic*, 1992-1993).

No hem sabut trobar, però, cap llibre editat per l'Acció Socialista Democràtica.

pública de la UB: <www.ub.edu/craipavellorepublica/sites/default/files/Fournier.pdf> en el qual proposa com a lloc de naixement França, en lloc de Barcelona.

³⁵⁹ Miquel Ferrer i Sanchis, segons la fitxa conservada en Registro Nacional de Extranjeros de México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=25065&accion=4&pila=true>>.

Acción Republicana Democrática Española (ARDE)

[1960-...]

Acción Republicana Democrática Española (ARDE)	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Opuscles de conferències i manifestos sobre política espanyola i internacional
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Izquierda Republicana Unión Republicana

A finals de 1959 a l'exili, els dos grans partits republicans espanyols, Izquierda Republicana i Unión Republicana, es dissolen i decideixen fundar a París el 1960 un nou partit que els agrupi: la Acción Republicana Democrática Española (ARDE).

En aquest sentit, les publicacions que edita ARDE a Mèxic serien la continuïtat de les obres dels dos partits anteriors, això és, en seguirien el format i la presentació tipogràfica, amb una estructura simple i sempre de circumstàncies, d'utilitarisme en la recollida de manifestos i conferències.

Per les dates de funcionament, les edicions d'aquest partit queden fora de l'abast del nostre treball.

Agrupación de Universitarios Españoles (ADUE)

[1940-1946?]

Agrupación de Universitarios Españoles (ADUE)	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Conferències i manifestos polítics
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Boletín de la Agrupación de Universitarios Españoles</i>

Poc sabem d'aquesta agrupació, ADUE, més enllà del fet que publicaven una revista *Boletín de la Agrupación de Universitarios Españoles* i que van editar, a més, un parell de llibrets a la col·lecció *Cuadernos de información española* molt senzillament impresos, grapats i amb el logotip de la Universitat Complutense.

Totes dues obres són de l'autoria de Mariano Granados Aguirre (Sòria, 1897 - Ciutat de Mèxic, 1972), advocat de signe nacionalista progressista espanyol que durant la República és nomenat magistrat del Tribunal Suprem i president del Tribunal d'Apel·lacions dels tribunals de Menors, i durant la Guerra Civil és destinat per la República a Mèxic on s'hi quedarà exiliat fins a la seva mort.

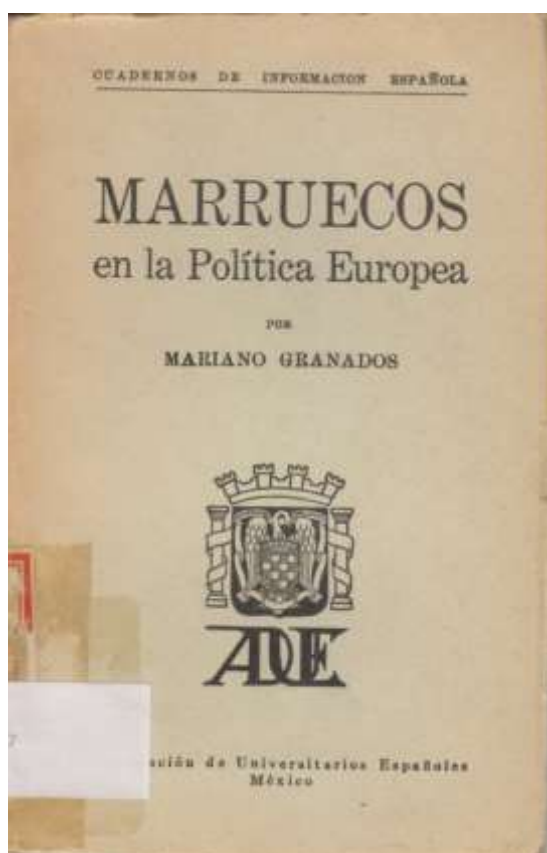
Una de les obres indica expressament la voluntat de formar una col·lecció: *Cuadernos de información española*; totes dues obres en formen part.

1940

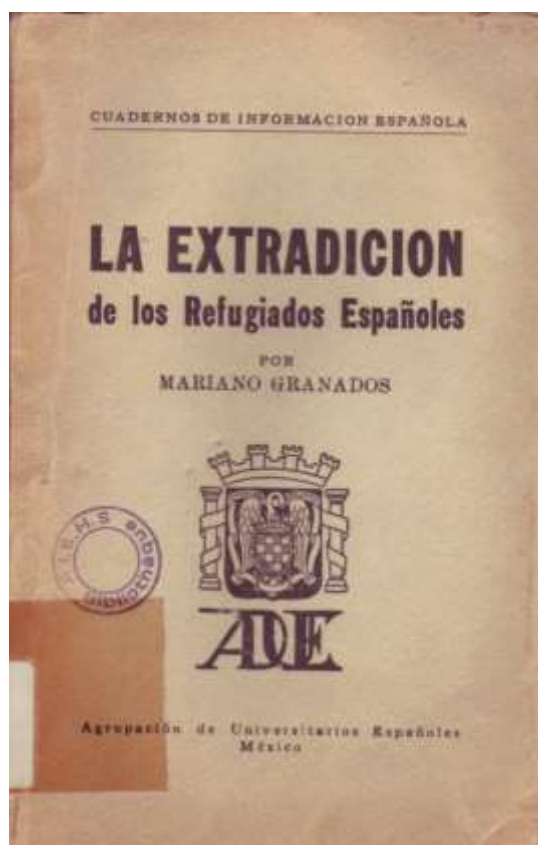
Granados, Mariano (1940). * *Marruecos en la política europea*. México: Agrupación de Universitarios Españoles. 62 p. (Cuadernos de información española).

1943

Granados, Mariano (1943). * *La extradición de los refugiados españoles*. México: Agrupación de Universitarios Españoles. 63 p. (Cuadernos de información española).

Granados, Mariano (1940). *Marruecos en la política europea*. México: Agrupación de Universitarios Españoles. 62 p. (Cuadernos de información española).

Granados, Mariano (1943). *La extradición de los refugiados españoles*. México: Agrupación de Universitarios Españoles. 63 p. (Cuadernos de información española).

Agrupación Leonesa de México

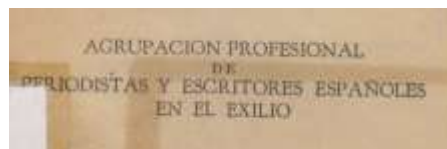
[?-?]

Agrupación Leonesa de México	
Fundadors, directius i editors	Benito Álvarez Suárez, fundador
Adreces conegudes	Isabel la Católica, 29. México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Una de les associacions regionals espanyoles a Mèxic, patrocinen una obra a l'editorial Porrúa l'any 1962: Celedonio Servillano Mayo (1962). *La provincia de León*. México: Manuel Porrúa i, també, un llibre coeditat amb d'altres entitats regionals espanyoles.

Per les dates de les publicacions i per entendre que no es tracta d'una entitat pròpiament lligada a l'exili, aquesta institució queda fora de l'abast del nostre treball.

Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio

[1945]

Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio

Fundadors, directius i editors	Arturo Mori
Adreces conegudes	Calle Tacuba, 12, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Conferències i manifestos polítics
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Només hem pogut localitzar un document, de 1945, de l'Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio. La Junta directiva la formaven, segons consta en el document: Arturo Mori, presidente; E. Criado Romero, secretario general; Antonio Gazol, tesorero; Julio Luelmo, vocal de propaganda; Alfonso Lapena, vocal de solidaridad; P. Martín Puente, Vocal de organización y relaciones; Restituto Mogrovejo, vocal de trabajo.

Arturo Mori (Barcelona, 1888 - Ciutat de Mèxic, 1953)³⁶⁰ va ser un escriptor i periodista teatral i musical català en llengua castellana, redactor de diaris a Madrid, *El País* i *El Liberal*; després de la Guerra Civil sortí a França i després a l'exili a Mèxic, on continuà la seva labor periodística, de traducció d'obres franceses i catalanes al castellà i on també dirigí aquesta Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio.

³⁶⁰ No hem pogut recuperar la fitxa del Registro Nacional de Extranjeros en México.

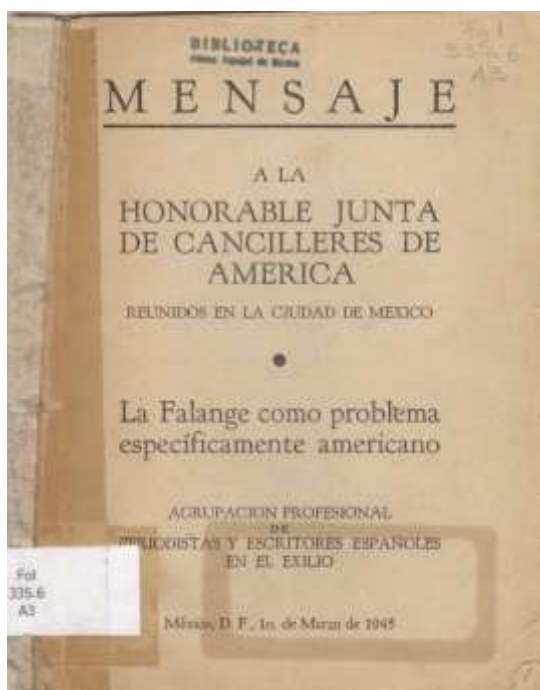
Recordem que el nombre de periodistes compromesos amb la República que van haver d'exiliar-se va ser força alt (Pla Brugat, 1999; 2000), al quedar significats pel nou règim no van tenir més opció que l'exili.³⁶¹

Obres editades

1945

Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio (1945). * *Mensaje a la honorable Junta de Cancilleres de América: reunidos en la ciudad de México: la Falange como problema específicamente americano*. México, D.F.: Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio. 30 p.

³⁶¹ Per exemple, el cas de Carles Rahola (Cadaqués, 1881 - Girona, 1939), periodista, historiador i activista cultural que va ser afusellat pel mes de març de 1939 en la sentència de mort hi era inclòs el fet d'haver escrit dos articles a la premsa de 1938: «Refugis i jardins» i «L'heroisme», i el colofó a un llibre: «Contra l'invasor», també del mateix any.

Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio (1945). *Mensaje a la honorable Junta de Cancilleres de América: reunidos en la ciudad de México: la Falange como problema específicamente americano*. México, D.F.: Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio. 30 p.

Agrupación Reyes Católicos

[?-?]

Agrupación Reyes Católicos	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Una de les associacions socials i culturals espanyoles a Mèxic, tenen publicat un llibre coeditat amb d'altres entitats regionals espanyoles, per les dates de publicació i per entendre que no es tracta d'una entitat pròpiament lligada a l'exili però, aquesta institució queda fora de l'abast del nostre treball.

Agrupación Socialista Española en México

[1940?-197?]

Agrupación Socialista Española en México	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Netzahmualcoyotl, 54. México, D.F.
Impremtes	Imprenta Mediterránea
Nombre de publicacions aproximades localit-zades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Revista sobre política espanyola i internacional
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Circulo Cultural Pablo Iglesias Ediciones Adelante (PSOE) Ediciones de la Agrupación Socialista Ediciones de la Federación de Juventudes Socialistas de España Ediciones de las Juventudes Socialistas de España (Mèxic) Editorial Pablo Iglesias Partido Socialista Obrero Español (PSOE)

També apareix com a Ediciones de la Agrupación Socialista. Només hem trobat una obra en el nostre període, concretament de 1946. Amb les característiques pròpies d'aquesta tipologia i la seva finalitat: edicions econòmiques, probablement no venals, tipografia poc acurada, enquadernació de circumstàncies.

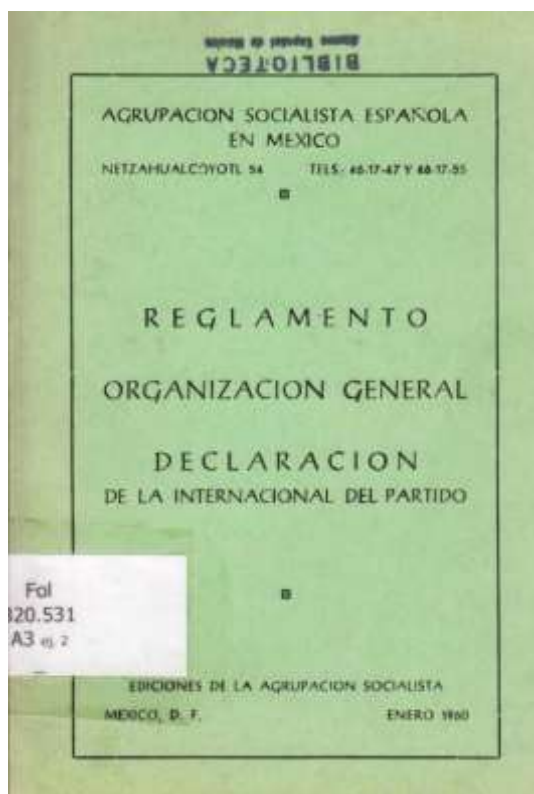
Publica a més, i fora del nostre període, entre els anys 1970 i 1972 el *Boletín de la Agrupación Socialista Española en México*.

Totes les publicacions del PSOE i dels moviments socialistes espanyols a l'exili de Mèxic tenen diverses plataformes de publicació: les Ediciones Adelante, l'Editorial Pablo Iglesias o el Círculo Pablo Iglesias.

Obres editades

1946

Congreso Americano de Partidos de Tendencia Socialista (1946). *Resoluciones del Primer Congreso Americano de Partidos de Tendencia Socialista*. México, D.F.: Agrupación Socialista Española. [14] p.

Agrupación Socialista Española en México (1960). *Reglamento de la Agrupación Socialista Española en México*. México: Agrupación Socialista Española en México.

*Asociación de Militares Profesionales
Leales a la República Española*

[1940-1943?]

Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española	
Fundadors, directius i editors	Patricio de Azcárate
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta IMMEX Calle del 57, 10 B. L 76 92, México, D.F. Imprenta Mercantil, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2 llibres i 1 revista
Matèries editades	Conferències i manifestos polítics i de temàtica militar
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Boletín de la Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española</i>

Només hem localitzat un parell d'obres, en una de les quals (1942) s'hi troba descrita la Junta Directiva i la Junta de Govern que l'any 1942 era formada per: «presidente: coronel D. Patricio de Azcárate; vocales: coronel D. Manuel Estrada, coronel D. Carlos Núñez Maza, teniente coronel D. Enrique Gómez García, mayor D. Manuel Carsellé, capitán D. Benjamín Balboa; secretario, teniente coronel D. Luis Muñoz.»

L'Asociación pretenia amb la seva activitat: «Este es el origen del Plan Cultural que se inserta al principio de este folleto y cuyo objeto es capacitar y modernizar técnicamente a la oficialidad republicana española, tanto para cooperar a la defensa de México, cuando se estimen necesarios sus servicios por las autoridades mexicanas, a las que

han sido ofrecidos, para contribuir, desde un puesto de honor en vanguardia, a la liberación de la Patria Hispana, al lado de las Naciones Unidas.» (Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española, 1942).

Editava també un butlletí: *Boletín de la Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española*. México (1942-1943).

Patricio de Azcárate Flórez (Lleó, 1886 - Athis-Mons, França, 1963)³⁶² va ser un militar espanyol del cos d'Enginyers, d'idees progressistes, nebot de Gumersindo de Azcárate (un dels fundadors de la Institución Libre de Enseñanza) i germà de Pablo de Azcárate Flórez, catedràtic de Dret, diputat a Corts i diplomàtic, ambaixador de la República davant la Societat de Nacions i més tard a Londres.

Patricio de Azcárate, amb un historial militar condecorat a les campanyes de Marroc, aprofita la Reforma militar de l'Exèrcit Español de 1931, més coneguda com a Llei Azaña, per retirar-se de l'exèrcit i dedicar-se a l'enginyeria i fundar el Sindicato de Arquitectos e Ingenieros, pròxim a la UGT. En produir-se el cop d'estat de 1936, de Azcárate es reincorpora a l'exèrcit i serà nomenat inspector general d'Enginyers a l'Estat Major Central, una de les actuacions destacades serà el pas de l'Ebre de 1938. Amb la retirada del febrer de 1939 s'interna a França i s'exilia a Mèxic el 1940, on serà un dels promotors d'aquesta associació de militars. Treballarà per a l'Oficina d'Informació Aliada i fent traduccions per a l'*Enciclopedia UTEHA*. En 1953, retorna a Europa, concretament a França on morirà. (Azcárate, 2008; *Diccionario enciclopédico U.T.E.H.A.*, 1949-1959).

Obres editades

1940

Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española (1940). *Reglamento de la Asociación de Militares Profesionales de la República Española*. México, D.F.: Imprenta Mercantil.

1942

Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española. (1942).

**Inauguración del plan cultural*. México, D.F.: Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española. 60 p.

Cobertes

³⁶² Es conserven diverses fitxes com a refugiat en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=5411&accion=4&pila=true>>

Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española. (1942). *Inauguración del plan cultural*. México, D.F.: Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española. 60 p.

Asociación Montañesa de México

[1946 - ---]

Asociación Montañesa de México	
Fundadors, directius i editors	Fidel Carrancedo de la Higuera, presidente honorario Modesto Gutiérrez Díaz, presidente honorario Tirso Gómez Ruiz, presidente honorario José Ma ^a Alverde Goya, presidente Aurelio Martínez Gómez, secretario
Adreces conegudes	Dr. Velasco, 194, México, D.F. Cerrada de las Palomas 22, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Una de les associacions regionals espanyoles a Mèxic, coediten amb d'altres entitats regionals espanyoles, per les dates de publicació i per entendre que no es tracta d'una entitat pròpiament lligada a l'exili, aquesta institució queda fora de l'abast del nostre treball.

[1949 -....]

Ateneo Español de México	
Fundadors, directius i editors	Joaquín D'Harcourt Got, president Ceferino Palencia, vicepresident José Luis de la Loma, secretari
Adreces conegudes	Calle Morelos, 26, México D.F. Calle Hamburgo, 6, México D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	43 (fins els setanta)
Matèries editades	Documentació de la institució, conferències culturals i manifestos polítics
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ateneo Ramón y Cajal

Durant la Guerra Civil Espanyola moltes van ser les postures polítiques que van lluitar conjuntament a favor de la República (republicans liberals, socialistes, comunistes, anarquistes, nacionalistes bascos i catalans...). Acabat el conflicte moltes d'aquestes posicions, conjunturalment o aparentment unides durant la Guerra, van culpar els companys de viatge de la derrota.

En són exemples clars dos fets històrics: el cop d'estat del coronel Segismundo Casado i Julián Besteiro, de març de 1939, contra el Govern del Dr. Juan Negrín sustentat per les forces comunistes; i, ja acabada la Guerra, la creació de Servicio de Emigración de los Republicanos Españoles (SERE) (afí als comunistes i a Negrín) i la Junta de Auxilio a

los Republicanos Españoles (JARE) (representat per tots els altres partits republicans exiliats, excepte el PCE).

Les diverses faccions ideològiques arribades a l'exili mexicà, malgrat les evidents mostres de solidaritat i ajuda, van continuar amb les seves acusacions i retrets mutus i querelles de cafè o a través de papers, en diaris, revistes o manifestos.

En aquest ambient i a Mèxic va ser fundat l'any 1942 l'Ateneo Ramón y Cajal per un grup de metges exiliats amb tres objectius allunyats de la divisió política: mantenir unit el grup de metges exiliats arribats (550, el que representava el 10 % de la població mèdica de tot el país); permetre la continuïtat de la difusió mèdica entre els associats; i donar suport a la investigació i la publicació del grup; això segons explica Aurora H. de Miramontes (195-?).

Caldria afegir a aquestes dades, les aparegudes en els estatuts de l'Ateneo (Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias Médicas 1942) en els quals s'expressa una intenció de beneficència per als metges i professionals afins exiliats a França, Àfrica del Nord, la resta d'Amèrica i els perseguits a Espanya, que així ho necessitin; s'afirma la fidelitat a la causa republicana i la col·laboració i l'escrupolós compliment de les lleis i «para con el Gobierno de México y con su pueblo, por quienes fuimos acogidos generosamente.»

Aquest primer ateneu de caràcter mèdic, i on ben aviat s'inclouen científics d'altres àrees, serà el model i la llavor a partir de la qual sorgirà l'Ateneo Español de México, amb voluntat aglutinadora i transversal de tots els sentiments republicans, tenint també com a model l'Ateneo de Madrid, enyorat dels temps d'abans de la Guerra: un lloc de trobada, de descoberta i de coneixement, de discussió constructiva i progrés.

La filosofia i l'organització de l'Ateneo Ramón y Cajal de Mèxic serà, com dèiem, l'origen de l'Ateneo Español de México i el Ramon y Cajal passarà a ser una secció del nou Ateneo. No és per atzar que el primer president del nou ateneu sigui un metge, Joaquín d'Harcourt Got (Puerto Príncipe, Cuba, 1896 - Ciutat de Mèxic, 1970).³⁶³

D'Harcourt va ser un militar espanyol, metge i cirurgià, afiliat durant la República a l'Agrupación Socialista Madrileña, nucli originari del PSOE. Amb la Guerra Civil passarà a tenir càrrecs de responsabilitat a la Inspección General de los Servicios Quirúrgicos de l'Exèrcit de la República i amb el grau de tinent coronel passarà a l'exili, primer a França i, el 1941, a Mèxic. A la seva arribada va integrar l'Escuela Médico Militar mexicana, i des del 1944 a la UNAM. D'Harcourt pertanyia, per la seva condició de metge, al Ramón y Cajal, i des d'allà va participar en la creació de l'Ateneo Español de México el

³⁶³ Es conserva fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=16293&accion=4&pila=true>>.

1949, del qual serà el primer president durant quasi vint anys, fins el 1968, dos anys abans de la seva mort (Cueli, 1982).

Vistos els antecedents de disputes i enemistats, D'Harcourt i els fundadors de l'Ateneo reunits el 4 de gener de 1949 en el local de l'Editorial Séneca, decideixen estatutàriament evitar en les seves activitats els actes polítics que siguin partidistes, així només s'hi celebren els actes unitaris com la proclamació de la República o similars.³⁶⁴

L'obra editora de l'Ateneo sense ser molt extensa (hem comptabilitzat fins a 43 documents, sense incloure revistes ni fulletons) té una certa continuïtat i es basa en dos eixos principals: la publicació de les obres i documents relatius al seu funcionament com a entitat jurídica (estatuts i memòries) i, en segon lloc, les conferències de gruix i de prestigi que s'hi poguessin impartir, totes de manera humil però endreçada, típica de les institucions i partits polítics espanyols de l'època a Mèxic: «Muchos de los actos que se realizaron pasaron por la imprenta y quedaron para el beneficio de las nuevas generaciones en forma de modestos pero útiles folletos» (Ateneo Español de México, 2016).

³⁶⁴ «Las metas y los esfuerzos se confunden desde entonces, apegados siempre los socios al espíritu libertario y apolítico por esencia del Ateneo. Desde luego, la política era parte sustancial de las actividades, en cuanto la institución era antifranquista por origen y principio y permitía siempre que en su seno se planteasen cualquier tipo de temas políticos, aunque, por estatutos, estos no podían ser nunca partidistas. En su tiempo -y adelantándose a lo que hoy es una idea común- se planteó el tema de la cada vez más necesaria identificación entre todos los pueblos de habla hispana y así, el Ateneo se transformó pronto en un pequeño pero influyente núcleo sintetizador del pensamiento y la cultura hispanoamericana de avanzada.

El pequeño foro fue muy activo. Acudieron a él lo más distinguido de las letras, el arte, la música, la ciencia y el pensamiento contemporáneo. Mexicanos, españoles, centro y sudamericanos, amén de no pocos extranjeros, pronto convirtieron al Ateneo en su casa. Todo hombre que simpatizase con la obra y las ideas del centro cultural era bienvenido. El beneficio era multifacético; por un lado el que participaba de las actividades se enriquecía con el contacto humano; por otro, la sociedad se enriquecía con los modestos aunque tenaces aportes del grupo; la difusión que se lograba, en tercer lugar, permitía a quienes se preocupaban mantenerse al día y enriquecer una cultura hispanoamericana dispersa, incomunicada, que estaba, sin embargo, en pleno proceso creativo. Así, en el Ateneo tuvieron origen muchos proyectos culturales y de investigación, resultado de un diálogo fructífero y sano que, en alguna medida, beneficia a la humanidad. Su biblioteca fue creciendo y a ella acudían tanto los niños de las escuelas cercanas como los estudiantes e investigadores.» (Ateneo Español de México, 2016).

1949

Ateneo Español de México (1949). *Estatutos*. México, D.F.: Ateneo Español de México.

Ateneo Español de México (1949). *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1949*. México D.F.: Ateneo Español de México.

Granados, Mariano (1949). *Mendizábal: un momento del liberalismo español*. México, D.F.: Ateneo Español de México.

1950

Ateneo Español de México (1950). * *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1950*. México: Ateneo Español de México.

Liddell Hart, Basil H. (1950). *La defensa de Europa: los problemas de la guerra y la paz*. México: Ateneo. Tit. orig.: *Defence of the West: some riddles of war and peace*.

1951

Ateneo Español de México (1951). *Emilio Sánchez*. México, D.F.: Ateneo Español.

Ateneo Español de México (1951). *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1951*. México: Ateneo Español de México.

Suárez-Guillén, Antonio (1951). *Cincuenta años de la vida de Madrid: comentarios de escalera abajo*. Madrid: [Ateneo Español de México].

1952

Ateneo Español de México (1952). *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1952*. México: Ateneo Español de México.

La Souchère, Elena de (1952). *Represión y rumores de amnistía en España*. México, D.F.: Ateneo Español de México.

1953

Ateneo Español de México (1953). *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1953.*

México: Ateneo Español de México.

1954

Ateneo Español de México (1954). *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1954.*

México: Ateneo español de México.

Balbontín, José A. (1954). *Veinte sonetos contra Franco y sus huestes.* México: Ateneo Español de México.

1955

Ateneo Español de México (1955). *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1955.*

México: Ateneo español de México.

Azaña, Manuel (1955). * *Cervantes y la invención del «Quijote».* México, D.F.: Ateneo Español de México. 70 p. Edición homenaje del Ateneo Español a D. Miguel de Cervantes Saavedra en el 350 aniversario de la primera edición de *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*. En el colofón: Esta edición consta de 1000 ejemplares numerados. Se terminó de imprimir el día 24 de Diciembre de 1955.

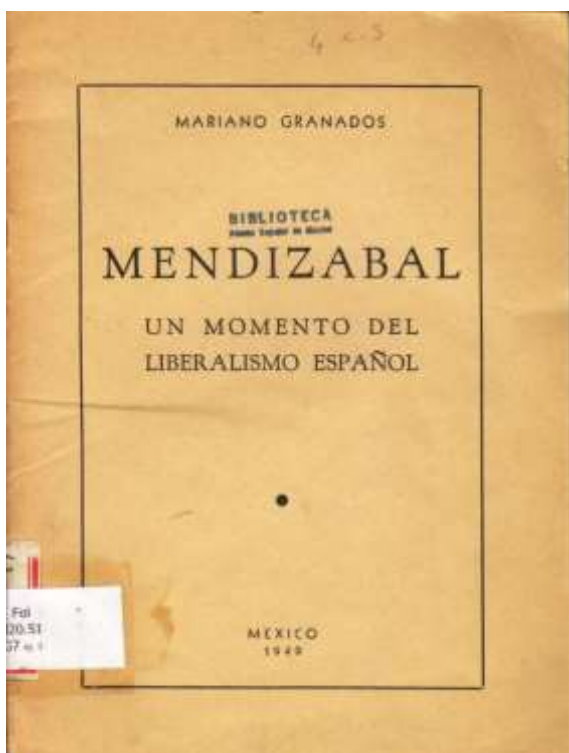
Loma, José Luis de la (1955). * *La cuarta generación del Ateneo, por José Luis de la Loma: discurso leído el día 24 de marzo de 1955.* México: Ateneo Español de México. 14 p.

Muñoz, Máximo (1955). *Grandeza y tragedia de la emigración republicana española: conferencia sustentada el día 22 de febrero de 1955 por el Ing. Máximo Muñoz.* México, D.F.: Ateneo Español de México. 52 p.

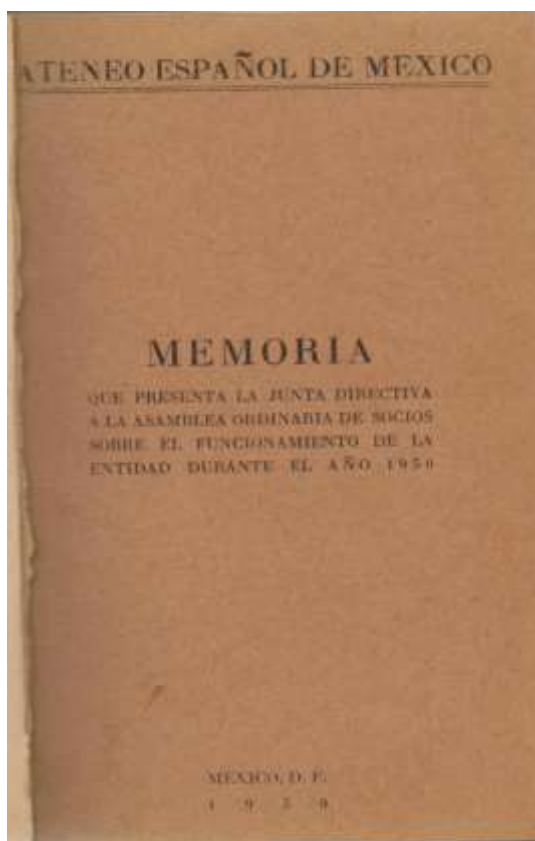
1956

Ateneo Español de México (1956). *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea General Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1956.* México D.F.: Ateneo Español de México.

Tarradellas, Josep (1956). * *Conferencia del Hon. Sr. José Tarradellas, presidente de la Generalidad de Catalunya, en el Ateneo Español de México, el miércoles día dos de mayo de 1956.* México D.F.: [s.n.]. 7 f.

Granados, Mariano (1949). *Mendizábal: un momento del liberalismo español*. México, D.F.: Ateneo Español de México.

Ateneo Español de México. (1950). *Memoria que presenta la Junta Directiva a la Asamblea Ordinaria de socios sobre el funcionamiento de la entidad durante el año 1950*. México: Ateneo español de México.

Azaña, M. (1955). *Cervantes y la invención del «Quijote»*. México D.F.: Ateneo Español de México.

[1949?-1958?]

Ateneo Libertad de México	
Fundadors, directius i editors	Faustí Ballvé i Pallisé
Adreces conegudes	20 de Noviembre, 53-309, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	12
Matèries editades	Documentació de la institució, conferències culturals i manifestos polítics
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

No hem sabut trobar prou informació sobre l'Ateneo Libertad, de fet no se cita a l'enciclopèdica obra sobre l'exili a Mèxic (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982) entre els diversos ateneus espanyols creats pels refugiats com per exemple l'Ateneo Nicolás Salmerón, Pablo Iglesias, Pi i Margall, Ramón y Cajal, Jaime Vera, Español de México...

Trobem només referències al seu primer president, Faustí Ballvé i Pallisé (Barcelona, 1887 - Ciutat de Mèxic, 1958),³⁶⁵ economista i advocat, diputat a les Corts de 1936 pel Partit Republicà d'Esquerra, que era la secció catalana d'Izquierda Republicana, acabada la Guerra passa a França i el 1942 arriba a Mèxic en el *Nyassa*. A Mèxic exerceix de professor a l'Instituto Tecnológico de Monterrey i a la UNAM. Fundarà l'Ateneo Libertad i en serà el president fins a la seva mort (*Diccionario dels catalans de Mèxic*, 1992-1993; Gracia Arce, 2013; Martín Rodríguez; Fernández Soriano Jiménez, 2009).

³⁶⁵ Es conserva fitxa d'asilat polític en Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=7599&accion=4&pila=true>>

Les publicacions de l'Ateneo Libertad tenen les mateixes característiques de contingut, de presentació i tipogràfiques que les de l'Ateneo Español de México.

Obres editades

1949

Ballvé, Faustino (1949). *La crisis de la libertad*. México, D.F.: Ateneo Libertad. Contiene relación de personas que forman la Junta Directiva del Ateneo Libertad.

Ruiz Funes, Mariano (1949). *Sesión del 14 de diciembre de 1949*. México: Ateneo Libertad.

1950

Ruiz Funes, Mariano (1950). *El genocidio en España: acusación contra el gobierno de hecho por la persecución de la masonería*. México, D.F.: Ateneo Libertad.

1951

Albornoz, Álvaro de (1951). *La epopeya de la libertad en España [Ateneo Libertad, México D.F., Sesión del 7 de marzo de 1951]*. México D.F.: Publicaciones del Ateneo Libertad. [Conté: Estatutos del Ateneo Libertad].

Ballvé, Faustino (1951). *La crisis de la libertad: conferencia... 1a reimpresión*. México: [Publicaciones del Ateneo Libertad].

Guarner, Vicenç (1951). *El ejército español y la lucha por la libertad*. México: Ateneo Libertad. [Conté: Estatutos, Junta directiva, biblioteca y publicaciones del Ateneo Libertad].

Internacional Liberal (1951). *El 4o. Congreso de la Internacional Liberal: asamblea ordinaria del Ateneo Libertad del 10 de octubre de 1951; El derecho de asilo: conferencia*. México: Ateneo Libertad.

1952

Ateneo Libertad (1952). *Franco ha restablecido la Inquisición*. México: Ateneo Libertad.

Brito Foucher, Rodolfo (1952). *Panhispania y el panhispanismo: sesión del 7 de mayo de 1952*. México, D.F.: Ateneo Libertad.

1953

García Baptista [et al.] (1953). * *Martí e Hidalgo*. México: Ateneo Libertad. 34, [4] p.

1954

Guarner, Vicenç (Ed.) (1954). *El himno mexicano: sesión del 6 de octubre de 1954; El problema de Marruecos*. México: Publicaciones del Ateneo Libertad.

1955

Bosch Gimpera, Pere. (1955). *Una democracia medioeval: Cataluña: conferencia leída el 6 de junio 1955 en el Ateneo Libertad de México*. México, D.F.: Ateneo Libertad.

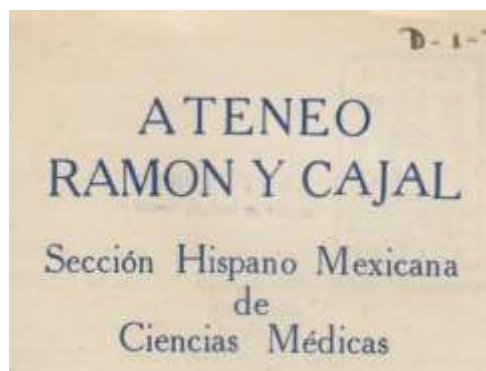

García Baptista; [et al.] (1953). *Martí e Hidalgo*. México: Ateneo Libertad. 34, [4] p.

Ateneo Libertad de México. (1958). *Velada necrológica en homenaje y memoria del Dtor. y Prof. Faustino Ballvé Pallisé, presidente del Ateneo Libertad*. México: Ateneo Libertad de México.

Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias

[1942-1949]

Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Materials propis de la institució
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ateneo Español de México <i>Anales de medicina del Ateneo Ramón y Cajal</i> <i>Revista médica del Ateneo Ramón y Cajal</i> (1946-1947).

Tal com ja s'ha explicat a l'entrada sobre l'Ateneo Español de México, i repetim ara, l'Ateneo Ramón y Cajal va ser fundat el 1942 per un grup de metges exiliats amb tres objectius ben definits: mantenir unit el grup de metges exiliats arribats (550, el que representava el 10 % de la població mèdica a Mèxic); permetre la continuïtat de la difusió mèdica entre els associats; i donar suport a la investigació i la publicació del grup (Miramontes, 195-?).

Caldria afegir a aquestes dades, les aparegudes en els estatuts de l'Ateneo (Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias Médicas 1942) en els quals s'expressa una intenció de beneficència per als metges i professionals afins exiliats a França, Àfrica del Nord, la resta d'Amèrica i els perseguits a Espanya, que així ho ne-

cessitin; s'afirma la fidelitat a la causa republicana i la col·laboració i l'escrupolós compliment de les lleis i «para con el Gobierno de México y con su pueblo, por quienes fuimos acogidos generosamente.»

L'any 1949, l'Ateneo Ramón y Cajal esdevindrà en la creació de l'Ateneo Español de México una de les seves seccions, això és, la vocalia mèdica (Miramontes, 195-?).

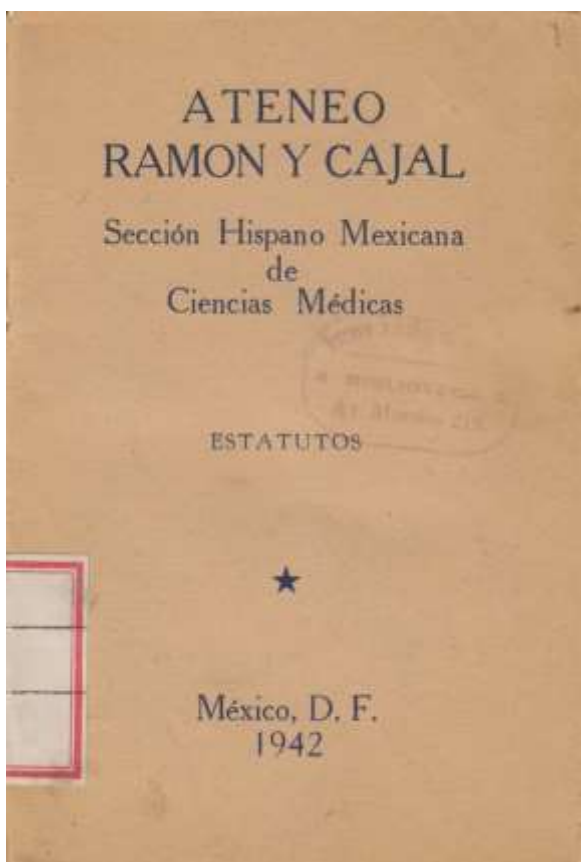
Durant els anys en què va estar en funcionament hem pogut recuperar els seus estatuts i dues revistes: *Anales de medicina del Ateneo Ramón y Cajal* (1943-1945) i la *Revista médica del Ateneo Ramón y Cajal* (1946-1947).

El material publicat segueix la forma i presentació de la resta de les institucions exiliades en aquest període: presentació sòbria i econòmica, funció informativa.

Obres editades

1942

Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias Médicas (1942). * *Estatutos*. México, D.F.: Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias Médicas. 15 p.

Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias Médicas. (1942). *Estatutos*. México, D.F.: Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias Médicas.

Ateneo Republicano Español

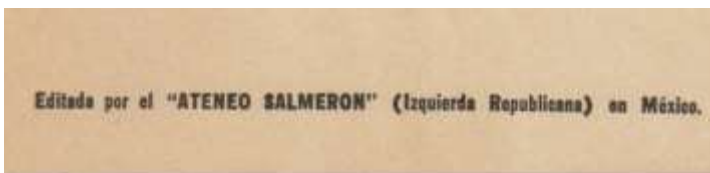
[1960?-1965?]

Ateneo Republicano Español	
Fundadors, directius i editors	Carlos Esplá Rizo
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localit-zades dintre del període (fins 1956)	1 revista
Matèries editades	Materials propis de l'organització
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ-ades	---

Hem trobat només la publicació d'una revista: *Nuestra república*. México, D.F.: Publicaciones del Ateneo Republicano Español, 1965.

Per dates aquesta organització, promoguda per Carlos Esplá Rizo (Alacant, 1895 - Mèxic, 1971)³⁶⁶ queda fora del nostre treball.

³⁶⁶ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=19365&accion=4&pila=true>>.

[1942-1950]

Ateneo Salmerón	
Fundadors, directius i editors	José Giral Pereira? Izquierda Republicana
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta La Antorcha
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	5
Matèries editades	Discursos polítics
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	Ateneo Español de México?

L'Ateneo Nicolás Salmerón és un més entre els diversos ateneus espanyols creats pels refugiats com per exemple l'Ateneo Pablo Iglesias, el Pi i Margall, el Ramón y Cajal, el Jaime Vera, i el més ampli i federatiu de tots l'Ateneo Español de México que ha sobreviscut fins avui.

En l'obra *El exilio español en México 1939-1982* (1982) es comenta: «los antiguos militares [i.e. militantes] de la Izquierda Republicana que tenían como líder a Manuel Azaña, se congregaron en el Ateneo Nicolás Salmerón, fruto de la iniciativa de José Giral; desapareció a pocos años de su aparición», els autors del capítol, Teresa Miaja de Liscy i Alfonso Maya Nava es refereixen, en nota, a que la informació prové d'una entrevista amb Roberto Castrovido. Fins aquí la informació que hem pogut aplegar.

Si això és cert, podem proposar la hipòtesi que l'Ateneo Salmerón es dissoldria en l'Ateneo Español de México; de fet coincideixen les dates d'inici d'aquest (1949) i final del Salmerón (1950) i el mateix José Giral seria «socio de honor» de l'Ateneo Español. José Giral Pereira (Santiago de Cuba, 1879 - Ciutat de Mèxic, 1962)³⁶⁷ químic i farmacèutic

³⁶⁷ No hem pogut trobar la seva fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

però sobretot conegut per ser ministre de la República en diverses carteres, president del Govern en els primers mesos de la Guerra Civil i de nou president del Govern espanyol en l'exili entre 1945 i 1947

Els continguts són discursos polítics d'Álvaro de Albornoz y Liminiana (Luarca, 1879 - Mèxic, 1954), diputat a Corts per diversos partits i en diverses legislatures, tant de la monarquia alfonsina com de la República, ministre de Foment i de Justícia, president del Tribunal de Garanties Constitucionals i, finalment, ambaixador de la República a París un període breu de temps el 1936. Amb la derrota, torna a França passa a Mèxic el 1940, allà serà ministre de Justícia en el Govern de José Giral i, més tard, ell mateix serà president del Consell de Govern de la República en l'exili.

L'altre autor, Carlos Esplá Rizo (Alacant, 1895 - Mèxic, 1971), també va ser ministre de Propaganda del Govern de Largo Caballero, en finalitzar la Guerra passa a París, on col·labora primer amb el SERE i després, arribat a Mèxic, amb la JARE.

Les publicacions de l'Ateneo Salmerón tenen les mateixes característiques de presentació i tipogràfiques que les de l'Ateneo Ramón y Cajal y les de l'Ateneo Español de México.

1942

Esplá, Carlos (1942). * *¿Cuándo volvemos a España?: conferencia pronunciada en el Centro Republicano Español de México el 16 de julio de 1942*. México: Ateneo Salmerón (Impr. La Antorcha).

1944

Albornoz, Álvaro de (1944). * *Izquierda Republicana en la Junta Española de Liberación: informe pronunciado por don Álvaro de Albornoz en la asamblea celebrada el día 24 de febrero de 1944*. México: Ateneo Salmerón. 22 p.

1947

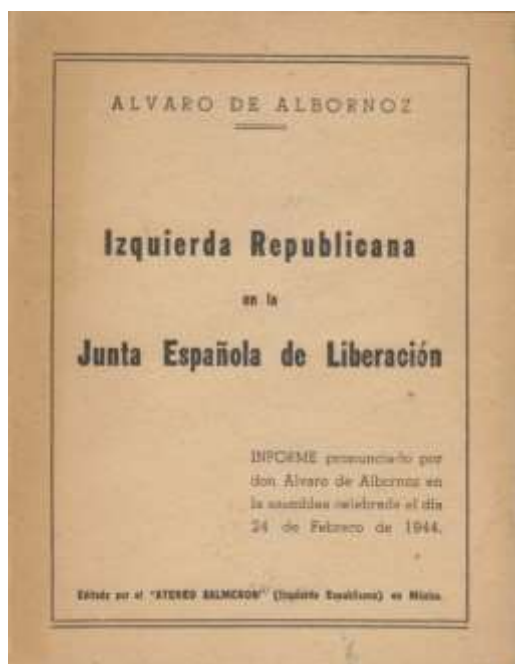
Albornoz, Álvaro de (1947). *Cincuenta años de republicanismo*. [México]: [Izquierda Republicana en el Exilio. Ateneo Salmerón]. [En la cubierta: Discurso pronunciado por don Álvaro de Albornoz el 11 de febrero de 1947 en París].

1948

Albornoz, Álvaro de (1948). *La España democrática: discurso pronunciado... en la Sala Pleyel de París el día 18 de julio de 1948*. México, D.F.: Izquierda Republicana en México: Ateneo Salmerón.

1950

Albornoz, Álvaro de (1950). *El Gobierno de la República Española en el destierro a los gobiernos y a la opinión pública de todos los países democráticos*. México, D.F.: Izquierda Republicana: Ateneo Salmerón.

Albornoz, Álvaro de (1944). *Izquierda Republicana en la Junta Española de Liberación: informe pronunciado... en la asamblea celebrada el día 24 de febrero de 1944*. México: Ateneo Salmerón.

Casa de Andalucía

[? - ?]

Casa de Andalucía	
Fundadors, directius i editors	Manuel Márquez Carracedo, president Francisco Gallego Moreno, Vice-president Manuel Barrilado Medina, secretari
Adreces conegudes	Calle Venustiano Carranza, 50, 2º piso, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol

Algunes obres posteriors a la data de 1956, i algun llibre coeditat amb d'altres entitats regionals espanyoles, totes queden fora de la nostra cronologia i com no sent una entitat de l'exili.

La Casa de España en México

[1938-1940]

La Casa de España en México	
Fundadors, directius i editors	Alfonso Reyes, president Daniel Cosío Villegas, secretari Eduardo Villaseñor, en representació del Govern mexicà Gustavo Baz, rector de la Universidad Nacional Enrique Arreguín, en nom de la Secretaría de Educación Pública
Adreces conegudes	Calle Madero, 32, México, D.F.
Impremtes	Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, S. C. de L. (5) Imprenta Industrial Gráfica S.A. Talleres de Acción Moderna Mercantil Talleres Tipográficos Modelo, S.A. (3)
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	47
Matèries editades	Arts, ciències, història i literatura
Llengües de publicació	Espanyol

Una de les històries humanes, solidàries i culturals més conegudes de la primera arribada dels refugiats a Mèxic és la creació de La Casa de España de México. Encara que coneguda i estudiada a bastament per la investigadora Clara E. Lida (1988), l'exiliat i

editor del Fondo de Cultura Económica Martí Soler Vinyes (1999) i recollit en el catàleg en *La Casa de España y El Colegio de México: catálogo histórico (1938-2000)* (2000), gràcies als bons oficis de José María Espinasa, la repassem aquí de manera breu.

La Casa de España té una vida cronològicament ben determinada: comença el 1er de juliol de 1938 i s'acaba el 16 d'octubre de 1940; serà una de les poques vegades que podrem donar unes dades precises de principi i final d'activitats en aquest treball; més concretament s'acaba el nom de La Casa de España, la llavor serà posada i la feina continuarà a partir d'aleshores i fins avui dia sota l'ensenyament d'El Colegio de México.

Tres persones són claus per a la creació de la taula de salvament per a intel·lectuals espanyols que va esdevenir la Casa: dos intel·lectuals, escriptors i diplomàtics mexicans, Alfonso Reyes i Daniel Cosío Villegas, i el tercer ja ha sortit diverses vegades al llarg del treball, l'aleshores president de Mèxic, el general Lázaro Cárdenas, de grata memòria per a tants exiliats espanyols.

L'escriptor i diplomàtic Alfonso Reyes (Monterrey, 1889 - Ciutat de Mèxic 1959) havia viscut a Madrid força anys, concretament entre 1914 i 1924, primer com a exiliat polític, i a partir de 1920 com a diplomàtic a la legació mexicana. Durant la seva estada a la capital espanyola va tenir l'ocasió d'estudiar i investigar força la literatura, tot editant textos clàssics i contemporanis, publicant en revistes de recerca, col·laborant en la premsa de l'època, com ara *El Sol*. D'aquesta manera va teixir una àmplia xarxa d'amistats entre els intel·lectuals del país: escriptors, investigadors, periodistes i artistes. Després de l'estada a Espanya seria ministre a París (el que en els termes diplomàtics espanyols seria un conseller d'ambaixada) i, més tard, ambaixador a Buenos Aires i al Brasil. És de retorn a Mèxic a la dècada dels trenta.

Per altra banda, l'economista Daniel Cosío Villegas (Mèxic, D.F., 1898-1976), artífex de la creació el 1934 del Fondo de Cultura Económica, la que serà la més important editorial mexicana amb el pas del temps i un dels pilars culturals d'aquell país. Cosío Villegas, escriptor i diplomàtic accidental, poc temps després era a la legació mexicana de Lisboa i viva de prop els esdeveniments de la Guerra Civil amb la situació de l'ambaixador espanyol, Claudio Sánchez-Albornoz. Aquells mesos són perfectament recuperats i descrits per José Luis Martín a *Claudio Sánchez-Albornoz: embajador de España en Portugal: mayo-octubre de 1936* (1995).

El tombant que va prenent ben aviat la guerra en els fronts de batalla, i l'opinió experta de polítics i diplomàtics en l'àmbit internacional, fan preveure un final poc esperançador per a la República, una derrota previsible, fins i tots els contendents ho veuen així (Trapiello, 2010). Cosío i Reyes decideixen actuar en solidaritat amb els seus amics i coneguts intel·lectuals espanyols, intervenen prop del president Cárdenas i aconseguen posar en marxa La Casa de España, un petit despatx al centre de la ciutat de Mèxic, però una autèntica illa d'acollida per a les víctimes del naufragi republicà.

Reyes com a president i Cosío com a secretari comencen per seleccionar i acollir prop d'una cinquantena de personalitats de primer ordre de la intel·lectualitat espanyola (professors universitaris, investigadors, filòsofs, escriptors, artistes...) i els donen aixopluc. En citem a continuació alguns a tall d'exemple: León Felipe (pseud. de Felipe Camino Galicia de la Rosa, Tábara, Zamora, 1884 - Ciutat de Mèxic, 1968) poeta arribat a Mèxic el 1938; José Moreno Villa (Màlaga, 1887 - Ciutat de Mèxic, 1955) pintor, poeta, arxiver i bibliotecari; Luis Recasens Siches (Guatemala, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1977) filòsof i diputat de la República; José Gaos (Gijón, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1969), filòsof i rector de la Universitat de Madrid; Adolfo Salazar (Madrid, 1890 - Ciutat de Mèxic, 1958) musicòleg; Enrique Díez Canedo (Badajoz, 1879 - Ciutat de Mèxic, 1944) poeta, traductor i crític literari, pare d'un dels més importants editors espanyols a Mèxic, Joaquín Díez-Canedo, sobre el qual ens hem referit i en tornarem a parlar; Joaquim Xirau (Figueres, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1946) filòsof, pare de l'escriptor i també filòsof Ramon Xirau (Barcelona, 1924 - Ciutat de Mèxic, 2017); Juan José Domenchina (Madrid, 1898 - Ciutat de Mèxic, 1959) poeta i crític literari; Agustín Millares-Carlo (Las Palmas de Gran Canaria, 1893-1980) paleògraf i bibliògraf; Joan Roura-Parella (Tortellà, 1897 - Middletown, Connecticut, 1983) pedagog; José Giral (Santiago de Cuba, 1879 - Ciutat de Mèxic, 1962), que l'hem comentat abans però que recordem aquí, químic i farmacèutic però sobretot conegut per ser ministre de la República en diverses carteres, president del Govern en els primers mesos de la Guerra Civil i de nou president del Govern espanyol en l'exili entre 1945 i 1947; Jaume Pi-Sunyer Bayo (Barcelona, 1903 - Nova York, 2000) metge nutricionista; Rossend Carrasco i Formiguera (Barcelona, 1892-1990) metge endocrinòleg...

Martí i Soler Vinyes n'estudia la relació de cadascun d'ells conservada als arxius d' El Colegio de México a *La casa del éxodo: los exiliados y su obra en la Casa de España y en el Colegio de México, 1938-1947* (1999).

Tots aquests intel·lectuals espanyols van arribant convidats a Mèxic durant la Guerra Civil i aquesta un cop acabada. La figura de l'ambaixador mexicà a París, Narciso Basols (Tenango del Valle, Estado de México, 1897 - Ciutat de Mèxic, 1959), és important en l'organització d'aquesta acollida enmig de la diàspora republicana. Tot seguit, un cop a Mèxic i sota l'empara de la Casa, una «institució d'alts estudis» en un petit despatx, els refugiats poden continuar amb les seves recerques i comencen a impartir conferències arreu del territori mexicà i publiquen obres com les aquí recollides; d'aquesta forma contribueixen de manera directa en la cultura del país. De fet, molts d'aquests especialistes acaben incorporant-se de manera gradual i progressiva en el teixit universitari i d'investigació mexicà i, també en aquest sentit, alguns passen a col·laborar en el Fondo de Cultura Económica. L'èxit i la consolidació del Fondo passa en part per l'arribada d'aquesta allau d'especialistes (*La Casa de España...*, 2000; *Un viaje de ida y vuelta...* 2006).

Alfonso Reyes considera la publicació dels resultats de la investigació i conferències com una continuïtat d'una conversa, però és una publicació que podríem considerar de

luxe, si ens fixem en la cura en l'edició, fins i tot reflectida en els colofons que reproduïm; ens adonem d'un amor per la feina ben feta, una preocupació per la qualitat editorial i tipogràfica que en la vigília de l'arribada dels refugiats potser no era tan comuna en l'edició mexicana (o nosaltres no l'hem sabuda apreciar).

L'obra editorial de La Casa de España s'eleva a 41 títols, els últims s'editen de manera encara més curosa: a més dels continguts i la seva correcció ortotipogràfica, el paper és de bon gramatge i qualitat, les tipografies seleccionades i les enquadracions, malgrat que siguin en rústica, són sempre delicades i de bon gust.

Bona part de la producció es fa a la Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, S. C. de L. Aquesta impremta havia estat fundada el 1939 pel SERE (Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles) i es trobava al carrer Balderas, a la Ciutat de Mèxic, prop de la Ciudadela. Segon explicava l'impressor refugiat Elicio Muñoz (el *viejo* Muñoz, com tothom l'anomenava) a Martí Soler (1999), a la impremta hi treballaven el mateix Elicio Muñoz, com a premsista, Jesús Cecilia, com a linotipista, Blas Muñoz, com a caixista, «y estaba repleta –dice Muñoz– de ex militares y diplomáticos exiliados que poco sabían de las tareas de las artes gráficas.»³⁶⁸

Les dates de les edicions ens poden ballar, algunes de les obres d'El Colegio de México són datades amb anterioritat a d'altres de La Casa de España. De fet, l'hesitació en el nom i en la datació fa que trobem en la nostra llista 45 obres quan l'estudi de *La Casa de España...*, (2000) en comptabilitza 41; donem més crèdit a la seva investigació.

Per raons de política interior, a finals de 1940 s'acabava el mandat del general Cárdenas i recordem que un dels principis revolucionaris és la no reelecció presidencial, el Govern cardenista proposa el canvi de nom de La Casa de España pel d'El Colegio de México. Aquest canvi de nom suposava una concessió a les forces nacionalistes que havien de substituir Cárdenas, el també general Manuel Ávila Camacho i la seva política d'unitat nacional. La Casa de España canvia de nom i n'adopta un de clarament nacional (o més nacionalista) per tal de sobreviure. El temps va donar la raó a qui va prendre la decisió, molts refugiats segueixen treballant en El Colegio de México i la seva institució germana, el Fondo de Cultura Económica, i ambdues arriben fins els nostres dies.

³⁶⁸ La Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, S. C. de L. es convertiria als anys cinquanta, sempre segons Elicio Muñoz Galache (Fuentelapeña, Zamora, 1908 - s.d.), en la Gráfica Panamericana, essent els seus propietaris l'economista Javier Márquez, el diplomàtic Vicente Polo i l'advocat mexicà Raúl F. Cárdenas. També hi treballaven un professor de matemàtiques de cognom Sancho i Luis Encinas (Soler, 1999). Les informacions sobre Gráfica Panamericana no concorden amb les que proposa l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945); l'*Anuario* situa la creació de la Gráfica Panamericana l'any 1941. En qualsevol cas, tant la Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales com la Gráfica Panamericana les veurem sovint com a premses dels diversos projectes editorials dels refugiats.

1938

León Felipe (1938). *El payaso de las bofetadas y el pescador de caña*. México: La Casa de España en México. 48 p.

1939

Bal y Gay, Jesús (1939). * *Romances y villancicos españoles del siglo XVI: dispuestos en edición moderna para canto y piano por... primera serie*. 1ª ed. española. México: La Casa de España en México. 50 p. Este libro se acabó de imprimir el día 6 de diciembre de 1939, en la Sociedad Cooperativa «Artes Gráficas Comerciales», S.C.L., en papel Ministro de 75 kls. al cuidado de: Director: Daniel Cosío Villegas. Regente. Fernando Detrí S. Cajista. Julio Quintero. Prensistas: Ernesto Osorio, Alfonso Sánchez y Teodoro Mendizábal. La parte musical fué hecha en litografía por la Casa Graue.; Ministro de 75 kls.

Caso, Antonio (1939). * *Meyerson y la física moderna*. México: La Casa de España en México. 78 p. Este libro se acabó de imprimir el día 27 de noviembre de 1939, en la Imprenta Industrial Gráfica S.A., con tipos Caledonia propiedad de la Casa de España, en papel importado Mearaco Ledger, y al cuidado de: Director, Daniel Cosío Villegas; Regente, Emilio Álvarez Farinas; Linotipista, Jesús Cecilia Alonso; Cajista, Julián Lara Cavero, y Prensista, Modesto Sedeño Alonso.; Mearaco Ledger; Caledonia.

Díez-Canedo, Enrique (1939). *El teatro y sus enemigos*. México: La Casa de España en México. 163 p.

Encina, Juan de la (pseud.de Ricardo Gutiérrez Abascal) (1939). * *El mundo histórico y poético de Goya*. México: La Casa de España en México. 228 p. + 14 de lám. (Conferencias: «La Casa de España en México, 1939»). En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 23 de mayo de 1959, en la Sociedad Cooperativa «Artes Gráficas Comerciales», S. C. de L., con tipos propiedad del Fondo de Cultura Económica, en papel importada por la «PIPSA» y al cuidado de: Director: Daniel Cosío Villegas: Salvador Gutiérrez y Humberto Estrada. Cajista: Pablo González. Prensista: Teodoro Mendizábal y Alfonso Sánchez.

Gaos, José (1939). *Introducción a la filosofía: cursillo de diez lecciones*. México: La Casa de España en México.

Haring, Clarence H.; Salinas, Emma (1939). *Comercio y navegación entre España y las Indias en la época de los Habsburgos*. México: Fondo de Cultura Económica.

León Felipe (1939). * *Español del éxodo y del llanto: doctrina, elegías y canciones*. México: La Casa de España en México. 176 p.: il. En els preliminars: «Dedicatoria al Ciudadano Lázaro Cárdenas, Presidente de la República Mexicana, y fundador y presidente honorario de La Casa de España en México. Homenaje de gratitud.»

Medina Echavarría, José (1939). * *Cátedra de sociología, encargada a don ... en la Facultad de Derecho, a partir del 1 de agosto*. México: La Casa de España en México. 30 p.

Moreno Villa, José (1939). * *Locos, enanos, negros, y niños palaciegos: gente de placer que tuvieron los Austrias en la Corte Española desde 1563 a 1700*. México: Presencia (Impresa y distribuida para la Casa de España en México). 158 p.: 21 gravats.

Reyes, Alfonso (1939). * *Capítulos de literatura española: primera serie*. México: La Casa de España en México. VI, 317 p. Dedicatòria manuscrita en l'exemplar 1: «A Margarita y a Eduardo Villaseñor, su viejo y cariñoso hermano. Alfonso Reyes. México, VIII 1939.» Dedicatòria manuscrita en l'exemplar 2: «A Adolfo Salazar, su viejo y fraternal amigo. Alfonso Reyes. México, VIII 1939.»

Salazar, Adolfo (1939). * *Música y sociedad en el siglo XX: ensayo de crítica y de estética desde el punto de vista de su función social*. México: La Casa de España en México; Fondo de Cultura Económica. XVIII, 221 p. (La Casa de España en México; 1. Serie de obras originales). Dedicatòria: «Para Eduardo Villaseñor». En el colofó: «Este libro se acabó de imprimir el día 22 de junio de 1939, en «Artes Gráficas Comerciales», S.C.L., con tipos propiedad del Fondo de Cultura Económica, en papel importado por la «PIP-SA» y al cuidado de: Director: Daniel Cosío Villegas. Regente: José C. Segueix a la dedicatòria impresa «Para Eduardo Villaseñor», la dedicatòria manuscrita: «con la gratitud y el afecto de [firma] Salazar junio 1939 México.»

Xirau, Joaquim; La Casa de España en México (1939). *Dos cursos de filosofía*. México: La Casa de España en México.

Zambrano, María (1939). * *Pensamiento y poesía en la vida española*. México: La Casa de España en México. XII, 184 p.

1940

Carrasco Garrorena, Pedro (1940). * *Óptica instrumental*. México: La Casa de España en México. 182 p.

Domenchina, Juan José (1940). * *Poesías escogidas (1915-1939)*. México: La Casa de España en México. 256 p. En el colofó: «Este libro se acabó de imprimir el día 14 de febrero de 1940 en «Artes Gráficas Comerciales», S.C.L., en papel Biblios de 39 ks. y al cuidado del autor y de Fernando Detrí S., Regente; Julio Quintero, Cajista; Alfonso Sán-

chez, Teodoro Mendizábal y Ernesto Osorio, Prensistas.»; Biblios de 39 ks.; Dedicatòria manuscrita: «A Daniel Cosío Villegas, con el verdadero afecto del más doliente de todos los españoles acogidos a la Casa de España en México. Juan José Domenchina. 15-2-940.».

Estrada, Genaro (1940). *Bibliografía de Goya*. México: La Casa de España en México. 117 p.

Gaos, José (1940). *Cátedra de filosofía: curso de 1939: curso público de introducción a la filosofía*. México: La Casa de España en México. 26 p.

Gaos, José (1940). * *La filosofía de Maimónides*. 2ª ed. México: La Casa de España en México. 56 p. [La 1ª ed. Madrid: Revista de Occidente, 1935.]; Dedicatòria manuscrita: «Para Justino Fernández, en recuerdo de 1940 sobre la filosofía medieval. José Gaos.»

Gaos, José; Larroyo, Francisco (1940). *Dos ideas de la filosofía: pro y contra la filosofía de la filosofía*. México: La Casa de España en México. 196 p.

Giner de los Ríos, Francisco (1940). *La rama viva*. Colección Tezontle. 86 p.

Giral, José (1940). * *Fermentos*. La Casa de España en México. 242 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir, al cuidado de José C. Vázquez, el día 27 de mayo de 1940, en los Talleres Tipográficos Modelo, S.A. Comonfort, 44. México, D.F.

Jarnés, Benjamín (1940). *Cartas al Ebro: (biografía y crítica)*. La Casa de España en México. 224 p.

León Felipe (1940). *El gran responsable*. México: Colección Tezontle. 44 p.

Medina Echavarría, José (1940). *Panorama de sociología contemporánea*. La Casa de España en México. 254 p.

Menéndez y Samará, Adolfo (1940). *Fanatismo y misticismo: (su valor social) y otros ensayos*. La Casa de España en México. XII, 156 p.

Moreno Villa, José (1940). *Cornucopia de México*. La Casa de España en México. VIII, 110 p.

Pascual del Roncal, Francisco (1940). * *Manual de neuropsiquiatría infantil*. La Casa de España en México. 382 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 3 de septiembre de 1940, en los Talleres Tipográficos Modelo, S.A., de la ciudad de México. Fué impreso en papel Cleargloss y estuvo al cuidado de José C. Vázquez.

Pi-Sunyer Bayo, Jaume (1940). * *Las bases fisiológicas de la alimentación*. La Casa de España en México. 210 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir, al cuidado de José C. Vázquez, el día 23 de mayo de 1940, en los Talleres Tipográficos Modelo, S.A. Comonfort, 44. México, D.F.

Ramos, Samuel (1940). * *Hacia un nuevo humanismo: programa de una antropología filosófica*. La Casa de España en México. 158 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 17 de julio de 1940, en los Talleres de Acción Moderna Mercantil, en tipos caledonia de 12 puntos y en papel «Eggshell Book» blanco de 70 libras, al cuidado de Daniel Cosío Villegas y José C. Vázquez.

Recaséns Siches, Luis (1940). *Vida humana, sociedad y derecho: fundamentación de la filosofía del derecho*. La Casa de España en México. X, 386 p.

Rivas Cherif, Manuel de (1940). *La fotografía de las membranas profundas del ojo*. La Casa de España en México. [6], 78 p.: il.

Rodríguez Luna, Antonio ([1940]). *10 aguafuertes*. La Casa de España en México. 8 p.: il.

Roura i Parella, Joan (1940). *Educación y ciencia*. La Casa de España en México. VII, 222 p.

Salazar, Adolfo (1940). *Las grandes estructuras de la música*. La Casa de España en México. XVIII, 198 p.

Sánchez de Ocaña, Rafael (1940). *Reflejos en el agua*. La Casa de España en México. 298 p.

Sierra, Justo (1940). *Evolución política del pueblo mexicano*. 2ª ed. México: La Casa de España en México. 298 p.

Torri, Julio (1940). * *De fusilamientos*. 1ª ed. México: La Casa de España en México. 102 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 21 de setiembre de 1940, en los talleres de Artes Gráficas Comerciales, S. C. L., con tipos Garamond, en papel Eggshell Book, al cuidado de Daniel Cosío Villegas y Francisco Giner de los Ríos.

Usigli, Rodolfo ([1940]). * *Itinerario del autor dramático*. 1ª ed. México: La Casa de España en México. 172 p.

Villaurrutia, Xavier (1940). *Textos y pretextos: literatura, drama, pintura*. 1ª ed. México: La Casa de España en México. 246 p.

1941

Carrasco Formiguera, Rossend (1941). *Seis conferencias sobre endocrinología sexual*. 1ª ed. México: La Casa de España en México. XXI, 238 p.

Gaos, José (1941). *Antología filosófica. I: La filosofía griega*. 1ª ed. México: La Casa de España en México. 364 p.

Millares Carlo, Agustín (1941). *Nuevos estudios de paleografía española*. 1ª ed. México: La Casa de España en México. 178 p.

1942

García Bacca, Juan David (1942). *Invitación a filosofar. II: El conocimiento científico*. 1ª ed. México: La Casa de España en México. X, 236 p.

1945

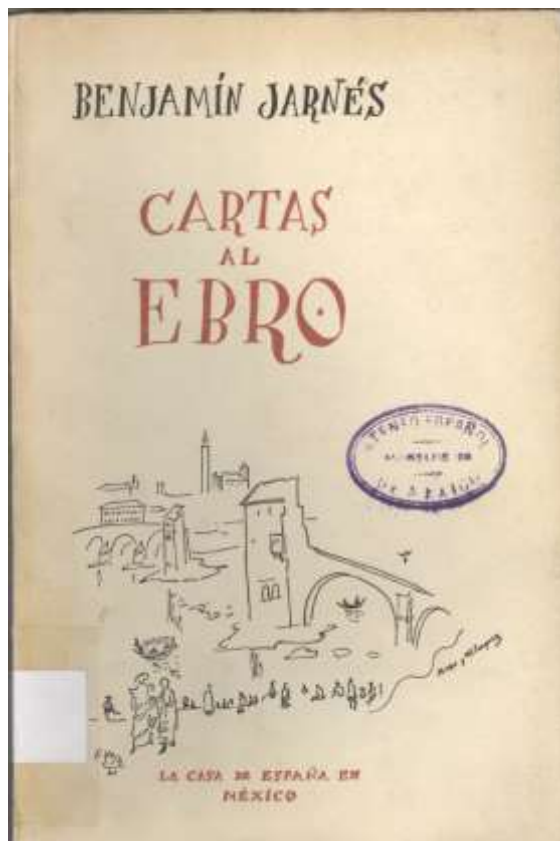
Reyes, Alfonso (1945). *Capítulos de literatura española Ser. 2*. México: La Casa de España en México.

Díez-Canedo, Enrique (1939). *El teatro y sus enemigos*. México: La Casa de España en México. 163 p.

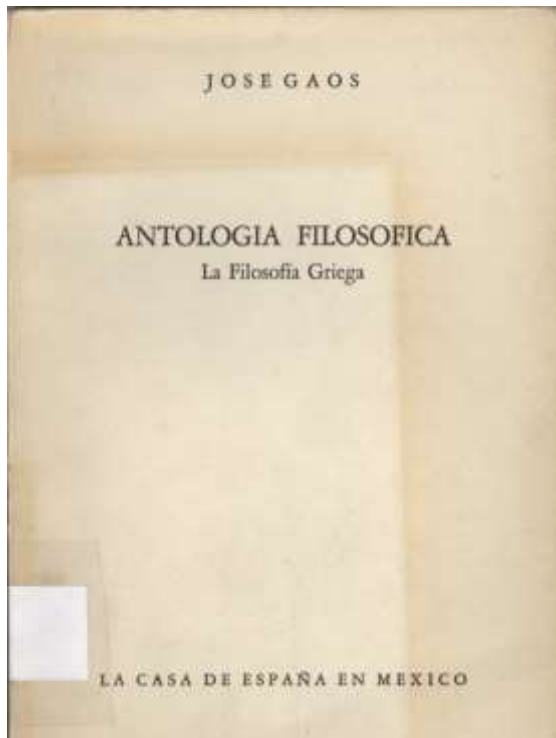
Salazar, Adolfo (1939). *Música y sociedad en el siglo XX: ensayo de crítica y de estética desde el punto de vista de su función social*. México: La Casa de España en México: Fondo de Cultura Económica. XVIII, 221 p.

Jarnés, Benjamín (1940). *Cartas al Ebro: (biografía y crítica)*. La Casa de España en México. 224 p.

Moreno Villa, José (1940). *Cornucopia de México*. La Casa de España en México. VIII, 110 p.

Gaos, José (1941). *Antología filosófica. I: La filosofía griega*. 1ª ed. México: La Casa de España en México. 364 p.

García Bacca, Juan David (1942). *Invitación a filosofar*. México: La Casa de España en México. X, 236 p.

Casa de España Republicana de México

[195?-196?]

Casa de España Republicana de México	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Conferències pronunciades a la Casa
Llengües de publicació	Espanyol

Cal no confondre la Casa de España Republicana de México amb la Casa de España (1938-1940), fundació com hem vist de Daniel Cosío Villegas que acaba convertint-se en El Colegio de España.

No hem sabut trobar més dades que les dues obres aquí presentades, una fora del nostre període d'estudi; l'última dada que hem obtingut era una conferència de 1960.

Les dues obres, del mateix autor, Manuel Cocho Gil (Villabragima, Valladolid, 1904 - ?) polític republicà provinent del Partido Republicano Radical Socialista (escissió del Partido Republicà Radical d'Alejandro Lerroux), va lluitar com a oficial durant la guerra, exiliat a Mèxic va continuar participant activament en la vida política dels refugiats republicans.

Els llibrets són de factura molt simple, conferències impreses i enquadrades pobrament.

1954

Cocho Gil, Manuel (1954). * *Tierras sin hombres y hombres sin tierra: pasado, presente y futuro de un magno problema español: conferencia pronunciada por el Lic. Manuel Cocho Gil, en la Casa de España Republicana de México, D.F., el día 9 de julio de 1954.* México, D.F.: Casa de España Republicana de México. 45 p.

1956

Cocho Gil, Manuel (1956). * *Problemas de España: rutas a seguir: del minifundio a la concentración parcelaria y de esta a la cooperativa: conferencia pronunciada en la Casa de España Republicana de México, D.F., el día 22 de febrero de 1956.* México, D.F.: Casa de España Republicana de México. 44 p.

Cocho Gil, Manuel (1954). *Tierras sin hombres y hombres sin tierra: pasado, presente y futuro de un magno problema español: conferencia pronunciada por el Lic. Manuel Cocho Gil, en la Casa de España Republicana de México, D.F., el día 9 de julio de 1954*. México, D.F.: Casa de España Republicana de México. 45 p.

Casa Regional Valenciana de México

[1942- ---]

Casa Regional Valenciana	
Fundadors, directius i editors	Francisco Llano de la Encomienda Marí Civera Blas López Fandos José Saborit Alejandro Renau Rafael Bohórquez y Bohórquez Enrique Cerezo Manuel Martínez Franch
Adreces conegudes	Calle Tacuba, 81, 5º piso, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Informació sobre l'entitat i literatura
Llengües de publicació	Espanyol i català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Edicions «Mediterrani» Publicacions «Mediterrani» <i>Levante: órgano mensual de la Casa Regional Valenciana</i> <i>Mediterrani: revista bimestral de la Casar Regional Valenciana</i> <i>Senyera: boletín mensual de la Casa Regional Valenciana</i>

La creació de la Casa Regional Valenciana té els seus inicis en les converses de refugiats valencians en el cafè Tupinamba, la Horchatería Valenciana o el Café París (Pérez Guerrero, 2006). El seu primer president va ser el general Francisco Llano de la Encomienda (Ceuta, 1877 - Ciutat de Mèxic, 1963), capità general de la IV Regió militar a Barcelona el juliol de 1936 que roman fidel a la República.

Fins on hem pogut saber, la Casa Regional Valenciana va publicar tres revistes: *Levante: órgano mensual de la Casa Regional Valenciana* (1945), *Mediterrani: revista bimestral de la Casa Regional Valenciana* (1944-1946) i *Senyera: boletín mensual de la Casa Regional Valenciana* (1950 i 1971) .

Hem recuperat un títol de José Castelló-Tárrega y Arroyo (1953), que no sabem determinar si es tracta simplement d'una autoedició; probablement, la Casa Regional Valenciana va editar els Estatuts en una data no determinada que avui es trobarien sense catalogar en el fons d'arxiu de la Biblioteca Valenciana (Pérez Guerrero, 2006).

També hem pogut localitzar un parell d'obres més dels anys seixanta, una sobre les falles i una altra el catàleg col·lectiu d'una exposició de pintura, que queden fora del nostre objecte.

Obres editades

1953

Castelló-Tárrega y Arroyo, José (1953). * *Castellón en la Región Valenciana: conferencia pronunciada en la Casa Regional Valenciana de México, el día 5 de noviembre de 1952, con motivo del X aniversario de su fundación*. [México: Casa Regional Valenciana de México].

[1943-1948?]

Casal Català de Mèxic	
Fundadors, directius i editors	Josep M. Verdú
Adreces conegudes	---
Impremtes	Impremta Grafós
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Política i sobre l'entitat
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Orfeó Català de Mèxic

El Casal Català va ser una entitat política formada per membres del PSUC dins de l'Orfeó Català de Mèxic el 1943, any en què se separen de l'Orfeó per esdevenir un centre a part (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992).

El Casal Català de Mèxic va tenir pel que sembla una vida efímera, els límits de la qual no hem pogut però determinar amb exactitud. Prenem la data de final de la publicació de la revista *Casal Català de Mèxic* (1945-1948) que mantingueren, com a data final possible del Casal, sense estar-ne però segurs. Així com tampoc no ho estem de l'adreça, encara que per un dels textos deduïm que sí que en tenien: «Un grup d'amics polítics del nostre gloriós President Lluís Companys, hem decidit publicar el text taquigràfic del parlament pronunciat per En Joan Lluhí Vallescà, ex-Conseller Primer de la Generalitat, en el Casal Català de Mèxic, D. F., en la vetllada commemorativa del tercer aniversari de la mort heroica del nostre màxim màrtir nacional, celebrada el dia 23 del mes d'Octubre del 1943.»

Hem pogut localitzar dues obres, totes dues de 1944.

1944

Lluhí Vallescà, Joan (1944). * *Lluís Companys Jover, president de la Generalitat de Catalunya: parlament pronunciat en ocasió del tercer aniversari de la seva mort heroica*. Mèxic, D.F.: [Casal Català de Mèxic].³⁶⁹ En el colofó: Impremta Grafós Carrer del 57, No 10 B.

Tolosa Martret, Miquel (1944). *Discurs commemoratiu del «Onze de setembre del 1714»: pronunciat en el Casal Català de Mèxic*. Mèxic: Casal Català.

³⁶⁹ Segons Teresa Ferriz es tracta d'una edició del Casal Català, encara que no s'indiqui.

Lluhí Vallescà, Joan (1944). *Lluís Companys Jover, president de la Generalitat de Catalunya: parlament pronunciat en ocasió del tercer aniversari de la seva mort heroica*. Mèxic, D.F.: [Casal Català de Mèxic].

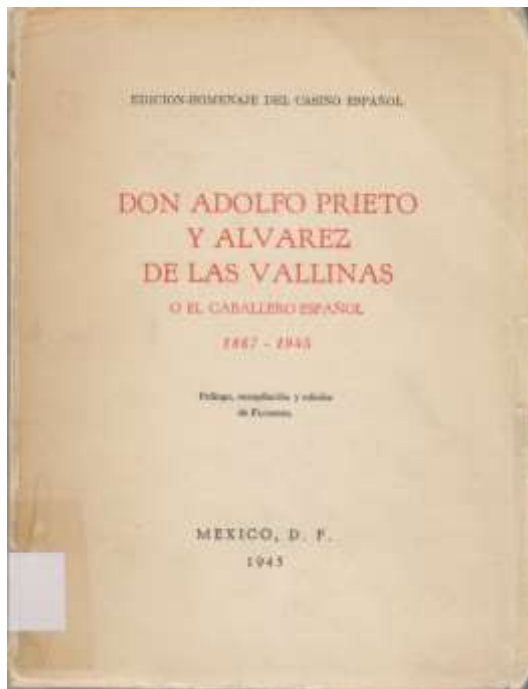
[1862- ---]

Casino Español de México	
Fundadors, directius i editors	Vicente Gutiérrez Martínez Eusebio del Cueto Laureano Castelao
Adreces conegudes	Isabel La Católica 29, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

El Casino Español és el centre de la vella emigració i de la dreta per excel·lència, encara que en el logotip aparegui la data de 1863, sembla que aquesta seria la de l'inici formal però estaria en funcionament ja l'any 1862.

No entra en el nostre estudi. Durant el conflicte es posiciona a favor del general Franco i posteriorment és contrari a l'acollida dels refugiats que promou el president general Cárdenas.

Curiosament però, algunes de les publicacions que editen després de la Guerra Civil són obra de la impremta de Bartomeu Costa-Amic, incloem en aquest sentit i excepcionalment a l'apèndix una coberta de llibre (Florisel, 1945) d'una institució d'aquestes característiques per veure'n la presentació similar i potser podem intuir que, més enllà de les rivalitats polítiques, entre la vella emigració i els refugiats hi va haver aviat relacions empresarials i econòmiques.

Florisel (pseud. de Ricardo de Alcázar) (ed.) (1945). *Don Adolfo Prieto y Álvarez de las Vallinas o el caballero español: 1867-1945: edición-homenaje del Casino Español*. México, D.F.: [Casino Español].

[1953- ---]

Centre Català de Guadalajara	
Fundadors, directius i editors	Jaume Camarasa i Lluellas Josep M. Murià
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Política i sobre l'entitat
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Barcino (Guadalajara) <i>Butlletí</i> <i>Butlletí d'informació catalana</i> <i>Butlletí d'informació dels Països Catalans</i>

El Centre Català de Guadalajara (Jalisco) va ser fundat per Jaume Camarasa i Lluellas (Vallirana, 1909 - s.d.)³⁷⁰ el 1953³⁷¹ amb la comunitat catalana d'aquella ciutat, la segona ciutat en nombre de refugiats a molta distància de la Ciutat de Mèxic, que acollí la pràctica totalitat dels exiliats. Camarasa era aviador civil i durant la guerra pilot de combat, instal·lat a la capital de l'estat de Jalisco des del 1942 (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992).

El Centre Català de Guadalajara va editar una revista que anà canviant de nom amb el pas del temps: *Butlletí* (1961-1964), *Butlletí d'informació catalana* (1964-1969) i, finalment, *Butlletí d'informació dels Països Catalans* (1970-1976).

Hem localitzat un llibre editat els anys noranta, fora per tant de la nostra investigació.

³⁷⁰ Es conserva fitxa en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=12169>>. I en el fons de la Secció Políticso-Social <<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/7524028>>.

³⁷¹ Segons Robert Surroca i Tallaferro (2004) la data d'inici seria l'any 1956.

[1943- ---]

Centre Català de Mèxic	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Orfeó Català de Mèxic

El Centre Català de Mèxic es creà el 10 de setembre de 1943 com una escissió d'un grup de persones de tendència comunista de l'Orfeó Català. (Surroca Tallaferro, 2004).

Va tenir una vida, sempre segons Surroca Tallaferro, esllanguida, desconeixem la data de final del Centre, i no hem sabut trobar ara per ara cap monografia publicada pel Centre.

No posem en dubte les dades de Robert Surroca però, podria tractar-se del mateix Casal Català de Mèxic que hem vist abans?, les dates de l'escissió de l'Orfeó i els motius semblen exactes al del Casal que hem vist més amunt. Caldria harmonitzar dades i decidir quina és la forma més apropiada, si Centre o Casal.

[1918- ---]

Centro Asturiano de México	
Fundadors, directius i editors	José Menéndez Aleu Ángel H. Díaz Antonio Martínez Cuétara Laureano Carús Pando Alberto Sánchez Alonso Severino Rodríguez Fernández
Adreces conegudes	Calle de la Amargura, 52, México, D.F. Calles de Orizaba y Puebla
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol

Centre de la vella emigració, no entra en el nostre objecte d'estudi. Un llibre coeditat amb d'altres entitats regionals espanyoles, totes queden fora també de la nostra cronologia i per entendre, a més, que no es tracta d'una entitat pròpiament lligada a l'exili.

[1942?-1947?]

Centro Cultural de Combatientes Republicanos de España

Fundadors, directius i editors	Manuel Arnal, director José Ignacio Mantecón, director
Adreces conegudes	Calle de Tacuba nº 18, primer piso. México D.F. Bolívar, 57, 1º, México D.F. (adreça de José Ignón)
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Militar
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Revista militar</i>

Tenim certs dubtes en la fixació d'aquesta institució que sabem va publicar entre 1942 i 1947 la *Revista militar* (només es conserven a la biblioteca i arxiu de l'Ateneo Español de México l'any III, núm. 6 de 1945 i de la 2a època, any I, núm. 7, 1947).

En una ocasió apareix com a Centro Cultural de Combatientes Republicanos i en una altra com a Asociación de Militares Republicanos, potser es tracta de l'Asociación de

Militares Profesionales Leales a la República?, no ho podríem afirmar però pels materials i pels noms dels responsables i les adreces, tot sembla indicar que es tractaria de dues entitats diferents.

De Manuel Arnal³⁷² no hem pogut obtenir més dades de les que apareixen a la revista, això és, que tenia el despatx de tinent coronel d'aviació i una adreça postal.

José Ignacio Mantecón Navasal (Saragossa, 1902 - Ciutat de Mèxic, 1982) de formació advocat, durant la Guerra Civil va ser comissari de l'exèrcit de la República, governador general de l'Aragó, en substitució del Consejo Regional de Defensa de Aragón, també anomenat Consejo de Aragón. A París serà secretari general del SERE. A la seva arribada a Mèxic va treballar com a professor d'història, bibliògraf amb Agustín Millares Carlo, arribant a ser catedràtic de Bibliografia i Paleografia a la UNAM, va ser a més conseller de l'Editorial Séneca, sotsdirector de l'Editorial Atlante entre 1942 i 1945 i, a partir de 1952, director d'edicions de l'Editorial Patria Mexicana. En la investigació exhaustiva que va fer Marco Aurelio Torres H. Mantecón (2005), sorprèn que aquest pas per la revista i el centre no quedessin consignats, per la qual cosa tornem als dubtes inicials.

Més enllà de la *Revista militar*, i fins al moment, no hem sabut trobar més publicacions del Centro Cultural.

³⁷² No hem pogut localitzar cap fitxa al Registro Nacional de Extranjeros en México.

[1963-1965]

Centro de Estudios y Documentación Sociales	
Fundadors, directius i editors	Víctor Alba
Adreces conegudes	---
Impremtes	Bartomeu Costa Amic
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Política, sociologia, desenvolupament, educació
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Manuales de educación cívica</i> <i>Panoramas</i>

Aquest projecte del sociòleg Víctor Alba (pseud. de Pere Pagès i Elies, Barcelona, 1916 - Sant Pere de Ribes, 2003)³⁷³ va publicar una sèrie d'obres relacionades amb la política, el desenvolupament i, en general, la sociologia, relacionades sobretot amb Hispanoamèrica. Per a l'edició va comptar amb l'ajuda de Bartomeu Costa-Amic.

Per la seva època de creació i funcionament, les onze obres localitzades queden fora del nostre àmbit cronològic.

El Centro de Estudios y Documentación Sociales va publicar també dues revistes: *Manuales de educación cívica* i *Panoramas* (1963-1965).

³⁷³ En acabar la Guerra Civil, Víctor Alba va passar sis anys tancat en les presons franquistes, un cop alliberat passa primer per un exili francès abans d'arribar a Mèxic i, més tard, als Estats Units.

[194?----]

Centro Español de México	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Creiem que malgrat el peu d'impremta de l'obra localitzada, es tracta del Centro Republicano Español de México.

Obres editades

1942

Martínez Barrio, Diego (1942). *Discurso pronunciado por D. Diego Martínez Barrio en el Centro Español de México el día 30 de mayo de 1942*. México: Centro Español.

[1911- ---]

Centro Gallego de México	
Fundadors, directius i editors	Andrés de la Fuente Adolfo Blanco Rogelio Domínguez José Garabana Porta José P. Represas Secrerino Pérez Álvarez Vinico Vilares Andión
Adreces conegudes	Calle 5 de febrero, nº 40, México, D.F. Colima, 194, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol i gallec

Centre de la vella emigració, no entra en el nostre objecte d'estudi.

Un llibre coeditat amb d'altres entitats regionals espanyoles, totes queden fora també de la nostra cronologia i per entendre, a més, que no es tracta d'una entitat pròpiament lligada a l'exili.

[1939-2001?]

Centro Republicano Español de México

Fundadors, directius i editors	Enrique Díez-Canedo, president Carlos Esplá, president Álvaro de Albornoz, president Ramiro Ortega, president Antonio Rodríguez, president Josué de Benito, president Santos Martínez, president Mariano Joven, president Juan Martínez Rogel, president José Torre Blanco, president Jacinto Segovia, president Ovidio Salcedo, president Jesús Bernárdez, president Eduardo Castillo, president Francisco Varea, president Ignacio Morell, cap de premsa
Adreces conegudes	Calle López, México, D.F. (fins 2001) Av. Desierto de los Leones No. 4878 México, D.F. Carranza, 50, 1º, México, D.F.

Impremtes	Talleres de Impresiones Modernas, S.A. Tabasco, 2715.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3 (22 fora de la nostra cronologia)
Matèries editades	Política i funcionament del propi centre
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Consulado de la República Española

El Centro Republicano Español de México sorgeix el 1939 en els mateixos locals que havien ocupat el Consolat de la República en el cèntric carrer de López.

A l'Archivo General de la Guerra Civil Española a Salamanca [Sig.1.4a/1918] es conserva un mecanoscrit de 1949 del seu president Carlos Esplá on enumera totes les entitats lligades a l'esquerra no comunista: el Partido Socialista Obrero Español, Izquierda Republicana, el sindicat Unión General de Trabajadores... i l'agrupació d'amics madrilenys «Los 4 gatos» encapçalada per l'autor de literatura infantil i editor, Antoniorrobes.

Aquest centre es converteix a l'arribada massiva de refugiats entre 1939 i 1942 en una mena de borsa de treball i d'ajuda a la col·locació, això segons Ignacio Morell, el seu cap de premsa a principis dels anys vuitanta (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982).

Al Centro s'hi reuneixen i tenen cabuda totes les sensibilitats polítiques, llevat dels comunistes que s'organitzaran en entitats pròpies, properes al partit.

Amb el temps, el Centro es converteix en un espai de trobada de la comunitat, de celebració de dates assenyalades en el calendari espanyol i republicà; amb un menjador, sala de jocs, de lectura i biblioteca. El seu president des de 1975 fins principis dels anys vuitanta, Francisco Varea (Logronyo, 1915 - ?) defineix el Centro i les seves publicacions de la manera següent: «En la época de Franco, la labor política del Centro se caracterizó porque sus publicaciones se infiltraron en España. Los objetivos del Centro, en el pasado, han sido políticos, en contra de la dictadura y por la liberación del pueblo español.», recollit per Teresa Miaja de Liscy (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982).

Estranyament, hem trobat molt poques publicacions, 23, i la major part fora del període d'estudi; potser les publicacions a les quals feia referència el seu president Francisco Varea eren fulletons o d'altres materials menors o més efímers?. Caldria una recerca més en profunditat per resoldre la qüestió.

1942

Centro Republicano Español de México (1942). *Catálogo de obras de la Exposición de Arte y Literatura que celebra el Centro Republicano Español de México del 1º al 14 de septiembre de 1942, con producciones intelectuales y artísticas de los españoles desterrados*. México, D.F.: Centro Republicano Español de México.

Martínez Barrio, Diego (1942). *Discurso pronunciado por D. Diego Martínez Barrio en el Centro Español de México el día 30 de mayo de 1942*. México: Centro Español. [?]

1952

Esplá , Carlos (1952). * *Zarabanda franquista*. Prólogo de Indalecio Prieto. México: Centro Republicano Español. 267 p. Talleres de Impresiones Modernas, S.A. Tabasco, 2715.

Esplá, Carlos (1949). «El Centro Republicano Español es...» [Mecanoscrit]

Font: Archivo General de la Guerra Civil Española (Salamanca). Sig.1.4a/1918.

Esplá, Carlos (1952). *Zarabanda franquista*. Prólogo de Indalecio Prieto. México: Centro Republicano Español. 267 p.

[1940 –19??]

Círculo Jaime Vera	
Fundadors, directius i editors	Ramon Lamonedada
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política i funcionament del propi centre
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Círculo Cultural Pablo Iglesias PSOE

Els refugiats de tendències socialistes es van agrupar i organitzar en dues institucions: el Círculo Cultural Pablo Iglesias i el Círculo Jaime Vera (en honor al metge i polític socialista, fundador del PSOE, nascut a Salamanca el 1859 i mort a Madrid l'any 1918) que sembla agrupava els partidaris del Dr. Juan Negrín del PSOE. Aquest Círculo de vegades també és anomenat i apareix citat com a Ateneo Jaime Vera.

El tipògraf Ramón Lamonedada (Begíjar, Jaén, 1892 - Ciutat de Mèxic, 1971)³⁷⁴ va participar en la creació del centre com a socialista *negrinista*. Lamonedada va ser un destacat polític del PSOE, que va arribar a ser el secretari general del partit durant la Guerra, el 1938 (Fundación Pablo Iglesias, 2016).

Hem pogut localitzar una obra editada pel Círculo Jaime Vera i al preu d'1 \$ gràcies a l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945, núm. 199). Sabem, a més, que la producció va ser amb ciclostil (*mimeógrafo*, segons consta a l'*Anuario*).

³⁷⁴ No hem pogut localitzar informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

Ben poques coses sabem de l'advocat Pragmacio Tierno del Barrio,³⁷⁵ només que el 1936 és el president d'Esquerra Republicana a la Vall d'Alba, a la Plana Alta de Castelló, i que pel juliol de 1939 és acollit a Mèxic com asilat polític.

Obres editades

1942

Tierno del Barrio, Pragmacio (1942). *La justicia de la República España durante la Revolución de 1936-1939*. Prólogo del Lic. Joaquín Rodríguez R. México, D.F.: [Círculo Jaime Vera]. 71 p.

³⁷⁵ En el Registro Nacional de Extranjeros de México es conserva fitxa però la digitalització no permet veure les dades personals: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=17710>>.

[1940 –1945?]

Círculo Cultural Pablo Iglesias	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	Impr. Sicoris
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	5
Matèries editades	Política i funcionament del propi centre
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ateneo o Círculo Jaime Vera PSOE

Tal com ens hem referit anteriorment, els refugiats de tendències socialistes es van agrupar i organitzar en dues institucions: l'Ateneo Jaime Vera (en honor al metge i polític socialista, fundador del PSOE, nascut a Salamanca el 1859 i mort a Madrid l'any 1918) i el Círculo Cultural Pablo Iglesias.

Sabem de la inauguració del Círculo, abril de 1940, pel discurs que es publica pronunciat per Indalecio Prieto (Oviedo, 1883 - Ciutat de Mèxic, 1962),³⁷⁶ president del PSOE entre 1935 i 1948, ministre en diversos gabinets republicans i durant la Guerra, però abans que s'acabés surt del Govern i exerceix d'ambaixador a Xile el 1938, i el 1939 arriba exiliat a Mèxic on hi morirà.

No n'estem segurs del final del Círculo Cultural Pablo Iglesias, datem en funció de l'última publicació que hem pogut localitzar.

³⁷⁶ Registro Nacional de Extranjeros de México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=35618&accion=4&pila=true>>.

1940

Prieto, Indalecio (1940). *Inauguración del Círculo «Pablo Iglesias» de México: discurso de Indalecio Prieto, 21 de Abril de 1940*. [S.l.: s.n.].

1942

Prieto, Indalecio (1942). *Confesiones y rectificaciones: conferencia pronunciada en el círculo cultural Pablo Iglesias de México, primero de mayo de 1942*. México, D.F.: Círculo Cultural Pablo Iglesias.

1943

Prieto, Indalecio (1943). *España después de la guerra: conferencia pronunciada en el Círculo Cultural Pablo Iglesias, de México, primero de mayo de 1943*. [México]: Impr. Sicoris.

Prieto, Indalecio (1943). *El Partido Socialista en el pacto de Unidad para la liberación de España: discurso*. [Introd. de Antonio Ramos]. México, D.F.: Círculo Cultural Pablo Iglesias.

1945

Partido Socialista Obrero Español (1945). *Los socialistas españoles en la emigración: dos informes y dos acuerdos*. México, D.F.: Círculo Socialista Pablo Iglesias.

[1912 – ---]

Club España	
Fundadors, directius i editors	Víctor Moreno Caveda Sandalio Miranda Salvador Díaz Du-Pond
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

El Club España va ser un club de futbol de la vella emigració que amb el pas del temps es va convertir, a més, en un club social amb alguna activitat més enllà de la purament esportiva i, actualment, encara en funcionament; a pesar de tenir algunes publicacions, no entra, però, en el nostre estudi per no ser pròpiament una institució de l'exili.

[1942-1945]

Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles

Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	L. Martínez Barragán Tall. Tip. Edit. Nacional
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Informes sobre el funcionament de la Comissió
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE) Servicio de Evacuación de los Republicanos Españoles (SERE) Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México (CTARE)

La creació de la Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE) i el Servicio de Evacuación de los Republicanos Españoles (SERE) així com les seves rivalitats són prou conegudes. Les resumim breument a continuació.

En les últimes setmanes de la Guerra Civil, amb la caiguda de Catalunya, una allau humana va travessar la frontera francesa. Prop de mig milió de refugiats, militars principalment però també molts civils, van ser acollits en molt males condicions en els camps de concentració del sud de França. Aquesta població refugiada es trobava en unes condicions terribles pel que fa a la higiene, l'alimentació i a la falta d'atenció mèdica adequada a les circumstàncies que tres anys de guerra havien significat en una

població esgotada i afeblida per tota classe de privacions, també a la presència de ferits i tolits de guerra.

En aquesta situació d'excepcionalitat, el Govern del Dr. Juan Negrín va decidir crear un servei que actués de manera ràpida, immediata i eficaç en l'ajuda d'aquesta diàspora. Així, el febrer de 1939, a París, es crea el Servicio de Evacuación de los Republicanos Españoles (SERE).

Aquest servei estarà sota la presidència de Pablo de Azcárate (Madrid, 1890 - Ginebra, 1971), que havia estat ambaixador de la República a Londres i que ja hem citat anteriorment,³⁷⁷ i controlat pel ministre d'Hisenda i Economia de la República Francisco Méndez Aspe (Madrid, 1901 - s.d.). Alguns fets històrics faran, però, que aquesta organització d'ajuda als exiliats no sigui l'única.

El final de la Guerra Civil es precipita amb el cop d'estat de març de 1939 del coronel Segismundo Casado (Nava de la Asunción, 1893 - Madrid, 1968). Casado, convençut de la inutilitat de continuar combatent en una Guerra perduda per a les armes de la república veu la necessitat d'una pau acordada; el coronel Casado s'aixeca en armes contra el Govern comunista de Negrín que sota la consigna de «resistir es vencer» volia en qualsevol circumstància continuar la Guerra; Casado posa al Govern de la República el socialista moderat Julián Besteiro.

Aquesta divisió entre republicans tindrà també una repercussió immediata en l'exili. Si el SERE representa el Govern deposat del Dr. Negrín, el Govern sorgit del cop d'estat reclama el comandament de la República en l'ensulsiada i desposseir els *negrinistes* de qualsevol mena de poder.

El SERE disposa dels fons econòmics que el Govern ha pogut extreure d'Espanya amb una quantitat significativa d'or i objectes artístics o bé que eren en comptes a l'estranger per a la compra de material de guerra. Aquest tresor que havia d'ajudar els refugiats a Mèxic és enviat pel SERE en un vaixell de bandera espanyola i de nom *Vita* des de França (la Guerra Mundial es veia pròxima) cap al port de Veracruz el mes de març de 1939. L'arribada a Mèxic de l'anomenat «tresor del Vita» no es fa tal com s'havia previst per part dels *negrinistes* del SERE i cau en mans d'Indalecio Prieto, del PSOE, i un dels *antinegrinistes* més notoris.

Per altra banda, el SERE és acusat d'afavorir només els comunistes i socialistes *negrinistes* a l'exili: ajut econòmic, embarcaments cap a Mèxic amb els vaixells *Sinaia*, *Ipanema* i *Mexique*, en perjudici de la resta de l'emigració. Així les coses, la Diputació Permanent de les Corts de la República crearà a la fi de juliol de 1939, i també a París, la Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE).

³⁷⁷ Ens hi hem referit quan hem descrit l'Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española, de la qual el seu germà, el coronel del cos d'Enginyers Patricio Azcárate, n'era el president.

Si el SERE és *negrinista* i comunista, el JARE acollirà la resta de partits republicans llevat del PCE i el PNB. Entre SERE i JARE es produeix, en paraules de Afonso Maya Nava, una sèrie de «prolíficas rivalidades» (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982).

El SERE haurà ajudat al trasllat de milers de persones a Mèxic amb l'ajuda del Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles (CTARE), la delegació del SERE a Mèxic, presidida pel Dr. José Puche Álvarez (Lorca, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1979), qui havia estat rector de la Universitat de València durant la Guerra. Les autoritats franceses obligaran a la dissolució del SERE el maig de 1940.

Mentrestant, a Mèxic, amb l'ajuda inesperada i providencial del «tesor del Vita», el JARE té recursos per tal de continuar la seva labor d'ajuda en el trasllat i la instal·lació dels refugiats, creació d'empreses i institucions d'ensenyament per als fills dels exiliats. Aquesta activitat, però, també pateix les crítiques de favoritismes, de denúncies per la falta de claredat en l'administració i d'irregularitats en els comptes; tant és així que el Govern mexicà del president Manuel Ávila Camacho³⁷⁸ intervé i dissol el JARE en benefici de la creació d'una Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE) amb participació mexicana.

La descripció d'aquest estat de coses la resumeix bé Aurelio Velázquez Hernández (2012):

«El primer campo de batalla entre estas dos diferentes formas de entender el exilio y la oposición al franquismo [Indalecio Prieto y Juan Negrín] fue la lucha por el control de los recursos económicos que permitirían apoyar y promocionar estas ideas. El resultado fue la división de los fondos de todo el exilio español entre dos grupos diferentes y enfrentados. De forma que finalmente se encontraron las diferencias entre ambos, exacerbándose la oposición y los enfrentamientos -que en ocasiones llegaron a ser violentos- originados desde el final de la Guerra Civil. Ambos grupos comprendieron que las labores de asistencia y evacuación de los compatriotas exiliados eran, no solamente una obligación moral, sino también, una estupenda herramienta de propaganda política. Por tanto, la labor desarrollada por sus respectivos organismos de ayuda SERE y JARE, estuvo lastrada por el partidismo y el servicio a unos fines concretos. El principal derrotado de esta primera batalla del exilio sería el conjunto de los refugiados, pues la división de los fondos rescatados de España socavaría la efectividad de las ayudas que pudieron otorgarse. El enfrentamiento entre estos distintos sectores se reprodujo a todos los niveles en el seno del exilio, incapacitando durante esta primera etapa a los refugiados para emprender proyectos comunes pues, continuamente, rebrotaban las discusiones y los reproches mutuos».

³⁷⁸ I aquí podríem afegir que, per als mexicans, el president Ávila Camacho, en l'administració pública del país, no ha passat a ser precisament un model històric de transparència i bones pràctiques.

Del CAFARE hem recuperat tres llibrets, amb una imatge que no sabem del cert si és el logotip o una decoració tipogràfica però que incloem per a un possible aclariment posterior.

Obres editades

1943

Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (México) (1943). *Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles: informe de su gestión durante el año 1942-1943*. [México, D.F.?]: L. Martínez Barragán.

1944

Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (México) (1944). * *Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles informe de su gestión durante el año 1943-1944*. [México, D.F.?]: L. Martínez Barragán. 23 p.

1945

Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (México) (1945). *Memoria general de la Comisión Administradora de Auxilios a los Republicanos Españoles: 1942-1945*. México, D.F.: [Tall. Tip. Edit. Nacional].

Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (México) (1944). *Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles: informe de su gestión durante el año 1943-1944*. [México, D.F.?]: L. Martínez Barragán. 23 p

[1944-1945]

Comisión de Estudio de los Problemas Españoles	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres linotipogràfics B. Costa i Amic, Rep. Salvador 56-1, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Informes sobre el funcionament de la comissió mateixa
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ateneo Ramón y Cajal Unión de Profesores Universitarios Españoles en el Extranjero

No hem sabut trobar més informació sobre aquesta comissió que publica un parell d'obres el 1945 amb unes condicions tècniques i de presentació molt senzilles.

Tota la informació que aportem és la que trobem en una d'aquestes publicacions:

«La Comisión de Estudio de los Problemas Españoles se creó en febrero de 1944 por invitación que hizo la Unión de Profesores Universitarios Españoles en el Extranjero, en cumplimiento de un acuerdo de su Asamblea habida unos meses antes en La Habana, al Ateneo "Ramón y Cajal", que agrupa en su seno a lo más prestigioso de la Ciencia Médica Española, a la Agrupación de Miembros de la Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza en México, que recoge, aparte de un número destacado de profesores Universitarios y de Segunda Enseñanza, a todo el Magisterio Primario, al profesorado de Escuelas Normales y a los Inspectores de Primera Enseñanza que se encuentran emigrados en este país, y a la Asociación de Escritores y Periodistas Españoles en el Exilio. Más adelante fueron incorporados también a sus trabajos representantes de la Fe-

deración Española de Funcionarios Públicos y de la Federación Universitaria Española.» *Comisión de Estudio de los Problemas Españoles (México) (1945)*.

Obres editades

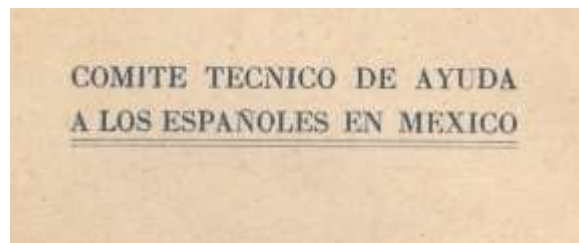
1945

Comisión de Estudio de los Problemas Españoles (México) (1945). * *Anteproyecto de carta política transitoria*. México: Comisión de Estudio de los Problemas Españoles. 18 p. A la contracubierta: Impreso en los talleres linotipográficos B. Costa i Amic, Rep. Salvador 56-1, México, D.F.

Comisión de Estudio de los Problemas Españoles (México) (1945). * *Educación*. México, D.F.: Comisión de Estudio de los Problemas Españoles. 50 p. Impreso en los talleres linotipográficos B. Costa i Amic, Rep. Salvador 56-1, México, D.F.

Comisión de Estudio de los Problemas Españoles (México) (1945). *Anteproyecto de carta política transitoria*. México: Comisión de Estudio de los Problemas Españoles. 18 p. A la contracubierta: Impreso en los talleres linotipográficos B. Costa i Amic, Rep. Salvador 56-1, México, D.F.

[1939-1941]

Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México	
Fundadors, directius i editors	José Puche
Adreces conegudes	---
Impremtes	Industrial Gráfica S.A. Balderas, 130. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Informes sobre el funcionament de la comissió mateixa
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	Servicio de Evacuación de los Republicanos Españoles (SERE) Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE) Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE) <i>Boletín del Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles</i>

El Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles (CTARE) va ser la delegació del SERE a Mèxic, presidida pel Dr. José Puche Álvarez (Lorca, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1979),³⁷⁹ catedràtic de Medicina i rector de la Universitat de València durant la Guerra.

³⁷⁹ Es conserven diverses fitxes en el Registro Nacional de Extranjeros en México com a diplomàtic i com a asilat polític:
<<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=35230&accion=4&pila=true>>.

Com hem vist quan parlàvem de la Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE), arran de l'afer del «tesor del Vita», el SERE i CTARE van quedar sense recursos, el CTARE va deixar de ser actiu des de juliol de 1940 i es va dissoldre formalment el 1941 (Velázquez Hernández, 2014).

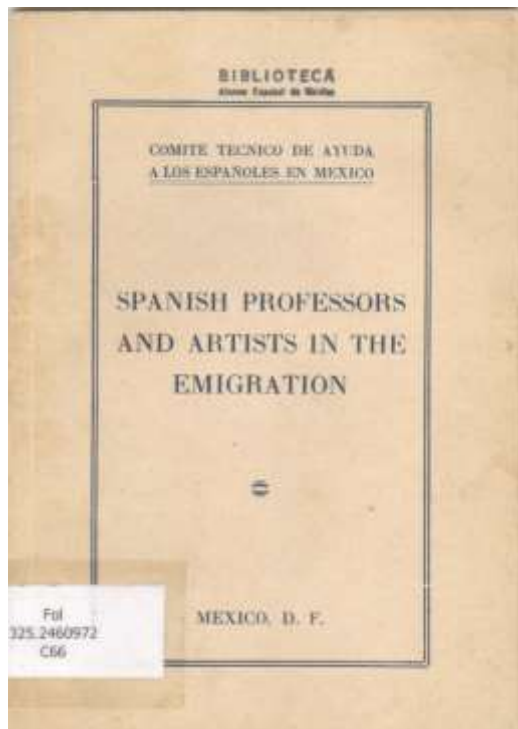
El CTARE va publicar el *Boletín del Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles*, dirigit per Paulino Masip (La Granadella, 1899 - Cholula, Puebla, 1963), del qual n'hem parlat quan descrivíem l'Editorial Ardévol.

Obres editades

1940

Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México (1940). *Cultural creations of the Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México. (The Technical Committee of Help to Spaniards in Mexico)*. México, D.F.: [Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México].

Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México (1940). * *Spanish professors and artists in the emigration*. México, D.F.: Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México. 31 p. Industrial Gráfica S.A. Balderas, 130. México.

Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México (1940). *Spanish professors and artists in the emigration*. México, D.F.: Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México. 31 p.

[1952-1954]

Consejo Español de la Paz	
Fundadors, directius i editors	José Giral, president Wenceslao Roces, secretari León Felipe Josep Renau
Adreces conegudes	Constantinopla, 15, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Al voltant del Congrés dels Pobles per la Pau, iniciat pel Partit Comunista, a Mèxic apareix la secció mexicana el 1952, sota el nom de Consejo Español de la Paz, que presideix José Giral i de la qual en serà el secretari Wenceslao Roces.

Ja ens hi hem referit, José Giral (Santiago de Cuba, 1879 - Ciutat de Mèxic, 1962) era químic i farmacèutic però sobretot és conegut per haver estat ministre de la República en diverses carteres, president del Govern en els primers mesos de la Guerra Civil i novament president del Govern espanyol en l'exili entre 1945 i 1947.

Wenceslao Roces Suárez (Soto de Agües, Astúries, 1897 - Ciutat de Mèxic, 1992)³⁸⁰ va ser un jurista i polític lligat al PCE. Apartat de l'ensenyament i desterrat durant la Dictadura de Primo de Rivera i exiliat a la Unió Soviètica després de l'aixecament d'Astúries de 1934, torna a Espanya amb el triomf del Front Popular. Durant la Guerra Civil va ser subsecretari del Ministeri d'Instrucció Pública, càrrec amb el qual va ser responsable del trasllat dels quadres del Museu del Prado i de la confiscació de les monedes del Museu Arqueològic Nacional, monedes que acabaran desapareixent a Mèxic en el tras-

³⁸⁰ Es conserven diverses fitxes com a asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=6504&accion=4&pila=true>

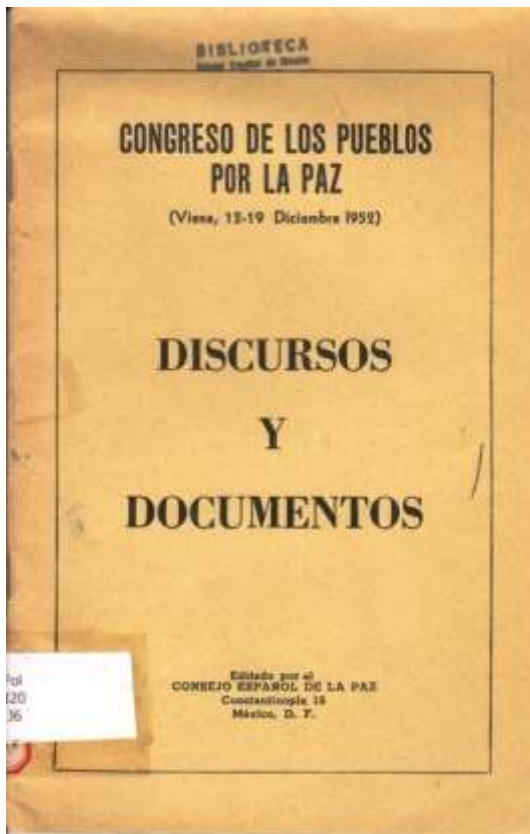
llat del tresor del Vita. Exiliat primer a Xile i després a Cuba, arriba a Mèxic el 1942, on treballarà al Fondo de Cultura Económica i impartirà classes a la UNAM.

El Consejo Español de la Paz edita també un diari, *España y la paz* (1951-1952), dirigit per León Felipe i il·lustrat per Josep Renau.

Obres editades

1952

Giral, José; Consejo Español de la Paz (México, D.F.); Congreso de los Pueblos por la Paz (1952). * *Discursos y documentos: Congreso de los Pueblos por la Paz, Viena, 12-19 diciembre 1952*. México: Consejo Español de la Paz.

Giral, José; Consejo Español de la Paz (México, D.F.); Congreso de los Pueblos por la Paz (1952). *Discursos y documentos: Congreso de los Pueblos por la Paz, Viena, 12-19 diciembre 1952*. México: Consejo Español de la Paz.

[1943]

Convención de Solidaridad con el Pueblo Español	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política, refugiats
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Federación de Organismos de Ayuda a la República Española (FOARE)

La Convención de Solidaridad con el Pueblo Español es va celebrar a la Ciutat de Mèxic, sota els auspicis de la Federación de Organismos de Ayuda a la República Española (FOARE), del 20 al 23 d'agost de 1943. L'objectiu d'aquesta convenció era l'adopció de mesures per tal de contribuir a la millora de les condicions de vida dels refugiats d'Europa, Àfrica i Amèrica, i organitzar amb una millor eficàcia l'ajuda al poble espanyol (Naranjo Orovio, 1988).

Aquesta Convenció va tenir un segell editorial propi per a les activitats relacionades, que potser podria haver estat inclòs en la descripció de la mateixa FOARE; hem estimat més fer-ho en una entrada pròpia ja que en la convenció no hi participa només aquesta federació.

L'edició és molt senzilla, amb una impressió ben simple i una enquadernació rústica de factura modesta i aspecte força econòmic; les mateixes condicions d'acabats editorials que solen produir aquestes institucions en la primera meitat de la dècada dels anys quaranta.

1943

Convención de Solidaridad con el Pueblo Español (1943). * *España bajo el terror franquista: material de información: Convención de Solidaridad con el Pueblo Español, 20, 21 y 22 de agosto de 1943*. México: Convención de Solidaridad con el Pueblo Español. 35 p.

Convención de Solidaridad con el Pueblo Español (1943). *España bajo el terror franquista: material de información: Convención de Solidaridad con el Pueblo Español, 20, 21 y 22 de agosto de 1943*. México: Convención de Solidaridad con el Pueblo Español. 35 p.

[1944-1962]

Ediciones CNT	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2 (més 8 fora de cronologia, posteriors)
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones CNT (Barcelona) <i>Solidaridad obrera: órgano de la delegación de la CNT de España en México: portavoz de la Confederación Nacional del Trabajo de España.</i> <i>CNT: órgano de la Confederación Nacional del Trabajo de España en el Exilio.</i> <i>Boletín de la Agrupación de Militantes de la C.N.T.</i>

Les Ediciones CNT és l'única editorial de partit polític o sindicat a la qual es refereix Mauricio Fresco en la primera llista d'editorials apareguda a *La emigración republicana española: una victoria de México* (1950).

Les Ediciones CNT, això és, de la Confederació Nacional del Treball, el sindicat anarquista espanyol a l'exili de Mèxic, publica diverses revistes que haguem pogut localitzar: *Solidaridad obrera: órgano de la delegación de la CNT de España en México: portavoz de la Confederación Nacional del Trabajo de España*. México, D.F.: CNT (1942-1966); *CNT: órgano de la Confederación Nacional del Trabajo de España en el Exilio*.

México, D.F.: CNT (1955-); i el *Boletín de la Agrupación de Militantes de la C.N.T.* México, D.F.: CNT, Agrupación de Militantes, (1966-).³⁸¹

Com hem vist al llarg de tota aquesta investigació, a l'empara d'aquestes capçaleres polítiques es publiquen obres de tipus doctrinari i propagandístic: conferències, *meetings*, declaracions, etc.

En el període que ens ocupa n'hem pogut recuperar dues, la primera de l'impressor tipògraf anarquista català Hermós Plaja i Saló (Palamós, 1882 - Palafrugell, 1982).³⁸² Paral·lela a la seva activitat política i revolucionària sempre lligada a l'anarcosindicalisme i a la CNT, Plaja serà successivament director de la *Solidaridad obrera*, creador de l'Editorial Vértice i Crisol de Barcelona (com sabem, l'Editorial Vértice de Barcelona es convertirà a Mèxic en les Ediciones Vértice), en l'exili mexicà segueix les seves tasques de llibreter, impressor i agitador polític; ja ens hi hem referit quan hem parlat de les Ediciones Vértice.

L'altre autor que recollim a la bibliografia és el gallec Juan García Durán (pseud. de Luis Costa García, també conegut per «El Fugas», Vilagarcía de Arousa, 1915 - Alacant, 1986) bibliògraf i historiador especialitzat en la Guerra Civil, militant anarcosindicalista.

A l'exemplar que presentem de García Durán figuren les Ediciones CNT a la portada i, en canvi, Editores Panamericanos Asociados a la coberta. Apareix aquesta obra, a més, com formant part d'una sèrie: *Colección Libertad*, concretament el número de la col·lecció; per més que ho hem intentat no hem sabut trobar la primera obra d'aquesta col·lecció.

Més enllà dels límits del nostre estudi, noms importants de l'anarcosindicalisme espanyol publiquen en aquestes edicions de la CNT: Joan Peiró (Sants, 1887 - Paterna, 1942) o Marí Civera (València, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1975).

Obres editades

1948

Plaja, Hermoso (1948). *Charlas con las juventudes: H[ermoso] Plaja: concepción federalista de la C.N.T.: conferencia leída el día 23 de septiembre de 1944 en... México*. México: Ediciones CNT.

1956

³⁸¹ Cadascuna d'aquestes capçaleres respon a una de les escissions de la CNT. (Herrerín López, 2004).

³⁸² Els arxius del qual es troben a la Biblioteca Pública Arús de Barcelona i a qui Ignacio Clemente Soriano Jiménez va dedicar la seva interessant i hercúlia tesi: *Hermoso Plaja Saló y Carmen Paredes Sans: el anarquismo silencioso, 1889-1982* (2002).

Es conserva la seva fitxa d'exiliat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=56414&accion=4&pila=true>>.

García Durán, Juan (1956). * *Por la libertad: cómo se lucha en España*. Prólogo de Pedro María de Irujo. México: Ediciones CNT. 226 p. (Colección Libertad; 2). A la coberta: Editores Panamericanos Asociados.

García Durán, Juan (1956). *Por la libertad: cómo se lucha en España*. Prólogo de Pedro María de Irujo. México: Ediciones CNT. 226 p. (Colección Libertad; 2).

[1937-1938]

Ediciones de la Sociedad de Amigos de España	
Fundadors, directius i editors	Enrique Navarro Oregel?
Adreces conegudes	Librería Navarro, Seminario, núm. 12. México, D.F. (per a les comandes)
Impremtes	Talleres Gráficos de la Editorial El Mundo, S.A. E. Pugibet, 25. Talleres Gráficos Linomex, S.A., E. Pu- gibet, 25 (Mateixa adreça, diferent impremta)
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	6
Matèries editades	Política, Guerra Civil Espanyola
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	---

Hem dubtat a l'hora d'incloure les Ediciones de la Sociedad de Amigos de España com a un projecte editorial més dels exiliats; de fet no hem acabat d'esbrinar si en aquesta Societat —clarament partidària de les forces i les armes republicanes— hi havia espanyols i/o americans, caldria recuperar alguna documentació d'arxiu que no hem sabut trobar ni a l'Ateneo Español ni a cap altre lloc de la Ciutat de Mèxic; fins ara la recerca ha estat infructuosa.

Les úniques dades a partir de les quals podem conjecturar són que les comandes a les Ediciones de la Sociedad de Amigos de España s'havien de fer a la Librería Navarro, Seminario, núm. 12. México, D.F. Aquesta gran llibreria era propietat d'Enrique Navarro Oregel (Ocotlán, Jalisco, 1898 - Ciutat de Mèxic, 1975). Navarro Oregel va ser a més de llibreter, un gran editor, amb una sèrie sota el nom d'Ediciones Frente Cultural

(de gran producció, amb fins a un llibre editat per setmana), Ediciones Pavlov, Navarro Libros-Mex, etc.

Enrique Navarro era conegut també per les seves idees progressistes, entre una multitud de títols publica *El manifiesto comunista* de Marx i *El origen de la familia* d'Engels. El Dr. Navarro Cimbrón comenta a Juana Zahar Vergara (2006): «La mística del trabajo editorial de don Enrique fue preparar a los trabajadores y maestros para luchar contra las injusticias sociales y por mejorar el nivel de vida del campesino y del obrero mexicanos.»

Sense que d'aquestes informacions se'n pugui derivar cap afirmació documentada, ens imaginem Enrique Navarro Oregel procliu a participar en les Ediciones de la Sociedad de Amigos de España. Fins aquí les conjeitures.

Les Ediciones publiquen una sola col·lecció: *Colección España*; unes edicions molt simples de factura, fetes als Talleres Gráficos de la Editorial El Mundo, S.A. i als Talleres Gráficos Linomex, S.A., els quals, curiosament, es localitzen a la mateixa adreça postal: Ernesto Pugibet, 25, al centre històric de la Ciutat de Mèxic.

Les edicions són molt simples, amb unes enquadernacions només grapades. Els preus de contracoberta mostren canvis: 10, guixat/ratllat i definitiu 25 cents. *España invadida* (1938); l'obra d'Antonio Ruiz Vilaplana (1938), \$ 1.00, sent una edició amb més cos.

L'obra d'Antonio Ruiz Vilaplana (Barcelona, 1905 - Ginebra, 1973) és coneguda pel fet de ser una de les primeres denúncies contra el règim de terror dels colpistes espanyols. Ruiz Vilaplana era secretari judicial a Burgos l'any 1936 i va assistir i donar conformitat judicial als processos de «neteja» del règim. El 1937, fugí a París on escriu aquesta denúncia pública. També les obres del britànic Ralph Bates (Swindon, 1899 - Nova York, 2000), qui participaria en la Guerra Civil com a comissari en les Brigades Internacionals i que s'exiliaria primer a Mèxic i després als Estats Units.

Es va anunciar com estant en premsa en les Ediciones de la Sociedad de Amigos de España: *La prensa reaccionaria de México ante la opinión*; i en preparació, les següents: *La reforma agraria en España*, de l'ambaixador espanyol Félix Gordón Ordás; *Guernica y Durango: mártires de la cruz gamada*; i *Madrid: capital antifascista del mundo*. Sembla que cap d'aquests llibres va acabar apublicant-se, o nosaltres no els hem sabut localitzar fins ara.

1937

Bates, Ralph (1937). *En la España leal ha nacido un ejército*. México: Ediciones de la Sociedad de Amigos de España. (Colección España; 1).

1938

Bates, Ralph (1938). *Unidad proletaria U.G.T.-C.N.T.: las dos poderosas sindicales españolas*. México: Sociedad de Amigos de España.

Ruiz Vilaplana, Antonio (1938). * *Doy fe... un año de actuación en la España nacionalista*. México: Ediciones de la Sociedad de Amigos de España. 247 p. (Colección España; 4). Talleres Gráficos de la Editorial El Mundo, S.A., E. Pugibet, 25.

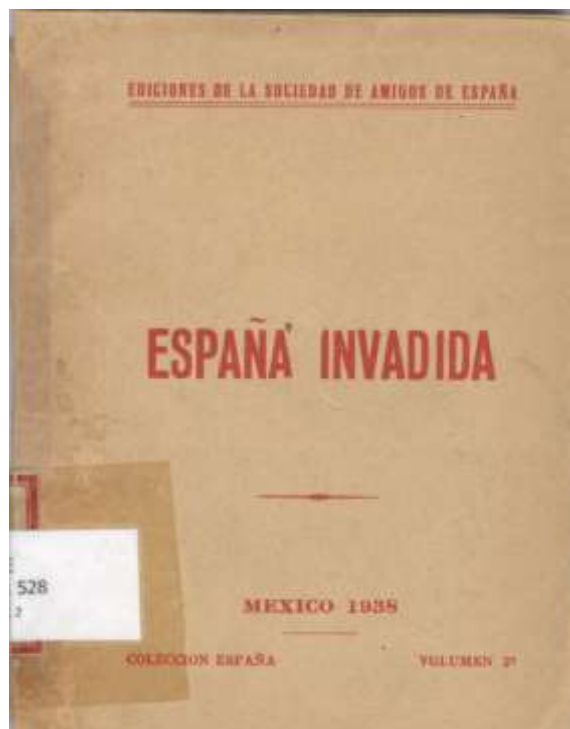
Sansón Flores, Jesús (1938). *Bajo el sol de España: poemas anti-fascistas*. México: Sociedad de Amigos de España. (Colección España; 3).

Sociedad de Amigos de España (1938). * *España invadida*. México: Ediciones de la Sociedad de Amigos de España. 131 p. (Colección España; 2). Talleres Gráficos Linomex, S.A., E. Pugibet, 25 .

Sociedad de Amigos de España (México) (1938). *Dolores Ibaruri, «Pasionaria»: su vida, su lucha*. México: Sociedad de Amigos de España.

Ruiz Vilaplana, Antonio (1938). *Doy fe... un año de actuación en la España nacionalista*. México: Ediciones de la Sociedad de Amigos de España. 247 p. (Colección España; 4).

Sociedad de Amigos de España (1938). *España invadida*. México: Ediciones de la Sociedad de Amigos de España. 131 p. (Colección España; 2).

[1940?-197?]

Ediciones de las Juventudes Socialistas de España	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Agrupación Socialista de México Circulo Cultural Pablo Iglesias Ediciones Adelante (PSOE) Ediciones de la Agrupación Socialista Ediciones de la Federación de Juventudes Socialistas de España Editorial Pablo Iglesias Partido Socialista Obrero Español (PSOE)

Convé no confondre les Juventudes Socialistas de España (pròximes al PSOE), amb les Juventudes Socialistas Unificadas (del PCE).

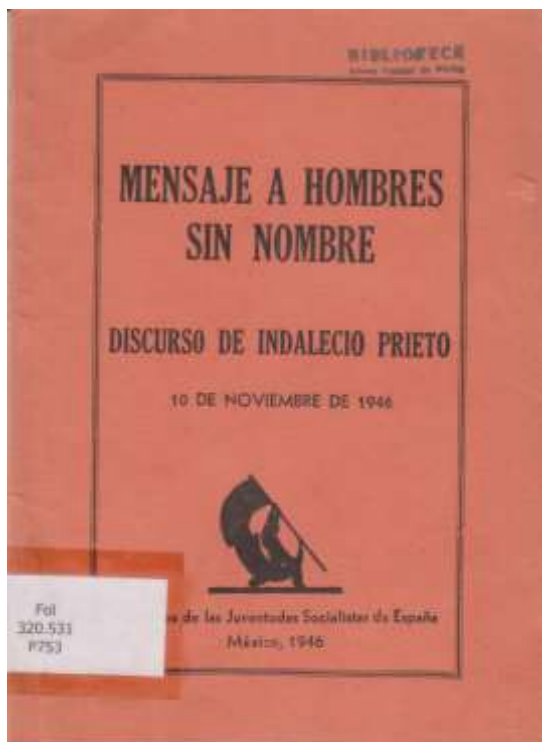
Només hem sabut trobar una publicació d'aquestes edicions que també editaven la revista: *Renovación* conjuntament amb d'altres organitzacions juvenils en l'òrbita del PSOE dins i fora d'Espanya: les Juventudes Socialistas de España en México, Federación de Juventudes Socialistas de España en Francia i la Federación de Juventudes Socialistas de España en el Exilio.

Presenten les característiques pròpies d'aquestes edicions polítiques i la seva finalitat de propagnada: edicions econòmiques, probablement no venals, de tipografia senzilla i enquadernació de circumstàncies. Tot plegat amb una migradesa de recursos econòmics importants.

Obres editades

1946

Prieto, Indalecio (1946). * *Mensaje a hombres sin nombre: discurso de Indalecio Prieto: 10 de noviembre de 1946*. México, D.F.: Ediciones de las Juventudes Socialistas de España. 48 p.

Prieto, Indalecio (1946). *Mensaje a hombres sin nombre: discurso de Indalecio Prieto: 10 de noviembre de 1946*. México, D.F.: Ediciones de las Juventudes Socialistas de España. 48 p.

[1942]

Ediciones Juventud Republicana Española	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Calle Bucarelli 30-8 bis, México, D.F.
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Junta Republicana Española

En aquest cas són les joventuts de la Junta Republicana Española, l'obra de la qual és d'una senzillesa formal absoluta, d'aspecte pobre, tipografia molt humil, una obra de pressupost baix malgrat la coberta es presenti amb intencions de modernitat.

No hem identificat més que un llibre, ens consta però que n'hi havia previst un segon: «En preparación: *Ideario político de D. Manuel Azaña*», que no hem sabut trobar.

Els continguts, de la mateixa manera que recollíem en les edicions comunistes, aquí són la propaganda de l'ideari *azañista*.

1942

Junta Republicana Española (1942). * *Azaña: una vida al servicio de España*. México, D.F.: Juventud Republicana Española. 74 p.

Junta Republicana Española (1942).
Azaña: una vida al servicio de España.
México, D.F.: Juventud Republicana
Española. 74 p.

[1944-1949]

Ediciones Mediterrani	
Fundadors, directius i editors	Marí Civera
Adreces conegudes	---
Impremtes	Editorial E.C.L.A.L. Talleres Altamira. Calle Artículo 123, No. 133, México, D.F. Talleres de la Editorial Costa-Amic. República del Salvador 56, en la Ciudad de México.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	11
Matèries editades	Literatura, poesia, història, València i valencianisme
Llengües de publicació	Espanyol i valencià (segons Teresa Ferriz Roure, 1999, sense poder comprovar)
Empreses anteriors, continuadores o associades	Casa Regional Valenciana de México Publicacions «Mediterrani»

Com ja hem vist, la fundació de la Casa Regional Valenciana a Mèxic va aplegar diferents sensibilitats polítiques i personals al voltant d'un sentiment valencianista nostàlgic i *federador*. Una figura clau en aquest món és Marí Civera i Martínez (València, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1975), que també trobem en multitud d'altres projectes culturals i editorials de l'exili dels refugiats, però en especial amb l'editorial UTEHA (Unión Tipográfica Hispano-Americana), de José María González Porto.

A València es forma políticament a la CNT, sindicat al qual s'afilia el 1919. Marí Civera era un polític llibertari i periodista, però per sobre de tot un editor i activista cultural. Entre 1930 i 1932, Civera participa a *Cuadernos de cultura*, col·lecció de la coneguda revista *Estudios* que dirigeix Félix Martí Ibáñez. El 1932 però, Civera funda, dirigeix i publica durant poc més d'un any *Orto: revista de documentación social*. El 1934, s'alinea amb l'escissió del sindicat a partir de la qual Ángel Pestaña, el seu antic secretari general, fundà el Partido Sindicalista, el qual era un intent de fer viable i lògic l'anarcosindicalisme, tot apropant-lo a la política real i a les postures de les esquerres.

Amb la Guerra Civil, Marí Civera passa a dirigir el diari del blasquisme i republicà *El Pueblo*, que havia estat confiscat (*incautado* per haver basculat a la dreta durant la República i, finalment, donat suport al cop. Fins que el 1937 Civera es trasllada a Barcelona per dirigir el diari *Mañana*, portaveu del Partido Sindicalista a la mort del seu director, Ángel Pestaña. Civera el substitueix en el diari i en la direcció del partit. Al final de la Guerra passa a França, en els camps d'internament, i més tard fa cap a Mèxic.

En arribar a l'exili mexicà comença a treballar en el món de l'edició a UTEHA a partir de 1943, però també a col·laborar en diverses institucions i publicacions culturals una de les quals serà la Casa Regional Valenciana i la seva revista *Mediterrani: revista bimestral*. També ho farà a *La Humanitat*, els *Quaderns de l'exili*, *l'Orfeo Català...* (Fèrriz Roure, 1997; 1998; Fundación Pablo Iglesias, 2016; Pla Brugat; Ordóñez Alonso; Fèrriz Roure, 1997).

Com ja hem vist anteriorment, alguns dels diaris i de les revistes de l'exili publiquen, excepcionalment, monografies; aquest és el cas de *Mediterrani* que va dirigir Marí Civera i que usa com a logotip la corona de Jaume I i l'escut de València.

La producció de les Edicions Mediterrani són bàsicament en castellà, fins i tot amb traduccions del valencià al castellà (Alcalá Llorente, 1944; 1946). Teresa Fèrriz Roure (1998) afirma, però, que també es va editar, en català, la reedició d'*El virgo de Vicente* i *L'alcalde de Favara o El parlar bé no costa un patxo*; malauradament no hem estat capaços de localitzar i identificar aquesta edició. Els autors són tots valencians, com també bona part de les temàtiques.

Les obres tenen una presentació formal molt bona, obra d'editorials com ara ECLAL [Editorial Científica Latino Americana Libertad] i B. Costa-Amic: bona tipografia, disseny tipogràfic i enquadernacions; destaca l'únic número que hem sabut identificar de la *Biblioteca valenciana*.

1944

Alcalá Llorente, Francisco (1944). * *Evocación de Valencia: [conferencia pronunciada en lengua valenciana en la «Casa Regional Valenciana» de México, el día 15 de septiembre de 1944]*. Dibujos de Fernando Garci. México, D.F.: Ediciones Mediterrani. 78 p. (Biblioteca valenciana). En el colofó: Publicaciones de la «Casa Regional Valenciana de México».

1946

Alcalá Llorente, Francisco (1946). * *Exilio: poemas*. Prólogo de Carlos Esplá. México: Ediciones Mediterrani. 166 p.

* *Bibliografía y biografía de Rafael Altamira y Crevea*. (1946). México: Ediciones Mediterrani. 67 p. En el colofó: Se terminó de imprimir el día 15 de julio de 1946, en los talleres de Bartolomé Costa-Amic en México, D.F.

Verni, Vicent (1946). *Guía del mundo: contrastes políticos de nuestro tiempo*. México, D.F.: Ediciones Mediterrani. 187 p. \$ 4.00.

1947

Bernat i Baldoví, Josep (1947). *El Virgo de Vicenteta i L'alcalde de Favara o El parlar bé no costa un patxo*. México: Ediciones Mediterrani?
[Citada per Teresa Ferriz Roure (1999), no l'hem localitzada].

Sapiña, Juan (1947). * *Mexicanas: 16 poemas, 3 cuentos, silueta de Azorín*. México: Ediciones Mediterrani. 107 p. En el colofó: Acabóse de imprimir este libro en los talleres de la Editorial Costa-Amic, el día 30 de julio de 1947.

1948

Altamira y Crevea, Rafael (1948). * *Tragedias de algunos y de todos; y Elegías*. México: Ediciones Mediterrani. 158 p. En el colofó: Se acabó de imprimir este libro «Tragedias de algunos y de todos» de Rafael Altamira, el día 15 de mayo de 1948, en los talleres de la Editorial Costa-Amic, República del Salvador 56, en la Ciudad de México.

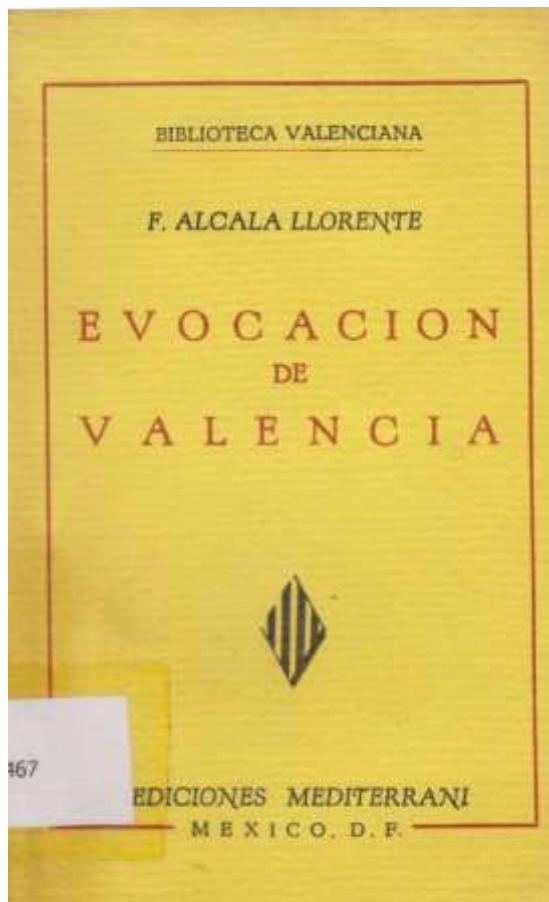
Bibliografía y biografía de Rafael Altamira y Crevea: apéndice. (1948). México: Ediciones Mediterrani. 41 p.

Civera i Martínez, Marí (1948). * *Presencia del hombre*. Prólogo de Rafael Altamira. México, D.F.: Ediciones Mediterrani. 284 p. En el colofó: Terminóse la impresión de este libro el día 30 de enero de 1947, en los Talleres de la Editorial Costa-Amic, Rep. Salvador, 56, en la ciudad de México.

Civera i Martínez, Marí (1948). * *Rebelión del hombre*. México, D.F.: Ediciones Mediterrani. 363 p. En el colofó: Impreso en los Talleres Altamira, calle Artículo 123, No. 133, México, D.F.

1949

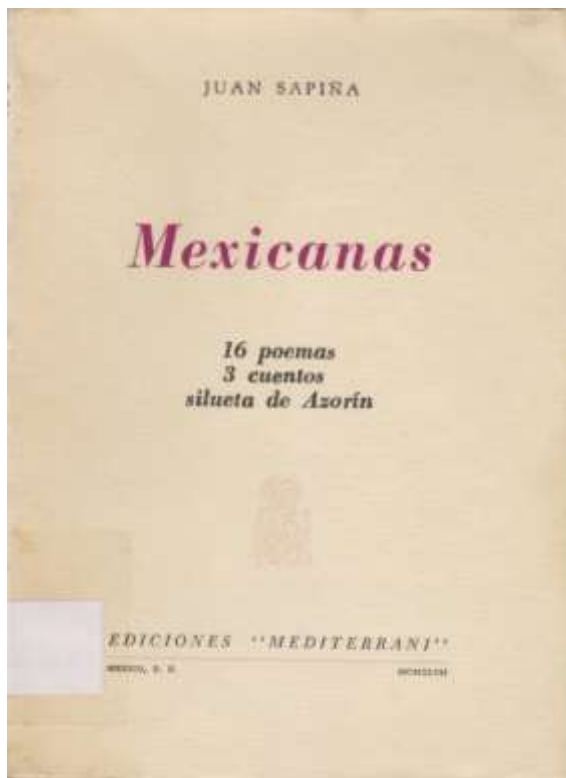
Sapiña, Juan (1949). *La última virgen: farsa lírica en seis cuadros*. México: Mediterrani. 59 p. En el colofó: Acabóse de imprimir este libro el día 7 de octubre de 1949, en la Editorial E.C.L.A.L.

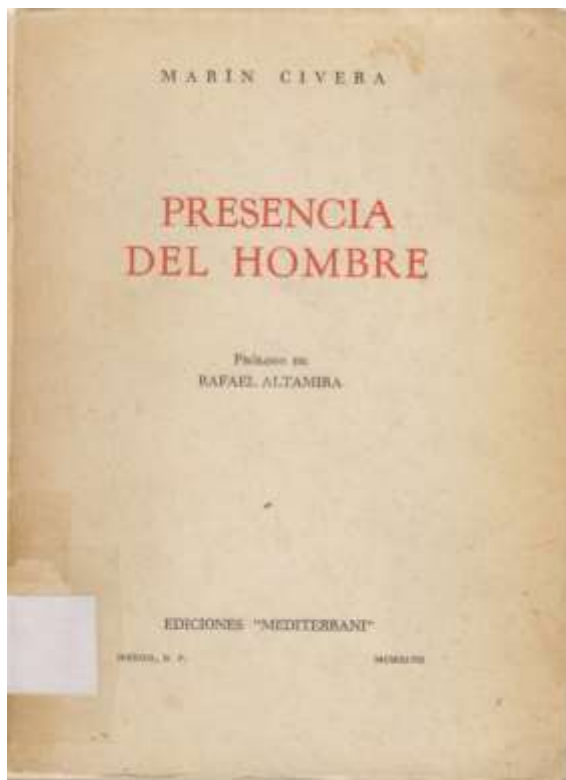
Alcalá Llorente, Francisco (1944). *Evo-cación de Valencia: [conferencia pronunciada en lengua valenciana en la «Casa Regional Valenciana» de México, el día 15 de septiembre de 1944]*. Dibujos de Fernando Garci. México, D.F.: Ediciones Mediterrani. 78 p. (Biblioteca valenciana).

Alcalá Llorente, Francisco (1946). *Exilio: poemas*. Prólogo de Carlos Esplá. México: Ediciones Mediterrani. 166 p.

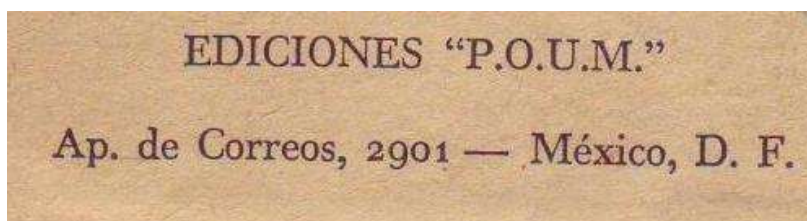

Sapiña, Juan (1947). *Mexicanas: 16 poemas, 3 cuentos, silueta de Azorín*. México: Ediciones Mediterrani. 107 p. En el colofón: Acabóse de imprimir este libro en los talleres de la Editorial Costa-Amic, el día 30 de julio de 1947.

Civera i Martínez, Marí (1948). *Presencia del hombre*. Prólogo de Rafael Altamira. México, D.F.: Ediciones Mediterrani. 284 p.

Ediciones «P.O.U.M.» de Mèxic

[1946]

Ediciones «P.O.U.M.» de Mèxic	
Fundadors, directius i editors	Julián Gorkín Bartomeu Costa-Amic
Adreces conegudes	Ap. de Correos, 2901, México, D.F.
Impremtes	Bartomeu Costa-Amic
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones Libres

Ja ens hem referit diverses vegades als projectes editorials de Julián Gorkín (pseud. de Julián Gómez, Benifairó de les Valls, 1902 - París, 1987) i Bartomeu Costa-Amic (Centelles, 1911 - Ciutat de Mèxic, 2002) des del primer projecte en el que col·laboren a Mèxic: Ediciones Libres.

Gorkin i Costa-Amic són dos *poumistes* que combaten des de primera hora l'estalinisme des de les seves editorials. Aquesta única obra que publiquen les Ediciones POUM de Mèxic és obra de Gorkín i impresa per Costa-Amic que també en publicarà les revistes.

Les Ediciones van publicar dues revistes a Mèxic: *Adelante: boletín del P.O.U.M. en América* (1941) i *Boletín interior del POUM* (194?).

Obres editades

1946

Gorkin, Julián (1946). * *El P.O.U.M. ante el reagrupamiento socialista*. México, D.F.: Ediciones P.O.U.M. 31 p.

Gorkin, Julián (1946). *El P.O.U.M. ante el reagrupamiento socialista*. México, D.F.: Ediciones P.O.U.M. 31 p.

[Font: CRAI- Pavelló de la República]

Edicions Catalunya

[1947?-1956?]

Edicions Catalunya	
Fundadors, directius i editors	Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	8
Matèries editades	Política, història
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Publicacions Catalunya Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)

Sota el nom d'Edicions Catalunya i Publicacions Catalunya (amb o sense cometes) hem pogut identificar una colla de petites publicacions polítiques lligades al Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i, en molt menor mesura, al Partido Comunista de España (PCE). Provisionalment, les hem incloses en dues entrades distintes, ens sembla que les Edicions Catalunya i les Publicacions Catalunya responen a la mateixa realitat; no podem demostrar-ho però fins ara, no obstant les deixem i de moment d'aquesta manera.

L'autor més present és Joan Comorera (Cervera, 1894 - Burgos, 1958), secretari general del PSUC des de 1936 fins a 1949, exiliat a Mèxic. De la mateixa manera que havíem vist amb les Ediciones España Popular (que eren portaveu del Partido Comunista de España) en les quals els autors que hi publicaven eren de la cúpula del PCE i del seu

secretariat, a Edicions Catalunya (i a Publicacions Catalunya, també), el secretari general i el partit tenen la veu. I els temes que hi tracten són la visió ortodoxa del partit del moment sobre Guerra Civil, la participació del PSUC i el PCE, la repressió a Espanya, etc.

Les publicacions són editades molt senzillament (a diferència de les d'Espanya Popular) i tal com succeeix amb les altres editorials relacionades amb moviments i partits polítics de l'exili a Mèxic.

Obres editades

1947

Comorera, Joan (1947). * *El camí de la victòria: discurs pronunciat en l'acte celebrat a Perpinyà el 27 de juliol del 1947, en ocasió de l'onzè aniversari del P.S.U. de C.* Mèxic: Edicions Catalunya. 32 p.

1948

Comorera, Joan (1948). *Denunciamos los monstruosos crímenes que Franco y Falange cometen en la cárcel «Modelo» de Barcelona.* Mèxic: Edicions «Catalunya». 15 p.

1949

Comorera, Joan (1949). *Cartes obertes de Joan Comorera.* Mèxic: Catalunya. 36 p.

1952

Ibárruri, Dolores (1952). *Per la pau, la independència nacional i la democràcia: informe pronunciat el 25 d'octubre del 1951 davant un grup de dirigents del Partit.* Mèxic: Eds. Catalunya. 36 p.

Partit Socialista Unificat de Catalunya (1952). *Manifest del Partit Socialista Unificat de Catalunya als treballadors i al poble catalans.* Mèxic: Catalunya. 22 p.

1954

Partido Comunista de España (1954). *Programa del Partit Comunista d'Espanya: en la lluita per la independència i la democratització d'Espanya, pel millorament radical de les condicions de vida del poble espanyol.* Mèxic, D.F.: Edicions Catalunya. 24 p.

Partit Socialista Unificat de Catalunya. Comitè Central (1954). *Declaració del Comitè Central del Partit Socialista Unificat de Catalunya.* Mèxic, D.F.: Edicions «Catalunya».

19 p. Precedeix el títol: El cinquè congrés de Partit Comunista d'Espanya crida a la unitat per a enderrocar el franquisme.

1956

Partit Socialista Unificat de Catalunya (1956). *Estatuts aprovats pel I Congrés del P.S.U.C. celebrat a primers d'octubre del 1956*. Mèxic, D.F.: Edicions «Catalunya». 14 p.

Partit Socialista Unificat de Catalunya. Congrés (1956). * *I Congrés del Partit Socialista Unificat de Catalunya*. Mèxic: Edicions «Catalunya». 102 p.

Comorera, Joan (1947). *El camí de la victòria: discurs pronunciat en l'acte celebrat a Perpinyà el 27 de juliol del 1947, en ocasió de l'onzè aniversari del P.S.U. de C. Mèxic*: Edicions Catalunya. 32 p.

Partit Socialista Unificat de Catalunya. Congrés (1956). *I Congrés del Partit Socialista Unificat de Catalunya*. Mèxic: Edicions «Catalunya». 102 p.

Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra

[1957]

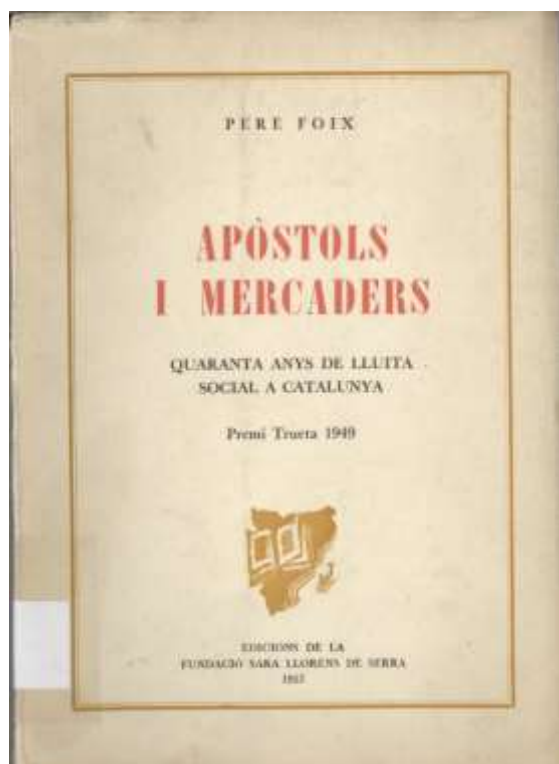
Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra	
Fundadors, directius i editors	Manuel Serra i Moret
Adreces conegudes	---
Impremtes	Tallers gràfics de B. Costa-Amic. Mesones, 14. Mèxic 1, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Sara Llorens i Carreres (Lobos, província de Buenos Aires, 1881 - Perpinyà, 1954) va ser una mestra i folklorista nascuda a l'Argentina, on la seva família havia emigrat i hi tenia propietats. De molt petita va retornar a Pineda de Mar, al Maresme, on va estudiar i va descobrir la seva afició pel folklore. Es va casar amb el polític català Manuel Serra i Moret (Vic, 1884 - Perpinyà, 1963), fundador de la Unió Socialista de Catalunya i alcalde de Pineda durant molts anys. Serra i Moret va ser president del Parlament de Catalunya en l'exili fins 1954 i una personalitat molt reconeguda entre l'emigració política.

Aquesta fundació només va editar un llibre del prolífic Pere Foix que ja hem citat diverses vegades, aquesta queda però fora dels nostres límits cronològics.

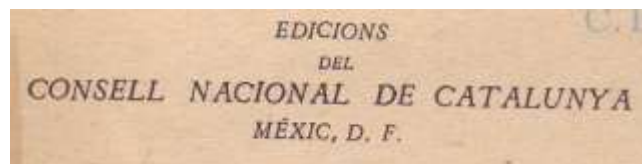
1957

Foix, Pere (1957). * *Apòstols i mercaders: quaranta anys de lluita social a Catalunya*. Pròleg de Manuel Serra i Moret. [Mèxic]: Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra. 239 p. Premi Trueta 1949. En els preliminars: Imprès a Mèxic. Als tallers gràfics de B. Costa-Amic. Mesones, 14. Mèxic 1, D.F.

Foix, Pere (1957). *Apòstols i mercaders: quaranta anys de lluita social a Catalunya*. Pròleg de Manuel Serra i Moret. [Mèxic]: Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra. 239 p.

Edicions del Consell Nacional de Catalunya

[1944-1969?]

Edicions del Consell Nacional de Catalunya	
Fundadors, directius i editors	Josep Carner-Ribalta Manuel Serra i Moret
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Amb la caiguda de Catalunya, i ja des de França estant, el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys, va dissoldre el Govern i va crear una nova entitat política tot designant cinc consellers a títol personal: Pompeu Fabra, Santiago Pi i Sunyer, Josep Pous i Pagès, Antoni Rovira i Virgili i Jaume Serra Húnter.

El 1944, el Consell Nacional amplià el seu nombre per acollir representants de l'exili a Amèrica, Josep Carner-Ribalta va ser nomenat president de la delegació d'Amèrica i Manuel Serra Moret, el vicepresident.

El Consell Nacional de Catalunya publica a Mèxic el *Butlletí interior del Consell Nacional Català* (1952-1960), a més de llibres i fulletons que responen a les necessitats de les seves activitats polítiques.

1944

Consell Nacional de Catalunya (1944). * *Declaració política del Consell Nacional de Catalunya*. Mèxic D.F.: Edicions del Consell Nacional de Catalunya. [20] p. Signat per: Carles Pi Sunyer, Josep M. Batista i Roca, Josep Trueta...

Prada, Rodolfo (1944). *Discurso pronunciado por Rodolfo Prada del Partido Galleguista en el homenaje al Presidente Lluís Companys, el 15 de octubre, en el Anfiteatro «Bolívar» de México, organizado por el Consell Nacional de Catalunya*. [Mèxic?]: Consell Nacional de Catalunya.

Consell Nacional de Catalunya (1944). *Declaració política del Consell Nacional de Catalunya*. Mèxic D.F.: Edicions del Consell Nacional de Catalunya. [20] p.

Edicions Horitzons

[1960- ---]

Edicions Horitzons	
Fundadors, directius i editors	Miquel Adam Francesc Vicens
Adreces conegudes	Nayarit, 47-A, Mèxic, D.F. Calle Bahía Ballenas, 40, Mèxic, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Edicions Treball Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) <i>Horitzons</i> <i>Nous horitzons</i>

El Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) publicà a Mèxic la revista *Horitzons* (1960-1962) que, posteriorment, s'anomenaria *Nous horitzons* (1962-...) i que editaria algunes monografies durant els anys seixanta, fora ja de la nostra cronologia.

Edicions Treball

[1966?]

Edicions Horitzons	
Fundadors, directius i editors	Francesc Vicens
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Català i castellà
Empreses anteriors, continuadores o associades	Edicions Horitzons Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)

Editorial lligada al Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) publicà a Mèxic una monografia en català i castellà durant els anys seixanta, fora ja de la nostra cronologia.

Editorial España Errante

[1967-1970]

Editorial España Errante	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	Literatura, política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>España Errante: órgano oficial del exilio español</i> (L'Havana)

Aquesta editorial està relacionada amb l'organisme España Errante: órgano oficial del exilio español creat a l'Havana i que va publicar primer una publicació periòdica amb el mateix títol: *España Errante*.

Com hem vist en més d'una ocasió, els membres de l'exili de Mèxic tenen força relació amb l'exili republicà a Cuba.

En qualsevol cas, les publicacions de l'Editorial España Errante de Mèxic queden fora dels nostres límits cronològics.

Embajada de España en México

[1939-1976]

Embajada de España en México	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Calle Londres, 7
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

El Govern dels Estats Units de Mèxic mai va reconèixer el règim franquista sortint de la Guerra Civil Espanyola i l'Ambaixada republicana espanyola va ser l'única representació espanyola reconeguda per part de les autoritats mexicanes fins la transició democràtica, el 1977.

L'Ambaixada es trobava al carrer Londres, 7, a la colònia Juárez de Mèxic, D.F., de fet l'edifici segueix existint, ara en mans d'un particular, mig enrunat i en un estat de complet abandonament (Usón, 2016).

Els pocs títols que publica l'Ambaixada ho fa sota el nom d'Embajada de España o bé d'Ediciones de la Embajada de España. Totes les obres localitzades però ultrapassen el marc cronològic d'aquesta recerca.

Homenaje de la emigración española al general Lázaro Cárdenas. (1957). México: Embajada de España.

[1942-1945]

España con Honra	
Fundadors, directius i editors	Álvaro Pascual-Leone Forner
Adreces conegudes	
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitza- zades dintre del període (fins 1956)	9
Matèries editades	Política espanyola
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	<i>España con honra</i> (revista) Unión Republicana

El secretari de la Diputació Permanent de la República Espanyola, Álvaro Pascual-Leone Forner (Vinaròs, 1894 - Ciutat de Mèxic, 1953),³⁸³ presidia també un grup de nom España con Honra que formava part o estava integrat en la Unión Republicana. Aquest grup editava una publicació periòdica amb el mateix nom, *España con honra (El exilio valenciano en América: obra y memoria, 1995; García, 1995)*.

Veurem d'altres casos de diaris i publicacions periòdiques que editen monografies amb el mateix nom. Segons consta, la revista *España con honra* tenia com a entitat responsable la Delegación de la Unión Republicana de México, sembla que va aparèixer a Mèxic entre 1941 i 1943, i les monografies que hem pogut recuperar van més enllà d'aquesta última data.

Contenen totes les obres un caràcter polític lligades a posicions lleials a la República i els seus representants.

La incloem en aquesta secció d'institucions i entitats i no amb els diaris i revistes perquè entenem que el nom del diari prové del nom del grup i no a l'inrevés.

³⁸³ No hem sabut trobar informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

1942

Pascual-Leone, Álvaro (1942). *Plebiscito, no constitución*. México: España con Honra.

1943

Amador, Armando C. (1943). *México en la contienda mundial*. México: España con Honra.

Fabela, Isidro (1943). * *Azaña y la política de México hacia la República Española: discurso pronunciado por Isidro Fabela en el Teatro de Bellas Artes de México, el día 3 de noviembre de 1942*. México, D.F.: España con Honra. [36] p.

Martínez Barrio, Diego (1943). *Enseñanzas de un viaje: conferencia pronunciada por D. Diego Martínez Barrio en el salón de conferencias de «Bellas Artes» en México, D.F., el 6 de agosto de 1943*. México: Publ. de España con Honra.

Pascual-Leone, Álvaro (1943). *La República Española existe: texto taquigráfico de la conferencia*. México: España con Honra.

1944

Carreté, Benito (1944). *La República Española conferencia*. México, D.F.: Publicaciones de España con Honra.

Martínez Barrio, Diego; Unión Republicana (España). Asamblea (1944). *Discurso pronunciado por Don Diego Martínez Barrio en la Asamblea Republicana en el Exilio, celebrada el 12 de noviembre de 1944*. México: España con Honra.

Zalamea, Jorge (1944). *14 de abril: discurso*. México, D.F.: Publicaciones de España con Honra.

1945

Casas Alemán, Fernando; Álvarez del Vayo, Julio (1945). *Unidad: discursos pronunciados*. México, D.F.: Publicaciones de España con Honra.

Fabela, Isidro (1943). *Azaña y la política de México hacia la República Española: discurso pronunciado por Isidro Fabela en el Teatro de Bellas Artes de México, el día 3 de noviembre de 1942*. México, D.F.: España con Honra. [36] p.

Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. de Méjico

[1937-19...]

Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. de Méjico	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Política espanyola
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Com ja ha estat dit, entre els vells residents hi havia partidaris del general Franco; la Falange Española de Méjico³⁸⁴ acollia part d'aquests connacionals, amb connexions ideològiques amb el moviment sinarquista mexicà que apareixerà en aquestes mateixes dates.

³⁸⁴ Sobre l'ús de la grafia México o Méjico se n'ha escrit molt i se n'ha discutit encara més. A Mèxic, després de la independència es va consolidar paulatinament un sentiment positiu cap a l'ús de la forma amb «x», México (vista com més pròpia, encara que es tractés d'un arcaisme) i de menysteniment de la forma Méjico (vista com a colonialista i espúria; encara que es tractava simplement d'una forma actualitzada de la grafia, tal com s'esdevenia a Guanajuato o Guadalajara). Una explicació filològica que ha estat superada per una connotació política fa que avui el terme amb «j» Méjico i els seus derivats siguin malvistos i calgui evitar d'usar-ne aquesta forma. També hem vist que en català passava, per exemple, amb l'Orfeo Català de Mèjic.

Actualment, la norma recomana: «La grafía recomendada para este topónimo es *México*, y su pronunciación correcta, [méjiko] (no [méksiko]). También se recomienda escribir con x todos sus derivados: *mexicano*, *mexicanismo*, etc. (pron. [mejikáno, mejikanismo, etc.]). La aparente falta de correspondencia entre grafía y pronunciación se debe a que la letra x que aparece en la forma escrita de este y otros topónimos americanos (→ Oaxaca y Texas) conserva el valor que tenía en épocas antiguas del idioma, en las que representaba el sonido que hoy corresponde a la letra j (→ x, 3 y 4). Este arcaísmo ortográfico se conservó en México y, por extensión, en el español de América, mientras que en España, las grafías usuales hasta no hace mucho eran *Méjico*, *mejicano*, etc. Aunque son también correctas las formas con j, se recomiendan las grafías con x por ser las usadas en el propio país y, mayoritariamente, en el resto de Hispanoamérica.» (*Diccionario panhispánico de dudas*; 2005).

La Falange publicarà al D.F. un butlletí i alguna publicació des de 1937, Arrarás, Joaquín. *La epopeya del Alcázar* (1937).

No les inclourem en aquest estudi per ser de l'antiga emigració i no pertànyer a l'exili republicà.

F.O.A.R.E. (Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México)

[1938-195?]

F.O.A.R.E. (Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México)	
Fundadors, directius i editors	José Mancisidor
Adreces conegudes	
Impremtes	Talleres Tipográficos de Editorial Bolívar, de la Ciudad de México. Talleres Gráficos de la Nación de México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	8
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Convención de Solidaridad con el Pueblo Español Federación de Organismos de Ayuda a los Refugiados Europeos?

Si bé els antics residents espanyols van decantar-se de manera quasi unànime a favor del general Franco, algunes poques associacions i entitats espanyoles, de les nacionalitats basca i catalana, etc., s'associen el 1938 per crear aquesta Federació de Organismos de Ayuda a la República Española en México.³⁸⁵

³⁸⁵ «Durante el verano de 1938, se reunieron representantes de varios organismos de ayuda constituidos en México con el representante del Comité Nacional de Ayuda a España en México. Resultado de estas consultas fue la constitución, por esas fechas, de la FOARE. Los organismos que constituyeron inicialmente esta federación fueron: el Comité de Ayuda al Niño del Pueblo Español, Acción Republicana

Aquesta federació publicarà, especialment l'any 1943, quatre de les set publicacions que hem pogut identificar.

En el pròleg de José Mancisidor (España Unida contra Franco, 1944), aquest afirma: «Durante algunos años he permanecido al frente de la Federación de Organismos de Ayuda a los Republicanos Españoles, que a últimas fechas, ampliando su base, se ha transformado en Federación de Organismos de Ayuda a los Refugiados Europeos.» No sembla del tot exacte; encara uns anys després el F.O.A.R.E. seguia apareixent com d'ajuda als republicans espanyols (*Crímenes y sangre sobre España: carta de los presos políticos antifranquistas*, 1952; España Unida contra Franco, 1944).

En una de les obres, concretament la de José Herrera Petere (1946), s'afirma: «El autor de este libro ha cedido, íntegros, sus derechos como contribución a la heroica lucha que el pueblo español y a su cabeza los guerrilleros, sostienen para recobrar las libertades republicanas; la F.O.A.R.E. lo publica con este fin.»

Desconeixem la data de la finalització d'aquesta Federació.

Obres editades

1940

Zapirain, L. (1940). *Terror sobre España*. Prólogo de Leandro Carro. México: F.O.A.R.E. 40 p.

[Informació extreta del *Boletín bibliográfico mexicano*, mayo 1940].

1943

Buján Bárcena, José (1943). *Carta abierta a la Convención de un grupo de cubanos recientemente liberados de las cárceles franquistas*. México, D.F.: FOARE: Convención de Solidaridad con el Pueblo Español.

Convención de Solidaridad con el Pueblo Español (1943). *Resoluciones de la Convención de Solidaridad con el Pueblo Español: 20 al 25 de agosto de 1943*. México, D.F.: [FOARE]: Convención de Solidaridad con el Pueblo Español.

Española, el Frente Popular Español en México, la Delegación Vasca, el Orfeo Catalá y el Sindicato Nacional de Artes Gráficas. Como podemos ver, existe gran presencia de organismos políticos de la colonia española de México, como las representaciones de Acción Republicana, el Frente Popular y de organizaciones regionales, y como única representación mexicana aparece el Comité de Ayuda al Niño Español y el sindicato de Artes Gráficas.» (Velázquez Hernández, 2012).

Mije, Antonio (1943). *Discurso pronunciado en la sesión de clausura*. México, D.F.: [FOARE]: Convención de Solidaridad con el Pueblo Español.

Ruiz Funes, Mariano (1943). * *La justicia de Franco: informe-conferencia*. México, D.F.: [FOARE]: Convención de Solidaridad con el Pueblo Español. 19 p.

1944

España Unida contra Franco (1944). * *La Junta Suprema de Unión Nacional espera la ayuda del pueblo de México*. Prólogo de José Mancisidor, presidente de la FOARE; dibujos de Germán Horacio, Juana Francisca y José Bardasano. México: F.O.A.R.E. 43 p. Se acabó de imprimir este folleto el día 14 de abril de 1944, en los Talleres Tipográficos de Editorial Bolívar, de la Ciudad de México. A la contracubierta: \$ 0.50.

1946

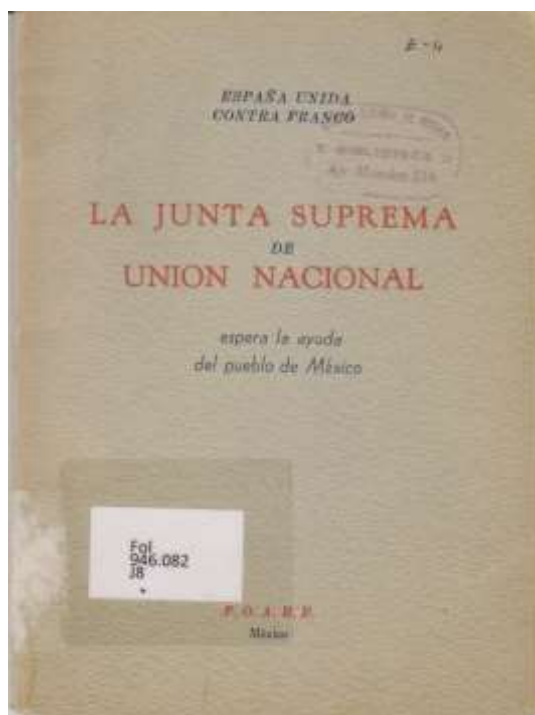
Herrera Petere, José (1946). * *Rimado de Madrid*. México: F.O.A.R.E. 40 p.

En els preliminars: El autor de este libro ha cedido, íntegros, sus derechos como contribución a la heroica lucha que el pueblo español y a su cabeza los guerrilleros, sostienen para recobrar las libertades republicanas; la F.O.A.R.E. lo publica con este fin.

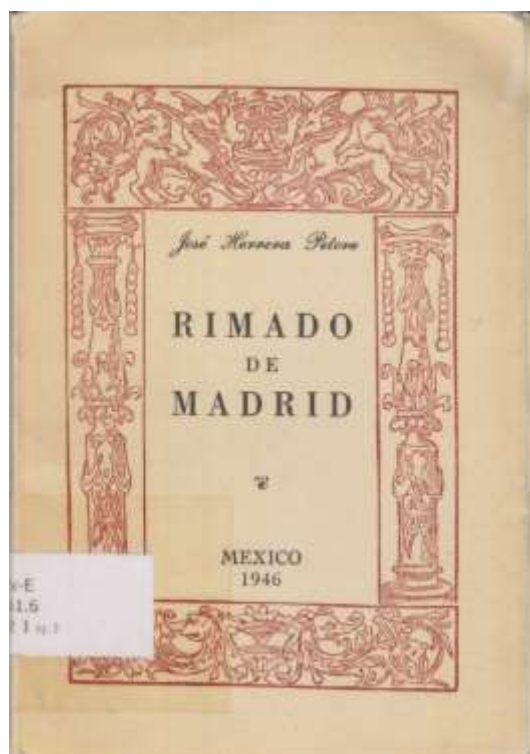
En el colofó: Esta obra se acabó de imprimir en los Talleres Gráficos de la Nación de México, D.F., el 15 de mayo de 1946, con la ayuda cordial de los compañeros, Enrique Reyes, José Cano y Enrique Rivera, por lo que tanto la F.O.A.R.E. como el autor les expresan su agradecimiento. esp.

1952

* *Crímenes y sangre sobre España: carta de los presos políticos antifranquistas*. (1952). México, D.F.: F.O.A.R.E. Multipaginat, 12 p. A la contracubierta: \$ 0.25.

España Unida contra Franco (1944). *La Junta Suprema de Unión Nacional espera la ayuda del pueblo de México*. Prólogo de José Mancisidor, presidente de la FO-ARE; dibujos de Germán Horacio, Juana Francisca y José Bardasano. México: F.O.A.R.E. 43 p.

Herrera Petere, José (1946). *Rimado de Madrid*. México: F.O.A.R.E. 40 p.

Institució de Cultura Catalana de Mèxic

[1947?-50?]

Institució de Cultura Catalana de Mèxic	
Fundadors, directius i editors	Josep Roure i Torent (secretari)
Adreces conegudes	---
Impremtes	Impresora Insurgentes, S. de R. L., Río de la Plata, 17
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>La Nostra revista</i>

La Institució de la Cultura Catalana va ser fundada l'any 1947 a la Ciutat de Mèxic amb l'objectiu de difondre la cultura catalana a través de conferències, activitats i publicacions.³⁸⁶ La Institució va néixer en els locals socials de l'Orfeó Català de Mèxic, encara que n'era orgànicament independent. La Institució aplegava i volia coordinar i difondre les activitats que es feien des de l'Orfeó, la Fundació Ramon Llull, les Edicions Catalònia, la Delegació dels Jocs Florals de la Llengua Catalana, el Pen Club Català, l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, l'Agrupació de Periodistes de Catalu-

³⁸⁶ Segons el *Diccionari dels catalans d'Amèrica*, la data de creació de la Institució serà el 1949, segons Teresa Ferriz caldria anar dos anys més enrere; encara que no com a definitiva, prenem com a preferible la data de Ferriz.

nya a Mèxic, B. Costa-Amic Editor, Club del Llibre Català i la revista *Lletres (Diccionari dels catalans d'Amèrica)*, 1992; Ferriz Roure, 1998; Manent, 1989).³⁸⁷

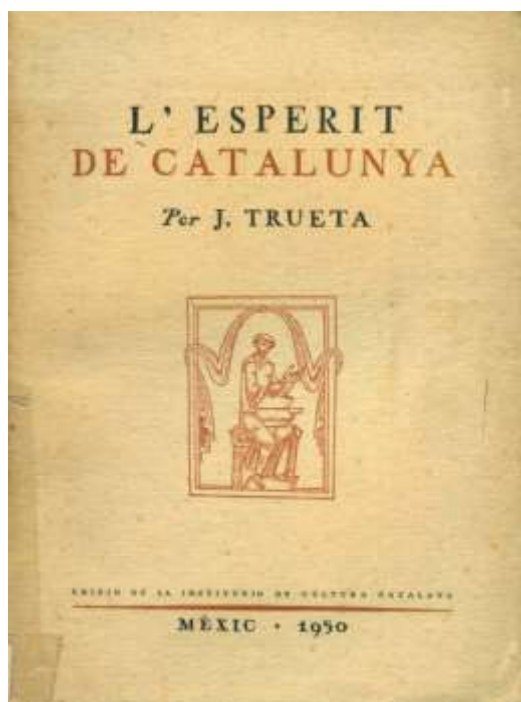
La Institució de la Cultura Catalana va patrocinar *La Nova revista*, d'Avel·lí Artís Gener, i a pesar d'aquesta voluntat programàtica de labor editorial, només hem estat capaços de localitzar aquesta edició del llibre del Dr. Trueta *L'esperit de Catalunya* (1950); pel que sembla l'obra va ser finançada per Antoni Soler Torner (s.d.).

Obres editades

1950

Trueta, Josep (1950). * *L'esperit de Catalunya*. México: Institució de Cultura Catalana de Mèxic. 216 p. A la contraportada: Edició autoritzada per l'Oxford University Press i publicada a cura d'Edicions Catalònia, de Mèxic. En el colofó: A la Ciutat de Mèxic, el dia 2 de Maig de 1950, donaren per acabada l'estampació d'aquest llibre de J. Trueta el linotipista Raimundo Ibarra, l'ajudant Florentino Sánchez, el caixista Silvino Marín, el premsista Genaro Acosta, l'auxiliar Ofelio Castañeda i el minervista Juan Moreno, tots ells mexicans, dirigits pel mestre Avelí [sic] Artís. El projecte de la coberta i el dibuix de les lletres que hi figuren són obra de Tísner.

³⁸⁷ La llista de les institucions l'obté Albert Manent de *La Nova revista*, núm. 35, de 1948 i de *Ressorgiment* de Buenos Aires, núm. 392.

Trueta, Josep (1950). *L'esperit de Catalunya*. México: Institució de Cultura Catalana de Mèxic. 216 p.

[Font: CRAI-Biblioteca del Campus Clínic]

Izquierda Republicana

[1947?-1950?]

Izquierda Republicana	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitats dintre del període	2
Matèries editades	Política, obres d'Álvaro de Albornoz
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ateneo Salmerón

Quan ens hem referit a les publicacions de l'Ateneo Salmerón ja hem justificat la seva relació estreta amb Izquierda Republicana, un dels partits més importants i majoritaris durant la II República, no hi insistirem aquí.

Els dos documents publicats per Izquierda Republicana coincideixen en el peu d'impremta amb l'Ateneo Salmerón. Aquests són discursos polítics d'Álvaro de Albornoz y Liminiana (Luarca, 1879 - Mèxic, 1954), president del Consell de Govern de la República en l'exili.

Edicions senzilles en la tria del paper, el format i l'enquadernació, però tipogràficament arreglades.

1947

Albornoz, Álvaro de (1947). *Cincuenta años de republicanismo*. México: Izquierda Republicana en el Exilio.

1950

Albornoz, Álvaro de (1950). * *El Gobierno de la República Española en el destierro a los gobiernos y a la opinión pública de todos los países democráticos*. México, D.F.: Izquierda Republicana: Ateneo Salmerón. 20 p.

Albornoz, Álvaro de (1950). *El Gobierno de la República Española en el destierro a los gobiernos y a la opinión pública de todos los países democráticos*. México, D.F.: Izquierda Republicana: Ateneo Salmerón. 20 p.

J.S.U. de Catalunya

[1944-1946]

J.S.U. de Catalunya	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitats dintre del període	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Senyera: per la unitat combatent de la joventut catalana</i>

Les Joventuts Socialistes Unificades (J.S.U.) van ser les joventuts comunistes del PSUC. La delegació mexicana de les J.S.U. va editar la revista: *Senyera: per la unitat combatent de la joventut catalana*. Mèxic, D.F.: Joventut Socialista Unificada de Catalunya, 1944-?

Només hem trobat una obra publicada per les J.S.U. de Wenceslau Colomer i Colomer, refugiat sabadellenc, casat amb Núria Comorera, filla de Joan Comorera. Colomer, en aquella època, formava part del Secretariat General del PSUC (Martínez de Sas, 2000).

Obres editades

1946

Colomer, Wenceslau (1946). *La J.S.U. de Catalunya per la unitat combatent de la joventut catalana*. México: Delegació del C.E. de la J.S.U de Catalunya.

Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (J.A.R.E.)

Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles

[1939-194?]

Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (J.A.R.E.)	
Fundadors, directius i editors	Luis Nicolau D'Olwer (president) Indalecio Prieto (vicepresident) Carlos Esplá Rizo (tresorer) José María Andreu (vocal) Emilio Palomo Aguado (vocal) Juan Peiró (vocal) Amador Fernández (vocal) Faustino Valentín Torrejón (vocal)
Adreces conegudes	
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	1
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE)

Ja ens hi hem referit quan hem descrit la Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE)³⁸⁸ a la divisió dels defensors de la República arran del cop d'estat del coronel Casado al final de la Guerra Civil i la consegüent lluita entre comunistes o *negrinistes* (PCE i alguns elements afins del PSOE, al voltant del

³⁸⁸ El CAFARE era la delegació mexicana del JARE.

president del Govern Dr. Juan Negrín) i anticomunistes o *antinegrinistes* (la resta dels partits polítics republicans i nacionalistes catalans i bascos al voltant de la Diputació permanent de les Corts republicanes i el seu president Indalecio Prieto). També hi ha força bibliografia que s'hi refereix (Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México, 1940; *El exilio español en México 1939-1982*, 1982; Ordóñez Alonso, 1997; Velázquez Hernández, 2012; 2014, etc.).

Una d'aquestes lluites es va formalitzar en l'administració dels fons econòmics de la República destinats a l'ajuda dels refugiats dispersos per França, el nord d'Àfrica i Amèrica. Si el Govern del Dr. Negrín, com ja hem vist, va fundar a París pel mes de febrer de 1939 el SERE (Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles); la Diputació permanent de les Corts van crear la Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (J.A.R.E.) també a París, el 27 de juliol d'aquell mateix any.

EL JARE acusava el SERE de beneficiar sobretot comunistes (PCE) i persones dels sectors *negrinistes* del PSOE en la preferència en la inclusió dels seus membres a les llistes per embarcacions col·lectives cap a Amèrica, i on els membres d'altres partits i les seves famílies veurien greument dificultada la seva partida; més tard, serien els comunistes qui es queixarien del JARE en sentir que se'n posposava l'evacuació davant dels republicans liberals, socialistes, nacionalistes bascos i catalans; també val a dir que, probablement, qui més dificultat va patir en aquesta postergació van ser els anarquistes i *poumistes*; encara que, com hem vist, alguns d'aquests també van poder embarcar.³⁸⁹

L'enviament del «tesor del Vita» per part del SERE i l'apropiació per part del JARE en la seva arribada a Mèxic va ser clau en el paper de la Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE), la comissió mexicana d'ajuda dels refugiats a Mèxic.

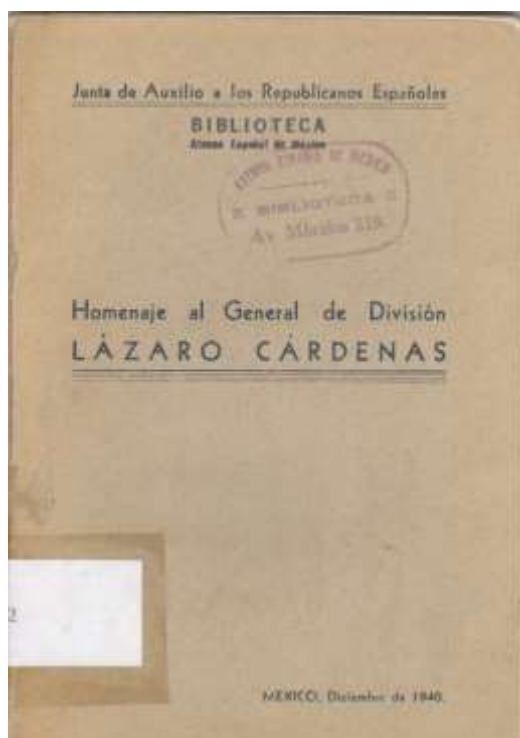
Del JARE hem localitzat una obra d'homenatge al general Cárdenas que reproduïm a continuació.

Obres editades

1943

Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (1940). * *Homenaje al general de división Lázaro Cárdenas*. México: Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles. 97 p.

³⁸⁹ En les memòries de Fidel Miró, *Vida intensa y revolucionaria* (1989), s'hi refereix (Potser millor: En les seves memòries, *Vida intensa y revolucionaria* (1989), Fidel Miró s'hi refereix. ??).

Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (1940). *Homenaje al general de división Lázaro Cárdenas*. México: Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles. 97 p.

[1906-20...]

Orfeó Català de Mèxic	
Fundadors, directius i editors	Alfons Casamajó Enric Botey, Jaume Carbonell Miquel Bertran de Quintana Frederic Molas Francesc Jordà Enric Calafell Arcadi Artís ³⁹⁰
Adreces conegudes	---
Impremtes	B. Costa-Amic Imprenta Librería
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	2?
Matèries editades	Història, política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	<i>Catalònia</i> <i>Catalunya a Mèxic</i> <i>Butlletí de l'Orfeó Català</i>

³⁹⁰ Indiquem només alguns dels presidents més destacats i/o per la seva relació amb el període descrit. Per una llista completa fins els anys 1980 es pot consultar l'obra de Miquel Martí i Soler, *L'Orfeó Català de Mèxic: 1906-1986* (1989).

L'Orfeó Català de Mèxic, fundat el 1906,³⁹¹ va ser una associació social i cultural de reunió dels connacionals de la vella emigració. Durant la Guerra Civil va ser un dels pocs centres regionals espanyols que es va alinear amb la República, en aquest concret més amb el Govern català i la seva sort.³⁹²

Finalitzada la Guerra Civil, va ser el centre d'acollida dels catalans acabats d'arribar, que van trobar en aquest centre un lloc de referència, ajuda mútua i ben aviat de cohesió lingüística, resistència cultural, política i nacional. Si l'Orfeó dels anys 1930 era un centre que llanguia, somort amb l'envelliment de la colònia catalana, amb l'arribada dels refugiats, els anys 1940, 1950 i 1960, rejuenit, va esdevenir un lloc ple de vida, de discussió i de retrobada.

Segons Teresa Fèrriz Roure (1998), a l'Orfeó se li hauria d'atribuir durant el període que ens ocupa una obra: Mora, Víctor (1939). *Commemoració de l'11 de setembre del 1939*, que nosaltres no hem estat capaços d'identificar. Per part nostra, hem pogut localitzar obres que depassaven els límits cronològics d'aquest estudi. Per altra banda, Albert Manent proposa com a obra, responsabilitat de l'Orfeó, el llibret del valencià Carlos Esplá Rizo (1952). *Don Amadeu Hurtado: un liberal europeu: conferència pronunciada a l'Orfeó Català de Mèxic el dia 8 de febrer de 1952*. Pròleg d'Antoni Maria Sbert, que nosaltres hem inclòs també com sent obra de la Librería Madero.

En qualsevol cas, i a pesar de la vida intensa d'activitats culturals, artístiques i socials de tota mena, l'Orfeó Català no va tenir mai un pla d'edició ni cap projecte editorial; les conferències i activitats que ens hem trobat al llarg d'aquesta investigació han estat autoeditades bé pels autors o mecenes, o bé recollides en les diverses revistes de la comunitat. (Martí i Soler, 1989).

³⁹¹ Segons Albert Manent (1989), hauria estat el 1905 i per part d'una colla de paletes catalans arribats per a la reconstrucció de San Francisco. Evidentment, les dates han estat aquí trabucades ja que el terratrèmol va tenir lloc l'abril de 1906. Manent cita com a informant Joan Rossinyol i potser s'hi barregen dues dades, la creació del Centre Català, el 1905, que serà la institució prèvia a la fundació de l'Orfeó i, en segon lloc, el fet que en la primera època de la institució i sota la presidència d'Enric Botey hi havia, efectivament, mestres d'obres entre els seus socis.

³⁹² Recordem, tal com ho havíem fet a l'hora de descriure la Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México (F.O.A.R.E.), que «Durante el verano de 1938, se reunieron representantes de varios organismos de ayuda constituidos en México con el representante del Comité Nacional de Ayuda a España en México. Resultado de estas consultas fue la constitución, por esas fechas, de la FOARE. Los organismos que constituyeron inicialmente esta federación fueron: el Comité de Ayuda al Niño del Pueblo Español, Acción Republicana Española, el Frente Popular Español en México, la Delegación Vasca, el Orfeó Català...» (Velázquez Hernández, 2012).

1939

Mora, Víctor (1939). *Commemoració de l'11 de setembre del 1939*. Mèxic: [Orfeó Català].

1952

Esplà, Carlos (1952). * *Don Amadeu Hurtado: un liberal europeu: conferència pronunciada a l'Orfeó Català de Mèxic el dia 8 de febrer de 1952: per Carles Esplà, introducció d'Antoni Ma Sbert*. Mèxic: Impr. Librería Madero. 29 p., [1] f. de làm.

Padroado da Cultura Galega de México

[1953-...]

Padroado da Cultura Galega do México	
Fundadors, directius i editors	Roxelio Rodríguez de Breaña, secretari
Adreces conegudes	---
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Cultura gallega
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Loita</i> <i>Saudade</i> <i>Vieiros</i>

Quan ja tancàvem aquesta investigació vam descobrir les Edicions do Padroado da Cultura Galega en México (Rodríguez Galdo, 2004). Pel que sembla, aquesta associació galleguista tenia com a objectiu la difusió de la cultura que produïa la diàspora gallega republicana.

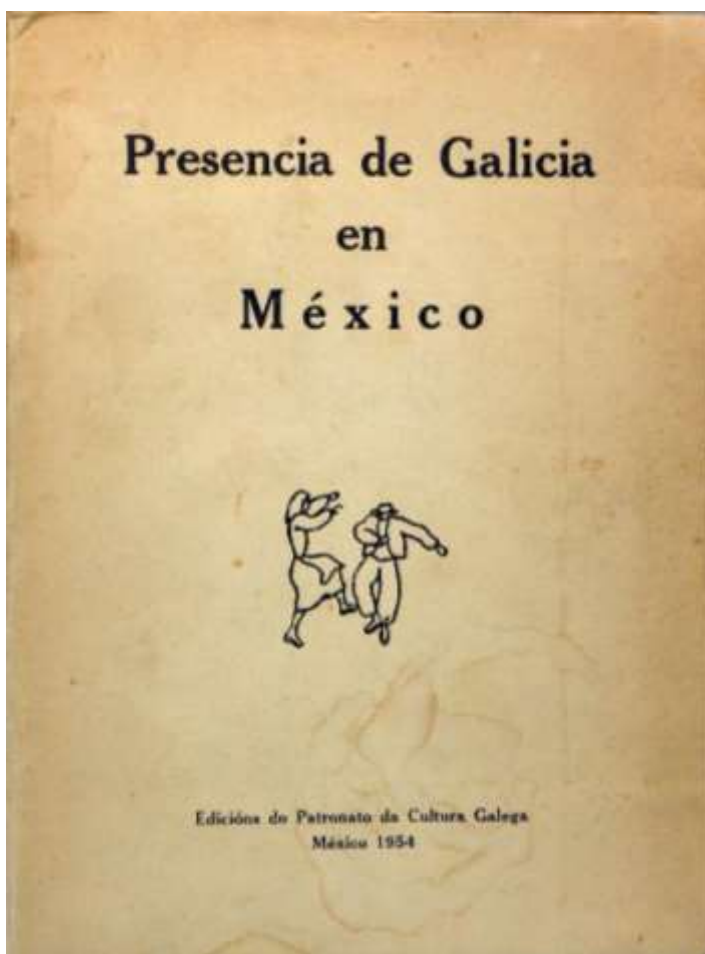
Entre els seus membres es comptava amb el musicòleg Jesús Bal y Gay (Lugo, 1905 - Torrelaguna, 1993), els escriptors Elixio Rodríguez (Grou, Lobios, Lugo, 1910 - Ciutat de Mèxic, 2007) i Florencio Delgado, el periodista Luís Soto (Podentes, A Bola, Ourense, 1902 - Ciutat de Mèxic, 1981) i el cineasta Carlos Velo (Pereiros, Cartelle, Ourense, 1909 - Ciutat de Mèxic, 1988).

Algunes de les activitats del Padroado van ser promocionar classes de llengua i cultura gallegues, mantenir el programa radiofònic *La hora de la cultura gallega* i publicar la revista *Vieiros*.

El Padroado va editar un únic llibre, el 1954, *Presencia de Galicia en México* que pel que sembla (no vam poder consultar l'obra) va ser una obra col·lectiva que incloïa la transcripció d'alguns dels programes de *La hora de la cultura gallega*.

1954

Patronato da Cultura Galega (1954). *Presencia de Galicia en México: conferencias pronunciadas por sus autores en la transmisión* La hora de la cultura gallega. México: Edición do Patronato da Cultura Galega. 321 p.

Patronato da Cultura Galega (1954). *Presencia de Galicia en México: conferencias pronunciadas por sus autores en la transmisión La hora de la cultura gallega*. México: Edición do Patronato da Cultura Galega. 321 p

[Font: Todocolección]

Partit Socialista Català a Mèxic

[1941-1950]

Partit Socialista Català a Mèxic	
Fundadors, directius i editors	Felip Barjau i Riera?
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Butlletí del Partit Socialista Català</i> <i>Nova era: portantveu del Partit Socialista Català</i> <i>Butlletí interior</i>

El Partit Socialista Català va ser fundat el 19 de juliol de 1941 a Mèxic, segons Josep Lluís Carod-Rovira (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992). Aquest nou partit seria una escissió del PSUC a l'exili amb elements de diverses procedències de l'esquerra nacional i que va durar fins 1950. El presidí Felip Barjau i Riera (Sant Martí de Provençals, 1894 - Ciutat de Mèxic, 1952) que s'havia allunyat del PSUC arran de les posicions que el partit tenia en relació amb l'estalinisme.

A Mèxic, el Partit va editar dues publicacions periòdiques: *Butlletí del Partit Socialista Català*. México, D.F.: Partit Socialista Català (1942-1944), *Nova era: portantveu del Partit Socialista Català*. México, D.F.: Partit Socialista Català (1944-1947) i *Butlletí interior* (1947).

Hem pogut identificar dues monografies publicades per aquest Partit, la primera una conferència del conegut dirigent socialista català Manuel Serra i Moret, (Vic, 1884 - Perpinyà, 1963), que com sabem va ser el fundador de la Unió Socialista de Catalunya i president del Parlament de Catalunya en l'exili fins 1954; i la segona del polític i diri-

gent sindicalista català Marian Martínez Cuenca (Cartagena, 1899 - Ciutat de Mèxic, 1984)³⁹³ que va treballar de premsista a la impremta d'Avel·lí Artís.

Obres editades

1945

Serra i Moret, Manuel (1945). *L'ahir i el demà de Catalunya: text taquigràfic de la conferència pronunciada a Santiago de Xile, el 29 de maig del 1945 per Manuel Serra i Moret...* Mèxic: Partit Socialista Català. 11 p.

1947

Martínez Cuenca, Marian (1947). *Els problemes d'assistència social a Catalunya*. Mèxic: Partit Socialista Català. 15 p. (Suplement de «Nova Era»; 1).

³⁹³ No hem aconseguit recuperar les informacions en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

Patronat dels Jocs Florals de la Llengua Catalana

[1941-1976]

Patronat dels Jocs Florals de la Llengua Catalana	
Fundadors, directius i editors	<p>Mèxic, 1942: Josep Carner, Miquel Bertran de Quintana, Pere Bosch i Gimpera, Josep Conangla i Fontanilles, Marcel Santaló, Joaquim Xirau i Avel·lí Artís.</p> <p>Mèxic, 1957: Pere Bosch i Gimpera, Miquel Álvarez Acosta, Baltasar Samper, Ot Duran d'Ocon, Eduard Nicol, Ramon Xirau, Cèsar Pi-Sunyer.</p> <p>Guadalajara, 1969: Pere Bosch i Gimpera, Gonzalo Báez Camargo, Luis Moles Marquina, Martí Soler Vinyes, Dalmau Costa, Marcel Santaló i Josep Ribera.</p> <p>Mèxic, 1973: Pere Bosch i Gimpera, Palma Guillén de Nicolau, Núria Parés, Pere Foix, Agustí Cabruja, Ramon Palazón, Francesca Domingo d'Ollé.³⁹⁴</p>
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	
Matèries editades	Poesia
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Jocs Florals de Barcelona

³⁹⁴ Informació obtinguda d'Albert Manent (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992).

Des de la seva restauració en època moderna, el 1859, la festa literària (medieval) dels Jocs Florals havia tingut lloc a Catalunya fins el 1939, any en el qual es prohibeix a Espanya l'ús públic de la llengua catalana.

Des de 1941 i fins 1975, els Jocs Florals de la Llengua Catalana tindran lloc en diverses capitals americanes i europees. A Mèxic se celebraren Jocs Florals l'any 1942, 1957, 1969 i 1973, tots a la Ciutat de Mèxic, llevat dels de 1969 que se celebraren a Guadalajara, capital de l'estat de Jalisco.

El Patronat dels Jocs Florals de Mèxic va publicar tres documents en dates que ultrapassen els límits cronològics del nostre estudi.³⁹⁵

³⁹⁵ Les dades es poden localitzar a l'obra de Teresa Ferriz, *La edición catalana en México* (1998).

Publicaciones de España Combatiente.
Sección México

[1947-1953]

Publicaciones de España Combatiente. Sección México

Fundadors, directius i editors	Vicente Sarmiento, president Luis Martín Gromaz, vicepresident Segundo Blanco, secretari José Moreno Remacha, tesorero
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Discursos polítics
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>España Combatiente</i> (París) <i>España Combatiente. Sección de México: boletín</i>

Pels noms de Publicaciones de España Combatiente. Sección de México, Ediciones «España Combatiente» o, fins i tot, España Combatiente, hem pogut identificar una sèrie de monografies associades al moviment polític España Combatiente creat a París el 19 de febrer de 1947. Segons José Ramón López García (2016), aquest moviment polític acolliria elements *negrinistes* contraris a la constitució del Govern presidit per Rodolfo Llopis.

España Combatiente va publicar a París des de 1947 fins a 1953 un butlletí, amb el mateix nom que el moviment. A Mèxic també hi va haver un butlletí, *España Combatiente. Sección de México: boletín*, del qual no n'hem pogut esbrinar les dates completes.

Com ja hem vist sovint, les capçaleres de diaris i revistes també editaven en menor mesura monografies, amb una pretensió de propaganda i proselitista, i una qualitat editorial i de materials, com ara el paper i les encuadernacions, menors, fins i tot, molt pobres; aquesta secció mexicana d'España Combatiente va publicar-ne tres, amb cursos de personalitats properes ideològicament al moviment polític.

En la localització dels documents ens hem trobat amb un document datat el 1944, per la qual cosa dubtem que no sigui un error tipogràfic o bé que les dades de José Ramón López García siguin exactes pel que fa a París però que la secció mexicana sigui prèvia; no podem afirmar cap dels extrems.

També hi ha dubtes pel que fa a les obres, *Por la República* a la coberta de la qual apareix la indicació No. 14 i *La situación de España* el No. 43, pensem que la numeració podria referir-se a la del butlletí, com si el llibre fos en realitat un número un monogràfic del butlletí; malauradament, no ho hem pogut però confirmar a pesar de tenir a l'abast un exemplar del Pavelló de la República, No.15/16 (enero 1948).

Obres editades

1944(?)

Lombardo Toledano, Vicente; Comesaña, Francisco; Carrasco, Pedro (1944). *Homenaje a la Junta Suprema de Unión Nacional de España: tres discursos*. México: Ediciones «España Combatiente».

1947

Álvarez del Vayo, Julio; Sarmiento, Vicente; Gromaz, Luis Martín (1947). * *Por la República*. México, D.F.: España Combatiente. Sección de México. 72 p.

1949

Álvarez del Vayo, Julio (1949). * *La situación de España: disertación de Julio Álvarez del Vayo en la Ciudad de México el día 10 de noviembre de 1949*. México, D.F.: Publicaciones de España Combatiente. 17 p.

Álvarez del Vayo, Julio; Sarmiento, Vicente; Gromaz, Luis Martín (1947). *Por la República*. México, D.F.: España Combatiente. Sección de México. 72 p.

Álvarez del Vayo, Julio (1949). *La situación de España: disertación de Julio Álvarez del Vayo en la Ciudad de México el día 10 de noviembre de 1949*. México, D.F.: Publicaciones de España Combatiente. 17 p.

[1939-1940]

Publicaciones de la Junta de Cultura Española	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	«La Impresora» S.T. del Valle Mesones, No. 97. México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitats dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Literatura, música
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Séneca SERE

Tota la informació sobre la creació de la Junta de Cultura Española la podem recuperar a través Sebastiaan Faber i la seva tesi sobre l'exili, també convertida en llibre: *Exile and cultural hegemony: Spanish intellectuals in Mexico, 1939 - 1975* (Faber, 2002).

Ho repetim, de manera resumida aquí: amb el suport del SERE (Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles), encapçalat per l'últim president del Consell de Ministres, Dr. Juan Negrín, es va crear a París l'any 1939 la Junta de Cultura Española. Aquesta institució tenia com a objectiu mantenir l'esperit col·lectiu i la unitat de la vida intel·lectual republicana. Recordem que el SERE a Mèxic va ser representat pel CTARE (Comité Técnico de Ayuda a los Republicanos Españoles) que, amb l'ajut econòmic, van ajudar a fundar diversos negocis i empreses, entre els quals destaca l'Editorial Séneca.

La labor editorial de la Junta a Mèxic és insignificant quant a la publicació de monografies, la fita més important va ser l'edició de la revista *España peregrina*, México: Junta

de Cultura Española, n.º 1 (febrero 1940) – n.º 8 (octubre 1940), fundada i dirigida per José Bergamín, qui dirigiria també l'Editorial Séneca.

Les dues monografies recuperades estan editades de manera molt humil, amb uns materials força senzills i aparentment econòmics. L'enquadernació del llibre de Paulino Masip (1940) és simplement grapada.

Obres editades

1940

Halffter, Rodolfo (1940). *Soneto de sor Juana Inés de la Cruz puesto en música*. [México]: Junta de Cultura Española.

Masip, Paulino (1940). * *Cartas a un emigrado español*. México: Publicaciones de la Junta de Cultura Española. 78 p. En el colofó: «La Impresora» S.T. del Valle Mesones, No. 97. México, D.F.

Masip, Paulino (1940). *Cartas a un emigrado español*. México: Publicaciones de la Junta de Cultura Española. 78 p.

Publicacions Catalunya

Logotip amb estrella de cinc puntes

Logotip amb estrella invertida

[1944-1953]

Publicacions Catalunya	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	
Impremtes	
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	14
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Edicions Catalunya Partit Socialista Unificat de Catalunya

Tal com havíem avançat, sota el nom d'Edicions Catalunya i Publicacions Catalunya (amb o sense cometes) hem pogut identificar una colla de petites publicacions polítiques lligades al Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i, en molt menor mesura, al Partido Comunista de España (PCE). Provisionalment les hem incloses en dues entrades distintes, ens sembla que les Edicions Catalunya i les Publicacions Catalunya responen a la mateixa realitat, potser primer anomenades Publicacions Catalunya i posteriorment Edicions Catalunya?; no podem verificar-ho però ara per ara.

1942

Comorera, Joan (1942). *El problema de les nacionalitats a Espanya: text íntegre de la conferència*. Mèxic: Publicacions Catalunya. 30 p.

1943

Comorera, Joan (1943). *Una nova etapa històrica: conferència*. Mèxic: Publicacions Catalunya. 42 p.

1944

Comorera, Joan (1945). * *La batalla de la pau*. Conferència pronunciada per Joan Comorera; versió taquigràfica d'Eladia Lozano. Mèxic: Publicacions Catalunya. 58 p.

1946

Partit Socialista Unificat de Catalunya (1946). *Carta oberta: el Comitè Central del P.S.U. de Catalunya a tots els catalans*. Mèxic: Pub. Catalunya. 46 p.

1949

Comorera, Joan (1949). * *Dues cartes i una política*. Mèxic: Publicacions Catalunya. 36 p.

Comorera, Joan (1945). *La batalla de la pau*. Conferència pronunciada per Joan Comorera; versió taquigràfica d'Eladia Lozano. Mèxic: Publicacions Catalunya. 58 p.

Comorera, Joan (1949). *Dues cartes i una política*. Mèxic: Publicacions Catalunya. 36 p.

[1941-1953]

Publicacions de la Comunitat Catalana de Mèxic

Fundadors, directius i editors	Josep Tomàs i Piera, president Manuel Serra Moret, president del consell executiu Pere Bosch i Gimpera, vicepresident Miquel Àngel Marín, vicepresident Josep Maria Poblet i Guarro, secretari Artur F. Costa, tresorer Salvador Armendares i Torrent, Enric Fernández i Gual, Josep Maria Miquel i Vergés, Lluís Aymamí i Baudina, vocals
Adreces conegudes	Orfeó Català de Mèxic
Impremtes	A. Artís Imp., S de R.L.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	5
Matèries editades	Política, història
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Consell Nacional Català

La Comunitat Catalana de Mèxic va ser una entitat creada a redós de l'Orfeó Català, abans anomenada Agrupació Patriòtica i, més tard, Unió dels Catalans de Mèxic. El seu òrgan de difusió va ser la publicació periòdica *El Poble català: portantveu de Comunitat Catalana de Mèxic*. Mèxic, D.F.: Comunitat Catalana de Mèxic, 1941-1947, 1948-1950.

Aquesta va ser dirigida per Avel·lí Artís, Jaume Miravittles, Carles Sala i Lluís Aymamí i Baudina. Va tenir una tercera època amb un subtítol diferent: *El Poble català: portant-veu de la Comissió Organitzadora de la Conferència Nacional Catalana: Òrgan de la Comunitat Catalana de Mèxic*. Mèxic, D.F.: Comunitat Catalana de Mèxic, 1951-1953. (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992; Faulí, 2006; Surroca i Tallaferro, 2004).

La Comunitat Catalana de Mèxic va publicar una sèrie de monografies que hem pogut identificar però sobre les quals discrepen en nombre i títols d'aquelles que van ser identificades per Marià Manent (1989), que en comptabilitzà dues,³⁹⁶ i per Teresa Fèrriz Roure (1998) que en comptà tres.³⁹⁷ Nosaltres n'hem recuperat quatre.³⁹⁸ El dubte és, com sol passar, lligat als peus d'impremta on, en ocasions, hi són indicats els impressors, per exemple en el de Josep Andreu i Abelló (1941) on apareix A. Artís, Imp.

Obres editades

1941

Pi Sunyer, Carles; Grindea, Miron (1941). *La voluntat dels catalans i el redreçament d'Europa: parlament als catalans reunits a Londres l'onze de setembre del 1941*. Mèxic: Publicacions de Comunitat Catalana de Mèxic.

1942

Andreu i Abelló, Josep (1942). * *Present i futur de Catalunya: conferència donada el 6 de juny de 1942 al local de l'Orfeó Català de Mèxic*. Mèxic, D.F.: Artís Imp. 30 p.

Comunitat Catalana de Mèxic; Poblet, Josep M. (1942). *Memòria*. Mèxic, D.F.: A. Artís impr.

1944

Comunitat Catalana de Mèxic; Consell Nacional de Catalunya (1944). *Pacte entre Comunitat Catalana i els partits catalans*. Mèxic: [s.n.].

1947

Boix, Alfons (1947). *Els problemes de Catalunya a l'exili*. Mèxic: [Comunitat Catalana de Mèxic].

³⁹⁶ No cita quins són.

³⁹⁷ Pi i Sunyer (1941), Comunitat Catalana de Mèxic (1942) i Boix (1947).

³⁹⁸ Nosaltres no havíem considerat Boix (1947).

Boix, Alfons (1947). *Els problemes de Catalunya a l'exili*. Mèxic: [Comunitat Catalana de Mèxic].

Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus Dependencias

[1943-1977?]

Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus Dependencias

Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Francmaçoneria
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Suprem Consell d'Espanya (Espanya)

El Suprem Consell d'Espanya creat el 1811, pertany al ritus escocès antic i acceptat —que a pesar del seu nom, té el seu origen a França—. El 33è grau de la maçoneria en aquest ritus és el més alt dels graus que poden assolir els seus membres i correspon al sobirà gran inspector general; aquest grau només el pot atorgar el Suprem Consell d'Espanya.

Al finalitzar la Guerra Civil, la maçoneria va ser especialment i de tal manera perseguida i castigada³⁹⁹ que va cercar a Mèxic refugi, un refugi que va arribar a tenir el nom entre els membres d'«asilo sagrado». Així les coses, el maçó espanyol refugiat a Mèxic va poder seguir pertanyent al Suprem Consell d'Espanya i no haver de vincular-se al mexicà.

³⁹⁹ Llei per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme d'1 de març de 1940 i amb aquesta, la creació del Tribunal Especial de Repressió de la Maçoneria i del Comunisme.

De la producció editorial del Suprem Consell en aquest «asilo sagrado», hem pogut identificar tres monografies, publicades de manera molt sòbria, en diríem «literatura grisa» pel format i presentació.

Obres editades

1948

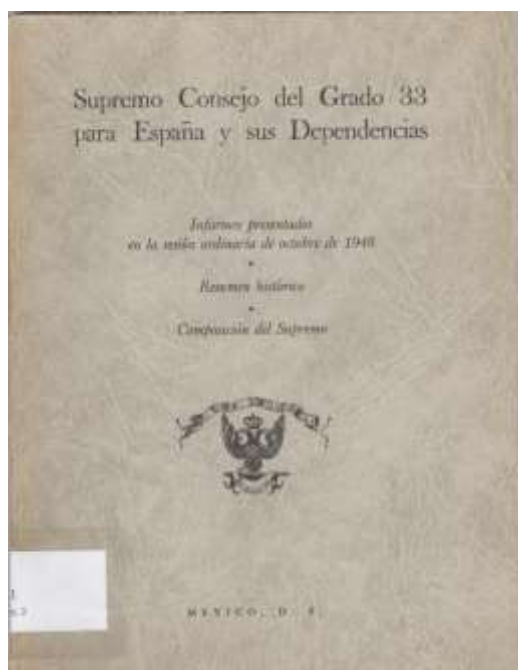
Supremo Consejo del Grado 33 para España y sus Dependencias (1948?). * *Informes presentados en la sesión ordinaria de octubre de 1948; Resumen histórico; Composición del Supremo*. México, D.F.: Supremo Consejo del Grado 33° para España y sus Dependencias. 76 p.

1949

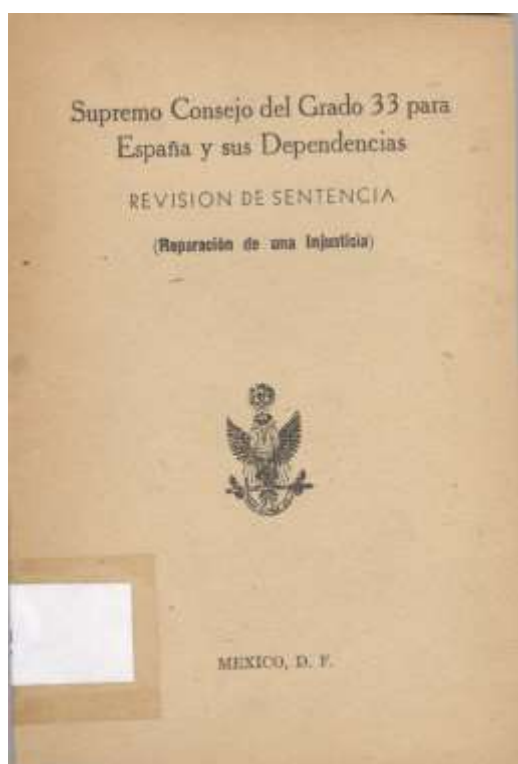
Supremo Consejo del Grado 33 para España y sus Dependencias (1949?). * *Informes presentados en la sesión ordinaria de octubre de 1949; Resumen histórico; Composición del Supremo*. México, D.F.: Supremo Consejo del Grado 33° para España y sus Dependencias. 157 p.

1950

Supremo Consejo del Grado 33 para España y sus Dependencias (1950). * *Revisión de sentencia: reparación de una injusticia*. México, D.F.: Supremo Consejo del Grado 33° para España y sus Dependencias. 62 p.

Supremo Consejo del Grado 33 para España y sus Dependencias (1948?). *Informes presentados en la sesión ordinaria de octubre de 1948; Resumen histórico; Composición del Supremo.* México, D.F.: Supremo Consejo del Grado 33° para España y sus Dependencias. 76 p.

Supremo Consejo del Grado 33 para España y sus Dependencias (1950). *Revisión de sentencia: reparación de una injusticia.* México, D.F.: Supremo Consejo del Grado 33° para España y sus Dependencias. 62 p.

*Unió dels Independentistes
Catalans de Mèxic*

[1945-1946]

Unió dels Independentistes Catalans de Mèxic	
Fundadors, directius i editors	Marcel·lí Perelló Domingo Artur Costa i Giménez Josep Maria Xammar Josep Maria Murià
Adreces conegudes	---
Impremtes	Impreso en los talleres de la Biblioteca Catalana en la C. de México
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Unió dels Catalans Independentistes (Santiago de Cuba) <i>Butlletí d'informació catalana</i>

La Unió dels Catalans Independentistes⁴⁰⁰ va ser fundada a Santiago de Cuba l'11 de febrer de 1943, a partir del Catalunya Grop [sic] Nacionalista Radical de la ciutat. Després de Cuba, es va crear a la Ciutat de Mèxic, el seu homòleg, amb la participació dels exiliats: Marcel·lí Perelló Domingo, Artur Costa i Giménez, Josep Maria Xammar i Josep Maria Murià; segons Josep Lluís Carod Rovira (*Diccionari dels catalans d'Amèrica*, 1992).

⁴⁰⁰ En aquest ordre: Unió dels Catalans Independentistes.

El grup mexicà publicà dues monografies en castellà per difondre la realitat nacional catalana i les seves aspiracions polítiques, sempre segons Carod-Rovira, alguns cercles d'exiliats republicans espanyols van intentar acaparar aquests opuscles per evitar-ne la circulació.

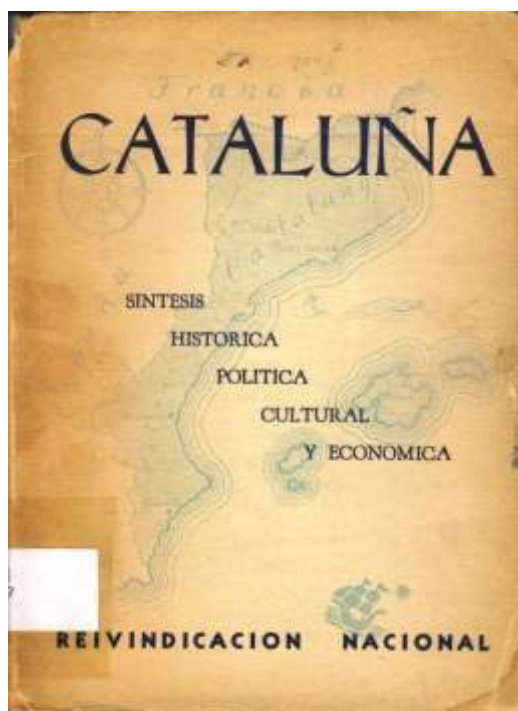
Obres editades

1945

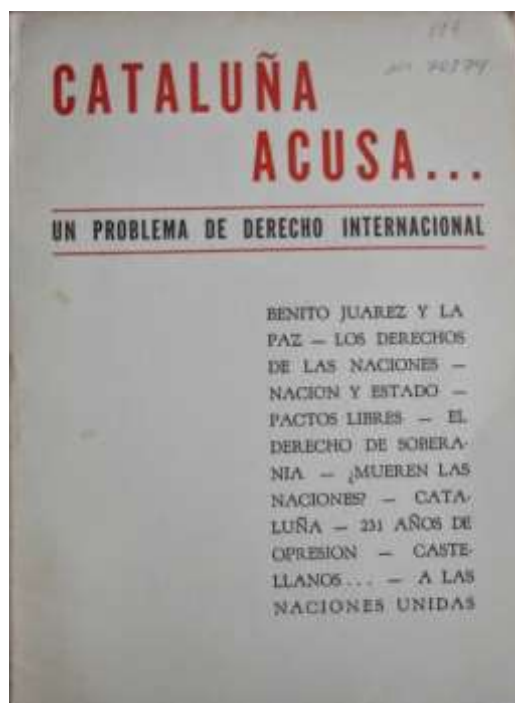
Unió dels Catalans Independentistes (1945). * *Cataluña: síntesis histórica, política, cultural y económica*. México D.F.: Unió dels Catalans Independentistes. 62 p.
En el colofó: Impreso en los talleres de la Biblioteca Catalana en la C. de México.

1946

Unió dels Catalans Independentistes (1946). *Cataluña acusa...: un problema de derecho internacional*. México: Unió dels Catalans Independentistes. 16 p.

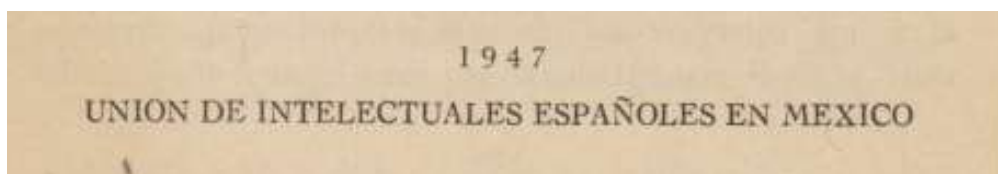

Unió dels Catalans Independentistes (1945). *Cataluña: síntesis histórica, política, cultural y económica*. México D.F.: Unió dels Catalans Independentistes. 62 p.

Unió dels Catalans Independentistes (1946). *Cataluña acusa...: un problema de derecho internacional*. México: Unió dels Catalans Independentistes. 16 p.

Unión de Intelectuales Españoles en México

[1947-1961]

Unión de Intelectuales Españoles en México

Fundadors, directius i editors

Honorato de Castro, president.

Isabel O. de Palencia, Mariano Ruiz Fuentes, Luis A. Santullano, José Moreno Villa, J. D. García Bacca, Francisco Giral, vicepresidents

Wenceslao Roces, secretari general

Julián Calvo, Pilar Sanz de Obregón, Antonio M. Sbert, Max Aub, secretaris adjunts

Antonio Ballesteros, tesorero

José Luis de la Loma, Agustín Millares, Josep Ma. Miquel i Vergés, Arturo Mori, Juan Rejano, Manuel Rivas Cherif, Adolfo Sánchez Vázquez, Arturo Souto, Daniel Tapia, vocals

Constitució de la primera junta, 21 de juliol de 1947 (*Boletín de información*, 1956)

León Felipe, president

Moisés Barrio Duque, Max Aub i Josep Renau, vicepresidents

Rafael de Buen, secretari

Lino Sánchez Portela, tesorero

	Álvaro Arauz, Francisco Pina, Ángel Gaos, Gabriel García Narezo, Amador Pereira, Rafael Sánchez Ventura i Federico Álvarez, vocals Junta de 1956 (<i>Boletín de información</i> , 1956)
Adreces conegudes	General Prim, 15, México, D.F.
Impremtes	Talleres Gráficos de la Nación.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Política cultural
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

La Unión de Intelectuales Españoles en México⁴⁰¹ és la reunió a partir de 1947 d'un grup nombrós de personalitats espanyoles del món de la cultura i de les arts que més enllà de les seves opcions polítiques proclamaven que «el problema de la cultura española, como todos los de nuestro país, se halla en la actualidad esencialmente supereditado al derrocamiento del franquismo y de las fuerzas que lo sustentan y a la liberación de España.»

En aquest sentit, la U.I.E. disposava en la seva constitució la voluntat d'ajudar «material, moral y culturalmente al movimiento intelectual de la liberación que dentro de España se desarrolla...» i amb aquesta intenció i per la via política dirigia els seus «esfuerzos al derrocamiento del régimen franquista y a la completa liberación de la nación española...»⁴⁰²

⁴⁰¹ L'arxiu és a l'Ateneo Español de México.

⁴⁰² «CONSTITUCIÓN DE LA U.I.E. El 21 de julio de 1947, en asamblea celebrada en los salones del Centro Republicano Español, y con la adhesión de más de 200 socios fundadores, se constituyó, en medio de gran entusiasmo, la *Unión de Intelectuales Españoles en México*. Fué aprobado en dicha reunión el proyecto de Estatutos presentados por la Comisión organizadora, de los que destacamos las siguientes bases: 2). LA UNIÓN DE INTELLECTUALES ESPAÑOLES EN MÉXICO ayudará material, moral y culturalmente al movimiento intelectual de la liberación que dentro de España se desarrolla y secundará, en la medida y con los medios en que desde aquí pueda hacerse, los esfuerzos y la lucha de dicho movimiento; propagará en los medios españoles y cerca de la intelectualidad mexicana los actos, fines y significación del mismo y recabará la máxima ayuda para él y sus sostenedores. 3) En lo político, la UNIÓN DE INTE-

Tot i haver estat constituïda el 1947, la Unión de Intelectuales Españoles no va iniciar l'edició d'una publicació periòdica on recollir l'activitat cultural espanyola a Mèxic, compartir la seva opinió i comentar les notícies que venien d'Espanya fins l'agost de 1956, i va ser el *Boletín de información: Unión de Intelectuales Españoles* (1956-1961).

De monografies en aquest període només n'hem poguda identificar una: *Memorándum sobre las vicisitudes de la cultura en la España de Franco* (1947), de notable interès per a la nostra recerca. En parlarem més endavant.

Aquesta única obra està editada de manera molt senzilla i amb una aparent falta de mitjans econòmics. És un document més semblant a la literatura grisa que a un llibre de divulgació política.

Obres editades

1947

Unión de Intelectuales Españoles en México (1947). * *Memorándum sobre las vicisitudes de la cultura en la España de Franco*. [México]: Unión de Intelectuales Españoles en México. 71 p. Impreso en los Talleres Gráficos de la Nación. México.

LECTUALES ESPAÑOLES EN MÉXICO dirigirá sus esfuerzos al derrocamiento del régimen franquista y a la completa liberación de la nación española, entendiendo por tal la situación de hecho y de derecho en que ésta sea plenamente dueña de sus destinos y pueda pronunciarse libre y democráticamente acerca de ellos y del régimen que quiera darse... 4) En lo cultural, la UNIÓN DE INTELLECTUALES ESPAÑOLES EN MÉXICO proclama que el problema de la cultura española, como todos los de nuestro país, se halla en la actualidad esencialmente supeditado al derrocamiento del franquismo y de las fuerzas que lo sustentan y a la liberación de España. La defensa de la cultura española será preocupación fundamental de esta UNIÓN, la cual luchará con todos los medios a su alcance para servirla y engrandecerla, en estrecha relación con el movimiento intelectual de la resistencia interior y con todos los auténticos representantes y servidores de ella; de la cultura española por el franquismo y su sañuda y constante persecución de los hombres de la intelectualidad y de la libertad de las ideas, y luchará activamente contra todo esto.» Recollit en el *Boletín de información*, n.º 1, 1956.

Unión de Intelectuales Españoles en México (1947). *Memorándum sobre las vicisitudes de la cultura en la España de Franco*. [México]: Unión de Intelectuales Españoles en México. 71 p.

Unión de Mujeres Españolas en México

[1939-1976]

Unión de Mujeres Españolas en México	
Fundadors, directius i editors	
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localit-zades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Estudis de gènere
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ-ades	Unión de Mujeres Españolas Antifascis- tas Unión de Mujeres Antifascistas Españo- las en México <i>Mujeres españolas: boletín mensual editado por la Unión de Mujeres Espa- ñolas</i>

Pensem que aquesta Unión de Mujeres Españolas en México és la mateixa que la Uni-
ón de Mujeres Españolas Antifascistas en México (1939-1976) i que van editar *Mujeres
españolas: boletín mensual editado por la Unión de Mujeres Españolas* (1951-1957), a
la qual es refereixen Concepción Ruiz Funes i Enriqueta Tuñón (1992).

L'Agrupació de Dones Antifeixistes (Asociación de Mujeres Antifascistas) va ser una
organització formada per dones i fundada el 1933, en l'òrbita del PCE, com a delegació
espanyola de la Unió de Dones Contra la Guerra i el Feixisme creada per la Internacio-
nal Comunista.

La seva missió era l'emancipació de la dona i la seva plena integració en la vida ciuta-
dana, d'un feminisme actiu i compromès políticament. Aquesta Agrupació es pot con-
siderar un dels primers intents seriosos organitzats a Espanya en aquesta direcció. Du-
rant la Guerra Civil, l'Agrupació va reunir i aplegar l'esforç de les dones com a milicia-
nes combatents i com a ajuda en els fronts i la rereguarda.

L'associació va tenir noms diferents segons les èpoques i Dolores Ibárruri i Irene Falcón, ambdues com sabem del PCE, en van ser les dirigents i màximes responsables. En l'exili, aquesta agrupació es va anomenar Unió de Dones Antifeixistes o Associació de Dones Antifeixistes Espanyoles (Asociación de Mujeres Antifascistas Españolas) i a Mèxic Mujeres Españolas en México i Unión de Mujeres Españolas Antifascistas en México.

En aquest cas és una única monografia la que hem pogut identificar, publicada per la Unión de Mujeres Españolas en México (1953), amb similituds de presentació i tipogràfiques amb *Mujeres españolas*; de fet la il·lustració de la sobrecoberta de Josep Renau feta per al llibre és usada també en el número 16 de maig de 1953 de la revista.

Obres editades

1953

Unión de Mujeres Españolas en México (1953). * *Las mujeres españolas bajo el franquismo*. Portada de José Renau. México: Unión de Mujeres Españolas en México. 74 p. \$ 3.00.

Unión de Mujeres Españolas en México (1953). *Las mujeres españolas bajo el franquismo*. Portada de José Renau. México: Unión de Mujeres Españolas en México. 74 p.

[1942-1943]

Unión Democrática Española	
Fundadors, directius i editors	Antonio Velao Elfidio Alonso Rodríguez
Adreces conegudes	---
Impremtes	Talleres de Gráfica Panamericana, S. de R. L. Pánuco, 63, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

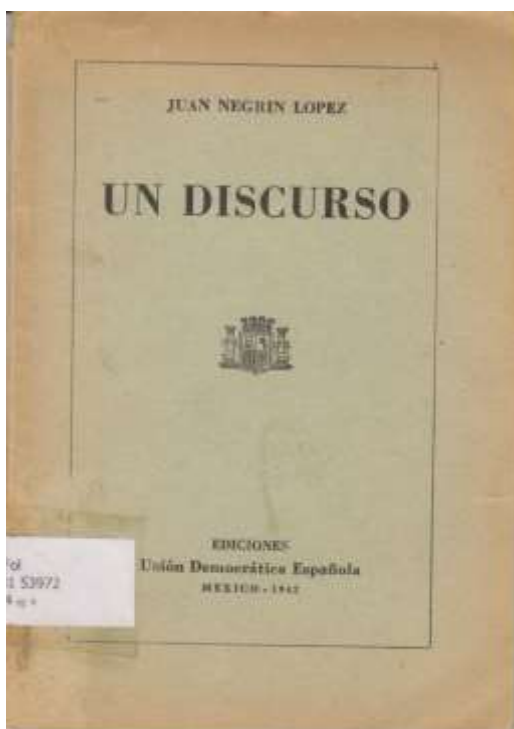
La Unión Democrática Española va ser una organització política espanyola fugaç creada el 1942 a l'exili mexicà al voltant de la figura del Dr. Juan Negrín, amb el suport del PCE, pels socialistes *negrinistes* i d'altres elements d'Izquierda Republicana.

La Unión Democrática Española va publicar una sola monografia amb el que seria el punt central del seu articulats, el discurs que el Dr. Negrín va pronunciar a Londres el 14 d'abril de 1942, dia de la commemoració de la proclamació de la República. En aquest famós discurs, malgrat seguir insistint en el cop d'estat de Casado com una traïció al poble espanyol, intentava reunificar les forces republicanes i antifranquistes en una lluita comuna al voltant de la República. Aquesta voluntat integradora passava per la Unión Democrática Española lligada als destins dels aliats (Monferrer Catalán, 2008). De res va servir, aquest moviment va durar escassament un any.

La publicació és de factura molt sòbria i usa els materials habituals en aquest període entre les publicacions de partits i institucions refugiades: paper de no molta qualitat, tipografia sense excessos i una enquadernació en rústica amb una cartolina senzilla.

1942

Negrín, Juan (1942). * *Un discurso*. México: Unión Democrática Española. 66 p.
En el colofó: Se acabó de imprimir el día 7 de noviembre de 1942, en los Talleres de Gráfica Panamericana, S. de R. L., Pánuco, 63, México, D.F.

Negrín, Juan (1942). *Un discurso*. México: Unión Democrática Española. 66 p.

9 Diaris i revistes

Algunes de les editorials de l'exili que vam poder recuperar i identificar-ne les publicacions eren, en realitat, publicacions periòdiques que van aprofitar el nom de les seves capçaleres per editar un nombre breu de monografies.

D'aquestes editorials es podia intuir que pertanyien a un diari o una revista perquè en els noms comercials sovint incloïen el terme genèric i descriptiu d'*Ediciones* o similar seguit d'un nom entre cometes: Ediciones «Alianza», Ediciones «España Nueva», Ediciones «España y la Paz»... Aquesta forma de presentació ens ha ajudat a recuperar la traça en alguna ocasió.

En l'actualitat, i bibliogràficament, aquests llibres es podrien confondre amb els suplementos monogràfics de les revistes o diaris i podrien conduir-nos a un error d'identificació i catalogació, no és el cas amb els materials que hem identificat de les dècades del 1940 i del 1950, donat que aquestes publicacions oferien formats regulars i clàssics dels fulletons i llibres, sovint en octau.

9.1 Capçaleres que publiquen llibres

Quan hem descrit l'Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio ja ens hem referit a la gran quantitat de periodistes que es van veure obligats, acabada la Guerra Civil, a marxar de l'Espanya del general Franco per temor a les represàlies per les opinions publicades.⁴⁰³

Aquells periodistes que van arribar a Mèxic van trobar que l'eina de treball, l'idioma, els servia per posar-se a treballar; és cert que calien els contactes i conèixer i entendre una realitat social i política distinta; tanmateix, l'instrument de treball, la llengua, el tenien i els mitjans de comunicació també hi eren: els diaris, les revistes i la ràdio.

Els diaris i revistes mexicans van acollir aquests periodistes i no van ser moltes les noves capçaleres que es van obrir a partir de l'arribada del gran contingent de refugiats. Crear un nou diari necessitava d'una forta inversió econòmica que els refugiats acabats d'arribar, en moltes ocasions dels camps, no tenien.

Sí que calien potser nous títols de revistes, noves palestres, on es poguessin abordar especialment les temàtiques de la política interna espanyola i de l'exili, i sobretot la

⁴⁰³ Coneixem els apunts biogràfics de més de 300 d'aquests redactors, fotògrafs i corresponals gràcies al *Diccionario biográfico del exilio español de 1939: los periodistas*, de Juan Carlos Illán (2011).

creació i la crítica literària,⁴⁰⁴ però que sense ser molts, encara menys n'hem identificat que, a més, esdevinguessin marques editorials que publicuessin llibres a partir d'aquestes capçaleres.

D'aquests diaris i revistes, la primera divisió necessària era identificar l'edició obra de l'exili d'aquella feta per la vella emigració. Aquesta divisió és fàcil de fer i quasi immediata, aviat es veuen les diferències entre una capçalera favorable a la causa republicana d'una altra favorable al General.

Per a la recuperació dels diaris i revistes com a editorials ens ha calgut identificar-ne primerament les capçaleres i, per a això, ens vam ajudar d'algunes eines com ara *Barco en tierra: España en México: imágenes, reflexiones y testimonios de vida, en el siglo XX* (2006), Matilde Eiroa (2013) «La producción periodística del exilio republicano: 1939-1950» o l'obra que podríem adjectivar d'halterofílica de Robert Surroca i Tallaferro (2004) per al cas de la premsa i les revistes en català, a més de les consuetudinàries eines bibliogràfiques i catalogràfiques

Tal com passava en les publicacions institucionals, aquí també hi sovintegen els discursos de polítics i representants governamentals, la denúncia i el proselitisme.

9.2 Anàlisi de resultats

De les 235 entitats editorials inventariades en total, 16 diaris i revistes van publicar un total de 66 monografies, que haguem pogut identificar i durant el període analitzat.

D'aquests diaris i revistes analitzats que veurem a continuació, 2 no els hem inclosos per haver-los considerats com a publicacions mexicanes, 1 per ser fora de la cronologia i 1 per ser un òrgan de la vella emigració.

Si ens referim a les llengües: 14 editen en castellà i 2 en català.

L'aspecte formal d'aquest material bibliogràfic és molt semblant a les edicions de les institucions i associacions que acabem de veure, les qualitats tipogràfiques i editorials són més aviat mediocres.

Nom	Condicció	Inici	Final	Tipologia	ESP	CAT
Ediciones Adelante	Acceptada	1942	1947	Revistes i diaris	1	
Ediciones Alianza	Acceptada	1953	1954	Revistes i diaris	1	
Ediciones «España Nueva»	Acceptada	1944	1955	Revistes i diaris	1	
Ediciones España Popular	Acceptada	1941	1972	Revistes i diaris	1	
Ediciones «España y la Paz»	Acceptada	1951	1955	Revistes i diaris	1	
Ediciones «Juventud de Es-	Acceptada	1939	1959	Revistes i diaris	1	

⁴⁰⁴ «No en vano se puede afirmar que México se erigió en la capital de la prensa literaria del exilio durante la década de 1940 y 1950 hasta que las circunstancias políticas y el paso del tiempo provocarán su declive.» Eiroa (2013).

paña»						
Edicions Lletres	Acceptada	1944	1945	Revistes i diaris		1
Las Españas	Acceptada	1946	1965	Revistes i diaris	1	
Litoral (Mèxico)	Acceptada	1944	1945	Revistes i diaris	1	
Publicaciones de la Revista Hoja	Acceptada	1949	1950	Revistes i diaris	1	
Quaderns de l'Exili	Acceptada	1943	1947	Revistes i diaris		1
Revista Norte	Acceptada	1943	1965	Revistes i diaris	1	
El Correo de Euclides	Fora cron.			Revistes i diaris	1	
Ediciones Rueda	Mexicana	1941	1952	Revistes i diaris	1	
Tierra Nueva	Mexicana			Revistes i diaris	1	
Diario español	Vells residents			Revistes i diaris	1	
					12	2

Taula, núm. 3: Diaris i revistes

Font: Elaboració pròpia.

[1958-1968]

El Correo de Euclides	
Fundadors, directius i editors	Max Aub
Adreces conegudes	Euclides, 5, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	---
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

El correo de Euclides va ser una publicació que l'escriptor espanyol d'origen francès, Max Aub, (París, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1972)⁴⁰⁵ va publicar en solitari entre els anys 1959 i 1968, aproximadament. El nom del títol el pren de la mateixa adreça postal d'Aub a Mèxic, calle Euclides, 5 (Mengual, 2016).⁴⁰⁶

Queda fora de l'abast cronològic de la nostra investigació.

⁴⁰⁵ Es conserven fitxes d'asilats polítics de Max Aub Mohrenwitz i la seva família: la dona, Perpetua Barjau Martín (1902), i les filles María Luisa (1927) i Elena Aub Barjau (1931), totes tres nascudes a València. <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=5694&accion=4&pila=true>>

⁴⁰⁶ «Esta conciencia de Aub es particularmente evidente en *El Correo de Euclides*, la revista (por llamarla de algún modo) que, tomando como nombre la dirección postal de Aub en su exilio mexicano (calle Euclides, 5), éste llevo a cabo en solitario, haciéndose cargo de escribirla, editarla y componerla.»

[1935?-1955?]

Diario español	
Fundadors, directius i editors	Manuel Fernández, gerente Mario Fernández, director
Adreces conegudes	Apartado postal 7161.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	

Hem suposat que el *Diario español* inicia el seu funcionament a través de diverses de les dades de la capçalera: any VII (corresponent a 1942), també la nota: «Registrado como artículo de 2ª clase en la administración de correos el 18 de marzo de 1935».

És un diari dels antics residents a favor de la causa franquista. A la portada hi apareix l'àliga de sant Joan amb la divisa «una, grande y libre» del règim, i totes les notícies donades com a oficials són sobre el Govern de Madrid: declaracions del General, celebracions com l'aniversari de la «liberación de la capital catalana» i d'altres notícies internacionals relacionades amb els règims amics o amb la División Azul «en combate contra las huestes rojas». Per la qual cosa no entra en la nostra recerca.

L'any 1942 hi apareixen els directius: Ing. Manuel Fernández, gerente i Mario Fernández, director. Correspondència: Apartado postal 7161.

Hem trobat tres llibres editats per *Diario español* datats entre 1952 i 1955.

[1942?-1947?]

Ediciones Adelante	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Política espanyola
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Juventudes Socialistas de España (México) Agrupación Socialista Española Partido Socialista Obrero Español (PSOE) (México) Unión General de Trabajadores (UGT). Sección de México

Sota el títol *Adelante: órgano del Partido Socialista Obrero Español* es publica a Mèxic una revista entre 1942 i 1945; tot semblaria indicar que aquesta publicació periòdica seria l'editora de les dues monografies recuperades aquí, lligades al PSOE i la UGT a Mèxic, i també probablement a les Juventudes Socialistas de España (Mèxic).

El nom apareix sota les formes de Ediciones Adelante i Publicaciones Adelante.

Obres editades

1946

Voces socialistas: Manuel Albar, Luis Araquistáin, Trifón Gómez, Indalecio Prieto, Wenceslao Carrillo. (1946). México: Publicaciones de Adelante. 143 p.

1947

Partido Socialista Obrero Español (1947). * *El Partido Socialista y la Unión General de Trabajadores frente al problema político de España: texto íntegro de las deliberaciones habidas en las reuniones plenarias celebradas en Toulouse durante los días 25 al 30 de julio de 1947...* UGT. Sección de México. México: Ediciones Adelante. A la part superior de la portada: Agrupación Socialista Española PSOE, Unión General de Trabajadores. Sección de México.

Partido Socialista Obrero Español (1947). *El Partido Socialista y la Unión General de Trabajadores frente al problema político de España: texto íntegro de las deliberaciones habidas en las reuniones plenarias celebradas en Toulouse durante los días 25 al 30 de julio de 1947...* UGT. Sección de México. México: Adelante.

[1953-1954]

Ediciones Alianza	
Fundadors, directius i editors	Luis Deltell Hernández José Cañizares Domene
Adreces conegudes	González Obregón, núm. 5.B. México, 1, D.F. (adreça de México Lee)
Impremtes	Casa Ramírez, Editores de la ciudad de México.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Política espanyola
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editores Unidos México Lee <i>Alianza</i> <i>Tribuna</i>

Les Ediciones Alianza estan vinculades a la revista *Alianza: por la liberación de España*. México: 1953-1954. nº 1 (marzo 1953) - 9 (ene. 1954). Aquesta publicació periòdica lligada ideològicament al PSOE era fonamentalment l'obra de dos socialistes alacantins: Luis Deltell Hernández (Hellín, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1957)⁴⁰⁷ i José Cañizares Domene (Villena, 1887 - Ciutat de Mèxic, 1969),⁴⁰⁸ antic alcalde de Villena durant la República, i editor d'*Alianza*.

⁴⁰⁷ No hem pogut recuperar informació en el Registro Nacional de Extranjeros en México.

⁴⁰⁸ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=15038&accion=4&pila=true>>

Deltell i Cañizares formaven part de l'Agrupación Socialista de México, i que se sàpiga van editar dues revistes, la ja citada *Alianza* i també *Tribuna*. México: 1948-1951. nº 1 (octubre 1948) - 27 (marzo 1951), totes elles lligades a la figura de Rodolfo Llopis, president del Govern de la República a l'exili (1947), i secretari general del PSOE (1950-1972) (*El exilio valenciano en América: obra y memoria*, 1995). Deltell, a més, participa en les revistes valencianistes *Mediterrani* (1944-1946) i *Senyera* (1955-1956) i va treballar a Veracruz en una llibreria, el nom de la qual no hem pogut recuperar (Fundación Pablo Iglesias, 2016).

Aquesta capçalera esdevinguda editorial, de la qual només hem trobat dos llibres, tracta temàtica política lligada al PSOE; per un costat les memòries de Francisco Largo Caballero, (Madrid, 1869 - París, 1946) president del Govern de la Segona República en temps de la Guerra Civil, entre els anys 1936 i 1937 (Largo Caballero, 1954) i, en segon lloc, l'obra d'Enrique de Francisco Jiménez (Getafe, 1878 - Ciutat de Mèxic, 1957), també del PSOE i ministre d'Economia del Govern de la República en l'exili, entre 1946 i 1947 (Francisco, 1954). Tots dos són socialistes marxistes però anticomunistes.

Ediciones Alianza no apareix en cap dels directoris d'editorials mexicans i només tenim de la revista notícies d'aquest any 1954, sembla que l'empresa, com a editora de llibres, no va durar més que el temps d'editar aquestes dues obres.

La qualitat de la impressió, el paper i l'enquadració són senzilles però correctes, en rústica i amb solapes sense informació. No hi ha informació de col·leccions, encara que els dos volums són iguals en l'aparença.

No s'indica enlloc l'adreça de les Ediciones Alianza, si bé un dels llibres informa que els distribuïdors exclusius són México Lee (Francisco, 1954), i en l'altre i en la coberta s'indica com obra d'Editores Unidos (Largo Caballero, 1954) encara que a la portada aparegui clarament editat per Alianza. Les impressions semblen en tots dos casos externalitzades per la qual cosa i també per la poca durada del projecte editorial d'Alianza podríem suposar-ne una editorial sense una estructura pròpia.

Obres editades

1954

Francisco, Enrique de (1954). * *Hacia la humanidad libre: errores y aciertos marxistas*. México: Ediciones Alianza. 321 p. A la portada: Ediciones Alianza, distribuidores exclusivos: «México Lee», González Obregón, núm. 5.B. México, 1, D.F.

Largo Caballero, Francisco (1954). * *Mis recuerdo: cartas a un amigo*. México: Ediciones «Alianza». 321 p. A la coberta: Editores Unidos. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir el día 26 de agosto de 1954 en la Casa Ramírez, Editores de la ciudad de México.

Francisco, Enrique de (1954). *Hacia la humanidad libre: errores y aciertos marxistas*. México: Ediciones Alianza. 321 p.

Largo Caballero, Francisco (1954). *Mis recuerdos: cartas a un amigo*. México: Ediciones «Alianza, ». 321 p.

[1944-1955]

Ediciones «España Nueva»	
Fundadors, directius i editors	Antoni Maria Sbert i Massanet
Adreces conegudes	16 de septiembre, 6, despacho 611, México, D.F.
Impremtes	Talleres de B. Costa-Amic de la ciudad de México
Nombre de publicacions aproximades localitats dintre del període (fins 1956)	2
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>España nueva</i> (revista)

Antoni Maria Sbert i Massanet (Palma, 1901 - Ciutat de Mèxic, 1980)⁴⁰⁹ fou el fundador i director de la revista *España Nueva: semanario republicano independiente* (1945-1955). Com ja hem vist en anteriors casos, les publicacions periòdiques usaven el nom de la capçalera per editar monografies relacionades amb el seu àmbit.

Cal no confondre aquestes edicions mexicanes amb l'editorial Cubana del mateix nom *España Nueva* (més antiga), ni amb l'editorial mexicana de nom similar: *Nueva España*. També hi hagué dues capçaleres amb el nom d'*España Nueva* una a Madrid i l'altra a Mèxic, sembla que lligades amb els moviments llibertaris.

⁴⁰⁹ Es conserva fitxa d'asilat polític en el Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=34618&accion=4&pila=true>>.

Sbert tenia estudis d'enginyer agrònom i un passat de compromís polític a favor de les llibertats i la cultura i d'oposició a la Monarquia i a la Dictadura del general Primo de Rivera que li valgué l'expulsió de la Universitat i diversos arrestos i confinaments a Conca (1925) i a Palma (1929).

Arribada la República i a Catalunya, és un dels fundadors d'Esquerra Republicana de Catalunya. Elegit diputat el 1931 per aquest partit, serà anomenat vocal del Tribunal de Garanties Constitucionals⁴¹⁰ i director de l'Institut de Acció Universitària y Escolar.

Durant la Guerra Civil, serà conseller de Cultura i de Governació i Assistència Social de la Generalitat. Amb la caiguda de Catalunya s'exilia a França, a París, el 1939 creà la Fundació Ramon Llull i fundà la *Revista de Catalunya*, i a Montpeller creà la Residència d'Intel·lectuals Catalans.⁴¹¹

A l'arribada a Mèxic, el 1940, es dedicarà a treballar en diverses empreses agrícoles d'explotació industrial, però continuarà lligat a la vida política i cultural de l'exili. Continua amb la *Revista de Catalunya*, funda i dirigeix *España Nueva* i col·labora amb *Las Españas*.

Les monografies publicades per aquesta revista només en seran dues, la de l'anarquista i militar Restituto Mogrovejo Fernández (Palma, 1891 - Ciutat de Mèxic, 1949), capità expulsat de l'exèrcit per les seves activitats revolucionàries, tant en temps de la Monarquia com en el de la República. Reincorporat a partir del cop d'estat del general Franco, participa en els fets d'armes i amb la caiguda de Catalunya passa a França pel febrer de 1939, i per l'abril arriba a Mèxic.

A la contracoberta de l'obra de Mogrovejo (1944) s'anunciaven dos llibres (creiem que del mateix autor) que havien de ser publicats a l'editorial: *Lo que será la República Española* i un segon, *México visto por un español*, cap dels dos van acabar editant-se (o no els hem sabut trobar).

L'altre llibre publicat per España Nueva és una obra del pedagog Domingo Tirado Benedí (Campillo de Aragón, 1898 - Ciutat de Mèxic, 1971), del qual n'hem parlat breument a les Ediciones Educación.

La impressió de les obres d'Ediciones España Nueva són de força qualitat, que sapiquem una (Mogrovejo Fernández, 1944) va ser impresa en els talleres de Bartomeu Costa-Amic, i tenia un preu de \$ 5.00.

Si bé la publicació de la revista continua fins mitjan dècada dels cinquanta, les monografies es limiten a 1944 i 1945.

⁴¹⁰ El Tribunal de Garanties Constitucionals és l'antecedent durant la República del que avui és el Tribunal Constitucional.

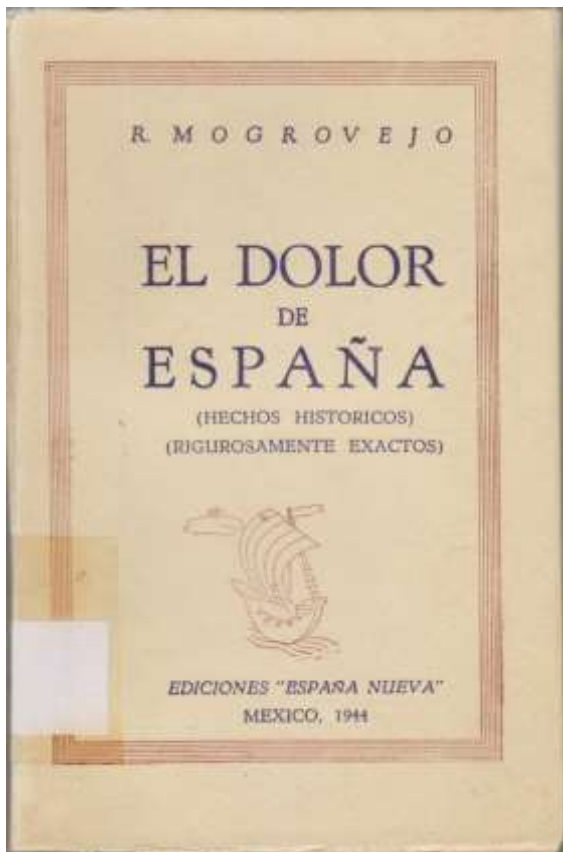
⁴¹¹ D'aquesta època queda testimoni interessant en l'obra d'Artur Bladé i Desumvila, *L'Exiliada: dietari de l'exili, 1939-1940* (1976).

1944

Mogrovejo Fernández, Restituto (1944). * *El dolor de España: hechos históricos rigurosamente exactos*. México: Ediciones España Nueva. 252 p. En el colofó: Se terminó de imprimir el día 20 de octubre de 1944 en los Talleres de B. Costa-Amic de la ciudad de México. Precio: \$ 5.00).

1945

Tirado Benedí, Domingo (1945). *Problemas de organización escolar*. Ediciones España Nueva. 220 p

Mogrovejo Fernández, Restituto (1944). *El dolor de España: hechos históricos rigurosamente exactos*. México: Ediciones España Nueva. 252 p.

[1941-1972]

Ediciones España Popular	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	«Artes Gráficas Comerciales»
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	21 (més fora de cronologia)
Matèries editades	Política, història, literatura, política interna del PCE
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>España popular</i> (revista) Partido Comunista de España (PCE)

La revista *España Popular* i les Ediciones España Popular són un portaveu del Partido Comunista de España (PCE) més directament lligat a l'òrbita de Moscou i l'estalinisme; en ocasions apareix també com a Ediciones de «Espanya Popular», pel fet de ser una edició de la revista *España Popular: semanario al servicio del pueblo español*, publicació periòdica editada a Mèxic a partir de 1940, i amb *Problemas de España* (1947-49.)

Tots els autors que hi publiquen són de la cúpula del PCE i del seu secretariat a Moscou i Mèxic: José Díaz (Sevilla, 1896 - Tbilisi, Geòrgia, 1942), Jesús Hernández (Múrcia, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1971), Dolores Ibárruri (Gallarta, 1895 - Madrid, 1989), Antonio Mije (Sevilla, ? - París, 1976), Wenceslao Roces Suárez (Soto de Agües, Astúries, 1897 - Ciutat de Mèxic, 1992) i Vicente Uribe (Bilbao, 1902 - Praga, 1961). També hi apareixen publicades una obra de Iossif Stalin i dos llibres de poemes de Pablo Neruda, membre del Partido Comunista de Chile.

Els temes que hi tracten són la Guerra Civil Espanyola, la participació del PCE, la Guerra Mundial, la política del PCE, etc., sempre des de la més estricta ortodòxia estalinista. Vegi's per exemple el cas de Vicente Uribe (1958) i la crisi de Moscou i el règim del mariscal Tito de Iugoslàvia que tant de prop va retratar Manuel Tagüeña en les seves memòries (1973).

Les publicacions són ben editades, amb un rigor formal superior a algunes de les altres editorials relacionades amb moviments i partits polítics de l'exili a Mèxic.

Obres editades

1941

Davies, Joseph Edward (1941). *Cómo Rusia desbarató el aparato de espionaje de Hitler*. México: Ediciones España Popular.

Mije, Antonio (1941). *Hacia la unión de los españoles*. México: España Popular.

Stalin, Iosif (1941). *La victoria será nuestra: (texto íntegro del último discurso)*. México: Ediciones España Popular.

1942

Díaz, José (1942). *Tres años de lucha: por el frente popular, por la libertad, por la independencia de España*. México: Ediciones España Popular.

Hernández, Jesús (1942). *Crónicas de la guerra en la U.R.S.S.* México: Ediciones «España Popular».

Neruda, Pablo (1942). *Canto a Stalingrado*. México: Sociedad de Amigo de la URSS.

Partido Comunista de España. Comité Central (1942). *Para aplastar a Franco y reconquistar la república: carta abierta*. México: Ediciones «España Popular».

1943

Álvarez, Ángel (1943). *España se salvará por la lucha y la unidad del pueblo: pleno de delegados del Partido Comunista de España radicados en México, celebrado el día 16 de octubre de 1943*. México: España Popular.

Díaz, José (1943). * *Tres años de lucha: por el Frente Popular, por la libertad, por la independencia de España*. 2ª ed. México: Ediciones España Popular. 495 p. Este libro se acabó de imprimir el día 15 de marzo de 1943, en los talleres «Artes Gráficas Comerciales» de la ciudad de México.

Mije, Antonio (1943). *Con el pueblo ó contra el pueblo*. [México]: España Popular.

1944

Mije, Antonio (1944). *El Partido Comunista de España y la unidad de las fuerzas anti-franquistas*. México: España Popular.

Mije, Antonio (1944). *Unidad de combate y victoria*. México: España Popular.

1946

Neruda, Pablo (1946). *7 de noviembre: oda a un día de victorias*. México: España Popular.

1947

Ibárruri, Dolores; Partido Comunista de España (1947). *Por una España republicana, democrática e independiente*. México: «España Popular».

1948

Roces, Wenceslao (1948). *La cultura de nuestro tiempo: conferencia pronunciada el 25 de febrero de 1948, en el ciclo de conferencias organizado por la Delegación del Partido Comunista de España en México*. México: Ediciones España Popular.

1950

Partido Comunista de España. Comité Central (1950). *Carta del Comité Central a todas las organizaciones del Partido: ante el 30 aniversario del Partido Comunista de España, 15 abril 1920-15 abril 1950*. México, D.F.: España Popular.

1951

Ibárruri, Dolores (1951). *La lucha del pueblo español contra el régimen franquista*. México: España Popular.

Ibárruri, Dolores (1951). *Por la paz, la independencia nacional y la democracia*. México: España Popular.

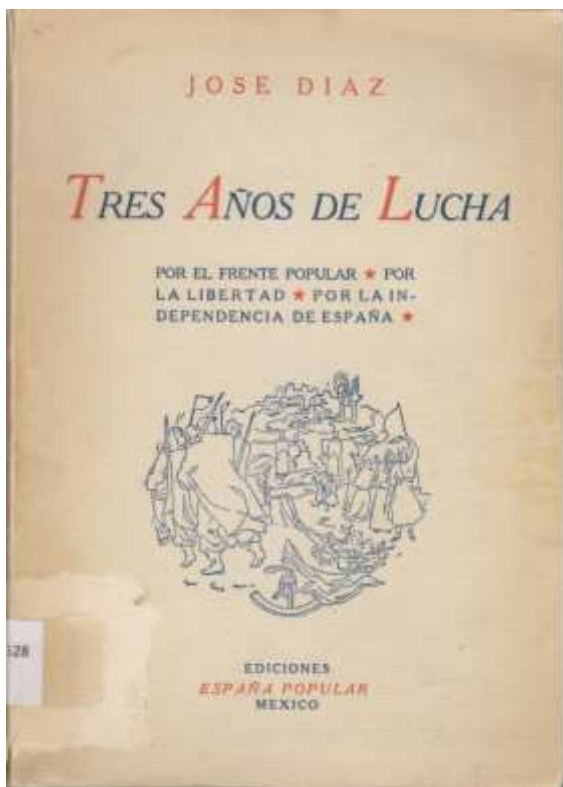
Uribe, Vicente (1951). *El carácter policiaco, fascista y guerrero del régimen de Tito, y sus agentes provocadores en el campo español*. México, D.F.: España Popular.

1953

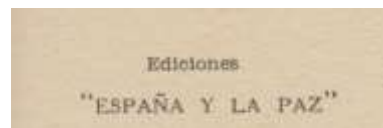
Partido Comunista de España; Partit Socialista Unificat de Catalunya (1953). *Contra el infame tratado militar yanqui franquista, por el honor y la dignidad nacional, por la paz y la independencia de España: llamamiento del Comité Central del P. Comunista de España y del Secretariado del P. Socialista Unificado de Cataluña*. México: Ediciones «España Popular, ».

1955

Partido Comunista de España. Comité Central (1955). *Dolores Ibárruri*. México: España Popular.

Díaz, José (1943). *Tres años de lucha: por el Frente Popular, por la libertad, por la independencia de España*. 2ª ed. México: Ediciones España Popular. 495 p.

[1951-1955]

Ediciones «Espanya y la Paz»	
Fundadors, directius i editors	León Felipe Antonio Ramos Espinos
Adreces conegudes	---
Impremtes	Editorial Veracruz. Calle de Ramón Guzmán, 125, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Espanya y la paz</i> (revista)

Com ja hem vist en casos anteriors, els diaris i les revistes dels exiliats van editar algunes monografies sota les seves pròpies ensenyas, tot anteposant el terme Ediciones o Editorial i usant les cometes.

En aquesta cas, *Espanya y la paz* era una publicació mensual editada a Mèxic i dirigida pel poeta espanyol refugiat León Felipe (pseud. de Felipe Camino Galicia de la Rosa, Tábara, Zamora, 1884 - Ciutat de Mèxic, 1968)⁴¹² que va publicar 48 números entre l'agost de 1951 i el mes de juny de 1955. L'últim número de la qual el va dirigir Antonio Ramos Espinos (Alacant, 1908-?), advocat.⁴¹³

León Felipe, arribat a Mèxic el 1938, forma part de l'anomenada Generació del 27, com també en formava part el cordovès Juan Rejano (Puente Genil, 1903 - Ciutat de Mèxic,

⁴¹² Es conserva la fitxa del Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=12987&accion=4&pila=true>>.

⁴¹³ Es conserva la fitxa del Registro Nacional de Extranjeros en México, la seva arribada des d'Orà, Algèria: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/detalle.form?nid=10371>>

1976). Rejano publica les seves *Canciones de la paz* a les Ediciones «España y la Paz» de la mà del pintor Miguel Prieto (Almodóvar del Campo, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1956),⁴¹⁴ una edició molt ben acabada, de gran bellesa formal. Es van tirar 1.200 exemplars en paper Grafix Saraico, i una edició menor i numerada en paper Ledger.

De l'obra de Miguel Prieto com a maquetista en parla Martí Soler Vinyes a bastament a *Miguel Prieto, entre impresores y tipógrafos* (1999); en aquesta, Soler cita l'opinió de Fernando Benítez, director del suplement literari del *Novedades*, diari que dirigia el mateix Juan Rejano. Benítez deia: «Miguel Prieto era sin duda mejor diseñador gráfico que pintor. Sabía componer una página con gran expresividad y vigor. Jugaba con los blancos y los negros del modo más armonioso y hacía valer los grabados dispuestos en forma sobresaliente.»

Obres editades

1955

Rejano, Juan (1955). * *Canciones de la paz*. Ilustraciones de Miguel Prieto. México: Ediciones España y La Paz. 110 p. Colofó: Este libro se acabó de imprimir en la «Editorial Veracruz», calle de Ramón Guzmán número 125, de la ciudad de México, el día 30 de mayo de 1955, bajo la dirección tipográfica del pintor Miguel Prieto.

Se imprimieron 100 ejemplares, numerados del 1 al 100, en papel Ledger, y mil cien en papel Grafix Saraico.

⁴¹⁴ Es conserva la fitxa del Registro Nacional de Extranjeros en México: <<http://pares.mcu.es/MovimientosMigratorios/viewer2Controller.form?nid=35452&accion=4&pila=true>>.

Rejano, Juan (1955). *Canciones de la paz*. Ilustraciones de Miguel Prieto. México: Ediciones España y La Paz. 110 p.

[1939-1949]

Ediciones «Juventud de España»	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Calle Bucarelli 30-8 bis, México, D.F.
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	6
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Ediciones España Popular Partido Comunista de España (PCE) Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)

En aquest cas, *Juventud de España: portavoz de la J.S.U. de España en México* era la publicació periòdica, l'òrgan de la Juventud Socialista Unificada de España, això és, les joventuts comunistes del PCE; i de la Joventut Socialista Unificada de Catalunya, les joventuts del PSUC.

De la mateixa manera que les Ediciones España Popular, les Ediciones Juventud de España editen textos de polítics i càrrecs del PCE i sectors *negrinistes* com ara Fernando Claudín (Madrid, 1915 - 1990), Federico Melchor Fernández (Madrid, 1915 -1985), Àngel Palerm i Vich (Eivissa, 1917 - Ciutat de Mèxic, 1980).

Les obres són edicions força senzilles, com sol succeir en moltes d'aquestes organitzacions polítiques i en els primers anys de l'exili, obres d'encàrrecs a impremtes econòmiques.

Obres editades

1939

Melchor, Federico (1939). *Movilización de la juventud contra la guerra*. México: Ediciones Juventud de España.

1940

Claudín, Fernando (1940). *La juventud española continúa su lucha*. México: Ediciones Juventud de España.

Juventudes Socialistas Unificadas (1940). *Manifiesto a la juventud española: documento publicado por la Federación de Juventudes Socialistas Unificadas de España en el 10 de mayo de 1940*. México: Ediciones Juventud de España.

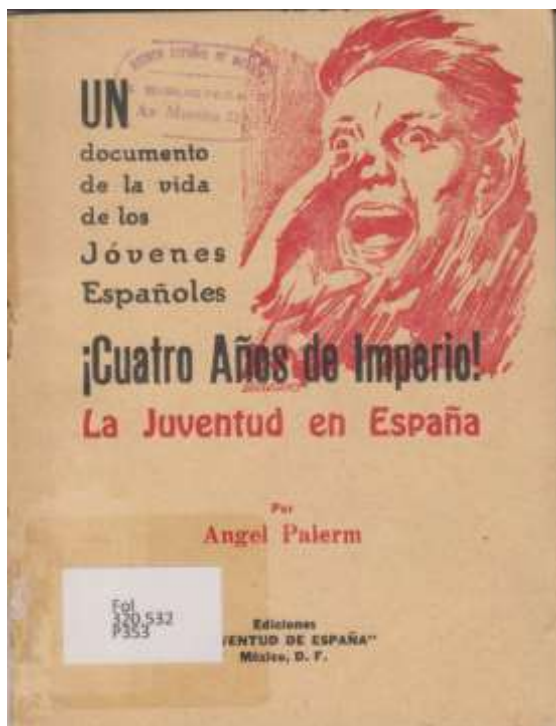
Palerm, Àngel (1940). * *¡Cuatro años de Imperio!: la juventud de España*. México: Ediciones Juventud de España. 75 p.

1945

Melchor, Federico; Federación de Juventudes Socialistas Unificadas (1945). *Aportaciones a un programa de unidad y combate de la juventud antifranquista*. México?: Ediciones de «Juventud de España».

1949

Lenin, Vladímir Ílitx (1949). * *Tareas de las Juventudes Comunistas*. México: Ediciones Juventud de España. 24 p.

Palerm, Àngel (1940). *¡Cuatro años de Imperio!: la juventud de España*. México: Ediciones Juventud de España. 75 p.

[1941-1952]

Ediciones Rueca	
Fundadors, directius i editors	Carmen Toscano Emma Saro María Ramona Rey María del Carmen Millán Pina Juárez Frausto Ernestina de Champourcín
Adreces conegudes	Shakespeare, 60, Colonia Anzures, México, D.F. Prado Norte 450, Lomas, ciudad de México
Impremtes	Gráfica Panamericana. Pánuco 63, México D.F. Imprenta de Adrián Morales S.
Nombre de publicacions aproximades localit- zades dintre del període (fins 1956)	10
Matèries editades	Literatura, poesia
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associ- ades	---

Dubtem de la inclusió de les Ediciones Rueca en la nostra relació. Creiem que la fundació de les Ediciones Rueca seria genuïnament mexicana, malgrat que l'activitat de les refugiades espanyoles va ser important en la seva impressió i edició, i per ser exiliades les autores d'alguns dels llibres editats. N'expliquem els detalls breument.

Rueca va ser una revista cultural femenina sorgida a la UNAM de la mà de les seves fundadores i directores, Carmen Toscano (Ciutat de Mèxic, 1910-1988) i Emma Saro (sense dades), ambdues alumnes de la Facultat de Lletres (Pereira, 2000). El nom de *rueca* va ser suggerit per Alfonso Reyes, segons Carmen Toscano la filosa és un instrument de poesia més que d'esclavatge per a les dones.

Tal com hem vist sovint fins ara, les publicacions periòdiques de l'exili, fossin culturals, polítiques o regionals, servien com a segell editorial per publicar monografies, totes relacionades amb la temàtica de la revista.

A les Ediciones Rueca hi publiquen espanyoles refugiades: l'escriptora i diplomàtica Isabel Oyarzábal de Palencia (Màlaga, 1878 - Ciutat de Mèxic, 1970), de soltera Isabel Oyarzábal Smith, i la poetessa de la Generació del 27 Concha Méndez (Madrid, 1898 - Ciutat de Mèxic, 1986), esposa de Manuel Altolaguirre; dels quals ja n'hem parlat en la seva participació en *La Verónica*.

Tot i que l'edició de la revista era de qualitat regular, les monografies són força desiguals i depenen molt dels títols, així ens trobem amb edicions molt austeres, de cobertes senzilles, com per exemple els *Sonetos del portugués* (Browning, 1942), amb una enquadernació de circumstàncies, només grapats. D'altres de factura més correcta, com els fets a la Gráfica Panamericana; recordem que aquesta era una empresa d'exiliats espanyols finançada i muntada pel CTARE (Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México).

Les dues obres de Concha Méndez amb experiència d'impressora-editora són d'una gran bellesa formal i recorden, en part, el treball delicat i exquisit de *La Verónica*.

La revista *Rueca* s'edita des de 1941 a 1952 i abasta un període més llarg que el de les monografies, que van de 1942 a 1946. Sembla que el final d'aquest projecte editorial va tenir més a veure amb les desavinences entre les persones que en formaven part que per una qüestió de falta de viabilitat econòmica.

1942

Browning, Elizabeth Barrett (1942). * *Sonetos del portugués*. Traducción y nota de Ernestina de Champourcín. México: Ediciones Rueca. 59 p.

En el colofó: Se acabaron de imprimir estos sonetos en la ciudad de México, el día 31 de octubre de 1942.

Oyarzábal, Isabel de (1942). *Diálogos con el dolor: la ceguera*. [México]: Ediciones Rueca.

1943

Jiménez Montellano, Bernardo (1943). *El grillo*. [México]: Rueca.

Romero, Marina (1943). * *Nostalgia de mañana*. México: Ediciones Rueca. 89 p.
«Nostalgia de mañana», poemas de Marina Romero, se acabó de imprimir, sobre papel Fairfield Vellum, son tipos Bodoni y Cochin, el día 22 de diciembre de 1943 en los talleres de la Gráfica Panamericana, Pánuco 63, México D.F., al cuidado de Francisco Giner de los Ríos. La edición consta de 300 ejemplares.

1944

Alemán de Quijano, Laura Elena (1944). * *La naturaleza en la poesía de John Keats*. México: Rueca.

Beltrán, Neftalí (1944). *La señora Narciso: pieza*. [México]: Rueca.

Méndez, Concha (1944). * *Poemas sombras y sueños*. México: Rueca. 118 p.

Méndez, Concha (1944). * *Villancicos de Navidad*. México: Ediciones Rueca. 61 p. En el colofó?: Este libro se acabó de imprimir el día 4 de diciembre de 1944 en la Imprenta de Adrián Morales S. bajo la dirección tipográfica de la autora.

1945

Noulet, Émilie (1945). *Paul Valéry*. México: Rueca.

1946

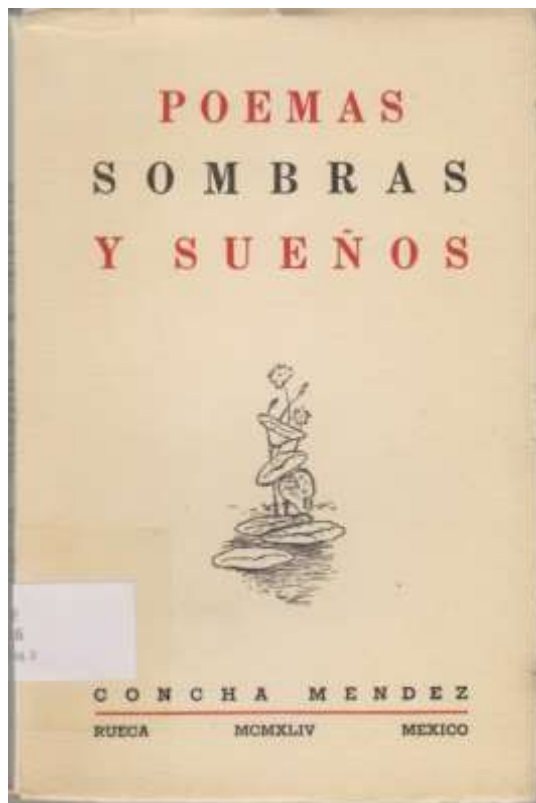
Ortiz de Montellano, Bernardo (1946). *Una botella al mar: conversación epistolar a propósito del libro Sueños*. México: Rueca.

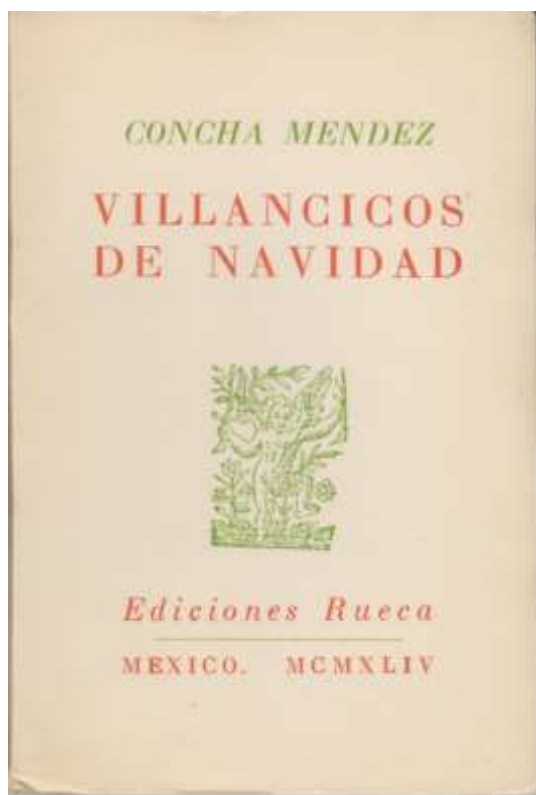
Browning, Elizabeth Barrett (1942). *Sonetos del portugués*. Traducción y nota de Ernestina de Champourcín. México: Ediciones Rueca. 59 p.

Alemán de Quijano, Laura Elena (1944). *La naturaleza en la poesía de John Keats*. México: Rueca.

Méndez, Concha (1944). *Poemas sombras y sueños*. México: Rueca. 118 p.

Méndez, Concha (1944). *Villancicos de Navidad*. México: Ediciones Rueca. 61 p.

[1944-1955]

Edicions Lletres	
Fundadors, directius i editors	Agustí Bartra, director Vicenç Riera Llorca, secretari Abelard Tona Nadalmai, administrador
Adreces conegudes	Copérnico, 22-H, Mèxic, D.F.
Impremtes	Impremta de la Biblioteca Catalana Impresora «Galve S.A.», Pensador Mexicano, 41-C, México, D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	9
Matèries editades	Literatura, poesia, contes, teatre
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	Libro Mex (Colección Letras)

El poeta català refugiat Agustí Bartrà va ser el fundador i director de la revista *Lletres: revista literària catalana* (1944-1948), a partir de la qual es van editar una col·lecció de llibres de literatura sota l'enseny de Lletres o Edicions Lletres o fins i tot Col·lecció Lletres. En alguns dels casos es tracta, per les seves extensions, més que de llibres de *plaquettes*.

Agustí Bartra i Leonart (Barcelona, 1908 - Terrassa, 1982) va ser un destacat poeta i narrador català de l'exili, enviat al front durant la Batalla de l'Ebre; amb la caiguda de Catalunya travessa la frontera pel febrer de 1939 i és internat en diversos camps de concentracions francesos; a partir d'aquesta experiència sortirà una de les seves obres més conegudes, primer editada sota el títol de *Xabola* (1942) i més tard *Crist de 200.000 braços* (1968). Sortit del camp és acollit a la residència per a intel·lectuals or-

ganitzada a Roissy-en-Brie, on coincidirà amb qui serà la seva dona, l'escriptora Anna Murià (Barcelona, 1904 - Terrassa, 2002).

De França a la República Dominicana, el 1940, de la República Dominicana a Cuba, el 1941, arriben exiliats a Mèxic l'agost de 1942. A Mèxic, Bartra treballarà en diverses feines (també de llibreter) i participarà en diverses empreses culturals, com ara *Lletres*. I esdevindrà un escriptor de prestigi tant en català com en castellà, i un traductor notable. La seva feina serà reconeguda també a Catalunya on el matrimoni decideix tornar a finals dels anys 60.

En el número 1 de la revista s'afirmava el propòsit de les seves publicacions: «L'aparició obeeix al desig de donar la continuïtat possible al moviment literari de Catalunya, al qual es deu en bona part el retrobament de la nostra voluntat nacional».

L'obra editada per les Edicions Lletres és diversa, amb llibres de poesia, contes i alguna obra dramàtica. Destaca la publicació d'*Una antologia de la lírica nord-americana*, de més gruix, traduïda pel mateix Bartra gràcies a una beca de la Guggenheim Foundation que va permetre la família de fer una estada de 1948 a 1950 en diverses ciutats dels Estats Units. Aquesta obra després serà traduïda a Libros Mex, més exactament a la col·lecció *Letras* que se'n deriva.

Els llibres i les *plaquettes* són ben treballades, amb dissenys nets amb alguna il·lustració d'Enrique Climent (València, 1897 - Ciutat de Mèxic, 1980), pintor i col·laborador habitual en les editorials mexicanes dels refugiats (*Enrique Climent*, 1977) que ben aviat veurem també que realitza les il·lustracions de Clavileño.

Paga la pena assenyalar que l'adreça del carrer Copèrnico de les Edicions Lletres és la mateixa que la de la Biblioteca Catalana.

La llista de llibres pendents de publicació de Lletres és tan o més llarga dels que es van arribar a publicar; del número 2 de la revista *Lletres* sabem que Bartra tenia prevista la publicació de:

Josep Bartolí, Pere Calders, Porta (Marcel·lí Porta), i Tísner, *20 acudits*; Pere Calders, *L'home i l'ofici*; Josep Carner, *L'adéu*; Josep Carner-Ribalta, *Complanta d'amor*; *La clau de ferro (contes)*; J. B. Climent, *La font de les paitides*; Ramon Llull, *Llibre de l'Amic e l'Amat*; Joan Maragall, *El comte Arnau*; Jeroni Marvà, *Ortografia catalana*; Anna Murià, *El mocador de l'adéu*; Pin Crespo (Pilar Crespo i Domènech), *Desenllaç*; Joaquim Ruyra, *Contes i narracions*; *Resum d'història de Catalunya*; Joan Roura-Parella, *La formació del poble*; Joan Salvat-Papasseit, *Antologia*; Jordi Vallès, *L'infant de neu*.

1944

Nogués, Xavier (1944). *50 ninots*. Mèxic, D.F.: [Revista Lletres]. [54] p. (Lletres; 1).

1946

Bartra, Agustí (1946). *Màrsias*. Mèxic, D.F.: Lletres. 40 p. (Lletres).

Murià, Anna (1946). *Via de l'est: contes*. Mèxic, D.F.: Lletres. 24 p. (Lletres).

Riera Llorca, Vicenç (1946). *Giovanna i altres contes*. Mèxic: Lletres. 24 p. (Lletres).

1947

Vinyes, Ramon (1947). *Pescadors d'anguiles: obra en tres actes*. Mèxic: Lletres. 50 p. (Lletres)

1949

Bartra, Agustí (1949). *Rèquiem*. Il·lustracions de Joan Giménez. Mèxic, D.F.: Edicions Lletres. 21 p. (Lletres).

1951

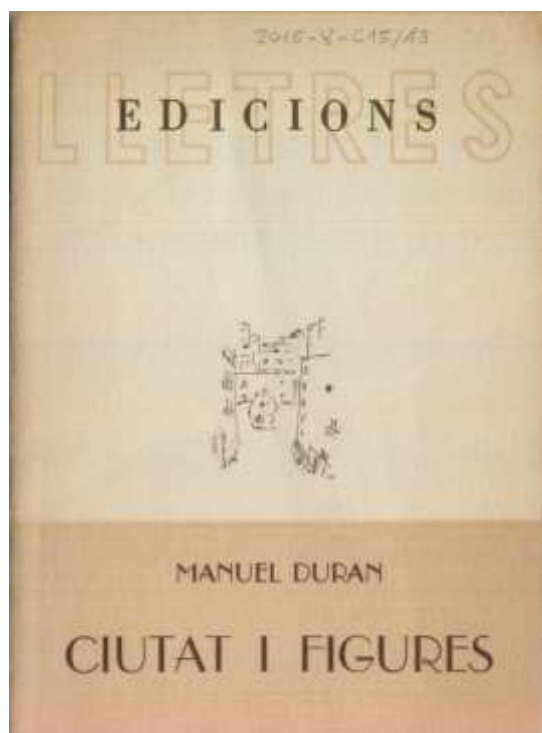
Bartra, Agustí (1951). *Una antologia de la lírica nord-americana*. Mèxic, D.F.: Lletres. 309 p.

1952

Duran, Manuel (1952). * *Ciutat i figures*. Pròleg d'Agustí Bartra. Mèxic: Lletres. 36 p. (Lletres). En els preliminars: Impresora «Galve S.A.», Pensador Mexicano, 41-C, Méxicco, D.F.

1955

Bartra, Agustí (1955). *Poemes d'Anna*. Mèxic: Col·lecció Lletres. 41 p. (Lletres).

Duran, Manuel (1952). *Ciutat i figures*.
Pròleg d'Agustí Bartra. Mèxic: Lletres.
36 p. (Lletres).

[1946-1965]⁴¹⁵

Las Españas	
Fundadors, directius i editors	Manuel Andújar José Ramón Arana José Puche Planas Anselmo Carretero Mariano Granados Eduardo Robles José Torres Valbuena (administrador)
Adreces conegudes	Avenida Yucatán, 34-A, México, D.F. (domicili particular de Manuel Andújar)
Impremtes	Imprenta El Libro perfecto Gráfica Atenea. Calle Sur 81, núm. 266. Colonia Merced-Balbuena. México, D.F. Talleres B. Costa-Amic
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període	5 (12 en total)
Matèries editades	Política, nacionalitats espanyoles
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

⁴¹⁵ Creiem que hi ha un error tipogràfic en la inclusió de les dates de l'article que Alicia Alted Vigil, Olga Glondys i Carolina Fernández Cordero dediquen a *Las Españas (Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939)*, 2016). Allà hi indiquen 1956 com a data final, quan en el text apareix clarament 1963; nosaltres hem identificat monografies publicades sota aquest segell fins l'any 1965 (Bizcaíno, 1965), d'aquí la diferencia de dates i, en aquest sentit, i excepcionalment, incloem la bibliògrafa (o bibliografia?) fins al final de la data mencionada.

La història de la revista *Las Españas* ha estat prou estudiada a l'obra *Las Españas: historia de una revista del exilio (1943-1963)* publicada per James Valender i Gabriel Rojo Leiva (1999) i en el resum ampli i exacte d'Alicia Alted Vigil, Olga Glondys i Carolina Fernández Cordero en el *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939* (2016).

Aquí ens ocupem de les monografies o suplementos que es van editar sota l'enssenya de *Las Españas*, que de vegades apareix a les obres que hem pogut identificar i tenir a les mans com *Ediciones de «Las Españas»*, en ocasions com *Publicaciones de «Las Españas»* o simplement «*Las Españas*». ⁴¹⁶

De manera resumida ens en referirem aquí. La revista és creada a Mèxic l'any 1946 per Manuel Andújar (pseud. de Manuel Culebra Muñoz, Jaén, 1913 - El Escorial, 1994) i José Ramón Arana (pseud. de José Luis Borau, Garrapinillos, Saragossa, 1905 - Saragossa, 1973), a l'obra dels quals ens hem referit més d'una vegada en aquesta recerca. ⁴¹⁷ En el seu inici, el contingut de la revista és eminentment literari, amb el pas del temps i a partir de la segona època, els temes polítics prenen molt més d'espai i importància.

La publicació pren el nom de *Las Españas*, en plural, des d'una convençuda voluntat d'expressió de la diversitat i així ho fa en especial de la mà de Manuel Andújar, l'inventor del títol de la capçalera, un andalús extraordinàriament sensible a les altres realitats nacionals del país. ⁴¹⁸ Més enllà de la visió única i monolítica, no només de l'Espanya de Franco, Andújar volia una proposta de realització i acollida des de la diversitat nacional. De fet, d'altres responsables de la redacció de la revista són també d'aquesta sensibilitat, en destaquem Anselmo Carretero (Segòvia, 1908 - Ciutat de Mèxic, 2002) que va dedicar bona part de la seva labor assagística a l'estudi de les realitats nacionals espanyoles, amb la proposta d'un encaix plurinacional, una «nació de nacions» (Glondys, 2016).

L'adreça de la revista en 1949, avenida Yucatán, 34-A, México, D.F., és la del domicili particular de Manuel Andújar, com ja hem vist en d'altres casos similars.

⁴¹⁶ Hi ha un Instituto de las Españas a Nova York anterior, cal no confondre'ls.

⁴¹⁷ Colección Aquelarre.

⁴¹⁸ És conegut l'interès real de Manuel Andújar en les altres cultures espanyoles, mostra d'aquest interès és la coneguda obra: *La literatura catalana en el destierro: conferencia leída en el Ateneo Español de México, el 4 de noviembre de 1949*, publicada per B. Costa-Amic (1949), encara avui de referència en la història de la literatura catalana en l'exili.

Una part d'aquestes dotze obres localitzades van ser editades sota la col·lecció *Suplementos de «Las Españas»*, en una d'aquestes obres trobem en el pròleg (Granados, 1959) la insistència en la declaració de principis.⁴¹⁹

⁴¹⁹ «Al hacer esta presentación queremos recordar las palabras con que la Revista inició la publicación de sus primeros Suplementos. Decía entonces LAS ESPAÑAS —al enunciar su propósito de publicar estudios sobre los problemas fundamentales de nuestra patria— que no conocía más enemigos que los enemigos de España, que no respondía a ningún particularismo ni odio faccional y que no defendía otro interés que el de la cultura española inseparable de la libertad de nuestro pueblo; y aclaraba que la publicación de esta clase de trabajos no implicaba identidad de pensamiento de la Redacción con las tesis de los distintos autores, sino el reconocimiento de su interés, como aportación a los lectores de una visión amplia y documentada de la cuestión, con espíritu constructivamente crítico, ajeno a la polémica intransigente y al intercambio agresivo de argumentos. Hoy, once años más largos después y tras haber publicado varios Suplementos, tales palabras mantienen su plena significación y aun la cobran mayor.»

1948

Carretero y Nieva, Luis (1948). *Las nacionalidades españolas*. Dibujos de Carlos Marichal y Juan Renau. México: Las Españas. (Suplementos de «Las Españas»; 2). 86 p.

Machado, Antonio (1948). *En el IX aniversario de la muerte de Antonio Machado*. México, D.F.: Las Españas. (Suplementos de «Las Españas»; 1)

1949

Las Españas (1949). * *Por un movimiento de reconstrucción nacional*. México, D.F.: Las Españas. 20 p. En el colofó: Yucatán, 34-A, México, D.F.

Once cuentos de: José Ramón Arana [y otros]. (1949). México: Las Españas. (Suplementos de «Las Españas»; 3)

1952

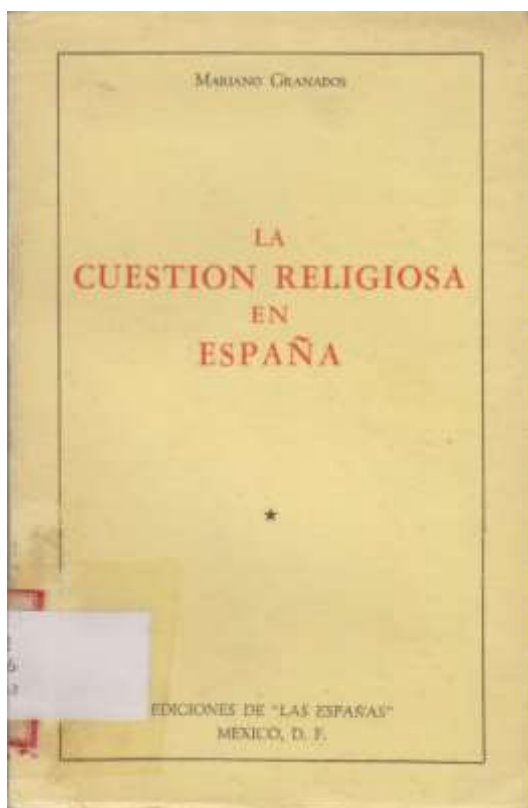
Díaz-Marta Pinilla, Manuel (1952). *La laboriosidad de los españoles en la lucha por su elevación económica y cultural*. México, D.F.: Las Españas. (Suplementos de Las Españas; 4). 42 p.

....

1959

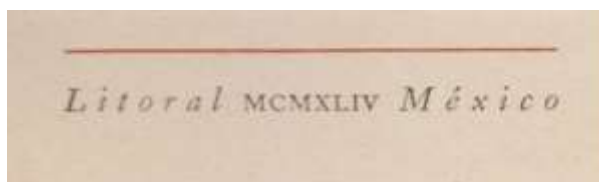
Granados, Mariano (1959). * *La cuestión religiosa en España*. México: Ediciones de «Las Españas». 140 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir en México, D.F., el día 27 de junio de 1959, en los Talleres Gráficos Victoria, S.A., Jesús Terán, 9. Ejemplares: 2.000.

Incloem aquest exemplar per poder-ne mostrar la coberta.

Granados, Mariano (1959). *La cuestión religiosa en España*. México: Ediciones de «Las Españas». 140 p.

Litoral (Mèxico)

[1944-1945]

Litoral (Mèxico)	
Fundadors, directius i editors	Emilio Prados Manuel Altolaguirre José Moreno Villa Juan Rejano Francisco Giner de los Ríos
Adreces conegudes	---
Impremtes	Gráfica Panamericana, S. de R. L. Pánuco, 63, México, D.F. Talleres Gráficos Núm. 1 de la Secretaría de Educación Pública.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Literatura
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Litoral (Màlaga)

La revista *Litoral* va ser fundada a Màlaga el 1926 per Emilio Prados i Manuel Altolaguirre, només set números més tard, el 1927, es tanca aquesta primera època; la segona època de *Litoral* comença el 1928 i s'atura novament el 1929; la tercera època serà la que ens ocupa, un breu període de tres números a l'exili mexicà el 1944. Per a la quarta època, s'hauria d'esperar a l'any 1968, novament a Màlaga; però aquesta és una altra història (Neira, 1978; Neira; Mesa Toré, 2006).

Emilio Prados i Manuel Altolaguirre havien arribat a l'exili mexicà, el primer el 1939 i el segon el 1944, després d'haver passat per Cuba. A Mèxic reprenen quasi vint anys més tard el projecte de la revista *Litoral* (Osuna, 2015).

En el projecte editorial mexicà (i espanyol) de *Litoral* hi havia la intenció de publicar també monografies de qualitat, això és, paral·lelament a la revista; el resultat final del període mexicà també va ser de tres llibres de tres poetes importants i lligats en part a la revista: Manuel Altolaguirre (1944), Juan Rejano (1944) i la tercera edició de *Cántico* de Jorge Guillén (1945).⁴²⁰

Les tres obres són molt pròximes a la labor de Manuel Altolaguirre a Mèxic a *Isla*; de fet no tenen gaire diferència ni els usos de tipografies, dimensions, papers i acabats, fins i tot s'usa el mateix paper cristall per protegir les cobertes que les d'*Isla*.

Obres editades

1944

Altolaguirre, Manuel (1944). * *Poemas de las islas invitadas*. México: Litoral. 162 p. En el colofó: Este libro se imprimió en los Talleres Gráficos Núm. 1 de la Secretaría de Educación Pública y se terminó el 1º de abril de 1944.

Rejano, Juan (1944). * *El genil y los olivos*. México: Litoral. 130 p. En el colofó: Al cuidado de Emilio Prados y Julián Calvo, se terminó de imprimir este libro en los talleres de la «Gráfica Panamericana», S. de R. L., Pánuco, 63, el día 6 de octubre de 1944.

1945

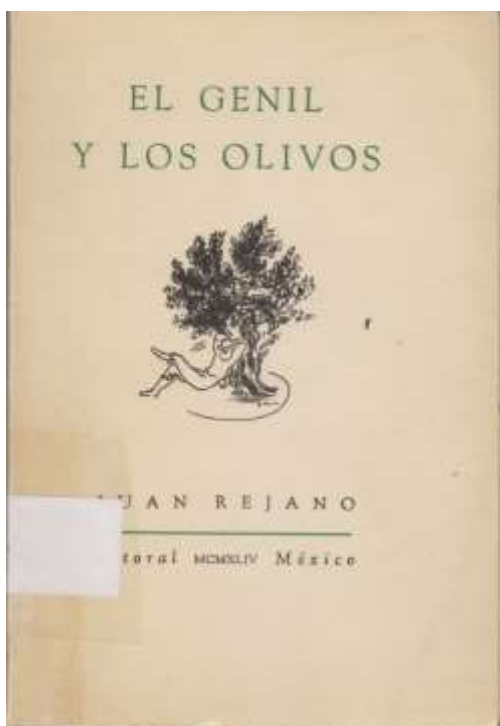
Guillén, Jorge (1945). *Cántico: fe de vida*. México: Litoral. 412 p.⁴²¹

⁴²⁰ Com se sap, *Cántico* va ser una obra en progrés, la primera versió, amb 75 poemes, va ser editada a Madrid per la *Revista de Occidente*, el 1928; la segona, amb 125 poemes, també a Madrid, per la revista *Cruz y raya*, el 1936; aquesta tercera edició mexicana, amb 270 poemes, de *Litoral*; i la quarta i definitiva de 334 poemes, a Buenos Aires, el 1950, per l'Editorial Sudamericana.

⁴²¹ L'exemplar d'aquesta tercera edició de *Cántico* de Jorge Guillén va desaparèixer del fons de la Biblioteca de l'Ateneo Español de México. El seu valor de mercat és elevat...

Altolaguirre, Manuel (1944). *Poemas de las islas invitadas*. México: Litoral. 162 p.

Rejano, Juan (1944). *El genil y los olivos*. México: Litoral. 130 p.

Publicaciones de la Revista Hoja

[1949-1950]

Publicaciones de la Revista Hoja	
Fundadors, directius i editors	Tomás Segovia Manuel Duran Michelle Alban ⁴²²
Adreces conegudes	---
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	3
Matèries editades	Poesia
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Hoja</i>

Els fills de l'exili, és a dir, aquells espanyols que arriben a Mèxic a principis dels 40, sent nens i nenes tot just adolescents, viurien en alguns casos les mateixes inquietuds culturals, polítiques i socials que els pares. Aquella generació no havia combatut a la Guerra Civil però tenia una consciència clara dels motius de l'exili dels pares i, consegüentment, d'ells mateixos.

Al voltant d'una revista, *Hoja*, de factura ben senzilla, quatre pàgines, hi havia un grup de joves estudiants de la UNAM i poetes apassionats: Tomàs Segovia (València, 1927 -

⁴²² Segons Eduardo Mateo Gambarte i Esther Barrachina, els tres eren els creadors de la revista; segons Teresa Santa María Fernández va ser Tomás Segovia el fundador, els altres serien col·laboradors posteriors (*Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939, 2016*).

Ciutat de Mèxic, 2011), Enrique de Rivas (Madrid, 1931), Manuel Duran (Barcelona, 1925), Alberto Gironella (s.d.), Michelle Alban (s.d.)⁴²³ i Salvador Moreno (s.d).

La revista durà sis números, entre 1948 i 1949, i a partir de 1949 decideixen publicar una sèrie de llibrets per tal de descobrir (i descobrir-se) joves poetes: la *Colección de escritores jóvenes*, de la qual n'hem identificat tres números.⁴²⁴

La impressió, tal com consta en els colofons (Rivas, 1949; Segovia, 1950) van estar a càrrec de Tomás Segovia, que va començar tota una vida de poeta en la qual s'encarregava de les seves pròpies impressions. Són de factura senzilla però correcte, amb paper i enquadernacions senzills, humils, però dignes.

Obres editades

1949

Rivas, Enrique de (1949). * *Primeros poemas*. México: Publicaciones de la Revista «Hoja». 60 p. (Colección de escritores jóvenes; 1). Se tiraron de este volumen trescientos ejemplares en papel novelas numeradas de 1 a 300. Estuvo al cuidado de Tomás Segovia y se terminó de imprimir el 23 diciembre 1949; Biblioteca particular d'Enrique de Rivas.

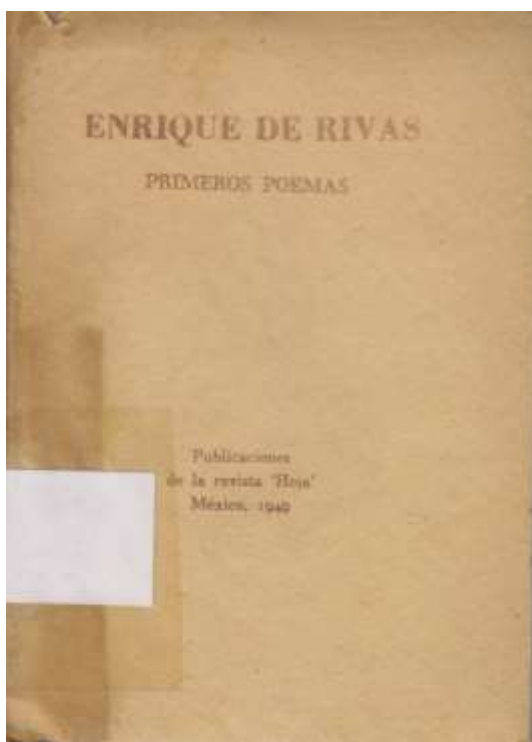
1950

Segovia, Tomás (1950). * *La luz provisional (1948-1949)*. México: Publicaciones de la Revista «Hoja». 57 p. (Colección de escritores jóvenes; 2). Se tiraron de este volumen trescientos ejemplares en papel novelas numerados de 1 a 300. Estuvo al cuidado de Tomás Segovia y se terminó de imprimir el 7 de enero 1950. Ejemplar 21; Biblioteca particular d'Enrique de Rivas.

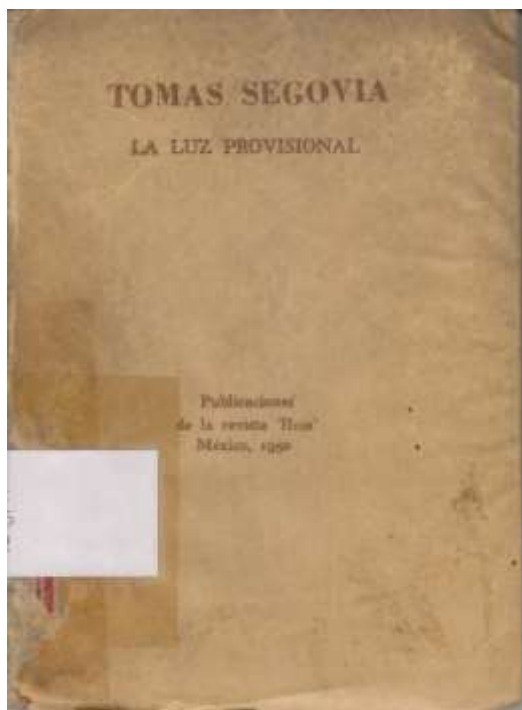
Valencia, Rodolfo (1950). *Estrellas para el desayuno*. México: Publicaciones de la Revista «Hoja». 58 p. (Colección de escritores jóvenes; 3). Se tiraron de este volumen trescientos ejemplares en papel novelas numeradas de 1 a 300. Estuvo al cuidado de Tomás Segovia y se terminó de imprimir el 3 de junio 1950. Ejemplar 218.; Biblioteca particular d'Enrique Rivas.

⁴²³ Només sabem que va ser la primera esposa de Tomás Segovia.

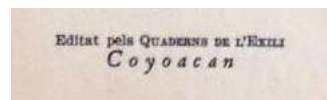
⁴²⁴ Ens els va descobrir i mostrar Enrique de Rivas a casa seva a la Ciutat de Mèxic (2010).

Rivas, Enrique de (1949). *Primeros poemas*. México: Publicaciones de la Revista «Hoja». 60 p. (Colección de escritores jóvenes; 1).

Segovia, Tomás (1950). *La luz provisional (1948-1949)*. México: Publicaciones de la Revista «Hoja». 57 p. (Colección de escritores jóvenes; 2).

[1943-1947]

Quaderns de l'Exili	
Fundadors, directius i editors	Joan Sales Raimon Galí Lluís Ferran de Pol Josep Maria Ametlla
Adreces conegudes	Coyoacán
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	1
Matèries editades	Poesia
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Full català</i>

Quaderns de l'exili és probablement una de les revistes catalanes de l'exili més apreciades i estudiades per la seva qualitat, rigor i impacte (Galí Flores, 2013; Manent, 1989; Surroca i Tallaferro, 2004).

En resumim breument aquí algunes de les dades: aparegué a Coyoacán,⁴²⁵ entre els anys 1943 i 1947, i era la continuació d'una altra revista, el *Full català*. El nucli principal era format per Joan Sales i Vallès (Barcelona, 1912-1983), Raimon Galí i Herrera (Barcelona, 1907-2005), Lluís Ferran de Pol (Arenys de Mar, 1911 - L'Hospitalet de Llobregat, 1995) i Josep Maria Ametlla (Figueres, 1918 - Barcelona, 1999).

Amb unes tirades que van anar dels 1.000 fins els 4.000 exemplars, la revista era gratuïta, amb molta publicitat i patrocinada, i es distribuïa arreu. El seu final no es deu a la

⁴²⁵ Durant l'edició dels *Quaderns de l'Exili* (*minúscules??*) Coyoacán encara era un municipi independent, a partir dels anys 1950 va passar a formar part com una delegació més de la Ciutat de Mèxic.

inviabilitat econòmica del projecte, al contrari, sinó al fet que els seus responsables van decidir tornar a Catalunya.⁴²⁶

L'única monografia publicada pels *Quaderns de l'Exili* és la primera edició del llibre *Poesies* de Màrius Torres (1947), feta amb cura, amb una bella edició de la qual se'n va encarregar el propi Sales i va ser costejada per Francesc Cambó. La distribució era feta per la Biblioteca Catalana.

Obres editades

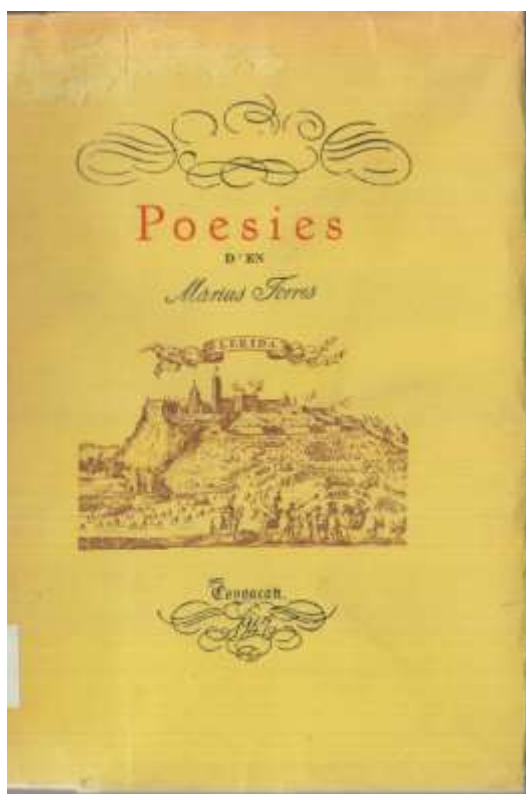
1947

Torres, Màrius (1947). * *Poesies*. 1a. ed. Coyoacán: Quaderns de l'Exili. 122 p.

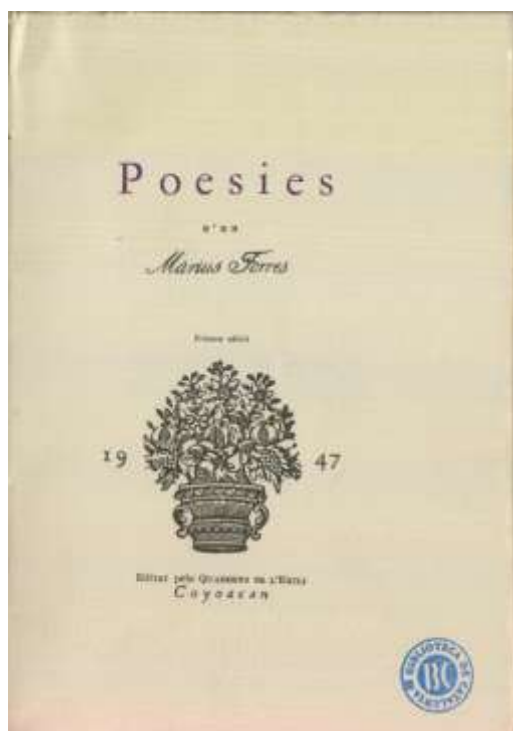
En els preliminars: Justificació del tiratge: D'aquesta primera edició de les «Poesies» d'en Màrius Torres s'han tirat exclusivament setanta-dos exemplars, numerats de 1 a 72, en paper de lli de fabricació catalana, amb les armes de la ciutat de Barcelona i la paraula «Guarro» a la filigrana, enviat expressament per a aquesta edició; i setanta exemplars sense numerar en paper mexicà Malinche. En el colofó: El 29 de desembre de 1947, cinquè aniversari de la mort d'en Màrius Torres, s'ha acabat d'estampar la primera edició de les seves «Poesies». Els Quaderns de l'Exili li han destinat un donatiu pòstum d'en Francesc Cambó que haurà exercit un cop més el seu mecenatge.

En la contraportada: Distribuït per «Biblioteca Catalana».

⁴²⁶ Joan Sales, Lluís Ferran de Pol i Alexandre Galí tornen el 1948 al país.

Torres, Màrius (1947). *Poesies*. 1a ed.
Coyoacán: Quaderns de l'Exili. 122 p.

Torres, Màrius (1947). *Poesies*. 1a ed.
Coyoacán: Quaderns de l'Exili. 122 p.

(Portada)

Revista Norte

[1943-1965]

Revista Norte	
Fundadors, directius i editors	Alfonso Camín
Adreces conegudes	República del Salvador, 14. México, D.F.
Impremtes	Tipográficos Modelo, S.A. Comonfort, 44. México, D.F. La Impresora Azteca, S. de R. L. Calzada Obrero Mundial. 727-A. México D.F. i amb altres adreces: Calle de los Almacenes, Nos. 19 y 21. México D.F. i Miraflores 81. Col. Industrial. México D.F.
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	9
Matèries editades	Poesia
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	Editorial Norte

Tal com havíem comentat quan descrivíem l'Editorial Norte del poeta asturià Alfonso Camín (Roces, 1890 - Porceyo, 1982), aquella aventura editorial arribava des de

1938⁴²⁷ fins el 1943 i la Revista Norte en seria la seva continuació, amb les mateixes característiques de contingut —és a dir, en essència per tal de difondre l'obra de Camín. Només cal descobrir que la col·lecció porta per nom: *Obras completas de Alfonso Camín*.⁴²⁸

Les obres de Camín apareixen editades a Mèxic sota el segell d'Editorial Norte des de 1938 fins 1943 i des de 1944 fins a 1967 sota Revista Norte. La revista va ser fundada a Madrid l'any 1929 i després de la Guerra va seguir publicant-se a Mèxic, potser no cal dir-ho, Camín va ser-ne el director.⁴²⁹

Les obres de la Revista Norte són semblants en la presentació a les de l'Editorial Norte si acceptem que els dissenys sobretot de les cobertes esdevenen un procés lineal de modernització continua. En són un exemple les cobertes en les obres literàries, amb una imitació de fusta i una sobrecoberta acolorida, com ara a *Son de gaita y otras canciones* (Camín, 1946).

⁴²⁷ Any de l'arribada de Camín a Mèxic.

⁴²⁸ Només en una obra (de les nous que hem identificat en els anys 1940 i 50) no apareixia Camín en l'autoria: Altamira y Crevea (1949).

⁴²⁹ «Camín en México mantuvo la revista *Norte* hasta el año 1967, año en que regresa a España. El último número de la revista *Norte* bajo la dirección de Camín fue el número 217, correspondiente al año 1967 y a los meses Abril-Mayo.» (Asociación Literaria Alfonso Comín, 2012).

1944

Camín, Alfonso (1944). * *El adelantado de la Florida, Pedro Menéndez de Avilés*. México: Revista Norte. 343 p., 1 mapa. Talleres Tipográficos Modelo, S.A. Comonfort, 44. México, D.F. \$ 12.00

1945

Camín, Alfonso (1945). * *Carey y nuevos poemas*. Ilustraciones de Fernando Tarazona. México, D.F.: Revista «Norte». 211 p. (Obras completas de Alfonso Camín). Talleres Tipográficos Modelo, S.A. Comonfort, 44. México, D.F.

Camín, Alfonso (1945). * *Juan de la Cosa*. México: Revista Norte. 222 p. Talleres Tipográficos Modelo, S.A. Comonfort, 44. México, D.F. \$ 20.00.

1946

Camín, Alfonso (1946). * *Son de gaita y otras canciones*. México: Revista Norte. 318 p. Talleres Tipográficos Modelo, S.A. Comonfort, 44. México, D.F.

1949

Altamira y Crevea, Rafael (1949). * *Tierras y hombres de Asturias*. México: Revista Norte. 284 p. La Impresora Azteca, S. de R. L. Miraflores 81. Col. Industrial. México D.F.

1950

Camín, Alfonso (1950). * *España y sus hombres*. México: Revista Norte. 864 p. La Impresora Azteca, S. de R. L. Calz. Obrero Mundial. 727-A. México D.F.

1952

Camín, Alfonso (1952). * *Entre manzanos: (niñez por duros caminos)*. México: Revista «Norte». 332 p. La Impresora Azteca, S. de R. L. Obrero Mundial. 727-A. México D.F.

1954

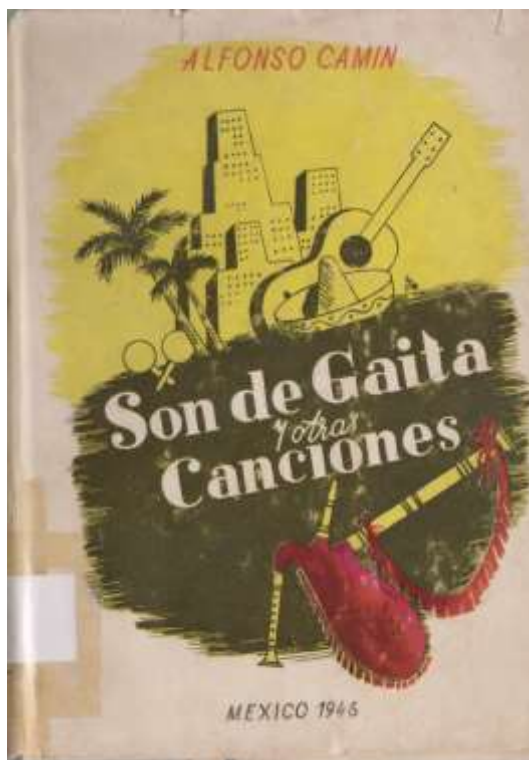
Camín, Alfonso (1954). * *Fantoches*. México: Revista «Norte». 156 p. Imprenta M. León Sánchez, S. C. L. M. R. del Toro de Lazarín, 7. México, D.F.

1955

Amieva, Celso; Camín, Alfonso (1955). *Los poemas de Llanes*. México: Revista Norte.

Camín, Alfonso (1944). *El adelantado de la Florida, Pedro Menéndez de Avilés*. México: Revista Norte. 343 p., 1 mapa.

Camín, Alfonso (1946). *Son de gaita y otras canciones*. México: Revista Norte. 318 p.

[1940-1942]

Tierra Nueva	
Fundadors, directius i editors	Jorge González Durán, Alí Chumacero, José Luis Martínez, Leopoldo Zea
Adreces conegudes	---
Impremtes	Imprenta Universitaria
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	9
Matèries editades	Poesia
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Tierra nueva: revista de letras universitarias</i> Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM)

Sota el segell de *Tierra Nueva*, es van publicar a principi dels anys 1940 a Mèxic alguns llibres de poesia de cuidada tipografia i exquisida presentació en els quals hi participen poetes espanyols refugiats com ara José Moreno Villa, *Puerta severa* (1941), *La noche del verbo* (1942), i Francisco Giner de los Ríos, *Pasión primera, y otros poemas* (1941), *Los laureles de Oaxaca: notas y poemas de un viaje* (1948); aquests llibrets eren suplementes de *Tierra Nueva: revista de letras universitarias*.

A pesar d'aquesta presència d'autors i col·laboradors espanyols, l'editorial era completament mexicana, creada pels poetes Jorge González Durán, Alí Chumacero i José Luis Martínez, i el filòsof Leopoldo Zea, i gràcies al patrocini de la UNAM. D'aquesta revista surt l'anomenada *generación de Tierra Nueva*. No entrarà doncs en la nostra recerca.

10 L'autoedició

Algunes de les obres dels exiliats consultades durant el procés de documentació del treball no aportaven cap informació de qui n'havia estat l'editor. També passava el mateix amb els registres bibliogràfics consultats en catàlegs en línia d'obres de les quals no en podíem consultar l'original, no hi havia identificació editorial. Aquests llibres només solien incloure el nom d'una impremta o el d'una editorial que, sense ser-ne la responsable, n'havia assumit el treball d'edició: maquetat, impressió i enquadernació. Estem convençuts que no podrem reconstruir completament la història del procés editorial de molts d'aquests llibres.

10.1 Una llista difícil de completar

Voldríem aplegar aquí una colla d'obres de refugiats, que hem considerat com d'autoedició, o d'autor-editor, no sense certes inseguretats. Hi poden haver mancances o incorreccions sobretot per part nostra, però també potser i sempre en menor mesura els errors poden procedir de les catalogacions de les eines d'identificació que hem usat.

El treball col·laboratiu posterior ha de resoldre molts d'aquests errors i, sobretot, ajudar a completar una llista que metodològicament sempre creiem serà incompleta.

10.2 Memòries, poemaris i llibres tècnics

La tipologia temàtica d'aquestes obres autoeditades és força diversa. Algunes eren originals (manuscrits o mecanoscrits) que els exiliats havien anat redactant en moments greus, de supervivència o, fins i tot, d'*impasse* o de tedi en situacions molt concretes: fronts de guerra, camps de concentració, països com a llocs de pas o d'arribada durant l'exili.

Hi ha obres que més endavant van tenir cabuda en el mercat editorial per la seva qualitat, com ara les de filologia clàssica d'Agustín Muñoz Mateos (Malpartida de Plasencia, 1908-1997), reeditades en un nombre realment elevat de vegades;⁴³⁰ o bé que es recuperaran més tard, amb l'ànim de rescatar de l'oblit obres amb interès literari, com per exemple les de José Herrera Petere (Guadalajara, 1905 - Ginebra, Suïssa, 1977); o d'altres que, tot simplement, cauen en el més absolut dels oblitats fins que un familiar,

⁴³⁰ El professor Muñoz Mateos endegaria ell mateix una editorial l'any 1957, Esfinge.

un convilatà o un estudiós de l'exili les recupera en ocasions, més pel valor testimonial que per la qualitat literària, editorial o de contingut. També n'hi haurà, suposem que per falta de traça nostra, les que malauradament ni aquest treball recupera.

No incloem tots els autors espanyols en terra mexicana, amb el mateix criteri que hem usat per definir els editors exiliats. Així, alguns de prolífics com Florisel (pseud. de Ricardo de Alcázar), «viejo inmigrante de origen asturiano, imperialista a ultranza, fundador de varias revistas y periódicos durante la primera mitad del siglo XX» (*El exilio español en México: 1939-1982*, 1982), no han estat incorporats en aquesta llista pel fet de no ser exiliats polítics.

Fins ara, hem localitzat més d'un centenar d'edicions de llibres, evidentment en poden ser més, de fulletons que no n'hem inclòs, ni els hem arribat a comptabilitzar de nombrosos, són encara més nombrosos; a la biblioteca de l'Ateneo Español de México no més aquests ocupen una sala sencera.

Un dels primers a editar és el diplomàtic republicà espanyol destinat primer a Mèxic i exiliat després, José Lión Depetre (Valladolid, 1893 - Alcalá de Henares, 1976) la vida del qual pot il·lustrar, en part, aquest principi de l'exili complex, de fracassos i renúncies, i la necessitat de trobar en l'escriptura un refugi que la realitat nega (Mateos, 2012; Cuesta Bustillo, 2009).⁴³¹

No són poques les obres d'aquests autors-editors que en els primers anys d'exili rememoren, i en alguns casos miren de justificar, la seva participació militar durant les campanyes de la Guerra Civil. Són el casos de Jesús Pérez Salas (sense dades), cap de la Columna Macià-Companys, de la 30 Divisió i, finalment, del XXIV Cos de l'Exèrcit; Julián Henríquez Caubín (Aruca, Gran Canaria, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1979), cap d'Estat Major de la 35 Divisió a la batalla de l'Ebre; o bé del capità Alberto Bayo (Camagüey, Cuba, 1892 - L'Havana, 1967), comandant del desembarcament fracassat a Mallorca de l'estiu del 1936 que va partir de Barcelona.

⁴³¹ «La Guerra Civil le afectará enormemente tanto a él como a su familia: uno de sus hermanos, que vivía en La Coruña resultaría expulsado de su trabajo y obligado a huir, lo mismo que le sucedió a su otro hermano –Juan–, agente consular de Francia en Valladolid mientras que un sobrino, catedrático en la Universidad de Granada, sería fusilado junto a García Lorca. Tras reafirmar su fidelidad hacia la República, continuó en la embajada, colaborando activamente con el embajador Félix Gordón Ordás; su labor resultó fundamental en las operaciones de compra de armamento y de municiones a través de segundos países.», serà expulsat del cos diplomàtic pel règim de Franco el 1940, però més endavant: «El 7 de mayo de 1953, solicitó su expatriación ante la representación oficiosa en México del gobierno franquista detenida por Justo Bermejo, pidiendo a la vez su readmisión pública y oficial en la carrera diplomática el 26 de diciembre de 1953. Al volver a España, publicó *La tragedia de Méjico* (Madrid: Estades, 1954), una peculiar, controvertida y ácida descripción del México que acogió a la diáspora republicana y que provocaría una gran repulsa en el país americano y entre los círculos de exiliados aunque resultara muy elogiado por Lázaro Cárdenas.» La petició de Lión Depetre va quedar en suspens fins l'any 1974. (Mateos, 2012; Cuesta Bustillo, 2009). Ja hem comentat que *La tragedia de Méjico* conté passatges d'un autèntic menyspreu del blanc sobre l'indi i el mestís.

Hi sovintegen els poemaris, i sobretot a partir de 1945, quan se sap que el retorn no és possible, obres entre la creació i el record, com ara les de Max Aub (París, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1972), i també en català, com ara Josep Carner, ja consagrat i per tant patrocinada no exactament autoeditada. També comencen a publicar els que van arribar nens o adolescents a Mèxic acompanyant la família: Ramon Xirau (Barcelona, 1924), fill de Joaquim Xirau; Manuel Duran Gili (Barcelona, 1925); Nuria Parés (pseud. de Nuria Balcells de los Reyes) (Barcelona, 1925 - Ciutat de Mèxic, 2010).

No podem deixar de mencionar *l'incontournable* poeta asturià Alfonso Camín (Gijón, 1890-1982), que any rere any no publicava un nou títol, sinó dos!, en autoedició.

També llibres tècnics i científics, com els mencionats de filologia clàssica de tant d'èxit d'Agustín Muñoz Mateos, però també i sobretot de medicina i dret. Obres polítiques pel redreçament nacional... tot esperant un retorn imminent, abans de 1945, més tard menys esperançades. I algunes obres, val a dir que poques, sobre Mèxic, el descobriment d'una terra, d'una gent i de les seves cultures múltiples.

Són freqüents les edicions fetes a La Imprenta Azteca, Gráficas Panamericana, i els Talleres Tipográficos Modelo. Es trobaran a faltar potser les edicions que hem inclòs a Avel·lí Artís i Balaguer, Bartomeu Costa-Amic; aquestes obres, com apareixen clarament incloses sota aquests senyals tipogràfics, les hem incorporades, potser injustament sota aquests impressors editors i no els hem considerat autoedició.

10.3 Anàlisi de resultats

Es fa difícil assegurar que el recompte que aquí proposem sigui gaire cert, nosaltres hem arribat a comptar 94 obres autoeditades, més de 110 si arribem fins a principis de 1960. Estem segurs que aquest nombre ha de ser forçosament més gran, de les dificultats metodològiques de recuperar tota aquesta obra ja n'hem parlat i no cal insistir-hi ara.

Quant a la producció sabem poca cosa de les converses amb Bartomeu Costa-Amic Leonardo, fill gran de l'editor exiliat de mateix nom (Costa-Amic Leonardo, 2016). Sabem que sovint els refugiats s'adreçaven a la impremta del pare amb els manuscrits o mecanoscrits sota el braç i que, en el mateix taulell de la impremta, els atenia i els feia un preu força raonable i, sobretot i molt important, la feina es feia en les mateixes condicions de qualitat i correcció.

Les qualitats de la impressió mexicana de principis dels 40 no eren en els mateixos nivells als quals estaven acostumats els exiliats espanyols (Agustí; Corominas, en preparació; Costa-Amic Leonardo, 2015; Anaya Rosique, 2015); de vegades, però, l'autor duia l'obra a una editorial amb premses, hem vist el cas aquí de Costa-Amic, l'editorial catòlica mexicana Jus o Muñoz, amb la confiança d'un treball més polític.

Sovint però ens trobem amb edicions molt més senzilles, sense cap mena de virtuosisme tipogràfic, amb una voluntat pura de comunicar i amb uns pressupostos d'edició que imaginem i se'ns defineixen com a escassos (Costa-Amic Leonardo, 2015; Anaya Rosique, 2015).

Autors-Editors

[1936-20...]

Autors-Editors	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	---
Impremtes	Costa-Propaganda Impresa Gráfica Juan Pablos Gráfica Panamericana (5) Gráficos Guanajuato Imprenta Ángel Chaperó La Imprenta Azteca (8) Imprenta El Tecolote Imprenta Grafos (2) Imprenta Juan Pablos Imprenta Manuel León Sánchez Imprenta Unda y García Impresiones Modernas (2) Impreso por E. Limón Impresora Guitian Industrial Gráfica Offset Altamira Talleres Claridad de los Hnos. Ramírez Talleres de la Editorial Muñoz Talleres Gráficos de la Editorial Helio-México Talleres Gráficos de Librería.

	<p>Talleres Gráficos Victoria</p> <p>Talleres I. L. S. A</p> <p>Talleres Linotipográficos Numancia</p> <p>Talleres Tipográficos Modelo, s. a. (2 com a S.A. i 1 com cooperativa)</p> <p>Talleres de la Editorial Jus, S.A</p> <p>Unión Gráfica, S. A.</p> <p>Villegas</p>
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	94 (més de 110 si arribem fins els anys 60)
Matèries editades	Novel·la, poesia, memòries, història, Guerra Civil Espanyola, biografies, dret, política...
Llengües de publicació	Espanyol i català
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

1936

Suárez, Braulio (1936). *Por España*. México, D.F.: [s.n.].

1937

Lión Depetre, José (1937). *Rebeldías*. México: [s.n.].

1938

Lión Depetre, José (1938). *Chispazos y cicatrices*. México: [s.n.].

1939

Camín, Alfonso (1939). *Romancero de la guerra*. México: [s.n.].

1940

Mateos, Agustín (1940). * *Gramática latina*. México: El autor. 322 p. En el colofó: Se acabó de imprimir este libro el día 15 de julio de 1940. Industrial Gráfica, S.A. Balderas, 130, México, D.F.

1941

Fandiño, Ricardo (1941). *La tuberculosis en la infancia: sus causas y su tratamiento*. México: [s.n.].

1942

Gomis Soler, José; Muñoz, Luis (1942). *Elementos de derecho civil mexicano*. México: [s.n.].

Morón, Gabriel (1942). *Política de ayer y política de mañana: los socialistas ante el problema español*. México: [Talleres linotipográficos «Numancia»].

Rex, Domingo (1942). * *Galerías de España: charlas ante el micrófono*. 1ª ed. México, D.F.: [s.n.]. 205 p. Imprenta Grafos. [1a edició, la 2a la publicarà a la seva pròpia editorial: Ediciones Rex].

Sánchez Gallego, Laureano (1942). *Juguetes y recuerdos*. México: [s.n.].

Vallés, Jorge (Jordi Vallès i Ventura) (1942). * *Un médico en una guerra*. México, D.F.: [s.n.]. 186 p. En els preliminars: Costa-Propaganda Impresa, López, 76-5, México, D.F.

1943

Camín, Alfonso (1943). *De Estrabón al rey Pelayo: contribución de Asturias a la formación de la nacionalidad española*. México: Tall. Tip. Modelo.

Camín, Alfonso (1943). *Tonadas en la neblina*. México: [Imprenta «El Tecolote»].

Carner, José (1943). * *Misterio de Quanaxhuata*. México: [edición patrocinada por el Instituto Panamericano de Bibliografía y Documentación]. A. Artís, impresor, S. de R. L. [L'hem inclosa també en les obres publicades per A. Artís, Imp.].

García Maroto, Gabriel; Herrera Petere, José; Villaurrutia, Xavier (1943). *El arte de José García Narezo en 1943*. México: El autor.

Garretto, Giuseppe (1943). * *Serpa Pinto: pueblos en la tormenta*. Versión castellana de Félix Samper y Cabello. México, D.F.: Distribuidores: Ediciones Quetzal. S.A. 411 p. [Sembla fora de les Ediciones Quetzal, per això diu Distribuidores en la portada.]

Sánchez Gallego, Laureano (1943). * *El profesor dijo...* México, D.F.: El autor. 238 p.

1944

Álvarez Díaz, Eugenio (1944). *Problemas de aritmética y álgebra sobre temas de la mitología*. México, D.F.: Gráfica Panamericana.

Aub, Max (1944). *Diario de Djelfa*. México: Unión Distribuidora de Ediciones, S. de R. L.

Bayo, Alberto. (1944). *Mi desembarco en Mallorca*. Guadalajara (México): [s.n.].

Benavides, Manuel D. (1944). *La escuadra la mandan los cabos...* México: [s.n.].

Caballero Fernández, Justo (1944). *Cierzo: el fin de la monarquía española*, [México]: [Offset Altamira].

Carrancá y Trujillo, Raúl (1944). *Las causas que excluyen la incriminación, derecho mexicano y extranjero*. México: [Impreso por E. Limón].

Guilarte, Cecilia G. de (1944). *Nació en España: novela, o lo que el lector prefiera*. México: [s.n.].

Henríquez Caubín, Julián (1944). * *La batalla del Ebro: maniobra de una división*. México, D.F.: Imprenta Unda y García. 457 p.

Lluhí Vallescà, Joan (1944). * *Lluís Companys Jover, president de la Generalitat de Catalunya: parlament pronunciat en ocasió del tercer aniversari de la seva mort heroica*. México: [s.n.]. 85 p. [Impr. Grafos]

Masip, Paulino (1944). * *El diario de Hamlet García: novela*. México: [Imprenta Manuel León Sánchez]. 345 p.

Nelken, Margarita (1944). *Primer frente*. México: [Ángel Chaperó].

1945

Camín, Alfonso (1945). *La mariscal; o, El verdadero Bobes: novela histórica*. México: [Talleres Tipográficos Modelo, s. a.].

Pascual Leone, Álvaro (1945). *Pedro Osuna: cronicón de la ilustre villa de Alcalá de San Martín*. México: [s.n.].

Unión Militar Republicana Antifascista. (1945). *Estatutos de la Unión Militar Republicana Antifascista, U. M. R. A.* México: [s.n.]. (Imp. B. Costa-Amic).

1946

Duran Gili, Manuel (1946). *Puente*. México: [s.n.].

Pedraja y Fernández de Castro, Daniel de la (1946). * *España y Roma: la religión y el hombre...* México: [s.n.]. 167 p.

Pedraja y Fernández de Castro, Daniel de la (1946). * *España y Roma: la tragedia histórica del catolicismo*. México: [s.n.]. 307 p.

Rodríguez Avecilla, Ceferino (1946). *El teatro, 1943-1945: opiniones*. México: [Tall. Claridad de los Hnos. Ramírez].

Vallés, Jorge (Jordi Vallès i Ventura) (1946). *Suite poètica: la poesia d'Agustí Bartra*. Mèxic, D.F.: L'autor. 123 p.

1947

Camín, Alfonso (1947). *Los poemas de México: antología*. México, D.F.: [s.n.].

García Carrillo, León (1947). *Rosa en la hiedra*. México: [Villegas].

Pérez Salas, Jesús (1947). *Guerra en España (1936 a 1939): bosquejo del problema militar español: de las causas de la guerra y del desarrollo de la misma*. México, D.F.: [s.n.].

Rejano, Juan (1947). *Víspera heroica: canto a las guerrillas de España*. México: Gráfica Panamericana.

1948

Camín, Alfonso (1948). *Castillos y leones*. México: [«La Impr. Azteca»].

Camín, Alfonso (1948). *Últimos cantos de la guerra*. México, D.F.: [s.n.].

Camín, Alfonso; Altamira, Rafael. (1948). *El retorno a la tierra: nuevos poemas asturianos*. México: [s.n.].

Gordon Carmona, Sigfredo (1948). *Luz y sombra*. México, D.F.: El autor.

Ramírez Gómez, Ramón (1948). *El problema de la habitación: aspectos sociales, legales y económicos...* México, D.F.: [s.n.].

1949

Aub, Max (1949). *Sala de espera*. [México]: [Impreso en «Gráficos Guanajuato»].

Camín, Alfonso (1949). *Alabastros y nuevos poemas*. México: [«La Impr. Azteca»].

Camín, Alfonso (1949). *Canciones y pequeños poemas*. México: [«Talleres Cooperativa Modelo»].

Gil de Terradillos, Jaime F. (1949). *Los senderos fantásticos*. México, D.F.: [s.n.].

Márquez, Manuel. (1949). *Manual de oftalmología clínica y teórica*. México: Grafos. 276 p.

1950

Bayo, Alberto (1950). *Tempestad en el Caribe*. México, D.F.: [s.n.].

Bernárdez Gómez, Basilio (1950). *Rosalía de Castro y su obra poética*. México, D.F.: [s.n.].

Camín, Alfonso (1950). *Apolo y las rosas*. México: [«La Impr. Azteca»].

Chopitea, María José de (1950). *Lazos de infancia*. México: [s.n.].

Díaz-Marta, Manuel (1950). *Integrador mecánico de la ecuación*. México, D.F.: El autor.

Fe Álvarez, Francisco (1950). *Danza para un niño difunto*. México, D.F.: [s.n.].

1951

Cassou, Jean; Guillén, Jorge (1951). *Variaciones sobre temas de Jean Cassou*. [México]: [Gráfica Panamericana].

Parés, Nuria (1951). *Romances de la voz sola*. México: Gráfica Panamericana.

Xirau, Ramon (1951). * 10 poemas. México: El autor. 24 p.

1952

- Camín, Alfonso (1952). *Carbones y otros retratos*. México: [La Impr. Azteca].
- Colón Manrique, Julio; Colón Gómez, Julio. (1952). *Arte de traducir el inglés*. México, D.F.: [s.n.].
- Esplá, Carlos (1952). * *Zarabanda franquista*. Prólogo de Indalecio Prieto. México: Distribución: Centro Republicano Español. 267 p. Talleres de Impresiones Modernas, S.A.
- Estrada, Manuel. (1952). *Democracia sin partidos*. México, D.F.: [s.n.].
- Gordón Ordás, Félix. (1952). *Economía y finanzas de España: 1939-51: al borde del desastre*. México, D.F.: Impresora Guitian.
- Muñoz, Máximo (1952). * *Dos conductas: Indalecio Prieto y yo*. México: El autor. 233 p.
- Muñoz, Máximo. (1952). *Tragedia y derroteros de España: este libro es un estudio político y un programa para la liberación y reconstrucción de España*. México: Tall. I. L. S. A.
- Rial, J. A.; Busquets, L. M. (1952). *Canto a México*. México, D.F.: El autor.

1953

- Cardona Peña, Alfredo; Gascón, Elvira (1953). *Recreo sobre las barbas*. México: [Talls. de la Edit. Jus, S.A.].
- Conde, Matías (1953). *Me lo dijo el viento: comedia dramática en tres actos y un mensaje*. México, D.F.: [s.n.].
- Garfias, Pedro; Rivas Sáinz, Arturo (1953). *Río de aguas amargas*. Guadalajara (México): [s.n.]
- Guillén, Jorge (1953). *El encanto de las sirenas: poema*. México: [Gráfica Panamericana].

1954

- Albornoz, Álvaro de (1954). *Semblanzas españolas*. México, D.F.: [s.n.].
- Arauz, Álvaro (1954). *Tirso y don Juan*. México: Tall. Gráf de la Editorial Helio-México.
- Camín, Alfonso (1954). *Los buitres: cantos de combate*. México, D.F.: [s.n.].
- Camín, Alfonso (1954). *La copa y la sed*. México, D.F.: [s.n.].
- Camín, Alfonso (1954). *La danza prima y nuevos poemas*. México: [«La Impr. Azteca»].
- Camín, Alfonso (1954). *Fantoches*. México, D.F.: [s.n.].
- Gil de Cocho, Felisa (1954). *¿Qué habéis hecho de España?* México, D.F.: [s.n.].

Herce, Félix (1954). *Comprimidos humorísticos*. México: Impresiones Modernas.

Hernández Barroso, Mateo (1954). *El oso y el madroño*. México, D.F.: [s.n.].

Miquel, Ángel (1954). *33 poemas*. México, D.F.: [s.n.].

1955

Camín, Alfonso (1955). *Cien sonetos y cien más*. México: [«La Impr. Azteca»].

Camín, Alfonso (1955). *Los poemas de Madrid a Rosario*. Edición corregida y aumentada. México: La Impresora Azteca.

Cervantes Saavedra, Miguel de (1955). *Cerco de Numancia*. México: [s.n.].

Díaz-Marta y Pinilla, Manuel (1955). *Playas y dunas en las costas de Veracruz: obras de protección*. México: [s.n.].

García Narezo, Gabriel (1955). *Aurora encadenada: poemas españoles de ira y esperanza*. México: Talleres Gráficos de Librería.

Helguera, Ignacio (1955). * *Las mancuernillas: novela*. México: Edición del autor. 249 p. En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 20 de diciembre de 1955, en los talleres de la Editorial Muñoz, S.A. Privada del Dr. Márquez, 81, México, D.F. Se tiraron 2.000 ejemplares en papel Malinche y en su composición se utilizaron tipos Baskerville 10:12 Pts. Viñeta de la portada por León Helguera.

1956

Balbontín, José Antonio (1956). *Por el amor de España y de la idea: cien sonetos de combate contra Franco y sus huestes: se autoriza la difusión de estos versos, dentro y fuera de España*. México, D.F.: [s.n.].

Camín, Alfonso (1956). *Al son del agua*. México: [«La Impr. Azteca»].

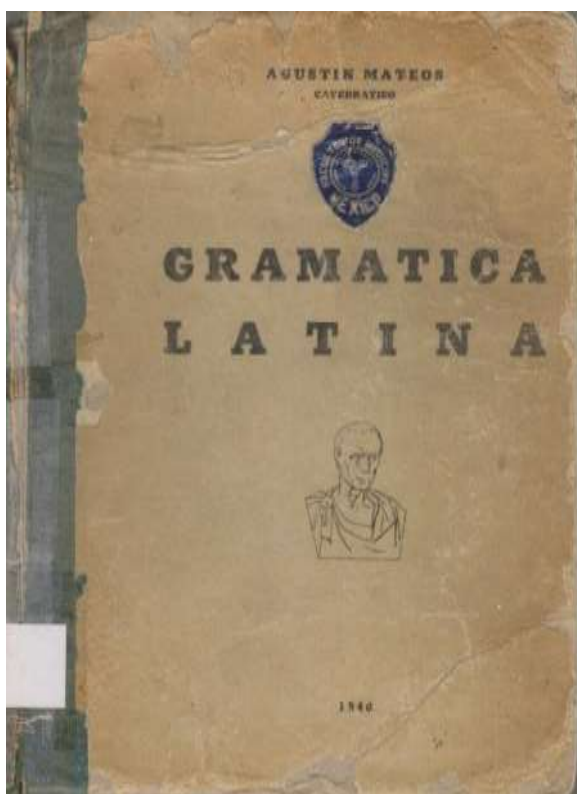
Camín, Alfonso (1956). *Estafermos*. México: [«La Impr. Azteca»].

Espiñeira del Olmo, Manuel (1956). *Un trapo rojo en la alambrada*. México: [Unión Gráfica, S. A.].

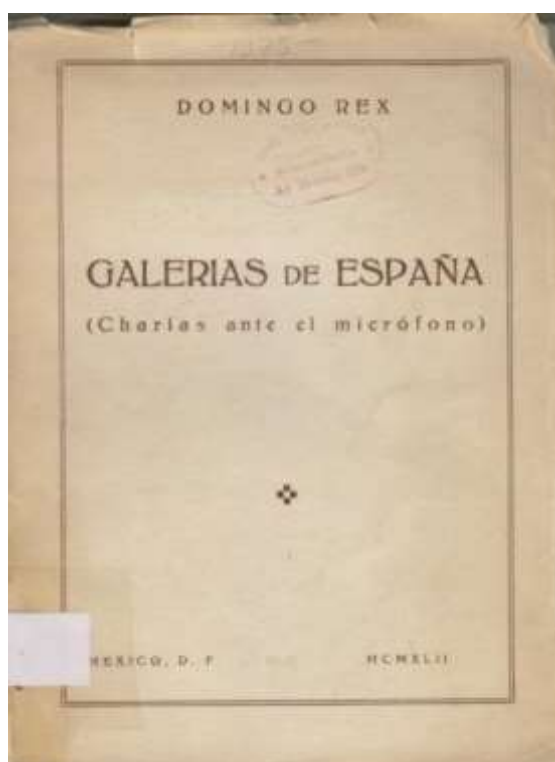
Francisco Giménez, Enrique de (1956). *Francisco Largo Caballero y la República futura*. México: [s.n.].

Homenaje al Dr. Augusto Pi Suñer: ofrecido por sus colaboradores, amigos y discípulos con motivo del cincuentenario de su exaltación al profesorado (1956). México: [s.n.].

Lunar, Félix (1956). *A cielo abierto: de Riotinto a Norteamérica*. México, D.F.: [s.n.].

Mateos, Agustín (1940). *Gramática latina*. México: El autor.

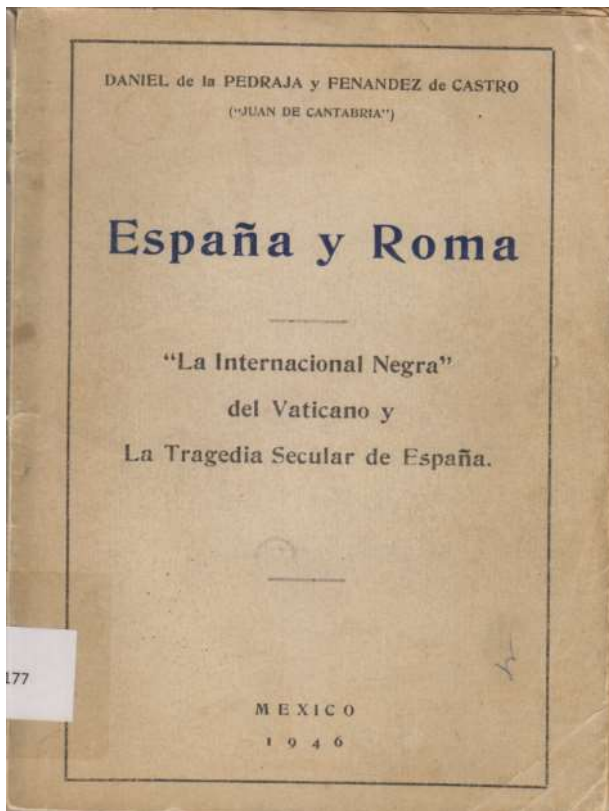
Rex, Domingo (1942). *Galerías de España: Charlas ante el micrófono*. 1ª ed. México, D.F.: [s.n.]

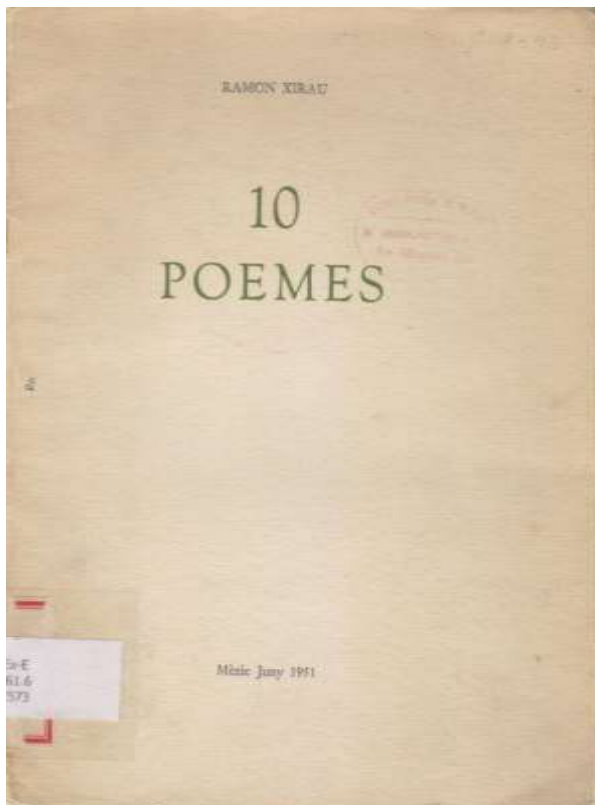
Henríquez Caubín, Julián (1944). *La batalla del Ebro: maniobra de una división*. México, D.F.: Imprenta Unda y García.

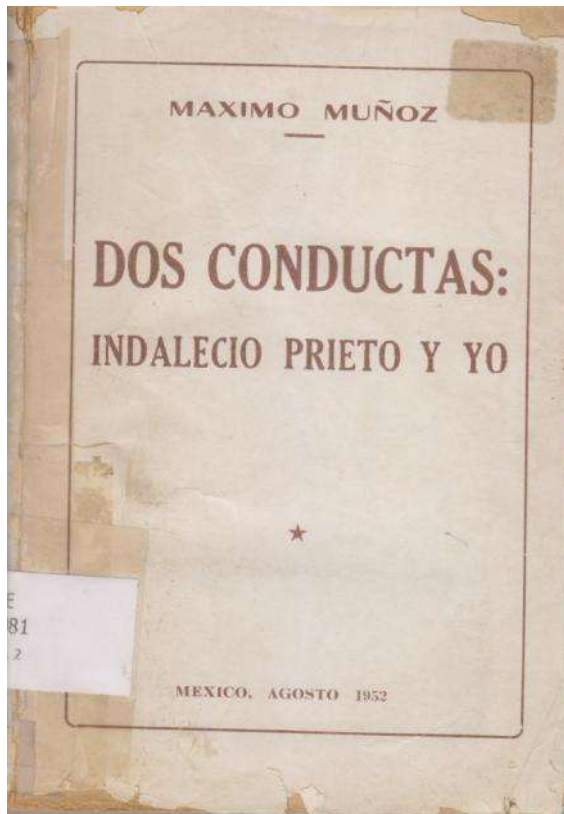
Masip, Paulino (1944). *El diario de Hamlet García: novela*. México: [Imprenta Manuel León Sánchez]. 345 p.

Pedraja y Fernández de Castro, Daniel de la (1946). *España y Roma: la religión y el hombre...* México: [s.n.].

Xirau, Ramon (1951). *10 poemes*. México: El autor.

Muñoz, Máximo (1952). *Dos conductas: Indalecio Prieto y yo*. México: El autor.

Helguera, Ignacio (1955). *Las mancuernillas: novela*. México: Edición del Autor. 249 p.

11 Falsos peus d'impremta

Com un cas excepcional, i a part en aquest estudi, aquest no en seria l'objectiu final, veurem també com sota segell mexicà fictici van ser impreses i editades obres a l'Espanya franquista. En l'interior s'aprofiten de la indústria editorial mexicana dels refugiats per fer passar per cosa de l'exili allò que es publica clandestinament a l'Estat.

El recurs és molt antic i prou conegut, podríem citar la història de la primera edició de les *Elegies de Bierville* de Carles Riba publicada a Barcelona el 1943 però amb peu d'impremta fals de Buenos Aires de l'any 1942 en una suposada impremta Daedalus, segons Vicenç Riera i Llorca i Albert Manent (*El exilio español de 1939, 1976-1978*).

D'altres països llatinoamericans van usar també la indústria editorial mexicana com a tapadora per tal de publicar obres prohibides i perseguides pels respectius règims totalitaris; recordem l'exemple de l'edició príncep xilena del *Canto general* de Pablo Neruda, l'edició diu ser feta l'any 1950 a la Imprenta Juárez de la Ciutat de Mèxic (Amorós, 2015).

Veurem aquí dos casos d'editorials mexicanes inexistents i que hem pogut detectar, els d'Ariadna i d'Ediciones Montjuich. La nostra recerca en aquest punt no ha estat feta a partir de la bibliografia prèvia, això és, l'estudi de la censura durant el Franquisme, sinó a l'inrevés, ha passat de la descoberta de l'editorial i l'objecte (els llibres) a les hipòtesis o les verificacions.

Per exemple, el cas de les Ediciones Montjuich ens va sorprendre no localitzar cap exemplar físic d'aquesta edicions en cap biblioteca mexicana i una presència abundant en biblioteques i mercat de segona mà a Espanya.

En el segon peu d'impremta fals, el d'Ariadna, la solució del cas i els detalls els coneixríem a partir de la informació que Josep Maria Murià i Romaní (Barcelona, 1907 - Guadalajara, Jalisco, 1999) va proporcionar a Teresa Fèrriz Roure (1998, p. 95) en la seva estada a Mèxic.

No sabem de moment si en un futur podrem identificar més falsos peus d'impremta mexicans fet durant el Franquisme a l'interior, podem assegurar que no ens sorprendria que fos el cas i que n'apareguessin alguns més.

Ariadna

[1971]

Ariadna	
Fundadors, directius i editors	Manuel Viusà i Camps
Adreces conegudes	Barcelona?
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	---
Matèries editades	Política
Llengües de publicació	Català
Empreses anteriors, continuadores o associades	<i>Ariel</i> (revista) (Barcelona i Perpinyà)

Peu d'impremta fals mexicà, de Guadalajara, Jalisco, sota el qual apareixerà editada una única obra: *Correspondència secreta Franco, Hitler, Mussolini*. Introducció i notes per Pere Vergós. (197?). Guadalajara, México: Ariadna.

Pel que sembla, Pere Vergós era en realitat Manuel Viusà i Camps (Barcelona, 1917 - París, 1998), un pintor, gravador i exiliat polític a París. Viusà lluità a la Guerra i va ser fet presoner el 1938; després de sortir del camp de concentració de Valladolid va estar fent activisme polític en la clandestinitat al Front Nacional de Catalunya (FNC) des de 1939 fins 1948, quan després d'una sèrie de detencions de la xarxa de militants va haver de marxar a l'exili primer a París, més tard a diversos punts de la geografia francesa i a Andorra.

L'edició del llibre sembla que va ser feta a Barcelona, a l'editorial Barcino; l'obra inclou fins i tot una sèrie, la *Col·lecció Conèixer*.

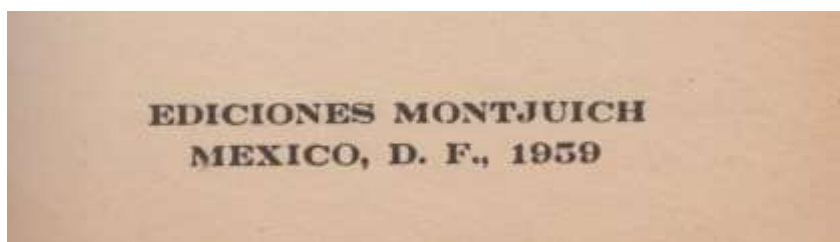
Sota segell fictici mexicà apareixen algunes obres impreses i editades a Catalunya, veurem més endavant el cas d'Ediciones Montjuich també; els detalls del cas d'Ariadna els coneixem a partir de la informació que Josep Maria Murià i Romaní (Barcelona, 1907 - Guadalajara, Jalisco, 1999) va proporcionar a Teresa Fèrriz Roure (1998, p. 95).

Per la seva condició de peu d'impremta fals i les dates de publicació, aquesta editorial queda fora de l'abast del nostre treball.

Correspondència secreta Franco, Hitler, Mussolini. Introducció i notes per Pere Vergós. (197?). Guadalajara, México: Ariadna. [i.e.: Barcelona: Barcino].

Ediciones Montjuich

[1959?-1965?]

Ediciones Montjuich	
Fundadors, directius i editors	---
Adreces conegudes	Barcelona?
Impremtes	---
Nombre de publicacions aproximades localitzades dintre del període (fins 1956)	2 (probablement només 1)
Matèries editades	Literatura, novel·la
Llengües de publicació	Espanyol
Empreses anteriors, continuadores o associades	---

Tot sembla indicar que les Ediciones Montjuich són un peu d'impremta mexicà fals, sota el qual apareixerà editada una única obra, la coneguda novel·la autobiogràfica d'Arturo Barea *La forja de un rebelde*.

Sota segell mexicà fictici apareixen algunes obres impreses i editades a Espanya, ja hem vist el cas d'Ariadna de Guadalajara, Jalisco. En aquell cas, els detalls els coneixem a partir de la informació que Josep Maria Murià i Romaní (Barcelona, 1907 - Guadalajara, Jalisco, 1999) va proporcionar a Teresa Ferriz Roure (1999), en aquest cas no n'hem pogut saber més fins a la data i ens agradaria poder-ho documentar.

Hem arribat a la conclusió que molt probablement es tracta d'una edició espanyola amb fals peu d'impremta mexicà. Com a argument a favor d'aquesta hipòtesi podem afirmar que és un llibre que es troba (juliol de 2015) en força biblioteques espanyoles (17 de la primera edició de 1959 i 4 de la segona edició de 1965) i cap exemplar en biblioteques mexicanes, tampoc en l'Ateneo Español de México; i en el mercat de segona mà espanyol comptabilitzem 18 exemplars (juliol de 2015) i cap en el mercat de

segona mà mexicà. Si hagués estat un llibre fet a Mèxic, fins i tot amb destinació a l'exportació cap al mercat interior espanyol, n'hi hauria quedat algun exemplar.

En els catàlegs de les biblioteques i llibreries apareix com si fossin dues edicions, una de 1959, la primera, i una de 1965, reimpressió de l'anterior. En realitat, hem pogut comprovar, amb els exemplars a les mans, que es tracta d'un error de catalogació: només una és la reimpressió de 1965 de la inexistent 1a edició de 1959. A més, és clar que per la seva condició de peu d'impremta fals, tampoc no podem estar segurs que siguin realment d'aquesta data de 1965.

I, pel nom fictici de l'editorial, Montjuich, potser podria ser una edició de Barcelona?, això últim quedaria en el terreny de les suposicions fins que no obtinguem una informació de font de crèdit.

L'obra no disposa de logotip, la coberta és molt atractiva de colors llampants i cridaners; el disseny interior, amb un paper de poca qualitat i un tipus de llibre força petit i una caixa molt ampla, recorda força les edicions espanyoles dels 60 i principis dels 70.

L'escriptor Arturo Barea (Badajoz, 1897 - Faringdon, Regne Unit 1957) és autor de l'obra autobiogràfica *La forja de un rebelde*, de fet una trilogia, composta per tres novel·les ambientades en tres èpoques i escenaris diferents: la primera, en el Madrid humil de principis de segle XX; la segona, la Guerra d'Àfrica; i, per últim, el Madrid assetjat durant la Guerra Civil.

Arturo Barea de posicions polítiques socialistes, era afiliat a la UGT, durant la Guerra Civil i al front de Madrid va participar en el servei de censura militar dels corresponsals estrangers i com a locutor de programes de ràdio favorables a la República.

Acabada la Guerra Civil s'exilia a la Gran Bretanya, des d'on sota el pseudònim de Juan de Castilla continua realitzant emissions radiofòniques contra el règim del general Franco. Barea es va convertir en un enemic del règim, la publicació de *La forja de un rebelde*, sobretot la segona novel·la que la conforma, *La ruta*, on descriu la seva experiència com a sergent d'Enginyers a la Guerra d'Àfrica és una denúncia en tota regla de la maldat intrínseca de l'ocupació espanyola del Rif i, en particular, de l'actuació ignominiosa dels comandants espanyols: corruptes personalment i manera estructural, en ocasions covards, sovint *putchistes*... de ben segur que els militars africanistes espanyols, al voltant de la figura de Franco, no podien tolerar una narració dels fets de la Guerra d'Àfrica com la de Barea.

Per la seva condició de fals peu d'impremta i per les dates de publicació, aquesta editorial queda fora de l'abast del nostre treball.

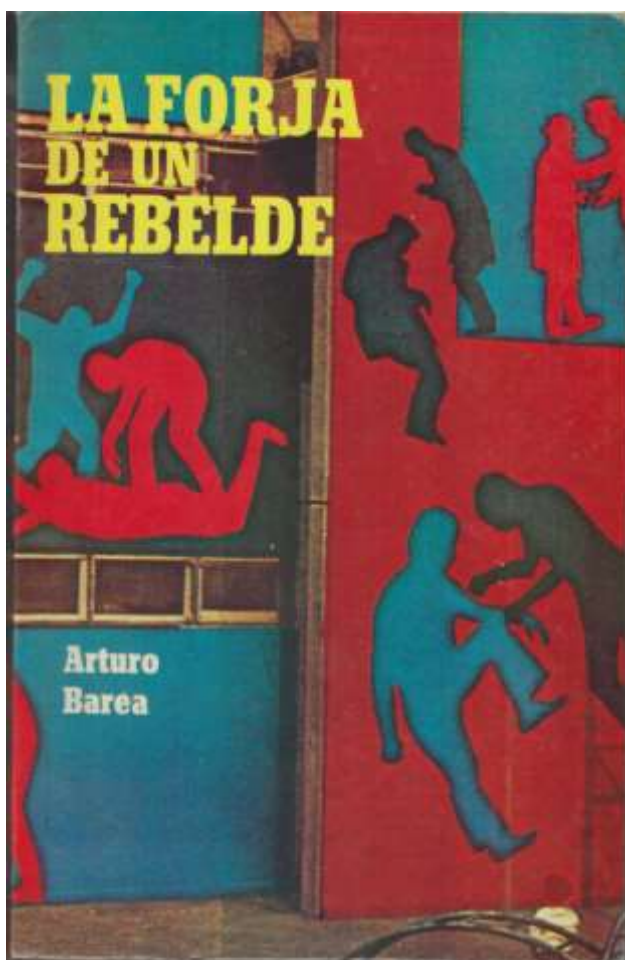
1959

Barea, Arturo (1959). *La forja de un rebelde*. México D.F.: Montjuich. 805 p. Reimp. (1965).⁴³²

1965

Barea, Arturo (1965). * *La forja de un rebelde*. 2^a ed. México, D.F.: Montjuich. 805 p.

⁴³² Tal com comentàvem en la descripció de les Ediciones Montjuich, en els catàlegs de les biblioteques i llibreries apareix com si fossin dues edicions, una de 1959, la primera, i una de 1965, reimpressió de l'anterior. En realitat, hem pogut comprovar que es tracta d'un error de catalogació, només una és la reimpressió de 1965 de la inexistent 1a edició de 1959. A més, és clar que per la seva condició de peu d'impremta fals, tampoc no podem estar segurs que siguin realment d'aquesta data de 1965.

Barea, Arturo (1965). * *La forja de un rebelde*. 2ª ed. México, D.F.: Montjuich. 805 p.

[Coberta i colofó]

Esta segunda edición de "la Forja de un Rebelde" se terminó de imprimir en la Imprenta Rabual, calle Donizetti número 63, México, D. F., el día 14 de diciembre de 1965.

12 La producció editorial d'algunes de les empreses més significatives de l'exili

Una de les preguntes que ens plantejàvem al principi d'aquesta recerca era la de saber en quina mesura podríem detectar l'evolució de l'exili, dels exiliats en el seu conjunt, a partir de les seves activitats editorials. La proposta passava, en part, per confirmar o desmentir un procés d'arrelament en el país d'acollida. La idea havia sorgit a partir de les lectures inicials acadèmiques i *memorialístiques*, reforçada després per les converses mantingudes al llarg d'aquests anys amb una colla de persones lligades amb aquest exili.

Mirem de formular-ho més adequadament: en els primers anys d'exili, quan el refugiat arriba a Mèxic ve ple de records recents sovint molt dolorosos, acumula retrets per a qui va provocar la catàstrofe (Franco i els seus aliats) però també en té per a aquells que van ser els companys en la derrota (la quantitat de reprotxes entre faccions republicanes en els primers anys d'exili fa feredat encara avui). Per altra banda, el refugiat podia tenir una visió més o menys realista de la seva situació personal i en tant que grup, podia estar més o menys polititzat i convençut de la possibilitat d'un redreçament nacional a Espanya i internacionalment però molts eren els que creien que el seu destí era temporal, que s'havia de tenir la maleta preparada per al retorn, que l'exili era transitori; només calia esperar que les potències vencedores de la Segona Guerra Mundial fessin caure també el general Franco, l'aliat d'Adolf Hitler i Benito Mussolini.

12.1 Les primeres hipòtesis

Amb aquesta idea de transitorietat o d'interinitat, els interessos dels refugiats passaven per les qüestions i les temàtiques espanyoles?, per interessar-se pels autors espanyols o fins i tot europeus? L'edició d'aquesta primera època d'exili feta i consumida per aquest mateix grup humà, estava marcada per una proposta editorial elaborada per aquest mateix grup que podríem definir temàticament catalana, espanyola o fins i tot europea davant d'un interès sobre allò que es podria considerar mexicà o americà?

La solució pactada pels aliats al final de la Segona Guerra Mundial de no intervenir en els afers interns d'Espanya⁴³⁶ fan que la caiguda del dictador es posposi indefinidament fins que mor, al llit, molts anys més tard. Aquest desenllaç inesperat per a molts dels

⁴³⁶ Són interessants les converses entre Winston Churchill, Ióssif Stalin i Harry Truman en la conferència de Potsdam a propòsit del general Franco el dia 19 de juliol de 1945 (United States. Department of State, 1960). En aquestes converses acaben per a molts les esperances de veure la fi del règim de Franco i la de milers de refugiats de tornar al país. En contrapartida, els nous amos d'Espanya van poder veure com la política real els assegurava en el poder i fruit de la victòria durant dècades.

exiliats significarà que l'exili transitori, provisional, fatalment esdevingui definitiu. En molts dels casos, aquesta solució va ser una traïció, una gran aixecada de camisa per als republicans que havien unit la seva sort a la dels aliats amb l'esperança de derrocar el dictador i poder tornar a casa. El disgust dels exiliats va ser gran, dur, colpidor; recordem el cas del llibreter valencià Manuel Bonilla, explicat pel seu net (Bonilla Rius, 2013).⁴³⁷

Un cop rebuda i assimilada la notícia, passats els moments de perplexitat, ens imaginem els refugiats acceptant aquest nou estat de coses i tornant la mirada cap al país que els va acollir generosament i interessant-se per la seva gent, la realitat social, per la seva cultura i literatura. A partir d'aquí, i seguim amb les hipòtesis, els editors passarien a relacionar-se més amb el país de manera més decidida, a interactuar amb els autors mexicans i a estar més atents a la seva producció. En les nostres recerques havíem trobat alguna evidència que així ho indicava però no ho podíem demostrar.⁴³⁸

Forçosament que els anys d'estada, les coneixences, els treballs tipogràfics i editorials compartits amb els nacionals d'acollida haurien d'afavorir un procés de mestissatge no només tècnic i en la producció, sinó també de continguts, per acabar perdent sentit la idea d'una «edició de l'exili» per esdevenir una edició mexicana més o, simplement, «edició mexicana», *tout court*. Per resumir-ho amb les paraules de Luis Suárez amb les quals obríem la recerca: «Difícil resulta "contabilizar" lo que nace y se desarrolla como una ley de la vida, es primero una ilusión individual y colectiva, y luego una simbiosis hispano-mexicana de letras y papeles, de periódicos y libros, de cosas que no pueden ya transportarse de México; porqué aquí se hicieron y en realidad México las hizo. Suyas son, a partir de un ensanchamiento del ramaje que tiene una misma planta: tinta y sudor mexicano en un imprimir y transpirar sin regreso». (*El exilio español en México 1939-1982*, 1982).

⁴³⁷ Juan Luis Bonilla Rius, de la Librería Bonilla, ens va explicar que son avi, el valencià Manuel Bonilla Baggetto, va patir problemes de cor seriosos arran d'aquesta situació, en adonar-se que no podria tornar a Espanya.

⁴³⁸ L'exiliat català Pere Foix (Torà de Riubregós, Segarra 1893 - Barcelona 1978) a les pàgines inicials de la biografia que va dedicar al president Cárdenas publicada a Mèxic en 1947, escriu: «Este libro fué escrito con la intención de que fuera editado en Barcelona y una vez Franco ido del poder. Por consiguiente, estaba destinado al público no mexicano. Si el autor ha decidido lanzarlo ahora en México, ha sido porque, teniéndolo listo desde hace algún tiempo, y en vista de que al comenzar el presente año de 1947 el fascismo aún domina a los pueblos de la Península Hispánica en donde la libre expresión del pensamiento representa uno de los más graves delitos, ha cedido ante los reiterados deseos de algunos distinguidos mexicanos, amigos suyos, que tenían conocimiento de la obra y que le instaban para que no dilatara más su publicación. La Dirección de Ediciones Fronza, compartiendo el mismo criterio, se complace en ofrecer al público de México y al de toda la América latina esta obra, en la que la alta personalidad del general Lázaro Cárdenas aparece estudiada y biografiada con cariño y fervor.» (Foix, 1947).

12.2 Una proposta metodològica

Així doncs, per tal d'afirmar, matisar o rebatre aquestes hipòtesis vam decidir analitzar la producció editorial a través no de les idees consensuades sinó dels fets, i això és, dels seus fets essencials, els llibres. No ho podíem fer logísticament amb tota aquesta producció, els més de dos milers de llibres identificats. Per altra banda pensàvem, potser erròniament, que no tindria sentit fer-ho d'una part de l'edició, la que havíem definit metodològicament com a edicions institucionals. Enteníem que l'edició institucional no era autònoma sinó que depenia d'uns interessos sovint lligats amb la política espanyola sobre les quals les seves propostes de catàlegs editorials no eren sobirans, depenien d'estratègies superiors, no editorials. Tampoc les monografies publicades pels diaris i revistes no ens van semblar interessants per a la prova, i amb les autoedicions ens costava trobar una justificació metodològica suficient.

Per tots aquests raonaments, només usaríem les editorials comercials per fer escandall, i aquestes iniciatives editorials caldria que reunissin una sèrie de condicions: la primera, que fossin empreses editores privades, descartàvem les editorials públiques;⁴³⁹ segona, que no fossin delegacions d'editorials estrangeres; tercera, que tinguessin una durada suficient en el temps per poder-ne veure una certa evolució, això és que haguessin durat prou anys;⁴⁴⁰ quarta, que haguessin publicat un nombre de títols significatiu;⁴⁴¹ cinquena, que fossin productives a mitjan anys quaranta, i sisena i última, que les línies temàtiques de les editorials fossin prou amples; privilegiàvem així l'edició en humanitats i literària però no s'excloïa l'edició tècnica.

Amb totes aquestes condicions volíem obtenir i veure un gruix suficient d'exemples amb prou durada i volum d'edició que estiguessin funcionant a ple rendiment durant el canviant dels anys 1945 i 1946, i que de tot plegat en poguéssim extreure una imatge – sinó del tot exacte – com a mínim prou fiable sobre una possible evolució dels interessos o la proposta de l'edició de l'exili.

⁴³⁹ Vam desestimar així empreses com la Casa de España en México (que altrament era massa breu en el temps) i l'Editorial Séneca, per entendre que no era en puritat una empresa editorial sinó una extensió de l'acció del Govern de la República en l'exili.

⁴⁴⁰ I que aquests passessin el cap dels anys 1945 i 1946.

⁴⁴¹ Vam desestimar les editorials amb menys de sis anys de durada o que haguessin publicat un nombre inferior a 25 títols.

12.3 Tria d'editorials analitzades

Les editorials comercials que reunien aquestes condicions, i que vam usar per a realitzar l'experiència d'anàlisi, finalment en van ser deu, on la suma de tots els llibres donava 910 títols, això és un 30 % de tota l'edició identificada per nosaltres.

B. Costa-Amic, de Bartomeu Costa-Amic, amb inici l'any 1942, amb 226 llibres identificats fins l'any 1956.

EDIAPSA (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones), de Rafael Giménez Siles, amb inici l'any 1939, amb 67 llibres identificats per nosaltres fins l'any 1956.

Ediciones Minerva, de Miquel Àngel Marín i Ricard Mestre, amb inici l'any 1939, amb 144 llibres identificats fins 1956.

Ediciones Xóchitl, d'Eduardo de Ontañón i Mada Carreño, amb inici l'any 1941, amb 43 llibres identificats fins 1948.

Edicions de la Biblioteca Catalana, de Bartomeu Costa-Amic, amb inici l'any 1941, amb 36 llibres identificats fins 1956.

Editorial Atlante, de Manuel Sánchez Sarto, Leonardo Martín Echeverría i Estanislau Ruiz Ponsetí, amb inici l'any 1939, amb 82 llibres identificats fins 1956.

Editorial Galatea, de Vicente González Palacín i José Bolea Gorgonio, amb inici l'any 1943, amb 29 llibres identificats fins 1953.

Editorial Leyenda, de Vicente González Palacín i José Bolea Gorgonio, amb inici l'any 1943, amb 48 llibres identificats fins 1949.

Editorial Orión, de Luis Santullano(?), amb l'inici l'any 1944, amb 59 llibres identificats fins 1956.

Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA, de José María González Porto, amb inici l'any 1938, amb 176 llibres identificats fins 1956.

12.4 Autors i temàtiques: evolucions i tendències

De cada obra s'ha volgut identificar tres aspectes principals: a) la nacionalitat dels autors, això és, si són espanyols, mexicans o hispanoamericans, europeus o nord-americans –no espanyols– o d'altres nacionalitats, això és, autors africans o asiàtics;⁴⁴² b) la temàtica de les obres, si és un llibre tècnic, de literatura, d'història, arts, política,

⁴⁴² El fet d'agrupar mexicans amb guatemalencs, cubans, equatorians i porto-riquenys, pot semblar massa genèrica, de la mateixa manera que agrupar nord-americans, britànics, francesos, alemanys i italians però per a l'objectiu que ens proposàvem era suficient i aclaridora.

etc., c) i, finalment i prou important, si aquesta temàtica estava relacionada amb Espanya, Mèxic o Hispanoamèrica, o si aquesta relació no era aplicable.

Els resultats per cadascuna de les editorials i la producció, en aquest període que va del 1937 a 1956, van ser els següents:

12.4.1 B. Costa-Amic

Inici de les activitats l'any 1942, amb un total de 226 títols de llibres identificats fins l'any 1956. Pel catàleg s'intueix una voluntat popular i de vulgarització ben clares. El procés de *mexicanització* en aquest cas és evident i des de 1945, en les edicions de Bartomeu Costa-Amic abunda una gran quantitat de mexicans i hispanoamericans presents: Ermilo Abreu, Juan José Arreola, Miguel Ángel Asturias, Mariano Azuela, Onelio Jorge Cardoso, Rubén Darío, Gilberto González Contreras, Martín Luis Guzmán, Eduardo Luquín, Lino Novás Cano, Arturo Uslar Pietri, Julio Torri, Artemio de Valle-Arizpe, José Vasconcelos, Agustín Yáñez. Alguns que editen per primera vegada i ho fan amb Costa-Amic esdevindran autors d'una importància cabdal en la literatura en castellà.

Els números abundosos de traduccions d'autors europeus i nord-americans és superior també als autors espanyols i potser es veuen desequilibrats, en part, per la presència hiperdimensionada de Michel Zévaco, escriptor cors en francès amb una creació abundant de literatura popular que avui anomenaríem de capa i espasa, aquesta és, la sèrie *Los Paradaillan*, molt en la línia política i de proposta popularitzadora de la lectura de Bartomeu Costa-Amic a partir d'obres assequibles per als públics més populars i sovint menys llegits.

B. Costa-Amic																					
Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanyols						2		8	5	5	3	2	2	1				1	1	1	31
Mexicans (i hispanoamericans)								5	19	20	14	10	10	6	1	1			8	6	100
Europeus i nord-americans (no esp)							2	8	14	8	2	10	3							2	49
Altres							1		1		1										3
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	
Antropologia								1	3	1		1	1						1	2	10
Arts						1	1		1		1								1		5
Biografies								2	4				1						1	1	9
Educació/Ensenyament									1			1	3						1		6
Filosofia/Psicologia										1		2							1	1	5
Història i Geografia								4	1	1	3	2	3	1				1	3	1	20
Literatura						1	1	14	34	28	18	15	5	4		1			2	4	127
Llengua								1		1	2										4
Política						1		2	3	2		3	1								12
Tècnica/Ciència/Medicina							1		1				2						1		5

Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56		
Espanya								2	6	2			1						1		12	
Mèxic							1	3	4	1		3	4	3	1				1	5	4	30
Hispanoamèrica									1	1	1	1	2							1	1	8
No aplicable						2	2	34	39	32	20	21	9	5		1				5	4	174

Taula 4: Anàlisi de les obres publicades per B. Costa-Amic

Font: Elaboració pròpia

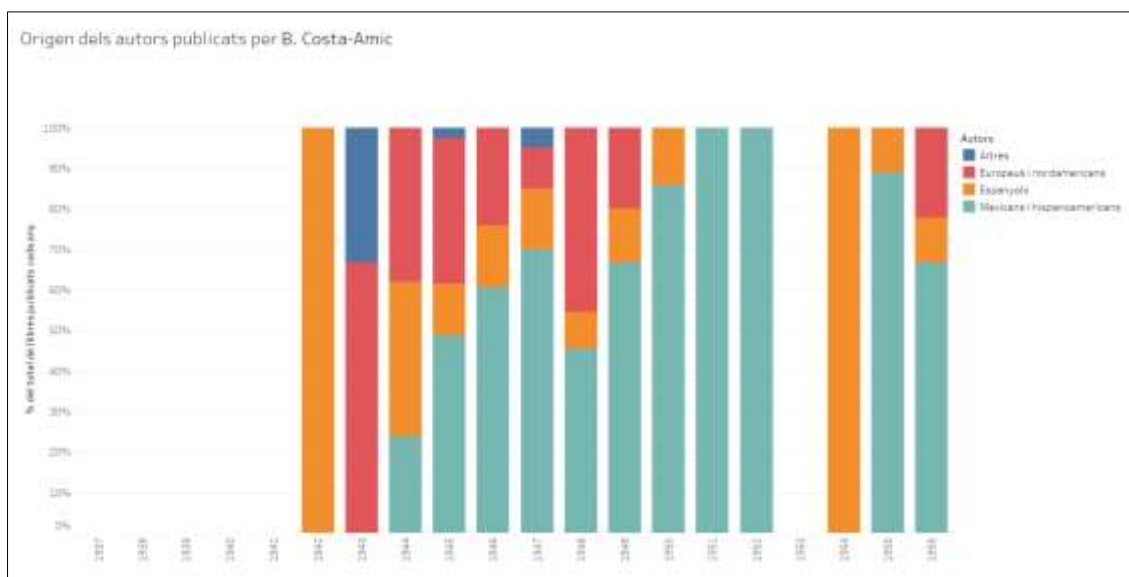

Fig. 4: Origen dels autors publicats per B. Costa-Amic

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

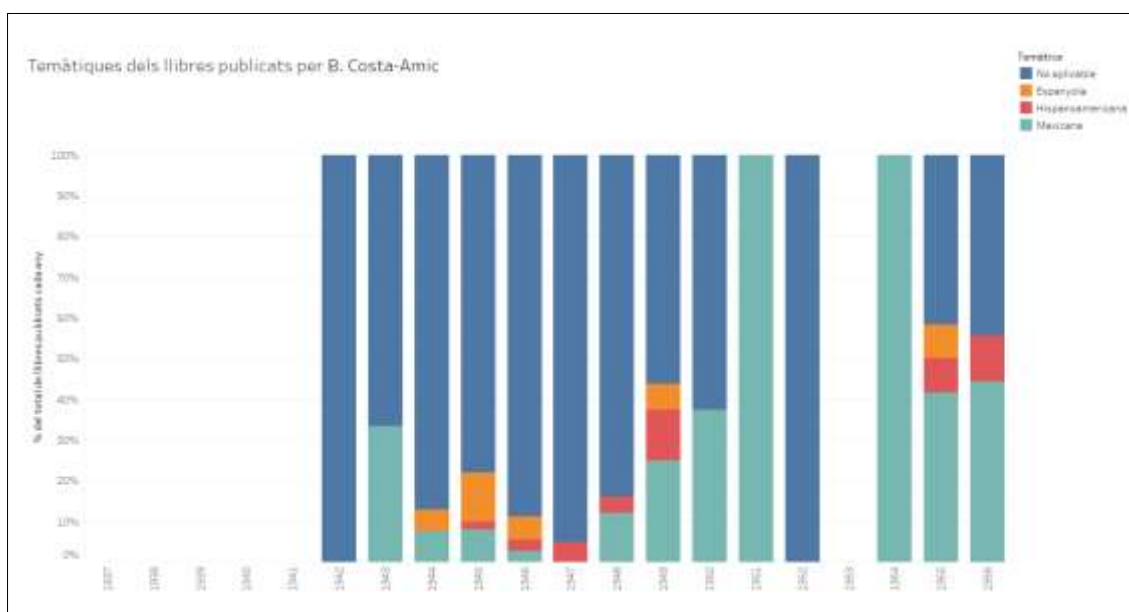

Fig. 5: Temàtiques de les obres publicades per B. Costa-Amic

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.2 EDIAPSA (*Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones*)

L'inici de les activitats, com ja vam veure, té lloc de la mà de Rafael Giménez Siles i el mexicà Martín Luis Guzmán l'any 1939, amb un total de 67 títols de llibres identificats fins l'any 1956. Evidentment, hi ha llacunes que ens semblen força sospitoses i que caldria revisar; ja hem comentat les dificultats d'identificació pel nom de l'empresa, transcrita a voltes amb les inicials, pel nom en extens o per parts del nom.

El procés de substitució d'autors i temes mexicans i hispanoamericans a partir de 1945 i 1946 és bastant clar, amb uns primers passos amb autors espanyols, aquests desapareixen completament i les temàtiques esdevenen pròpiament mexicanes. Podem confirmar en aquest cas que es confirma la hipòtesi de mexicanització de l'editorial.

Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanyols				5					2		1										8
Mexicans (i hispanoamericans)			1	3				1	1		6	7	4	6		2	7	7	4	1	50
Europeus i nord-americans (no esp)				2							1	1									4
Altres																					
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Antropologia											2	1	1								4
Arts			1																		0
Biografies				1							1							2		1	5
Educació/Ensenyament			1	5																	5
Filosofia/Psicologia																					0
Història i Geografia				1								1						2			4
Literatura				2				1	2		3	4	1	4		2	2	2			23
Llengua																					0
Política/Economia				1					1		1	2	2	1			5	2	4		19
Tècnica/Ciència/Medicina				3										1							4
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanya									1		2										3
Mèxic				2							3	1	2	1		2	5	4	4	1	24
Hispanoamèrica												2	1								4
No aplicable			1	7	1			1	2		3	5	2	5			2	3			23

Taula 5: Anàlisi de les obres publicades per EDIAPSA

Font: Elaboració pròpia

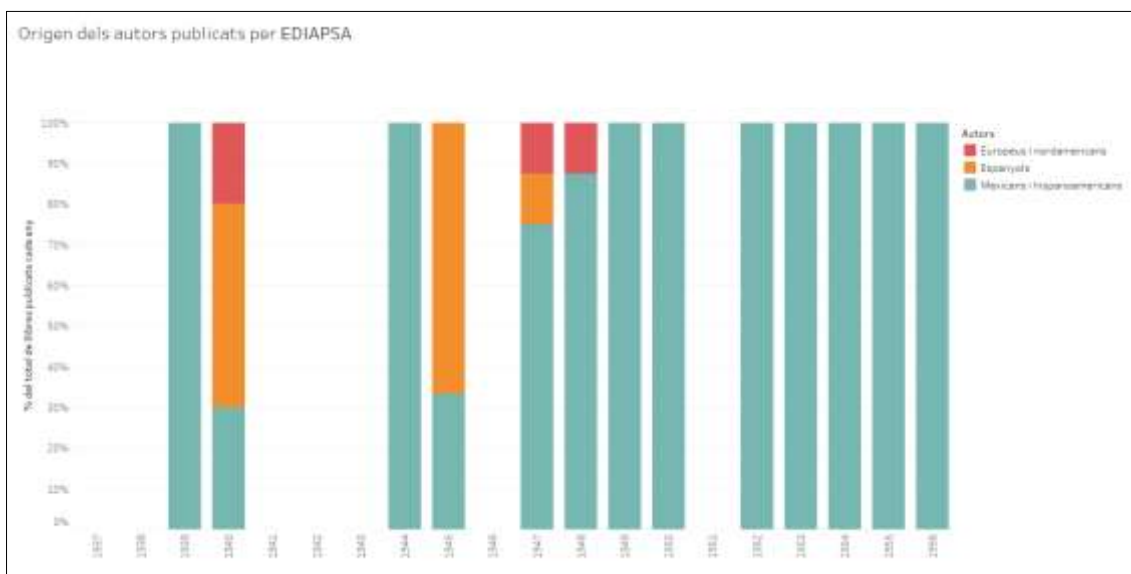

Fig. 6: Origen dels autors publicats per EDIAPSA
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

Fig. 7: Temàtiques de les obres publicades per EDIAPSA
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.3 Ediciones Minerva

Amb inici l'any 1939 i 144 títols de llibres identificats fins 1956. La línia principal de l'editorial és una selecció de llibres sobre la II Guerra Mundial, els fets heroics de les armes aliades i la història i les polítiques de les potències en conflicte. L'any 1945 aquesta temàtica serà substituïda per una col·lecció de literatura catalana que acabarà esdevenint una editorial. Apareixen alguns títols d'autors i temes mexicans però són anecdòtics i fins i tot pensem que poden ser casos d'identificació dubtosa o siguin serveis editorials. En qualsevol cas no hi ha cap procés de mexicanització apreciable en aquesta editorial.

Ediciones Minerva																					
Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanyols				1	2	5	2	9	5	5											29
Mexicans (i hispano-americanos)			1				4	5	4	3											17
Europeus i nord-americanos (no esp)				3	12	11	12	17	11												66
Altres								1													1
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Antropologia								1	1												2
Arts																					0
Biografies						2	1		2												5
Educació/Ensenyament								1													1
Filosofia/Psicologia							1	2													3
Història i Geografia						2	1	6	2	1											12
Literatura					2	3		8	4	7											24
Llengua							1														1
Política/Economia			1	4	10	8	11	9	10												52
Tècnica/Ciència/Medicina						1	2	5	1												9
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanya				1	2	1		2	3	1											10
Mèxic			1				2	6	1												10
Hispanoamèrica							1														1
No aplicable				3	10	15	15	24	16	7											77

Taula 6: Anàlisi de les obres publicades per Ediciones Minerva
Font: Elaboració pròpia

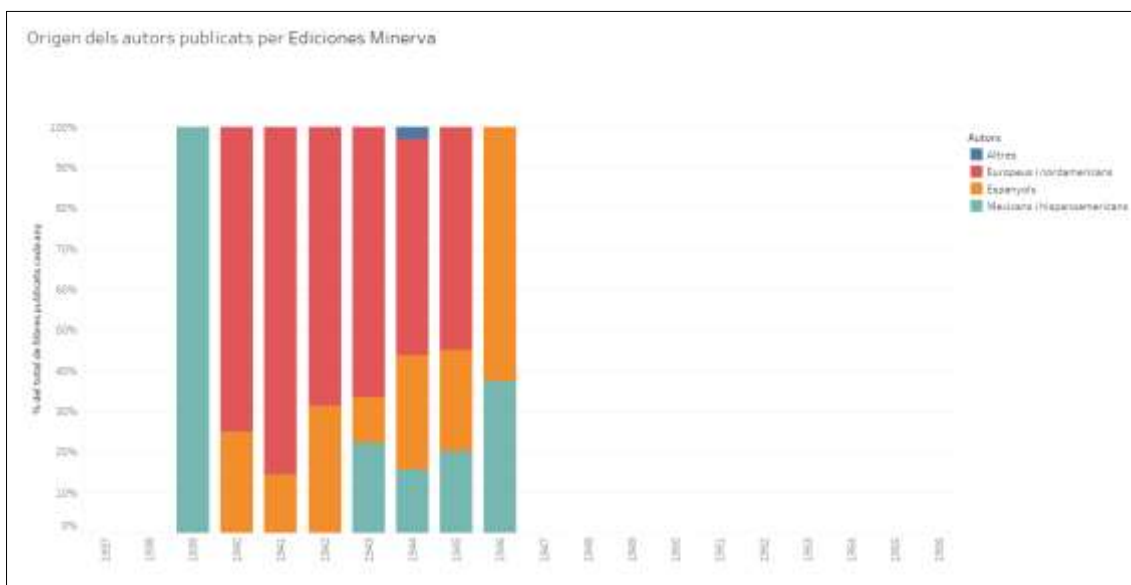

Fig. 8: Origen dels autors publicats per Ediciones Minerva
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

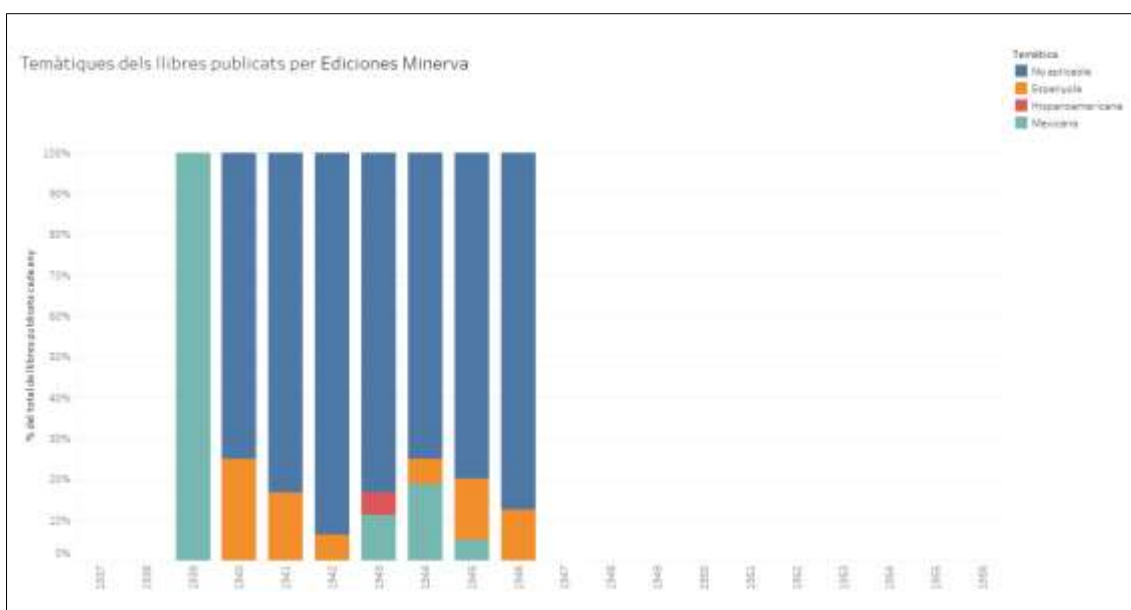

Fig. 9: Temàtiques de les obres publicades per Ediciones Minerva
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.4 Ediciones Xóchitl

Inici l'any 1941, amb 43 títols identificats fins el 1948. A pesar de ser espanyols els responsables, Eduardo de Ontañón i Mada Carreño, la proposta editorial és absolutament mexicana tant pel que fa als autors com pels temes. La col·lecció que és el pal de paller de l'editorial, *Vidas mexicanas*, és una sèrie d'obres monogràfiques dedicades a les personalitats més conegudes de la història del país en la època de la Colònia, la Independència i la República, i també d'altres protagonistes de la història nacional menors o directament desconeguts per a la majoria dels mexicans de l'època; aquestes monografies són escrites per autors mexicans i, només en alguns pocs casos, per refugiats com el propi de Ontañón, Benjamín Jarnés o Josep Ma Miquel i Vergés.

No podríem parlar en propietat d'un procés de mexicanització de les Ediciones Xóchitl, que ja van néixer mexicanes, el nom inclòs. I aquesta mexicanització és absoluta malgrat que el naixement i el funcionament de l'editorial fos de la mà de dos refugiats i es tractés d'una adaptació d'una col·lecció espanyola, concretament las *Vidas españolas e hispanoamericanas del siglo XIX* de l'editorial Espasa-Calpe.

Ediciones Xóchitl																					
Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanyols					1	1				1				1	1						5
Mexicans (i hispanoamericans)					2	2	5	6	6	6	1			2							30
Europeus i nord-americans (no esp)								1	1	4	1										7
Altres																					0
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Antropologia										1											1
Arts																					0
Biografies					3	3	5	7	7	7	1			2	1						36
Educació/Ensenyament																					0
Filosofia/Psicologia																					0
Història i Geografia										1	1										2
Literatura										2				1							3
Llengua																					0
Política																					0
Tècnica/Ciència/Medicina																					0
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanya																					0
Mèxic					3	3	5	7	7	8	2			2	1						38
Hispanoamèrica																					0
No aplicable										3				1							4

Taula 7: Anàlisi de les obres publicades per Ediciones Xóchitl

Font: Elaboració pròpia

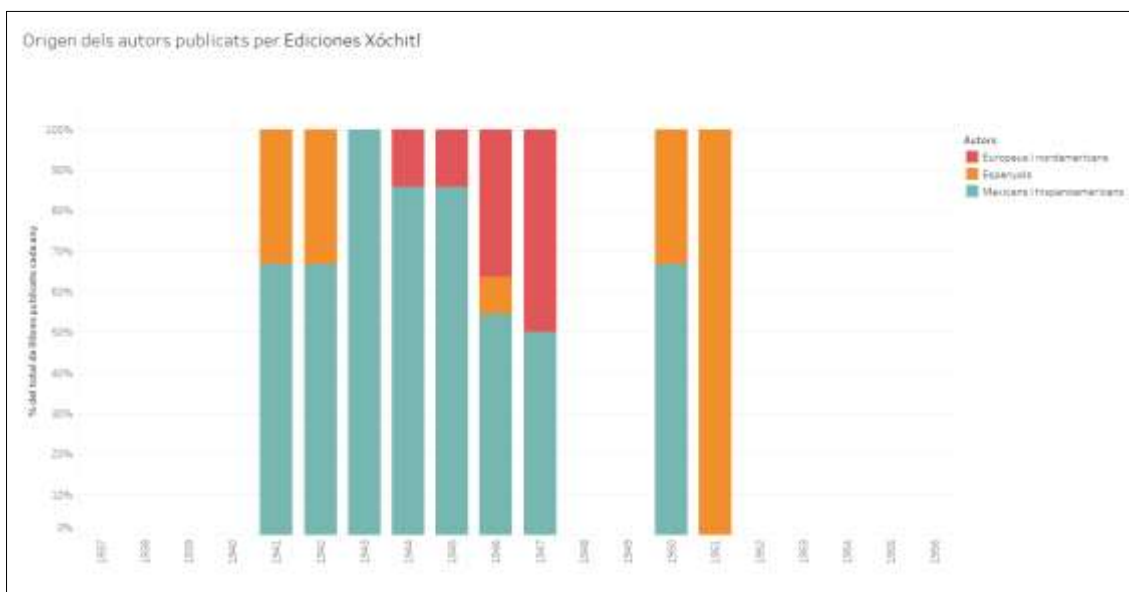

Fig. 10: Origen dels autors publicats per Ediciones Xóchitl
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

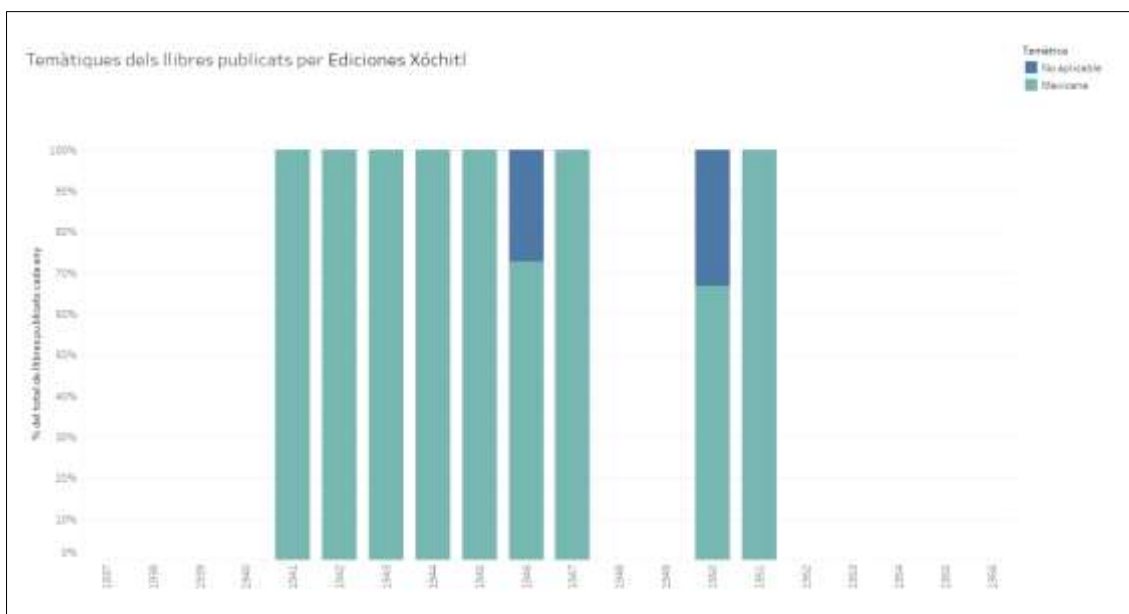

Fig. 11: Temàtiques de les obres publicades per Ediciones Xóchitl
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.5 Edicions de la Biblioteca Catalana

Amb inici l'any 1941, amb 36 llibres identificats fins 1956. Les Edicions de la Biblioteca Catalana és l'única editora en aquesta llengua que complia les condicions que ens havíem plantejat de cara a fer l'estudi i és, amb l'editorial B. Costa-Amic, l'única que és responsabilitat d'un mateix editor, Bartomeu Costa-Amic.

Les obres són totes d'autors catalans, o en català, clàssics i contemporanis: Raimon Llull, Bernat Metge, Ausiàs Marc, però també de la Renaixença i contemporanis: Teodor Llorente, Joan Alcover, Josep Carner, Agustí Bartra, Artur Bladé Desumvila... Les matèries també són especialment relacionades amb la història i la cultura catalanes; només hi apareixen matèries americanes quan es relacionen amb la història vital dels propis refugiats.

No podem en cap cas parlar d'un procés de mexicanització ni en els temes ni pel que fa als autors, com sí era el cas de l'altra casa editora de Costa-Amic. Evidentment, la naturalesa de la col·lecció, dedicada a la conservació i difusió de la literatura catalana com explicàvem en el seu moment, no preveia en cap cas aquesta derivada temàtica.

Edicions de la Biblioteca Catalana																						
Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
Epanyols						4	3	4	2	9	6	2						1	2	1	34	
Mexicans (i hispanoamericans)																					0	
Europeus i nord-americans (no esp)										1											1	
Altres																					0	
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
Antropologia																					0	
Arts										1	1										2	
Biografies							1													1	2	
Educació/Ensenyament																					0	
Filosofia/Psicologia								1													1	
Història i Geografia								1	1	1	1							1	1	1	7	
Literatura						3	1	2	1	6	4	2									19	
Llengua										2											2	
Política						1	1				1										3	
Tècnica/Ciència/Medicina										1											1	
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
Espanya						1	3	3		2	2							1	1		13	
Mèxic																					0	
Hispanoamèrica									1		1										2	
No aplicable						3		1	1	8	3	2								1	1	20

Taula 8: Anàlisi de les obres publicades per Edicions de la Biblioteca Catalana

Font: Elaboració pròpia

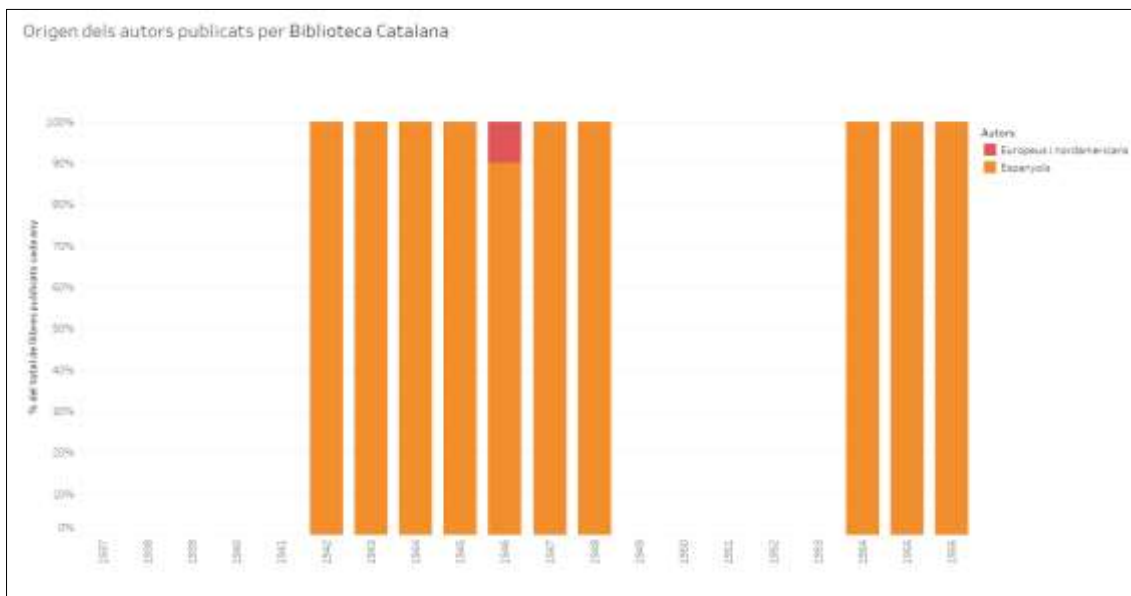

Fig. 12: Origen dels autors publicats per Edicions de la Biblioteca Catalana
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

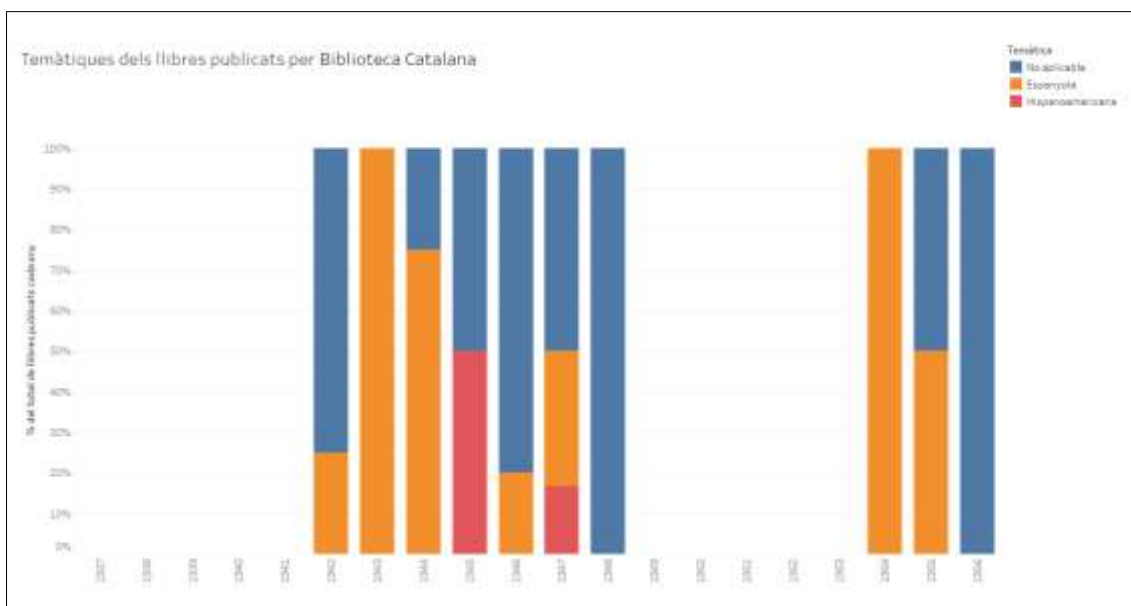

Fig. 13: Temàtiques de les obres publicades per Edicions de la Biblioteca Catalana.
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.6 Editorial Atlante

Amb inici d'activitats a París l'any 1939, i prou estudiada aquí, i amb 82 llibres identificats per nosaltres fins 1956. Creada per editar llibre tècnic de qualitat, abunden les obres tècniques nord-americanes i alemanyes traduïdes i adaptades al mercat hispanoamericà, amb la participació de personalitats com els Giral, pare i fill. La proporció d'autors espanyols i mexicans és estable al llarg de la seva història, no s'hi veu en cap cas una presència major d'autors o de temàtiques mexicanes a partir de 1946.

El procés de mexicanització de l'Editorial Atlante es fa més en allò que no es veu, en les responsabilitats que queden fora de les autories: traductors, editors, etc. *L'histoire croisée* entre la societat mexicana i l'exili republicà.⁴⁴³

Editorial Atlante																						
Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
Espanyols				4	6	5	3	8	1	4	1	1	1	3		2			2	3	44	
Mexicans i hispanoamericans				2	2	1	1		1		1	2		1	1						12	
Europeus i EUA (no esp)					2		3	2	1	2		1	2		1	7	2	2		1	26	
Altres																						
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56		
Antropologia				2					1	1										1	5	
Arts					1		4	3	2		2	2		1							15	
Biografies								1										1			2	
Educació/Ensenyament				1	2	2							1	12							18	
Filosofia/Psicologia					2			1													3	
Història i Geografia																2					2	
Literatura					1	1		3								3	1	1	2	1	13	
Llengua						1															1	
Política																1					1	
Tècnica/Ciència/Medicina				3	4	3	3	2		5		2	2	1	2	3	1			2	33	
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56		
Espanya				1	1		1	3	1												1	8
Mèxic				1	1	1	1		2	1	1	1				2					11	

⁴⁴³ Aquest procés està ben analitzat (estudiat? Perquè no quedi "analitzat per les bones anàlisis"?), per les bones anàlisis i reflexions de Leoncio López-Ocón (2014), «Atlante en el exilio: actores y etapas de una editorial republicana hispanoamericana.» En: *El exilio español del 39 en México: mediaciones entre mundos, disciplinas y saberes*. Antolín Sánchez Cuervo, Guillermo Zermeño Padilla (eds.). Les nostres tesis sobre la mexicanització de l'Editorial Atlante coincideixen amb les de l'historiador de López-Ocón.

Hispanoamèrica				1		1				1	1								4	
No aplicable			4	7	6	4	7		5		2	3	4	2	7	2	2	2	2	59

Taula 9: Anàlisi de les obres publicades per Edicions de l'Editorial Atlante

Font: Elaboració pròpia

Fig. 14: Origen dels autors publicats per Editorial Atlante

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

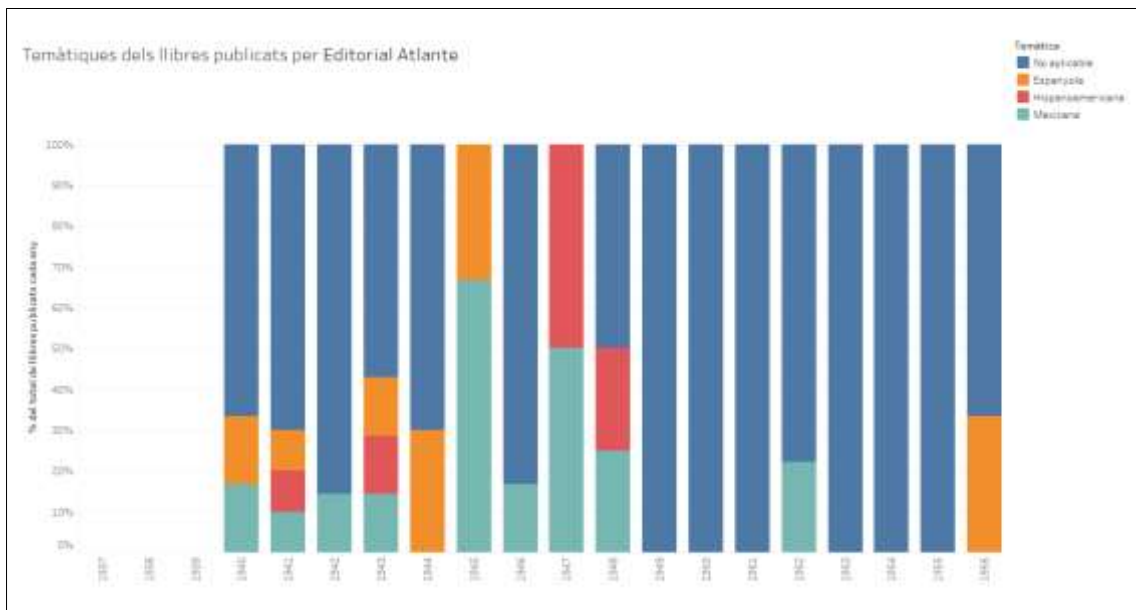

Fig. 15: Temàtiques de les obres publicades per Editorial Atlante

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.7 Editorial Galatea

Amb inici d'activitats l'any 1943, amb 29 llibres identificats fins 1953. Aquesta editorial sembla mantenir la mateixa línia al llarg de la seva breu i no molt productiva història, de fet, en algun moment ens vam plantejar si la seva producció justificava la seva inclusió. No s'aprecia una mexicanització clara, hi ha una continuïtat d'interès en els autors i temes mexicans i hispanoamericans, però insistim que no hi ha una evolució clara a l'alça. En tot plegat hi ha però un dubte entre les identificacions, si alguns dels llibres són obra de particulars o institucions que encarreguen els serveis editorials a l'Editorial Galatea.

Tanmateix, la linealitat en aquest procés és potser en si mateixa una informació.

Editorial Galatea																					
Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanyols							2	1	1	1	2	1	1	2	2						13
Mexicans (i hispanoamericans)							1	1		1	3		1	2	2	1					12
Europeus i nord-americans (no esp)							2		1						1						4
Altres																					0
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Antropologia																					0
Arts							1	1													2
Biografies							2	1							2						5
Educació/Ensenyament																					0
Filosofia/Psicologia												1									1
Història i Geografia									1	1											2
Literatura							2			1					1	1					5
Llengua															1						1
Política									1		3		2	2	1						9
Tècnica/Ciència/Medicina											2			2							4
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanya																					0
Mèxic							1	2		1	3		1	1	1						10
Hispanoamèrica									1				1		1						3
No aplicable							4		1	1	2	1		3	3	1					16

Taula 10: Anàlisi de les obres publicades per l'Editorial Galatea

Font: Elaboració pròpia

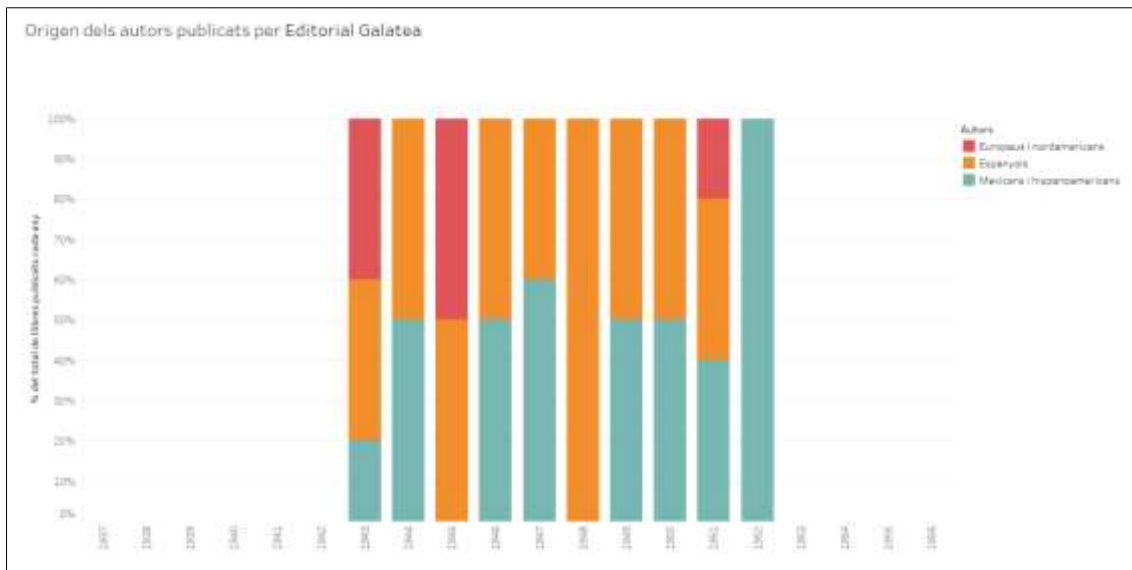

Fig. 16: Origen dels autors publicats per Editorial Galatea
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

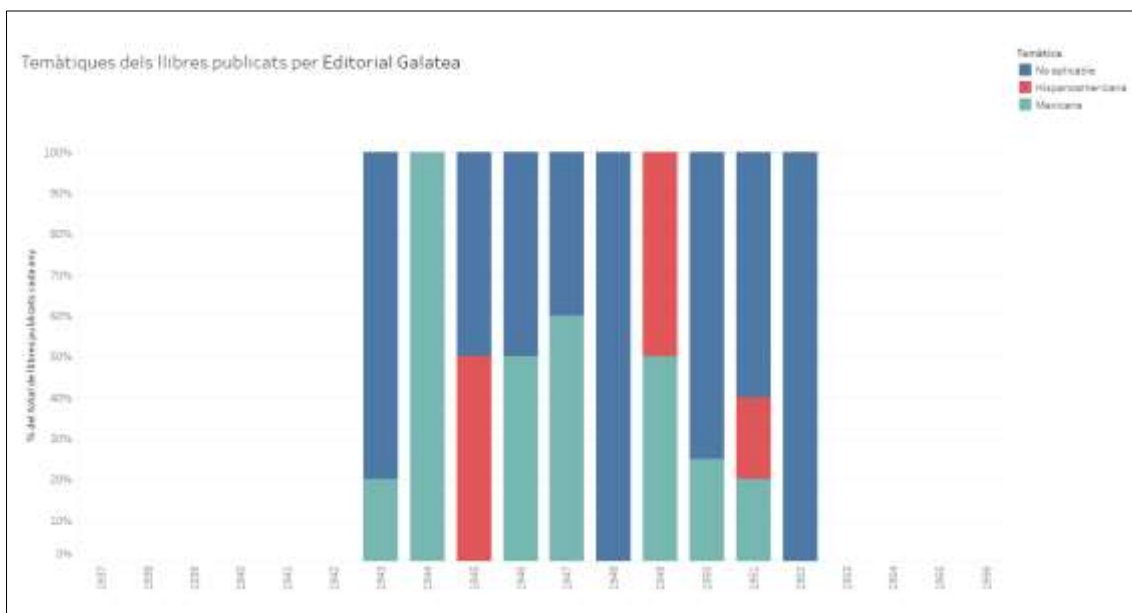

Fig. 17: Temàtiques de les obres publicades per Editorial Galatea
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.8 Editorial Leyenda

Amb l'inici l'any 1944 de les seves activitats i 48 títols identificats per nosaltres fins l'any 1949. L'interès pels temes *novohispans* hi és des del principi. Malgrat que el 1946 podem apreciar una aposta clara pels autors hispanoamericans i la desaparició d'autors espanyols, l'acabament d'aquest projecte editorial justament en aquestes dates no ens permet afirmar de manera més clara un procés definitiu i en aquesta direcció.

Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanyols								6	6		1	1									14
Mexicans (i hispanoamericans)								7	2	5	1		1								16
Europeus i nord-americans (no esp)								8	6	3	1										18
Altres																					0
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Antropologia								3	2												5
Arts								2	1	1		1									5
Biografies								3	1	1											5
Educació/Ensenyament																					0
Filosofia/Psicologia								2	3												5
Història i Geografia								2	1	2											5
Literatura								9	6	4	2		1								22
Llengua																					0
Política																					0
Tècnica/Ciència/Medicina											1										1
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanya								1	2	1											4
Mèxic								6	2	4			1								13
Hispanoamèrica								1													1
No aplicable								13	8	3	3	1									28

Taula 11: Anàlisi de les obres publicades per l'Editorial Leyenda

Font: Elaboració pròpia

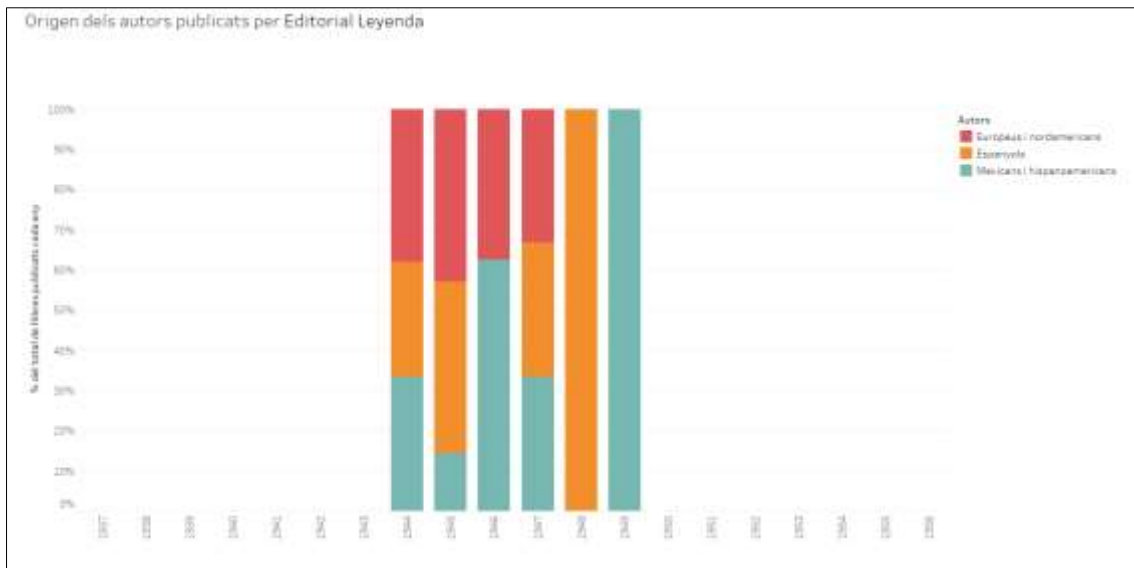

Fig. 18: Origen dels autors publicats per Editorial Leyenda
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

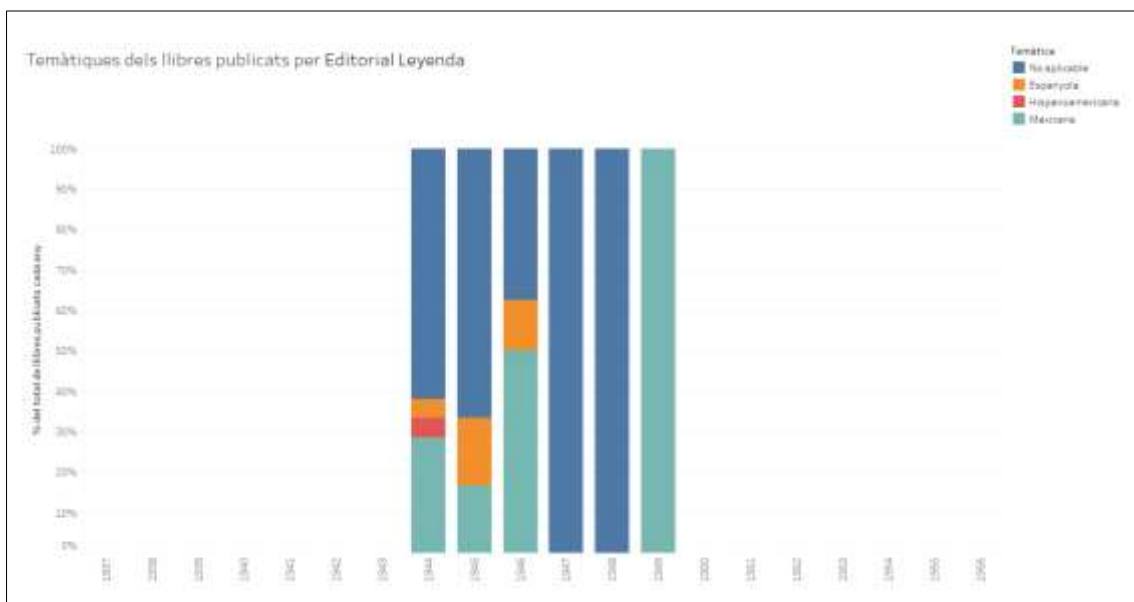

Fig. 19: Temàtiques de les obres publicades per Editorial Leyenda
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.9 Editorial Orión

Amb l'inici l'any 1944, amb 59 llibres identificats fins 1956. Ja vam avançar les dificultats de determinar la responsabilitat de l'Editorial Orión que nosaltres aventurem poguésser en mans del pedagog i refugiat Luis Santullano. No sabem veure una tendència clara en la mexicanització d'aquesta editorial i si hi ha un procés evident és la tendència a editar material porto-riqueny, els autors i temes boriqües són cada cop més abundosos.

Editorial Orión																						
Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
Espanyols								5			1		5				2			2	15	
Mexicans (i hispanoamericans)										2		1				5	1	2	4	4	19	
Europeus i nord-americans (no esp)								2						1		1				1	5	
Altres										1		2	1			2					6	
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
Antropologia																					0	
Arts																	1				1	
Biografies											1									1	2	
Educació/Ensenyament								1													1	
Filosofia/Psicologia								3		1		2	1	1		3		1	2	3	17	
Història i Geografia																2					2	
Literatura								3		2		1	5			3	2	1		2	19	
Llengua																					0	
Política																			1	1	2	
Tècnica/Ciència/Medicina																				1	1	
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
Espanya											1										1	2
Mèxic																2		1			3	
Hispanoamèrica										1									2	2	5	
No aplicable								7		2		3	6	1		6	3	1	2	4	35	

Taula 12: Anàlisi de les obres publicades per l'Editorial Orión

Font: Elaboració pròpia

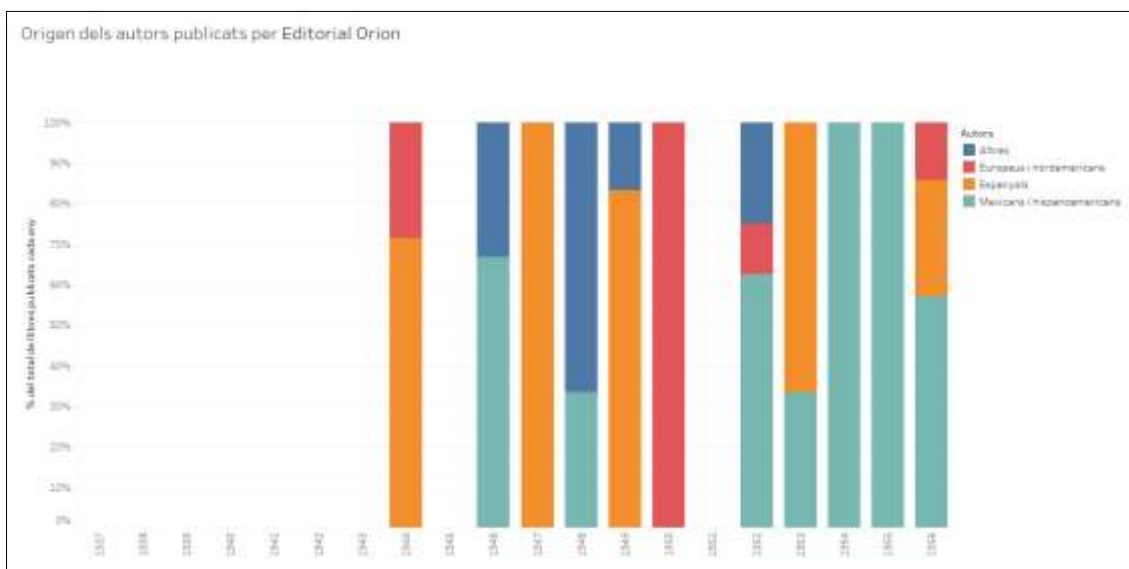

Fig. 20: Origen dels autors publicats per Editorial Orión
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

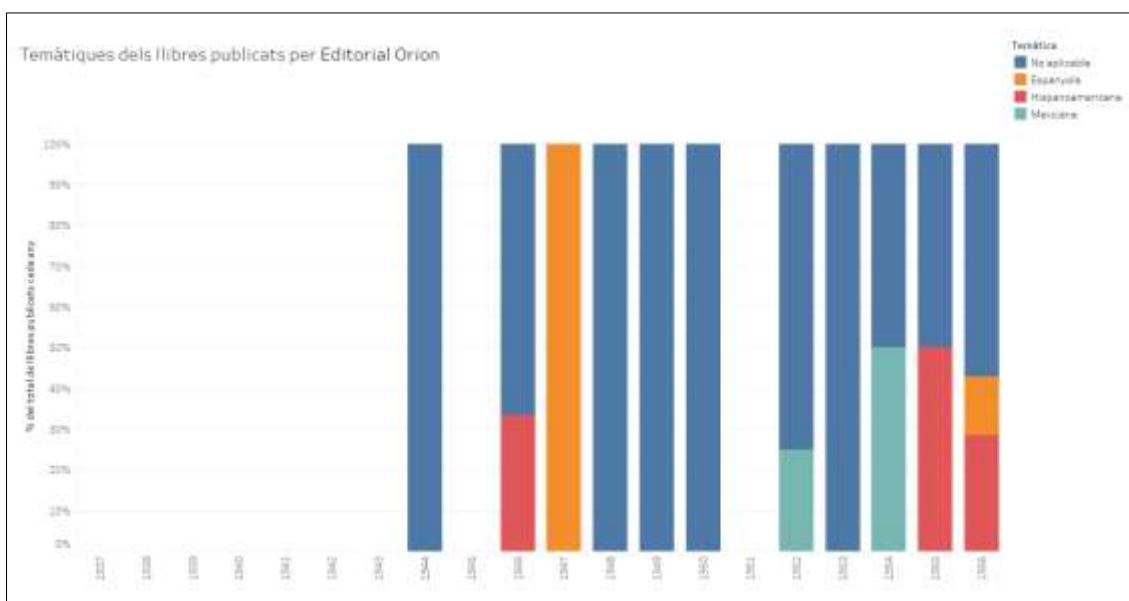

Fig. 21: Temàtiques de les obres publicades per Editorial Orión
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.4.10 Editorial Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA

Amb inici d'activitats encara en plena Guerra Civil, l'any 1938, amb 176 títols d'obres identificades fins 1956. La producció principal, paral·lela a l'Editorial Atlante, és la d'una oferta de llibre tècnic i científic d'alta qualitat, la major part del qual traduccions d'obres acreditades internacionalment, principalment d'autors anglosaxons.

En aquest últim cas, l'absència de tot procés de mexicanització d'autors i temes és total, només si analitzem els traductors, adaptadors, editors i correctors podrem veure que la mexicanització existeix i és ben pregona. Cal però anar a les mencions de responsabilitat secundàries per apreciar-la.

Editorial Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA																					
Autors	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanyols								1		1	2		2	1				1	1		9
Mexicans (i hispanoamericans)		2	1									2	1	1	1	1		1	1	1	12
Europeus i nord-americans (no esp)	1	12	2	4	8	4	4	4	7	9	11	17	14	5	8	3	5	7	12	18	155
Altres																					0
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Antropologia																					0
Arts																					1
Biografies																					0
Educació/Ensenyament		2			3					2			1		1	1		2			10
Filosofia/Psicologia		1	1											1	2						2
Història i Geografia															1				6	10	17
Literatura											1		3								1
Llengua																					0
Política											1										1
Tècnica/Ciència/Medicina	1	11	2	4	5	4	4	5	7	8	11	19	13	6	5	3	5	7	8	5	119
Temàtiques	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
Espanya																					0
Mèxic																					
Hispanoamèrica																					
No aplicable	1	14	3	4	8	4	4	5	7	10	12	19	17	7	9	4	5	9	14	19	145

Taula 13: Anàlisi de les obres publicades per la Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana
Font: Elaboració pròpia

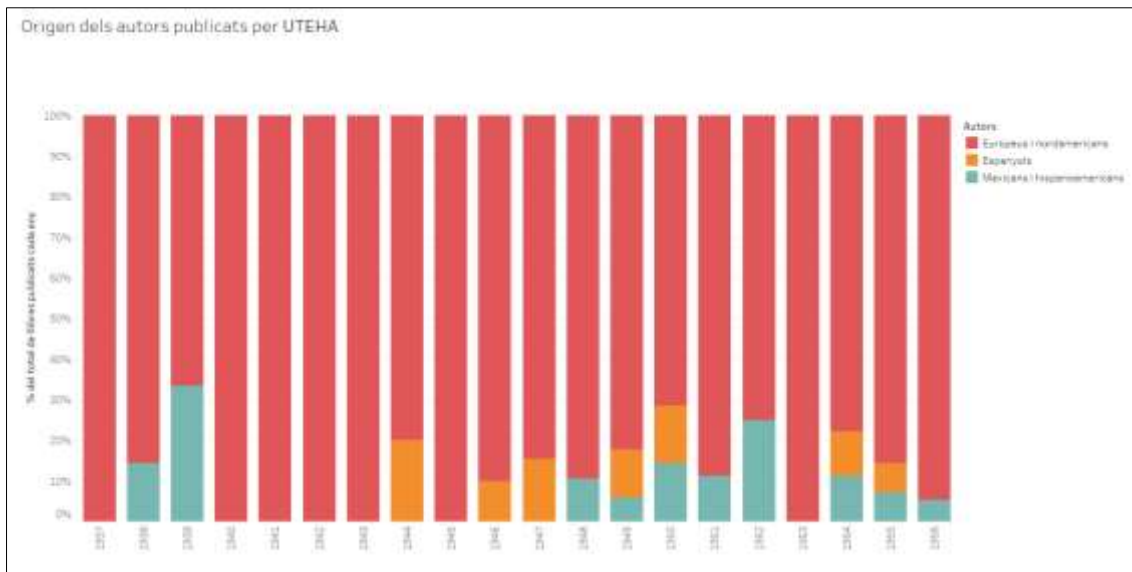

Fig. 22: Origen dels autors publicats per Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

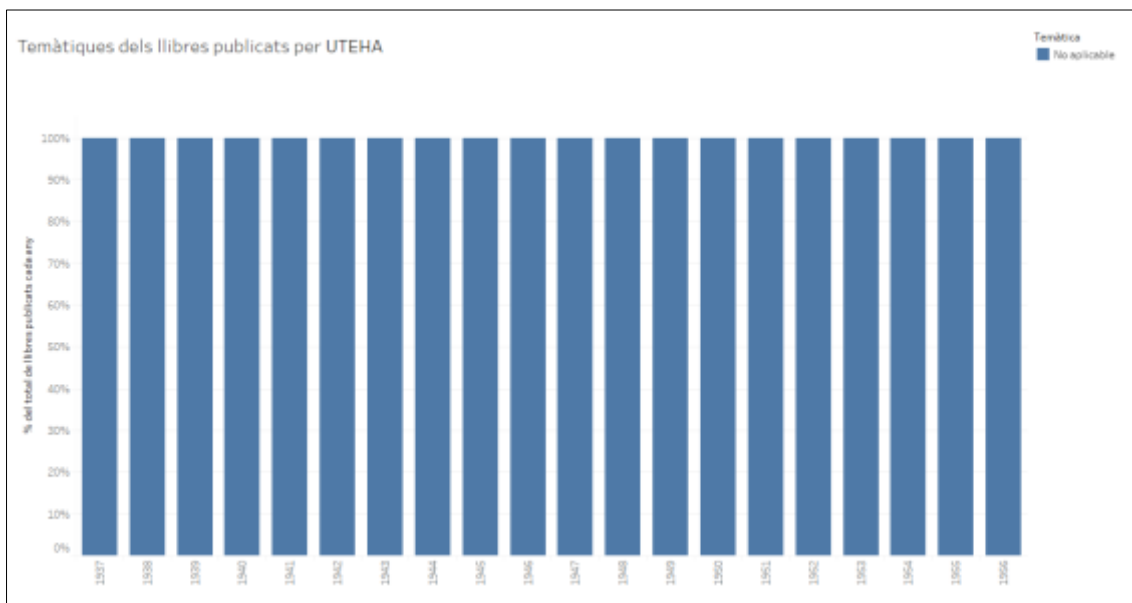

Fig. 23: Temàtiques de les obres publicades
 per Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

12.5 Anàlisi de resultats

Si repassem les dades, veiem un pic en la presència dels autors espanyols entre els anys 1942 i 1946. Aquest punt climàtic també es pot llegir a partir del moment àlgid de la edició de l'exili mateixa, veiem com la vida de les Ediciones Minerva, les Edicions de la Biblioteca Catalana o l'Editorial Leyenda coincideixen i aporten gruix en aquest període.

Autors espanyols																					
	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
B. Costa-Amic						2		8	5	5	3	2	2	1				1	1	1	31
EDIAPSA				5					2		1										8
Ediciones Minerva				1	2	5	2	9	5	5											29
Ediciones Xóchitl					1	1				1				1	1						5
Biblioteca Catalana						4	3	4	2	9	6	2						1	2	1	34
Editorial Atlante				4	6	5	3	8	1	4	1	1	1	3		2			2	3	44
Editorial Galatea							2	1	1	1	2	1	1	2	2						13
Editorial Leyenda								6	6		1	1									14
Editorial Orión								5			1		5				2			2	15
UTEHA								1		1	2		2	1				1	1		9
				10	9	17	10	42	22	26	17	7	11	8	3	2	2	3	6	7	202

Taula 14: Anàlisi de les obres publicades per autors espanyols en el conjunt de les 10 editorials seleccionades

Font: Elaboració pròpia

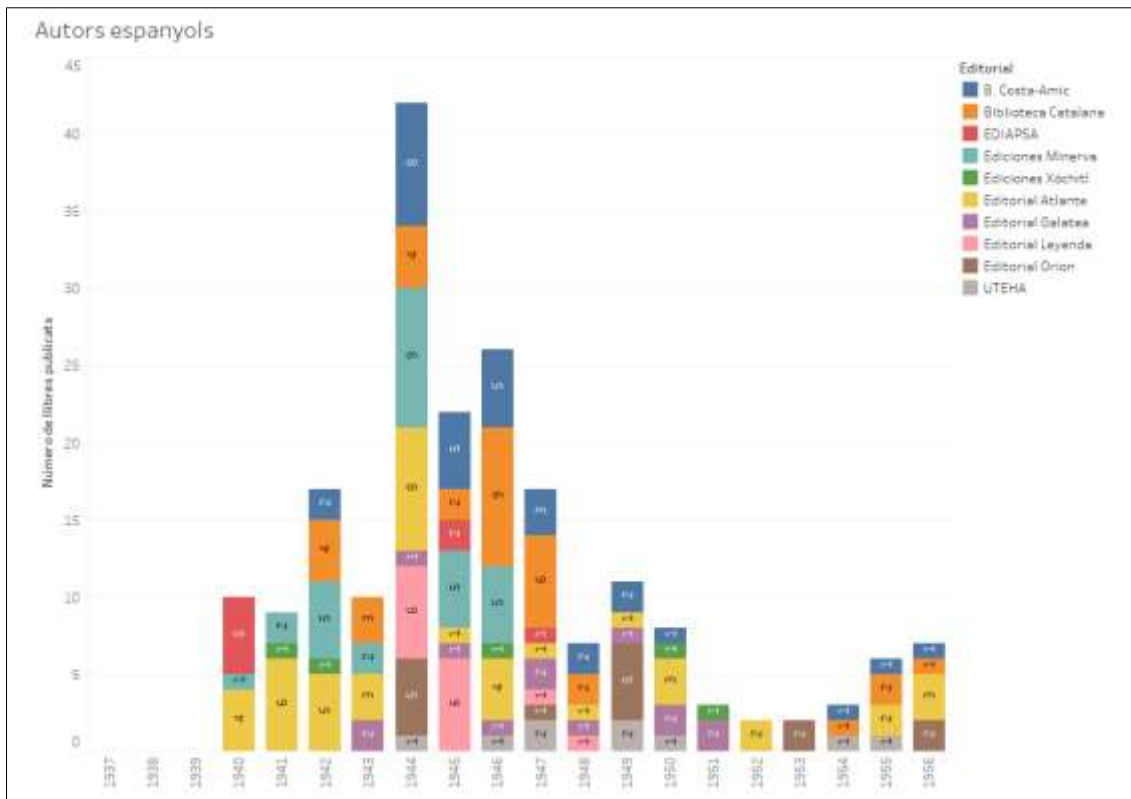

Fig. 24: Autors espanyols publicats per editorials i anys
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

Si revisem la presència dels autors mexicans en les edicions de l'exili, veiem que creix a partir de 1944, però que no és sostinguda a l'alça, això sí, 1944, 1945 i 1946 són els anys on se situaria aquest pic, cosa que, sense ser una afirmació contundent, semblaria referma la hipòtesi.

		Autors mexicans (i hispanoamericans)																				
		37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
B. Costa-Amic									5	19	20	14	10	10	6	1	1			8	6	100
EDIAPSA				1	3				1	1		6	7	4	6		2	7	7	4	1	50
Ediciones Minerva				1				4	5	4	3											17
Ediciones Xóchitl						2	2	5	6	6	6	1			2							30
Biblioteca Catalana																						0
Editorial Atlante					2	2	1	1		1		1	2		1	1						12
Editorial Galatea								1	1		1	3		1	2	2	1					12
Editorial Leyenda									7	2	5	1		1								16
Editorial Orión											2		1				5	1	2	4	4	19
UTEHA			2	1									2	1	1	1	1		1	1	1	12
			2	3	5	4	3	11	25	33	37	26	22	17	18	5	10	8	10	17	12	268

Taula 15: Anàlisi de les obres publicades per autors mexicans i hispanoamericans en el conjunt de les 10 editorials seleccionades
 Font: Elaboració pròpia

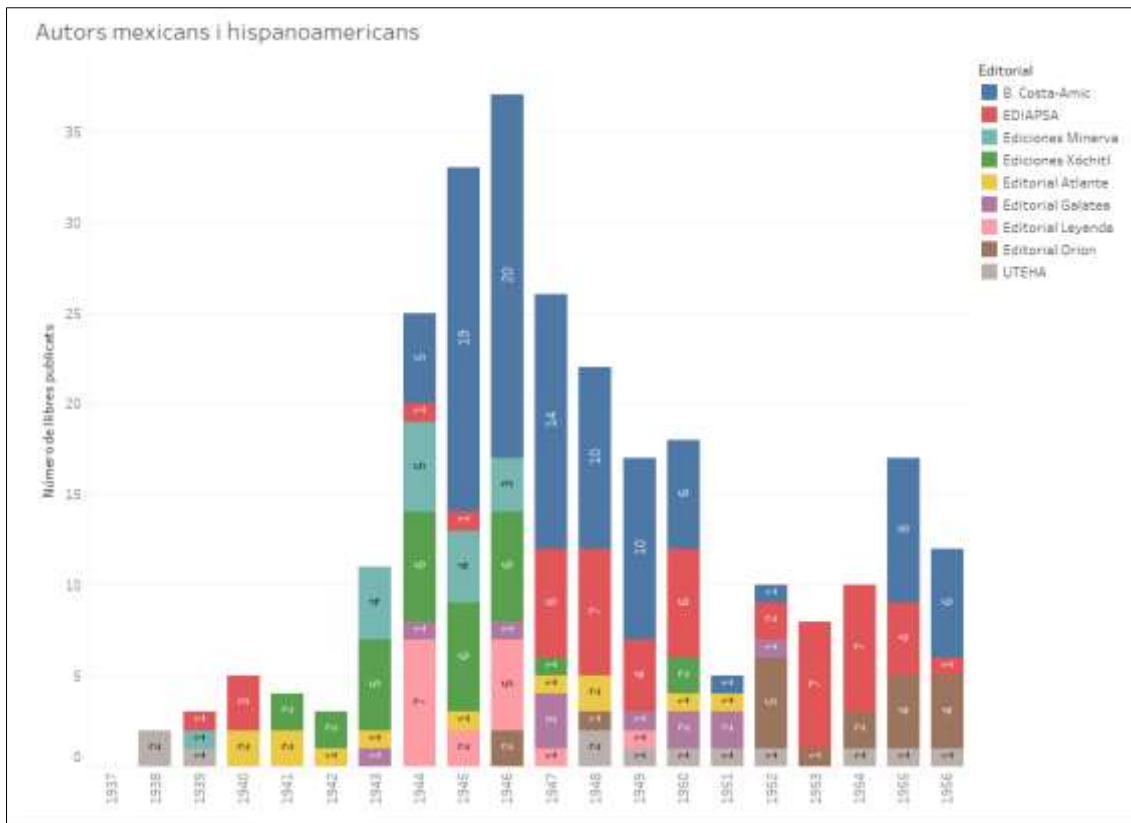

Fig. 25: Autors mexicans i hispanoamericans publicats per editorials i anys

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

Pel que fa als autors europeus es pot apreciar, sí, una continuïtat clara. La participació de l'exili espanyol en la traducció de textos és una evidència prou documentada per insistir-hi aquí, caldria però fer una divisió interessant en la feina feta en el camp literari (Zavala Mondragón, 2017a) de la feta en el camp tècnic i científic, i aquí l'aportació de la Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana de González Porto és clau per la qualitat i la quantitat.

Autors europeus i nord-americans (no esp)																					
	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
B. Costa-Amic							2	8	14	8	2	10	3							2	49
EDIAPSA				2							1	1									4
Ediciones Minerva				3	12	11	12	17	11												66
Ediciones Xóchitl								1	1	4	1										7
Biblioteca Catalana										1											1
Editorial Atlante					2		3	2	1	2		1	2		1	7	2	2		1	26
Editorial Galatea							2		1						1						4
Editorial Leyenda								8	6	3	1										18
Editorial Orión								2						1		1				1	5
UTEHA	1	12	2	4	8	4	4	4	7	9	11	17	14	5	8	3	5	7	12	18	155
	1	12	2	9	22	15	23	42	41	27	16	29	19	6	10	11	7	9	12	22	335

Taula 16: Anàlisi de les obres publicades per autors europeus i nord-americans en el conjunt de les 10 editorials seleccionades
Font: Elaboració pròpia

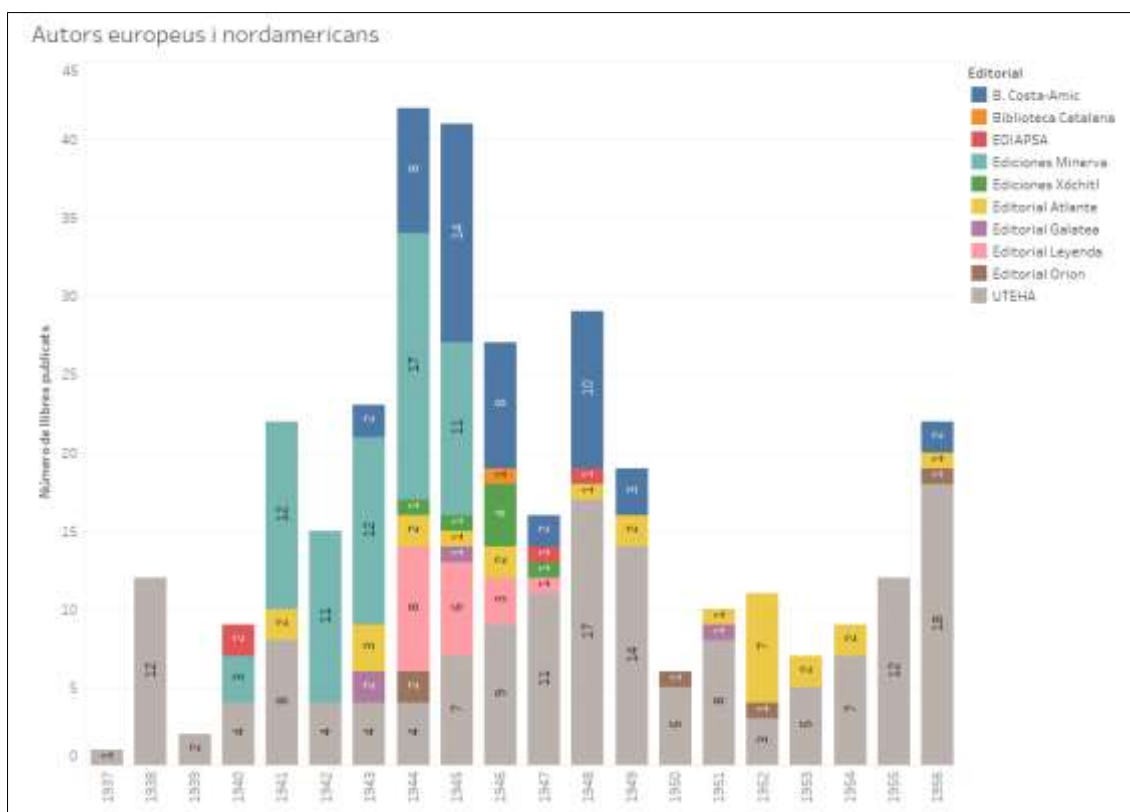

Fig. 26: Autors europeus i nord-americans publicats per editorials i anys
Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

L'interès per d'altres tradicions culturals i literàries es redueix a una presència testimonial d'edicions de textos clàssics de les filosofies orientals que en ocasions ratllen l'autoajuda.

Autors altres (asiàtics, africans, etc.)																						
	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
B. Costa-Amic							1		1		1										3	
EDIAPSA																						0
Ediciones Minerva								1														1
Ediciones Xóchitl																						0
Biblioteca Catalana																						0
Editorial Atlante																						0
Editorial Galatea																						0
Editorial Leyenda																						0
Editorial Orión										1		2	1			2						6
UTEHA																						0
	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	2	1	0	0	2	0	0	0	0	0	10

Taula 17: Anàlisi de les obres publicades per autors d'altres orígens (africans i asiàtics) en el conjunt de les 10 editorials seleccionades

Font: Elaboració pròpia

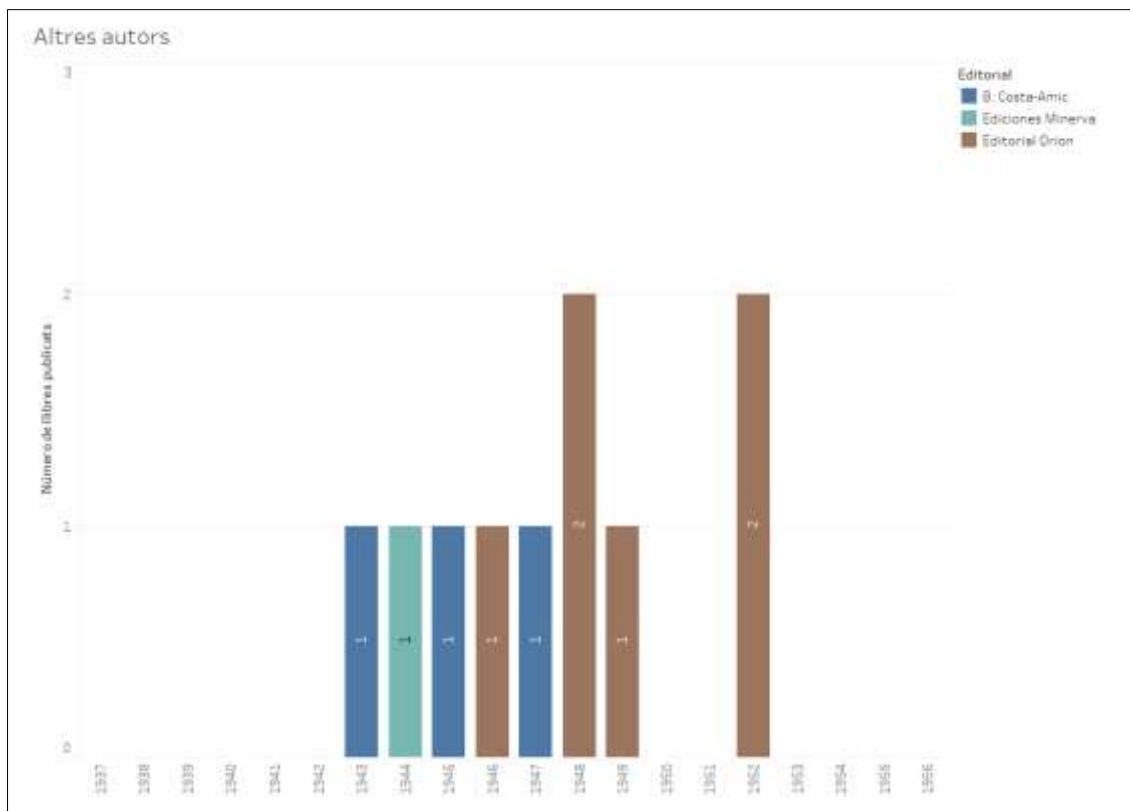

Fig. 27: Autors d'altres nacionalitats (africans i asiàtics) publicats per editorials i anys
Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

Si revisem les obres dedicades a temàtiques que podríem definir com clarament espanyoles (també catalanes), les dades ens diuen que són paral·leles a les d'autors peninsulars, com si tema i autoria hi tingués una correlació.

Temàtiques espanyoles																						
	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals	
B. Costa-Amic								2	6	2			1						1		12	
EDIAPSA									1		2										3	
Ediciones Minerva				1	2	1		2	3	1											10	
Ediciones Xóchitl																					0	
Biblioteca Catalana						1	3	3		2	2							1	1		13	
Editorial Atlante				1	1		1	3	1											1	8	
Editorial Galatea																					0	
Editorial Leyenda								1	2	1											4	
Editorial Orión												1								1	2	
UTEHA																					0	
	0	0	0	2	3	2	4	11	13	6	5	0	1	0	0	0	0	0	1	2	2	52

Taula 18: Anàlisi de les obres de temàtica espanyola publicades en el conjunt de les 10 editorials seleccionades

Font: Elaboració pròpia

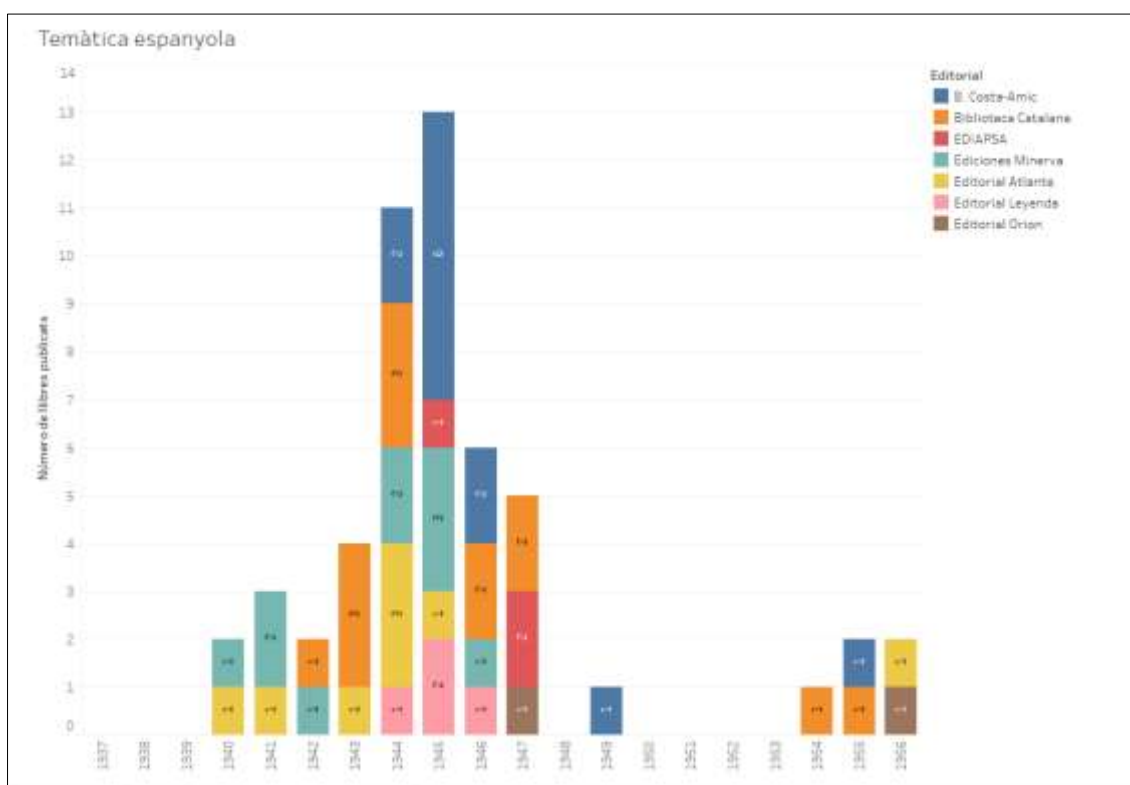

Fig. 28: Obres de temàtica espanyola publicades per editorials i anys

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

La poca abundància de temàtiques mexicanes és la que matisava més la hipòtesi d'una mexicanització, fins al punt de quasi contradir-la, com observem en la figura següent. Evidentment, l'anàlisi més de pinta fina passa per veure que les Ediciones Xóchitl són una injecció de qualitat i quantitat que, desaparegudes, semblen indicar una caiguda de l'interès. Si retiréssim aquesta editorial, es podria parlar més aviat d'un manteniment en l'interès sobre els temes mexicans.

Temàtiques mexicanes																					
	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	Totals
B. Costa-Amic							1	3	4	1		3	4	3	1			1	5	4	30
EDIAPSA				2							3	1	2	1		2	5	4	4		24
Ediciones Minerva			1				2	6	1												10
Ediciones Xóchitl					3	3	5	7	7	8	2			2	1						38
Biblioteca Catalana																					0
Editorial Atlante				1	1	1	1		2	1	1	1				2					11
Editorial Galatea							1	2		1	3		1	1	1						10
Editorial Leyenda							6	2	4				1								13
Editorial Orión																2		1			3
UTEHA																					0
			1	3	4	4	10	24	16	15	9	5	8	7	3	6	5	6	9	4	139

Taula 19: Anàlisi de les obres de temàtica mexicana publicades en el conjunt de les 10 editorials seleccionades

Font: Elaboració pròpia

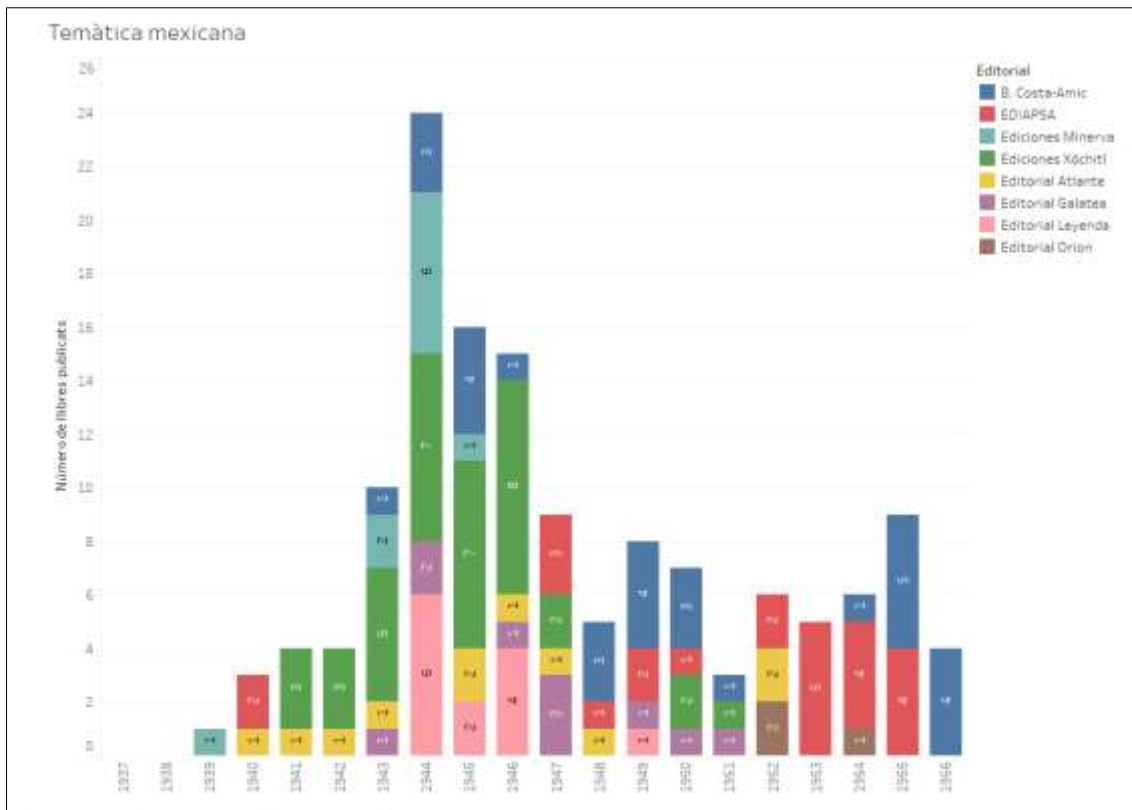

Fig. 29: Obres de temàtica mexicana publicades per editorials i anys
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

L'interès per les temàtiques hispanoamericanes sorprenen per la seva poca presència.

		Temàtiques hispanoamericanes																				Totals	
		37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56		
B. Costa-Amic										1	1	1	1	2							1	1	8
EDIAPSA													2	1								1	4
Ediciones Minerva								1															1
Ediciones Xóchitl																							0
Biblioteca Catalana										1		1											2
Editorial Atlante						1		1				1	1										4
Editorial Galatea										1				1		1							3
Editorial Leyenda									1														1
Editorial Orión											1											2	2
UTEHA																							0
		0	0	0	0	1	0	2	1	3	2	3	4	4	0	1	0	0	0	3	4		28

Taula 20: Anàlisi de les obres de temàtica hispanoamericana publicades en el conjunt de les 10 editorials seleccionades
 Font: Elaboració pròpia

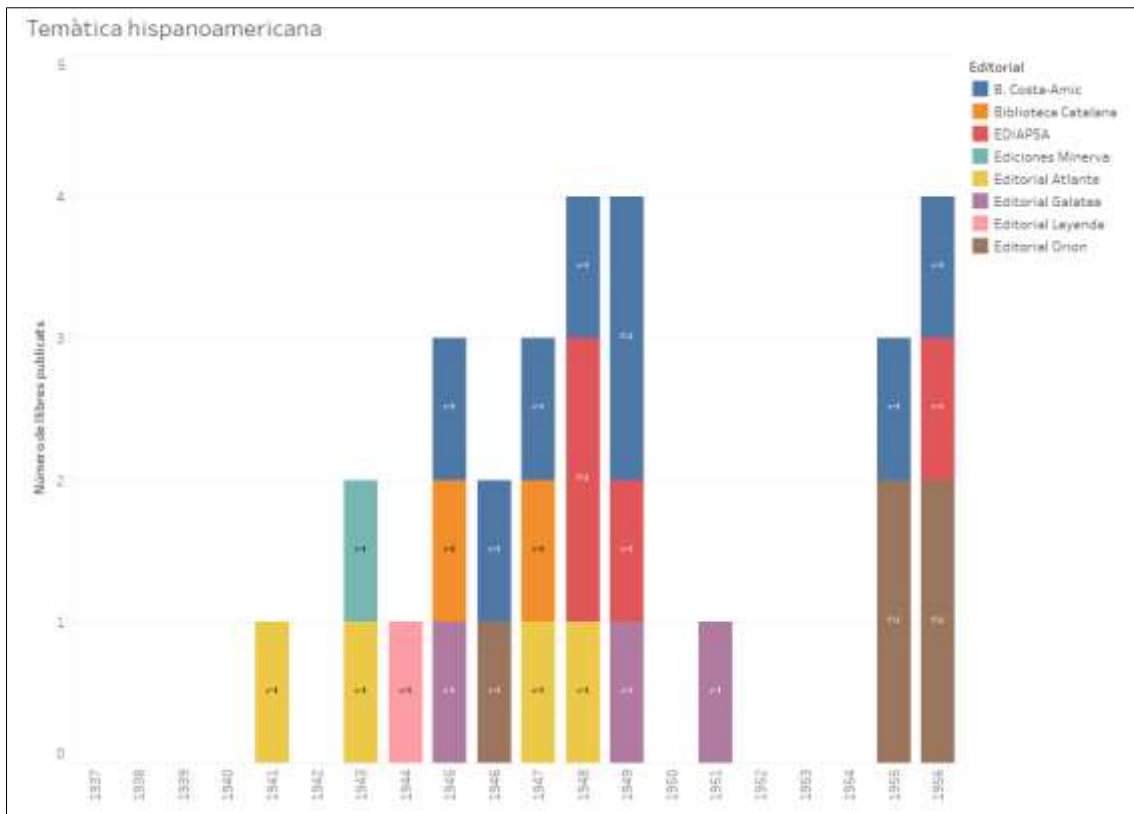

Fig. 30: Obres de temàtica hispanoamericana publicades per editorials i anys

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

Finalment, les temàtiques que no tindrien una especificitat cultural lligada a un territori serien, sense cap mena de dubte, les més abundants. Això estaria íntimament lligat, és clar i ho hem vist, a la presència nombrosa d'edicions tècniques i científiques.

		Temàtiques: no aplicable																			Totals	
		37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	
B. Costa-Amic							2	2	34	39	32	20	21	9	5		1			5	4	174
EDIAPSA				1	7	1			1	2		3	5	2	5			2	3			23
Ediciones Minerva					3	10	15	15	24	16	7											77
Ediciones Xóchitl											3				1							4
Biblioteca Catalana							3		1	1	8	3	2							1	1	20
Editorial Atlante					4	7	6	4	7		5		2	3	4	2	7	2	2	2	2	59
Editorial Galatea								4		1	1	2	1		3	3	1					16
Editorial Leyenda									13	8	3	3	1									28
Editorial Orión									7		2		3	6	1		6	3	1	2	4	35
UTEHA		1	14	3	4	8	4	4	5	7	10	12	19	17	7	9	4	5	9	14	19	145
		1	14	4	18	26	30	29	92	74	71	43	54	37	26	14	19	12	15	24	30	581

Taula 21: Anàlisi de les obres de temàtiques no aplicables (no espanyola o no mexicana o hispanoamericana) publicades en el conjunt de les 10 editorials seleccionades

Font: Elaboració pròpia

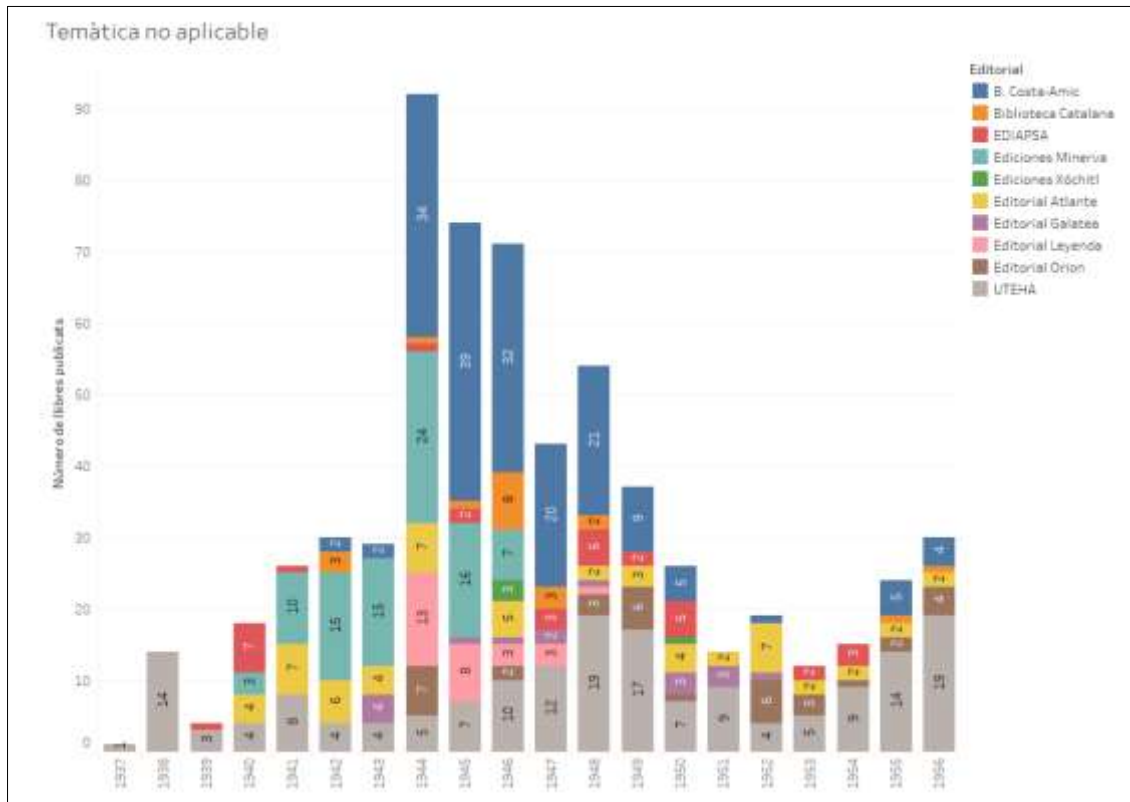

Fig. 31: Obres de temàtica no aplicable a una nacionalitat publicades per editorials i anys

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

13 Estudi de cas: Editorial Atlante, S.A.⁴³³

Totes les descripcions de les editorials fetes anteriorment han estat de manera esquemàtica, amb una voluntat d'inventari que ens donés pas a una comprensió i un significat global, encara que impressionista, de l'edició dels exiliats espanyols a Mèxic en els primers vint anys d'exili.

El volum inabastable d'aquesta investigació que ultrapassava els límits físics d'una recerca de doctorat⁴³⁴ no havia però d'ocultar que darrere de cada empresa editorial amb una producció i durada suficients se'n podia haver fet una anàlisi més completa i rigorosa. En aquest sentit, vam prendre l'exemple de l'Editorial Atlante com a estudi de cas i com a exemple de possibles explotacions documentals i de recerca.

Com ja hem avançat en el repàs de la bibliografia, la història de l'Editorial Atlante havia estat estudiada per Teresa Ferriz Roure en el seu treball sobre l'edició catalana a Mèxic (1998), també ha estat estudiada posteriorment per Leoncio López-Ocón (2014), ara però podem completar l'estudi gràcies a la consulta de documents originals de l'arxiu de l'editorial que fins ara no eren disponibles (informes relatius a la constitució, activitats i plans de publicació, estatuts, instruccions tipogràfiques, balanços comercials, rebuts i factures entre 1939 i 1957, etc.). Aquests documents originals es troben dins del llegat d'Estanislau Ruiz i Ponsetí a l'Arxiu Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI) a la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona (*Inventari del Fons FP Subsèrie Estanislau Ruiz i Ponsetí...*, 2006).

També van ser d'ajuda els 16 catàlegs d'editorial, propaganda de llançament, llistes de preus i distribuïdors que es conserven a la carpeta de catàlegs editorials del Fons Bergnes de las Casas, sota el nom d'«Editorial Atlante», als quals no es va tenir accés.⁴³⁵

⁴³³ Un cop acabat aquest estudi de cas va aparèixer el treball extraordinari de Leoncio López-Ocón, sobre aquesta editorial: «Atlante en el exilio: actores y etapas de una editorial republicana hispanoamericana.» En: *El exilio español del 39 en México: mediaciones entre mundos, disciplinas y saberes*. (2014) Antolín Sánchez Cuervo, Guillermo Zermeño Padilla (eds.). Les nostres tesis de la mexicanització de l'Editorial Atlante coincideixen amb les de López-Ocón.

⁴³⁴ Recordarem aquí un cop més les paraules de Carlos Martínez (1959) «No intentaré lo casi imposible, o sea enumerar todas las obras lanzadas por editoriales fundadas e impulsadas por refugiados.»

⁴³⁵ Resta per descobrir, però, l'origen del nom, qui va escollir Atlante, si es tracta d'una continuació de l'editorial de Barcelona a cavall dels segles.

13.1 Antecedents, orígens

Manuel Sánchez Sarto, Leonardo Martín Echeverría i Estanislau Ruiz Ponsetí es troben a França durant la primavera de 1939 i acorden de crear una editorial a l'Amèrica Llatina, tot triant Mèxic com la millor de les opcions. Val a dir que en un esborrany de principis de 1939 Sánchez Sarto proposa l'Havana en primera instància, i Mèxic D.F., com a alternativa interessant.

Manuel Sánchez Sarto (Saragossa, 1897 - Mèxic D.F., 1980) era economista i advocat, i doctorat en sengles especialitats per la Universitat de Saragossa; havia estat director literari i després gerent de l'Editorial Labor de Barcelona, i també president de la Cambra del Llibre de Barcelona.

Leonardo Martín Echeverría (Salamanca, 1894 - Veracruz, Mèxic, 1958) era geògraf i polític, llicenciat en dret i filosofia i lletres, i doctorat també en sengles especialitats per la Universidad de Madrid; va ser secretari i agregat de l'Editorial Labor, obtingué diversos càrrecs polítics del Govern de la República.

Estanislau Ruiz Ponsetí (Maó, 1889 - Mèxic, 1967) era economista i polític, llicenciat i doctorat en ciències exactes i enginyer industrial; representà diversos càrrecs polítics en el Govern de la Generalitat republicana. Va ser assessor i director tècnic de l'Editorial Gustavo Gili de Barcelona.

En l'informe que a finals de 1941 elabora —creiem— Ruiz Ponsetí (Editorial Atlante S.A. «Informe relativo...», 1941) feia una definició ben completa de l'editorial, dels fundadors, dels antecedents, del model empresarial seguit, del model econòmic proposat, dels recursos de què es disposava i de la viabilitat de l'editorial en relació amb la seva pròpia línia editorial de llibre tècnic i científic de qualitat, inexistent a l'Amèrica Llatina de principis dels 40 i, en segon terme, feia referència a la conjuntura política internacional que va provocar el trencament de proveïment del mercat llibresc hispanoamericà en l'inici d'una Guerra Mundial, trencament que, sense formular-ho expressament, suposava seria d'una durada força llarga (potser per contrast amb les altres guerres, Civil Espanyola i la de 1914, que es van creure que serien més breus del que van ser).

A desgrat del temor de resultar prolixos, transcrivim alguns dels paràgrafs d'aquest informe que considerem essencials per a la descripció de l'Editorial Atlante en el seus inicis i, més important, d'allò que els fundadors desitjaven i projectaven que volien que fos el projecte editorial:

«Ciertamente, el momento era muy propicio para emprender la organización de una gran empresa editorial en Hispano-América. Los daños acarreados por la larga y dolorosa guerra civil habían resentido gravemente las industrias españolas de todo orden. Además, el panorama que ya presentaba

Europa en la primavera de 1939 permitía predecir a cualquier observador atento la inminencia de una guerra espantosa, cuyas consecuencias serían el aislamiento de América a efectos de recibir mercancías europeas. Es decir, los mercados en todos los países hispano-americanos tenían que quedar –en cuanto la falta no fuera suplida por los Estados Unidos– a merced de los que mejor y más pronto supieran organizarse en el Nuevo Continente.»

[...]

» Desaparecidas las importaciones de casas españolas como consecuencia de las difíciles comunicaciones con Europa, no tardarán mucho en agotarse las existencias de las grandes librerías y distribuidoras americanas, lo cual dejará un vacío en el mercado de este continente, a disposición de las editoriales que sepan organizarse debidamente, con un margen de negocio que es prácticamente ilimitado. Ciertamente, en Buenos Aires, La Habana y en la propia capital mexicana se han establecido algunas editoriales, pero sus actividades preferentes son las producciones puramente literarias, procediendo las empresas españolas, trasladadas a América, a reeditar obras viejas y ya muy conocidas de sus fondos anteriores. Nosotros hemos fijado nuestra atención en el libro exclusivamente científico o técnica (sic), aspecto desatendido hasta ahora por ser el más difícil, pero también el de más seguro porvenir y más escasa competencia, puesto que se trata de obras consideradas como eficaces instrumentos de trabajo, circunstancia que permite venderlos a precios remunerados y mantener viva su actualidad mucho más tiempo que las publicaciones de tipo oportunista cuya posibilidad de venta se agota muchas veces en pocas semanas. Al hablar de obras científicas y técnicas nos referimos, interesa advertirlo, a libros cuyo contenido sea de originales autorizados por firmas de gran reputación o traducciones de obras bien seleccionadas, a base de cuidar mucho todos los detalles, en corrección de los textos, bella tipografía, ilustración profusa y adecuada, encuadernación agradable, es decir, todas las cualidades de un libro como los que sacan de sus prensas las grandes editoriales europeas y norteamericanas. Ello es necesidad para un público cada día mejor adecuado y que es el único que paga bien; permite colocar el negocio en un plano de precios altos, cuyo juego de mejores posibilidades da beneficios y aumenta la venta de los libros matriculados, para llevarlo a la actividad de los agentes directos, capaces de salir en busca de los posibles lectores cuando el margen de comisión compensa el tiempo empleado. Además de todo esto, el libro de buena presentación, con muchas ilustraciones, fotografías y, cuando es oportuno, láminas y mapas en color hace imposible la competencia de las ediciones piratas, lepra del negocio editorial en América.»

Com comprovarem més endavant, un cop analitzades les obres, tot va esdevenir segons les previsions establertes, només hi hagué un element que varià ostensiblement: van acabar per editar literatura. Efectivament, havien afirmat de manera explícita que no editarien literatura, i n'editaren, tant la d'alta qualitat lligada a l'exili i la intel·lectualitat mexicana, com també la publicació de traduccions de *best-sellers*. Intentarem donar en la nostra investigació resposta a aquest fet.

13.1.1 Any de fundació

Fundada amb caràcter provisional el 20 de juliol de 1939 per Ramon Musolas Casas, Jenaro Costa Puig, Cosme Montanyola Gasull, Estanislau Ruiz Ponsetí i Manuel Sánchez Sarto, davant del cònsol general dels Estats Units Mexicans a França i Alger, Sr. Gilberto Bosques, al Consolat General de Mèxic. (México. Consulado..., 1939). La constitució de l'empresa en la legació d'aquest país tenia com a objectiu iniciar el projecte a la capital de la república mexicana.

13.1.2 Inici de l'activitat

Les activitats s'inicien a Mèxic durant la tardor de 1939, un cop Manuel Sánchez Sarto, Martín Echeverría, Estanislau Ruiz Ponsetí i, incorporat a l'aventura com a administrador, Joan Grijalbo Serrés havien arribat a Mèxic. El primer llibre apareix publicat a Mèxic D.F. el mes de juliol de 1940 i és obra del mateix Martín Echeverría, soci fundador de l'Editorial Atlante (Martín Echeverría, 1940). En l'informe de finals de 1941, es comenta que l'obra havia tingut força èxit i que se n'havien «col·locat» 2.000 exemplars.

13.1.3 Final de l'activitat

L'últim llibre publicat per l'Editorial Atlante apareix l'any 1959; n'era l'autor un metge del Yucatán, Conrado Zuckermann Duarte (Zuckermann, 1959; Espinosa de los Reyes-Sánchez, 2001). L'editorial llanguia, però, de feia tres anys. Per exemple, de 1957 no tenim notícia de cap obra publicada, i el 1958 només es publiquen dues obres del mateix autor, l'advocat i historiador exiliat Julio Luelmo, que també usava el pseudònim de Mauro Olmeda (Luelmo, 1958; Olmeda, 1958; *Exilio español en México*, 1982; Portela, 1986).

13.2 Variacions al nom

No es coneixen variacions del nom de l'editorial, només cal assenyalar la publicació de la revista *Ciencia: revista hispano-americana de ciencias puras y aplicadas*, apareguda sota el segell d'Atlante però considerada amb el temps una editorial independent. La revista va ser més endavant responsabilitat compartida amb l'Academia de la Investigación Científica de México i l'Academia Mexicana de Ciencias.

Amb el nom d'Atlante, existeixen d'altres editorials d'obres publicades a Barcelona (des de finals del s XIX fins els anys 30, amb especial abundància en les dues primeres dècades del segle) i Buenos Aires (1939 i 1954, a més de l'editorial de finals de segle XX i començaments del XXI). Amb la impremta i editorial Atlante de Palma de Mallorca (1953-1959) ens sembla que només els uneix la coincidència en el nom.

13.3 Continuacions

No vam localitzar possibles continuacions d'Atlante; sabem que Sánchez Sarto va morir a Mèxic, el 19 de novembre de 1980, i que fins aleshores i des de la sortida de l'Editorial Atlante, que calculem aproximadament a principis dels anys 50, va tenir com a ocupacions principals la docència, l'assessoria política, organitzativa i econòmica d'altres instàncies oficials i institucionals mexicanes i hispanoamericanes. Luis Martín Echeverría va morir a Veracruz el 1958, abans de la desaparició definitiva de l'Editorial Atlante. Els últims anys els dedicà a la traducció d'obres de geografia alemanya i a la docència.

D'Estanislau Ruiz Ponsetí, l'Enciclopèdia catalana confirma que: «El 1954 fou elegit vicepresident segon del Parlament i ocupà el càrrec de gerent apoderat de l'editorial UTEHA (1940-65), des d'on ajudà i donà feina a d'intel·lectuals catalans i altres republicans exiliats.» Del gandesà Joan Grijalbo Serres ja n'hem parlat a bastament.

13.4 Directius, editors i personal

Directius i administradors: Leonardo Martín Echeverría, Manuel Sánchez Sarto, Estanislau Ruiz Ponsetí, Joan Grijalbo Serres.

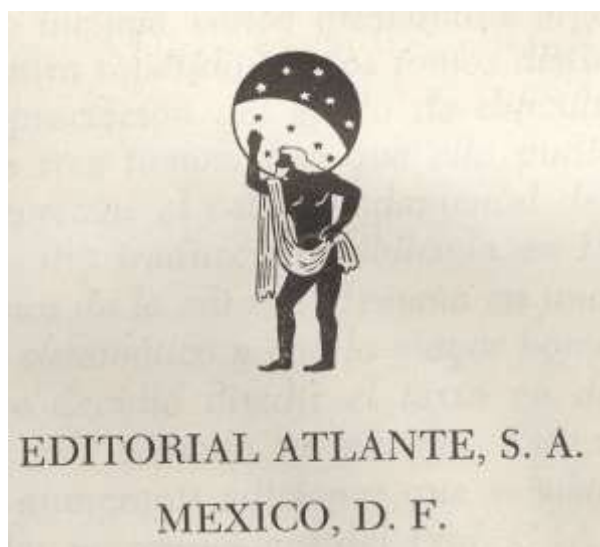
Editors: Juan Almeda Castells (nom real del poeta Gerardo Deniz, es dedica a labors editorials a l'Editorial Siglo XXI), Ramón Lamóneda Fernández (director tipogràfic de la Compañía Editora y Librería Ars, 1941-1944).

13.5 Adreces de les seus socials

<i>Calle de las Artes, 53, Mèxic D.F.</i> (fins 1943, extret de diversos documents i paper timbrat)
<i>Calle de Altamirano, 127, 7ª</i> (1943, extret de factura d'octubre d'aquest mateix any)
<i>Calle Altamirano, 14, México D.F.</i> (des de 1944?, paper timbrat)
<i>Altamirano, 127, México, D.F.</i> (Hoyningen-Huene, 1946)
<i>Av. de las Granjas 82. Apartado postal 2977. México 1, D.F.</i> (Feria Mexicana del Libro, 1954)
<i>Apartado 192, México D.F.</i> (1957, inclòs en factura d'aquest any)
<i>Avenida Granjas 82, México 16, D.F. Apartado Postal 28568.</i> (Olmeda, 1958)
<i>Avenida Granjas 82, México 16, D.F.</i> (Berroa, 1961)

13.6 Logotip

Hi ha dos logos, un atlant nu suportant l'esfera celeste o bé el mateix atlant de genolls sobre un llibre obert, suportant sobre les espatlles una colla de llibres. El logotip acostuma a aparèixer en la part inferior de la portada, sobre el peu d'impremta, també apareix en ocasions reproduït repetidament en format petit i associat a tons verds clars a les guardes; en un menor nombre d'ocasions el trobem gravat i/o daurat en el llom i la coberta.

13.7 Tallers tipogràfics

En els estats de comptes consultats no apareixen càrrecs a nom de cap taller tipogràfic, en els llibres apareix informació dels següents:

<i>Talleres Gráficos de Rafael Loera Chávez. (Martín Echeverría, 1940)</i>
<i>Talleres de fotolito de Saro Hnos. México, D.F. (Martín Echeverría, 1940)</i>
<i>Talleres de Gráfica Panamericana, S. de R.L., Pánuco, 63. México, D.F. (Domenchina, 1941)</i>
<i>Talleres Tipográficos de Información Aduanera de México. México, D.F. (Fulton, 1941)</i>
<i>Talleres de Gráfica Panamericana, S. de R. L., Pánuco, 63, México, D.F. (Domenchina, 1942)</i>
<i>Talleres de Gráfica Panamericana, S. de R.L., Pánuco 63, México, D.F. (Rojahn, 1942)</i>
<i>Talleres Gráficos de la Nación, México, D.F. (Enciclopedia de la música, 1943)</i>
<i>Cooperativa Talleres Gráficos de la Nación, México, D.F. (Ferrater, 1944)</i>
<i>Talleres de Adrián Morales S., Calle de Tuxpango No. 45 Colonia industrial de la Ciudad de México. (Mora, 1944)</i>
<i>Talleres de «Gráfica Panamericana», México, D.F. (Costero, 1946)</i>
<i>Talleres de «Imprenta Nuevo Mundo», S.A. (Giral, 1946)</i>
<i>Imprenta Nuevo Mundo, S.A. Comonfort, 29-B, México, D.F. (Vicéns, 1946)</i>
<i>Talleres Gráficos de la Nación, Tolsa y Enrico Martínez, México, D.F. (Mayer-Serra, 1947)</i>
<i>Talleres Edizioni d'Arte Amilcare Pizzi de Milano, Italia, y el texto en la Imprenta Nuevo Mundo, S.A., de la ciudad de México, D.F. (Rivera, 1948)</i>
<i>Imprenta Nuevo Mundo, S.A., Comonfort, 29-B, México, D.F. (Jenkins, [et al.], 1951)</i>
<i>Talleres de la E.C.L.A.L. Constitución, 18. Tacubaya, D.F. (Wouk, 1952)</i>
<i>Imprenta Nuevo Mundo, S.A., Alemania, 8 al 14. (Miall, Miall; 1953)</i>
<i>Talleres de la Editorial Muñoz, S.A., Privada del Doctor Márquez, 81, México, D.F. (Muñoz Galache, 1956)</i>
<i>Talleres Gráficos de la Librería Madero, S.A. Aniceto Ortega 1358, México 12, D.F. (Olmeda, 1958)</i>

Com es pot apreciar en aquesta mostra, el canvi d'impremta sovinteja. Segons Martí Soler, a Panamericana eren quasi tots espanyols refugiats i també passava el mateix a la impremta de Muñoz, el mateix Muñoz Galache, autor del llibre, com ja hem vist, era un exiliat castellà (Muñoz Galache, 1956; Martí, 1999). Costa de determinar les causes d'aquests canvis i establir si es tractava de respondre a la necessitat d'una major especialització en alguna mena de treballs tècnics o a qüestions econòmiques i de satisfacció o no per les feines realitzades prèviament. En qualsevol cas, Panamericana i Nuevo Mundo acaben sent les impremtes més usades.

Quant a l'enquadernació, es fa constar en un parell d'ocasions (Jenkins, [et al.], 1951) i (Wouk, 1952): Encuadernaciones Gandesa, av. de las Granjas, 80, l'adreça de l'Editorial Atlante a partir de 1954.

13.8 Capital social

Es constitueix el 1r de juliol de 1939 amb un capital provisional de 500.000 pesos mexicans de l'aportació de diversos socis capitalistes espanyols a França. En realitat, i un cop arribats a Mèxic, Sarto, Martín Echeverría i Ruiz Ponsetí, el capital fundacional va ser força menor: £ 6.021 lliures esterlines i set xílings, \$ 150.000 pesos mexicans al canvi de 17 de juliol de 1939. L'origen d'aquesta diferència important –que va fer perillar la viabilitat econòmica del projecte i el càrrec del mateix Ruiz Ponsetí– va ser la prohibició d'exportació de divises per part del Govern francès un cop esclatada la Guerra Mundial amb el bloqueig de comptes corrents dels bancs de París on eren custodiats el fons fundacionals dels socis capitalistes de l'Editorial Atlante.

13.9 Producció

13.9.1 Aspectes formals

La tipografia és en general neta i clara, proporcionada malgrat que en unes poques ocasions sigui atapeïda en algunes de les obres tècniques. Les il·lustracions i quadres sovintegen en tota mena de llibres: literaris i científics. Els llibres són sempre cosits. Les obres tècniques tenen amb freqüència la coberta en tela resistent, en percalina o en material plàstic tipus guàflex (hem pogut saber que s'anomenava «Fabrikoid Dupont lavable»), preparades per suportar un ús intensiu. En el cas de la literatura es prefereix sempre la coberta en rústica.

La presència de les obres tècniques recorda d'altres obres europees i nord-americanes del seu temps. Compactes, ben impreses, il·lustrades profusament, amb paper de qualitat i seleccionat per a cada ocasió, amb una enquadració cosida

resistent. Les obres literàries són també editades sota un criteri estètic; la lletra de cos més gran, enquadernacions amb una previsió d'un ús menys intensiu i potser per ser relligades pel comprador. El paper és de gramatge generós, les il·lustracions hi sovintegen i són signades. Els llibres de fotografies utilitzen paper cuixé. En qualsevol cas, la preocupació i la cura de les obres tècniques és notable i iguala —tal com quedava reflectit el desig en l'informe de 1941— les obres europees i nord-americanes de l'època.

13.9.2 Tirades

Les informacions de què disposem representen cadascuna obres de molt diversa naturalesa —poesia, art, ciència, *best-seller* de literatura traduïda i exili.

Domenchina, Juan José (ed.). <i>Antología de la poesía española contemporánea (1900-1936)</i> . 1941. 2.000 exemplars
Domenchina, Juan José. <i>Destierro: sonetos, décimas concéntricas y excéntricas, bur-las y veras castellanas</i> . 1942. 1.025 exemplars
Rivera, Diego. <i>Acuarelas, 1935-1945: colección Frieda Kahlo</i> . 1948. 1.000 exemplars
Jenkins, Glenn L. [et al.]. <i>Química farmacéutica cuantitativa</i> . 1951. 3.000 exemplars
Wouk, Herman. <i>El motín del «Caine»: la novela de la segunda guerra mundial</i> . 1952. 8.000 exemplars.
Miall, Stephen; Miall, L. Mackenzie (eds.). <i>Diccionario de química</i> . 1953. 4.000 exemplars
Muñoz Galache, Elicio. <i>Fuente Abeja: estampas castellanas</i> . 1956. 1.200 exemplars

13.10 Preus

De les dades de preus obtingudes de l'informe de 1941 i de les llistes de preus del *Boletín bibliográfico mexicano*, podem afirmar que el preu de venda al públic de les obres eren alts, fora de l'abast de tots els públics i només assequibles econòmicament per al públic que li era natural: quadres tècnics, acadèmics i professionals castellanoparlants i una part de l'emigració política de l'exili que també havia assolit un cert reeiximent econòmic i gust.

En els balanços de 1942 de l'arxiu Ruiz Ponsetí del Pavelló de la República apareixen unes dades que ens són útils per il·lustrar aquesta afirmació: el salari d'un vigilant era de \$6 pesos mexicans i el d'un tipògraf, potser una de les feines més valorades de la cadena editorial, de \$400. Si comparem aquests sous amb els dels preus dels llibres en el *Boletín bibliográfico mexicano* del mateix any, al voltant dels \$10, ens podem fer una idea del cost relatiu dels llibres: un objecte de luxe.

13.11 Distribució i venda

En una monografia nord-americana sobre la indústria editorial mexicana de l'època es definia així l'Editorial Atlante i les seves relacions comercials i de distribució (Peñalosa, 1957):

«The firm [Editorial Atlante] was founded as a publisher i 1939, but its chief importance lies with its affiliation with the export wholesaler, Exportadora de Publicaciones Mexicanas, S.A., established in 1949. This firm has the exclusive right to distribute in Spain not only the publications of Editorial Atlante, but also those Prensa Médica Mexicana, Cuadernos Americanos, the University of Mexico, and EDIAPSA and its various affiliates.

Affiliated with Editorial Sudamericana in Buenos Aires is Editorial Hermes, founded in 1945 primarily as a wholesaler, but also as a publisher of fiction in translation. The other publishers which may also be mentioned are Editorial Pax-México, imprint of the prominent bookseller Carlos Césarman, and Ediciones Quetzal, publisher of French works in translation and in the original French.»

De tot plegat es desprèn la voluntat i vocació de l'empresa d'internacionalització de la producció de l'editorial que englobava, recordem-ho, Espanya en les obres tècniques, que no polítiques i literàries.

13.12 Col·laboradors

Autors, editors i adaptadors

A continuació del nom s'indica l'any o els anys en els que col·laboraren.

Luis Amado Blanco (1955), Gustavo Ariza (1943, 1944), Modesto Bargalló (1942), José Barón Fernández (1952), Agustí Bartra (1955), José Luis Bello (1943), Arthur Byne (1943, 1945), Mildred Stapley Byne (1943, 1945), Pere Calders (1945), Luisa Carnés (1956), Juan Carreras Palet (1940), Rachel Carson (1952), John E. Christian (1951), Isaac Costero (1946), Juan José Domenchina (1940, 1941, 1944, 1944, 1952),

Andrew DuMez (1951), Emilia Elías de Ballesteros (1942), José Erdos (1944), J. Espinasa Masagué (1941), Josep Ferrater Mora (1941, 1944), Louis F. Fieser (1948), Mary Fieser (1948), Nathaniel H. Frank (1949, 1949), John F. Fulton (1941, 1952), Francisco Giral (1942, 1946, 1956), José Giral (1953), Rumer Gordon (1952), Ida Gramcko (1952), Ricardo Gutiérrez Abascal (1944), George P. Hager (1951), Benjamin Harrow (1946, 1950), Santiago Hernández Ruiz (1940, 1949, 1950, 1950), John Abel Hopkins (1952), George Hoyningen-Huene (fot.) (1946), Glenn L. Jenkins (1951), Gerstle Mack (1944, 1944), Thomas Gibson (1944, 1944), Madeleine Joye (1952), Julio Luelmo (1958, 1958, el segon sota pseudònim Mauro Olmeda), Mary Martín (il.) (1956), Leonardo Martín Echeverría (1940), Paulino Masip (1944), Otto Mayer-Serra (1943, 1943, 1947, 1948, 1950), Carlos Mérida (1940, 1945), Stephen Miall (1943, 1953), L. Mackenzie Miall (1953), Constanza de la Mora (1944), Roberto Moreno y García (1941), Elicio Muñoz Galache (1956) Eugenio Muñoz Mena (1943), Carlos Obregón Santacilia (1947), Mauro Olmeda (vegeu: Julio Luelmo), Juana de Ontañón (1941), Alberto J. Pani (1941, 1951), Enrique Pascual del Roncal (1941), Jaime Pi-Suñer (1941, 1952), Alfonso Reyes (1946), Diego Rivera (1948), Enrique Rioja (1942, 1951), C.A. Rojahn (1942), Alice Rühle (1941), Alfredo de San Juan (1941), Marta Spiera (1944), Albert Szent-Györgyi (1943), Gastón O Talamón (1948, 1950), Domingo Tirado Benedí (1940, 1940), Tísner (fot.) (1945), Juan Vicéns (1942, 1946), John Harold Wilson (1954), George Schneiweis Wise (1952), Herman Wouk (1952, 1954), Heber Wilkinson Youngken (1956), Conrado Zuckermann (1959).

Prologuistes

Azorín (1941, datat a Madrid 1936), Enrique Díez-Canedo (1941), León Felipe (1952), Octavio Paz Novaro (1952), Samuel Ramos (1948).

Traductors

Alfonso Boix Vallicrosa (1951), Francisco Giral (1942, 1956), José Giral (1946, 1950, 1953), Rubén Landa (1952), Amando Lázaro Ros (1954), Federico Legorreta Hernández (1952), Julio Luelmo (1952, 1954), Bibiano F. Osorio-Tafall (1952), Otto Mayer-Serra (1943, 1948, 1950), Margarita Nelken (1952), Octavio Paz Novaro (1952), Jaime Pi-Suñer (1941, 1952).

13.13 Col·leccions

No totes les obres de l'Editorial Atlante s'inscriuen en una sèrie o col·lecció, ni aquesta informació apareix sempre clarament en els llibres. Hi ha casos en què tot sembla indicar que els editors van començar a treballar un tema al voltant del qual després sorgeix una idea de col·lecció. A pesar d'això, podem donar informació sobre els següents títols:

Atlante de la cultura, amb les següents sèries: *Serie médica*; *Serie pedagógica*; *Serie técnica*. Aquesta col·lecció engloba la medul·la de l'editorial, els llibres científics i tècnics. Es tracta molt sovint d'obres científiques i tècniques de referència del món acadèmic nord-americà i europeu, traduïdes i adaptades per especialistes espanyols.

Cuadernos de educación pràctica; tal com s'ha comentat més amunt, les obres d'ajuda als estudiants van ser una aposta editorial dels responsables d'Atlante durant els anys 40.

Diccionarios científicos Atlante va ser la col·lecció de les obres de referència d'Atlante, com ara el primer diccionari de filosofia de Ferrater Mora (1941), d'història i fames conegudes.

Museum, d'aquesta col·lecció només ens consta l'obra que van fer Pere Calders i Tísner sobre el convent mexicà d'Acolman (1945).

Novelas Atlante és l'última de les col·leccions cronològicament de l'editorial. Aquesta col·lecció aplega les novel·les traduïdes d'obres nord-americanes amb gran èxit comercial i tirades més amples. En algunes ocasions el nom *Novelas Atlante* substitueix en el peu de la portada el de l'Editorial Atlante.

13.14 Obres publicades per anys

Precedeix a la referència un asterisc (*) aquelles que han estat consultades directament.

1940

1. * Carreras Palet, Juan. *Elementos de tecnología textil*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1940. (Atlante de la cultura. Serie técnica; 1). VIII, 460 p.; 19 cm.
2. Hernández Ruiz, Santiago; Tirado Benedí, Domingo; [et al.]. *La ciencia de la educación*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1940. 2 v.: il.; 24 cm.
3. * Martín Echeverría, Leonardo. *España: el país y los habitantes*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1940. 488 p., [48] p. de lám., 1 map. pleg.: il.; 23 cm. Enq. Percalina vermella, daurats al llom, guardes amb logotip Atlante. En el colofó: Talleres Gráficos de Rafael Loera Chávez. Las láminas y mapas fuera de texto han sido ejecutados en los talleres de fotolito de Saro Hnos. México, D.F.

BNE 1/105425

4. Mérida, Carlos. *Trajes regionales mexicanos*. México, D.F.: Editorial Atlante, 1940-1945. 1 portfolio: il. col.; 47 cm.
5. Patronato de Ciencia (México); Academia de la Investigación Científica (México); Academia Mexicana de Ciencias. *Ciencia: revista hispano-americana de ciencias puras y aplicadas*. Nº 1 (1940) - México, D.F.: Editorial Atlante, 1940-. Trimestral. 29-33 cm.
6. Tirado Benedí, Domingo. *Cooperativas, talleres, huertos y granjas escolares*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1940. 402 p.; 19 cm. (Atlante de la cultura. Serie pedagógica).

1941

1. * Domenchina, Juan José (ed.). *Antología de la poesía española contemporánea (1900-1936)*. Selección, prólogo y notas críticas y bio-bibliográficas de Juan José Domenchina; epílogo de Enrique Díez-Canedo. 1ª ed. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1941. 454 p., 23 cm.

Enq. No es pot apreciar, l'exemplar està enquadernat de nou per la biblioteca Primera edición de 2.000 ejemplares.

En el colofó: Se acabó de imprimir este libro el día 19 de agosto de 1941, en los talleres de Gráfica Panamericana, S. de R.L., Pánuco, 63. México, D.F.

BNE 1/247464

2. Espinasa Masagué, J. *Eugenesia y enfermedades de la infancia*. México: Editorial Atlante, 1941. viii, 438 p. (Atlante de la cultura. Serie médica).
3. * Ferrater Mora, José. *Diccionario de filosofía*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1941. 598 p.; 25 cm. (Diccionarios científicos Atlante).
4. * Fulton, John F. *Fisiología del sistema nervioso*. Traducido de la segunda ed. inglesa, especialmente adaptada para la ed. española por Jaime Pi-Suñer. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1941. XXIV, 662 p.: il.; 24 cm.

Enq. guàflex negre, daurats en el llom, logotip de l'atlant, guardes verdes amb logotip.

En el colofó: Impreso en los Talleres Tipográficos de Información Aduanera de México. México, D.F.

BNE-4/115691

5. Moreno y García, Roberto. *Analfabetismo y cultura popular en América*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1941. (Cuadernos de educación práctica). 112 p. il.; 23 cm.

6. Ontañón, Juana de. *La enseñanza de la gramática en la escuela primaria*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1941. (Cuadernos de educación práctica). 71 p.; 23 cm.
7. Pani, Alberto J. *Tres monografías*. México, D.F.: Editorial Atlante, 1941. 281 p.; 24 cm.
8. Pascual del Roncal, Enrique. *Navegación aérea*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1941. (Atlante de la cultura. Serie técnica; 4). 272 p.: il.; 19 cm.
9. Rühle, Alice. *Freud y Adler*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1941. (Cuadernos de educación práctica). 73 p.; 23 cm.
10. San Juan, Alfredo de. * *Manual de aviación*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1941. 245 p.; 19 cm. (Atlante de la cultura; 3. Serie técnica).

1942

1. Bargalló, Modesto. *Cincuenta problemas de física para la escuela primaria*. México: Editorial Atlante, 1942. 83 p. (Cuadernos de educación práctica).
2. * Domenchina, Juan José. *Destierro: sonetos, décimas concéntricas y excéntricas, burlas y veras castellanas*. [Pról. de Azorín]. México: Editorial Atlante, S.A., 1942. 124 p.; 18 cm.

Enq. rústica.

Dedicatòria impresa: En recuerdo de Castilla, que hizo a España, dedico estas elegías y evocaciones a mis amigos mexicanos.

En el pròleg: Palabras de Azorín, Madrid, 9 de abril de 1936.

En el colofó: Este libro se acabó de imprimir el día 16 de noviembre de 1942 en los talleres de Gráfica Panamericana, S. de R. L., Pánuco, 63, México, D.F. Primera edición: 1025 ejemplares.

BNE 7/126231

3. Elías de Ballesteros, Emilia. *La lengua nacional en los textos literarios*. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1942. (Cuadernos de educación práctica). 103 p.; 23 cm.
4. Rioja, Enrique. *La enseñanza de las ciencias naturales en la escuela primaria*. México, D.F.: Atlante, 1942. 97 p. (Cuadernos de educación práctica).

5. * Rojahn, C. A. *Preparación de productos químicos y químico-farmacéuticos*. Traducido del original alemán y considerablemente ampliado por el prof. Francisco Giral. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1942. 2 v. taules despleg.; 24 cm.

En el colofó: Se acabó de imprimir este libro el día 30 de abril de 1942, en los talleres de Gráfica Panamericana, S. de R.L., Pánuco 63, México, D.F.

Enq.: Tela blau fosc (producte Fabrikoid Dupont lavable), guardes amb logotip de l'editorial, autor, títol, volums i logotip daurats al llom.

BC-2008-8-22593-1, i BC-2008-8-22593-2

6. * Vicéns de Lavallo???, Juan. *Cómo se organiza una biblioteca*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1942. 106 p.; 23 cm. (Cuadernos de educación práctica).
7. * Vicéns de Lallave, Juan. *Manual del catálogo-diccionario*. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1942. 155, [262] p.; 18 cm.

Enq. guàflex vermell, guardes amb logotip Atlante.

Del pròleg: Manual redactat el 1935 per a ser publicat a Madrid per la Junta de Intercambio y Adquisición de Libros.
BNE-SDB 025.345 VIC

1943

1. Bello, José Luis; Ariza, Gustavo. *Pinturas poblanas, siglos XVII-XIX*. México, D.F.: Editorial Atlante, 1943. 152 p.: il.; 23 cm.
2. Byne, Arthur; Byne, Mildred Stapley. *Repertorio de interiores y muebles españoles (siglos XV a XVIII)*. New York; México: W. Helburn, Inc.; D.F., Editorial Atlante, S.A., 1943. 300 p.; 36 cm.
3. * *Enciclopedia de la música*. Traducción y adaptación españolas de O. Mayer Serra. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1943. 3 v. (1068 p): il.; 23 cm.

En el colofó: Se terminó de imprimir el día primero de marzo de mil novecientos cuarenta y tres, habiendo sido totalmente realizada en los Talleres Gráficos de la Nación, México, D.F.

Enq.: Tela verda semblant guàflex, títol, editorial i volum sobre etiqueta groga en coberta i títol, editorial i volum sobre etiqueta vermella al llom, guardes il·lustrades amb logotip de l'editorial.

BC-2006-8-20568-1, BC-2006-8-20568-2, BC-2006-8-20568-3

4. Mayer-Serra, Otto. *Panorama de la música hispanoamericana: esbozo interpretativo*. México: Editorial Atlante, 1943. 440 p.: il.; 24 cm.
5. Miall, Stephen. *Diccionario de química*. Traducción española y notas por José Giral. México: Editorial Atlante, 1943. XVII, 1002 p.: il.; 25 cm. (Diccionarios científicos Atlante).
6. Muñoz Mena, Eugenio. *Introducción al estudio de la química*. México: Atlante, 1943. 269 p.: il.; 20 cm.
7. Szent-Györgyi, Albert. *Oxidación, fermentación, vitaminas, salud y enfermedad*. México, D.F.: Atlante, S.A., 1943. 121 p.; 20 cm.

1944

1. Carreras Palet, Juan. *Teoría del ligamento en la industria textil*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1944. 317 p.: il.; 24 cm.
2. Domenchina Juan José. *Pasión de sombra: itinerario*. México: Editorial Atlante, 1944. 117 p.; 21 cm.
3. Domenchina, Juan José. *Tercera elegía jubilar*. México: Editorial Atlante, 1944. 60 p.; 21 cm.
4. Erdos, José; Spiera, Marta. *Métodos clínico-químicos de laboratorio*. México: Editorial Atlante, 1944. 279 p.: il.; 23 cm.
5. * Ferrater Mora, José. *Diccionario de filosofía*. Ed. 2ª, revisada y aumentada. México: D.F., Editorial Atlante, 1944. (Diccionarios científicos Atlante). [VIII], 760 p.

En el colofó: Este Diccionario de Filosofía fue hecho en Monotipo en la Cooperativa Talleres Gráficos de la Nación, y se terminó de imprimir el Día de la Raza, 12 de octubre de 1944. México, D.F.

Exemplar sense portada, enquadernació de biblioteca
UB-FiG-FI 011:6 Fer

6. Gutiérrez Abascal, Ricardo; National Gallery of Art (U.S.A.). *Las pinturas de la Galería Nacional de Arte de Washington*. México: D. F., Editorial Atlante, S. A, 1944. 100 p.: grav.; 43 cm.
7. Mack, Gerstle; Gibson, Thomas. *Repertorio de arquitectura del mediodía de España: cien diseños acotados y ciento trece fotografías*. New York: William Helburn; México: Atlante, 1944. 2 v.: [297] p. de lám.: il.; 36 cm.

8. Mack, Gerstle; Gibson, Thomas. *Repertorio de arquitectura del centro y norte de España: ciento cuatro diseños acotados y cincuenta y cinco fotografías*. México: Atlante, 1944. 146 p. de lám.: il.; 35 cm.
9. Masip, Paulino. *El hombre que hizo un milagro: farsa en cuatro actos, el segundo dividido en tres cuadros*. México: Editorial Atlante, 1944. 159 p.; 19 cm.
10. * Mora, Constanca de la. *Doble esplendor: autobiografía de una mujer española*. México: Editorial Atlante, S.A., 1944. 553 p.; 22 cm. En el colofó: Este libro se terminó de imprimir en los Talleres de Adrián Morales S., Calle de Tuxpango No. 45 Colonia industrial de la Ciudad de México, el día 25 de Abril de 1944 y al cuidado de su autora.

A la solapa: El libro fué publicado en inglés por primera vez en noviembre de 1939. Su autora ha preferido mantener la espontaneidad y la pasión de las páginas escritas al finalizar la guerra de España y nos lo ofrece hoy, en español, sin modificaciones que hubiesen alterado su valor emotivo.

Enq.: rústica, amb solapes, autora i títol en coberta color siena, amb il·lustració sobre coberta d'un fragment del «Gernika» de Pablo R. Picasso, i autora i títol al lloc.

BC-2007-8-21434

1945

1. Byne, Arthur; Mildred Stapley. *Casas y jardines de Mallorca*. New York: W. Helburn, Inc.; México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1945?. XXVII p., 188 p. de lám.: il.; 36 cm.

Colegio de México???

Existeix facsímil: Palma de Mallorca: J. Olañeta, 1982.

2. Calders, Pere. *Acolman: un convento agustino del siglo XVI*. Dibujos por Tísner y texto y fotografías por P. Calders. México: Editorial Atlante, 1945. 100. (Colección Museum). [29] p. de lám.: il.; 32 cm.
3. Mérida, Carlos. *Trajes regionales mexicanos*. Con introducción y texto explicativo de Salvador Echeverría. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1945. 16 p., 25 p. de lám. 47 cm.

1946

1. *La cocina clásica y moderna*. México D.F.: Editorial Atlante, 1946. 662 p.: il.; 22 cm.

2. * Costero, Isaac. *Tratado de anatomía patológica*. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., (Barcelona; Buenos Aires: Salvat Editores, S.A., 1946. 2 v. (v. 1: 998 p., v. 2:): il.; 23 cm.

En el colofó: Impreso en los talleres de «Gráfica Panamericana», México, D.F.

BNE-1/104678

3. * Giral, Francisco. *Productos químicos y farmacéuticos a base de la obra «Preparación de productos químicos y químicos-farmacéutico» por el Prof. C.A. Rojahn*. México, D.F.: Atlante, S.A., 1946. 3 v. (v. 1: XXXVIII, 693 p., v. 2.); 23 cm.

En el colofó: Impreso en los talleres de «Imprenta Nuevo Mundo», S.A.

Enq. tela verda, daurats al llom, guardes blanques.

BNE 1/104472

4. Harrow, Benjamin. *Tratado de bioquímica... y Manual de prácticas de bioquímica*. Traducciones, respectivamente de la tercera y segunda edición revisadas por el Dr. José Giral. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1946. XV, 622 p.; il., diagrs. 24 cm.

5. * Hoyningen-Huene, George (fot.); Reyes, Alfonso (text.). *México eterno: tres panoramas*. México: Editorial Atlante, S.A., [1946]. 136 p.: il.; 29 cm.

A la contraportada: Editorial Atlante, S.A., Altamirano, 127, México, D.F.

Dedicatòria impresa: A Estrella Boissevain, Rosa Covarrubias, Carmen López Figueroa.

Copyright 1946 by J.J. Augustin Publishers Corporation.

Enq. tela clara, daurats de color marró al llom i coberta, guardes blanques.

BNE-HA/10130

6. * Vicéns, Juan. *Cómo organizar bibliotecas*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1946. 180 p.; 22 cm.

En el colofó: Este libro se acabó/terminóse? de imprimir el día 24 de junio de 1946 en la Imprenta Nuevo Mundo, S.A. Comonfort, 29-B, México, D.F.

Enq.: tela verda; guardes blanques, títol en negre al llom.

UB-BiD-H 02 Vic

1947

1. * Mayer-Serra, Otto. *Música y músicos de Latinoamérica*. México: Editorial Atlante S.A., 1947. 2 v. (1134 p.) il. (algunas col.); 26 cm.

A la portada: Distribuïdors exclusius: W.M. Jackson, Inc., editors. Nueva York, Mèxic, La Habana, Caracas, Bogotá, Lima, Río de Janeiro, São Paulo, Montevideo, Buenos Aires y Santiago de Chile.

En el colofó; Este libro se acabó de imprimir el día 18 de diciembre de 1946 en los Talleres Gráficos de la Nación, Tolsa y Enrico Martínez, México, D.F.

Enq.: guàflex blau fosc, daurats llom i coberta, guardes il·lustrades amb instruments musicals i balls folklòrics.

UB-F,GiH.BA-78(72+8) May

2. Obregón Santacilia, Carlos. *México como eje de las antiguas arquitecturas de América*. México: Editorial Atlante, 1947. 109 p.: il.; 29 cm.

1948

1. *Enciclopedia de la música*. Traducción y adaptación españolas, con un capítulo original sobre la música hispanoamericana escrito... por el Dr. D. Mayer-Serra; 2ª ed. con estudios relativos a la música en Argentina [por Gaston O. Talamon] Brasil (por O. Mayer-Serra) y Uruguay. México: Editorial Atlante: W.M. Jackson, Inc., 1948. 3 v., 53 lám.; 23 cm.
2. * Fieser, Louis F.; Fieser, Mary. *Química orgánica*. Traducción de Francisco Giral. México, D.F.: Editorial Atlante, 1948. XII, [2], 1119 p.; 25 cm.

Exemplar guillotinat i incomplet, falten pàgines, l'original segons publicitat de l'editorial estava enquadernat amb Fabrikoid Dupont lavable.

BNE-1/107456

3. Obregón Santacilia, Carlos. *Itinerario: impresiones por correo aéreo, de un viaje por Centro y Sud América*. México, D.F.: Editorial Atlante, 1948. 79 p.; 20 cm.
4. * Rivera, Diego. *Acuarelas, 1935-1945: colección Frieda Kahlo*. Con un texto preliminar del Dr. Samuel Ramos. México: Editorial Atlante, S.A., 1948. 18 p.; 45 cm.

Contraportada: Copyright 1948 Editorial Atlante, S.A. Altamirano, 127, México, D.F. Esta edición consta de mil ejemplares, de los cuales cien contienen cada uno un dibujo original a tinta de Diego Rivera. La impresión de las láminas fue hecha en los talleres Edizioni d'Arte Amilcare Pizzi de Milano, Italia, y el texto en la Imprenta Nuevo Mundo, S.A., de la ciudad de México, D.F.

BC-75-Gfol-22

1949

1. Frank, Nathaniel H. *Introducción a electricidad y óptica*. Traducción de la primera edición en inglés por Alfredo Baños... [México]: Atlante, 1949. XIV, 365 p.; 24 cm.
2. Frank, Nathaniel H. *Introducción a mecánica y calor*. Traducción de la primera edición en inglés por Alfredo Baños... [México]: Atlante, 1949. XVIII, 352 p.: il.; 22 cm.
3. Hernández Ruiz, Santiago; Tirado Benedí, Domingo. *La ciencia de la educación*. 2ª ed. México: Editorial Atlante, 1949. XV, 685 p.: il.; 24 cm.

1950

1. *Enciclopedia de la música: traducción y adaptación españolas, con un capítulo original sobre la música hispanoamericana escrito especialmente para esta edición*. 2 ed., con estudios relativos a la música en Argentina, por Gastón O. Talamón, Brasil, por O. Mayer Serra, y Uruguay. México: Editorial Atlante: distribuidores exclusivos W.M. Jackson, 1950. 3 v. (1138 p.): il.; 23 cm.
2. Harrow, Benjamin; [et al.]. *Tratado de bioquímica; Manual de prácticas de bioquímica*; traducciones, respectivamente, de la tercera y segunda edición revisadas por José Giral. 2ª ed. México: D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1950. XIX, 732 p.: il.; 24 cm.
3. Hernández Ruiz, Santiago. *Metodología de la aritmética en la escuela primaria*. México: Editorial Atlante, 1950. XVI, 337 p.; 22 cm.
4. Hernández Ruiz, Santiago; Tirado Benedí, Domingo; [et al.]. *Compendio de La ciencia de la educación*. México: Editorial Atlante, 1950. 394 p.: il.; 22 cm.

1951

1. * Jenkins, Glenn L.; DuMez, Andrew G.; Christian, John E.; Hager, George P. *Química farmacéutica cuantitativa*. Traducida del inglés por Alfonso Boix y Vallicrosa. México D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1951. XV, 496 p.; il.; 24 cm.

En el colofó: Este libro, publicado por la Editorial Atlante, S.A., Altamirano, 127, acabóse de imprimir en la Imprenta Nuevo Mundo, S.A., Comonfort, 29-B, México, D.F. Encuadernóse en Encuadernaciones Gandesa, S. de R. L. Meyerbeber, 57-E. Ejemplares, 3,000. Cuidó de la edición Ramón Lamonedá.

Enq.: guàflex blau fosc, autor, títol i editorial daurats al llom, guardes blanques amb quadre dels pesos atòmics adoptats en l'última. Sobrecoberta.

BC-54-8º-305

2. Pani, Alberto J. *Los orígenes de la política crediticia con la réplica y las contrarrélicas suscitadas*. México: Editorial Atlante, 1951. 205 p.; 21 cm.

1952

1. Barón Fernández, José. *Pediatría práctica*. México: Editorial Atlante, 1952. XI, 446 p.: il.
2. Carson, Rachel. *El mar que nos rodea*. Versión española de Rubén Landa; revisión científica, Enrique Rioja. México: Editorial Atlante, 1952. 278 p., 8 p. de lám: il.; 22 cm.
3. Domenchina, Juan José. *Nueve sonetos y tres romances: con una carta rota, incoherente e impertinente a Alfonso Reyes*. México: Editorial Atlante, 1952. 47 p.; 18 cm.
4. Fulton, John F. *Fisiología del sistema nervioso*. Traducido de la 3ª ed. inglesa, revisada, especialmente adaptada por al 1ª ed. española por Jaime Pi-Sunyer. 2ª ed. española. México, D.F.: Atlante, 1952. XVI, 666 p.: il.; 24 cm.
5. Godden, Rumer. *El río*. Traducción de L. Felipe. México: Novelas Atlante, 1952. 154 p.
6. Gramcko, Ida. *Poemas, 1947-1952*. México: Editorial Atlante, 1952. 231 p.; 19 cm.
7. Hopkins, John Abel. *Administración rural*. Versión española de Bibiano F. Osorio-Tafall. México: Editorial Atlante, 1952. XX, 445 p.: il.; 24 cm.
8. Wise, George Schneiweis. *El México de Alemán*. Traducción y prólogo de Octavio Novaro. México: Editorial Atlante, 1952. 296 p.: il.; 23 cm.
9. * Wouk, Herman. *El motín del «Caine»: la novela de la segunda guerra mundial*. [Esta versión ha sido hecha por Julio Luelmo sobre la décimosexta edición inglesa..., y revisada por Federico Legorreta Hdez.]. México, D.F.: Editorial Atlante, 1952. 689 p.: il.; 20 cm. (Novelas Atlante; 1).

A la contraportada: Impreso en los Talleres de la E.C.L.A.L. Constitución, 18. Tacubaya, D.F.

En el colofó: Este primer libro de Novelas Atlante, publicado por la Editorial Atlante, S.A., Altamirano, 127, acabóse de imprimir en México, D.F., el día 19 de julio de 1952. Encuadernóse en Encuadernaciones Gandesa. S. de R. L. Ejemplares: 8.000

1953

1. Joye, Madeleine. *No era mi hijo*. Versión española de Margarita Nelken. México: Atlante, 1953. 215 p.: il.; cm. (Novelas Atlante; 3).
2. * Miall, Stephen; Miall, L. Mackenzie (eds.). *Diccionario de química*. 2ª ed., 2ª traducción española con adiciones y notas, por el Dr. José Giral. México D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1953. XXIII, 1084 p.

Traducción de la edición original de A new dictionary of chemistry.

En el colofón: Este libro, publicado por la Editorial Atlante, S.A., avenida de las Granjas, 82, acabóse de imprimir en México, D.F., el día 25 de julio de 1953 en la Imprenta Nuevo Mundo, S.A., Alemania, 8 al 14. Encuadernóse en Encuadernaciones Gandesa, avenida de las Granjas, 80. Ejemplares: 4.000. Cuidó la edición J. Almela Castell.

Enq.: guàflex blau, títol en daurat al llom, guardes blanques.

UPC-ETSEIB-M-OR-54/C

1954

1. Wilson, John Harold. *Nell Gwyn: amante de un rey*. Versión española de Amanda Lázaro Ros. México: Editorial Atlante, 1954. 270 p.: il.; 20 cm. (Novelas Atlante).
2. Wouk, Herman. *El motín del Caine: la novela de la segunda guerra mundial*. [Traducción] de Julio Luelmo. 2ª ed. México: Editorial Atlante, 1954. XV, 689 p.: il.; 20 cm. (Novelas Atlante).

1955

1. Amado Blanco, Luis. *Un pueblo y dos agonías*. 2ª ed. México: Editorial Atlante, 1955. 199 p.; 19 cm. (Novelas Atlante).
2. *Antología: cuentos policíacos y de misterio*. Prólogo, selección y traducción de Agustí Bartra. México: Atlante, 1955. 477 p.; 20 cm.

1956

1. Carnés, Luisa. *Juan Caballero: novela*. México, D.F.: Novelas Atlante, 1956. 172 p.; 21 cm.
2. Giral, Francisco. *Productos químicos y farmacéuticos*. A base de la obra Preparación de productos químicos y químico-farmacéuticos, por el Prof C.A. Rojahn. México, D.F.: Editorial Atlante, 1956. 3 v. (XXXVIII, 2226 p.): il.; 24 cm.

3. * Muñoz Galache, Elicio. *Fuente Abeja: estampas castellanas*. [Ilustraciones orig. de Mary Martín]. México, D.F.: Novelas Atlante, 1956. 313 p.: il.; 21 cm. (Novelas Atlante).

En el colofó: Fuente Abeja acabóse de imprimir el día 30 de agosto de 1956 en los talleres de la Editorial Muñoz, S.A., Privada del Doctor Márquez, 81, México, D.F. Constando la edición de 1,000 ejemplares en papel Especial Libros y 200 numerados en Chamois marfil. Enq. rústica.

BNE-3/94127

4. Youngken, Heber Wilkinson. *Tratado de farmacognosia*. Traducido de la sexta edición inglesa por Francisco Giral. 1ª ed. española. México, D.F.: Editorial Atlante, 1956. XX, 1375 p.: il.; 24 cm.

1957

Sense dades.

1958

1. Luelmo, Julio. *Breve historia de la agricultura en Europa y en América*. Revisión y prólogo del ing. Adolfo Vázquez Humasqué. México, D.F.: Editorial Atlante, 1958. 122 p.: il.; 22 cm.
2. * Olmeda, Mauro (pseud. de Julio Luelmo). *El ingenio de Cervantes y la locura de Don Quijote*. [1ª ed.]. México, D.F.: Editorial Atlante, [1958]. 351 p.; 22 cm.

En el colofó: Se terminó la impresión de este libro el día 12 de febrero de 1958, en los Talleres Gráficos de la Librería Madero, S.A. Aniceto Ortega 1358, México 12, D.F.

Portada: Editorial Atlante: Avenida Granjas 82, México 16, D.F. Apartado Postal 28568

Enq.: rústica, títol i autor al llom i coberta, en negre i blanc sobre fons vermell i logotip al peu, contracoberta blanca.

BC-AAG-8-3503

1959

1. Zuckermann, Conrado. *Diario de un viaje extraño: atisbos del camino*. México: Atlante, 1959. 498 p.

13.15 Continguts de publicació

Com s'ha comentat en diverses ocasions, i s'ha pogut llegir a l'informe de 1941, l'Editorial Atlante tenia com a objectiu primer l'edició de llibre científic i tècnic. De les 87 obres que van editar al llarg dels 19 anys de vida, l'Editorial Atlante va publicar 37 obres de tema acadèmic, científic, mèdic o tecnològic (42 %). Podríem anar fins a 48 títols si hi afegim les obres de caire pedagògic per a l'escola (55 %).

Només al final de la seva existència, des de 1952 s'aprecia un canvi de rumb i es publica literatura traduïda, 7 títols, en la seva majoria *best-sellers* (8 %). La literatura original, quasi sempre relacionada amb autors de l'exili o temes afins, representa 12 títols (14 %), que si ho sumem, ratllen els 22 %, lluny de la voluntat de no editar literatura.

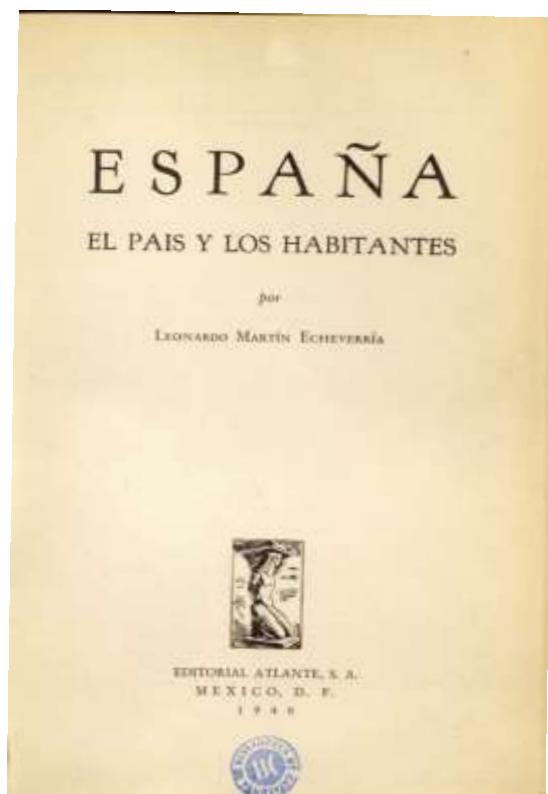
Les arts, sempre relacionades amb Mèxic o amb Espanya (13 %), i la música (6 %) relacionada amb l'Amèrica Llatina, mereixen una atenció especial per part de l'editorial entre el 1943 i 1950. Són totes obres de gran qualitat. Suposem que van originar una inversió d'esforços de coordinació i econòmics notables. A partir de 1950, no se n'editen cap més. Semblantment passa amb els quaderns pedagògics que s'editen en un nombre d'onze durant els anys 40. Després s'atura aquesta producció.

	1 Fil.	3 Pol y Ecc	37 Pedag.	5/6 Cie i Tè	61 Med.	7 Art	82/84 Lit	860 Lit. O	78 Música
1940			2	3		1			
1941	1	1	3	3	2			1	
1942			3	3				1	
1943				3		2			2
1944	1			2		4		3	
1945						3			
1946				4	1	1			
1947						1			1
1948				1		1		1	1
1949			1	2					
1950			2	1					1
1951		1		1					
1952		2		1	2		3	1	
1953				1			1		
1954							2		
1955							1	1	
1956				2				2	
1957									
1958		1						1	
1959								1	
Totals	2	5	11	27	5	13	7	12	5

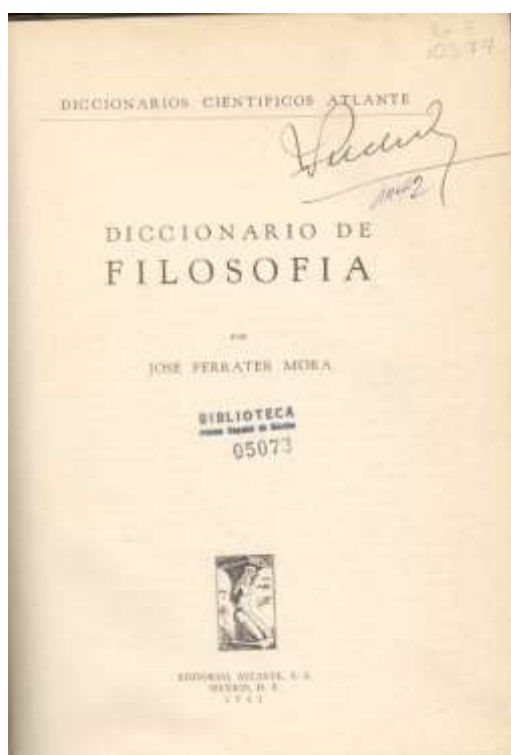
13.16 Cobertes

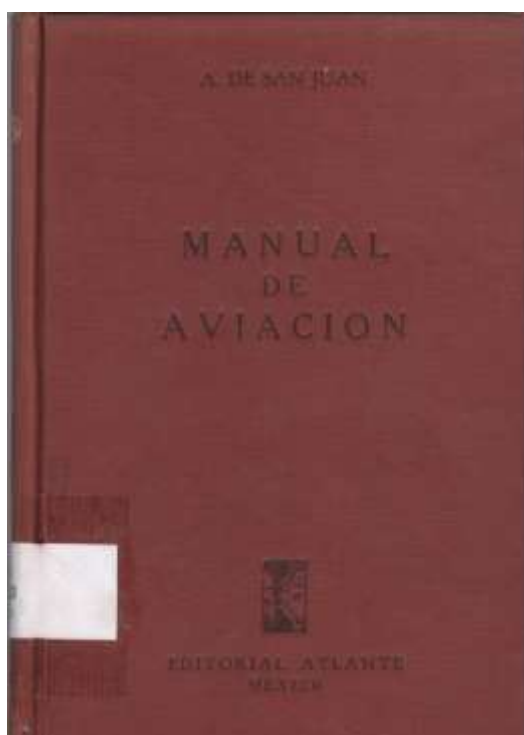
Carreras Palet, Juan. *Elementos de tecnología textil*. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1940. (Atlante de la cultura. Serie técnica; 1). VIII, 460 p.

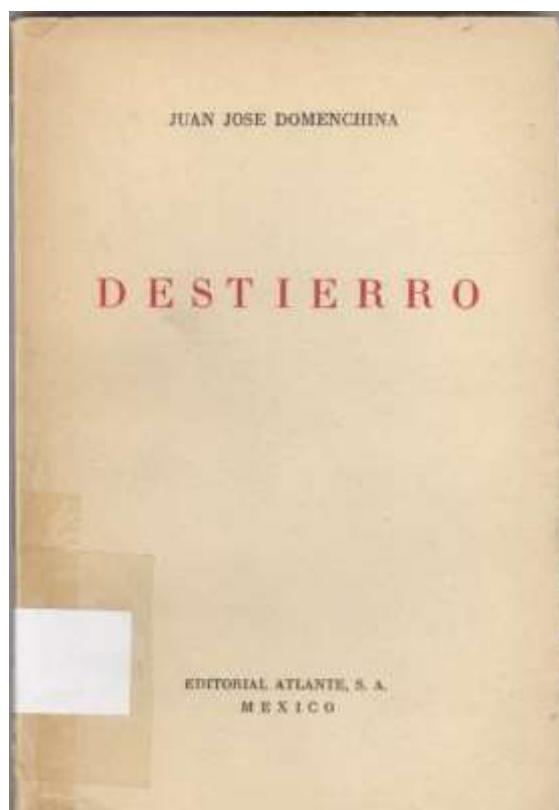
Martín Echeverría, Leonardo. *España: el país y los habitantes*. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1940. 488 p., [48] p. de lám., 1 map. pleg.

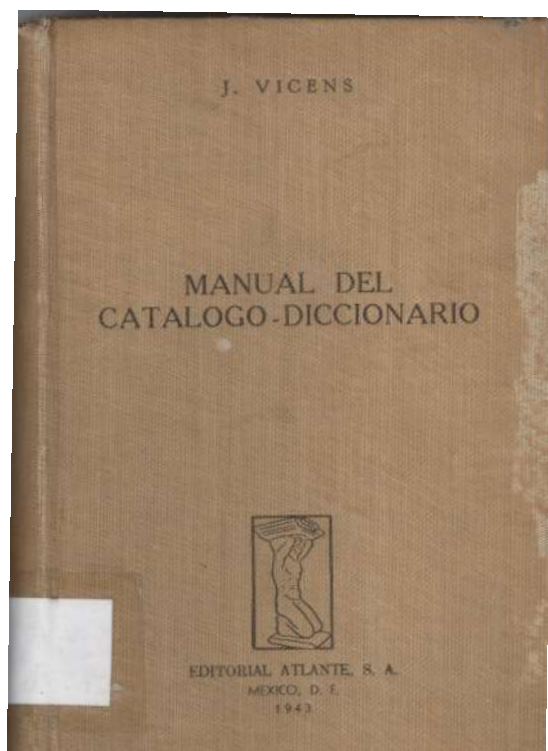
Ferrater Mora, José. *Diccionario de filosofía*. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1941. 598 p.; 25 cm. (Diccionarios científicos Atlante).

San Juan, Alfredo de. *Manual de aviación*. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1941. 245 p.; 19 cm. (Atlante de la cultura; 3. Serie técnica).

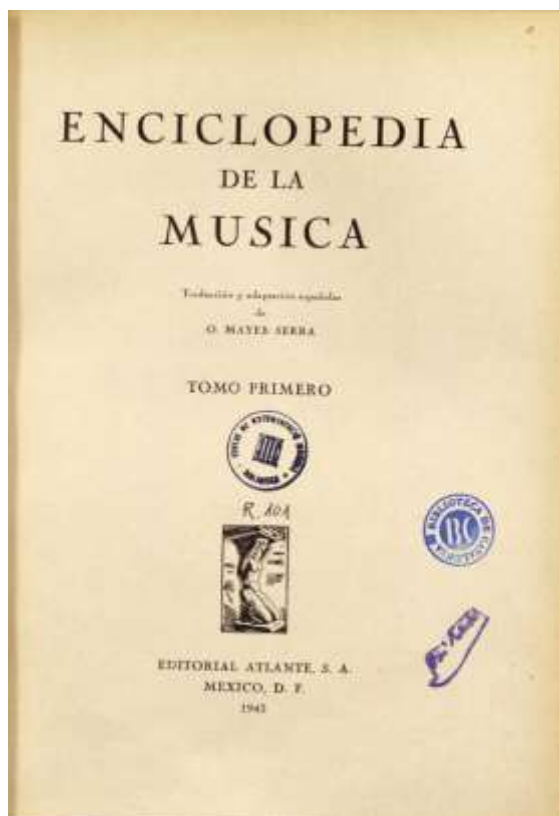
Domenchina, Juan José. *Destierro: sonetos, décimas concéntricas y excéntricas, burlas y veras castellanas*. [Pról. de Azorín]. México: Editorial Atlante, S.A., 1942. 124 p.

Vicéns de Llave, Juan. *Manual del catálogo-diccionario*. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1942. 155, [262] p.

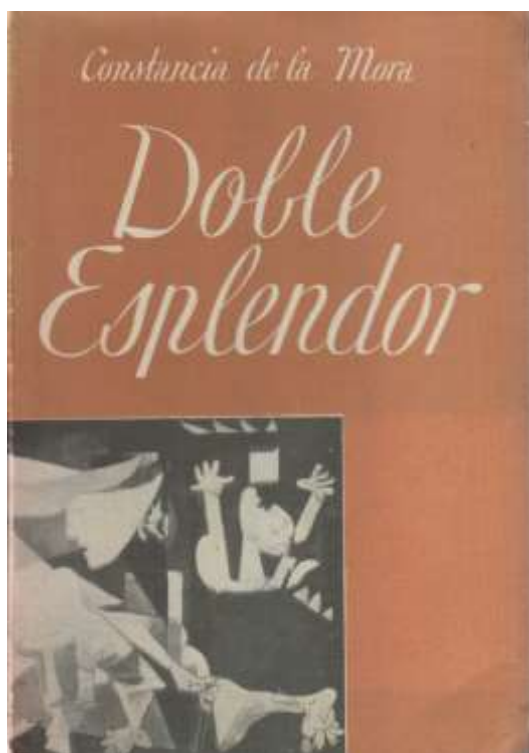

Enciclopedia de la música. Traducción y adaptación españolas de O. Mayer Serra. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1943. 3 v. (1068 p): il.

Enciclopedia de la música. Traducción y adaptación españolas de O. Mayer Serra. México, D.F.: Editorial Atlante, S.A., 1943. 3 v. (1068 p): il.

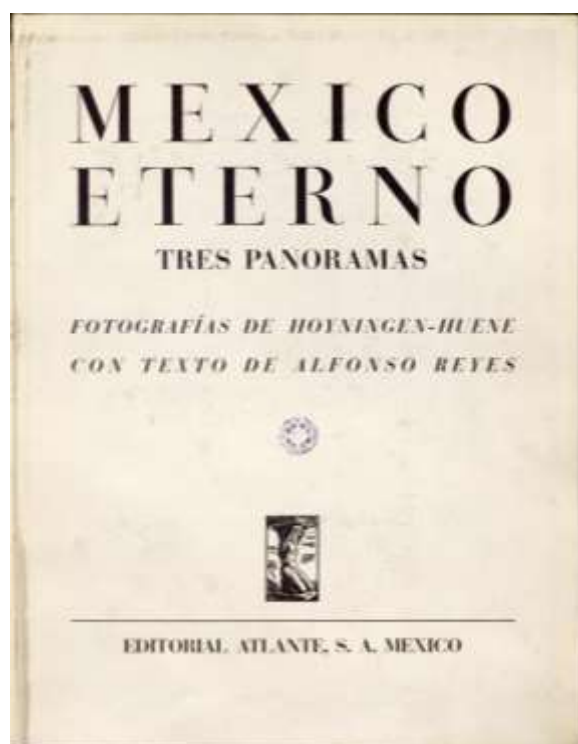
[Portada]

Mora, Constanza de la. *Doble esplendor: autobiografía de una mujer española*. México: Editorial Atlante, S.A., 1944. 553 p.

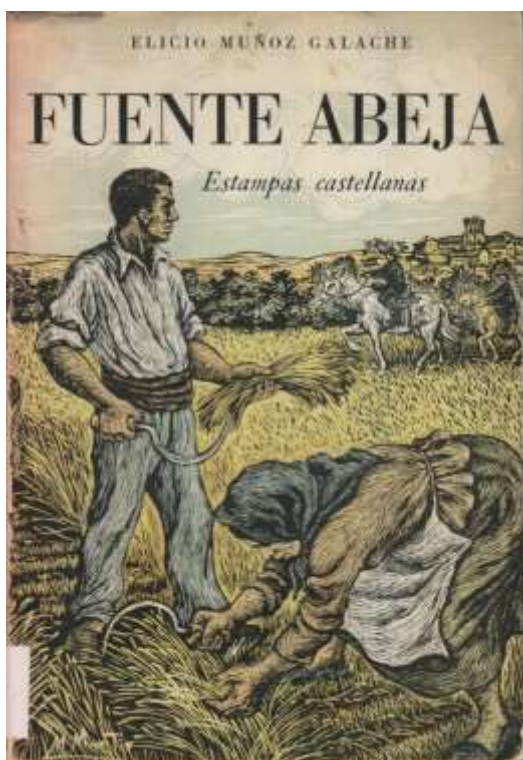
Giral, Francisco. *Productos químicos y farmacéuticos a base de la obra «Preparación de productos químicos y químicos-farmacéuticos» por el Prof. C.A. Rojahn*. México, D.F.: Atlante, S.A., 1946. 3 v.

Hoyningen-Huene, George (fot.); Reyes, Alfonso (text.). *México eterno: tres panoramas*. México: Editorial Atlante, S.A., [1946]. 136 p.: il.

Vicéns, Juan. *Cómo organizar bibliotecas*. México: D.F., Editorial Atlante, S.A., 1946. 180 p.

Muñoz Galache, Elicio. *Fuente Abeja: estampas castellanas*. [Ilustraciones orig. de Mary Martín]. México, D.F.: Novelas Atlante, 1956. 313 p.: il.; 21 cm. (Novelas Atlante).

14 Resultats i conclusions

«Difícil resulta "contabilizar" lo que nace y se desarrolla como una ley de la vida, es primero una ilusión individual y colectiva, y luego una simbiosis hispano-mexicana de letras y papeles, de periódicos y libros, de cosas que no pueden ya transportarse de México; porqué aquí se hicieron y en realidad México las hizo. Suyas son, a partir de un ensanchamiento del ramaje que tiene una misma planta: tinta y sudor mexicano en un imprimir y transpirar sin regreso.»

Luis Suárez (1982)

Carlos Martínez Martínez (Ambás, Astúries, 1899 - Gijón, 1995) havia estat alcalde de Gijón durant la República i diputat a Corts, en l'exili mexicà va descriure a *Crónica de una emigración: la de los republicanos españoles en 1939* totes les fites i els èxits assolits pels seus companys *transterrats* en tots els àmbits culturals i professionals. Refugiat ell mateix, Martínez va publicar aquesta relació l'any 1959, quan estaven tenint lloc els fets, això és, quan tot just es complien vint d'anys de l'*exiliada*,⁴⁴⁴ i aquesta diàspora era una realitat i alhora començava a ser un record.

Quan vam concretar els objectius d'aquesta recerca ja ens vam referir al comentari de Carlos Martínez sobre la impossibilitat d'entomar un projecte com el que ara hem enllestit i defensem. En la seva *Crónica* Martínez s'expressava, recordem-ho, amb les paraules següents: «No intentaré lo casi imposible, o sea enumerar todas las obras lanzadas por editoriales fundadas e impulsadas por refugiados.» La frase es referia a la dificultat d'una empresa com la que hem finalitzat després d'anys de recerca en biblioteques i llibreries de vell de Mèxic, Espanya i els Estats Units.

A pesar d'aquella advertència assenyada, «no intentaré lo casi imposible», nosaltres vam intentar, vuitanta anys després, allò que era quasi impossible aleshores: recuperar totes les editorials fundades pels refugiats i identificar-ne les obres.

Ara entenem que l'advertència de Carlos Martínez contenia dues afirmacions vertaderes. La primera que era una tasca hercúlia, això és, calia molt de temps i tota la paciència per tal d'identificar un mar de papers impresos. Per a Carlos Martínez només havien passat vint anys però ell havia estat testimoni de la grafomania dels seus companys de viatge, de la quantitat de textos publicats, de la marea de tinta que havia provocat i produït l'exili republicà.

La segona idea era que, malgrat tot l'esforç que s'hi pogués dedicar, la feina seria sempre incompleta, sempre quedarien iniciatives i publicacions per recuperar, per identifi-

⁴⁴⁴ El terme d'*exiliada* per referir-se a la diàspora republicana i la seva epopeia va ser creat per Francesc Pujols a Montpeller i suggerit al seu amic Artur Bladé Desumvila com a títol de l'obra de Bladé que commemorava aquests primers anys d'exili.

car —probablement aquestes serien cada vegada menors en nombre—, però la tasca era condemnada a priori a la *incompletesa*, si se'ns permet el terme.

Ara sabem que, a més, les paraules de Carlos Martínez eren també el consell d'un bon amic: identificar tota l'obra publicada pels exiliats espanyols a Mèxic era ficar-se en bucs. Ho podem dir ara que hem acabat d'enumerar les editorials i les obres, i pensem que aquest inventari serà impossible completar-lo del tot, que mai podrem estar segurs d'haver enumerat fins l'última editorial creada pels refugiats. Si bé això és cert, ahora podrem afirmar i sense vanitat que de ben segur la major part seran incloses en aquestes pàgines.

I en paraules de l'historiador de la cultura Leoncio López-Ocón (2014) aquesta tasca té un significat fonamental: «Estas editoriales pretendieron prolongar la existencia de la cultura creada por la Segunda República. De modo que rastrear los títulos publicados por las editoriales de los exiliados equivale a buscar y encontrar parte del legado cultural republicano.»

14.1 Complexitats metodològiques del cas

La feina no ha estat fàcil, com ja ha estat dit, la inversió de temps ha estat molta, convindrem que fins i tot potser excessiva; hi hem esmerçat molts anys de consultar obres en biblioteques, de navegar per catàlegs en línia de biblioteques i també de llibreries de vell, i tot això en els dos continents.

A aquesta dificultat intrínseca a la pròpia naturalesa i abast de la feina però, s'hi han afegit altres complicacions: 1) la **distància física**; 2) la **inexistència d'arxius de les editorials**; 3) la **desaparició dels informants**; 4) la **falta de recollida sistemàtica del dipòsit legal** i la **dispersió de les col·leccions**; 5) la **desaparició del material efímer**, de poca qualitat i infantil, i 6) l'**existència de noms comercials confosos o duplicats**.

La primera dificultat, dèiem, ha estat la distància física,⁴⁴⁵ vam començar la recerca des dels Estats Units, cosa que feia una mica més propers els centres de conservació dels llibres de l'exili, això és, les biblioteques de la Ciutat de Mèxic, i els possibles informadors. Fins i tot, a les biblioteques nord-americanes es conservaven documents que a Espanya no es localitzaven.⁴⁴⁶ Un cop instal·lats a Barcelona, els més de 9.500 km que ens separen de Mèxic eren una distància molt important. A pesar d'això, hi vam viatjar

⁴⁴⁵ No vam seguir els consells d'Umberto Eco a l'obra coneguda per tots de com fer una tesi de doctorat, on avisa els doctorands de triar una matèria d'estudi que es trobi pròxima al lloc de residència.

⁴⁴⁶ A la Biblioteca Pública de Boston vam trobar un catàleg editorial de l'Editorial Atlante del qual no se'n guardaven còpies en cap altre lloc, ni a Mèxic ni a Espanya.

en cinc ocasions per tal de documentar-nos, identificar la producció editorial i realitzar les entrevistes necessàries.

La segona dificultat metodològica, i probablement la més important, va ser la inexistència d'arxius d'editorials de l'època. Teníem la sospita que trobaríem poca documentació però la realitat va ser encara més decebedora; no vam poder accedir als arxius més que en comptades ocasions. Els casos que ja hem comentat de l'Editorial Atlante conservats en el Fons d'Estanislau Ruiz i Ponsetí (Giralt, 2006) de la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona, els materials conservats d'Hermós Plaja i Carme Sans a la Biblioteca Arús de Barcelona i la documentació de Séneca a l'arxiu i biblioteca de l'Ateneo Español de México.

Aquesta falta de documentació d'arxiu de les editorials de l'exili mexicà no és un cas exclusiu o aïllat. Xavier Moret, autor d'una història imprescindible de l'edició a Espanya durant el franquisme (2002), és a dir, durant el mateix període, comentava en una entrevista amb Manuel Ramos Martín (2002) que «la mayor dificultad al elaborar *Tiempo de editores* fue superar el vacío documental existente entre la década de 1940 y 1950, ya que tanto las empresas que desaparecieron como las que cambiaron de propietario acabaron abandonando y destruyendo sus archivos.»

Les editorials mexicanes també van acabar desapareixent o canviant de mans, i en aquest cas s'hi afegeix la circumstància que els exiliats que van retornar i que potser conservaven alguna documentació a Mèxic segurament deixarien tota aquesta paperassa enrere, en el país. Tot plegat, fa pensar que la major part d'aquesta documentació acabés destruïda o venuda com a paper vell.

La tercera dificultat ha estat temporal, la nostra recerca l'hem feta a 70 anys de l'inici de l'exiliada i aquesta ha estat una distància excessiva per a la recuperació de testimonis directes d'aquests esdeveniments. Els protagonistes havien desaparegut feia temps, dels editors refugiats només vam ser a temps de parlar amb Alejandro Finisterre (†) i molt al principi de la recerca, la resta eren morts. Els testimonis d'aquesta generació d'editors, si els vam aconseguir va ser a través de memòries i documents o a partir de recerques fetes amb anterioritat, com és el cas dels estudis de Teresa Ferriz Roure (1994, 1997, 1998, 2003, 2011) que han estat de tanta ajuda.

Vam aconseguir parlar, sí, amb els que van arribar nens, adolescents o joves a l'exili, en tots els casos persones ja molt grans però amb el cap ben clar: Manuel Duran Gili, Enrique de Rivas, Carmen Romero de Rayo, Tomás Segovia (†), Carmen Tagüeña Parga; i aquests informants, més que protagonistes, van ser testimonis d'aquestes empreses.

També vam poder obtenir informacions de la segona generació de l'exili, aquesta generació nascuda ja fora d'Espanya, molts d'ells ja ciutadans mexicans: Carlos Anaya Rosique, Jesús Anaya Rosique, Arcadi Artís-Espriu (†), Marité Aurisó, Bartomeu Costa-Leonardo, José Antonio Espinasa, Víctor Hurtado, Antonia Llorens, Dolores Pla Brugat

(†), Julio Sanz Crespo... persones nascudes a la dècada dels quaranta i dels cinquanta, amb edats compreses entre la seixantena i la vuitantena; aquesta va ser potser la informació de més qualitat, matisada i enriquidora. Alguns d'aquests informants van ser, a més, editors ells mateixos. Convindria no deixar passar l'ocasió de completar la recollida d'informació sobre projectes concrets amb aquesta generació.

Encara vam entrevistar persones de la tercera generació, nets d'aquells primers refugiats, com va ser el cas d'Aurora Díez-Canedo o el de Juan Luis Bonilla Rius.

La dificultat següent, la quarta, va ser la dispersió de les col·leccions. A Espanya no vam trobar tots els llibres i documents produïts a Mèxic durant els primers vint anys d'exili, per raons històriques que ja hem comentat. Les relacions comercials entre els dos països estaven suspeses per mor de la manca de relacions polítiques i, en qualsevol cas, les publicacions mexicanes estaven sotmeses a una censura franquista molt alerta amb tota l'edició que venia de l'exili. També la ruïnosa situació econòmica espanyola dificultava les importacions. No tot arribava i, evidentment, no tot el que arribava es va conservar en biblioteques. Les col·leccions espanyoles que disposen de llibres mexicans de l'època estan disperses i, en general, tenen molt poc material, són pobres, i en els casos de les col·leccions patrimonials, com ara la de la Biblioteca Nacional de España, la consulta sistemàtica no era viable logísticament.

A l'hora de facilitar l'accés, la Biblioteca de Catalunya i la Biblioteca del Pavelló de la República han estat, sense cap mena de dubtes, més àgils. Tanmateix, tampoc no disposen d'un fons exhaustiu i complet sobre la producció editorial de l'exili.

A Mèxic, per altra banda, el compliment de les lleis i reglaments del Dipòsit Legal no havia estat massa vigorosa ni tampoc no podíem assegurar disposar d'accés a una col·lecció bibliogràfica nacional exhaustiva com, per exemple, l'espanyola a partir del Decret del reglament del Dipòsit Legal de 1957. Així les coses, no vam poder trobar una col·lecció bibliogràfica nacional mexicana completa de les dècades dels quaranta i els cinquanta i que fos mínimament accessible.⁴⁴⁷ La Biblioteca de l'Ateneo Español de México, finalment, va resoldre la part principal de les nostres necessitats: exhaustivitat bibliogràfica i facilitat d'accés. Lamentablement, al principi del nostre període de documentació, estava traslladant-se des de l'antiga seu del carrer d'Isabel la Católica del centre de la ciutat a la nova seu del carrer d'Hamburgo a la colònia Roma i vam perdre un temps important, i més al principi de la investigació.⁴⁴⁸

La cinquena dificultat concerneix a una part de l'obra produïda, aquest és el material de poca qualitat física o de contingut, edicions efímeres i no venals, i en especial, l'edi-

⁴⁴⁷ Vam consultar, per exemple, bona part de la producció més popular de B. Costa-Amic a la Biblioteca Nacional de la UNAM però ens prenia massa temps.

⁴⁴⁸ Les obres de la nova seu al carrer d'Hamburgo van tenir lloc els anys 2008 i 2009 i el trasllat l'any 2010.

ció infantil, que no es va localitzar en cap dels fons de les biblioteques patrimonials. Les obres modestes de consum popular no sempre s'han conservat en biblioteques, els títols de sèries per a grans públics, com tampoc no es van conservar les edicions institucionals no venals, de baixa qualitat, revistes de grups d'exiliats...⁴⁴⁹ No costa imaginar que molts d'aquests materials hauran desaparegut. Per exemple, una col·lecció interessant com va ser la que va publicar les Ediciones Cervantes amb vuit llibres infantils curiosament editats l'any 1944 per Costa-Amic, amb contes de Josep Carner, Tísner, d'Andersen o Wilde amb traduccions del filòsof Adolfo Sánchez Vázquez o contes de Perrault amb traduccions de Josep Roure-Torent, no es troba conservada enlloc i rarament es troben a la venda.⁴⁵⁰

Una més de les dificultats metodològiques amb la qual ens hem enfrontat té a veure amb els noms de les empreses editorials. Algunes editorials amb noms molt comuns (Atlántida, Minerva, Moderna...) creiem que amaguen i barregen la producció de més d'una editorial. També eren difícils d'identificar les obres d'editorials de noms compostos que en ocasions es presenten per les seves sigles o per una part del nom: EDIAPSA o Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones o Iberoamericana; Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana o UTEHA o U.T.E.H.A.

Finalment, i força important, la dificultat d'identificar i destriar què és una publicació d'una editorial i què és una autoedició. Per tal d'il·lustrar aquest estat de coses, podem mostrar dues obres (Helguera, 1955), mateix autor, impressor, any, tirada de 2.000 exemplars, portada, llom, interior amb tipus Baskerville de 10 i 12 punts, colofó... en definitiva idèntica edició, i en una apareix en portada l'impressor com a editor i en l'altre s'informa correctament que es tracta d'un autor-editor... Exemples com aquests n'hi ha més, podria semblar que polemitzem per peteses, però no ho són.

⁴⁴⁹ N'hi ha prou de veure les indicacions dels buits de les col·leccions de publicacions periòdiques recollides per Robert Surroca Tallaferró (2004).

⁴⁵⁰ En aquest sentit, obres com les de Pedro C. Cerrillo y María Teresa Miaja (coords.) (2013) han estat imprescindibles.

14.2 Recuperació de l'obra

A partir de les recerques en bibliografia acadèmica i memorialística prèvies, a més de la navegació en tota mena de catàlegs de biblioteques i llibreters de vell, vam entendre necessari analitzar un total de 236 editorials i institucions públiques i privades.

Com ja hem exposat, l'anàlisi es va dur a terme a partir d'una categorització per models, amb quatre grans grups: *a)* les editorials comercials, *b)* les editorials institucionals o de partits polítics, *c)* els diaris i les revistes que editaven monografies i *d)* les autoedicions. Encara vam afegir una darrera tipologia sobrevinguda, *e)* els falsos peus d'impremta.

És cert que un cop enllestida l'anàlisi, vam arribar a la conclusió que el sistema classificatori proposat va resultar, en la seva aplicació real, una mica desequilibrat; per exemple, el grup de les editorials comercials acaba sent proporcionalment molt més gran que la resta i potser hagués calgut presentar-lo o dividir-lo en subgrups.

Els resultats de cadascuna d'aquestes tipologies han estat els següents:

Del total de 152 empreses comercials analitzades vam descartar determinades empreses que vam poder comprovar que eren iniciatives mexicanes o que, tot i ser iniciatives dels exiliats, van funcionar fora del període de vint anys que havíem acotat per a l'estudi. Així les coses, vam poder considerar pròpiament com a editorials de l'exili un total de 111 empreses comercials i 9 encara resten per a nosaltres ara per ara com a dubtoses. D'aquestes 111 editorials, 3 eren empreses creades per institucions públiques i 4 es podrien definir d'*impremtes-editorials*. Aquestes 111 editorials comercials de l'exili van publicar, que nosaltres haguem pogut identificar fins ara, un total de 2.302 obres.

Seguidament, vam poder determinar l'existència de 71 institucions amb activitat editorial de com a mínim un llibre. D'aquestes, 52 les vam catalogar com a institucions i/o associacions i 19 com a edicions lligades a partits polítics. Aquestes 71 associacions, institucions i partits polítics van publicar un total de 213 llibres segons les nostres identifications, insistim, sempre subjectes a revisió.

Un total de 14 diaris i revistes van publicar 66 monografies, que haguem pogut identificar i durant el període analitzat. D'aquests diaris i revistes analitzats, 2 no els vam incloure per haver-los considerats com a publicacions mexicanes; 1 per ser fora de la cronologia i 1 per ser un òrgan de la vella emigració.

També vam poder identificar 94 obres que creiem es poden tipificar com d'autoedició; aquestes dades seran encara més necessitades d'ulteriors correccions i de ser completades. L'autoedició ha estat, sens cap mena de dubtes, una de les matèries més esmunyides de totes les investigades per nosaltres en aquest estudi. Els autors paguen

l'edició dels seus originals en impremtes i editorials, les quals apareixen en crèdits a paratextos i colofons que en dificulten l'atribució correcta.

Finalment, vam poder identificar dos peus d'impremta mexicans falsos. Dues obres editades a l'Espanya franquista sota nom d'editorial mexicana i adreça falsos. Aquestes rareses, sense poder dir que fossin inesperades, sí que ens va sorprendre. Suposem que hi podria haver algun més d'aquests peus d'impremta falsos però que són de molt difícil detecció.

14.3 Un cens contrastat i (quasi) definitiu

La llista que presentem ordenada alfabèticament pel nom és la més completa de les que s'han elaborat sobre l'edició de l'exili fins al moment actual, no descartem que en un futur calgui actualitzar amb incorporacions de noves editorials o de revisar-ne la inclusió.⁴⁵¹

Nom	Tipologia	Inici	Final
A. Artís Impressor	Impremta-Editorial	1941	1943
Agrupación de Universitarios Españoles (ADUE)	Institucions, associacions i partits	1940	1946
Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio	Institucions, associacions i partits	1945	1945
Andrés Zaplana Editor	Editorial comercial	1943	1943
Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española	Institucions, associacions i partits	1940	1943
Ateneo Español de México	Institucions, associacions i partits	1949	...
Ateneo Libertad de México	Institucions, associacions i partits	1949	1958
Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias	Institucions, associacions i partits	1942	1949
Ateneo Salmerón	Institucions, associacions i partits	1942	1950
Auto-edicions	Auto-edició	1938	...
B. Costa-Amic	Editorial comercial	1942	
Bajel de México, S.A.	Editorial comercial	1942	
La Casa de España en México	Institucions, associacions	1938	1940

⁴⁵¹ Quan estàvem tancant la investigació se'ns va fer evident que potser una editorial més se'ns havia passat per malla, la Central de Publicaciones Mexicanas i, probablement, encara una altra editorial de González Porto, Occidente.

	i partits		
Casa de España Republicana de México	Institucions, associacions i partits	195?	196?
Casa Regional Valenciana de México	Institucions, associacions i partits	1942	
Casal Català	Institucions, associacions i partits	1943	1948?
Centre Català de Guadalajara	Institucions, associacions i partits	1953	
Centro Español de México	Institucions, associacions i partits	194?	
Centro Republicano Español de México	Institucions, associacions i partits	1939	2001
Círculo Cultural Pablo Iglesias	Institucions, associacions i partits	1940	1945
Círculo Jaime Vera	Institucions, associacions i partits	1940	
Club del Llibre Català	Editorial comercial	1944	1963
Colección Aquelarre	Editorial comercial	1950	1954
Colección Luz sobre España	Editorial comercial	1942	1946
Colección Málaga	Editorial comercial	1944	1977
Colección Teatro Contemporáneo	Editorial comercial		
Colección Teatro de Bolsillo	Editorial comercial		
Colección Teatro Español	Editorial comercial	1953	1957
Colección Teatro Mexicano	Editorial comercial	1953	1960
Colección Teatro Mexicano en el Extranjero	Editorial comercial		
Colección Teatro Universal	Editorial comercial		
Colección Temas Teatrales	Editorial comercial	1953	1965
Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE)	Institucions, associacions i partits	1942	1945
Comisión de Estudio de los Problemas Españoles	Institucions, associacions i partits	1944	1945
Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México	Institucions, associacions i partits	1939	1941
Compañía Editorial Continental, S.A. CECSA	Editorial comercial	1944	1965
Compañía General de Ediciones, S.A.	Editorial comercial	1945	1990
Compañía General Editora	Editorial comercial	1940	1946
Consejo Español de la Paz	Institucions, associacions i partits	1952	1954
Convención de Solidaridad con el Pueblo Español	Institucions, associacions i partits	1943	1943
E. Muñoz Galache	Impremta-Editorial	1952	1954

EDIAPSA (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones)	Editorial comercial	1939	197-?
Edición Tezontle	Editorial comercial	1940	1941
Ediciones «España Nueva»	Institucions, associacions i partits	1944	1955
Ediciones «España y la Paz»	Revistes i diaris	1951	1955
Ediciones «Mundo»	Editorial comercial	1946	1946
Ediciones Adelante	Revistes i diaris	1942	1947
Ediciones Alianza	Revistes i diaris	1953	1954
Ediciones Arcos	Editorial comercial	1951	1952
Ediciones Atlántida	Editorial comercial	1942	1954
Ediciones Barcino	Editorial comercial	1941	1941
Ediciones Carnea	Editorial comercial	1954	1955
Ediciones Centauro	Editorial comercial	1944	1947
Ediciones Cervantes	Editorial comercial	1944	1944
Ediciones Corzo	Editorial comercial	1950	1950
Ediciones De Andrea	Editorial comercial	1955	1973
Ediciones de la Sociedad de Amigos de España	Institucions, associacions i partits	1937	1938
Ediciones de las Juventudes Socialistas de España	Institucions, associacions i partits	1940?	197?
Ediciones del Caribe	Editorial comercial	1947	1968
Ediciones Dertusa	Editorial comercial	194?	
Ediciones Educación. Editorial del Magisterio Mexicano	Editorial comercial	1943	1944
Ediciones España Popular	Revistes i diaris	1941	1972
Ediciones Fronda	Editorial comercial	1943	1947
Ediciones Gaita y Menhir	Editorial comercial	1956	1959
Ediciones Iberia	Editorial comercial	1944	1944
Ediciones Ibero Americanas	Editorial comercial	1942	1949
Ediciones Jurídicas Hispano Americanas	Editorial comercial	1940	1941
Ediciones La Verónica	Editorial comercial	1943	1944
Ediciones Lex	Editorial comercial	1940	1952
Ediciones Libertad	Editorial comercial	1953	1960
Ediciones Libres	Editorial comercial	1940	1941
Ediciones Magister	Editorial comercial	1941	1941
Ediciones Medea	Editorial comercial	1942	1942
Ediciones Mediterrani	Institucions, associacions i partits	1944	1949
Ediciones Mexicanas, S. en P.	Editorial comercial	1944	1950
Ediciones Minerva	Editorial comercial	1939	1946
Ediciones Oasis	Editorial comercial	1955	198?
Ediciones Orbe	Editorial comercial	1944	1953
Ediciones Pedagógicas y Escolares	Editorial comercial	1940	1940

Ediciones Quetzal	Editorial comercial	1939	1945
Ediciones Rex	Editorial comercial	1944	1947
Ediciones Tenochtitlan	Editorial comercial	1943	1946
Ediciones Tierra y Libertad	Editorial comercial	1940?	1973?
Ediciones Vértice	Editorial comercial	1946	1977
Ediciones Xóchitl	Editorial comercial	1941	1948
Edicions Catalanes de Mèxic	Editorial comercial	1952	1956
Edicions Catalònia (Col·lecció Catalònia)	Editorial comercial	1944	1953
Edicions Costa Brava	Editorial comercial	1954	1954
Edicions de la Biblioteca Catalana	Editorial comercial	1942	1962
Edicions Lletres	Revistes i diaris	1944	1945
Editora Continental	Editorial comercial	1942	1942
Editora del Continente	Editorial comercial	1941	1945
Editora y Distribuidora Divulgación	Editorial comercial	1945	1948
Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX)	Editorial comercial	1954	actiu
Editorial «España en América»	Editorial comercial	1955	1963
Editorial Acrópolis	Editorial comercial	1946?	1952?
Editorial Ardévol	Editorial comercial	1954	1954
Editorial Argos	Editorial comercial	1944	1944
Editorial Atlante	Editorial comercial	1939	1959
Editorial Cima	Editorial comercial	1939	1945?
Editorial Clavileño	Editorial comercial	1946	1946
Editorial Colón	Editorial comercial	1946	1947
Editorial Cultura	Editorial comercial	1941	1941
Editorial Esculapio	Editorial comercial	1944	1944
Editorial Galatea	Editorial comercial	1943	1953
Editorial González Porto	Editorial comercial	194-?	194?
Editorial Grijalbo, Juan Grijalbo Editor (Biografías Gadesa)	Editorial comercial	1954	1989
Editorial Hermes	Editorial comercial	1940	1998?
Editorial Humanidad	Editorial comercial	1946	1955?
Editorial Lemuria	Editorial comercial	1941	1942
Editorial Leyenda	Editorial comercial	1944	1949
Editorial Moderna	Editorial comercial	1941	1941
Editorial Moncayo	Editorial comercial	1944	1944
Editorial Muñoz	Editorial comercial	1955	1971
Editorial Norte	Editorial comercial	1938	1943
Editorial Nuestro Pueblo	Editorial comercial	1939	1940
Editorial Nueva España	Editorial comercial	1942	1947
Editorial Nueva Xóchitl	Editorial comercial	1952	1968
Editorial Olimpo	Editorial comercial	1948	1994
Editorial Orión	Editorial comercial	1944	2008?
Editorial Proa	Editorial comercial	1942	1954

Editorial Prometeo	Editorial comercial	1943	1946
Editorial Séneca	Editorial comercial	1939	1949
Editorial Signo	Editorial comercial	1945	1946
Editorial Stylo	Editorial comercial	1941	
Editorial Vasca Ekin	Editorial comercial	1941	1975
Editorial Xaloc	Editorial comercial	1955	1968
Empresas Editoriales, S.A.	Editorial comercial	1943	1969
España con Honra	Institucions, associacions i partits	1942	1945
La España Contemporánea	Editorial comercial	1946	1946
Las Españas	Revistes i diaris	1946	1965
Estrella, Editorial para la Juventud	Editorial comercial	1939	19??
Exportadora de Publicaciones Mexicanas (Biografías Gadesa)	Editorial comercial	1949	1954
F.O.A.R.E. (Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México)	Institucions, associacions i partits	1938	195?
GarVi	Editorial comercial	1946	1946
Historia Nueva	Editorial comercial	1947	1961
Imprenta Vizcaya	Impremta-Editorial	1940	1945?
Institució de Cultura Catalana de Mèxic	Institucions, associacions i partits	1947	1950
Isla	Editorial comercial	1945	1946
Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (J.A.R.E.)	Institucions, associacions i partits	1939	194?
Librería Madero	Editorial comercial	1948	1957
Libreros Mexicanos Unidos, S. A. (LIMUSA)	Editorial comercial	1954	...
Libro Mex Editores S. de R.L.	Editorial comercial	1955	1966
Litoral (México)	Revistes i diaris	1944	1945
Manuel Altolaquirre Impresor	Editorial comercial	1945	1946
Méxicolee	Editorial comercial	1944	1944
Norgis Editores, S.A.	Editorial comercial	1952	19..?
Orfeo Català de Mèxic	Institucions, associacions i partits	1906	...
Pizkunde, Euskal-Argitaratzalea	Editorial comercial	1945	1946
Publicaciones Atlántida	Editorial comercial	1945	1954
Publicaciones de España Combatiente. Sección México	Institucions, associacions i partits	1947	1953
Publicaciones de la Junta de Cultura Española	Institucions, associacions i partits	1939	1940
Publicaciones de la Revista Hoja	Revistes i diaris	1949	1950
Publicaciones Panamericanas	Editorial comercial	1940	1941
Publicacions Atlàntida	Editorial comercial	1947	1947

Publicacions de la Comunitat Catalana de Mèxic	Institucions, associacions i partits	1941	1953
Quaderns de l'Exili	Revistes i diaris	1943	1947
Revista Norte	Revistes i diaris	1943	1965
Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, S.C.L.	Impremta-Editorial	1939	1943
Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L.	Editorial comercial	1943	1943
Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus Dependencias	Institucions, associacions i partits	1943	19??
Unión de Intelectuales Españoles en México	Institucions, associacions i partits	1947	1961
Unión de Mujeres Españolas en México	Institucions, associacions i partits	1939	1976
Unión Distribuidora de Ediciones S. de R. L.	Editorial comercial	1942	1945
Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA	Editorial comercial	1938	197?
Verdad de España	Editorial comercial	1938	1938

Taula 22: Llista definitiva de les editorials creades pels exiliats
Font: Elaboració pròpia

Tanmateix, creiem que un dels primers objectius que ens vam plantejar, el de crear un cens contrastat de les editorials creades pels refugiats, això és, una eina de treball fiable per a l'estudi de la història cultural de l'exili, ha estat assolit.

La identificació de les empreses editorials, la recerca sobre els responsables i la història de l'editorial, així com la identificació del major nombre d'obres publicades, ha estat acomplert.

14.4 Qui edita

Un altre objectiu buscava caracteritzar els editors i identificar les seves pràctiques. Els editors refugiats que hem pogut identificar al llarg de la recerca tenen un perfil bastant similar; la majoria són homes,⁴⁵² han lluitat durant la Guerra Civil en el front a favor de la República o en la rereguarda en tasques culturals, de propaganda o editorials i, sovint, han passat als Camps de França un període més o menys llarg per arribar a Mèxic acollits pel general Cárdenas. Cap d'ells ha lluitat a la Segona Guerra Mundial al costat dels aliats en batallons de fortificacions, en terços estrangers o en unitats de xoc regu-

⁴⁵² Hi ha els casos excepcionals de Mada Carreño a les Ediciones Xóchitl o Concha Méndez a les empreses editorials de Manuel Altolaquirre.

lars; quasi tots han pogut sortir de l'Europa en guerra i arriben en els vaixells anomenats de l'exili, alguns ho fan ressagats, després d'una estada més o menys llarga a França, els Estats Units o la República Dominicana.

Per la mateixa definició de les zones on triomfa o és sufocada la revolta/insurrecció, i el moviment dels fronts durant el conflicte, en el grup dels refugiats editors hi sovintegen els catalans, els madrilenys, els andalusos, els castellans, els valencians i els asturians.

Fig. 32: Nombre dels editors refugiats en funció del seu origen
Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

La formació dels editors és en general alta; ja hem vist que pràcticament tots els refugiats són persones amb cert nivell d'instrucció, sovint amb formació superior i, a partir de la informació recuperada en les seves fitxes del Registro Nacional de Extranjeros en Mèxic, sabem que molts d'ells dominaven més d'una llengua.

Alguns dels editors de l'exili tenien experiències prèvies solvents en l'àmbit de l'edició: Manuel Altolaguirre, Rafael Giménez Siles, José María González Porto o Julio Sanz Sáinz, són els casos més notoris; d'altres venen del camp de la política, l'acció i la propaganda, i és en l'exili que comencen la seva activitat editora: José Ramón Arana, Joaquim Ausiró, José Bolea Gorgonio, Bartomeu Costa Amic, Enrique i Joaquín Díez-Canedo, Ramon Fabregat, Miquel Ferrer, Joan Grijalbo, Miquel Àngel Marín, Agustín Mateos Muñoz, Ricard Mestre, Fidel Miró, Eduardo de Ontañón, Domingo Rex.

Arribats a Mèxic, els refugiats necessiten comptar amb ciutadans mexicans per crear empreses tal com estableixen les legislacions del país. Els noms d'alguns mexicans units en aquestes aventures sovintegen, per exemple el de Martín Luis Guzmán. Per facilitar les coses, alguns refugiats espanyols es nacionalitzen mexicans; són els casos

de Giménez Siles, González Porto, Grijalbo, Paulino Massip o Jordi Vallès, entre d'altres.

L'anàlisi de les dades ens posa de manifest una característica de les pràctiques editorials: la creació de xarxes de tot tipus. Els editors es relacionen entre sí i teixeixen xarxes professionals en les quals les diverses baules de la cadena de valor del llibre s'entrecreuen: impressors que fan d'editors, editors que fan feines d'impressió, impressors i editors que munten llibreries i, fins i tot, distribuïdores. Hi ha algunes personalitats que són particularment prolífiques, conceben, engegen, participen i mantenen diverses empreses alhora; els casos de Bartomeu Costa-Amic (9), José María González Porto (7) i Rafael Giménez Siles (12) són, vista la informació recuperada, figures hiperactives.

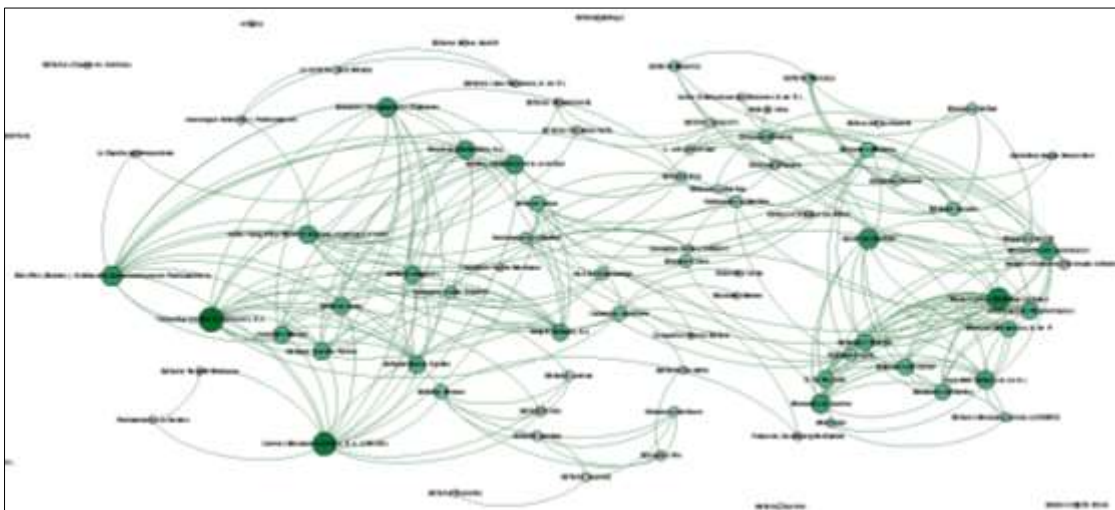

Fig. 33: Detall de les relacions entre editorials

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

[Accés a document complet de grans dimensions: <http://dom.cat/1j13>]

També hi ha una xarxa important de tècnics i artistes, potser menys visibles: traductors, correctors, editors de taula, tipògrafs, caixistes, maquetistes, il·lustradors que ajuden a crear els objectes llibres de principi a fi. Aquests mateixos tècnics qualificats treballaran per a la indústria editorial mexicana, en editorials com el Colegio de México, el Fondo de Cultura Económica o Siglo XXI. Alguns d'aquests artistes donen un aire nou a les cobertes i als interiors dels llibres mexicans; Josep Renau o Vicente Rojo són dos d'aquests grans noms.

En aquestes xarxes hi tenen un paper clau les impremtes. Des d'una de les primeres impremtes de refugiats que tenim notícia, La Industrial Gráfica, S.A. (Velázquez Hernández, 2012), fins a les darreres edicions identificades, hem pogut acumular evidències, a partir dels paratextos, de les impremtes que van servir de motor en aquesta edició de l'exili.

Les impremtes més actives en la producció material d'aquests llibres són tant mexicanes com endegades per refugiats; algunes de les més importants quant a nombre de productes són: Talleres Gráficos de la Nación, A. Artís Impresor, Talleres Gráficos Costa Propaganda Impresa i Talleres Linotipográficos B. Costa-Amic, totes elles han estat identificades en la recerca. D'altres també importants són: Gráficas Panamericanas, Imprenta Grafos, Imprenta Nuevo Mundo, Impresora Comercial, Talleres Gráficos Intercontinental, Talleres Gráficos de la Editorial Stylo, de l'Editorial Cvltura o de l'Editorial Galatea, per citar les més productives a la llum dels colofons consultats. A la figura 40, aquesta activitat tot relacionant les impremtes amb les editorials, i indicant la dimensió dels encàrrecs. Les impremtes que produeixen més llibres de més editorials són representades amb nodes més gruixuts.

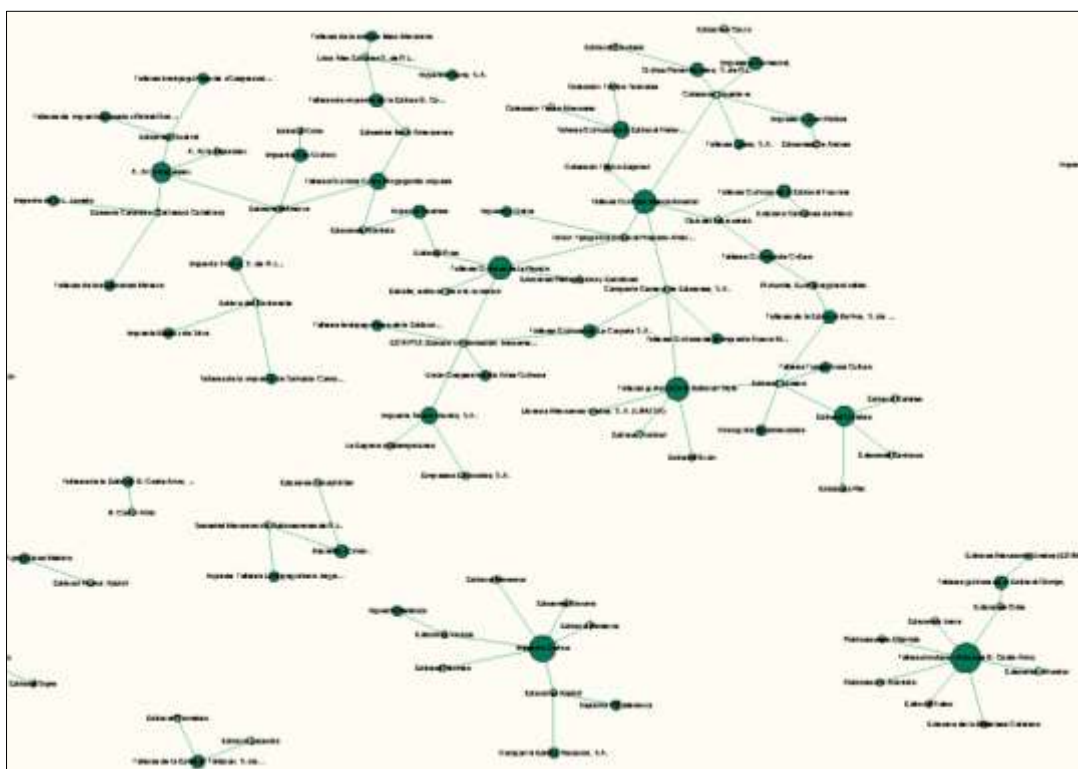

Fig. 34: Detall de les relacions entre impremtes i editorials

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

[Accés a document complet de grans dimensions: <http://dom.cat/1j13>]

L'estudi de les editorials ens ha revelat una altra característica: darrere de cada projecte editorial hi ha un editor amb una personalitat forta i potent, que deixa petjada; amb molts matisos i totes les diferències possibles, els noms de Manuel Altolaigurre, Bar-

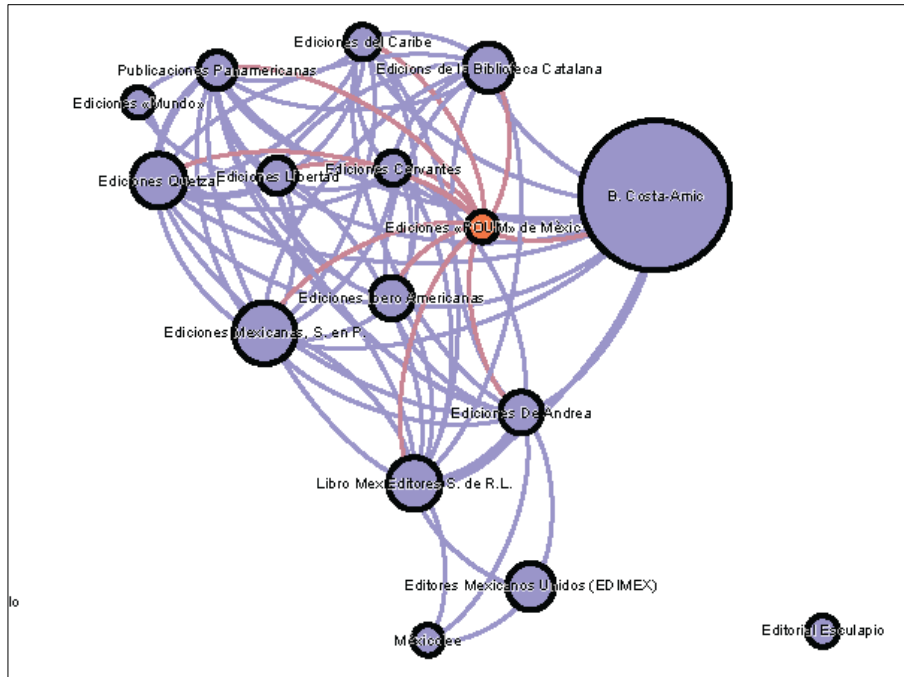

Fig. 36: Detall de les relacions entre editorials a partir del cas B. Costa-Amic

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

[Accés a document complet de grans dimensions: <http://dom.cat/1j13>]

14.5 On s'edita

Tota la indústria editorial mexicana, i per extensió l'edició de l'exili republicà espanyol, és una activitat absolutament centralitzada i urbana. Les editorials principals del país tenien i tenen la seva seu a la capital, a la Ciutat de Mèxic, abans Mèxic D.F.

Totes i cadascuna de les editorials que hem pogut identificar tenen la seu social a la ciutat i en els primers anys al centre de la ciutat, als barris més populars i humils, els carrers de Bucareli, El Salvador, Isabel la Católica, López, Mesones, República de Cuba... fins i tot l'aleshores no tan cèntrica calçada de Tlalpan, pocs s'arriben a Coyoacán (figura 43). Quan les coses vagin millor, els editors aniran cap a barris de més nivell socioeconòmic, com els de Polanco.

Algunes de les primeres adreces dels editors hem vist que coincideixen amb els seus domicilis, una precarietat econòmica que fa que sota la mateixa direcció s'hi trobi la llar, els despatxos de l'editorial i el magatzem, la «bodega» com es diu en l'espanyol de Mèxic. Són els casos de la Colección Luz sobre España de Manuel D. Benavides, les Ediciones Jurídicas Hispano Americanas de Rafael Pina, les Ediciones Orbe d'Ángel Samblancat, l'Editorial Humanidad de Lluís Umbert Santos o la Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L. del coronel Carlos Romero Giménez, per destacar-ne només algunes.

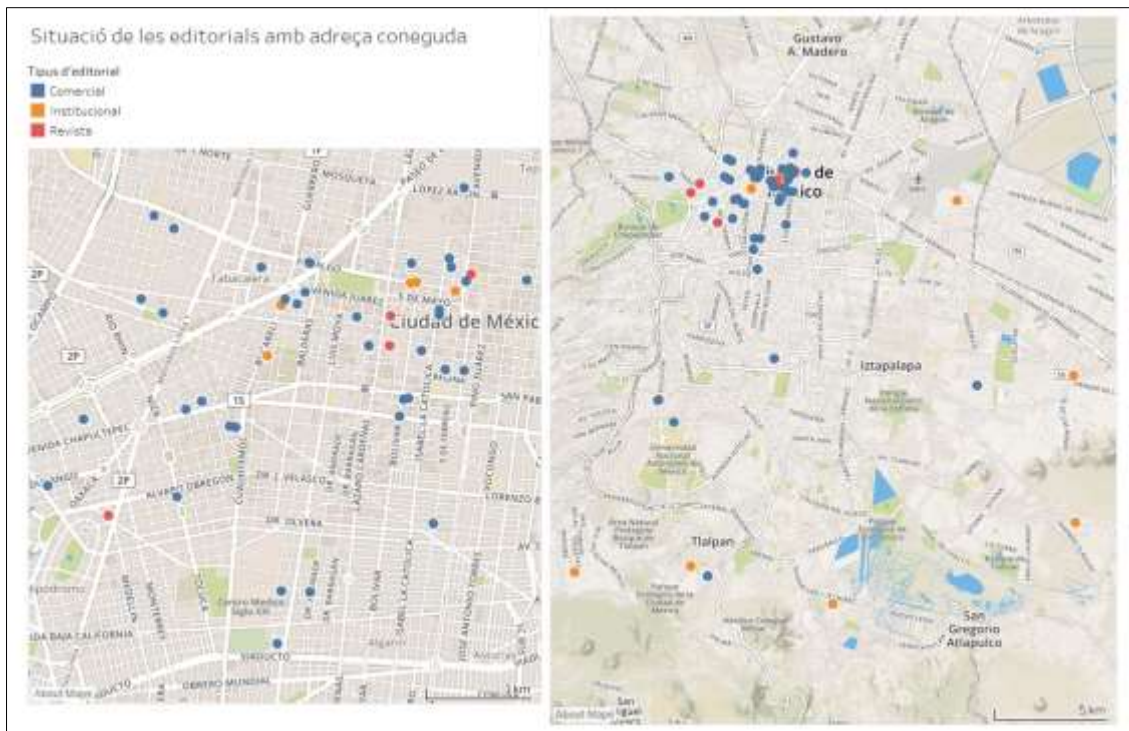

Fig. 37: Localització de les editorials al centre de la Ciutat de Mèxic i la metròpoli

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

[Accés a document complet de grans dimensions: <http://dom.cat/1j13>]

Només hem sabut trobar una editorial de refugiats fora de la ciutat de Mèxic, a Guadalajara, Jalisco, i és posterior i no entra en la nostra cronologia.

Per tot plegat, podem dir que l'edició republicana a l'exili és una activitat absolutament *capitalina*, centralitzada en un país de dimensions colossals té lloc en un espai urbà però reduït, al cor de la capital, amb una proximitat física entre editores i impremtes, la qual cosa pot ser causa o efecte de l'establiment de múltiples relacions entre els diferents agents.⁴⁵⁴

14.6 Què s'edita: els productes

Pel que fa als productes o formats, les edicions identificades i, sobretot, les edicions que hem tingut a les mans, ens han mostrat que cadascuna d'aquestes tipologies, això és, d'edicions comercials i edicions institucionals, d'associacions o partits polítics, tenien unes presentacions formals i uns preus similars en propostes editorials paregudes, és a dir, que s'adequaven a la divisió metodològica proposada.

⁴⁵⁴ Tal com s'evidencia a la figura 43.

Els llibres produïts per les editorials que hem definit com a comercials tenien uns formats, presentacions, tipografia, correcció ortotipogràfica i enquadernacions en general de qualitat igual o superior a les obres editades per les edicions mexicanes coetànies, i en tot cas, clarament millors que les que publicaven les institucions, associacions i partits polítics. Hem pogut seguir el fil de la proposta editorial de cadascuna de les editorials analitzades de com s'alineaven en preu i presentació al públic lector objectiu. Textos ben maquetats, força llegibles, sovint amb sobrecobertes a colors, tot ajustant preus i formats als possibles compradors, potser pensant en un lector peninsular.

Pel recorregut i la viabilitat del projecte, en alguna ocasió hem pogut entendre que la qualitat del contingut i la seva presentació, la bellesa formal i l'estètica condicionaven uns preus i una oferta de qualitat que no sempre es va adequar al públic objectiu i que van haver de tancar per no ser empreses viables comercialment. Són els casos, per exemple de les Ediciones Quetzal, Editorial Atlante, Editorial Colón, Editorial Proa, Editorial Séneca, Isla o La Verónica; els seus llibres avui ens semblen molt interessants i de qualitat, però tal com hem anat veient, els quedava molt en «bodega» i aquesta podria haver estat la causa del seu fracàs comercial; precisament per aquesta acumulació d'estocs, alguna d'aquestes editorials va haver de plegar. En canvi, una millor adequació i estratègia comercial obté el premi del públic, pensem que les Ediciones Minerva, Editorial Centauro o la Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana (UTEHA), podrien ser exemples oportuns d'aquest èxit de qualitat i vendes i de viabilitat empresarial.

Les edicions científiques, tècniques i legislatives proposen formats robustos, de gran qualitat formal, amb una edició molt acurada, força lliures de faltes, amb tipografies netes i enriquides, amb il·lustracions i enquadernacions de qualitat i resistents a l'ús. En serien un bon exemple les Ediciones Lex, l'Editorial Atlante o encara UTEHA; el producte editorial d'aquests segells és sovint equiparable als estàndards europeus i nord-americans més alts, dels quals algunes obres són amb freqüència traduccions i/o adaptacions al públic hispanoparlant i amb uns preus competitius.

Les publicacions de divulgació, i en especial les de temes mexicans, presenten fórmules similars: publicacions acurades a preus populars, atractives i assequibles, com per exemple les Ediciones Xóchtli i la sèrie *Vidas mexicanas*.

També hem trobat models de publicacions força populars, amb lectures assequibles i manuals de tota mena. Llibres amb grans tirades per a l'època, de 1.000 a 3.000 exemplars, d'aventures de capa i espasa, com els de Costa-Amic, manuals bàsics i de qualitat, com ara la *Biblioteca popular de cultura y técnica* que Rafael Giménez Siles ja havia publicat a Espanya i torna a proposar des d'EDIAPSA. També seran un model innovador els llibres que expliquen com cal trobar marit i conservar-lo o com guarir tota malaltia amb l'all o la llimona, produïts per Divulgación i més tard Olimpo, de Joaquim Ausiró, una proposta de comercialització popular i pionera en aquest model de l'auto-ajuda.

En contrapartida a les edicions comercials, les publicacions d'institucions, associacions i partits polítics són majoritàriament funcionals, de circumstàncies, amb treball tipogràfic i uns materials molt humils, paper de poc gramatge i amb enquadernacions que en ocasions són pobres de solemnitat. Textos doctrinaris o discursos polítics maquetats, compostos i editats molt rudimentàriament.

14.7 Què s'edita: temàtiques

Les editorials de l'exili republicà a Mèxic també coincideixen a l'hora d'oferir certs continguts. Així, de la seva oferta en els catàlegs se'n poden extreure per part dels editors algunes línies d'interessos temàtics.

Hem pogut atestar que algunes d'aquestes temàtiques tenen una presència abundant o, com a mínim, que sovintegen en les propostes. En destaquen per exemple: la literatura europea, nord-americana i grecollatina; i al seu costat es proposen també els *best-sellers* més populars; el llibre tècnic i professional d'alta qualitat; les obres sobre la II República, la Guerra Civil i la política espanyola; la II Guerra Mundial; les biografies de tota mena de personatges de la història universal o, més concretament, de la història mexicana; llibres que evoquen l'enyor per Espanya i per cadascun dels seus racons; obres sobre maçoneria; un polsim de literatura sensual, i, finalment, l'aparició del llibre pràctic i les primeres mostres de l'anomenada *autoajuda*.

Un catàleg editorial, una selecció de llibres, també es defineix pel que no inclou i, en aquest sentit, en l'oferta editorial dels exiliats hi ha dues absències, no publiquen obres sobre la política mexicana contemporània ni llibre religiós catòlic.

Literatura europea i nord-americana, literatura clàssica

Els grans clàssics llatins i grecs, i tot el *mainstream* de la literatura occidental són sovint presents en les propostes editorials dels refugiats; sobretot les traduccions dels grans autors del segle XIX i XX francesos i anglesos. La presència d'un gruix de refugiats amb coneixements d'idiomes i posats a traduir en els primers anys és una evidència que ja havia estat detectada ben aviat⁴⁵⁵ però que resulta de vegades difícil de resseguir: algunes traduccions no estan signades i també s'usen els pseudònims.⁴⁵⁶ Al llarg de la recerca d'identificació però veiem com moltes editorials aprofitaven aquesta preparació llogant companys d'exili o sent els mateixos editors qui fan les versions en castellà. La traducció es fa en dos camps molt concrets: en les obres literàries de les grans tradi-

⁴⁵⁵ Mauricio Fresco (1950) afirma que són més de 1.600 els llibres traduïts: «El mismo grupo ha traducido de diversos idiomas al español, más de mil seiscientos libros, clásicos, en su totalidad, del francés, del inglés, del alemán.» A aquestes dades cal afegir les de Lizbeth Zavala Mondragón (2017a) i (2017b).

⁴⁵⁶ Ja ens hem referit al treball de Lizbeth Zavala Mondragón (2017a).

cions occidentals (francesa, anglesa i alemanya, principalment) i en el llibre tècnic (els casos de l'Editorial Atlante i de la UTEHA són els més destacats).

Els best-sellers i la literatura pulp, el descobriment de la literatura hispanoamericana

D'altres editorials juguen sobre segur. Joan Grijalbo, es dedica al *best-seller* que havia funcionat prèviament als Estats Units, per exemple; ell mateix i de manera sorneguera es definia com un editor «copión» de no apostar per nous autors i anar sobre segur. El cas de Joaquim Ausiró amb el seu projecte de l'Editorial Olimpo és un altre cas interessant d'aposta sobre el llibre estranger de gran venda adaptat al mercat mexicà.

Alguns editors opten directament per la literatura popular, per la *pulp*, llibre de quiosc, humil i popularitzadora; es tracta d'un llibre que no té més ambició que fer passar l'estona o fer créixer les ganes de llegir a qui té limitacions lectores. El cas de Bartomeu Costa-Amic n'és un exemple quan publica les obres de Michel Zévaco i la sèrie dels Pardaillan.

Aquest mateix editor, Costa-Amic, múltiple i complex, també aposta pel descobriment de la literatura mexicana i hispanoamericana avui canònica com ara Juan José Arreola, Miguel Ángel Asturias, Onelio Jorge Cardoso o Lino Novás Cano. Una tasca que tindrà continuació en la segona generació d'editors de l'exili, Joaquín Díaz-Canedo amb el segell de Joaquín Mortiz i els Espresate, Rojo i Azorín amb l'editorial ERA. La labor editorial barcelonina del boom no seria aliena a aquesta línia de descobriment; Barcelona i Mèxic tenen força lligams editorials durant tots aquests anys (José María González Porto, Julio Sanz Sainz, Joan Grijalbo, Víctor Seix, Carlos Barral...).

El llibre tècnic

En els anys previs a la Guerra Civil, Espanya era la proveïdora natural de llibre tècnic en castellà per als països hispanoamericans. Empreses com l'Editorial Salvat i l'Editorial Labor des de Barcelona o l'Espasa-Calpe, amb seu a Bilbao, abastien regularment les necessitats d'aquests materials per a tota l'Amèrica espanyola, des de Buenos Aires fins a la Ciutat de Mèxic. A partir de 1940 això no serà més així, l'Estat Espanyol deixa de fer aquest paper per diversos motius, el primer serà el trencament de les relacions comercials a causa de la Guerra Mundial, això és, per la batalla naval de l'Atlàntic; en segon lloc, per l'ensulsiada de la indústria espanyola de l'edició, amb escassetat de paper, misèria econòmica i fugida de persones qualificades; en tercer lloc, també hi tindrà a veure la censura del Franquisme, sigui moral o política, sempre empobridora; per últim, el trencament de les relacions diplomàtiques entre Espanya i Mèxic.

Amb l'arribada massiva de tècnics i intel·lectuals, es crearan a Mèxic les condicions per l'aparició d'una indústria editorial *ex novo* sovint de matriu espanyola (Editorial Atlante, la Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana o fins i tot empreses mexicanes com ara el Fondo de Cultura Económica o Siglo XXI). La llista l'hem vista al llarg de tot

el treball, recordem aquí alguns noms entre els centenars possibles: Manuel Sánchez Sarto, Leonardo Martín Echeverría, Estanislau Ruiz Ponsetí, Rafael Jiménez Siles, José María González Porto, Julio Sanz Sáinz, Ricard Mestre, etc.

La República, la Guerra Civil, la política espanyola

A partir d'experiències personals, de justificacions i retrets, la nostra Guerra és present a les edicions de llibres dels refugiats. És un tema abordat des de l'autobiografia, la matèria memorialística, la literatura, l'anàlisi tàctica militar o l'estudi històric. «Existe también la necesidad de reafirmar aquello por lo que se ha arriesgado la vida, así como la de defender lo que ya se había conquistado, que era la República y por ello, a la vez, desean transmitir a los hijos la continuidad de una ideas revolucionarias...». (Rodríguez Plaza, 1986).

Moltes obres de les institucions polítiques i els partits polítics publiquen discursos de les seves personalitats més representatives, les memòries d'activitats, el proselitisme combatiu i grandiloqüent.

Davant d'aquesta abundància hem de deixar constància d'una absència que resulta evident després de veure centenars de llibres: els refugiats espanyols, tots ells amb un passat i fins i tot un present de militància política, mai parlen de política mexicana. Editors polititzats com Rafael Jiménez Siles, Fidel Miró, Hermós Plaja, Bartomeu Costa-Amic i tants d'altres, no publiquen cap llibre sobre la política interna mexicana sinó és per destacar la figura del president, el general Lázaro Cárdenas.

A banda d'un pacte tàcit fruit de l'agraïment per l'acollida que els va fer el país en els pitjors moments de l'exili que fa que el refugiat no critiqui la societat mexicana ni les condicions sovint lamentables del poble, hi ha un prohibició expressa als refugiats de no immiscir-se en la política nacional en l'article 33 de la seva Constitució. Un exemple clar del que pot passar a l'editor estranger que ho faci és el cas de la publicació de l'obra d'Oscar Lewis, *Los hijos de Sánchez* al Fondo de Cultura Económica que va provocar la seva expulsió del Fondo (Rodríguez Plaza, 1986).

La Segona Guerra Mundial

Menys abundant però també interessant la bibliografia sobre el conflicte mundial, obres propagandístiques durant el conflicte, sempre a favor de les armes aliades. Fins i tot, una de les editorials, Ediciones Minerva, publica de manera quasi exclusiva llibres sobre el conflicte, sobre els fets heroics dels aliats i la història i les polítiques de les potències en guerra.

Les biografies i la història pàtria (Mèxic)

Les vides de personatges cèlebres de la història universal, de la història d'Europa, d'Amèrica, d'Espanya i de Mèxic abunden en les edicions dels refugiats. Hi haurà editorials

quasi especialitzades en aquest gènere memorialístic i sovint amb certa tendència a «l'hagiografia». Col·leccions com les *Vidas mexicanas* de les Ediciones Xóchitl d'Eduardo de Ontañón i Mada Carreño, les *Biografías Gadesa* i la resta d'editorials de Joan Grijalbo o les Ediciones de Cervantes amb biografies per a infants de Bartomeu Costa-Amic en són un exemple.

L'enyor del país (Espanya, Catalunya, Castella...)

«És per això que jo avui publico aquest llibre, aquest recull de poemes, que he anat escrivint durant aquests anys de pelegrí errant... El publico perquè m'enyoro; perquè tinc necessitat, com de l'aigua que bec i del pa que menjo, de viure de somnis i de records.» Amb aquestes paraules justificava Agustí Cabruja (1950) la publicació d'un recull de poemes seu.

Durant els primers anys veiem aquesta necessitat que es materialitza molt sovint en obres d'autoedició. Pura nostàlgia, materials per a la fixació del record, ja siguin les oliveres andaluses, els colors i olors de llevant, l'ambient dels cafès de Madrid o la costa catalana; tots els refugiats tenen en el cor el record del seu racó de món en materialitzacions diverses, sigui el riu Ebre al seu pas per Saragossa o les hores del campanar d'Arenys de Mar. Els llibres publicats són de tota mena, narrativa, poesia, estudis històrics. L'enyor provoca aquella imatge de les taronges de l'exili, el refugiat les fa créixer cada any en dimensions i dolçor.

La maçoneria

En acabar la Guerra Civil, la maçoneria va ser especialment perseguida i castigada a Espanya pel règim del general Franco.⁴⁵⁷ A Mèxic hi va cercar refugi el Suprem Consell d'Espanya, un refugi que entre els membres tenia el nom d'«asilo sagrado», en aquest sentit, el maçó espanyol exiliat a Mèxic va poder seguir pertanyent al Suprem Consell d'Espanya i no al mexicà. Les Ediciones Humanidad, obra quasi única del maçó d'origen català Lluís Umbert Santos, van ser les encarregades de publicar tota mena de material relacionat amb aquesta institució.

La literatura sensual

En un país laic però de moral catòlica i un si és no és maula, els refugiats van oferir en alguna de les editorials el que avui veuríem com a una sensualitat innocent i el que aleshores era però un petit atreviment. L'Editorial Leyenda de Vicente González Palacín i José Bolea Gorgonio publica algunes de les obres de la literatura universal tintades d'erotisme; Costa-Amic també hi participa en algun moment.

⁴⁵⁷ Llei per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme d'1 de març de 1940 i, amb aquesta, la creació del Tribunal Especial de Repressió de la Maçoneria i del Comunisme.

Del llibre pràctic a l'autoajuda

Finalment, una tipologia de llibre també present és el llibre pràctic. Rafael Giménez Siles havia introduït a Mèxic els llibrets de la *Biblioteca popular de cultura y técnica* que havia editat a Espanya durant la Guerra Civil a l'editorial Nuestro Pueblo. Aquest format té continuïtat i una segona vida a Mèxic, amb la recuperació de la col·lecció i amb l'aparició de models més moderns que podríem anomenar sense ànim d'ofensa, com d'*autoajuda*. Editorials molt atentes als desitjos i les necessitats dels lectors, de tots els possibles lectors, com ara Costa-Amic o Ausiró, de l'Editorial Olimpo, publicaven obres que orientaven sobre com curar tota mena de malalties ja sigui amb l'ús de la llimona o de l'all o com trobar marit i, sobretot, no perdre'l.

I una absència notòria, el llibre religiós

Els editors espanyols refugiats a Mèxic no publiquen res de religió, alguna cosa en poesia com Alfonso Camín o León Felipe, però és insignificant.⁴⁵⁸ En aquest punt però seria injust no citar l'obra editorial a Mèxic del canonge d'origen andalús José Manuel Gallegos Rocafull, personatge erudit i complex, suspès *a divinis* per haver pres la defensa del Govern legítim de la República el 1937.

14.8 Qüestió de noms

Denominar un negoci no és tasca senzilla i encara que sembli una qüestió menor, la decisió inicial per un nom és una opció sovint però meditada, una decisió conscient⁴⁵⁹ que inclou una declaració de principis, una voluntat de treball en alguna direcció, una revelació programàtica davant d'un públic potencial.

En aquesta direcció, i un cop acabada la recollida exhaustiva dels projectes, proposem l'anàlisi següent: primer una divisió necessària entre les edicions comercials i les edicions institucionals; només prendrem com a base de la hipòtesi les primeres, on el nom és triat en el moment d'endegar el projecte editorial. No hem tingut en compte els

⁴⁵⁸ No és objectiu nostre en aquest punt parlar d'allò que no es va fer, és interessant però l'anàlisi de Jorge de Hoyos Puente (2013a). «Catolicismo, laicismo y nación de las dos Españas en México: gachupines frente a refugiados». En: *Cuestión religiosa: España y México en la época liberal*. Manuel Suárez Cortina, Evelia Trejo Estrada, Aurora Cano Andaluz (eds.). Santander: Editorial de la Universidad de Cantabria. p. 393-430.

⁴⁵⁹ Llevat d'algun cas en què el desconeixement??? per part dels refugiats (i d'alguns nacionals mexicans) de les llengües ameríndies porta a l'error, per exemple és el cas de l'Edición Tezontle: un error mentre es dictava per telèfon el nom de la nova editorial en nàhuatl va passar d'anomenar-se *centzontle*, un ocell cantaire, a *tezontle*, una roca vermella d'origen volcànica.

noms de les editorials promogudes per les institucions que depenen d'un nom previ i no vinculat pròpiament al projecte editorial.

Amb el conjunt de les 111 editorials comercials podríem establir una sèrie de grups o models: el primer, aquelles editorials que duen el nom del propietari de l'empresa; en segon lloc, les que prenen un nom neutre, sovint l'adopció d'unes sigles, que volen expressar modernitat; en tercer lloc, noms lligats amb el record i l'evocació de l'origen dels exiliats, sovint noms de llocs peninsulars; també hi apareixen noms que podríem anomenar internacionalistes o de reunió i convergència; en cinquè lloc, noms vinculats a idees polítiques progressistes; en sisè lloc, noms lligats a la cultura clàssica, i, finalment, i els que més ens interessin per a la nostra hipòtesi, els noms volgudament mexicans, sobretot amb referències prehispanes o de cultures ameríndies, principalment els noms en nàhuatl.

Segons aquesta proposta podríem fer les agrupacions següents:

Noms de propietaris

Serien exemple d'editorials amb noms del propietari: A. Artís Impresor, Andrés Zaplana Editor, Bartomeu Costa-Amic, E. Muñoz Galache, Ediciones Corzo, Ediciones Rex, Editorial Ardévol, Editorial Galache, Editorial González Porto, Editorial Grijalbo, Juan Grijalbo Editor, Manuel Altolaguirre Impresor.⁴⁶⁰

Noms comercials

Editorials de nom comercial neutre, sovint amb unes sigles, que evidencien l'activitat dels negocis i que s'expressa amb voluntat empresarial: Compañía General de Ediciones, S.A., Compañía General Editora, EDIAPSA (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones), Editora y Distribuidora Divulgación, Editorial Moderna, Empresas Editoriales, S.A., Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, S.C.L. Unión Distribuidora de Ediciones S. de R. L., Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana (U.T.E.H.A.).⁴⁶¹

Topònims o antropònims peninsulars

Són denominacions de record i evocació de llocs, persones i objectes peninsulars: Barcino, Biografías Gadesa, Colección Luz sobre España, Colección Málaga, Ediciones Cervantes, Ediciones Dertusa, Ediciones Gaita y Menhir, Ediciones Iberia, Ediciones La Verónica, Edicions de la Biblioteca Catalana, Edicions Catalanes de Mèxic, Edicions Catalunya (Col·lecció Catalònia), Edicions Costa Brava, Editorial Clavileño, Editorial Colón,

⁴⁶⁰ Fins i tot Joaquín Mortiz Editores i les Ediciones ERA, que no entren en el nostre estudi hi podrien ser admeses en aquest punt (Jordi i Neus, Espresate, Vicente Rojo i José [Hernández] Azorín).

⁴⁶¹ L'hem inclòs també en els noms internacionals.

Editorial Galatea, Editorial Moncayo, Editorial Norte, Editorial Nueva España,⁴⁶² Editorial Séneca, Editorial Xaloc, Editorial Vasca Ekin, La España Contemporánea, Verdad de España.

Noms de vocació internacionalista

Editorials amb noms internacionalistes o de vinculació d'origen dels refugiats i lloc d'arribada, Amèrica i Espanya: Ediciones Ibero Americanas, Ediciones Jurídicas Hispano Americanas, Ediciones Orbe, Editora Continental, Editorial «España en América», Publicaciones Panamericanas, Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana (U.T.E.H.A.).

Consignes polítiques progressistes i llibertàries

Noms d'editorials vinculats a idees polítiques progressistes i llibertàries: Ediciones Libertad, Ediciones Libres, Ediciones Tierra y Libertad, Historia Nueva.

Noms de la cultura clàssica

Editorials amb noms de la cultura clàssica grecoromana: Ediciones Atlántida, Ediciones Carnea,⁴⁶³ Ediciones Centauro, Ediciones Magister, S. de R. L., Ediciones Minerva, Editorial Acrópolis, Editorial Atlante, Editorial Diógenes, Editorial Esculapio, Editorial Esfinge, Editorial Hermes, Editorial Olimpo, Editorial Orión, Editorial Prometeo, Editorial Renacimiento, Publicaciones Atlántida, Publicacions Atlántida.

Noms mexicans (i prehispanics)

I, finalment, les editorials amb noms volgudament i marcada mexicans: Edición Tezontle, Ediciones Mexicanas, S. en P., Ediciones Quetzal, Ediciones Tenochtitlan, Ediciones Xóchitl, Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX), Editorial Iztacihuatl, Editorial Nueva España, Editorial Tláloc, Libreros Mexicanos Unidos, S. A. (LIMUSA), Libro Mex Editores S. de R.L.

Com a valoració immediata, es pot apreciar que en nombre són més abundosos els noms que evocuen d'on es ve, Espanya i la seva nostàlgia que aquells que volen *mexicanitzar-se*, per usar el terme de Leoncio López-Ocón (2014). També es pot considerar important el nombre d'empreses que tenen un nom d'evocació clàssica.

A aquesta primera impressió general cal donar-li el valor que té, la d'un inici de projecte editorial i no de la producció definitiva, del recorregut d'aquesta editorial mateixa. A

⁴⁶² Editorial Nueva España podria ser un nom ambigu: per un costat amb la idea que és possible una Nova Espanya, en contra de la vella Espanya que representa el Franquisme; també suggereix però el topònim del virregnat de Nova Espanya que, en l'època colonial, no només incloïa Mèxic, sinó també part dels Estats Units, Cuba, Costa Rica, El Salvador, Hondures i Nicaragua.

⁴⁶³ Hem mostrat els nostres dubtes en l'origen del nom d'aquesta editorial.

les bibliografies, amb les obres de les editorials, es pot veure si en la decisió d'aquests noms comercials, aquesta suposada declaració de principis, era encertada.

14.9 Quan s'edita

Si ens referim a la creació i inici de les activitats de les editorials podem veure com aquestes es concentren, es podria dir que òbviament, en els primers anys d'arribada dels refugiats, un cop acabada la Guerra Civil. De fet, durant la Guerra pròpiament tenim ja alguns casos d'editorials creades per exiliats de primera hora, concretament dues el 1937 i tres el 1938, principalment empreses de propaganda en favor de la República en armes.

Amb l'arribada dels primers contingents de col·lectius de refugiats s'inicien els anys més fèrtils en la creació d'aquestes empreses, concretament els anys que van des de 1939 a 1944. Les sèries serien les següents: l'any 1939, 12 noves editorials creades per refugiats; 1940, 8 (possiblement 10); 1941, 14; 1942, 10; 1943, 10; i l'any 1944 el del nombre de creacions més alt, fins a 21 noves iniciatives; 1945, 6. Es pot apreciar aquesta variació a la figura 44.

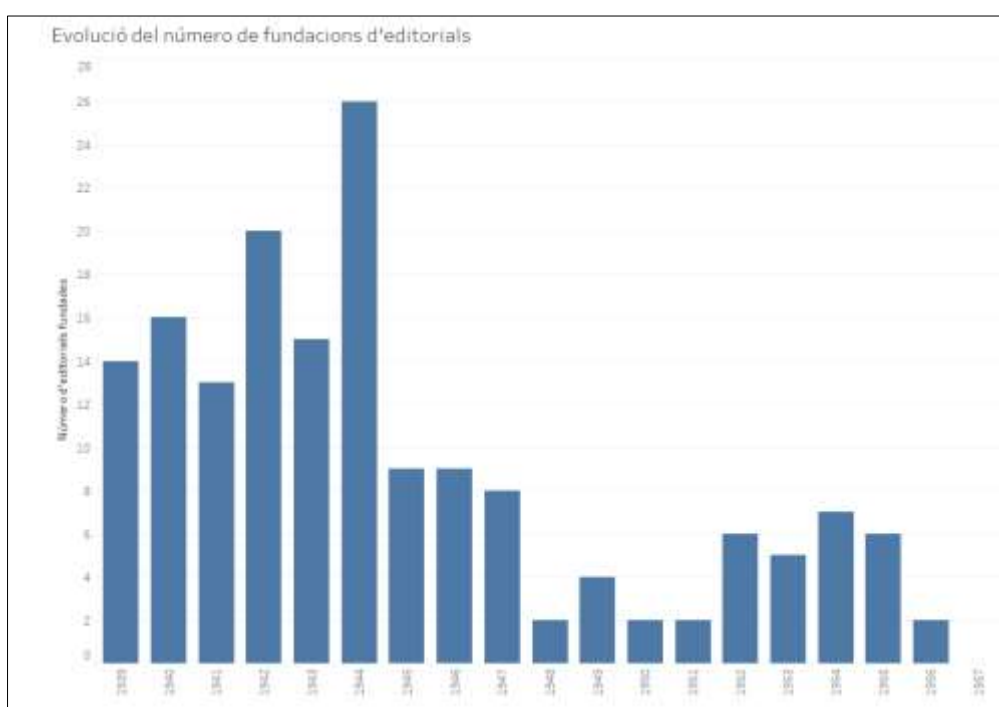

Fig. 38: Evolució cronològica de les fundacions de les editorials

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

De fet, algunes poques d'aquestes editorials de primera hora en l'exili no són editorials noves, sinó que més aviat es tracta de les que podríem anomenar com *editorials trans-*

terrades. Hem vist els casos de l'Editorial Atlante, creada a París amb la idea primera d'instal·lar-la a Cuba; de l'Editorial Nuestro Pueblo o d'Estrella, Editorial para la Juventud, creades a Espanya per Rafael Giménez Siles i recuperades a Mèxic; el cas de l'Editorial Vértice de Barcelona, de l'anarquista Hermós Plaja, que es convertirà en les Ediciones Vértice a Mèxic, o fins i tot la recuperació de projectes antics amb noms nous, com podria ser l'adaptació d'Ediciones Xóchitl d'Eduardo de Ontañón i Mada Carreño de la col·lecció *Vidas mexicanas*, imitació de la d'Espasa-Calpe *Vidas españolas e hispanoamericanas del siglo XIX*.

Per tal de donar una idea d'aquest procés i la seva importància relativa en el marc del món editorial mexicà resulta il·lustrativa la informació que aporta l'*Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942* (1945). A l'*Anuario* es dona notícia de la creació de 27 noves editorials a Mèxic l'any 1942, de les quals 10, segons les nostres dades, van ser creades per exiliats; més d'un terç. Evidentment que aquest percentatge és puntual i no mantingut en el temps.

També és cert que moltes d'aquestes editorials en aquells primers anys eren sovint iniciatives petites, humils, quasi d'autor-editor. No deixen de ser iniciatives creades amb pocs recursos,⁴⁶⁴ de viabilitat incerta i no sempre amb els coneixements previs del món editorial per part dels refugiats espanyols perquè en contra del que s'afirma, llevat d'excepcions d'editors amb una experiència empresarial prèvia en el món de l'edició, n'hi va haver molts que aprengheren l'ofici a Mèxic. Amb el final de la Segona Guerra Mundial s'inicia un període de desacceleració i estancament en la creació de noves editorials per part dels refugiats, tal com es pot apreciar a la figura 44.⁴⁶⁵

Per tal com es creen editorials també se'n tanquen. Les nostres dades indiquen una «mortaldat» elevada. Pel que fa a la finalització aquestes serien les sèries: l'any 1938 finalitzen 2 editorials, amb aquest nombre de fet s'aprecia ja la tendència a la brevetat dels projectes; la sèrie és la següent: l'any 1940, acaben 4 editorials; 1941, 8; 1942, 4; 1943, 8; 1944, 8; 1945, 10; 1946, 17; 1947, 8; 1948, 2; 1949, 6; 1950, 7; 1952, 4; 1953, 6; 1954, 9; 1955, 3; 1956, 1; 1957, 2; 1958, 1; 1959, 2; durant la dècada dels anys seixanta, finalitzen 19 editorials; durant els setanta, 12, els vuitanta, 3; els noranta, 3 també i encara avui es mantenen testimonialment 3 d'aquelles editorials formades per refugiats.

⁴⁶⁴ En alguns casos més puntuals no serà així, la iniciativa pública en el cas de l'Editorial Séneca, o la iniciativa privada amb l'ajuda de socis mexicans o no en els casos de Rafael Giménez Siles, Manuel Sánchez Sarto, Leonardo Martín Echeverría, Estanislau Ruiz Ponsetí, Bartomeu Costa-Amic, Fidel Miró, Miquel Àngel Marín, Ricard Mestre, o fins i tot Joan Grijalbo, per no citar el cas de José María González Porto, disposaran en menor o major mesura de capitals suficients per endegar projectes amb una certa volada.

⁴⁶⁵ Aquestes serien les sèries: l'any 1946 es creen 9 editorials; l'any 1947, 6; 1948, 2; 1949, 2; 1950, 2; 1951, 2; 1952, 4; 1953, 2; 1954, 7; 1955, 6, i, finalment, l'últim any de la nostra sèrie, 1956, es creen 2 editorials.

Dels projectes veiem que el tancament més important d'editorials coincideix amb la meitat dels anys 1940, concretament els del final de la Guerra Mundial, de 1943 a 1947. També els anys 1949 i 1950, i els anys 1952, 1953 i 1954 són anys de gran quantitat de tancaments; en aquest cas caldria potser comentar que coincideixen amb les primeres crisis econòmiques mexicanes i les seves històriques i temibles devaluacions: (1948, devaluació del peso mexicà \$ de 42 %; 1949, 24 %, i l'any 1954, devaluació del 44,5 %).⁴⁶⁶ La durada dels projectes endegats a principi dels quaranta van demostrar ser poc longeus.

Hem vist com en alguns casos la constància en algunes trajectòries d'editors resulta clau; posem com exemples els de Julián Gorkin i Bartomeu Costa-Amic, socis, *poumistes* tots dos, endeguen plegats una editorial darrere l'altra: Ediciones Libres, Publicaciones Panamericanas, Ediciones Quetzal... totes acaben fallant; Gorkín abandona l'edició, Costa-Amic acabarà sent un dels editors més comercials de Mèxic en castellà, en català serà l'editor que més obres haurà editat fora del país.

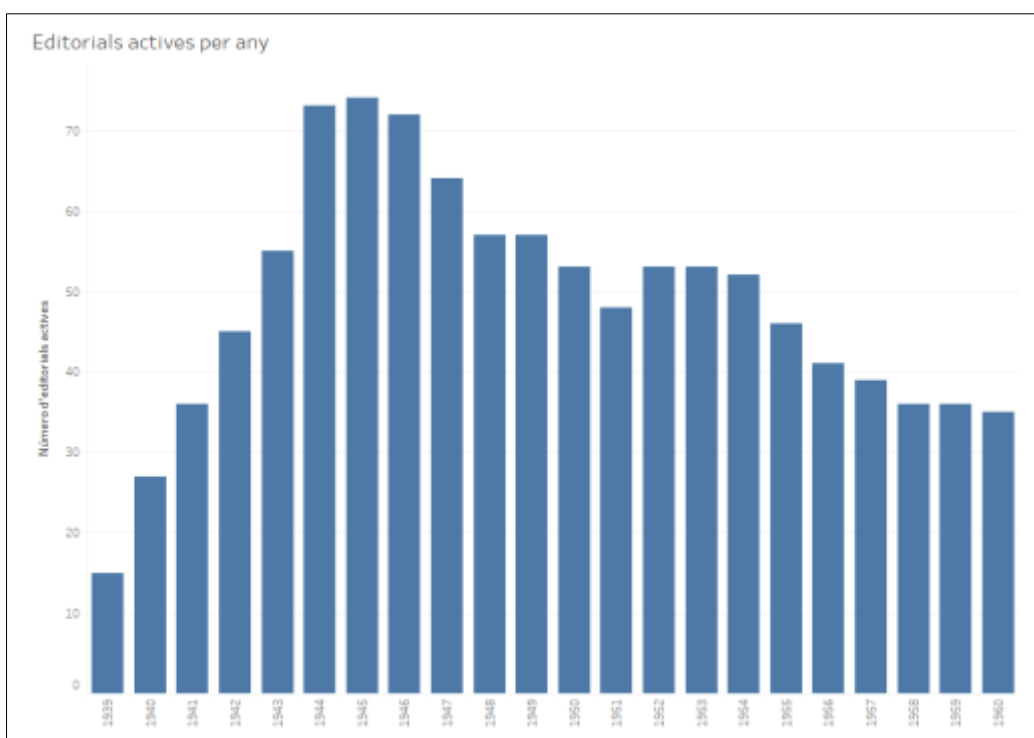

Fig. 39: Nombre d'editorials actives per anys
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

14.10 L'obra publicada

⁴⁶⁶ A la *Correspondència Avel·lí Artís Balaguer a Rafael Tasis* (Agustí; Corominas, en preparació encara???) sovintegen les cartes amb la descripció de la gravetat de les devaluacions i de com aquestes afectaven tots els nivells dels negocis.

En la recuperació que hem dut a terme de les obres publicades durant aquests vint anys, això és, el període que va des de 1936 fins a 1956, hem pogut documentar fins a un total de 2.664 títols.⁴⁶⁷ És un inventari provisional que amb una futura i metòdica recuperació d'obres que per ara no hem pogut localitzar d'aquestes editorials i d'altres encara per descobrir creiem que podria aproximar-se a la xifra de 3.000 obres. Ja hem comentat els límits metodològics de la nostra cerca i les llacunes de materials efímers, polítics, infantils, etc., que ens consta que no es conserven en fons patrimonials.

Tal com passava en el nombre d'editorials, tenim algunes dades i indicis del nombre d'obres publicades per les editorials creades a l'exili mexicà. Per començar comptem amb l'*Anuario bibliográfico mexicano* de 1941 y 1942 (1945) editat per Julián Amo i publicat per la Secretaria de Relaciones Exteriores.⁴⁶⁸ Segons l'*Anuario*, bibliografia nacional corrent mexicana, l'any 1941 es van editar 917 llibres i l'any 1942, 1.043.

Per al mateix període i en el nostre estudi hem recuperat 106 llibres el 1941 i 125 el 1942. Això és pràcticament el 10 % de la producció de llibres a Mèxic. Aquestes quantitats ens poden semblar molt modestes, 80 anys més tard, però hem de saber-les valorar en el context de la producció de l'època i comptar que en aquells moments els refugiats representaven a Mèxic només el 0,1 % de la població.

En anys posteriors, per exemple 1944, 1945 i 1946 la xifra encara és més alta, quasi triplica les anteriors. Veiem aquí les sèries completes: 1 llibre el 1936; 3 llibres el 1937; 27, 1938; 40, 1939; 154, 1940; 106, 1941; 125, 1942; 154, 1943; 295, 1944; 294, 1945; 186, 1946; 146, 1947; 129, 1948; 104, 1949; 119, 1950; 99, 1951; 102, 1952; 84, 1953; 111, 1954; 181, 1955; i, finalment, 151 llibres el 1956. Es pot apreciar clarament l'evolució a la figura 46.

⁴⁶⁷ Aquesta dada de llibres editats pels refugiats no s'ha de confondre amb les obres escrites pels mateixos refugiats, segons Mauricio Fresco (1959): «El acervo de libros editados por los refugiados españoles en once años es revelador de la calidad de la emigración a que nos referimos: mas de dos mil doscientos cincuenta libros han aparecido, como fruto de la intelectualidad española. Y, en su mayoría, esos libros tratan asuntos filosóficos, médicos, de artes plásticas, de música, de historia.»

⁴⁶⁸ Recordem que el Ministeri d'Afers Exteriors mexicà, la Secretaría de Relaciones Exteriores, és una editorial especialitzada en l'edició de bibliografies.

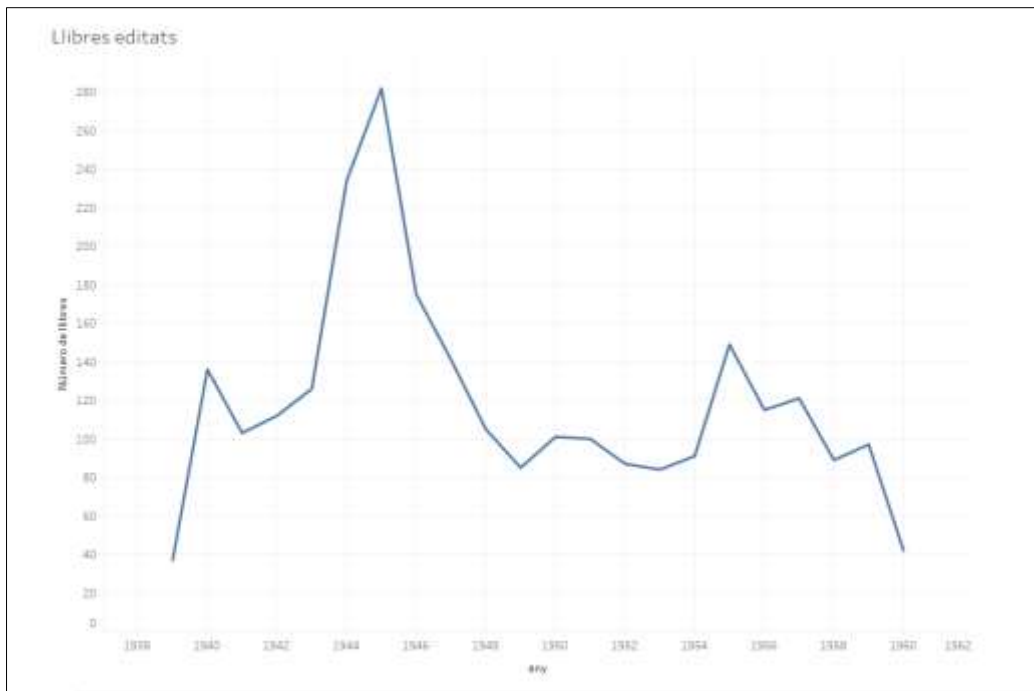

Fig. 40: Evolució cronològica de la producció de llibres de les editorials dels refugiats
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

Com ha estat vist en cada cas, la quantitat de llibres publicats per cada empresa editorial és molt diversa. Fins a 35 empreses o institucions només tenen un llibre publicat, clarament es tracta de propostes sense transcendència, d'empreses fallides, en ocasions d'autoedicions encobertes, també edicions conjunturals o testimonials.⁴⁶⁹

Entre 2 i 4 llibres publicats hem comptat fins a 47 editorials;⁴⁷⁰ entre 5 i 10 llibres 36 editorials. D'11 a 50 llibres, 40 editorials i de 51 a 100 llibres, 9 editorials.

⁴⁶⁹ Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio, Agrupación Socialista Española en México, Andrés Zaplana Editor, Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias, Casa Regional Valenciana de México, Centro Español de México, Círculo Jaime Vera, Consejo Español de la Paz, Convención de Solidaridad con el Pueblo Español, Ediciones «España y la Paz», Ediciones «Mundo», Ediciones Barcino, Ediciones Corzo, Ediciones de las Juventudes Socialistas de España, Ediciones Dertusa, Ediciones Iberia, Ediciones Juventud Republicana Española, Ediciones Libertad, Ediciones POUM de Mèxic, Edicions Costa Brava, Editorial «España en América», Editorial Ardévol, Editorial Clavileño, Editorial Matheu Mexicana, GarVi, Institució de Cultura Catalana de Mèxic, J.S.U. de Catalunya, Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (J.A.R.E.), La España Contemporánea, Méxicolee, Publicacions Atlàntida, Quaderns de l'Exili, Unión de Intelectuales Españoles en México, Unión de Mujeres Españolas en México, Unión Democrática Española.

⁴⁷⁰ Agrupación de Universitarios Españoles (ADUE), Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española, Casa de España Republicana de México, Casal Català, Centro Republicano Español de México, Comisión de Estudio de los Problemas Españoles, Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México, Ediciones «España Nueva», Ediciones Adelante, Ediciones Alianza, Ediciones CNT, Ediciones Gaita y Menhir, Ediciones Jurídicas Hispano Americanas, Ediciones Libres, Ediciones Oasis, Edicions del Consell Nacional de Catalunya, Edicions del Partit Socialista Català de Mèxic, Editorial Esculapio, Editorial Moncayo, Editorial Muñoz, Izquierda Republicana, Orfeo Català de Mèxic, Partit Socialista Català a Mèxic, Publicaciones de la Junta de Cultura Española, Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus

Quatre empreses superen els 100 llibres publicats, recordem-ho, en aquest període que va de 1936 a 1956; aquestes són: Editorial Hermes (109), Ediciones Minerva (113), Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA (172) i, com no podia ser altrament, Bartomeu Costa-Amic (226).

Pel que fa a les llengües, veurem que la llengua principal d'edició serà el castellà (2.690 obres), seguida a molta distància pel català (98), el francès (39) i l'anglès (31).

És de notar la poca abundància d'obres editades en les altres llengües peninsulars com ara el gallec i l'eusquera. Aquesta gran diferència, per altra banda tan esperable en un mercat potencial de lectors en espanyol, es pot apreciar en la figura 47.

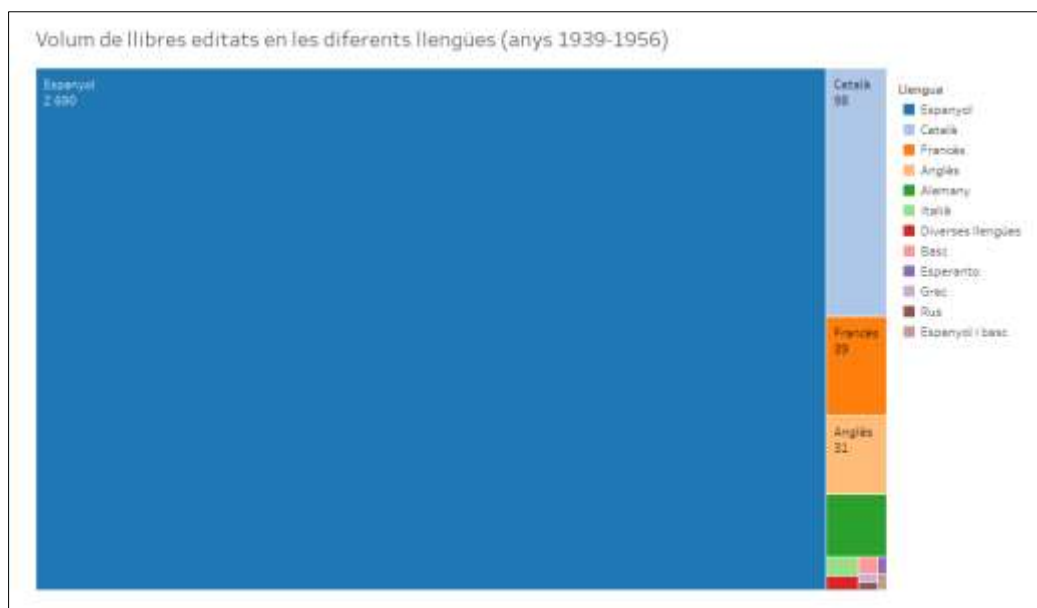

Fig. 41: Distribució per llengües de les obres
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

dependencias, Unió dels Independentistes Catalans de Mèxic, Verdad de España, Bajel de México, S.A., ColecciónLuz sobre España, Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE), Editorial Argos, Editorial Moderna, Editorial Nueva Xóchitl, Editorial Signo, Litoral (México), Pizkunde, Euskal-argitaratzaldea, Publicaciones de España Combatiente. Sección México, Publicaciones de la Revista Hoja, Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L., Colección Teatro Español, Colección Temas Teatrales, Editorial Lemuria, Editorial Vasca Ekin, Editorial Xaloc, Historia Nueva, Imprenta Vizcaya, Norgis Editores, S.A.

14.11 Evolució de l'exili a través de les activitats editorials

Les dades obtingudes i analitzades dibuixen una tendència cap a la *mexicanització* de l'edició de l'exili, però no tan clara i neta com ens l'havíem figurat en la nostra hipòtesi de partida; ens l'havíem imaginada de creixement geomètric i és simplement aritmètic. De fet, en el conjunt no es veu una evolució tan precisa com les indicacions semblaven apuntar. Es podria tractar d'un problema de metodologia?, tal vegada, per no haver triat tot el conjunt de l'edició i només haver triat les editorials de més volum o fins i tot per haver desestimat, per exemple, l'autoedició? Ho dubtem, creiem que la mostra analitzada va ser prou significativa, recordem en aquest sentit que hem analitzat quasi un de cada tres llibres publicats.

Certament, en algunes editorials sí que apreciem una *mexicanització* clara en les autories i sobretot en les temàtiques, són els casos de B. Costa-Amic, EDIAPSA i Ediciones Xóchitl; però hem vist que aquest procés és en un parell de casos decidit i previ al 1945, Costa i Xóchitl, i no prové d'una reacció posterior a 1946, com semblaria que sí passa amb EDIAPSA. En d'altres casos, com ara les Edicions de la Biblioteca Catalana, Editorial Orión o UTEHA són quasi impermeables a tot el que signifiqui temes del país d'acollida, no tant pel que fa al procés de *mexicanització* dels tècnics i els interessos dels lectors mexicans.

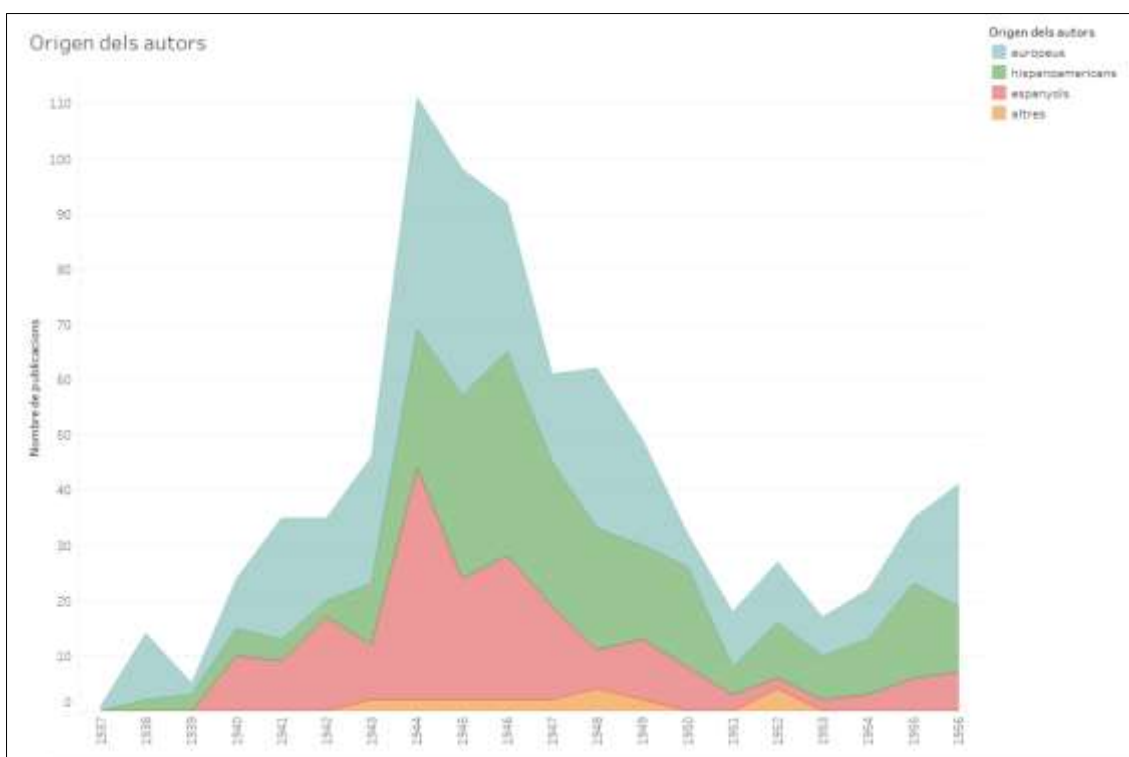

Fig. 42: Evolució de publicacions segons la nacionalitat dels autors

Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

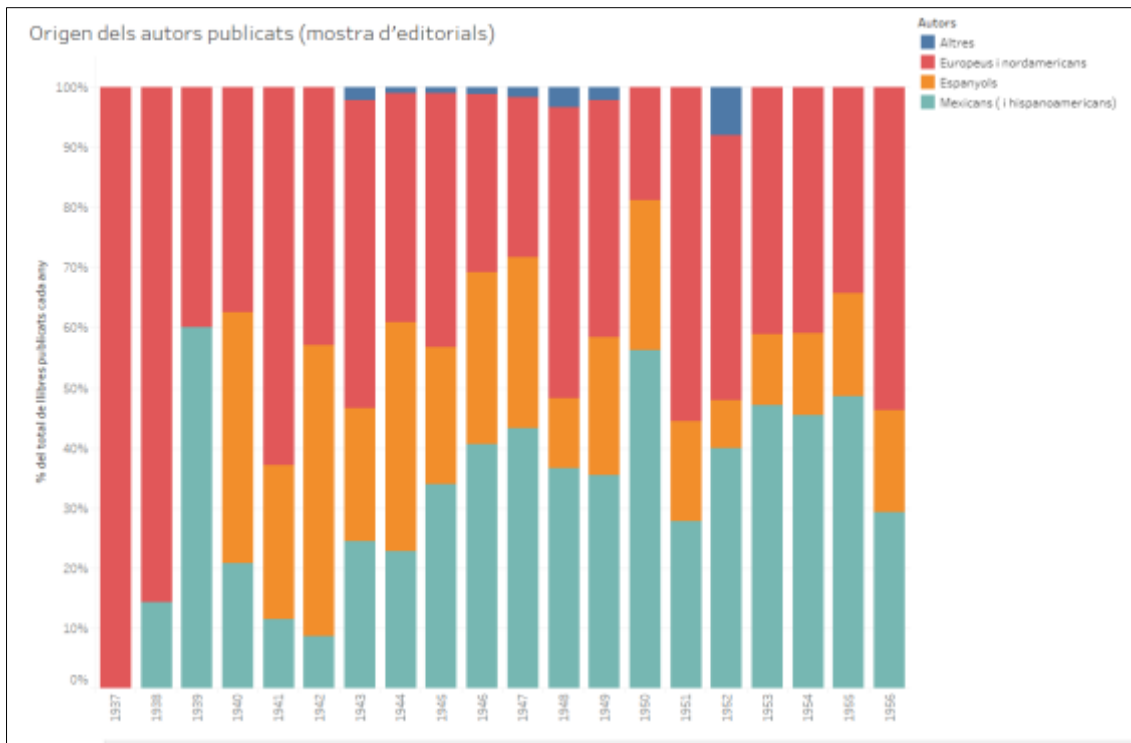

Fig. 43: Percentatges en els orígens dels autors per nacionalitats i anys
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

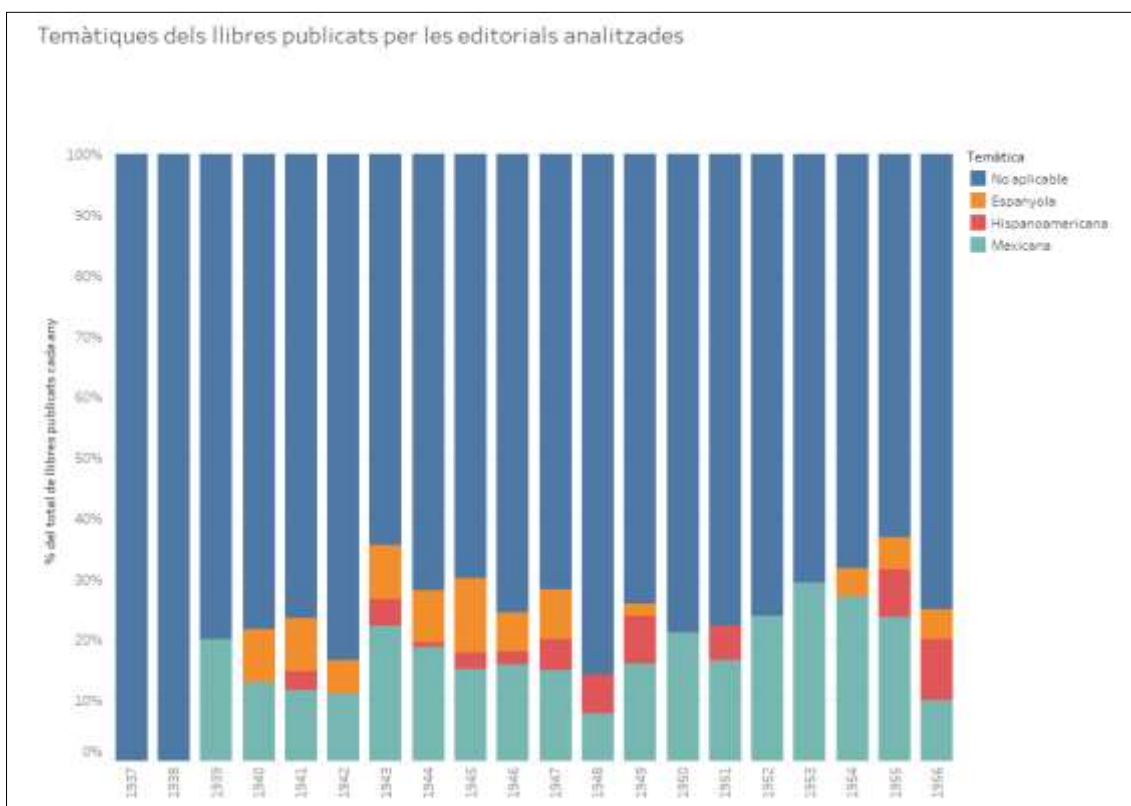

Fig. 44: Percentatges en les temàtiques per nacionalitats i anys
 Font: Elaboració a partir de dades recollides en la recerca

14.12 Línies de recerca futura

L'estudi que ara tanquem pot ser sense cap mena de dubte un punt de partida de treballs de recerca futurs. Hem creat un recurs i hem aportat unes evidències que poden esdevenir un instrument d'anàlisi per a futures investigacions sobre l'exili i l'edició. Apuntem només algunes de possibles.

L'aportació de l'exili en les arts gràfiques i, en especial, la tipografia

Les possibles aportacions tècniques en el món de les arts gràfiques introduïdes pels refugiats. La bibliografia que vam consultar, les obres que ens anaven passant per les mans i les converses que vam tenir amb Marina Garone Gravier, Martí Soler Vinyes o Rafael Servin, ens indicaven que les qüestions relacionades amb els tipus usats, els processos tècnics i els acabats artístics l'aportació dels exiliats no havia estat de tanta importància com la que semblava donava la història del propi exili. Es podria investigar i aclarir amb dades fiables si la dependència tecnològica nord-americana i alemanya de Mèxic en qüestions d'arts gràfiques i impremta era tal que la contribució espanyola no va ser tan significativa com el propi exili planteja.⁴⁷¹

L'aportació de l'exili en el grafisme i la maquetació

L'aportació gràfica dels exiliats en el món de l'edició mexicana, llevat d'alguns casos estudiats –excepcionals i remarcables– com ara el del pintor i dissenyador gràfic Miguel Prieto (Almodóvar del Campo, 1907 - Ciutat de Mèxic, 1956), el cartellista Josep Renau (València, 1907 - Berlín Est, 1982) o el pintor Vicente Rojo (Barcelona, 1932), caldria investigar d'altres artistes i tècnics menys coneguts i investigar les seves aportacions particulars i en el conjunt.

L'aportació de l'exili en la traducció, l'edició i la logística

Caldria documentar i evidenciar les aportacions dels refugiats en la traducció, la correcció de les edicions i, sobretot, en d'altres aspectes com ara l'organització, logística i comercial. El propi Vicente Rojo donava la seva explicació a Llanos Delgado (2005, p. 272) en entrevista i referint-se però al Fondo de Cultura Económica, on una part considerable del personal era refugiada espanyola: «CLI: ¿Entonces realmente el Fondo sí se enriquece de toda esta renovación? Es decir, no es solamente el hecho de tener muy buenos traductores, por ejemplo. VR: Sí, y muy buenos editores, en el sentido de gentes que saben lo que tienen entre las manos, cómo presentarlo desde el papel, hasta la tipografía, la tinta, la encuadernación, el tamaño.» Tenim força indicis en les memòries

⁴⁷¹ Només dues veus acreditades matisen aquesta negativa, són els casos de Claudia Silvia Llanos Delgado (2005, p. 105) i Teresa Ferriz Roure (1998, p. 12). Ambdues proposen que els exiliats van aportar una tradició d'edició de llibres a Espanya i un gust més especialitzat en el disseny «a diferencia de la escasa tradición tipográfica en México.» (Llanos Delgado, 2005).

i records dels exiliats i dels mexicans amb els quals treballaren, calen però estudis acadèmics i de conjunt.

L'evolució dels preus dels llibres

També s'obre el camí per tal d'analitzar un aspecte econòmic important, concretament l'evolució dels preus dels llibres. Al llarg de la recerca vam anotar els preus que trobàvem en els exemplars, en llistes de llibres, de catàlegs i en la publicitat. Amb la triangulació entre tipologia i caràcters físics dels llibres, dates i preus, ens vam poder adonar, certament de manera impressionista però en certa manera fiable, de què podia ser *car* o *barat*.⁴⁷² Aquest aspecte cal estudiar-lo no només en el que significa el mercat intern mexicà sinó també pel que suposa en l'ecosistema internacional del llibre en espanyol; especialment de l'Argentina, Espanya i Mèxic.

Identificació completa de les obres de l'exili republicà

Una altra qüestió pendent serà la revisió de tota la producció editorial dels refugiats amb el llibre a la mà. Esperem que en un futur puguem identificar directament i de manera ja col·laborativa tota l'obra de les empreses editorials comercials i ens ajudi a concloure el projecte en obert de recuperació d'aquesta obra editorial, la dels republicans espanyols a Mèxic.

El segon exili editorial a Mèxic

Aquesta recerca abastava els anys quaranta i cinquanta; un estudi que comença aquí és la labor editorial del segon exili, aquells editors que arriben sent nens o joves, o que fins i tot neixen ja a Mèxic, i que tenen un paper important en el món editorial dels seixanta i setanta. Estem pensant en Joaquín Díez-Canedo i el segell Joaquín Mortiz; els germans Espresate, Vicente Rojo i José Azorín de l'editorial Era; Julio Sanz Crespo amb Aconcagua Ediciones y Publicaciones S.A.; els germans Bartomeu i Jordi Costa-Amic Leonardo, etc.

Portal d'editorials de l'exili republicà

Finalment, una de les línies de futur radicarà en la creació d'un *Portal d'editorials de l'exili republicà*. Les dades contrastades per a la recuperació de la memòria històrica recollides científicament per la comunitat acadèmica poden depassar els recursos de la investigació tradicional i aprofitar les noves tecnologies per abastar i comptar amb

⁴⁷² En aquest punt ja ens hem referit als problemes de les devaluacions del peso mexicà. Es disposa d'una eina útil per a la fixació temporal i de dimensions de les devaluacions del peso, dels salaris dels mexicans, en: M. Aguirre Botello (2014). *Las crisis económicas en México, 1929-2012*. <<http://mexicomaxico.org/Voto/CrisisMex.htm#tabla>>.

informadors i informacions a les quals podríem acudir amb més dificultat o a les quals simplement mai no hi arribaríem.⁴⁷³

Un cop arribada la nostra investigació a resoldre alguna de les hipòtesis i a prendre la forma final i com a part inextricable d'aquesta, el resultat serà exposat a la comunitat —no només acadèmica— en forma de recurs informatiu biogràfic, bibliogràfic i documental a través d'Internet.

Es proposaria una plataforma amb el programa Drupal (<https://www.drupal.org>) de codi obert amb una base de dades que suporti enllaços de documents impresos, sons i audiovisuals, i un sistema obert a tothom amb validacions de continguts que permetrà la inclusió posterior d'informacions que no hagin estat localitzades durant la redacció de la tesi de doctorat; recordem que la dispersió geogràfica, la manca de conservació dels arxius relatius a aquestes empreses editorials, fins i tot la inexistència total, afecta de manera important l'accés i l'explotació de dades.

Per a la realització del portal caldrà identificar i analitzar prèviament projectes i iniciatives existents a Internet que puguin ser afins, per aprendre dels encerts i els errors i poder aplicar-los al projecte que volem desenvolupar (García-Velasco, 1999). Seguidament identificarem i analitzarem els projectes i iniciatives existents que coincideixin amb la temàtica del portal (memòria històrica, exili espanyol, edició i bibliografia), per inserir el projecte en un marc més ampli.⁴⁷⁴ Caldrà dur a terme també una anàlisi i definició dels possibles usuaris del portal: món acadèmic, editorial, bibliotecari i persones relacionades o interessades en la relació entre l'exili republicà i l'edició mexicana.

Com a part tècnica enumerarem i definirem els requeriments i les funcionalitats del portal per identificar, analitzar i seleccionar la plataforma tecnològica (estàndards de treball, bases de dades, gestor de continguts) per al portal. Finalment caldrà dur a terme una planificació estructural, organitzativa de tasques (perfils de validacions), tècnica, econòmica i de calendari per la implementació del portal.

Les propostes de José García-Velasco en aquest sentit, la *Biblioteca del exilio de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes* i *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)*: EDI-RED ens servirien de marc teòric i pràctic a partir dels quals començar.

⁴⁷³ Els cursos de doctorat previs a la presentació d'aquesta recerca ens van ajudar a descobrir que hi ha tècniques de treball metodològic, bibliogràfic i tecnològic que es converteixen en formes de forçar l'atzar en profit de la investigació. Agraïxo en aquest punt les ajudes rebudes pels professors Mònica Baró, Ángel Borrego, Carina Rey, i en especial per les professores Nora Vela i Teresa Ferriz Roure, que em van ajudar en els estudis del programa de doctorat: «Informació i documentació en l'era digital», a trobar entre d'altres aportacions necessàries la següent proposta que allarga la vida de la investigació ara proposada.

⁴⁷⁴ Com ara els portals col·laboratius: *Biblioteca del exilio* i *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)*: EDI-RED; fins i tot la *Viquipèdia*.

14.13 Final

Els republicans espanyols refugiats a Mèxic van aportar força, coneixements, inquietuds en el panorama editorial mexicà. El resultat visible, evident, van ser més d'un centenar d'editorials que tenen el seu moment climàtic a mitjan anys quaranta. A partir d'aquell moment, els refugiats s'incorporen paulatinament al món editorial mexicà, es «confonen en el paisatge», del qual formaran part de manera inextricable. Passaran a ser, de manera natural, editors mexicans d'origen espanyol.

Quina va ser la seva aportació exacta al món de l'edició mexicana?, donem per força encertades les paraules de Patricia Weiss Fagen (1973): «Un buen número de españoles cree que su capacidad y experiencia editorial, aparejada con la decadencia de la industria editorial de España, merecen gran crédito por el florecimiento de las empresas editoriales de México. Los mexicanos, por otra parte, sostienen que el factor importante fue lo oportuno de su llegada, que fortuitamente coincidió con la disposición mexicana de crear y ampliar sus propios esfuerzos en el campo de la publicación. De esta manera, los intelectuales españoles pudieron sacar provecho de las condiciones imperantes en México, y los mexicanos pudieron sacar el máximo beneficio de la capacidad y cooperación de los españoles.»⁴⁷⁵

Cal continuar amb la investigació de la labor editorial de l'exili republicà a Mèxic que per a nosaltres no ha fet més que començar amb aquesta recerca.

⁴⁷⁵ Cita extreta de la traducció espanyola: *Transterrados y ciudadanos: los republicanos españoles en México* (1975).

«Uno de los temas que merece ser considerado con más detalle es el análisis de las editoriales promovidas por los exiliados por diversas razones. Su estudio permitirá conocer mejor sus preocupaciones y sus logros intelectuales, teniendo en cuenta que esas editoriales fueron el lugar escogido por los propios exiliados para publicar sus obras y mantener la conexión con sus lectores. Esas editoriales pretendieron prolongar la existencia de la cultura creada por la Segunda República. De modo que rastrear los títulos publicados por las editoriales de los exiliados equivale a buscar y encontrar parte del legado cultural republicano.»

Leoncio López-Ocón (2014)

15 Bibliografía

1945, entre la euforia y la esperanza: el México posrevolucionario y el exilio republicano español (2014). Mari Carmen Serra Puche, José Francisco Mejía Flores, Carlos Sola Ayape (eds.). México: Fondo de Cultura Económica. 380 p. (Biblioteca de la Cátedra del Exilio). ISBN 978607161778.

A la sombra del exilio: República española, Guerra civil y exilio (2015). Angelina Muñiz-Huberman (coord.), José María Villarías Zugazagoitia (ed.). México, D.F.: Facultad de Filosofía y Letras. Universidad Nacional Autónoma de México. Disponible a: <<http://ru.ffyl.unam.mx/handle/10391/4414>>.

Acevedo Escobedo, Antonio (1967). *Entre prensas anda el juego*. México: Seminario de Cultura Mexicana. 152 p.

Aguirre Botello, M. (2014). *Las crisis económicas en México, 1929-2012*. Disponible a: <<http://mexicomaxico.org/Voto/CrisisMex.htm#tabla>>.

Agustí, Lluís (2018). «La obra editorial de Bartomeu Costa-Amic: posibles estrategias comerciales». En: Lluís Agustí; Mònica Baró; Pedro Rueda Ramírez (eds.). *Edición y propaganda del libro: las estrategias publicitarias en España (S.XVII-XX)*. Barcelona: Calambur. p. 111-137.

Agustí, Lluís; Corominas, Diana (En preparació). *Correspondència Avel·lí Artís Balaguer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Alonso Lorea, José Ramón (2009). «María Luisa Gómez Mena (1907-1959): al rescate de una imagen cultural». *Revista hispano-cubana*, mayo-septiembre, p. 141-154.

Alted Vigil, Alicia (2005). *La voz de los vencidos: el exilio republicano de 1939*. Madrid: Aguilar. 515 p. ISBN 840309616X.

Álvarez, Andrés; Martín, Antonio (2008). «Queromon Editores». *Tebeoesfera: cultura gráfica*. Disponible a: <https://www.tebeoesfera.com/entidades/queromon_editores_s._a..html>.

Amo, Julián (1945). *Anuario bibliográfico mexicano de 1941 y 1942: bibliografía de bibliografías y noticia sobre algunas bibliotecas de la capital*. México: Secretaría de Relaciones Exteriores. Departamento de Información para el Extranjero. 373 p.

Amo, Julián; Shelby, Charmion Clair (1994). *La obra impresa de los intelectuales españoles en América, 1936-1945: facsímil*. Madrid: ANABAD: Fundación Españoles en el Mundo: IBERIAB. XIII, 239 p. ISBN 8488716168.

Amorós, Mario (2015). *Neruda: el príncipe de los poetas*. 1a ed. Barcelona: Ediciones B. 623 p. (No ficción). ISBN 9788466656900.

Anaya Rosique, Carlos (2015). «Entrevista a Carlos Anaya Rosique». Entrevistat personalment per Lluís Agustí a l'Ateneo Español de México a la Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Anaya Rosique, Jesús (2015). «Entrevista a Jesús Anaya Rosique». Entrevistat personalment per Lluís Agustí al seu domicili particular a la Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Andújar, Manuel (1949). *La literatura catalana en el destierro: conferencia leída en el Ateneo Español de México, el 4 de noviembre de 1949*. México, D.F.: Costa-Amic. 44 p.

Arana, José Ramón (pseud. de José Ruiz Borau) (1973). *Can Girona*. Prólogo de Manuel Andújar. Madrid: Al-Borak. 165 p. (Por el desván de los recuerdos; 1). ISBN 8470070134.

Armendáriz Sánchez, Saúl; Ordóñez Alonso, María Magdalena (1999). «La aportación de los refugiados españoles a la bibliotecología mexicana: notas para su estudio». *Clío*, n.º 8. Disponible a: <<http://clio.rediris.es/clionet/articulos/exiliados.htm>>.

Arreola, Juan José (1994). *Rte: Joaquín Mortiz: edición homenaje*. [Guadalajara, México]: Universidad de Guadalajara. 137 p. ISBN 9688956198.

Artís-Espriu, Arcadi (2015). «Entrevista a Arcadi Artís-Espriu». Entrevistat personalment per Lluís Agustí en el restaurant Trattoria Giacobanni de la Colonia Condesa de la Ciutat de Mèxic, el 30 de juny.

Artís-Espriu, Arcadi (2016). «Entrevista a Arcadi Artís-Espriu». Entrevistat personalment per Lluís Agustí en el seu domicili particular de Barcelona, el mes de juliol.

Artís-Gener, Avel·lí (1989-1996). *Viure i veure*. Barcelona: Pòrtic. 4 v. (Vides i memòries). ISBN 847306397X.

Ateneo Español de México (1979). *Obra impresa del exilio español en México, 1939-1979: catálogo de la exposición presentada por el Ateneo Español de México*. México: Edimex. 94 p. INBA/SEP Museo de San Carlos del 13 al 24 de noviembre.

Ateneo Español de México (2006). *Archivo*. México, D.F.: Embajada de España en México. 231 p. ISBN 9709783033.

Ateneo Español de México (2012). *Memoria del Ateneo Español de México*. Espinasa, José María (ed.); prólogos de Carmen Tagüeña y Carmen Romero del Rayo. México, D.F.: Ateneo Español de México. 189 p. ISBN 9786079538514.

Ateneo Español de México (2016). *Historia*. Disponible a: <<http://www.ateneoesmex.com/inicio/historia>>.

Atlas de infraestructura cultural de México (2003). México: CONACULTA. 212 p. ISBN 9701879228.

Atlas de infraestructura y patrimonio cultural de México (2010). México: CONACULTA. 217 p. ISBN 9786074554847. Disponible a: <<http://sic.gob.mx/atlas2010/fo/ATLAS-1a-parte.pdf>>.

Ausiró, Marité (2016). «Entrevista a Marité Ausiró». Entrevistada personalment per Lluís Agustí a la Facultat de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona, el mes de març.

Azcárate, Luis de (2008). *Memorias de un republicano*. Madrid: Taurus. 227 p. (Memorias y biografías). ISBN 9788430606542.

Aznar Soler, Manuel (2014). *República literaria y revolución (1920-1939)*. Prólogo de José-Carlos Mainer. Sevilla: Renacimiento. 2 v. ISBN 9788484724902.

Balcells, Josep Ma. (1988). *Revistes dels catalans a les Amèriques: repertori de 230 publicacions des de 1831*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Comissió Catalana del Cinquè Centenari del Descobriment d'Amèrica. 124 p. ISBN 8439308922.

Barco en tierra: España en México: imágenes, reflexiones y testimonios de vida, en el siglo XX (2006). Pablo Mora, Ángel Miquel (eds.). México, D.F.: Universidad Nacional Autónoma de México. 302 p. ISBN 9703240240.

Barona Vilar, Josep Lluís (2010). *El exilio científico republicano*. València: Publicacions de la Universitat de València. 432 p. ISBN 9788437078311.

Barreiro, Javier (2010). *Diccionario de autores aragoneses contemporáneos: 1885-2005*. Zaragoza: Diputación Provincial de Zaragoza. 1166 p. ISBN 9788497032681.

Bello, Kenya (2017). «Secretaría de Educación Pública (SEP) (México, 1921-) [Semblanza]». En: *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/secretaria-de-educacion-publica-sep-mexico-1921--semblanza-848940/>.

Benítez, Fernando (1995). *Ediciones Era: 35 años: edición de homenaje a Neus Espresate*. Guadalajara, Jalisco: Universidad de Guadalajara. 107 p. ISBN 9688956988.

Berroa, Josefina (1961). *México bibliográfico, 1957-1960: catálogo general de libros impresos en México*. México: J. Berroa. 189 p.

Biblioteca del Pavelló de la República (2015). *El fons personal de Miquel Ferrer i Sanxis al CRAI Biblioteca Pavelló de la República*. Barcelona: Universitat de Barcelona. CRAI Biblioteca Pavelló de la República, 16 febrer. Disponible a: <https://blocpavellorepublica.ub.edu/2015/02/16/el-fons-personal-de-miquel-ferrer-i-sanxis-al-crai-biblioteca-pavello-de-la-republica/>.

Bladé i Desumvila, Artur (1976). *L'Exiliada: dietari de l'exili, 1939-1940*. Barcelona: Pòrtic. 537 p. (Memòries; 22). ISBN 8473060709.

Bladé i Desumvila, Artur (1978). *La vida d'un català excepcional: Antoni Terré, de Móra d'Ebre*. Carta-pròleg de Josep M. Poblet. Barcelona: Pòrtic. 338 p. (Nàrtex; 19). ISBN 847306089X.

Bladé i Desumvila, Artur (2006-). *Obra completa*. Valls: Cossetània.

Blasco-Ibáñez, Libertad (1976). «Lo que fue de la Editorial Prometeo». *ABC*, 5 de junio, p. 12-13.

Bolea, José (2015). «Me llamo José Bolea». *Debats*, 126 (I), p. 84-85.

Bonilla Bagetto, Manuel (2015). «Manuel Bonilla Bagetto: librero». *Debats*, 126 (I), p. 88-89.

Bonilla Rius, José Luis (2013). «Entrevista a José Luis Bonilla Rius». Entrevistat personalment per Lluís Agustí a la Librería Bonilla de la Colonia Campestre de Churubusco, a la Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Bradú, Fabienne (1997). «Bartomeu Costa-Amic». *Vuelta*, n.º 253, p. 41-45.

Bravo, Blanca (2011). *Nuevas raíces: testimonios de mujeres españolas en el exilio*. México: Ateneo Español de México. Reedició de l'edició de Joaquín Mortiz (1993).

Bru, José (1996). *Diccionario de los catalanes de México*. José María Muriá (coord.). Zapopán, Jalisco: El Colegio de Jalisco; Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència. Comissionat per a Actuacions Exteriors. 390 p. ISBN 9686142592.

Bueno Aguado, Mario (2016). «Editorial Cenit (1928-1936) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a:

<http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/editorial-cenit-1928-1939-semblanza/>.

Cabañas Bravo, Miguel (2011). *Josep Renau*. Zaragoza: Aneto Publicaciones. 120 p. (Grandes genios del arte de la Comunitat Valenciana; 11). ISBN 9788415445005.

Cabañas Bravo, Miguel (2013a). «Josep Renau y la recuperación de una belleza comprometida». *Culture & history digital journal*, vol. 2, no. 2.

Cabañas Bravo, Miguel (2013b). «Quijotes en otro suelo, artistas españoles exiliados en México». En: Miguel Cabañas Bravo [et al.] (coords.). *Analogías en el arte, la literatura y el pensamiento del exilio español de 1939*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 25-50.

Cabañas Bravo, Miguel; Haro García, Noemí de; Murga Castro, Idoia (2010). «En un lugar del exilio... Augusto Fernández y sus estampas de don Quijote». En: Miguel Cabañas Bravo [et al.] (coords.). *Analogías en el arte, la literatura y el pensamiento del exilio español de 1939*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 89-106. Disponible a: <<http://digital.csic.es/handle/10261/76559>>.

Cabrera, J. F. (1950). *Poetas de Puerto Rico: poesías escogidas seleccionadas*. México; Nueva York: Editorial «Orbe». 188 p.

Calders, Pere (1964). *L'ombra de l'atzavara: [novel·la]*. 1a ed. Barcelona: Editorial Selecta. 302 p. (Biblioteca Selecta; 357. Novel·la; 69).

Camacho, Arturo; Ferriz Roure, Teresa; Guzmán, Carlos (1998). *Presencia catalana en México*. Zapopán, Jalisco: El Colegio de Jalisco; Barcelona: Generalitat de Catalunya. 60 p. (Ensayos). ISBN 9686255168.

Canales Rodríguez, Emma Leticia; Cruz Orozco, José Ignacio (2013). *La cultura académica del exilio español en México: viejas prácticas para nuevos tiempos*. México, D.F.: Ediciones D.D.S. México; Madrid: Díaz de Santos; València: Universitat de València. 181 p. ISBN 9788499695594.

Careaga, Gabriel (1986). «Auge y caída de las librerías en la ciudad». *El Universal, Cultural*, lunes, 15 de abril, p. 14.

«Carles Rahola». *Premis Carles Rahola*. Girona: Diputació de Girona. Disponible a: <www.premiscarlesrahola.cat>.

Casas Sánchez, José Luis (2013). *Por lealtad a la república: historia del canónigo Gallegos Rocafull*. Barcelona: Editorial Base. 343 p. (Base hispánica; 32). ISBN 9788415706076.

Castañeda Rincón, Javier (2000). «Los profesores de geografía del exilio español en México». *Biblio 3W: revista bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, 10 de octubre, vol. 5, n.º 252. Disponible a: <<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-252.htm>>.

Castaño, Ana (2008). «Los españoles en México y el español de México: extractos de psicología dialectal». *Anuario de letras: revista del Centro de Lingüística Hispánica «Juan M. Lope Blanch»*, vol. 46, p. 87-102.

Castellote, Carmen (1991). «Recuerdos de una emigración intelectual». *El País*, 12 abril. Disponible a: <https://elpais.com/diario/1991/04/12/cultura/671407210_850215.html>.

Catálogo de obras que exhibe el Pabellón de la República en la IV Feria Mexicana del Libro y Exposición del Periodismo (1946). México, D.F.: [s.n.]. 44 p.

Caudet, Francisco (1992). *El exilio republicano en México: las revistas literarias (1939-1971)*. Madrid: Fundación Banco Exterior. 651 p. (Investigaciones). ISBN 8486884888.

Caudet, Francisco (1997). *Hipótesis sobre el exilio republicano de 1939*. Madrid: Fundación Universitaria Española. 541 p. ISBN 8473923820.

Caudet, Francisco (2005). *El exilio republicano de 1939*. Madrid: Cátedra. (Historia. Serie mayor). 453 p. ISBN 8437622107.

Chávez, Micaela (2012). «Entrevista a Micaela Chávez». Entrevistada personalment per Lluís Agustí a la Biblioteca Daniel Cosío Villegas del Colegio de México a la Ciutat de Mèxic, el mes de gener.

Colegio de México (2000). *La Casa de España y el Colegio de México: catálogo histórico, 1938-2000*. Presentación: Andrés Lira; introducción: José María Espinasa. México, D.F.: El Colegio de México. 272 p. ISBN 9681209915.

«Coloquio Internacional el Retorno: una comparación entre la migración económica y el exilio político» (2013). En: Alicia Gil Lázaro, Aurelio Martín Nájera, Pedro Pérez Herrero (eds.). *El retorno: migración económica y exilio político en América Latina y España*. Madrid: Marcial Pons. 277 p. (Instituto de Estudios Latinoamericanos). ISBN 9788415948520.

Comité para el Desarrollo de la Industria Editorial y Comercio del Libro (México) (1983). *La industria editorial en México: resumen estadístico de 1983*. México: Comité para el Desarrollo de la Industria Editorial y Comercio del Libro. 19 p.

Conde Mora, Francisco Glicerio (2008). *Cuadernos americanos y la hemerografía en el exilio*. José Díaz Nieva (dir.). Madrid: Universidad CEU San Pablo. Departamento de Historia y Pensamiento.

Conte, Rafael (ed.) (1970). *Narraciones de la España desterrada*. Barcelona: EDHASA. 248 p.

Contra el olvido: el exilio español en Estados Unidos. Sebastiaan Faber, Cristina Martínez Carazo (eds.). Alcalá de Henares: Instituto Franklin de Estudios Norteamericanos. 241 p. (Biblioteca Benjamin Franklin). ISBN 9788481388398.

Cordero, Inmaculada (2003). «El exilio español y la imagen de España en México». *Historia del presente*, n.º 2, p. 51-68.

Cortés, Santi (1993). *El valencianisme republicà a l'exili*. València: Generalitat Valenciana. Comissió per al Vè Centenari del Descobriment d'Amèrica. 320 p. ISBN 8448201396.

Cosío Villegas, Daniel (1949). «España contra América en la industria editorial». En: *Extremos de América*. México, D.F.: Tezontle, p. 309.

Costa-Amic Leonardo, Bartomeu (2005). *Un nombre en las letras: semblanza de la casa editorial Costa-Amic y de su fundador Bartolomé Costa-Amic*. San Pedro Cholula, Puebla: Altres Costa-Amic Editores. 51 p.

Costa-Amic Leonardo, Bartomeu (2015a). «Entrevista a Bartomeu Costa-Amic Leonardo». Entrevistat personalment per Lluís Agustí al Restaurant Sanborns de los Azulejos a la Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Costa-Amic Leonardo, Bartomeu (2015b). «Entrevista a Bartomeu Costa-Amic Leonardo». Entrevistat personalment per Lluís Agustí a l'Ateneo Español de México a la Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Costa-Amic Leonardo, Bartomeu (2016). «Entrevista a Bartomeu Costa-Amic Leonardo». Entrevista a través de correu electrònic per Lluís Agustí.

Costa-Amic Leonardo, Nuria (2015). «Entrevista a Nuria Costa-Amic Leonardo». Entrevistada personalment per Lluís Agustí al seu domicili particular a Cuernavaca, Mèxic, el mes de juliol.

Cruz Orozco, José Ignacio (1995-1996). «El Patronato Cervantes de México y los colegios de provincias en el exilio pedagógico de 1939». *Historia de la educación: revista interuniversitaria*, n.º 14-15, p. 453-465. Disponible a: http://campus.usal.es/~revistas_trabajo/index.php/0212-0267/article/view/10432/10856.

Cueli, José (1982). «Ciencias médicas y biológicas». En: *El exilio español en México: 1939-1982*. México, D.F.: Salvat: Fondo de Cultura Económica, p. 495-528.

Cuesta Bustillo, Josefina (2009). *La depuración de funcionarios bajo la dictadura franquista: 1936-1975*. Madrid: Fundación Francisco Largo Caballero. 342 p. ISBN 9788486716370.

Delgado Granados, Patricia (2013). «Historia, memoria y olvido del exilio republicano: el Colegio Madrid y su contribución a la renovación pedagógica en México». *Educació i història: revista d'història de l'educació*, núm. 22 (juliol-desembre), p. 141-161. Disponible a: <<https://dialnet.unirioja.es/download/articulo/4803029.pdf>>.

Delgado Larios, Almudena (2014). *Conflictos y cicatrices: fronteras y migraciones en el mundo hispánico*. Estudio introductorio, Paul Aubert. Madrid: Dykinson. 470 p. ISBN 9788490850909.

Díaz Arciniega, Víctor (1996). *Historia de la casa: Fondo de Cultura Económica, 1934-1996*. 2ª ed. México: Fondo de Cultura Económica. 438 p. (Vida y pensamiento de México). ISBN 9681650115.

Díaz Arciniega, Víctor (1999). «Séneca, por ejemplo: una casa para la resistencia, 1939-1947». En: *Los refugiados españoles y la cultura mexicana: actas de las Segundas Jornadas celebradas en el Colegio de México en noviembre de 1996*. James Valender (ed.). México, D.F.: Residencia de Estudiantes: El Colegio de México, p. 209-254.

Díaz Arciniega, Víctor (2014). «Séneca, una casa para la resistencia». *Trama & texturas*, septiembre, p. 109-131.

Diccionari dels catalans d'Amèrica: contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic (1992-1993). Albert Manent (ed.). Barcelona: Generalitat de Catalunya. Comissió Amèrica i Catalunya 1992. 4 v. ISBN 8472569802.

Diccionario bio-bibliográfico de los escritores del exilio republicano de 1939. Manuel Aznar Soler (dir.), José Ramón López García (coord.). Grupo de Estudios del Exilio Literario (GEXEL). Madrid: Ministerio de Educación. Instituto de Tecnologías Educativas Disponible a: <<http://recursostic.educacion.es/lenguas/escritoresexilio39/index.php>>.

470

Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939 (2016). Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Sevilla: Renacimiento. 4 v. (Biblioteca del exilio; 30). ISBN 9788416981113.

⁴⁷⁰ Durant la major part de la investigació es va usar aquesta versió electrònica en línia fins que no va aparèixer publicada la versió en paper, el 2016: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939* (2016). Manuel Aznar Soler; José Ramón López García (eds.). Sevilla: Renacimiento. 4 v. (Biblioteca del exilio; 30). ISBN 9788416981113.

Diccionario biográfico del exilio español de 1939: los periodistas (2011). Juan Carlos Sánchez Illán (dir.). 1a ed. Madrid: Fondo de Cultura Económica. ISBN 9788437506531.

Diccionario biográfico del socialismo español (2017). Madrid: Fundación Pablo Iglesias. Disponible a: <<http://www.fpabloiglesias.es/archivo-y-biblioteca/diccionario-biografico>>.

Diccionario de historia de la educación en México (2002). Luz Elena Galván Lafarga (ed.). México, D.F.: Universidad Nacional Autónoma de México. Disponible a: <<http://biblioweb.tic.unam.mx/diccionario/>>.

Diccionario enciclopédico U.T.E.H.A. (1950-1951). México: Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana. 10 v.

«Diez Libros» (1940). En: *Boletín al servicio de la emigración española*, nº 35, 25 de abril.

Díez-Canedo Flores, Aurora (2014). «Entrevista a Aurora Díez-Canedo Flores». Entrevistada personalment per Lluís Agustí al domicili particular de Carmen Romero de Rayo, Mèxic, el mes de juliol.

Directorio de la colonia española, 1956-1957 (1956). México: Domingo Rex. 318 p.

Directorio de la colonia española, 1958 (1958). México: Domingo Rex. 469 p.

Doménech, Ricardo (2013). *El teatro del exilio*. Fernando Doménech (ed.). Madrid: Cátedra. 315 p. (Crítica y estudios literarios). ISBN 9788437631486.

Domingo Cuadriello, Jorge (2009). *El exilio republicano español en Cuba*. Prólogo de Alfonso Guerra. Madrid: Siglo XXI. 619 p. ISBN 9788432313875.

Duran Gili, Manuel (2007). «Entrevista a Manuel Duran Gili». Entrevistat telefònicament per Lluís Agustí als Estats Units.

Ediciones Orbe (1945). *[Catàleg d'editorial]*. México: Ediciones Orbe. [12] p.

Editores del exilio republicano de 1939: catálogo de la exposición bibliográfica organizada en la Universitat Autònoma de Barcelona con motivo de la celebración del II Congreso Internacional «Les literatures de l'exili republicà de 1939» «Seixanta anys després. Les literatures de l'exili republicà», Bellaterra, 13 a 17 de diciembre de 1999 (1999). Sant Cugat del Vallès: Associació d'Idees-Gexel. 66 p. ISBN 8487478328.

Editores y Editoriales Iberoamericanos (Siglos XIX-XXI)-EDI-RED (2017). Pura Fernández (ed.). Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/>.

Editorial Grijalbo (1964-). *Grijalbo informa*. México: Editorial Grijalbo.

Editorial Vértice (1955). *Producciones de la editorial Vértice* [Mecanografiat].
Citat per: Soriano Jiménez, Ignacio Clemente (2002). *Hermoso Plaja Saló y Carmen Paredes Sans: el anarquismo silencioso, 1889-1982*. Salamanca: Universidad de Salamanca. 996 p.

Eiroa, Matilde (2013). «La producción periodística del exilio republicano: 1939-1950». *Arbor*, vol. 189, n.º 759 (enero-febrero), p. 1-10. Disponible a:
<<http://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1549/1572>>.

Eisenberg, Daniel (1986). «Las publicaciones de la Editorial Séneca». En: *Homenaje a Pedro Sáinz Rodríguez: tomo I: repertorios, textos y comentarios*. Madrid: Fundación Universitaria Española, p. 225-233.

Enrique Climent (1977). México, D.F.: Joaquín Mortiz. 143 p.

Enríquez Perea, Alberto (1990). *México y España: solidaridad y asilo político, 1936-1942*. México: Secretaría de Relaciones Exteriores. 376 p. (Archivo Histórico Diplomático Mexicano). ISBN 9688102431.

Escalante Gonzalbo, Fernando (2007). *A la sombra de los libros: lectura, mercado y vida pública*. México, D.F.: El Colegio de México. Centro de Estudios Internacionales. 361 p. ISBN 9681213128.

Escalante Gonzalbo, Fernando (2010). *Nueva historia mínima de México*. 7ª ed. México, D.F.: El Colegio de México. 315 p. ISBN 9786074622010.

Escalona, Juan Francisco (1997). «La imprenta peregrina: escritores y editores en México». *Taifa: publicación trimestral de artes y letras*, n.º 4, p. 239-252.

Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939 (2006). Manuel Aznar Soler (ed.). Bellaterra: Grupo de Estudios del Exilio Literario (GEXEL) de la Universitat de Barcelona; Sevilla: Renacimiento. 1149 p. ISBN 8484722880.

Las Españas: historia de una revista del exilio (1943-1963) (1999). James Valender, Rojo Gabriel Leyva (eds.). México: El Colegio de México. 794 p. (Literatura del exilio español; 5). ISBN 9861208811.

Espinasa, José Antonio (2012). «Entrevista a José Antonio Espinasa». Entrevistat personalment per Lluís Agustí al Colegio de México a la Ciutat de Mèxic, el mes de gener.

Estats Units d'Amèrica. Department of State (1960). *Foreign relations of the United States: diplomatic papers: the Conference of Berlin (the Potsdam Conference)*. Washington, D.C.: United States Government Printing Office. 2 v.

Esteva Fabregat, Claudio (2009). *La influencia de México en el exilio español: identidades en retrospectiva*. Xalapa, Veracruz: Editora de Gobierno del Estado: Instituto Veracruzano de la Cultura. 136 p. ISBN 9786077527152.

Esteve, Luis Antonio (2016). «Jarnés y Millán, Benjamín (1888-1949)». En: Aznar Soler, Manuel; López García, José Ramón (eds.). *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Vol. 3. Sevilla: Renacimiento, p. 87-91.

El exilio andaluz en México: catálogo (2006). Abelardo Linares, Manuel Aznar Soler (eds.). Sevilla: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura. 197 p. ISBN 8482666444.

Exilio e identidad (2014). Mercedes Acillona (coord.). Donostia: Hamaika Bide. 321 p. (Saiakera=Ensayo). ISBN 9788461694785.

El exilio español de 1939 (1976-1978). José Luis Abellán (dir.). Madrid: Taurus. 6 v. ISBN 8430639977.

El exilio español del 39 en México: mediaciones entre mundos, disciplinas y saberes (2014). Antolín Sánchez Cuervo, Guillermo Zermeño P. (eds.). México: El Colegio de México. 260 p. ISBN 9786074627039.

El exilio español en la Ciudad de México: legado cultural (2011). México D.F.: Gobierno de la Ciudad de México; Madrid: Turner. 255 p. ISBN 9788475069685. Catàleg de l'exposició.

El exilio español en México 1939-1982 (1982). México, D.F.: Salvat: Fondo de Cultura Económica. 909 p. ISBN 9681613007 (FCE), ISBN 9683202195 (Salvat).

El exilio español y el mundo de los libros (2002). Armida González de la Vara, Álvaro Matute (coords.). 1ª ed. Guadalajara (México): Universidad de Guadalajara. 242 p. ISBN 970270202X.

El exilio literario español de 1939: actas del Primer Congreso Internacional: Bellaterra, 27 de noviembre-1 de diciembre de 1995. Edición de Manuel Aznar Soler. Sant Cugat del Vallès: Seminari de Literatura Espanyola Contemporània: Grup d'Estudis de l'Exili Literari. Departament de Filologia Espanyola. Universitat Autònoma de Barcelona: Cop d'Idees. 2 v. ISBN 8487478271.

El exilio republicano de 1939: viajes y retornos (2015). Manuel Aznar Soler, José Ramón López García, Francisca Montiel Rayo [et al.] (eds.). Bellaterra: Universidad Autónoma de Barcelona. Grupo de Estudios del Exilio Literario; Sevilla: Renacimiento. 705 p. (Biblioteca del exilio; 22). ISBN 9788484725466.

El exilio republicano español en México y Argentina: historia cultural, instituciones literarias, medios (2011). Andrea Pagni (ed.). Madrid: Iberoamericana. 212 p. (Estudios latinoamericanos; 49). ISBN 9788484895701.

El exilio teatral republicano de 1939 en México (2014). Juan Pablo Heras, José Paulino Ayuso (eds.). Sevilla: Renacimiento: Grupo de Estudios del Exilio Literario de la Universitat Autònoma de Barcelona. 506 p. (Biblioteca del exilio. Anexos; 21). ISBN 9788484725459.

El exilio valenciano en América: obra y memoria (1995). Albert Girona [et al.] (eds.). Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert; Valencia: Universitat de València. 289 p. ISBN 8437023122.

Faber, Sebastiaan (2002). *Exile and cultural hegemony: Spanish intellectuals in Mexico, 1939-1975*. 1st ed. Nashville: Vanderbilt University Press. XVIII, 322 p. ISBN 0826514227.

Fagen, Patricia W. (1973). *Exiles and citizens: Spanish Republicans in Mexico*. Austin: Institute of Latin American Studies by the University of Texas Press. 250 p. (Latin American monographs; 29). ISBN 0292720025.

Fagen, Patricia W. (1975). *Transterrados y ciudadanos: los republicanos españoles en México*. México, D.F.: Fondo de Cultura Económica. 230 p. (Sección de obras de historia).

Faulí, Josep (2006). *Repertori d'una recuperació (aportació): premsa en català 1939-1976*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 208 p. (Biblioteca Serra d'Or; 353). ISBN 8484157814.

Fernández de Mata, Ignacio (2003). «El exilio y la memoria: Eduardo de Ontañón». En: *Emigración e integración cultural: antropología en Castilla y León e Iberoamérica, V*. Ángel Baldomero Espina Barrio (ed.). Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca. p. 151-186.

Fernández Rodríguez, Aurea (2014). «Los exiliados gallegos de la II República: grandes aportaciones pero escasa visibilidad». *Cuadernos hispanoamericanos*, n.º 768 (junio), p. 20-43.

Fèrriz Roure, Teresa (1994). *Revistas literarias del exilio español de 1939 en México: estudio de España Peregrina (1940) y Romance (1940-1941)*. Tesis doctoral. Direcció de Francisco Tovar Blanco. Lleida: Universitat de Lleida. Departament de Filologia. 3 v.

Fèrriz Roure, Teresa (1997). «Las letras catalanas en el exilio mexicano: algunas propuestas de estudio». En: *El exilio catalán en México: notas para su estudio*. Zapopán, Jalisco: El Colegio de Jalisco; Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 43-80.

Fèrriz Roure, Teresa (1998). *La edición catalana en México*. Zapopán, Jalisco: El Colegio de Jalisco; Barcelona: Generalitat de Catalunya; México: Orfeo Català de Mèxic. 189 p. ISBN 9696255095.

Fèrriz Roure, Teresa (2003). *Romance, una revista del exilio en México*. Sada, A Coruña: Edicions do Castro. 380 p. (Ensaio. Filoloxía). ISBN 8484851184.

Fèrriz Roure, Teresa (2011). «Bartomeu Costa-Amic: el editor catalán de México». En: *Cataluña desde los trópicos. Las letras catalanas desde el exilio en México*. Barcelona: UOC: UAB: Generalitat de Catalunya. Disponible a: <https://lletra.uoc.edu/exili/esp/noms/bcostaamic/index.html>.

Finisterre, Alejandro (2005). «Entrevista a Alejandro Finisterre». Entrevistat personalment per Lluís Agustí a l'Institut Cervantes de Nova York.

Foix, Pere (1947). *Cárdenas: su actuación, su país*. México, D.F.: Ediciones Fronda. 423 p.

Fondo de Cultura Económica (México) (1955). *Catálogo general: 1955*. México, D.F.: Fondo de Cultura Económica. XXVI, 487 p.

Fondo de Cultura Económica (México) (1964). *Catálogo general: 1964*. [Prep. por el Departamento de Promoción y Publicidad, bajo la dir. de Manuel Andújar]. México, D.F.: Fondo de Cultura Económica. 627 p.

Fresco, Mauricio (1950). *La emigración republicana española: una victoria de México*. México, D.F.: Editores Asociados. 190 p.

Fuentes Castilla, Enrique «Las redes ocultas del libro: breve ruta de su andar y arenga por sus virtudes». *Trama & texturas*, n.º 27 (septiembre), p. 24-33.

Fullana Montoro, María José (1983). *La editorial Prometeo: sociología del libro valenciano de principios de siglo XX*. Joan Oleza (dir.). Valencia: Universidad Literaria de Valencia. Facultad de Filología. Tesi de llicenciatura, Universitat de València.

Fuster, Joan; Riera Llorca, Vicenç (1993). *Epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca*. Barcelona: Curial. 485 p. ISBN 8472569608.

Galí Flores, María de Nuria (2013). *Revista del Catalans d'Amèrica, Full Català, Quaderns de l'Exili y Lletres, cuatro revistas del exilio republicano catalán en México (1939-1948)*. México, D.F.: Universidad Nacional Autónoma de México. 190 p.

García, Manuel (1995). *Exiliados: la emigración cultural valenciana (siglos XVI-XX): T. 3. Diccionario biográfico del exilio cultural valenciano (1939-1975)*. [Valencia]: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura. ISBN 8448206134.

García, Manuel (2014). *Memorias de posguerra: diálogos con la cultura del exilio (1939-1975)*. València: Universitat de València. 441 p. (Història i memòria del franquisme). ISBN 9788437093635.

García, Manuel (2015). «El diseño gráfico español en México: 1928-1975». *Debats*, núm. 126 (I), p. 48-60.

García Igual, Arturo (2012). *Entre aquella España nuestra... y la peregrina: guerra, exilio y desexilio*. 2ª ed. València: Fundació General de la Universitat de València. Patronat Sud-Nord: Universitat Politècnica de València. ISBN 9788437088273 (UV), ISBN 9788483638118 (UPV).

García Paz, Beatriz; Motilva Martí, Carmen (1989). «El exilio republicano en los archivos y bibliotecas españolas». En: *50 aniversario del exilio español*. Madrid: Fundación Pablo Iglesias, p. 137-156.

García-Velasco, José (1999). «Rescatar una memoria: un proyecto para la recuperación de fondos bibliográficos y documentales del exilio español en México». En: *Los refugiados españoles y la cultura mexicana: actas de las Segundas Jornadas celebradas en El Colegio de México en noviembre de 1996*. James Valender (ed.). México: El Colegio de México, p. 267-284.

Garciadiago Dantán, Javier (2012). «Entrevista a Javier Garciadiago Dantán». Entrevistat personalment per Lluís Agustí al Colegio de México a la Ciutat de Mèxic, el mes de gener.

Garone Gravier, Marina (2012). «Entrevista a Marina Garone Gravier». Entrevistada personalment per Lluís Agustí al Colegio de México a la Ciutat de Mèxic, el mes de gener.

Garone Gravier, Marina (2017). «Ediciones Botas (1911-1990?) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/ediciones-botas-1911-1990-semblanza-848937/.

Género y exilio teatral republicano: entre la tradición y la vanguardia: Jornadas sobre el Exilio Teatral Republicano de 1939 (3es : 2012 Madrid; Barcelona) (2014). María Francisca Vilches de Frutos [et al.] (eds.). Amsterdam: Rodopi. 360 p. (Foro hispánico; 48). ISBN 9789042038028.

GEXEL: vintè aniversari (1993-2013) (2013). Universitat Autònoma de Barcelona. Biblioteca d'Humanitats (ed.). Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

Biblioteca d'Humanitats. Exposició amb motiu de la celebració del Congrés Internacional «El exilio republicano de 1939. Viajes y retornos» organitzat pel grup de recerca GEXEL. Disponible a: <<https://ddd.uab.cat/record/113580?ln=ca>>.

Giménez Siles, Rafael (1978). *Rafael Giménez Siles: editor, librero e impresor: guión autobiográfico profesional*. México: [Impresora Azteca]. 268 p.

Giménez Siles, Rafael (1980a). *Rafael Giménez Siles en la estimación de autores que editó y de amigos literatos*. México: [Tomás Giménez Navarro y Rafael Giménez Navarro?]. 77 p.

Giménez Siles, Rafael (1980b). *Testamento profesional, comentarios, ilustraciones y sugerencias al finalizar la tarea editorial, librera e impresora*. Edición privada. México: [EDIAPSA]. 124 p.

Giménez Siles, Rafael (1984). *Retazos de vida de un obstinado aprendiz de editor, librero e impresor: memorias por entregas*. México: [Impresora Azteca]. 77, 109 p., [21] p. de lám.

Giralt, Olga (2006a). *Inventari del Fons DO (Sèrie Documents Exili) de la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Biblioteca del Pavelló de la República. 72 p.

Giralt, Olga (2006b). *Inventari del Fons DO (Sèrie Documents Exili) Subsèrie DO-C (Correspondència) de la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Biblioteca del Pavelló de la República. 56 p.

Giralt, Olga (2006c). *Inventari del Fons FP Subsèrie Estanislau Ruiz i Ponsetí de la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Biblioteca del Pavelló de la República. 22 p.

Giralt, Olga (2017). *Inventari del Fons FP Subsèrie Manuel L. Abellán del CRAI Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Biblioteca del Pavelló de la República. 80 p.

Glondys, Olga (2016). «Carretero Jiménez, Anselmo (1908-2002)». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Vol. 1. Sevilla: Renacimiento, p. 522-525.

González Gómez, Sofía «Editores españoles en Argentina (1938-1955)». *Trama & texturas*, n.º 27 (septiembre), p. 11-23.

González Martín, Diana; Hidalgo, Max (2016). «Arauz Pallardó, Álvaro (1911-1970)». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio*

republicano de 1939. Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Sevilla: Renacimiento, p. 185-187.

González Martínez, Carmen (1999). *Guerra Civil en Murcia: un análisis sobre el poder y los comportamientos colectivos*. Murcia: Universidad de Murcia. Servicio de Publicaciones. 333 p. ISBN 848371096X.

Gracia, Jordi (2010). *A la intemperie: exilio y cultura en España*. Barcelona: Anagrama. 247 p.

Gracia Arce, Beatriz (2013). *Mariano Ruiz-Funes: intelectual y político (1923-1953): aportación a la modernización del sistema liberal-democrático en España y proyección internacional de su obra*. Tesis doctoral. Murcia: Universidad de Murcia. Facultad de Filosofía. 439 p. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/120448>>.

Granados Salinas, Tomás (2017). «Comisión Nacional de Libros de Texto Gratuitos, Conaliteg (1959-) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)-EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/comision-nacional-de-libros-de-texto-gratuitos-conaliteg-1959-semblanza-783299/>.

Grandes narradores del exilio español en México (2012). Juan Carlos Hernández Cuevas (comp.). México, D.F.: Editorial Grupo Destiempos. 125 p. ISBN 9786079130183.

Griffin, Clive (1991). *Los Cromberger: la historia de una imprenta del siglo XVI en Sevilla y Méjico* [sic]. Madrid: Instituto de Cooperación Iberoamericana: Ediciones de Cultura Hispánica. 384 p. ISBN 8472326217.

Guerra Civil Española y los niños de Morelia (2013). José Fabián Ruiz (ed.). México: Ediciones Casa Natal de Morelos y Frente de Afirmación Hispanista. 53 p.

Guillamon, Julià (2005). *Literatures de l'exili: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, entre el 4 d'octubre de 2005 i el 29 de gener de 2006*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona. 159 p. ISBN 8498030749.

Guillamon, Julià (2007). *Literaturas del exilio: México: [exposició]*. Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior de España. 63 p. ISBN 97884951468230.

Guillamon, Julià (2008). *El dia revolt: literatura catalana de l'exili*. 1a ed. Barcelona: Empúries. 527 p. (Biblioteca universal; 225). ISBN 9788497873406.

Guitart i Andreu, Meritxell (2004). «Etapa mexicana de Vicenç Riera Llorca». *Catalunya des dels tròpics: les lletres catalanes a l'exili de Mèxic*. Disponible a: <http://lletra.uoc.edu/exili/cat/noms/vrierallorca/index.html>.

Guzmán de Malo, Lucía; Martínez Dalmau, Rosario (1999). *Autores y traductores del exilio español en México: catálogo bibliográfico*. México: Fondo de Cultura Económica. 47 p.

Hernández de Trelles, Carmen D. (1974). *Manuel Altolaquirre: vida y literatura*. San Juan: Editorial Universitaria: Universidad de Puerto Rico. 188 p. (Colección Mente y palabra).

Herrera Dublán, Juventina (2014). «Entrevista a Juventina Herrera». Entrevistada personalment per Lluís Agustí a la Biblioteca de l'Ateneo Español de México, Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Herrera Dublán, Juventina (2015). «Ateneo Español de México: memoria colectiva». *Debats*, núm. 126 (I), p. 18-23.

Hilton, Ronald; Martin, Percy Alvin (1946). *Who's who in Latin America: a biographical dictionary of notable living men and women of Latin America: part I: Mexico*. Stanford, California: Stanford University Press.

Història agrària dels Països Catalans: 4. Segles XIX-XX (2006). Ramón Garrabou (coord.). 1a ed. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona. 663 p. ISBN 8447530779.

Historia de la lectura en México (1999). Seminario de Historia de la Educación en México. 2ª ed. México: El Colegio de México. 383 p. ISBN 9681208242.

Historia y significación de la Benéfica Hispana: una obra admirable (1954). México, D.F.: Impresiones Modernas. 24 p.

Houvenaghel, Eugenia Helena; Serlet, Florian (2016). *Escritoras españolas en el exilio: estrategias para la construcción de una identidad femenina*. Gent: Gent Universiteit. 298 p. ISBN 9786075240213.

Hoyos Puente, Jorge de (2012). *La utopía del regreso: proyectos de estado y sueños de nación en el exilio republicano en México*. México, D.F.: El Colegio de México; Santander: Editorial de la Universidad de Cantabria. 393 p. ISBN 9786074624045.

Hoyos Puente, Jorge de (2013a). «Catolicismo, laicismo y nación de las dos Españas en México: gachupines frente a refugiados». En: Suárez Cortina, Manuel; Trejo Estrada, Evelia; Cano Andaluz, Aurora (eds.). *Cuestión religiosa: España y México en la época liberal*. Santander: Editorial de la Universidad de Cantabria, p. 393-430.

Hoyos Puente, Jorge de (2013b). «Diplomacia y relaciones bilaterales en tiempos de oscuridad: México y España en la época del exilio republicano, 1939-1978». En: Suárez Cortina, Manuel (ed.). *México y España: historia y memoria de dos siglos (1810-2010)*. Madrid: Síntesis, p. 227-252.

Hoyos Puente, Jorge de (2014). «Entrevista a Jorge de Hoyos Puente». Entrevistat personalment per Lluís Agustí a la Biblioteca de l'Ateneo Español de México, Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Huitrón, Malaquías [et al.] (1943). *Reseña histórica del periodismo y de la imprenta en el Estado de México*. Toluca, México: Escuela de Artes y Oficios. 127 p.

Hurtado, Víctor (2008). «Entrevista a Víctor Hurtado». Entrevistat personalment per Lluís Agustí a la Llibreria Laie, Barcelona.

El inmigrante español (1942). México, D.F.: Revista Población.

Instituto Mexicano del Libro (1954). *Catálogo de libros impresos en México: VI Feria Mexicana del libro: 20 noviembre-15 diciembre 1954*. México: Instituto Mexicano del Libro. XIV, 121 p.

Instituto Mexicano del Libro (1960?). *Directorio de socios*. México: Instituto Mexicano del Libro. [11] p.

Jocs Florals de la Llengua Catalana (1957: Ciutat de Mèxic) (1958). *Jocs florals de la llengua catalana: any XCIX de la seva restauració*. Prefaci de Lluís Nicolau d'Olwer. México: [Patronat dels Jocs Florals de la Llengua Catalana]. 142 p.

Kenny, Michael (1962). «Twentieth Century Spanish expatriates in Mexico: an urban subculture». *Anthropological quarterly*, October, p. 169-180. Disponible a: www.jstor.org/stable/3316621.

Kenny, Michael (1979). *Inmigrantes y refugiados españoles en México: siglo XX*. México, D.F.: Centro de Investigaciones Superiores del INAH. 369 p. (Ediciones de la Casa Chata; 8).

Kharitónova, Natalia (2014). *Edificar la cultura, construir la identidad: el exilio republicano español de 1939 en la Unión Soviética*. Sevilla: Renacimiento. 253 p. (Biblioteca del exilio. Anexos; 19). ISBN 9788484725046.

Lamonedá, Ramón (2012). *Escritos políticos*. Prefacio, presentación e introducción de Ángel Viñas, Abdón Mateos, Miguel Ull. Madrid: Pablo Iglesias. 299 p. (Fundación Pablo Iglesias). ISBN 9788495886644.

Larrauri, Javi (2012). *Isabel Rosique Molina (Barcelona, 1926)*. 9 de marzo. Disponible a: http://www.javilarrauri.com/exiliadas/isabel_rosique.html.

Larraz, Fernando (2010). *Una historia transatlántica del libro: relaciones editoriales entre España y América Latina (1936-1950)*. Gijón: Trea. 199 p. (Biblioteconomía y administración cultural; 224). ISBN 9788497045117.

Larraz, Fernando (2016a). «Atlántida, Editorial». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Vol. 1. Sevilla: Renacimiento, p. 220-221.

Larraz, Fernando (2016b). «Compañía General de Ediciones». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Vol. 2. Sevilla: Renacimiento, p. 118-119.

Larraz, Fernando (2016c). «EDIAPSA». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Vol. 2. Sevilla: Renacimiento, p. 232-233.

Larraz, Fernando (2016d). «ERA, Ediciones». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Vol. 2. Sevilla: Renacimiento, p. 252-253.

Larraz, Fernando (2018). «Antonio López Llausás (Barcelona, 1888 - Buenos Aires, 1979) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/antonio-lopez-llausas-barcelona-1888-buenos-aires-1979-semblanza-888733/.

León-Portilla, Ascensión H. de (1978). *España desde México: vida y testimonio de transterrados*. México: Universidad Nacional Autónoma de México. 465 p.

Letras del exilio: México 1939-1949: Biblioteca del Ateneo Español de México (1999). Salvador Albiñana [et al.] (eds.). València: Universitat de València. 162 p. ISBN 8437041759.

Lida, Clara E. (1988). *La Casa de España en México*. En colaboración con José Antonio Matesanz y la participación de Beatriz Morán Gortari. México D.F.: El Colegio de México. Centro de Estudios Históricos. 201 p. (Colegio de México; 113). ISBN 9681204085.

Lida, Clara E. (1997). *Inmigración y exilio: reflexiones sobre el caso español*. 1a ed. México, D.F.: Siglo XXI Editores: El Colegio de México. 174 p. ISBN 968232064X.

Lira, Daniel de (2012). «Entrevista a Daniel de Lira». Entrevistat personalment per Lluís Agustí al Colegio de México a la Ciutat de Mèxic, el mes de gener.

La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano (2013). Pedro C. Cerrillo, María Teresa Miaja (coords.). San Luis de Potosí: El Colegio de San Luis; Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha. Servicio de Publicaciones. 259 p. ISBN 9786077601876.

Llanas, Manuel (2005). *L'edició a Catalunya: el segle XX (fins 1939)*. Amb la col·laboració de Montse Ayats. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya. (Història de l'edició a Catalunya). ISBN 8493230081. 349 p.

Llanas, Manuel (2006). *L'edició a Catalunya: el segle XX (1939-1975)*. Amb la col·laboració de Montse Ayats. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya. (Història de l'edició a Catalunya). ISBN 849323009X. 301 p.

Llanos Delgado, Claudia (2001). *La labor editorial del exilio republicano y su influencia en el gusto literario mexicano: el caso de Joaquín Mortiz*. Tesis de Maestría en Letras. Universidad Autónoma de México. México: UNAM. Facultad de Filosofía y Letras.

Llanos Delgado, Claudia (2005). *Joaquín Díez-Canedo: trayectoria de un editor*. Tesis de Maestría en Letras (Literatura Española). México: UNAM. Facultad de Filosofía y Letras. 344 p.

Llorens Cruset, Antonia (2015). «Entrevista a Antonia Llorens Cruset». Entrevistada personalment per Lluís Agustí en el restaurant Trattoria Giacobanni de la Colonia Condesa de la Ciutat de Mèxic, el 30 de juny.

Lluch-Prats, Javier (2015). «El legado de una editorial emblemática: Prometeo (Valencia, 1914)». En: *Pensar con la historia desde el siglo XXI: actas del XII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*. Pilar Folguera Arbre, [et al.] (coords.), p. 1621-1635. ISBN 978-84-8344-458-0. Disponible a:
<<https://libros.uam.es/?press=uam&page=catalog&op=view&path%5B%5D=10&path%5B%5D=10&path%5B%5D=375-1>>.

Lluch-Prats, Javier (2017). «Sociedad Editorial Prometeo (Valencia, 1914-1939) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a:
<http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/sociedad-editorial-prometeo-valencia-1914-1939-semblanza-849293/>.

Loedel Rois, Germán (2013). *Los traductores del exilio republicano español en Argentina*. Luis Pegenaute (ed.). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge. 410 p. Disponible a:
<<https://repositori.upf.edu/handle/10230/20513>>.

López Cobo, Azucena (2008). «Ficción verdaderamente falsa: el tratamiento de la realidad en dos novelas de Benjamín Jarnés». *Dicenda: cuadernos de filología*

hispánica, n.º 26, p. 101-116. Disponible a:
<<https://dialnet.unirioja.es/ejemplar/228230>>.

López García, José Ramón (2016). «España combatiente, "Boletín del Consejo Central", París (1947-1953?)». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Vol. 2. Sevilla: Renacimiento, p. 260-261.

López Llerenas, Abel (1962). *Algunos aspectos de la industria editorial en México: libros y publicaciones periódicas*. México: Universidad Nacional Autónoma de México. 322 p.

López-Ocón, Leoncio (2014). «Atlante en el exilio: actores y etapas de una editorial republicana hispano-americana». En: Sánchez Cuervo, Antolín; Zerméño, Guillermo (eds.). *El exilio español del 39 en México: mediaciones entre mundos, disciplinas y saberes*. México: El Colegio de México, p. 63-100.

Lorenzo Laguarda, Pablo (1956). «Carta de Pablo Lorenzo Laguarda a Antonio Tovar Llorente». México D.F., [21 de febrero]. Disponible a:
<<https://gredos.usal.es/jspui/handle/10366/76168>>.

Lucci, Marcela (2016a). «Editorial Atlante (Ciudad de México, 1939-1959) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a:
<http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/-editorial-atlante-ciudad-de-mexico-1939-1959-semblanza/>.

Lucci, Marcela (2016b). «Joan Linares i Delhom (Palafrugell, Girona, 1881 - México DF, 1947) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a:
<http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/joan-linares-i-delhom-palafrugell-girona-1881--mexico-df-1947-semblanza/>.

Lucci, Marcela (2016c). «Libro Mex Editores (Ciudad de México, 1954-?) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a:
<http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/libro-mex-editores-1954---/>.

Lucci, Marcela (2017a). «Avel·lí Artís-Gener (Barcelona, 1912–2000) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a:
<http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/avelli-artis-gener-barcelona-1912--2000-semblanza/>.

Lucci, Marcela (2017b). «José María González Porto (Torreborredo, Pontevedra, 1895 - Ciudad de México, 1975) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/jose-maria-gonzalez-porto-torreborredo-pontevedra-1895--ciudad-de-mexico-1975-semblanza/.

Lucci, Marcela (2017c). «Leonardo Martín Echeverría (Salamanca, 1894 - Veracruz, 1958) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/leonardo-martin-echeverria-salamanca-1894--veracruz-1958-semblanza-846942/.

Lucci, Marcela (2017d). «Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana (UTEHA) (Ciudad de México, 1937-1977) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/union-tipografica-editorial-hispano-americana-uteha-ciudad-de-mexico-1937-1977-semblanza/.

Lucci, Marcela (2017e). «Vicenç Riera Llorca (Barcelona, 1903 - Barcelona, 1991) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/vicenc-riera-llorca-barcelona-1903-barcelona-1991-semblanza-846948/.

Lucci, Marcela (2018a). «Avel·lí Artís i Balaguer (Vilafranca del Penedès, 1881 – Ciudad de México, 1954) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/avelli-artis-i-balaguer-vilafranca-del-penedes-1881-1954-semblanza-877744/.

Lucci, Marcela (2018b). «Fidel Miró i Solanes (El Pla de Cabra, Tarragona, 1910 - Ciudad de México, 1998) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/fidel-miro-i-solanes-el-pla-de-cabra-tarragona-1910--ciudad-de-mexico-1998-semblanza-889030/.

Lucci, Marcela (2018c). «Miquel Ferrer i Sanxis (Castelldefels, 1899 - Barcelona, 1990) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/miquel-ferrer-i-sanxis-castelldefels-1899--barcelona-1990-semblanza-877849/.

Lugo, Márquez, Sara (2008). *Ciencia, industria e ideología en la Cataluña del siglo XX: el Instituto Ravetllat-Pla en Sudamérica entre 1924 y 1936*. Máster interuniversitario (UAB-UB). Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona: Universitat de Barcelona. 87 p. Disponible a: <<http://www.recercat.cat//handle/2072/42721>>.

Maestre Marín, Rafael; Molina Beneyto, Pilar (2001). «Editores Mexicanos Unidos: la obra cultural del exiliado Fidel Miró». *Migraciones y exilios*, vol. 2, p. 241-247. Disponible a: <<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2327700.pdf>>.

Mancebo, María Fernanda [et al.] (2001). *L'exili cultural de 1939: seixanta anys després: actas del I Congreso Internacional, Valencia 2001*. València: Universitat de València. 687, 629 p. ISBN 8437052335.

Manent, Albert (1989). *La literatura catalana a l'exili*. 2a ed. rev. i augm. Barcelona: Curial. 311 p. (Biblioteca de cultura catalana; 24). ISBN 8472560988.

Manent, Albert; Soler, Martí; Muriá, José María (2001). *Cultura y exilio catalán en México: tres ensayos*. Zapopán: El Colegio de Jalisco. 69 p. (Ensayos). ISBN 9686255508.

Mantecón de Souto, Matilde (1982). «Índice bio-bibliográfico del exilio español en México». En: *El exilio español en México, 1939-1982*. Barcelona: Salvat: Fondo de Cultura Económica, p. 717-878.

Mantecón Navasal, José Ignacio (1964). *Índice de las traducciones impresas en México, 1959*. México, D.F.: Biblioteca Nacional de México. Instituto Bibliográfico Mexicano. (Anejos al Boletín de la Biblioteca Nacional; 1). 247 p.

Marra-López, José Ramón (1963). *Narrativa española fuera de España: (1939-1961)*. Madrid: Guadarrama. 539 p.

Martín, José Luis (1995). *Claudio Sánchez-Albornoz: embajador de España en Portugal: mayo-octubre de 1936*. Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz. 256 p. ISBN 8460528405.

Martín Gijón, Mario (2015). «Las Españas del exilio». *Cuadernos hispanoamericanos*, n.º 785, p. 18-33.

Martín Rodríguez, Manuel; Fernández Clemente, Eloy (2009). «Sesenta economistas académicos del exilio de 1936-1939». En: *Economía y economistas españoles en la Guerra Civil*. Francisco Comín (ed.). Barcelona: Galaxia Gutenberg, p. 442-443.

Martínez, Carlos (1959). *Crónica de una emigración: la de los republicanos españoles en 1939*. Dibujos de A. Souto. México: Libro Mex. 535 p. (Temas ibéricos).

Martínez Chávez, Eva Elizabeth (2012). «Pina Millán, Rafael de (1888-1966)». En: *Diccionario de catedráticos españoles de Derecho (1847-1943)*. Última actualización: 02/01/2018. Madrid: Universidad Carlos III de Madrid. Instituto Figuerola de Historia y Ciencias Sociales. Disponible a: http://portal.uc3m.es/portal/page/portal/instituto_figuerola/programas/phu/diccionarioidecatedraticos.

Martínez de Sas, María Teresa; Pagès, Pelai (2000). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1482 p. ISBN 848415243X (UB), ISBN 848338227X (PAM).

Martínez Martín, Jesús A. (2015). *Historia de la edición en España, 1939-1975*. Madrid: Marcial Pons Historia. 997 p. ISBN 9788415963554.

Masip, Paulino (2002). *La trampa y otros relatos*. Edición de María Teresa González de Garay. Sevilla: Renacimiento. 314 p. (Biblioteca del exilio; 12). ISBN 8484720810.

Mateo Gambarte, Eduardo (1997). *Diccionario del exilio español en México: de Carlos Blanco Aguinaga a Ramón Xirau*. Pamplona: Ediciones Eunote. 314 p. ISBN 8477680876.

Mateo Gambarte, Eduardo (2015). *Exilio, infancia perdida, identidad e imposibilidad de retorno: En el balcón vacío de Jomí García Ascot y María Luisa Elío*. Pamplona: Leer-e. 663 p. ISBN 9788490717653.

Mateos, Abdón (2012). «José Lion Depetre». *Cátedra del exilio*. 23 sept. Disponible a: <http://exiliadosmexico.blogspot.com.es/2012/09/lion-depetre-jose.html>.

Matesanz, José Antonio (1999). *Las raíces del exilio: México ante la Guerra Civil Española, 1936-1939*. México, D.F.: Colegio de México: Universidad Nacional Autónoma de México. 490 p. ISBN 9681209109.

Mayo Martín, Paula (2016). «José Bergamín Gutiérrez (1895-1983) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/jose-bergamin-gutierrez-1895-1983-semblanza/.

Medina Perezgómez, Carla (2014). «Ese país llamado exilio» *asilo, participación política y desmovilización de los republicanos españoles en México: 1939-1943*. Tesis de Licenciado en Relaciones Internacionales. México: El Colegio de México. Centro de Estudios Internacionales. 159 p.

Mejía, Eduardo (2000). «La industria editorial en México, obra de personas más que de instituciones». En: *Historia de las empresas editoriales de América Latina: siglo XX*.

Juan Gustavo Cobo Borda (ed.). Santafé de Bogotá: Centro Regional para el Fomento del Libro en América Latina y el Caribe, p. 207-238.

Mendoza, Miguel R. (1944). *Pequeña historia de la imprenta en México... hecho para conmemorar la III Feria del Libro y Exposición del Periodismo Nacional*. México: Ediciones Cicerón. 45 p.

Menéndez, Gabriel Antonio (1956). *Catálogo general de bibliotecas para la escuela, el maestro, el profesionalista, y el estudiante de México*. México: Bolsa Mexicana del Libro. 224 p.

Mengual, Josep (2014a). «De la Librería Madero a Ediciones Era». *Negritas y cursivas: libros e historia editorial*, 2 junio. Disponible a: <https://negritasycursivas.wordpress.com/2014/06/20/de-la-libreria-madero-a-ediciones-era/>.

Mengual, Josep (2014b). «Libros en francés en México: la segunda etapa de Quetzal». *Negritas y cursivas: libros e historia editorial*, 21 noviembre. Disponible a: <https://negritasycursivas.wordpress.com/2014/11/21/libros-en-frances-en-mexico-la-segunda-etapa-de-quetzal/>.

Mengual, Josep (2015a). «Augusto Vivero y la Biblioteca de los Sin Dios». *Negritas y cursivas: libros e historia editorial*, 4 diciembre. Disponible a: <https://negritasycursivas.wordpress.com/2015/12/04/augusto-vivero-y-la-biblioteca-de-los-sin-dios/>.

Mengual, Josep (2015b). «Una errata de campeonato (y la mala pata de Ramón J. Sender)». *Negritas y cursivas: libros e historia editorial*, 1 mayo. Disponible a: <https://negritasycursivas.wordpress.com/2015/05/01/una-errata-de-campeonato-y-la-mala-pata-de-ramon-j-sender/>.

Mengual, Josep (2015c). «José Bergamín y su experiencia editorial en México». *Negritas y cursivas: libros e historia editorial*, 3 julio. Disponible a: <https://negritasycursivas.wordpress.com/2015/07/03/jose-bergamin-y-su-experiencia-editorial-en-mexico-seneca/>.

Mengual, Josep (2016). «La edición bonaerense de libros en gallego, euskara y catalán (hasta la entrada de España en la OTAN)». *Kamchatka: revista de análisis cultural*, n.º 7 (junio), p. 97-119.

Mengual, Josep (2017). «Edición vasca en Caracas y en Guatemala». *Negritas y cursivas: libros e historia editorial*, 6 enero. Disponible a: <https://negritasycursivas.wordpress.com/2017/01/06/edicion-vasca-en-caracas-y-en-guatemala/>.

Mesa Toré, José A. (1991). *Manuel Altolaquirre: ensayo bibliográfico*. Málaga: Centro Cultural de la Generación del 27. 146 p. ISBN 8477850712.

Meseguer, Lluís [et al.] (2010). *La cultura exiliada: actes del Congrés sobre Cultura i Exili: (Congressos internacionals Setenta anys després), Castelló de la Plana-Segorbe, 1-4 de desembre de 2009*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I: Diputació de Castelló. 590 p. (Biblioteca de les aules; 20). ISBN 9788480217842.

Mèxic. Cámara de Diputados. Secretaría General. Secretaría General de Servicios Parlamentarios. Dirección General del Centro de Documentación, Información y Análisis. *El Depósito Legal en México: órdenes y decretos expedidos de 1812 a 1991*. Disponible a: <<http://www.diputados.gob.mx/bibliot/apotec/decretos.htm>>.

Mèxic. Departamento de Informaciones Sociales y Estadística. Biblioteca. Feria del Libro (2a: 1943: México) (1942). *Feria del libro y exposición nacional del Periodismo, 1943*. México: Dpto. del Distrito Federal. Dirección Gral. de Acción Social. Servicio de Bibliotecas. [27] p.

Mèxic. Dirección de Acción Social. Oficina de Bibliotecas (1943). *Exposición retrospectiva del libro mexicano*. México: Biblioteca de la II Feria del Libro y Exposición. [15] p.

Mèxic. Dirección General de Acción Social (1954). *El libro en México, 1539-1954*. México: VI Feria Mexicana del Libro 1954. 7 f.

Mèxic. Lleis (1948). *Ley sobre derechos de autor y editor*. México, D.F.: Publicaciones Farrera. 46 p.

Mèxic. Lleis; Instituto Nacional de Migración (México). Coordinación de Planeación e Investigación (2002). *Compilación histórica de la legislación migratoria en México: 1821-2002*. 3a ed. corr. y aum. México: Secretaría de Gobernación: Instituto Nacional de Migración. 397 p.

Mèxic. Secretaría de Educación Pública. Departamento de Bibliotecas (1966). *Directorio de editoriales y editores mexicanos*. México: Departamento de Bibliotecas. 44 p.

Mèxic. Secretaría de Industria y Comercio (1934). *Ley general de sociedades mercantiles y ley de sociedades de responsabilidad limitada de interés público*. México: Talleres Gráficos de la Nación. 77 p.

México ilustrado: libros, revistas y carteles: 1920-1950 (2007). Edición al cuidado de Salvador Albiñana. México: Barcelona: RM. 286 p. (Biblioteca de ilustradores mexicanos; 13). ISBN 9788492480876.

- México y la guerra de España* (1938). México: Verdad de España. 32 p.
- Meyer Walerstein, Eugenia (2013). «La realidad irreal de los exilios». En: Garciadiego, Javier; Kouri, Emilio (comps.). *Revolución y exilio en la historia de México: del amor de un historiador a su patria adoptiva: homenaje a Friedrich Katz*. México: El Colegio de México; Ediciones Era; Chicago: The University of Chicago. Centro Katz.
- Millán Garrido, Antonio (2014). *Vida y obra de un jurista militar en el exilio: Ricardo Calderón Serrano (1897-1952)*. Madrid: Reus. 96 p. ISBN 9788429017700.
- Millet, Carlos (1996). «Juan Grijalbo, el editor que México hizo: [entrevista]». *Siglo XXI*. 28 de abril, p. 2.
- Miramontes, Aurora H. de (195-?). *Breve historia del Ateneo Ramón y Cajal [mecanoscrit]*. México:?? Ateneo Español de México, Caja: 46. Exp. 444. 55.
- Miró, Fidel (1989). *Vida intensa y revolucionaria*. México: Editores Mexicanos Reunidos. 331 p. ISBN 9681507819.
- Monferrer Catalán, Luis (2008). *Odisea en Albión: los republicanos españoles exiliados en Gran Bretaña, 1936-1977*. Madrid: Ediciones de la Torre. 542 p. ISBN 9788479603860.
- Monferrer Catalán, Luis (2016). «Séneca, Editorial». En: *Diccionario biobibliográfico de los escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Manuel Aznar Soler, José Ramón López García (eds.). Vol. 4. Sevilla: Renacimiento, p. 372-375.
- Monti, Jennifer L. (2017). «La Verónica (La Habana, 1939-1942) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a:
<http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/la-veronica-la-habana-1939-1942-semblanza-788427/>.
- Moret, Xavier (2002). *Tiempo de editores: historia de la edición en España, 1939-1975*. Barcelona: Destino. 400 p. (Imago mundi; 19). ISBN 8423334449.
- Muñoz Galache, Elicio (1961). *Muros y sombras*. México, D.F.: Tezontle. 292 p.
- Naharro-Calderón, José María (2002). «De exilios, interxilios y sus literaturas». En: *Catálogo sobre el exilio*. Madrid: Fundación Pablo Iglesias, p. 217-223.
- Naharro-Calderón, José María (ed.) (1991). *El exilio de las Españas de 1939 en las Américas: ¿adónde fue la canción?* Barcelona: Anthropos. 430 p. (Memoria rota. Estudios; 22). ISBN 8476582684.

Naranjo Orovio, Consuelo (1988). *Cuba, otro escenario de lucha: la Guerra Civil y el exilio republicano español*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Centro de Estudios Históricos. Departamento de Historia de América. 336 p. (Tierra nueva e cielo nuevo; 24). ISBN 8400068726.

Narrativa catalana de l'exili (2005). Julià Guillamon (ed.). Barcelona: Galaxia Gutenberg. 1279 p. ISBN 8481095397.

Navarro Lluch, María Teresa (2014). *El rostro humano de la revista «Ciencia»: los científicos del exilio republicano*. Trabajo dirigido por Josep Lluís Barona. València: Departament d'Història de la Ciència i Documentació. Máster de Historia de la Ciencia y Comunicación Científica. Curso 2013-2014. Disponible: <<http://roderic.uv.es/handle/10550/37892>>.

Neira, Julio (1978). *Litoral: la revista de una generación*. Santander: La Isla de los Ratones. 131 p. ISBN 8485466020.

Neira, Julio (2008). *Manuel Altolaguirre: impresor y editor*. Málaga: Universidad de Málaga. 709 p. ISBN 9788495078650.

Núñez Pérez, María Gloria (1993). *Bibliografía comentada sobre la Segunda República Española: 1931-1936: obras publicadas entre 1940 y 1992*. Madrid: Fundación Universitaria Española. 534 p. (Archivo II República en el exilio; 3). ISBN 8473923413.

Observatorio de la Librería (2017). *Mapa de librerías en España 2016*. Madrid: Confederación Española de Gremios y Asociaciones de Libreros (CEGAL): Asociación de Empresarios del Comercio del Libro de Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte a través de la Dirección General de Política e Industrias Cultura. 95 p. Disponible a: <<https://www.cegal.es/observatorio-de-la-libreria/estudios-e-informes/2016-2/>>.

Ocampo, Aurora M. (1988). *Diccionario de escritores mexicanos, siglo XX: desde las generaciones del Ateneo y novelistas de la Revolución hasta nuestros días*. México: Universidad Nacional Autónoma de México: Instituto de Investigaciones Filológicas. Centro de Estudios Literarios. 1 CD-ROM. ISBN 9789683628251.

Olmedo, Iliana (2013). «El lugar de la narrativa del exilio republicano en la historiografía literaria mexicana». *Secuencia*, n.º 85, p. 111-137.

Olmedo, Iliana (2014a). «La contribución del exilio español a la historiografía literaria mexicana: la *Revista mexicana de cultura* como espacio de formación canónica». *Estudios de historia y sociedad*, vol. 35, n.º 140, p. 185-227.

Olmedo, Iliana (2014b). *Itinerarios de exilio: la obra narrativa de Luisa Carnés*. Prólogo de Neus Samblancat Miranda. Sevilla: Renacimiento. 352 p. ISBN 9788484728610.

Ontañón, Eduardo de (1942). *Viaje y aventura de los escritores de España*. México, D.F.: Ediciones Minerva.

Ordóñez Alonso, María Magdalena (1997). *El Comité Técnico de Ayuda a los Republicanos Españoles: historia y documentos, 1939-1940*. México, D.F.: Instituto Nacional de Antropología e Historia. 370 p. ISBN 9701806808.

Origen, desarrollo y proyección de la imprenta en México: [exposición] Palacio de Minería (1981). María Teresa Bosque Lastra (ed.). México D.F.: Universidad Nacional Autónoma de México. 186 p. ISBN 9685800464.

Osuna, Rafael (2015). *Revistas de Altolaguirre en Cuba y México*. Sevilla: Renacimiento. 169 p. ISBN 9788416246175.

Parga, Carmen (1996). *Antes que sea tarde*. Madrid: Compañía Literaria. 182 p. ISBN 8482130439.

Paulino Ayuso, José (2008). «Álvaro Araúz y su retablo dramático de la guerra y el exilio». En: *Teatro español: autores clásicos y modernos: homenaje a Ricardo Doménech*. Fernando Doménech (ed.). Madrid: Editorial Fundamentos, p. 265-282.

Pelegrín, Ana María; Sotomayor Sáez, María Victoria; Urdiales, Alberto (2008). *Pequeña memoria recobrada: libros infantiles del exilio del 39*. Madrid: Ministerio de Educación, Política Social y Deporte. Centro de Investigación y Documentación Educativa (CIDE). 310 p. ISBN 9788436945928.

Peñalosa, Fernando (1957). *The Mexican book industry*. New York: The Scarecrow Press. 312 p.

Perales Ojeda, Alicia (2002). *La cultura bibliográfica en México*. México, D.F.: Universidad Autónoma de México. 261 p. ISBN 9683698832.

Pereira, Armando [et al.] (2000). *Diccionario de literatura mexicana: siglo XX*. México: Universidad Nacional Autónoma de México. Instituto de Investigaciones Filológicas. 529 p. (Filosofía y cultura contemporánea; 19). ISBN 968368257X.

Pérez Guerrero, Juan Carlos (2003). «¿Adaptación, integración o asimilación en el exilio republicano en México?». En: Espina Barrio, Ángel B. (ed.). *Antropología en Castilla y León e Iberoamérica. V: Emigración e integración cultural*, p. 291-305.

Pérez Guerrero, Juan Carlos (2006). «El exilio republicano en México y la reconstrucción de la identidad valenciana a través de las revistas *Levante*, *Mediterrani* i *Senyera*». En: Aznar Soler, Manuel (ed.) *Escritores, editoriales y revista del exilio republicano de 1939*. Barcelona: Grupo de Estudios del Exilio Literario (GEXEL) de la Universitat Autònoma de Barcelona; Sevilla: Editorial Renacimiento, p. 1035-1040.

Pettenghi Lachambre, José Aquiles (2009). *Detrás del silencio: el trágico destino de los gobernadores civiles de Cádiz en la II República*. Prólogo de Juan José Téllez. Jerez de la Frontera: Artepick TM. VIII, 246 p. ISBN 9788493679903.

Piedrafita Delgado, Fernando (2003). *Bibliografía del exilio republicano español: 1936-1975*. Madrid: Fundación Universitaria Española. 256 p. (Colección archivo II República Española el Exilio). ISBN 8473925165.

Pike, David Wingeate (1969). *Vae Victis!: los republicanos españoles refugiados en Francia, 1939-1944*. París: Ruedo Ibérico. 139 p.

Pino, Fermín del (2014). «Edición de crónicas de Indias y hermenéutica historiográfica como empresa vial Edmundo O'Gorman y Ramón Iglesia». En: Sánchez Cuervo, Antolín; Zermeño, Guillermo (eds.). *El exilio español del 39 en México: mediaciones entre mundos, disciplinas y saberes*. México: El Colegio de México, p. 143-175.

Pla Brugat, Dolores (1993). *Extranjeros en México, 1821-1990: bibliografía*. México, D.F.: Instituto Nacional de Antropología e Historia. 153 p. ISBN 9682951038.

Pla Brugat, Dolores (1999). «Refugiados españoles en México: recuento y caracterización». En: Valender, James (ed.). *Los refugiados españoles y la cultura mexicana: actas de las Segundas Jornadas Celebradas en El Colegio de México en noviembre de 1996*. México: El Colegio de México, p. 419-434.

Pla Brugat, Dolores (2000). *Els exiliats catalans a Mèxic: un estudi de la immigració republicana*. Catarroja: Afers. 402 p. (Recerca i pensament; 11). ISBN 84857482X.

Pla Brugat, Dolores (2003). *El aroma del recuerdo: narraciones de españoles republicanos refugiados en México*. 1ª. ed. México: Plaza y Valdés: Conaculta: Instituto Nacional de Antropología e Historia (INAH). 207 p. ISBN 9703503144 (INAH), ISBN 9707222220 (Plaza y Valdés).

Pla Brugat, Dolores (2012). «Entrevista a Dolores Pla Brugat». Entrevistada telefònicament per Lluís Agustí a la Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Pla Brugat, Dolores; Ordóñez Alonso, María Magdalena; Ferriz Roure, Teresa (1997). *El exilio catalán en México: notas para su estudio*. Zapopán, Jalisco: El Colegio de Jalisco; Barcelona: Generalitat de Catalunya. 100 p. (Ensayos). ISBN 9686142878.

Ramos García, Jacqueline Alejandra, (2012). *Los juristas del exilio español en México*. Morelia, Michoacán: Comisión Institucional para la Conmemoración del Bicentenario de la Independencia y el Centenario de la Revolución Mexicana: Instituto de Investigaciones Históricas: Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo; Madrid: Fundación Pablo Iglesias. 317 p. (Colección Centenario de la Revolución Mexicana; 5). ISBN 9786074241648.

Ramos Martín, Manuel (2002). «Xavier Moret revisa la edición española en el franquismo». *El País*, viernes, 29 de noviembre. Disponible a: https://elpais.com/diario/2002/11/29/cultura/1038524408_850215.html.

Los refugiados españoles y la cultura mexicana: actas de las Segundas Jornadas celebradas en El Colegio de México en noviembre de 1996 (1999). James Valender (ed.). México, D.F.: El Colegio de México. 516 p. ISBN 9681209559.

Riera Llorca, Vicenç (1994). *Els exiliats catalans a Mèxic*. Barcelona: Curial. 384 p. (La Mata de jonc; 29). ISBN 8472569721.

Rivas, Enrique de (2008). «Entrevista a Enrique de Rivas». Entrevistat personalment per Lluís Agustí al seu domicili particular a la Ciutat de Mèxic, el mes de juny.

Rivas, Manuel (2001). «Paulino Masip y la novela popular: *Historias de amor*». En: González de Garay Fernández, Mª Teresa; Aguilera Sastre, Juan (eds.). *El exilio literario de 1939: actas del Congreso Internacional celebrado en la Universidad de La Rioja del 2 al 5 de noviembre de 1999*. Logroño: Universidad de la Rioja, p. 197-245.

Rodríguez Díaz, Fernando (1993). «Editores y libreros en el México contemporáneo». *Libros mexicanos*, n.º 31, p. 29-37.

Rodríguez Galdo, Mª Xosé (2004). *Galegos en México: pasado e presente*. En colaboración con Mª Antonia Pérez Rodríguez. Santiago de Compostela: Consellería de Emigración. 547 p. ISBN 8468873594.

Rodríguez Oliva, Florentino (2010). *Agustín Mateos Muñoz: una peripecia editorial del exilio republicano en México*. Enrique Moradiellos (pr.). 1a ed. Mérida: Editora Regional de Extremadura. 224 p. (Estudio). ISBN 9788498522297.

Rodríguez Plaza, Joaquina (1986). *La novela del exilio español en México: catálogo comentado*. Azcapotzalco, México, D.F.: Universidad Autónoma Metropolitana. 182 p. (Biblioteca de ciencias sociales y humanidades. Serie humanidades). ISBN 968840361X.

Rogers, Paul Patrick; Lapuente, Felipe Antonio (1977). *Diccionario de seudónimos literarios españoles, con algunas iniciales*. Madrid: Gredos. 608 p. (Biblioteca románica hispánica. V, Diccionarios; 6). ISBN 8424913523.

Romero de Pablos, Ana (2014). «La revista *Ciencia* un espacio de mediación para el exilio científico español». *El exilio español del 39 en México: mediaciones entre mundos, disciplinas y saberes*. Antolín Sánchez Cuervo, Guillermo Zermeño P. (eds.). México: El Colegio de México, p. 43-62.

Romero de Rayo, Carmen (2014). «Entrevista a Carmen Romero de Rayo». Entrevistada personalment per Lluís Agustí al domicili particular de Carmen Romero de Rayo, Mèxic, el mes de juliol.

Ronquillo, Víctor (1994). «Editores en México: nace un libro». *Memoria de papel*, vol. 4, n.º 9 (marzo), p. 4-42.

Ruiz Funes, Concepción; Tuñón, Enriqueta (1992). «Nosotras fuimos la unión de mujeres españolas antifascistas en México (1939-1976)». *Política y cultura*, n.º 1 (otoño), p. 91-99.

Samblancat Miranda, Neus (1990). *Ideario y ficción en la obra novelística de Ángel Samblancat*. Tesis doctoral dirigida por Sergio Beser Orti y Francisco Bonamusa Gaspà. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres. Departament de Filologia Espanyola. 895 p. ISBN 9788469416143. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/32184>>.

Sánchez-Albornoz, Nicolás; Pochat Muro, María Teresa (1991). *El destierro español en América: un trasvase cultural*. Madrid: Instituto de Cooperación Iberoamericana: Sociedad Estatal Quinto Centenario. 284 p. (Encuentros. Seminarios). ISBN 847844909.

Sánchez Illán, Juan Carlos (2015). «Los editores españoles en el exterior: el exilio». En: Martínez Martín, José Antonio (dir.). *Historia de la edición en España 1939-1975*. Madrid: Marcial Pons, p. 549-595.

Santonja, Gonzalo (1984). «Breve perfil de la editorial Cenit (Madrid, 1928-1936)». *1616: anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*. Año 1983-84, vol. V, p. 129-139.

Santonja, Gonzalo (1996). *Un poeta español en Cuba: Manuel Altolaguirre: sueños y realidades del primer impresor del exilio*. Barcelona: Galaxia Gutenberg. 276 p. ISBN 8422648377.

Santonja, Gonzalo (1997). *Al otro lado del mar: Bergamín y la Editorial Séneca: México, 1939-1949*. Barcelona: Galaxia Gutenberg: Círculo de Lectores. 270 p. ISBN 8422662922.

Santonja, Gonzalo (2003). *Los signos de la noche: de la guerra al exilio: historia peregrina del libro republicano entre España y México*. Madrid: Castalia. 228 p. (Literatura y sociedad; 76). ISBN 8497400356.

Santullano, Luis (2012). *Arraigos y exilios: antología*. Antolín Sánchez Cuervo (prol.) México, D.F.: El Colegio de México. ISBN 9686074624434.

Sanz Crespo, Julio (2015). «Entrevista a Julio Sanz Crespo». Entrevistat personalment per Lluís Agustí a la Biblioteca de l'Ateneo Español de México a la Ciutat de Mèxic, el mes de juliol.

Segovia, Tomás (2002). «Entrevista a Tomás Segovia». Entrevistat personalment per Lluís Agustí a la Biblioteca Española de París.

Serrano Migallón, Fernando (2003). *Los maestros del exilio español en la Facultad de Derecho*. México: Porrúa: UNAM. Facultad de Derecho. XXI, 413 p. ISBN 9700743349.

Serrano Migallón, Fernando (2010). *La inteligencia peregrina: legado de los intelectuales del exilio republicano español en México*. Madrid: El Colegio de México: Fondo de Cultura Económica. 226 p. (Historia). ISBN 9788437506487.

Servín Arroyo, Rafael (2012). «Entrevista a Rafael Servín Arroyo». Entrevistat telefònicament per Lluís Agustí a la Ciutat de Mèxic, el mes de juny.

Si me quieres escribir... autores del exilio español en México: memoria de la exposición (2011). Consejo Nacional para la Cultura y las Artes (México) (ed.). México, D.F.: Conaculta: Dirección General de Bibliotecas: INBA. 251 p. Exposició realitzada a la Biblioteca de México «José Vasconcelos» del 16 de juny al 15 d'agost de 2010.

Sola Ayape, Carlos (2013). «De la esperanza al desencanto: el exilio español en el México de Manuel Ávila Camacho (1940-1946)». *Historia del presente*, vol. 2, n.º 22, p. 57-74.

Soler Vinyes, Martí (1999a). *La casa del éxodo: los exiliados y su obra en la Casa de España y en el Colegio de México, 1938-1947*. México, D.F.: El Colegio de México. ISBN 9681209249.

Soler Vinyes, Martí (1999b). «Miguel Prieto, entre impresores y tipógrafos». En: Valender, James (ed.). *Los refugiados españoles y la cultura mexicana: actas de las Segundas Jornadas celebradas en El Colegio de México en noviembre de 1996*. México, D.F.: El Colegio de México, p. 255-265.

Soler Vinyes, Martí (2014). «Entrevista a Martí Soler Vinyes». Entrevistat personalment per Lluís Agustí al Fondo de Cultura Económica i al domicili particular de Martí Soler Vinyes, Mèxic, el mes de juny.

Somolinos Molina, Cristina (2016). «Rafael Giménez Siles (Málaga, 1900-1991) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/rafael-gimenez-siles-malaga-1900-1991-semblanza/>.

Soriano, Carlos (1989). *Éxodos: historia oral del exilio republicano en Francia: 1939-1945*. Madrid: Crítica. 251 p. (Estudios y ensayos; 193). ISBN 847423400X.

Soriano Jiménez, Ignacio Clemente (2002). *Hermoso Playa Saló y Carmen Paredes Sans: el anarquismo silencioso, 1889-1982*. Manuel Redero San Román (dir.). Tesi. Salamanca: Universidad de Salamanca. 996 p. ISBN 8468967270. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=389>.

Soriano Jiménez, Ignacio Clemente (2017a). «Carmen Paredes Sans (Tarragona, 1896 / México D. F., 1970) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/carmen-paredes-sans-tarragona-1896--mexico-df-1970-semblanza/.

Soriano Jiménez, Ignacio Clemente (2017b). «Editorial Vértice (1925-1939; 1946-1972) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/editorial-vertice-1925-1939-1946-1972-semblanza/.

Soriano Jiménez, Ignacio Clemente (2017c). «Hermoso Playa Saló (Palamós, Girona, 28-IV-1889-Palafrugell, 23-III-1982) [Semblanza]». *Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI)- EDI-RED*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/editores_editoriales_iberamericanos/obra/hermoso-plaja-salo-palamos-girona-28-iv-1889-palafrugell-23-iii-1982/.

Suárez López, Luis (2000). *Puente sin fin: testigo activo de la historia: [memorias parciales]*. México, D.F.: Grijalbo. 256 p. ISBN 9700512517.

Surroca i Tallaferro, Robert (2004). *Prensa catalana de l'exili i l'emigració (1861-1976)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. 638 p. (Textos i documents; 28). ISBN 8439365756.

Tagüeña Lacorte, Manuel (1973). *Testimonio de dos guerras*. México: Ediciones Oasis. 670 p.

Tagüeña Parga, Carmen (2014). «Entrevista a Carmen Tagüeña Parga». Entrevista personalment per Lluís Agustí a l'Ateneo Español de México, Ciutat de Mèxic, el mes de juny.

Tirado Sánchez, Aránzazu (2007). *La política exterior del México cardenista hacia la segunda república española: el caso del exilio republicano en México: ¿cooperación ideológica o interés pragmático?* Dirigida por Nora Sainz Gsell. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. 162 f.

Torre Villar, Ernesto de la (2009). *Breve historia del libro en México*. 3a ed. corr. y aug. México, D.F.: Universidad Nacional Autónoma de México. 235 p. (Biblioteca del editor). ISBN 9789683664181.

Torres H. Mantecón, Marco Aurelio (2005). *José Ignacio Mantecón: vida y obra de un aragonés del destierro*. Zaragoza: Ibercaja. Obra social y cultural. 206 p. (Biblioteca aragonesa de cultura; 38). (Publicación de la Institución Fernando el Católico; 2577). ISBN 8483242206.

Tortolero Cervantes, Yolia (2006). «Productores de documentos en el contexto del exilio español en México». *Tábula: estudios archivísticos de Castilla y León*, vol. n.º 9, p. 121-127.

Toussaint, Alejandro (2010). *200 mexicanos que nos heredó el mundo*. México, D.F.: Paralelo 21: Instituto Nacional de Migración. Centro de Estudios Migratorios. 274 p. ISBN 9786077891031.

Trapiello, Andrés (2010). *Las armas y las letras: literatura y guerra civil (1936-1939)*. 2ª ed. Barcelona: Destino. (Imago mundi; 167). 631 p. ISBN 9788423341917.

Últimos ecos del exilio: cuentos y relatos hispanomexicanos: antología bilingüe = Dernières échos de l'exil: contes et récits hispanomexicains: anthologie bilingue (2012). Rose Duroux, Bernard Sicot (eds.). Paris: Centre d'Études et de Recherches sur les Migrations Ibériques (CERMI): Centre de Recherches Ibériques et Ibéro-Américaines (CRILA): Université Paris Ouest Nanterre La Défense. 364 p. ISBN 9782908476736.

Unión de Intelectuales Españoles en México (1947). *Memorándum sobre las vicisitudes de la cultura en la España de Franco*. [México]: Unión de Intelectuales Españoles en México. 71 p.

Usón, Víctor (2016). «Un símbolo de la resistencia republicana, "okupado": en la que fue Embajada de la República española en México viven más de 150 indigentes». *El País*, 21 enero.

Valender, James (1989). *Manuel Altolaguirre: los pasos profundos*. Torremolinos, Málaga: Litoral. 327 p.

Valender, James (2003). *Tres revistas del exilio: Atentamente, La Verónica, Antología de España en el recuerdo*. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes. 1 carpeta. ISBN 849507818X.

Valender, James (2006). «Retablo Hispánico: notas sobre una miscelánea del exilio español en México (1946)». En: Aznar, Manuel (ed.). *Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. Barcelona: Grupo de Estudios del Exilio Literario (GEXEL) de la Universitat Autònoma de Barcelona; Sevilla: Editorial Renacimiento, p. 855-861.

Valero Pie, Aurelia (2013). «Metáforas del exilio: José Gaos y su experiencia del "transtierro"». *Revista de hispanismo filosófico*, n.º 18, p. 71-87. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4415878>.

Valero Pie, Aurelia (2014). «Puentes de papel: Eduardo Nicol en la revista *Filosofía y letras*». En: Sánchez Cuervo, Antolín; Zermeño P., Guillermo (eds.). *El exilio español del 39 en México: mediaciones entre mundos, disciplinas y saberes*. México: El Colegio de México, p. 17-41.

Velázquez Hernández, Aurelio (2012). *La otra cara del exilio: los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México: 1939-1949*. Director: Dr. Francisco de Luis Martín. Tesis doctoral. Salamanca: Universidad de Salamanca. 754 p. Disponible a: <<https://gredos.usal.es/jspui/handle/10366/115618>>.

Velázquez Hernández, Aurelio (2014). *Empresas y finanzas del exilio: los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México: 1939-1949*. México, D.F.: El Colegio de México. 371 p. ISBN 9786074626117.

Venturini de Oliveira, Eliane (2015). *Republicanos y rebeldes más allá de las fronteras: Brasil y la Guerra Civil Española*. Nuria Tabanera García. Tesis doctoral. València: Universitat de València. Facultat de Geografia i Història. Departament d'Història Contemporànea. 371 p.

Vera Canales, Alfonso (2005). *Al puerto de la esperanza: el 26 de julio de 1940 arribaron al puerto de Coatzacoalcos, Veracruz, México, cerca de 600 exiliados españoles: un poco de historia entre España y México*. Monterrey: Vera Canales. 346 p. ISBN 9709427407.

Viaje a las islas invitadas: Manuel Altolaguirre, 1905-1959: Palacio Episcopal, Málaga junio-agosto, 2005: Residencia de Estudiantes, Madrid septiembre-noviembre, 2005 (2005). Edición: James Valender con la ayuda de Azucena López Cobo, Almudena de la Cueva. [Madrid]: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales. 583 p. ISBN 8495078376.

Un viaje de ida y vuelta: la edición española e iberoamericana: 1936-1975 (2006). Antonio Lago Carballo, Nicanor Gómez Villegas (eds.). Madrid: Siruela. 266 p. (El Ojo del tiempo; 9). ISBN 9788498410235.

Viladevall i Guasch, Mireia (1993). *Una voz en el exilio: Bartomeu Costa Amic*. Tesis de Licenciatura. Puebla: Colegio de Antropología Social de la Facultad de Filosofía y Letras de la BUAP.

Villar Guerra, Federico (1937). *Directorio de la colonia española: 1937*. México: F. Villar Guerra. LXXXIII, 796 p.

Xirau, Ramon (2012). *Otras Españas: antología sobre literatura del exilio*. Selección y advertencia, Adolfo Castañón. Madrid: Fondo de Cultura Económica de España. 395 p. (Testimonios). ISBN 9788437506876.

Zahar Vergara, Juana (2006). *Historia de las librerías de la Ciudad de México: evocación y presencia*. 3ª ed. México, D.F.: Universidad Nacional Autónoma de México: Centro Universitario de Investigaciones Bibliotecológicas. XVI, 227 p. (Sistemas bibliotecarios de información y sociedad). ISBN 9789703239634.

Zambrano, María (2014). *El exilio como patria*. Juan Fernando Ortega Muñoz (ed.). Barcelona: Anthropos; Morelia: Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo. Instituto de Investigaciones Filosóficas «Luis Villoro». LXI, 97 p. (Memoria rota: exilios y heterodoxias; 53). ISBN 9788415260882.

Zavala Mondragón, Lizbeth (2017a). *El transtierro de un oficio: las traducciones literarias del exilio español en México: 1939-1945*. Tesis de licenciatura en Lengua y Literatura Hispánicas, Rubén Darío Medina (dir.). México: Universidad Nacional Autónoma de México. Facultad de Estudios Superiores Acatlán.

Zavala Mondragón, Lizbeth (2017b). «El exilio español en México y la traducción literaria». *1616: Revista de historia de la traducción = A journal of translation history = Revista d'història de la traducció*, n.º 11. Disponible: https://ddd.uab.cat/pub/1611/1611_a2017n11/1611_a2017n11a7/zavala.htm.

Zulueta, Carmen de (2000). *La España que pudo ser: memorias de una institucionista republicana*. Murcia: Universidad de Murcia. 250 p. ISBN 8483711575.

Zulueta, Carmen de; Moreno, Alicia (1993). *Ni convento ni college: la Residencia de Señoritas*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. 267 p. ISBN 8400073568.

16 Índex d'editorials

A. Artís Impressor	111
Acció Socialista Democràtica	773
Acción Republicana Democrática Española (ARDE)	775
Aconcagua Ediciones y Publicaciones	115
Acrópolis	v. Editorial Acrópolis
Adelante	v. Ediciones Adelante
ADUE	v. Agrupación de Universitarios Españoles (ADUE)
Agrupación de Universitarios Españoles (ADUE)	776
Agrupación Leonesa de México	779
Agrupación Profesional de Periodistas y Escritores Españoles en el Exilio	780
Agrupación Reyes Católicos	783
Agrupación Socialista Española en México	784
Alianza	v. Ediciones Alianza
Altolaguirre Impresor	v. Manuel Altolaguirre Impresor
Altres Costa-Amic Editores	117
Andrés Zaplana Editor	118
Aquelarre	v. Colección Aquelarre
Arcos	v. Ediciones Arcos
ARDE	v. Acción Republicana Democrática Española (ARDE)
Ardévol.....	v. Editorial Ardévol
Argos.....	v. Editorial Argos
Ariadna	1034
Ars	v. Compañía Editora y Librería Ars
Artís Impressor	v. A. Artís Impressor
Asociación de Militares Profesionales Leales a la República Española.....	787

Asociación Montañesa de México.....	790
Ateneo Español de México	791
Ateneo Libertad de México	798
Ateneo Ramón y Cajal. Sección Hispano Mexicana de Ciencias	802
Ateneo Republicano Español.....	805
Ateneo Salmerón	806
Atlante	v. Editorial Atlante
Atlántida	v. Ediciones Atlántida
.....	v. Publicaciones Atlántida
Atlántida (cat.).....	v. Publicacions Atlàntida
Azor.....	v. Editorial Azor
B. Costa-Amic.....	122
Bajel de México, S.A.	150
Barcino (Guadalajara, Jalisco).....	154
Barcino (México, D.F.)	v. Ediciones Barcino
Biblioteca Catalana	v. Edicions de la Biblioteca Catalana
Biblioteca Social Reconstruir	157
Biografías Gandesa	v. Editorial Grijalbo.
.....	v. Exportadora de Publicaciones Mexicanas
.....	v. Juan Grijalbo Editor
CAFARE	v. Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE)
Caribe.....	v. Ediciones del Caribe
Carnea.....	v. Ediciones Carnea
Casa de Andalucía.....	810
La Casa de España en México	811
Casa de España Republicana de México.....	823
La Casa del Libro México	158
Casa Regional Valenciana de México	826

Casal Català.....	828
Casino Español de México	831
Catalanes de Mèxic.....	v. Edicions Catalanes de Mèxic
Catalònia (Col·lecció Catalònia).....	v. Edicions Catalònia (Col·lecció Catalònia)
Catalunya	v. Edicions Catalunya
.....	v. Publicacions Catalunya
CECSA (Compañía Editorial Continental, S.A.).....
.....	v. Compañía Editorial Continental, S.A. CECSA
Centauro	v. Ediciones Centauro
Centre Català de Guadalajara.....	833
Centre Català de Mèxic.....	834
Centro Asturiano de México.....	835
Centro Cultural de Combatientes Republicanos de España.....	836
Centro de Estudios y Documentación Sociales	838
Centro Español de México.....	839
Centro Gallego de México	840
Centro Republicano Español de México.....	841
Cervantes.....	v. Ediciones Cervantes
Cima	v. Editorial Cima
Círculo Cultural Pablo Iglesias	847
Círculo Jaime Vera	845
Clavileño	v. Editorial Clavileño
Club del Llibre Català	159
Club España	849
CNT	v. Ediciones CNT
Colección Aquelarre	164
Colección Luz sobre España.....	172
Colección Málaga.....	175
Colección Teatro Contemporáneo	v. Colección Teatro Español

Colección Teatro de Bolsillo	v. Colección Teatro Español
Colección Teatro Español	179
Colección Teatro Mexicano	183
Colección Teatro Mexicano en el Extranjero.....	v. Colección Teatro Mexicano
Colección Teatro Universal.....	v. Colección Teatro Español
Colección Temas Teatrales	v. Colección Teatro Español
Col·lecció Catalònia	v. Edicions Catalònia (Col·lecció Catalònia)
Colón.....	v. Editorial Colón
Combatientes Republicanos de España	
.....	v. Centro Cultural de Combatientes Republicanos de España
Comisión Administradora del Fondo de Auxilios a los Republicanos Españoles (CAFARE)	850
Comisión de Estudio de los Problemas Españoles	855
Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México (CTARE).....	858
Compañía Editora y Librería Ars	189
Compañía Editorial Continental, S.A. CECSA	190
Compañía General de Ediciones, S.A.....	196
Compañía General Editora	208
Comunitat Catalana de Mèxic	v. Publicacions de la Comunitat Catalana de Mèxic
Consejo Español de la Paz	861
Consell Nacional de Catalunya	v. Edicions del Consell Nacional de Catalunya
Continental	v. Editora Continental
Continente	v. Editora del Continente
Convención de Solidaridad con el Pueblo Español.....	864
El Correo de Euclides	966
Corzo.....	v. Ediciones Corzo
Costa Brava.....	v. Edicions Costa Brava
Costa-Amic.....	v. B. Costa-Amic
CTARE	v. Comité Técnico de Ayuda a los Españoles en México (CTARE)

Cultura	v. Editorial Cultura
Culturales.....	v. Publicaciones Culturales
De Andrea	v. Ediciones De Andrea
Dertusa	v. Ediciones Dertusa
Diario Español.....	967
Diógenes	v. Editorial Diógenes
Divulgación	v. Editora y Distribuidora Divulgación
E. Muñoz Galache	217
Ecuador 0° 0' 0"	221
EDIAPSA (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones)	223
Edición Tezontle	236
Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones.....	
.....	v. EDIAPSA (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones)
Ediciones Adelante	968
Ediciones Alianza	971
Ediciones Arcos.....	240
Ediciones Atlántida	242
Ediciones Barcino.....	247
Ediciones Carnea	250
Ediciones Centauro.....	255
Ediciones Cervantes.....	264
Ediciones CNT	867
Ediciones Corzo.....	268
Ediciones De Andrea.....	272
Ediciones de la Sociedad de Amigos de España	871
Ediciones de las Juventudes Socialistas de España	875
Ediciones del Caribe.....	277
Ediciones Dertusa	281
Ediciones Educación. Editorial del Magisterio Mexicano.....	284

Ediciones El Gusano de Luz.....	289
Ediciones Era.....	292
Ediciones «España en América»v. Editorial «España en América»	
Ediciones «España Nueva».....	974
Ediciones España Popular.....	978
Ediciones «España y la Paz»	982
Ediciones Fronda	294
Ediciones Gaita y Menhir.....	298
Ediciones Iberia.....	301
Ediciones Ibero Americanas	304
Ediciones Jurídicas Hispano Americanas	309
Ediciones «Juventud de España».....	985
Ediciones Juventud Republicana Española.....	878
Ediciones La Verónica.....	312
Ediciones Lex.....	317
Ediciones Libertad	322
Ediciones Libres	326
Ediciones Magister, S. de R. L.	330
Ediciones Medea	332
Ediciones Mediterrani	881
Ediciones Mexicanas, S. en P.....	335
Ediciones Minerva	341
Ediciones Montjuich	1036
Ediciones Multiarte.....	355
Ediciones «Mundo»	357
Ediciones Oasis	359
Ediciones Orbe.....	362
Ediciones Pedagógicas y Escolares	367

Ediciones POUM de Mèxic.....	887
Ediciones Quetzal	373
Ediciones Rex.....	383
Ediciones Roca México	389
Ediciones Rueca	988
Ediciones Tenochtitlan	390
Ediciones Tierra y Libertad	395
Ediciones Vértice	401
Ediciones Xóchitl.....	407
Edicions Catalanes de Mèxic	423
Edicions Catalònia (Col·lecció Catalònia)	427
Edicions Catalunya.....	890
Edicions Costa Brava.....	432
Edicions de la Biblioteca Catalana	416
Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra	894
Edicions del Consell Nacional de Catalunya	897
Edicions Horitzons	900
Edicions Lletres	993
Edicions Treball.....	901
EDIMEX (Editores Mexicanos Unidos)	
..... v. Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX)	
Editora Continental.....	435
Editora del Continente	439
Editora y Distribuidora Divulgación	443
Editores Mexicanos Unidos (EDIMEX)	450
Editorial Acrópolis.....	455
Editorial Ardévol	460
Editorial Argos	463
Editorial Atlante.....	1041

Editorial Azor	466
Editorial Cima.....	467
Editorial Clavileño.....	473
Editorial Colón	477
Editorial Cultura.....	482
Editorial del Magisterio Mexicano	
..... v. Ediciones Educación. Editorial del Magisterio Mexicano	
Editorial Diógenes.....	483
Editorial Esculapio	485
Editorial Esfinge	488
Editorial «España en América».....	490
Editorial España Errante	902
Editorial Fournier.....	494
Editorial Galache.....	495
Editorial Galatea	496
Editorial González Porto	501
Editorial Grijalbo, Juan Grijalbo Editor (Biografías Gadesa).....	503
Editorial Hermes	504
Editorial Humanidad.....	516
Editorial Iztaccihuatl	521
Editorial Labor Mexicana, S. de R.L.	524
Editorial Lemuria	526
Editorial Leyenda	528
Editorial Matheu Mexicana	539
Editorial Moderna.....	541
Editorial Moncayo.....	544
Editorial Muñoz	547
Editorial Norte	550
Editorial Novaro.....	554

Editorial Nuestro Pueblo	555
Editorial Nueva España	562
Editorial Nueva España (Higinio Gutiérrez Peláez).....	570
Editorial Nueva Xóchitl	572
Editorial Olimpo.....	574
Editorial Orión.....	579
Editorial Proa	588
Editorial Prometeo	596
Editorial Renacimiento	604
Editorial Reverté Mexicana	605
Editorial Séneca	606
Editorial Signo.....	622
Editorial Stylo.....	625
Editorial Tláloc	626
Editorial Vasca Ekin.....	627
Editorial Xaloc.....	630
Educación. Editorial del Magisterio Mexicano	
..... v. Ediciones Educación. Editorial del Magisterio Mexicano	
Ekin	v. Editorial Vasca Ekin
Embajada de España en México	903
Empresas Editoriales, S.A.	634
ERA.....	v. Ediciones Era
Esculapio.....	v. Editorial Esculapio
Esfinge.....	v. Editorial Esfinge
España Combatiente. Sección México.....	
..... v. Publicaciones de España Combatiente. Sección México	
España con Honra.....	905
La España Contemporánea.....	639
España en América	v. Editorial «España en América»

España Errante.....	v. Editorial España Errante	
España Nueva	v. Ediciones «España Nueva»	
España Popular	v. Ediciones España Popular	
España y la Paz.....	v. Ediciones «España y la Paz»	
Las Españas.....		997
El Español.....	v. Diario Español	
Estrella, Editorial para la Juventud		642
Exportadora de Publicaciones Mexicanas (Biografías Gadesa).....		646
F.O.A.R.E. (Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México)		910
Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. de Méjico		908
FCE (Fondo de Cultura Económica)	v. Fondo de Cultura Económica	
Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México.....	v. F.O.A.R.E. (Federación de Organismos de Ayuda a la República Española en México)	
Fondo de Cultura Económica.....		652
Fournier	v. Editorial Fournier	
Fronda.....	v. Ediciones Fronda	
Fundació Sara Llorens de Serra	v. Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra	
Gaita y Menhir	v. Ediciones Gaita y Menhir	
Galache	v. Editorial Galache	
Galatea.....	v. Editorial Galatea	
GarVi		653
General de Ediciones, S.A.	v. Compañía General de Ediciones, S.A.	
General Editora.....	v. Compañía General Editora	
González Porto.....	v. Editorial González Porto	
Grijalbo Editor (Biografías Gadesa)	v. Editorial Grijalbo, Juan Grijalbo Editor (Biografías Gadesa)	
El Gusano de Luz.....	v. Ediciones El Gusano de Luz	
Hermes.....	v. Editorial Hermes	
Historia Nueva		657

Hoja.....	v. Publicaciones de la Revista Hoja	
Horitzons.....	v. Edicions Horitzons	
Humanidad	v. Editorial Humanidad	
Iberia.....	v. Ediciones Iberia	
Ibero Americanas.....	v. Ediciones Ibero Americanas	
Iberoamericana de Publicaciones.....		
.....	v. EDIAPSA (Edición y Distribución Iberoamericana de Publicaciones)	
Imprenta Vizcaya		660
Institució de Cultura Catalana de Mèxic.....		914
Isla.....		663
Izquierda Republicana		917
Iztaccihuatl.....	v. Editorial Iztaccihuatl	
J.A.R.E.	v. Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (J.A.R.E.)	
J.S.U. de Catalunya		920
Joaquín Mortiz Editores.....		668
Jocs Florals de la Llengua Catalana.....		
.....	v. Patronat dels Jocs Florals de la Llengua Catalana	
Juan Boldó y Climent, Editores		671
Juan Grijalbo Editor	v. Editorial Grijalbo	
Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (J.A.R.E.)		921
Junta de Cultura Española	v. Publicaciones de la Junta de Cultura Española	
Jurídicas Hispano Americanas	v. Ediciones Jurídicas Hispano Americanas	
Juventud de España.....	v. Ediciones «Juventud de España»	
Juventud Republicana Española	v. Ediciones Juventud Republicana Española	
Juventudes Socialistas de España.....		
.....	v. Ediciones de las Juventudes Socialistas de España	
Labor Mexicana, S. de R.L.....	v. Editorial Labor Mexicana, S. de R.L.	
Lemuria.....	v. Editorial Lemuria	
Lex.....	v. Ediciones Lex	
Leyenda.....	v. Editorial Leyenda	

Libertad.....	v. Ediciones Libertad
Librería Madero	679
Libreros Mexicanos Unidos, S. A. (LIMUSA)	683
Libres.....	v. Ediciones Libres
El Libro Español.....	688
Libro Mex Editores S. de R.L.	690
Litoral (México).....	1002
Lletres	v. Edicions Lletres
Llorens de Serra	v. Edicions de la Fundació Sara Llorens de Serra
Luz sobre España	v. Colección Luz sobre España
Magister.....	v. Ediciones Magister, S. de R. L.
Magisterio Mexicano	v. Ediciones Educación. Editorial del Magisterio Mexicano
Málaga	v. Colección Málaga
Manuel Altolaquíre Impresor	702
Matheu Mexicana.....	v. Editorial Matheu Mexicana
Medea.....	v. Ediciones Medea
Mediterrani.....	v. Ediciones Mediterrani
Mexicana de Publicaciones de R.L.....	v. Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L.
Mexicanas, S. en P.	v. Ediciones Mexicanas, S. en P.
Méxicolee	709
Los Mil y Un Libros, S.A. de C.V.	710
Minerva.....	v. Ediciones Minerva
Moderna	v. Editorial Moderna
Moncayo	v. Editorial Moncayo
Montjuich	v. Ediciones Montjuich
Multiarte.....	v. Ediciones Multiarte
Mundo	v. Ediciones «Mundo»

Muñoz.....	v. Editorial Muñoz	
Muñoz Galache.....	v. E. Muñoz Galache	
Norgis Editores, S.A.		711
Norte.....	v. Editorial Norte	
.....	v. Revista Norte	
Novaro	v. Editorial Novaro	
Nuestro Pueblo.....	v. Editorial Nuestro Pueblo	
Nueva España	v. Editorial Nueva España	
Nueva España (Higinio Gutiérrez Peláez)		
.....	v. Editorial Nueva España (Higinio Gutiérrez Peláez)	
Nueva Xóchitl.....	v. Editorial Nueva Xóchitl	
Oasis.....	v. Ediciones Oasis	
Olimpo	v. Editorial Olimpo	
Orbe	v. Ediciones Orbe	
Orfeo Català de Mèxic		924
Orión	v. Editorial Orión	
Padroado da Cultura Galega de México		927
Panamericanas	v. Publicaciones Panamericanas	
Partit Socialista Català a Mèxic.....		930
Patronat dels Jocs Florals de la Llengua Catalana		932
Patronato de la Cultura Gallega de México.....		
.....	v. Padroado da Cultura Galega de México	
Pedagógicas y Escolares	v. Ediciones Pedagógicas y Escolares	
Pizkunde, Euskal-argitaratzallea.....		714
POUM de Mèxic.....	v. Ediciones POUM de Mèxic	
Proa.....	v. Editorial Proa	
Prometeo	v. Editorial Prometeo	
Publicaciones Atlántida		717
Publicaciones Culturales.....		720

Publicaciones de España Combatiente. Sección México.....	934
Publicaciones de la Junta de Cultura Española	937
Publicaciones de la Revista Hoja	1005
Publicaciones Panamericanas	721
Publicacions Atlàntida	726
Publicacions Catalunya	940
Publicacions de la Comunitat Catalana de Mèxic.....	943
Quaderns de l'Exili	1008
Queromon Editores	728
Quetzal.....	v. Ediciones Quetzal
Ramon Solans Lavall	730
Renacimiento.....	v. Editorial Renacimiento
Reverté Mexicana.....	v. Editorial Reverté Mexicana
Revista Hoja	v. Publicaciones de la Revista Hoja
Revista Norte	1011
Rex	v. Ediciones Rex
Roca México.....	v. Ediciones Roca México
Rueca	v. Ediciones Rueca
Séneca.....	v. Editorial Séneca
Signo	v. Editorial Signo
Sociedad Cooperativa Artes Gráficas Comerciales, S.C.L.	731
Sociedad de Amigos de España	v. Ediciones de la Sociedad de Amigos de España
Sociedad Mexicana de Publicaciones de R.L.	734
Solans Lavall.....	v. Ramon Solans Lavall
Stylo	v. Editorial Stylo
Supremo Consejo del Grado 33º para España y sus Dependencias.....	946
Teatro Español.....	v. Colección Teatro Español
Teatro Mexicano.....	v. Colección Teatro Mexicano

Tenochtitlan.....	v. Ediciones Tenochtitlan	
Tezontle	v. Edición Tezontle	
Tierra Nueva		1015
Tierra y Libertad.....	v. Ediciones Tierra y Libertad	
Tláloc.....	v. Editorial Tláloc	
Treball	v. Edicions Treball	
Unió dels Independentistes Catalans de Mèxic		949
Unión de Intelectuales Españoles en México		952
Unión de Mujeres Españolas en México		956
Unión Democrática Española		959
Unión Distribuidora de Ediciones S. de R. L.....		738
Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA		743
UTEHA	v. Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana UTEHA	
Verdad de España		764
La Verónica	v. Ediciones La Verónica	
Vértice.....	v. Ediciones Vértice	
Vizcaya	v. Imprenta Vizcaya	
Xaloc	v. Editorial Xaloc	
Xóchitl.....	v. Ediciones Xóchitl	
Zaplana	v. Andrés Zaplana Editor	

17 Índex de figures i taules

FIGURES

1: Distribució de llibreries per dècades durant el segle XX a Mèxic.....	84
2: Distribució d'editorials actives segons tipologies i cronologia.....	96
3: Editorials i impremtes relacionades	104
4: Origen dels autors publicats per B. Costa-Amic	1046
5: Temàtiques de les obres publicades per B. Costa-Amic.....	1046
6: Origen dels autors publicats per EDIAPSA.....	1048
7: Temàtiques de les obres publicades per EDIAPSA	1048
8: Origen dels autors publicats per Ediciones Minerva.....	1050
9: Temàtiques de les obres publicades per Ediciones Minerva	1050
10: Origen dels autors publicats per Ediciones Xóchitl	1052
11: Temàtiques de les obres publicades per Ediciones Xóchitl.....	1052
12: Origen dels autors publicats per Edicions de la Biblioteca Catalana	1054
13: Temàtiques de les obres publicades per Edicions de la Biblioteca Catalana ...	1054
14: Origen dels autors publicats per Editorial Atlante	1056
15: Temàtiques de les obres publicades per Editorial Atlante.....	1056
16: Origen dels autors publicats per Editorial Galatea.....	1058
17: Temàtiques de les obres publicades per Editorial Galatea	1058
18: Origen dels autors publicats per Editorial Leyenda	1060
19: Temàtiques de les obres publicades per Editorial Leyenda	1060
20: Origen dels autors publicats per Editorial Orión	1062
21: Temàtiques de les obres publicades per Editorial Orión	1062
22: Origen dels autors publicats per Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana	1064
23: Temàtiques de les obres publicades per Unión Tipográfica Editorial Hispano-Americana.....	1064

24: Autors espanyols publicats per editorials i anys	1066
25: Autors mexicans i hispanoamericans publicats per editorials i anys	1067
26: Autors europeus i nord-americans publicats per editorials i anys.....	1068
27: Autors d'altres nacionalitats (africans i asiàtics) publicats per editorials i anys	1069
28: Obres de temàtica espanyola publicades per editorials i anys	1070
29: Obres de temàtica mexicana publicades per editorials i anys	1072
30: Obres de temàtica hispanoamericana publicades per editorials i anys.....	1073
31: Obres de temàtica no aplicable a una nacionalitat publicades per editorials i anys	1074
32: Nombre dels editors refugiats en funció del seu origen	1119
33: Detall de les relacions entre editorials	1120
34: Detall de les relacions entre impremtes i editorials	1121
35: Detall de les relacions entre editorials a partir del cas EDIAPSA	1122
36: Detall de les relacions entre editorials a partir del cas B. Costa-Amic.....	1123
37: Localització de les editorials en el centre de la Ciutat de Mèxic i la metròpoli	1124
38: Evolució cronològica de les fundacions de les editorials	1133
39: Nombre d'editorials actives per anys	1135
40: Evolució cronològica de la producció de llibres de les editorials dels refugiats	1137
41: Distribució per llengües de les obres	1138
42: Evolució de publicacions segons la nacionalitat dels autors.....	1139
43: Percentatges en els orígens dels autors per nacionalitats i anys.....	1140
44: Percentatges en les temàtiques per nacionalitats i anys	1140

TAULES

1: Empreses comercials	110
2: Institucions editorials	772
3: Diaris i revistes.....	965
4: Anàlisi de les obres publicades per B. Costa-Amic	1046
5: Anàlisi de les obres publicades per EDIAPSA.....	1047
6: Anàlisi de les obres publicades per Ediciones Minerva.....	1049
7: Anàlisi de les obres publicades per Ediciones Xóchitl	1051
8: Anàlisi de les obres publicades per Edicions de la Biblioteca Catalana	1053
9: Anàlisi de les obres publicades per Edicions de l'Editorial Atlante	1056
10: Anàlisi de les obres publicades per l'Editorial Galatea.....	1057
11: Anàlisi de les obres publicades per l'Editorial Leyenda.....	1059
12: Anàlisi de les obres publicades per l'Editorial Orión	1061
13: Anàlisi de les obres publicades per la Unión Tipográfica Editorial Hispano- Americana.....	1063
14: Anàlisi de les obres publicades per autors espanyols en el conjunt de les 10 editorials seleccionades.....	1065
15: Anàlisi de les obres publicades per autors mexicans i hispanoamericans en el conjunt de les 10 editorials seleccionades	1066
16: Anàlisi de les obres publicades per autors europeus i nord-americans en el conjunt de les 10 editorials seleccionades	1068
17: Anàlisi de les obres publicades per autors d'altres orígens (africans i asiàtics) en el conjunt de les 10 editorials seleccionades	1069
18: Anàlisi de les obres de temàtica espanyola publicades en el conjunt de les 10 editorials seleccionades.....	1070
19: Anàlisi de les obres de temàtica mexicana publicades en el conjunt de les 10 editorials seleccionades.....	1071
20: Anàlisi de les obres de temàtica hispanoamericana publicades en el conjunt de les 10 editorials seleccionades	1072
21: Anàlisi de les obres de temàtiques no aplicables (no espanyola o no mexicana o hispanoamericana) publicades en el conjunt de les 10 editorials seleccionades..	1074
22: Llista definitiva de les editorials creades pels exiliats	1118